F. HECTORIS PINTI LVSITANI HIERONYMIANI IN SACRA THEOLOGIA DOCTORIS, SANCTÆ SCRIPTVRÆ IN CONIMBRICENSI ACADEMIA PROFESSORIS, IN DIVINVM VATEM DANIELEM COMMENTARII.

Omnia iudicio & correctioni sanctæ Romanæ & uniuersalis Ecclesiæ subiecta sunto.

CONIMBRICÆ.

Ex Officina Antonij à Mariz, Archipographi & Bibliopoli Vniuersitatis.

Anno 1579.

Cum licentia supremi & generalis sanctæ Inquisitionis: & Ordinarij.

¶ Cum Priuilegio Regis.

Preuilegio.

EV el Rey faço ſaber, aos que eſte aluara virem, que ey por bem & me praz, que frey Hector Pinto doctor em ſancta theologia, & lente da ſagrada eſcriptura na Vniuerſidade de Coimbra poſſa mandar imprimir o liuro que fez, que ſe intitula Cõmentarios ſobre os prophetas Daniel, & Nahũ, & ſobre as Lamentações de Ieremias: & que Imprimidor, ou liureiro algum, nẽ outra peſſoa de qualquer qualidade que ſeja, poſſa imprimir nem vẽder em todos meus Reynos & ſenhorios, nẽ mandar imprimir nẽ trazer de fora delles o dito liuro por tẽpo de dez annos, ſaluo aquelles liureyros & peſſoas que pera iſſo ſua licença tiuerẽ. E qualquer Imprimidor, liureyro ou peſſoa, que durãdo o dito tẽpo imprimir ou vẽder o dito liuro nos ditos meus Reynos & ſenhorios, ou de fora delles trouxer ſem licẽça do dito frey Hector Pinto, perdera pera elle todos os volumes que aſsi imprimir, vẽder, ou de fora trouxer: & alẽ diſſo encorrera em pena de cincoenta cruzados, a metade pera minha camara, & a outra ametade pera quẽ o acuſar. E mando a todas minhas juſtiças, officiaes & peſſoas a que o conhecimẽto diſto pertẽcer, que lhe cũpram & guardẽ, & façõ inteiramẽte cõprir & guardar eſte aluara, como ſe nelle contẽ, o qual ey por bem que valha como ſe foſſe carta feita em meu nome por mĩ aſsinada paſſada pela chãcellaria, poſto que por ella não ſeja paſſado, ſem embargo das ordenações, que o cõtrairo deſpoẽ. E o dito liuro foi taxado na meſa do deſpacho dos meus deſembargadores do Paço, que ſe podeſſe vẽder em papel a oyto cẽtos rẽs: E eſte ſe treladara no principio do dito liuro, pera ſe ſaber como aſsi o ouue por bem. Manoel Godinho de Caſtelbranco o fez em Lisboa, a oito de Agoſto, de 1579.

Rey.

Dom Ioão Tello.

¶ *Approbatiõ doctoris fratris Antonij de S. Dominico in academia Conimbricẽſi ſacræ theologiæ primarij profeſſoris.*

COmmentarios in Danielẽ & Nahum, & in threnos Ieremiæ quos nuper edidit inſignis Doctor frater Hector Pint⁹, in inclyta Conimbricẽſi Vniuerſitate ſcripturæ ſacræ public⁹ elucidator, mãdãte Sereniſsimo Rege noſtro, dũ ſupremi fidei cenſoris fungeretur officio, quãta potui cura & animaduerſione perlegi. in quibus non ſolũ nihil reperi, quod pias aures offendere poſsit, ſed opus iudico eſſe eximiũ & multiplici eruditione refertũ, neeminus referre parentẽ, quam illi quos dudũ in alios prophetas cõſcripſit. Quare non eſt cur nõ eadem animorum lętitia ab omnibus excipiatur: non minorea largiturus diuitias. ¶ Frater Antoni⁹ de S. Dñico.

¶ Licentia ſanctæ Inquiſitionis.

VIſta a enformação podeſe imprimir, & torne o proprio com hũ dos impreſſos a eſta meſa: E eſte deſpacho ſe imprimira no principio do liuro cõ a dita enformação. Em Lisboa aos doze dias de Iulho: Manoel Antunez Secretario do conſelho geeral do ſancto officio da Inquiſiçam o fez, de 1577. Annos.

Lião Anriquez.

¶ *Licentia Ordinarij.*

DO facultatem vt hi Commentarij fratris Hectoris Pinti, in ſacra theologia doctoris imprimantur.

Doctor Antonius Vaz. Ordinarius.

EGo Frater Ioannes Penamacorenſis præſes generalis ordinis diui Hieronymi in regno Portugaliæ do fratri Hectori Pinto Luſitano, in ſacra theologia doctori, monacho ordinis noſtri copiam & facultatem mandendi typis Cõmentarios, quos compoſuit in prophetas Danielem, & Nahum, & Lamentationes Ieremiæ, eo quod ſint doctiſsimi & admirabili eruditione pleniſsimi. Datum in monaſterio Bethlehemitico.

Frater Ioannes Penamacorenſis.

ILLVSTRISSIMO VIRO AC Domino Georgio Syluio, eruditionis ornamẽtis exculto, omni nobilitate & virtute longè præstantiſsimo, Frater Hector Pintus Doctor Theologus ſalutem, & æternam felicitatem.

VIROS EXCELLENTI INGE-
nio præditos dicere ſolitos legim⁹ nobiliſsimè vir,
nunquã ſe minus otioſos eſſe, quàm cùm otioſi, nec
minus ſolos, quàm cùm ſoli eſsẽt. Duæ res quæ de-
ſidia & inertia ſolent animos inficere, illos ad prę-
clara facta, & ad ſtaruenda poſteris illuſtria moni-
mẽta excitabant, otium, & ſolitudo. Quicquid po-
terãt habere tẽporis, relictis omnibus & publicis &
priuatis actionibus, in ſtudio veritatis inquirendæ
conſumebant. Sed inter oẽs illi eminẽt, qui virtutũ
præſidio muniti in diuinarũ literarum ſtudium incubuerũt, quò poſsẽt excelſa Dei
myſteria ſole ipſo ſplẽdidiora mentis oculis intueri. Eſt enim ſciẽtia ſacræ ſcripturæ
cœleſtis illa Philoſophia, qua animi recreãtur, & ad æternitatẽ aluntur. Hæc eſt vir-
tutũ indagatrix, expultrixq; vitiorũ, quæ medetur animis, inanes ſolicitudines de-
trahit, impijs cupiditatibus liberat, vitæ trãquillitatem largitur. Quare vitæ curſus
bene, & ex præceptis eius cõfectus, eſt vniuerſæ mundi proſperitati anteponẽdus. Id
Psal.1. animo perſpiciens diuinus ac regius vates eum beatũ ait, qui in lege dñi meditatur
Psal.18. die atq; nocte. Nam vt idẽ alio loco teſtatur: Lex dñi eſt immaculata cõuertens ani-
mas: teſtimoniũ dñi fidele, ſapientiã præſtãs paruulis. Ea eſt enim diuinæ legis præ-
ſtantia, vt animos à praua conſuetudine ad honeſtã viuendi rationẽ conuertat: & er-
rantibus ac vagis hominibus viã oſtendat ad gloriã immortalẽ cõſequendã. Hac ra-
tione quondã ductus etſi videbã ingenij mei tarditatem, decreui tñ omnem meam
curã & operam in diuinas literas cõferre: & ſperabã, non eſſe intermittendã ſtudiorũ
meorũ continuationẽ & perpetuitatẽ. Sed ſpem hanc mearũ cogitationũ varij caſus
fefellerũt. Nam qui locus quietis & ſecuritatis pleniſsimus fore videbatur, in eo per
multæ curæ & moleſtiæ extiterũt, quæ me ab inſtituto meo retardarunt. Sed diuina
ope effectũ eſt, vt me ad priſtina ac dulcia ſtudia referrẽ. Illis dedit⁹ explanaui Danielẽ
diuinũ vatem, qui multis in locis prædixit fore, vt filius Dei ex cœli faſtigio deſcen-
dẽs humanã aſſumeret naturã, eſſetq; verus Deus, & verus homo: ſed Deus abſcõdi-
Esai.45. tus propter aſsũptam humanitatẽ. Id intuẽs Eſaias mẽtis oculis diuino lumine illu-
ſtratis, has ad illum voces emiſit: Verè tu es Deus abſcõditus. Et alibi de illo loquẽs:
Esai.9. Vocabitur, inquit, nomen eius: admirabilis, cõſiliarius, Deus, fortis: vbi pro admira-
bili eſt in Hebræo פֶּלֶא, quod nomen vtrũque ſignificat & abſconditũ, & admira-
bile. Quã ob cauſam graues authores aiunt, poſſe etiã verti locũ illũ: Vocabitur no-

men

men eius,abſcōditus.etc. Ac Habacuc ſignificās nomine fortitudinis diuinitatē:Ibi, Habac.4.
inquit,abſcōdita eſt fortitudo eius. Et Dauid in pſal.9.inſcriptione: Pro occultis filij. Pſal.9.
Hoc eſt,pro filio Dei abſcōdito. Id voluit diuus Paulus in epiſtola priore ad Corin- 1.Cor.2.
thios ſignificare,cùm dixit: Loquimur Dei ſapientiā in myſterio,quæ abſcōdita eſt.
Hæc Dei ſapientia abſcondita in myſterio eſt Dei filius, Chriſtus Ieſus, verus De⁹,
abſcōditus in humanitate. De illo idem apoſtolus interpretatus eſt verba illa: Igno-
to Deo,quæ inuenit Athenis in ara quadam, vt proditū eſt memoriæ à diuo Luca in Act.17.
Actis apoſtolorū. Deus ille eſt dulciſsimus Ieſus, de quo ait pater cœleſtis apud diuū
Ioannē in Apoc. Vincēti dabo māna abſconditū. Eam ob cauſam ipſe Chriſtus dn̄us Apoc.2.
apud Matthæū cum theſauro abſcōdito ſe cōparauit, cùm dixit: Simile eſt regnū Matt.13.
cœlorum theſauro abſcōdito. Vbi iuxta diui Hieronymi ſententiā per regnū cœlo- Hieron.
rum Chriſtus abſcōditus in carne ſignificatur. Hoc eius myſteriū, illiusq; tēpus &
hebdomadas prædixit Daniel: ſed verbis excelſis & difficilibus: ad quorū intelligē-
tiā magna cura opus eſt. At iuxta Solonis apophthegma à Platone in Cratylo, & in Solon.
lib.4. de republica vſurpatū δύσκολα τὰ καλά: Hoc eſt, difficilia quæ pulchra. Multa Plato.
tñ apertè dicit aduerſus hæreticos, & Iudæos à fide alienatos: quæ illi nolūt intellige-
re: nam ſimul atq; editi in lucem & ſuſcepti ſunt, ita varijs imbuūtur erroribus &
corruptelis, vt opinionū peruerſitatē & impia flagitia penè cum lacte nutricis ſuxiſſe
videantur. Horū perfidiam in his Cōmentarijs perſpicuè redarguo, & cōuinco. Cū
autē quærerem, cui eos dedicarē, tu ſtatim vnus occurriſti vir clariſsimè, qui veram
ſapientiā, eximiāq; virtutē cum generis nobilitate cōiungis. Qui eleemoſynis, be-
nignitate, magnificentia, & cæterarū virtutū ornamentis cōſecutus es, tametſi ad
id haudquaquā reſpexeris, ſummā nominis celebritatē & amplitudinē. Qui ad ſe-
des æternas mentiū beatarum, ad illam cœleſtē gloriā aſpiras, vbi beati admirabilib⁹
gaudijs affecti, bonorū omniū copia cumulantur, & Deo æuo ſempiterno fruuntur.
Quare tibi debētur hæc ſcripta mea: præſertim cùm ea ediderim in hoc tuo inſig-
ni ordinis noſtri monaſterio diui Marci, à maioribus tuis illuſtriſsimis cōſtructo, &
poſſeſsionibus vectigalibusq; amplificato: vbi ſunt eorū ſepulchra & elogia. In eo
apparent paſsim nobiliſsima & antiquiſsima Syluiorum inſignia & ſtemmata, qui
ab antiquo Syluio rege Latij inuictiſsimo, principio nobilitatis tuæ originem du-
cunt. Fateor verum decus conſiſtere in rectè factis: nam vt diuus ait Hieronymus, Hieron.
nobilitas hominis apud Deum eſt clarum eſſe virtutibus: quemadmodū enim ſol Simile
erigit vapores terreſtres, eosque extollit ad cœlū: ſic eximia vitæ integritas homi- do.
nes humili atq; obſcuro loco natos effert in ſublimè, euocans è tenebris in lucē ig-
nobilē familiam. At generis nobilitas magnum ſecum affert ſplendorem: & non
parum conducit ad animos ad res clariſsimas & pulcherrimas excitandos. Et quo-
niam illa quanto eſt illuſtrior & præſtantior, tanto eſt humanior & benignior, ſpero
fore, vt hoc noſtrum exiguum munus, quod in tuo
nomine apparet, hilari animo ſuſcipas.

Vale.

¶ PROE-

PROOEMIVM ad Lectorem.

CVm ordinis nostri muneribus in quibus ego meas curas & co-
gitationes figebam atque locabam, essem aliquãdo liberatus, re-
tuli me candide Lector ad diuinæ philosophiæ studium, quod
retentum animo, aliquantulum remissum, interuallo quodã in-
termissum reuocaui. Ac cùm Esaiam & Ezechielem expla-
nauissem, dedi operã, vt Cõmentarios in Danielẽ literis man-
darem, & in lucem proferrem, tibiq́; eius vitam & propositũ,
meumq́; in eo explanando institutum aperirẽ. Diuinus hic va-
tes Daniel fuit ex tribu Iuda, nobilissima familia natus, spiri-
tu vaticinationis, & nominis amplitudine illustris, omnibusq́; sapientiæ & virtutũ orna-
mentis excultus. Fuit ineunte ætate à Iudæa Babylonem abductus, vbi obses, vocatus nomi-
ne mutato Baltassar epulas delicatas & exquisitas sibi oblatas respuit: abstinentiam coluit, et
legem Dei sui mirabiliter seruauit. Non in rebus humanis spem posuit rerum suarum, sed
dedit operam, vt vera virtus ipsum traheret ad amplissimum decus, ne animum in quo est
veræ nobilitatis sedes, aliquibus flagitijs deformaret. Eas opes quæsiuit, quas nec casus posset
eripere, nec inuidia labefactare, nec vetustas vlla consumere: eas autem contempsit, quæ so-
lent esse quietis expultrices, quæ nec certæ sunt, nec perennes, nec in rebus expetendis habendæ:
ad quas plerique mortales auiditate inflammati rapiuntur. At etsi eas fugiebat, illæ tamen
Similitudo. *instar vmbræ eum fugientem sequebantur. Fuit enim ad excelsos dignitatũ gradus euectus,*
& à regibus Babyloniorum & Persarum diuitiarum affluentia, & eximijs honoribus affe-
ctus, illustribusq́; laudibus celebratus. Dedit ei Deus sapientiam, vt intelligeret somnia, &
futura mentis oculis diuino lumine illustratis inspiceret. Vaticinatus est de euersione Baby-
lonis, de reditu Hebræorum ex Babylonica seruitute, de quatuor imperijs, Babylonico, Persi-
co, Græco, Romano: & de bellis exitiosis inter Assyrios & AEgyptios. Sed præcipuũ eius
institutum est prædicere redemptionis humanæ mysteria per Christum Deum nostrũ. Va-
ticinatur de aduentu eius in mundum, de eius sacerdotio & regno sempiterno, & morte acer-
bissima: de veteris legis abrogatione, & euangelio per vniuersas terrarum oras longè latèq́;
propagando: de Iudæorum obstinatione & perfidia, de Antichristo, de mortuorum reditu ad
vitam, & de vltimo atque supremo iudicio. Et quia in Hebræorum codicibus non reperi-
tur hymnus trium puerorum, nec historia Susannæ, nec Belis & draconis, existimarunt nõ-
nulli, non esse hæc tria inter sacras & canonicas scripturas numeranda. At longè opinione
Theod. *falluntur. Theodotio enim hæc tria transtulit ex Hebræo aut Chaldæo, vt credibile est,*
quemadmodum alia. Et quãuis in libris Hebraicis qui modò extant, hæc tria non inue-
niantur, satis tamen est inueniri Græcè in translatione Theodotionis, & Latinè in nostra
vulgata editione, illisq́; semper vsam esse ecclesiam catholicam, fuisseq; perpetuò à patri-
bus recepta, & à viris illis comprobata, & literis illustrata, qui fidei, cæterarumq́; virtu-
Athanasi. *tum præstantia nomen suum immortalitati commẽdarunt, & fontes vtriusque philosophiæ*
aperuerunt. Diuus Athanasius in Synopsi docet omnia hæc tria ab ipso Daniele scripta
esse,

esse, & inter canonicas scripturas recepta. Origenes tractatione.31. in Matthæum testa- Origenes.
tur esse hæc in ecclesia à principio summa cum veneratione retenta. In eadem sententia
est diuus Hieronymus in quadam aduersus Rufinum apologia. Diuus Augustinus hi- Hieron.
storiam Susannæ exponit tractatione.36. in euangelium Ioannis: & sermone. 242. tomi Augusti.
decimi. Diuus Ioannes Chrysostomus duabus homilijs trium puerorum hymnum mi- Chryso.
rabiliter explanat. Diuus Ignatius martyr qui fuit tempore apostolorum, in epistola ad Ignatius
Magnesianos, & diuus Cyrillus Alexandrinus laudant & tuentur historiam Susan- Cyrill.
næ: & Rufinus Aquileiensis libro secundo in Stridonensem, ait hymnum trium puero- Rufinus
rum ab exordio nascentis ecclesiæ semper fuisse in conuentibus fidelium decantatum. Eum
approbat & recipit quartum concilium Toletanum, quem ait à tota catholica ecclesia
celebrari. Et modò sanctũ conciliũ Tridentinũ Danielẽ integrũ cum omnibus suis partibus,
vt in ecclesia catholica legi solet, & in vetere vulgata Latina editione habetur, pro sa-
cro & canonico suscepit, & approbauit. Aduersus hunc Danielis librum scripsit impius
Porphyrius: sed eius calumnijs Apollinarius, Eusebius Cæsariensis, & Methodius gra- Porphy.
uiter & sapienter responderunt. Itaque diuinus noster vates Daniel, quæ eum Spiritus Apollin. Eusebi⁹.
sanctus docuit, perpetuis monimentis consignauit. Ac qui in maxima celebritate, in ocu- Metho.
lis omnium quondam vixerat, fuit bis opera sceleratorum quibus omnia redundabant, Dani.6.
in foueam leonum crudeliter coniectus. Sed tam admirabili religione, & eximia sancti- Dani.14
tate cursum vitæ conficiebat, vt crudeles illæ bestiæ cum tangere non auderent: sed illis
liberatus incolumis euasit. Volens Deus tres summos viros in exemplum proponere, quo-
rum vita quasi lumen quoddam splendidissimum eluxisset, apud Ezechielem cap.14. Ezec.14
Danielem nominauit, & Noe, & Iob. Et Christus Deus noster eiusdem Danielis va- Matt.24 Marc.13.
ticinationem de abominatione desolationis in Euangelio citauit. Aspicis huius diuini va- Luc.21.
tis præstantiam diuinissimis testimonijs, clarissimisq; monimentis testatam. Quare nemo
debet velle eius dignitatem labefactare, quin potius veritati obedire. Quemadmodum Similitudo.
enim necesse est lancem in libra pondere imposito deprimi: sic animum perspicuæ atque
præponderanti cedere veritati. Excessit è vita Daniel in Babylonica regione, vbi
honorificè sepultus est, cuius diu extitit monimentum omnibus notissimum. Omnia hæc
sunt deprompta ex eiusdem libro, & ex Epiphanio in eius vita: ac præter loca suprà Epipha.
citata ex Hieronymo & Theodoreto in commentarijs in eundem prophetam, ex Orige- Hieron. Theod.
ne in caput trigesimum primum Numerorum, ex Augustino libro secundo de mira- Origen.
bilibus sacræ scripturæ, ex Gregorio libro primo Moralium, ex Chrysostomo homilia ter- Gregor. Chryso.
tia de incomprehensibili Dei natura, ex Iosepho libro decimo Antiquitatum. Sed de di- Ioseph⁹.
uini vatis vita, & interitu, & scriptis hactenus. Meum verò institutum in eo expli-
cando est sensum in primis historicum & literalem exponere, & apertum orationis ar-
gumentum elucidare, vt possit lector veram sententiam, & prophetæ mentem intel-
ligere, atque in purissimo fonte imaginem veritatis intueri. Sed aliquando dogmata
ecclesiæ contra hæreticos ex eadem litera, alijsque diuinarum literarum locis deprõpta ostẽ-
do: & conceptus quos ipse sensus literalis parit, dilato, & diuinis humanisq; scriptis am-
plifico, ad multa loca explicatu difficilia enarranda, & ad animos à vitijs abducendos,
atque ad verum decus excitandos. Sequor versionem communem ab ecclesia catholica
approbatam, quæ nitore veritatis, grauitate, authoritate & magnificentia est omnibus

aliis

alijs illustrior & præstantior, quanquam verborum elegantiam haudquaquam affectet. Similitudo. *Vt enim in nummo non spectatur pulchritudo imaginis, sed pondus ac materia: sic ad veritatem intelligendam non magni refert, quàm elegans sit oratio, sed quàm* Altera similitudo. *grauis & vtilis. Quemadmodum draconites admirabis gemma, nec perpolitur, nec artem admittit, alioquin pulchra ac perlucida: sic diuina scriptura nec puerili verborum elegantia ornatur, nec humanæ rhetoricæ artificium admittit: alioquin sua maiestate, & proprio nitore concinna & præclara. Ad finem vniuscuiusque capitis adijcio ex Hebræo, Chaldæo, & Græco nonnullas obseruationes, quibus multi nodi difficiles expediuntur, & Hebraismi atque schemata sanctæ scripturæ explanantur. Quo in negotio opus mihi fuit multos ac varios scriptores non solùm Latinos, sed Græcos & Hebræos diligenter euoluere, eandem incudem die noctúque tundere, atque in locutionibus diuinarum literarum inuestigandis & perpendendis vehementer laborare.*

Habes piè Lector explicatam rationem meorum laborum, quos velim pro humanitate tua benignè suscipias.

Vale.

¶ AV-

AVTHORES IN HIS COMmentarijs citati.

A

Augustinus,
Ambrosius,
Athanasius Alexandrinus,
Anacletus,
Arnobius,
Anselmus Cantuariensis,
Anselmus Laudunensis,
Antoninus,
Anastasius Nicenus,
Alexander papa,
Apollinarius,
Albertus Magnus,
Alanus,
Alanus Anglus,
Antonius Sabellicus,
Alfonsus Abulensis,
Aretas,
Antonius Marinarius,
Augustinus Eugubinus,
Aquila,
Ado historicus,
Aristeas,
Albinus,
Antonius zantanus,
Abas Vaasia,
Aurelius Victor,
Angelomus Monachus,
Apuleius,
Atheneus,
Aristobolus,
Aristoteles,
Aulus Gellius,
AElianus,
Auicebron,
Antonius Panormitanus,
Agesilaus,
Acusilaus,
Antigenes,
Amphilochius,
Antonius Flaminius,
Antonius in Melissa,
Alexander ab Alexandro,
Apollonius,
Appianus Alexandrinus,
Ausonius,
AEmilius Platonicus,
Alcuinus,
Ammonius,
Ammianus,
AEschilus,
Alfagranus,
Agapetus,
Anacharsis,
Aristides Christianus,
Aristoxenus,
AEneas Syluius,
AEneas Vicus,
Alexander Aphrodiseus,
Aratus,
Anaxarchus,
AElius Spartianus,
Albricus,
Auicēna,
Algazeles,
Albumasar,
Alcinous Platonicus,
Architas Tarentinus.
Arcatius,
Andreas Caesariensis,
Alphonsus à Castro,
Aristophanes,

B

Basilius Magnus,
Beda,
Bernardus,
Baptista Mantuanus,
Berosus Chaldaeus,
Baptista Fulgosius,
Blondus Flauius,
Budaeus,
Bartholomaeus Amantius,
Bion Boristenites,
Bartholomaeus Camerarius,
Brusonius Contursinus,
Benedictus. ij. papa,
Bruno Amerbachius,
Boetius,

C

Cyrillus Alexandrinus,
Clemens papa,
Clemens Alexandrinus,
Cyprianus,
Claudianus,
Ciccus Asculanus,
Caelius Augustinus,
Caelius Rhodiginus,
Chrysippus,
Catina Syrus,
Chares,
Clitarchus,
Chrysostomus Dion,
Cassiodorus aurelius,
Cassiodorus historicus,
Cornelius Iansenius,
Columella,
Capella,
Chalcidius,
Caesarius arelatensis,
Critias,
Cuspinianus,
Chilo Lacedaemonius,
Claudius Guilandus,
Chaeremon Stoicus,
Callimachus,
Concilia multa,
Conradus abbas,

ã Diony-

Iacobus

Iacobus Christopolitanus.
Iulius Pollux.
Iamblicus Platonicus.
Iosephus Gorionides,
Ionatha Chaldæus,
Innocentius. iij. papa,
Iginus,
Idacius,
Iunilius,
Iosephus Flauius,
Isidorus Hispalensis,
Isidorus Brixianus.
Isichius Hierosolymitanus,
Ioannes Cassianus,
Ioannes Stobæus,
Isæus,
Iulius Africanus,
Iulius Capitolinus,
Iuuenalis,
Ioannes Gagneius,
Ioannes Ferus,
Ioannes Vaseus,
Iulius Solinus,

L

Lactantius Firmianus,
Leo papa,
Leontius episcopus,
Ludulphus Cartusianus,
Lazius Vuolfgangus,
Laurentius Villauincentius,
Lilius Gregorius,
Leonardus Aretinus,
L[illegible]marus,

M

Marsilius Ficinus,
Matthias Bredembachius,
Marius Maximus,
Marcus eremita,
Marcus Varro,
Marcus Ephesinus,
Macrobius Aurelius,
Mochus,
Menander,
Marius Niger,
Marcus Tullius,
Maximus episcopus,
Maximus Monachus,
Megastenes,
Metasthenes Persa,
Mancthon,
Mattheus Aurogallus,
Marcellinus,
Marulus,
Methodius,
Manilius,
Michael Bizantius,

N

Nicolaus Lyranus,
Nicolaus historicus,
Nicolaus. II. papa,
Nicolaus Methonensis,
Nonius Marcellus,
Nicephorus Callistus,
Numenius Apameus,
Nicolaus Gezerus,
Nigidius Figulus,
Nicomachus,

O

Origenes Adamantius,
Optatus episcopus,
Onuphrius,
Onchelus Chaldæus.
Onisicritus,
Orpheus,
Ouidius,
OEcumenius.

P

Paulus Orosius.
Paulus Burgensis,
Petrus Crinitus,
Portius Licinus,
Paulinus Nolanus,
Prudentius,
Palladius,
Petrus Apianus,
Pomponius Lætus,
Petrus Mexia,
Proclus Platonicus,
Plotinus,
Plutarchus,
Pseusippus.
Pindarus.
Philo Iudæus,
Philo Thebanus,
Pausanias,
Philostratus,
Proclus Constantinopolitanus.
Philippus presbyter,
Philippus Chalcidicus,
Philastrius,
Polycritus,
Panætius,
Prosper Aquitanicus,
Petrus Galatinus,
Ptolemæus Euergetes,
Ptolemæus astrologus,
Plinius,
Pythagoras,
Petrus Comestor,
Plato,
Photius,
Porphyrius,
Petrus Rauenas,
Pierius Valerianus,
Procopius Gazæus,
Phocilides,
Pherecides,
Polybius,
Pyrrho Academicus,
Primasius episcopus,
Palephatus,
Phornutus,
Polychronius,
Pselus,
Pomponius Mella,
Pontianus,

Finis.

INDEX

AVTHORITATVM SACRAE SCRIPTVRAE, QVAE in commentarijs in Danielem, & in threnos explanatę sunt, præter alias, quæ passim citantur: in quo, a, priorem paginam: b, vero posteriorem designat.

¶ *Exodus.*

9 Num

31 Con.

68. Non

¶ *Prouerbia.*

14 Conu-

❡ Eccleſiaſtes.

❡ Cantica.

❡ Sapientia.

❡ Eccleſiaſticus.

15 Reli-

¶ Esaias.

¶ Ieremias.

¶ Threni.

¶ Ezechiel.

INDEX.

¶ *Marcus.*

¶ *Lucas.*

¶ *Ioannes.*

¶ *Acta apostolorum.*

¶ *Epistola Pauli apostoli ad Romanos.*

¶ *Prior ad Corinthios.*

8 Et

4 Quæ

Clauditur index authoritatũ sacræ scripturæ.

¶RERVM

RERUM MEMORABILIUM ET HEbraismorũ, ac sententiarum omnium in Commentarijs in Danielem, ac threnos obseruatu dignarum index copiosus: in quo, a, priorem paginam, b, vero posteriorem designat.

A,

Amici

Auelli

E.

F.

G.

ã. ã 3 Ieco-

Italiæ

L,

N.

O.

Opera

Pietas

Q.

R.

Iudam

Scien-

Virtu-

Finis.

INDEX
AVTHORITATVM QVAE EXPLIcantur in Commentarijs in prophetam Nahum, præter alias, quæ paſsim inueniuntur:

in quo numerus oſtendit folium: a, priorem paginam, b, verò poſteriorem.

Eſai.65.

Terminatur authoritatum Index.

LAVS DEO.

FINIS.

PROPHETIA DANIELIS.

Argumentum primi capitis.

DESCRIBIT Diuinus vates Ioacimi Iudeorum regis calamitatē, vt eorum mentionem faciat, qui fuerūt eius tempore à Iudæa in Chaldæam abducti. Inter quos fuit ipſe Daniel cum Azaria Anania & Miſaele: qui eximiæ pulchritudinis & doctrinæ ornamentis exculti, fuerunt iuſſu regis Nabuchodonoſoris electi, vt Chaldaicis literis erudirētur. Cùm autem ſe ab epulis regis abſtinerent, temperantiam omnium motionum moderatricem diligerent, & ad diuinum numen aſpirarent, fuerunt ab eo admirabilem ſapientiam conſecuti. Inter eos primæ ſine controuerſia deferebantur Danieli, qui viſionum ac ſomniorum intelligentia non ſolùm ætatis illius viros, ſed ētiam antiquitatis memoriam ſuperauit.

Caput primum.

A ANNO tertio regni Ioacim regis Iuda venit Nabuchodonoſor rex Babylonis Ieruſalē: & obſedit eam. Et tradidit dominus in manu eius Ioacim regem Iuda, & partem vaſorum domus Dei: & aſportauit ea in terram Sennaar in domum Dei ſui, & vaſa intulit in domum theſauri Dei ſui. Et ait rex Aſphenez præpoſito eunuchorum, vt introduceret de filijs Iſraël, & de ſemine regio & tyrannorum pueros, in quibus nulla eſſet macula, decoros forma, & eruditos omni ſapientia, cautos ſcientia, & doctos diſciplina, & qui poſſent ſtare in palatio regis: vt doceret eos literas & linguam Chaldæorum. Et conſtituit eis rex annonam per ſingulos dies de cibis ſuis, & vino, vnde bibebat ipſe: vt enutriti tribus annis poſtea ſtarent in conſpectu regis.

Explanatio.

ANNO tertiò. Gubernante Romam Tullo Hoſtilio tertio Romanorum rege, & Phaorte Medorum ſexto eorum Imperij gubernaculum tenēte, anno à mundi exordio. 3295. iuxta Hebræorum rationem ac ſeriem, & . 4556. iuxta Græcorum ad calculos reuocationē teſte Euſebio Cæſarienſi in annalium mo- Euſebi.
nimentis, obtinuit Iudææ regnum magnus ille Ioſias, qui inſigni in deum fide munitus, ſingulari iuſtitia præditus, admirabilibus virtutum ornamentis decoratus nomen ſuum æternitati cōmendauit. Tenuit principatū annis triginta & vno, & occiſus eſt in Magedo, ſepultusq; Hieroſolymæ. Poſt eius è vita deceſſum regnauit filius eius Ioachaz tribus menſibus: poſt quem tenuit clauum regni frater eius Ioacim, qui antea Eliacim vocabatur, & vndecim annis præfuit regno. Hi duo filij Ioſiæ à paterna gloria deſciuerunt, ſeſeq; turpi dedecore macularunt. Cùm Ioacim ſubiectus & tributarius fuiſſet Pharaoni AEgyptiorum regi, obſeſſus eſt à Nabuchodonoſore Babyloniorum

principe, ab eóq; superatus; fuitque regni eius gloria ablata, & splendor extinctus. 4 Re 23 24.& 25 2.Paral. 34.35.36. Ierem.1. &.25. Lege quartum librum Regum, & secundum Paralipomenon, & Ieremiæ vaticinationem, & decimũ Iosephi librum Antiquitatum Iudaicarum, quibus in locis hanc veritatis lucẽ literæ diuinæ & humanæ memoriæ prodiderũt. Elapsus erat annus tertius regni Ioacim, cùm Nabuchodonosor obsedit Hierosolymam, atq; de illa victoriam reportauit. Iosephus.10 Et imposito tributo Ioacim, secũ asportauit in Chaldæã nonnulla vasa ex illis, quæ in tẽplo Salomonis fuerant diuinis vsibus dedicata: & multos pueros duxit generis claritate præstites, quos ei Ioacim obsides dederat, inter quos erat Daniel cum socijs suis. Hoc voluit ille significare verbis his, quæ principio huius capitis mãdauit. Postea cùm Ioacim impositum tributum non persolueret, venit iterũ Nabuchodonosor Hierosolymã copijs cõparatis, eáq; expugnata occisus est Ioacim: pro quo fuit in regia dignitate constitutus filius eius Ioachin, Iere 22. Matt.1. quẽ Ieremias capite.22. & Matthæus.1. Iechoniam vocãt. Solebãt enim homines illi varijs nominibus appellari. Hic cùm rẽpublicam tribus mensibus gubernãdam gereret, fuit de dignitatis gradu deiectus, & Babylonẽ cum Ezechiele, alijsque multis abductus. Postquem regnauit Sedechias patruus eius, tertius Iosiæ filius, qui cùm esset sceleribus etiam imbutus, nihil que opis reipublicæ occidenti attulisset, fuit immaniter occisus, & Hierosolyma funditus euersa, & templum Salomonium flammis expositum, & Hebræi incredibilibus calamitatibus oppressi: oculi enim augebant dolorem, qui quæ cæteri audiebant, intueri cogebantur. Ac ita fuerunt in Babylonicam seruitutem translati anno à mundi creatione.4611. secũdũ Græcos authore Eusebio Cæsariẽsi, olympiade.47. & principio.48. vt Clemẽs Alexãdrinus in primo Stromate, & Cyrillus aduersus Iulianũ testantur. Eusebi. Clemẽs Cyrillus Iuerit necne Ioacim Babylonẽ, postquam fuit captus tertio regni sui anno vertitur in cõtrouersiã: ex authoribus enim alij astruũt, alij negãt. Doctioribus placet, eum datis Nabuchodonosori obsidibus in regno suo mansisse, donec postea graui tributi onere depressus à Babylonijs defecit. Quã ob caussam fuit ab illis iterũ expugnatus, atq; vndecimo regni sui anno interfectus. Hæc est diui Augustini sentẽtia in tractatione de mirabilibus sacræ scripturæ, in qua videtur esse Theodoretus in cõmentarijs in hunc locũ. August. Theod. Nec obstat locus secundi Paralipomenõ capite.36. cuius ad literam hæc sunt verba: Cõtra hunc, nimirũ Ioacim, ascẽdit Nabuchodonosor, & vinctum catenis duxit Babylonẽ. 2.Para. 36. Nam hoc intelligitur nõ de prima, sed de secunda expugnatione. Deinde asserũt viri ingenij perspicacitate insignes, nec in secunda regẽ Ioacim Babylonẽ peruenisse. Etsi enim fuit è carcere ablatus, vt vinctus catenis duceretur Babylonẽ, non tamen illuc peruenit: verùm in itinere interẽptus est, & extra ciuitatẽ iacuit insepultus, quemadmodũ Ieremias capite.22. prædixerat. Iere.28. Dicens enim sepeliendum eum esse in asini sepulchro, significare voluit fore, vt nõ sepeliretur, sed instar animalis rationis expertis careret sepultura, & à bestijs auibúsq; lacer aretur. At diuinus noster vates loquitur hîc de primo bello, quod anno regni eius tertio ei intulit Babylonius. Sed dices: Quî fieri potest, vt hoc fuerit anno tertio Ioacim, vt ait hoc loco Daniel, cùm dicat Ieremias ca.25. fuisse anno eius quarto? Iere.25. Si

volueris altè perpendere, atque ad veritatem reuocare rationem, videbis apertè, nullam esse inter hos duos diuinos vates discrepantiam. Id enim quod factum est inter annum tertium & quartum, rectè dicitur factum anno tertio, nimirum, elapso, & anno quarto, scilicet incœpto. Eodem modo conciliabis euangelistas de hora loquentes, qua Christus seruator noster fuit cruci affi-
Mar.15. xus. Marcus enim capite.15.ait: Erat autem hora tertia, & crucifixerunt eum.
Luc.23. Lucas verò.23. Erat autem ferè hora sex-
Ioan.19. ta. Et Ioannes narrans quo tempore Pilatus tradidit Iesum Iudæis crucifigendum: Erat, inquit, parasceue hora quasi sexta. Soliti erant antiqui, diem qui vulgo dicitur artificialis, in quinque partes, quas horas vocabant, diuidere, in primam, tertiam, sextam, nonam, duodecimam siue vesperam. Prima semper incipiebat à solis ortu, duodecima seu vespera erat in solis occasu, sexta erat meridiana: tertia erat media inter primam & sextam, nona autem inter sextam & duodecimam, quando incipiebant vesperæ. Cùm autem seruator noster fuerit cruci affixus interuallo illo, quod est inter tertiam & sextam, rectè
Mar.15. ait Marcus fuisse hora tertia crucifixum,
Luc.23. & rectè Lucas & Ioannes, qui illud
Ioan.19. fuisse dicunt hora ferè sexta: interuallum enim solet ab extremis denominari. Ac non caret mysterio fuisse domi-
Gene.3. num Iesum hora ferè sexta crucifixum, nam eadem hora primus noster parens incidit in crimen, quando funestas illas epulas comedit, ad quas eum Heua inuitauerat, vt ex sancta scriptura colligi videtur:
Gene.3. ita enim ait capite Genesis tertio. Cùm audissent vocem domini Dei deambulātis in paradiso ad auram post meridiē, abscō derunt se. Et paulo pòst fuerunt ex horto voluptatis eiecti. Meridie hoc est hora sexta peccauerunt, & post meridiem fuerunt ex horto amœnissimo expulsi, qua hora Christus promisit latroni gloriā mentiū Luc.23.
beatarum. Eadem hora qua primus Adā arborem præuaricationis tetigerat, secundus Adam in arborem redemptionis ascendit. Et qua hora Deus præuaricatorē paradiso expulerat, eadem pœnitenti promisit se illum in paradisum secum ducturum. Non me fugit alias esse huiusmodi solutiones circa horarum narrationem à viris doctis literis mādatas: sed ego inter multas eam semper eligere soleo, quę mihi videtur germanior, literæ cōgruētior, & ad institutum scripturę accōmodatior: etiamsi alias non contemnam, quas interpretes catholici monimētis prodiderunt.

¶ *Regni Ioacim.* Hic Ioacim de quo hîc loquitur Daniel, nō est ille, de quo in exordio suarum visionū locutus est Ezechiel: Ezech.1
hic enim habet eim in vltima syllaba, ille chin: hic fuit pater, ille eius filius: Ioacim idem est quod domini resurrectio, Ioachin verò idem quod domini preparatio.

¶ *Regis Iuda.* Hoc est duarum tribuum, Iuda & Beniamin. Hebræorū regnū fuit tempore Roboam Salomonis filij in duas 3.Reg.12
partes diuisum: duæ tribus nimirū Iuda & Beniamin adhæserunt regi Roboam, 2.Par.10
aliæ autem secutæ sunt Ieroboam, quem regem constituerunt. Regnum Roboam & eorum, qui ab eo originem ducebāt, dictum fuit regnum Iuda, regnū Beiamin, regnum Hierosolymæ: alterū autem appellatum fuit regnum Israël, Samaria, Ephraim, decem tribus. Hæ decem tribus fuerunt debellatæ à Salmanasare Assyriorum rege, & in Assyriam tra slatæ, 4.Re.17.

4.Re.25 duæ autem postea à Nabuchodonosore,
1.e.sdr.1. & in Babyloniam abductæ. Decem tribus nunquam redierunt, duæ autem cum multis hominibus aliarum quæ ad has
Gen.29. duas confugerant, redierunt. Iudas fuit Iacobi patriarchæ filius, cuius posteri
Num.24 appellati sunt tribus Iuda, & filij Iudæ, vt paulo post hoc eodem capite: quo nomine Iudæi gloriantur. At verè Christiani filij sunt Dei, de quorum gene-
Esai.53. ratione ex Deo ait capite.53. Esaias: Generationem eius quis enarrabit? Acsi dicat: Quis poterit numerare eorum multitudinem, qui sunt sanguine Christi generandi? Id vult sponsa capite pri-
Cant.1. mo Canticorum significare, cùm ait: Lectulus noster floridus: arbores enim florentes solent fructus vberes ferre. Sensus illorum verborum est: Tua opera Christe sancte propagantur in ecclesia fideles filij tui. Id animo percipiens diuus
1.Ioan.3. Ioannes ait capite tertio epistolæ suæ primæ: Videte qualem charitatem dedit nobis pater, vt filij Dei nominemur,
Ioan.1. & simus. Et capite primo euangelij de Christo loquens: Quotquot autem, inquit, receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, ijs qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri, sed ex deo nati sunt. Vbi per sanguines intelligit naturalem propagationem, quia non nascimur filij Dei, quimpotius, vt ait diuus Paulus capi-
Ephes.2 te secundo epistolæ ad Ephesios, filij iræ: per voluntatem verò carnis intelligit appetentiam mulieris: ideo ait: Nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri. Fœmina appellatur caro, quia
Genes.2 de illa dixit Adam capite Genesis secundo: Os ex ossibus meis, & caro de carne mea. Et quia vt in homine caro debet spiritui parere, sic vxor viro suo. Domus illa rectè atque sapienter gubernatur, vbi fœmina obtemperante vir principatum habet, vbi caro seruit, spiritus imperat. Sunt igitur viri iusti ex Deo spiritualiter nati, & filij. Quòd si filij, vt verbis vtar apostoli ad Gala- Galat.4
tas quarto, & hæredes: Heredes Dei, vt ipse ait capite octauo epistolæ ad Ro- Rom.8.
manos, cohæredes autem Christi. Iudæi autem filij Iuda & Iacob filij sunt alieni, iuxta id quod de illis ait Deus psalmo.17. Filij alieni mentiti sunt mi- Psal.17.
hi, filij alieni inueterati sunt. Quod de illis intelligitur, qui obstinati permanent in perfidia sua, non de illis, qui etsi natione sunt Iudæi, professione tamen sunt veri Christiani.

¶ *Venit Nabuchodonosor*. Hic Nabuchodonosor fuit huius nominis primus, qui habuit filium eodem nomine appellatum, de quo meminit Berosus libro Berosus
tertio historiæ Chaldæorum, quem vocat Nabuchodonosorem nomine à patre accepto. Huius secundi Nabuchodonosoris meminit Megastenes Græcus li- Megast.
bro historiarum Indicarum quarto, Phi Philost.
lostratus in annalibus, Diocles libro colo Diocles.
niarum. Horum duorum patris & filij eodem nomine appellatorum mentionem facit Metasthenes Persa libro de iudicio Metast.
temporum, Flauius Iosephus libro Iudai- Iosephus.
carum antiquitatum decimo. Raphael Volaterranus vndecimo geographiæ. Est Volate.
etiam obseruandum, neutrum ex his duobus eum fuisse, de quo loquitur diui- Iudith.1
na scriptura in libro Iudith. Ille enim Nabuchodonosor qui misit Holophernē ad terram deuastandam, fuit post reditum Israelitarū à Babylonica seruitute,

quando

Iudith.5 quando accidit historia Iudith, vt ex eius libro capite quinto constare videtur. Ille quoque Nabuchodonosor, qui Tyrum euertit eo tempore, quo Hierosolyma fuit per Hebræos à Chaldæa in Iudæam reuersos instaurata, de quo meminit Ezechiel capite. 26. non fuit hic, qui Hierosolymam obsedit, de quo loquitur hoc loco Daniel, nec filius eius. Imò fuit Cyrus, qui Iudæos restituit, & ad pristinam dignitatem reuocauit. Aut, vt alijs placet, Alexander Magnus. Vnde obseruabis, omnes Babyloniorum reges solitos fuisse Nabuchodonosores nomine à primo deducto appellari. Eodem modo Latinorum reges Syluij à Syluio AEneæ filio cognominabantur, vt ait libro de Ciuitate Dei. 18. diuus Augustinus: sicut postea Romanorum imperatores Cæsares à Iulio Cæsare appellati fuere.: Manethon in addictione ad Berosum Romanos imperatores ait vocatos etiam fuisse Augustos ab Augusto Octauiano: sicut AEgyptiorum reges Pharaones à primo Pharaone. Id quod apertè asserit Eusebius in monumentis annalium, quæ chronica temporum verbis vsitatioribus nominantur. Ita reges Palæstinæ vocabantur quondam Abimelech, vt ex libro Genesis depromit Lippomanus vicesimum primum eius caput explanans. Quod etiam obseruauit Matthæus Aurogallus in libro de Hebræis locorum nominibus. Eodem modo reges Persarum Arsacidæ, & Atheniensium Cecropidæ olim cognominabantur. Erat igitur Nabuchodonosor non personæ nomen, primum semper excipio, sed regiæ dignitatis nomenclatio.

Ezec.26

August.

Maneth.

Eusebi.

Gene.21 Lippo.

Aurog.

¶ *Rex Babylonis*. Post vniuersam eluuionem terrarum, vt in libro Genesis scriptum legimus, condiderunt nonnulli in terra Sennaar, quæ est in Chaldæa, ciuitatem & turrem: in quarum ædificatione Deus eorum linguas confudit. Quam obcausam vocata est ciuitas illa Babel, hoc est confusio, & postea Babylon & Babylonia. Ciuitas propriè dicitur Babylon, & regio Babylonia: quamuis hæc nomina aliquando confundantur. Huius ciuitatis regnum occupauit Nemrod, aut vt alij nominant, Nebroth: de quo ita ait diuina scriptura: Ipse cœpit potens esse in terra: & erat robustus venator coram domino. Fuit autem principium regni eius Babylon. Hæc ibi. Per venatorem intelligunt interpretes tyrannum, de venatione hominum quos instar venatoris opprimebat, hunc locum explanantes, quod Caietanus obseruauit. Illud est aduertendum fuisse principium regni eius Babylonem, quia caput primi regni fuit confusio, nam regnandi appetitio omnia confundit. Diuus Hieronymus in libro quæstionum Hebraicarum in Genesim hunc locum explanans: Nemrod, inquit, arripuit insuetam primus in populo tyrannidem, Hic fuit post diluuium primus rex, & regia eius Babylon. De eo, eiusque ciuitate vide diuum Augustinum libro. 16. de Ciuitate Dei capite quarto, & Iosephum libro primo antiquitatum, vbi sibyllam citat, quæ historiam hanc monimentis consignauit. Hunc Nemrod appellat Berosus libro de temporibus quarto & quinto Saturnum Babylonium, & regem Babylonis, quam ipse cum alijs ædificauit. Hieronymus in commentarijs in Oseam ait, Semiramidem Nini regis vxorem

Gene.11

Gene.10

Caieta.

Hieron.

August.

Iosephus

Berosus

Hieron.

 muros

muros Babylonis extruxisse. Id asserit etiã Iulius Solinus capite septuagesimo, vbi asserit fuisse ciuitatem illam à Semiramide conditam. In ea sententia sunt Diodorus Siculus, Iustinus, Strabo, & Ouidius. Contrà verò Iosephus Flauius, Eusebius Cæsariensis, Marcellinus, & alij à nepotibus Noë eam asserunt fuisse ædificatam. At nulla est inter eos repugnantia: fuit enim à nepotibus Noë extructa tempore Nemrod, postea à Semiramide aucta, mœnibus inexpugnabilibus cincta: & ab alijs deinceps mirum in modum amplificata. Poteris de eius amplitudine & celebritate plura videre apud Herodotum libro primo, Plinium libro naturalis historiæ sexto, & Ptolemæum libro quinto. Quando regnum Assyriorum erat à Babylonico diuisum, erat Babylon regni Chaldæorum regia & caput, quemadmodum Niniue Assyriorum. Sed postea fuerũt Chaldæi vtriusq; regni potiti, & Niniue amplissimæ ac superbissimæ Babyloni subiecta. At quid est in mundo tam firmum & stabile, quod non ruat? quod non intereat? quod non possit casus aliquis de suo statu deijcere? Hæc tam celebris ciuitas fuit à Cyro Persarum rege capta, & funditus euersa, vt de illa Ieremias, Esaias, & alij diuini vates prædixerant. In ea fuerunt Hebræi exules & peregrini annis septuaginta; quibus elapsis ad dulcem patriam redierunt. Patria nostra cœlum est, à qua exules sumus, mundus Babylonia, vbi peregrinamur. Hoc intelligens Iacob interroganti Pharaoni quot annos natus esset, respondit: Dies peregrinationis vitæ meæ centum & triginta annorum sunt, parui & mali, & non peruenerunt ad dies patrum meorum, quibus peregrinati sunt. Et diuinus psaltes: Cantabiles mihi erant iustificationes tuæ in loco peregrinationis meæ. Et alibi: Aduena sum ego apud te & peregrinus, sicut omnes patres mei. Alludit ad Abraham, & alios patres, de quibus ita ait apostolus Paulus in epistola ad Hebræos: Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti non acceptis repromissionibus, sed à longe eas aspicientes & salutantes, & confitentes, quia peregrini sunt & hospites super terram. Et in epistola ad Corinthios posteriore capite quinto: Dum sumus, inquit, in corpore, peregrinamur à domino. Et apostolorum princeps in sua prima cãnonica: Obsecro, inquit, vos tanquam aduenas & peregrinos. Eam obcausam apparuit dominus Iesus in specie peregrini discipulis euntibus in castellum Emmaus, vt nos peregrinationis nostræ admoneret: cui discipuli dixerunt: Tu solus peregrinus es in Ierusalẽ, & non cognouisti, quæ facta sunt in illa his diebus? In terra vt exules & peregrini ætatem agimus tanquam in diuersorio, non tanquam in domicilio, propediem ad mortem discessuri. Nec caret mysterio exilium illud Babylonicum annos durasse septuaginta, siquidem eo annorum numero vita humana significatur, iuxta id quod ait psalmographus: Dies annorum nostrorum, in ipsis septuaginta anni. Si autem in potentatibus octoginta anni, & amplius eorum labor & dolor. Vel vt verti etiam potest ex Hebræo: Et præcipuum eorum, &c. Ac si dicat: Durat communiter vita humana annos septuaginta, & ad summum octoginta in viris robustis: ac præcipuum

[Margin notes: Solinus; Diodo. Iustinus Strabo Ouidi. Iosephus. Eusebi. Marcel.; Herod. Plinius Ptolem.; Iere. 16. & 25. Esai. 13. 14. 47.; Psal. 136; Gen. 47.; Psal. 118; Psal. 38.; Hebr. 11.; 2. Cor. 5.; 1. Petr. 2.; Luc 24.; Psal. 89.]

cipuum totius huius ætatis plenum est
molestijs, calamitatibus, & doloribus. In
hac vita nobis suadere nituntur hostes a-
nimæ, vt mundi voluptatibus dediti se-
curè canamus, & cœlestis Hierosoly-
mæ obliti pestilentibus delicijs oblecte-
Psal.136 mur. At nos debemus illis cum exuli-
bus Israëliticis respondere: Quomo-
do cantabimus canticum domini in ter-
ra aliena? Imò super flumina Babylo-
nis illic sedentes in lamentis versemur,
& habentes in memoria æternam Sio-
nem vim lachrymarum profundamus.
Matt.5. Beati enim qui lugent, quoniam ipsi
consolabuntur. Sed vt verbis vtar apo-
Galat.4 stoli in epistola ad Galatas. Hæc sunt per
Similitudo. allegoriam dicta. At quemadmodum
ad inueniendam pretiosam gemmam in
obscuris ædibus latentem, opus est lu-
cerna: sic ad inueniendam allegoriam o-
pus est sensu literali, qui est inter alios
præcipuus. Illud est hoc loco aduerten-
dum, præter Babyloniam sitam in Chal-
dæa esse alteram in Ægypto, vel ei pro-
pinquam in finibus Arabiæ, quæ fuit Sol
tani quondam sedes, modò vocata Cay-
Volater. ro, de qua loquitur Raphael Volaterra-
nus libro. 12. in tractatione de Ægypto,
Ioseph. & Iosephus libro secundo antiquitatum.
¶ *Ierusalem*: Hæc ciuitas appellata fuit
prius Salé, cuius rex fuit Melchisedech,
Gen.14. de quo Moses Genesis. 14. Melchisedech,
inquit, rex Salem protulit panem & vi-
num, erat enim sacerdos Dei altissimi.
Quibus verbis significat, eum deo im-
molasse panem & vinum. Reddens enim
causam, cur Melchisedech panem & vi-
num offerret Deo, ait: Erat enim sacerdos
Dei altissimi: nimirum cuius muneris erat
Deo sacrificare. Ex quo colliges, eos in er-
rore versari, qui ajunt Melchisedech pa-
nem tunc non Deo, sed Abrahamo obtu-
lisse. De eo & ciuitate Salem meminit a-
postolus capite septimo epistolæ ad He- Hebr. 7.
bræos. Augustinus in commentarijs in August.
psalmum. 33. ait Hierosolymam fuisse Hieron.
prius vocatam Salem. Idem asserit Hie-
ronymus in epitaphio Paulæ, & in expla-
natione in caput Ezechielis nonum: & in
epistola ad Euagrium, cujus hęc sunt ver-
ba: Verti me ad Hippolitum, Irenęum, Hippol. Irenæ.
Eusebium Cęsariensem, & Emisenum, Euseb.
Apollinariũ, & Eustachiũ, & deprehendi Emis. Apoll.
horũ omniũ opiniones diuersis argumẽ- Eustach.
tationibus ac diuerticulis ad vnũ cõpitum
peruenisse, vt dicerent Melchisedech ho-
minẽ fuisse Chananęũ, regem vrbis Hie-
rosolymę, quę primo Salẽ, postea Iebus,
ad extremum Ierusalẽ appellata sit. Idẽ
ait Eucherius in tractatione locorum He Eucher.
bręorum ad Salonium. Egesippus etiam Egesip.
asserit appellatam eam fuisse Salem siue
Solymam: & apertius Iosephus libro se- Ioseph.
ptimo antiquitatum capite. 18. Hoc dilu-
cidè indicat paraphrastes Chaldeus capi- Gen.14.
te. 14. Genesis ita habens: Et Melchise-
dech rex Ierusalem. Et quoniam Salem
idem est quod pax, appellatus fuit Mel-
chisedech rex pacis. Vnde psalmo. 75. Psal 75.
pro Salem verterunt Septuaginta pa-
cem dicentes: Et factus est in pace lo-
cus eius. Pro quo Hieronymus vertit: Hieron.
Et factum est in Salem tabernaculum
eius. Vbi per tabernaculum Dei intel-
ligitur arca testamenti, aut domus, vbi
illa erat. Pagninus quoque & Isidorus Pagnin.
Brixianus verterunt Salem. At paraphra Brixia.
sis Chaldaica habet: Et fuit in Ierusa-
lem domus sanctuarij eius. Postea fuit
vbs hęc appellata Iebus à Iebusęis, vt
in libro Iosue capite decimo octauo di- Iosue 18
uinæ literæ memoriæ prodiderunt. Id

A 4 intelli-

quam regnum adeptus esset, erat virtuti-
bus vt mœnibus septus. De eo ait libro
primo Regum in hunc modum diuina
1.Reg.9 scriptura: Erat ei filius vocabulo Saul ele-
ctus & bonus, & non erat vir de filijs Is-
rael melior illo. Et iterum: Filius vnius
1.Reg.13 anni erat Saul, cùm regnare cœpisset.
Hoc est: innocens instar infantis nullo sce-
lere polluti. Ita paraphrasis Chaldaica
hunc locum interpretatur. At postquam
regnauit, abusus est intemperanter regno
& licentia. Inuidia motus & furijs exagi-
tatus voluit sæpe occidere Dauidem fide
1.Reg.18 & innocentia præstantem. Non sat existi-
19.22.24 mauit innocentem patriæ finibus eiecis-
se, sed etiam eum eiectum, egentem, syl-
uas abstrusas & deserta loca peragrantem
intolerabili odio prosequebatur, & ad cru
delem exitium quærebat. Nullum faciebat
finem furoris, donec eius sanguine satura
retur. Quid plura? Ipse Dauid qui mole-
stijs afflictus dum vitam priuatam age-
1.Re.24. ret, hosti suo Sauli pepercerat, postea in
2.Reg.11 regia dignitate collocatus, amico suo V-
riæ viro fortitudine cæterisque virtutibus
munito necem iniustissimam machina-
tus est. Quam ob causam fuit à Deo pu-
nitus, & in calamitate ad ipsum Deum
Psal 31. conuersus. Id quod ipse testatur psalmo.31
cùm ait. Conuersus sum in ærumna mea,
dum configitur spina. Ac si dicat: In mo-
lestijs meis conuerti me domine ad nu-
men tuum, dum mœror instar spinæ, quæ
gutturi figitur, animum meum affligе-
ret. Eam ob causam calamitatibus oble-
Psal.138 ctabatur. Id indicat ille dicens in psalmo:
Mihi autem nimis honorificati sunt ami-
ci tui Deus. Vox hæc reagh pro qua Lati-
nus noster interpres vertit amicum, affli-
ctionem significat & amicũ. Quare posi
sunt etiam verba illa ita conuerti: Mihi
autẽ valde pretiosæ sunt afflictiones tuæ
Deus. Eas diligebat diuinus vates vt in-
strumentum diuinas leges discendi, quẽ-
admodum ipse ait in psalmo: Bonum mi Psal.118.
hi quia humiliasti me, vt discam iustifica-
tiones tuas. Pro quo poteris vertere: Vtile
mihi fuit, quòd afflixisti me, vt discam le
gem tuam. Lex enim Dei nomine iustifi-
cationum significatur: vt eodem psalmo:
Inclinaui cor meum ad faciendas iustifica
tiones tuas in æternum propter retribu-
tionem. Pro quo Hieronymus transtulit: Hieron.
Propter æternam retributionem. Cùm
Dauid affluentia rerum secundarum po-
tiretur, poterat preces remittere, aut illis
frigidè vti, & Dei aliquando obliuisci: at
calamitate oppressus statim ad Deũ pre-
ces ardentissimas fundebat. Ad domi- Psal.119
num, inquit ille, cùm tribularer clamaui,
& exaudiuit me. Et alibi: Tribulationem Psal.114
& dolorem inueni, & nomen domini in-
uocaui. Inuenimus, quod quærimus, re-
perimus, quod casu se offert. Quærebat
pius vir afflictionem, qua pro Deo læta
obletabatur. Eius verò vtilitatem expri-
mit, dicens: Et nomen domini inuocaui.
Aliud est inuenire calamitatem, aliud ab
ea inueniri. Ipse enim ait: Tribulatio & Psal 118
angustia inuenerunt me. Sed in vtroque Psal 24.
auxiliũ Dei implorabat. Respice, inquit
ille, in me, & miserere mei, quia vnicus &
pauper sum ego. Vel vt recte etiam trans-
ferri potest ex Hebræo: quia solus & affli-
ctus sum ego. Videns se omni hominum
auxilio destitutum, & ærumnis vndique
cinctum, Deum obsecrabat, vt eas placi-
dis oculis intueretur, sibique misericor-
diam tribueret. Præsidio humano orba-
tus ad diuinum aspirabat. Vt auis in terra Similitu
aucupibus & canibus circumcincta nõ ha- do.
bet melius refugium, quam volare vehe-

menter, seque ferre in sublime, & in altū leuare: sic vir pius calamitatibus exagitatus, & mœroribus obsessus ad animi volatum confugit, flens suspicit in cœlum, & pietatis alis ad Deum ascendit, hócque salutari remedio vitę suæ subueniendum
Esai. 26. putat. Id intelligens Esaias aiebat: Domine in angustia requisierunt te. Et apud
Ose. 6. Oseam ait Deus. In tribulatione sua manè consurgent ad me. Nec solùm homines vitijs implicatos solet Deus affligere, vt se ad meliorem frugem recipiant, sed innocentes interdum, vt eius gloria in eorum liberatione refulgeat: iuxta id quod
Ioan. 9. ipse dixit apud Ioannem: Nec hic peccauit, nec parentes eius, sed vt manifestentur opera Dei in illo. Interdum etiam viros iustos & pios calamitatibus affici permittit, vt rerum humanarum tolerantiā muniti, & admirabili in virtute constantia roborati præbeant alijs exempla salutaria, sibique maiorem comparent gloriam, atque ampliorem nominis celebritatem. Nihil enim magis conducit ad eximiæ virtutis gloriam illustrandam, quàm calamitas pro Deo æquo animo tolerata. Solet Deus viros religione insignes, omniúmque virtutum ornamentis decoratos per varios casus plerumque, & per acerbas ærumnarum angustias ad vitam ducere immortalem, vbi Deo ipso
Gen. 28. suo sempiterno fruantur. Sunt enim calamitates gradus scalæ Iacob ad cœlū ascendētes: & vt verbis vtar Gregorij Nysseni, afflictiones piorum virorum flores
Nyssen. sunt fructuum, qui expectātur. Id animo
Rom. 5. perspiciēs diuus Paulus in epistola ad Romanos: Gloriamur, inquit, in tribulationibus, scientes quòd tribulatio patiētiam operatur, patientia autem probationem, probatio verò spem, spes autem non confundit. Vide orationis gradationem, & admirabilē apostoli elegantiam. Et Christus in euangelio authore Matthæo: Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. In Apocalypsi diui Ioannis de iis qui in æterna gloria & cœlesti securitate quiescunt, scriptum est: Hi sunt, qui venerunt de tribulatione magna. Mœror fluit, & euanescit, & in æternam voluptatem redigitur: iuxta id seruatoris nostri: Tristitia vestra conuertetur in gaudium. Vt enim oliuæ quæ in anno vno fructus non edunt, in altero eos ferūt vberrimos atque præstantissimos: sic viri iusti qui in anno fluxo huius vitæ sunt voluptatibus mundi priuati, in anno æterno alterius vitæ admirabilibus oblectationibus perfunduntur, bonorúmque omnium copia cumulantur. Aspicis igitur esse calamitatē potius in bonis, quàm in malis numerandam. Quare non est mirandū voluisse Deum Hebræos affligere per Nabuchodonosorem, de quo hoc loco loquitur Daniel.

Matt. 5.

Apoc. 7.

Ioan 16

Simulitudo.

¶ *Et tradidit dominus.* Ostendit Daniel fuisse Babylonios victoriam hanc potius voluntate Dei, quàm suis ārmis consecutos, id Iudæorum peccatis exigentibus. Id voluit Esaias ostendere in exitio Samariæ per regem Assyriorum, quem capite
Esai. 10. decimo virgam furoris Dei vocat. Et ne vastitatem illam Assyrius sibi tribueret, non Deo, adiecit: Nunquid gloriabitur securis contra eum, qui secat in ea? Comparat eum securi, qua Deus erat Iudæos occisurus. Eodem modo Turcicus exercitus Christianos aliquando oppugnat & vincit: quia nō tam armis suis, quàm sceleribus nostris nobiscum pugnat. Cessent scelera nostra, & barbarorū aduersus nos

Similitu do. foeux victoriæ cessabunt. Vt enim ignis ab incendio desistit ablata materia: sic in fidelium triumphi de nobis reportari ablatis nostris flagitijs finem facient. Poteris hoc loco accipere tradere pro permittere tradi, quemadmodum apud Paulũ Rom. 1. capite primo epistolæ ad Romanos: Tradidit illos Deus in desideria cordis eorũ. Hoc est tradi permisit, dimittens illos: Psal. 80. iuxta illud diuini psaltis: Dimisit eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinuentionibus suis. Magno quidem supplicio eos Deus afficit, qui ipsius salutaria mõnita contemnunt, quando eos dimittat, vt appetitionibus suis obtemperent, quibus sibi pestem ac perniciem ma Rom. 1. chinantur. Ita illud apostoli eodem loco intelligitur: Tradidit illos Deus in reprobum sensum.

¶ *In manu eius*. Tradi in manu alicuius est in eius potestatem & seruitutem inci Deut. 1. dere: vt Deuteronomij primo: Odit nos dominus: idcirco eduxit nos de terra AEgypti, vt traderet nos in manu Amor Iudic. 4. rhæi. Iudicum quarto: Tradidit illos dominus in manus Iabin regis Chanaam. Iere. 37. Et Ieremiæ. 37. In manu regis Babylonis traderis. Vocabulum hoc, manus, in diuinis literis multas habet acceptiones, quarum nonnullas citabo ad multa loca intellectu difficilia intelligenda. In primis significat periculum: vnde ponere animã in manu est exponere vitã periculis. Ita intelliguntur verba Ieptæ in libro Iudi Iudic. 12 cum: Posui animam meam in manibus meis. Volẽs Ionathas reuocare in memo 1. Reg 17 riam patri suo Sauli periculũ illud, quod 1. Re. 19. Dauid susceperat, quando Goliam singulari certamine trucidauit, dixit: Posuit animam suam in manu sua. Eodẽ modo illud diuini atque regij vatis intelligitur: Anima mea in manibus meis semper, & Psal. 118. legẽ tuã non sum oblitus. Ac si dicat: Et si fuerim calamitatibus cinctus, & periculis expositus, nunquam tamen Deus sanctæ sui legis tuæ oblitus. Et illud Iob capi Iob. 13. te. 13. Quare lacero carnes meas dentibus meis, & animam meam porto in manibus meis? Non me fugit esse nonnullos, qui existiment, hoc loco Iob portare animam in manibus esse propositum cordis in operibus ostendere. Sed vt mea fert opinio, his verbis querelarum plenis ostendit vir sanctus dolorem, quo angebatur: Ac si dicat: Cur tanto mœrore conficior, vt cogar lacerare carnẽ meam, variàque pericula subire? Manus etiam fœdus significat, & pactum, ac concordiam. Vnde manus dare significat pacisci, vt quarti Regum decimo: Da mihi manum tuã: 4. Re. 10 qui dedit ei manum suam. Et Ezechielis Ezec. 17 decimo septimo: Ecce dedit manum suã. Hoc schemate vtitur Pythagoras, dicẽs, Pytha. non esse cuique manum porrigendam: vt ait in eius vita Laertius. Ac si diceret: Laertius non esse quempiam in familiaritatem facilè recipiendum. Illud affert Plutarchus Plutarc. in tractatione de multorum amicitia. Significat quoque operationem & ministerium, vt Exodi. 35. Obtulerunt donaria, Exo. 35. vt facerent opera, quæ iusserat dominus per manum Mosi. Et quarti Regum deci 4 Re. 17 mo septimo: Sicut locutus fuerat in manu seruorum suorum prophetarum. Et Isaiæ. 20. Locutus est dominus in manu Esai 20. Esaiæ. Et Malachiæ primo: Onus verbi Malac. 1 domini ad Israël in manu Malachiæ. Hoc est, incipit prophetia comminatoria, quam Deus verbo suo locutus est populo Israëlitico ministerio & operatione Malachiæ. Præterea significat auxilium & fauorem, vt primo Regum. 22. Interfi 1 Re. 22. cite,

cite, inquit Saul, sacerdotes domini, nã manus eorum cum Dauid est. Et secundi
2. Reg.3 Regum.3. Erit manus mea tecum, aiebat Abner Dauidi, & adducam ad te vniuersum Israël. Vnde aperire alicui manum, est ei eleemosynam largiri, vt prouer-
Prou.31 biorum.31. Manum suam aperuit inopi. Et manum alicui dare, est ei opem ferre, eúmque iacentem leuare & dirigere, vt
Act.13. Actorum tertiodecimo: Circuens quærebat, qui ei manum daret. Manum agitare
Esai.10. est minari, vt apud Esaiam decimo: Agitabit manum suam super montem filiæ Sion. Manum contrahere est ab incœpto
Iosue.8. desistere, vt Iosue octauo: Iosue verò non contraxit manum. Manum extollere est
Psal.133. preces ad deum fundere, vt psalmo. 133. In noctibus extollite manus vestras ad sancta. Hoc est, in calamitatibus vestris ad eam templi partẽ precationes vestras dirigite, vbi est sacrarium in sanctis sanctorum. Manus lauare est in eam curam toto pectore incumbere, vt actiones nostras ab omni impuritate abstractas exhibea-
Psal.25. mus: vt psalmo.25. Lauabo inter innocẽ-
Psal.57. tes manus meas. Et psalmo. 57. Lætabitur iustus, cùm viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris. Vbi sanguis pro diuina in nefarios homines vltione accipitur. Viri enim pij cautiores fiunt, cùm impios vident supplicijs affectos suorum scelerum debitas pœnas persoluere: & tunc enixius cõtendunt omnẽ labem ex animo delere. Manus ad os applicare seu conuertere est comedere, vt ca
1.Re.14. pite quartodecimo libri primi Regum: Apparuit fluens mel, nullusque applicuit manum ad os suum. Et paulo post: Conuertit manum suam ad os suum. Aliquãdo verò est silere, vt Iob trigesimo nono:
Iob.39. Manum meam ponam super os meum.

Manus consilij idem est quod liberum arbitrium, vt Ecclesiastici quintodecimo: Eccle.15
Reliquit eum in manu cõsilij sui. Manus accipitur pro sinu, vt psalmo. 103. Hoc Psal.103
mare magnum, & spatiosum manibus, hoc est finibus brachijs & littoribus. Accipitur pro functione & negotio, ad quod gerendum vnusquisque tenetur: vt Esaiæ Esai.1.
primo: Manus vestræ sanguine plenæ sunt. Ac si dicat: Omnia negotia vestra ad crudelitatem tendunt. Non exercetis munus vestrum, sed ferarum: non humanitatem, sed immanitatem diligitis. Id etiam quod ait apostolus in epistola ad Thessalonicenses: Rogamus vos fratres, vt ve- 1.Thess.4
strum negotiũ agatis, vt operemini manibus vestris: non solùm de corporis, sed etiã de animi actionibus intelligitur, hoc est de officio, ad quod vnusquisque tenetur. Monet eos, vt negotiationes viris Christiana pietate & religione præstantibus dignas administrent, & vnusquisque officium suum exequatur. Id intelligens rex Dauid aiebat: Deum exquisiui manibus meis nocte contra eum. Verùm id Psal.76
potest ad preces referri. Oppressùs enim pius ac iustus rex calamitatibus & mœroribus manus suas ad dominum efferebat, eum obsecrans, vt vulneribus suis congruentem adhiberet medicinam. Huic explanationi fauet versio Symmachi ita Symm.
habens: Manus mea nocte extensa fuit sine intermissione. Elata manu aliquid facere est illud superbè committere. Vnde Num.15.
Numerorum quintodecimo, vbi editio vulgata habet: Anima verò quæ per superbiam aliquid commiserit, &c. est in Hebræo: Anima autem quæ elata manu aliquid fecerit. Tangere aliquem manu, extendere aut aggrauare illum manu est eum percutere & castigare: vt Iob.7. Ma- Iob 7.
nus

Exod.3. nus domini tetigit me. Exodi tertio: Extendam manum meam, & percutiam
1.Reg.5. AEgyptum. Et primi Regum quinto: Aggrauata est manus domini super Azotios. Postremo per manum filius Dei significatur, quòd per illum omnia facta sint. Ita intelligunt nonnulli illud diuini
Psal.118. psaltis: Fiat manus tua, vt saluet me. Cùm igitur manus tam æquinocè & variè accipiatur, in eam sumitur significationem, quæ fuerit ad literam accommodatior. Ex quo effectum est, vt hoc Danielis loco pro potestate & seruitute accipiatur.

¶ *Regem Iudæ*. Paulo antè appellatus fuit rex Iuda, nunc rex Iudæ. Etsi in versione Latina differentia est in verbis, in Græca tamen & Hebræa nulla est. Quare idem est rex Iuda, & rex Iudæ. Sonat autem Iuda laudationem & confessionem. Iuda est tribus, Iudæa verò tota regio in Asia maiore, quæ terra promissionis nuncupatur.

¶ *Et partem vasorum*. Erant in templo Salomonis multa vasa, quibus vtebantur sacerdotes & leuitæ in sacrificijs peragendis, quorum aliquot rex Babylonius cepit, secúmque asportauit. Cóstructo templo translata sunt illuc omnia vasa sanctuarij, quæ fuerant in tabernaculo, vt li-
3.Reg.8 1.Reg.7. bro tertio Regum proditum est. Præterea fecit Salomon alia multa, quæ posuit in
3.Reg.7 templo, & rex Ioas similiter, vt multis in
2.Par.4. & 24. locis literæ diuinæ testantur. In sacra scriptura suppellectilia arma monilia instru-
Ezec.12. menta dicuntur vasa. Ezechielis duodecimo: Efferes foras vasa tua: hoc est suppelle-
Iere.21. ctilem tuam. Vasa belli apud Ieremiam
Iud.16. capite.21. & in libro Iudith capite.16. pro
Psal.7. armis bellicis accipiuntur. Apud psalmographum vasa mortis sunt sagittæ in ar-
Ezech.9 cu ad occidendum paratæ. Apud Ezechielem capite.9. vas interfectionis gladius est aut securis. Vas etiam cymbam significat: vt apud Esaiam capite.18. In vasis pa- Esai.18.
pyri super aquas. Solebant enim antiqui AEgyptij teste Plinio libro tertiodecimo, Plinius.
nauiculas ex papyro construere: est enim papyrus arbor in AEgypti palustribus nascens. Et Actorum vigesimo septimo: Act.27.
Submisso vase sic ferebantur. Idest scapha submissa ita nauigabant. Nomine vasis ecclesia militans significatur: vt Actorum decimo: Vidit, nimirum Petrus, cœ- Act.10.
lum apertum, & descendens vas quoddá velut lintheum magnum quatuor angulis submitti de cœlo in terrá: in quo erant omnia quadrupedia & serpentes terræ, & volatilia cœli. Hoc magnum vas de cœlo descendens ecclesia catholica est à Deo cóstituta, quatuor habés angulos, nimirum ortum & occasum, aquilonem & meridiem. Animalia iuxta veterem legem im- Leuit.11.
munda gentes erant idolorum cultui antea deditæ, sed postea ad Christi legem pietatis plenissimam conuersæ. Illas præcipiebat Deus diuo Petro vicario suo, & apostolorum principi, vt occideret quo ad vitia & impietates, eásque comederet, hoc est sibi & ecclesiæ incorporaret. Significatur quoque vasorum nomine ecclesia triú-
phans, vt apud Matthæum in parabola de Matt.13.
sagena missa in mare piscium multitudinem ex omni genere attrahente: per quá ecclesia militans significatur, in qua sunt varia hominum genera: sed impleta ea boni feruntur in vasa, mali autem foras proijciuntur. Hoc est viri iusti qui se integros in vita, castósque seruarunt, ad sedes beatissimas æternamque felicitatem transferentur, vbi nullo dolore affecti, quimpotius omni oblectatione perfusi in æternum requiescent. Impij verò qui

fuerunt

fuerunt stimulis cupiditatis & libidinis concitati, cæterisque vitijs irretiti, in æternum exitium præcipites rapientur. Aspicis igitur capite Actorum decimo vas ecclesiam militantē significare, apud Matthæum verò capite tertiodecimo triumphātem. Accipitur vas pro regno: vt Prouerbiorum vicesimoquinto: Aufer rubiginem de argento, & egredietur vas purissimum. Acsi dicat: Auferantur impij à conspectu regis, & erit regnum iustissimum. Vas purissimum appellat scriptura regnum, vbi iustitia viget, vt ex consequentibus colligitur. Accipitur vas pro machina: vt Ecclesiastici quadragesimo secundo: Sol in aspectu annuntians in exitu, vas admirabile, opus excelsi. Hoc est Sol splendorem in ortu suo ostendens est machina admirabilis, ac opus altissimi. Vrbes munitæ appellantur vasa munitionis primo Machabæorum libro, capite quartodecimo: & munilia pulchra vasa gloriæ Ezechielis vicesimotertio: & milites ad funestum bellum parati vasa furoris Dei, capite Esaiæ tertiodecimo. Diuus Paulus capite Actorum nono vas electionis dicitur, hoc est instrumentum electū, quo Deus vti voluit ad nomen suum longè latèque propagandum, & ad gentes ab idolorum cultu reuocandas, atque ad seipsum conuertendas. Citharæ, psalteria, lyræ, cœteráque musica instrumenta appellantur vasa psalmi atque cantici: vt psalmo septuagesimo: Confitebor tibi in vasis psalmi veritatem tuam Deus. Acsi dicat: Ego in laudem tuam Deus sanctè celebrabo veritatem tuam in musicis instrumentis, canens te esse veracem, qui exhibere soleas, quæ promittis. Vnde Amos vaticinans aduersus Iudæorū magnates delicijs deditos: Sicut Dauid, inquit, putauerunt se habere vasa cantici. Excogitauerunt enim musicæ instrumēta, perinde ac Dauid facere solitus fuerat, sed proposito diuerso: ille vt Dei laudes carminibus celebraret, isti vt voluptatibus diffluerent, & delicatè ac moliter viuerent. Habet præterea vas alias significationes, quas longum esset numerare. Hoc autem Danielis loco vasorum nomine significantur phialæ, pelues, disci, ollæ, lebetes, vrcei, scyphi, amulæ, amphoræ, conchæ, antliæ, cacabi, calices, capedines, acerræ, capulæ, catini, crateræ, cymbriæ, gutturnia, hydriæ, lagenæ, malluuia, patinæ, vrnæ, luteres, mensæ, candelabra, lampades, forcipes, fuscinulæ, thuribula, simpulla, aut alia huiusmodi. Horum aut similium vasorum pars fuit in Babyloniam asportata. De vasorum significationibus vide Hieronymum in Esaiam. 11. & 66. Isichium in Leuiticū. 11 Hilariū in Matthæum canone. 27. Cassianum libro. 2. capite. 3. Augustinum libro secundo de doctrina Christiana, Cyrillum de adoratione in Spiritum Sanctum, Basilium in psalmum septimum.

¶ *Et asportauit ea.* Nimirum vasa. Sed quoniam statim sequitur: Et vasa intulit in domum thesauri Dei sui, quasi de rebus alijs loquens, non deest, qui existimet, particulam, ea, referri ad regem, & ad alios captiuos. At vtrumque potest ad vasa referri: nā primo obtulit ea Deo suo in templo, postea iussit ea in domo thesauri templi seruari. Vel accipitur, &, pro idest, vt vnum sit explanatio alterius. Potest particula, &, accipi pro quia, vt sit sensus: Eam ob causam dico eum vasa illa posuisse in templo, quia posuerat ea in domo thesauri Dei sui. Accipi particulam, &, pro quia indicat versus ille psalmi

Marginalia (left): Matt. 13. — Prou. 25 — Eccl. 42 — 1. Mach. 14. — Ezec. 23. — Esai. 13. — Act. 9. — Psal. 70. — Amos. 6
Marginalia (right): Hieron. — Isichius — Hilari. — Cassian. — Aug. — Cyrill. — Basil.

Psal 59. psalmi. 59. Da nobis auxilium de tribulatione, & vana salus hominis. Pro quo non nulli codices habent: quia vana salus hominis. Et Esaias capite. 64. Tu iratus es, & Esai 64. peccauimus. Et illud Elisabethæ apud Lu Luc. 1 cam capite primo: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus vētris tui. Ita Theop. locū illum Theophilactus interpretatur. Ita illud intelligitur apud eundē Lucā capite. 2. Gloria in altißimis Deo, & in terra pax hominibus. Luc. 2. Sed dices fortasse: Cur peccantibus hominibus vasa Deo dicata fuerunt tradita impijs Babylonijs? Quid mali fecerūt vasa illa? Forsitā illud ob eam causam permisit Deus, vt intelligerēt Iudæi, eum nulla eorum re prorsus indigere. Non enim vt egens accipit, quæ sibi ab hominibus offeruntur, sed vt eorū voluntates & officia remuneret. Voluit persuadere Iudæis eorum sacrificia accepisse, vt se eorum imbecillitati accommodaret, in eósque beneficia amplißima conferret. At postquam illi se intolerandis flagitijs contaminarunt, permisit, vt vasa templi ab impijs Babylonijs raperentur, innuens, quò ad vitia non esse inter eos & Iudæos discrimen, cùm æquè vtrique se in flagitia ingurgitarēt. Itaq; profuit illa vasorum ablatio Iudæis, vt & Deum, & seipsos agnoscerent. Babylonijs etiā vtilitatem attulit, vt vasorū diuino cultui dedicatorum virtutē intelligerent. Quandiu enim ea habuerūt in honore, & ad humanos vsus nō adhibuerunt, nullo fuerūt exitio oppreßi. Danie. 5 At vbi Baltassar rex illis ausus est in profano conuiuio vti, statim fuit à Deo punitus: atque suis sceleribus debitas pœnas persoluit: suóque supplicio docuit, quantus honor illis deberetur. Hoc itidem euenit circa arcam fœderis à barbaris Philisthæis in prælio captam. 1. Reg. 4 Qua in re ostendere Deus voluit, non esse sibi opus illa; sed Hebræis: ac quia peruertebant fundamenta iustitiæ, & iura diuina & humana violabant, arcam illam testimonij nō mereri. Sed ne gentes illæ Palæstinæ falsorum Deorum cultrices superbia elatæ gloriarentur, quod de arca Dei 1. Re. 5. triumphassent, effecit Deus, vt idolū eorum Dagon ante arcam cadens contereretur, 1. Re. 6. & ipsæ supplicio afficerentur, donec eam redderent, & munera diuinam castigationem testantia Deo dicarent, & ita vim illius arcæ sentirent. Aspicis igitur & vasorum & arcæ asportationem Iudæis & gentibus vtilitatem attulisse.

¶ *In terram Sennaar*. Sennaar regio est Babyloniæ, in qua regnauit Nemrod, vt in libro Genesis memoriæ proditum est. Gene. 10 Eius meminit Esaias capite vndecimo. Esai. 11. Facit de illa mentionem Berosus libro. 4. Berosus de antiquitatibus orbis, & Iosephus. 1. de Iose- antiquitatibus Iudaicis, & Hestiæus hi phus. Hestiæ. storicus; quē citat Hieronymus de locis Hieron. Hebraicis, & Petrus Comestor in historia Comest. ecclesiastica. Sēnaar authore Hieronymo Hieron. idem est quod fœtor eorum. Inter Babylonios inanium deorum cultores; in eorum fœtore sunt vasa sancta, hoc est nonnulla documenta philosophica salutaria, in eorū libris contenta, quæ ex illis depromere debemus. Pythagoras iustitiæ æqui Pytha. tatem efferens dixit stateram non esse trāsiliendam, nec iniussu Dei de præsidio ac statione vitæ decedendum. Socrates Socrat. duas esse vias asseruit, duplicésque cursus animorum è corpore exeuntium. Nā qui se flagitijs contaminassent, & libidinibus dedidissent, ijs deuium quoddā iter esse seclusum à cōcilio beatorū: qui verò se puros integrósq; seruassent, quibusq; fuisset minima cū corporibus cōtagio, ijs ad domi-

domicilium cœlitum, ad gloriam sempiternam viam patere. Plato eius discipulus & Platonici omnes asseruerunt Deũ
Plato.
esse orbis creatorem & moderatorem, eius prouidentia & numine mundum regi, cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines ordinésque cõseruari. Eam esse Dei vitam, qua nihil beatius, nihil omnino bonis omnibus
Archit. affluentius cogitari posset. Architas Tarentinus docuit nullam esse capitaliorem pestem corporis voluptate: ex illa patriæ proditiones, & vrbium euersiones oriri, nullum flagitium esse, nullum pestilés facinus, ad quod nõ excitet turpis voluptas: ac illecebris dominantibus temperantiæ locum non esse, nec in voluptatis regno posse virtutem cõsistere. Multa itaque de virtute disseruerũt gentium philosophi, & perpetuis monimentis consignarunt, in quibus partem vasorum domus Dei, quæ est ecclesia catholica, possumus inuenisse. Sed quia in multis erroribus versati ob fidei defectum, multa vana & cõmẽtitia cum veritate copularunt, nõ omnia vasa, sed partem eorum habere memo-
Emped. rantur. Empedocles animam esse censet cordi suffusum sanguinem. Vide homi-
Zeno. nis ignorationem. Zenoni Stoico anima
Aristox. ignis videtur. Aristoxenus harmoniam esse eam existimauit: & ex totius corporis natura & figura varios motus cieri tã
Xenoc. quam in cantu sonos. Xenocrates animam numerum esse dixit, cuius vis, vt
Pythag. iam antea Pythagoræ visum erat, in na
Critias. tura maxima consisteret. Critias sanguinem eam esse dixit: Hippo aquam. Ac alij alias huiusmodi vanitates literis mã
Nyssen. darunt, quas refutat Gregorius Nyssenus in libro suo de anima, vbi planè ostẽdit, fuisse eos in erroribus intolerabilibus versatos. Et quia quæ bene ac sapienter dixerunt, sunt ex diuinis literis deprompta, dicuntur fuisse à templo Dei asportata.

¶ *In domum Dei sui.* Vt ei ob victoriam gratias ageret. Domum Dei sui appellat statim domum thesauri Dei, quoniam in ea erat reconditus thesaurus in turribus nonnullis. Solebant enim quondam principes thesauros in turribus reponere, iuxta illud diuini citharœdi: Fiat pax in virtute tua, & abundantia in turribus Psal. 121
tuis. Domus hæc appellatur secundo Paralipomenon capite. 36. templum, aut vt 2. Par. 36
ex Hebræo transferri potest, aula: quia regis palatium continebat Dei templũ, & ædes thesauri. Fortasse voluit impius rex velu curru triumphi statim ad deorum fanum, vt religionem simularet, qua populi animos deuinciret. Erat enim Gentibus persuasum Deos esse omnium dominos, eáque quæ gerantur, eorum geri ditione ac numine, eósque optimè de hominum genere mereri, eámque obcaussam coli debere à mortalibus. Quare fingebat Nabuchodonosor religionẽ, vt oculi omnium in eum conijcerentur.
Sed quemadmodũ magnæ arcis vmbra Similitudo.
non est arx ipsa, sed vana eius imago: sic simulata virtus quam hypocrisim vocãt, nõ est virtus, sed eius inane simulachrũ. Vera virtus solida est, radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia tanquam flosculi decidunt, nec simulatum potest aliquid permanere. Vide ter ridiculam tyranni religionem: obtulit Deo suo vasa, quæ iniustè rapuerat. Huiusmodi sunt, qui ex malè acquisitis eleemosynam aliquam facientes, existimant animum expiare, & liberalitatis nomen obtinere: quos ego aquilis similes esse existimo. Vt Similitudo.
aquilæ

aquilæ ex rapinis victum sibi comparantes magnificæ à nonnullis vocãtur, quòd prædam quam vi rapuerunt, inter alias aues distribuant: sic illi ex cruẽtis spolijs viuentes, quòd opes ex aliorum patrimonio crudeliter captas fautoribus suis impartiant, liberalitatis præstantia insignes
Prou. 3. prędicantur. At Salomon in prouerbijs: Honora, inquit, dominum de tua substãtia. Non de aliena inquit, sed de tua. Et
Tob. 4. Tobias: De substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem tuam ab vllo
Luc. 19. paupere. Et Zachæus apud Lucam: Ecce, inquit, dimidium bonorum meorum do pauperibus: & si quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum. At Nabuchodonosor Iudęorum spolia Deo suo offerebat.

¶ *Et ait rex*. Subauditur Nabuchodonosor huius nominis primus. Asphenez Hebraicè scribitur Aspenaz, Græcè autem Asphanaz.

¶ *Præposito eunuchorum.* Hoc est magistro aut præfecto famulorum domus regiæ. Id hominũ genus adhibebatur olim seruandis cubilibus regum. Vnde effectum est, vt postea tẽporum successione omnes principum famuli appellarẽtur eunuchi, tametsi castrati non essent. Eodem modo
Gene 39 Putiphar capite. 39. Genesis dicitur eunuchus Pharaonis regis AEgypti, cùm vxo
Hieron. rem haberet. Diuus Hieronymus libro de quæstionibus Hebreicis asserit eum fuisse patrem vxoris Ioseph. Hac ratione
Diodor. moti Diodorus & Gennadius illum aiũt
Genna. non fuisse spadonem, sed regis famulum. Idem dicit de duobus eunuchis Pharaonis in carcerem cõiectis Thomas de Vio
Caieta. Caietanus in explanatione in caput qua-
Gen 40 dragesimum Genesis. Id dici potest etiã
Esa. 39. de eunuchis, de quibus loquitur Esaias capite. 39. & de eunucho reginæ Candacis in Actis apostolorum capite. 8. quem baptizauit Philippus, non apostolus ille, quẽ euangelistæ inter apostolos numerãt, sed vnus ex septuaginta duobus discipulis, vt ait Hippolitus & Dorothæus: de quo loquitur Lucas in Actis capite sexto. Itaq, idem est hoc loco præpositus eunuchorũ, quod præfectus aulicorum, seu famulorum regis. Actis. 8. Mat. 10. Mar. 3. Luc. 6. Hippol. Dorot. Act. 6.

¶ *Vt introduceret*. Subaudi in regiam & metropolim, quæ Babylon vocabatur: erãt enim in terra Sennaar per regionem dispersi. Vel vt introduceret eos in aulã, vbi erant ædes famulis regis deputatæ.

¶ *De filijs Israël.* Hoc est, de Hebræis. Periphrasis Iudæorũ est, qui ideo filij Israëlis vocantur, quia à Iacob, qui Israël postea vocatus fuit, genus suum ducunt. Ita intelligitur illud psalmographi: In ecclesijs benedicite Deo domino de fontibus Israël. Pro quo vertere etiam poteris: de fonte Israëlis. Inducit diuinus ac regius vates cantores his verbis populum hortantes ad hymnos in Dei laudem concinendos. Acsi dicant: In hominum cœtu nomen Dei cãtibus celebrate vos, qui progeniem ducitis à Iacob vocato Israële, ex quo tanquam è fonte dimanastis. Hoc schemate vsus est Esaias capite. 48, dicẽs: Audite hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Israël, qui de aquis Iuda existis. Idest, qui à Iuda tanquam riui à fonte deriuati estis. Fons enim pro origine accipitur: vt prouerbiorum quartodecimo: Timor domini fons vitæ. Ita intelligitur illud Deuteronomij: Habitabit Israël confidẽter & solus, oculus Iacob. Vbi pro oculo in Hebræo est hain, quæ vox oculũ significat & fontẽ: quo tropo vtimur nos Lusitani, qui scaturientem fontem appel- Gene 38 Psal. 67. Esai 48. Prou. 14 Deut. 33

lamus olho dagoa. Igitur loco illo oculus non accipitur pro oculo faciei, sed pro oculo aquæ, hoc est pro fonte & principio, vt sit sensus: Tunc habitabit populus Israeliticus securus, nō admistus infidelibus, cuius populi origo & fons est Iacob, à quo
Zacha.9 ille deducitur. Eodem modo Zacharias oculum accipit pro fonte, cùm ait: Dominus est oculus hominis. Hoc est, Deus est fons, à quo bona cūcta homini dimanāt. Hæc est ratio, quare Israël dicitur Iudæorum fons, & illi filij Israëlis.

¶ *De semine regio & tyrannorum*. Hoc est de progenie regum & virorum claritate generis præstantium. Reges quondā vocabantur tyranni ob fortitudinem te-
Trogus ste Trogo Pompeio. Postea verò tyranni nomen illis solùm tribuebatur, qui principatus viribus insolenter & intemperāter abutebantur: qui armis oppressos crudeli
Albert. dominatu coercebāt. Hoc loco, aut ait Albertus Magnus in huius loci explanatione, nō immanitate, sed à fortitudine tyrāni vocātur. Igitur nomine tyrānorū intelligε principes & magnates, & viros strenuos generis ac dignitatis nobilitate præcellētes. Videtur diuinus vates voluisse innuere Nabuchodonosoris superbiam, qui hoc faciebat ad magnificētiā regni sui ostendēdā, & ad gloriā victoriarū suarū illustrandā. Vel fortasse quòd intelligeret, nō parū cōducere ad virtutis & sapientiæ cumulum generis nobilitatē. Erant illi capti & abiecti, & in ærumnis ob seruitutē qua opprimebantur, versati: at voluit eos rex efferre, & honoris insignibus ac ornamen
Similitudo. tis illustrare. Vt enim sol eleuat vapores à terra: sic rex eos, qui ob infestum casum abiectam vitam degunt, cùm sint virtute & nobilitate præditi, debet ferre in sublime, & honoribus decorare, & in consilium adhibere. At cùm contrà fieri videamus, opus est fateri, priuati nomen non hominum indignitatem, sed principum infelicitatem sæpenumero significare.

¶ *In quibus nulla esset macula*. Hoc est, qui nulla essent deformitate notati, nullo mēbrorum defectu. Colliges ex hoc loco Danielem & socios eius non fuisse castratos: eósque longè falli opinione, qui eos aiunt fuisse exectos, veréque eunuchos.

¶ *Decoros forma*. Id est præditos corporis pulchritudine, quæ est apta figura mēbrorum cum quadam coloris suauitate. Sed addit statim: Eruditos omni sapientia. Nam corporis pulchritudo plus obest, quàm prodest, si est cum leuitate & insipientia coniuncta. Vnde Salomon capite prouerbiorum vndecimo: Monile, inquit, aureum in naribus porci est mulier formosa, quæ destituitur iudicio Prou.11.
rationis. Vt monile pretiosum seu armilla aurea pulchris gemmis destincta in rostro porci plus ei affert detrimenti quàm cōmodi, quòd eum comedere non sinat: ita forma egregia solet mulieribus vanis & impudētibus exitiū afferre: & hominibus leuibus & insipiētibus ad superbiā, inanē gloriā, & amatorias vanitates incitare. Similitudo.

¶ *Eruditos omni sapientia*. Quò ad philosophiam rationalem, quæ comprehendit grammaticam, dialecticam, rhetoricā: & cautos scientia quòad naturalē, quæ coercet physicam, metaphysicam, mathematicam: & doctos disciplina quo ad moralem, quæ continet ethicam, politicam œconomicā. Sed dices: Cùm pueri essent, cùm ex metis adolescētię nō excessissent, quî fieri potuit, vt tot sciētias consequi potuissent. Existimo non intelligi hunc locū de scientijs perfectis, quæ in teneram ætatem non cadunt, sed de earum princi-

pijs.

pijs. Erât enim hi pueri his doctrinarum generibus & si non consumatè, aliquo tamen modo instructi: ita vt potius de aptitudine, quàm de actu locus hic intelligatur. Potest verti tota hæc oratio: Erudibiles omni sapientia, aptos scientiæ, & dociles disciplina. Et ita nulla erit controuersia. Hi pueri quærebantur, qui pollerent ingenio perspicaci & facundo, essentque ad vtranque philosophiam apti, tam ad eam quæ in actione, quàm quæ in contemplatione consistit.

¶ *Qui possent stare in palatio regis.* Idest, qui possent regi in aula seruire: qui apti essent, vt regi ministrarent. Stare in palatio regis, & stare in conspectu regis idem est. His duobus tropis vtitur Daniel hoc capite. Nam paulo pòst inquit: Postea starent in conspectu regis. Metaphora est à famulis desumpta, qui solent coram dominis stare, vt illis seruiant, & famulentur: qua

Gen. 14. vtitur scriptura multis in locis. Genesis capite quartodecimo: Triginta annorum erat Ioseph, cùm stetit in cóspectu regis: vt scilicet ei somnium interpretaretur,

4 Reg. 3 eique operam nauaret. Quarti Regum tertio dixit Eliseus: Viuit dominus exercituum, in cuius cóspectu sto: idest, cui seruio. Et idem postea: Viuit dominus, ante

4 Reg. 5 quem sto. Et secundo Paralipomenô quin

2. Para. 5 to: Steterunt coram patre eius Salomone. Verbum hoc stare varias habet acceptiones, quarum nônullas quas existimo ad diuinarû literarû difficiles locos intelligédos côducere, explanabo. Stare in medio aliquorû est fieri illis familiaré, in eorúmque domestica communicatione versari. Id existimo voluisse significare euangelistas, cùm dixerunt: Stetit Iesus in me

Luc. 24. dio discipulorum suorum. Et Ioannes à

Ioan 20 Iudæis interrogatus cur baptizaret, ad Christum sermonem retulit, dicens: Medius vestrum stetit, quem vos nescitis. Ac Ioan. 1. si diceret: Vobiscum familiariter viuit, & communicat factus homo Messias vester, quem vos ob superbiá vestram, & humilitatem eius contemnitis: ad cuius baptismum baptismus meus est præparatio quædam. Alludere videtur Ioannes ad id quod populo Israëlitico dixit Moses de Christo vaticinans capite Deuteronomij Deut. 18 vicesimooctauo: Prophetá de géte tua, & de fratribus tuis sicut me suscitabit tibi dominus Deus tuus. Vbi illud, de gente, potest verti ex Hebræo: De medio tui: vt sit sensus: Messias tuus versabitur tecû humanitate assumpta: nam cùm sit Deus naturá induet humaná, & erit de cognatione tua ex genere Abrahæ, sicut ego sum. Multum quidem refert ad regni vtilitaté & præstantiam habere regem ex eadem gente & natione, qui se populo suo benignum & familiaré præbeat. Stare super pedes est firmum esse, & optimè constitutum. Hac orationis exornatione vtitur Ezechiel capite. 2. & Ioannes capite vnde Ezech. 2 cimo Apocalypsis. Præterea stare idem Apoc. 11. est quod cessare, & nó moueri: vt Iosue. 3. Iosue. 3. Steterúntque sol & luna, donec vlcisceretur gens de inimicis suis: & Matthæi vicesimo: Quid statis hîc tota die ociosi? Po- Matt. 20 stremo stare accipitur pro permanere: vt Ecclesiastici secundo: Sta in iustitia & Eccles. 2 timore: & psalmo primo: Et in via Psalm. 1. peccatorum non stetit. Peccatorum via est flagitiosus viuendi modus, in quo tunc non stamus, cùm in scelere non manemus, sed ad rectam vitæ rationem redimus: cum à flagitijs diuino adiuti fauore animum expiamus, cúmque à corporis contagione seuocatum ad Christi imitationé conferimus. Cùm igitur stare

tam variè sumatur, hoc Danielis loco accipitur pro seruire & ministrare.

¶ *Vt doceret eos literas & linguam Chaldæorum.* Hinc colliges diuersam esse linguã Hebræam à Chaldæa: & deceptum fuisse
Philo. Philonem virum alioquin eruditum, qui contrarium putauit. Prima omnium linguarũ fuit Hebræa teste Hieronymo in
Hieron.
August. primum caput Sophoniæ, & Augustino libro sextodecimo de ciuitate Dei. Hęc in confusione linguarum mansit in domo Heber, à quo deriuata est vsque ad Abraham, eiúsque filios & posteros. Ea scripsit Moses Pentateuchum, & Iosue librum suum. Nec obstat fuisse Abraham natum in Chaldæa, vbi linguã didicit Chaldæorum: nam duas callebat linguas, nimirũ Chaldæam & Hebream, & postquàm ex Chaldæorum exiuit regione, lingua Hebræa vsus est, quã docuit filiũ suũ Isaac, & in posteros longè propagauit. Hac lingua locutus est Adã, & Noë, & Heber, à quo
August. nominati sunt Hebræi, vt Augustinus li-
Iosephus. bro de Ciuitate Dei. 16. & Iosephus pri-
Acacius mo Antiquitatũ, Acacius in Genesim,
Lyran. capite quartodecimo, Lyranus in eundẽ librum capite. 10. memoriæ prodiderũt.

¶ *Et constituit eis rex annonam.* Hoc est, illisq; rex cotidianum victum de suis epulis decreuit. Vide regis erga famulos & captiuos benignitatem & munificentiam, qui eos ijsdem epulis, quas ipse sumebat, nutriri præciperet. Hinc discant principes & magnates, ne abiectos quidem ho-
Similitudo. mines despicere. Vt caprificus vilis arbor ingentia ac dura machinarum marmora findit atque dirumpit: sic contemptus aliquando homo, nulla æstimatione iudicio popularium dignus potentes viros, diuitijs affluentes, nominis celebritate præstantes lædit aliquando, eisque insperatam necem ac perniciem machinatur. Et vt est in contrito vetustate prouerbio: capillus vnus habet vmbram suam. Vide quàm vtilis sit regi benignitas & clementia. Id intelligebat sapiẽtissimus rex, cùm diceret in prouerbijs: Misericordia & ve- Prou.20.
ritas custodiunt regem, & roboratur clementia thronus eius. Vbi per veritatem intelligitur fides promissorum: de qua ita ait Cicero Officiorum primo: Cicero.
Fundamentum iustitiæ est fides, idest dictorum conuentorúmque cõstantia & veritas. Et de iusto rege ait Esaias: Præ- Esai.16.
parabitur in misericordia solium. Tanti faciebãt veteres Romani clementiam, vt ei templum dedicarent, auth ore Plu- Plutarc.
tarcho, quem refert AEneas Vicus in Vicus.
commentarijs in vetera numismata.

Quanto principes sunt superiores, tanto se summissius gerere debent. Opus est illis superbiam, arrogantiam & immanitatem fugere: contrà verò benignitatem, placabilitatem, & clementiam amplexari: non enim sunt tyranni, sed pastores. Vnde רָעָה Rahah apud Hebræos, & ποιμαίνω apud Græcos regere significant & pascere. Hac ratione ductus Iere- Ierem 2.
mias c. 2. de regibus & principibus loquẽs ait: Pastores præuaricati sunt in me. Et Homerus libro Iliadis. 1. regẽ Agameno- Homer.
nẽ vocat pastorẽ populorũ. Illud psalmo- Psal.22.
graphi: Dominus regit me, nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocauit: vertunt nõnulli: Dominus pascit me. Nec solùm pascere est victum præbere, sed oblectare iuxta illud Vergilij libro. 1. AEnei- Vergili.
dos: Atque animum pictura pascit inani.

¶ *Postea starent in conspectu regis.* Id est, exactis illis tribus annis regi seruirent, & ministrarent. Schema est tritum apud Hebræos, de quo paulo antè disserui.

Fuerunt

B *Fuerũt ergo inter eos de filijs Iudæ Daniel, Ananias, Misael, & Azarias. Et imposuit eis præpositus eunuchorum nomina, Danieli Baltassar, Ananiæ Sidrach, Misaeli Misach, & Azariæ Abdenago. Proposuit autem Daniel in corde suo, ne pollueretur de mensa regis, nec de vino potus eius: & rogauit eunuchorum præpositum, ne contaminaretur. Dedit autem Deus Danieli gratiam & misericordiã in cõspectu principis eunuchorum. Et ait princeps eunuchorum ad Danielẽ: timeo ego dominum meum regem, qui constituit vobis cibum & potum: qui si viderit vultus vestros macilentiores præ cæteris adolescentibus coæuis ve*
C *stris, condemnabitis caput meum regi. Et dixit Daniel ad Malasar, quem constituerat princeps eunuchorum super Danielem, Ananiam, Misaelem, & Azariam: Tẽta nos obsecro seruos tuos diebus decem: & dentur nobis leguminа ad vescendum, & aqua ad bibendum: & contemplare vultus nostros, & vultus puerorum, qui vescuntur cibo regio: & sicut videris, facies cum seruis tuis. Qui audito sermone huiuscemodi, tentauit eos diebus decem.*

¶ *Fuerunt ergo inter eos.* Hoc est, inter eos autẽ qui ex diuersis nationibus electi sunt, fuerunt quatuor pueri Hebræi, quorum hîc nomina exprimuntur. Et quoniam dicuntur esse de filijs Iuda, existimant nonnulli, eos fuisse de tribu Iuda, & ex regia progenie. Certè de Daniele illud astruunt Hieronymus, Epiphanius, & Iosephus. Hieron. Epipha. Iosephus.

¶ *Et imposuit eis præpositus eunuchorum nomina.* Hoc ideo fecit, quia Babylonij nomina Hebraica detestabantur. Putauit præpositus incõmodum esse nominibus odiosis & execrandis appellari, qui regi in aula ministrarent. Eam obcausam vetera illis nomina abstulit, & noua imposuit. Fortasse hoc præcepit rex, vt dominatum suum ostentaret: erat enim hoc ius dominij in more apud multas nationes: vt intelligentes serui esse se libertate priuatos, dominis parerent, & seruitutẽ suã agnoscerent. Hæc est Theodoreti explanatio. Theod. Esse quippe potestatis atq; dominij signũ nomina rebus imponere, indicauit Adã appellans animalia nominibus suis, vt in libro Genesis memoriæ proditũ est, quo Genes. 2. se illorum dominum à deo constitutum significauit. Voluit Deus esse hominem huic medio mundi globo præpositum: eiúsq; dominatui permisit non solùm terrenas sed aerias animantes, & quæ aquis occultabantur. Ac quod præstantius est, cœlum ipsum & admirabiles syderũ fulgores, globos æthereos monimenta manuum suarum æterna ad commoditates hominis creauit. Fortasse eam obcausam rex illis nomina mutauit, vt eos fauore prosequeretur. Ait enim Alexander ab Alexan. Alexandro libro quarto Genialium dierum, eos qui olim in numero ciuium Romanorum erant asciti, & ciuitate donati, in memoriã accepti beneficij solitos fuisse propria nomina explodere, & alia vsurpare. Et libro secundo ait, seruos, quando manu mittebantur, aut prætorijs ornamentis decorabantur, explosis veteribus nominibus ingenuorum ac nobiliũ nominibus appellari. Itaque qui aliquem in dignitate aliqua constituebat, ei nomen mutabat. Id in quarto libro Regum scriptum legimus, vbi Pharao rex 4 Re. 23. AEgyptiorum constituens regem Eliacim vertit nomen eius Ioacim. Et Nabuchodonosor Babyloniorum rex cùm in regia dignitate collocaret Matthatiã, 4 Re. 24 imposuit ei nomen Sedechiæ. Sed omissis regibus mortalibus de rege sempiterno, cuius numine mundus regitur,

loquamur. Deus ille qui homines quasi spectatores superarum rerum ac cœlestiũ creauit, eis nomina noua imposuit, quos præcipuos suo obsequio ascribebat, quibus singularem amorem ostendebat, quorum virtutes & res præclarè gestas ad memoriam posteritatis æternam propa-
Gen 17 gabat. In vetere testamento Abram vo-
Gene.17 catus est Abraham, Sarai Sarah, Iacob
Gene 32 Israel, Ioseph saluator mundi: in nouo au-
Gen.41. tem Simon vocatus est Petrus, Saulus Paulus, & filij Zebedæi Boanerges, hoc
Ioan 1. est filij tonitrui. Summi etiam ponti-
Act.13. fices solent in creatione nomina noua
Mar.3. suscipere. Cœlius Rhodiginus libro tertiodecimo lectionum antiquarum id ob eam causam fuisse existimat, quia Ser-
Cœlius. gius secundus pontifex maximus, qui primus nomen mutauit, nomine indecoro antea vocabatur. Id quod vi-
Platina. detur fuisse à Platina depromptum. Ego verò existimo consuetudinis huius originem addiuum Petrum primum pontificem maximum respexisse, cui dominus nomen mutauit, dicens: Tu es
Ioan.1. Simon filius Ioanna: tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus. Verba sunt euangelij authore Ioanne capite primo. Voluit euangelista vocabulum interpretari, cùm Græcè euangelium scriberet: quia Cephas non Græca est vox, sed Chaldaica, siue Syria-
Hieron. ca, vt rectè Hieronymus obseruauit. Idem est Cephas quod lapis magnus: quod Deus nomine Petri voluit significare. Postea nanque ei dixit: Tu es
Mat.16. Petrus, & super hanc petram ædificabo ecclesiam meam. Est enim ecclesia fundata super Petrum, & Petrus super Christum: & ita primum fundamentum Christus est: de quo Paulus in epistola

prima ad Corinthios: Fundamentum, 1 Cor.3.
inquit, aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Aspicis igitur, principem apostolorum, cui nomen antea fuerat Simon, fuisse Cepham & Petrum vocatum. Nec solum ipse, sed vnus etiam ex septuaginta duobus discipulis fuit Cephas appellatus, ob amicitiam fortasse, qua Petrum apostolum comprehenderat, quem singulari amore prosequebatur. Lege Dorotheum & Hippolytũ an- Dorot.
tiquos authores nomina septuaginta duo Hippol.
rum discipulorum literis mandantes, inter quos inuenies Cepham, quem episcopum fuisse asserunt. OEcumenius etiã in OEcu.
Acta apostolorum, quẽ refert & sequitur Georgius Ederus in œconomia, nõnullos Ederus.
ex septuaginta duobus recẽset, inter quos nominat Cephã cognomine Petri. Syx- Sixtus.
tus quoq; Senensis libro secũdo Bibliotecæ sanctæ ait Cepham fuisse vnum ex septuaginta duobus Christi discipulis. Hũc Cephã credibile est, eum fuisse, quẽ Paulus apostolus palàm reprehendit. Cùm enim esset Antiochiæ, cibis in lege vetere prohibitis vescebatur. At venientibus Iu- Gala.2.
dæis ad fidem conuersis à Gentium mensa se subtrahebat, ne Iudæos illos offenderet, qui quòd nondum essent in euangelio perfectè docti, nec Gentium consociationem, nec ciborum in lege prohibitorum esum ferebant. At Gẽtes simulatione Cephæ offendebantur. Qua de re diuus Paulus in epistola ad Galatas ita ait: Cùm Gala.2.
autem venisset Cephas Antiochiam, in facie ei restiti, quia reprehensibilis erat. Itaque Cephas hic à Paulo increpatus non fuit Petrus ille apostolorum princeps, Christique vicarius, sed vnus ex septuaginta duobus discipulis. Hæc est

Clemen-

Clemés. Clementis sententia, quam refert vt ve-
Eusebi. ram Eusebius Cæsariensis libro primo hi
storiæ ecclesiasticæ capite quartodecimo.
AEcu. Eam tuetur OEcumenius in collectaneis
Theop. epistolæ ad Galatas: & refert Theophila
ctus in commentarijs in eandem episto-
lam. Et nostra hac ętate eius patrocinium
Camer. suscepit Bartholomæus Camerarius in
tractatione de ieiunio, capite sexto. Est
quidem illa probabilis, & pia, & magno-
rum virorum authoritate & antiquitate
roborata. Non enim videtur verisimi-
le post aduentum Spiritus Sancti in apo-
stolos in crimen illud incidisse ecclesiæ
columnam, & in re graui ad fidem per-
tinente, nempe de cessatione legalium,
Ioan. 21. cum peccasse, cui Christus ecclesiam
suam commiserat, quem pastorem vni-
uersalem atq; fidelium doctorem & ma-
gistrum constituerat, & vicarium suum
Ioan. 21. in terra reliquerat: cui dixerat: Ego
rogaui pro te, vt non deficiat fides tua.
Insuper cùm ille se iam excusasset, atque
defendisset à culpa, quam ei obijcie-
bant Iudæi, quòd cum Cornelio ho-
mine Gentili comederet & communi-
caret: quam ille diluit docens, illud ex
Dei præcepto fecisse, vt in Actis apo-
Act. 11. stolorum scriptum legimus, qui fieri
poterat, vt se à Gentium consortione
& cibis abstraheret? Præterea non vide-
batur æquum, à Paulo pontificem ma-
ximum apostolorúmque principem pu-
Porphi. blicè & acerbè increpari. Hinc Porphy-
rius hostis Christianæ religionis sumpsit
ansam eos reprehendendi, vocans Pe-
trum simulatorem & mendacem, & Pau
lum inurbanum & superbum. Non inue-
heretur tam durè in duos illos præcipuos
euangelij doctores & propagatores, si in
veritate fuisset instructus. Nec eam ob-
causam dicendum est, cum qui fuit à Pau-
lo reprehensus, non fuisse Cepham disci-
pulum illum, sed apostolum, quòd dicat
Paulus: Cùm autem venisset Petrus An-
tiochiam, in facie ei restiti. Nam quæ- Gala. 2.
dam exemplaria Græca habent ὅτε δὲ
ἦλθεν κῆφας. Hoc est, cùm venisset autē
Cephas. Et eodem modo paulo post: Di-
xi Cephæ coram omnibus. Sed nihil re-
fert. κῆφας enim, pro quo nos dicimus,
Cephas, idem est quod πέτρος, hoc est
Petrus, vt iam diximus. Et discipulus ille
Cephas etiam Petrus vocabatur. Non me August.
fugit diuum Augustinum existimasse,
eum fuisse Petrum apostolum, & in cri-
men incidisse: in eiusque sententia esse
alios propè infinitos, inter quos sunt non-
nulli magni nominis & authoritatis vi-
ri. Diuus Hieronymus ait cum diuo Au- Hieron.
gustino eum fuisse apostolorum princi-
pem: sed in hoc ab eo dissidet & dissentit,
quòd asserat eum nullum in crimen inci
disse: sed hos duos insignes apostolos si-
mulato dissidio ob aliorum vtilitatē, sum
ma animi concordia contendisse: vt dum
Petrus à Paulo obiurgatus silentio vtere-
tur, hi qui legalia putabant seruanda, ab
eorū obseruatione desisterent. Et admo
nitus hac de re à diuo Augustino nunquā
fuit à sententia deiectus. Sed nec ipse po-
tuit eundem Augustinum à sententia mo
uere. Secutus est Hieronymus in quæ-
stione hac Græcos authores, quemadmo
dum multis in alijs, aliquādo vt interpre-
tes, aliquando vt ex eorum fontibus iudi-
cio arbitrióque suo quantum quoque mo
do videretur, hauriret. Qui autem ex illis
aiūt diuum Petrum in illa simulatione in
crimen non incidere, sunt infrà scripti pa
tres. Origenes in commentarijs in episto Origen.
lā Pauli ad Galatas, & in decimo Stroma-

Theod. tum libro, Theodoretus in expositione
Eusebi. in epistolam ad Galatas, Eusebius Emise-
Didym. nus in eandem epistolam, Didymus Ale-
Apolli. xādrinus in explanatione in eandē, Apol
linarius Laudiciæ episcopus in cōmenta-
Chryso rijs in eandem epistolā, Ioānes Chrysosto
mus in eandem epistolā, & in libro. 1. de sa
Theod. cerdotio, Theodorus Eracleæ episcopus
Theop. in explicatione epistolæ ad Galatas, Theo
OEcu. philactus in eandē, OEcumenius in colle
ctaneis explanationum in eandem episto
Casian. lā, Ioānes Casianus libro collationū. 17.
Hi sunt in eadem sententia cum Hieronymo: magni quidem viri, & admirabili sapiētia prædiri, qui sibi nominis celebritatem & amplitudinem meritò compararunt. Sed vtra harum opinionū vera sit, alij viderint. Illud volui præcipuè admonere, fuisse quendam ex septuaginta duobus discipulis vocatum Cephām, qui forsitam fuit ille, quem Paulus obiurgauit. Hunc existimo esse Cepham illū, de quo
Gala. 1. in eadem epistola ad Galatas dixit Paulus apostolus: Iacobus & Cephas & Ioannes qui videbantur colūnæ esse, dexteras dederūt mihi & Barnabæ societatis. Si enim loqueretur de apostolorū principe, prius eum nominaret, quàm Iacobū. Imò Ioānes ille de quo hîc loquitur, non fuit ille, qui euangelium scripsit, vt mea fert opinio; sed alter ex septuaginta duobus disci-
Hippol. pulis. Hippolitus enim & Dorothæus in
Dorot. ter eos Ioannē quendam numerant, quē episcoptim aiunt fuisse Bibliapolensem. Quî fieri potest fuisse illū Ioānem aposto
Gala. 1. lum, cùm idem Paulus in eadem epistola asserat, post Petrum nullum apostolum vidisse, nisi Iacobum fratrē Domini? Si verba Pauli perpendere volueris, & ordinem literæ lunato iudicio obseruaueris, eum Cepham, qui dedit Paulo manus societatis, videbis apertè apostolum non fuisse. Loquitur enim Paulus ibi de Petro apostolorū principe, & de Cepha, vt de viris diuersis. Ita enim ait: Cùm vidissent, quòd creditum est mihi euangelium præputij, sicut Petro circuncisionis, qui enim ope- Gala. 2.
ratus est Petro in apostolatu circuncisionis, operatus est & mihi inter Gentes. Et cùm cognouissent gratiam, quæ data est mihi, Iacobus & Cephas & Ioannes qui videbantur columnæ esse, dexteras dederūt mihi & Barnabæ societatis. Aduerte. Cùm vidissent, inquit in tertia persona, quòd creditum est mihi euangelium, sicut & Petro, Iacobus Cephas & Ioānes dederunt mihi dexteras. Nonne ostendit hæc oratio Cepham hūc alterum à Petro fuisse, quemadmodum Iacobus & Ioānes alij à Petro erant? Quæ enim esset constructio hæc? quæ verborum collocatio? quæ sensus conuenientia? quæ sartago loquendi, si Petrus apostolus & hic Cephas qui Paulo dedit manum idem essent? Germanus sensus est. Cùm Iacobus apostolus & Cephas atque Ioannes discipuli Christi vidissent delegatam mihi esse prouinciam prædicandi euangeliū apud Gentes, quemadmodū Petro apostolo apud Iudæos, dederunt mihi dexteras, quod est simbolum societatis. Nōne vides nullū horum trium esse apostolorum principē, sed illos esse cum eo & fide, & amicitia coniunctos? Erat quidem Cephas hic vir magnus, & episcopus, & vnus ex septuaginta Christi discipulis: sed propter imprudentem simulationem incidit in errorem, in quem non arbitror apostolorum principem incidisse. Sed omnia hæc, & quæcunque dixero, iudicio & correctioni sanctæ Romanæ ecclesiæ catholicæ subijcio. Illud certissimum est, nomen

nouum

nouum Simoni impositum esse à Deo, qui Danieli idem fieri voluit.

¶ *Danieli Baltassar*. Daniel sonat iudiciũ Dei: Ananias idem est quod nubes domini: Misael quis postulans? Vel abstulit Deus: Azarias auxilium domini: Baltassar scrutator thesauri: Sidrach ager delicatus: Misach prolongans: Abdenago seruus anxius. Etsi magna in his nominibus inueniri potest philosophia: tamẽ eam silentio prætereo, satis esse existimans significationes eorum explicare. Multi fuerunt electi, vt regi ministrarent, sed de Israëlitarum tantummodo nominibus hoc loco fit mentio. Solum enim viri pij & iusti nomen habere merentur. Loquens dominus apud Lucam de paupere virtutibus ornato, & de diuite epulis dedito, pauperis nomen nimirum Lazarum expressit, diuitis autem silentio præteriuit. Quanuis impij nominentur, illud est in terra, non autem in coelo, iuxta id quod apostolis suis dixit Christus: Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in coelis. Et de improbis ait Dauid: Vocauerunt nomina sua in terris. Et iterum: Deleantur de libro vitæ, & cum iustis non scribantur. Et Ecclesiasticus: Nomen, inquit, impiorum delebitur. Et Salomon in Prouerbijs: Memoria iusti cum laudibus: nomen impiorum putrescet. Eos dicitur Deus cognoscere ex nomine, quos diligit: vt Exodi trigesimo tertio: Noui te ex nomine. Quæ verba Deus dixit Mosi, vt ei amorem quo eum prosequebatur, significaret. Diuus Paulus capite quarto epistolæ ad Philippenses, & diuus Ioãnes capite decimo septimo Apocalypsis aiunt, horum esse nomina in libro vitæ, qui sunt ad æternam gloriam prædestinati.

Luc. 16. Luc. 10. Psal. 48. Psal. 68. Eccle. 41. Prou. 10. Exod. 33. Phili. 4. Apoc. 17

¶ *Proposuit autem Daniel*. Decreuerat Daniel sobriè atque parcè viuere, & nullatenus se cibis in lege prohibitis polluere. In exilio non obliuiscebatur Dei sui, propter quem epulas mensæ regiæ respuebat. Explicat diuinus vates suam, suorúmq; sociorum abstinentiam & philosophiam non gloriæ cupiditate, sed vt alijs salutare præbeat exemplum. Victum ad corporis valetudinem referendum putabant, non ad voluptatem. Sciebant perturbationum fontem esse intemperantiam, quæ est à recta ratione defectio. Quia primi nostri parentes se ab esu fructus prohibiti non abstinuerunt, fuerunt gratia priuati, & ab horto amœnissimo expulsi: qui si in illo statu permanerent, essent sine dubio felices, & egregia quadam laude cumulati. Sed quia Deo non paruerunt, animi præstantiam nefario dedecore commacularunt. Vide, quid secum detrimenti attulerit cibi appetitio. Esau pro lenticulæ edulio vendidit primogenita. Et populus Israëliticus, vt verbis vtar sanctæ scripturæ, sedit manducare & bibere, & surrexerunt ludere. Vbi ludere idem existimo esse quod idolum colere. Ille fuit effectus repletionis, Dei obliuio, & vituli cultus. Ideo dicebat ei Deus capite sexto Deuteronomij. Cùm comederis, & saturatus fueris, caue diligenter, ne obliuiscaris domini Dei tui. Et capite tertiodecimo Oseæ de ipsis Iudæis aiebat: Saturati sunt, & eleuauerunt cor suum, & obliti sunt mei. Volens diuina scriptura detrimentum voluptatis ciborum significare, Philisthæos adducit in exemplum capite libri Iudicum sextodecimo: quibus epu-

Genes. 3 Gene. 25 Exod. 32 Deut. 6. Osee. 13. Iudic. 16

lantibus, ſeque lætitia effetentibus cecidit domus, quæ illos interfecit. Contra verò frugalitatis & abſtinentiæ ciborum vtilitatem multis in locis commendat. Eccle.37 Eccleſiaſticus capite. 37. Noli, inquit, auidus eſſe in omni epulatione, & non Ioel 1. te effundas ſuper omnem eſcam. Et Ioel capite primo: Sanctificate ieiunium, vocate cœtum. Hoc eſt, indicite & promulgate ieiunium vos ô ſacerdotes, & vocate conuentum. Vel ſanctificate ieiuniū, Ioel 2. hoc eſt, oſtendite ſanctum eſſe. Et poſtea capite ſecundo inducit Deum ita loquentem: Conuertimini ad me in toto corde veſtro in ieiunio, fletu, & planctu. Diuus Paulus capite tertiodecimo epi- Rom.13. ſtolæ ad Romanos: Sicut, inquit, in die honeſtè ambulemus: non in comeſ- Phili.3. ſationibus & ebrietatibus. Et ad Philippenſes tertio increpans eos, qui ſe intēperanter in cibos ingurgitāt, eósq; vt deos colūt, Quorū, inquit, Deus venter eſt, & gloria in confuſione ipſorum. Contrà Luc.6. verò ſobrijs & abſtinentibus ait apud Lucam capite ſexto Chriſtus Deus noſter: Beati qui eſuritis, quia ſaturabimini. Solent viri temperantia muniti corpus ſuum rationi ſubijcere, ideo frugalita- Similitudo. te vtuntur. Vt enim indomitum animal ſubtractione cibi miteſcit, & domino paret: ſic caro ieiunio & abſtinentia nutrita domatur, & ſpiritui ſubijcitur. Id intelligens diabolus homines excitat ad ieiunium frangendum. Nec mi- Matt.4. rum cùm etiam hac in re Chriſtum Deū Luc.4. noſtrum tentauerit, cùm ei dixit: Si filius Dei es, dic, vt lapides iſti panes fiant. Acſi diceret: Muta hos lapides in panes, & comede. Vbi obiter aduerte, in prima illa tentatione propoſitum dæmonis fuiſſe Chriſtum ad mutationem & nouitatem excitare: ſolet enim tentator nouitates & rerum viciſsitudines inducere, quibus nobis perniciem machinetur. Non enim dixit: Quoniam hîc panem non habes, affer illum ex alio loco, & manduca. Sed, conuerte hos lapides in panes, & comede. Non ſolùm dæmon, ſed eius ſerui nouitatibus delectantur. Duplici ex capite poteris hinc ieiunij excellentiam colligere, & quòd Chriſtus eo vſus ſit, & quòd dæmō illud frangere conatus fuerit. Hierony- Hieron. mus in epiſtola ad Demetriadem: Ieiunium, inquit, eſt cæterarum virtutum fundamentum. Chryſoſtomus in Gene- Chryſo. ſim: Ieiunium eſt alimentum animæ. Ba- Baſilius ſilius in homilia de laudibus ieiunij: Ieiunium ſimilitudo eſt hominum cum angelis, iuſtorum contubarnalis, vitæ ſobrietas. Athanaſius in tractatione de vir- Athana. ginitate: Vide quid faciat ieiunium, morbos ſanat, deſtillationes exiccat, dæmones fugat, malas cogitationes expellit, mentem reddit nitidiorem, cor purgatius, & corpus ſalubrius. Auguſtinus in Auguſt. quodam ſermone: Ieiunium purgat mētem, ſubleuat ſenſum, carnem ſpirituí ſubijcit, cor facit contritum & humiliatum, concupiſcentiæ nebulas diſpergit, libidinum ardores extinguit, caſtitatis lumen accendit. Ambroſius in ſermone de Ambro. Elia: Ieiunium eſt mors culpæ, excidium delictorum, remedium ſalutis, radix gratiæ, fundamentum caſtitatis. Petrus Rauenas in ſermone de ieiunio: Ieiu- Rauen. nium ſcimus eſſe Dei arcem, Chriſti caſtrum, murum Spiritus Sancti, vexillum fidei, caſtitatis ſignum, ſanctitatis trophæum. Quoniā, vt verbis vtar Gregorij Gregor. Magni, à paradiſi gaudio per cibum cecidimus, quātū poſſumus, per abſtinētiā reſurga-

surgamus. Terreat nos diuitis epulis dediti exemplum, quem vita in delicijs acta æterno tradidit incendio: demus operam, ne nimio ciborũ onere obruamur.

Simili|tu|do. Quemadmodum nauis modicis sarcinis temperata, & ad cursum expedita, quæ facilè superat vndarum impetum, melius seruatur à naufragio, quàm quæ est redundante ponderis magnitudine onusta, quæ quacunque procella demergitur: sic homo ieiunijs deditus, tenui alimento nutritus, & modicorum ciborum temperantia educatus melius effugit nymbos, turbines, cæterasque tentationum tempestates, promptiúsq; superat vehemẽtes perturbationum fluctus in altum surgentes, quàm qui epularum onere grauatus facilè prosternitur ac succũbit. Nemo quippe est, quem fugiat, vitæ nostræ nauim fluitare in alto tempestatibus voluptatum, seditionum, discordiarum, cæterorũmque flagitiorum exagitatam. Quare opus est, ne eam epularum onere grauemus: sed abstinentiam amplectamur, quam viri sapientia & virtute præstantes seruarunt, summísque laudibus extulerunt. Diuus Petrus apostolorum princeps cotidie ieiunabat, & vt Clemens discipulus eius testatur libro primo recognitionum, pane & oleis sponte vescebatur. Lege historias Pauli primi eremitæ, Antonij, Hilarionis, quas Hieronymus scripsit, & videbis admirabilem ciborum abstinentiam. Monachum vidi, inquit Hieronymus, qui triginta annos inclusus hordeaceo pane, & luculenta aqua viuebat. Alter in cisterna vetere quinque caricis in die sustentabatur. Cœnobitæ, vt ipse ait, & historia tripartita testatur, perpetuò ieiunabant, aquam bibentes, & solùm panem cum leguminibus & oleribus manducantes. Id quod in historia ecclesiastica asserit Eusebius Cæsariensis libro secundo, capite. 17. & post illum Marulus libro tertio exemplorũ. Non solùm Christiani, sed etiã Gentium philosophi ciborum abstinentiam celebrarũt, quorũ præconia literis monimentisq; consignata nulla vetustas obruet, nulla vnquam delebit obliuio. Socrates eum qui ad virtutẽ aspirabat, hortabatur, vt abstinentiam coleret, & delicias veluti sirenes respueret. Ita apud Stobæum in sermonibus scriptum legimus. Et interrogatus quonã ab alijs hominibus differret, respondisse fertur: Alij viuunt, vt edãt, ego verò edo, vt viuã. Author est Maximus Monachus in sermonibus. Vbi etiam tradit Democritum hac similitudine vsum fuisse. Quemadmodum medicina non quæ suauis, aut longa est, bona dicitur, sed quæ ægritudini medetur: ita cibus nõ qui dulcis, aut multus est, cẽsendus est bonus, sed qui valetudinẽ tuetur. Demosthenes, teste Fauorino temperantiã appellat sapientiæ fundamentum. Apollonius frugalitatem & in cibis sumendis temperantiam laudibus extollebat, asserens illa augeri animi altitudinem. Isæus Assyrius interrogatus, quæ essent epulæ suauissimæ, respondit, vt refert Philostratus, Ista curare desij. Non solùm frugalitatem & abstinẽtiam laudabat, sed in seipso seruare studebat. Nec abstinentiam cibi tantùm, sed potus etiam velim existimes, seruandam esse: ait enim Plinius, vinum esse cicutã hominis: & Seneca ebrietatem vocat insaniam voluntariam. Longa ieiunia, ac diuturnæ sitis tolerantiam per camelum antiqui significabant: quòd nullum animal tanta magnitudine insigne tam exigui cibi & potus paucitate sustentetur.

Margin notes: Clemẽs. Hieron. Eusebi. Marul. Socrat. Stobæus Maxim. Democ. Demost. Fauori. Apollo. Isæus. Philost. Plinius. Seneca.

tetur. Quam obcausam illum inter hieroglyphica, vt Pierius ait Valerianus, honorificè collocarūt: quòd ieiunium coluerint, quo pestilentium voluptatum ardor extinguitur. Est enim aduertendum ieiuni hominis sputum posse occidere serpentem, si in eius os inciderit, atque ad interiora penetrauerit, vt Aristoteles, Plinius, Alexander Aphrodiseus, & alij rerum naturalium indagatores memoriæ prodiderunt. Qua in re videtur natura tacitè submonuisse posse effrenatam libidinem ieiunio restingui aut sedari. Quis serpens est pestilentior turpi voluptate, rationi inimica, honestatis expultrice, animorum exagitatrice, tranquillitatis peste, iliade malorum? Eorum animi qui se illi dediderunt, atque illecebrarum ministros præbuerunt, Dei & hominum iura violarunt. Pertubat enim iudicium voluptas, nec habet vllum cum virtute commercium. Id intelligentes AEgyptij epulis pretiosis neglectis, herbis solùm, & arborum fructibus vescebantur: vt testatur Chæremon Stoicus. Et Dicæarcus asserit, veteres Græcos carnes non comedisse. Cibi quondam Argæorum erant pyra, Atheniensium ficus, Mæoticorum milium, Medorum amygdalæ, AEthiopum locustæ, Nomadum lac. Ciborum affluentium & delicias veluti inuitamenta malorum respuebāt. Multi oleribus leguminibúsque contenti documēnta frugalitatis dederunt, & insignem abstinentiæ memoriam posteritati propagarunt. Et quia Romani epulis exquisitis vti cœperunt, sanciuit senatus leges ad cohibendum lautiora obsonia atq; epularum delicias & sumptus. AElianus de Atheniensium & Arcadum abstinentia multa narrat propè incredibilia. Et Alexander ab Alexādro de variarum nationum frugalitate miranda commemorat. Et Titus Liuius ait Romanos ieiunia Cereri constituisse. Veteres illi qui nondū fidei splēdore fuerant illustrati, sed solùm lumine naturæ instructi, coluerūt ieiunia, & ciborum abstinentiā: & audent nostri temporis hæretici rem tam salutarem contemnere, & damnare. Christus magister cœlestis ieiunauit: & ieiunanti asseruit reddendam esse à Deo, qui videt in abscondito, mercedem: & cōstat ex Actis apostolorū sanctos apostolos & ecclesiā cum illis post Christi in cœlū ascensum ieiunasse. Et ait diuus Paulus capite. 6. epistolæ. 2. ad Corinthios: Exhibeamus nos metipsos sicut Dei ministros in multa patientia, in vigilijs, in ieiunijs. Et capite vndecimo eiusdē epistolæ inter labores & virtutes, quibus vitæ suæ cursum conficiebat, numerat ieiunia, quibus corpus domabat, & in seruitutē spiritus redigebat. Et nō verentur hæretici ieiunia aspernari. Hæreditatem nobis ieiunij Christus reliquit, cùm quadraginta dies ieiunauit. Cùm autem apostoli fuissent ab illo instructi, & Spiritu Sancto pleni, inter cæteros canones quos à Christianis seruari præceperūt, vnus est de ieiunio quadragesimæ, in ordine sexagesimus octauus, qui in constitutionū apostolicarum libro quinto à diuo Clemente his verbis citatur: Seruandum est à nobis ieiunium quadragesimæ cōtinens memoriā cōuersationis & legislationis domini. Quē canonē diuus Ignatius apostolorum discipulus in epistola ad Philippenses ijsdem refert verbis: Quadragesimā nolite pro nihilo habere, imitationē enim cōtinet Dei cōuersationis. Quomodo autē veteres Christiani ie-

Margin notes: Pierius. Aristot. Plinius. Aphro. Chære. Cicæar. AElian. Alexād. Liuius. Matt. 4. Mar. 1. Luc. 4. Matt. 5. Act. 13. & 15. 2. Cor. 6. 2. Cor. 11. Clemēs. Ignati.

Oecu. ni ieiunauerint, docet Clemẽs libro quinto constitutionũ apostolicarum, qui se à vino & carnibus abstinebant. Id quod docet concilium Laodicense canone. 50. & Aug. Augustinus libro. 30. contra Faustum, & sermone. 28. ad fratres solitudinẽ colẽtes. Vides quàm antiquũ sit ecclesiæ dogma de quadragesimali ieiunio. Si plura circa ieiunij antiquitatem & præstantiam scire Origen. volueris præter citatos authores lege Originem homilia decima in Leuiticum, & Chrisost. libro tertio in Iob, Chrysostomum homilia prima in Genesim, Hieronymum Hieron. in Ezechielis caput vigesimum nonũ, & Ambro. contra Iouinianum, Ambrosiũ in caput Aug. quartum Lucæ, Augustinũ sermone primæ Cassia. dominicæ quadragesimæ, Cassianũ collatione. 21. cõcilium Nicenum primũ canone quinto, concilium Trullense canone. 56. Agatense canone. 12. Elibertinẽse canone. 23. Gangrense canone. 18. & 19. Sed his non mouentur Lutherani, quòd sint in perfidia sua obstinati. Et audent nihilominus dicere, se ecclesiam reformasse, cùm non ecclesiæ, sed sectæ Epicureæ sint reformatores. O contumaciam intolerabilem: ô cæcitatem deplorandã: Irridenti ieiunia, & ciborum abstinẽtiam, cùm apostoli ex Dei iussũ eam præceperint, & pius ac sanctus Daniel, vt constat ex hoc loco se regis cibis abstinuerit, fueritque frugalitatem mirum in modum amplexatus, & admirabilem ob id sapientiam consecutus.

¶ *Rogauit eunuchorum præpositum, ne contaminaretur.* Hoc est, ne eum cogeret ad epulas regias comedẽdas. Cumprimùm illam habuit à Deo inspirationem seruãdi abstinẽtiam, statim se firmo proposito muniuit, diuinis monitis acquieuit, & paruit, eaque opere implere firmiter statuit. Non eam distulit in tempus aliud, nõ moram interposuit, sed confestim executioni mandauit. Accedit ad præpositũ eunuchorum ab eo magnopere petens, ne ipsum compelleret ad epulas mensæ regis sumendas. Hinc disces, quàm celeriter te debes præparare ad diuina monita explenda. Noë promptè Deo obediuit in Genes 7 omnibus, quæ ei Deus instante vniuersa eluuione terrarum facienda præcepit. Et Gene. 22 Abraham Dei præceptum sine mora exequi voluit circa filij immolationem: quò suam erga Deum obedientiam ostenderet. De Noë scriptum est: In articulo diei illius ingressus est Noë. Pro quo Pagni- Genes 7 nus vertit: In ipsomet die. De Abrahã autem: Abraham de nocte consurgens, &c. Pagnin. Genes. 22 Graue Dei præceptum sine dilatione perficere voluit, noctu Dei iussum accipiens, summo mane nondũ orto sole illũ implere proposuit: surgẽs statim abijt ad filij sacrificiũ, quẽ admirabili amore prosequebatur, tanquam ad exquisitarum epularum conuiuium inuitatus. Vide etiam promptum apostolorum obsequium: qui diuinis monitis instructi Christo eos vocanti statim paruerunt: & vt verbis vtar euangelij, continuò relictis retibus secuti sunt eum. Non in aliud tempus distule- Matt 4. runt, sed continuò obtemperarunt. Eo- Mar. 1. dem modo Saulus in terra prostratus au- Luc 5. diens Dei verbum dixit ilico: Domine Act 9. quid me vis facere? Et nulla interposita mora Dei verba opere impleuit. Nam Similitudo. vt qui fundit æs ad conflandum vas, non debet opus differre, ne æs frigescat, & induretur, & ineptum fiat ad conflationem: sic qui in animo diuinam habet monitionem ad honestum aliquod efficiendũ, non debet eam prorogare, sed confestim exequi, & conflare opus, ne ob

gelidi

gelidi animi dilationem amittatur. Id in
Eccle. 5. telligens Ecclesiasticus capite quinto: Ne tardes, inquit, conuerti ad dominum, & ne differas de die in diem. Israëlitæ in terram promissam tendentes pascha suum
Exo. 12. comedebant festinantes, vt ex capite Exodi duodecimo liquet. Et nos vt verbis
Hebr 4. vtar diui Pauli in epistola ad Hebræos, festinemus ingredi in illam requiem. Et acceptis diuinis monitis operemur cum festinatione. De sacratissima Dei genitrice Maria scriptum legimus capite primo
Luc. 1. euangelij authore Luca: Surgens Maria abijt in montana cum festinatione. Et de pastoribus Dei claritate circum fusis, & angelica monitione illustratis capite se-
Luc. 2. cundo eiusdem euangelij: Venerunt festinantes, & inuenerunt Mariam, & Ioseph, & infantem positum in præsepio. Est nihilominus obseruandum, debere festinationem nostram esse maturam, cum consilio & prudentia copulatam: vt non præcipitanter atq; inconsideratè, sed cunctanter & sapienter negotium aggrediamur, iuxta illud vetus laudatúmque prouerbium: Festina lente: quo imperator Octauianus Augustus adeò delectabatur,
Gellius. authore Aulo Gellio in noctibus Atticis,
Macro. & Macrobio in Saturnalibus, vt nō solùm in communi colloquio, sed in epistolis etiam eo vteretur. Nam in sigillo suo scriptum habebat papilionē cum cancro: quibus duobus bestiolis prouerbij sententiam hieroglyphicè significabat: per papilionē vermiculum alatum & velocē innuebat celeritatem, per cancrum verò qui motu retrogrado & tardo fertur, moram & cunctationem. Eodem prouerbio oblectabatur etiā Titus Vespasianus, qui in numismate sculptum habebat delphinum anco ra inuolutum, quod ego depictum vidi in libro veterum numismatū AEneæ Vici. Vicus.
Vbi per delphinum velocitas, per ancorā tarditas intelligitur, cum his literis: Festina lentè. Est igitur festinandum, sed cum prudētia & consilio: nā festinationis absq; illis comites sunt error plerunq; & dolor. De huiusmodi temeraria festinatione ait Esaias capite. 28. Qui crediderit, non festi Esai 28.
net. Pro quo septuaginta interpretes habent: qui crediderit, non confundetur. Et iuxta eorum versionem citat testimoniū hoc Paulus capite nono & decimo episto-
læ ad Romanos: & Petrus capite secundo Rom. 9. & 10.
primæ suæ canonicæ. Vbi vides temerè 1. Petr. 2.
festinare idem esse quod confundi.

¶ *Dedit autem Deus Daneli gratiam & misericordiam in conspectu.* Hoc est, effecerat enim Deus, vt Daniel esset gratiosus & charus magistro palatij, inueniréque apud eum fauorem & beneuolentiam. Eodem schemate & verborum ornamento vtitur Moses Genesis trigesimo nono ca- Gene 39
pite, dicens: Dedit dominus gratiam Ioseph in cōspectu principis carceris. De To Tob. 1.
bia scriptū legimus: Dedit ei gratiā Deus in conspectu Salmanasar regis. Gratia his in locis non accipitur pro gratia gratum faciente, quæ est, vt verbis vtar diui Tho- Thom.
mæ, quædam participatio diuinæ naturæ: de qua ait apostolus in epistola ad Ro- Rom. 3.
manos: Iustificati gratis per gratiam ipsius. Nec pro gratia illa gratis data, quæ ordinat hominem ad quædam præparatoria vltimi finis: sed pro fauore & benignitate, & beneuolentia. Pro eo quod nos dicimus: Effecit Deus, vt quidā esset in gratia apud principem, vt esset ei gratus, & eum beneuolū & munificum sentiret: dicunt Hebræi: Dedit Deus gratiam cuidam in conspectu regis. In hanc significationem accipitur gratia apud Cice- Cicero.
ronem,

ronem, cùm his locutionibus vtitur: Redire in gratiam, aucupari gratiam, & alijs huiusmodi. Eodem modo sumitur gratia capite Genesis decimooctauo, cùm Abraham Deo sibi apparenti dixit: Domine si inueni gratiam in oculis tuis, ne transeas seruum tuum. Acsi diceret: Si tibi domine gratus sum, si apud te fauorem inuenero, vtere quæso hac benignitate erga me, vt maneas in hospicio meo. Et decimonono: Inuenit seruus tuus gratiam coram te. Et Hebræorum quarto, vbi Paulus apostolus loquens de pontifice nostro Christo ait: Adeamus cum fiducia ad thronum gratiæ eius. Hoc est, ad sedem pontificis clementissimi, ad cathedram beneuolentiæ, ad solium benignitatis. Acsi diceret: Ad cathedram pontificis legalis accedebant homines cum timore ob legis seueritatem: at ad cathedram Christi qui è cœli fastigio ad terram descendens humanam induit formam, vt nobis faueret, & pro nobis mortem subiret, quò nos ad vitam duceret immortalem, accedendum est cum fiducia, quoniam solium eius thronus est gratiæ, & lex eius est euangelium amoris & pietatis plenissimum. Vbi illud est aduertendum voluisse apostolum innuere, pontificem nostrum Iesum regem esse, quia thronus, vt obseruauit Euthymius, est regis symbolum & significatio: fuit enim Christus rex & sacerdos, in Melchisedech adumbratus, qui fuit rex Salem & sacerdos altissimi, iuxta illud diuini vatis: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech: quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Christo interpretatur. Eius thronus est amoris & beneuolentiæ significatę nomine gratiæ:

Gene.18 Gene.19 Hebr.4. Euthy. Gen.14. Psal.109 Hebr 5. & 7.

in quam significationem accipienda est gratia hoc Danielis loco.

¶ *Qui constituit vobis cibum & potum.* Diuus Paulus capite quinto epistolæ ad Hebræos accipit cibum pro doctrina excelsa & perfecta ad viros prouectos pertinente, lac autem pro doctrina facili & simplici, quæ ad illos pertinet, qui adhuc non sunt altissimorum mysteriorũ capaces. Ita enim ait: Facti estis, quibus lacte opus sit, non solido cibo. Perfecti enim mentis acie perpurgata oculos ad cœlum tollentes cœlestia mysteria contemplantur: imperfecti verò in splendorem rerum tam excelsarum aciem mentis intendere non valent. Eodem modo capite tertio epistolę prioris ad Corinthios: Tanquam paruulis, inquit, in Christo lac vobis potum dedi, non escam, nondũ enim poteratis. At hoc Danielis loco cibus & potus accipitur pro corporis epulis, & vino: & vt alijs dicã verbis pro quotidiano victu, quem rex illis constituerat.

Hebr. 5. 1 Cori. 3.

¶ *Cœuis vestris.* Ex Hebræo verti possunt verba hæc: qui sunt iuxta similitudinem vestram: hoc est, vobis similes ætate & conditione.

¶ *Condemnabitis caput meum.* Hoc est, eritis causa, vt ego ex regis sententia plectar capite: efficietis, vt cęde mea luãm pœnas meæ perfidiæ, quòd regio edicto non obediã. Condẽnare caput alicuius est illũ morte mulctare. Putabat solo ciborũ alimẽto corpora nutriri, atq; florescere: ad diuinã autẽ potentiã oculos nõ extollebat. Quãquam esset regi gratus, timebat tamẽ, ne mutaretur rex ipse, & dissidio illo alienatus, & offensus in eum perniciem moliretur. Vt enim cera candelæ ignem alit, at si deorsum feratur, illum extinguit: sic princeps qui aulicum fauore prosequitur:

Similitu do.

quitur: ab eo facilè animum alienat, si eius obsequium putat deficere: & qui in illum conferebat beneficia, ei exitium crudelissimum parat. Nemo fiduciam suam à Deo habeat seclusam, & in homine collocatam. Audiat Ieremiam dicentem:
Iere. 17. Maledictus homo qui confidit in homine. Et Dauidem: Bonum est sperare in domino, quam sperare in principibus. Et Salomonem in Prouerbijs: Qui sperat in domino, beatus est. Felix ille, qui omnem spem suam in Deo figit & locat, quoniá ipse est fons omnium bonorum, ipse est verax, & homo mendax: ipse non deserit eos, qui ad ipsum tanquam ad arcem tutissimam confugiunt: at homo illos facilimo negotio derelinquit, quos antea amicitia comprehendebat. Id sentiens Dauid aiebat: Credidi, propter quod locutus sum: ego autem humiliatus sum nimis: Ego dixi in excessu meo: omnis homo mendax. Ac si diceret: Deus mihi promisit esse me è periculis meis erepturum, cuius promissionibus fidem adhibui certissimam. Propterea hæc dico: Incidi in acerbas calamitates, versatus sum in luctu & mœrore, fugi è ciuitate, vt euaderem immanitatem impij Saulis me ad exitium crudelissimum vocátis, & vidi me derelictum, humanóque auxilio orbatú: nam qui mihi polliciti erant effusuros se esse sanguinem suum pro me, se fugæ mádarunt, méque dereliquerunt. Quare dixi in illa fuga mea: omnis homo médax: non inueni in hominibus veritatem: solus Deus me consolatur, & incolumem conseruat. Accipitur excessus pro exitu siue fuga. Hæc est germana meo quidem iucidio huius loci explanatio, qua ostendit diuinus vates esse fiduciá in Deo, non in hominibus ponendam.

Psal. 77
Prou. 16
Psal. 116.

¶ *Et dixit Daniel*. Elapso tempore aliquo Asphenez aut quia abijt è palatio, aut quia erat negotio aliquo impeditus substituit pro se Malasarem, qui Danieli, eiúsque socijs præesset. Cùm autem Daniel nó impetrauisset ab Asphenez, quod ipsi erat in optatis, profectus est ad Malasarem eum obsecrans, ne ipsum coerceret, & compelleret ad epulas regias edendas: quoniam non solùm ipse, sed socij eius decreuerant illis abstinere. Magna se illis offerebat difficultas ex parte præpositi: at illi non destiterunt à proposito, sed alterum medium quærentes difficultatem superarunt. Vix bonum aliquod aggredieris, quod non labatur in aliquam difficultatem: sed debes eam exorbere, & vltrà progredi, & in excellentis operis proposito constanter permanere. Ideo dicebat Ecclesiasticus: Fili accedens ad seruitutem Dei sta in iustitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem. Eccles. 2
Cùm Israëlitæ à Babylonica seruitute reuersi templum Dei instaurarent, fuerunt ab hostibus impedimenta illis inferentibus vexati, & sæpenumero afflicti, sed nó à sententia deiecti. Ferebant quidam homines, vt ait Marcus capite secundo, paralyticum ad Iesum, vt illi mederetur: sed non poterant accedere propter turbam. Bonum opus incipiebant, sed statim se obtulit impedimentum. At vide hominum constantiam: nudauerunt tectum domus, quo demerserunt grabatú, in quo paraliticus decúbebat. Cùm Christus appropinquaret Iericho, cæcus quidam sedebat secus viam mendicans, qui cùm audiret turbam prætereuntem, ex eaque intelligeret transire Christum, clamauit, vt ait Lucas capite decimooctauo: Iesu fili Dauid miserere mei: & qui

1. Esd. 4.
Neem. 4 & 6.
Matt. 9.
Marc. 2.
Luc. 5.
Luc. 18.

præibant,

præibant, increpabant eum, vt taceret. Vide impedimentum. At ille multo magis clamabat. Vide hominis constantiam. Et statim fuit sanitatem consecutus. Ibant piæ mulieres ad Christi monumentum cum aromatibus, vt vngerent eum: at oblata est illis difficultas. Quare dicebant, vt Marcus vltimo capite ait: Quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monimenti? Sed perseuerantes inuenerunt illud reuolutum. Quare in rebus arduis aggrediendis danda opera est vt difficultas vi constantiæ superetur. Nã vt Plato in Hippia maiore, & in Cratylo, & in libro quarto de republica ait, difficilia quæ pulchra: quod ita peruulgatum est, vt iam prouerbij locum obtineat. Nec quicquam tritius eo, quod a: libro Moralium Nicomachiorum secundo Aristoteles: Ars & virtus in difficilibus versantur. Eodem pertinet litera Pythagoræ discrimine secta bicorni: & euãgelicum illud de via arcta, quæ ducit ad vitam: quæ constantia perficitur. Vt ingentes fluctus in rupem firmissimam impetum facientes, volentes eam frangere franguntur: ipso immobili permanente: sic molesta impedimenta virum stabilem tentantia, in eũmque incursionibus grauissimis irruentia comminuũtur, cùm ille in proposita firmitudine rebus aduersantibus constans perseueret. Id animo percipiens princeps quidam Italus constantia roboratus pro insigni ferebat ingentem petram fluctibus concussam cum litera hac: Conantia frangere frangit. Et Gregorius Nazianzenus pro constantia salamandram ponit, quæ in medio igne omnia domante non solùm viuit, & lætatur, sed illum penitus extinguit. Daniel & eius socij decreuerunt abstinentiam seruare, sed obtulit se illis impedimentum, & Asphenezi repugnantia: at in sancti propositi constantia manentes obtinuerunt à Malasare id, quo nihil tunc erat illis antiquius, nimirum ne illos ad regis epulas compelleret.

Luc. 24. Mar. 16. Ioan. 20. Plato. Aristot. 1ª tha. Matt. 7. Luc. 13. Similitudo. Nazian.

¶ *Tenta nos obsecro.* Hoc est, fac periculum in nobis decẽ diebus: experire, possimus necne aqua & leguminibus absque macie, & formæ defectu sustentari, & vultuum pulchritudinem tueri.

¶ *Et sicut videris, facies cum seruis tuis.* Vt conspexeris se habere vultus nostros, ita nobiscum facies. Hæc dixit Daniel admirabilis fidei magnitudine roboratus: Malasar autem eius precibus assensum præbuit.

Post dies autem decem apparuerunt vultus eorum meliores & corpulentiores præ omnibus pueris, qui vescebantur cibo regio. Porrò Malasar tollebat cibaria & vinum potus eorum, dabátque eis legumina. Pueris autem his dedit Deus scientiam & disciplinam in omni libro & sapientia: Danieli autem intelligentiam omnium visionum & somniorum. Completis itaque diebus, post quos dixerat rex, vt introducerentur, introduxit eos præpositus eunuchorum in conspectu Nabuchodonosor. Cùmque eis locutus fuisset rex, non sunt inuenti tales de vniuersis, vt Daniel, Ananias, Misael, & Azarias. Et steterunt in conspectu regis. Et omne verbum sapientiæ & intellectus quod sciscitatus est ab eis rex, inuenit in eis decuplum super cunctos ariolos & magos, qui erant in vniuerso regno eius. Fuit autem Daniel vsque ad annum primum Cyri regis. D

¶ *Post dies autem decem.* Exactis decem

diebus quibus pueri Hebræi vsi sunt leguminibus & aqua, visi sunt vultus eorũ lætiores, & obesiores carne, & pulchriores ijs, qui regis epulis potiti fuerant. Considera, quanti ponderis sit fiducia in Deũ cũ virtute coniuncta: & perpende abstinẽtiæ præstantiam & amplitudinẽ.

¶ *Porro Malasar tollebat cibaria.* Hoc est portionem cibi & potus, eamq; domum suam asportabat.

¶ *Pueris autẽ his dedit Deus scientiã.* Quia ciborum abstinentiam amplexati sunt. Est enim frugalitas ad scientiam comparandam vtilissima.

¶ *In omni libro & sapientia.* Hoc est, in omni literatura tã Hebræa, quàm Chaldæa, & in omni genere doctrinæ & eruditionis. Aduerte: non ait: Adepti sunt hi pueri scientiam in omni libro & sapientia: sed dedit illis Deus scientiam. Nam Eccle. 1. vt ait Ecclesiasticus capite primo: Omnis sapientia à domino Deo est. Eam obcausam ei debemus illam attribuere. etiamsi in studium literarum toto pectore incumbamus. Illud etiam obserua, licere viris pijs exemplo Danielis Gentium scientiam discere. Id intelligens Hieron. diuus Hieronymus. Qui, inquit, de mensa regis, & de vino potus eius non vult comedere, ne polluatur, vtique si sciret ipsam scientiam ac doctrinam Babyloniorum esse peccatnm, nunquam acquiesceret discere, quod non licebat. Discunt autem, non vt sequantur sed vt iudicent, & conuincant. Hæc eius verba sunt in sacros canones relata dist. 37. c. Qui de mensa. Non inficior esse diuinarum literarum scientiam alijs excellentiorem: ea enim nos ad Dei cultum, ad modestiam, magnitudinémque animi instruit, atque ab animo tanquam ab oculis caliginem dispellit. Hæc medetur animis, vanitates detrahit, cupiditatibus liberat, pellit noxios timores: est enim virtutum indagatrix, expultrix flagitiorum, tranquillitatis largitrix, magistra morum & disciplinarum. Ea instructi viri magni, sapientia & pietate præstantes in admirabilem splendorem diuinorum mysteriorum mentis aciem dirigunt, & arcana cœlestia omnem fulgorem superantia intuentur. Hinc efficitur, vt cœlesti ambrosia oblectati Deũ ipsum suspicientes, amore immortalitatis flagrantes ad gloriam aspirent sempiternam, mundi autem diuitias & dignitates ad quas plerique mortales desiderio incensi rapiuntur, contemnant, & pro nihilo putent. Sed tametsi hæc diuina scientia sit alijs illustrior & præstantior, non ideo tamen sunt aliæ reijciendæ. Vt Similitudo. vtilis planta non solùm pulchrorum fructuum abundantiam fert, sed etiam frondibus amœnis ornatur: ita anima non tantùm theologicis præceptis & documentis veluti precellentibus fructibus debet abundare, verumetiam philosophorum disciplinis instrui, quę veluti folia aspectu iucunda ornamentum præbeant. At si in Gentilium libris improba aliqua contineantur, indigna lectu, quáuis iucũda & elegantia, vitanda tamen sunt: & huiusmodi libri aut penitus vitãdi, aut cautè legendi, tanquam qui venena cũ melle concinnant, atque occultant: ne eorum elegantiæ suauitate deliniti pestiferũ aliquid sumamus. Oportet his obstruere aures, nó minus quàm Vlissem ad cantus syrenarum fecisse, ipsorum poëtæ fictis fabulis memoriæ prodiderũt. Et vt in Similitudo. hortis amœnis rosas colligimus, spinas vitamus: sic in huiusmodi libris salutaria

ria carpamus, noxia vitemus. At libri sacri nihil habent noxij, nihil inutile. Sumus tamen memoria repetita considerare: librorum sanctorum volumen esse
Exo.19. montem illum, quò si quis accedat in figura humana mores gerés belluæ, lapidibus interficitur. Nam vnde salutem & animi tranquillitatem petere debuit, inde exitiũ sibi machinatur. Qui inflatur superbia, etiamsi diuinam legat scripturam, nullam tamé consequitur veram ac solidam sapientiam, quia est cum humilitate con
Psal.18. iuncta. Id intelligens psalmographus ait: Testimonium domini fidele sapientiam præstans paruulis. Hoc est, lex domini neminem fallit, sed solis humilibus suppeditat sapientiam. Appellatur diuina lex testimonium, quòd testificetur Deus in illa, quid velit à nobis. Ea viris pijs & submissè gerentibus, qui hîc paruuli dicuntur, sapientiam tradit: superbi autem om
Psal.118. nes stulti sunt. Et psalmo. 118. Declaratio sermonum tuorum illuminat, & intellectum dat paruulis: Non superbis, sed hu-
Hieron. milibus. Vbi pro declaratione vertit Hieronymus ostium. Non solùm enim scientia prouectis, & altè penetrantibus, solet diuina scriptura lumen ferre, sed incipientibus, dummodo humilitatem amplectantur.
Prou.11. Vnde ait Salomõ in prouerbijs: Vbi humilitas, ibi sapiétia. Et Christus Deus noster capite vndecimo euangelij Matthæi: Confiteor tibi pater, domine cœli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Hoc est humilitate munitis. Quod est non de ficta & simulata, sed de vera & solida humilitate intelligen-
Similitudo. dum. Nam vt palestritæ corpus humiliant, non vt se, sed aduersarios deijciant: sic nonnulli se demittunt & vi-

tuperant, non vt seipsos deponant, & prosternant, sed vt alios decipientes & deijcientes ipsi efferantur. Est igitur sapientia solida in diuinis literis cum vera humilitate quærenda. Sed non eam impedit Gentium scriptorum disciplina, imò adiuuat aliquando: Nam diuus Paulus citat eorum sententias: in epistola enim ad Titum vtitur versiculo Tit.1.
Epimenidis poetæ: cuius heroici hemistichium postea Callimachus vsurpauit. Ca Epime. Callim.
pite quintodecimo prioris ad Corinthios 1.Cor 15
Menandri ponit versiculum. Et Athenis vt refert in Actis apostolorum Lu- Act.17.
cas, Aratum citat. Fuit quippe alter Aratus.
Dauid, qui de manu Goliæ gladium ar- 1 Re.17.
ripuit, vt illo eius caput amputaret. Legerat enim in Deuteromio radendum ca Deut.21
put mulieris in bello captæ, pilos & vngues amputandos: & ita posse illam in coniugio haberi. Mulier illa est scientia secularis, ex qua sumus amputaturi noxia & superuacanea, & ex captiua Israeliticam facturi. Idem fecit Cyrillus Cyrill.
Alexandrinus aduersus Iulianum, Origenes Adamantius aduersus Celsum, Me- Orige. Metho.
thodius aduersus Porphyrium. Hieronymus aduersus Iouinianũ. Quadratus epi Hieron. Quadr.
scopus Atheniensis & Aristides Christianus philosophus libros quos imperatori Aristid.
Adriano in nostræ fidei defensioné dédicarunt, infinitis Gentium philosophorũ authoritatibus repleuerũt. Idé fecit Iustinus Iustin.
martyr in libro contra Gentes, Tatianus Tatian.
in operibus suis, Hippolitus, Apollonius Hippol.
Iulius Africanus, Eusebius Cæsariensis, Apolli. Iulius.
Eustachius Antiochenus, Eusebius Emi- Euseb.
senus, Basilius Magnus, Septimius Tertul Basilius
lianus, Arnobius, Augustinus, Lactantius Tertull. Arnobi.
Firmianus. Hi omnes inter diuinarum Lactan.
literarum sciétiam, humaná eruditioné,

 & phi-

& philosophorum gentilium sententias
inseruerunt. Quare non sunt literæ humanæ
damnandæ, cùm constet ex hoc
Danielis loco, eùm & socios eius viros
pietate præstantes illis operam dedisse.

¶ *Omnium visionum & somniorum*: Intellige
de veris, & à Deo immissis, non
de vanis insomnijs. Cernebat Daniel mētis
oculis à Deo illustratis significationem
visionum & somniorum, quibus per symbola
& ænigmata futura mostrabantur.
Habebat enim scientiā nō solùm acquisitā,
sed etiā infusam. Docemur hoc loco,
Deum potius ad pietatem & religionis
studium respicere, quàm ad temporis ætatem.
1.Reg.3. tem. Vides enim Danielem multis natu
Gene.37 maioribus antepositum. Id quod Samuelis,
li, & Ioseph, & alijs multis euenisse literæ
diuinæ testantur.

¶ *Completis itaque diebus*. Exactis autem
diebus post quos præceperat rex, vt adducerentur
adducerentur pueri, adduxit eos palatij
magister coram rege. Dies regis apud
Ose.7. Oseam capite septimo est dies natalis e-
Malac.3 ius: & apud Malachiam capite tertio dies
seculi idem est quod olim. Dies dominia-
1.Cor.3. pud Paulū capite tertio prioris ad Corinthios
thios est dies vltimi iudicij. Nomine diei
Psal.41. intelligitur prosperitas: vt psalmo. 41. In
die mandauit dominus misericordiam sua.
Accipitur aliquando pro vita præsenti: vt
Ioan.9. apud Ioannem capite nono: Me oportet
operari opera eius, qui misit me, donec
dies est. In diebus illius dicūt Hebræi pro
Esai.7. regnante illo, vt apud Esaiā. 7. Et factum
Matt.2. est in diebus Achaz: & apud Matthæū. 2.
In diebus Herodis regis. Dies annorum
sunt anni. Hoc schemate vsus est Iacob,
Gen.47 cùm dixit capite. 47. Genesis: Dies annorum
rum peregrinationis meæ, &c. Accipitur
Genes.2 etiam dies pro quocunq; tempore: vt Genesis.

nesis. 2. Quocunque die comederis ex eo,
morte morieris. Aliquando pro anno. In Ezec.4.
quam significationem accipitur hoc Danielis
loco: nā paulo antè dixerat Daniel,
præcepisse regem, vt ipsi pueri enutriri
tribus annis cibis regijs postea coram seipso
ipso starent. Vel completis diebus, hoc
est completo tempore. Ait enim Au- August.
gustinus libro secūdo contra Manichæos
nomine diei omne tempus significari.

¶ *Cùmque eis locutus fuisset rex*. Subaudi,
& ipsi regi responderent. Nam multis
verbis citro vltróque habitis fuit eorum
scientia perspecta, & explorata.

¶ *Non sunt inuenti tales de vniuersis*. Collata
scientia puerorum Hebræorum cum
aliorum scientia, qui ad munus illud electi
sunt, fuerunt primæ delatæ Hebrǽis in
ter omnes. Præclarè fecit rex, qui vt cuiuscunque
eruditionem cognosceret, omnes
nes inter seipsos comparauit. Nam que- Similitudo.
admodum gemmæ atque margaritæ vt
agnoscantur, & earum excellentia perspiciatur
& vis, oportet eas cum alijs
conferre: tunc enim gradus præstantiæ
vniuscuiusque plane apparent, ita vt
videas, quæ sint lucidiores, quæ sub
obscuriores: sic vt homines rectè cognoscantur,
opus est eos cum alijs comparare,
& opera vniuscuiusque limato
iudicio perpēdere: & ita qui sint illustres,
qui tenebris obfusi, qui doctrina exculti,
& literis perpoliti, qui indocti, & disciplina
destituti, quot gradus scientiæ & elegantiæ,
inscitiæ & barbariæ vnusquisque
habeat, facilè intueberis. In studio lite- Similia.
rarum quidam velut aues se conferunt
ad contemplationem naturæ, & philosophiæ
vtilitatem & celsitatem, quidam
verò veluti canes ad sophismatum
rixas & iurgia, & inanes controuersias.

Illud

Illud est hoc loco obseruandum, eos cum quibus pueri Hebræi comparati sunt, & qui illos compararūt, fuisse idolorum cultores, aut omnes, aut plerosque. Ex quo religionis firmitudinem & in virtute cōstantiam horum quatuor Hebræorū poteris colligere: qui inter improbos habitātes nunquam à fidei & honestatis gradu fuerunt deiecti. Polluerant se homines pestilentibus sceleribus, & vt verbis vtar diuinæ scripturæ, omnis caro corruperat viam suam, nihilominus tamen dixit Deus Noë, vt in libro Genesis testatur Moses, Te vidi iustum coram me in generatione hac. Iustus Loth habitauit in medio Sodomorum. Ioseph in AEgypto fidem seruauit & castitatem. Samuel inter sceleratos filios Heli in animi candore perseuerauit. Pius Tobias inter impios Assyrios morabatur. Iob rerum tolerantia munitus inter Husitas secundis rebus insolentes, & aduersis confractos calamitates suas æquo animo ferebat. Ezechiel cui Deus dixit: Increduli & subuersores sunt tecum, & cum scorpionibus habitas: nunquam à virtute discessit. Inter Capharnaitas vitam degebat centurio, cui Christus dixit apud Matthæum capite decimotertio. Non inueni tantam fidem in Israël. Nicodemus. Iudæorum illorum familiaritate vtens, qui Christi verbis fidem nullam adhibebant, dixit Christo apud Ioannem capite tertio: Rabi scimus, quòd à Deo venisti magister. Itaque inter impios sceleribus contaminatos possunt viri pij virtute præditi vitam agere sanctimoniæ plenissimam. Nō me fugit, non parum conducere virorum sapientia & honestate præstantium cōsuetudinem ad animos à flagitijs abducendos, & ad verum decus excitandos. Nam volens Deus in Abrahām ingentia conferre beneficia, eum deduxit à Chaldæis. Eodem modo Loth extraxit à Sodomis. Isaac se parauit ab Ismaele, & Iacob ab Esau. Israelitis dixit Deus, vt capite Numerorū. 16. memoriæ proditum est: Recedite à tabernaculis hominum impiorum, & nolite tangere, quæ ad eos pertinent, ne inuoluamini in peccatis eorum. AEdificantibus Iudæis templum post reditum à seruitute Babylonica veniebant cultores idolorum, vt eos in opere iuuarent: at illi vt capite tertio libri sui primi mādauit Esdras, eos diuino consilio instructi reiecerunt. Quid plura? Quandiu Petrus fuit cū apostolis, firmus permansit, cùm autem in atrio principis cum ministris illius se miscuit, dominum negauit. At Daniel, Ananias, Misael, Azarias, exules in Babylonica seruitute constituti nec Deum relique runt, nec fuerunt ab eo relicti. Sciebant, quanti ponderis sit virtus, quæ in tempestate quieta est, & lucet in tenebris, palsaque loco manet tamen, atque hæret in patria, floretque per sese semper, nec alienis vnquam maculis obsolescit.

(Marginal references: Gene. 7. Gene. 13. Gen. 39. 1. Re. 4. Tob. 1. Iob. 1. Ezech. 2. Matt. 13. Ioan. 3. Gene. 12 & 15. Gene. 13 & 17. Gene. 21. Gene. 27. Num. 16. 1. Esd. 5. Mat. 26. Mar. 14. Luc. 22. Ioan. 18.)

¶ *Et steterunt in conspectu regis.* Hoc est, & seruierunt regi. De hoc Hebraismo suprà disserui.

¶ *Super cunctos ariolos & magos.* Inuenit eos decies doctiores, hoc est multo eruditiores & præstantiores alijs sapientibus, qui arioli & magi dicebantur. Ponitur numerus certus pro incerto. Magi ac arioli Babylonis multa dicebant, sed superuacanea, Hebræi autem pauca, sed certa. Vt insignes artifices iaculandi statim petunt scopum: sic viri perspicaces & prudentes pauca loquuntur, sed ad rem. Vt non æquè volat aquila & perdix: Similitudo. Similitudo.

sic non æquali animi acumine valent, qui in studia incumbunt literarum. Arioli sunt futurorum diuinatores, magi verò arte magica instructi. At hoc loco, & multis alijs per ariolos significantur rerum naturalium & abstrusarum indagatores, & philosophi, præsertim astrologi: per magos verò sapientes, præsertim mathematici. Magus vox est Persica: & vt viri aiunt docti, idem est magus apud Persas, quod philosophus apud Græcos, & gynnosophista apud Indos. Et quia olim reges Orientis erant philosophi, vocabantur magi. Vnde magi illi qui ex Oriente Hierosolymam venerūt, & puerum Iesum Deum nostrum in Bethlehemitico præsepio coluerunt, vt Matthæus capite secundo testatur, reges erant. Sed eos magos vocauit, quia ad religionis Christianæ amplitudinem magis conducit Christū à sapientibus, quàm à regibus quæri: reges enim incidunt sæpenumero in errores, sapientes autem haud quaquam. Fuisse autem magos illos reges asserit Athanasius in quæstione quadam; Cyprianus martyr in sermone de baptismo Christi, Chrysostomus in prima vigintiseptem homiliarum in Matthæū, Isidorus in præfatione missæ, quæ appellatur mozarauis, Claudianus in quodam epigrammate, Hieronymus in psalmum. 71. Augustinus sermone. 43. ad fratres solitudinis, Tertullianus in tractatione contra Iudæos. Vide quam antiquos & graues authores tibi cito, & quanta sapientia & sanctitate munitos: Omnes hi & alij propè infiniti hanc veritatem testantur. Et hæc est ecclesiæ sanctæ catholicæ traditio. Quare nullomodo audiendi sunt

Matt. 2. Athana. Cypria. Chryso. Isidorus Claudi. Hieron. August. Tertull.

hæretici nostri temporis, qui hos sanctos magos reges non fuisse asseuerant, sed falsò & impudenter affirmant. Aspicis sapientes Babylonios vocari magos, quos pij pueri Hebræi sapientia superarunt. Etsi Malasar intelligere poterat, pueros illos fuisse sapientiam consecutos ob admirabilem abstinentiæ vim, & singularem erga diuinum numen pietatem & religionem, tamen alij id non intelligebant. Verùm credibile est, eos apud regem sapientiam suam in Deum retulisse, cùm nihil esset illis magis in optatis, quàm Dei sui notitiam Babylonijs exhibere, omnéque ingenium ac studium conferre ad ipsius Dei gloriam laudémque celebrandam.

¶ *Vsque ad annum primum Cyri*. Subaudi, in aula minister, vt videre licet in fine sexti capitis. Nam postea vixit vsque ad annum tertium Cyri, vt infrà patebit capite decimo. Hoc adiecit, vt suarum vaticinationum tempora indicaret. Vt limites ac termini non ferunt agros permisceri & conturbari: sic tempora historias distingunt, nec sinunt eas confundi, nec lucem veritatis amitti. Hunc Cyrum vaticinatus est Esaias remissurum esse Iudæos in terram promissionis, eósque in pristinam dignitatem restituturos: eiúsque nomen multo antequam nasceretur, scriptum reliquit: vt ex capite quadragesimo quarto & quadragesimo quinto vaticinationū eius cognoscimus. Aiūt regē illum Cyrū cùm nomen suum in antiqua illa Esaiæ scriptura, quæ ante eius ortum facta fuerat, videret, obstupuisse: eamque obcausam Iudæos in pristinam dignitatem reuocasse. Quomodo autem

Infrà 6. Infrà 10. Similitudo. Esa. 44. & 45.

autem fuerint ab eo restituti, docet scri-
2.Par.36 ptura libro secundo Paralipomenon, &
1.Esdr.1. primo ac tertio Esdræ. Hanc Iudæo-
rum reductionem prædixerat non so-
3.Esdr.2. lùm Esaias, vt paulo antè ostendimus,
Iere.50. sed Ieremias capite quinquagesimo, E-
Ezech.40 zechiel quadragesimo, diuinus ac re-
Psal.136. gius citharœdus psalmo. 136. & alij diuini vates. Cæterum hæc Danielis verba possunt ita verti: Fuit autem Daniel vsque ad annum ipsum Cyri regis. Hoc est, vsque ad tempus Cyri.

Annotiones ex Hebræo in primum caput.

PARTEM *vasorũ domus Dei*. Pro, domus Dei, est in Hebræos: בֵּית הָאֱלֹהִים Beth Ha Elohim. Vocabulum Beth est secunda litera alphabeti Hebræi, sed prima legis diuinæ: liber enim Genesis ab hac litera incipit dicens: Berexith bara, &c. Nec immeritò, nam litera hæc ex vna parte clausa est, ex altera aperta, ita enim scribitur: ב. Voluit Moses innuere, quærendum nobis esse, quid factum fuerit à principio, & deinceps omnia ad animæ salutem inquirenda, quoniam ea poterimus in diuinis literis inuenire, nam litera hæc patens est ex hac parte. At quid fuerit, priusquàm mundus esset, non esse illic inquirendũ, id enim non explicat Moses: & litera hęc clausa est ex parte illa. Vox hæc Beth pro qua noster interpres rectè vertit domum, significat etiam familiam, genus, & prosapiam: vt capite primo

Exodi vbi scriptum legimus, Deum Exod.1.
propter obstetricum pietatem ædificasse illis domos. Domos illis ædificare est dare eis filios, & posteros, & progeniem, & familiam. Vnde apud Hebræos ædificari idem est quod filios habere. Capite sextodecimo Genesis vbi Gene.16
editio vulgata habet: Dixit Sarah marito suo: Ecce conclusit me dominus ne parerem: ingredere ad ancillam meam, si fortè saltem ex illa suscipiam filios: habet litera Hebræa: Si fortè saltem ex illa ædificer. Pro quo Septuaginta habent: τεκνοποιήσωμαι: idest filios gi-
gnam. Capite vigesimoquinto Deu- Deut.25
teronomij præcepit Deus vt frater defuncti, qui absque liberis excessisset è vita, eam duceret vxorem, quæ nupserat fratri suo. Si autem noluisset, debebat mulier tollere calciamentum de pede eius, eique spuere in faciem, atque dicere: Sic fiat homini, qui non ædificat domum fratris sui. Hoc est, qui non gignit filios ex vxore fratris sui. Accipi domum pro gente & familia est in diuinis literis vsitatissimum.
Secundo Regum capite tertio: Facta 2.Reg.3.
est longa concertatio inter domum Dauid & domum Saulis. Psalmo, 113. Psal.113.
In exitu Israël de AEgypto, domus Iacob de populo barbaro. Et paulo post: Benedixit domui Israël, benedixit do-
mui Aaron. Esaiæ quinto: Vinea do- Esai.5.
mini exercituum domus Israël est. Lu- Luc.1.
cæ primo: Erexit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui: Acsi diceret: Erexit potentiam salutarem per Christum, qui est è familia & progenie Dauidis serui sui. Ieremias capite.22. Ie.c.22.
aulam seu domum amplam appellat domum mensuratarum, pro quo noster interpretes

terpres vertit domum latam. Capite
Amos.7. septimo Amos vbi nos habemus: Non stillabis super domum idoli: pro idolo est in Hebræo יִשְׂחָק Iijx chac, quod risum significat. Vnde poteris vertere: Non vaticinaberis super domum risus, seu ridiculam. Ita appellat diuinus vates phanum idolorum. Quare rectè vertit interpres noster, sensum aperiens scripturæ. Sepulchra etiam domus perpetuæ vo
Psal.48. cantur: iuxta illud psalmographi: Sepulchra eorum domus eorum in æternum. Verùm totum hoc potest ita verti: Cogitationes eorum sunt domos suas fore in æternum. Acsi diceret: Existimant vani homines familias & prosapias suas nulla posse vetustate consumi, nullo periculo labefactari, nulla obliuione deleri. Accipitur etiam domus pro loco habitationis locis propè infinitis. At hoc Danielis lo-
3.Reb.6. co accipitur pro téplo Salomonis, quod appellatur domus Dei. Fuit templum illud ad diuinum cultum fabricatum, quéadmodum antea tabernaculum Mosis, &
Exod.25 & 26. postea ecclesiæ Christianorum: quæ ideo constructæ sunt, vt in illis sacrificia missarum celebrarentur, ad quas fideles conuenirent, vt mysterijs assisterent, preces funderent, verbum Dei audirent, sacramenta reciperent, & de rebus diuinis sermones cóferrent. Templum Salomonis ap-
Esai.56. pellauit Deus domum suam apud Esa-
Matt.21. iam: de quo Christus dixit ementibus & vendentibus: Scriptum est: domus mea domus orationis vocabitur: vos autem fecistis eam speluncam latronum. Tempore apostolorum cœperunt ecclesiæ ædificari: nam Paulus & Barnabas, vt con-
Act.14. stat ex Actis apostolorum capite quartodecimo, constituerunt præsbyteros per singulas ecclesias, in quibus Paulus præcepit mulieribus, vt tacerent. Et capite vndecimo epistolæ prioris ad Corinthios 1.Cor.11
eos reprehendit, qui in ecclesijs comedebant. Diuus Ioannes euangelista priusquam è vita migraret, iussit se ferri in ecclesiam, vt ait Hieronymus in epistolam Hieron.
diui Pauli ad Galatas. Aspicis igitur, quá antiquum sit in ecclesia catholica templa & domos orationis ædificare. Possumus quidem in omni loco ad dominum, qui vbique est, pias fundere precationes. Id fecit Iob in sterquilinio, Daniel in lacu leo- Iob.2.
num, Manasses in vinculis Babylonis, Dani.6. & 14.
tres pueri in camino ignis ardentis, Io- 2.Par. Dani.3.
nas in ventre ceti, Christus in monte. Et Ion.2.
apostolus ait in epistola prima ad Timo- Mat.1. 1.Tim.2.
theum capite secundo: Volo vos orare in omni loco. Sed nullus est conuenientior ecclesijs ac templis ad id constructis, vbi preces publicè funduntur. Cæterùm de domus acceptionibus vide Hieronymũ Hieron.
in Esaiam. 22. & 42. & in psalmum. 30. & 47. Augustinum libro primo de ser- August.
mone domini in monte, & epistola. 107. Basilium in psalmum. 48. Philonem in Basil.
libro de Cherubim, & libro. 2. allegoria- Philon.
rum, Arnobium in psalmum. 35. & 67. Arnob.
Cyprianum contra Nouatianum, Chry Cyprie.
sostomum in psalmum. 22. Bernardum Chryso. Bernar.
sermone. 2. assumptionis.

¶ *Præposito eunuchorum*. Pro præposito est in Hebræo רַב Rab quod vocabulũ præpositum significat, præfectum, magistrum, magnatem, inclytũ & præclarũ. Septuaginta habent: τῷ ἀρχιευνούχῳ, hoc est principi eunuchorum: quos sequitur Pagninus. Quidam vertunt, ma- Pagnin.
gistro palatij. Capite primo Esther vbi Esther.1
nos habemus: Sicut rex statuerat, præponens mensis singulos de principibus: pro de principibus est in Hebræo hoc idem

no-

nomen רב Rab. Significat etiam propugnatorem: vt capite Esaiæ nono: Mittet eis saluatorem & propugnatorem. Pro quo poteris vertere magistrum, aut principem, aut inclytum dominum. Præterea significat multum, vt capite primo Ecclesiastis: Eo quòd in multa sapientia, multa sit indignatio. Qui enim sapientiam consecuti sunt, id non potuerunt sine labore ad iram excitante obtinere. Vel ideo hoc ait, quia quanto quis melius intelligit, quæ fieri debent, tanto acerbiore dolore afficitur, & incitatiore ira in animo agitatur, cùm contrarium fieri intuetur. Vtitur Salomon verbo hoc Prouerbiorum quintodecimo, pro quo interpres noster Latinus posuit plurima, dicens: Domus iusti plurima fortitudo. Quæ verba poterunt etiam ita conuerti: Domus iusti magnus thesaurus. Vocabulum significans plurimum, significat etiã magnum, & quod significat fortitudinẽ, significat quoque thesaurum. In domo iusti magna est fortitudo, & magnus thesaurus: vir iustitia munitus magnis opibus abundat, quæ animum amplificant, & diuitem faciunt, ex quibus vera gloria redundat, & efflorescit. Impij omnes paupertate laborant: & in medio diuitiarum inopia cruciantur. At qui virtute sunt prædíti, soli sunt diuites. Mundi opes quoniam incertæ sunt, & in casu sitæ, amitti possunt, virtutum autem thesaurus nec eripi, nec surripi potest, nec naufragio nec incendio committitur, nec temporum varietate mutatur.

Esai. 19.

Eccles. 1.

Prou. 15.

¶ *De semine regio*. Pro regio est in Hebraico מלוכה Melucah: quod vocabulum regnum significat. Quare poterat verti: De semine regni. Ita habet Theodotio: τῆς βασιλείας. Hoc est regni: quẽ sequitur Pagninus. Sed hunc Hebraismum dillucidè transtulit Latinus noster interpres. Deducitur à verbo מלך Malac, quod significat regnare: vt psalmo. 92 Dominus regnauit, exultet terra, lætentur insulæ multæ. Sed ibi regnare accipitur pro vincere, & præualere. Vel prædixit diuinus vates admirabile Christi regnum longè latéque propagandum fuisse, non solùm in terra continente, sed etiam in abstrusis insulis, vbi nationes antea incultæ spirituali gaudio afficiendæ erant, & ad verum Dei cultum reuocandæ. Hinc vox meleceth reginam significat: vt apud Ieremiam capite septimo: Vt faciant placentas reginæ cœli. Hoc est, lunæ, quam deceptæ Gẽtes idolorum cultrices reginam cœli vocabant. Indicat diuinus vates studium, quo impij Iudæi flagrabant idola colendi, cùm lunæ offerrent placentas, id est panes absque fermento cum oleo & melle decoctos, quos Gẽtes idolis immolabant. Sed quoniam vocabulum hoc significat etiam opus, verti possunt verba illa: Vt faciant placentas opere cœli, hoc est rotundas, & stellulis quibusdam sigyllatas. Potest quoq; trãsferri: operi cœli, ac si diceret, machinæ cœlesti: vt per eam intelligatur astrorum omnium exercitus. Id intelligentes Septuaginta transtulerunt: Vt faciant placentas militiæ cœli. Præclarè tamen Latinus interpres vertit: nam nomen hoc propriè reginam significat, quemadmodum melucah regnum, quo hoc loco vtitur Daniel.

Theod.

Pagnin.

Psal. 92.

Ierem. 7

¶ *Et doctos disciplina*. Pro disciplina est in Hebræo מדע Maddagh: quod vocabulum disciplinam significat, scientiam, conscientiam, & cogitationem. Potest etiam verti: intelligentes cogitationem.

Nam ex signis exterioribus abhibito iudicio, diuino fauore illustrati cogitationes cordium sæpe percipiebant. In hanc
Eccle.10 significationem accipitur ab Ecclesiaste capite decimo: In cogitatione tua regi ne detrahas. Pro quo etiam rectè Septuaginta habent ἐν συνειδήσει σου. Hoc est, in conscientia tua ne detrahas de rege: Deducitur à verbo iadagh, quod significat cognoscere, scire, cogitare, conterere. Primo
Exod.1. mo Exodi capite vbi nos habemus: Surrexit rex nouus in AEgypto, qui ignorabat Ioseph: est in Hebræo verbum hoc cū negatione. Quare poterat verti: Qui nō cognoscebat Iosehp. Non enim perpendebat, nec mente amplectebatur immortalia beneficia, quæ Ioseph quondam in
Esai.53. AEgyptios contulerat. Vaticinās Esaias de Christo cruci affixo capite.53. vocauit eum virum dolorum, scientem infirmitatem: nimirum experientia. Poteris vertere: notum infirmitate. Cùm enim se in monte Caluariæ hostiam constituisset, vt sanguine suo animos nostros expiaret, omnes videbant eum esse vulneratum.
Ezec.19 Apud Ezechielē capite decimonono vbi nos habemus: Didicit viduas facere: pro didicit est in Hebræo hoc idem verbum. Ideo potest verti: Contriuit viduas: vel viduas calamitatibus oppresit. Vel cognouit viduas. Acsi dicat. Non solùm viros interfecit, sed cum eorum vxoribus
Psal.143 rem habuit. Illud psalmographi: Domine quid est homo, quia innotuisti ei? potest verti: quòd agnouisti eum. Idest, quòd significatione ostenderis, te illius curam agere. Capite sexto Exodi ita scriptū
Exod.6. legimus: Locutus est dominus ad Mosem dicens: Ego sum dominus, qui apparui Abrahā, Isaac, & Iacob in Deo omnipotente, & nomen meum adonai non indicaui eis. Pro adonai est in Hebræo Iehouah, quod nomen Iudæi ob reuerentiam nominare non audent. Pro non indicaui eis est verbum nostrum Iadagh. Quam obcausam poteris hæc vltima verba ita conuertere: Et nomine meo Iehouah non sum cognitus illis. Nomen Dei Iehouah deriuatur à verbo Hauah, vel Haiah, quod idem est: & est verbū substātiuum significans esse. Aut vt subtilius aiunt nonnulli, verbum esse ab hoc Dei nomine deducitur. Significat enim Deum in sua essentia, vt theologi loquūtur, qua ratione est, & complet, quæ promittit, datque esse omnibus, quæ sunt. Sensus est: Ego sum Deus ille, qui Abraham, Isaac, & iacob apparui promittens posteris illorum terram frugiferam & fertilē: sed id opere impletum non viderunt. Agnouerūt quidē me sub nomine omnipotentis, quoniam illos diuites feci, & è periculis multis eripui: verùm opere tūc nō perfeci, quod illis pollicitus sum. Ideo in nomine sadai fui illis notus: sadai enim idem est quod omnipotens: nunc autem notus ero in nomine Iehouah, videbis enim me facere, quod nomen meum sonat, nempe facientem esse, & promissa præstantem. Nunc enim sum Hebræos ab AEgyptia seruitute mirabiliter erepturus, eisque promissam terram daturus. Hoc verbo vtitur Salomon Prouer- Prou.10
biorum decimo, cùm ait: Qui deprauat vias suas, manifestus erit. Vel notus erit. Potest verti: Qui corrumpit vias suas, cōteretur. Nam impius qui sceleribus pascitur, ab alijs affligitur & frangitur: sin autem non ab alijs, certè à seipso. Peccatum quippe secum fert dolorem & pœnam. Quæ maior potest esse pœna, quam peccasse? Quanquam improbi homines se

diuites

diuites putent & florentes, mœroribus tamen & ærumnis premuntur, libidinibus & cupiditatibus torquentur, atque dies noctesque cruciantur. Stimulant eos conscientiæ flagitiorum, quæ eos quiescere non sinunt. Cùm itaque verbum hoc variè accipiatur, variè etiam nomen Maddagh accipitur, ac rectè hoc Danielis loco pro disciplina vsurpatur.

¶ *Et de vino vnde bibebat ipse.* In Hebræo est: Et de vino potuum suorum. In plurali dixit, quòd varijs potuum generibus vtantur reges & magnates.

¶ *Pueris autem his dedit Deus scientiam.* Ex Hebræo potest hæc oratio ita verti: Et pueris his quatuor dedit Deus cognitionem. Græca editio habet: Quatuor pueris: & dedit eis Deus intelligentiam. Pro Deo est in Hebreo אלהים Elohim, quod

Genes.1. nomen Deum significat: vt Genesis primo: In principio creauit Deus cœlum &

Exod.21 terram. Aliquando iudices: vt Exodi vigesimo primo: Offerat eum dominus dijs. Loquitur scriptura de seruo iudicibus offerendo. Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: Applicabit eum dominus

Exod.22 eius coram iudicibus. Et capite vigesimo secundo: Dijs nō detrahes. Vbi paraphrasis Chaldaica pro dijs iudices etiā habet. Aliquando vertitur per numerum singularem, vt hoc Danielis loco: aliquando

Psal.49. per pluralem: vt psalmo. 49. Deus deorū dominus locutus est. Pro quo in Hebræo est אל אלהים יהוה דבר El Elohim Iehouah Diber. Quæ verba ex Hebræo ita possunt rectissimè verti: Deus Deus Deus locutus est. Voluit illis diuinus vates sanctissimæ trinitatis mysterium innuere. Ad personarum distinctionē ostendendam ter Deum nominauit, ad naturæ autem vnitatem significandam singulari vsus est, non plurali dicens: locutus est: nō locuti sunt. Capite vigesimo Exo- Exo.20.
di proditum est dixisse Hebræos Mosi: Loquere tu nobis, & audiemus: non loquatur nobis Deus, ne forte moriamur. Pro Deo est in Hebræo Elohim: pro quo ibi paraphrasis Chaldaica habet verbum. Verbum autem Christus est: de quo ait Ioannes: In principio erat verbum, & ver Ioan.1.
bum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Etiam hodie Iudæi nolunt Christū audire, ne moriantur: & infelices homines ob id in peccato moriūtur, quia Christum Dei filium audire nolunt. Videte hominum cæcitatem: volunt Mosem audire, non Deum. Ac nec Christum intelligunt, nec Mosem. Moses enim ponebat Exod.12
velamen super faciem suam, vt non intēderent filij Israelis in faciem eius. Et vt verbis vtar diui Pauli in priore ad Corin- 2.Cor.3.
thios: obtusi sunt sensus eorum. Vsque in hodiernam enim diem ipsum velamē in lectione veteris testamenti manet non reuelatū. Cùm legitur Moses, velamen positum est super cor eorum. Accipitur aliquando Elohim pro angelis: vt psalmo septuagesimo: Adorate eum omnes Psal.70.
angeli eius. Et psalmo. 137. Inconspectu Psal.137.
angelorum psalam tibi. Quibus in locis pro angelis est in Hebræo Elohim. Similiter psalmo octauo: Minuisti eum paulo Psal.8.
minus ab angelis. Quod de Christo quatenus homo est, diuus Paulus in epistola ad Hebræos interpretatur. Nam esse an- Heb.2.
gelorum naturam præstantiorem humana, nemo est, qui dubitet. Est quidem homo admirabilis: cùm enim Deus cætera animalia abiecisset ad pastum, solum hominem erexit, & ad cœli fastigium quasi ad domicilij conspectum excitauit. At si ad cœlestium illarum mentium, quas spi-

rtius

ritus vocamus & angelos, naturam respexerimus, intelligemus eam esse excellentiorem humana, quanuis humana sit alijs cæterorum animantium illustrior & præstantior.

¶ *Dedit Deus scientiam & disciplinam in omni libro & sapientia.* Quidam vertunt: In omni libro, & sapientiam. Vt sit sensus, Deum dedisse Danieli, eiusque socijs scienriam & disciplinam & sapientiam in omni literatura. Ar in Græco est: ἐν πάσῃ γραμματικῇ καὶ σοφίᾳ. Hoc est, in omni grammatica & sapientia. Pro libro est in Hebræo: סֵפֶר Sepher, à verbo Saphar, quod significat numerare: vnde siphra dicitur notula numerorũ, quæ cùm nihil valeat, efficit, vt aliæ plus valeant. Significat etiam narrare, recensere, nuntiare. Vnde deducitur Sepher, quod nomen librum significat, quòd in eo multa narrentur. Verbo hoc Saphar pro nun-
Psal. 55. tiare vtitur psalmographus, cùm ait: Vitam meam nuntiaui tibi. Pro quo poteris vertere: narraui tibi. Pro, vitam meã, est in Hebraico, נודי, Nodhi. Vox est Nodh, que reipsa significat fugam, à verbo Nadhad, quod significat fugere, & mi
Pagnin. grare. Pagninus habet: Migrationes meas
Brixia. numerasti. Isidorus Brixianus: Fugas
Flamin meas tu numerasti. Flaminius: Fugas
Hieron. meas dinumeratas habes. Sed diuus Hieronymus vertit: Secretiora mea dinumerasti. Acsi diceret Dauid: Tu domine nosti numerum omnium mearum cogitationum. Potest rectissimè verti versiculus hic: Fugam meam narraui tibi. Vt sit sensus. Non te latet domine me periculis cinctum fugisse impetum Saulis. Hoc ei dulcem ferebat oblectationem, esse calamitates suas notas Deo, quem sibi piũ patrem esse non dubitabat. Potest hoc referri ad amorem solitudinis, quo tenebatur. Acsi diceret: Nosti domine Deus, quoties me ab hominum cœtu separauerim, vt de te aptius cogitarem, te excelsius contemplarer, & in diuinam philosophiam ardentius incumberem. Requiescens enim rex ille à negotijs humanis otium sibi sumebat aliquando, & ab hominum familiaritate frequentiáque interdũ tanquam in portum se in solitudinem recipiebat. Fortasse retulit verba hæc ad fugam sui ipsius in Deum: debemus enim à nobis discedere, & in diuinum numen proficisci, ad illúdq; tanquã ad arcem tutissimam confugere. Homo ille euange- Mat. 13.
licus qui inuenit thesaurum absconditũ, præ gaudio illius abijt, vt illum possideret. Nam vt Christum incomparabilem inexhaustúmq; thesaurum, summúmq; bonorum omnium aceruum consequamur, summa ope niti decet à nobis ad ipsum confugere. Vt Israëlitæ expugna- Iosue. 8
rent ciuitatem Hai, se fugæ mandarunt, & ait diuina scriptura capite octauo Iosue, fuisse Iosue cum fugientibus: bonus nanque Iesus quem ille Iosue adumbrabat, nobiscum erit, si conieceerimus nos in fugam, quam dæmon intercludere conatur. Præterea possunt Dauidis verba ad vitæ breuitatẽ referri: pro quibus Septuaginta transtulerunt. τὴν ζωήν μου ἐξηγγειλά σοι. Hoc est: Vitam meam nunriaui tibi. Et ita fideliter vertit Latinus noster interpres. Sed dices: Si in Hebræo est Nodh, quod fugam significat, quare Septuaginta posuerunt vitam? Rectè quidẽ: nempe vt nobis quid illa esset, significarent. Quid aliud est vita nostra, quàm fuga? Nam vt ait sanctus Iob capite tertio Iob. 13.
decimo: Homo fugit velut vmbra. Et vt verbis vtar Ciceronis in prima quæstio- Cicero.
ne Tus-

Seneca ne Tusculana:Volat enim ætas. Et Sene-
ca in epistola ad Lucillum:Quicquid vi-
des,inquit,fugit cum tempore. Si veli-
mus vitæ celeritatem intueri, in nullis
præmijs humanis spem ponemus rerum
nostrarum:quin potius studebimus, vt
ipsa virtus nos trahat ad verum decus. A
verbo hoc Saphar deriuatur nomen So-
pher,pro quo noster interpres vertit lite-
Esai.33. ratum & doctorem capite.33. Esaiæ, cu-
ius hæc sunt verba. Cor tuum meditabi-
tur timorem. Vbi est literatus? Vbi legis
verba ponderans? Vbi est doctor paruu-
lorum? Potest etiam hæc oratio ita verti
ex Hebræo:Cor tuum cogitabit de timo
re præterito:dices enim: Vbi est nume-
rans,vbi ponderans? vbi censor oppido-
rum? Sensus est. Cùm è corporis vinculis
admirabili gaudio affectus in splédidissi
mum ac pulcherrimum beatorum cœtú
euolaueris,téque liberum ab omni tyran
norum oppressione conspexeris,recorda
beris terroris, quo in mundo angebaris,
cùm ad ferendum tributa & exactiones
cotidie cogereris,& dices: Vbi est,qui nu
merat ciues & habitatores? qui ponderat
eorum opes? qui censet per æs & libram,
vt omnes ad tributa soluenda cotidie coer
ceat? Vbi sunt,qui nobis noua & crudelia
vectigalia ponebant? Hoc ideo dices,quia
beatis erit gaudium singulare præterita-
Virg. rum calamitatum meminisse. Nam vt ca
nit Latinus poeta: Experti reuocate ani-
mos,mœstumque timorem mittite:for-
sam & hæc olim meminisse iuuabit. So-
pher igitur deducitur à Saphar,quemad
modum Sepher,quod librum significat,
& enumerationem,& numerum,& nar-
rationem. Vox est frequens in sacra scri-
Iere.32. ptura. Ea vtitur Ieremias capite trigesi-
mo secundo: Et scripsi in libro:& signaui.

Capite quinto Genesis vbi nos habemus: Gene.5.
Hic est liber generationis Adam: pro li-
bro est in Hebræo Sepher. Quare poteris
ita orationem illam vertere: Hæc est enu
meratio generationis hominis. Descri-
bit enim ibi Moses catalogum filiorum
primi hominis. Pro eodem fortasse acci-
pitur apud Matthæum dicentem: Liber Matth.1
generationis Iesu Christi. Vt sit sensus:
incipit enumeratio eorum, è quibus Iesus
Christus genus suum ducit secundū car-
nem. Et tunc incipit ab Abraham vsque
ad Ioseph & virginem sacratissimam. In
uenies nomen hoc Sepher capite vicesi-
mo primo Numerorum, cuius hæc sunt Num.21
verba: Vnde dicitur in libro bellorum do
mini: Sicut fecit in mari Rubro, sic faciet
in torrentibus Arnon. Qui sit liber hic
bellorum domini non est facile explica-
tu. Quidam aiunt esse librum, qui non
extat, à Mose conscriptum, in quo bella
tantùm narrabantur, è quibus Iudæi de
hostibus victoriam reportauerant. Sed
cùm nec authoritatem, nec rationem ad
ducant, videntur potius diuinare, quàm
docere. Alij existimant esse eundem li-
brum Numerorum: meti nomine hoc
Sepher, quod librum significat, & nume
rum. Vt sit sensus: Vnde dicitur in Nume
ro, hoc est, in codice hoc, qui appellatur
Numerus. Alij putant esse totum Penta-
teuchum. Sed quia Sepher narrationem
significat, fortasse in eam significationem
hoc loco accipitur: non pro volumine ali
quo, sed pro narratione rerum gestarum
Hebræorum, quæ communi ore narra-
bantur. Vt sit sensus: Hinc efficietur, vt
cùm narrata fuerint bella, quæ dominus
gessit pro Israelitarum populo, dicatur
eos mirabiliter liberasse in torrentibus
Arnon, quemadmodum fecerat in mari
Rubro.

Rubro. Vbi Sepher pro rerum gestarum commemoratione accipitur: sed hoc Danielis loco pro libro & literatura.

¶ *Omne verbum sapientiæ.* Pro verbo est in Hebræo דבר Dabar, quod præter verbum significat rem, quæstionem, disceptationem, quidquam. Pro verbo & sermone accipitur primo capite Ieremiæ:
Ierem. 1 Verba Ieremiæ filij Elchiæ: Pro re secun
2. Reg. 3. di Regum tertio: Vnam rem peto à te. Et
4. Re. 20 quarti Regum vigesimo: Non fuit verbum, quod non ostenderet eis Ezechias in
Luc. 2. domo sua: Et Lucæ secundo: Videamus hoc verbum, quod factum est nobis. Et
Matt. 4 Matthæi quarto: Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod procedit
Luc. 4. de ore Dei. Hoc est, quacunque re Deus eum alere voluerit. Sunt verba illa ex ca
Deut. 8. pite octauo Deuteronomij deprompta.
Exo. 18. Pro disceptatione capite Exodi decimo octauo, vbi dixit Moses: Cùmque acciderit eis aliqua disceptatio, veniunt ad me. Vbi disceptatio accipitur pro quæstione & controuersia. Pro quoquam accipitur
Gene. 18 capite Genesis decimooctauo: Nunquid Deo quicquam est difficile? Pro quo Septuaginta habent: Nunquid impossibile est apud Deum verbum? Hoc schemate
Luc. 1. & Hebraismo vsus est angelus Lucę primo, dicens sacratissimæ virgini: Quia non est impossibile apud Deum omne verbum. Ac si diceret: Non est quicquam apud Deũ impossibile. Accipitur quoque
Psal. 111. pro sermone, vt psalmo. 111. Iucundus homo, qui miseretur & commodat, disponit sermones suos in iudicio. Ac si diceret: Iocundus & liberalis est homo, qui confert beneficia, & dat mutuò, sermonésque suos iudicio & prudentia moderatur. Sed quoniam Dabar & sermonem significat & rem, potest verti versiculus hic: Disponit res suas cum iudicio. Vel vt transtulit Symmachus, Dispensabit res suas cum iudicio. Et ita cohærent omnia huius versus verba: vt sit sensus: Ille est vir munificus, dulcis & benignus, qui opibus suis egentium inopiam leuat: sed debet in distribuendo iudicium & prudentiam adhibere: multi enim sunt, qui largiuntur, sed pauci, qui sciant largiri. Cum igitur Dabar tot habeat significationes, poterat locus hic Danielis ita trãsferri: Omnem quæstionem quæ attinet ad cognitionem sapientiæ sciscitatus est ab eis rex. Vel sic: In omni re sapientiæ quam ab illis quæsiuit rex, eos inuenit multo peritiores ariolis & magis, qui in regno eius commorabantur.

Symm.

¶ *Super cunctos ariolos & magos.* Græca editio habet: præter omnes incantatores & magos. Pagninus: Super omnes genethliacos, astrologos. Pro super est in Hebraico על, quod aliquando significat sitũ desuper: vt Genesis primo: Tenebræ erãt super faciem abyssi. Et septimo: Arca ferebatur super aquas. Aliquando situm ad latus: vt psalmo. 136. Super flumina Babylonis illic sedimus, & fleuimus, dũ recordaremur tui Sion. Vbi Pagninus & Flaminius habent: Iuxta flumina Babylonis. Non enim erant tum Hebræi super fluminibus, sed iuxta illa, vbi vim lachrymarum fundẽtes in salicibus in medio terræ musica instrumenta suspendebant: vt constat ex eodem psalmo. In libro Neemiæ capite. 3. vbi nos habemus: Iuxta eum ædificauerunt: pro iuxta est in Hebraico hæc eadẽ particula על. Sed hac in re deceptus est, vt mea fert opinio, Procopius Gazæus vir alioquin eruditus. Existimauit enim על, pro quo noster interpres vertit super multis in locis,

Pagnin. Genes. 1 Gene. 7. Psal. 136 Pagnin. Flamin. Neem. 3. Proco.

cis, sitū desuper semper significare: cùm tamen aliquando situm ad latus, aliquando exuperantiam, aliquando alia significet. Hac opinione ductus asseruit totam terram sitam esse super mare, nullamque esse subter nos, quam incolant antipodes. Id constanter affirmauit motus authoritate psalmographi aientis: Domini est terra, & plenitudo eius, orbis terrarum, & vniuersi, qui habitant in eo. Quia ipse supet maria fundauit eum, & super flumina præparauit eum. Et alibi: Qui firmauit terrā super aquas. Quid amplius quæritis? inquit ille. Nonne videtis esse terram super mare fundatam & firmatā? Hæc sunt duo loca, quibus probari putat propositum suum. At longè fallitur opinione. Nam particula, super, pro qua in Hebræo est על in illis duobus locis ci tatis idem est quod iuxta. Constabiliuit Deus terram prope mare, iuxta quod iecit eius fundamenta. Vult diuinus vates indicare domini esse globum terræ, & quicquid eo continetur: esséque sapientiam eius admirabilem, qui illum separauit à mari, iuxta quod ipsum proximè constituit: quo extaret monumentū suæ bonitatis & sapientię sempiternum. Possumus etiam dicere particulam, super, duobus illis locis à Procopio citatis exuperantiam & superationem significare: vt sit sensus, Deū firmasse aquas, sed multo magis terram firmioribus fundamentis terram constituisse, quàm mare. Fundauit terram super aquas, hoc est magis quàm illas. Accipi autem super in hanc significationem indicat Daniel hoc nostro loco dicens: Inuenit in eis decuplum super cunctos ariolos & magos. Hoc est, inuenit eos multo peritiores ariolis & magis, deprehendit eos plus sapientes esse, quàm omnes philosophos. Solet sępe scriptura per, super, comparationem significare, vt apud Ieremiam quinto capite: In durauerunt facies suas supra petram. Et Threnorum quarto: Denigrata est super carbones facies eorum. Et psalmo. 118. Bonum mihi lex oris tui super millia auri & argenti. Et Canticorum quarto: Odor vnguentorum tuorum supet omnia aromata. Aspicis igitur Procopij sententiā labefactatam atque conuulsam. Existimauit vir ille totum globum terræ eminentem è mari fixum esse super aquas in medio mundi loco, vna tantùm facie & regione habitabilem & cultum: torridam autem zonam penitus incultam: quod vratur calore: eàmque obcausam nullam nobis omnino posse esse viam ad alterū hemisphærium subter nos, nullum transitum. Cùm autem omnes homines originem ducāt ab Adam, & nullus ad oras illas peruenire potuisset ob torridæ zonę inaccessum, apertè concludere existimauit, non esse subter nos gentes vllas, imò nec terram: esséque merum cōmentum asserere esse deorsum alterum hemisphærium, & antipodum habitationem, qui è regione nobis è contraria parte terræ ad uersis vestigijs stent cōtra vestigia nostra. Duo principia ad astruendam opinioné suam sumebat, vnum ex diuina scriptura ab eo perperam intellecta, vt ostēdimus, alterum ex deceptis mathematicis antiquis, asserentibus torridam zonam sub æquinoctiali linea esse omnino inhabitabilem & inaccessibilem tā in terra, quàm in mari: quorum errorem nostra hac, & patrum nostrorum memoria Lusitani nostri apertissimè ostenderunt. Nauigātes enim ex hac nostra Lusitania transierunt torridam zonam, ac penetrarunt vsque ad

Psal. 23. Psal. 135. Ierem. 5 Thre. 4 Psal. 118 Cant. 4.

ad Gangem & Indum maximos fluuios, ditissimos & odoriferos Orientalium Indiarum campos alluentes, & vsque ad vltimum orbis terrarum Oceani immensitate traiecta, totúmque mundum circumierũt in orbem, vbi alia sydera, alios coelos, alia maria, alias regiones abscond itas & inauditas inuenerunt, ad quas Christi Dei nostri crucem signum nostram victoriarum perduxerunt, eiúsque sanctum euangelium longè latéque propagarũt. Imò sub linea æquinoctiali, quo veteres putabant nullum esse accessum, est fertilissima diui Thomæ insula à nostris hominibus inuenta, & habitata: qui ad continentem se conferunt sæpenumero, vbi cum incolis ditissimis, purissimo auro abundantibus, sub linea æquinoctiali degentibus, commercium habent. At non est mirum, Procopium in hoc errore fuisse versatum, cùm ante eum diuus Augustinus omni eruditione & sapiētia præditus in libro sextodecimo de Ciuitate Dei dicat, nulla ratione credendum esse, antipodes inueniri. Imò ante eum fuit in eadem opinione eloquentissimus Lactantius Firmianus libro tertio diuinarum institutionum. Sed excusandi sunt tanti támque graues viri propter principium assertione veterum scriptorum confirmatum, quo nitebantur: nimirum inter polum arcticum & antarcticum, quē Græci vocant antaxona, interfundi immensum & intransibilem Oceanum, & inhabitabilem impenetrabilémque zonam. Nec audiendus est Procopius in explanatione duorum locorum psalmographi, vbi, super, non significat situm desuper, sed ad latus, cùm accipiatur pro iuxta: aut exuperantiam designet & superlationem. Significat etiam secundum: vt

Augu.st. Firmia.

psalmo. 109. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Quē locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Christo interpretatur. Sed quoniam hæc vox על pro qua noster interpres vertit secundum, significat etiam super, vt ostendimus, potest rectè conuerti versiculus hic: Tu es sacerdos in æternũ supra ordinem Melchisedech. Acsi diceret: Ille fuit figura, tu es substantia: ille vmbra, tu res solida: ille purus homo, tu Deus & homo: ille creatura, tu creator: ille rex Salem, tu rex cœli & terræ: ille populum suum rerum salutarium scientia instruebat, tu cunctis nationibus viā ad consequendam gloriam immortalē muniuisti, admirabilia mysteria rerum sanctissimarum aperuisti, & scelera nostra sanguine tuo in crucis ara diffuso expiasti: ille panem & vinum obtulit, tu te ipsum sub panis & vini speciebus in admirabili ac sacrosancto eucharistiæ sacramento. Tu es igitur sacerdos supra ordinem Melchisedech. Septuaginta habent: κατὰ τὴν τάξιν: Hoc est secundum ordinem κατὰ enim cum accusatiuo significat secundum, τάξις verò ordinem, modum, officium, munus, institutum: quæ omnia huic loco conueniunt. Quare rectè vertit ex Græco noster interpres Latinus. Sed si ad fontem accesseris, & Hebraicum consulueris, videbis perspicuè, posse ita verti locum hũc: Tu es sacerdos in æternum super ordinem Melchisedech. Qui dicit, super, comprehendit, secundum, & plus vltrà. Si claris oculis hanc nostram interpretationē aspexeris, & candido animo perpenderis, fortasse non tibi displicebit noster labor. Sumitur aliquando super pro ad: vt psalmo quinquagesimoquarto. Veniat mors super

Psal.109 Habr.7. Gen.14. Gen.14. Mat.26. Mar.14. Luc.22. 1.Cor.11

per illos:& deſcendant in infernum viuẽtes: Hoc eſt: veniat mors ad illos. Pro veniat eſt in Hebraico verbū Naxah, quod ſignificat etiam tributum exigere, & obliuiſci. Quare poteſt quoque verti locus ille: Exigat tributum mors ab illis. Corruptio enim corporis & exceſſus è vita tributum eſt, quod omnes ſumus perſoluturi. Vel ſic: Obliuio mortis ſuper illos: & deſcendant in infernum viuentes. Et ita cohærent magnopere verba hæc: nā mortis obliuio via eſt ad ſupplicia æterna. Sumitur demum vox hæc, ſuper, pro de: vt
Eſai. 22. apud Eſaiam capite.22: Nolite incumbere, vt conſolemini me ſuper vaſtitate filiæ populi mei. Acſi dicat: Nolite dare operam, vt me mœrore leuetis, quo angor ſuper euerſione Hieroſolymæ patriæ meæ. Vbi, ſuper, accipitur pro de cum
Vergil. ablatiuo: vt apud Vergiliū: Multa ſuper Priamo, rogitans ſuper Hectore multa. Hoc autem Danielis loco ſuperationem ſignificat.

Argumentum ſecundi capitis.

PRODIT Memoriæ diuinus vates admirabile Nabuchodonoſoris in ſomnium. Cùm rex il lecubitum diſceſſiſſet, eúmq; arctus ſomnus complexus eſſet, incidit in viſum ſomnij ex reliquijs inhærentibus earum rerum, quas vigilans cogitauerat. Sed ſomno ſolutus non potuit in memoriam reducere, quid ſomniauerat. Et accerſitis coniectoribus quærebat ab eis ſomnium, eiúſque interpretationem: qui reſponderunt, ſe poſſe ſomnium interpretatione explicare, ſi ipſe illud ad ſeipſos referret: ſin autem non referret, nullam eſſe mentis aciē tam perſpicacem, quæ illud poſſet inueniri. Quare ira incenſus rex ſanxit edicto, vt omnes Babylonij ſapientes occiderentur. At Daniel diuino lumine illuſtratus indicat ei ſomniū, eiúſq; ſignificationem. Explicat rerum humanarum imbecillitatem, varietatem, & interitū, ōmnia mūdi regna caduca eſſe, incerta, mobilia, & exitio ſubiecta: ſolum Chriſti regnum firmum eſſe & æternum, quod nec vetuſtate conſumitur, nec hominum interitu obruitur, nec vlla obliuione poſteritatis extinguitur.

Caput ſecundum.

IN ſecundo anno regni Nabuchodonoſor vidit Nabuchodonoſor ſomnium, & conterritus eſt ſpiritus eius: & ſomnium effugit ab eo. Præcepit ergo rex, vt conuocarentur arioli, & magi, & Chaldæi, & malefici, vt indicarent regi ſomnia ſua. Qui cùm veniſſent, ſteterunt coram rege. E dixit ad eos rex. Vidi ſomnium, & mente confuſus ignòro, quid viderim. Reſponderúntque Chaldæi regi Syriacè: Rex in ſempiternum viue: dic ſomnium ſeruis tuis, & interpretationem eius indicabimus. Et reſpondens rex ait Chaldæis: Sermo receſſit à me. Niſi indicaueritis mihi ſomnium, & coniecturam eius, peribitis vos: & domus veſtræ publicabuntur. Si autem ſomnium & coniecturam eius narraueritis, præmia, & dona, & honorem multum accipietis à me. A

Explanatio.

IN ſecundo anno regni Nabuchodonoſor. Incipienti mihi hoc ſecundum caput explanare, difficilis quædam occurrit dubitatio. Quî fieri poteſt, vt ſomnium hoc acciderit anno ſecundo regni Nabu-

chodonosoris, cùm constet ex capite superiore, pueros Hebræos exactis tribus annis ingressos ad regem in cõspectu eius extitisse? Quando illi fuerunt è Iudæa Babylonem abducti, tenebat clauum regni Na-
Dani.1. buchodonosor, vt capite.1. testatus est Daniel: & tribus annis dederunt operam literis Chaldaicis: quibus elapsis inuenti sunt sapientissimi. Ac postea accidit somnium, quod Daniel huic secundo capiti mādauit. Si hoc factum fuit post annum tertium, præter tempus quo Nabuchodonosor regnauerat, quomodo ait Daniel factum fuisse anno secundo? Huic obiectioni respondere poteris, hunc Nabuchodonosorem non esse eum, qui Danielem secum duxit ex Iudæa, sed filium eius, qui etiam vocatus est Nabuchodonosor. Huius Nabuchodonosoris huius nominis se-
Berosus cundi meminit Berosus libro. 3. historiæ
Megas. Chaldæorũ, Megasthenes Græcus libro
Megas. quarto historiarum Indicarum, Metasthenes Persa libro de iudicio temporum,
Iosephus. Iosephus libro decimo Antiquitatũ Iu-
Philost. daicarũ, Philostratus in annalibus, & Dio-
Diocle. cles in libro Coloniarũ. Omnes enim Babyloniorũ reges præter nomẽ natiuũ Nabuchodonosores appellabãtur, vt in expla-
Theod. natione in primũ caput explicaui. Theodoretus tamẽ ait, nõdũ fuisse elapsos tres annos, & hunc esse primũ Nabuchodonosorem, & secũdum annũ regni eius. Quæ autem dicta sunt primo capite, fuisse per recapitulationem, quæ Græcè dicitur anacephalæosis, figura in diuinis literis vsitata. Possumus dicere hunc Nabuchodonosorẽ fuisse huius nominis primũ, de quo Daniel.1. capite locutus est, hunc autem annum secundum numerari non à principio regni eius in Chaldæa, sed à principio dominationis, quam monarchiã vocant, postquàm Ammonitas, Moabitas, & AEgyptios superauit, & in ditionem suã redegit, & rex maximus appellari decreuit. Hæc est diui Hieronymi sententia, in Hieron.
qua videtur fuisse Flauius Iosephus libro Iosephus.
Antiquitatum Iudaicarum decimo, cuius hæc sunt verba: post annum secundum AEgyptiacæ vastitatis rex Nabuchodonosor vidit somnium valde admirabile. Quare hæc verba intelligenda sunt de secundo anno nimirum transacto imperij primi Nabuchodonosoris, quãdo ipse de AEgyptijs superbè triũphauit, eorúmq; veteres & illibatas diuitias in profundum cupiditatum suarum gurgitem profudit.

¶ *Et conterritus est spiritus eius.* Propter insolitum visum dormienti obiectũ. Spiritus corporeus vehit species, quæ aspiciũtur in somnio: si verò ille terrore cõfunditur, formæ illæ delentur, & euanescũt.

¶ *Et somnium eius fugit ab eo.* Hoc est, & oblitus est insomnij. Reminiscebatur somniasse, sed exciderat è memoria quid somniauerat. Voluit hoc Deus, vt diuina virtus ostenderetur, & Daniel, eiúsq; socij essent in honore cõstituti, nominisq; amplitudinem & celebritatem consequerentur. Eodem modo in AEgypto ob interpretationẽ somnij Pharaonis fuit Ioseph Gen. 41
illustrem dignitatem adeptus, & magnificis laudibus celebratus. Omnes hi in exilio detinebantur, abducti ex dulci patria, sed sapientia & honestate muniti vitę cursum feliciter confecerunt. Vt peritus ac Similitudo.
prudens gubernator etiam scisso velo, & fracto malo, nauigat tamen sęuiente procella reliquias nauigij accommodans ad cursum: sic viri sapientes & iusti amputatis vitæ commodis, eiecti in exilium in medijs calamitatibus & procellis ita nauigium vitæ gubernant, vt ad quietis por-

tis portum perueniant. Solent illi interdum in ærumnis versari, sed cùm ad Deũ confugiant, admirabilem sentiunt oble ctationem, quia Deus eos qui ad ipsum aspirant, in medio calamitatum consola-
Gene 31 tur. Apparuit Iacob fugienti, iram fratris sui declinanti, eique perfugium & solatium præbuit. Reliquerat Moses patriam
Exod. 1. suam propter Deum, & cùm in terra Madian pasceret oues soceri sui, venit ad mõ
Exod. 4. tem Dei Oreb, vbi ei dominus apparuit, quem singulari consolatione leniuit. Cõ
1 Re 21 solatus est Dauidem in spelunca, Eliam
3.Re. 17 & 19. in monte, tres pueros in camino ignis ar
Dan. 3. dentis, Danielem in lacu leonum, Ionam
Dan. 6. Ion. 2. in ventre ceti, Ioannem in insula Path-
Apoc. 1. mos, Petrum in carcere, Paulum in pro-
Act. 12. fundo mari, & alios propè infinitos, quos silentio prætereo, ne oratio mea infinita esse videatur. Ad Deum in acerbitatibus versati animũ tollebant, eum cogitabant, in eo spem & cogitationem locantes, & ad eius misericordiam admirabili amore
2. Cor. 11 inflãmati confugientes. Hoc intuens pius misericordiæ pater illos ærumnis leuauit, quoniã non eos destituit, qui fauore ipsius
Tob. 3. nituntur. Non fugiebat id pium Tobiam, cùm has voces emitteret: Hoc pro certo habet omnis, qui te colit, quia vita eius si in probatione fuerit, coronabitur, si autẽ in tribulatione, liberabitur: & si in correptione, ad misericordiã tuã venire licebit. Non enim delectaris in perditionibus nostris: quia post tẽpestatẽ trãquillũ facis, & post lachrymas & fletũ exultationem infundis. Hæc ille. Quantùm eum calamitates angebant, tantùm diuina solatia re-
Psal. 93 creabant. Id de seipso testabatur Dauid dicens: Secundum multitudinẽ dolorũ meorum in corde meo consolationes tuæ lætificauerunt animam meam. Eodem mo-

do apostolus capite primo epistolæ poste- 2. Cor. 1.
rioris ad Corinthios: Sicut abundant passiones Christi in nobis, ita & per Christũ abundat consolatio nostra. Sicut socij passionum estis, sic eritis & consolationis. Et
Deus apud Esaiam capite. 51. Ego, inquit, Esai 51.
ego ipse consolabor vos. Et apud Ieremiã Iere. 31.
capite. 31. Conuertam luctum eorum in gaudium, & consolabor eos, & lætificabo à dolore suo. Et diuus Paulus in episto 2. Cor. 1.
la posteriore ad Corinthios capite primo de Deo loquens: Pater, inquit, misericordiarum, & Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra. Nõ sat existimauit vocare eum patrẽ misericordiæ, sed misericordiarum, nec Deum consolationis, sed totius cõsolationis. Verùm cùm videamus aliquando viros virtute præcellẽtes, & omni sapiẽtia & nobilitate præstãtes cruciatibus angi, indignissimis iniurijs affici, crudelissimis mœroribus torqueri, plorantes, afflictos, exules, omni humano auxilio destitutos, insultãtibus in eos hominibus impijs & sceleratis, impellimur cũ diuino ac regio vate has voces emittere: Vt quid domine re Psal 9.
cessisti lõgè, despicis in opportunitatibus, in tribulatione? Vel vt verti etiam potest: Abscondis te in tempore afflictionis? Causa huius admirationis est summa Dei bonitas & clemẽtia. Ac si dicat Dauid: Cùm tu domine sis summè clemens, cur me derelinquis in ærumnis meis? Versor in gemitu, fundo ad te pias preces, imploro auxilium tuum, & tu domine auertis à me faciem tuam, & abscondiste, tẽpore mearum calamitatum. Vbi est clementia tua antiqua? Vbi est pietas tua omnibus tẽ in afflictione inuocãtibus multis in locis perspecta & explorata? At si altè perpendamus, si cogitationẽ à sensibus abducamus,

& mentis aciem ad intelligentiam reuocemus, videbimus apertè magnam viris pijs ac iustis vtilitatem ex vulneribus, doloribus, contumelijs, tormẽtis, calamitatibus oriri. Cognoſcitur eorũ patiẽtia, & in virtutibus cõſtãtia, ex quibus vera gloria efflorescit & redundat: & illuſtrior illis corona meritorũ cõficitur. Quemadmodũ arcula cùm ſit plena monilibus aureis, & ſplẽdidis margaritis, quãdiu clauſa eſt, parui pẽditur tamen ab ijs, qui quid intus habeat, ignorant: ſic vir tolerãtia rerum humanarũ munitus, & virtutum firmitudine roboratus in rebus ſecundis & ad volũtatem fluentibus eſt veluti clauſus & incognitus, & ob eam cauſam contemptus. Et vt arcula vbi aperitur, & apparet inæſtimabilis theſaurus, in magno pretio habetur: ſic vir pius cùm vulneratur, vlceribus calamitatũ agitatur, & iniurijs opprimitur, & ita veluti apertus oſtendit pretioſos ſuarum virtutũ theſauros, præconijs celebratur: alijs exempla præbet ſalutaria, ſibique nominis amplitudinem comparat, & illuſtrem dignitatem. Aſpicis igitur Deum in calamitatibus noſtris vti pietate, etiam cùm in nos irã exercere videtur. Id intelligẽs Habacuch dicebat: Cùm iratus fueris, miſericordiæ recordaberis. Vbi pro miſericordia eſt in Hebraico Rachã, quod etiam ſignificat amorẽ. Quare poterat verti locus ille: In ira tecordaberis amoris, eius nimirũ, quo eos qui tibi animum tradunt, teq; vnicè diligunt, proſequeris. Quanti æſtimanda ſit afflictio, indicat Deus apud Ieremiã capite. 6. Ijs verbis: Erudire Ieruſalẽ, ne fortè recedat anima mea à te. Pro quo Septuaginta habẽt: Dolore & flagello erudieris Hieroſolyma, ne diſcedat anima mea à te. Multos ex Iſraëlitis fide & religione præcellentes voluit Deus ad Gentes vanarum ſuperſtitionũ cultrices transferri captiuos, non vt eos perderet, qui ſolet afflictis opitulari, & innocẽtes ſuſcipere defendẽdos: ſed vt eos proſtratos & abiectos ſubleuaret, & per varias calamitatum anguſtias ad gloriam duceret ſempiternã: & vt illi ipſius Dei fidem & religionem inter barbaras nationes prædicarent. Id intuens animo Tobias omni ſapientia & decore præſtante aiebat capite tertiodecimo: Confitemini domino filij Iſraëlis, quoniam ideo diſperſit vos inter Gentes, quæ ignorant Deum, vt enarretis mirabilia eius, & faciatis ſcire eos, non eſſe alium Deum præter illum. Id Danieli inter alios, eiúsque tribus ſocijs eueniſſe ex hoc loco percipimus, qui in exilium Babylonicum coniecti omne ſtudium ac ingenium contulerunt ad veri Dei laudem gloriámque celebrandam: quos Deus extulit ad veram dignitatem, de quibus nulla vnquam obmuteſcet vetuſtas. Ea enim reliquerunt monimenta, quæ vigebũt memoria omnium ſeculorũ, quæ poſteritas celebrabit, quæ ipſa perpetuitas ſemper intuebitur.

Similitudo. *Haba. 3.* *Ierem. 6* *Tob. 13.*

¶ *Arioli, & magi, & malefici, & Chaldæi.*

Quod diſcrimẽ ſit inter hos Babylonios ſapiẽtes indicat Hieronymus his verbis. Arioli ſunt, qui verbis tẽ peragunt: magi, qui de ſingulis philoſophãtur: malefici, qui ſanguine vtũtur & victimis, & corporibus mortuorum: Chaldæi, quos vulgus mathematicos vocat. Vt autẽ hæc radicitus intelligantur, mãdabo ijs literis, quę à varijs authoribus ſunt monimẽtis conſignata. Arioli qui ab Hebræis Chartummim, à Septuaginta Epaoidi, & vulgo incãtatores dicũtur, ducũt originẽ, vt Auguſtinus, Plinius, Iuſtinus, & alij aiunt, à Zoroaſtre Bactrianorũ rege, qui ſolus inter morta-

Hieron. *Auguſt. Plinius. Iuſtinus*

mortales vbi natus est, statim risit. Fuit illud prognosticũ futuræ eius stultitiæ, qui veterum astrologiam, quæ syderum consideratione, & rationibus naturalibus nitebatur, primus ad pestilentẽ dæmonum comunicationem, & incantationum portenta deriuauit. Magi qui ab Hebræis asaphim, à Septuaginta magi vocantur, erãt illi, qui sapientiæ studio concitati de causis rerum omnium differebãt. Hi, vt Origenes existimat, incœperunt à Balaham, quem rex Moab accersiuit, vt maledictis & dirarum enũtiatione filios Israëlis execraretur. Diogenes Laertius horũ principium refert in Zoroastrẽ Persam, de quo meminit Eusebius Cæsariensis libro .1. de Præparatione euãgelica. Philo in libro de specialibus legibus: Magiam, inquit, veram, quæ est speculatrix scientia, vt honestam expetendamq; nõ plebeij solùm, sed reges etiam Persæ sectãtur. Imò regnare nemo apud illos potest, nisi sit magus, aut cum magis versatus. Malefici qui ab Hebræis mecasphim, à Septuaginta pharmaci, vulgo venefici & necromãtici appellãtur, sunt, qui præstigijs homines seducũt, & extis ac cadaueribus futura diuinare gloriãtur, & manes inuocãt, atq; animas mortuorũ. Hi dicũtur habuisse Chã præceptorẽ, vt ait Ciccus Asculanus in cõmẽtarijs in sphærã, & Serenus abbas apud Ioannẽ Cassianum in octaua collatione. Petrus etiã Comestor in historia ecclesiastica ait hunc Chã filium Noë fuisse magicæ artis inuẽtorẽ. Chaldæi qui ab Hebræis Chasddim, à Septuaginta Chaldæi dicuntur, sunt astronomi, & qui ex hora natiuitatis vniuscuiusq; successum prædicũt. Hi authore Plinio initiũ sumpserũt à Belo Ioue primo astrorũ sciẽtiæ inuẽtore: cuius meminit Philo in libro de Abrahã, & Hieronymus in cõmentarijs in epistola ad Hebræos. Hæ artes aliquid habebãt boni, multa verò mala. Asserit Iustinus martyr in libro quæstionũ à Gentibus obiectarũ, nunquã his artibus vsum fuisse Danielẽ, nisi in rebus illis, quæ à fide & religione nõ abhorrebãt, quatenus ratione nitebãtur, nõ quatenus mali aliquid continebant.

Origen. Num. 22 Laerti. Eusebi. Philo. Plinius. Hieron. Iustin.

¶ *Somnia sua.* Quorum oblitus fuerat, & quæ in memoriam reuocare nõ poterat.

¶ *Et mente confusus ignoro, quid viderim.* Hoc est, & memoria conturbatus dum conor reminisci somnij, quod excidit, non possum illud in memoriã reducere.

¶ *Responderúntq; Chaldæi regi Syriacè.* Hoc est, sermone Babylonico, seu Chaldaico. Hucusque scripsit Daniel sermone Hebræo. Sed ab hoc loco vsque ad visionem tertij anni regis Baltassaris, quam vidit Susis, lingua Chaldaica scripsit, quam Syriacam vocant, sed literis Hebraicis. Visio autem illa incipit capite octauo, quod iam scribitur Hebraicè.

¶ *Rex in sempiternum viue.* His blãditijs vtuntur ad beneuolentiã regis captãdam & colligendam. Precabantur ei vitã lõgissimam in hoc seculo, quæ nunquã clauderet diem suum. Vel loquũtur de vita æterna in altero seculo. Nam multi ex ijs qui falsos ac cõmentitios deos colebãt, & idola venerabãtur, immortalitatẽ in altera vita viris iustis reseruari putabant. Loquens Antiochus idolorum cultor de patre suo, qui ex hac vita migrauerat, vt .2. Machabæorum libro proditum est capite .11. ait, patrem suum fuisse inter deos translatũ. Et Romani veteres in exequijs funeris imperatoris de republica benemeriti, in illa vltimi diei celebritate tabernaculum construebant, in quo erat aquila, cui supponebant ignem, quo illa exagitata volabat in

2 Mac. 11

sublime, animam defuncti, vt ipsi credebant, in cœlũ adductura, vbi æternitatem adepta, quo sempiterno frueretur. Author Herodi. est Herodianus, quẽ citat Blõdus libro. 2. Blõdus. Romæ triũphantis. Hãc funebrẽ magnificentiã aliqua ex parte celebrasse Troianos Vergili. tradit. 11. AEneidos Vergilius. Trismegi Trisme. stus in epistola ad Esculapiũ apertè asserit animã rationis participem esse immortalem. Et in. 1. Pymãdri dialogo vbi se huius immortalitatis facit assertorẽ, loquens de separationẽ animæ à corpore: Tunc animus, inquit, harmoniæ motione exutus ad optatã naturã reuertitur, vim propriã habẽs, atq; vnà cũ his, quæ illic sunt, patrẽ Pythag. laudibus effert. Pythagoras & Thales Mi Thales. lesius, vt Laertius ait, fuerũt immortalita Laerti. tis animæ acerrimi vindices & assertores. Euripi. Euripides asseuerãter affirmat cœlos esse Plutarc. ęterna domicilia animarũ beatarũ. Plutarchus in oratione consolatoria plulchra affert de æternis præmijs & supplicijs in altera vita, quibus animorũ ęternitas cõprobatur. Similiter Seneca poëta in multis Seneca. tragedijs: & alter Seneca philosophus in Seneca. libro de morte immatura, & in libro naturaliũ quęstionũ, & in multis epistolis. Ana Anaxar. xarcus, vt refert Philo in libro, quod om Philo. nis probus liber est, & post eum Brusonius Bruso. Contursinus in libro facetiarũ & exẽplorum. 2. cùm a Necocreonte Cypri tyranno tunderetur, ac verberaretur, Cæde, inquit, cæde Anaxarchi corpus, nam Anaxarcum non vulneras. Sensit vir egregius animam immortalẽ non cædi, etiãsi corpus verberibus cæderetur. Idem nar Xiphili. rat Xiphilinus de Thrasea Petto, qui suæ Petrus. ætatis Romanos fortitudine, & rerum tolerantia superabat. Nam cùm ei Neroferrum flammãmq; minitaretur, Nero, inquit, occidere corpus meum potest, me autem lædere non potest. AElia Ælian. nus in libro tertiodecimo variæ historiæ scriptum reliquit, interrogatum Cercidã Megapolitanum, qui morbo laborabat, num libenter migraret è vita, respõdisse: Quid ni? Delector separatione animæ à corpore, quoniam ad eas oras ascendam, vbi videbo ex philosophis Pythagoram, ex poëtis Homerũ, ex musicis Olimpum, & alios viros in omni scientiarũ genere præstantissimos, qui literarũ monimẽtis nomẽ sibi immortale pepererunt. Prodidit Nicephorus Callistus memoriæ Niceph. libro. 11. historiæ ecclesiasticæ, fuisse quendam AEgyptium, qui se ab hominũ cœtu in solitudinẽ receperat, huius veritatis adeò assertorem, vt cum ei quidam nuntiaret patris mortem, responderet. Noli delirare: desine impiè loqui: pater enim meus immortalis est. Manilius libro Manili. quarto animas asserit immortalitatem muniri. Idem astruit Phocilides, quem ad Phocili. hoc citat Dominicus Mirabellius. Zo Mirabi. roastres quem refert Ioannes Picus Mirã Mirãd. dulanus, animas aiebat aligeras esse, & ad cœlum solutas corpore volare. Iamblicus Iambli. in vltimo capite de mysterijs eandem se quitur sententiam: in qua etiam est Pro Proclus clus Platonicus in libro de anima & angelo, ita dicens: Non est naturale animis vnà cum corporibus semper vitã degere, & in generatione versari: imò separata vita, immaterialis & incorporea magis est animis consentanea. Et paulopòst: Sicut in cœlo sunt animę iustę, in tartaro autem impiæ: sic in generatione plures quidem prauæ sunt, paucæ autem probæ. Sallu Sallusti. stius in Bello Catilinario has voces literis mandauit: Natura diuitiarum & formæ gloria fluxa ac fragilis est: virtus clara ęternáque habetur. Et alibi: Ingenij præclara facino-

Vergili. facinora vti anima immortalia sunt. Vergilius in sexto AEneidos animas à corpore separatas viuere affirmat. Eodem Ouidi. modo Ouidius in quinto Metamorphoseos. Home. Sed prius id dixit Homerus, qui animam Patrocli ad inferos iuisse asseuerat: cuius sententiam alij poëtę secuti campos Elisios excogitarunt. Academici philosophi, & multo certius & firmius Stoici, vt ex eorum munimentis colligimus, aliam esse vitá aiebát, alias sedes, alias máſiones, alia domicilia, vbi vnusquisq; iuxta opera ac merita sua aut prĕmio, aut pœna afficiebatur. Si in hac vita legibus & prĕmia proposita sunt virtutibus, & supplicia vitijs à viris, qui rempublicam gubernandam suscipiunt, quáto magis in altera vita à Deo iustissimo, cuius numine, æquitate, & prouidentia mũdus gubernatur? Ac cùm hic multi viri sapientia & virtute præstantes opprimantur, & in gemitibus, angoribus, iniurijs, & varijs calamitatibus versentur, contrà verò multi flagitijs irretiti, omniúmque scelerum maculis imbuti affluant diuitijs, honoribus, & dignitatibus, rebúsque vtantur secundis, & ad voluntatem fluentibus: non esse dubium, aiebant illi, quin esset mundus alter, vbi viri pietate prĕcellentes ęternis prœmijs afficerentur, & admirabili splendore immortalitatis plenissimo decorati, cœlesti gloria, bonorúmque omnium abundantia cumularentur: & vbi improbi vitijs maculati suorum flagitiorum pœnas luerent, qui hîc virtutum ornamentis nudati in sceleribus volutátur. Cùm philosophi intelligerēt Deũ esse iustissimum iudicem, rerum omnium moderatorem, cuius ditione ac numine ōmnia gerantur, eúmq; qualis quisq; sit, quid agat, & cogitet intueri, piorúmq; & impiorum habere rationem, absq; vlla controuersia asserebant, eum vnicuiq; tributurum esse, quod meretur. Cùm autem id fieri in hac vita minimè aliquando viderent, alteram esse dicebát, in qua id fieret: ex quo animorum immortalitatem rectè quidem & præclarè colligebant. Hac eorũ ratione ductus Mahometus homo alioquin seductor & pestilens suis sectatoribus prœmia sempiterna proposuit, animarúmque immortalitatis se præbuit assertorem. Id ait apertè Pius secundus pontifex maximus, AEneas Syluius antea vocatus in epistola, quam ad principem Turcorum misit pietatis ac eruditionis plenissimam. Æneas Sylu. Empedocles authore Aristotele in libro de vegetabilibus felicissimum dixit appetitum æternæ felicitatis: cuius amore se in pyram proiecit, vt dum corpus flammis expositum redigeretur in cineres, anima volaret in cœlum, vbi immortalitate potiretur. Emped. Aristot. Non me fugit dixisse nonnullos, illum eam obcausam in ardentis AEtnæ specum nocte intempesta se iniecisse, vt in cœlum abijsse crederent, qui illum amplius non aspicerent. Socrates authore Cicerone in prima quæstione Tusculana ad mirabilem se ostendit immortalitatis animorum vendicem & defensorem: duplices enim vias eorum è corpore migrantium asseruit esse. Socrat. Cicero. Nam qui se vitijs polluerunt, & iura diuina atque humana violarunt, ijs deuium quoddam iter esse à concilio beatorum. Qui autem se integros castósq; seruarunt, suntq; in hoc seculo vitam cœlitum imitati, his ad sedes beatissimas, ad domicilia æterna reditum patere affirmabat. Is vt Plato testatum reliquit, cùm se morte mulctatum aspiceret, Magna me, inquit, Plato.

ſpes tenet ô iudices, bene mihi euenire, quòd mittar ad mortem. Et rogatus ab amico Critone quemadmodum ſepeliri vellet: Multam, inquit, operam ô amici conſumpſi, quoniam Critoni non perſuaſi, me hinc ablaturum. Et priuſquàm venenũ ſumeret, has voces emiſit. Quanti æſtimatis colloqui in altera vita cum Orphæo, Muſæo, Homero, Heſiodo viris omni ſapientia & nobilitate præſtantibus: E quidem ſæpe excedere è vita, ſi fieri poſſet, vellem, vt quæ dico, poſſem inuenire. Quanta voluptate perfundar, cùm Palamedem, cùm Aiacem, cùm alios iudicio iniquorum damnatos conueniam? Qui multas eius de contemptione mortis, & de animi immortalitate ſententias ſcire voluerit, legat eius apologiã, & dialogos Platonis, & librum Xe-

Plato. Xenop. nophõtis dedictis & factis Socratis. Cùm

Thera. Theramenes vir egregia laude cumulatus coniectus in carcerem iuſſu tyrannorum venenũ vt ſitiens obduxiſſet, reliquũ ita è ſcypho proiecit, vt ſonum redderet: quo effecto arridens: Propino, inquit, hoc Critiæ. Erat enim Critias ille, qui eum incredibili odio proſecutus, cædẽ illi fuerat machinatus. Soliti enim erant Græci inter epulas eum nominare, cui erant poculum porrecturi. Non luderet vir illuſtris amplißimis conſtantiæ ornamentis decoratus, cùm ad exitum vitæ vocaretur, cùm iam præcordijs conceptam mortem contineret, niſi eſſe animam immor-

Plato. talem intelligeret. Quid dicam de Platone illo non ſolùm intelligendi, ſed etiã dicendi authore grauißimo, cuius opera ſunt & ſententiarum amplitudine, & maieſtate verborum pleniſsima? Is in dialogis ſuis præſertim in eo, qui inſcribitur Phædo, ſiue de animi immortalitate, multis eam rationibus comprobauit. Tantus fuit huius immortalitatis amor, quo multi flagrarunt, tanto ſtudio ejus aſſequẽdæ exarſerunt, vt irruerent in interitum voluntarium. Tãquam enim eſſent in cœlũ ſtatim migraturi, ſeipſos occidebant: vt Cleantes, Chryſippus, Zeno, & ex Romanis Cato Vticenſis Socraticæ traditionis imitator. Ait enim Plutarchus in eius vita, illum priuſquàm ſibi manus intuliſſet, perlegiſſe Platonis librum de immortalitate animi, & ad cædem ſui ipſius philoſophi authoritate impulſum eſſe. Id feciſſe quoque Ambraciotem ait Lactantius Firmianus magni nominis ſcriptor in tertio diuinarum inſtitutionum: qui eodem libro perlecto præcipitem ſe dedit, vt animæ æternitate frueretur. Incidebant illi in errorem intolerabilem, & inexpiabilem culpam, quoniam vetat dominans ille in nobis Deus iniuſſu hinc nos ſuo demigrare. Graue ſcelus eſt occidere ſe hominem, ſed mortem æquo animo tolerare laudabile eſt, & appetendum. Debemus animum in cuſtodia corporis retinere, nec iniuſſu eius à quo eſt creatus, eſt nobis ex hominum vita migrandum, ne munus aſsignatum à Deo defugiſſe videamur. At ſi opus fuerit, debemus pro fide, & religione, & honore Chriſti ſanguinẽ fundere, ac magis gloriam eius, quàm vitam noſtram æſtimare. Sed etſi illi in errore verſabantur, quòd irruerent in cædem voluntariam, res tamẽ de animi immortalitate eos nõ fallebat. Xenophon in Pædia inducit Cyrum morti proximũ ita filijs ſuis loquentem: Nolite exiſtimare filij, quos admirabili proſequor amore, me, cùm ab hac vita migrauero, nuſquam aut nullum fore. Nam nec dum vobiſcum commu-

Plutarc. Lactan. Xenop.

nica-

nicabam, animum meum intuebamini, ſed corpus hoc eſſe eius domicilium intelligebatis. Eundem eum eſſe creditote, etiamſi modò ſeparetur à corpore. Marcus ille Tullius Latinorum decus, qui eloquentia & philoſophia non ſolùm homines ſui temporis, ſed etiam Romanorũ omnium memoriam ſuperauit, in ſexto libro de republica Scipionem Africanũ maiorem, qui iam exceſſerat è vita, in hunc modum loquentem facit: Sic habeto, omnibus qui patriam conſeruauerint, adiuuerint, auxerint, certum eſſe in cœlo ac definitum locum, vbi beati æuo ſempiterno fruantur. Et interrogatus viueret ne ipſe, & alij, qui putabantur extincti: Imò verò, inquit, hi viuunt, qui ex corporum vinculis tanquam è carcere euolauerunt. Veſtra verò quæ dicitur vita, mors eſt. Idem in oratione pro Seſtio: Corpus, inquit, hoc eſt mortale, animi verò motus ſempiterni. Et in libro de Vniuerſitate: Qui rectè & honeſtè curriculum viuendi à natura datum confecerit, ad aſtra facilè reuertetur: non qui aut immoderatè, aut intemperanter vixerit. Et in libro de legibus ſecundo: Omnium animi ſunt immortales, ſed bonorum fortiúmque diuini. In hac fuerunt ſententia omnes magni philoſophi: qui autem ab ea diſcreparunt, ſemper apud viros ſapientes in ſilentio iacuerunt. Credebant viri illi virtutem eſſe immortalem, cùm autem virtus ſit habitus in anima, aiebant fieri non poſſe, quin anima eſſet immortalis. Deinde. Omne quod eſt incorruptibile, vt eorum vtar ratiocinationibus, eſt immortale: atqui anima eſt incorruptibilis, eſt ergo immortalis. Huius argumentationis propoſitionem notam per ſe eſſe

M. Tul.

aiunt, aſſumptionem autem ita probant. Omne quod eſt corruptibile, aut eſt corpus aut accidens, quæ poſſunt propter cõtrarietatem corrumpi: cùm autẽ anima nec corpus ſit, nec accidens, ſed natura incorporea nulli contrarietati ſubiecta, apertè concludunt, eam eſſe incorruptibilem, & ex conſequente immortalem. Huc accedit locus ſeu centrum, in quo omnia quieſcunt: cùm autem anima noſtra non quieſcat in hac vita, fatendum eſt, eſſe alteram, vbi illa quieſcat: alioquin eſſet alijs creaturis infelicior. Præterea anima cum corpore copulata ab eo in vehemente rerum cœleſtium contemplatione quaſi ſeparatur, & ſuperãs corporis ſtatũ diuina ſpectat, ad quæ rapitur & aſpirat: & myſteria altiſsimâ intuetur, & gaudium contemplatur æternum, cuius deſiderio exardeſcit. Quid poteſt cogitare immortalia, niſi ipſum ſit immortale? Et quid poteſt ea cõcupiſcere, niſi ea poſſit cum diuino fauore adipiſci? His & alijs multis rationibus motus Pythagoras, Pherecides, & infiniti alij philoſophi, qui ad veritatis lucem mentis oculos reuocarunt, affirmarunt animam eſſe immortalem: & hanc doctrinam longè latéque propagauerunt. Hac cauſa inducti veteres Romani in ſepulchris literas ſculpebant deorũ honori dedicatas, quibus animorum immortalitatẽ ſignificabãt. Vidi ego hoc multis in locis, præſertim Romæ, vbi cùm eſſem ordinis noſtri aduocatus, epitaphia, antiquitates, inſcriptiones vetuſtatis, & veterũ monimẽta conquirerẽ & inueſtigarem. Quid illæ ſepulchrorũ extructiones? quid teſtamẽtorũ diligẽtia? quid propagatio nominis? quid mortis deſpicientia? quid elogia hominũ ſignificabãt, niſi eos futura cogitare, & immortalitate

Pythag. Pherec.

talitate animorum commoueri? Hęc cõcitauit Marcum Curtiũ, vt pro salute patriæ ad mortẽ curreret certiſsimã: & duos Decios, vt ſe hoſtium telis obijcerent: & nõ ſolùm ducẽs, ſed ipſos etiã exercitus, vt illuſtrem mortẽ ignominioſę vitę anteponere non dubitarẽt. Hæc mihi occurrerunt, quæ de animarum ratione participum immortalitate dicerẽ, ad eos conuincendos, qui Gentium philoſophorum authoritate ducuntur. Sed ne aliquis dicat me relictis literis diuinis confugere ad humanas, probabo id paucis quibuſdam locis: dies enim me deficeret, ſi omnia vellem citare, quibus hæc animi immortalitas comprobatur. Capite tertio Exodi ſe
Exod. 3. vocat dominus Deum Abrahã, Iſaac, & Iacob. Atqui non eſt Deus mortuorũ, ſed viuentum: ergo illi poſt mortem viuunt. Hoc argumento vſus eſt Chriſtus domi-
Mat 22. nus apud Matthæum capite. 22. Tertio li-
3. Re. 17. bro Regum capite. 17. ſcriptum legimus dixiſſe Eliam, cùm ſuſcitare vellet filium hoſpitæ ſuæ: Domine Deus meus reuertatur obſecro anima huius pueri in viſcera eius. Ergo anima illa à corpore ſeparata
Tob. 2. viuebat. Iuſtus Tobias verba hæc emiſit, quæ ſunt in ſecundo eius capite literis mãdata: Filij ſanctorum ſumus, & vitam illã expectamus, quã Deus daturus eſt ijs, qui fidem ſuam nunquã mutant ab eo. Et Sa
Eccl. vl. lomon capite vltimo Eccleſiaſtis: Reuertatur puluis in terram ſuam, vnde erat, & ſpiritus redeat ad Deum, qui dedit illum.
Sapiẽ. 5 In libro Sapientiæ oſtenditur apertè tam iuſtos quàm impios in altera vita eſſe, ex longa illa oratione, capiti. 5. mandata, qua ibi damnati vtuntur. Chriſtus Ieſus diſcipulis ſuis dicebat capite decimo euange-
Mat. 10. lij authore Matthæo: Nolite timere illos, qui occidunt corpus, animam autem, nõ poſſunt occidere, ſed potius timete eum, qui poſtquam occidit, habet poteſtatem mittendi in gehennã. Et apud Lucam ca- Luc 16.
pite. 16. Facite vobis amicos de mamona iniquitatis, vt cùm defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula. Diuus Paulus in epiſtola poſteriore ad Corinthios: 2. Cor. 5
Scimus, inquit, quoniam ſi terreſtris domus diſſoluatur, quòd ædificationem habemus ex Deo domum non manufactã, ſed æternam in cælis. Et in epiſtola ad Phi Philip. 1
lippẽſes: Cupio diſſolui, & eſſe cum Chriſto. Sanctorum doctorum authoritates non cito ob earum infinitatem: pleni earum ſunt libri, plena eſt recentium memoria, & antiquorum vetuſtas. Omnes enim id aſſeruerunt, qui nomen ſuum æternitati commendarunt. Sed quid mirum id Chriſtianos non ſolùm fateri, ſed profiteri, cùm etiam Gentes à fide alienatæ id ſenſerint, quemadmodum ex hoc Danielis loco colligitur.

¶ *Sermo receſſit à me.* Hoc eſt, res ipſa mihi excidit ex memoria. Accipi ſermonem & verbum pro re oſtendimus capite ſuperiore in annotationibus ex Hebræo, verba illa explanantes: Omne verbum ſapientiæ. Eudoxus ita explanat: Memoriã Eudox.
viſionis non habeo: nec narrare poſſum.

¶ *Somnium & coniecturam eius.* Hoc eſt, viſum in inſonijs, eiùſque interpretationem & explanationem.

¶ *Peribitis, & domus veſtræ publicabuntur.* Interficiemini, & bona veſtra proſcribentur. Dura profectò aduerſus coniectores, & iniuſta lex, atque inhumana comminatio, deducta non à ratione, qua rex erat alienatus, ſed ab ira, qua erat incenſus. Quî fieri poterat, vt ſcientia humana poſſent illi conſequi, quid ille ſomniauerat? Et tamen nõ ſolùm inter

preta-

pretationem somnij, sed ipsum somniũ ab ipsis perquirebat.

B *Somnium igitur, & interpretatiõnẽ eius indicate mihi. Responderunt secundò, atque dixerunt. Rex somnium dicat seruis suis, & interpretationem illius indicabimus. Respondit rex, & ait: Certè noui, quòd tempus redimitis, scientes quòd recesserit à me sermo. Si ergo somnium non indicaueritis mihi, vna est de vobis sententia, quòd interpretationem quoque fallacem, & deceptione plenam composueritis, vt loquamini mihi, donec tempus pertranseat. Somnium itaque dicite mihi, vt sciam, quòd interpretationem quoque eius loquamini. Respondentes ergo Chaldæi coram rege dixerunt: Non est homo super terram, qui sermonem tuum ô rex possit implere. Sed nec regum quisquam magnus & potens verbum huiuscemodi sciscitatur ab omni ariolo, & magno, & Chaldæo. Sermo enim, quem tu quæris rex, grauis est, nec reperietur quisquam, qui indicet illum in conspectu regis, exceptis dijs, quorum non est cum hominibus conuersatio. Quo audito rex in furore, & in ira magna præcepit, vt perirent omnes sapientes Babylonis. Et egressa sententia sapientes interficiebantur: quærebanturque Daniel & socij eius, vt perirent. Tunc Daniel requisiuit de lege ac sententia ab Arioch principe militiæ regis, qui ingressus fuerat ad interficiendos sapientes*

C *Babylonis. Et interrogauit eum, qui à rege potestatem acceperat, quam obcausam tam crudelis sententia à facie regis esset egressa. Cùm ergo rem indicasset Arioch Danieli, Daniel ingressus rogauit regem, vt tempus daret sibi ad solutionem indicandam regi. Et ingressus est domum suam, Ananiæque, & Misaeli, & Azariæ socijs suis indicauit negotium, vt quærerent misericordiam à facie Dei cœli super sacramento isto: & non perirent Daniel & socij eius cum cæteris sapientibus Babylonis. Tunc Danieli mysterium per visionem nocte reuelatum est. Et benedixit Daniel Deũ cœli: & locutus ait: Sit nomen domini benedictum à seculo, & vsque in seculum, quia sapientia & fortitudo eius sunt. Et ipse mutat tempora & ætates: transfert regna, atque constituit: dat sapientiam sapientibus, & scientiam intelligentibus disciplinam. Ipse reuelat profunda & abscondita, & nouit in tenebris constituta: & lux cum eo est. Tibi Deus patrum nostrorum confiteor, téque laudo, quia sapientiam & fortitudinem dedisti mihi. Et nunc ostendisti mihi, quæ rogauimus te, quia sermonem regis aperuisti nobis.*

¶ *Somnium igitur.* Vrgebat eos acriter rex tyrannum potius agens quàm regem. A iustitia recedebat, nulla æquitate vtebatur, nulla lenitate, nulla misericordia, nulla ratione. Quare rex dici nullomodo merebatur. Saul cùm regnaret multis annis, vt ex primo libro Regum constat & ex capite. 13. Actorum apostolicorum, duobus tamẽ solum dicitur regnasse capite. 13. primi Regum. Nam illis tantùm iustis legibus & sanctis institutionibus rẽpublicã administrauit: nõ solùm hostes, sed seipsum vicit, & in pristina virtute permansit. At cùm se amplissimis officiorũ ornamentis spoliaret, & flagitijs irretiret, atque innocentẽ Dauidem ad ferrum flammamq; vocaret, nomen regis meritò amisit. Fuerant hi sapientes regi gratissimi, & vide, quam exigua causa eos ad perniciẽ vocet. Obtinuerãt diuitias, honores, authoritatem, nominis amplitudinem: & hæc diu, & multo labore quæsita vna eripiebat hora. Aman qui summa gratia apud regem Assuerum valebat, eodẽ die quo fuit ab Ester ad splendidum conuiuium cum eodem

1. Reg. 13. Act. 13. 1. Re. 13. Ester. 6. & 7.

eodem rege vocatus, fuit ab eo occisus, & ligno suspensus. AEgyptius qui emerat
Gen.39. Ioseph, quem magno fauore prosequebatur, cum ob coniugis dolum in carcerē cōiecit. Serenitas hyemis, aura æstiua, quies maris, lunæ status, fauor principum, omnia hęc paria sunt. Alexāder Magnus Parmenionem, Philiotā, Clitū, & Callisthenē, quos ardēter amabat, in quos benemeritos quidem incredibilia beneficia cōtulerat, ita ab amicitia sua disiunxit, vt nunquam postea potuerint cum eo in gratiā reduci: imò fuerunt ab eo vita priuati. Le
Q. Cur. ge quintum Curtium, Plutarchum, Pau-
Plutarc. lum Orosium, qui hæc literis manda-
Orosius runt. Nihil est voluntate principum mutabilius, nihil inconstantius. Nulla molendinaria, nulla figuli aut currus rota est mobilior. Non plures habet colorum varietates mensis Martius, quàm mutationum principum voluntas. Quare non in illis qui sunt instabiles, sed in Deo,
Malac.3 qui ait apud Malachiam: Ego dominus, & nō mutor, est fiducia nostra collocāda.

¶ *Certè noui, quod tempus redimitis*. Hoc est, verè scio vos tempus extendere, & deducere verborum anfractibus, vt à manibus meis eripiamini. Vel sic: Planè intelligo vos emere opportunitatem euadēdi mortis periculum. Redimere tēpus apud
Ephes.5 Paulum capite quinto epistolæ ad Ephesios est quærere & sumere occasionē euadendi à periculis: ita enim ait: Videte fratres, quomodo cautè ambuletis, nō quasi insipientes, sed vt sapientes redimentes tēpus, quoniam dies mali sunt. Quibus verbis docet esse nobis cautè ambulādū instar sapientiū viatorū, qui diebus periculosis vel propter aeris perturbationem, vel propter hominum insidias iter facientes quęrunt & veluti emunt opportunitatem euitandi pericula. Non expectant, vt sibi occasio occurat, sed ipsi eam emunt, vt in via proficiant. Itaque & apud apostolum, & hoc loco redimere tempus est occasionem quærere declinandi pericula.

¶ *Non est homo super terram*. Acsi dicāt: Humana à nobis require, non diuina: quæ naturaliter dici possunt, non quæ sunt super naturam, quæ humanam superant sapientiam. Non est in hac vita, qui quod postulas, valeat implere.

¶ *Exceptis dijs*. Fatentur sapientes Babylonij solius Dei esse præscientiam futurorum. Etsi in multitudine deorum errabant, Deum tamen esse credebāt omnia præterita, præsentia, futura cognoscentē. Nemo est tam immanis & incultus, cuius animū non imbuerit alicuius Dei opinio.

¶ *Rex in furore & ira magna præcepit*. Hoc est, cum impetu, & vehemente indignatione. Accipitur in pro cum, vt capite sexto epistolæ Pauli ad Romanos: Rom.6.
Stipendia enim peccati mors: gratia autem Dei vita æterna in Christo Iesu domino nostro. Acsi dicat: Prœmium peccati est mors æterna: præmium autē gratiæ est vita æterna cum Christo Deo nostro. Vel sic: Stipēdium peccati est exitiū æternum: sed vita æterna datur nobis ex gratia per Christū Iesum: nostra enim opera sine gratia vitam æternā non merentur. Vbi particula, in, accipitur pro per:
vt capite primo ad Galatas: In me clari- Galat.1.
ficabant Deum. Et capite primo ad He- Hebr.1.
bræos: Multifariam multisque modis olim Deus loquens patribus in prophetis: nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio. Hoc est, antiquis locutus est per prophetas, nobis autē per filiū. Ita intelligunt
nonnulli illud Genesis capite primo: In Genes.1.
principio creauit Deus cœlum & terram.

Hoc

Hoc est per principiũ:quod est Christus.
Ioan 8. Ipse enim apud Ioannem capite octauo interrogatus quis esset: Principium, inquit, qui loquor vobis. Poterit igitur hoc Danielis loco particula in accipi pro cũ, & pro per.

¶ *Præcepit, vt perirent*. Intolerabilis ira profectò: cùm regem nihil minus deceat.
Similitudo. Vt grandines & procellæ sunt in parte aeris terræ proxima ac citima: in suprema autem non inueniuntur: ibi enim summa viget serenitas & placabilitas: sic furor & ira & cæteræ huiusmodi tempestates etsi perturbant aliquando subditos, in dignitate tamen regia nõ debent inueniri, sed securitas & tranquillitas. Cùm Christus ingredi vellet Hierosolymam mansuetudine septus, ait Mattheus capite. 21. impleMatt. 21
Zach. 9 tam fuisse hanc Zachariæ vaticinationẽ: Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi mansuetus. Castitas, abstinentia, cæteræque huiusmodi virtutes regi quatenus homo est, quemadmodum alijs congruit hominibus: at mansuetudo cum iustitia coniuncta conuenit illi, quatenus rex est. Ideo non ait: Ecce rex tuus venit tibi castus, & abstinens; sed mansuetus.
Similitudo. Quemadmodum Saturnus qui ex stellis errantibus summum tenet locum, motu naturali tardissimè agitur in orbem: sic qui est in excelsa dignitate constitutus, nulla debet esse insana iracundia concitatus, sed leni animo ac remisso ad seueritatem moueri, ne in re graui immanitate ducatur, & temere præcipite-
Prou. 27 tur. Nam vt ait in Prouerbijs Salomon: Ira non habet misericordiam, nec erumpens furor. Et in Ecclesiaste: Ne sis ve-Eccle. 7
Similitudo. lox ad irascendum. Vt musicus citharœdus chordas dissonantes non statim resecat, & abijcit, sed sensim intendens aut remittens ad concentus temperantiam adducit: sic qui rempublicam gubernandam suscepit, leniter debet eos corrigere, qui in crimen inciderunt, non intemperanter punire, & protinus de medio tollere: nisi aliter exigat iustitia, cuius habenda est ratio, vt respublica conseruetur. Aliquando enim seueritate opus est. Sed debet princeps reos audire, & eum implorantibus aures præbere. Id quod nos habemus in psalmo. 19. Domine saluum fac regem, & exaudi nos in Psal. 19.
die, qua inuocauerimus te: potest rectè verti ex Hebræo: Domine saluum fac regem, qui exaudiat nos, quacunque die inuocauerimus eum. Petebat populus à Deo regem, qui eos placatè exaudiret.

¶ *Egressa sententia sapientes interficiebantur*. Pro sententia est in Chaldæo lex. Voluit impius tyrannus, vt eius sententia pro lege haberetur. Sed videre, qualis fuerit sententia: crudelissima, & ex intolerabili superbia & iracundia deprompta. Solet principatus secum ferre aliquando superbiam, insolentiam, immanitatẽ, & alias huiusmodi pestes, ijs præsertim, qui se existimant esse ad omnia summa natos. His morbis obcæcati nonnulli principes non solùm ipsi in tenebris versantur, sed alijs ipsis tenebras offundunt: iacent omnia apud illos crassa ac tetra caligine circunfusa. Promittẽs Deus fore regem Hierosolymæ ex progẽnie Dauidis, hęc protulit verba capiti vndecimo li- 3. Reg. 11
bri tertij Regum mãdata. Vt maneat lucerna Dauid seruo meo cunctis diebus cõram me in Ierusalem. Lucernam appellat reges, quòd & ipsi illuminati esse debeant, & alios sapientia, iustitia, virtute & exẽplo illuminare. Ad eos illud potest accõmodari, quod Deus ecclesiasticis

dixit

Matt. 5. dixit pontificibus: Vos estis lux mundi. At illi non lux, sed caligo dici merentur, qui effrenati sibique præsidentes peruertunt iura diuina atque humana, propter eum quem sibi ipsi opinionis errore finxerunt principatum. Hinc efficitur, vt eorum decreta non leges aliquando, sed monstra & portenta dici merean-
Psal. 18. tur. Lex domini, vt ait diuinus psaltes, est immaculata conuertens animas. Vel vt potest ex Hebræo transferri: Lex Dei est omnibus numeris absoluta tranquillas reddens animas. Et ab ea omnes aliæ
August. iustæ leges deriuantur, vt ait diuus Augustinus libro primo de libero arbitrio. Il-
Psal. 118 lud psalmi. 118. Iniquos odio habui, & legem tuam dilexi: potest rectissimè verti ex Hebræo: Ramos odio habui, & legem tuam dilexi. Nomen hoc seaphim quo ibi vtitur psalmographus, iniquos significat, & ramos. Leges humanas ramos appellat, quòd à diuina lege tanquã rami ab arbore præcidantur. Sed quia Gentes idolorum cultrices solebant legibus suis multa miscere execranda, ab omni ratione abhorrentia, aiebat diuinus vates se eas odisse, legem autem Dei amore prosecutum esse. Non oderat legem humanam iustam, quæ est rationis dispositio, & præceptio in bonum cõmune à republica lata, vel ab eo, qui eam gerendam curauit: sed eas, quæ sunt à ratione discrepantes, & à lege diuina abhorrentes. Ac quoniam à Dei lege debent deduci, oportet esse legislatores sapientes. Lex enim iusta quæ in sapientia nititur, est origo, à qua ciuitatis salus dimanat,
Prou. 13 iuxta id quod ait capite Prouerbiorum decimo tertio Salomon: Lex sapiẽtis fons vitæ. Huiusmodi leges sunt reipublicæ
Psal. 10. fundamenta. Id volens psalmographus significare, inducit amicos suos ita loquẽtes: Quoniam quæ perfecisti, destruxerunt. Pro quo poteris vertere: Quoniam fundamenta destruxerunt. Id intuens animo Symmachus transtulit: quoniam le- Symm.
ges destructæ sunt: quam translationem refert Hesichius, & post eum Flaminius. Hesichi. Flamin.
Et eodem modo transtulit Hieronymus. Hieron.
Vocabulum Hebræum significat fundamenta: sed quoniam per ea significantur leges, potius ad sensum quàm ad verbum respicientes, leges posuerunt. Vt ædificia Similitudo.
stabiliuntur firmis fundamentis: ita respublicæ iustis legibus. Non erunt autem iustæ, nisi ab illa sapientia deriuentur, quæ dicit capite Prouerbiorum Prou. 8.
octauo: Per me reges regnant, & legũm conditores iusta decernunt. Ac quia lex Dei omnes alias leges facilè superat, narrat diuina scriptura capite vndecimo libri quarti Regum, fuisse 4. Re. 11.
principem Ioas productum in medium populi à sacerdote, qui posuit super eum diadema & testimonium, & fuit illic in regia dignitate constitutus. Diadema erat corona regia, & testimonium liber diuinæ legis. Quo die filius regis gubernaculum regni accepit, fuit corona regia redimitus, super quam erat liber legis diuinæ. Intuere obsecro admirabilem illam religionis cerimoniam: cùm princeps in solio collocabatur regio, ponebat ei sacerdos in capite diadema, quod erat insigne regni, & super illud librum diuinæ legis, vt intellegeret, quanti eam deberet æstimare, quæ super diadema collocabatur in capite, vbi est sedes memoriæ, ex qua illa nunquam ei excideret, quim potius ille iuxta eam gubernaret. Et vt clementiam amplecteretur, 1. Re. 10.
oleo vngebatur, quo tranquillitas & miserícor-

sericordia significantur: vt literæ diui-
4 Reg. 9 næ, multis in locis prodiderunt. Volentes veteres AEgyptij innuere esse clementiam à rege mirum immodum colendã, & immanitatem reijciendam, & ab casu perandam, sceptrum regium habebant insignitum in summitate capite ciconię, per quam intelligebant pietatem, & in imo pede hippotami, per quem acerbitatem & crudelitatem significabãt. Quoddam huiusmodi sceptrum fuisse Romæ sculptum in tabula ænea antiqua asserit
Pierius. in Hieroglyphicis Pierius Valerianus. Sed quorsum quærimus symbola & obs-
Pro. 20. cura Hieroglyphica, cùm apertè dicat in Prouerbijs diuina scriptura capite .20. Misericordia & veritas custodiunt regẽ,
Prou. 11 & roboratur clementia thronus eius. Et capite vndecimo: Clementia præparat
Esa. 16. vitam? De iusto rege ait Esaias capite. 16. Præparabitur in misericordia solium, & sedebit super eo. Vbi misericordia refertur ad regem: etiamsi posit ad Deum referri, vt sit sensus. Ob Dei misericordiã præparabitur & stabilietur regnum Dauidis. Iusti qui misericordiam sibi ante oculos ponunt cũ iustitia coniunctã, non ferunt iniusta decreta: sed impij, quibus
Esa. 10. Esaias capite decimo his verbis perpetuã perniciem minatur: Væ illis, qui condũt leges iniquas. Infelices illi sunt, qui iracundia inflammati promulgãt leges asperas, sanguine humano scriptas, & sententias ferunt crudelitate plenas, cuiusmodi fuit hæc Nabuchodonoris, vt ait hoc loco Daniel.

¶ *Quærebatúrque Daniel, & socij eius, vt perirent.* Nimirum Ananias, Azarias, & Misael: Omnes enim hi in numero sapiẽtium habebantur. Tanta erat perturbatio in aula regia, tam sæuia in ciuitate, & tam repentina tempestas, vt omnes qui sapientes habebantur, ad cædem sine culpa vlla quærerentur. Vt accidit aliquando, vt cœlo maximè tranquillo sæua subitò & inexpectata oriatur procella: sic in rebus mirum in modum secundis, & ad voluntatem fluentibus grauissima interdum & inopinata incidit rerum perturbatio. Similitudo.

¶ *Tunc Daniel requisiuit de lege ac sententia.* Hoc est de decreto interficiendi omnes sapientes. Cùm enim non adesset cum alijs sapientibus, quando rex de eorum cæde tulit sententiam, voluit totam causam intelligere. Quare interrogauit Arioch principem carnificum, qui à rege iussus ingressus fuerat ad occidendos sapientes: qua in re eam ob causam fortasse non multam adhibebat diligentiã & festinationẽ, quia inuitus exequebatur regis præceptum, cuius insanam aspiciebat immanitatem. Sed quæres: quare Daniel & socij eius nõ fuerint ingressi ad regẽ cum alijs sapientibus, & lata sentẽtia iubebatur cum cæteris ad exitium vocari. Existimo fuisse totum hoc Chaldæorum inuidia cõflatum. Audientes enim omnes sapientes à rege vocari, eisque præmia proponi, si somnium interpretarentur, timuerũt, ne Daniel, cuius sapientiam videbant, eos superaret, essétque ei palma in interpretatione somnij reseruata. Et postea ob Infra. 6. inuidiam fuit in foueam leonum coniectus. Aspice illorum hominum maleuolentiam, & inuidiæ vim. Ac illum, quem ad præmium non vocarunt, ad mortem iniustam vocarĩ volebant. Est inter mortales labes hæc & macula virtuti, sapientiæ, prosperitati inuidere, & benefactorum florem infringere. Est enim inuidia ęgritudo & dolor ex aliorum re-

bus

bus secundis animum crucians & trāsfigens. Quemadmodum lignum intra se gignit tineam, quæ illud lædit & corrumpit: sic maleuolus in animo suo inuidentiam alit, quæ illum conficit, & exedit. Dum vir clarus multis laudibus admirādus ob egregias virtutes & rerum gestarū gloriam, & insignia eruditionis monumenta in hominum cœtu celebratur, improbus inuidia motus ardet, & tabescit, & ad scelera nefaria incitatur. Nihil est, quod vehementius concitet ad impia facinora committenda, quàm inuidia. Ea exagitatus diabolus vt capite tertio Genesis memoriæ proditum est, aggressus est Heuam in horto amœnissimo, eique persuasit, vt prohibitum fructum comederet, funestum illum quidem, atque ęrūnarum nostrarum principium & fontē, ad quem illa Adamum primum nostrū parentem inuitauit. Excitata tentationis tempestate obtemperauit statim eorum voluntas appetentiæ, corruit gratia, orta est mors, & admirabilia virtutum ornamenta ceciderunt. Id voluit diuina scriptura capite secundo libri Sapientię significare dicens: Inuidia diaboli introiuit mors in orbem terrarum. Inuidia exagitatus Cain fratri suo Abel innocentia insigni exitium crudelissimū parauit. Eum appellat iustum Christus apud Matthæū capite. 23. & diuus Ioannes capite tertio primæ suæ epistolæ opera eius appellat iusta. Et Iudas Thadæus in canonica sua: Væ illis, inquit, qui in via Cain abierunt. Filij Iacob fratrem suum Ioseph virtute præditum, atque diuinis muneribus cumulatum, inuidia ducti vendiderunt: qui ob honestatem qua erat munitus, fuit in AEgypto in carcerem coniectus. In his calamitatibus versatus, cùm esset munitus magnitudine animi, contemptione voluptatum, tolerantia rerum humanarum, virtutibus denique omnibus vt mœnibus septus, nunquam fuit expugnatus, nec à gradu firmitudinis deiectus. De illo ait psalmo. 104. diuinus citharœdus: Humiliauerunt in compedibus pedes eius, ferrum pertransit animam eius. Acsi dicat: Fuerunt pedes eius vincti catenis ferreis, quorum dolor vsque ad animum eius penetrauit. Vel ferrum hoc est catena ferrea pertransit animam eius, hoc est ipsum Ioseph: solet enim lingua Hebręa animam accipere pro animante. Et in libro Sapientiæ de illo scriptum legimus: Hæc nimirum sapientia venditum iustū non dereliquit, sed à peccatoribus liberauit eum: descendit que cum illo in foueam, & in vinculis non dereliquit illum. Cùm Dauid diuino auxilio fretus superbum Goliam in singulari certamine occidisset, & de eo honorificè triumpharet, tāta inuidia incensus est rex Saul, vt de eius cęde, qui pro ipsius vita se mortiobiecisset, cogitaret: præsertim cùm mulieres Hierosolymitanas vidisset ob eius triumphū lætitia exultantes, eúmq; in gloria militari sibi ipsi præferentes. Videntes scribæ & pharisæi & principes sacerdotum magnificum Christi introitū in ciuitatem sanctam, audientésque pueros eius gloriam concinentes, clamātes: Osiana filio Dauidis, non potuerunt eius gloriam æquo animo tolerare. Aspicientes illustria eius miracula diuinitatē ipsius testificantia, tanto ardebant odio, tanta inflammabantur inuidia, vt eum eam ob causam decernerent interficere, ob quā summa obseruantia eum colere deberēt. Et colligentes concilium dicebant: Quid facimus, quia hic homo multa signa facit?

Similitudo. Genes.3 Sap.2. Matt.23 1.Ioā.3. Iud.1. Gene.37 Gene.39 Psa.104 Sap.10. 1.Re.17. 2.Re.18. Matt.21 Luc.19. Ioan.11.

cit? Ideo euangelista hæc verba literis Marc.15. mandauit: Sciebat Pilatus, quòd per inuidiam tradidissent eum. Quantò virtus alicuius est illustrior, tantò in illum Simile. vehementiore flamma ardet inuidia. Vt fulmen altiora petit fastigia, quæ feriat: sic inuidia sublimiorem gloriam insectatur, vt eam deijciat. Hac concitati improbi homines sanctos Christi apostolos & martyres fide, religione, omnique virtutum genere excellentes varijs supplicijs affecerũt. Hæc apostolorum imitatores Athanasium, Chrysostomum, Hilarium, & multos alios omni sapientia & nobilitate præstantes eiecit in exilium. Magnorum virorum virtutem imitatione dignam, non inuidia, inuidi homines odio prosequebantur. Nec solùm post euangelium, sed etiam vigente vetere lege. Vnde aposto-
Hebr.11. lus capite vndecimo epistolę ad Hebręos: Alij, inquit, ludibria & verbera experti, insuper & vincula & carceres, lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt. Circuierunt in melotis in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus. Hæc ille. At viri illi calamitatibus illis affecti nec ærumnosi erant, nec infelices. Nam non magnitudo animi eorum torquebatur, non fides, non religio, non constantia: non denique animi ipsi cruciabantur, qui benefactorum rerúmque præclarè gestarum præsidio muniti, cùm corpora expugnarentur, expugnari profectò ipsi nunquam potuerunt. Iactas ab impijs nefarias in seipsos iniurias intelligebant, peruenisse ad seipsos nunquam putarunt. Si voluerimus ad monumenta vetustatis respicere, & humanarum historiarum repetere memoriam, videbimus eiectos fuisse in exilium ex Romanis Scipionem Africanum, Marcum Tullium, Annæum Senecam Cordubensem, quorum primus fuit decus rei militaris, alter eloquentiæ, tertius philosophiæ. Athenienses expulerunt patria Themistoclem & Aristidem duo lumina Græciæ. Lacedæmones Demarathum & Licurgum, alterum strenuum ducem, alterum insignem legislatorem. Ex Sicilia fuerunt relegati Philistius historicus, & Dion Siracusanus philosophus, magni nominis authores. Lege Plutarchum, Ti- Plutarc.
tum Liuium, Suetonium Tranquillum, Liuius.
Dionem Cassium, AElium Spartianum, Sueton. Dion.
Iulium Capitolinum, Trebelium Pol- Cassi.
lionem, Flauium Syracusanum, Poly- Spartia. Capito.
bium, Appianum Alexandrinum, & a- Trebel.
lios historicos, & inuenies infinitos vi- Flauius. Polybi.
ros de republica benemeritos, honestate, Appian.
eruditione, & rerum gestarum gloria prę stantes, fuisse à suis ciuibus contumelijs incredibilibus affectos, & patria pulsos. Dies me deficeret, si eos omnes vellem numerare, qui ob rectè facta fuerunt per improborum inuidiam intolerandis calamitatibus oppressi. Legimus hoc in libris, & aspicimus illud oculis nostris mœrorem augentibus, qui quæ alij audiunt, ipsi intueri coguntur. Est sine dubitatione vitæ præstantis status multis inuidiæ telis expositus, & innumeris aliquando ærumnis afflictus. Hoc intelligebant veteres Romani, qui victores in triumphis gestabant monile quoddam, cordis habens effigiem, in quo remedia includebant, quę aduersus inuidiã valere putabant: vt ait in Hieroglyphicis Pierius Valerianus. Appellabatur bul- Pierius.
la monile illud inuentum à Pythagora,

Ausoni. vt asserit Ausonius. Magna profectò pestis est inuidia, quæ dum alijs damnum inferre conatur, possessorem suum interficit, cùm illum rebus aliorum secundis tabescere facit. Vt qui lippitudine & oculorum morbo laborant, lucem respuunt, tenebris autem oblectantur: sic inuidi prosperitatem aliorum nolunt intueri, eorum verò calamitatibus exultant. O insaniam intolerandam: Quid potest insipiẽtius excogitari homine inuido? Alit amens in corde rabidos inuidiæ motus, qui eum dilaniant, similis Actæoni, qui à canibus quos alebat, fuit dilaceratus, vt viri docti fictis fabulis memoriæ prodiderunt. Qua de re poteris videre Fulgentiũ in Mythologijs, & Apollonium libro. 4. Dum crocodilus in Nili littore somno sopitus dormit, habet os apertum: cùm autem sit animal vastum, ingreditur bestiola quædam per os eius, vt Plinius testatur, quæ ipsius viscera consumit, & transfigit. Ita dũ homo odio torpescit, ingreditur in cor eius inuidia, quæ illum lacerat, & corrodit. Ex quo eum maiore pœna dignum poteris iudicare, quàm crocodilũ: nam hic damnũ suum admittit dormiẽs, ille verò vigilans. Nisi dicas, crocodilum esse somno corporis captum, inuidũ verò sopore ignorantiæ sopitum. Sed non rectè potest dici dormiens, qui ad aliorum vigilat perniciẽ, & seipsum cruciat. Alia vitia possunt aliquam voluptatem secum ferre, inuidia nullam. Quare nullam habet excusationem. In epistola ad Demetriadem ait ita diuus Hieronymus. Orote, quid inuido delectationis præstet inuidia, quem secretis quibusdam conscientiæ vngulis liuor ipse discerpit, & alienã felicitatem tormentum facit? Magnus Basilius inuidum cum vipera comparauit, vt enim illa concipit prolem, quæ vt aiunt, sibi ventrem abrumpit, vt exeat: sic inuidus inuidiam gignit, quæ cor sibi corrodit, & exulcerat. Chrysostomus virum beneuolum cõfert cum columna recta, inuidum verò cum obliqua ruinam minante. Nam quemadmodum columna recta pondere confirmatur, obliqua verò eo vadit ad latus, & concidit: sic benignus & pius homo aliorum benefactis roboratur, quibus inuidus tabescit, & ruinã parat in seipsum. Alanus in libro de planctu naturæ his verbis inuidiam definit: Ea est erroneæ cæcitatis abyssus, humanæ mẽtis infernus, cõtentionis stimulus, corruptionis aculeus. Menander inuidũ hostem sui ipsius vocat. Socrates inuidiã animi serram appellat: alij venenum pestiferum multis nascens in locis. Nam vt Plutarchus ait, etsi possumus inuenire regionem, vbi non nascantur venena, non tamen regionem, quæ nõ alat inuidiam. At nos detestemur illã: nã vt capite decimoseptimo Prouerbiorum ait Salomon, qui ruina lætatur alterius, non erit impunitus. Et capite vigesimotertio: Ne comedas cum homine inuido, & ne desideres cibos eius. Et diuus Paulus capite quinto epistolæ ad Galatas: Non efficiamini, inquit, inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidẽtes. Et diuus Petrus secundo capite prioris suæ canonicæ: Deponite omnem malitiam & inuidias, & omnes detractiones, sicut modò geniti infantes. Execremur igitur hãc pestem, hanc hydram multorum capitum, hanc Lernam malorũ. Et charitatem amplexantes nulla vi labefactandam, demus operam, ne animum in quo est veræ nobilitatis sedes & domicilium, inuidentia & maleuolentia deformemus.

[Margin notes: Similitudo. Fulgen. Apollo. Similitudo. Plinius. Hieron. Basilius. Similitudo. Chryso. Similitudo. Alanus. Menan. Socrat. Plutar. Dicsim. Prou. 17 Prou. 23 Gal. 5. 1. Petr. 2.]

¶ *Tam*

¶ *Tam crudelis sententia à facie regis esset egressa.* Hoc est, à præsentia eius. Accipi
Psal. 37. faciem pro præsentia indicat psalmographus, cùm ait: Nõ est sanitas in carne mea à facie iræ tuæ. Hoc est, propter præsentiam iræ tuæ. Et statim: Non est pax ossibus meis à facie peccatorum meorũ. Et paulo post: Putruerũt, & corruptæ sunt cicatrices meæ à facie insipientiæ meæ. Cicatrices appellat pestilentes affectiones, quas cum sanatas esse putamus, ita sæpe corruptas inuenimus propter inscitiam nostram, vt peiore loco videamus esse nostram salutem, quam anteà. Vel accipitur hoc Danielis loco facies pro ira. Interrogauit enim Daniel principem carnificum, cur tam immane decretum ab ira regis egressum esset. Accipi autem faciẽ pro ira indicat scriptura multis in locis.
Gen. 16. Cùm Agar affligeretur à Sarai, conjecit se in fugam: & interrogata ab angelo vnde veniret: A facie, inquit, Sarai dominę meę ego fugio. Hoc est, ab ira eius
Leuit. 20. declino. Eodem modo Leuitici vigesimo: Ego ponam faciem meam contra il-
1. Reg. 21. lum, ait dominus. Et capite. 21. libri primi Regum: Fugit in die illa Dauid à fa-
Psal. 50. cie Saulis. Et psalmo. 50. Auerte faciem
Iona. tuam à peccatis meis. Et Ionæ secundo: Surrexit Ionas, vt fugeret in Tharsis à facie domini. Vbi facies accipitur pro ira. Aut fortasse pro præsentia, & dominus pro propitiatorio in arca Dei: vt sit sensus: Surrexit Ionas, vt fugeret à terra sancta, vbi conspiciebatur propitiatorium in arca Dei. Vel à facie regis, hoc est ab eius animo: pro eo enim accipitur aliquando facies: vt apud Iob
Iob. 23. capite vigesimo tertio. Nec faciem meã operuit caligo: Hoc est, nec tenebræ coo-
Psal. 9. peruerunt animum meum. Et psalmo nono: Auferuntur iudicia tua à facie eius. Et paulo pòst: Auertit faciem suam, ne videat in finem. Impij enim tenebris circumfusi animum auertunt à luce propter mundi potentiam & voluptatẽ, qui bus elati perpetuam sibi felicitatem pollicentur. Et Ieremias capite quinto: Indu- Ierem. 5
rauerũt, inquit, facies suas supra petram. Hoc est corda sua saxis duriora reddiderunt. Potest hoc Danielis loco sumi facies pro ore, vt sit sensus: Quare tã aspera & inhumana sentẽtia exit ab ore regis? Ita accipitur primo capite Esther, vbi Ma- Esther. 1
mucham dixit regi Assuero: Si tibi placet, egrediatur edictum à facie tua.

¶ *Daniel ingressus.* Subaudi ad regem Nabuchodonosorem, à quo petijt, vt daret sibi tempus ad solutionẽ somnij aperiendam. Fisus Diuinæ misericordię tempus postulauit: non quòd crederet, se ingenij acumine, mentísque perspicacitate somnium regis, eiúsque interpretationẽ inuenturum, sed vt pias ac ardentes preces funderet ad Deum, cuius pietate nitebatur. Omnem nanque spem, mentem & cogitationẽ in Deo figebat ac locabat.

¶ *Ad solutionem indicandã.* Ad somnium, eiúsque interpretationem exponendam.

¶ *Ingressus est domum suam.* Vt scilicet totum negotium socijs suis indicaret, eósque ad preces ad dominum emittendas hortaretur, & vt ipse aptius Deũ oraret, ardentiores preces in cœlum profunderet, altissimæ contemplationi quietius se dederet, & inanis gloriæ rumusculos effugeret. Ait enim dominus Iesus Chri- Matt. 6.
stus in euangelio: Cùm oraueris, intra in cubiculum tuũ, & clauso ostio ora patrẽ tuum in abscõdito. Cùm nos viderimus periculis cinctos, & in ærumnis versatos, statum est nobis ad obsecrationes cõfugiẽ-

 dum,

dum, quibus diuinum numen sceleribus nostris violatum placare conemur. Magna est precationum vis: ait enim dominus apud Ioannem capite sextodecimo: Si quid petieritis patrem in nomine meo, dabit vobis. Et apud Matthæum septimo: Petite, & dabitur vobis: omnis enim qui petit, accipit, & qui quærit, inuenit, & pulsanti aperietur. Et capite. 21. Omnia quæcunque petieritis in oratione credentes, accipietis. Et psalmo. 49. Inuoca me in die tribulationis, eruam te. Et psalmo. 80. In tribulatione inuocasti me, & liberaui te. Et paulo pòst: Dilata os tuum, & implebo illud. Hoc est, pete, & dabo tibi. Cùm Iacob ad exitum vitæ vocaretur, in hunc modum filium suum Iacob allocutus est, vt capite Genesis. 48. memoriæ proditum est, Do tibi partem vnam extra fratres tuos, quã tuli de manu Amorrhæi in gladio & arcu meo. Nusquam legimus nisi hoc loco hunc sanctum patriarcham bellum gessisse: fortasse quia arma quibus partem illam nimirum Sichimam abstulit de manu Amorrhæorum, fuerũt obtestationes & preces. Nam paraphrasis Chaldaica difficiliũ explanatrix locorum habet: Quam tuli de manu Amorrhæi oratione mea & deprecatione mea. Arma fortissima quibus hostes & animæ & corporis superamus, sunt piæ & ardẽtes precationes. Quod ferrum, qui gladij, quæ tela, quæ machinæ bellicæ possunt cum his armis comparari? Hæc non solum res creatas, sed ipsum creatorem quodammodo vincere videntur. Vtebatur Moses armis, obsecrans Deum, vt populo Israëlitico delicta condonaret: cui Deus dixit: Dimitte me, vt irascatur furor meus contra eos. Nonne vides esse Deum quasi deuinctum precibus Mosis? Explanans verba hæc Hieronymus in epistola ad Gaudentium: Quãdo, inquit, Deus dicit: Dimitte me, ostendit se teneri posse, ne faciat, quod minatus est. Dei potentiam serui preces impediebant. Hactenus ille. Eodem modo angelus qui iam cũ Iacob luctabatur, de quo ait scriptura Genesis. 32. Ecce vir luctabatur cum eo vsq; mane, dixit ei: Dimitte me, iam enim ascendit aurora. Cui Iacob: Non dimittã, inquit, te, nisi benedixeris mihi. Qui benedixit ei. Et dixit Iacob: Vidi Deum facie ad faciem. Quæ lucta est hæc, quæ palestra cum Deo, nisi continua & vehemens deprecatio? Hæc ita Deum tenet, vt dicat ipse: Dimitte me, quia ascendit aurora. Illud velim tibi persuadeas, vim hanc obsecrationis de illa esse intelligendam, quam humiles & supplices homines emittunt. Loquens Iudith cum Deo aiebat: Humilium & mansuetorum semper tibi placuit deprecatio. Et diuinus psaltes: Respexit Deus in orationem humilium, & non spreuit preces eorum. Et Ecclesiasticus: Oratio humiliantis se nubes penetrabit, & donec propinquet, non quiescet: & non discedet, donec altissimus aspiciat. Illud psalmographi: Non spreuit, nec despexit deprecationem pauperis: potest verti. Non contempsit, nec aspernatus est preces humilis. Vocabulum enim Hebræum & pauperem significat, & humilem. Sed huiusmodi preces debent esse non solùm ore prolatæ, sed ex intimo cordis depromptæ. Id intelligens diuinus ac regius vates aiebat: Deprecatus sum faciem tuam in toto corde meo. Et iterum: Clamaui in toto corde meo, exaudi me domine. Illorũ preces qui se sceleribus contaminãt,

qui

Ioan.16 Matt.7. Matt.21 Psal.49 Psal.80. Gen.48 Exod.32 Hieron. Gene.32 Iudit.9. Psal.101 Eccle.35 Psal.21. Psal.118.

qui effrenati sibique præfidentes nolunt in gyrum duci rationis, sed permanent in flagitijs obstinati, non vult dominus exaudire. Ipse enim ait apud Esa iam primo capite: Cum extenderitis manus vestras, auertam oculos meos a vobis. Hoc est cum preces fuderitis: solet enim Deum obsecrantes manus extollere ad coelum. Et statim veluti seipsum explicās: Et cùm multiplicaueritis, inquit, orationē, nō exaudiā: manus enim vestrę sanguine plenæ sunt. Hoc est, quia opera vestra sunt scelere inquinata. Et Ieremias in populi flagitijs cōtaminati persona cum Deo loquēs: Opposuisti, inquit, nubem, ne transeat oratio. Peccatum nostrum nubes est impediēs obsecrationis effectum, cohibens ingressum eius in coelum. Aliquando etiam ideo non exaudimur, quia quę nobis minimè conueniūt, postulamus iuxta illud seruatoris nostri apud Matthæum.20. Nescitis, quid petatis. Et illud Iacobi apostoli: Petitis, & non accipitis, eo quod malè petatis. De iustis verò qui iusta, honesta, & vtilia petunt, ait Dauid psalmo trigesimo tertio. Clamauerunt iusti, & dominus exaudiuit eos, & ex omnibus tribulationibus eorum liberauit eos. Sed dices. Quid? Nonne ipse Dauid iustus erat? Nonne petebat a Deo, vt eum à calamitatibus eriperet? Quis dubitat? Et tamē in multis annis in illis versatus has lamentabiles voces ex magnitudine cruciatuū deprōptas psalmo.87 exprimebat. Super me confirmatus est furor tuus: & omnes fluctus tuos induxisti super me. Vbi per fluctus acerbas intelligit calamitates. Et videns se vndis & procellis rerum aduersarum pene obrutum, & a proprijs amicis derelictum aiebat: Longè fecisti notos meos à me, posuerunt me abominationem sibi. Cernebat se in gemitu, luctu, & pijs querelis versatum, nullumq; suarum precum optatum effectum consecutum: quā obcausam nulla interposita consolatione dicebat: Vt quid domine repellis orationē meam? Auertis faciem tuam à me. Pauper sum ego, & in laboribus à iuuentute mea: exaltatus autem, humiliatus, & conturbatus. In me transierunt iræ tuæ, & terrores tui conturbauerunt me. His verbis exaggerabat pius ac moestus vir suarum calamitatum magnitudinem, quarum leuamen non intuebatur. Ad id peruenit ærumnarum, vt qui mala sibi vellent precari, dicerent: Si hoc fecero, incidam in calamitates Dauidis. Intuere animo insignem pietate & magnitudine animi virum, qui ob incredibiles afflictiones & aduersarum rerum angustias traducebatur in fabulam. Id voluit ipse significare psalmo.101. cum dixit: Tota die exprobrabant mihi inimici mei, & insultantes mihi per me iurabant. Pro quo nostra editio vulgata, & rectè etiam habet: Et qui me laudabant, aduersum me iurabant. Vt coniuratio in ipsum significetur. Iob singulari virtute præditus in tot incidit miserias, tot, tantisque fuit tormentorum ictibus vulneratus, vt plenus lamentis & querimonijs has flebiles voces ad dominum profunderet. Cur faciem tuam abscondis, & arbitraris me inimicum tuum? Contra folium quod vento rapitur, ostendis potentiam tuam, & stipulam siccam persequeris. Multos alios viros præclaros vitam ad certam rationis normam dirigentes, & momenta officiorum ponderantes videmus calamitatibus pressos ad Deum pios & vehe-

Margin notes: Esa.1. — Thre.3. — Matth.20. — [Iac.4.] — [Psal.]33. — Psal.87. — Psal.101 — Iob.13.

vehementes clamores tollere, & ab eo haud quaquam exaudiri, quò ad suarum obsecrationum desideratum effectum obtinendum. Eos quorum continentiam, fortitudinem, ieiunia, suspiria, ardentis charitatis officia, studium diuinarum literarum, pias lachrymas, admirabilem virtutem, & singularem constantiam admiramur, aspicimus abiectos aliquando, tenebris calamitatum circumfusos, & procellarum vndis exagitatos: qui cùm tempus in assiduis precibus pro sua aliorúmque liberatione die ac nocte consumant: earum effectum nequaquam intuentur. Nonne hoc verum est? Verum quidem. At altè spectare si voles, intueberis, Deum illis aut largiri, quod petunt, aut aliud melius, illísque ad animi tranquillitatem vtilius, & ad gloriam sempiternam consequendam accommodatius. Si eis non aufert calamitates, impertit illis gratiam, firmitudinem, patientiam, rerum humanarum tolerantiam: quod est multo illustrius & præstantius. Quid significabat rubus ille, quem vidit Moses, qui ardebat, & non comburebatur, quia Deus erat in illo, nisi virum pietate & religione præstantem, qui flammis & spinis afflictionum expositus non comburitur, nec læditur, quia Deum habet adiutorem? Imò ipsis ærumnarum flammis, redditur multo clarior, illustrior, & constantior. Filij Israëlis, vt capite primo Exodi scriptum legimus, quanto magis oppressi erant, tanto magis propagabantur: quia quò duriores sunt acerbitates virorum iustorum, eò eorum virtutes & plures & ampliores redduntur.

Exod. 3.

Exod. 1.

Eam ob causam non debent cadere animo, quanuis in afflictionibus constituti non videant liberationem. Expectent, Deum inuocent, eum vrgere precibus non intermittant, nec in summa desperatione desperent: sed diuina oblectentur consolatione: nam Deus eos eripiet, quemadmodum Ioseph, Dauidem & Iob eripuit, & ad veram dignitatem adducet. Id docebat idem Dauid psalmo trigesimosexto ijs verbis: Delectare in domino, & dabit tibi petitiones cordis tui. Sin autem id statim non videris, ne tibi adhibeas desperationem. Vide quid statim dicat idem diuinus psaltes: Reuela domino viam tuam, & spera in eo, & ipse faciet. Et educet quasi lumen iustitiam tuam, & iudicium tuum tanquam meridiem. Acsi diceret: Commenda & te, & omnia tua Deo, implora misericordiam eius, confer in illum spem, cogitationémque tuam, pende totus ex illo, & ipse cùm opus fuerit, tibi subueniet & opitulabitur, & non solùm tibi gratiam tribuet, sed etiam apud homines claram illustrémque reddet vitam tuam. Vnum sic habeto, obsecrationem iusti nunquam inanem esse, nam aut confestim impetrat, quod vult, aut postea tempore conuenientiore, aut assequitur aliud melius & præstabilius. Differt aliquando Deus, quod petimus, quoniam scit ita nobis conducere. Sed qui differt, non aufert. Et si aufert, ideo est, quia quid ægro vtilius sit, melius nouit medicus, quàm æger. Nos aliquando non audit Deus ad voluntatem, vt audiat ad salutem. Et vt verbis vtar diui Augustini: Oratio si casta est, cœlos penetrans vacua non redibit. Itaque piæ obsecrationis nunquam

Psal. 36.

August.

quam fructum amittimus: etiamsi quod quærimus, non inueniamus. Id voluit Psal.34. psalmo.34. significare diuinus ac regius vates ijs verbis: Oratio mea in sinum meum conuertetur. Quemadmodum quod perit, in ventum dicitur abire, ita quod fructum affert, dicitur in sinum conuerti.

¶ *Vt quærerent misericordiam.* Vt pias preces ad Deum funderent, cuius misericordiam & fauorem implorarent. Daniel socios suos in obsecratione sibi coniunxit, ne solus suo merito fidere videretur: & quia id quod vnus non consequitur, multi aliquando consequuntur.

¶ *A facie Dei cæli.* Hoc est, à fauore Dei, qui habitat in cœlo. Quærere misericordiam à facie Dei est eius inquirere & postulare fauorem; & gratiam, & beneuolentiam. Nam faciem placidam ostendere alicui est illum prosequi fauo- Psal.30. re. Vnde psalmographus: Illustra, inquit, faciem tuam super seruum tuum: saluum me fac in misericordia tua. Acsi dicat: Ostende domine lucidam faciem tuam seruo tuo, respice in illum placido ac beneuolo vultu: serua me propter mi Psal.118. sericordiam tuam. Et alibi: Faciem tuam illumina super seruum tuum. Hoc est, intuere seruum tuum oculis lætis ac fulgentibus, te illi exhibe propitium & be- Psal.4. neuolum. Ita intelligendum puto versiculum illum: Signatum est super nos lumen vultus tui domine, dedisti lætitiam in corde meo. Vt sit sensus: Vultu tuo domine splendido nos aspexisti, facie tua placida atque hilari nobis fauorem ac gratiam ostendisti, & animum meum gaudio cumulasti. Lumen vultus appellat vultum lucidum & alacrem, quo fauor significatur. Vnde Dei facies seu vultus pro diuina sumitur misericordia: vt capite decimotertio libri Regum tertij: Deprecare 3 Re.13. faciem domini Dei tui. Et paulo post: Orauitque vir Dei faciem domini. Et primo Paralipomenon capite sextode- 1.Par.16 cimo: Quærite faciem eius semper. Et psalmo sexagesimooctauo. Non auer Psal 68. tas faciem tuam à puero tuo. Et Zacha Zach.8. riæ octauo: Eamus, & deprecemur faciem domini.

¶ *Super sacramento hoc.* Hoc est super hoc arcano: vt scilicet nobis aperiat regis somnium, & eius interpretationem.

¶ *Et non perirent Daniel & socij eius.* Nã ex eorum vita cæterorum Hebræorum captiuorum vita pendebat.

¶ *Cum cæteris sapientibus.* Id est, vt non occiderentur, quemadmodum cæteri sapientes peribant. Vel vt Daniel & socij eius, ac Babylonis sapientes non perirent. Hoc secundo modo interpretatur hunc locum Hieronymus. Ex Hieron. quo Danielis charitatem poteris perspicere, qui pro illis orabat, qui in eum inuidiam & calumniam exercebant. Illud euangelij iam implebat: Diligite inimicos vestros, benefacite his, qui ode- Matt.5. runt vos: & orate pro persequentibus & calumniantibus vos.

¶ *Tunc Danieli mysterium per visionem nocte reuelatum est.* Per mysterium intellige arcanum illud à sapientibus absconditum, quod Danieli per angelum fuit patefactũ. Ait enim Dionysius Areo Diony. pagita diuinus theologus, huiusmodi reuelationes solitas fuisse fieri per angelos. Qualis autẽ fuerit hęc ostensio, nõ liquet ex contextu. Diuus Hieronymus ait fuis- Hieron. se in somnio: quem sequutur Lyranus. Lyran.

Albert. At Albertus Magnus ait id fuisse in vigilia per apertam rei demōstrationem. Nobis satis est scire, fuisse ei arcanum illud indicatum, quod hîc appellatur mysteriū. Quæstiones inutiles quantum valeo, euito. Ea quæ sunt obscura, abstrusa, explicatu difficilia, appellantur mysteria. Vnde quæ attinent ad generis humani liberationem per Christum Deum nostrum, cuiusmodi sunt eius è cœli fastigio descēsus, humanæ naturæ assumptio, virtus crucis, & alia huiusmodi appellamus mysteria redemptionis humanæ. Imò corporum reditus ad vitam, euangelica prædicatio, & Christi doctrina mysteria dicuntur. Discipulis suis dixit Christus in euāgelio: Vobis datū est nosse mysteria regni cœlorum: illis non est. Et apostolus capite secundo epistolæ prioris ad Corinthios Christum appellat absconditum in mysterio, quia erat eius diuinitas in eius humanitate abscōdita dicens: Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est. Dei sapientia est filius eius ob mysterium incarnationis absconditus in natura humana: de quo dixit Esaias capite. 45. Verè tu es Deus absconditus. Seuerianus tamen in illo apostoli loco per mysterium intelligit prædicationem secundum Christum. In eadem epistola: Ecce, inquit apostolus, mysterium vobis dico: Omnes quidē resurgemus, sed non omnes immutabimur. Et capite sexto ad Ephesios vocat mysterium euangelij id, quod prædicabat. Hæc mysteria seculi sapientibus, qui opinionibus inflati in vanitatibus & erroribus versabantur, incognita, indicauit Deus viris pijs & humilibus, iuxta id quod ait Christus dominus capite vndecimo Matthæi: Confiteor tibi pater, domine cœli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. His ostenduntur cœlestia mysteria, qui in Christo cogitationem suam figunt, ex eo pendēt, & in eo conquiescunt. Id voluit diuina scriptura significare capite vigesimooctauo Genesis, vbi ait tunc Iacob vidisse scalam ab imo terræ ad cœli fastigium productam, cùm dormiens haberet caput super petram. Quid per caput nisi mens? & quid per petram nisi Christus significatur? De eo ait capite decimo prioris ad Corinthios apostolus: Petra autem erat Christus. Constituamus mentem super Christum, conferamus in eum omnes nostras cogitationes, quiescamus in illo, humiliter de nobis sentiamus, & ita nobis arcana cœlestia pandentur. Sed opus est, vt ad preces fundendas cum Daniele nostro confugiamus.

[Margin notes, left column: Albert. — Matt. 13 — Mar. 4. — Luc 8. — 1. Cor. 2. — Esai. 45. — Seuerian. — 1 Cor. 15 — Ephe. 6. — Matt. 11; right column: Gen. 28 — 1. Cor. 10]

¶ *Et benedixit Daniel Deum cœli*. Hoc est, laudauit Deum vērum, eique gratias egit pro accepto beneficio. Deum cœli eum vocat ad differentiam idolorum, qui non in cœlo, sed in terra coluntur. Vel Deum cœli, vt subaudias creatorem. Vel Deum habitatorem cœli. Quanquam Deus vbique sit, in cœlo tamen singulari quodammodo esse dicitur, iuxta id quod ipse ait apud Esaiam capite. 66. Cœlum sedes mea est. Loquens Moses cum Deo aiebat capite. 26. Deuteronomij: Respice de sanctuario tuo, & de excelso cœlorum habitaculo. Et Dauid psalmo secundo: Qui habitat in cœlis, irridebit eos. Hūc Deum qui habitat in cœlis, benedixit Daniel. Benedicere si referatur ad Deum, vt ipse homines benedicat, idē est quod amplificare, & diuitias, fœcunditatem, ac bona largiri: Vt Genesis primo: Masculū & fœminam creauit eos, benedixitque illis, &

[Margin notes, right column: Esai. 66 — Deut. 26 — Psal. 2 — Gene. 1]

illis,& ait:crescite,& multiplicamini.Et
Gen.12. Genesis duodecimo dixit Deus Abrahæ: Faciam te in gentem magnam,& benedicam tibi,& magnificabo nomen tuum.
Gen.26. Et Genesis.26. Benedixit ei dominus, & locupletatus est. Et apostolus primo ad
Ephes.1. Ephesios: Benedixit nos in omni benedi
Psal.32. ctione spirituali.Cùm apud Deum idem sit dicere,quod facere:ipse enim dixit,& facta sunt: consequens est, vt idem sit apud illum benedicere & benefacere. Siautem benedicere referatur ad homines erga homines,idem est quod beneprecari, bene optare,& implorare,vt res illis fauste feliciterque eueniant. Capite vigesi-
Gen.24. moquarto Genesis vbi nos habemus:Dimiserũt Rebeccam,& nutricem eius Deboram,seruúmque Abraham, & comites eius,imprecantes prospera sorori suę. Pro imprecantes prospera est in Hebręo
Gen.27. benedicentes. Eodem modo accipitur capite.27.vbi Isaac dixit Esau:Affer, vt comedam,& benedicat tibi anima mea.Et benedixit Iacob,& postea Esau.Sed benedictio Iacob Deo ita disponente incœpit à prosperitate cœli & terræ , benedictio autem Esau è contrario à prosperitate terræ & cœli. Electi enim præferunt cœlũ terræ,improbi verò terram cœli. Mulier illa sancta amicta sole quam vidit Ioan-
Apoc.12. nes capite.12. Apocalypsis,in capite habebat stellas,quibus cœlestia intelliguntur, sub pedibus autem lunam ob eius mutationes inconstantem,qua terrena significantur.Contrà verò qui se sceleribus contaminant, stellas sub pedibus,lunam super caput imponunt. At benedictiones illæ fuerunt rerum secundarum precatio-
Iosu.22. nes.Eodem modo Iosue.22.Benedixit eis
Rom.12. Iosue,& dimisit eos.Et Paulus Romanorum duodecimo:Benedicite,inquit,persequentibus vos. Si verò benedicere referatur ad homines erga Deum, idem est quod laudare, gratias agere, hymnis & laudibus nomen eius celebrare:vt hymno trium puerorũm capiti tertio Danie Dani.3.
lis mandato:Benedicite omnia opera domini domino, laudate, & superexaltate eum in secula.Et psalmo.33. Benedicam Psal.33.
dominum in omni tempore,semper laus eius in ore meo.Et psalmo.102. Benedic Psal.102.
anima mea domino,& noli obliuisci omnes retributiones eius. Schemate linguæ Hebrææ retributiones appellabat Dauid beneficia,quæ Deus in illum contulerat, pro quibus ei gratias agebat,celebrãs hoc hymno suauissimo immensam eius erga ipsum clementiam. In hunc modum accipitur hoc Danielis loco,vbi voluit diuinus noster vates gratum animum erga Deum ostendere,memorémque se accepti beneficij præbere. Quoniam AEgy- Exod.1.
tij fuerant in Ioseph ingrati, qui in eos Gen.41.
immortalia contulerat beneficia, voluit Deus , vt in mari Rubro perirent: & Exod.14.
tumulus ille frigidus & inquietus qui eorum corpora contegebat, eorum etiam gloriam obrueret. Quemadmodum lu- Similitudo.
na accipit lumen à sole,& ipsa eum obscurat,& eclypsat:sic ingratus eum,à quo beneficijs cumulatus fuit,odio prosequitur,eius nomini splendorem eripiens, & tenebras obfundens.Pestilentes sine dubitatione sunt homines ingrati:qui in eos, quos deberent laudibus celebrare,& relatis gratijs ingenti obseruantia colere,vẽtos excitant,inuidiámque conflant, eos maledictis vulnerantes,& odio prosequẽtes.Et quamuis eis nulla inferant detrimẽta,nonne scelus est nefarium esse beneficiorum acceptorum penitus immemores? Vt sturni cateruatim volantes ten- Similitudo.

dunt in olivetá, vbi eorum fructu aluntur: sed finitis & consumptis oleis ipsi statim discedunt, & olivetá relinquunt, eorum obliti quorum pabulo fuerant sustétati: sic ingrati homines dum ope fauoréque aliquorum egent, eos visunt, & obseruant: & acceptis optatis muneribus, quorum memoria illis statim excidir ex animo, recedunt, eósque quos perpetua obseruantia deberent venerari, cõtemnunt, & aspernantur. Volens apostolus capite tertio posterioris ad Timotheũ ostendere, fore, vt homines essent perditissimi, ait: Erunt ingrati, scelesti, sine affectione. Malum medicum, quod à nonnullis appellatur aurantia, à Lusitanis larania, defertur honorificè ad mẽsam magnatis, vt eius succo nonnulli cibi condiãtur: at extracto succo proijcitur in solum: Similimè multi cùm succũ habent, cùm prosperè vitam degunt, magni æstimantur: at vbi carent succo, postquàm in calamitates incidunt, etiam ab his in quos benefitia contulerant, deijciuntur, & pro nihilo putantur. Vide ingratorum hominum impietatẽ. Si erga homines sumus gratum animum ostensuri, quanto magis erga Deum? Qui Dei beneficiorum obliuiscitur, non solùm ingratus, quod ipsum graue est, sed etiam impius appellatur. Id intuens animo apostolus capite quinto ad Ephesios: Gratias, inquit, agentes semper pro omnibus. Et tertio ad Colossenses: Grati estote. Et quintò prioris ad Thessalonicenses: In omnibus gratias agite. Id quod Danielem fecisse hoc eius loco videmus.

1.Tim.3. Similitudo. Ephes.5. Colos.3 1.Thes.5

¶ *Sit nomen domini benedictum.* Hoc est honorificè prædicetur. Verba sunt ex psalmo. 110. desumpta. Psal.110

¶ *Quia sapientia & fortitudo eius sunt.* Id est, quia ipse est sapientiæ & forditudinis largitor: iuxta illud Prouerbiorũ secundo: Dominus dat sapientiam, & ex ore eius prudentia & scientia. Vnde Ecclesiasticus primo: Omnis, inquit, sapientia à domino Deo est. Et iterum: Fons sapientiæ verbum Dei in excelsis. Et Esdras capite quarto libri tertij: Abs te est domine sapientia & claritas. Et Iacobus apostolus primo capite canonicæ suæ: Si quis vestrum indiget sapiẽtia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter: & non improperat: & dabitur ei. Sed parum valet sapientia, nisi fuerit cum fortitudine coniuncta. Quid tibi proderit sapientia, si quáuis intelligas, quid facturus sis, quidq; te agere oporteat, non habeas tamen fortitudinem ad illud faciendum? Ac quemadmodum sapientia à Deo est, ita fortitudo. Ideo ait Iob capite duodecimo: Apud ipsum est sapientia & fortitudo. Hoc est, ipse est, qui sapientiam tribuit, & fortitudinem.

Prou.2. Eccles.1. Eccles. 3.Esd.4. Iaco.1. Iob.12.

¶ *Ipse mutat tempora & aetates.* Diuersa diuersis temporibus fiunt iuxta Dei dispositionem. Qui hodie est abiectus & infamia notatus, cras consequetur admirabilem nominis amplitudinem & celebritatem. Contrà verò qui hodie est in honore constitutus, in quem sunt omnium oculi coniecti, cras conijcietur in carcerem, & in dedecore & ignominia versabitur ex alto illustris gloriæ gradu præcipitatus. Qui heri affluebant diuitijs, hodie laborant egestate. Qui hodie seruus erat, cras regnum obtinebit. Qui modò erumnis opprimitur, postea gaudio perfundetur. Qui nunc rident, postea plorabunt: qui modò plorant, postea ridebunt. Qui laudibus celebrantur, in silentio iacebunt: qui iacent in silentio, laudibus celebra-

Similia. lebrabuntur. Sunt æstus maris, modò pleni, modò vacui: sunt lunæ, quæ nunc crescunt, nunc minuuntur. Quemadmodũ ostrea & conchilia cum luna crescunt, pariter & decrescunt: sic homines cum temporum mutatione modò augentur, modò extenuantur. Sed non miremur, si quãdo aspexerimus, & reges regibus, & regna regnis succedere, quoniam mutabilia sunt hæc, & diuino numine & prouidentia gubernantur. Scala enim Iacob quæ terram ac cœlum tangebat, est vt Theodoretus ait, diuina prouidẽtia cœlũ & terrã cõiungens: omnia enim in cœlo & in terra Dei prouidẽtia reguntur. Ille qui omnia nouit, in cuius potestate sunt omnia, qui temperat rerum vices, scit, quid cuique tempori conueniat. Et vt ait Ecclesiastes: Omnia tempus habent, & suis spatijs transeunt omnia sub cœlo. Et Ecclesiasticus capite. 18. A mane vsque ad vesperam immutabitur tempus: Et liber Sapientiæ capite secundo: Vmbrę trãsitus est tempus nostrum. Illud est aduertendum voluisse ijs verbis Danielem ostẽdere, somnium Nabuchodonosoris fuisse de regnorum mutatione & successione. alludit enim ad statuam ex varijs metallis conflatam, quæ subitò ruit, & periit.

Margin: Genes. Theod. Eccles.3 Eccle.18 Sap.2.

¶ *Ipse reuelat profunda & absconditã.* Ipse docet & aperit excelsa, & difficilia, humanum intellectum superantia. Vnde Iob capite duodecimo: Reuelat profunda de tenebris, & producit in lucem vmbram mortis. Et apostolus capite secundo prioris ad Corinthios: Nobis autem reuelauit Deus per spiritum suum. Potest quidem absconditã indicare, quia ea cognoscit. Ideo sequitur: Et nouit in tenebris constituta. Hoc est, nihil eum latet etiam difficilimũ intellectu, & hominibus omnino occultum. Per occultum intellige tenebras insciẽtiæ, vel locum caliginosum tenebris offusum. Tãta ingenij hebetudine laborabant nonnulli, vt existimarent Deum non videre ea, quæ tenebris occultabantur. His veluti respondens psalmographus ait: Forsitam tenebræ cõculcabunt me: subaudi, ita vt non videar à Deo? Profectò fallar, si hoc cogitauero: nam nox illuminatio mea, hoc est, quia nox vertetur in diem: & quę noctè fiunt, apud Deum ita aperta sunt, acsi fierent meridie.

Margin: Iob.12 1.Cor.2. Psal.138

¶ *Et lux cum eo est.* Hoc est, ipse est fons lucis, omnia cognoscens, & quæ vult indicans, cui nihil est absconditum. Omnia videt tam occulta, quàm perspicua, tam præterita, quàm præsentia, quàm futura. Vbi est, lux eternam vt verbis vtar apostoli capite sexto in priore ad Timotheum: Lucem inhabitat inaccessibilem. Ideo eam inaccessibilem appellat, quia Deum nemo potest comprehendere. Lux accipitur aliquando pro lætitia, vt capite decimoseptimo Iob: Post tenebras spero lucẽ. Hoc est, post luctum expecto gaudium. Aliquando pro splendore & exemplo rectè factorum: vt capite quinto euangelij authore Matthæo: Sic luceat lux vestra corã hominibus, vt videãt opera vestra bona, & glorificẽt patrẽ vestrũ, qui in cœlis est. Aliquãdo pro aurora: vt psal. 126. Vanum est vobis ante lucẽ surgere. Hoc est, Admoneo vos, qui victum summa cum solicitudine comparatis, frustra surgere diluculo ad labores obeundos, nisi vobis Deus tulerit opem, nisi vos dominus adiuuerit. Aliquando accipitur pro Christo: vt apud Ioannem octauo: Ego sum lux mundi. De quo ait capite primo ad Hebræos diuus Paulus: Qui cum

Margin: 1.Tim.6 Iob.17. Matt 5. Psal.126 Ioan 8. Hebr.1.

sit splendor gloriæ, & figura substantiæ eius. Hoc est, qui cùm sit splendor patris, & eiusdem cum eo naturæ, eique æqualis. Voluit apostolus significare esse Christum lucem sempiternam à patre procedentem, vt Photius inquit. Vt enim splendor procedit à sole, ita filius à patre. Et vt nunquam fuit sol sine luce, ita nunquam pater sine filio. Vnde Cyrillus coeternitatem cum patre hoc loco per splendorem significari ait. Et quia splẽdor iuxta humanam rationem non dicit substantiam, ne illum paternæ naturæ expertem putares, adiecit: Et figura substantiæ eius: vbi figura vt Gregorius ait Nyssenus, significat æqualitatem substantiæ, quam substãtiam idem apostolus formam Dei capite. 2. ad Philippenses vocauit. Est igitur Christus splendor paternæ gloriæ, & lux vera, quæ vt Ioãnes capite primo ait, illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Aliquando accipitur pro iustis, vt apud Matthæum quinto: Vos estis lux mundi. Aliquando pro vera doctrina: vt apud Ecclesiasticum. 24. Qui mittit disciplinam sicut lucem. Aliquando pro vita: vt apud Ioannem. 12. Ambulate, dum lucem habetis: Hoc est, date operam virtuti, dum viuitis. Metaphora est à viatoribus sumpta, quibus opus est ambulare, dum dies est, priusquã veniat noctis caligo. Aliquando pro prosperitate: vt Prouerbiorum. 12. Lux iustorum lætificat, lucerna impiorum extinguetur. Acsi dicat: Prosperitas virorũ virtute præditorum secum affert delectationem, prosperitas autem sceleratorũ mœrorem. Vel accipitur loco illo lux pro sapientia, extinctio autem lucernæ pro stultitia. Vbi Salomon sapientes appellat iustos, stultos autem impios: omnes enim viri virtutibus septi sunt sapientes, omnes verò maleficijs polluti ignorantes. Aliquando accipitur lux pro beatitudine: vt apud Esaiam. 60. Erit tibi dominus in lucem sempiternam. Aliquando pro claritate & manifestatione: vt apud Iob tertio: Abscondita produxit in lucem. Et apud Ioannem tertio: Omnis qui malè agit, odit lucem. Et in hanc vltimam significationem accipitur hoc Danielis loco: vt sit sensus: In Deo, qui omnia scit, est lux, & arcanorum apertio & reseratio. Sed dices: Si Deus est lux, si lux est cum illo, si inhabitat lucem, quare eum diuinus ac regius vates describit caligine circumfusum? Ita enim ait psalmo. 17. Posuit tenebras latibulum suum, in circuitu eius tabernaculũ eius: tenebrosa aqua in nubibus aeris. At si diligenter perspexeris, nullam in his locis inuenies discrepantiam. Per tabernaculum Dei hoc loco intelligitur lux, in qua Deus habitat, ita Theodoretus & Theodorus Antiochenus illud interpretantur. Sed huic tabernaculo, huic luci ideo Deus dicitur tenebras circumfundere, quia vult significare, nullam mentis aciem esse tam perspicacem, tanto acumine perpolitam, quæ possit ipsum Deum penitus intueri, & cõprehẽdere. Hinc effectum est, vt cùm sermones conferret cum Mose legem laturus populo suo, totus mons Orebus esset nube densissima obductus. Et cùm Salomon templum suum celebraret, fuit illud nebula impletum, vt literæ diuinæ libro tertio Regum memoriæ prodiderũt. Ipse tamen Deus lux est: imò vt pulchrè obseruauit Basilius, prima vox Dei lucis naturam creauit. In mundi principio dixit Deus: Fiat lux, & facta est lux: & vidit Deus lucem, quòd esset bona. Lege totam

Marginal notes: Photius. Cyrill. Nyssen. Philip. 2. Ioan. 1. Matt. 5. Ioan. 12. Prou. 12. Esai. 60. Iob 3. Ioan. 3. Psal. 17. Theod. Theod. Exo. 16. 3 Reg. 8. Basilius Genes. 1

tam sacram scripturam, nullam Dei vocem inuenies priorem hac. Et præclarè quidem. Vnde enim vox Dei qui est ipsa lux, debuit in scripturis incipere, nisi à luce? Vnde debuit mundi ornatus exordiū sumere nisi à claritate? Quemadmodū si pulchra ac nitida tabula admirabili artificio picta in spelunca quadam sit collocata, vbi nulla vnquam sit lux, imò summa tenebrarum obductio, nihil vtilitatis afferet, nihil iucunditatis: ita si mundi machina tanta creaturarum varietate depicta, tot pulcherrimarum rerum ornamētis decorata esset omni lumine penitus destituta, ac tetris tenebris operta, quid commodi secum haberet? quid fructus? quid oblectationis? Philosophi nonnulli nimis subtiles hanc inter lucem & lumen differentiam constituerunt, vt lucem dicerent luminis matrem ac procreatricem, lumē vero id, quod ab ea dimanat: vt ait Albertus magnus, & post eum Augustinus Eugubinus in recognitione veteris testamenti. At graues theologi, antiqui patres indifferenter his duabus vocibus vtuntur. Aliquando aiunt dixisse Deum: Fiat lux, aliquando: Fiat lumen. Et quoniam mundus ille incœpit à luce, æquum erat, vt alter mundus statim in principio luce decoraretur. Est enim ecclesia mūdus nouus, de quo ait Christus apud Esaiam. 43. Ecce ego facio noua. Et diuus Paulus in posteriore ad Corinthios. 5. Vetera transierunt, ecce facta sunt omnia noua. Fuit autem lux noui mundi apostolorum cœtus: quibus dixit Christus apud Matthæum quinto: Vos estis lux mundi. Vt lux sema ximè communicat, se ab Oriente in Occasum subitò diffundens: sic apostoli communicationem sui vniuerso orbi terrarū breuiter præbuerunt: iuxta id, quod præ- dixerat diuinus vates psalmo decimooctauo: In omnem terram exiuit sonus eorū, & in fines orbis terræ verba eorum: quod diuus Paulus in epistola ad Romanos de apostolis interpretatur. Quod fuit tanta celeritate factum, tanta firmitudine, vt nulla ferè sit natio, ad quam eorum non accederet notitia. Et vt lux profundum penetrat terræ, in qua æra & lapides pretiosos gignit: sic illi in intima hominum corda penetrabant, vbi diuino fauore adiuti admirabiles virtutes imprimebant. Et vt illa elementa inter se repugnantia in vna mistione conciliat: ita illi varios hominum ritus, varias sectas & factiones inter se discrepantes abstulerunt, ad vnā fidem redegerunt, ad vnam rectè viuendi rationem reuocarunt. Nam qui erant diuersis locis dispersi, fuerunt in vna ecclesia congregati. Sunt quidem illi lux, sed per participationem, Deus verò est lux per se, lux sempiterna, lux lucis largitrix, lux quæ homines illustrat lumine gratiæ & sapientiæ, lux arcanorum ac mysteriorum indicatrix, quæ Danieli abstrusum Dei consilium in regis somnio aperuit, & demonstrauit.

Simulitudo. Albert. Eugub. Genes. 1. Esa. 43. 2. Cor. 5. Matt. 5. Simulitudo. Psal. 18. Rom. 10. Similia.

¶ *Tibi Deus patrum nostrorum confiteor.* In diuinis literis confiteri idem est sæpe quod gratias agere, & laudibus efferre: vt capite vndecimo Matthæi: Confiteor tibi pater domine cœli & terræ. Et psalmo. 7. Confitebor domino secundum iustitiam eius. Vbi secundum accipitur pro propter: vt sit sensus: Ego periculis liberatus immortales Deo gratias agam propter ipsius iustitiam & bonitatem. Et capite. 38. Esaiæ: Viuens viuens ipse confitebitur tibi. Solent viri pij pro acceptis beneficijs gratias agere Deo, eúmque elogijs & monimentis celebrare. Quam ob causam

Matt. 11. Psal. 7. Esai. 38.

causam Deus in eos alia maiora confert
Similitu beneficia. Vt ignis quanto aptiorem inuenit materiam, tanto altius flammam immittit, & illustriorem splendorem efficit: sic Deus de quo scriptum est Deute-
Deut 4 Hebr.12 ronomij quarto: Deus noster ignis consumens est: quanto animum inuenit gratiorem, in cuius memoria tenatius insedit accepti muneris repetita recordatio, tanto ardentiorem flammam in eo accēdit diuini amoris, & tanto clariorem efficit radio diuinæ gratiæ: atque tanto ampliora & illustriora in eo collocat beneficia. Meminit Daniel in hac gratiarum actione patrum suorum, nimirum Abraham, Isaac, Iacob, & aliorum virorum illustrium, à quibus originem ducebat, ne videretur sibi soli tribuere, quod à Deo impetrauerat: sed potius illorum insigniū virorum meritis & iustitiæ: ac Dei veritati, qui eorum posterorum in illa Babylonica seruitute etiam miserebatur.

¶ *Quæ rogauimus te.* Ego scilicet, & socij mei. Sociorum precibus quoque tribuit apertionem somnij, vt arrogantiā fugeret, quam penitus vitare cupiebat.

¶ *Quia sermonem regis aperuisti nobis.* Hoc est, negotium somnij regis. Vocabulum Chaldæum Milath quo hic vtitur Daniel, sermonem significat, & negotium, & rem. Nec mirum si Deus hæc Danieli reserauerit, cùm dicat Amos capite ter-
Amos.3. tio: Non faciet dominus verbum, nisi secretum suum reuelauerit ad seruos suos prophetas.

D *Post hæc Daniel ingressus ad Arioch, quē constituerat rex, vt perderet sapientes Babylonis, sic ei locutus est. Sapientes Babylonis ne perdas. Introduc me in conspectum regis, & solutionem regi narrabo. Tunc Arioch festinus introduxit Danielem ad regem, & dixit ei. Inueni hominem de filijs transmigrationis Iudæ, qui solutionem regi annuntiet. Respondit rex, & dixit Danieli, cuius nomen erat Baltassar: putas ne vere, potes mihi indicare somnium, quod vidi, & interpretationē eius? Et respōdens Daniel coram rege ait: Mysterium quod rex interrogat, sapientes, magi, & arioli, & aruspices nequeunt indicare regi. Sed est Deus in cœlo reuelās mysteria, qui* E *indicabit tibi rex Nabuchodonosor, quæ ventura sunt in nouissimis temporibus. Somnium & visiones tuæ in cubili tuo huiusmodi sunt. Tu rex cogitare cœpisti in stratu tuo, quid esset futurum post te: & qui reuelat mysteria ostendit tibi, quæ ventura sunt. Mihi quoque non in sapientia, quæ est in me plusquàm in cūctis viuentibus, sacramentum hoc reuelatum est: sed vt interpretatio regi manifesta fieret, & cogitationes mentis tuæ scires. Tu rex videbas, & ecce quasi statua vna grandis, statua illa magna, & statua sublimis stabat contra te: & intuitus eius erat terribilis. Huius statuæ caput ex auro optimo erat: pectus autem & brachia de argento: porrò venter & femora ex ære: tibiæ autem ferreæ: pedum quædam pars erat ferrea, quædam autem fictilis. Videbas ita: donec abscissus est lapis de monte sine manibus: & percussit statuam in pedibus eius ferreis & fictilibus, & comminuit eos. Tunc contrita sunt pariter ferrum, testa, æs, argentum, & aurum, & redacta quasi in fauillam æstiuæ areæ, quæ rapta sunt vento: nullusque locus inuentus est eis. Lapis autem qui percussit statuam, factus est mōs magnus: & impleuit vniuersam terram. Hoc est somnium. Interpretationem quoque eius dicemus coram te rex.*

¶ *Post hæc.* Postquàm Deus ei aperuit arcanum, illéque ei gratias egit. Tertullia- Tertul. nus Septimius in libro contra Psichicos ait Danielem postulasse triduum à rege, seque spatio illo cum suis socijs dedisse ieiunijs,

ieiunijs,& precibus, donec Deus illi mi-sterium ostendit. Vnde effectum est, vt Deus laudibus efferretur, & ipse cum alijs in vita seruarentur.

¶ *Ingressus ad Arioch.* Cùm posset ingredi ad regem, obsecrauit tamen Arioch, vt ipsum introduceret. Volebat omnem arrogantiam, insolentiam, & ostentationem vitare. Erat hic Arioch princeps militiæ regis, cui commissa fuerat cura interficiendorum sapientium.

¶ *Sapientes Babylonis ne perdas.* Non se tantùm & socios suos voluit eripere à morte, sed etiam Babylonis sapientes. Erga omnes vtebatur omni officio ac potius pietate: vt illo ingente & inopinato beneficio Babylonios sibi deuinciret, & ad Deum verum mundi creatorem & conseruatorem conuerteret. Quid illis poterat esse vtilius, quid præstantius, quàm: contemptis idolis summum illum cœli moderatorem nutu omnia gubernātem colere, illam sempiternam pulchritudinē animo intueri, eaq; in cœlesti patria fruēdi desiderio inflammari? Aspice eximiā Danielis charitatem, pro illorum vita precatur, quorum causa ille suam erat amissurus. Eius doctrinam iam sequebatur, qui venturus erat, & venit, vt homines qui in errorum tenebris versabātur, illustraret, eisque viam muniret ad gloriam immortalem consequendam. Ille enim dixit capite quinto euangelij autho-

Matt.5. re Matthæo: Diligite inimicos vestros, benefacite his, qui vos oderunt: orate pro persequentibus & calūniantibus vos. De

Esai.53. eo vaticinatus fuerat Esaias capite.53. Pro persecutoribus exorauit. Et patibulo suspensus vulneribus sauciatus, acerbissimis doloribus affectus has voces ad patrem pietate plenissimas emisit: Pater dimitte illis, non enim sciunt, quid faciunt. Quas Lucas capiti vigesimo tertio euangelij sui Luc.23. mandauit.

¶ *Tunc Arioch festinus introduxit.* Existimabat hoc læto nuntio se esse regis gratiam aucupaturum. Credidit autem statim Danieli, quia eius honestatem, abstinentiam, moderationem & sapientiam fortasse expertus erat. Sed præcipua causa fuit Dei voluntas, qui negotium illud ordinabat.

¶ *Et dixit ei: inueni hominem.* Arioch militiæ princeps dixit regi se inuenisse virū inter captiuos Iudæos, qui ei interpretationem somnij exponeret. Hac in re fallebat regem, & orationis vanitatem adhibebat, quòd diceret, se inuenisse Danielem. Non enim ipse eum inuenerat, imò Daniel se illi obtulerat. Quærebat quidē eum ad illum occidendum, non autem ad somnium indicandum. Sed hæc est aulicorum consuetudo, sibi ea tribuere, quibus vident principes delectari.

¶ *De filijs transmigrationis Iudæ.* Id est, de Hebræis, qui fuerunt in seruitutem Babylonicam coniecti. Fortasse ideo meminit Iudæ, quòd audisset de tribu illa fuisse multos diuinos vates, qui in Iudæa floruerunt, cum quibus Deus magna & abstrusa mysteria communicauit.

¶ *Respondit rex, & dixit Danieli.* Hoc est, alloquens rex Danielem dixit ei. Respondere hoc loco, & multis alijs apud Hebræos idem est quod loqui nemine interrogante. Capite tertio Iob vbi nos Iob 3. habemus: Maledixit Iob diei suo, & locutus est: Pereat dies, in qua natus sum: habet litera Hebrēa: Maledixit Iob diei suo, & respondens dixit: Pereat dies, &c. Hoc Hebraismo vtitur sæpe euangelistæ. Mat Matt.11. thæus capite vndecimo: In illo, inquit

tempo-

tempore respondens Iesus dixit: Confiteor tibi pater domine coeli & terræ. Nemo eum interrogabat: imò alij silebát: & tamen ait euangelista, eum respondenté gratias Deo patri egisse. Aspicis loco illo idem esse respondere quod incipere loqui.
Mar.14. Eodem modo Marcus capite quarto decimo: Ecce, inquit, homo quidam hydropicus erat ante illum: Et respondens Iesus dixit ad legis peritos & pharisæos dicens: Si licet sabbato curare? Tu autem obiter aduerte. Nabuchodonosor videns non posse veritatem somnij in Babylonijs sapientibus inuenire, se ad Danielem diuinum vatem conuertit. Id quod Pharaoni accidisse diuinæ literæ capite
Gen.41. Genesis quadragesimoprimo memoriæ prodiderunt. AEgyptijs sapientibus repudiatis accersiuit Ioseph, qui ei somnia explanauit. Nos cùm videamus, quàm inutilis & infrugifera nobis sit ad gloriam immortalem adipiscendam huiusmodi scientiæ, quam diuus Paulus in priore
1.Cor.3. ad Corinthios, capite tertio vocat stultitiam apud Deum, reiecta illa profana cõfugiamus ad diuinam: à puro fonte potius hauriamus, quàm turbidos riuos consectemur.

¶ *Sapientes, magi, arioli, & aruspices.* Aruspices sunt augures & coniectores. De alijs nominibus poteris videre, quæ in principio huius capitis obseruauimus. Huiusmodi sapientes illi erant, qui à Pharaone accersiti prodigia ad resistendum Mosi faciebant: vt ipse Moses cà-
Exod.7. pite septimo Exodi monimentis consignauit. Quorum duo præcipui Iannes, & Iambres vocabantur. De quibus in hunc modum ait capite tertio posterio-
2.Tim.3 ris ad Timotheum apostolus: Quemadmodum autem Iannes & Iambres restiterunt Mosi, ita & hi resistunt veritati. Pro Iambres habent nonnulli codices Mambres. Hæc duo nomina non inueniuntur in libro Exodi. Imò vt ait Ori- Origen.
genes tractatione trigesima secunda, in Matthæum, nec in publicis scripturis: sed in quodam secreto libro, qui inscribitur Iannes & Mambres. Diuus Am- Ambro.
brosius in explanatione illius epistolę ad Timotheum existimat fuisse testimoniũ illud à libro quodam apocrypho deprom ptum: quem Gelasius summus ponti- Gelasi.
fex vt habetur in decretis distinctione quintadecima inter apocryphos numerauit. Numenius Apamæus Gentilis in Numen.
tertio libro de Bono: Iannes, inquit, & Iambres Mosæo Iudæorũ duci viro Deo coniunctissimo soli resistere posse à cunctis AEgyptijs iudicati sunt. Hæc Numenij Pythagorici verba sunt ab Euse- Eusebi.
bio Cæsariensi in nonum euangelicæ pręparationis librum relata. Chrysostomus Chryso.
ait eos fuisse AEgyptiorũ magos, qui certarunt cum Mose, quorum nomina Paulus nouit vel ex traditione, vel reuelatione Spiritus Sancti. Existimo equidem esse nomina hæc in libro aliquo scripta, qui fortasse erat apocryphus: sed fuisse à Deo diuo Paulo indicata. Fieri enim potest, vt historia aliqua verissima sit in librum aliquem apocryphum relata.

¶ *Nequeunt indicare regi.* Non possunt tibi explanare. Hoc ait ad Dei potentiã, sapientiam, & bonitatem extollendam. Vbi deest remedium humanum, solet accurrere diuinum.

¶ *Sed est Deus in cœlo reuelans mysteria.* Reuocare contendit regem à cultu multorum deorum ad vnum solùm Deum, qui omnia scit: qui aperit, quæ vult. Ad illum

lum diuinus ac regius vates has voces effundit: Reuela oculos meos, & considera
Simile. bo mirabilia de lege tua. Vt solem absq; eius lumine intueri nō possumus: sic nec cognitionem rerum diuinarum habere sine Dei luce. Ad cœlestia mysteria intelligenda opus est reuelatione. Nemo scit, in
Luc. 10. quit Christus apud Lucam. 10. quis sit pater, nisi filius, & cui filius voluerit reuelare. Loquens diuus Paulus capite. 2. prioris
1 Cor. 2. ad Corinthios de arcanis nostræ redemptionis: Nobis, inquit, reuelauit Deus. Et
Galat. 1. capite. 1. ad Galatas: Nec enim ego ab homine accepi euangelium, nec didici: sed per reuelationē Iēsu Christi. Iacob amouit lapidem, quo puteus claudebatur, & aperuit puteum, vt biberent greges: &
Gen. 29. Christus redemptor noster quem ille adūbrabat, aperuit scripturam, vt aqua doctrinæ homines recrearentur. Accipi autem aquam pro sapientia docet Ecclesia-
Eccle. 15 sticus capite. 15. cùm ait: Aqua sapientiæ
Esai. 12. salutaris potabit illum. Et Esaias. 12. Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluato-
Gen. 41. ris. Eodem modo Ioseph in AEgypto aperuit horrea, vt homines pane aleret & nutriret: & Christus cuius ille imaginem gerebat, apperuit diuinas literas, vt nos pane doctrinæ sustentaret. Accipi autem panem pro diuina doctrina indicat
Eccle. 15 ijs verbis Ecclesiasticus; Cibauit eum pa-
Iere. 11. ne vitæ & intellectus. Et Ieremias capite vndecimo, cùm inducit pharisæos & scribas ita aduersum Christum loquentes: Mittamus lignum in panem eius. Hoc est, mittamus venenum in eius doctrinam. Dabant enim operam Iudæi illi, vt Christi doctrinam labefactarent & corrumperent, dicentes eam cum lege Dei non cohærere: imò ab illa discrepare: quò redemptori nostro conflarent odiū, eique necem machinarentur. Ideo enim deprauabant, quantum in ipsis erat: & cùm esset salutaris atque diuina, eam pestilentem prophanamque prædicabant. Miscebant cum illa falsitates, quò ab illa homines auerterent. Lignum quod mittere conabantur in illam, erat taxus, cui inest lethale venenum. Hanc arborem ait Sestius appellari Græcè smilacem, Sestius. esséque in Arcadia tam præsentis veneni, vt si quis sub ea dormiat, statim moriatur. Ex taxo fit taxicum quod alij toxicū vocant pestiferum venenum: eiusque lignum est venenatum: vnde per lignum hoc loco venenum significatur. At nihil profecerunt inuidia & maleuolentia sua. Christus enim in Iacob & Ioseph figuratus apperuit puteum & horrea, vt nos cœlesti pabulo reficeret. Id quidem est, quod ait Lucas capite vigesimo quar- Luc. 24.
to eum aperuisse discipulis scripturas: qui dicebant: Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas? Et paulo pòst ait stetisse eum in medio discipulorum, & aperuisse illis sensum, vt intelligerent scripturas. Ipse est, de quo ait Ioannnes capite tertio Apoca- Apoc. 3.
lypsis: Qui habet clauem Dauid, qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit. Hanc clauem dedit pater filio, quatenus ille homo est: de qua dixerat apud Esaiam vigesimo secundo. Dabo clauem Esai. 22.
Dauid super humerum eius: aperiet, & non erit, qui claudat: claudet, & non erit, qui aperiat. Clauis illa est potestas & authoritas aperiendi scripturas. Qua de re vide Irenæum libro quarto hære- Irenæ.
sum capite trigesimo septimo. Hac claue aperiebat Christus librum, & signacula eius soluebat, hoc est difficulta-

tum diuinarum literarum enodabat. Sed non omnibus aperit scripturas, sed se ad id præparantibus & disponentibus. Impij Iudæi in pertinacia manentes vident Mosem velo coopertum, hoc est legem tectam, quam nullatenus intelligunt. Nam vt verbis vtar diui Pauli capite .3. posterioris ad Corinthios: Ipsum velamen in lectione veteris testamẽti manet non reuelatum. Habent legem in membranis, sed inuolutam, nam verus intellectus recessit ab illis. Id ait ijs verbis Ioannes capite sexto Apocalypsis: Et cœlum recessit sicut liber inuolutus. Per cœlum diuina scriptura intelligitur, quæ clausa vt liber inuolutus abijt à Iudæis quoad veram intelligentiam: vident enim quod foris apparet, mysteria autem intus inclusa minimè percipiunt. Nolunt enim se ad ea intelligenda præparare. Ita diuus Ambrosius locum illum explanat. Vt conchilia marina se aperiunt ad suscipiendum rorem cœlestem, ex quo fulgentes gemmas conficiunt, vt ait Aristoteles, & post illum Isidorus: aquam verò amaram euitant: sic nos debemus ad diuinam sapientiam, veramque doctrinam adipiscendam animos aperire, ex qua clarissimas eruditionis margaritas concipiamus: mundi verò scientiam quam apostolus in priore ad Corinthios stultitiam vocat, quæ cum turbida ac amara aqua comparatur, contemnamus, & ad diuinum numen, ad cœlestem sapientiam tota mente aspiremus.

Exo.34. 1.Cor.3. Apoc.6. Ambro. Similitudo. Aristot. Isidor. 1 Cor.3.

¶ *In nouissimis diebus*. Hoc est, in vltima mũdi ætate, quæ ab aduẽtu Christi vsque ad mundi finem continetur. Tempus Mesiæ in diuinis literis nouissimum appellatur. Cùm Iacob ad exitum vitæ vocaretur, accersiuit filios suos, quos ita allocutus est: Congregamini, vt annunciem, quæ ventura sunt vobis in diebus nouissimis. Dies nouissimos vocauit tempus Messiæ, de quo ibi multa prædixit. Eodem modo Esaias vaticinans de primo Christi aduentu capite secundo: Erit, inquit, in nouissimis diebus præparatus mons domus domini in vertice montium. Et Michæas quarto: Erit in nouissimo dierum, &c. Hanc vltimam ætatem appellat Zacharias decimo tempus serotinum. Et Ioannes in prima canonica capite secundo: Filioli nouissima hora est. Et Paulus .4. ad Galatas: Cùm venit plenitudo temporis, misit Deus filiũ suum. Et capite .10. prioris ad Corinthios: Nos sumus, in quos fines seculorum deuenerunt. Et primo ad Hebræos: Nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio, quem fecit hæredem vniuersorum, per quem fecit & secula. Fortasse intellexit Daniel hoc loco per tempora nouissima posteritatem, & tempora, quæ post Nabuchodonosorem ventura erant.

Gen.49 Esai.2. Mich.4 Zach.10 Galat.4 1.Cor.10

¶ *Visiones capitis tui in cubili tuo*. Hoc est visa mentis tuæ in lecto tuo. Caput accipitur pro magistratu: vt Hoseæ primo: Congregabuntur filij Iuda, & filij Israel pariter, & ponent sibimet caput vnum. Hoc est omnes Iudæi qui fuerint ad fidem conuersi tam ex tribu Iuda & Beniamin, quàm ex decem tribubus, recipient Christum in principem. Pro quo Septuaginta habent, principatum vnum. Capite .15. libri .1. Regum dixit Samuel Sauli: Nonne cùm paruulus esses in oculis tuis, caput in tribubus Israël factus es? Vbi caput pro rege accipitur. Sumitur aliquando pro acie, nã capite primo Iob vbi nos habemus: Chaldæi fecerunt tres turmas, in Hebraico est: Chaldæi fecerunt tria capita.

Hose.1. 1.Reg.15 Iob.1.

Psal. 40. capita. Aliquando pro principio: vt psalmo trigesimonono. In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam. Hoc est in principio libri. Verba sunt filij Dei cum patre loquentis, vt ait capite decimo epistolæ ad Hebræos diuus Paulus. Inducit regius ac diuinus vates Dei filium se Deo patri offerentem ad naturam humanam sumendam, vt se pro nobis in crucis ara hostiam deuoueret ac constitueret. Et quoniam hoc erat in literis diuinis prædictum, ait: In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam. Erat enim Dei patris voluntas, vt legis veteris sacrificia cessarent, & esset Christus nostrum sacrificium. At quis nam sit hic liber, in cuius capite & principio hoc est scriptum de Christo, versatur in controuersia: Hieronymus in libro quæstionum Hebraicarum per caput huius libri intelligit primum caput Genesis, vbi statim Moses loquitur de Dei filio. Augustinus libro .1. de Genesi contra Manichæos, & libro primo de Genesi ad literam, & libro contra aduersarium legis & prophetarum, & in commentarijs in psalmum trigesimum nonum hunc locum de primo etiam capite Genesis interpretatur. In eadem sententia fuerunt Origenes in Genesim, Tertullianus contra Praxeam, Hilarius in expositione in psalmos. Hi patres in sententiam suam adduxerunt Hamerum Nouesianum, & alios, qui idem asseueranter affirmant. Cùm enim dicat scriptura: In principio creauit Deus cœlum & terram: per principium filium intelligunt, qui capite octauo apud Ioannem ait: Principium, qui loquor vobis. Ac ... : Ego qui vobiscum sermones confero, sum rerum omnium principium. Capite octauo Prouerbiorum loquitur in hunc modum Dei filius, qui ibi Dei sapientia vocatur. Dominus possedit me in initio viarum suarum. Pro quo recte poteris vertere. Dominus possedit me initium viarum suarum. Quibus verbis Dei filius se principium illud vocat, de quo dicitur: In principio creauit Deus cœlum & terram. Vbi particula in accipitur pro per, aut cum, quemadmodum alijs locis diuinarum literarum, vt ... en di verba illa paulo antea explanata. Rex in furore & ira magna. Alij per caput libri intelligunt principium libri psalmorum, hoc est primum psalmum ita incipientem: Beatus vir, qui non abijt in consilio impiorum. Intelligi psalmũ hunc de Christo saluatore nostro asserit Augustinus, Hieronymus, Arnobius, Remigius. Sequitur enim: Et erit tanquam lignum: pro quo paraphrasis Chal. ... habet arborem vitæ. Quem locum Hieronymus & Chrysostomus de Christo interpretatur. Ille enim est arbor vitę: de quo ait in Prouerbijs Salomon capite tertio: Lignum vitæ est ijs, qui apprehenderint eum. Et Deus capite secundo Apocalypsis: Vincenti dabo edere de ligno vitæ. Esse autem Christum hoc lignum vitæ asserit Gregorius Nyssenus in libro de creatione hominis. Alij per hunc librum intelligunt prædestinationem: vt sit sensus. In capite libri æternæ prædestinationis de me tanquam de primogenito in multis fratribus, tanquã de præcipuo omnium electorum in primo ac nobilissimo loco scriptum est. De libro hoc ait capite duodecimo Daniel: Omnis qui fuerit inuentus scriptus in libro vitæ. Et apostolus capite quarto epistolæ ad

Margin notes: Hebr. 10. — Hieron. — Genes. — Orig. — Hilar. — Hamer. — Gen. 1. — Ioan. 8. — Prou. 8. — Genes. 1. — Psal. 1. — August. Hieron. Arn. ibi. — Remig. — Psal. 1. Hieron. Chrysos. — Prou. 3. — Apoc. 2. — Nyssen. — Dan. 12.

Phili. 4. læ ad Philippenſes: Quorum nomina
ſunt in libro vitæ. Et Ioannes capite vi-
Apoc. 21 geſimoprimo Apocalypſis: Non intra-
bunt in ciuitatem æternam, niſi qui ſcri-
pti ſun in libro vitæ agni. Et Chriſtus
Luc. 10. Deus noſter apud Lucam decimo: Gaudete, quia nomina veſtra ſcripta ſunt
in cœlis. At hæc nondum complent au-
Geneſ. 1. res meas. Nam principium Geneſis lo-
Pſal. 1. quitur de mundi creatione: primus pſalmus de hominis felicitate: liber vitæ
eſt prædeſtinatio: in hoc autem pſalmo
trigeſimonono loquitur Chriſtus de ſacrificio, & de ſeipſo immolando. Quare congruentius videtur, vt per hunc li-
Leuit. 1. brum intelligatur Leuiticus, qui eſt liber ſacrificiorum, & per caput eius principium. Cum enim Dei filius vnige-
Pſal. 39. na loqueretur in pſalmo illo cum patre
de ſe ipſo in ſacrificium offerendo, & liber Leuiticus agat de ſacrificijs, de illo
videtur illud intelligi. In capite libri
Leuit. 1. ſcriptum eſt de me, vt facerem voluntatem tuam. Nam primo capite Leuitici agitur de vitulo pro mundi peccato
immolando, per quem Chriſtus ſignifi-
Leuit. 16 cabatur. Vitulus ille, vt ex eodem libro
conſtat capite ſextodecimo, cremabatur
extra caſtra: & Chriſtus occiſus eſt extra
Hebr 13. ciuitatem. Ad id alludit apoſtolus capite
tertiodecimo epiſtolæ ad Hebræos, cùm
ait: Propter quod Ieſus vt ſanctificaret per
ſuum ſanguinem populum, extra caſtra
paſſus eſt: exeamus nos ad eum improperium eius portantes. Hoc voluit Chriſtus
ſignificare, cum id quod futurum erat, de
Matt 21 ſe ipſo prædixit in euangelio: Eiecerunt
Marc 12 eum extra vineam, & occiderunt. Vi-
Luc 20. neæ nomine intelligitur Hieroſolyma, extra quam eiectus fuit, & in monte Caluariæ occiſus & immolatus. Alij per hunc librum intelligunt totam
ſacram ſcripturam, & per caput eius
intelligunt eius epitomen & compendium, in quo capita & ſummæ rerum
omnium præcipuarum continentur. Ita
hunc locum explanat Theodoretus, & Theod.
poſt eum Antonius Flaminius. Et eſt Flamin.
admirabilis explanatio, ac omnium meo
quidem iudicio præſtantiſsima. Tota
enim lex & diuinorum vatum oracula, tota denique ſancta ſcriptura teſtatum reliquit in vetere teſtamento, fore vt vnigena Dei filius è cœlo in terram deſcenderet, ac hominum genus
morte ſua a morte liberaret. Huic explanationi fauent verſiones Aquilæ, & Aquila.
Symmachi, quæ habent: In inuolu- Symm.
cro libri: vt ſit ſenſus. Aſſumatur totum vetus teſtamentum, & redigatur
in ſummam, iungantur omnia præcipua, quæ in eo ſcripta ſunt, & in volumine ſeu inuolucro ſummatim ſcribantur: totum hoc de Chriſto venturo & immolando loquitur. Diuus Hie- Hier.
ronymus vertit ex Hebræo: In volumine libri ſcriptum eſt de me. Pagninus: Pag.
In libro libri. Paraphraſis Chaldaica:
In volumine libri legis. Quæ omnia
in idem recidunt. Septuaginta habent:
ἐν κεφαλίδι βιβλίου: Hoc eſt, in
capite libri: vbi per caput volumen intelligunt ſummarum. In Hebraico eſt:
בִּמְגִלַּת סֵפֶר Bimgilath Sepher. Nomen Megilah deriuatur à verbo Galat, quod ſignificat inuoluere, quòd in
eo multa, quæ alijs in locis diſperſa erant, ſint ſummatim inuoluta. Aſpicis igitur totum vetus inſtrumentum
de Chriſto loqui. Id ſignificauit idem
Chriſtus apud Ioannem capite quin- Ioan. 5.
to, cùm dixit: Scrutamini ſcripturas,
quia

quia ipsæ sunt, quæ testimonium perhibent de me. Et apparens duobus discipu-
Luc. 24. lis euntibus in castellum Emaus, vt Lucas ait capite. 24. dixit illis: O stulti & tardi corde ad credẽdum in omnibus, quæ locuti sunt prophetæ. Nonne hæc oportuit pati Christum, & ita intrare in gloriam suam? Et incipiens à Mose, & omnibus prophetis interpretabatur illis in omnibus scripturis, quæ de ipso erant. Id indicat Petrus apostolorum princeps ca-
Act. 3. pite tertio Actorum apostolorum, ita dicens: Deus autem qui prænuntiauit per
Act. 10. os omnium prophetarum pati Christum sui, sic impleuit. Et capite decimo: Huic omnes prophetæ testimonium perhibẽt remissionem peccatorum accipere per nomen eius, omnes qui credunt in eum. Hoc voluit Deus significare in trãsfiguratione, cùm esset inter Mosem & Eliam de exitu eius loquentes, quem completu-
Matt. 17 rus erat Hierosolymæ. Hoc est de morte, quam erat passurus. Nã lex & prophetæ de Christo loquuntur: scopus enim to-
Luc. 9. tius scripturæ Christus est. Per Mosem intelligitur lex, per Eliam verò prophetia: hæc autem duo Christum habent in medio ad illum respicientia. Idem est esse Christum inter Mosem & Eliam, ac esse propiciatorium inter duos cherubi-
Exod. 25 nos, vt capite. 25. Exodi scriptum legimus. Per propiciatoriũ intelligitur Chri-
Rom. 3. stus, quem vt ait diuus Paulus Romanorum tertio, proposuit Deus propiciatoré per fidem in sanguine ipsius. Et vt ait in
1. Ioan. 2 prima epistola sua diuus Ioannes, ipse est propitiatio nostra. Per duos cherubinos lex & prophetia, quæ Christum intuentur, de quo loquuntur. Aspicis igitur librum illũ de quo loquitur Christus psalmo trigesimo nono esse totum vetus testamentum, vbi ipsius Christi Dei nostri mysteria sunt æternis consignata monimentis. Vbi per caput intelligitur summa & compendium: & iuxta aliorum sententiã per caput principium significatur. Hoc autem Danielis loco accipitur caput pro mente, cogitatione, & imaginatione: quemadmodum psalmo vi-
gesimosecundo. Impinguasti in oleo Psal. 22.
caput meum. Vbi Didymus ait caput Didym.
pro mente appellatum esse, oleum pro afflatu Spiritus Sancti. Vt enim oleum lucem nutrit, laborem leuat, faciem exhilarat: sic ille animi lumen fouet, mentem recreat, cor afficit voluptate: quam obcausam oleum lætitiæ vocatur: dicente diuino psalte psalmo. 44. Vnxit te Psal. 44
Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.

¶ *Tu rex cogitare cœpisti.* Non solùm somnium, sed quid ante illud cogitauerat, indicat, vt maiorem rei adhibeat certitudinem, ordinem seruet, & regi maiorem faciat admirabilitatem.

¶ *Non in sapientia quæ est in me, plusquàm in cunctis viuentibus.* Id est, nõ quòd sim alijs hominibus sapientior. Legendum erat: non in sapientia, quæ non est in me plusquã in cunctis viuentibus. Sed prima negatio cadit super totã hanc orationem habens vim duarum negationum. Quod est apud Hebræos frequens.
Capite decimonono Leuitici: vbi nos ha- Leuit. 19
bemus: Non peiurabis in nomine meo, nec polluesnomen Dei tui: litera Hebraica non habet nisi vnam negationem, quę tamen duarum habet vim: ita enim habet: Non iurabis in nomine meo mendaciter, & pollues nomen Dei tui. Eodem modo illud explanandum existimo, quod est capiti. 33. Deuteronomij manda- Deut. 33

tum. Viuat Ruben, & non moriatur, & sit paruus in numero. Pro quo legendum erat: nec sit paruus in numero, nisi prima negatio totam comprehenderet orationem. Est enim horum verborum sensus: Viuat Ruben in hoc seculo, & non moriatur morte immatura, nec sit paruus in numero posterorum, sed propaget progeniem, & posteritatem suam.

¶ *Sacramentum hoc*. Idest arcanum hoc. Quasi dicat: Non humana scientia apertum est mysterium hoc: sed fuit mihi à Deo prolatum & ostensum, vt tu scires, quæ ventura sunt. Euitat arrogantiam & ostentationem: & regem afficit honore, propter quem facta fuit illa somnij apertio & reuelatio.

¶ *Tu rex videbas*. Nimirum visione imaginaria in somnio. Erat statua illa magna, quia regna quæ magna hominibus videntur, significabat. Erat intuitus eius terribilis propter regnorum bella & controuersias successiones, quæ non sine infinita hominum cæde & periculo efficiuntur.

¶ *Sine manibus*. Hoc est, sine industria humana. Et lapis hic ita omnia contriuit, vt redigerentur in fauillam, quæ rapitur à vento, cùm repurgatur triticum in area.

¶ *Hoc est somnium*. Hoc est, quod somniasti. Rex prudenter omnia audi verita tem recognoscens.

F ❧ *Tu rex regũ es: & Deus cœli regnum & fortitudinem & imperium, & gloriã dedit tibi: & omnia in quibus habitant filij hominũ, & bestiæ agri: volucres quoque cœli dedit in manu tua: & sub ditione tua omnia constituit. Tu es ergo caput aureum. Et post te cõsurget regnũ aliud minus te argenteũ. Et regnum tertium aliud æreum, quod imperabit vniuersæ terræ. Et regnũ quartũ erit velut ferreũ: quomodo ferrum cõminuit & domat omnia: sic cõminuet & conteret omnia hæc. Porrò quia vidisti pedum & digitorum partem testeam figuli, & partem ferream, regnum diuisum erit: quod tamen de plantario ferri orietur, secundum quod vidisti ferrum mistum testæ ex luto. Et digitos pedum ex parte ferreos, & ex parte fictiles: ex parte regnum erit solidũ, & ex parte contritum. Quòd autem vidisti ferrum mistum testæ ex luto: commiscebuntur quidem humano semine, sed non adhærebunt sibi, sicuti ferrum misceri non potest testæ. In diebus autem regnorũ illorum suscitabit Deus cœli regnum, quod in æternum non dissipabitur: & regnum eius alteri populo non tradetur: comminuet autem & consumet vniuersa regna hæc. & ipsum stabit in æternum. Secundum quod vidisti: quod de monte abscissus est lapis sine manibus, & comminuit testam, ferrum, & æs, & argentum, & aurum, Deus magnus ostendit regi, quæ ventura sunt postea. Et verum est somnium, & fidelis interpretatio eius.* G

¶ *Tu rex regum*. Vocat eum, quemadmodum illum alij vocabant. Vocabatur autem rex regum, quia multos reges debellauerat, & vicerat. Ita etiam appellatur apud Ezechielem capite. 26. Ezec. 26

¶ *Deus cœli regnum, & fortitudinem, & imperium & gloriam dedit tibi*. Vult significare omnia Dei esse, & ab eo bona cuncta procedere, cuius numine & prouidentia omnia gubernãtur. Ac illum esse, qui dat regna, & alia tam corporis quam animi bona. Id significabat scala quam vidit Gen. 28. Iacob à cœlo ad terram veniẽtem, per cuius gradus à Deo bona omnia descendũt. Vnde Iacobus apostolus capite .1. canonicę suę: Omne datum optimũ, inquit, & Iacob. 1. omne

omne donum perfectum desursum est descendens à patre luminum. Id aliquo
Esdr. 1. modo intelligebat Cyrus, qui vt Esdras capiti primo mandauit: Omnia, inquit, regna terræ dedit mihi Deus cœli.

¶ *Et omnia.* Subaudi loca, in quibus habitant homines, & feræ, & volucres, dedit tibi Deus: omnia sunt potestati ac ditioni tuæ subiecta. Nihil est, quod tibi non pareat, quod tibi peruium non sit. Vtitur Daniel ea orationis exornatione, quam rhetores Græci hyperbolem, Latini superlationem vocant. Vult significare esse Nabuchodonosorem admodum potentem: ideo hac vtitur figura ad eius potentiam exprimendam, & verbis amplificandam. Sed nec Nabuchodonosoris principatus, nec vllus alius ita vniuerso orbi præfuit, vt nullam prouinciam relinqueret indomitam. Testantur hoc aræ Alexandri Magni, columnæ Herculis, Cthesiphon Romani imperij ad Orientem limes. Vtitur David hoc hyperbolico sermone, cùm ait
Psal. 17. psalmo decimoseptimo terribiles extitisse motus, & desidente terra intimas ac profundas aquarum venas apparuisse, & retecta fuisse fundamenta orbis terrarum. Eodem ferè modo Deus apud
Esai. 13. Esaiam capite tertiodecimo: Cœlum, inquit, turbabo, & conquassabitur terra propter indignationem domini exercituum. In quorum verborum expla-
Hieron. natione diuus Hieronymus: Hæc est, inquit, superlatio, qua vehementissimam iram Dei vates sanctus exagge-
Ioel. 1. rat. In eundem modum Ioel ad amplificandam orationem hostium multitudinem & feritatem: Gens, inquit, ascendit super terram meam fortis, & innumerabilis: dentes eius vt dentes leonis, & molares eius vt catuli leonis. Ita id existimo intelligi, quod capite sexto apud Matthæum Christus ait: Te autem Matt. 6.
faciente eleemosynã nesciat sinistra tua, quid faciat dextera tua.

¶ *Tu es ergo caput aureum.* Hoc est, caput aureũ statuæ te designat, regnúmque tuum significat. Vt aurum alijs metallis illustrius est: ita regnum Nabuchodonosoris fuit alijs præstantius. Fortasse ideo cum auro comparatur, quia victis inimicis magna pace & misericordia erga indigentes vtebatur. Nam oleum misericordiam significat, aurum autem sumitur pro oleo vel ob colorem, vel ob puritatem. Vnde verba illa Zachariæ capite quarto: Quid sunt duæ Zach. 4
spicæ oliuarum, quæ sunt iuxta duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro? possunt ita verti: Quid sunt rami oliuarum, qui sunt iuxta duo rostra aurea, que effundunt ex se aurum. Hoc est, quid sibi volunt hi duo ramuli oliuarũ, qui sunt inter duas ampullas aureas, quę effundunt ex se oleũ in candelabrum? Hoc candelabrũ aureũ omnia illuminans Christus est: duo rami oliuarũ sunt Zorababel & Iosue filius Iosedech, de quibus illic Zacharias loquebatur: per quos intelligebatur sacerdotiũ & regnũ: nã sacerdos & rex oleo vngebantur. Christus autẽ eos illustrat, quia regum & sacerdotũ lumen à Christo est. Aspicies illo in loco effundere aurum in candelabrum idẽ esse quod oleũ effundere. Accipitur etiam aurũ pro aeris nitore & tranquillitate: vt capite 37 Iob 37.
Iob: Ab aquilone aurum venit. Pro quo quidam vertunt: Venit à Septentrione serenitas auro similis. Ventus enim aquilo dissipat nubes, & affert serenitatem & splendorem instar coloris auri. Igitur

propter misericordiam & placabilitatem in pace forsitam regnum Chaldæorum per aurũ significabatur. Vel propter diuitias, quibus affluebat. Dicitur autem caput, quia alijs regnis dignitate excellebat & principatu: & quia inter quatuor regna hîc designata ipsum primum erat. Imò omnium regnorum primũ fuit Babylonicum, cuius clauum tenuit Nemroth, vt constat capite decimo Geneseos. Gen.10.

¶ *Et post te consurget regnum aliud minus te argenteum.* Hoc est regnum Medorum & Persarum, quod ideo designatur per duo brachia, quia duo quódam regna fuerunt: quæ postea copulata in vnum redacta sunt, cuius rex fuit Cyrus, qui mater no genere à Medis, paterno à Persis ducebatur. Et vt ait Theodoretus, per dexteram paternum genus, per sinistram maternum significatur. Theod.

¶ *Regnum aliud tertium æreũ.* Siue æneũ. Hoc fuit regnum Græcorum, præsertim tempore Alexandri Magni, quando non solùm in re militari, sed etiam in eloquẽtia & philosophia magni nominis viri floruerunt. Signatum est autem ære propter Græcorum eloquentiam, quod latius ac longius sonuerit, quàm Babyloniorum & Persarum.

¶ *Regnum quartum erit velut ferreum.* Sicut ferrum. Hoc fuit Romanorum imperium, quod instar ferri alia conterentis, cetera regna domuit, atque contriuit. Est autem signatũ duabus tibijs propter imperij partitionem in Constantinopolitanum & Germanicum, siue Orientale & Occidentale. Vnde insigne imperiale est aquila duorum capitum. Quid enim auiũ regina bicipite significatur, nisi duorum imperiorum diuisio? Itaque per quatuor partes præcipuas statuæ, quatuor mundi regna siue imperia intelliguntur, nempe Babylonicum, Persicum, Græcũ, Romanum. Ita Hieronymus, Theodoretus, & alij hunc locum explanant. Tamet si Paulus Orosius per hæc quatuor regna intelligit Babylonicum ad Orientẽ, Macedonicum ad Septentrionem, Punicum ad Meridiem, Romanum ad Occidentẽ. Hieron. Theod. Orosius

¶ *Porrò quia vidisti pedum & digitorũ partem testeam figuli.* Per digitos intellige digitos pedum: qui pedes partem habebãt luteam, partem verò ferream: quædam pars erat ex ferro, quædam ex terra. Quo significabatur Romani imperij diuersitas: nam in principio fuit ferreum, hoc est fortissimum, postea verò luteum, hoc est fragile & debile. Hæc autem fragilitas orta est ex diuisione propter bella ciuilia, & intimas Romanorum discordias, & acerbas diuturnasq; contentiones, atq; crudelia exitiosaque dissidia. Cùm enim ambitione ducti honores quærerent, alij alijs nefaria bella gerebant: & ita vim imperij labefactabant. Et quoniam diuisio hæc ex imperij dimanabat fortitudine, ait Daniel: Quod tamen de plantario ferri oriebatur: hoc est de planta pedis statuæ, quæ ferrea erat. Sensus est: Quæ diuisio Romanorum originem habebat à ferro plantæ pedis, per quod fortitudo & diuitiarum abundantia significabantur. Accipitur itaque plantarium pro planta pedis. Sed quia plantarium est locus, vbi arbores sunt insitæ teste Plinio libro decimoseptimo, possunt hæc verba hunc habere sensum: Quæ diuisio oriebatur in loco, vbi plantata fuerat fortitudo: vt per hunc locum intelligatur Roma, quę erat veluti pomarium quoddam insitum arboribus non pomorum, sed virium. Vel accipitur plantarium pro firmitate, vt significa- Plinius.

gnificaret imperium diuidendum, quod tamen aliquid de firmitate ferri haberet. Regnũ Romæ cœpit à fratricidio, deinde plerunque seditionibus laborauit, & diuisionibus: quæ hoc loco significantur. Sed meo quidem iudicio præcipuè hîc loquitur Daniel de discordia inter Iulium Cæsarem, & magnum Pompeium.

¶ *Quod autem vidisti ferrum mistum testæ ex luto, commiscebuntur.* Hæc mistio fuit per contactum, ideo non fuit propria. Nõ enim ferrum & lutum ita miscentur, vt ex illis duobus vnũ formaliter fiat. Vult generaliter vna comprehensione significare Romanorum connubia, quibus genus suum propagabant, & amicitia coniungebantur. Sed non adhærebãt sibi per sincerum amorem & veram charitatem propter intestinas & domesticas discordias: quemadmodum ferrum non potest cum testa nisi superficialiter, vt ita dicã, commisceri. Præcipuè tamen significat matrimonium inter Pompeium & Iuliã filiam Iulij Cæsaris, quod conflatũ fuit, vt inter hos duos principes amicitiã conciliaret, quam conciliare non potuit. Lege Suetonium Tranquillum, Plutarchũ, Lucium Florum, & alios historicos, vbi hæc poteris videre. Insuper intueberis Romanorum in omni ferè ætate dissidia. Ex quo effectum est, vt vrbs illa Roma à Romulo, vt aiunt, appellata, illustrissimum orbis terrarum monumentũ, arx totius mũdi, domus fortitudinis, imperij, & dignitatis, terror vniuersi, triumphorum gloria, quæ alias vrbes expugnabat, ab alijs expugnaretur. Sed modò nobilior est quàm olim propter fidem, & summi pontificis, Christi vicarij assistentiam & principatum. At si ad antiqua & magnifica ædificia respicias, videbis non nulla deserta, alia partim diruta, partim penitus euersa. Nec mirum, nam omnia hæc regna terreos habẽt pedes in statua, & lutea fundamenta. Hic est seculi status, hæc est mundi conditio: nulla est in eo firmitas, nulla perpetuitas, nulla constantia. Intuere animo hanc statuam tam amplam & eximiam ex auro, argento, ære, & ferro conflatam, qua mũdi regna, nominis celebritas, diuitiæ & dignitates significatæ sunt, videbis eam fictilem in pedibus, fragilem & caducam, quæ ruit, fluxit, & euanuit, & fuit in minutissimas fauillas redacta, quæ raptæ à vento amplius non apparuerunt. Id mentis oculis perspiciebat Salomon, cùm diceret: Vanitas vanitatum, & omnia vanitas. Huiusmodi sunt ea, ad quæ insipientes mortales desiderio flagrantes rapiuntur. Cùm se tibi ante oculos obtulerint mundi opes & honores, & magnum quippiam ac gloriosum tibi visum fuerit harũ rerum decus, caue ne decipiaris. Quæ in summo à pretiosa incipiunt materia, detrimentis cursum conficiunt, & tandem in vilissimam materiam finiuntur. Si huiusmodi res tibi ante oculos principium proposuerint, respice ad earum finem, videbis eas in luto finiri & terminari, incertasq; esse, instabiles, & in casu sitas. Earum fundamentum lutum est caducum, & finis interitus. Quanquam in lætitia auri exordiri videantur, in mœrorem tamen terræ desinunt; & in nihilum rediguntur. Sed id nolunt perpendere, qui eas concupiscunt, summis infinitæ cupiditatis stimulis concitati. Fluctus maris se in altum extollentes, sonitum horribilem edẽtes, longè lateque spumantes cùm attingunt terram littoris, statim extenuantur & cõsumuntur. Eodem modo sublimes mundi sta-

Tranq. Plutarc. Florus.

Ecclés. 1

Similitudo.

di status ac splendidi tituli qui in mari huius mundi multos rauco vanitatis sonitu terrebant, cum attingunt terram sepulchri, confestim desinunt esse, & finem faciunt: & eorum principum & magnatum potentia eodem sepulchro obruitur, quo corpus: eorumq; nomē sensim obscuratur, & euanescit. Hæc enim vana potius simulachra sunt, quàm solidæ res. Non vidit Babylonius princeps mūdi regna & diuitias nisi in imagine: quia hæc non tam res, quàm imagines possunt rectè appellari. Statua erat id, quod vidit, non res solida: figura erat, non natura. Eam obcausam ait apostolus capite septimo prioris ad Corinthios: Præterit figura huius mundi. Non naturam ait præterire, quam philosophi substantiam vocant, sed figuram. Vt figura in pariete picta qualibet aquæ gutta deletur: sic mundi potentia qualibet mutatione amittitur. Ea ratione ductus diuinus vates eam psalmo. 72. imaginem vocat, cùm ait: In ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges. Acsi dicat: Tu Deus qui in cœlesti ciuitate tua habitas, vanorum hominum imagines, vt pote opes & dignitates, & nominis claritatem & amplitudinem euertes & consumes. Ostendes ludibria esse, & nihil ea, quibus ipsi inflantur, cùm nihil aliud sint, quam vanitas & vmbra. Vt ædificium in imo solo extructum nec fulmine concutitur, nec hiatu absorbetur: sic abiectus vitæ status non est maximis ærumnis expositus. At res secundæ in fastigio dignitatis seculi collocatæ multis sunt obnoxiæ ruinis & calamitatibus. Imagines sunt fallaces quolibet periculo deletæ. Nec mireris si hæc audias imagines vocari, cùm homo ipse imago quædam sit. De eo ait idem psalmographus psalmo. 38. In imagine pertransit homo, sed & frustra conturbatur. Acsi dicat: Cùm homo vitam pertrāseat tanquam imago adumbrata, nihil habēs expressi, tanta tamen ducitur vanitate & amentia, vt nesciat pusillum illud, quod habet vitæ, in tranquillitate & quiete traducere: sed turbulentis ac effrenatis animi perturbationibus concitatur, ad illa aspirans, quæ mobilia sunt, fugacia, caduca, siue securitate, quæ nunquam perennia fuerunt: sed aut statim decidunt, aut obruūtur hominum interitu, aut obliuione posteritatis extinguuntur. Nihilominus ea ardenter optamus, non attendentes nobis ipsis perniciem machinari. Papiliones vermiculi aligeri quia lucernæ delectantur splendore, ad illam proximè accedunt in medio flammæ volitantes: ex quo efficitur, vt mortem sibi consciscant. Non ita morerentur, nisi ad lucem intus accederent, non accederent, nisi illa oblectarentur. Ita plerique mortales inani mundi gloria delectati eam ambitiose quærunt, & amplectuntur: ex quo eorum conflatur exitium: nam falsi honoris specie decepti vnde eum consequi putāt, inde eorum dedecus dimanat, & pro breui gloria in perpetua ignominia voluuntur. Vidi, inquit diuinus citharœdus, impium super exaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani: & transiui, & ecce non erat: quæsiui eum, & non est inuentus locus eius. Viderat eos, qui scelere & malificio pascebantur, rerum secundarum potitos. At reflante vento aspexit eos ex illustri & florente rerum statu in acerbas calamitates, illasque perpetuas præcipitatos, eorumque nomen æterna obliuione deletum. Mundi status est veluti lingula stateræ aurificis, quæ quolibet pondere moue-

Marginalia: 1. Cor. 7. — Similitudo. — Psal. 72. — Similitudo. — Psal. 38. — Similitudo. — Psal. 36. — Similitudo.

Similitudo. mouetur. Quid mobilius, quid incertius, quid inconstantius? Vt sydera errantia quæ deprimuntur in signo vno, extolluntur in altero, & è contrario: ita qui hodie sunt abiecti nulla illustri laude celebrati, cras erunt magnis affecti honoribus, & in præclara dignitate constituti. Contrà verò qui modò in ore hominum cũ gloria & celebritate versantur, paulo post omnibus honorum ornamentis spoliabuntur. Conspiciamus rerum humanarum varietatem, imbecillitatem, & inconstantiam: eorúmque casus & ærumnas, qui cum opibus affluerent, & lætitia gestirét, in medio cursu ceciderunt, in memoriá reuocemus. O falsam spem, ô variam volucrémque mundi commutationem: O cæcam nostram cupiditatem: O amentiam deplorãdam: quàm cito nostra gaudia in lachrymas conuertuntur: Illud est hoc lòco aduertendum, non solum diuinum nostrum vatem vocasse mundi regna statuam aut imaginem, sed etiam affirmasse eam in somnijs visam fuisse. Qui vident vitæ labores & ærumnas, vigilant: qui autem eius gloriam & potentiam, dormiunt. Somnium est seculi huius gloria, & opum affluentia: & qui ad res illas ardenter aspirat, vt somnium euanescit. Ita enim capite. 20. Iob scriptũ legimus: Velut somnium aduolans non inuenietur: transibit sicut visio nocturna. Acsi dicat: Euanescit omnis homo, qui diuitijs affluit, & rerum secundarum potitur: transibit eius felicitas tanquam somnium inane, atque instar visi nocturni fugiet, & peribit. Et diuinus psaltes mortalium vanitatem, humanæ prosperitatis incertitudinem, & lamentabilium casuũ miserias animo perspiciens has ad dominum voces effudit, Deiecisti eos, dum al-

Iob. 20.

leuarentur. Quomodo facti sunt in desolationem: Subitò defecerunt: perierunt propter iniquitatem suam. Velut somnium surgentium domine, &c. Et psalmo. 89. Id quod nos habemus. Quæ pro nihilo habentur, eorum anni erunt: potest verti ex Hebræo: Quæ pro nihilo habentur, ea somnium sunt. Pro quo diuus Hieronymus transtulit: vt somnium erunt. Alij vertunt: Inundas eos, somniũ sunt. Vt sit sensus: Immissa inundatione rapis eos domine subitò de vita, & veluti somnium perpetuę traduntur obliuioni: Non parcis hac in re Deus plebeijs, nec principibus. Ideo idem psalmographus Deum vocat terribilem, qui aufert spiritum principum: Vel vt potest verti ex Hebræo: Qui vindemiat vitam principum. Et Ecclesiasticus capite. 34: Somnia, inquit, extollunt imprudentes. Mundi gaudia & fallaces diuitias quibus homines inflantur, somnia vocauit. Et statim addidit: Qui apprehendit vmbram, & persequitur ventos: sic qui attendit ad visa mendacia. Pestilentes voluptates & inanes diuitias appellauit visa mendacia. Non sat esse existimauit vocare illa mendacia, sed visa, aperta, & manifesta mendacia. Et confestim adiecit. Hoc secundum hoc visio somniorum. Quorũ verborum hic est sensus. Hoc quod non est vera felicitas, etiã si id videatur esse: quod non est hoc, quod non est solida res, sed secundum hoc, hoc est, sed inane simulachrum: profectò est somnium transiens. Plato inanem spem fugacis prosperitatis somnium appellabat vigilantis. Ipsa vita nostra somnium est. Quid fragilius illa, quid fugacius, quid inanius? Homerus libro sexto Iliadis homines comparat cũ arborum folijs, quæ modò virescunt, modò aresc-

Psal 72. Psal 89. Hieron. Psal. 75. Eccl. 34. Plato. Homer.

dò arescunt: nunc pulchritudine decorantur, nunc à vento rapiuntur. Qua sententia oblectabatur Pyrrho Academicus au-
Pyrrho Laerti. thore Laertio. Menander apud Plutar-
Menãd. Plutar. chum in libello consolatorio ad Apollonium: Nullum, inquit, animal est, quod crebrius ac velocius modò surgat, modò cadat, quàm homo: nullum debilius &
Euripi. inconstantius. Euripides huius seculi felicitatem vnum tantùm diem durare di-
Phaler. xit. Qua in re fuit à Demetrio Phalereo omnium illius ætatis philosophorũ politissimo non immeritò reprehẽsus, quòd non integrum diem, sed temporis pun-
Pindar. ctum dicere debuisset. Pindarus hominẽ vocauit vmbræ somnium. Aduerte, obsecro. Non solùm somnium, sed somnium
Æschil. vmbræ illum vocauit. AEschilus apud
Stobæ. Stobæum vitam humanam cum vmbra
Sopho. fumi comparabat. Sophocles in Aiace nihil aliud ait esse hominem, quàm vmbram & ventum. Hinc ortum est tritum illud vetustate prouerbium: Homo bulla. Est autem bulla tumor ille inanis apparens in aquis, qui eodem ferè instãti quo nascitur, euanescit. Sed quorsum cito philosophos, cùm habeamus perspicua diuinarum literarum loca id ipsum asserẽtia.
Iob. 14 Homo, inquit capite quartodecimo Iob natus de muliere breui viuens tempore, repletur multis miserijs: qui quasi flos egreditur, & conteritur, & fugit velut vmbra, & nunquam in eodem statu perma-
Psal. 28. net. Dauid psalmo. 28. Vniuersa, inquit,
Psal. 101 vanitas omnis homo viuẽs. Et psalmo. 101 Defecerunt sicut fumus dies mei. Et paulo post: Dies mei sicut vmbra declinaue-
Iaco. 4. runt: & ego sicut fœnum arui. Et Iacobus apostolus capite quarto epistolæ suæ: Quę est vita vestra? Vapor ad modicum parẽs, & deinceps exterminabitur. Est igitur vita nostra somnium, & mundi prosperitas somnium, & statua visa in somnijs, quæ in fragili luto finitur, per quam opes, diuitiæ, magistratus, & imperia significantur. De quibus diuinæ literæ capite quinto Sapientiæ hæc verba moni- Sap. 5.
mentis consignarunt. Omnia illa transierunt sicut vmbra, & tanquam nuntius præcurrens: & tanquam nauis, quæ pertransit fluctuantem aquam, cuius cùm præterierit, non potest vistigium inueniri, nec semita carinæ illius in fluctibus. Cur igitur tam ardẽter quærimus, quod tam parum durat? Præsertim cùm nemo possit duobus dominis seruire, Deo & diuitijs: vt ipse Deus capite sexto apud Matthæum testatur. Ioseph in AEgypto Matt. 6.
elegit Deo æterno potius seruire, quàm Gene. 39
impudicæ AEgyptiæ, & reliquit palliũ, vt honestatem conseruaret. Elisæus reli- 3 Re.
quit boues & aratra, vt sequeretur Eliã. 4. Re.
Ipse Elias reliquit amictum, vt ascenderet in cœlum. Nos relinquamus mundi opes mobiles & fluxas: ac illas quęramus, quæ animum amplificent, quibus illi qui Deũ amore amplectuntur, sine dubitatione cumulantur. Eos imitemur, qui diuitias mundi pro nihilo putarunt, qui animos è corporum contagione seuocarũt, & ad Christi imitationem contulerunt. Eos fugiamus qui ad eas toto animo aspirant. Vt in argento viuo omnia natant Similitudo.
præter aurum, quod in illud ingreditur: sic in corde auari nihil insidet nisi aurum & lucrum: nam virtutes, bonæ disciplinę, & cætera huiusmodi fluitant in summo, animum autem haud quaquam ingrediũtur. Alij amore diuitiarum flagrant, vt illis intemperanter abutantur. Filius prodigus apud Lucam capite quintodecimo Luc. 15.
dum afflueret diuitijs, recessit à patre, & à seipso:

a seipso;dum autem inopia lab raret,redijt ad illum, & ad se. Ita enim ait Lucas:In se reuersus dixit: Quanti mercenarij,&c. Qui ad se reuertitur, extra se vagabatur. Misit Deus Mosem ad AEgyptum,nec ei diuitias dedit, nec corporis voluptates:sed virgam,qua munitus ederet mirabilia. Amplectamur virgam illam, per quam crux Christi erat adumbrata:portemus crucem domini,& diuitias,delicias,voluptates,magistratus,potentiam,honores,& alia huiusmodi quæ eximia plerisque & præclara videntur, parua ducamus,eaque ratione stabili firmaque contemnamus,& lutum,inanem imaginem,& Babylonicam statuam caducam & intus vanam,& vmbram atq; somnium existimemus.

Exod. 4

¶ *In diebus autem regnorum illorum.* Hoc est, decursis temporibus regnorum, de quibus facta fuit mentio, durante regno seu imperio Romano. Vel multo rectius per regna illa in plurali non quatuor illa, quorum meminit, sed solùm Romanū intelligit imperium,quod omnia regna illa co tineret. Tunc natus est Christus Deus noster imperij gubernaculum tenēte Augusto Cæsare Octauiano. Tunc enim vt ait capite secundo euangelij diuus Lucas,exijt edictum à Cæsare Augusto,vt describeretur vniuersus orbis. Hanc existimo esse germanam huius loci explanationem. Ex qua habes validum aduersus Iudæos argumentum ad ostendēdum venisse Christum. Quoniam venturus erat, vt constat ex hoc loco,quando regnum Babylonicum,& Persicum, & Græcum erat imperio Romano subiecta: quemadmodum fuerunt tēpore Augusti Octauiani. Nunc autem nullum horū regnorū in imperio paret Romano. Nam Medi & Persæ subiecti sunt regi Sophio, Babylonij & Græci Turcarum principi: qui duo principes sunt imperij Romani hostes, & acerrimi aduersarij.

Luc. 2.

¶ *Regnum quod in æternum non dissipabitur.* Hoc est regnum æternum. Intelligi hoc de regno Christi,non solùm Christiani,sed etiam Iudæi fatentur. Hac in re solùm differimus,quod nos Christum venisse profitemur, illi non venisse, sed venturū esse existimant,adhibentes huic existimationi pestilentem contumaciam non à magnitudine animi inductā, qua carent,sed à perfidia & amentia, quibus abundant. Imitantur stulti homines hac in re Britanos, quos vulgus appellat Inglesios,qui regem suum Arturum ridiculè expectant,qui eos diuites, potētes,ac felices faciat. Qui rex iā venit, & multis abhinc annis excessit è vita: & tamē ab illis expectatur. De hoc Christi regno ait psalmo.96.diuinus citharœdus: Dominus regnauit,exultet terra: lætentur insulæ multæ. Tametsi loco illo regnare potest accipi pro vincere & præualere. Psal. 96

¶ *Et regnum eius alteri populo non tradetur.* Hoc est,nunquam ab hostibus penitus extinguetur. Id quidem est Christi regnum in ecclesia catholica quod semper durabit vsque ad finem seculi,deinde in cœlis perficietur. In ecclesia militante inchoatur,in triumphante vero æuo sempiterno permanebit. Duplex est gubernatio regni Christi altera spiritualis, altera secularis. Christus per suos vicarios,per principes ac pontifices regnat in Christianis seculariter, vt ita dicam: in quorum animis regnat spiritualiter, in viris iustis per gratiam in via,& per gloriam in patria. Ac quoniam ecclesia catholica semper est duratura, ex quo id quod

ait

Mat.16. ait apud Matthæum capite sextodecimo
seruator noster: Portæ inferi non præuale
bunt aduersus eam: ait Daniel eam non
esse altero populo tradendam. Oppugna
tur quidem, & oppugnabitur: sed non ex
pugnabitur, nec vnquam euertetur. Si in
vna regione defecerint Christiani, in al-
tera propagabuntur. Semper erunt veri
Christiani: quibus Christus Deus noster
Mat.28. ait apud Matthæum capite vltimo: Ego
vobiscum sum omnibus diebus vsq; ad
consummationẽ seculi. Alij referunt hæc
Danielis verba ad ecclesiam triumphan-
tem, vbi ciues sunt immortales. Prior ex
positio placet doctoribus.

¶ *Et ipsum stabit in æternum.* Alia regna
habebunt finem, Christi vero regnum e-
rit æternum. Id prædixit diuinus ac re-
Psa.144 gius vates his verbis psalmo. 144. Regnũ
tuum regnum omnium seculorum: &
dominatio tua in omni generatione &
Psal.88. generationem. Et psalmo. 88. Inducit
Deum patrem ita loquentem: AEdifica
bo in generatione & generationem sedẽ
tuam. Et quia hæc erant admiranda, allo
quitur statim ipse Dauid Christum ven
turum, cuius regnum æternum fore præ
uidebat: Confitebuntur cœli mirabilia
tua domine: etenim veritatem tuam in
Psal.88. ecclesia sanctorum. Veritatem Dei appel
lat eius promissa. Et paulo post [illegible] it
patrem has voces mittentem: In æternũ
seruabo illi misericordiam [illegible]: & te-
stamentum meum fidele ipsi. Et ponam
in seculum seculi semen eius, & thronum
eius sicut dies cœli. Et thronus eius sicut
sol in conspectu meo, & sicut luna perfe-
cta in æternum, & testis in cœlo fidelis.
V[illegible] Christum semen Dauidis, quia ab
eo [illegible] origine ducebat, [illegible]
Math.1 ta id quod ait Matthæus: Liber genera-
tionis Iesu Christi filij Dauid, filij Abra
ham. Qui Christus regnat in æternum
in ecclesia, quæ in omne tempus vigebit,
atque æuo sempiterno Deo in cœlo frue
tur. Dixit autem thronum Christi dura-
turum sicut dies cœli, hoc est quandiu du
rauerit cœlum: & sicut sol & luna, hoc
est, quandiu sol & luna durauerint, quæ
astra sunt testes perpetuitatis regni Chri
sti, vt ipsum æternũ esse significaret. Non
posse autem hæc Dauidi conuenire indi-
cat id, quod dicitur in eodem psalmo: Ni Psal.88.
hil proficiet inimicus in eo: & filius ini-
quitatis non apponet nocere ei. Est enim
nobis satis perspectum & exploratũ, Da- 2.Re.24
uidem in scelera incidisse, quando popu-
lum inflato animo numerauit: & quando
adulterium commisit, & cædem Vriæ ma- 2.Reg.
chinatus est. Quibus in flagitijs inimicus
profecit in eo, & filius iniquitatis appo-
suit, vt læderet illum. Præterea qui fieri
potest, vt regni perpetuitatem [illegible]
liceretur Dauidi super Hierosolymã æ-
ternam, cum in ea nullum sit regnum Iu
dæorum, sed subiecta sit impijs Turcis Iu
dæorum & Christianorum acerrimis ini
micis? Nullo modo hæc vera esse possunt,
nisi referantur ad Christum, qui natus in
familia Dauidis perpetuò regnat. Nec in
aliam sententiã explanari debet illa Esaiæ Esa.
vaticinatio capiti nono mandata: Multi-
plicabitur eius imperium, & pacis nõ erit
finis. Super solium Dauid, & super regnũ
eius sedebit, vt confirmet illud, & corro-
boret a modo, & vsque in sempiternum.
Et illud Michææ capite quarto. Regna- Mich.4
bit super eos in monte Sion ex hoc nunc
& vsque in seculum. Id intuebatur men-
tis oculis spiritu prophetico illustratus no
ster Daniel, cùm diceret capite septimo:
Potestas eius potestas æterna, quæ non au Dan.
feretur,

feretur,& regnum eius quod non corrũpetur. Et hoc loco: Suscitabit Deus cœli regnum,quod in æternum non dissipabitur:& regnum ejus alteri populo non tradetur: comminuet autem & consumet vniuersa regna hæc, & ipsum stabit in æternum. Hæc omnia oracula explanauit de Christo Gabriel angelus, Dei interpres & nuntius,cùm capite primo apud Lucam his verbis virginem Mariã sanctißimam affatus est: Ecce concipies in vtero,& paries filium, & vocabis nomen eius Iesum. Hic erit magnus,& filius altißimi vocabitur. Et dabit illi dominus Deus sedem Dauid patris eius,& regnabit in domo Iacob in æternum,& regni eius non erit finis. Esse Christum regem, asserit ipse dicens secundo psalmo: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion mõtem sanctum eius,prædicans præceptum eius. Non conuenire autem hæc Dauidi authori psalmi indicant,quæ statim sequuntur: Dominus dixit ad me:filius meus es tu,ego hodie genui te. Quem locum diuus Paulus capite primo epistolæ ad Hebræos de Christo interpretatur,probans esse eum angelis præstantiorem,à patre cœlesti genitũ, de ipsius essentia. Ita Ambrosius, Chrysostomus, Theophilactus, Primasius, & alij locum illum explanant. Dicẽs Deus pater: Ego hodie genui te: significat eum esse filium suum naturà. Quemadmodũ ens,siue qui est, nomen Dei est, quia in eo nihil est præteritum aut futurum, sed omnia præsentia:ita hoc loco: Ego hodie genui te: hæc vox hodie non tempus significat, sed æternitatem: vt sit sensus: Ego ab æterno genui te. Athanasius tamen ait, verba hæc: Filius meus es tu: ad diuinitatem referri, illa autem: Ego hodie genui te: ad humanitatem. Theodorus autem & Hilarius asserunt Dauidẽ hoc versiculo prædixisse Christi reditum ad vitam. Imò ipse Paulus, qui in epistola ad Hebræos hoc de Christi generatione interpretari videtur, in oratione quã habuit, à Luca in Actis apostolorum literis mandata, ostendit vocabulum, hodie, tempus illud significare, quo Christus ab inferis resurrexit. Ita enim ait de patre loquens: Resuscitans Iesum, sicut in psalmo secundo scriptum est: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Sed non est mirãdum, cùm certißimum sit, vnum atque eundem locum diuinæ scripturæ multos posse habere sensus etiam literales. Sed vt vnde digressa est, reuertatur oratio: Christus Deus noster rex verus est. De illo enim ait psalmographus psalmo. 73. Rex noster ante secula operatus est salutem in medio terræ. Vbi per mediũ terræ Basilius intelligit Hierosolymã. Poteris tamen interpretari: in medio terræ: hoc est palam, & coram mortalibus tanquam id in theatro spectantibus. Et psalmo. 149. Lætetur Israël in eo, qui fecit, eum, & filiæ Sion exultent in rege suo: Et Esaias capite. 32. Ecce, inquit, regnabit rex in iustitia, & principes eius in iudicio præerunt. Et capite. 33. Dominus iudex noster, dominus legifer noster, dominus rex noster, ipse saluabit nos. Audi Ieremiam Deum patrem id prædixisse asserentem: Ecce dies venient, dicit dominus, & suscitabo Dauid germen iustũ, & regnabit rex, & sapiens erit. Et faciet iudicium & iustitiam in terra. In diebus illis saluabitur Iuda, & Israël habitabit confidenter, & hoc est nomen, quod vocabũt eum, Dominus iustus noster. Hũc locum non solum catholici, sed etiã Hebræi

Marginalia (left): Luc. 1. — Psal. 2. — Heb. 1. — Ambros. — Chrys. — Theop. — Primasi. — Athana.

Marginalia (right): Theod. — Hila. — Hebr. 1. — Act. 13. — Psalm. 2 — Psal. 73. — Basilius — Psal. 149 — Esa. 32. — Esai 33. — Iere. 23.

bræi

bræi intelligunt de Mesſia, quem Deus appellat germen, ſiue ſemen, ſiue fructū Dauidis, quia ex eo ſecundum carnem duxit genus ſuum. Vocabulum Dauid eſt in datiuo tam in Hebræo, quàm in Græco. Et vocabulum Hebræum ſignificans germen ſignificat etiam Orientem. Qua ratione ducti ſeptuaginta interpretes verterunt: Et ſuſcitabo Dauidi Orientem iuſtum. Oriens enim Chriſtus appel
Zach. 3. latur: vt apud Zachariam capite tertio: Adducam ſeruum meum Orientem. Et
Zach. 6. capite ſexto: Ecce vir Oriens nomen eius. Et vbi nos habemus: Hoc eſt nomē, quod vocabunt eum, Dominus iuſtus noſter: pro domino eſt in Hebręo Iehouah, quod nomen Deum ſignificat, & nemini niſi Deo tribuitur. Conſtat igitur ex hoc Ieremiæ loco, Chriſtum eſſe ex familia Dauidis, & eſſe regem, & verum
Soph 3. Deum. Et Sophonias capite tertio: Lætare, inquit, & exulta in omni corde filia Ieruſalem: abſtulit dominus iudicium tuum, auertit inimicos tuos: rex Iſraël dominus in medio tui. Vbi pro domino eſt in Hebræo Iehouah nomē Dei ineffabile. Aſpicis apertè hunc diuinum vatem aſſerere Meſsiam regem eſſe atque Deum. Ideo vocatur Ieſus Chriſtus, hoc eſt ſaluator & vnctus: ſolus Deus eſt verus ſaluator, & ipſe eſt verus rex: olim e-
Matt. 1. nim rex vngebatur. Vnde volens Matthæus ſignificare eum eſſe Deum & regem dixit: Liber generationis Ieſu Chriſti. Id quod diuini vates prædixerant. At tanta eſt Iudæorum cæcitas, tam tetris tenebris operiuntur, vt expectent Meſsiā purum hominem magnas illis ac multas diuitias terræ allaturum. Nihil ſe extollūt è terra. Eorum caliginem oſtēdit
Zach. 9. ipſorum vates Zacharias, cùm ait capite nono: Exulta ſatis filia Sion, iubila filia Ieruſalem: ecce rex tuus veniet tibi iuſtus & ſaluator, ipſe pauper aſcendens ſuper aſinam, & ſuper pullum filium aſinę. Matt. 21.
Quem locum Matthæus capite vigeſimoprimo de Chriſto Deo noſtro in ingreſſu Hieroſolymæ interpretatur. Hic eſt rex ille, quem magi Orientales quærebant dicentes, vt refert Matthæus capi Matt. 2.
te ſecundo: Vbi eſt, qui natus eſt rex Iudæorum? Vidimus enim ſtellam eius in Oriente, & venimus cum muneribus adorare eum. Nullus rex natus eſt rex pręter Chriſtum. Ideo diuino ſpiritu afflati non dicunt: Vbi eſt puer, qui natus eſt? Sed vbi eſt rex, qui natus eſt rex? Hunc alloquens Nathanael verus Iſraëlita dixit, vt ait primo capite ſui euangelij Ioā Ioan. 1.
nes: Rabbi tu es filius Dei, tu es rex Iſraël. Et ingrediente illo Hieroſolymam honorificè dicebant turbæ, vt ait Lucas Luc. 19.
capite decimonono: Benedictus qui venit rex in nomine domini. Et Pilatus ſuper crucem Hebraicis Græcis ac Latinis literis hunc titulum inſcribi in tabula pręcepit: Ieſus Nazarenus rex Iudæorum, vt Ioannes ait capite decimonono: quē Ioan. 19.
titulum vetuſtate ferè conſumptum vidi ego Romæ, & manibus tenui. Aſpicis igitur, Chiſtū eſſe regē, eiúsq; regnum æternū eſſe, quod nulla vetuſtate delebitur, nulla vnquam obliuione labefactabitur. Sed quia hæc legentibus illa poterit occurrere dubitatio, quale fuerit illud Chriſti regnum, complectar breui, quid ſentiam. Sunt, qui dicāt, fuiſſe Chriſtum temporalem Iudæorum regē, regnúmq; illud ad eum deueniſſe iure hæreditario, quoniam erat ex familia Dauidis, à quo linea recta per regiam proſapiam genus ſuum ducebat: quod ex primo Matthæi Matt. 1.
capite

capite probare contendunt. At si verba euangelistæ perpendant, qui Iosephi genealogiã describit, qui pater Christi non fuit nisi putatiuus, videbũt Christum dominum descendisse quidem ex Dauide, sed non liquidò constare id esse per lineã
Matt.1. rectam. Fateor diuum Matthæum Christi seruatoris progeniem per patres natu
Luc.3. rales descripsisse, diuum verò Lucam per
African. legales, vt ait Africanus fidelis historicus in tractatione Harmoniæ euangelicæ, quem refert Eusebius Cæsariensis li-
Eusebi. bro primo historiæ ecclesiasticæ. In hac
Hieron. sententia sunt Hieronymus in primum
Chrys. Matthæi caput, Chrysostomus homilia
August. secunda in Matthæum, Augustinus libro
Damasc. secundo de consensu euangelistarum, Damascenus libro quarto fidei orthodoxæ: & alij patres sapientia & sanctimonia admirandi. Sed etsi Matthæus recenset parentes naturales Iosephi, non statim sequitur, Christũ qui Mariæ virginis filius est, non Iosephi, ex Dauide per rectã lineam descendisse. Erant quidem ex eadem familia Ioseph & Maria, sed Matthæus nõ Mariæ, sed Iosephi patres iuxta scripturarum morem recenset. Sed esto: do illis descensum hunc per lineã rectã extitisse. Vnde sequitur eum iure hæreditario regnum Iudæorum habuisse? Multi enim filij regis, & nepotes regis, & posteri regũ per rectum ductum, reges non sunt, quia solùm maior natu iure hęreditario regnũ adeptus est, interueniente populi consensu, qui illum principem in regé iurauit. Vnde constabat esse Christũ vltimo Hierosolymæ regi omnibus alijs ex genere Dauidis sanguine propinquiorem? Vbi factus est conuentus, vbi eum Iudæa pro
Ioan 19. rege suo acceperit, & iurauerit? Imò Iudæi dicebãt: Nõ habemus regẽ nisi Cæsarẽ. Quo fieri poterat, vt iure hæreditario succederet in regnũ, quod multo antè nimirũ in trãsmigratione Babylonis extinctũ fuerat? Nã inter captiuitatẽ Sedechiæ vltimi Iudæorũ regis & Christi aduentũ sexcẽti & quindecim anni interfluxerũt.
4.Reg. vltim.
Quare lõgè quidẽ meo iudicio falluntur opinione. Vltimus Iudæorũ rex ex familia Dauidis fuit Sedechias, cuius filij fuerũt corã eo interfecti: & ipse oculis priua-
4.Reg. vltim.
tus, vt talis esset eius vultus, qualis erat animus. Ergo ab eo Christus nõ descẽdit. Sed antea fuerat Iechonias in regia digni-
4.Re.24
tate cõstitutus, qui abductus in Chaldæã fuit in carcerẽ cõiectus. Ac post mortẽ Sedechiæ etiã superstes, sed regno spoliatus
4.Reg. vltim.
vitam degebat. Hic filios habuit, & ab eo Christus dominus duxit genus suũ. At Ieremias cap. 22. de illo hæc verba literis mã-
Iere. 22.
dauit. Nec erit de semine eius vir, qui sedeat super soliũ Dauid, & potestatem habeat vltrà in Iuda. Qua vaticinatione prę dixit fore, vt nullus ex eorum posteris in Iudæa temporaliter regnaret. Ex quo cõcludo, Christum Iesum qui ex eo secundum carnem progeniem ducebat, nõ regnasse temporaliter Hierosolymæ. Fuit quidem in Babylonica seruitute sceptrũ & dominium quoddam in tribu Iuda, sed non regnum. Imò postea in libertatem pristinam reducti Iudæi non reges, sed gubernatores habuerũt vsque ad Herodem Ascalonitam, qui cum Iudæus non esset, regnum obtinuit, cuius clauum impiè & tyrannicè tenuit. Quare perspicuum est Christum Deum nostrũ non adeptum esse iure hæreditario Iudæorum regnum. Quinpotius, vt ego mihi statuo, nunquam fuit rex temporalis Iudæorum, eo modo quo sunt reges terræ: non quòd non posset, siquidem

G Deus

Deus erat: sed nec voluit, nec eum decebat, nec cum eius conueniebat instituto. Descendit enim è cœli fastigio in terram, vt diuinam legem doceret, animos hominum qui in tenebris versabantur, diuino lumine illustraret, & à peccatis eriperet. Induit humanam naturam, vt fuso pro nobis sanguine suo mentes nostras expiaret, eisque viam muniret ad immortalé beatitudinem consequendam. Non igitur venit, vt regnum temporale obtineret, sed vt nos morte sua redimeret, & in animi humilitate rectáque viuendi ratione non solùm verbis, sed factis etiam instrueret. Ipse sciens venturam esse turbam, vt eum regem constitueret propter miracula, quæ edebat omné naturæ vim
Ioan. 6. superãtia, se in fugã cõiecit, vt diuus Ioannes capite sexto sui euangelij testatum reliquit. Et vt ait diuus Matthæus capite. 22 Matt. 22
discipulis suis dixit: Filius hominis nõ venit ministrari, sed ministrare, & dare animam suam redemptionem pro multis, Sed dices: Erat rex temporalis, sed non vtebatur potestate, nec munera regis exercebat. Quorsum tale regnum? Quid conferebat in illum? Si rex huiusmodi erat, quare regni munera non obibat? Si non obiturus erat, quorsum rex erat? Quî fieri potuit, vt ille regnum obtineret, qui paupertatem dilexit, qui inopiam elegit, qui mundi opes & honores contépsit, qui nos docuit res illas spernere, quę illustres & præclaræ mortalibus videtur, ad quas plerique stimulis concitati rapiũtur? Deinde cùm ipse Christus sit splendor gloriæ, & figura substãtiæ eius, vt ver
Hebr. 1. bis vtar diui Pauli capite. 1. ad Hebræos: cùm sit verbum apud Deum & Deus sit
Ioan. 1. verbum, vt diuus ait Ioannes in euangelij sui principio: cùm sit verus Deus, & vt verbis vtar Apocalypsis capite. 19. cùm Apoc. 19
sit rex regum & dominus dominãtium, cùm sit dominus ac rex cœli & terræ, eiusque regnum atq; dominiũ sit æternũ, vt ostédimus apertissimè, quæ illi gloria cumulabatur, si esset téporalis Iudæorum rex in angulo mundi, in parte quadã Palæstinæ? Nullum regnum temporale terminatũ est æternũ: atqui Christi regnum est æternum, ergo Christi regnum non est temporale terminatum. Tum sic: Regnm Iudæorũ fuit tépotale terminatum: atqui regnum Christi non fuit téporale terminatum: ergo regnũ Christi non est regnum Iudæorum: & ex consequente Christus nõ fuit rex temporalis Iudæorum. Fuit quidem, & est semper rex, sed spiritualis & æternus, nunc in ecclesia militante, & postea in cœlũ translata triumphante. Vt autem huius assertionis veritas maneat perspecta ac perspicua, nónulla afferã loca ex diuinis literis hoc ipsum indicantia. Christus secũdo psalmo ita lo Psalm. 2
quens inducitur: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion monté sanctũ eius, prædicans præceptum eius. Vbi per montem Sion ecclesia intelligitur, vt ibi asserit Augustinus. Hilarius etiam eun- August.
dem explanans locum apertè asserit, mõ Hilarius
tem illum sanctum Sionem non esse terrenæ ciuitatis homicidæ, quam dominus plorauit. Rufinus, Aquileiensis, Ray Rufinus
nerius, Titelmanus, glossa interlinea- Rayne. Titelm.
ris, & Antonius Marinarius in sua conso Marin.
nantia de ecclesia catholica locum illum interpretantur. Vt autem Christus officium suum ostenderet, adiecit: prædicans præceptum eius. Ad hoc enim venit in mundum, vt ait diuus Ioannes capite. 18. Ioan 18.
vt testimonium perhiberet veritati. Non ne vides, quàm diuersum opus à munere

regum

regum temporalium? Non ait: exercẽs arma, oppugnãs ciuitates: sed Dei legẽ prędicans, & verã ac salutarem coelestemq; Zach.9. doctrinã annuntians. Audi Zachariã diuinum vatem dicentem capite. 9. Ecce rex tuus veniet tibi iustus & saluator, ipse pauper, & ascendẽs super asinã, & super pullũ filium asinæ. Vbi est pompa regis temporalis? Vbi militum & equitum comparatus exercitus? Vbi armatorum copia? Vbi principis huius seculi ornamẽta? Vbi equi phaleris pulchris ornati propter crebras præliorum contentiones ferocitate exultãtes? Vbi currus triũphales? Vbi arma bellica? Vbi vestes sericæ gemmis distinctæ clarissimis? Vbi magnificentia regij apparatus? Vbi aureum diadema splendidis ac fulgentibus margaritis decoratum? Si diuinus vates mentis oculis aspexisset fore Christum temporalem regem, qui Hebræos esset opibus amplificaturus, & à dispersione corporali, ac Romana seruitute erepturus, dixisset: Ecce rex tuus veniet tibi diuitijs affluens, potentia roboratus, militibus septus, equo pulcherrimo vẽctus, fortibus armis munitus. At nihil horum dixit: sed descripsit regem spiritualem, omnẽmque eius apparatum spirituali regi congruentem. Illud velim consideres, consuetudinem esse ciuitatum, recipere regem sub pretioso quodã operimẽto serico eleuato, quod palliũ vocãt. Cùm sint reges terræ, non autẽ coeli, contegunt illis terram, & cooperiunt coelum. Cõtrà Matt.21 verò Christo Deo nostro in illo ingressu Hierosolymæ operuerunt terram ramis ac vestibus, coelum autem omnio operimẽto nudatum reliquerunt: quoniam rex erat coeli sempiternus, rex autẽ terrę tẽporalis nõ erat. voluit hæc fieri, vt intelligeremus, regiã ipsius dignitatẽ nõ esse terrenam, & redemptionẽ nostram per illã animarum esse, quas à contagione impuritatis abstractas ad æternã beatitudinẽ perduceret. Ita illũ expectabant antiqui patres: ita de eius aduentu vaticinati sunt diuini vates, nimirum spiritualẽ regẽ, & animarum redemptorẽ, cuius sanguine erant mundi maculæ abluendæ, & iniquitates expiandæ. Diuinus citharoedus eius redẽptionis vim & rationem ijs verbis expliccuit. Ipse redimet Israël ex omnibus iniquitatibus eius. Psal.129 Dicẽs: ex omnibus iniquitatibus: apertè indicauit, Christũ fore animarum redemptorẽ. Hoc testificatur idem Messias apud Esaiam cap. 44. cum ait: Esai.44 Deleui vt nubem peccata tua, & quasi nebulam iniquitates tuas: reuertere ad me, quoniam redemi te. Eam ob causam idẽ vates gladium huius regis spiritualem fore ijs verbis capitis quadragesimi noni significauit: Posui os meum vt gladium acutum. Esai.49 De quo ait Dauid psalmo. 44. Psal.44 Accingere gladio tuo super femur tuum potentissimè. De quo proximè dixerat. Speciosus forma prę filijs hominum, &c. Ergo quo paraphrastes Chaldæi habet: Pulchritudo tua rex Messias. Deinde si Christus fuisset rex temporalis, fuisset oleo vnctus temporali instar aliorum regum Iudææ. Solebant enim qui regis honore afficiebantur, oleo quodam vngi corporeo, vt multis in locis literæ diuinæ memoriæ prodiderũt. Cùm autem non temporali, 1.Reg.15 & 16. sed spirituali oleo vnctus fuerit, perspicuũ est, eum non temporalem, sed spiritualem regem extitisse. Fuisse autem vnctũ oleo 3.Reg.3. illo spirituali copiosè probat Eusebius Cę Euse.l. sariensis libro. 4. de demonstratione euangelica. Sed quid dico? Ipse Christus hoc asserit, cùm ait apud Esaiã capite. 16. Spiritus domini super me, eo quòd vnxerit Esai.61.

me:ad annuntiandum mansuetis me mi
sit, vt mederer cõtritis corde. Et diuinus
Psal.44 psaltes eum alloquens : Vnxit te Deus
Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus
tuis. Vocabulum Deus priore loco in vo-
catiuo est, posteriore verò in nominatiuo,
Aquila. vt Aquilæ versio apertissimè ostẽdit. Ac
si dicat: Te ô Deus immẽse, ô Christe san
cte vnxit Deus tuus pretioso oleo spiritua
li longè vberius, quàm cæteros, qui sunt
tui consortes. Oleũ lætitiæ interpretatur
Act.10. diuus Petrus capite decimo Actorũ apo-
stolorum esse Spiritũ Sãctum, cùm ait de
Christo loquens: Quem vnxit Deus Spi
ritu Sãcto. Quod additur: præ cõsortibus
Ioan.3. tuis: explicatur à diuo Ioanne capite. 3. e-
uãgelij, vbi Christus describitur accepisse
spiritũ nõ ad mẽsuram, quem credimus
fuisse ad mensuram datum viris sanctis,
qui hîc cõsortes eius dicuntur. Nec pos-
sumus dicere non intelligi hunc locũ de
Hebr.1. Christo, siquidẽ de illo diuus Paulus capi
te. 1. epistolæ ad Hebræos illud interpreta
tur. Hoc spirituale & diuinum Christi re
gnũ eluxit mirabiliter die paschatis, quo
ipse ad vitam redijt, sanctósque patres qui
in Limbo detinebantur, ad vitam clarita
te micantes reuocauit. Id intuens animo
Psal.109 Dauid illum alloquẽs cõcinebat: Tecum
principium in die virtutis tuæ in splẽdo
ribus sanctorum. Pro principio habent Se
ptuaginta, archi, quod & principiũ signi-
ficat, & principatum, siue regnum. Vnde
potest ita verti locus ille: Tecum princi-
patus in die resurrectionis tuæ inter splẽ-
dores sanctorũ: eorũ scilicet qui cũ Chri-
Psal.92. sto ad vitã reuertebãtur. De die illo ceci-
nit idem vates: Dominus regnauit, deco
rem indutus est. Hic est dies, de quo dixit
Ioan.8. Christus capite octauo euangelij Ioãnis:
Abraham pater vester exultauit, vt vide-
ret diem meum: vidit, & gauisus est. Præ Ioan.18.
terea interrogatus Christus à Pilato an
rex esset, interrogauit eum vicissim, vtrũ
illud à se ipso diceret, an alij dixissent de il
lo. Ac si quæreret, de quo regno id intelli-
geret, de seculari & terreno, an de spiritua
li & cœlesti. Et vrgẽti illũ Pilato respõdit,
se esse regem, sed regnum suum non esse
de hoc mũdo, hoc est nõ esse illius generis,
cuius sunt regna temporalia & caduca.
Quid apertius dici poterat? Quid clarius?
Ob eam causam titulus regni eius non ad
ipsius pedes, sed ad caput fuit positus, quia
regnum eius non tẽporale est, nec abiectũ,
nec terrenum, sed spirituale, altum, & cœ
leste. Nonne aspicis hoc eius responsioni
cõuenire? Nõne intueris, Christũ asseruis-
se se esse regem, sed nõ tẽporalẽ? Nec ob-
stat Iudæorum obiectio dicentiũ diuinos
vates firmis cõsignasse monimẽtis Chri-
stum regnaturũ Hierosolymæ, & in mon
te sancto Sion. Nam non de vrbe illa vati
cinationes intelligũtur, quę erat diuinorũ
vatum interfectrix, quã scimus esse euer-
sam, & in cineres redactã: sed de ecclesia
sancta catholica. Hæc est ciuitas Dei viuis
ex lapidibus cõstructa, qui sunt veri Israë
litæ secundum spiritum, vt ait capite no-
no epistolæ ad Romanos apostolus. Instãt Rom.9.
nihilominus tamen multi asserẽtes fuis-
se temporale Iudæorum regnũ ablatum,
& per Christum restitutũ. Ad cuius pro-
bationem locum illum citant patriarchæ
Iacob capite. 49. Genesis: Non aufere- Gen.49
tur sceptrum de Iuda, & dux de femo-
re eius, donec veniat, qui mittendus est:
& ipse erit expectatio Gentium. Nam
pro, qui mittendus est, habet paraphra-
sis Chaldaica: Mesias. Cùm autem
Mesias idem sit quod Christus, & Chri
stus idem quod vnctus, & per vnctum

rex

rex intelligatur, existimant concludere, dixisse Iacob, tunc esse regnũ Iudæis resti tuendum & confirmandum, cùm venturus esset eorum rex, nimirum Messias expectatus. At vbi facit mentionẽ locus ille de rege temporali? Nusquam quidem. Intelligi locum illum de Christo fateor: nã præter paraphrasis Chaldaicæ authoritaté eum de Christo interpretátur Chrysostomus, Theodoretus, Diodorus, Eucherius, Albinus, & alij magni nominis authores. Sed nullus ex his talem ex eo infert consecutionem. Imò ego ex eodem loco contrarium probari contendo. Nam si Christus futurus fuisset rex téporalis, dixisset vtiq; sanctus ille vates & patriarcha, restituendum & confirmandum esse sceptrum in Iuda, quando Messias veniret. At ille tantùm abest, vt dicat esse confirmandum, vt potius asserat esse tũc auferendum. Insuper si in Iudæa regnaturus erat temporaliter, quorsum diceret Iacob: Et ipse erit expectatio Gentium? Dicturus enim erat: Et ipse erit expectatio Iudæorum. Cùm autem dixerit, fore eum Gentium expectationem, apertè voluit significare eũ futurũ esse regem spiritualem in ecclesia non solùm ex Iudęis, sed etiam ex Gentibus congregata: eiúsq; sanctum euangelium longè inter Gentes latéque propagandum. Nec mireris, eum cùm sit rex credentium, vocari Iudæorum regem: id enim eam ob causam effectum est, quia natus fuit in Iudæa ex Iudæorum familia, ad quos præsentia corporali in persona propria missus fuit. Ideo eorum peculiariter rex dicebatur. Dicitur etiam rex Iudæorum, quia Iudæi idé sunt quod cõfitentes & laudátes: omnes enim veri Christiani Christũ cõfitétur, & laudibus efferunt. Ablato à Iudæis domi-

Chryso. Theod. Diodor. Eucher. Albinus

Gen. 49

nio temporali venit spirituale: cessante sceptro caduco venit æternum: dempto regno terræ venit regnum cœli, de quo Christus dixit capite Matthæi. 12. Peruenit in vos regnum Dei. Postremò confirmatur hæc veritas patrum testimonio sapientia & authoritate præstantiũ: hi Christi regnum spirituale esse in ecclesia asseueranter affirmant. Hi sunt Origenes homilia. 30. in Lucam: Hieronymus in commentarijs in primũ caput Ecclesiastis, & in caput vigesimũ primum Ezechielis, & in caput vigesimum septimum Matthęi, & in caput. 1. Prouerbiorum: Augustinus tractatione. 51. in Ioãné, & tractatione. 117 & in libro octoginta trium quæstionum: Gregorius Nyssenus in libro de oratione: Epiphanius libro primo contra hæreses: Finus Hadrianus capite decimo libri. 5. flagelli Iudæorum: & multi alij authores illustribus laudibus celebrati. Aspicis igitur, Christum regem esse, sed non temporalem instar aliorùm regum, esséque regnum eius æternum, iuxta id quod hoc loco Daniel perpetuis monimentis consignauit.

Matt. 12
Origen.
Hieron.
August.
Nyssen.
Epiphan.
Finus.

¶ *De monte abcissus est lapis sine manibus.* Mons hic est virgo sanctissima Maria. Ita hunc locum interpretantur Hieronymus, Theodoretus, Lyranus, Dionysius Carthusianus, & glossa interlinearis, tametsi alterá etiá ponat interpretationem. Dicitur autem Christus abcissus de mõte sine manibus, quia de altissima virgine, quæ ob excelsarum virtutũ eminentiam & firmitatem mons appellatur, natus est sine operatione humana, sine virili complexu, sed Spiritus Sancti gratia & virtute. Aspicis locum, vbi virginitas Marię Dei genitricis prędicta fuit. Hũc admirabilé Christi ortũ ex virgine purissima, prædi-

Hieron.
Theod.
Lyran.
Diony.

Esai.7. prædixerat his verbis Esaias capite septimo: Ecce virgo concipiet, & pariet filiũ, & vocabitur nomen eius Emanuel, quod sonat nobiscum Deus. De ea vaticinatus
Eze.44. est Ezechiel capite. 44. sub figura portæ Orientalis clausæ in æternum, per quam Deus egressus est: quia de sanctissima Maria perpetuæ virginitati consecrata natus est mundi saluator. Hanc perpetuam deigenitricis virginitatẽ adũbrauit pura illa & veluti virginea terra, ex qua primus Adam typus futuri fuit mirabiliter for-
Gen.1. matus. Fuit etiam adumbrata, vt ait diuus Bernardus, in rubo, qui ardebat, &
Exod.3. non comburebatur. Et in virga Aaro-
Num.17. nis, quæ absque naturali virtute fructum
Gen.49 produxit. Capite quadragesimonono Genesis vbi nos habemus: Donec veniat, qui mittẽdus est: habet litera Hebræa: Donec veniat Siloh: quod vocabulũ potest deriuari à Salach, quod est mittere, & à Sil, quod est filius. Primam deriuationẽ secutus est noster interpres: secundã sequũtur alij, vertentes: Donec veniat filius suus, vel filius sui. Quis est hic, qui est filius sui, nisi Christus, qui est filius Dei? Cùm autẽ in terra patrem non habuerit, sed matrẽ, est necessariò dicendum, esse illam virginitate præditam. Ipse Deus ædificauit sibi humanitatem iuxta illud capitis no-
Prou.9. ni Prouerbiorum: Sapientia ædificauit
Prou.30 sibi domum. Deinde capite trigesimo eorundem Prouerbiorum ait ita Salomon: Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: via aquilæ in cœlo, via colubri super petram, & via nauis in medio maris, & via viri in adolescentula. Pro quo in codicibus minimè correctis est: & via viri in adolescentia. Sed in codicibus emendatis & puris non est adolescentia, sed adolescentula: pro qua in Hebraico est Halma, quæ vox virginem adolescentulam significat. Pro quo noster interpres apud Esaiã capite septimo ver- Esai.7.
tit virginem dicens: Ecce virgo cõcipiet. Vbi etiam Septuaginta virginem transtulerunt. Hæc via viri in virgine est conceptio Christi in vtero virginali, quam Salomon admirabatur. Et quoniam sacratissima deigenitrix Maria fuit semper virgo, appellatur in Canticis hortus con- Cant.4.
clusus, & fons signatus. Quatuor sunt ortus, primus fuit hominis absque viro & fœmina, nimirum procreatio Adæ ex li- Gene.1.
mo terræ: secundus ex viro absque fœmina, nempe procreatio Heuæ ex A- Gene.2
dam: tertius ex viro & fœmina, qui est communis hominum: quartus ex fœmina absque viro, qui est Christi ex virgine gloriosa Maria. Hæc est quarta illa generatio, de qua illud potest intelligi, quod Deus dixit Abrahæ, fore, vt Gene.15
generatione quarta reuerterentur eius filij ad terram promissionis, hoc est ad cœlestem patriam, ad gloriam sempiternam, ad quam nemo ingrediebatur ante aduentum Christi. At postquam ille natus est ex virgine, ingressuri erant illuc filij Abrahæ secundum spiritum, qui sunt veri Christiani. Diuus enim Paulus capite quarto epistolæ ad Roma- Rom.4.
nos vocat Abraham patrem omnium credentium. Et capite tertio ad Galatas: Galat.3.
Abrahæ autem per repromissionem donauit Deus. Et paulo pòst: Vt promissio, inquit, ex fide Iesu Christi daretur credẽtibus. Omnes enim qui in Christi fide charitate formata decedunt è vita, ad cœlestem patriã verã promissionis terrã aut cõfestim si nihil habent, quod purgẽt, aut si habẽt, perpurgati ingrediũtur. Aspicis igitur montẽ hũc ex quo excissus est lapis sine

sine manibus esse sanctissimam deigeni tricem Mariam semper virginē. Diuus
Augušt. Augustinus tractatione nona in Ioānem hunc locū explanans: De quo, inquit, mō te præciditur hic lapis, nisi de regno Iudęorum, vnde dominus Iesus Christus secundum carnē natus est. Idē etiā ait tractatione prima in epistolā primā diui Ioannis.
Ambro. Diuus Ambrosius sermone. 70. Mons, inquit, de mōte sine manibus cōcidētiū est filius de patre absq; vllius creationis accessu.
Hippol. Hippolitus hoc ad secūdū Iesu Christi aduentū referendū putat. Et per illud, sine manibus, intelligit repētè & inopinato. Acsi dicat: Non vehetur Christus per manus paulatim, sed in ictu oculi veniet mundū iudicaturus. Alij per verba hęc, sine manibus, interpretātur, sine nostris operibus & meritis, sed misericordia sua:
Tit.3. iuxta illud apostoli ad Titū capi. 3. Apparuit benignitas & humanitas saluatoris nostri Dei: nō ex operibus iustitiæ, quæ fecimus nos, sed secundū suā misericordiā saluos nos fecit. Omnes has expositiones admittit hic locus, sed prima meo iudicio inter omnes vna eminet, alijs cōmunior, & præstātior, & ad literę institutū accōmo-
Hesych. datior. Ea est Hesychij Hierosolymitani & multorū aliorū insignium authorum.

¶ *Lapis sine manibus.* Hic lapis est Chri-
Psal. 117 stus, de quo ait diuinus psaltes: Lapidem quē reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Nam ille quē scribę & pharisæi tanquam lapidē inutilē, nulliq; loco aptum abiecerant, collocatus fuit in in potiore & digniore ecclesiæ loco: est enim eius caput & rex. Hūc locū interpre-
Matt.21 tatur de se ipso Christus Iesus apud Matthæū capite. 21. Et de eodē Christo diuus
1.Petr.2. Petrus. 2. prioris suæ canonicæ. Et diuus
Ephes.2 Paulus capite secundo ad Ephesios. Eundem appellat etiam Esaias lapidem capite. 8. dicens: Erit vobis in sanctificationē, in lapidem autem offensionis & petram scandali duabus domibus Israel. Et. 18. Ecce ego mitto in fundamentum Sion lapidem, lapidem angularem, probatum, pretiosum, in fundamento positum. Qui in eum crediderit, non confundetur. Appellatur fundamentum Sionis, quia super illum fundata est ecclesia nomine Sionis significata: & angularis, quia totū continet ędificium ecclesię, & duos parietes in vno angulo coniunxit, Hebręos scilicet & Gentiles, religione antea ac moribus discrepātes, quos in corpus vnum coagmentauit. De eo ait capite tertio Zacharias: Ecce lapis, quem dedi vobis: & super lapidē vnū septem oculi sunt. Hoc est, septem dona Spiritus Sancti. Vel vt ait venerabilis Beda, super Christum vniuersitas scientiæ spiritualis inhabitat. Poteris per septē intelligere multos, & per oculos fontes: solemus enim fontes oculos aquæ appellare. Est enim Christus plenus fontibus misericordiæ. Fuit etiā Christus adūbratus in lapide, qui virga percussus vim aquarū profudit: de quo ait apostolus capite. 10. epistolæ. 1. ad Corinthios: Petra autem erat Christus. Et in lapide, super quo Iacob posuit caput, quē vnxit, & erexit in titulum. Ita locū illū interpretatur Cyrillus Alexādrinus dicens: Lapis à patriarcha vnctus Christus est: erectus est autem, quia à mortuis resurgens super coelos ascendit. Et Gregorius primo Regum. Hic est lapis, quem Paulus in laudem fidelium prædicat, dicens: AEdificati super fundamentum apostolorum & prophetarū ipso summo angulari lapide Christo Iesu. Similiter Isidorus, & Rupertus: interpretatur.

Esai. 8. Esai. 18. Zach. 3. Beda. Exo 17. Num 20 1 Cor. 10 Gen. 28. Cyrillus Grego. Isidorus Rupert.

¶ *Et comminuit testam & ferrum.* Hoc est, euertit totam statuam, per quam quatuor regna significabantur. Ratio autem quare Daniel de his tantùm quatuor regnis seu imperijs mentionem facit, est propter eorum potentiam & præstantiã: & quia ab illis erant Iudæi diuersis temporibus affligendi.

¶ *Deus magnus.* Hic est, quem montem magnum paulo antea vocauit. Christus enim Deus noster est rex regum, vt verbis vtar Apocalypsis Ioannis, & dominus dominantium. De eo ait capite secundo Esaias: Erit in nouissimis diebus præparatus mons domus domini in vertice montium, & eleuabitur super colles: & fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi. Ad Christum enim alij eunt paulatim diuitijs onusti: alij vehementer & festinanter vacui curis seculi & opibus: qui instar fluuiorum rapidorum ad Christum fluunt. Illud psalmi. 33. Accedite ad eum, & illuminamini: potest verti ex Hebræo: Accedite ad illum, & fluite. De hoc monte magno qui terram impleuit, & ingentia edidit miracula ait Dauid psalmo. 71. Benedictus dominus Deus Israël, qui facit mirabilia solus: & benedictum nomen maiestatis eius in æternum: & replebitur maiestate eius omnis terra: fiat, fiat. Et ipse apud Malachiam capite primo: A solis, inquit, ortu vsq; ad occasum magnum est nomen meum in gentibus. Et in omni loco sacrificatur, & offertur nomini meo oblatio munda. Appellatur Deus magnus ad falsorum deorum differentiam, qui parui sunt: eius autem magnitudinis non est finis.

Apoc 19
Esai. 2.
Psal. 33.
Mal. 1.

H

¶ *Tunc rex Nabuchodonosor cecidit in faciem suam, & Danielē adorauit: & hostias & incensum præcepit, vt sacrificarent ei. Loquens ergo rex ait Danieli: Verè Deus vester Deus deorum est, & dominus regum, & reuelans mysteria: quoniam tu potuisti aperire hoc sacramentum. Tunc rex Danielem in sublime extulit: & munera multa & magna dedit ei: & constituit eum principem super omnes prouincias Babylonis: & præfectũ & magistratum super cunctos sapientes Babylonis. Daniel autem postulauit à rege: & constituit super opera prouinciæ Babylonis, Sidrach, Misach, & Abdenago. Ipse autem Daniel erat in foribus regis.*

¶ *Tunc rex Nabuchodonosor cecidit in faciem suam.* Tanta admiratione obstupefactus est ob diuinam maiestatem, quam in admirabili Danielis sapientia perpendebat, vt se abiecerit coram Deo, ruens in faciem suam.

¶ *Et Danielem adorauit.* Non vt Deum, sed vt Dei seruum. Ac non tam Danielem, quàm in Daniele Deum coluit, qui ei arcana somnij aperuerat. Vide, quanta sit Dei potentia, qui effecit, vt ille qui reges domuerat, & magnam orbis terrarũ partem suo imperio subiecerat, qui superbia inflatus omnia contemnebat, eum supplex animo humili veneraretur, & coleret, quem captiuum ex Iudæa secum duxerat. Porphyrius homo pestilens & audax, & acerrimus nostræ religionis hostis inuehitur in Danielem, quem vocat incrimen, eius splendorem maculare contendens, quòd à rege potentissimo se coli pateretur. Imò asserit esse totum hoc commentitium, nunquámque euenisse. Non intelligebat impius homo cultum hunc non Danieli, sed Deo in illo exhibitum ac tributum fuisse. Ipse enim Daniel ei dixerat, Deum cœli sibi mysteriũ illud indicasse. Quare statim rex: Verè, inquit, Deus vester Deus deorum est. Ac Porphi.

eum

eum coluit in diuino illo vate. Id quod Alexandrum Magnum fecisse in pontifice Ioiada Iosephus libro antiquitatū vndecimo testatur. Appellat autem Nabuchodonosor Deum cœli Deum deorum, quia ei ea patefecit, quæ dij Babyloniorum patefacere non potuerunt. Aut accipit deos pro regibus, optimatibus, & iudicibus. Quemadmodum psalmographus, cùm ait psalmo 49. Deus deorum dominus locutus est. Dionysius tamen Areopagita in libro de diuinis nominibus deos aliquo modo vocari ait mentes illas cœlestes à materiæ concretione separatas, quas Latini theologi Græco vocabulo angelos appellāt. Et Plato asseruit inter Deum ac hominem medias quasdam esse potestates interfitas, quæ ab aliquibus mentes, ab alijs genij, ab alijs spiritus, à nostris angeli vocantur.

Iosephus. Psal. 49 Dionys. Plato.

¶ *Reuelans mysteria.* Idest patefaciens occulta ijs, quos diligit. Volens Dauid ostēdere fuisse Deo charum, eum alloquens aiebat: Incerta & occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi.

Psal. 50.

¶ *Tunc rex Danielem in sublime extulit.* Hoc est, tunc Nabuchodonosor magnis Danielem affecit honoribus, & è tenebris in lucem reuocauit. Suscepit Daniel amplissimos dignitatis gradus, vt illis Deo seruiret, & exules Hebræos mœrore leuaret. Quod in Mardocheo apud Asuerum factum esse diuinæ literæ in libro Ester memoriæ prodiderunt.

Esther. 8

¶ *Daniel autem postulauit à rege.* Noluit solus splendorem dignitatis obtinere: sed pro socijs orauit, cuius precibus fuerunt in honore ac decore constituti. Non obliuiscitur eorum, cum quibus ad Deū pias fuderat precationes, & qui secum fuerant in discrimen capitis vocati. Eos voluit suæ prosperitatis efficere consortes, qui suæ calamitatis fuerant participes. Cùm eorum virtutem haberet multis in locis perspectam & exploratam, ea nixus confidebat, nullum illis detrimentum honores illos allaturos esse. Vt ignis vehemēs ligna in se conuertit: sic flāma diuini amoris opes & dignitates in suos vsus trāsfert. Et vt ille sarmentis augetur, & ascendit in sublime: sic illa diuitijs & honoribus accrescit, & propagatur. Intuens hoc Salomon: Redemptio, inquit, animæ viri diuitiæ sunt. Et iterum. Corona sapientiūm diuitię eorum. Ideo Deus Abrahamum, & alios quos charos habebat, multarum rerum affluentibus copijs ditauit. At plerumque diuitiæ damnum inferunt possidentibus: & viri iusti qui animum à contagione corporis segregarunt, semper in diuitijs graue pondus senserunt. Vbi de ipso Abrahamo ait scriptura capite tertiodecimo Genesis: Erat autem diues valde in possessione auri & argenti: habet alia versio: Erat autem grauis vehementer. Diuitiarū pondere grauabatur. Cùm enim opes seculi sint, viro pio diuinę philosophiæ dedito graues sunt. Et Ecclesiasticus capite octauo ait: Multos perdidit aurum & argentum, cordáque regū peruertit. Et diuus Paulus capite primo prioris ad Timotheum: Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & in laqueum diaboli. Vt rota cùm mouetur, quanto sublimius eleuatur à parte posteriore, tanto magis deprimitur ab anteriore: sic qui ad mundi honores, diuitias, & dignitates ascendit, quanto altius effertur à parte rerum prosperarum, tanto plerunque velocius cadit à parte virtutum: Itaque prosperitate alij meliores efficiuntur, alij peiores. Quemadmodum sole l-

Similia. Prou. 13 Prou. 14 Gen. 13 Gen. 24 Gene. 13 Ecclesi. 8 1. Tim. 1. Similitudo. Similitudo.

quescit cera, durescit lutum: ita rerum humanarum splendore & felicitate vir pius benignior efficitur, impius autem insolétior redditur. Illud velim perpendas, & iterum ac iterum memoria repetas, tantam esse in rebus humanis varietatem, tantam inconstantiam, vt nemo sit, qui debeat in illis spem ac fiduciam collocare. Sapientes Babylonis illustri laude celebrati in puncto temporis iubentur occidi: & in summum capitis periculum accersiti intercessione Danielis liberantur. Daniel eiusque socij qui in silentio iacebant, captiui, afflicti, neglecti, subitò eriguntur, & in excelso dignitatis gradu collocantur. Vide Dei potentiam, de quo ait
Psal. 112. diuinus citharœdus psalmo. 112. Suscitás à terra inopem, & de stercore erigés pauperem, vt collocet eum cum principibus,
Similitudo. cum principibus populi sui. Vt ligna in profundum gurgitis proiecta non diu ita latent, quin ad summum ascendant, & appareant in sublimi: sic viri humiles & pij virtutibus septi non possunt diu abscondi: nam Deus eos operiri non sinit: quimpotius eorum merita ita Deo ordinante eos extollunt, vt in omni hominũ cœtu celebrentur. Sed intuere, quot bona ex impia regis crudelitate dimanarũt. Erat aduersus sapiẽtes inflãmatus furore, spumabat ex ore scelus anhelás immanitatem, ardebant oculi, toto ex vultu crudelitas emicabat: ac ex hac ira intolerabili deduxit Deus admirabilia cõmoda. Daniel orauit pro inimicis, fudit ad Deum pias preces, fuit ei patefactum somnium regis, ipse rex immanitatem deposuit, cognouit Dei sapientiam & bonitatem, coluit illum, intellexit mundi varietaté, & Danielem, eiusque socios debitis diuitijs ac honoribus amplificauit.

¶ *Ipse autem Daniel erat in foribus regis.* Hoc est, custodiebat aulam. Vel sedebat in porta regis, vt scilicet redderet ius. Ac si dicat: Erat iudex. Solebant enim iudices in portis vrbium sedere, & iudicia agitare. Vnde capite Deuteronomij decimoseptimo ait Deus: Si iudicum inter Deut. 17 portas tuas videris verba variari, &c. Et capite. 21. loquens de filio contumace, pa Deut. 21 tri suo non obtemperante: Apprehendent, inquit, eum, & ducent ad seniores ciuitatis illius, & ad portam iudicij. Dauid psalmo. 125. loquens de viro iusto, qui Psal. 125 nulla afficitur ignominia, cùm in iudicio disceptat: Non confundetur, inquit, cùm loquetur inimicis suis in porta. Eodem modo accipitur capite. 5. Amos, cùm di- Amos. 5 uinus ille vates iudices eos reprehendit, qui aduersus pauperes sententiam iniustè ferebant, dicens: Pauperes deprimentes in porta. Et capite octauo Zachariæ di- Zach. 8. centis: Veritatem & iudicium pacis iudicate in portis vestris. Et quia portæ vrbis erant loca publica, accipitur aliquando porta pro illis, vt apud psalmographum psalmo. 68. Aduersum me loquebantur, Psal. 68. qui sedebant in porta. Hoc est in locis publicis. Et apud Amos quinto: Odio ha- Amos 5. buerunt corripientem in porta. Hoc est concionatorem vitia publicè reprehendentem. Et quia in portis ciuitatum erãt arma & munitiones, accipiuntur portæ pro omnibus machinis & instrumentis bellicis, & copijs militum armatorũ. Ad id alludere videtur Christus dominus apud Matthæũ capite sextodecimo, cùm Matt. 16 ait: Super hanc petram ædificabo ecclesiam meam: & portæ inferi non præualebunt aduersus eam. Cùm infernus sit veluti vrbs, cuius princeps est Lucifer, per portas eius intelliguntur arma dæmonũ,

consi-

consilia, artes & munitiones, quibus tyrā ni, & hæretici, & tetri homines scelerum maculis notati armati bella inferunt ecclesiæ catholicæ, quām semper oppugnant, sed nunquam expugnabunt. Fortasse portas inferorum appellat homines impios, à quibus alij pendere videntur, qui non solùm obsunt, quòd ipsi corrumpuntur, sed etiam quòd alios corrumpunt, plus interdum exemplo, quàm peccato nocentes. Eam obcausam portæ tartari appellātur, quia per eos multi illuc ingrediūtur. Apostolos portas cœli appellamus, quòd eorū doctrina, vita, miraculis, exēplo, & intercessione multi intrent in cœlū, vbi Deo fruūtur. Ita enim ait capite. 21. Apocalypsis beatus Ioannes: Habebat ciuitas, nimirum cœlestis, portas duodecim, & in portis angelos duodecim, & nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israël. Cognitū est enim & perspectum per duodecim tribus duodecim apostolos significari. Præterea porta mortis idem est quod periculum capitis. Tunc aliquis dicitur in porta interitus esse, cùm discriminibus expositus in summo periculo mortis versatur. Ita intelligitur versus ille psalmi noni. Qui exaltas me de portis mortis, vt annunciem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion. Ac si dicat: Tu Deus sanctè me eripis ab imminentibus periculis, à Saulis insidijs, à cæde, quam mihi minitatur, vt te laudibus celebrem in locis publicis Hierosolymæ. Vocatur etiam porta mortis & exitij vita contaminata, & flagitijs irretita: contrà verò porta vitę dicitur vita seiuncta ab impuritate scelerū, & in virtute, & constantia, & recta viuendi ratione constituta. Ad id respexit dominus Iesus, cùm dixit capite Matthæi septimo: Intrate per angustam portam: quia lata porta & spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem: & multi sunt, qui intrant per eam. Quoniam angusta porta, & arcta via est, quæ ducit ad vitam: & pauci sunt, qui inueniunt eam. De hac porta scriptum est psalmo. 117. Hæc porta domini, iusti intrabunt per eam. Et psalmo. 86. Diligit dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Vbi iuxta Hieronymi sententiam nō loquitur Dauid de Sione terrena, nec de portis illius vrbis in monte illo sitę, quas scimus esse in puluerem conuersas: sed de vita bene acta, de fide, spe, & charitate, cæterísque virtutibus, quibus patet aditus ad cœlestem Sionem, ad æternam Hierosolymam, vbi sancti admirabili splendore fulgentes requiescunt.

Apoc. 21. Psal. 9. Matt. 7. Psal. 117. Psal. 86. Hierou.

Annotationes ex Hebræo in caput secundum.

E*T cōterritus est spiritus eius.* In Hebraico est: ורתפעם רוחו Vatitlipahem Rucho. Verbum est פעם Paham, quod significat conterrere, conterere, contundere, palpitare, agitare, turbare, confundere. Pagninus vertit: Cōtritus est spiritus eius. Alij: Agitatus est spiritus eius. Eodem modo habet litera Hebræa Genesis quadragesimoprimo, vbi loquēs de Pharaone somnijs turbato ait: Facto mane pauore perterritus. Quæ verba possunt ita verti: Facto mane cōterritus est spiritus eius. Reuchlinus in vocabulario vertit: Palpitauit spiritus eius. Alij: Palpitauit cor eius. Paraphrasis

Paguin. Gen. 41. Reuchl. Onc. el.

raphrasis Chaldaica habet: Conturbatũ
Vatabl. est cor eius.Vatablus: Consternatum est
cor eius.Quibus modis hic Danielis lo-
cus transferri potest.Ita etiam verba illa
quæ paulo pòst protulit Nabuchodono-
sor:Et mente confusus:possunt verti: Et
conturbatus est,vel conterritus est,vel cō
fusus est spiritus meus.Eodem verbo vti
Psal.76. tur psalmographus psalmo.76.cùm ait:
Turbatus sum,& non sum locutus.Acsi
dicat:Tanto pauore conterritus sum, vt
loqui non potuerim.Ab hoc verbo deri
uatur Paham,quod significat pedē,quod
conterat terram. Significat etiam ma-
leum,quo aliquid contūditur, & teritur:
& manum quæ terit & contundit. Hoc
vocabulum numero multitudinis affert
Psal.93. Dauid psalmo. 73.pro quo Septuaginta
transtulerunt χεῖρας : quos secutus no-
ster interpres vertit manus dicens:Leua
manus tuas in superbias eorum.Vt sit sen
sus: Castiga domine asperè impiorum
superbiam.Qui enim vult aliquem duri
ter verberare,manus extollit,vt vehemē
tius inferat flagellum.Potest locus ille ita
verti: Leua pedes tuos in superbias eorū
in finem.Hoc est,conculca,& contunde
sceleratorum insolentiam & arrogantiā
vsque ad extremum.Vel:extolle maleos
tuos:vel terrores tuos in dissipationē eo-
rum in perpetuum. Significat quoque
Paham vicem, & Pahamim in numero
Num.20 duali bis:vt Numerorum.20.Percutiens
virga bis silicem egressæ sunt aquæ lar-
gissimæ,ita vt populus biberet,& iumen
ta.Dixitque dominus ad Mosem & Aa-
ron:Quia non credidistis mihi,vt sancti
ficaretis me coram filijs Israëlis,non in-
troducetis hos populos in terram, quam
dedi eis. Hæc ibi.Ex quibus colliges Mo
sem & Aaronem illic in crimen incidis-
se,propter quod Deus eos puniuit. Sed
quoniam in hunc incidi locum,non pu-
to incommodum esse explicare, in quo
viri illi peccauerunt.Chrysostomus ho- Chryso.
milia sexta de pœnitentia ait peccatum
illud fuisse ingrati animi crimen.Sed ne
scio qua in re obliuio illa beneficij con-
sistebat:nec ipse illud explicat. Augusti- August.
nus contra Faustum Manichæum ait pec
catum illud fuisse fidei titubationem.Ac
vt Moses petrā percutiens virga de Dei
virtute dubitauit: ita populus Iudaicus
Christum ligno crucis affigens,eum vir
tutē Dei esse nō credidit.Sed sicut ex per
cussa petra fluxit sitiētibus aqua:sic plaga
dominicæ passionis effecta est vita cre-
dentibus.Nam vt ait in priore ad Corin 1.Cor.10
thios apostolus: Petra autem erat Chri-
stus. Et explicans idem Augustinus locū
illum psalmi.105.Irritauerunt eum ad a- Psal.105
quam contradictionis:& vexatus est Mo-
ses propter eos,quia exacerbauerunt spi
ritū eius:& distinxit in labijs suis.Quid
est,inquit, distinxit? Dubitanter petram
virga percussit:ideo hoc miraculū distin
xit à cæteris miraculis,in quibus non du
bitauerat.In tractatione vna de vtilitate
pœnitentiæ, & homilia vigesimasepti-
ma tomo decimo attribuit idem Augu August.
stinus Mosi dubitationem in fide. Lyra- Lyran.
nus etiam explicans locum illum Nume
rorum ait Mosem dubitasse,non de Dei
potentia,sed de effectu ob scelera Iudæo-
rum.Ideo aquas primo ictu non exiuisse
propter Mosis dubitationem,exiuisse au
tem secundo, vt verbum Dei implere-
tur.Ait enim scriptura Mosem bis petrā Num.20
virga percussisse.Aspicis doctores hos in
ea esse sententia,vt existiment,Mosis &
Aaronis peccatum in fidei dubitatione
extitisse.Id videntur indicare verba,qui- Num.20
bus

bus Deus eos reprehendit dicens: Quia nō credidistis mihi, vt sanctificaretis me coram filijs Israël. At durum aliquantulum videtur dicere, hos duos viros Mosem & Aaronem tanta sapientia & fide præcellentes, tanta sanctitate & nobilitate præstantes in fide illius Dei cuius perspicua miracula & admiranda prodigia viderant, dubitasse. Ego existimo eorū peccatum in fractione obedientiæ fuisse, nō in fidei dubitatione. Peccauerunt enim, quòd non allocuti sunt petram, sicut eis præceperat Deus, qui dixerat illis: Loquimini ad petram coram eis, & ipsa dabit aquas. At ipsi non allocuti fuerunt illam, sed bis eam percusserunt. Iam petra virga percussa dederat aquas coram popu-
Exod.17 lo, vt capite. 17. Exodi diuinæ literæ memoriæ prodiderunt. Et fuisset nouum miraculum, quo Dei nomen sanctificaretur, si coram populo ad præsentiam virgæ Moses & Aaron præciperent petræ in Dei nomine, & illa sine virgæ percussione, sed Dei verbo obediens vim aquarum profunderet. Poterant enim tūc Hebræos reprehendere, quòd præceptis Dei non obtemperarent rationis participes, cùm lapis sensu carens sine vlla percussione verbo Dei obediens copiā emitteret aquarum. Nec obstat, quod sequitur: Quia non credidistis mihi: accipitur enim verbū credere pro obedire: vt psal-
Psal.118 mo. 118. Bonitatem, & disciplinā, & scientiam doce me: quia mandatis tuis credidi. Paremus enim præceptis, & præcipiēti credimus. Aut accipitur credere pro perseuerare, seu permanere, aut stabiliri. Verbum enim Aman quod est in Hebræo, non solùm credere significat, sed firmum, stabilem, & permanentem esse,
Pagnin. vt Xantes Pagninus in Thesauro testatur. Vnde quod nos habemus psalmo. 77. Psal.77.
Nec fideles habiti sunt in testamento eius: potest verti: Nec firmi, aut stabiles, aut constantes fuerunt in pacto eius. Illud etiam secundi Regum. 7. Fidelis erit 2.Reg.7.
domus tua, & regnum tuum vsq; in æternum: potest verti: Permanebit, vel stabilietur, vel firmabitur domus tua, seu familia tua, &c. Quare verba illa: Quia nō credidistis mihi: poterunt etiam ita verti: Quia non fuistis firmi: quia promiseratis mihi esse omnibus præceptis meis obtemperaturos, quod nunc minimè fecistis. Peccauerunt igitur, vt mea fert opinio, quia petram non fuerunt allocuti. At si diui Augustini sententiam sequi malueris, non errabis: est enim probabilis, & à viro sapientissimo ad omnia summa nato multis in locis asserta. Ego autem quò me coniectura duceret, exposui: quod cū omnibus alijs quæ dixero, sanctæ matris ecclesiæ Romanæ, & catholicorum doctorum correctioni subijcio.

¶ *Spiritus eius.* Pro spiritu est in Hebræo רוח Ruach, quæ vox spiritum significat, mentem, animam, iram, ventum, angelum, superbiam, partem, seu plagam. Pro anima accipitur ab Ecclesiaste capite duo Eccle.12
decimo: Reuertatur puluis in terram suā, vnde erat: & spiritus redeat ad Deū, qui dedit illum. Et psalmo. 103. Auferes spiri Psal.103.
tum eorum, & deficient, & in puluerem suum reuertentur. Et salmo. 75. Terribi- Psal.75.
li, & ei qui aufert spiritum principū. Pro quo potes vertere: Terribili, & vindemiā ti spiritum principum. Pro auferre est in Hebræō verbum בָּצַר Batsar, quod vindemiare etiam significat. Domus ac familia regia est vinea quædam, quam dominus vindemiat, cùm vult, eripiēs principibus vitam. Sed quoniam spiritus significat

gnificat ventum,& accipitur pro vanita-
Iob.15. te,& insolentia,& elatione, vt apud Iob capite quintodecimo: Quid tumet con-
Prou.16 tra Deum spiritus tuus?Et capite Prouerbiorum sextodecimo:Contritionem precedit superbia, & ante ruinam exaltatur spiritus:poteris versiculum illum psalmographi ita transferre:Terribili,& frangēti superbiam principū. Solet enim Deus aliquando superborum conatus infringere,qui vanis opinionibus inflati alios contemnunt: & omnia excelsa sibi sumentes & arrogātes in magnis erroribus versantur. Sumitur aliquando spiritus pro
Iud.13. Spiritu Sancto:vt Iudicum tertio: Fuit
1.Reg.16 in eo spiritus domini. Et primi Regum sextodecimo:Spiritus autem domini re-
Esai.48. cessit à Saul.Et Esaiæ quadragesimooctauo:Nunc dominus meus misit me,& spi-
Genes.1 ritus eius.Et Genesis primo:Spiritus domini ferebatur super aquas. Existimant nonnulli per spiritum hoc loco intelligi ventum: ideóque appellari spiritum domini, quòd fuerit à domino missus: & quòd ea quę magna sunt,appellātur Dei,
Exod.3. vt montes Dei,cedri Dei, ciuitas Dei.
Psal.79. Psal.45. Sed cùm ventus sit aer motus propter terræ exhalationes,vt aiunt philosophi, & prima die creationis mundi,quando spiritus domini ferebatur super aquas, adhuc non esset aer,nec exhalatio,imò nec terra,perspicuum est,nec ventum fuisse. Quare debet intelligi locus ille de Spiritu Sancto.Et pro ferebatur est in Hebręo Merachepheth, à verbo Rachaph, quod significat etiam incubare, & confouere. Incubabat enim Spiritus Sanctus super molem illam nomine aquarum significatam, eámque confouebat instar volucris ouis calore vitam largientis. Ipse enim est,qui vitam dat.Si autem viuificator est,vt ita loquar, consequenter conditor & creator.Quòd si conditor & creator,ergo Deus:tertia sanctissimæ trinitatis persona:quæ solet mitti à patre.Vnde eum alloquens diuinus vates psalmo.103 Psal.103
aiebat:Emitte spiritum tuum,& creabūtur.Cùm enim missio in sui ratione importet processionem ab alio, & in diuinis secundum originem, vt verbis vtar diui Thomæ articulo quarto quæstionis Thom.
quadragesimę tertię primæ partis, pater autem non sit ab alio:nullo modo conuenit ei mitti:sed solùm filio,& Spiritu Sācto, quibus conuenit esse ab alio.Et Spiritui Sancto tribuitur viuificatio.Quare de eo locus ille Genesis intelligitur.Magnus Basilius primam tangit opinionem: Basilius
sed statim ait in hūc modum.Siue quod verius est,& à maioribus nostris probatum, Spiritus Sanctus Spiritus Dei sit dictus:propterea quòd obseruatum est talē de illo peculiari modo scripturam præcipuéque facere mentionem:& nihil aliud spiritum Dei appellare,quàm ipsum Spiritum Sanctum,qui diuinæ beatæque trinitatis numerum complet.Hactenus ille. Et affert statim in medium sententiā cuiusdam Syri in scientia rerum diuinarum instructissimi,asserentis verbum Rachaph, pro quo nos habemus ferebatur,fouere etiam significare:vt intelligeremus Spiritum Sanctum vitalem fœcūditatem aquis illis seu materiæ illi aquarum nomine significatæ præbuisse ad effigiem auis vitalem vim ouis imprimentem. In eadē sententia est Hieronymus Hieron.
in quæstionibus Hebraicis in Genesim, Gregorius Nyssenus in libro,qui inscri- Nyssen.
bitur,Selecta testimonia ex vetere testa- August.
mento contra Iudæos,Augustinus, Dio Diodo. Iunilius
dorus, Iunilius, Rupertus, Eucherius, Rupert. Eucher.

Cyrillus,

Cyrillus Cyrillus, & Ambrosius: qui non solùm Ambro. ait intelligi locum illum de Spiritu Sancto, tertia sanctissimæ trinitatis persona, sed etiam hanc esse sanctorum & fideliũ sententiam. Id videtur ecclesia significare in missali in prosa quadam solennitatis Spiritus Sancti, vbi eum ita alloquitur. Quando machinam per verbum suũ fecit Deus cœli terræ marium, tu super aquas foturus eas lumen tuum expandisti spiritus. Id quod Moses appellat aquas, Hesiod. appellat Hesiodus Chaos, & quod ille vocat spiritum domini, vocat hic amorem, vt constat ex eius carmine ab Augustino Eugubi. Eugubino in Cosmo poeia citato. Per amorem autem Spiritus Sanctus intelligitur. Etiam nonnulli ex gentilibus dicebāt esse in diuinis Spiritum Sanctum. Id Plato. existimo voluisse Platonem significare libro decimo de legibus, cùm dixit, esse quandam mentem optimam omnia regentem, & vt ita dicam, viuificantem, quam animā mundi vocauit, fortè quia legerat eam in principio mundi latam super aquas, numinis sui potentiam in rerũ conditarum creatione ostendisse. Ex illis enim aquis à Deo primo die creatis, ex mole illa & machina factæ sunt visibiles creaturæ, iuxta id capitis vndecimi libri Sapien. Sapientiæ: Non enim impossibilis erat omnipotens manus tua, quæ creauit orbem terrarum ex materia inuisa. Vel vt potest rectissimè ex Græco verti: ex materia informi. Ideo ex aquis creatæ sunt visibiles creaturæ, vt earum instabilitatem, vicissitudinem, & inconstantiam cō-Homer. gnosceremus. Id voluit significare Homerus, cùm dixit, omnia fuisse ab aquis Oceani creata, quæ vltro citróque fluunt, ac refluunt, & nunquam subsistunt. Vn-Xenop. de Xenophanes: Nos omnes, inquit, aqua sumus: hoc est instabiles & inconstantes, conditi ex aquis. Hoc referebātad aquas illas, super quas in mundi principio spiritus domini ferebatur. Pro quo Thargliũ Hierosolymitanum habet: Spiritus misericordiarum & gratiæ flabat super facies aquarum. Vbi vides spiritum domini locо illo esse Spiritum Sanctum. Veteres Hebræi aiunt spiritum illum, qui ferebatur super aquas, esse spiritum Messiæ, vt refert Eugubinus in psalmum. 103. Theodoretus tamen, & nostra hac memoria Theod. Hieronymus ab Oleastro per spiritū domini intelligunt ventum. Caietanus in-Oleast. telligit angelicum spiritum ministrum Caieta. Dei, qui machinam illā velocissimè mouebat. Omnes hæ opiniones sunt probabiles: sed quæ per spiritum domini interpretatur Spiritum Sanctum, est meo quidem iudicio multo illustrior & præstantior. Insuper Spiritus Sanctus appellatur etiam spiritus principalis: vt psalmo quinquagesimo. Psal. 50. Spiritu principali confirma me. Vbi pro principali est in Græca versione ἡγεμονικός, hoc est regius, principalis, munificus, quòd sit liberalis, & munerum largitor. In Hebræo est נדיבה Nedhibah, quæ vox præter alias significationes significat voluntarium. Petebat à Deo Dauid, vt sibi spiritum confirmaret, quo sponte & alacriter ei seruiret, & libenter cupiditatibus & perturbationibus imperaret. Accipitur enim spiritus pro angelo: vt psalmo. 103. Qui facis angelos tuos spiritus, & ministros tuos ignē Psal 103 vrentem. Hoc est, qui mentes illas beatas quas cœlestes spiritus vocamus, facis nuntias, & ministras tuæ voluntatis. Angelus enim idem est quod nuntius. Vnde apostolus Hebræorum primo: Nonne, inquit, omnes sunt administratorij Hebr. 1. spiritus

ſpiritus in miniſteriū miſsi, propter eos qui hæreditatem capiunt ſalutis? Hos ſpiritus vocat pſalmographus angelos & ignem vrentem ad celeritatem & vim eorum ſignificandam. Ita locum illum
Theod. Theodoretus & Euthymius explanant.
Euthy. Accipitur etiam pro dæmone: vt primi
1.Re.16. Regum capite ſextodecimo: Exagitabat
3 Re.22. eum ſpiritus nequam. Et tertij Regum vigeſimoſecundo appellatur ſpiritus: & paulo pòſt ſpiritus mendax. Fortaſſè de illo intelligitur id, quod dominus Ieſus di
Matt.26 cebat diſcipulis ſuis Matthæi vigeſimoſexto: Vigilate, & orate, vt non intretis in tentationem: ſpiritus quidem promptus eſt, caro autem infirma. Acſi diceret: Vigilias agentes attendite, & preces fundite, ne vos tentator expugnet: ille enim dæmon eſt, & ſpiritus promptus ad tentandum: vos autem infirmi. Quare oportet, vt vigilijs & obſecrationibus armemini aduerſus illum. Sumitur etiam ſpiritus pro lege noua: vt in epiſtola poſteriore ad
2.Cor.3. Corinthios capite tertio: Litera occidit, ſpiritus autem viuificat. Litera eſt lex vetus cum ſuis cerimonijs, & iudicijs, & ſacrificijs: ſpiritus autem euangelium. Accipitur quoque ſpiritus pro vera & ſpiri
Pſal.118 tuali intelligentia, vt pſalmo.118. Os meū aperui, & attraxi ſpiritum. Quibus verbis diuinus vates animum myſteriorum diuinorum cupidum, & præ deſiderio cœleſtis ſcientiæ anhelantem, & voti com-
Eccle.39 potem oſtendit. Et capite Eccleſiaſtici.39 Spiritu intelligentiæ replebit illum. Præ-
Ezech.3 terea accipitur pro inſpiratione, vt Ezechielis tertio: Ingreſſus eſt in me ſpiritus. Poſtremò accipitur pro apparitione, vt aiunt nonnulli, in quam ſignificationem accipiendum putant ſpiritum hoc Danielis loco. Et conterritus eſt ſpiritus eius. Hoc eſt, & hæc eius apparitio in ſomnijs diſſoluta eſt quaſi ventus, inſtar viſionis quæ ſtatim euaneſcit. Plerique tamen ſpiritum pro animo accipiunt, qui viget, qui intelligit, qui meminit, qui præuidet, qui corpus moderatur: qui ſi excelſus eſt & erectus & firmus, non diſcedit à virtute. Si autem abiectus eſt, imbecillus, inconſtās, à gradu honeſtatis facilè deijcitur: modò tumet, modò frangitur: & turbulētis perturbationibus concitatus nec cohibere ſe poteſt, nec quo loco vult, inſiſtere. Huiuſmodi fuit ſpiritus Nabuchodonoſoris, Simile do. qui fuit ſomnij oblitus, & ſtupore turbatus inſtar aquæ quæ cùm imaginē rei oppoſitæ repræſentaret, turbata fuit, & exagitata imaginem non reddidit, & tranquillitatem amiſit. Ex quo effectum eſt, vt ea quæreret à ſapientibus, quæ illi nulla humana ratione conſequi valebant.

¶ *Et ſomnium eius ab eo*. In Hebræo eſt: ושנתו נהיתה עליו Vxenatho Nihieethah Halau. Prima vox ſignificat ſomnum, & ſomnium, ſecunda eſt verbum ſubſtantiuum, & ſignificat eſſe, fieri, frangi, teri, fugere, reputare. Septuaginta habent: Somnium eius fuit ab eo. Hoc eſt, ortum eſt ab eo, quod cogitauerat. Vel fuit ab eo nimirum ſeparatū. Pagninus vertit: Pagnin. Et ſomnus eius fractus eſt ei. Vt ſit ſenſus: Interruptus eſt ſomnus eius, ita vt amplius dormire non poſſet. Illud capitis terrijdecimi Prouerbiorum: Deſiderium Prou.13. ſi compleatur, delectat animam: poteſt verti: Deſiderium ſi frangatur, vel ſi fugiat aut euaneſcat, oblectat animā. Cùm rerum inutilium deſiderio tenemur, affligimur: at ſi illud relinquimus, oblectamur. Magno enim gaudio afficitur animus, cùm ab eo noxia diſcedunt deſideria. Capite primo libri Regum tertij in 3.Reg.1. oratio-

oratione quá habuit Bethsabee apud Dauidem, petens ab eo, vt Salomon eius filius acciperet clauum regni, non autem Adonias, ita eum fuit allocutus. Cum dormierit dominus meus rex cum patribus suis, erimus ego, & filius meus Salomon peccatores. Vbi pro erimus est hoc idem verbum הָיָה Haiah, quod vt diximus, esse significat, & reputare. Quare potest verti locus ille: reputabimur ego & filius meus Salomon peccatores. Dicet enim populus eum non potuisse regnum obtinere propter flagitia nostra. Sed quoniam vocabulum significans peccatorem significat etiam errantem: poteris reddere: Erimus aberrantes scilicet à scopo: hoc est omni spe frustrati. Ac quanto maiore spe regni tenebamur, tanto maiorem dolorem nobis afferet frustratio. Fortasse per peccatores intelligit peccata. Et tunc erit sensus. Si filius meus non regnauerit, vt mihi promisisti, ambo occidemur: ego & ille morte plectemur: Erimus peccata, hoc est pœna & sacrificium pro peccato. Sumitur enim aliquando peccatum pro pœna peccati, vt Genesis quarto: Si male egeris, statim in foribus peccatum tuum aderit. Hoc est, si peccaueris, confestim punieris: erit punitio tua in foribus, idest præstò aderit. Et secundi Regum duodecimo: Dominus transtulit peccatum tuum: hoc est pœnā: quam pro peccato merebaris. Et capite quarto Oseæ: Peccata populi mei comedent sacerdotes: hoc est victimas, & sacrificia oblata pro peccato. Vnde diuus Paulus appellat Christum Iesum peccatum, hoc est hostiam & sacrificium pro peccato. Ita illud intelligitur Romanorū octaui: Deus filium suum misit in similitudinē carnis peccati; & de peccato damnauit peccatum. Acsi dicat: Et per Iesum Christum factum sacrificiū pro peccato ipsum peccatum damnauit. Et in posteriore ad Corinthios capite. 5. Eum, inquit, qui nō nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, vt nos efficeremur iustitia Dei in ipso. Acsi dicat: Deus pater constituit victimam & hostiam pro peccato nostro filium suum, qui nullū fecerat peccatū, vt nos iustificaremur ab eo per ipsum Christum filium eius. Id quidē est, quod ait in priore canonica diuus Petrus capite. 2. de Christo loquens: Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum. Tulit enim pœnam nostrorum scelerū pendens in cruce. Id prædixerat capite. 53. his verbis Esaias: Verè langores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit. Aspicis igitur peccatū accipi aliquando pro sacrificio & punitione, & verbum Haiah quod significat esse, significare etiam frāgere, & fugere, in quas significationes hoc Danielis loco accipitur à Latinis interpretibus.

(Marginal notes: Gen. 4. — 2. Reg. 12. — Osè 4. — Rom. 8. — 2. Cor. 5. — 1. Pet. 2. — Esai. 53.)

¶ *Rex in sempiternum viue.* Pro in sempiternum est in Chaldæo, לְעָלְמִין Lehalmin. Pro quo Hebræi dicunt עוֹלָם Holam, & לְעוֹלָם Leholam. Holam significat seculum, perpetuū, sempiternū: Leholam significat in seculū, in perpetuū in sempiternum. Itaque significat durationem iuxta subiectam materiā, de ætate ad quā accōmodatur. Illud Exodi. 21. Erit ei seruus in seculum: Et illud Deuteronomij. 15. Seruiet tibi vsque in æternum: intelliguntur vsque ad iobileum. Illud autem Genesis. 13. Omnem terram quam conspicis, tibi dabo, & semini tuo vsque in sempiternum: Et illud Genesis. 17. Dabo tibi, & semini tuo post te omnē terram Chanaan in possessionē æternam:

(Marginal notes: Exod. 21. — Deut. 15. — Gen. 13. — Gene. 17.)

nam: non intelligebantur, nisi vſque ad euangelij promulgationē, & legem nouā latam per Christum mundo nuntiatam. Gene.17 Quēadmodū illud de circuncisione eodē capite: Erit pactum meum in carne veſtra in fœdus perpetuum. Pro viue eſt in Chaldęo חי Cheij. Pro quo toto Septuaginta tranſtulerunt: Rex in ſecula viue. Verbum eſt חיה Chaiach, quod ſignificat viuere, & viuificare, vt ita dicam: vt apud Habacuch.3. Domine opus tuum, in medio annorum viuifica illud. Haba.3. Acſi dicat: Hominum genus ô Deus ſancte opuſtuum eſt: ideo ob immenſam bonitatē tuā in medio annorū, hoc eſt, priuſquā mundus finiatur, mitte ad illud filiū tuū vnigenam, qui vita eſt, vt illi vitam largiatur. A verbo hoc deriuatur Chaiah, quod ſignificat viuēs: vt pſalmo.54. Deſcendāt in infernū viuētes. Pſal.54. Pro quo noſter interpres vertit aliquādo ferā, aliquando beſtiā: vt Geneſis.37. Fera peſſima comedit eum. Gen.37. Et pſalmo.73. Ne tradas beſtijs animam confitentem tibi. Pſal.73. Sed quoniam idem vocabulum ferā & beſtiam ſignificans ſignificat etiam congregationē, & vocabulum pro quo Septuaginta vertetunt confitentes, ſignificat turturem, & legem: tranſtulit beatus Hieronymus: Hieron. Ne tradas beſtijs animam eruditam in lege tua. Et Pagninus: Pagnin. Ne tradas cōgregationi inimicorum animā turturis tuę. Ac ſi dicat: Ne tradas domine vitam gentis Hebrææ exercitui hoſtium ſuorum. Gētem illam appellat turturem ob imbecillitatem & mœſtitiā, qua opprimebatur, quòd ſe cinctam ab inimicis intueretur. Et quia populus ille Deū laudibus efferebat, appellant illum Septuaginta confitētem Deo, idem eſt confiteri, quod laudare, & Hieronymus: eruditū in lege Dei. Hieron.

Poteſt verti: Ne tradas cœtui hominum animam turturis tuæ. Vt ſit ſenſus. Cupio domine ab hominum cœtu ac frequentia diſcedere, mēque in ſolitudinem recipere inſtar turturis loca ſolitaria quęrentis, vt aptius poſsim in diuinam philoſophiam incumbere, & cœleſtia myſteria contemplari. Quapropter te obſecro & obteſtor, ne me turturi ſimilem tradas turbulentis negotijs, & hominum congregationi ac frequentiæ. Ab hoc verbo Chaiah deriuatur hoc nomē Chaijm, quod vitam ſignificat: vt pſalmo viGeſimo nono. Pſal.29. Ira in indignatione eius, & vita in voluntate eius. Poteſt verti: Momentum in indignatione eius, & vita in beneuolentia eius. Pro quo Hieronymus vertit: Hieron. Ad momentum eſt ira eius, & vita in repropitiatione eius. Pro ira eſt in Hebræo רגע Regach, quod momentum etiam ſignificat, vt Threnorum quarto: Thre.4. Quæ ſubuerſa eſt in momento. Pagninus habet: Pagnin. Momentum eſt in furore eius, vita in voluntate eius. Paraphraſis Chaldaica habet: Vna hora indignatio eius, vita æterna bona voluntas eius. Vult diuinus vates ſignificare, parum durare iram Dei aduerſus homines, vitam autem quam eis largiri deſiderāt, æternam eſſe: Si à ſceleribus noſtris ad ipſum conuertimur, facilè placatur. Quocūnque enim die ingemuerit vera contritione peccator, ampliuseius flagitiorum, vt ipſe Deus ait apud Ezechielem, Ezec.18. non recordabitur.

¶ *Non eſt homo ſuper terram, qui ſermonē tuum rex poſſit implere.* In Chaldæo nō eſt pro nomē, tuū. Poteſt verti. Nō eſt homo ſuper terram, qui negotium regis poſsit indicare. Sed idē eſt ſenſus. Septuaginta habent: Non eſt homo in arida, qui poſsit verbum

verbum regis notum facere. Pro homine est in Chaldæo אנש Anax, qui Hebraicè dicitur אנוש Enux. Vnde Anox significat dolorem, afflictioné, & calamitaté: quòd homo his plenus sit. Ideo ait Psalmographus.9.psalmo: Sciát gétes, quoniá homines sunt. Id intelligés Menáder: Hæc duo, inquit, inseparabilia sunt, viuere & dolere Anux significat violentú, & plenú dolere: vt Iob.34. Violenta sagitta mea absque vllo peccato. Acsi dicat: Vulnus meum plenum est doloribus, quod Deus mihi inflixit absque vllo scelere meo.

Psal.9.

Iob.34.

¶ *Sermo enim quem tu quæris rex, grauis est.* Septuaginta habét: Sermo quem rex interrogat, grauis est. Potest verti: rarus est: aut inuentu difficilis. Nam in Chaldæo est: יקירה Iaccirah. Verbum Hebraicú est יקר Iacar, quod significat rarum esse, pretiosum esse, honorabile esse, æstimare, & pretiú ponere: vt Esaiæ.43. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis. Quod potest verti: Ex quo pretiosus factus es. Pro æstimare, quod alij dicunt appretiare accipitur capite Zachariæ.11. Decorú pretiú, quo appretiatus sum à vobis. Verba sunt Christi decorum pretium ironicè vocátis triginta illos numos argéteos, quibus Iudæi illú emerunt. Verba Zachariæ hæc sunt: Appenderút mercedé meá triginta argenteos. Et dixit dominus ad me: proijce illud ad statuarium, decorum pretium, quo appretiatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos, & proieci illos in domum domini ad statuarium. Quorú verborum hic est sensus. Emerút me, ait Christus, triginta argenteis. Et ait Zacharias: Dixit dominus ad me: facin visione prophetica, quod facturus est Iudas proditor: proijce mercedem illam, hoc est triginta illos argenteos ad figulum seu statuarium, qui ex argilla statuas facit, & alia opera. Id est, vt ex illis ematur ager figuli. Proijce, inquit, magnificum & decorum pretium illud, quo me appenderút. Tunc ego, ait diuinus vates, in visione illa imaginaria tuli triginta illos argéteos, & proieci illos in templú ad emendú agrú figuli. Hęc est huius orationis explanatio. Diuus Matthæus vbi literis mádauit Iudæ desperationé, & argenteorú quibus dominum vendiderat, proiectionem in téplú, quibus emptus est ager figuli in peregrinorú sepulturá, adiecit: Túc impletum est, quòd dictú est per Ieremiá prophetá dicenté: Et acceperunt triginta argenteos pretiú appretiati, quem appretiauerunt à filijs Israel: & dederunt eos in agrum figuli: sicut constituit mihi dominus. Hæc verba aliquam habent similitudinem cú verbis Zachariæ. Sed mirum est videre, quam diuersè ea citauerit euangelista. Sunt, qui existiment, non esse Zachariæ testimonium illud citatum: ná euágelista ait: Quod dictum est per Ieremiam prophetam: Zachariæ verò non meminit. Et aiunt locum citatum ab euangelista esse apud Ieremiam capite trigesimo secundo: vbi ita ait: Intellexi autem, quòd verbum domini esset: & emi agrum ab Hanameel filio patrui mei, qui est in Anathoth. Et appédi ei argentum septé stateres, & decem argéteos. Hæc Ieremias. Per septem stateres & decem argenteos intelligút pretium triginta illorú numorum argenti, quibus véditus fuit saluator noster. Diuus Augustinus libro tertio de consensu euangelistarum existimat euangelistam sumpsisse vaticinationem illá, quam affert, partim à Ieremia, partim à Zacharia: sed nominasse solùm Ieremiá ob maiorem eius nominis celebritaté. Et

Zach.11.

Matt.27

Iere.32.

August.

nonnullis in codicibus non esse Ieremiá, sed solùm prophetam, hoc modo: Tunc impletú est, quod dictú est per prophetá
Origen. dicenté: Et acceperút, &c. Origenes in cómétarijs in Matthæú suspicatur fuisse librarij seu scriptoris alicuius erratum, qui pro Zacharia posuit Ieremiá: aut desumptá esse authoritatem hanc ex aliquo Ieremiæ libro, qui modò nó extat. Perspicuú est enim multos huiusmodi libros desiderari, vt liber bellorú domini, cuius fit
Num. 5. mentio Númerorú. 5. & liber iustorum cu
Iosu. 10. ius meminit scriptura. 10. Iosue: &. 2. Re-
2 Reg. 1. Theod. gú. 1. Quem librú Theodoretus Cyrésis episcopus in quæstionibus in Iesum Naue existimat fuisse vetustissimú cómentariú, ex quo historia libri Iosue collecta fuerit. Et libri alij non extant, quos scriptura refert, vt ex libris Regú & Paralipomenó constare videmus. Esse autem locum illú ex aliquo Ieremiæ libro, quem modò nó habemus, desumptum, est satis probabile. Nec solùm Origenes in ea est senté tia,
Euthy. sed etiam Euthymius in Matthæú, Euse
Eusebi. bius Cæsariensis libro decimo de demon
Zeger. stratione euágelica, Nicolaus Zegerus in
Brixian. scolijs in locos difficiles, Isidorus Brixianus in Matthæum, Finus Hadrianus li-
Finus. bro septimo flagelli Iudæorum, & alij. Sed quod me mirú in modú mouet, vt in
Hieron. hanc sentétiam adducar, est diuus Hieronymus in cómentarijs in illú Matthæi locú, cuius ad literam hæc sunt verba: Legi nuper in quodam Hebraico volumine, quod Nazarenæ sectæ mihi Hebræus obtulit, Ieremiæ apocryphú: in quo hæc quæ citat Matthæus, ad verbú scripta reperi. Hæc ille. Quanquam librum illú vocat apocryphú, tamen verus erat. Et fuit euágelista diuinitus instructus sanctum vaté Ieremiam verba illa literis mádasse, quæ in libro illo scripta erant. Nam locus Ieremiæ quem habemus, à verbis à Matthæo citatis longè distare videtur. Scripsisse autè Ieremiam libros alios, præter eos quos habemus asserit Sixtus Senésis Sixtus.
libro. 2. Bibliothecæ sanctæ, in qua admirabilem suam ostendit eruditionem.

¶ *Requisiuit de lege atque sententia ab Arioch principe militiæ regis.* Pro militia est in Chaldæo טַבָּחַיָּא Tabbachaia. Verbú Hebræum est טבח Tabach, quod significat occidere, & immolare. Vnde Tabbach significat carnificem, lanium, coquum, quòd animalia occidat. Septuaginta verterunt: principem coquorum. Pa- Pagnin.
gninus: principem occidétium. Alij: præfectum rerum capitaliú. Eodé modo Ge Gen. 37.
nesis. 37. capite vbi cómunis editio habet: Vendiderunt Ioseph in Egypto Putiphari eunucho Pharaonis, magistro militú. Pro magistro militum habent Septuaginta: magistro coquorú. Alij: magistro laniorum. Alij: præfecto carnificum. Paraphrasis Chaldaica Oncheli habet: magistro Onchel.
militum: cum editione vulgata.

¶ *Est Deus in cœlo reuelans mysteria.* Pa- Pagnin.
gninus vertit: Est Deus in cœlo, qui reuelat secreta. Alij: Existit in cœlo Deus aperiens arcana. Quæ in idem recidunt. Hoc capite arcanum, secretú, mysteriú pro eodem accipiuntur. Verbum גלה Galah pro quo Latinus noster interpres vertit reuelare, significat indicare, illustrare, aperire, migrare, excedere, captiuum ducere, transferre. Quarto capite pri- 1. Reg. 4
mi Regum vbi nos habemus: Translata est gloria domini de Israël, eò quòd capta est arca Dei: pro translata est, verbum est Galah. Ideo poterat verti: Captiua ducta est gloria domini ex Israël. Hoc verbo vtitur Amos capite. 3. Amos. 3.

pro

pro indicare & reuelare: Non facit dominus Deus verbum, nisi reuelauerit secre
Ezec. 39 tũ suum seruis suis. Et pro capi Ezechiel capite trigesimonono: In iniquitate sua capta est domus Israël. Potest verti: In iniquitate sua aperta est domus Israëlis. Metaphora sumpta à domo, quæ si aperta est, prædæ patet, & direptioni cõmittitur. Vt sit sensus: Populus Iudaicus amplissimis olim virtutũ ornamẽtis locupletatus aperuit ostia vndique hostibus animorum, qui in eum irruentes illum spoliarunt, & cuncta quæ in bonis poterant numerari, illis abstulerunt. Et quoniam verbum hoc Galah significat indicare, dicuntur specula Gelonim, quòd in illis oppositorum imagines apertè ac perspicuè appareant, atque proferantur, vel tùsque intuentium sibipsis indicentur. Et quoniam in Deo animæ sanctæ multa vident, appellatur Deus capite septi
Sap. 4. mo Sapientiæ speculum sine macula. Melius enim mentes separatæ diuina visione in cœlo fruentes vident solem, & lunam, & reliqua sydera, monumenta manuum diuinarum sempiterna, in diuina essentia, quam cùm in corporibus versabantur. Id voluit diuinus ac regius
Psalm. 8 vates significare, cùm dixit psalmo octauo: Quoniam videbo cœlos tuos opera digitorũ tuorum, lunã & stellas, quæ tu fundasti. Acsi diceret: Cùm animus meus è corporis vinculis euolauerit, & ingente gaudio affectus in sedes illas cœlestes ac pulcherrimas, & splendidissimas oras tuas peruenerit, admirabilem tui numinis, cæterarũmq; rerũ scientiã obtinebit. Tunc enim Deus sanctè intuebor cœlos tuos, altissimum illud domicilium, præclarumque opus manuum tuarum: atque lunæ, & stellarum candorem, quæ globosæ & rotundæ circulos suos orbésq; conficiunt celeritate mirabili. Quã diu enim animus in terra corpore circunfunditur, à perfecta cognitione non tantùm numinis tui, sed aliarum etiam rerũ longè abest, quòd eius acies tenebris impedita hæc in terris non valeat perfectè intueri. In hunc modum locum hunc interpretatur Gregorius Nazianzenus, qui Nazian.
ob admirabilem theologiæ eruditionem fuit ab antiquis theologus nũcupatus. Sed dices: Quare in hoc psalmo faciens Dauid mentionem cœli, lunæ, & stellarum, non meminit solis? Nescio equidem: sed suspicor Dauidem hoc poema nocte condidisse, ac cecinisse, cùm esset in solitudine, & rura peragrans in medio cãpi constitisset, vnde cœlum pulcherrimum ac serenissimum, luna & stellis summè decoratum intuebatur: quod clarius sperabat in Deo speculo purissimo visurũ esse.
¶ *Et cogitationes mentis tuæ scires.* Septuaginta habent: Vt cogitationes cordis tui scias. Pro cogitationibus est in Chaldęo: רַעְיוֹנָךְ Raheione, à verbo רְעָה Rahah, quod significat cogitare, pascere, conterere, affligere, velle, amare, coniungere. Hinc רֵעַ Reagh significat amicum, volũtatem, cogitationem: vt psalmo. 138. In- Psal. 138.
tellexisti cogitationem meam de longè. Quod poterat verti: Intellexisti voluntatem meam à longè. Hoc est, cùm adhuc ab opere longè abessem. Illud Cãticorum Cant. 5.
quinto: Talis est dilectus meus: & ipse est amicus meus: potest verti: Et ipse est cogitatio mea: vel voluntas mea: vel amor meus: vel pastus meus. Id enim quod vnicè diligimus, solet esse pastus animi nostri. Potest etiam verti: Et ipse est afflictio mea: nãdilectio animo sępenumero anxietatẽ affert, & dolorẽ. Illud etiã Ecclesiastis Eccles. 1.

capite primo:Ecce omnia vanitas & affli
ctio spiritus: potest Latinè reddi : Ecce
omnia vanitas,& cogitatio venti. Nam
pro spiritu in Hebraico est Ruach,quod
spiritũ significat & ventum.Potest quoq;
transferri:Ecce omnia vanitas, & pastus
venti. Hoc est, & cibus inanis, & pastus
vanitatis,qui nec satiat,nec sustentat: sed
amittitur,& euanescit. Ille animus vento
pascitur,qui vanitate delectatur:ille autẽ
pascit ventum,qui perdit oleum & ope-
ram, qui res aggreditur & molitur va-
nas,nulliúsque vtilitatis. Ita intelligitur
Ose.12. illud Oseæ capite duodecimo: Ephraim
pascit ventum. Pro quo alij vertunt: E-
phraim pascit ventus : iuxta id quod ait
Iere.22. capite vigesimosecundo Ieremias:Om-
nes pastores tuos pascet vẽtus. Quod ita
etiam transferri potest:Pastores tuos affli
get ventus. Vel gubernatores tuos consu
met vẽtus,seu vanitas.Pro quo paraphra
sis Chaldaica habet:Omnes rectores tui
dispergentur in omnem ventum. Potest
etiam verti.Omnes pontifices tui cogita
bunt ventum . Vel omnium præsulum
tuorum cogitationes sunt vanitas. Vn-
de hic locus Danielis poterat verti:Et pa
stus cordis tui cognosceres.

¶ *Et cogitationes mentis tuæ.* Pro mẽte est in
Theod. versione Græca Theodotionis καρδία,
quod propriè significat cor. In Chaldæo
est Libbac. Hebræũ est לֵבָב Lebab, quod
etiam cor significat. Sed plerunque mens
& cor pro eodem accipiuntur. Hoc no-
Eccle.10 mine vtitur Ecclesiastes capite. 10. cùm
ait:Cor sapientis in dextera eius. Vbi cor
accipitur pro sapientia,quæ est in corde,
Prou.14 iuxta illud capitis quartidecimi Prouer-
biorum:In corde prudentis requiescit sa-
pientia. Vt sit sensus:Sapientia iusti est cũ
bonis operibus cõiuncta: opera enim per
manus intelliguntur: & opera bona per
dexteram. Vel sic:Cor sapientis est ei pręe
paratum ad intelligendum & diligendũ,
vt dextera ad operãdum,quæ semper est
apta ad efficiẽdum opus. Et quoniam cor
est in medio corporis, accipitur pro me-
dio cuiuslibet rei,vt psalmo.45.Trãsferen Psal.45.
tur mõtes in cor maris. Et capite.27.Eze Ezec.27
chielis:In corde maris sita. Hoc est,in me
dio maris:vel intra mare. Et Matthæi.12. Matt.12
In corde terræ. Hoc est, intra terram.
Illud psalmi.85.Lætetur cor meum , vt Psal.85.
timeat nomen tuum:potest verti ex He-
bræo:Vni siue congrega cor meum, vt
timeat nomen tuum. Vel vt Hierony- Hieron.
mus transtulit: Vnicum fac cor meum.
In Hebræo est Iachedh, quod significat
vnire, & in vnum conducere. Septua-
ginta autem posuerũt: εὐφρανθήτω, hoc
est lætetur. Sed dices: Si in Hebræo est,
vniatur cor meũ: quare Septuaginta ver
terũt.Lætetur cor meũ? Rectè quidẽ:intel
lexerũt enim pacẽ & cõcordiã,& spiritus
vnitatem esse veram lætitiam,& admira
bilem cordis oblectationem. Hoc eodem
vocabulo Lebab vtitur sponsus Cantico Cant.4.
rum.4.dicens: Vulnerasti cor meũ soror
mea spõsa:vulnerasti cor meũ in vno ocu
lorum tuorum,& in vno crine colli tui.
Vel vt potest verti:& in vno torque colli
tui. Pro crine enim Septuaginta, & post
eos Pagninus, & alij torquem transtule- Pagnin.
runt. Loquitur Deus cum anima pij ho-
minis,qui pijs lachrymis & virtutũ orna
mentis Deum ipsum mouet:& more hu
mano significat se his rebus sauciari. Sed
quoniam verbum significans vulnera-
re, significat etiam rapere, potest ver-
ti locus hic : Rapuisti, vel abstulisti cor
meum. Qui enim vult significare alicui
ardentem amorem,quo illũ prosequitur,
huius-

huiuſmodi vtitur verbis, vt perſpectam erga illum ſed tamen dulcem & anxiam charitatem præ ſe ferat. Fortaſſe alludit his verbis dominus Ieſus ad vulnus lateris,quo in cruce cõfectus ac ſaucius quãto nos amore proſequeretur oſtendit. Eam obcauſam dicit: Vulneraſti cor meum, vt lateris vulnus ſignificaret. Et quia no mẽ hoc ſignificat cor,poterat verti locus hic Danielis: Et cogitationes cordis tui.

¶ *Tu rex videbas.* Pro videre eſt in Chaldæo חזה Chaze, quod ſignificat videre. Vnde Chazon ſignificat viſionem, & vaticinationẽ: vt Eſaiæ primo: Viſio Eſaiæ filij Amos. Et Nahum primo: Liber viſionis Nahum. Vnde videns idẽ eſt quod diuinus vates: vt primi Regum nono: Num hic eſt videns? Et eodem capite: Qui propheta dicitur hodie, vocabatur olim videns. Et 2. Paralipomenõ. 9. In viſione quoque Addo videntis. Et 26. In diebus Zachariæ videntis. Et trigeſimo tertio: Verba quoque videntium qui loquebãtur. Videns dicitur Hebraicè Chozai, vel Hozai. Vnde id quod eſt capite trigeſimotertio ſecundi Paralipomenon: Scripta ſunt in ſermonibus Hozai: poteſt verti: Scripta ſunt in ſermonibus videntis. Vel ſcripta ſunt in commentarijs diuinorũ vatum: vt ſit ſingulare pro plurali more Hebræorum. Fortaſſe erat Hozai nomen proprium alicuius hiſtorici, cuius liber non extat: in quo res geſtæ regis Manaſsis erant monimẽtis cõſignatę.

(Eſai. 1. — Nahũ. 1. — 1. Reg. 9 — 1. Par. 9. — 2. Par. 26 — 2. Par. 33 — 2. Par. 33.)

¶ *De monte abciſſus eſt lapis ſine manibus.* Poteſt verti: ſine operationibus, nimirum humanis. Manus enim quæ Hebraicè dicitur יד Iadh, operationem ſignificat, vt primo capite oſtendimus. Pro lapide eſt in Chaldæo אבן Eben, quod vocabulũ præter alia ſignificat perpẽdiculum, quo vtũtur architecti & ædificatores. Pro quo noſter interpres apud Zachariã capite. 4. lapidem ſtanneum vertit. Et prouerbiorum vigeſimo pondus, dicens: Pondus & pondus, menſura & menſura, vtrunque abominabile eſt apud Deum. Deteſtatur enim duo pondera inæqualia, quando affectu ducti duobus idem merẽtibus diuerſa largimur prœmia, æqualitatem in qua iuſtitia conſiſtit, non obſeruantes. Metaphora eſt à doloſis mercatoribus ſumpta, qui duo habent pondera, vtraque falſa, alterum, quo emunt, alterum, quo vendũt. Hoc eodẽ vocabulo, Eben, vtitur Iacob Geneſis quadrageſimo nono, cùm benedicens filium ſuum Ioſeph: Diſſoluta, inquit, ſunt vincula brachiorum & manuũ illius per manus potẽtis Iacob: inde paſtor egreſſus eſt lapis Iſraël. Hieronymus ab Oleaſtro in ſuis eruditis in Geneſim commentarijs hunc locũ interpretatur de tribu & familia Ioſephi, in qua fuerunt excellentes ſagittarij, qui arcui dediti ſagittis hoſtes configebant, & roborantes ac extendentes brachia manuum ſuarum tẽdebant arcum de manu Dei, qui eſt fortitudo Iacob: ex qua tribu eſt Ioſeph, qui fuit paſtor Iacob cibando eum, & lapis, id eſt fortitudo Iſraël defendẽdo ipſum. Pulchra quidẽ expoſitio, & ſatis literalis. Diuus Hieronymus explicãs verba illa: Inde paſtor egreſſus eſt lapis Iſraël. Ex ſemine inquit, Ioſeph tribus naſcetur Ephraim fortis & ſtabilis inſtar lapidis durioris inuicta, imperãs quoq; decẽ tribubus Iſraël. Hoc ideo ait, quia Ieroboam rex Iſraëlis fuit ex tribu Ephraim, qui à Ioſeph genus ducebat. Idẽ ferè ait Rupertus abbas. Vera profectò ſentẽtia, nullóq; modo improbanda. Ego exiſtimo loqui Iacobũ de vinculis, in quæ Ioſeph fuit coniectus, quãdo

(Zach. 4. — Prou. 20 — Gen. 49 — Oleaſtr. — Hieron. — Rupert.)

eum libidinosa illius domina turbulentis
Gene.39 flagitiorum stimulis concitata apud Putipharem ad periculum capitis vocauit. Vincula illa, & ea quibus eum fratres ligauerant, fuerunt à Deo mirabiliter soluta. Id quidem est, quod ait: Per manus potentis Iacob: hoc est operatione Dei, qui dedit fortitudinem Iacobo. Id auté quod sequitur: Inde pastor egressus est lapis Israël: hanc meo quidem iudicio habet intelligentiam. A quo forti Deo Iacobi, à quo Deo qui est fortitudo Iacobi, egressus est Christus, qui est pastor, & firmissimus lapis, ac fundamentũ ecclesiæ. Duplex est filij Dei egressus, alter ab æterno:
Mich 5. de quo ait Michæas capite quinto: Egressus eius ab initio, à diebus æternitatis: al
Psal.18. ter in tempore: de quo ait psalmo decimooctauo Dauid: A summo cœlo egressio eius: & occursus eius vsque ad summũ
Damas. eius. Id est, quod ait libro tertio Damascenus: Confitemur duas Christi natiuitates, vnam æternam, quæ est ex patre, & alteram, quæ est in vltimis temporibus
Ioan 10 propter nos. Ipse enim ait Ioannis decimo: Exiui à patre, & veni in mundum. Igitur per particulá, inde, intellige à patre, qui est Deus Iacobi fortitudo. Vel inde, id est, à quo Iacobo egressus est Christus secundum carnem, qui est pastor, &
Ioan.10 fundamẽtum ecclesiæ. Ipse enim ait Ioánis decimo: Ego sum pastor bonus. Et de
Matt.21 se apud Matthæum.21. locum illum psal
Psal 117. mi.117. explanat: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Sed quia eben non solùm lapidem significat, sed totum, potest etiam verti locus ille: Inde egressus est pastor totius Israëlis. Aspicis locum, vbi Christus pastor & lapis appellatur. Ipse est lapis angularis, & diuinus pastor, qui vltro oblatus est morti, vt nos ab incursibus & rapinis diaboli tueretur. Ipse nos non solùm cibo corporeo, sed etiam spirituali sustentat: qui eis quos diligit, tantum roboris largitur, vt nec rerum aduersarum fulminibus terreantur, nec impiorum hominum oppugnationibus debilitentur. Itaq; lapis ille, de quo loquitur capite.39
Genesis Iacob, est ille, de quo hîc loquitur Daniel, nimirum Christus Deus noster. Gene.39

Argumentum capitis tertij.

NAbuchodonosor rex Babylonis tetris ac crassis tenebris circunfusus, cæca temeraria que amentia commotus statuã auream in loco celebri collocauit, præcipiens vt omnes ei cultum Deo debitum exhiberent. Cùmque alij eam summa colerẽt religione, tres Hebræi Ananias, Azarias, Misael diuini numinis fide & amore incitati eam colere recusarunt. Maluerũt enim vitam in discrimen adducere, quàm religionem labefactare. Quam obcausam fuerunt in summum capitis periculum vocati, & ab impio rege superbia inflato, ac ira inimica consilio incenso damnati. & in ignem camini ardẽtis coniecti. At flammis expositi nullum ab illis acceperunt detrimentum: quin potius intacti in medio earum ambulabant, Deum summis laudibus efferentes, hymnisque suauissimis celebrantes. Id intuens Nabuchodonosor eos iubet educi è fornace, & miraculo vim naturæ superante explorato ac planè perspecto veri Dei potentiam confitetur, cuius numine & prouidentia omnia gubernantur. Illud est aduertendum,

dum,huius capitis historiam aliquid habere vaticinationis, cùm in ea scriptu m sit apparuisse filium Dei, vt tres pueros eriperet à flammis: venturus enim erat Christus hominum genus liberaturus.

Caput tertium.

A *NAbuchodonosor rex fecit statuam auream altitudine cubitorum sexaginta, latitudine cubitorum sex: & statuit eam in campo Duran prouinciæ Babylonis. Itaque Nabuchodonosor rex misit ad congregandos satrapas,magistratus & iudices,duces & tyrannos,& præfectos,omnésque principes regionum, vt conuenirent ad dedicationem statuæ,quã erexerat Nabuchodonosor rex. Tūc congregati sunt satrapæ,magistratus,& iudices,duces,& tyranni,& optimates,qui erant in potestatibus constituti: & vniuersi principes regionum, vt conuenirent ad dedicationem statuæ,quam erexerat Nabuchodonosor rex. Stabant autem in conspectu statuæ,quam posuerat Nabuchodonosor rex: & præco clamabat valenter. Vobis dicitur populis, tribubus, & linguis,in hora qua audieritis sonum tubæ,& fistulæ,& citharæ,sambucæ,& psalterij,& simphoniæ, & vniuersi generis musicorum, cadentes adorate statuam auream, quam constituit Nabuchodonosor rex. Siquis autem non prostratus adorauerit, eadem hora mittetur in fornacem ignis ardentis. Post hæc igitur statim vt audierunt omnes populi sonitum tubæ,fistulæ,& citharæ, sambucæ, & psalterij,symphoniæ,& omnis generis musicorum,cadentes omnes populi,tribus & linguæ adorauerunt,statuam auream,quam constituerat Nabuchodonosor rex. Statimq́ in ipso tempore accedentes viri Chaldæi accusauerunt Iudæos.Dixerúntque Nabuchodonosor regi. Rex in æternum viue. Tu rex posuisti decretum,vt omnis homo,qui audierit sonitum tubæ,fistulæ,& citharæ,sambucæ, & psalterij,& symphoniæ, & vniuersi generis musicorum,prosternat se, & adoret statuam auream:siquis autem non procidens adorauerit,mittatur in fornacem ignis ardentis. Sunt ergo viri Iudæi,quos constituisti super opera regionis Babyloniæ Sidrach, Misach, & Abdenago,viri isti contempserunt rex decretum tuum. Deos tuos non colunt,& statuam auream quam erexisti,non adorant.*

Sapi. 2 a
Iud. b b.

Explanatio.

N*Abuchodonosor.* Magna est hominum mutabilitas, incredibilis varietas, longè latéque patens animorum inconstantia. Rex ille Babylonius qui supplex ad Danielem accesserat, in quo verum Deum coluerat,vt in fine capitis superioris explanauimus: nunc vanitatem colit & superbiam veræ gloriæ expultricem: cui nullus aditus reseratur ad æternas sedes mentium beatarum. Ait enim Dauid psalmo vigesimo tertio: Quis ascendet in montem domini,aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus,& mundo corde,qui non accepit in vano animam suam. Quæ vltima verba possunt verti ex Hebræo: Qui non extulit in vanitatem animam suam. Hic autem vanitate elatus statuam auream sibi statuit,vt in ea coleretur, & cultum diuino numini tribuendū arrogantet vsurpat. Detestabilis quidem & execrabilis veritatis obliuio. Paulo antè propriā fragilitatem & imbecillitatem cognoscens se coram Daniele prostrauerat, verúque Dei potentiam prædicauerat: modò harum rerum oblitus diuinitatem sibi atrogat & vsurpat. Cùm exiguum nobis vitæ curriculum natura circunscribat, ma- Psal. 23

gnā sibi & immortalia, sed vana atq; inania spe falsa inductus pollicetur. Perpende principum cæcitatem, & eorum quos ipse singulari amore prosequitur, adulationem. Holophernes princeps militiæ Nabuchodonosoris, non huius, sed alterius, qui multo post regnauit, ægrè ferēs Achioris verba, quibus veri Dei potentiam prædicabat, non esse alium Deum dixit, præter regem Nabuchodonosorē,
Iudith.6 vt capite sexto Iudith scriptura commemorat. Describens Ezechiel capite.28.re
Ezec.28 gis Tyri superbiam: Eleuatū est, inquit, cor tuum, & dixisti: Deus ego sum. Ille apertè dixit se esse Deum, hic autem statuam sibi ponens colendam, diuinitatē sibi tribui desiderabat. Huic similis fuit Caius Caligula Romanorū imperator, qui simulachrum sibi fecit statui, præcipiens, vt ab omnibus coleretur: vt ait libro decimooctauo antiquitatum Flauius Iose-
Ioseph. phus.

¶ *Statuam auream.* Ex auro eam conflari iussit superbissimus rex ad maiorem diuitiarum suarum ostentationem, inanē gloriam, & insolentem vanitatem. Fortasse ideo ita instituit, vt qui eum colere recusarēt, saltem colerent aurum ipsum. Aurum quo rex famulos suos alere deberet, pauperes reficere, templa vero Deo construere, & regnum suum in pace & iustitia continere & sustentare, in fabricā da vasta statua suæ vanitatis demonstratrice consumebat. Quærebat gloriam, sed falsam & inanem. Vera ac solida gloria est virtutis splendor, consentiens laus bonorum, incorrupta vox benè iudicantiū de excellente honestate. Huius gloriæ studio plerique trahuntur mortales: nam etiam philosophi in libris quos de cōtemnenda gloria scripserunt, nomen suum literis consignarunt. In eo ipso in quo laudem nobilitatēmq; despiciebant, se laudari desiderabant. At vera & grauis gloria in falsæ & leuis gloriæ contemptione ac despicientia consistit. Id non intelligens Nabuchodonosor statuam sibi aureā statuit, quæ ab omnibus summopere coleretur.

¶ *Altitudine cubitorum sexaginta.* Ingens profectò simulachri aurei magnitudo. Cubitus est curuatura brachij, & accipitur pro genere quodam mensuræ, quod pro diuersitate regionum variam habet longitudinem. Vitruuius libro tertio ait Vitruui
cubitum constare ex sex palmis, hoc est digitis viginti quatuor: palmus enim de quo loquitur, quatuor habet digitos. Idē asserit Petrus Apianus, & post eum Gem Apian.
ma Phrysius in libro cosmographico. Sūt Gemm.
etiam alij cubiti maiores, authore Hero Herod.
doto, de quibus fortasse intelligitur hic Danielis locus.

¶ *Et statuit eam.* Posuit eam in campo magno, vbi ab omnibus videretur, & coleretur. Sed quid mirum hominem idolorum cultorem id fecisse, cùm Hebræi in lege diuina instructi aurū suum in statuis idolorum conflandis profunderent. Hoc obijciebat illis Deus ijs verbis apud Oseam capite secundo: Argentum mul- Ose.2.
tiplicaui eis, & aurum, quę fecerunt Baal. Ac si diceret: Contuli in eos multas opes: at illi multiplicatum argentum & aurū quo eos amplificaueram, in conflandis ac ornandis idolis Baal consumpserunt. Et Ose.8.
capite octauo: Aurum suum & argētum suum fecerunt idola sibi. Et apud Eze- Ezech.7
chielem septimo: Ornamentum monilium suorum in superbiam posuerūt, & imagines abominationum suarum & simulachrorum fecerunt ex eo. Quid quæ

ris?

ris? Egressi ab AEgypto per mare Rubrum, vbi eos Deus insignibus prodigijs eius vim numénque sanctissimum decla-
Exo.14. rantibus liberauerat, ipso Deo repudiato
Exod.32 fecerunt vitulum ex auro, quem pro Deo coluerunt. Vide quàm citò obliti fuerunt immortalium illorum beneficiorū, quæ paulo antè Deus in eos contulerat. Hi sunt fructus auri & argenti, cæterarúmq; diuitiarum, quando possessores maculis scelerum notati eius muneris obliuiscū tur, cuius efficiendi causa eis Deus naturam compotem rationis & cognitionis impertiuit. Si homines ex auro non conflant statuas, certè multi ex illis ipsum aurum colunt, & vnicè diligunt. Id intel-
Ecclesf.8 gens Ecclesiasticus capite octauo: Multos, inquit, perdit aurum & argentum, & vsque ad cor regum extendit, atque conuertit. Vel vt alij vertunt: Et corda re-
Eccle.31. gum peruertit. Et capite trigesimoprimo: Qui aurum diligit, non iustificabitur: & qui insequitur consumptionem, replebitur ea. Multi dati sunt in auri casus, & facta est in specie ipsius perditio eorum. Lignum offensionis est aurum sacrificantium: væ illis, qui sequuntur illud: & omnis imprudens peribit in illo. Hæc ibi. Aurum sacrificantium vocat, quia illud tanquam idolum illi colunt, qui cæcæ cupiditatis animorū dominatricis sti-
Iere.16. mulis concitantur. Huiusmodi hominibus dicebat Ieremias capite sextodecimo: Seruietis dijs alienis die ac nocte, qui non dabunt vobis requiem. Acsi diceret: Dabitis operam diuitijs, illis ministrabitis, quibus veluti dijs cultum exhibebitis. Ideo diuus Paulus capite tertio episto-
Coloss.3 læ ad Colossenses: Mortificate, inquit, auaritiam, quæ est simulachrorum serui-
Ephes.5 tus. Et in epistola ad Ephesios quinto eandem repetit sententiam. Infima est profectò, & nunc irridenda, nunc miseranda auarorum conditio, qui ex auro, & diuitijs non habent nisi laborem, dolorem, curas, anxietates, & ærumnas. Perierunt, ait Sophonias, omnes inuoluti argento. Sopho.1
Vbi pro, inuoluti, est in Hebræo netile, quod vocabulum baiulos significat. Vt sit sensus. Peribunt ignibus æternis, descendent ad cruciatus nullum finem habituros ij, qui diuitias cupidè & auarè cumulant, & retinent: qui velut baiuli alienorum ponderum premuntur labore, & sudant, nullum inde, aut exiguum lucrum reportantes. Paraphrasis Chaldaica pro, inuoluti argento, vertit diuites: & rectè quidem: diuites enim auaritia laborantes non diuitiarum domini, sed baiuli tātùm sunt. Nescio, cur homines tot tantísque conflictentur incōmodis propter pecuniæ cupiditatem, quæ nunquam expletur: nunquam enim satiatur diuitiarū sitis. Nam cupidi non solùm auiditate augendi, quæ habent, cruciantur, sed etiam amittendi metu. Nihil est tam abiecti animi, támque demissi, quàm diuitiarum stimulis agitari, & vinci: nihil illustrius pręstantiúsque, quàm diuitias contemnere, si non habeas, si habeas ad beneficētiam, & virtutis opera conferre. Fateor equidē, diuitias per se malas non esse: nam vt rectè obseruauit beatus Ambrosius, non in Ambro.
facultatibus crimen est, sed in abusu. Vt enim diuitiæ impedimenta sunt flagitiosis: ita viris iustis sunt virtutis adiumentum. At considerata imbecillitate & deprauatione nostra periculosæ sunt, & me-
tuendæ. Vt amigdalæ authore Plinio li- Similitudo.
bro.23. homines nutriunt, eorúmque va- Plinius.
rijs morbis medentur, vulpes autem interficiunt: sic diuitiæ quę alijs vtiles sunt,

& fru-

& fructuosæ, alijs detrimētū ferūt. Alijs me dicamentum sunt, alijs venenum. Sed plerunque noxiæ quidē sunt. Sed id perspicere nolunt diuites, qui quanto plus habent, tanto amplius desiderant. Et vt ait Iuuenalis: crescit amor numi, quantum ipsa pecunia crescit. Vt enim ille quem momorderit situla animal venenatum, statim sitit, & quanto magis bibit, tanto ardentiore appetitione bibendi flagrat, vt aiunt: sic ille quem cupiditas vulnerauerit, siti diuitiarum incenditur: & quanto ampliores comparat opes, tanto ardentius earum auiditas accrescit. Quare diues appellari non debet: nam vt diuus ait Chrysostomus, si vis fieri diues, non augeas diuitias, sed tolle cupiditatem. Et Seneca: Diues est, non qui plus habet, sed qui minus cupit. Idem sentiebat Democritus, qui interrogatus quomodo quis diues fieri posset: Si, inquit, cupiditatum pauper fuerit. Ita hoc refert in sermonibus Maximus. Id quod etiam Cleanti attribuit Stobæus. Ex quo efficitur, vt diues paupertate laboret: est enim simul & diues & pauper. Eam obcausam aiebat in Apocalypsi diuus Ioannes: Dicis: diues sum, & locupletatus, & nullius egeo. Et nescis, quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Cur igitur diuitias concupiscimus, quarum affluentia est plena inopia, quarum desiderium est insatiabile, quarum possessio affert secum paupertatem? Sunt quidem illæ contemnendæ, quòd anxiæ sint, vanę, fluxæ, incertæ, & in casu sitæ. De eo qui in illis spem fixit ac locauit, ait ita diuinus psaltes: Sperauit in multitudine diuitiarum suarum: & præualuit in vanitate sua: Vel vt potest ex Hebræo traduci: & nixus est in vanitate. Qui in vano nititur, decidit, & corruit. Non in diuitijs, sed in virtute, & fiducia in Deum nitendum nobis est ad spem beatè viuēdi. Hæc permanent altis defixa radicibus: at in mundi ōpibus nulla est constantia, nulla firmitudo, nihil solidi & certi. Vnde apostolus capite sexto epistolæ prioris ad Timotheum: Diuitibus, inquit, huius seculi pręcipe, non sperare in incerto diuitiarum. Quid incertius diuitijs? quid fallacius? quid vanius? Apud Matthæum capite tertiodecimo ait Christus dominus: Fallacia diuitiarum suffocat verbum. Et Ecclesiastes capite secundo: Coaceruaui mihi argentum & aurum. Et paulo post: Cùm me conuertissem ad vniuersa opera, quæ fecerant manus meæ, & ad labores, in quibus frustra sudaueram, vidi in omnibus vanitatem, & afflictionem, & nihil permanere sub sole. Et hæc diuitiarum vanitas secum solet afferre insolentiam & superbiam. Id intelligens Ezechiel aiebat capite vigesimonono: Acquisiuisti aurū & argentum in thesauris tuis. Et paucis adiectis. Eleuatum est cor tuum in robore tuo. Hic est diuitiarum fructus, funestus ille quidē & venenatus. Beatus Gregorius ait, abundantiam rerum temporalium esse superbiæ vicinam. Et diuus Augustinus: Morbus, inquit, diuitiarum est superbia. Quam obcausam mundi opes non sunt in bonis numerandæ: sed potius despiciendæ: præsertim quia ingressum impediunt cœlestis patriæ, & ostiū ad æternam beatitudinem intercludunt. Achan quòd auream regulam Iericho acceperit, fuit morte mulctatus: & quiete terræ promissionis minimè potitus. Iericho est mundus hic, regula aurea est eius potentia, & diuitiarum copia: propter quam nobis aditus ad gloriam sempiternam,

Marginal notes: Iuuena. — Similitudo. — Chrysos. — Seneca. — Democ. — Maxim. — Stobæ. — Apoca. 3 — Psal. 51. — 1. Tim. 6 — Matth. 13. — Eccles. 2 — Ezec. 29 — Grego. — August. — Iosue. 7.

nam, quę est vera terra promissionis quietis plenissima, interdicitur. Id quod est
Prou. 10 capiti decimo Prouerbiorum mandatū: Non affliget dominus fame animam iu
Pagnin. sti, & insidias impiorum subuertet: ait Pagninus in Thesauro posse verti: Et propter diuitias impios subuertet. Ex quo colliges, esse plerumque diuitias causam exitij multorum, & æternarum sedium
Matt. 5. impedimentum. Eam obcausam seruator
Luc. 6. noster: Beati, inquit, pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.
Matt 6. Et iterum: Nolite thesaurizare vobis the
Matt 6. sauros in terra. Et rursum: Non potestis
Matt. 10 Deo seruire, & mamonæ. Et rursum: Nolite possidere aurum & argentum, nec pe
Luc. 9. cuniam in zonis vestris. Et tandem: Faci-
Mat. 19. Mar 10. lius est camelum per foramen acus tran-
Luc. 18. sire, quàm diuitem intrare in regnum cœlorum. Vbi diues cupidus cum camelo comparatur pódere sarcinæ oppresso: qui opibus onustus non intrat per foramen acus, hoc est per viam arctam ad cœlestia domicilia. Vt camelus non facilè caput sursum effert: ita diues difficilè mentem extollit ad cœlum. Et vt camelus autho-
Plinius. re Plinio priusquam bibat, perturbat aquam, aliter potu non gaudet: ita cupidus nulla animi tranquillitate oblectatur, sed turbulentis perturbationibus, & vitæ sor
Theop. dibus ducitur, & gaudet. Theophilactus per camelum intelligit funem, seu rudétem nauticum: cuius opinio fuit iucunda & plausibilis, & à iunioribus approbata.
Gagnæ. Titelm. Ferus. Eam sequitur Ioannes Gagnæius, Franciscus Titelmanus, Ioannes Ferus, Ioan-
Soarius nes Soarius, & alij. Non enim videtur tá apta similitudo ingressus animalis per fōramen acus instrumēti sutorij, quàm funis, seu rudentis. In Græco est κάμηλος, quod vocabulum & animal significat, & funem nauticum, cui anchora solet alligari, à similitudine, vt mea fert opinio, ca
meli animalis tortuosi. Funis ille ex se in Simile.
teger & contortus fieri non potest, vt per foramen acus introeat: at si illum dissuixeris, & in fila dissolueris, ingredietur filum vnum, & postea alterum, & singula vsq; ad vltimum: & ingressis illis omnibus totus funis ingreditur. Eodem modo diues dum fuerit cum diuitijs colligatus & cō iunctus, earúmque cæca cupiditate irretitus & implicatus, in cœlum haudquaquam penetrabit: ac si eas diuiserit, si fila quædam inter pauperes distribuerit, quædam inter peregrinos, quædam inter viduas, quædam in captiuorum redemptionem erogauerit, quædam in templorum sacrorum, & diuini cultus ornamenta, & alia huiusmodi munera pietatis ac charitatis plenissima contulerit, poterit in æternas cœlorum sedes introire. Sed veteres authores camelum pro animali tortuoso sarcinis apto in illo euangelij loco intelligendum ducunt. Hi sunt Hierony- Hieron.
mus in caput sexagesimum Esaiæ, Augu August.
stinus in libro quæstionum euangelicarū, Chrysostomus & Euthymius in Mat- Chrys. Euthy.
thæum: & ante eos Origenes Adaman- Origen.
tius. Fortasse erat in muris Hierosolymę arcta quædā porta vocata foramen acus: qua etiamsi animalia ingredi possent, camelus tamen onustus ob magnitudinem & flexuosum dorsum ingredi non poterat, nisi onus deposuisset. Sed hac in re cō iectura tantùm ducor ad suspicandum. Sed siue loco illo euangelico accipiatur camelus pro animali, siue pro fune, vtroq; modo ostendit, diuites in cœlestem beatitudinem difficulter introire, nisi onus deposuerint, aut in fila eleemosynæ diuitias distribuerint. Eleemosyna enim mu-

nit

Similitudo. nit viam ad gloriam sempiternam. Quemadmodum aquæ descendunt ad loca ima eorum plantas nutrientes, humoréque vitali educantes: sic diuitiæ debent ad pauperes abiectósque homines delabi, quos leuent inopia & calamitate, atque beneficijs recreent & reficiant. Hi enim in causa sunt, vt diuites benigni, eleemosynis
Luc.16. dediti recipiantur in cœlum. Ideo ait illis dominus: Facite vobis amicos de mamonna iniquitatis, vt cùm defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula. Nec solùm eleemosina obtinetur cœlũ in vita altera, sed etiam in hac ipsæ opes augētur. Ait enim Salomon capite Prouerbio
Prou.19 rum decimonono: Fœneratur Deo, qui
Prou.28 pauperis miseretur. Et capite.28. Qui dat pauperibus, non indigebit. Et Christus dominus Matthæi decimonono: Centuplum accipiet, & vitam æternam possi-
Matt.19 debit. Liberalis & benignus erga pauperes domum sibi præparat in cœlo, & in hac vita amplificatur; & diues auarus hîc
Similitudo. eget, & postea in inferis sepelitur. Vt enim vermiculus sericus gignit ex se fila quædam, ex quibus conficit folliculum, in quo reconditus moritur: ita diues cupiditate & auaritia ductus ex suis opibus sepulchrum sibi in inferno cõstruit & pa
Luc.16. rat. Et impletur id, quod est apud Lucam capite sextodecimo: Mortuus est autem diues, & sepultus in inferno. Magna ex di
4.Reg.5 uitiarum cupiditate damna oriuntur. Eadem Giezium famulum Elisæi lepra percus-
Act.5. sit: Ananiam & Sapphiram perdidit: Iudam ad nefariam proditionem duxit: &
Matt.26 & 27 Ioan.11. Iudæos ad crudelissimam Christi necem excitauit. Id intuens ait apostolus capite
1.Tim 6 sexto epistolæ prioris ad Timotheũ: Radix omnium malorum est cupiditas. Et vt infelicitatum prima est diuitiarum cupiditas: ita beatitudinũ prima est paupertas. Enarrans enim illas seruator noster in
Matt.5. cipit à paupertate dicens: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnũ cœ-
Luc.6. lorum. Si vis excellentem paupertatem videre, omnibus numeris absolutam, in-
Luc.2. tuere Christi Dei nostri ortum, vitæ cursum, & interitum. Natus est in alieno & abiecto domicilio, vbi virgo Deigenitrix Maria, vt ait diuus Lucas secundo capite, eum reclinauit in præsepio, quia non erat ei locus in diuersorio. Ille cuius est cœlum & terra, non habuit in diuersorio locum: quam obcausam in vili iacuit pręsepio. Quis vnquam hoc cogitauerat: O pretiosum præsepiũ: ô felix domiciliũ: ô
Psal.86. ciuitas Bethlehemitica admirãda: quàm gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei: In illa paupertate nasci voluit totius vniuersi imperator, qui totum mundum continet & coercet, vt nos doceret, esse Christianam diuinámque philosophiã in paupertate, & diuitiarum ac vanitatum contemptione constitutam. Perpende, ac memoria repete eius vitam, inuenies eam ortui respondere. Ipse enim ait capite no
Luc.9. no euãgelij authore Luca: Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos: filius autẽ hominis non habet, vbi caput suum reclinet. Quid dicam de eius morte? Nudus, vestibus spoliatus, in summa inopia constitutus excessit è vita. Qui terram herbarum viriditate, florúmque pulchritudine, variarúmque plantarum ornamentis vestit, ac tegit, qui cœlos fulgentissimis stellis, splendidissima luna, & clarissimo sole reliquorum astrorum principe, omniaque sua luce complente induit, & or-
Matt 27 nat, nudus animam efflauit. Quæ res vn
Mar 15. Luc 23. quã fuit mirabilior? quæ gloriosior? quæ commodatior hominum memoriæ sem

piternæ?

Ioan.19. piterneꝙ: Cùm esset diues, propter nos egenus factus est, vt ait apostolus in posteriore ad Corinthios, vt illius inopia nos diuites essemus. Qui erunt homines tam inculti & agrestes, qui non videant hūc tam admirabilem diuini amoris effectū? Quæ erit tā immemor posteritas, quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ hāc paupertatem pro nobis susceptā non immortalitatis memoria prosequātur? Eam imitati eius apostoli dicebant apud Matthæum: Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te. Eam nos imitemur: & veram dignitatem in huiusmodi imitatione collocantes omnem nostram curā & cogitationem ad comparandas animi diuitias conferamus. Quid profuit Nabuchodonosori Babyloniorum regi aurum suum, ex quo statuam sibi fecit superbiæ & vanitatis significatricem, quibus ipse ducebatur? Vtilius ei fuisset diuitijs carere, quàm illis tam intemperanter abuti. Motus auaritia congregabat diuitias, & motus impia vanitate eas in rebus impijs & vanis consumebat. Perpende eius superbiam. Ostenderat ei Deus in somnijs statuam ex auro, argēto, ære, ferro, & luto: ipse autem tanquam Deo se opponens statuam sibi facit non ex ijs materijs, sed ex auro tantummodo totā conflatam, vt sibi soli per caput aureum in alia statua significato diuitias, & altitudinem, & supremam dignitatem tribueret, & diuinitatem arrogaret.

2.Cor.8.

Matt.19

¶ *In campo Duran.* Ita vocabatur locus planus, in quo simulachrum illud collocatum fuit. Fortasse eam ob causam illud non in valle statuit, sed in campo plano, ne ab aliquo in monte constituto superari posset, sed ipsa omnes superaret.

¶ *Misitad congregandos.* Nimirum vt statuam colerent cultu latriæ, hoc est veneratione diuino numini debita. Non contentus plebeiorum hominū cultu conuocauit omnes principes, & optimates, & in dignitate constitutos, vt statuam sibi dedicatam supplices venerarentur: & per eos seduceretur populus, qui solet principum facta imitari. Nam vt ait Ecclesiasticus capite decimo: Qualis rector est ciuitatis, tales & habitantes in ea. Id intelligens diuus Matthæus capite secūdo: Turbatus est, inquit, Herodes, & omnis Hierosolyma cum illo. Regis turbatio secū populum duxit. Sunt hæc animaduertēda in ciuitate, quæ sunt apud Platonem grauiter scripta: Quales in republica sunt principes, tales reliquos solere esse ciues. Sanctus Ezechiel ideo capite primo, & decimo dixit esse rotas, quæ veluti animalium pedibus voluerentur: quia per animalia illa possunt intelligi principes & pontifices, qui pede vno, vt aiunt, solent rotas, hoc est subditos mouere. Fateor esse nonnullos subditos tot sceleribus imbutos, tanta contumacia effrenatos, vt quanto nobiliores, iustiores, doctiores, & præstantiores vident esse præsules, tanto maiorem illis inuidiam conflant, & tanto crudeliore odio aduersus eos concitātur. Sed ego de illis loquor, qui solēt imitari principes & pontifices, & speculorū instar quicquid obijcitur, imitantur. Ait Antonius Panormitanus libro secūdo de rebus gestis Alphonsi Aragonum regis dixisse eundem regem, principibus non modò sua causa à sceleribus abstinendū esse, sed etiam ne vitia sua in ciues suos infundantur. Et veluti ad solis motum heliotropium: sic populum in principis mores verti ac formari asserebat.

Eccle.10

Matt.2.

Plato.

Ezech.1 & 10.

Panor.

Similitudo.

¶ *Satrapas.* Vocabulum est Persicū significans

Simile.

ficans præfectum prouinciæ, & virum inclytum, ac potentem.

¶ *Tyrannos*. Tyranni dicebantur quondam reges: postea solùm illi ita appellabantur, qui dominatum occupabant, & oppressam seruitute tenebant prouinciā, & vi ac imperio subiectos coercebant. At tyrannorum nomine hoc loco ij significantur, qui tributa regis & vectigalia exigebant, aut qui ærarij & publicæ pecuniæ erant præfecti, qui quondam prouincias sortiebantur. Hi fortasse sunt, quos Romani appellabant quæstores, & modò Lusitani almoxarifes vocant.

¶ *Ad dedicationem statuæ*. Hoc est, ad erectionem & consecrationem simulachri. Voluit rex, vt quo die erigeretur statua, adessent principes & magnates, eamque cum solennitate venerarentur.

¶ *Quam erexerat rex*. Nempe sibi ipsi. Simile. Vt quidam qui epulis oblectari solebant, eas postea ob morbū & sensus stuporem respuunt: sic Nabuchodonosor qui Dei potentiam, & Danielis virtutem & sapientiam in somnij interpretatione admiratus est, postea amentiæ & superbiæ ægritudine confectus, & diuinum remedium, & Danielis doctrinā parui pendit. Quare statuam admirandæ magnitudinis sibi posuit, ad cuius cultum magnates & Similitudo. principes accersiuit. Et quemadmodum statua illa quanto maior erat, tanto maiori periculo erat subiecta, ita homines quā to altius ascendunt, tanto citius corruunt. Fulminibus durius percutiuntur, & procellis vehementius exagitantur.

¶ *Sonitum tubæ, & fistulæ, & citharæ*. Tuba est musicum instrumentum incuruū, ex ære conflatum, cuius sonitu nō solùm milites in bello, sed etiam equi ad prælium Amos 2. excitantur. Vnde mori in sonitu & clangore tubæ est in prælio perire: vt Amos capite secūdo: Morietur in sonitu Moab in clangore tubæ. Hoc est, rex Moabitarū vocatus Moab prælio dimicans in certamine ipso interficietur. Quodam quēadmodum nunc nonnullis in locis solebant magistratus vti tubis ad populum congregandum, vt ex capite decimo libri Numerorum constare videmus. Ait Num. 10 Iosephus Flauius libro tertio Antiquita- Ioseph. tum fecisse Mosem duas tubas, quarum altera plebs congregabatur ad concionē, altera optimates ad consultandum de republica conuocabantur. Fistula est instrumētum ligneum multis foraminibus distinctum, flatu ac digitis dulcem sonum edens. Cithara est parua lyra: est etiam aliud genus citharæ, quæ vulgo dicitur harpa: quæ est lignea, plena cordis, quę ex vtraq; parte conspectæ manibus pulsantur. Sambuca olim vocabatur instrumentum quoddam ferreum aut æreum triangulare, quod virgula ferrea pulsabatur: & solebat leuiori carminum generi adhiberi. Psalterium est quadratum decē plerunq; habens cordas crassitudine inæquales. Simphonia est ex ligno conflata, tota foris tabulis elaboratis cooperta, quæ ferro quodam in orbem manu traducto agitatur, & sonum suum efficit. Vsus est Nabuchodonosor musicis instrumētis in erectione statuæ, vt homines ad eius honorē & venerationem excitaret. Idem fecisse Dauidem sed multo diuerso proposito, nimirum ad veri Dei gloriam, cùm arcam fœderis de domo Abinadab transferret, literæ diuinæ libro secundo Re- 2. Reg. 6 gum memoriæ prodiderunt.

¶ *Cadentes adorate statuam*. Hoc erat signum apud Gentes diuini cultus, quem theologi vocant latriam, seu adorationē

latriæ:

August. latriæ: quæ soli Deo debetur, vt Augustinus ait libro decimo de Ciuitate Dei. Ideo dicebat Dæmō Christo domino nostro apud Matthæum quarto: Hæc omnia tibi dabo, si cadēs adoraueris me. Qui diabolum colunt, cadere dicuntur. Magna profectò ruina est, infelix casus, pestilens calamitas dæmonijs obsequiū præbere, & idolis cultum soli Deo debitum tribuere. Idola autem sunt non solùm falsorum deorum simulachra, sed omnia illa, quæ contempto vero Deo summè diligimus, in quibus summam felicitatē collocamus. Viri fide muniti, & charitate prædıti Deum colentes in faciem suam cadebant, vt summam erga illum reuerētiā demonstrarent. Abraham enim vt capite Genesis decimoseptimo scriptū legimus, viso Deo cecidit pronus in faciē suā. In eo enim diuinum quoddā fidei lumē priscis illis temporibus mirabiliter eluxit. Et Ezechiel sapientiæ ac virtutum ornamentis exultus qui omne studiū ad Dei gloriam celebrandā cōferebat, cùm Deum in animalium visione intueretur, cecidit in faciem suam, vt ipse secundo capite testificatur. Eodem modo visa gloria domini capite. 44. Et magi Orientales inuenientes puerum Iesum cū Maria matre eius procidētes adorauerunt eum: Inuenerūt illum, quia eum piè & ex toto animo quæsierunt. Reliquerūt enim terram suā ab Oriente venientes. Nos quærimus eum, sed nō inuenimus, quia non relinquimus terrā nostrā, hoc est deprauatā nostrā volūtatē. De hac terra intelligi potest id, quod dixit dominus Abrahę: Egredere de terra tua, & de cognatione tua. Et Ecclesiasticus: A voluntate tua auertere. Itaq; ideo Deū non inuenimus, quia illū nō ad eius modū, sed ad nostrū quęrimus.

Matt. 4
Luc. 4.
Gene. 17
Ezech. 2
Eze. 44
Matt. 2.
Gene. 12
Eccle. 16

Quærimus illum per superbiā, ille autē inuenitur humilitate: quærimus eum per cupiditatē diuitiarū, cùm ille paupertate inueniatur. Eam ob causam non inuenimus eum, nec procidentes toto corde veneramur.

¶ *Vt audierūt omnes populi sonitū tubæ.* Hoc est, omnes qui aderāt ex populis diuersarū regionū: non enim adesse simul poterant omnes nationes. Forsitan per principes & magistratus veluti per populorum capita omnes populos intelligit. Nabuchodonosor erexit in regione Babylonica statuā, quā omnes coleret, & diabolus erigit in mūdo vanitatē, quā omnes venerētur.

¶ *Adorauerunt statuam.* Qua in re grauiter errarunt: non est enim in rebus pestilentibus regi parendum. Sed non habuit rex ille hominem, qui illum à tam insana volūtate, & detestabili furore reuocaret. Non veros habebat amicos, sed adulatores, qui etiamsi libertatem monendi habere ostēdant, nihil tamē minus faciūt. In Menādri comedia inducitur cōmentitius Hercules clauam portans non robustam & grauem, sed inanem ac leuē. Sic adulatores libertatem præ se ferunt, nō solidā quidem & rectam, sed blādam & flexibilem: cùm enim obiurgare, aut hortari videntur, tum maximè blandiuntur: Fortasse aliquis ei veritatem dixit, & de insolentia illa monuit eum, sed obsurdescebat, & veritatē audire recusabat. Nullis itaque monitis eius aures patebāt. Existimo non adesse tunc Danielē, aut fuisse morbo aliquo impeditū. Omnes igitur qui aderant, statuam coluerūt, quæ vocabatur Nabuchodonosor: ait enim Augustinus libro. 2. de mirabilibus sacræ scripturæ, præcępisse impiū regē, vt simulachrū illud proprio nomine diuino cultu cōsecra-

Simile.
Menād.
August.

retur. Ipse rex statua erat & idolum sui ipsius, quoniam oculos habens non videbat, caput habens nō intelligebat, nec de pernicie sua cogitabat. Similes illis fiunt,
Psal 114. qui faciunt ea, vt verbis vtar psalmographi, & omnes, qui confidūt in eis. Impius princeps seu præsul nisi refrenet libidinem, contemnat voluptates, coerceat auaritiam, cæteràsque animæ labes repellat, statua potest rectè appellari. Eam obcau-
Zach. 11. sam Zacharias diuinus vates cum huiusmodi rectore loquens capite. 11. O pastor, inquit, ô idolum. Est enim foris aureus intus vanus. Oportet bonum magistratum ne respublica labefactetur, ferre opem patriæ, propriā salutem posteriorem salute communi ducere, intercludere omnes seditionū vias, castigare improbos, tueri bonos, hortari omnes ad decus, reuocare à flagitijs, seruare iustitiam & clemētiam, amplecti humanitatem & temperantiā, muniri labore in negotijs, fortitudine in periculis, industria in agendo, celeritate in conficiendo, sapientia in consultando. Sed ô infelices cōditiones administrandarum prouinciarū, in quibus seueritas est apud homines periculosa, liberalitas ingrata: in quibus à multis iustitia appellatur crudelitas, religionis obseruantia asperitas, sapientia stultitia: in quibus deniq; boni præsulis virtutes à nefarijs subditis crimini tribuuntur. Poteris per musicæ dulcedinem proprias laudes intelligere, & adulationes teipsum decipientes. Hæ sunt dulces sed pestilentes syrenarum cā-
Prou 1. tiones: de quibus capite primo Prouerbiorum ait Salomon: Fili si te lactauerint
Esai. 3. peccatores, ne acquiescas eis. Et Esaias capite tertio: Popule meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt; & viam gressuum tuorum dissipāt. Nulla est mu

sica dulcior adulatione: qui eam audiūt, eisque aures libenter præbent cadentes colunt propriæ vanitatis simulachrum. Poteris per Nabuchodonosorem hæresiarcham aliquem intelligere, veluti Lutherum, aut Caluinum, homines detestabiles, Babylonicos, Nabuchodonosore pestilentiores. Hi statuā inanem conflarūt, perniciosam & funestam, nimirum libertatem carnis, & Mahumeticam licentiam, quam decepti homines venerātur. Et audientes sonum hæresum humana eloquentia delinitarum cadentes colunt simulachrum falsitatis.

¶ *Accusauerunt Iudeos*. Nempe Ananiā, Azariam, Misaelem. Chaldæi inuidia cōmoti, quòd rex viros illos Hebræos pietate & sapientia præstantes operibus prouinciæ præfecisset, eis odium inuidiāmq; conflare decreuerunt. Illos apud regem crimine defectionis, & contemptæ religionis deferre non dubitarunt. Vertebant illis crimini, quod obedientiā abijcerent, & statuam colere recusarent. At in ijs quæ diuinis præceptis repugnant, non debemus principibus obedire. Primum præceptum decalogi est: Non habebis deos alienos, non facies tibi sculptile, non adorabis ea, nec coles. Quod est capiti. 20. Exodi mādatum. Et capite sexto Exo 20.
Deuteronomij ait Deus: Dominū Deum Deut. 6.
tuū adorabis, & illi soli seruies. Quæ verba Christus attulit apud Matthæū capi- Matt 4.
te. 4. ad diaboli tētationem refutandam. Luc. 4.
Vbi adorare & seruire intelliguntur de obsequio & seruitute, quam theologi latriā vocant. Et quoniā quæ Nabuchodonosor præcipiebat, cum Dei præcepto nō cohærebāt, imò ab eo maximè discrepabant, maluerunt tres illi Hebræi mori, quàm impio regi obedire. Illis terribilis

est

est mors, quorũ cum vita extinguuntur gaudia:non his,quorum laus emori non potest:quibus etsi exiguum vitæ curriculum natura circunscripsit, tribuit tamen Deus gloriam pro rectè factis immortalẽ. Sed improbi Chaldæi inuidẽtia ducti virtutum nomina vitijs tribuebant. Tres pueros illustribus præconijs dignos eam obcausam vituperabant,propter quam' illos summis laudibus efferre debuissent.

¶ *Rex in æternum viue*. De hoc schemate disseruimus capite superiorè.

¶ *Quos constituisti*. Reuocant ei in memoriam honorem,ad quem eos euexerat,vt illum prouocent ad iram. Acsi dicant: Vide qua te afficiant contumelia hi,quos tu in dignitate constituisti.

¶ *Sidrach, Misach, & Abdenago*. Hęc nomina posita sunt eis in Chaldæa ablatis ac deletis proprijs nominibus Hebræis, vt primo capite ostensum fuit:inter se tamen propria nomina retinebant. Sup. 1.

¶ *Deos tuos non colunt, & statuam auream quam erexisti, non adorant*. Quidam per statuam deos intelligunt, idem esse existimantes non colere statuam,quod non colere deos. At non idem est,vt mea fert opinio. Præter statuam enim illam habebat rex ille deos, quos instar aliarum gẽtium colebat. Ad id dementiæ deuenerũt gentes,vt infinitos deos haberẽt, quibus dissidia,odia,homicidia,fraudes, iniusta bella, adulteria, infames ortus & interitus,absurdas querelas & lamentationes, effusas in omni intemperantia libidines, & alia detestanda flagitia tribuebant. Quæ tetrior cæcitas esse poterat, quàm pro dijs colere homines pestilentes, qui in ea crimina incidebant, quæ iustis legibus prohibentur,pro quibus homines grauiter puniuntur? Si de commentitiorum deorum factis, quæ historici,& poëtæ literis mandarunt, cogitaueris,stupesces:& videbis statim,deos illos quos immortales vocabant,nõ deos, sed mortales fuisse,mortalium omnium teterrimos, scelerúmque maculis notatissimos, Omissis alijs de Ioue solùm quem præcipuè colebant,memoriam faciam. Hic patrem suum per insidias & summum scelus in vincula cõiecit,& euirauit: & cum Iunone sorore sua turpẽ habuit congressum:& libidinis stimulis cõcitatus rapuit Ganymedem, & violauit Danaem: & nefarijs alijs criminibus & inexpiabilibus labibus se contaminauit. Qui hæc de eo quem summum Deum appellabant,fatentur,quid de alijs, quos inferiores putabant,fatebuntur? Sed non solùm homines,verum etiã animalia rationis expertia pro dijs colebant. Ait Eusebius Cæsariẽsis de preparatione euãgelica,& post illum Blondus de Roma triũphante,solitos fuisse AEgyptios duces in bello ferre in galeis sculptas bestiarum imagines, quas parta victoria in numina referebant, ac deos vocabant. Nec solùm animantibus, sed lapidibus,& lignis,& alijs huiusmodi rebus sensus expertibus cultum diuinum tribuebant. Hesiodus asserit gentes triginta millia deorum coluisse. Idem testatur Enomaus in libro, quem edidit de falsitate oraculorum gentilium: & Blondus libro primo de Roma triumphante,vbi citat Hesiodum idẽ restificantem:& Cœlius Rhodiginus libro duodecimo lectionum antiquarum. Tertullianus Septimius in Apologetico ait gentes habuisse triginta deos Ioues appellatos: ad cuius probationem adducit Marcum Varronem id ipsum asserentẽ. Quemadmodũ qui solẽ nolunt

Eusebi. Blõdus. Hesiod. Enoma. Blõdus. Hesiod. Cœlius. Tertull. Varron. Simile.

nolunt videre, ſed eius lumen refugiunt,
& auerſantur, per multa inuia circun-
feruntur, & cadunt: ſic qui verum Deũ
deſpiciunt, eiúsque claritatem reſpuunt,
in foueas ignorationis præcipites ruũt, &
in erroribus intolerabilibus volutãtur. E-
rat illis in profundo veritas demerſa: du-
cti falſis opinionibus in caligine iacebãt,
quia erant illis omnia tenebris circunfu-
Simulitu ſa. Sunt quædam ſpecula ita ex partibus
do. compacta & coniuncta, vt multas ima-
gines vnius ſolius rei repræſentent. Cùm
corpus ſpeculo oppoſitum vnũ ſit, ipſum
tamen ſpeculum multa corporis ſpectra
& ſimulacra oſtendit. Huiuſmodi ſpecu
lo ſimilis erat vana gentium religio, quæ
illis multos deos eſſe aſſerebat, cùm ſit
ſolus vnus, & hic ſempiternus. Fides no-
ſtra verum eſt ſpeculum vnum Deum
verè repræſentans, & docens: De deorũ
vanitate & varietate multa literis man-
Iuſtinus darũt obſeruatu dignisſima Iuſtinus mar
tyr in ſermone exhortatorio ad gentes:
& in libro de vnius principatu, & in apo-
Athana. logijs pro Chriſtianis: Athanaſius in ora
Euſebi. tione aduerſus idola: Euſebius Cæſarien-
ſis in libro de præparatione euangelica:
Lactan. Lactantius Firmianus in libris de diuinis
Blõdus. inſtitutionibus: Blondus in libris de Ro-
Alexan. ma triumphante: Alexander ab Alexan
dro in vltimo capite dierum genialium:
Fulgen. Fulgentius in Mythologijs: Palæphatus
Palæp. in libro de non credendis fabulis: Al-
Albric. bricus de deorum imaginibus: Phornu-
Phorn. tus de natura deorum: Nigidius Figu-
Nigidi. lus: Soranus: Diodorus Siculus: Ma-
Soran. Diodor. Macro. crobius: & alij: ex quorum ſcriptis im-
piam gentium ſuperſtitionem, & deplo-
randam cæcitatem cognoſcimus. Sed
quanuis illi infinitam deorum colerent
multitudinem: qui tamen inter illos ſa-
pientia & acumine ingenij præſtabãt, vnũ
ſolum Deum eſſe conſtanter aſſerebant.
Id fatetur Triſmegiſtus, cuius in libro de Triſm.
cognitione rerum diuinarũ hæc ſunt ver
ba: Deus vnus eſt: vnus autem nomine
non eget: eſt enim qui eſt ſine nomine.
Et in quarto dialogo Pymandri: Vniuer
ſum, inquit, mundum verbo non ma-
nibus fabricatus eſt opifex: tu verò co-
gita illum præſentem ſemper, agentem
omnia, Deum vnicum, voluntate ſua
cuncta continentem. Et iterum: Deus
eſt monas, ideſt vnitas, omnium prin-
cipium, radix, & origo. Et paulo pòſt:
Vnitas ergo Deus eſt omnem nume-
rum continens, à nullo contenta. An-
tiqui gentium poëtæ quanuis deos car-
minibus celebrauerint, ſæpe tamen vi ve
ritatis coacti fatentur omnia vnius Dei
nutu gubernari & contineri. Tanta eſt
enim veritatis vis, vt nemo ſit tam
ſtupidus, tam cæcus, qui non intuea-
tur aliquo modo ingerentem ſe oculis
diuinam claritatem. Orpheus poëtarum Orphe.
vetuſtisſimus verum Deum appellat pro
togonon, quòd ante ipſum nihil ſit geni
tum, ſed ab ipſo ſint omnia creata. Na-
tura & ratione ductus modo quodam in
tellexit eſſe Deum ſpiritum, aut mẽtem
quandam, cœli ac terræ conditricem. Iu Iuſtin.
ſtinus martyr citat hæc eius verba: Vnus
eſt per ſe genitus: ab eo cuncta progna-
ta ſunt. Et in eis ipſe ſuperat, nec eum
quiſquam mortaliũ videt, at ipſe omnes
videt. Et Paulo pòſt: Vnus Deus in omni
bus, quid tibi ſingula hæc eloquor? Ci- Sibyllæ
tat etiam hæc ſibyllæ carmina: Vnus
Deus ſolus eſt, prẽmagnus, ingenitus,
omnipotens, inuiſibilis, videns ipſe om-
nia. Lactantius in primo diuinarum inſti Lactan.
tutionũ ait veteres Romanos miſiſſe le-

gatos

gatos Erythras, qui carmina sibyllæ conquisita Romam deportarent: qua de re Fenest. scripsisse Fenestellam ait. Et in his versibus quos legati attulerunt, ait esse sententiam hanc: Vnus est Deus, qui solus principatur, isque amplissimus, increatus. Et rursum: Solus Deus vnus eminētissimus, qui fecit cœlum solémque, & stellas, frugiferamque terram. Et Vergilius Latinorum poëtarū princeps Deum vocat spi- Vergili. ritum & mentem, & creatorem, AEneidos sexto, cùm ait.

> Principio cœlum, ac terras, cāpos q; liquētes,
> Lucentemq; globum lunæ titaniaque astra,
> Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus
> Mēs agitat molē, & magno se corpore miscet

Sopho. ¶ Sophocles philosophus & poëta vnum Deum canit mundi creatorē dicēs: Vnus verè, vnus Deus est, qui cœlum condidit, Thales. amplámque terram. Thales Milesius inter septem Græciæ sapientes numeratus asseruit Deum esse mentem, quæ ex a- Pythag. qua cuncta formauerit. Pythagoras Deū dixit esse spiritum, qui per vniuersas mundi partes, omnémque naturam com- Chrys. means ac diffusus omnia creat. Chrysippus Deum dixit esse vim naturalem ac Socr. diuinam. Socrates quem Cicero ait philosophiam deuocasse è cœlo, & in vrbibus collocasse, vnum esse verum Deum affirmabat. Quapropter ab Anyto & Melito delatus coniectus fuit in carcerem, & mortem subijt. Hæc fuit eius cædis causa, vt Iustinus philosophus, & Apuleius, & Aulus Gellius testantur. Veritate fretus, & patientia munitus nec patronum quæsiuit, nec supplex ad iudices accessit: quimpotius adhibuit liberam constantiam à magnitudine animi inductā, Plato. non à superbia. Eius discipulus Plato vir eloquentia clarus, & philosophia admirandus in Timæo vnum esse Deum ait, mundi opificem, quemadmodum mundus vnus est. Et clarius in epistola quadam ad Dionysium. Aristoteles longè Aristot. omnibus alijs philosophis, Platonē semper excipio, præstans ingenio, diligentia, & rerum naturalium cōgnitione, quāuis secum aliquando dissideat, vnum tamen spiritum mundo præesse asseueranter affirmat. Ac sententiam illam Homeri, non esse bonam principum Homer. multitudinem, sed præstare vnum esse, qui totius reipublicæ teneat clauum, videtur amplecti: nam libro metaphysicorum duodecimo ab humano ad diuinum principatum ascendens cōficit & colligit vnitatem principis diuini, sicut & humani, qui diuini imaginem gerit. Vbi Alexā Alexan. der Aphrodiseus verba Aristotelis interpretās ita ait: Nec enim multorū principatus bonus est: sed princeps vnus, vnumq; principium, quod quidem Deus est. Nā vagantium sphærarum causæ sunt illæ quidem mentes, sed participatione & voluntate à primo eodémque beatissimo intellectu pendentes. Hæc ille. Quemadmodū in alueario inter apes vna obtinet Similia. principatum: & grues vnum sequūtur ordine literario formam trianguli efficientes: & in bello vnus est summus imperator: in naui vnus gubernator: in ciuitate vnus prætor: in corpore vnum caput: in regno vnus rex: in ecclesia vnus pōtifex maximus: ita in mundi fabrica & gubernatione vnus est opifex, vnus moderator, vnus rector, vnus denique Deus, à quo rerum omnium principia ducuntur: qui omnia creauit, omnibus consulit, non solùm vniuersis, verūetiā singulis, qui qualisquisq; sit, quid agat, quid ve cogitet, intuetur: qui piorum impiorúmque habet

rationem: cuius numine & prouidentia omnia gubernantur. Ideo Proclus & Nicomachus, & cæteri magni nominis philosophi eum primam causam appellarunt. Ac sunt, qui dicant, Aristotelem cum vocaretur ad exitum vitæ, has voces emisisse: Causa causarum miserere mei. Iamblicus in libro de anima & angelo hæc verba scripta reliquit. Quemadmodum per intellectum nostrum diuinum attingimus intellectum: sic & primum vnum, à quo omnibus inest vnio per vnum, & tanquam essentiæ nostræ florem attingere licet: per quod sanè nostrum vnum diuino maximè iungimur. His aut alijs huiusmodi authoritatibus motus Plinius dixit: socordiam esse multos existimare Deos. Et rectè quidem: nã cum Deus sit infinitus & immensus, fieri non potest, vt sit alius Deus: infinitum enim aliud infinitum secum non patitur: similiter & immensum. Vna est per se summa bonitas, vna summa veritas, vnus Deus infinitus. Id intuentes antiqui illi AEgyptij, qui cæteros sapientia & solertia anteibant, Deum totius vniuersitatis creatorem pulcherrimo hieroglyphico ostendebant. Aiebant eum esse veste cœrulea indutum, & manu vna tenere zonam, altera sceptrum, & in capite pennam: vt testatur Eusebius libro tertio de præparatione euangelica, & Cœlius Augustinus in hieroglyphicis. Per vestem cœruleam cuius coloris cœlum esse videtur, significabant Deum esse cœli habitatorem, eiusdemque naturam à nostra vt cœlum à terra distare. Sceptro significare volebant summam eius potentiam, & regiam dignitatem: zona verò siue cingulo admirabilem eius prouidentiam, qua cœlum colligat & terram: & cuncta continet, & regit. Penna in capite significat Dei celsitatem, non solùm sensuum, sed etiam intelligentiæ nostræ capacitatem superantem. In ore huius Deiouum pingebant ab eo productum, vt significarent mundum oualem figuram habentem fuisse ore eius creatum: iuxta id quod psalmo trigesimosecundo ait diuinus vates: Ipse dixit, & facta sunt: ipse mandauit, & creata sunt. Hunc solum Deum colendum esse asserebant: non plebeij & insipientes, sed qui inter eos ingenio eminebant, & sapientia præstabant. Hunc dicebant esse spiritum liberum, solutum, sempiternum, segregatum ab omni concretione mortis, qui omnia mouet, cùm ipse non moueatur. Eius vitam esse astruebant, qua nihil beatius, nihil omnino bonis affluentius cogitari potest. Itaque tum & vnum, & perfectum, & infinitum, & omnibus numeris absolutum prædicabant. Ex hac fortasse sapientium illorum doctrina accepit Pythagoras cerimoniam illam, quam postea tradidit, nempe esse Deum circuactu corporis colendum: quod fuit etiam Numæ Pompilij institutum, authore in hieroglyphicis Pierio Valeriano. Præcipiebant enim, vt priusquam aliquis Deum coleret, verteret se in orbem, & facto circulo cultum Deo exhiberet: quia illum venerabatur, qui per circulum figuram perfectam, nec principium habentem, nec finem, erat significatus. Trismegistus enim & Empedocles Deum asseruerunt esse sphæram sempiternam, cuius centrum est vbique, & circunferentia nusquam. Ideo homines illi Deũ colentes sphæram quandam motu corporis

Procl. Nicom. Aristot. Iambli. Plinius. Eusebi. Cœlius. Psal. 32. Pytha. Pierius. Trisme. Emped.

poris efficiebant. Quemadmodum à riuis ducimur ad fontem: ita gentiles illi à creaturarũ cõtẽplatione ad Dei vnius cognitionẽ, qui ſolus creator eſt, duci qui dẽ poterant. Cùm in homine cohærentẽ membrorum coagmentationem & cõpoſitionem videmus, & tam congruentem concordiam & ſtructuram, vt non ſolùm mẽbra ipſa inter ſe non pugnent, quimpotius maximè cohæreant, & ſibi vltro citroque tribuant adiumentum, ſtatim intelligimus eſſe animam in corpore, quæ omnia hæc moderatur & regit, etiamſi illa oculis non pateat. Similimè viſo admirabili totius huius vniuerſitatis ordine, perſpecta cœli & terræ apta diſpoſitione & excellẽte pulchritudine, ſi ad uerterimus, confeſtim intelligemus eſſe vnum Deũ, qui totam hanc mũdi machinam regit, continet, ſuſtentat, & coercet. Inuiſibilia enim Dei, authore Paulo in epiſtola ad Romanos, à creatura mundi per ea quæ facta ſunt, intellecta, conſpiciũtur. Vt per occultam lunæ influentiam mare mouetur, & regitur: ita per Dei prouidentiam mundus diſponitur, & gubernatur. Sed hanc Dei vnitatem ex diuinis literis oſtendamus. In libro Exodi capite tertio ſcriptum legimus dixiſſe Deum Moſi: Ego ſum, qui ſum. Pro quo Septuaginta habẽt ἐγώ εἰμι ὁ ὤν: Hoc eſt, ego ſum illud ens. Et paulo pòſt vbi nos habemus: Qui eſt, me miſit ad vos: habent illi: Illud ens me miſit ad vos. Deus eſt ens per ſe, & independens, vt ita dicam, omnia autem alia quæ entis nomine gaudẽt, ſunt entia dependentia, & participatione.

Similitudo. Rom. 1. Simile. Exod. 3.

Cùm autem iuxta veram philoſophorum ſententiam ens & vnum conuertantur, quod eſt per ſe ens, erit per ſe vnum. Cùm autem Deus ſit ens per ſe, & ex ſua natura, perſpicuum eſt, eum eſſe vnum per ſe. Hoc eſt vnum illud, de quo ipſe dicebat apud Lucam. Porrò vnum eſt neceſſarium. Eſt autẽ Deus vnus, non ſolùm quia vna eſt eius natura, ſed etiam quia eos vnit, & ſecum coniungit, quos diligit, & à quibus ſummè diligitur. Nam ipſe eſt amor increatus & ſempiternus: amoris autem natura eſt coniungere, & ex multis vnum efficere. De eo ait diuus Ioannes capite quarto primæ ſuæ canonicæ: Deus charitas eſt, & qui manet in charitate, in Deo manet: & Deus in eo. Vnitas enim eſt ſymbolum amoris & mutuæ charitatis imago. Sed vt vnitas poteſt eſſe ſine numeris, numeri autem ſine illa eſſe non poſſunt: ſic Deus poteſt eſſe ſine creaturis, illæ autem ſine eo nullo modo. Id quod ſacet Dionyſius Areopagita in libro de diuinis nominibus obſeruauit. Et vt ait Caſsiodorus in primum pſalmum: ab vnitate ita numeri egrediuntur, vt in eam reuocentur. Capite ſexto Deuteronomij ſunt hæc verba: Audi Iſraël: dominus Deus noſter Deus vnus eſt. Et paulo pòſt: Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſeruies. Et capite trigeſimo ſecundo. Videte, quòd ego ſim ſolus: & non eſt alius Deus præter me. Et Dauid pſalmo decimoſeptimo: Quis Deus, inquit, præter dominum? aut quis Deus præter Deum noſtrum? Et pſalmo. 85. Magnus es tu, & faciens mirabilia: tu es Deus ſolus. Eſaias capite quadrageſimo-quinto ita Deum loquẽtem inducit. Ego dominus, & non eſt alius amplius: extra me non eſt Deus. Et quadrageſimoquarto: Ego primus, & ego nouiſsimus: &

Luc. 10. 1. Ioã. 4. Simile. Dionyſ. Caſsio. Deut. 6. Deut. 32 Pſal. 17. Pſal. 85. Eſai. 45. Eſai 44

absque me non est Deus Paulus capite
Galat.3. tertio epistolæ ad Galatas: Deus autem,
Ephe.4. inquit, vnus est. Et ad Ephesios quarto:
Vnus dominus, vna fides, vnum baptis-
Ioan.10 ma. Et Christus Deus noster apud Ioannem decimo: Ego & pater vnum sumus. Dicens vnum significauit vnitatem naturæ, dicens, sumus, distinctionem personarum. Etsi in literis diuinis dij nominantur, tamen illud est, quòd per deos viri significentur illustri quadam laude aut dignitate celebrati. Ita intelligitur locus il-
Psal.81. le psalmographi: Ego dixi: dij estis, & filij excelsi omnes. Deos vocat illos, qui ob muneris & dignitatis excellentiam digni erant honore: & filios Dei adoptione quadam, quoniam ad eos verbũ Dei factum erat. Hunc locum adducit Christus dominus ad impios Iudæos conuincendos, qui ipsum lapidibus obruere volebant, quia se Deum faciebat, dicens a-
Ioan.10 pud Ioannem decimo: Nonne scriptum est in lege vestra: Quia ego dixi: Dij estis? Si illos dixit deos, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui scriptura: quem pater sanctificauit, & misit in mundum, vos dicitis, quia blasphemat, quia dixi: filius Dei sum? Acsi diceret: Si illi appellantur dij, ad quos factum est Dei verbum, quãto magis ego, qui sum Dei verbum, per quod omnia facta sunt: & quem pater sanctum genuit, & misit in mundum, vt eum saluum efficiam?
Cyrillus Ita hunc locum Cyrillus interpretatur. Aspicis igitur Deos sumi pro magnatibus, & iudicibus, & magistratibus. Eodẽ
Exod.22 modo Exodi vigesimosecundo: Dominus domus applicabitur ad deos. Hoc est ad iudices. Acsi dicat: Vocabitur in ius. Et paulo post: Ad deos vtriusque causa perueniet. Et rursus eodem capite: Dijs non detrahes. Quibus in locis per deos iudices significantur. Ita intelligunt nõnulli illud psalmi quadragesimisexti: Quoniã Psal.46
dij fortes terræ vehementer eleuati sunt. Potest tamen verti ex Hebræo: Quoniã Deo fortes terrę vehemẽter eleuati sunt. Vel sic: Quoniam Deo scuta terræ adhæserunt, vehementer eleuatus est. Vt sit sensus: Quoniam reges & principes qui clypei terræ dicuntur, propterea quòd debeant populum protegere & sustentare: Dei fidẽm receperunt: eleuatus est & propagatus diuinus cultus. Illud etiam psalmi quadragesiminoni: Deus deorũ Psal.49.
dominus locutus est: potest intelligi de iudicibus & principatum tenentibus, vel de angelis: ait enim beatus Dionysius in Dionys.
libro de diuinis nominibus, spiritus illos cœlestes quos angelos vocamus, deos etiã suo modo vocari. Nominat etiam sacra scriptura deos commentitios, vt eos detestemur: vt capite vigesimo Exodi: Nõ Exo.20.
habebis deos alienos coram me. De quibus ait diuinus vates: Omnes dij gentiũ Psal.95.
dæmonia. Cùm igitur Deus accipiatur pro vero Deo, & pro principe & iudice, & pro dæmone & idolo, non debet coli nisi verus Deus adoratione latriæ. Id docuit Christus Deus noster, cùm dixit Mat- Matt.4.
thæi quarto, & Lucæ etiam quarto: Do- Luc.4.
minum Deum tuum adorabis, & illi soli serues. Ac summa eius doctrinæ huc tendit, vt verum Deum colamus, qui ad significandam immensam bonitatẽ suã, cœlum & terram, & cætera omnia, quæ amplissimo cœli complexu continẽtur, condidit: ei seruiamus, eum comtemplemur, & summo amore prosequamur. Et ita perpetua in recta viuendi ratione constantia muniti cœlestẽ obtinebimus beatitudinem, vbi Deo æuo sempiterno fruemur.

mur. At Nabuchodonosor vera fide destitutus deos multos colebat, quibus vt hoc loco ait Daniel, tres pueri Hebræi diuinum cultum noluerunt tribuere, vnũ solum Deum esse credentes, eúmq; summo amore venerantes.

B *Tunc Nabuchodonosor in furore & ira præcepit, vt adducerentur Sidrach, Misach, & Abdenago: qui confestim adducti sunt in conspectum regis. Pronuntiánsque Nabuchodonosor rex ait eis: Verè ne Sidrach, Misach, & Abdenago deos meos non colitis, & statuam auream quam constitui, non adoratis? Nunc ergo si estis parati, quacunque hora audieritis sonum tubæ, fistulæ, citharæ, sambucæ, & psalterij, & symphoniæ, omnisq́; generis musicorum, prosternite vos, & adorate statuam, quam feci. Quod si non adoraueritis, eadem hora mittemini in fornacem ignis ardẽtis. Et quis est Deus, qui eripiat vos de manu mea? Respondentes Sidrach Misach & Abdenago dixerunt regi Nabuchodonosor. Non oportet nos de hac re respondere tibi. Ecce enim Deus noster quem colimus, potest eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis ô rex liberare. Quod si noluerit, notum sit tibi rex, quia deos tuos non colimus, & statuam auream quam erexisti, non adoramus. Tunc Nabuchodonosor repletus est furore, & aspectus faciei illius immutatus est super Sidrach Misach & Abdenago. Et præcepit, vt succenderetur fornax septuplum quàm succendi consueuerat. Et viris fortissimis de exercitu suo iussit, vt ligatis pedibus Sidrach Misach & Abdenago mitterent eos in fornacẽ ignis ardentis. Et confestim viri illi vincti cum braccis suis, & tiaris, & calceamẽtis, & vestibus missi sunt in mediũ fornacis ignis*

C *ardentis. Nam iussio regis vrgebat: fornax autem succensa erat nimis. Porro viros illos qui miserunt Sidrach Misach & Abdenago, interfecit flamma ignis. Viri autem hi tres idest Sidrach Misach & Abdedago ceciderunt in medio camino ignis ardentis colligati.*

¶ *Tunc Nabuchodonosor in furore & ira.* Furibundus, & appetitione vltionis inflãmatus Hebræos iussit accersiri. Noluit eos ex solo auditu damnare, sed dedit eis locum respondendi. Iudex enim priusquàm ferat sententiam, debet partes audire. Id intelligens Festus dicebat, vt ait capite Actorũ vigesimoquinto diuus Lucas: Non est Romanis consuetudo damnare aliquem hominem, priusquàm is qui accusatur, præsentes habeat accusatores, locúmque defendendi accipiat, ad abluenda crimina, quæ ei obijciuntur. Pro damnare legũt nonnulli donare: sed idẽ est in sensu. Qui enim morti damnabatur, solebat accusatoribus dari, vt ipsi eum vita priuarent. Si gentiles neminem damnabant nisi auditum, quanto magis Christiani id agere tenentur? Ita euangelicus pater familiæ villico apud se accusato ait: Quid hoc audio de te? Redde rationem villicationis tuæ. Lucæ sextodecimo. Act. 25. Luc 16.

¶ *Qui confestim adducti sunt.* Nimirum à ministris iustitiæ, vel ab aliquo regis famulo, vel ab ipsis accusatoribus: quod est probabilius. Perpende accusatorum diligentiam.

¶ *Verè ne.* Interrogat eos rex, vt veritatem cognoscat.

¶ *Nunc ergo si estis parati.* Etsi furore concitatus præceperit adduci hos tres viros Hebræos, tamen spatium illis tribuit pœnitendi. Vt si prostrati statuam colant, condonetur illis præteritum crimen: & prior culpa veniam consequatur. Sin autem colere neglexerint, in fornacẽ ignis mittantur.

¶ *Quod si non adoraueritis.* Hi tres adolescentes erant regi grati propter Danielem, quem singulari beneuolentia comprehendebat: & ob ipsorum sapientiam & venustatem. Ideo eis primum delictũ condonabat: quod nullum erat: imò virtutis actio. At tanti ponderis erat iracundia, qua concitabatur, vt eis mortem terribilem minitaretur, nisi eius colerent statuam.

¶ *Et quis est Deus, qui eripiat vos de manu mea?* Magna profectò cæcitas & amentia detestanda à superbia & furore inducta: nam capite præcedente ostensum est, eum veri Dei potentiã cognouisse, eúmq; regum dominum ac deorum Deum vo
Sup.2. casse. Vide subitam obliuionem, & intolerabilem insaniam. Eadem raptus Rabsaces Babylonius dux pio Ezechiæ Iudæorum regi dicebat: Non te decipiat Deus tuus, in quo confidis: non enim
Esai.37. te poterit liberare. Vide Esaiam capite trigesimoseptimo, & quartum librum
4.Re 18 Regum decimooctauo.

¶ *Potest eripere nos.* Sensus est. Tu rex interrogas, quis Deus nos poterit à te eripere: quasi dicas: nullus. At longè falleris opinione. Nos constanter respondemus, Deum nostrum posse nos liberare, si voluerit. Vnde tyrannus existimabat esse viris illis timorem illaturum, inde eis materiam fortitudinis nasci videbat. Eum enim Deum nominauit illis, quem illi colebant, qui solet eis opitulari, qui ad ipsum tanquam ad arcem tutissimã confugiunt. Ad illum viri pietate, animique altitudine præstantes supplices accedunt, eiusque clementiam implorant. Et rebus afflictis ad capitis periculum accersiti, ab acerrimis hostibus vndique pugnati, nulli calamitatum oneri succumbentes, sed fiducia cœlestis præsidij seipsos excitantes, audacter exclamant cum diuino vate: Dominus illuminatio mea, & salus Psal.26.
mea, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ à quo trepidabo? Quemadmodum in literis diuinis calamitates & afflictiones dicuntur tenebræ: ita Deus earum depulsor dicitur illuminatio: quo implorato viri iusti adducti in maximũ periculum & extremum discrimen placida tranquillàque mente consistunt. Habent enim Deum, qui si eis expediat, eripiet eos à periculis, hostes à ceruicibus repellet, eósque in libertatem vindicabit. Ipse iustum Noë omni sapientia & nobilitate præstantem ab immensa vi aqua Genes.7
rum, totiúsque terræ eluuione liberauit. Abraham illustribus laudibus celebratũ, Gene 11
quem nulla potuerunt pericula à virtute Gene.13.
abducere, nec ab incœpto honestatis cur Gen.14.
su retardare, à Chaldæis, AEgyptijs, & Gen.22. Gen.23.
Chananæis mirabiliter eripuit. Ac vt multa strictim attinguam, & breui complectar: ipse Deus liberauit ab immolatione Isaac, quem eius pater hostiam ad sacrificandum prębuerat: Iacob de manu Gene 37.
Esau: Ioseph à mortis faucibus, & à vin- Gen.41.
culis, in quæ eius domina stimulis libidinis concitata coniecerat: Mosem, & Aa- Exo.14.
ronem, & populum Israëliticum ex ore abstulit Pharaonis: ac extorquẽs ex AEgyptiaca seruitute per medium maris ad mirabilibus prodigijs traduxit. Dauidẽ 1.Re.17.
liberauit de manu Goliæ: & postea Sau- 1.Re.18.
lis, qui ei perniciem sępe fuit machinatus: Iudith de manu Holofernis: Danie- Iudit.13. Dani.6.
lem à lacu leonum: Susannam à falso cri Dani.13.
mine in purissimam & castissimam vi- 4.Re. 19
tam collato. Ipse liberauit Ezechiam à Ion.2.
Sennacheribo, Ionam à ventre ceti, He- 1.Esdr 1.
bræos à Babylonica seruitute. Ipse eripuit

Act.12. puit Petrum à carcere vindice nefariorũ scelerum, in quẽ vir omni sanctitate præditus, amplissimis virtutum ornamentis decoratus fuerat iniustissimè coiectus:
2.Cor.12. & Paulum à naufragio, & infinitis periculis vindicauit, qui mentem abducebat à sensibus aliquando, & cogitationem à rebus caducis separabat, & ad cœlestium rerum contemplationem vir virtutibus omnibus septus rapiebatur. Huius præpotentis Dei fiducia roborati viri iusti periculis expositi non cadunt animo, nec vllos inimicorum impetus ita extimescunt, vt à constantiæ gradu deijciantur. Ea quæ præclara mortalibus & egregia videntur, parua ducunt: firmáque ratione despiciũt: ea verò quæ acerba videntur, periculis & calamitatibus plena, quæ multa & varia in hominum vita versantur, ita tolerant, vt nihil à summa ratione insita in natura discedant, nihil à sapientium dignitate. Ac mortem potius subibunt, quàm verã Dei fidem relinquant. Hac fortitudine muniti tres iuuenes Hebræi magno & erecto animo regi responderunt.

¶ *Quòd si noluerit.* Non dicunt: quòd si nõ potuerit: sed si noluerit. Quasi dicant: Si nos non liberauerit, nõ erit, quòd nõ possit: sed quia ita nobis expedire videbit: iusta enim sunt, sed nobis aliquando occulta iudicia eius.

¶ *Deos tuos non colimus.* O singularem fidem, ô egregiam animi fortitudinem, & admirabilem constantiam: Non timuerũt tyrannum, nec maximum illum rogum minacibus verbis ad terrorem cõstructũ. Sed pro fide, pro veritate, pro honore Dei sui se morti obtulerunt. Tenemur enim potius mortem eligere, quàm fidem repudiare, & animam scelere polluere. Quẽ
Simile. admodum armenius mus animal paruũ albi coloris, appellatum à Lusitanis arminho adeò munditiam diligit, vt velit potius mori, quàm fœdari, ita vt illito sordibus ostio foueæ aut caueæ capi potius à venatoribus, quàm pollui patiatur: sic vir verè Christianus tanti æstimare debet animi candorem, vt velit potius pro Christo mortem oppetere, quàm fidem relinquere, aut animum flagitij fœditate maculare. Inuenies huius animalis naturã apud Pierium Valerianum libro tertiodecimo Pieri. hieroglyphicorũ: & apud Franciscum Petrarcham, qui illud carminibus celebrauit. Petrar. Diuus Cyprianus incidẽs in hũc Da Cypria. nielis locum libro quarto epistolarũ ita ait. Cùm se crederent, & pro fide sua scirent, posse etiam de præsenti supplicio liberari, iactare hoc tamen, & vendicare sibi noluerunt: docentes quòd nõ eis minor esset confessionis virtus sine testimonio passionis. Addiderunt posse omnia Deũ facere, se tamen non in hoc fidere, vt liberari in præsenti vellent, si illam libertatis & securitatis æternæ gloriam cogitarent.

¶ *Immutatus est.* Hoc dicit, quia animi perturbatio in facie sæpenumero apparet.

¶ *Cum braccis suis, & tiaris.* Braccæ vestes sunt, quibus crura teguntur. Sed ita etiã vocantur vestes fluxæ intonsæ, ac varij coloris, quibus olim vtebantur Galli Narbonensis prouinciæ cultores authore Diodo Diodo. ro Siculo libro sexto: qui eam obcausam Braccati vocabantur. Hi mari Mediterraneo in Hispaniam vlteriorem nauigarũt, vt referunt Florianus à Campo & Ioan- Floria. nes Vasaeus, & in prouincia inter Duriũ Vasae. & Minium condiderunt vrbem, que Latinè Braccara, Lusitanè verò Braga appellatur. Tiara est genus pilei teste Hierony- Hieron. mo,

mo,quo Chaldæorum & Persarum gens
Ezec.23. vti solebat:cuius meminit Ezechiel dicens capite vigesimotertio: Cùm vidissent viros depictos, & tiaras in capitibus eorum.

¶ *Nam iussio regis vrgebat*. Reddit caussam, quare viri illi Hebræi non fuerunt vestimentis spoliati:sed illis induti missi sunt in fornacem, & flammis expositi: quia tam effrenata erat vltionis auiditas apud regem, vt spatium non permitteret eos nudandi.

¶ *Interfecit flamma ignis*. Hi viri qui in flammas coniecerũt innocẽtes Hebræos, erant viribus muniti,sed immanes & barbari. Quare voluit Deus, vt essent flammis absumpti, quibus tres pueri fuerunt liberati. Amisit Nabuchodonosor viros non imbecillos,sed viribus pollentes, vt non solùm ille miraculo deterreretur,sed exercitus eius detrimentũ acciperet. Fortasse illi qui flammis flagrauerunt,persuaserunt regi, vt eam fornacem, & incendium illud pararet ad exitiũ Hebræorũ. At ita diuina iustitia exigente foderunt fo-
Psal.56. ueam,vt verbis vtar Dauidis psalmo.56. & inciderunt in eam. Quod etiam de A-
Esth.6. man in Mardochæũ capite sexto Esther scriptum legimus:suspensus est enim in patibulo,quod ei per summum scelus parauerat. Solent enim impij in perniciem illam incidere, quam alijs machinantur.
Psal.7. Vnde Dauid psalmo septimo:Lacum,inquit,aperuit,& effodit eum, & incidit in
Psal.9. foueam,quam fecit. Et psalmo nono: In operibus manuum suarum comprehen-
Eccle.10 sus est peccator. Et Salomon capite Ecclesiastis decimo:Qui fodit foueam, incidet
Prou.22 in eam. Et Prouerbiorum vigesimosecundo: Qui seminat iniquitatem, metet malum: & virga iræ suæ consummabitur. Hoc est finem habebit eius impia dominatio. Vel vt alij vertunt:& virga iræ suæ perdet illum.

¶ *Viri autem hi tres*. Iuuenes erant Hebræi illi,vt ait Theodoretus,veluti in flo- Theod.
re ætatis. Quare aliquando pueri vocantur,aliquando viri,vt hoc loco, quia iuuenilem degebant ætatem. Sed pueri erant propter innocentiam,viri propter animi fortitudidem. Vir enim interdum hominem fortem,magnique animi significat: vt capite quarto primi Regum: Confor- 1.Reg.4
tamini,& estote viri. Vnde viriliter agere,est forti & erecto animo incumbere in virtutem:vt capite sextodecimo epistolæ 1.Cor.16
prioris ad Corinthios: Vigilate, state in fide,viriliter agite. Hæc est caussa,cur viri tres Hebræi appellantur. Quanto amplius crescebant ætate, tanto magis augebantur virtute. Nam vt diuus ait Grego- Gregor.
rius:nemo repentè fit summus. Quem- Simile.
admodum pingendi ars incœpit à lineis, vt Plinius ait libro.35. deinde singulis co- Plin.
loribus imitata est rerum imagines:postea accessit lumen, & vmbra, & oleum cum colorum varietate, donec ad summam perueniret admirationem: sic virtus in hominibus non statim perfecta est, omnibúsque numeris absoluta: sed sensim augetur,donec ad fastigium perducitur. Tu verò perpende. In Babylonica regione colebantur statuæ aureæ, viri autẽ innocentes in flammas ignium conijciebantur. Eodem modo in mundo sæpe tyranni & vani homines coluntur, iusti autem igne calamitatum vexantur.

¶ *Ceciderunt*. Explanat modum,quo eiecti sunt in caminum. Mittuntur ligati in fornacem, & ferreis vinculis astricti, & cadunt in medium incendij:& flamma timens non tangit eos. Afferunt vincula

ferrea,

ferrea, & vinctorum corpora non lædebantur. Subitò cessauit ignis, & refrigerationem flammæ dederunt. Magnum profectò miraculum, & perpetua dignū memoria. Hucusque legunt Hebræi: media quæ sequuntur vsque ad finem hymni trium puerorum, in Hebraico non habentur.

Quę sequitur, in Hebręis voluminibus nō reperi
Qua de re vide præfationē nostrā ad lectorē.

D *Et ambulabant in medio flammæ laudātes Deum, & benedicentes domino. Stans autem Azarias orauit sic, aperiensq; os suum in medio ignis ait: Benedictus es domine Deus patrum nostrorum, & laudabile & gloriosum nomen tuum in secula. Quia iustus es in omnibus, quæ fecisti nobis, & vniuersa opera tua vera, & viæ tuæ rectæ, & omnia iudicia tua vera. Iudicia enim vera fecisti iuxta omnia, quæ induxisti super nos, & super ciuitatem sanctam patrum nostrorum Ierusalem: quia in veritate & in iudicio induxisti omnia hæc propter peccata nostra.* 3 Reg 8 *Peccauimus enim, & iniquè egimus recedentes à te, & deliquimus in omnibus: & præcepta tua non audiuimus, nec obseruauimus, nec fecimus, sicut præceperas nobis, vt bene nobis esset. Omnia ergo quæ induxisti super nos, & vniuersa quæ fecisti nobis, vero iudicio fecisti. Et tradidisti nos in manibus inimicorum nostrorum iniquorum & pessimorum, præuaricatorumq; & regi iniusto, & pessimo vltra omnem terram. Et nunc non possumus aperire os: confusio & opprobrium facti sumus seruis tuis, & his, qui colebant te. Ne quæsumus tradas nos in perpetuum propter nomen tuū. Et ne dissipes testamentum tuum, nec auferas misericordiam tuā à nobis propter Abraham dilectum tuum, & Isaac seruum tuum, & Israel sanctum tuum: quibus locutus es pollicens, quod multiplicares semen eorum sicut stellas cæli, & sicut arenam, quæ est in littore maris: quia domine imminuti sumus plusquā* E *omnes gentes: sumusq; humiles in vniuersa terra hodie propter peccata nostra. Et non est in tempore hoc princeps, & dux, & propheta: nec holocaustum, nec sacrificium, nec oblatio, nec incensum, nec locus primitiarum coram te, vt possimus inuenire misericordiam tuam. Sed in anima contrita, & spiritu humilitatis suscipiamur.*

¶ *Et ambulabant in medio flammæ.* Non enim in os fornacis missi sunt, sed intus in medium flammarum, vt citius comburerentur.

¶ *Laudantes Deum.* Liberatorem suum. Erat tyrannus incensus furore, & fornax incensa igne. Sed quanto incendium vehementius erat, tanto amplius virtus sanctorum iuuenum veluti aurum in igne approbabatur. Quanto magis crescebat flammæ, tanto viris iustis ampliorū laudum materiam præbebant. Quāto enim ardētiorem iniuriarum & suppliciorum ignem impij aduersus pios componunt, tanto ipsis nec opinati parāt clarioris gloriæ syluam, & illustriorem nominis amplitudinem. Vt aurea corona non conflatur & perficitur sine igne, & multis ictibus, quibus tunditur aurum: sic vera gloria non obtinetur sine labore, & multis calamitatibus, quibus viri iusti premuntur. Qui verò viros pios charitate munitos vexant, similes sunt aurificibus coronas aureas efficientibus, quibus non ipsi, sed alij decorantur. Considera nunc Hebræorum coronam à Chaldæis impiè cōflatam, & sertum per contraria contextum: ac factos trophæi testes ipsos inimicos. Nisi Ioseph à fratribus venderetur, non esset in excelsa dignitate constitutus. Ea via adeptus est illustres honores, & am-

Similitudo.
Similitudo.
Gen. 37.
Gen 41.

& amplam famæ celebritatem, qua ei in uidia concitati fratres ignominiam, & perpetuam nominis obliuionem parare putauerunt. Sæuiebat aduersus tres iuue nes Babylonius tyrannus natione & immanitate barbarus: sed nesciebat, quid faceret: non enim viris iustis veri Dei fiducia roboratis, sed sibi, & militibus suis dedecus & perniciem moliebatur. Sæuiebat, non vt crescerent Hebræorum cruciatus, sed vt cunctis ostenderetur diuina potestas. Parabat incendium, exaggerabat flammas ipse iracundia incensus, & immanitate inflammatus. Misit in rogum viros pietate, religione, sapientia præstantes. Sed perpende Dei bonitatem & potentiam. Fugiunt flammæ, cedunt ignes, incendia expauescunt, ardor ipse in refrigerationem conuertitur. Rogus discedit à viris sanctis iustè, qui fuerant damnati iniustè: & eorum hostes meritò consumit: iustis obsequium præstat, iniustis interitum administrat. Eos innocentes ostendit, quos tyrannus dignos supplicio putabat, eos verò iudicio maleficij conuincit, quos ille censebat merita in cœlum vocasse. Ignis absoluit, quos condemnat rex crudelis, & in eos animaduertit, quos ipse laudibus iudicabat efferendos. Itaque Nabuchodonosor aspicit suorum mulctam ac pœnam, & Hebræorum incolumitatem ac gloriam. Quid hoc spectaculo notabilius? quid hac victoria illustrius? quid hoc trophæo præstantius? Sed quid miraris? Non solùm ignis, sed omnia alia elemēta diuino numini obediunt. Tres autem pueri videntes admirabile Dei iudicium eum laudibus gaudio affecti efferebant.
Psal.96 Ita faciunt animæ Deo deuotæ in similibus euentibus, iuxta id psalmi nonagesimisexti: Exultauerunt filiæ Iudæ propter iudicia tua domine.

¶ *Stans autem Azarias*. Azarias idem est quod auxilium Dei. Eius auxilio stabat fide & fortitudine roboratus.

¶ *Aperiensq́ os suum*. Quasi sapientiæ & virtutum thesaurum. De Christo the Matt.13.
sauro abscondito dictum est Matthæi.5. Matt.5.
Aperiens os suum docebat eos. Multi os aperiunt, vt fallant, ille vt doceret, & viā ad consequendam æternam beatitudinē ostenderet.

¶ *Deus patrum nostrorum*. Meminit antiquorum patrum, in quibus priscis temporibus fides quæ per charitatem operatur, mirabiliter splenduit, & refulsit: vt eius obsecratio grata Deo esset. Eodem modo fecit Moses capite trigesimosecūdo Exodi in precibus, quas fudit ad Deū Exod.32
ad eius iram in vituli conflatione placandam.

¶ *Et vniuersa opera tua vera*. Cùm veritas non operibus, sed verbis tribuatur, posset quæri, cur hoc loco Dei opera dicantur vera? Sed in promptu est responsio: nam apud homines opera differunt à verbis: apud Deum autem idem est dicere & facere: iuxta illud psalmographi: Psal.32.
Ipse dixit, & facta sunt. Vnde mater filio Matt.20
rum Zebedæi dominū Iesum alloquens: Dic, inquit, vt hi duo filij mei sedeant, vnus ad dexteram tuam, & vnus ad sinistram in regno tuo. Et centurio: Dic ver- Matt.8.
bo, & sanabitur puer meus. Vel dicuntur Luc.7.
Dei opera vera ad differentiam operum hominum, quorum multa speciem habentia bonitatis, mala tamē sunt. Eámq; ob causam falsa sunt, quia simulata & ficta foris apparent bona: intus autem plena sunt dolis & fallacijs. Hæc simulatio vitiosa est, & è vita tollenda: aufert enim

iudicium

iudicium veri, idque adulterat. Qui autem huiusmodi simulatione, & inani ostentatione, fictis non modò verbis, sed factis stabilem gloriam se consequi posse existimant, longè quidem opinione falluntur. At Dei opera vera sunt, quia sincera sunt, & diuinæ sapientiæ, quæ nec fallit, nec fallitur, respondent. Veritas enim sumitur aliquando pro sincera bonitate. Nam cùm rex Ezechias ægrotatione laboraret, has voces emisit: Obsecro domine, memento quæso, quomodo ambulauerim coram te in veritate. Hoc est candidè, & sincerè, sine simula-
Esai. 38. tione, sine fuco. Vide Esaiam capite. 34.
4 Re. 20 & .4. Regum. 20. Sensus est: Nosti domine, dedisse me operam, vt seruarem inte-
3. Ioan. grè mandata tua. Ita in epistola tertia diui Ioannis: Sicut tu in veritate ambulas. Aspicis veritatem his locis non tam ad intelligentiam, quàm ad voluntatem referri: non tam ad sermones, quàm ad facta: & idem esse veritatem & bonitatem. Eodem modo intelligi potest id, quod
Rom. 1. ait capite primo ad Romanos diuus Paulus: Qui veritatem Dei in iniustitia detinent. Hoc est, curreret Dei bonitas & benignitas, nisi impij ei suis obsisterent sceleribus. Vel sumitur ibi veritas pro vera rerum intelligentia: vt sit sensus: Qui verũ intelligunt, sed non id efficiunt, quod animo percipiunt faciendum esse. Habent quidem aquam veritatis, sed non fluit, nec illis affert vtilitatem, quia est in palude hypocrisis detenta atque conclusa. Vel accipitur ibi veritas pro cognitione, quæ ex rebus naturalibus percipi potest de Deo: & iniustitia pro idolorum cultu: vt sit sensus: Qui cùm ex rerum creatarum consideratione deueniant in creatoris notitiam, colunt tamen idola, cultum illis soli Deo debitum tribuentes. Hanc existimo esse germanam huius loci explanationẽ. Accipitur aliquando veritas pro iustitia: vt psalmo vigesimoquarto: Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas. Psal. 24. Et Prouerbiorum vigesimo: Misericordia & veritas custodiunt regem. Prou. 20 Ac vt veritas accipitur pro bonitate & iustitia, ita verum accipitur pro bono, iustò, & æquo: vt Deuteronomij vigesimoquinto: Pondus habebis iustum & verum. Deut. 25 Et psalmo decimooctauo: Iudicia domini vera, iustificata in semetipsa. Psal. 18. Quare verba hæc Azariæ: Vniuersa opera tua vera: hunc possunt habere sensum. Omnia opera tua domine sunt bona, iusta, & æqua.

¶ *Super ciuitatem sanctam*. Circuitio est Hierosolymæ, quam alij circunlocutionem vocant: Græci verò periphrasin autore Quintiliano capite sexto libri octaui. Quintil. Diuus Matthæus capite quarto Hierosolymam appellat ciuitatem sanctam, Matt. 4. cùm ait: Assumpsit eum diabolus in ciuitatem sanctam. Et capite vigesimoseptimo: Exeuntes de monumentis post resurrectionem eius venerunt in sanctam ciuitatem. Mat. 27. Ita appellabatur, quia erat in ea templum Dei, & verus eius cultus: & quia ibi Christus Deus noster euangeliũ docuit, & magna redemptionis nostræ mysteria peregit.

¶ *Quia in veritate & iudicio*. Hoc est, in iustitia & ęquitate. Vel in vero & ęquo iudicio: iuxta illud diuini psaltis psalmo. 118. Psal. 118. Iustus es domine, & rectum iudicium tuum.

¶ *Peccauimus*. Quoniam varijs affligimur calamitatibus, peccata nostra cognoscimus, & iusta esse iudicia tua fatemur. Vide obsecrationem fidei & humilitatis

litatis plenißimam. Innocentes erant, nullas pestilentes labes in animo habebant: & tamen sibi populi attribuunt peccata, propter quæ in ærũnis merito versari confitentur. Et sapienter quidem: nã apud iustum iudicem qui se accusat, excusat. Ideo subdit: Recedentes à te. Emphasim habent verba hæc. A te, qui es summum & incommutabile bonũ, qui
Genes.1. nos creasti, qui ab AEgyptiorum serui-
Exo.14. tute liberasti, qui per mare Rubrum mirabiliter eduxisti, & qui in nos cotidie immortalia confers beneficia. Ac cùm te sequi deberemus, recesßimus à te, & deliquimus in omnibus.

¶ *Et præcepta tua non audiuimus*. Hoc est, nõ obediuimus eis. Accipitur audire
Exo.18. pro obtemperare: vt Exodi decimooctauo
Deut.5. uo: Audi verba mea, atque consilia. Deuteronomij quinto: Audi Israël cerimo-
Matt.18 nias ac iudicia. Matthæi decimooctauo: Si te audierit, lucratus es fratrem tuum.
Ioan.10 Et Ioannis decimo: Oues meæ vocem meam audient. Vel præcepta tua non solùm non seruauimus, sed ne audire qui
Exo.14. dem voluimus. Audiuit te mare, quando vt populus tuus transiret, se mirabi-
Psal.65. liter diuisit. Audiuit te lapis, quando po-
Exod.17 pulo sitienti vim aquarum produxit. Audiuit te Iordanis rapidißimus fluuius, quando ad transitum Hebræorum te iu
Num.20 bente conuersus est retrorsum. Audiuit te sol, quando in medio cœli immobi-
Psal.77. lis stetit. Audierunt te vẽti, quando im
Iosue.3. perasti ventis, & mari, & facta est tran-
Iosu.10 quillitas magna. Audierunt te mortui,
Matt.8. Mar.4. quando dixisti Lazaro iam sepulto: Laza
Luc.8. re exi foras: & filio viduæ ciuitatis Nain:
Ioan.11. Luc.7. Adolescens tibi dico: Surge: & filiæ prin
Matt.6. Mar.5. cipis synagogæ: Puella surge. Mortui te
Luc.8. audiunt, & viui te audire recusant. Audiunt te res omni sensu destitutæ, & nos quos tu compotes rationis ad imaginẽ & similitudinem tuam fecisti, te audire renuimus. O surditatem nostram miserrimam: ô contumaciam deplorandam: Quid Deo respondebimus in die iudicij? Audimus mundum, cùm nos vocat ad blandas sed pestilentes voluptates, vt nos capiat, & occidat, tibi autem qui nos aliquando terres timore supplicij sempiterni, vt vitia fugiamus, & virtuti operã demus, nolumus aures præbere. Vt blan- Simile. da aucupis vox aues vocantis, & modulantis illis est perniciosa, non autem sonitus villici deterrentis: sic mundi blanditiæ & illecebræ quibus nos vult delinire, & irretire, exitiosæ sunt: non autem Dei verba & monita, quibus nobis inijcit terrorem ad animos à vitijs abducendos, & ad virtutem excitandos. Ac sæ- Matt.11. pe nos benignè vocat dicens: Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Sed nos obsurdescimus, & illum fugimus. Præbemus aures mundi dolis, diuina autem ac salutaria præcepta audire recusamus.

¶ *Vt bene nobis esset.* Non solùm quò ad corpus, sed etiam quò ad animum. Ex toto cursu veteris testamenti patet, fuisse Hebræorum res secundas, & ad eorum voluntatem fluentes, dum Dei præcepta seruarent.

¶ *Et tradidisti nos in manibus inimicorum nostrorum.* De hoc schemate disseruimus primo capite. Sensus est: Nunquam Babylonij impij, scelerúmque maculis notati nos superarent, nisi tu Deus voluisses, qui propter flagitia nostra nos illis tradidisti. Sequitur. Et nunc non possumus aperire os. Nimirum contra iustitiam tuam, quoniam iustè nos castigasti. Vel

contra

contra inimicos nostros: tanta est enim tyranni crudelitas, vt loqui non audeamus: statim enim in eos animaduertit, qui verbum aliquod faciunt aduersus illum. Aperire seu dilatare os est etiam
Psal. 8. petere: vt psalmo. 81. Dilata os tuum, & implebo illud. Hoc est, pete quicquid voles, ait Deus, & impetrabis. Est
Ezech. 2 etiam obedire: vt Ezechielis secundo: Aperi os tuum, & comede, quæcunque
Polych. ego do tibi. Id est obtempera, vt ibi Polychronius interpretatur. Est etiam mortem alicui minitari instar leonis qui videns prædam aperit os ad illam deuorandam. In hanc significationem accipi
Psal. 21. tur illud psalmi vigesimiprimi: Aperuerunt super me os suum sicut leo rapiens & rugiens. Hoc autem Danielis loco accipitur pro loqui.

¶ *Confusio & opprobrium facti sumus serui tui*. Nam illis obijciunt hostes nominis tui calamitates nostras, qui te eadem fide colimus cum illis. Cur, aiunt illi, Deum vestrum toto animo veneramini, qui non potuit eos liberare, qui illum more vestro coluerunt. Angebatur vir pius & iustus calamitatibus fidelium, quòd illis impij idolorum cultores insultarent, & verum Deum despicerent.

¶ *Ne quæso tradas nos in perpetuum propter nomen tuum*. Idest, ne nos obsecro perpetuò tradas inimicis nostriis, sed libera nos, vt nomen tuum gloriosius refulgeat. Afficient te iniqui contumelijs, si nos viderint semper abiectos, & in mœrore & ignominia versatos. Plus iniuriam Deo illatam, quàm sibi dolebat. Maiorem vim lachrymarum ob Dei contemptionem, quàm ob proprias ærumnas profundebat. Non sibi, sed Deo nominis celebritatem mirabiliter optabat. Eodem modo diuinus psaltes psalmo. 113. Non nobis, inquit, domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam. Super misericordia tua, & veritate tua: ne quando dicant gentes: vbi est Deus eorum? Acsi dicat: Non nominis nostri causa à te domine petimus liberationem, sed ne sanctum nomen tuum ludibrio sit gentibus à fide alienatis, quæ illud nefariè execrantur: ne nobis obijciant te non esse Deum. Eripe nos propter misericordiam tuam, & veritatem tuam, vt clemens appareas, & verax in promissis: non vt nos ex eo nominis claritatem & amplitudinem cõsequamur, sed vt nomen tuum illustrius reddatur. Ea ratione ductus Moses dicebat Deo populum Israeliticum ob vituli peccatum delere volenti: Ne quando dicant AEgyptij: callidè eduxit eos, vt interficeret in montibus, & deleret è terra. Quiescat ira tua, & esto placabilis super nequitia populi tui. Id quod nos habemus in psalmo citato: Super misericordia tua & veritate tua: vertunt ex Hebræo Hieronymus & Felix: Propter misericordiam tuam, & veritatem tuam. Et id quidem est, quod hîc ait statim Azarias: Ne dissipes testamentum tuum, nec auferas misericordiam tuam à nobis. Hoc est, ne frangas fœdus, quod cum antiquis patribus nostris sancire voluisti, promittẽs eis te esse eorum posteritatem & familiam propagaturum: & cùm ad te toto pectore confugissent, erepturum: & misericordiam tuam nobis tribue supplicibus. Ne dissipes testamentum seu pactum tuum, idẽ est quod propter veritatem tuam: & ne auferas misericordiam tuam à nobis

Psal. 113. Exo. 32. Psal. 113. Hieron. Felix.

bis, idem est quod propter misericordiã tuam. Sed dices: Quid est: Ne tradas nos in perpetuum propter nomẽ tuũ? Quod nomen Dei est hoc? Nomen Dei accipitur hoc loco pro eius gloria ac fama: vt
Ioan. 17 Ioannis decimoseptimo: Manifestaui nomen tuum hominibus. Et Sapientiæ
Sap. 10. decimo: Decantauerunt domine nomẽ sanctum tuum. Accipitur etiam nomen domini pro ipso Deo: vt capite Esaiæ. 30.
Esai. 30. Ecce nomen domini venit de lõginquo. Hoc est ecce Christus veniet de cœlo. Et
Iere. 50. Ieremiæ quinquagesimo: Speret in nomine domini. Igitur hæc verba Azariæ: Ne tradas nos in perpetuum propter nomen tuum: hunc etiam possunt habere sensum: Ne nos perpetuò affligas: quod à te petimus propter teipsum.

¶ *Sicut stellas cœli, & sicut arenam, quæ est*
Gene. 13 *in littore maris*. Capite tertiodecimo Genesis dixit Deus Abrahæ: Faciam semen
Gene. 15 tuum sicut puluerem terræ. Et quintodecimo: Suspice cœlum, & numera stellas, si potes: sic erit semen tuum.
August. Augustinus libro sextodecimo de ciuitate Dei existimat locutionem hanc hyperbolicam esse. Duplex posteritas ducit ab Abraham genus suum, altera secundum carnem tantùm, altera secundum spiritum. Filij Abrahæ tantùm secundum carnem Hebræi illi sunt, qui fidem non habent, nec opera Abrahæ imitantur: & hi sunt cum puluere terræ, & arena maris comparati, terrem, aridi, virtutis actionibus infœcundi. Filij autem Abrahæ secundum spiritum sunt omnes fideles, siue Iudæi sint, siue gentiles. Hæc est eius posteritas cœlesti felicitate sublimis, lumine resurrectionis fulgens, secundum quam Abraham dictus est pater multarum gentium capite Genesis decimo Gene. 17
septimo: quem apostolus capite quarto ad Romanos patrem omnium credentium vocauit. Qui fide charitate formata credunt, quæ vt verbis vtar apostoli ad Galatas quinto, per charitatem Galat. 5.
operatur, Abrahæ filij sunt, & altitudine & claritate cum syderibus cœli comparati.

¶ *Non est in tempore hoc princeps, & dux, & propheta*. Iam enim rex Sedechias captus fuerat à Babylonijs cum omnibus ducibus exercituum Hierosolymæ. Et quanuis in Chaldæa essent insignes illi duo vates Ezechiel & Daniel, actu tamen tunc non vaticinabantur.

¶ *In anima contrita, & spiritu humiliatis suscipiamur*. Hoc est, loco sacrificij suscipe domine animos nostros contritos & abiectos, & rerum humanarum tolerantia munitos. Eodem modo Dauid psal- Psal. 50.
mo quinquagesimo: Sacrificium Deo spiritus contribulatus: con contritum & humiliatum Deus non despicies. Erat eius animus propter cognitionem sceleris, eiusque acerbam recordationem fractus, prostratus, afflictus, & anxius: cúmque ita affectum appellat victimã Deo acceptã & gratam. Vel accipitur hoc Danielis loco anima pro vita: quæ ideo dicitur contrita, quia erat calamitate percussa. Perspicuum est enim accipi animam pro vita: vt psal- Psal. 141
mo. 141. Perijt fuga à me: & non est, qui requirat animam meam. Acsi diceret Dauid cùm à Saule affligeretur: Nõ possum fugere Saulem: fuga mihi intercepta est, & refugium præclusum: atq; non est qui desideret vitam meam. Et Christus dominus apud Ioannem. 10. Bonus Ioan. 10.
pastor

pastor animam suam ponit pro ouibus suis. Et multis alijs in locis.

E ℣ *Sicut in holocausto arietum & taurorum, & sicut in millibus agnorum pinguium: sic fiat sacrificium nostrum in conspectu tuo hodie, vt placeat tibi: quoniam non est confusio confidentibus in te. Et nunc sequimur te in toto corde, & timemus te, & quærimus faciem tuam. Non confundas nos, sed fac nobiscum iuxta mansuetudinem tuam, & secundum multitudinem misericordiæ tuæ: & erue nos in mirabilibus tuis, & da gloriam nomini tuo domine: & confundantur omnes, qui ostendunt seruis tuis mala. Confundantur in omnipotentia tua, & robur eorum conteratur: & sciant, quia tu es dominus Deus solus, & gloriosus super orbem terrarum. Et non cessabant, qui miserant eos ministri regis succendere fornacem naphtha & stupa, & pice, & malleolis. Et effundebatur flamma super fornacem cubitis quadraginta nouem: & erupit, & incendit, quos reperit iuxta fornacem de Chaldæis. Angelus autem domini descendit cum Azaria, & socijs eius in fornacem: & excussit flammam ignis de fornace: & fecit medium fornacis quasi ventum roris flantem: & non tetigit eos omnino ignis: nec contristauit, nec quicquam molestiæ intulit. Tunc tres quasi ex vno ore laudabant, & glorificabant, Ac benedicebant Deū in fornace, dicentes.*

¶ *Sicut in holocausto.* Suscipe domine affectionem animi nostri contriti & abiecti, sicut solebas Hierosolymæ holocaustum & arietum & taurorum suscipere. Holocaustum dicebatur victima, quæ tota cremabatur. Solebant sacrificia fieri solùm Hierosolymæ: extra illam autem non erant accepta: quia futurum erat, vt extra ecclesiam veri sacrificij locus non esset. In diuinis enim literis per Ierusalem ecclesia catholica sæpe significatur: secundi Paralipomenon trigesimotertio capite: In Ierusalem, inquit Deus, erit nomen meum in æternum. 2.Par 33 Psalmo. 146. Ædificans Ierusalem dominus. dispersiones: Israël congregabit. Psal 136 Capite secundo Ioelis: In Ierusalem erit saluatio. Ioel 2. Quartodecimo Zachariæ: Exibunt aquæ viuæ de Ierusalem. Zach 14 Duodecimo epistolæ Pauli ad Hebræos: Accessistis ad Sion montem, & ciuitatem Dei viuentis Ierusalem cœlestem. Hebr 12. Eam prædixerant diuini vates ædificandam: & de ea illud psalmographi intelligitur: Benignè fac domine in bona voluntate tua Sion, vt ædificentur muri Ierusalem. Psal. 50. Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ, oblationes & holocausta, &c. Habet enim ecclesia catholica sacrificia sua longè diuersa ab ijs, quæ fuerunt in lege vetere instituta, sed Deo longè acceptiora.

¶ *Sic fiat sacrificium nostrum.* Animos calamitatibus pressos, peccatique recordatione afflictos, dolorem toleranter ferentes, & diuinum præsidium inuocantes sacrificium vocat. Affligebat eos Deus, & ex ipsorum ore ne vnum quidem verbum excidebat aduersus illum: quimpotius peccatis suis supplicia sua tribuebant. Magna profectò & admirabilis patientia, eorum ostendens doctrinam: nam vt ait capite Prouerbiorum decimonono Salomon: Doctrina viri per patientiam noscitur. Prou. 19 Hæc tum clarius apparet, cùm qui ea sunt præditi, graui rerum aduersarum vulnere percutiuntur. Vt enim silex semper continet ignem: sed Similitudo.

illum tunc perspicuè ostendit., cùm percutitur: sic viri pij & iusti semper patientiam in animo habent: sed tunc illam euidentius ostendunt, cùm calamitatum ictibus feriuntur. Vt enim stellæ noctu micant radijs, & claritate ac luce sua aerem illustrant.: sic viri sapientia, & pietate præstantes nocte ærumnarum cùm admouentur faces dolorum, admirabilem tolerantiæ, cæterarúmque virtutum indicant splendorem. Est enim patientiæ proprium omnia humana æquo animo ferre, aduersæ fortunæ, vt vulgus ineptè loquitur, vulneribus non terreri; nec animo cadere: sed ad Deum tanquam ad arcem tutissimam confugere, nihilque quod homini accidere possit, intolerandum putare: & in ipsis procellis animi magnitudinem, & rerum arduarum atque difficilium voluntariam perpessionem ostédere. Id animo percipiens Iob ærumnis vndique obsessus: Si bona, inquit, suscepimus de manu domini, mala quare non sustineamus? Et Tobias in exilium eiectus, & luce oculorum orbatus dicebat capite tertio: Deus castigauit nos propter iniquitates nostras: & ipse saluabit nos propter misericordiam suam. Vnde Ecclesiasticus capite secundo: In dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe: quoniam in igne probatur aurum & argentum, homines verò receptibiles in camino afflictionis. Huiusmodi patientia illi erant muniti, qui vt verbis vtar apostoli vndecimo ad Hebræos, ludibria & verbera experti sunt, insuper & vincula & carceres; egentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus. Sed quorsum alios referimus, cùm

Similitudo. Iob.1. Tob.3. Eccles.2 Hebr.11.

habeamus in promptu admirabilem illam ac inter omnes eminentem Christi Dei nostri patientiam? De eo prædixerat Esaias: Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet. Et paulo pòst: Et pro transgressoribus orauit. Cùm enim penderet in cruce vulneribus saucius, duris clauis transfixus, summis iniurijs affectus; acerbissimis cruciatibus percussus ad cœlestem patrem voces illas emisit patientia & pietate plenissimas: Pater dimitte illis, quia nesciunt, quid faciunt. Exibant ex recentibus ac grauibus vulneribus flumina sanguinis: & pius pater pro illis qui ea sibi infligebant, orabat. Id perpendens diuus Paulus capite duodecimo epistolæ ad Hebræos: Nos, inquit, per patientiam curramus ad propositum nobis certamen aspicientes in authorem fidei, & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem confusione contempta. Propositum sibi gaudium ait, vt inquit Nazianzenus, quia cùm sibi liceret paternis frui oblectationibus, & non mori, voluit tamen ignominia contempta crucem sustinere.

Esai.53. Mar.15. Luc.23. Hebr.12 Nazian.

¶ *Non est confusio confidentibus in te.* Ait enim Ecclesiasticus capite secundo: Nullus sperauit in domino, & confusus est. Et apostolus quinto ad Romanos: Spes autem non confundit.

Eccles.2 Rom.5.

¶ *Et nunc sequimur te in toto corde.* Fugimus te aliquando: nunc autem ad te conuertimur. Declinauimus quondam à te: modò verò non fictè, sed toto animo te sequimur affectione, amore, desiderio, pietate. Aspicis ærumnarum commodum. Quemadmodum cõuenerunt ad Dauidé omnes, qui in afflictionibus

1.Reg.22 ctionibus versabantur, vt libro primo Regum capite.22.diuina narrat historia: ita hi tres iuuenes cùm se vidissent in graue discrimen incidisse, ad Deum toto animo confugerunt. Nos calamitatibus pressi quem secuturi sumus nisi Christũ
Eccle.23 verum Deum nostrum? Nam vt Ecclesiasticus ait capite vigesimo tertio. Gloria magna est sequi dominum. Et ipse
Ioan.12. Christus apud Ioanné duodecimo. Qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Eum semper quæramus, eius præsidium petamus, eius
Similia. auxilium imploremus. Vt oues sequuntur pastorem, filij patrem, milites ducé: ita nos dominum Iesum sequi debemus. Ipse enim est pastor ille, qui de se ait a-
Ioan.10 pud Ioannem decimo: Ego sum pastor bonus: quem apostolus capite tertiodeci
Hebr.13. mo epistolæ ad Hebræos pastorem ma-
Esai.63. gnum vocat. Ipse est pater, ad quem Esaias capite.63.hæc verba facit: Tu domine pater noster, redemptor noster. Et
Matt.6. Christus ipse de se loquens Matthæi sexto: Pater, inquit, vester cœlestis pascit illa. Ipse est dux, de quo vatici-
Mich.5. natus est Michæas quinto: Et tu Beth-
Matt.2. lehem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda: ex te enim exibit dux, qui reget populũ meũ Israël. De eo
Esai.55. ait Deus pater apud Esaiam quinquagesimoquinto: Ecce testé populis dedi eum, ducem ac præceptorem gentibus. Eum
Matt.19 secuti apostoli dicebant apud Matthæum decimonono: Ecce nos reliquimus om-
Similitudo. nia, & secuti sumus te. Vt ferrum sequitur adamantem: ita nos sumus Christum secuturi. Magnes ferrum trahit vt adamas: at si hi duo lapides simul adsint, ferrum sequitur adamantem: & fugiens magnetem ab eo se abstrahit, & abducit. Deus est adamas cœlestis, diabolus magnes, homines ferrum. Vterque nos vocat, Deus ad gloriam cœlestem per virtutes, diabolus ad cruciatus æternos per vitia. At nos dæmonem declinantes, qui nos inuitat & allicit: ad Christum nos attrahere & adducere volentem confugere debemus: ipse enim ait: Sequere me: & dimitte Matt.9.
mortuos sepelire mortuos suos. Et diuus 1.Pet.2.
Petrus in prima canonica sua: Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplũ, vt sequamini vestigia eius. Eos imitemur, de quibus ait Matthæus quar- Matt.4.
to: At illi continuò relictis retibus secuti sunt eum. Sunt, qui videntur sequi Christum, qui propter eum, vt ipsi aiunt, opes aliquas relinquunt, sed retia non relinquunt: ea retinent, vt illis piscentur, & multo plures & maiores diuitias adipiscantur. Alij sequuntur Christum, sed in calamitatibus tantùm, & veluti coacti: nempe cùm se vident discriminibus expositos, à quibus intelligunt non posse ope humana liberari. Cor- Similitudo.
pus illud cœleste extimum & supremũ quod philosophi appellant primum mobile, reliquos omnes globos cœlestes cõplectitur & continet: qui quamuis naturaliter retro versentur contrario motu ac extimum cœlum, ab ipso tamen rapti ipsum sequuntur: sed motu coacto ac violento. Eodem modo multi voluntate propria à Deo recedunt: sed procellis ac tempestatibus iactati, quæ multæ variæque in vita versantur, vndique cincti, quasi compulsi Christum sequuntur. At nos voluntario impetu ad illũ curramus, iuxta id quod ait Dauid psalmo. 33. Psal.33.
Accedite ad eum, & illuminamini: Vel vt Hieronymus vertit ex Hebræo: Et Hieron.

confluite. Nam vt fluuij ex mari dimanantes ad ipsum mare impetu fluunt & festinanter: sic nos ad Deum, à quo conditi sumus, debemus impetu & conatu animi confluere instar fluuiorum ad altum tendentium. Verbum enim Hebræum fluere etiam significat. Sunt alij, qui libenter & ardente voluntate sequuntur Christum: sed qualibet causa etiam leuissima desistunt ab incœpto, similes canibus venaticis, sed ignobilibus, abiectiq; ortis & obscura stirpe: qui quanuis vehemente impetu aggrediuntur prædam, eam tamen inuento cadauere statim relinquunt: sic illi alacri & prompto animo incipiunt dare operam virtuti, & Christum sequi: sed interposito quocunq; impedimento etiam futilissimo de sententia discedunt. Non permanent in proposito susceptóque consilio, nisi quandiu prospero vtuntur flatu in virtutis cursu, à quo quacunque tentatione deflectunt: nam blandis voluptatibus ducuntur, obstricti cupiditatibus tenentur, terrore calamitatum debilitantur. At Ecclesiasticus capite quinto: Esto, inquit, firmus in via domini, & in veritate sensus tui & sciétia. Et diuus Paulus capite quinto epistolæ ad Galatas: Currebatis bene, quis vos impediuit veritati non obedire? Et Christus Iesus apud Matthæum decimo: Qui perseuerauerit vsque ad finem, hic saluus erit. At viri iusti constantia muniti veluti venatici & generosi canes currunt ad prædam vsque ad finem: & charitate inflammati cœlestem in terris vitam imitantur: & vt ait capite Apocalypsis quartodecimo diuus Ioannes: Sequuntur agnum, quocunq; ierit. Hi possunt dicere cum tribus pueris: In toto corde te sequimur.

Similitudo. Ecclef 5 Galat. 5. Matt. 10 Similitudo. Apo. 14.

¶ *Et timemus te.* Timore filiali. Est quidam timor, quẽ theologi scholastici appellant mundanum, quando homo propter mala, quæ timet, recedit à Deo: & hic malus est. De illo ait dominus Iesus apud Matthæum decimo: Nolite timere eos, qui occidunt corpus. Alter est seruilis quatenus seruilis, & quatenus solùm pœnam timet: & hic repugnat charitati. De eo ait apostolus capite octauo ad Romanos: Non accepistis spiritum seruitutis iterum in timore: sed accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei, in quo clamamus abba pater. Et capite primo posterioris ad Timotheum: Non dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, & dilectionis, & sobrietatis. Alius est timor seruilis, qui bonus est: nam timet Deum, & est dispositio ad peccati detestationem, & ad conuersionem ad summum bonum. De eo ait diuinus psaltes psalmo. 110. Initium sapientiæ timor domini. Id quod etiam ait Sapiens primo Prouerbiorum. Et Ecclesiasticus similiter. De eo scriptũ est Prouerbiorum quintodecimo: Per timoré domini declinat omnis à malitia. Et in sancto concilio Tridentino sessione sexta sunt hæc verba literis consignata. Si quis dixerit gehennæ metum per quem ad misericordiam Dei de peccatis dolendo cõfugimus, vel à peccando abstinemus, peccatum esse, aut peccatores peiores facere, anathema sit. Et sessione quartadecima: Hoc enim timore vtiliter concussi Niniuitæ ad Ionæ prædicationem plenam terroribus pœnitentiam egerunt, & misericordiam à domino impetrarunt. Alius est timor dictus filialis, qui diuiditur in initialem & perfectum: qui non differunt secundum substantiam, sed

Matt. 10 Luc 12. Rom. 8 2. Tim. Psal. 110. Prou. 1. Ecclesi. Prou. 15

ſed ſecundum perfectum & imperfectũ: nam timor initialis eſt in ſtatu incipientium, perfectus autem ſtatui conuenit perfectorum. Hic timor initialis eſt cum charitate coniunctus, ſed non cum per-
1.Ioã.4. fecta charitate: ideo ait diuus Ioannes capite quarto primæ ſuæ canonicæ: Perfecta charitas foras mittit timorem. De timore filiali perfecto ait Deus ca-
Leui.30. pite trigeſimo Leuitici: Time dominum Deum tuum. Et capite decimo
Ioſue.10. Ioſue: Timete dominum, & ſeruite
Pſalm.2 ei in corde perfecto. Et pſalmo ſecundo: Seruite domino in timore. Et apoſtolus capite vndecimo epiſtolæ ad
Rom.11 Romanos: Noli altum ſapere, ſed time. Timor ſeruilis timet pœnam, timor filialis culpam. Bonus timor tam debitus eſt Deo, vt ipſe Deus timor virorum iuſtorum appelletur. Id oſtendit diuina ſcriptura capite trigeſimo pri-
Gene. 31 mo Geneſis, vbi loquens Iacob cum Labam: Niſi Deus, inquit, patris mei Abraham, & timor Iſaac affuiſſet mihi, forſitan nudum me dimiſiſſes. Hoc eſt, omnibus me ſpoliaſſes, niſi mihi opitularetur dominus ille, qui eſt Deus Abraham, & timor Iſaac, quem Iſaac reuerentiali timore veneratur. Et paulo pòſt iurauit per timorem patris ſui Iſaac: ideſt per Deum, quem Iſaac timebat. De eo ait capite octauo Eſa-
Eſai. 8. ias: Dominum exercituum ſanctificate: ipſe timor veſter, & ipſe tremor veſter. Eam obcauſam pius Simeon, quia Deum filiali timore venerabatur,
Luca.2. à diuo Luca capite ſecundo appellatur iuſtus & timoratus. Ac Deus Græcè dicitur θεός, timor autem δέος: quaſi nomen Dei à timore deriuetur: vel timor à nomine Dei. Vnde Deus Latinè à nomine δέος, vt viris placet eruditis, deducitur, hoc eſt à timore filiali, quo illum ſumus culturi.

¶ *Et quærimus faciem tuam.* Hoc eſt gratiam tuam, & fauorem, quo nos ad te clamantes proſequeris. Accipitur aliquando facies pro fauore, miſericordia, gratia, & benignitate: vt tertij Regum ca-
pite tertiodecimo: Deprecare faciem 3.Reg.13
domini Dei tui. Et pſalmo duodeci- Pſal.12.
mo: Vſquequo auertis faciem tuam à
me? Et vigeſimoſexto: Tibi dixit cor Pſal.26.
meum: quæſiuit te facies mea, faciem tuam domine requiram. Senſus eſt. Enixè te domine obſecro & obteſtor, vt me audias: nam tibi hoc precatus eſt animus meus, non inani vocum ſono ſine attentione preces fundo: ſed tota animi cura & cogitatione. Vultus meus ad te conuerſus non ab alio auxilium petit, ſed à te ſolùm. Semper enim domine faciem tuam, hoc eſt fauorem tuum requiram. In priore parte accipitur facies pro vultu, in poſteriore pro gratia & benignitate. Vel in vtraque gratiam & fauorem ſignificat: vt ſit ſenſus. Te obſecrat cor meum, quod quæſiuit te ô facies mea, ô Deus qui es facies mea, refugium meum, & miſericordia mea: quam ego ſemper conquiram. Vel accipitur ſecundo loco facies Dei pro ipſo Deo in viſione beatum faciente, acſi dicat diuinus pſaltes: Quæſiuit vultus meus vultum tuum in gloria ſempiterna, ardentiſsimè cupiens te videre. Quomodo etiam accipi poteſt hoc Danielis loco.

¶ *ET SECVNDVM multitudinem miſericordiæ tuæ.* Non merita ſua in medium afferunt: ſed ad portum diuinæ

 miſe-

misericordiæ sapienter confugiunt. Et quia deficiebat eos humanum præsidiũ, recurrunt ad miraculum dicentes: Erue nos in mirabilibus tuis. Ac quia miraculis solet Dei gloria illustrari, addunt: Et da gloriam nomini tuo domine. Vt videntes idolorum cultores prodigium, ac potentiam Dei, illum cognoscerent, & laudibus efferrent.

¶ *Et confundantur*. Loquitur de confusione per pœnitentiam. Vel petit à Deo, vt impios puniat, non appetitione vltionis, sed iustitiæ ductus: vt sciant homines eum esse verum Deum. Ita intelligi
Psal. 57. tur illud psalmi quinquagesimiseptimi: Lætabitur iustus, cùm viderit vindictã, manus suas lauabit in sanguine peccatoris. Non quòd iustus calamitosi hominis supplicijs insultet: sed quòd intelligat illustrari nomen Dei: & homines vitijs nũtium remittere, cùm scelerati à Deo castigantur, & insigni aliquo supplicio afficiuntur. Animi hominum tũ magnopere excitantur ad religionẽ, cùm Deus seueritatem iustitiæ suæ in homines nefarios ostendit, & præclara aliqua atque conspicienda pœna declarat, se bonis cõsulere, improbos vlcisci. Hac ratione ductus petebat à Deo pius Dauid, vt de impijs hostibus suis sumeret pœnas, cùm
Psalm 7 diceret psalmo septimo: Exurge domine in ira tua, exaltare in finibus inimicorum meorum. Exurge domine Deus meus in præcepto, quod mandasti, & synagoga populorum circundabit te. Acsi diceret: Noli domine quasi dormiẽs dissimulare, & differre supplicium: sed fiat illustris tua potẽtia monimẽto aliquo insigni iustitiæ tuę aduersus inimicos meos in circuitu. Et quoniam principibus prę cepisti, vt eos qui scelere pascuntur, supplicijs coercerent, & innocentes liberarent, præsta, quod alijs faciendum præcepisti: vt populus hoc videns te veneretur, numen tuum sanctissimum timeat, & ad diuinum cultum reuertatur. Vnde ipse dominus apud Ezechielẽ septimo: Ezec. 7.
Scietis, inquit, quòd ego sum dominus percutiens. Castigat Deus vnum virga seueritatis, vt alij corrigantur: & ex pœna illa dulces ferantur fructus. Hæc est Num. 17
virga Aaronis, quæ percutiebat, sed flores tulit & amygdalas: hæc est aucupis Simile.
sagitta, qua columba vna percutitur, sed cæteræ terrentur.

¶ *Et non cessabant, qui miserant eos*. Hoc est, qui eos proiecerant in fornacem. Poteris allegoricè per ignium nutrimenta intelligere cupiditatum, ac voluptatum, cæterorúmque flagitiorum incitamenta, quibus mundus, diabolus, & caro homines excitant ad peccandum, à quibus viri charitate & constantia muniti, diuino adiuti fauore non offenduntur.

¶ *Naphtha*. Genus est bituminis circa Babylonem copiosè prouenientis authore Plinio libro secundo, quo ignis maxi- Plinius.
mè nutritur, & incenditur. Malleoli sunt noui palmites vitis, qui pro sarmentis aliquando accipiuntur. Hoc autem loco sumuntur pro fasciculis ex pice, sulphure, alijsque huiusmodi incendij nutrimẽtis confecti, ad flammæ propagationem accommodati. In hanc significationem accipitur hoc vocabulum à Cicerone in Cicero.
oratione pro Milone, cùm ait: Domus in cliuo capitolino scutis referta, plena omnia malleolorum ad vrbis incendia comparatorum.

¶ *Et incendit, quos reperit*. Magnum profectò miraculum, dignúmque quod homines teneret stupidos, & admirantes,

magnos

magnósque clamores tollētes. Eos ignis non tangit, qui sunt in medium eius cōiecti: eos verò comburit, qui illum innocentibus parabant. Huiusmodi sunt, qui viris integritate vitæ ac morum præditis conflant inuidiam ac infamiā, & vulnera infligunt, in eos iaciunt contumelias, eos opprimere calamitatibus conantur. Nam hi occidunrur crimine mortifero, aliorum autem gloria illustratur. Si bi æternam infligunt ignominiam, alijs autem hec opinati nominis comparant amplitudinem immortalem. Ita illis ac
Dani.6. cidit, qui Danieli diem dixerunt, eique perniciem machinati statuerunt, vt in fo
Dani.14 ueam leonum mitteretur. At illi Daniele liberato fuerunt in eundem lacum eiecti, & à leonibus lacerati. Id illis euenit, quod Perillo insigni fabro, qui cùm taurum in quo homines subiectis ignibus torquerentur, ex ære fabricasset, illúmq; Phalaridi tyrānorum crudelissimo, qui nouis cruciatuum generibus oblectabatur, obtulisset, munus ab eo pro inuento postulauit. At tyrannus iussit & meritò quidem, vt ipse in taurum illum inferretur, & primus experiretur pœnam, quā alijs pararat: qui inclusus in illo fuit incēdio commissus, & iustè combustus. Te-
Plinius. stis est Plinius libro trigesimoquarto. Et postea idem Phalaris fuit à suis in taurū illum coniectus, & ibi crematus, vt ait
Ouidius Ouidius in ibin. Tandem taurus ille fuit ab Agrigentinis proiectus in mare, vt
Timæ. narrat Timæus, ne vlla sæui tyranni memoria remaneret. Id viderunt illi, qui eorum immanitatem experti fuerant, iux-
Psal.90. ta illud psalmi nonagesimi: Et retributionem peccatorum videbis. Narrat capi
Num.16 te sextodecimo Numerorum diuina scriptura egressum esse ignem à Domino, eósque interfecisse, qui per seditionem incensum offerebant. Erupit ignis è thuribulis, quo impij fuerunt consumpti, & proprio igne quem accenderant, flagrarūt. Itaque proprio gladio iugulati sunt. Impletū est illud psalmi trigesimisexti: Psal.36.
Gladius eorum intret in corda ipsorum.

¶ *Angelus autem domini*. Vbi deest auxilium humanum, solet Deus viris iustis opitulari diuino. Eodem modo misit angelum, qui Isaac à cæde, ne immolaretur, eriperet: & Petrum apostolorū prin- Gen 22. Act.12.
cipem è carcere liberaret.

¶ *Excussit flammam ignis de fornace*. Ita diuino auxilio flamma vitiorum nostrorū extinguitur in nobis, si Dei misericordiam toto animo imploramus, & virtuti ac veræ laudi studemus.

¶ *Et fecit medium fornacis quasi ventum roris flantem*. Poterat Deus efficere, ne in fornacem hi tres pueri mitterentur. Sed maius ac mirabilius beneficium fuit in eam mitti, sed ab igne nullo modo lædi. Eodem modo potest Deus facere, ne viri iustitia & pietate præstantes incidāt in calamitatē: at multo illustrius & præstantius beneficium confert in illos, cùm affligi permittit, sed illis patientiam & gratiam largitur, ne à calamitatum flammis offendantur. Vtilius est tolerantiam habere in ærumnis, quam ipsis liberari. Ac vt verbis vtar diui Augustini: Diui- August.
na bonitas ideo maximè irascitur in hoc seculo, ne irascatur in futuro: misericorditer temporalem adhibet seueritatem, ne æternā iustè inferat. Hæc ille. Ex quo colliges vtiles esse tyrannos, quorum immanitate piorum patientia exercetur. Vt Similitudo.
hyenæ fel, & aliæ ferarum venenatarum partes aduersus graues, periculosos, ac diuturnos morbos vim habent, illósque

depellunt:sic crudelium tyrannorum immanitas, & flagitiosorũ hominum fraudes & maleuolentiæ remedia sunt aliquãdo multis incommodis salutaria:quibus Deus vtitur, vt multorum ægritudini-
Similitudo. bus animi medeatur. Et vt nulla medicamenta quæ vulneribus adhibentur, tã acerbum afferunt dolorem, quàm quæ sunt salutaria: sic impiorum malitia & calliditate, quibus viri pij maximè torquentur, admirabilem illis cœlestis medicus adhibet medicinam. Aspicis hoc loco, quàm vtilis fuerit tribus pueris tyranni, & satellitum eius immanitas, qui ad Deum ardenter aspirarunt in calamitatibus suis, à quibus fuerunt mirabiliter liberati. Sed quærunt hîc nonnulli, quomodo flamma ignis his pueris non nocuerit. Respondendum puto, in circuitu fornacis per orbem esse flammã, quæ illis introeũtibus vincula dissoluit & consumpsit: ait enim hoc loco scriptura, eos ambulasse in medio ignis ardentis. At in medio magnæ illius fornacis vbi ipsi ambulabant, non erat ignis, quia vt hîc ait Daniel, excusserat eum angelus de fornace: sed erat singularis ac iucunda refrigeratio, & lenis ac placidus auræ flatus, & quasi zephyrus suauiter spirans, quem Latini fauonium vocant. Id factum fuit angeli ope, sed præcipuè diuina virtute & voluntate. Sunt tamen, qui asseueranter affirment fuisse etiam in medio fornacis ignem, nec fuisse exclusum, nec extinctum, nisi quò ad eius actionem, quæ suspensa fuit à corporibus puerorũ. Nã etsi ignis eos tangebat corporaliter, non tamen physicè, vt eorũ vtar verbis, quia actionem in illis non exercebat. In hac
Albert. sententia est Albertus Magnus, quem se
Dionys. quitur Dionysius Carthusianus eius imitator. Vtraq; opinio est probabilis: prior tamen videtur literæ conuenientior.

Benedictus es domine Deus patrum nostrorum, & laudabilis, & gloriosus, & superexaltatus in secula. Et benedictum nomẽ gloriæ tuæ sanctum, & laudabile, & superexaltatum in omnibus seculis. Benedictus es in tẽplo sancto gloriæ tuæ, & superlaudabilis & supergloriosus in secula. Benedictus es in throno regni tui, & superlaudabilis, & superexaltatus in secula. Benedictus es in firmamento cæli, & laudabilis & gloriosus in secula.

¶ *Benedictus es domine.* Plena sunt verba hæc ardentißimo erga Deum amore, quo incensi hi tres viri ob innocentiã pueri nuncupati quærunt nomina, quibus posint Deum mirificis laudibus celebrare. Eam ob causam eum vocant benedictum, laudabilem, gloriosum, superexaltatum in secula. Appellari Deum benedictum frequenter inuenies in literis diuinis. Psalmo quadragesimo: Benedi- Psal. 40 ctus dominus Deus Israël à seculo, & vsque in seculum. Psalmo cẽtesimo trige Psal. 134 simo quarto: Benedictus dominus ex Sion, qui habitat in Ierusalem. Lucæ pri Luc. 1 mo: Benedictus dominus Deus Israël, quia visitauit, & fecit redemptionem plebis suæ. Chrysostomus in Genesim sum Chrys. mam esse omnium bonorum ait esse benedictum. At hi tres pueri non contenti Dei gloriam & dignitatem hoc tantùm attributo prædicare, præter illud eum vocant laudabilem, hoc est dignum laudibus æternis. Ita Dauid psalmo. 47. Ma- Psal. 47. gnus, inquit dominus, & laudabilis nimis: in ciuitate Dei nostri. Et psalmo. 147 Psa. 147 Magnus dominus, & laudabilis nimis, & magnitudinis eius non est finis. Et statim eum gloriosum vocant, hoc est plenum gloria, maiestate, excellentia, & præstantia.

ſtantia.Et ſuperexaltatum, hoc eſt omnibus incomparabiliter altiorem , quoniã finiti ad infinitum non eſt comparatio: eius excelſitas intelligentiæ noſtræ vim ſuperat atque notionem.Id quod ſequitur:in ſecula , ad omnia hæc refertur.
Damaſ. Quanquam Damaſcenus aſſerat ſeculum variè ſumi, hoc tamen loco ſumitur pro hoc ſeculo, & pro altero:quod immutabili æternitate continetur.

¶ *Et benedictum nomen gloriæ tuæ*. Nomẽ accipitur aliquãdo pro re nominata. Vnde nomẽ Chriſti accipitur pro ipſo Chriſto.Ita intelligitur illud eiuſdem Chriſti
Ioan.16 apud Ioannem ſextodecimo : Si quid petieritis patrem in nomine meo,dabit vobis.Hoc eſt, ſi petieritis aliquid propter me à patre, ille vobis illud impertiet.Et quod ſtatim ſequitur: Vſque modò nõ petiſtis quicquã in nomine meo. Petierant quidem Iacobus & Ioannes filij Zebedæi mundi diuitias gloriam & di-
Matt.20 gnitatem:quæ intelligebantur verbis illis,nimirum ſedere ad dexteram, & ad
Mar.10. ſiniſtrã. Sed non petierãt propter ipſum Chriſtum.Vel ideo illis ait: Vſque modo non petiſtis quicquam :quia ea quæ petierant, nihil erant:mundi enim opes nihil ſunt. Accipitur etiam nomen pro gloria,fama,& celebritate. Vnde petere in nomine Chriſti,eſt ob gloriam ipſius aliquid poſtulare.In hãc ſignificationẽ ac-
Geneſ.11 cipitur Geneſis vndecimo: Celebremus
Eccle.41 nomen noſtrum.Et Eccleſiaſtici.41.Cu-
Cant.1. ram habe de bono nomine.Et Canticorum primo: Oleum effuſum nomẽ tuũ.
Simile. Vt enim oleum tum reddit præcipuum odorem,cùm diffunditur:ita Ieſu Chriſti nomen,cùm prædicatur.Sed hoc loco poteſt accipi nomen domini pro ipſo Chriſto,quem ſponſa comparat cum leni oleo propter eius miſericordiã & benignitatem . Interpretans diuus Paulus Rom.10
capite decimo ad Romanos locum illum Ioelis capite ſecundo: Omnis qui inuo- Ioel.2.
cauerit nomen domini, ſaluus erit : per nomen domini Chriſtum explanat ſeruatorem noſtrum.Similiter & diuus Petrus ſecundo capite Actorum apoſtolico Act.2.
rum.Accipitur etiam nomen pro inuocatione:vt Geneſis ſecundo:Nomen vni Geneſ.2
Phiſon.Et paulo pòſt:Et nomen fluuij ſecundi Geon.Et Matthæi nono. Vidit ho- Matt.9.
minem ſedentem in telonio Matthęum nomine.Et hoc modo accipitur hoc Danielis loco pro nomine Dei tetragrammaton ineffabili,quod eſt Iehouah,inter omnia Dei nomina præcipuum. De eo ait Dauid pſalmo octauo:Domine domi- Pſalm.8
nus noſter quàm admirabile eſt nomen tuum in vniuerſa terra . Vbi enim nos habemus,domine,eſt in Hebræo Iehouah. De quo nomine nos in commentarijs noſtris in Eſaiam capite.52.& in Ezechielem vltimo copioſè diſſeruimus.Poteſt nihilominus nomen , hoc Danielis loco accipi alijs ſignificationibus à nobis commemoratis.

¶ *In templo ſancto gloriæ tuæ*. Hoc eſt , in templo Hieroſolymæ ſancto & glorioſo:vbi gloriam tuam indicaſti:& ad eam declarandam ædificari voluiſti.Etſi templum illud iam euerſum erat , fuerat tamen Deus in illo celebratus: & poterat iterum inſtaurari, quemadmodum inſtauratum fuit.Alij de cœlo interpretantur. Alij de viris iuſtitia & pietate præſtantibus : de quibus ait apoſtolus tertio capite prioris ad Corinthios:Templum 1.Cor.3.
Dei ſanctum eſt,quod eſtis vos . Et capi- 2.Cor.6
te ſexto poſterioris: Vos eſtis templum Dei viui.In illis enim manet Deus per

gra-

gratiam & charitatem, iuxta illud diui
1.Ioã.4. Ioannis in prima epistola sua capite.4.
Qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in illo. Non solùm Christiani, sed exteri philosophi asseruerunt Deum
Plato. in viris inesse. Id docet Plato in Ione,
Trism. & in Parmenide: Mercurius Trismegi-
Xistus. stus in Pymãdro: & Xistus Pythagoricus, cùm ait hominem esse Dei templum, Deum autem eius hospitem.

¶ *In throno regni tui*. Hoc est in cœlo: vel in solio cœlesti. Accipi thronum pro Dei sede in cœlo, siue pro ipso cœlo asse
Matt.23. rit dominus Iesus apud Matthæum vigesimotertio dicens: Qui iurat in cœlo,
Matt.5. iurat in throno Dei. Et capite quinto: Nolite iurare per cœlum, quia thronus Dei est. Poteris per thronum regni Christi animam iusti intelligere, in qua ipse regnat per gratiam. Vel ordinem angelorum, eorum præsertim, qui vocantur throni ab habitatione aut sede Dei au-
Dionys. thore Dionysio Areopagita libro de cœlesti hierarchia. Huic expositioni fauet
Augu. Augustini sententia libro tertio de trinitate aientis, Deum in angelicis spiritibus summa amicitia copulatis tanquam in excelsa & sancta sede residere. De qua
Apoc.19 scriptum legimus Apocalypsis decimo nono: Adorauerunt Deum sedentem super thronum.

¶ *Qui intueris abyssos*. Hoc est, res profundas, reconditas, & penitus abstrusas intelligis, & penetras: cui nihil est absconditum, nihil occultum. Id ait diuus Pau-
Hebr 4. lus capite quarto ad Hebræos: Non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius. Omnia autem nuda sunt & aperta ocu-
Iob.42. lis illius. Et Iob.42. Scio, quia omnia potes, & nulla te latet cogitatio. Diuina
Hilarius scriptura authore diuo Hilario immensam vastitatẽ vocat aliquando abyssum: vt Ecclesiastici primo: Profundum abys- Eccles.
si quis dimensus est? Accipitur abyssus pro corde: vt Ecclesiastici. 42. Abyssum Eccl.42.
& cor hominum inuestigauit. Vbi, &, accipitur pro idest. Et hoc modo potest accipi abyssus hoc loco. Propriè autem abyssus significat vim & copiam aquarũ: Genes 8
vt Genesis octauo: Clausi sunt fontes abyssi. Et quintodecimo Exodi: Abyssi Exod.15
operuerunt eos. Et quia aquarum nomine calamitates significantur, iuxta illud psalmographi: Intrauerunt aquæ vsque Psal.68.
ad animam meam: inde efficitur, vt per abyssum acerba calamitatum magnitudo significetur: vt psalmo.41. Abyssus a- Psal.41.
byssum inuocat in voce cataractarũ tuarum: omnia excelsa tua & fluctus tui super me transierunt. Acsi diceret diuinus psaltes: Calamitas vna alteram trahit: pluit super me ærumnarum multitudo: nullum aspicio finem afflictionum mearum, nullam acerbitatum internnisionem. Omnia excelsa tua, hoc est omnia tonitrua & fulmina tempestatum, & aquæ omnes procellarum in me irruerũt. Quemadmodum cœlũ fulminibus, fragoribus, tonitruis, flammis inter nubes coruscantibus immensa vi grãdinis atq; imbrium segetes virescentes euertit: ita tu domine incredibili rerum aduersarũ tempestate me miserum obruisti. Hanc acceptionem potest hoc loco habere abyssus: vt sit sensus: Benedictus es domine, qui intueris eorum ærumnas, qui ad te toto animo confugiũt: vt eos eripias, quemadmodum nobis fecisti, qui nos mirabiliter liberasti. Harum explanationum primam esse rectiorem existimo.

¶ *Qui sedes super cherubim*. In singulari

dicitur

dicitur Cherub, in plurali Cherubim. Cherub idem est quod quasi magister, vel scientiæ plenitudo. Vnde sedere super cherubim est omnem scientiam superare. Acsi dicat. Non est mirum te intueri abyssos, & profunda cognoscere, quoniam sedes super cherubim: hoc est, quoniam summam ac infinitam habes sapientiam. Fortasse alludit ad arcam fœderis, & propiciatorium, vbi erant duo cherubim ex vtraque parte oraculi, vnde Deus loquebatur: vt diuinæ literæ capi-
Exo.25. te.25. Exodi, & primi libri Regum capi-
1.Reg.4 3.Reg.6 te quarto, & alij in locis testantur. Dauid
Psal.79. Hebr.9. etiam psalmo.17. inducit Deum volan-
Psal.17. tem alis ventorum, & pennigeris cœlitibus insidentem: vt eius vim & celeritatem omnia cœlo, terra, marique lustrantem significet, cùm ait: Ascendit super cherubim, & volauit, volauit super pennas ventorum.

G *Benedicite omnia opera domini domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite angeli domini domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite cœli domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite aquæ omnes, quæ super cœlo sunt, domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite omnes virtutes domini domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite sol & luna domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite stellæ cœli domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite omnis imber & ros domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite omnis Spiritus Dei domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite ignis & æstus domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite frigus & æstas domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite rores & pruina domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite gelu & frigus domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite glacies & niues domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite noctes & dies do- H
mino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite lux & tenebræ domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite fulgura & nubes domino, laudate & superexaltate eum in secula. Benedicat terra dominum, laudet, & superexaltet eum in secula. Benedicite montes & colles domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite vniuersa germinantia in terra domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite fontes domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite maria & flumina domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite cete, & omnia, quæ mouentur in aquis domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite omnes volucres cœli domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite omnes bestiæ & pecora domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite filij hominum domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicat Israël dominum, laudet, & superexaltet eum in secula. Benedicite sacerdotes domini domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite serui domini domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite spiritus & animæ iustorum domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite sancti & humiles corde domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite Anania, Azaria, Misaël domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Quia eruit nos de inferno, & saluos fecit de manu mortis, & liberauit de medio ardentis flammæ, & de medio ignis eruit nos. Confitemini domino, quoniam bonus, quoniam in seculum misericordia eius. Benedicite omnes religiosi domino

domino Deo deorum, laudate, & confitemini ei, quia in omnia secula misericordia eius.

Hucusq; in Hebræo nõ habetur, & quę posuim⁹, De Theodotionis editiõe trãslata sũt. Sũt tamẽ Vera, & à sancta ecclesia catholica approbata.

¶ *Benedicite omnia opera domini domino.* Hoc est, omnia quæcunque fecit Deus, ipsum benedicite, & laudate, ei gratias agentes, & gloriam eius celebrantes. Quò quis ardentiore amore aliquem amplectitur, eò vehementiore impetu alios ad eius laudes concinendas inuitat, & allicit. Hi tres pueri amore erga Deum inflammati omne studim conferebant ad eius bonitatem gloriámque celebrandã. Eam obcausam omnes res creatas generaliter, deinde vnamquanque præcipuè ad diuinarum laudum præconium vocant. Illud est hoc loco aduertendum, duplicem esse benedictionem, vnam, qua munus vel beneficium aliquod confertur vel in re, vel in voto, alteram, laudis & gratiarum actionis. Prima benedicit Deus rebus creatis, & homo etiam homini. Propterea dixi: vel in re, propter Deum, vel in voto, propter hominem.
Gene.9. De hac loquitur scriptura Genesis nono
Gene.14 dicens, Deum benedixisse Noë: & Genesis quartodecimo, cùm ait, Melchisedech benedixisse Abrahamo. De ea ait aposto
Hebr.7. lus septimo ad Hebræos: Sine vlla contradictione quod minus est à meliore benedicitur. De secũda intelligitur id, quod
Psal.33. ait psalmographus: Benedicam dominũ in omni tempore: semper laus eius in ore meo. Hoc est laudabo, & gratias agã. Hac Simeon Deum benedixit capite se
Luc.2. cundo apud Lucam. De qua agitur hoc loco. Sed dices: Quî fieri potest, vt creaturæ rationis expertes possint Deum laudibus efferre? Ad hanc dubitationem respondet in hunc modum diuus Hiero- Hieron.
nymus. Omnis creatura etsi non voce, opere tamen laudat Deum: quia ex creaturis consequenter creator intelligitur: & in singulis operibus & effectibus magnificentia Dei demonstratur. Hæc ille: & sapienter quidem, vt solet. Nam primo capite libri Sapientiæ ita scriptum legi- Sap.1.
mus: Hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis. Hoc est, hæc mundi machina quæ omnia visibilia continet & coercet, scit suo modo Deum laudibus efferre. Et capite tertiodecimo: Vani Sap.13.
sunt omnes homines, in quibus nõ subest scientia Dei: & de his quæ videntur bona, non potuerunt intelligere eum, qui est: nec operibus attendentes agnouerunt, quis esset artifex. Et paulo pòst: A magnitudine speciei & creaturæ cognoscibiliter poterit creator horum videri. Ideo Esai.5.
Esaias capite quinto: Væ, inquit, qui opus Dei non respicitis, & opera manuum eius non consideratis. Id indicat apertè diuus Paulus capite primo ad Romanos Rom.1.
his verbis: Inuisibilia Dei à creatura mũdi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur. Dei bonitatem, sapiẽtiam, potentiam, & similia inuisibilia vocat: quæ ex operibus eius intellecta cernuntur: à creatura mundi, idest, à mundi creatione, ex quo mundus fuit cõditus. Vel per creaturam mundi hominẽ intelligit. Vt enim litera Latina, ita Græca ad vtrunq; referri potest: ita enim habet ἀπὸ τῆς κτίσεως. Deus qui inuisibilis est nostris oculis corporeis, iuxta id quod ait capite primo Ioannes: Deum nemo vi- Ioan.1.
dit vnquam. Et Paulus primo prioris ad Timotheum: Regi seculorum immor- 1.Tim.1.
tali,

tali,inuisibili, soli Deo honor & gloria: conspicitur tamen intelligentia,relucens ac refulgens tanquam in speculo in hoc mundo mirabiliter condito & admini-
Gen.c.28 strato. Scala quã in somnijs vidit Iacob, est mundi machina: eius celsus vextex est cœlum,vbi præcipuo quodam modo est Deus: eius gradus sunt creaturæ, quibus contemplatione & intelligentia ad ipsum ascendimus. Ea est rerum naturalium pulchritudo,tam insignis ordo, tã conspicienda collocatio,vt nemo sit tam agrestis & incultus, qui earum præstantiam, & huius vniuersitatis machinam contemplans non possit ad notitiã Dei cogitatione perduci. Quid potest esse tã apertum & perspicuum,cùm sidera clarissima viderimus,cùm solem cæterorũ luminum facilè principẽ omnia suo splẽdore illustrantem,globósque ipsos cœlestes admirabili conuersione & celeritate concitatos, & fulgentibus astris ornatos & distinctos suspexerimus, quàm esse diuinum quoddam numen præstanti intelligentiæ acumine,immensáque bonitate & potentia præditum,à quo hæc fuerint condita,& à quo sustententur,& regan-
Psal.18. tur. Id intuens animo Dauid psalmo decimooctauo has voces emisit: Cœli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum. Nec solùm cœli,sed dierum ac noctium vicissitudines,ac certus ordo, & perpetua constantia indicant esse vnum Deum harum rerum conseruatorem & moderatorẽ præstantissimum. Id voluit idem diuinus vates his verbis quæ statim adiecit, ostendete: Dies diei eructat verbum: & nox nocti indicat scientiam. Acsi diceret: Dies succedentes diebus loquuntur nobis sciẽtiam Dei: similiter & noctes: ipsorum alterna accretio & diminutio, mirandaq; continuatio, & seriei perpetuitas & immutabilis firmitas testantur tam admirabilium operum laudem non esse temeritati, sed summo Deo tribuendam, qui hæc ab initio constituit, & perpetuis sẽculorum ætatibus conseruauit. Deinde si te ad terram conuerteris, videbis eam herbis viridibus, odoriferis, & amœnis indutam, quarum vtilitates vsu & periclitatione percepimus. Diffundit enim complexu suo semen tepefactum, & elicit herbescentem ex eo viriditatem. Videbis cãpos nitidissimos suauissimis floribus coopertos, agros frugiferos, arborũ fructiferarum proceritates, nemorum ac syluarum varietates, & plantarum diuersarum pulchritudinem, quarum aliæ semper virent, aliæ hyeme nudatæ verno tẽpore frondescunt. Quid dicam de fontibus, de fluuijs, de metallis, de mari, de gẽmis & margaritis, de initijs illis, quæ elementa dicuntur, & de concretis ex illis, quæ corpora mista appellantur? Omnia hæc & alia diuinæ sapientiæ monimenta nos ea intuentes & contemplantes ad Dei notitiam suo modo perducunt. Sũt enim omnia in numero, & mensura, & pondere à Deo disposita, vt capite vndecimo libri Sapientiæ literæ diuinæ testã- Sap.11.
tur. Sũt etiam in rebus creatis quædam diuinitatis vestigia, quorum contemplatione ad ipsius cognitionem poterimus peruenire. Pueri & imperiti homines videntes literas auro ornatas, varijsque coloribus depictas, illic detinentur: nec vlterius ad earum intelligentiam progrediũtur. Res creatæ sunt pulchræ literæ: qui Similitudo.
autem solùm earum intuentur pulchritudinem, intelligentiam non curantes, cum pueris & hominibus omnino indo

ctis

ctis comparantur. Lege eas, quoniã ipsæ te docebunt, summum, optimum, pulcherrimum, & sapientissimum esse earum creatorem: quem debes toto animo colere, & diligere, & summa obseruantia venerari. Ipsæ te ducent ad tantæ pulchritudinis authorem. Vt lineæ in circulo & extremitate, quam vocant circunferentiam, nos ducunt ad punctum, quod centrum vocatur, à quo deducuntur: sic creaturæ in hoc mundi globo nos proferunt ad Deum, à quo veluti à centro dimanant. Et quoniam antiqui sapientes per centrum significabant Deũ, qui est simplicissimus, & actus purissimus, & per circulum mundi fabricam creaturarum forma ac dignitate ornatam, aiebant: bonitatem esse in centro, pulchritudinem autem in circunferentia: species enim & pulchritudo rerum creatarum à Dei bonitate tanquam à fonte fluit, atq; delabitur. Ac vt radij solis oculos nostros ad ipsum solem possunt protrahere: sic res creatæ animos nostros ad Deum cogitatione & cognitione perducere. Omnia enim illa quorum proprium est ab alio deduci, docet esse aliquid, à quo ipsa sunt: & illud tandem à nullo: ne in infinitum fiat progressus. Hæc intelligens Eusebius Cæsariensis libro quarto euangelicæ demonstrationis: Ex creaturis, inquit, ille qui oculis cerni non potest, quasi in quodam speculo contemplandus apparet. Idem multis & amplis verbis ostẽdit Athanasius in oratione aduersus idola: & Chrysostomus in primum Genesis caput. In explanatione in psalmum vigesimum sextum ait ita Augustinus: Circũi cœlos vsq; ad terram, nihil relinquas: vndique tibi omnia resonant conditorẽ. Ipsæ species creaturarum voces sunt quę

Similitudo. Similitudo. Eusebi. Athana. Chryso. August.

dam creatorem laudantes. Homilia prima in Hexameron ait in hunc modum Basilius: Mundi machina erudiendis hominibus officina est sine dubitatione accommodatissima: & iisdem ad cognitionem Dei prouehendis totius eruditionis domicilium appositissimum. Et homilia vndecima eiusdem operis: Vniuersa, inquit, hæc mundi moles perinde est ac liber literis exaratus palàm contestans ac prædicans gloriam Dei, illiúsq; amplissimam maiestatem alioquin abscõditã & inuisibilem. Nec solùm theologi Christiani, sed etiam gentium philosophi hoc asseruerunt. Plato longè omnium philosophorum & copia dicendi, & grauitate sententiarum, & eruditionis præstantia princeps hæc verba in libris legum scripta reliquit. Terra, sol, sydera, ipsa vniuersitas, temporum quoque varietas ornatissima, annis, mensibúsque distincta Deum esse ostendunt. Galenus in libro de historia philosophi: Dei, inquit, notionem habemus ex operum illius pulchritudine & excellentia. Euripides: Stellæ in cœlo varietates sunt fabri sapientis. Marcus Tullius de responsis aruspicũ: Quis est tam vecors, qui cùm suspexerit in cœlum, Deum esse non sentiat: & ea quæ tãta mente fiunt, vt vix quisquam arte vlla ordinem rerum ac vicissitudinem persequi possit, casu fieri putet? Sapientes illi externi qui alios eruditione anteire putabantur, ex rerum creatarũm contemplatione vnum esse Deum asserebãt, qui eas gubernabat, qui cursus astrorum, qui mutationes temporum, qui rerum vicissitudines, ordinésque conseruabat, & mũdi fabricam pulchritudine ornatam tuebatur. Vnde mundus Græcè dicitur cosmos, hoc est ornatus & pulcher. Mercurius

Basilius. Plato. Galenus. Euripi. Tullius.

Trisme. rius Trismegistus eum ait ita appellari ob varietatem ortus, quæ omnia exornat. Pytha. Pythagoras, & post eum Eustathius ob Eustat. absolutam fabricæ eius admirabilémque Plinius. seriē. Plinius quē ad hoc citat Cœlius Rho Cœlius. diginus libro. 4. lectionum antiquarum, ob perfectam elegantiam. Eius verba libro primo naturalis historiæ hæc sunt. Quem κόσμον Græci nomine ornamē ti appellauerunt, eum nos à perfecta absolutaque elegantia mundum. At omnis eius venustas à Deo dimanat: & ipse Dei laudes prædicat: nósque docet religionē colerę & pietatem, & vim diuinam admirari, ipsúmque Deum rerum omnium Simili-tudo. effectorem ac opificem cognoscere. Vt numeri nos ducunt ad vnitatem, vnde fluunt: ita res creatæ ad Deum, à quo dimanant. Est enim Deus vnitas, vt ait in li Pselus. bro numerorum Pselus. Eam ob causam Christus Deus noster ad creaturarum cō templationem nos mittit, cùm ait capi Matt. 6. te sexto euangelij authore Matthæo: Respicite volatilia cœli. Et paulo pòst: Considerate lilia agri. Si opera naturæ nos ad Dei ferunt notitiam, quanto magis opera gratiæ? Si id efficiunt creationis monimenta, quanto magis redemptionis? August. Ex parte nostra magis est, vt ait Augusti nus, vnum impium iustificare, quàm totum mundum constituere. Quid igitur Marc. 2. dicemus verbis illis auditis: Dimittun- Matt. 9. tur tibi peccata tua: quibus Iesus Christus paralyticum allocutus eius animum Luc. 5. expiauit, eíq; scelera omnia dimisit? Ac vt hoc crederent scribæ dicētes solùm Deū posse dimittere peccata, dixit illis: vt sciatis, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, attendite. Et ait paralytico: Tibi dico: Surge: Tolle grabatum tuum, & vade in domum tuam. Et statim ita factum est. Ioan. 2. Luc. 7. Quid, nonne Lazarum, & alios, qui è vita migrauerant, palàm suscitauit, & ante oculos omnium viuos posuit ac incolumes, eisque reditum ad vitam perspicuè restituit? Nonne hæc Christi opera Luc 8. nos ad eius diuinitatem credendam alliciunt? Nonne diuini numinis potentiam & bonitatem prædicāt, & clamant? Hæc sunt mirabilia, quæ ad memoriam & immortalitatem consecrantur. Sed hæc non viderant tres illi pueri, qui fuerant in fornacem ardentem coniecti. At cùm erga Deum amore flagrarent, res omnes creatas ad laudes eius concinendas inuitant. Eodem modo psalmographus dicēs: Be- Psal. 103 nedicite domino omnia opera eius, in omni loco dominationis eius.

¶ *Benedicite angeli domini domino.* Cœlites beatos inuitant, vt secum vnà Deum celebrēt. Ac si dicant: Cātate nobiscū sanctissimo numini laudes vos ô nūtij & ministri eius, quibus nihil est sanctius & antiquius, quàm creatorem vestrum laudare, eiúsque mandatis obedire. Eodem mo Psal. 103 do diuinus psaltes: Benedicite domino omnes angeli eius, potentes virtute, ad faciendum verbum illius, ad audiendam vocem sermonum eius. Ac si dicat: Hymnos Deo cantate omnes spiritus cœlestes, qui polletis fortitudine, qui impiorum copias aliquando ad internecionem occidistis, qui verbum Dei, eiúsque negotia exequimini, vt homines obediāt voci di ctorū eius. Et addit statim: Benedicite domino omnes virtutes eius, ministri eius. Spiritus illos cœlestes quos angelos vocarat, vocat nūc virtutes siue exercitus: quoniā sunt multi ordines eorū. Qua de re poteris videre Dionysiū Areopagitā de Dionys. cœle-

Plato. bant, illisque animas tribuebant. Plato in Cratylo ait priscos Græcos pro dijs habuisse solem, lunam, & stellas: & ipsum stelliferum cœlum, quod ex omni parte patens ac apertum intuebantur. De impio Manasse Iudæorum rege ita scriptũ 2.Par.33 legimus capite.33. secũdi Paralipomenõ: Adorauit omnem militiã cœli, & coluit eam. Et paulo pòst: Ædificauit autem altaria cuncto exercitui cœli. Vbi per cœli militiam & exercitum sydera intelligũtur. Nec solùm Manasses, sed multi ex filijs Israelis in idem crimen inciderunt. De illis ait in hũc modũ libro quarto Re 4.Re.17 gum capite.17. diuina scriptura: Adorauerunt vniuersam militiam cœli, seruieruntque Baal. Cùm gentes fide destitutæ globos colerent cœlestes, & animatos esse putarent, multos ex Hebræis in errorẽ suum adduxerunt. Platonici sine controuersia corporibus cœlestibus animas tri- Tullius buebant. Eos secutus Marcus Tullius in sexto libro de republica: Hominibus, inquit, animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera & stellas vocatis, quæ globosæ & rotudæ diuinis animatę mentibus circulos suos orbèsq; conficiũt Philo. celeritate mirabili. Platonicus Philo Iudæus in libro de somnijs, & in libro de opificio sex dierum stellas ait esse rationis participes & diuinas. Nec solùm Platonici, sed etiam Peripatetici idipsum faten- Aristot. tur. Nam eorum princeps Aristoteles libro secũdo de cœlo loquẽs de astris: Oportet, inquit, ipsa viuentia esse existimare, atque actionem habere. Idem etiam ait septimo & octauo naturalium. In eadem Theop. sententia est Theophrastus in libro de cœ Ptole. lo: & Ptolemæus, qui apertè asserit cœlestia corpora viuere, & animata esse: & Alexan. Alexander Aphrodiseus in commenta-

rijs in duodecimum librum primæ philosophiæ. Eandem sententiam secuti sunt Auicena, Algazeles, Zaeles, Albumasar Auicen. Hali, Aratus, Manilius. Qui omnes irri- Algaze. Zaeles. dent eos, qui cœlestibus globis denegãt Album. vitam. Athenienses authore beato Au- Hali. Aratus. gustino libro octauo de ciuitate Dei dã- Manili. narunt Anaxagoram philosophum insi- August. gnem, quòd solem negaret esse Deum, aut aliquid animatum. Piaculum magnũ esse putabant, & inexpiabile scelus, non asserere esse solem animæ intellectualis participem. Sed quid mirum, cùm nonnulli ex Christianis magni nominis authores dicãt corpora cœlestia esse animata, inter quos est Origenes: cuius opinio- Origen. nẽ videtur sequi diuus Hieronymus ex- Hieron. planans illud Ecclesiastis: Lustrãs vniuersa per circuitũ pergit spiritus. Diuus Au- August. gustinus in secundo in Genesim ad literã, & in inchiridion quæstionẽ hanc sub dubitatione relinquit, neutram partẽ asseuerans: distrahebatur enim in deliberãdo animus afferens ancipitem curã cogitãdi. At magnus Basilius homilia tertia de opi- Basilius ficio sex dierũ asseuerãter affirmat cœlestia corpora nõ esse animata. Id quod cũ eo cõstãter asserit doctus Damascenus li- Damas. bro.2. de fide orthodoxa. Eos sequitur diuus Thomas prima parte, quæstione se- Thom. ptuagesima, articulo.3. Nicolaus de Ly- Lyra. ra in caput.10. Ieremiæ: Augustinus Eu- Eugub. gubinus in psalmum decimum octauũ: Sixtus Senensis libro octauo Bibliothe- Sixtus. cæ sanctæ cum infinitis alijs excellentibus scriptoribus: qui cœlos nõ esse animatos omni asseueratione testantur. Nec credendum est diuũ Hieronymũ aliter sentire: nam si verba eius in Ecclesiastem attentè ac diligenter perspexeris, videbis eum nõ dicere esse cœlos anima prẹditos:

imò secus credere: & quippiã longè diuersum voluisse significare. Nã in epistola ad Auitũ inter errores quos in libris Periarchon Origenis caueri admonet, assertionẽ de stellis anima rationis cõpote prædi tis enumerat. Et ca. 45. in Esaiã eos irridet, qui animã tribuunt syderibus. Et diuus Augustinus planè asseuerat non posse esse animã viuã in corpore sensus experte: vt videre licet in libro quæstionũ in Exodũ: cuius verba sunt in sacros canones relata. 32. quæstione. 2. Quod verò nõ formatum. Atqui apertũ perspicuumq; est cœlos sensum non habere. Quare ex ipsius Augustini sententia cõcludimus, non esse illos anima præditos rationis participe. Ac tametsi diuus Thomas in. 2. contra gẽtiles capite. 7. velit cœlũ ex Aristotelis opinione esse animatũ, nõ tamen in illa fuit sententia, vt cõstat ex ijs, quæ prima summæ theologiæ parte asseruit quæstione. 70 Sed contra gentiles attulit Aristotelis opinionem, in partibus verò suam propriã. Mouentur quidẽ cœli ab intelligentijs, quas quidam mentes cœlestes, quidã formas, quidã angelos, quidã spiritus vocãt. Hi spiritus cõiunguntur cum cœlis, quibus assistunt, sed non tanquam formæ informantes, vt ita dicam, sed vt mouentia mobilibus. Quare nõ est dicendũ globos cœlestes esse animatos, sed animæ expertes. Ratio autẽ quã afferũt nõnulli ad probãdum cœlos esse animatos, quoniã hoc Danielis loco ad Dei laudes inuitãtur: ridicula est: quia in eodẽ cãtico ad id etiã inuitantur imber, ros, ignis, æstus, gelu, frigus, montes, colles, & alia huiusmodi sine controuersia nõ animata. Est enim figura in diuinis vsitata literis, quæ Hebraicè Masbal, Græcè autẽ prosopopeia dicitur, quoties rebus inanimatis vocẽ, aut spiritum, aut sensum tribuimus. Sunt autẽ vndecim cœli scilicet empyriũ, quod in diuinis literis appellatur cœlum cœli, deindè primum mobile, cœlum crystallinũ, cœlum stellarũ fixarum, cœlum Saturni, Iouis, Martis, Solis, Veneris, Mercurij, Lunæ. Itaq; vltimũ cœlũ si à supremo & altissimo incipias numerare, est sedes Lunæ, quæ citima terris luce micat aliena. Nã in orbe seu globo infimo radijs solis accẽsa cõuertitur. Infra autẽ sunt elementa, quorum infimum vocatur terra, in quã omnia suo nutu pondera feruntur. Et quoniam hæc immobilis est, decebat ad venustatẽ, ordinẽ, pulchritudinẽ, & complementũ vniuersi, vt cœlũ supremum esset immobile, vt inter hæc duo immobilia tota huius templi natura cõtineretur. Appellatur supremum cœlum empyrium à pyr vocabulo Græco, quod ignem significat authore Isidoro: nõ ab ardore, sed a splendore: quòd sit splendidissimum, candore fulgẽtissimo decoratum. Ibi est sanctorum domicilium, & æterna sedes mentium beatarum. Ibi illi cum Christo Deo nostro requiescũt, qui iustitiam coluerunt & pietatem: qui nec se dediderunt sermonibus vulgi, nec in præmijs humanis spem posuerunt rerũ suarum, sed virtutum ornamentis excul ti ad Deum ardentissimè aspirarũt: quo in gloria cœlesti fruuntur, vbi bonorum omnium copia cumulantur.

Hieron. Aug. Thom. Isidor.

¶ *Benedicite aquæ omnes, quæ super cœlos sunt.* Origenes existimat has aquas esse spirituales, & cœlestes quasdã mentes. At pleriq; doctorũ aiunt nomine harũ aquarum intelligi nonũ cœlum, quod aqueũ & chrystallinum vocant. Hæ sunt aquæ, de quibus in. 1. Genesis capite scriptũ est: Dixit quoq; Deus: Fiat firmamẽtũ in me

Origen. Genes. 1.

dio

dio aquarum, & diuidat aquas ab aquis. Et fecit Deus firmamētū: diuisitq; aquas: quæ erant sub firmamento ab ijs, quæ erant super firmamentū: & vocauit Deus firmamētum cœlum. Primo die creauit Deus materiam quandam, quam Moses terram vocat dicēs: In principio creauit Deus cœlum & terram. Per cœlum intelligit empyrium cum angelis, per terrā verò molē quandā, ex qua visibilia creauit. Explicās enim quæ esset terra illa, de qua loquebatur, dixit: Terra autē erat inanis & vacua: hoc est materia quędā informis. Et statim eam vocat abyssum, & aquas. Nā terra elemētaris facta postea fuit die tertio, vt ipse eodē capite testatur. Creasse Deū primo die materiā illā incompositā, ex qua alia fecit, sentētia est diui Augustini libro primo de Genesi ad literam imperfecto: diui Ambrosij in tractatione de operibus sex dierū: magni Basilij, Strabi, Bedę, Eucherij. In hac sentētia sunt etiam ex gētibus Trismegistus, Alcinous Platonicus, Euripides, & ante eos Hesiodus. Quid pluribus? In sacra scriptura habemus hāc veritatem assertam capite vndecimo libri Sapientiæ: cuius ad literam hæc sunt verba: Nō enim impossibilis erat omnipotēs manus tua, quæ creauit orbē terrarum ex materia inuisa. Vbi pro, inuisa, est in Græco: ἀμόρφου, hoc est sine forma. Si enim nomine terræ inanis & vacuæ non intelligeretur materia illa incomposita, ex qua Deus cœlum & terrā, aliásque corporeas naturas creauit, videretur profectò Moses diminutus, qui loquēs de creatione volēs ostendere esse Deū rerum omnium creatorē, nullā faceret mentionem illius machinæ & molis rudis & informis. Ex quo videretur dare ansam aliquibus errandi, & dicendi, eam

Genes. Aug. Ambro. Basilius Strabus Beda. Eucher. Trisme. Alcino. Euripi. Hesiod. Sap. 11.

fuisse sempiternam, & nullo modo creatā. Materia illa & machina vasta quæ ab antiquis vocatur Chaos, & moles indigesta, est terra illa, de qua ait Moses: In principio creauit Deus cœlū & terram: terra autem erat inanis & vacua. Pro quo Symmachus vertit: Terra autē erat quippiam ociosum & vastum. Et Theodotio: Erat quippiam inane ac nihil. Acsi dicerent: Terra illa quam Deus in principio creauit statim primo die, non fuit terra hæc, quam colimus: sed materia quædā rudis & inculta, ex qua mundum postea condidit. Et quoniam quę fuerunt ex materia illa creata, erant in illa virtualiter, vt ita dicam: & fuerunt illic virtualiter creata, ait Ecclesiasticus capite decimooctauo: Qui viuit in æternū, creauit omnia simul. Ex illa mole, & indigesta materia quā primo die creauit, fecit secundo die cœlum admirabili eminentia & soliditate conspicuum: & super ipsum cōstituit aquas ex materia magis tenui, perspicua, subtili, ac fluida ex eadē mole. Vnde aquæ illæ quæ super cœlos sunt, nō sunt elementares, sed aqueæ quædam naturæ ex indigesta illa mole desumptæ ad cœlos cooperiēdos. Id indicat ijs verbis psalmographus: Extendens cœlum sicut pellē: qui tegis aquis superiora eius. De illis ait idē diuinus psaltes: Laudate eum cœli cœlorum, & aquæ omnes, quæ super cœlos sunt. Has aquas appellāt nonnulli cœlū aqueum: alij crystallinum: cœlum autem stellarū dicitur firmamētū, quod cùm sit ex fluxa solubilique materia, factum est solidissimum. Hanc rationē affert Theodoretus, quam sequuntur Gennadius & Iunilius. Sed cùm cœlum crystallinum sit ex natura multo magis fluida, meritò nomine aquarum significatur: de quibus

Symm. Theod. Eccle. 18 Psal. 103. Psal. 148 Theod. Genna. Iunilius

bus hoc loco loquitur Daniel.

¶ *Benedicite omnes virtutes domini domino*. Poteris per has virtutes intelligere
Psal.32. stellas, iuxta illud diuini citharœdi psalmo trigesimosecundo. Verbo domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius om
Genes.2 nis virtus eorum. Et illud Genesis secundo: Perfecti sunt cœli, & terra, & omnis virtus eorum. Seu vt nostra habet editio: & omnis ornatus eorum. Sydera enim errantia admirabilem fulgorem mittentia cum cæteris stellis, quibus cœli species vndique ornatur, virtutes & ornatus cœli vocantur, quòd insatiabile spectaculum mortalibus præbeant. Poteris etiam per has virtutes angelos intellige
Psal.23. re, iuxta illud diuini psaltis: Dominus
Mat.24. virtutum ipse est rex gloriæ. Et iuxta il
Marc.13 lud euangelij: Virtutes cœlorum moue-
Luc.21. buntur. Quidam hoc loco per has virtutes cœlorum intelligũt eorum motores, quos alij vocant angelos, alij spiritus, alij
Psal.102 intelligẽtias. De quibus illud psalmi.102. intelligendum putant: Benedicite domino omnes virtutes eius, ministri eius, qui facitis voluntatem eius. Quidã de virtutibus seu viribus stellarum, quas vocãt influentias, hunc locũ explanant. Nã non solùm iuxta philosophos, sed etiã iuxta ma
Diony. gnum Dionysiũ capite.4. de diuinis nominibus globi cœlestes per huiusmodi virtutes sunt instrumentaliter causa mo
Albert. tuũ in his inferioribus. Et Albertus Magnus ait in orbibus cœlorũ virtutes esse naturam rerum inferiorum mouẽtes, & instaurantes. Nihilominus tamen arbitrium nostrum liberum est.

¶ *Benedicite sol & luna domino*. Hæc sunt duo lumina splendidissima, de quibus ca
Genes.1 pite.1. Genesis scriptum legimus: Fecit
Eccl.43. Deus duo luminaria magna. Et Ecclesiastici.43. Species cœli in visione gloriæ, sol in aspectu annũtiãs in exitu, vas admirabile opus excelsi. Et paulo pòst: Magnus dominus qui fecit illũ, & in sermonibus eius festinauit iter. Et luna in omnibus in
tẽpore suo ostẽsio tẽporis. Ambrosius de Ambro.
operibus sex dierũ verba hęc literis mãdauit: Sol oculus est mũdi, iucũditas diei, cœli pulchritudo, naturæ gratia, præstantia creaturæ. Sed quãdo hunc vides, authorẽ eius considera: quando hunc miraris, lauda prius ipsius creatorem. Hæc ille. Dio- Diony.
nysius Areopagita capite quarto de diuinis nominibus: Sol, inquit, visibilis imago est eiudẽs diuinæ bonitatis. Didymus Didym.
ait, ideo hęc duo lumina fuisse creata quarto die, quia quaternarius numerus honorabilis est. Seuerianus tamen eam ob cau- Seuerian.
sam illud ait effectum esse, ne quis putaret fructus terræ editos esse vi ac natura horũ duorum luminum: ne crederent homines, nõ posse plantas frõdescere, & fructus ferre sine sole & luna: ex quo caperent ansam illa duo lumina pro dijs colendi. Nã tertio die creatæ sunt arbores cum fructibus: quarto autem die creatus est sol cum luna & cæteris syderibus. In hac Se
ueriani sententia est Chrysostomus in Chrysos.
Genesim. Sunt duo hæc astra candore suo splendidissima, tanta pulchritudine ornata, vt incredibili quadam voluptate & oblectatione omnium animantiũ oculos ad se conuertant. Præsertim sol, qui tenebras expellit, rebus salutarem calorem affert, mũdi molẽ exhilarat, qui orbe vno ac singulari circuitu diem conficit naturalem, nunc excelsus pulcherrimos radios nobis ostendens, nunc ab oculis nostris oblitescens alias regiones à nobis longè distãtes occupat, & lustrat. Et quia pulcherrimus est, & incredibili celeri-

tate

tate conficit circulos suos, comparatur à diuino vate cum sponso propter venustatem, & cum gigante propter incitationem, cùm ait psalmo decimooctauo: In sole posuit tabernaculum suum: & ipse tanquam spõsus procedens de thalamo suo. Exultauit vt gigas ad currendã viam, à summo cœlo egressio eius, & occursus eius vsq; ad summum eius. Vel vt potest etiã verti ex Hebræo: Soli posuit tabernaculum in eis: vt Hieronymus & Pagninus transtulerunt. Vt sit sensus: In cœlis posuit Deus sedem ac domicilium ipsi soli, qui cũ pulchro spõso: & alacri gigãte cursore cõparatur. Est enim in quarto cœlo, mediam stellarum errantiũ obtinens regionem, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorũ. Et quia sol per quatuor anni tempora vertitur, ideo quadrigas ei antiqui iungebãt, siue currus quatuor equorũ. Horũ vnus equus prasinus erat viridi colore, propter vernum tempus, quo herbæ virescũt: & terra diffundit herbescentem viriditatem. Alter erat croceus propter æstatem, quando cũcta flauescunt. Tertius venetus colore cæruleo propter autumnum, quando pluuię sunt crebræ. Quartus albus propter hyemem, quòd tunc glacie & rigore omnia canescant. Et quia sol vnus est, & splendidissimus, ideo nõ solùm ab externis philosophis, sed etiã à theologis nostræ pietatis interpretibus Dei hieroglyphicum perhibetur: quemadmodum luna naturæ humanæ propter eius varietatem & inconstantiam. Vt enim luna modò cũm sole coniungitur, modò ab eo recedit: sic homo nũc Deo per diuinũ amorem adhæreſcit, nunc se ab eo per funestum scelus separat & abiungit. Et quemadmodum luna ea parte conspicua est & illustris, qua aspicit solem, obscura verò & inanis, qua diuertit ab eo: sic homo qua parte se conuertit ad Deum, velut alter Moses micantibus illustratur radijs: ab eo verò abductus & auersus tetris est ac turbulẽtis tenebris coopertus, & obscura peccatorum ac errorum caligine vndique circumfusus.

Psal. 18.

Hieron. Pagnin.

Similitudo.

Similitudo.

Exo. 34.

¶ *Benedicite stellæ cœli domino.* Magnificentiam & præstãtiam creatoris pulchritudine, ordine, motione, effectu repræsentant stellæ. Cum eis viri iustitia & sapiẽtia præstantes comparantur. Id indicat Daniel, cùm ait duodecimo capite: Qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. Et diuus Paulus capite secundo ad Philippẽses: Omnia facite sine murmurationibus & hæsitationibus, vt sitis sine querela, & simplices filij Dei sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ: inter quos lucetis sicut luminaria in mundo. Et vt stellæ cùm magnæ sint, paruæ tamen videntur: sic viri pij & iusti cùm sint magnitudine insignes ob meritorum cumulum, apparent tamen minimi ob virtutum occultationem. Et vt stellæ videntur maiores in occasu, quàm in medio cursu: sic illorum bonitas, & virtutũ magnitudo, & rerũ præclarè gestarũ laudes magis in morte apparent, quam in vita. Minus laudatur in curriculo viuẽdi à natura circunscripto, quàm in interitu in migratione illa in eas oras, quas illi incolũt, qui è vita charitate muniti excesserunt.

Dani. 12.

Phili. 2.

Similia.

¶ *Benedicite imber & ros domino.* Hæ duæ impresſiones ad fructus terræ ferendos fiunt in aere, in quo vẽti etiam coguntur. Ideo subdit. Benedicite omnis spiritus Dei domino. Magnũ ventũ appellat spiritum Dei, vt suprà ostẽdimus. Imber et

est pluuia:ros est humor ille, qui sereno cœlo fit noctibus, quem aurora remittit.
Gene.8. Spiritus est ventus: vt capite Genesis octauo: Adduxit spiritum super terram. Et
Psal. 10. psalmo decimo: Spiritus procellarũ pars
Psal.47. calicis eorum. Et psalmo. 47. In spiritu vehemente conteres naues Tharsis. Et
Act.2. Actorum secundo: Tanquam aduenientis spiritus vehementis, &c.

¶ *Benedicite ignis & æstus domino.* Ignis est supremum elementum, quod in loco suo sustentatur. Ignis terrenus sine materia extinguitur: at ille qui est inter aerem & & cœlum lunæ, ideo nunquam extinguitur, quia est in loco suo, vbi conseruatur.
Similitudo. Qui se conseruare voluerit, se in suo loco constituat. AEstus est ipsius ignis effectus. In diuinis literis per ignem intelligitur
Deut 4. Deus. Nam capite quarto Deuteronomij scriptum est: Dominus Deus ignis consumẽs est. Acsi dicat: Noli Deũ offendere, quoniam iustus est, & poterit te instar ignis omnia deuorantis perdere. Hunc locum affert apostolus capite
Hebr.12. duodecimo epistolæ ad Hebræos dicẽs: Per gratiam seruiamus placentes Deo cũ metu & reuerentia: etenim Deus noster ignis consumens est. Vel vt potest verti ex Hebræo: Ignis comedens est. Vt sit sensus. Suscipit in se amicos suos, & tanquam cibos per charitatem ita in se commutat, vt in eo maneant, vt ait in prima
1.Ioan.4 sua epistola diuus Ioannes, & ipse Deus
Malac 3 in illis. De Christo domino ait Malachias tertio: Ipse enim quasi ignis conflans. Significatur etiã charitas per ignẽ.
Exod.3. Hic est ignis ille, quem vidit Moses in medio rubi: qui illuminat, & inflammat, sed non cõburit, nec perdit. Hic est ignis
4.Reg 2 currus Eliæ, quo vehimur in cœlum. Hic
Leuit 6. est ignis, quem Deus in Leuitico præcipiebat esse iugiter in altari: quoniam in cordis ara eum debemus habere perpetuò. Hic est ignis, de quo ait Ieremias vigesimo: Factus est in corde meo quasi Iere.20. ignis. De quo ait dominus Iesus capite duodecimo euãgelij authore Luca: Ignẽ Luc.12. veni mittere in terram: & quid volo, nisi vt accendatur? Eo inflammati duo discipuli euntes in castellum Emaus dixerunt: Nonne cor nostrum erat ardẽs in Luc.24. nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas? Hoc diuino igne incensus Christus seruator noster affixus cruci veluti positus in ara fudit sanguinem pro nobis, seseque hostiam deuouit, ac cõstituit. Et ibi, vt verbis vtar Esaiæ capite Esa.53. quinquagesimo tertio: Verè langores nostros ipse tulit. Vel vt potest etiam transferri ex Hebræo: Verè langores nostros ipse combussit: nimirum igne sui amoris: quo fœnix illa vnica cremabatur. Verbum enim nasa, quo illic vtitur diuinus vates ferre significat, & dimittere, & cõburere. Nec solùm ignis diuinum amorem significat, sed humanum: non tantùm honestum, sed profanum quoque. Id intelligẽs Ecclesiasticus capite nono: Eccle.9. Propter speciem, inquit, mulieris multi perierunt: & ex hoc concupiscentia quasi ignis exardescit. Hac ratione adducti AEgyptij faces ignis Cupidini dedicarunt. Et Portius Licinius hominem amo Portius re captum ignitum esse dicebat: imò ipsum ignem. Et Hesiodus quarto loco Hesiod. amorem genitum esse dixit: per quem ignem intelligebat. Nam cùm terram, aquam, aerem à Deo creatos posuisset, volens significare ignis elementum, amorem nominauit. Vnde Latinus poëta Vergili. volens describere magnum illum & anxium amorem, quo Dido AEneam com plecte-

plectebatur, hos condidit versus: At regina grauiiam dudum saucia cura: vulnus alit venis, & cœco carpitur igne. Et iterum: Vritur infelix Dido, &c. Accipitur etiam ignis pro ira: vt Deuteronomij. 32. Ignis succesus est in furore meo. Et psalmo decimoseptimo: Ignis à facie eius exarsit. Præterea accipitur pro calamitate: vt psalmo sextodecimo: Igne me examinasti. Acsi dicat Dauid: Rerum aduersarum ictibus me explorasti, & animum meum facibus ærumnarum incêdisti. Vnde Moses quarto capite Deuteronomij AEgyptiacam seruitutem vocauit fornacem ferream. Similiter & Ieremias capite vndecimo suatum vatinationum. Ac quanuis has, & alias significationes habeat ignis, hoc tamen loco pro igni naturali accipitur: & æstus pro feruore aeris ab igne effectus. Est enim æstus feruor & agitatio aeris: & motus fluctuum. Potest tamen hoc loco accipi iuxta Alberti Magni sententiam pro regione aeris proxima igni, ab eo inflammata.

Deut. 32. Psal. 17. Psal. 16. Deut. 4. Iere. 11. A bert.

¶ *Benedicite frigus & æstas domino*. Sumitur frigus pro vi, quâ frigemus: & æstas pro calore. Vel frigus pro tempore frigido, æstas verò pro calido.

¶ *Benedicite noctes & dies domino*. Nomine noctis significatur peccati & erroris caligo: & vmbra Mosaicarum ceremoniarum: nomine autem diei gratia & euangelium: iuxta illud apostoli capite. 13 ad Romanos: Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Accipitur etiam dies pro felicitate, nox autem pro ærumnis: iuxta illud primi psalmi: In lege eius meditabitur die ac nocte. Vel die ac nocte, hoc est iugiter. Sed hoc loco dies capitur pro latione solis super terram: nox autem pro solis absentia. Illud psalmi. 64. Exitus matutini & vesperæ delectabis: potest verti: Exitibus matutini & vesperæ laudaberis. Hoc est dies ac noctes te laudabunt.

Rom. 13. Psalm. 1 Psal. 64.

¶ *Benedicat terra dominum*. Terra est infimum elementum, & veluti centrũ mũdi. Accipitur pro amore & affectione erga res terræ, nempe erga opes incertas & in casu sitas, & mundi gloriam: non illam quæ est meritorum fama, consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene iudicantium de excellẽte virtute, fructus ac splendor rectè factorum: sed erga illam, quæ est inanis, vitiorum plerunque laudatrix, non vera nec solida, sed quæ in vana ostentatione consistit, & populi rumusculos aucupatur. In hanc significationẽ accipitur capite Exodi quintodecimo, vbi Moses Dei bonitatem celebrans, & perniciem AEgyptiorum in mari Rubro, ait: Deuorauit eos terra. Hoc est rerum terrenarum appetitio & affectio. Non enim videtur terra, sed mare eos absorbuisse. Eodem modo capitur psalmo sextodecimo: Oculos suos statuerunt declinare in terram. Hoc est, omnem curam & cogitationem suam decreuerunt in amore rerum caducarum locare. Nisi vertas: Oculos suos statuerũt ad prosternendum me in terram. Acsi dicat: In hoc figunt omnem mentem & curam suam, vt me deijciant, & præcipitent, & immaniter affligant. Accipitur etiam terra pro toto orbe terrarum: vt capite sextodecimo Iob: Terra ne operias sanguinem meum, nec inueniat in te locum latendi clamor meus. Vt sit sensus: Optarim esse calamitatem meã & querelam meam omnibus perspectã & cognitam. Est mihi in optatis, nullũ

Exod. 15 Psal. 16. Iob. 16.

esse locum in toto orbe terrarum, vbi meæ afflictiones & querelæ, quas ob illas profundo, occultentur. At hoc Danielis loco accipitur pro terra ab aquis disiuncta: nam postea subditur: Benedicite fontes domino: Benedicite maria, & flumina domino. Non deest, qui per terrã hoc loco hominem intelligat: est enim in diuinis literis hæc terræ significatio
Genes.6 vsitata: vt Genesis sexto: Corrupta est terra coram Deo, & repleta iniquitate. Et
Psal.96. psalmo nonagesimosexto: Illuxerunt fulgura eius orbi terræ: vidit, & commota est terra. Vbi per fulgura siue lumina intelliguntur apostoli, qui veluti splendida sydera terram illuminarunt: hoc est homines terram incolentes illustrarunt, & prodigiorum magnitudine terruerunt. Videntes enim perspicua miracula cum magnarum virtutum ac cœlestis doctrinæ splendore coniuncta commouebantur homines, & fidem recipiebant. Id quidem est, quod ait: Vidit, & commota
Psal.45. est terra. Et psalmo.45. Dedit vocẽ suã; & commota est terra. Cùm enim vox euangelij intonuisset, & miraculorum fulgura coruscassent, reliquerunt homines idola, & pestilentes superstitiones, seque ad Christi fidem conuerterunt. Et psal-
Psal.32. mo.32. Timeat dominum omnis terra. Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: habitatores totius terræ. Vnde ingredi viã vniuersæ terræ est excedere è vita: quod est omnibus hominibus cõmune. Quid larius patet, quid communius tam probis quàm improbis, quàm mori? Hoc schemate vtitur diuina scriptura capite
Iosue.23 vigesimotertio Iosue, & secundo libri ter
3.Reg.2. tij Regum. Accipitur etiam terra pro ho
Matth.5 mine capite quinto Matthæi: Vos estis sal terræ: vt ibi ait Augustinus: & capite octauo Lucæ: vbi semen quod cecidit in Luc.8.
terrãm, est verbum Dei hominibus nunciatum. Vnde esse in terra idem est quod esse inter homines: vt psalmo.84. Prope Psal.84.
timentes eum salutare ipsius: vt inhabitet gloria in terra nostra. Hoc est, præsto erit remedium Dei timentibus illud. in promptu erit eius auxilium ijs, qui numen eius sanctissimum verentur: vt habitet Christus in terra nostra: hoc est inter homines: seque videndum mortalibus præbeat. Id quod diuus Ioannes his Ioan.1.
verbis testatur: Er verbum caro factum est, & habitauit in nobis. Sed etsi terra his, & alijs locis pro homine accipiatur, hoc tamen apud Danielem pro terra sumitur elementari: de qua Genesis primo Genes.1.
dictum est: Vocauit Deus aridam terrã. Nam paulo pòst inuitat homines ad Dei laudes canendas, cùm ait: Benedicite filij hominum domino. Itaque terra ad Dei præconium inuitatur: vt psalmo.95. Psal.95.
Cantate domino omnis terra.

¶ *Benedicite maria.* In plurali: quia iuxta Hebraicæ linguæ proprietatem quælibet aquarum congregatio mare appellatur, iuxta id quod capite Genesis pri- Genes.1.
mo Moses scriptum reliquit: Congregationes aquarum vocauit maria. Ex quo effectum est, vt lacus ille, quem diuus Lu Luc.5.
cas capite quinto vocat stagnum Genesaret, vocet diuus Matthæus capite quar Matt.4.
to mare Galilææ. De lacu illo ait ita scriptura Numerorum tertiodecimo: Cha- Num.13.
nanæus morabatur iuxta mare. Mare Mediterraneum vocatur magnum mare capite trigesimoquarto Numerorum. Mare autem Oceanum dicitur mare maxi Num.34
mum: quod varijs nominibus appellatur, prout diuersas terras ac oras attingit & alluit: Atlanticum, AEthiopicum,

Arabium,

Arabicum, Persicum, Indicum. Accipi-
Psal.68. tur mare pro acerba calamitate: vt psalmo sexagesimo octauo: Veni in altitudinem maris, & tempestas demersit me. Vel vt verti etiã potest: & fluctus obruit
Psal.87. me. Et psalmo. 87. Super me cõfirmatus est furor tuus, & omnes fluctus tuos induxisti super me. Horribili ærumnarũ procella iactatus diuinus vates voluit per mare & fluctus vim ac magnitudinẽ periculorum, in quibus versabatur, significare. Sed ad Deum confugit, quem sibi iratum videt: & in rerum humanarum desperatione non desperat: sed in eo figit spem, quem etsi sibi censet inimicum, credit tamen esse misericordem. Accipitur etiã mare pro homine improbo turbulentis flagitijs concitato: iuxta illud
Esai.57. Esaiæ. 57. Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest. Cùm enim mare moueatur à luna, quæ mobilis & instabilis est, nunquam quiescens, consequens est, vt ipsum nullam habeat
Simile. firmitudinem, nullam quietem. Eodem modo homo sceleratus cùm mũdum sequatur, qui semper mouetur, & veluti impulsu agitatur, ac perpetua inconstantia inuertitur, ipse vt ex perspicua conficitur, consecutione, non erit quietus, nec stabilis, nec firmus, sed varius, inconstãs, & in perpetua volubilitate & perturbatione versatus. Nulla tranquilla mente consistet, nulla animi securitate vitam traducet. Et quemadmodum mare aquis flu-
Simile.
Eccle.1. minum non redundat, quia vt ait Ecclesiastes capite primo: ad locũ vnde exeũt flumina, reuertuntur: & quia à sole & vẽto exhauriuntur, & siccantur: sic flagitiosus homo nunquam diuitijs impletur, quia cùm sint à mũdo, ad ipsum redeũt: & quia eas consumit sol superbiæ, & ventus vanitatis. Ac vt aquæ postquàm sunt Simile. in mari non solùm non sedant sitim, verum etiam augent: ita mundi opes ab homine cupiditatis ac auaritiæ stimulis cõcitato possessæ tantùm abest, vt sui desiderium extinguant, vt etiam augeant.

¶ *Benedicite cete, & omnia, quæ mouentur in aquis.* Cete sunt pisces ingentis magnitudinis: de quibus ait scriptura capite primo Genesis: Creauitq; Deus cete grã- Gene.1 dia. Locum illum explanans Basilius: Hi Basilius pisces, inquit, cùm ad summa maris efferuntur, insularum sæpenumero sensionẽ conspicientibus præstant. Magni pisces dracones in psalmo. 148. dicuntur: qui Psa.148 cum omnibus alijs Deum laudare iubentur.

¶ *Benedicite omnes volucres cœli.* Consuetudo est scripturæ, vt inquit Damasce- Damas. nus libro secundo, per cœlum aerem significare. Vnde volucres cœli idem est quod aeris volatilia. Postea inuitantur ad Dei laudes omnes bestiæ tam syluestres, quàm domesticæ: tam cicures, quàm indomitæ.

¶ *Benedicite filij hominum dominò.* Hoc est homines. Vsitatum est in literis diuinis homines appellari filios hominum: vt psalmo tertiodecimo: Dominus de cœ- Psal.13. lo prospexit super filios hominum. Et quadragesimo quarto. Speciosus forma Psal.44 præ filijs hominum. Capite octauo Pro- Prou.8. uerbiorum: Vox mea ad filios hominũ. Et Ioelis primo: Confusum est gaudiũ Ioel.1. à filijs hominum.

¶ *Benedicat Israël dominum.* Vbi homines generatim ad Dei laudes excitauit, descẽdit peculiari quodam modo ad Israëlitas: vt quod in vniuerso sit dictum, id in parte dicatur. Fit Israëlitici populi mentio, quia in eo erat Dei fides, & vni-

cus

cus Deus in eo cognoscebatur: iuxta il-
Psal.75. lud regij ac diuini vatis psalmo.75. Notus in Iudæa Deus, in Israël magnum
Deut.4. nomen eius. Capite quarto Deuteronomij ait ita Moses: Non est alia natio tam grandis, quæ habeat deos appropinquantes sibi, sicut Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris. Et diuinus psal-
Psal.147 tes psal.147. Qui annuntiat verbũ suum Iacob, iustitias & iudicia sua Israël: nõ fecit taliter omni nationi, & iudicia sua nõ manifestauit eis. De Iudæorum populo
Eccl.24. ait sapientia capite.24. Ecclesiastici: Radicaui in populo honorificato, & in partes Dei mei hæreditas illius, & in plenitudine sanctorum detentio mea. At postquam gens illa Christum ad cædem crudelissimam vocauit, & in pertinacia permansit, effecta est abiecta, vilis, sordida, contempta, intolerabilium errorum ac scelerum maculis contaminata. Iudæi obstinati vocantur Israël secundum carnem: Israël autẽ secundũ spiritũ sunt verè Christiani siue ex Gentibus, siue ex Iudæis. At hoc Danielis loco per Israëlem intelligitur populus Israëliticus genus ducens ab Israële. Iacob autẽ fuit à Deo vocatus Israël: hoc est fortis cum Deo,
Hieron. vel præualens Deo: vel vt diuus ait Hieronymus in quæstionibus in Genesim, princeps cum Deo. Ita enim ait scriptu-
Gene.32 ra capite trigesimosecundo Genesis: Mãsit Iacob solus: & vir luctabatur cũm eo vsq; manè. Qui cùm videret, quod eum superare non posset, tetigit neruum femoris eius: & statim emarcuit. Dixítque ad eum: Dimitte me: iam enim ascendit aurora. Respondit: non dimittam te, nisi benedixeris mihi. Ait ergo, nimirũ angelus: Quod nomen est tibi? Respondit: Iacob. At ille: nequaquam, inquit, Iacob appellabitur nomẽ tuum, sed Israël: quia si contra Deum fortis fuisti: quanto magis cõtra homines præualebis? Capite autẽ trigesimoquinto ait in hũc mo- Gene.35
dum scriptura: Apparuit autem Deus iterum Iacob, postquã reuersus est de Mesopotamia Siriæ, & venit in Bethel: Benedixitque ei dicens: Non vocaberis vltrà Iacob, sed Israël erit nomen tuum. Capite trigesimosecundo videtur promissum fuisse illi hoc nomen, & capite trigesimoquinto editum. Simile huic habemus de diuo Petro in euangelio: nam Ioannis primo dixit ei dominus: Tu vo- Ioan.1.
caberis Cephas, quod idem est ac Petrus: Et postea capite sextodecimo Matthæi: Matt.16
Tu es, inquit, Petrus: & super hanc petrã ædificabo ecclesiam meã. Sed dices: Quì fieri potest, vt verum sit, quod ait Moses, dixisse Deum: Nequaquam Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israël, cùm in eodem capite trigesimoquinto Gene- Gene.35
sis paulo pòst appelletur Iacob: & deinceps sæpenumero? At tam capite trigesimosecundo quàm trigesimoquinto Genesis est in Hebræo Hodh: pro quo Latinus noster interpres capite.32. nihil posuit: capite autem.35. vertit vltrà. Id enim significat: vt Esaiæ.5. Quid est, quod de- Esai.5.
bui vltrà facere vineæ meæ? Significat etiam adhuc: vt capite.25. Genesis: Ad- Gene.25
huc pater meus viuit? Præterea significat duntaxat, siue solùm: vt his locis iuxta virorum doctorum sententiam: vbi de nomine agitur Israëlis: vt sit eorum sensus, virum illum non solùm vocandum esse Iacob, sed etiam Israëlem: At si tibi non placet, accipi vocem Hodh pro solùm, siue duntaxat: certè supplendum videtur vocabulum aliquod idem significans. De huius nominis Israël interpre-

tatione

tatione & etymologia est inter multos
Chryso. controuersia. Quidam cum Chrysosto-
mo aiunt idem esse Israël quod mens vi
August. dens Deum. Alij cum Augustino: videns
Ioseph. Deum. Alij cum Iosepho: reluctans cum
angelo sacro. Sed notationem vocabuli,
quam etymologiam vocant, ipse expla-
nat, qui nomen imposuit. Ita enim ait:
Gene 32 Nequaquam Iacob appellabitur nomen
tuum: sed Israël: quia si contra Deum for
tis fuisti, quanto magis contra homines
præualebis? Vel vt verti etiam potest ex
Hebræo: Non solùm Iacob appellabitur
posthac nomen tuum, sed etiam Israël:
quia si cum Deo fortis fuisti, quanto ma
gis aduersus homines superior euades?
Vt sit sensus: Non tantùm supplantator
deinceps vocaberis, verum etiam fortis
cum Deo. Quam obcausam non debes
Esau formidare: nam si cum Deo luctãs
euasisti victor, quantò magis homines su
perabis? Voluit Deus ostendere fuisse se
luctatione illa superatum, vt significa-
ret se vehementis obsecrationis vi quo-
dammodo vinci. Hæc est vera & ger-
mana, vt mea fert opinio, huius nomi-
nis interpretatio. Etsi enim magni nomi
nis authores quorum vmbra nos oppri
mit, alias afferant deriuationes & expla-
nationes, quarum nullam improbamus,
eam tamen amplectimur, quæ nobis vi
detur rationi conuenientior, literæ accõ
modatior, & in sensu præstantior. Huic
nostræ interpretationi fauent interpre-
Aquila. tes Græci: nam Aquila interpretatur:
ὅτι ἦρξας μετὰ θεοῦ. Hoc est, quoniam
princeps fuisti cum Deo: Vel quia regna
Symm. sti cum Deo. Symmachus: ὅτι ἐξουσίασ
πρὸς θεόν. Idest, quoniam regnasti robo
Theod. re aduersus Deum. Theodotio cum Se-
ptuaginta: ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ θεοῦ: Hoc
est, quoniam inualuisti cum Deo. Hoc
nomen fuit impositum viro illi miris
laudibus celebrato, à quo totus Hebræo
rum populus appellatus fuit Israël: vt Exod. 17
Exodi decimoseptimo: Cùm leuaret Mo
ses manus, vincebat Israël. Psalmo cen- Psal. 113.
tesimo tertiodecimo: In exitu Israël de
AEgypto, domus Iacob de populo bar-
baro. Matthæi octauo: Non inueni tantã Matt. 8.
fidem in Israël. Lucæ primo: Suscepit Luc. 1.
Israël puerum suum: Hoc est, suscepit
Deus in cœlestem hæreditatem adducẽs
Israëliticum populum seruum suũ. Puer
enim hoc loco, vt ait Euthymius, accipi Euthy.
tur pro seruo, quem Deus suscepit instar
auxiliantis, & manum porrigentis. No-
mine autem Israëlis eos intellige, qui
ex Iudæis Christum receperunt. De qui
bus illud intelligitur, quod de ipso Chri
sto ait Simeon Lucæ secundo: Lumẽ ad Luc. 2.
reuelationem gentium, & gloriam ple-
bis tuæ Israël. Gẽtes quæ in tenebris ver
sabantur, fidei & gratiæ lumine illustra-
uit, qui est lux vera illuminans omnem Ioan. 1.
hominem: populum verò Israëliticũ glo
riosum reddidit, quia secundum carnẽ
ex illo duxit genus: & quia multi ex Iu-
dæis fuerunt fide & charitate præditi: in
ter quos fuerunt apostoli, qui mundum
ad veram fidem conuerterunt, & euan-
gelicam doctrinam longè latéque propa
garunt. Vel ideo dicitur Christus gloria
plebis suæ Israël, quia vt ait Athanasius, Athana.
voluit Simeon alludere ad antiquam hi
storiam: cùm Moses dominum allocutus
faciem retulit gloriosam. Vt eodem mo
do Israëlitæ diuinam Christi lucem, &
gloriosæ eius humanitatis decus pertin-
gentes vetus abijcientes velamen in ean
dem imaginem transformentur de glo
ria in gloriam. Et quoniam in his duo-
bus

bus locis, & in alijs accipitur Israël pro his, qui virtutum ornamentis exculti, fide, spe, & charitate septi Deo seruierũt, potest hoc Danielis loco pro viris pijs etiam accipi, ea præditis virtute, quæ in tẽpestate tranquilla est, in tenebris coruscat, & nullis sordibus absolescit.

¶ *Benedicite sacerdotes domini domino.* Sacerdotes præcipuè nominantur, quia illis erant maxima beneficia concessa: & ad legis obseruantiam præcipuo quodã modo tenebantur. Et adiecit: Benedicite serui domini domino. Quod de leuitis intelligitur, & de sacerdotum ministris. Vel de omnibus Dei famulis generatim.

¶ *Benedicite sancti & humiles corde domino.* Humilitas animi cum sanctitate cõiungitur. Et quia vera humilitas non debet esse fucata, nec simulationibus & falacijs ficta, sed ex animo: ideo adiectum est, corde. Non enim humilis ostentatione exteriore rumusculos populi aucupãte, sed corde & animo approbatur. Ideo

Mat. 11. dominus noster Iesus Christus: Discite, inquit, à me, quia mitis sum, & humilis corde. Simulata enim humilitas est duplex superbia, ideo non potest esse diuturna. Qui fuco & simulatione ficto nõ modò sermone, sed etiam vultu firmam se gloriam consecuturos esse existimãt, longè profectò falluntur opinione. Debet quidẽ humilitas in exterioribus splendere, sed ex animo prodire: vt omnis gloria filiæ regis sit ab interiore, & foris eti-

Psal 44 ã in fimbrijs aureis, vt verbis vtar Dauidis, circum amicta varietate. Vt Can-

Cant. 4. ticorum illud in illa compleatur. Quàm pulchra es amica mea: oculi tui columbarum, absque eo quod intrinsecus latet. Ne quis putaret elegantiam & ornatum sponsæ, per quã ecclesia & anima Deo grata intelligitur, ex ijs rebus solùm cõstare, quæ oculis aspiciuntur, ait omnem eius venustatem & pulchritudinem esse in intima mente collocatam: ex qua in externa ornamenta procedit. Arca te- Exo. 25.

stamenti non solùm foris, sed intus præcipuè erat inaurata, & diuinam legem, virgam Aaronis, & manna cibum coeleHebr. 9. stem continebat. Tabernaculum Mosis Exo. 26.

in parte interiore erat ex cortinis, & pręstãtibus aulæis mirabiliter ornatum, ex parte verò exteriore erat sagis cilicinis minoris pretij contectum. Nam vt apostolus ait capite primo epistolæ posterioris ad Corinthios: Gloria nostra hæc est 2. Cor. 1.

testimonium conscientiæ nostræ. Qui virtutis speciem & ostentationem magni faciunt, ipsam autem virtutem contẽnunt, Deo non immolantur: nisi prius pellem, hoc est virtutis simulationem proijciant. Animal Deo immolatum, vt ipse Deus primo capite Leuitici præ Leuit. 1.

cipiebat, detracta pelle in frusta concidebatur. Considera Dauidis humilitatem ex intimo animo depromptam, qui cũ Deo qui omnes nostras videt cogitationes, loquens aiebat: Domine, nõ est exal Psal. 130

tatum cor meũ, nec elati sunt oculi mei: nec ambulaui in magnis, nec in mirabilibus super me. Ideo te abijce, & vilem reputa: & vt verbis vtar diuini vatis Na- Nahũ. 3.

hum capite tertio: Intra in lutum, & calca: subigens tene, siue tere laterem. Hoc est, intra in temetipsum, & sentiẽs te esse abiectum lutum, conculca illud, & animi amplectere humilitatem. Et vt ait capite tertiodecimo Ecclesiasticus: Hu- Eccle. 13

miliare Deo, & expecta manus eius. Et diuus Petrus capite quinto epistolæ suæ 1. Pet. 5.

prioris: Humiliamini sub potente ma-

nu Dei, vt vos exaltet in tẽpore visitatio
Iac.4. nis. Et diuus Iacobus capite quarto: Hu
miliamini in cõspectu domini, & exalta-
Matt.24 bit vos. Nã vt ait Christus Deus noster:
Luc.17. Qui se humiliat, exaltabitur. Eam obcau
sam publicanus in euãgelio laudatur, &
Luc.18. pharisæus reprehenditur. Et Christus do
cet, vt inuitati ad nuptias, nõ in primo, sed
Luc.17. in vltimo loco discũbamus. Ipse enim hu
Ioan.6. militatẽ dilexit, & docuit. Quæsitus ad
regnũ fugit: & ad cruciatus, dedecus, & cõ
tumelias se obtulit. De illo ait ita ca.2. ad
Phil.2. Philippẽses apostolus: Semetipsum exina
niuit formã serui accipiẽs. Et paulo post:
Humiliauit semetipsum factus obediẽs
vsq; ad mortẽ, mortẽ autẽ crucis. Propter
quod Deus extulit illum, & dedit illi no
mẽ, quod est super omne nomen. Vis
ad veram ascendere dignitatem: descen
de per animi abiectionẽ. In excelsis ædi-
ficijs construendis solent opifices lapides
elaboratos sursum ferre funibus volubili
Similitu artificio in sublimi cõstitutis. Et vt quã-
do. to plus funis ex vna parte descendit,
atq; vi & attractione fabricatorum depri
mitur, tanto altius ex altera parte extol-
litur cum lapide: sic quanto se quis abie
ctius & demissius per animi humilitatẽ
& cõtẽptionẽ prosternit: tãtò amplius &
sublimius ascẽdit per decus & ornamen
tum. Consistit enim verus honor in falsi
honoris despicientia. Et solet Deus eos,
quos mundus abijcit, contemnit, & obs-
curat, si ipsi humilitatem & tolerantiã
amplectuntur, honore afficere: vt non so
lùm non delitescant, sed celebrem obti-
neant nominis claritatem & amplitudi
nem. Eos qui obscuri & inglorij iace-
bant, è tenebris & silentio in lucem &
gloriam vult sæpenumero Deus euoca-
Similitu re. Vt lignum vi ac impetu in gurgitem
do.
proiectum tametsi vergat ad profundũ,
non potest tamẽ diu esse sub aquis, quin
sursum ascendat, & proferatur in lucem:
sic vir pius, virtute præditus & scientiæ
ornamentis perpolitus, tametsi ab im-
probis & inuidis sit contemptus, qui ei
noctem offundere velint, eúmque in tu-
mulo perpetuæ obliuionis sepelire, non
tamen ibi diu latebit: nam Deus eum ex
tollet, & in sublimibus honorum gradi-
bus collocabit. Id intuens diuus Ambro Ambro.
sius in Lucam: Bona, inquit, humilitas
nihil appetendo totum quod contem-
nit, adipiscitur. Et Gregorius libro octa- Gregor.
uo Moralium: Quisquis nunc se sponte
non humiliat, nequaquam hunc sequens
gloria exaltat. Et Bernardus in quadam Bernar.
epistola: Iacta in te fundamentum humi
litatis, & peruenies ad fastigium charita
tis. Admirabilis quippe virtus est humi
litas: imò virtutum conseruatrix. Hiero Hieron.
nymus in epistola ad Celantiam: Nihil,
inquit, est, quod nos ita & hominibus
gratos, & Deo faciat, quàm si vitæ meri
to magni, humilitate tamen infimi si-
mus. Augustinus de verbis domini: Co- August.
gitas magnam constituere fabricam cel
situdinis, de fundamẽto prius cogita hu
militatis. Eam ob causam ait diuus Pau-
lus capite secundo ad Philippenses: Ni- Phil.2.
hil per contentionem, nec per inanẽ glo
riam: sed in humilitate superiores sibi in
uicem arbitrantes. Ac si dicat: Nihil facia
tis inflati opinione, aut inani gloria du-
cti: sed vnusquisque alios præstãtiores se
esse existimet. Et capite quarto ad Ephe- Ephes.4
sios: Obsecro vos ego vinctus in domi-
no, vt dignè ambuletis vocatione, qua
vocati estis cum omni humilitate & mã
suetudine, cum patientia supportantes
inuicem in charitate. Et quia humilitas
est cum

est cum alijs virtutibus copulata, ideo in hoc trium puerorum cantico humiles cũ sanctis coniunguntur.

¶ *Benedicite Anania, Azaria, Misael domino.* Præcipuo quodam modo ipsi pueri Hebræi ob collatum in se admirabile beneficium ad diuinas laudes prædicandas vicissim inuitantur. Erepti enim erãt ab igne fornacis ardentis.

¶ *Benedicite omnes religiosi domino.* Tunc religio versatur in animis nostris, cùm rebus diuinis operam damus: est enim virtus Deo cultum debitũ, cerimoniasq; approbatas impendens. Hæc authore Isidoro in etymologijs dicitur à religando, quòd per eam religemus Deo animas nostras. Vel vt ait Augustinus libro secundo de ciuitate Dei, à relegendo Deum, quem negligentes amiseramus. Id quod iam anteà Cicero dixerat in libro de natura deorum. Est autem Dei cultus optimus, eum non solùm opere & voce, sed pura & incorrupta mente venerari. Etsi illi qui se Deo ligarunt votis, præcipuè appellentur religiosi, generaliter tamen omnes viri pij virtutem colentes, Deúmque cultu latriæ venerantes religiosi vocantur: quemadmodum hoc loco accipiuntur. Tu autem animaduerte, in toto hoc cantico non inuitari peccatores ad Dei laudes concinendas. Inuitantur bestiæ & pecora, & dracones, & alia: at hoc nomẽ peccator in toto hoc cantico non inueni tur: quia quatenus talis multo est feris immanior, pestilentior, detestabilior. Tota mundi fabrica est admirabilis quædam Lyra suauem harmoniam efficiens: omnia enim animalia tam rationis expertia, quàm vtentia ratione fides sunt & chordæ suo modo temperatæ præter hominem sceleribus imbutum vitijsque coinquinatum: qui quatenus talis neruus est absque temperatione & modestia: aut nimis incitatus, aut nimis tardus, nulla mediocritate præditus, ad musicam diuinarum laudum minimè aptus & appositus. Quare ab hac harmonia meritò reijcitur. Nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine scelerato nascatur. Dicæarchus magnus philosophus illustri laude celebratus edidit librum de hominum interitu, in quo enumeratis causis eluuionis, pestilentiæ, vastitatis, ferarum quoque repentinæ multitudinis, quarum vi, & commotione, & immanitate multi mortales fuerunt vita priuati: deinde facta comparatione colligit multo plures homines occisos esse hominũ scelere, violentia, impulsu, conatu, & bellico incursu, quàm omni alia calamitate. Nulla belua est ferocior homine effrenato, immani, voluptario, vafro, & stimulis flagitiorum commoto, nulla perniciosior, nulla capitalior. Eam ob causam hîc ad Deum laudibus celebrandum nequaquam inuitatur. Nam vt ait capite quintodecimo Ecclesiasticus: Non est speciosa laus in ore peccatoris. Ac illi ait Deus per diuinum psaltem psalmo. 47. Quare tu enarras iustitias meas, & assumis testamẽtum meũ per os tuum? Acsi dicat: Qua fronte audes laudare præcepta mea, cùm ea minimè obserues, cùm virtutis simulatione me verbis confitearis, factis autem neges?

Isidor. Auguſt. Cicero. Similitudo. Dicæ. Eccleſi. Luc. [sic margin: Psal.]

¶ *Quia in omnia secula misericordia.* Iuxta illud virginis sacratissimæ apud Lucam capite primo: Misericordia eius à progenie in progenies timentibus eum. Et illud Dauidis psalmo. 102. Misericordia domini ab æterno, & vsque in æternum super timentes eum.

Luc. Psal. 102

¶Hucusque in Hebræo nō habētur,& quæ posuimus De editione Theodotionis translata sunt. Qua de re ea poteris videre, quæ dixim⁹ in præfatione ad lectorē.

I *Tunc Nabuchodonosor rex obstupuit, & surrexit propere: & ait optimatibus suis. Nonne tres viros misimus in medium ignis compeditos? Qui respondentes regi dixerunt: vere rex. Respondit rex, & ait. Ecce ego video viros quatuor solutos, & ambulantes in medio ignis: & nihil corruptionis in eis est: & species quarti similis filio Dei. Tunc accessit Nabuchodonosor ad ostium fornacis ignis ardentis, & ait: Sidrach Misach & Abdenago serui Dei excelsi viui egredimini, & venite. Statimq; egressi sunt Sidrach Misach & Abdenago de medio ignis. Et congregati satrapæ, & magistratus, & iudices, & potentes regis cōtemplabantur viros illos, quia nihil potestatis habuisset ignis in corporibus eorum: & capillus capitis eorum non esset adustus: & saraballa eorum non fuissent immutata: & ardor ignis non transiret per eos. Et erumpens Nabuchodonosor ait: Benedictus Deus eorum Sidrach videlicet, Misach & Abdenago, qui misit angelum suum, & eruit seruos suos, qui crediderunt in eum: & verbum regis immutauerunt: & tradiderunt corpora sua, ne seruirent, & ne adorarent omnem Deum excepto Deo suo. A me ergo positum est hoc decretum, vt omnis populus, & tribus, & lingua quæcunque locuta fuerit blasphemiam contra Deum Sidrach Misach & Abdenago, dispereat, & domus eius vastetur. Nec enim est alius Deus, qui possit ita saluare. Tunc rex promouit Sidrach Misac, & Abdenago in prouincia Babylonis. Nabuchodonosor rex omnibus populis, gentibus, & linguis qui habitant in vniuersa terra, pax vobis multiplicetur. Signa & mirabilia fecit apud me Deus excelsus. Placuit ergo mihi prædicare signa eius, quia magna sunt, & mirabilia eius, quia fortia: & regnum eius regnū sempiternum: & potestas eius in generationem, & generationem.* Infr 7.

¶ *Tunc*, Subauditur, viso miraculo, quo rex fuit stupore, & vehemente admiratione affectus. Et dixit optimatibus suis, hoc est viris illis illustribus, quorum cō silio innocētes Hebræos proiecerat in flāmas. Nōne tres viros. Subauditur, tātùm, Misimus in mediū ignis cōpeditos? Acsi dicat. Nonne tres duntaxat viros vinctos proiecimus in fornacē ardentem? Non est mirum fuisse eos iniurijs affectos, & in flāmas immissos: nam vt capite .3. posterioris ad Timotheum ait apostolus: Omnes 2.Timoj qui piè volunt viuere in Christo Iesu, persecutionem patientur. Sed felix huiusmodi persecutio.

¶ *Ecce ego video quatuor viros solutos.* Cùm scilicet miserim tres solùm, & vinctos. Quatuor tangit miracula: primum: non fuisse iuuenes illos combustos, imò nec ab igne læsos: secundum, fuisse combusta eorum vincula: tertium, esse quatuor, cùm non misisset nisi tres: quartum esse solutos, cùm coniecti fuissent vincti. Damascenus libro quarto ait eam Damas ob causam tres illos Hebræos non fuisse læsos ab igne, quia virginitatem seruabant. Basilius in homilia quadam de laudibus ieiunij hoc ieiunio tribuit. At Basilius apostolus illud refert ad fidem: nam capite vndecimo epistolæ ad Hebræos vbi præ- Hebr.11. cipuè nonnullos enumerat, qui fide res admirabiles confecerūt, generaliter multos fuisse ait, qui per fidem vicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones, obturauerunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis. At hi qui ignis impetum extinxerūt, fuerūt

hi tres viri in fornacem coniecti. Obtem-
Psal. 28. perauit ignis voci Dei, iuxta illud psalmi vigesimioctaui. Vox domini intercidẽtis flammam ignis. Quemadmodum
Similia. ignis ille Babylonius impios cõsumpsit, pios autem seruauit: sic calamitas homines flagitijs contaminatos sæpenumero lædit, & comburit, viros autem pietate præstantes illustriores reddit. In igne enim aurum coruscat & splendescit, palea verò ardet & fumat. Thus positum in prunis suauem emittit odorem: sulphur fœtorem intolerabilem. Vt si plumbum & lignum incidant in mare: plumbum mergitur, lignum verò innatat: similimè si duo homines vnus probus, alter improbus incidant in calamitatem: improbus sæpe fluctibus obruitur, & perit, probus autem eruitur, & vtilitatem inde, gloriámque consequitur. Ex quibus colliges afflictionem non esse in malis nu-
Tob. 12. merandam. Tobiæ dixit angelus: Quia acceptus eras Deo, necesse fuit, vt tenta-
Iob. 5. tio probaret te. Et Iob: Beatus, inquit, homo, qui corripitur à Domino. Et aposto-
Hebr. 12. lus in epistola ad Hebræos: Fili mi noli negligere disciplinam domini: nec fatigeris, dum ab eo argueris: quem enim diligit dominus, castigat, flagellat autem omnem filium, quem recipit. Nihil homini euenire potest infelicius, quàm nullam vnquam ferre infelicitatem: nihil calamitosius, quàm nullam vnquam sentire calamitatem. Contrà verò nihil illustrius, nihil gloriosius, quàm propter Deum calamitatem subire, eámq; æquo & sedato animo tolerare.

¶ *Species quarti similis filio Dei.* Hic erat angelus in figura humana tanto fulgore coruscans, vt iudicaret rex, non esse illum filium hominum, sed aliquid diuinum, tanta pulchritudine, tam admirabili præstantia formæ, vt filius Dei vocaretur. Fortasse ob familiaritatem qua Daniel erat cum rege coniunctus, dixit ei fore, vt Filius Dei vnigena in mundum veniret, humanam naturam assumeret, eisque opitularetur in periculis & ærumnis, qui ad illum toto animo confugissent: atque de eo intelligi illud psalmi quadragesimo quarto. Psal. 44.
Speciosus forma præ filijs hominum, diffusa est gratia in labijs tuis. Quæ enim pulchritudo tam admirabilis, tam suauis & iucunda, quàm aspectus filij Dei nullum pœnitentem contemnentis, atq; adeò omnes calamitate oppressos dulcibus verbis ad se vocantis? Cùm itaq; rex audisset à Daniele aliqua de filio Dei, cõparauit cum eo virum illum splendido candore lucẽtem, qui tribus pueris opem tulerat, eósque omni molestia leuauerat: quem paulo pòst angelum vocauit. Ita enim dixit de vero Deo loquens: Misit angelum suum, & eripuit seruos suos, qui in eum crediderunt. At per angelum illum voluit Deus significare, se in temporis plenitudine descensurum esse è cœlo in terram, súosque calamitatibus, & peccatorum flammis erepturum. Ipse enim ait psalmo. 90. Cum Psal. 90.
ipso sum in tribulatione: eripiam eum, & glorificabo eum. De quo ait diuinus psaltes, psalmo. 71. Iudicabit paupe- Psal. 71.
res pópuli, & saluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem. Vbi per pauperes & filios pauperum intelligit afflictos, qui cùm angantur ærumnis, diuinam implorant misericordiam. Voluit etiam Deus, vt angelus ille appareret, ne rex existimaret, fuisse miraculum illud maleficio confectum. Tertullia-

Tertull. tullianus libro quarto aduersus Marcionem ait Christum visum fuisse in fornace Babylonica. Idem asserit Augustinus in oratione aduersus Iudæos, Paganos, & Arrianos. Vnde per filium Dei poteris ipsum Deum intelligere, filiũ Dei vnigenam. August.

¶ *Egredimini.* Subaudi, è fornace. Submissè eos orat, vt exeant, quos superbè & insolenter illuc conijci iusserat. Didicit esse verum & vnum Deum excelsum ac viuum: qui antea dixerat: Quis est Deus, qui eripiet vos de manu mea? Vide conuersionem eius. Hęc est, vt dictũ est in psalmo: mutatio dexteræ excelsi. Psal.76.

¶ *Saraballa.* Indumenta sunt, quibus tibiæ & crura teguntur. Quidam existimant esse pallia seu chlamides.

¶ *Et verbum regis mutauerunt.* Hoc est, noluerunt ei obedire in cultu simulachri. Vel mutauerunt illud, quia videns rex eos incolumes Deũ verum laudibus extulit, quem antea cõtempserat. Vel quia cum eis, quos antea asperè & crudeliter fuerat allocutus, tunc piè & leniter sermones conferebat.

¶ *Rex promouit.* Hoc est ad honorem euexit, & in dignitatem ampliorem restituit. Hoc illis euenit, quia noluerunt statuam regis colere, & simulachrum illud contempserunt. Ex hoc capite adiunctis verbis diui Hieronymi: Cultores Dei imagines idolorum adorare non debent: sumpsit occasionem aduersus sanctorũ imagines Hiemarius hæreticus nostri tẽporis, in libro quem contra imaginũ cultores inscripsit. At quid facit ad diuorũ imagines ab ecclesijs auferendas noluisse Hebræos illos fide & charitate munitos statuã impij regis colere, gẽtiũmq; simulachris cultum soli Deo debitum tribuere? De ijs enim imaginibus loquitur Hieronymus, cũ ait, non esse statuas adorandas. Vnum enim Deum latriæ adoratione colimus, & omnia gentium idola detestamur. Aliud est idola gentiũ latriæ veneratione adorare, quod Deus prohibuit: aliud imagines diuorum duliæ veneratione colere & honorare, quod nunquam prohibuit. Scimus quidem Deum capite vigesimo Exodi, & capite vltimo eiusdem, & capite quarto & quinto Deuteronomij, & alijs in locis præcipere, nequis deos alienos adoret, nec eorum imagines & simulachra. Existimabant enim gentes idolorum cultrices imagines ac statuas illas esse veros deos. quã obcausam eas pro dijs colebant. At nos sanctos illos qui cũ Deo in gloria cœlesti requiescũnt, nõ Deos esse credimus, sed Dei amicos: nec eorum imagines pro dijs veneramur: sed eis debitum honorem impertimur: non quòd credamus inesse in illis diuinitatem aliquam, propter quã sint colendæ: nec quòd in illis figamus spem nostram: sed quia honor qui eis exhibetur, refertur ad prototypa, quæ illæ repræsentant. Eam obcausam Christi, deiparæ virginis, & aliorum sanctorum veneramur imagines, per quas Christum verũ Deũ nostrum adoramus: & sanctos quorum illæ gerunt similitudinem, veneramur. Hoc docet sancta Romana catholica ecclesia: hæc est vera doctrina: quam ab antiquis patribus sapientia & sanctitate præstantibus ex eorum scriptis, & antiquissima traditione, & sanctorum conciliorũ decretis apertissimè cognoscimus. Hoc fuit sancitũ in secũda synodo Nicęna multis & perspicuis verbis sub Hadriano. 1. põtifice maximo: & in cõcilio illo Constãtinopolitano, quod à quibusdã Octaua sino

Hieron. Hiema. Hieron. Exo.20. Exo. vl. Deut.4. & 5. Hadri.

dus œcumenica dicitur: vbi anathema in hæreticos imaginum contemptores dictum est, & canon editus de imaginũ honore. Idem decretũ fuit in concilio Francfordensi: & in tribus concilijs Lateranen-
Grego. sibus sub Gregorio. 2. sub Stephano, &
Stepha. sub Gregorio tertio summis põtificibus.
Grego. Et in hoc sub Gregorio tertio congrega
Leo. ti fuerunt mille ferè episcopi: vbi Leo imperator hæreticus qui imagines comburi fecerat, fuit & imperio, & fidelium cõmunicatione priuatus. Et in sacrosancto concilio Tridentino sessione vigesima sexta fuit editum decretum pro imaginum veneratione. Fateor fuisse in quadã congregatione Constantinopolitana factũ contra imagines decretum: sed nõ fuit concilium, sed conciliabolũ, congregatũ ab hæreticis sine summi pontificis consilio & authoritate: vbi nec per vicarios, nec per literas apostolicæ Romanæ sedis affuit consensus. Imò pauci illi episcopi qui ob hæreticorum metum decretum illud consignarunt, illud postea resciderunt: seque apertè retractarunt: quorum extat in sacra ac vniuersali secunda Nicæna synodo perspicua palinodia. At Caluinistæ nostri temporis hæretici Christi, ac virginis Mariæ, & aliorum diuorum imagines, & crucem sanctam contemnunt, frangunt, ex ecclesijs rejciunt, incẽdio tradũt. Quod quid est aliud, quàm Deo, eiúsque sanctis bellum inferre, Christi passionem repetere, eamque in eius cõtumeliam iterare? Detestantur Christum Deum nostrum, eius sacratissimam matrẽ, & eos omnes, qui eum secuti sunt, & animos à sceleribus se
Similitudo. uocarũt. Nã quẽadmodũ in republica fieri solet, vt conflata concitataque per turbulentos ac nefarios ciues aduersus principes aut optimates seditione, statim seditiosi eorum imagines & stemmata & insignia & alia huiusmodi ornamenta confringunt, atq; conuellunt: sic concitato aduersum dominum nostrũ Iesum Christũ, eiusque sanctos seditioso impetu, & furibundo hæreticorũ tumultu per Calui Caluin.
nũ procellã patriæ, turbinem ac tempestatem Christianę quietis, statim ad veram religionem labefactãdam in sanctas imagines Christi Dei nostri, eiúsq; sanctorũ irruerũt Caluinistæ, & Zuinglijstæ, & alij huiusmodi impij & furentes homines in eas impetum fecerunt, & incredibilibus contumelijs illas dissiparunt. O facinus indignum, ô tempora, ô mores, ô scelus detestandum: Poterat ne aliquid fieri absurdius? Quod fuit nunquam crimen tã impium? quæ atrocitas sceleris tam immanis? quæ seditio tam nefaria, tam ab omni non solum ratione, sed etiã rationis simulatione alienata? Si quis conuincitur reus Similitudo.
læsæ maiestatis, & absens est, aut mortuus, in imagine punitur. Solent præfecti eius imaginem publicẽ traducere, gladio iugulare, aut incendio committere, aut patibulo suspendere, aut similium suppliciorum ignominia affectam damnare. Eodẽ modo hæretici acsi Christus Deus non esset esset crimine læsæ maiestatis conuictus: eius imaginem fregerunt, flammis tradiderunt, & aduersus eam furore cõcitati odium conflarunt. O furentes homines exitium doleo animarũ vestrarũ, quoniam non solùm in hoc seculo in perpetuo dedecore versabimini, sed in altero ęternis cruciatibus torquebimini, vbi pœnas scelerũ vestrorũ dabitis perpetuas, omni spe salutis destituti, omni solatio spoliati. Illud velim existimetis, me nulla esse aduersus vos iracũdia concitatũ, quorum salu-

salutem desidero: sed aduersus flagitia vestra, Quis enim in media Europa iniuriá in Christum dominum seruatorẽ nostrũ iactam, si est ex animo Christianus, non ex animo detestetur? Quis audita defectione vestra à sancta matre ecclesia Romana, vestráq; in Deũ eiusq; sanctos impietate nõ moueatur, nõ excandescat, nõ lachrymarũ vim ex intimo pectore profundat? At confugitis ad patres, quorum doctrinam sequi non vultis. Dicitis diuum Gregorium in epistola secunda ad Serenum dicere, non esse imagines adorandas: dicit, nimirum adoratione, quæ pertinet ad latriam. Et nos idẽ fatemur. Legite obsecro attento animo epistolam illam, & videbitis, quantum illis tribuerit honorem: & quantam ex illis vtilitatẽ prouenire explanauerit. Ait enim eas esse libros eorum, qui literas nesciunt: esseque gentibus pro lectione picturam. Et paulo post: In locis, inquit, venerabilibus sanctorum depingi historias nõ sine ratione vetustas admisit. Quid plura? Eum grauiter reprehendit, quòd imagines ab ecclesia abstulisset, præcipiens vt eas in ecclesia permittat. Et in epistola ad Secundinum idem Gregorius imagines ait non solùm imperitorum, sed peritorũ etiam libros esse: nobísque ad memoriá eos reducere, quos repræsentãt. Quá obcausam ad eũdẽ quatuor misit imagines, vt ex eadem constat epistola, vnã Christi Dei nostri, alteram sanctæ deigenitricis Mariæ, tertiam & quartam apostolorum Petri & Pauli. Est enim perspicuum, si Christi, aut martyris alicuius imaginem intueamur, excitari statim in animo nostro ardentes amoris ac imitationis aculeos, quibus inflammati ad Deũ ipsum aspiramus, & non solùm

Grego.

Grego.

martyres, sed etiam ipsum Christũ imitari concupiscimus. Sed quid dico de diuorũ imaginibus, cùm narret Suetonius Trãquillus, Iulium Cæsarẽ in Hispania cùm venisset Gades, visa in tẽplo Herculis imagine Alexãdri magni ingemuisse, quòd nihil dum à se memorabile actum esset in ætate, qua Alexãder orbẽ terrarũ subegisset. Et statim se res magnas acturũ proposuisse, & ad eas aspirasse. Ac visa imago Polemonis mulierẽ impudicã, vt ait Gregorius Naziãzenus, deterruit. Si imagines illæ excitarũt intuentes ad res præclaras, quanto magis imago saluatoris? Eusebius libro secundo Ecclesiasticæ historiæ, & Ioannes Damascenus libro quarto de fide orthodoxa referunt id, quod est à multis alijs perpetuis monimentis consignatum, nempe Christum Iesum misisse vultus sui effigiẽ ad Abagarum regem: quæ eius ciuitatem ab obsidione mirabiliter liberauit. Mulier illa quæ tangens fimbriam vestimenti Christi, fuit ab eo à fluxu sanguinis mirabiliter curata, quæ eam obcausam hæmorrhoisa vocatur, de qua euangelistæ loquuntur, statuit Christo statuam quandam propriam eius effigiem referentem, quæ vsque ad tempus Eusebij Cæsariensis durauit, qui eam vidisse testificatur. Ad eius pedes nata est herba quædam medicis omnibus incognita, quæ cùm ad fimbriam stolæ imaginis excresceret, & imaginem tangeret, efficiebatur ad pellendos morbos omnes salutaris. Asserit hoc ipse Eusebius testis locuples, & vt ita dicam, oculatus: & post eum diuus Hieronymus: Nicephorus libro sexto sacræ historiæ: Sozomenus libro quinto: Gregorius Turonensis in libro de gloria martyrum: Lodulphus in vita

Sueton.
Cæsar.
Nazian.
Eusebi.
Damas.
Matt. 9.
Marc. 5.
Luc. 8.
Eusebi.
Eusebi.
Hieron.
Niceph.
Sozom.
Turon.
Lodul.

Spirenf. Christi: Guilelmus Spirensis in primo cẽtenario. Et fit mentio eius in secunda sancta synodo Nicæna. Hanc Christi imaginem Iulianus apostata odio in Deum commotus, & nefario furore concitatus deiecit: suámque substituit, quam repentinum ac inopinatum fulmen diuulsit, & collum cum pectore abscidit: & antiquam illam Dagonis apud Palæstinos prostrati memoriam renouauit. Qua de re disserit Sozomenus libro quinto, & Alanus Anglus dialogo quarto. Habuit Nicodemus imaginem Christi crucifixi, quæ postea Beryti ab impio Hebræo telo confossa sanguinem profudit. Narrat miraculum hoc Athanasius in sermone, qui in secunda synodo Nicæna fuit lectus, vt constat ex illa. Referũt illud Gregorius Turonensis in libro de gloria martyrum, & Ioannes Eccius in libro locorum communium aduersus hostes ecclesiæ. Simile postea miraculum editum est tempore Caroli magni. Nam cùm quidam impius Iudæus Christi imaginem in patibulo pendentis per summam contumeliam vulneraret, mox dimanauit ex ea magna copia sanguinis vberrimè effluentis, Christique passionẽ ante oculos hominum repræsentantis. Authores sunt huius historiæ Antonius Sabellicus libro. 9. Enneadis octauæ, Raphael Volaterranus in Anthropologia, Ado in historijs Francorũ, Gaspar Contarenus in summa cõciliorum, & alij. Syluester summus pontifex ostendit imperatori Constantino imagines apostolorum Petri & Pauli, quos ipse viderat in somnijs, quas statim cognouit: & hodie Romæ ex antiqua traditione seruantur. Ibi etiam sunt nonnullę virginis deigenitricis Mariæ, quas ego ibi vidi, ex illis quas diuus Lucas depinxit, vt est constante fama dissiminatóq; in tota ecclesia hominum sermone celebratum. Et Constantinopoli erat alia ex illis, vt Theodorus lector & Nicephorus Callistus testantur. Hanc sanctarum imãginum antiquitatem & venerationem in ecclesia catholica explicat Basilius magnus dicens in epistola ad Iulianum: Cõfiteor etiam filij incarnatam oiconomiã. Deinde sanctam Mariam, quæ secundũ carnem illum peperit. Suscipio sanctos apostolos, prophetas, & martyres, qui pro me apud Deum supplicant, quò per illorũ mediationẽ propitius sit mihi Deus noster benignissimus, & remissionẽ peccatorum mihi gratis largiatur. Quam obcausam & historias imaginum illorũ honoro, & palàm adoro: hoc enim nobis & à sanctis traditum apostolis non est prohibitum: sed in omnibus ecclesijs nostris eorum historias erigimus. Hactenus ille. Duo dicit obseruatu dignissima: vnum eum palàm imagines sanctas adorare, alterũ, esse earũ vsum in ecclesia antiquissimũ à tẽpore apostolorũ. Idẽ, aut alia similia inuenies apud Leontium episcopum Neapolis Cypri in apologia contra Iudæos: apud Gregoriũ Nyssenũ in sermone de Abraham: apud Gregorium Nazianzenum in versibus, quos cõfecit: qua de re elegans condidit poema: apud Ioannem Chrysostomum in oratione funebri in Meletium episcopum: & in sermone, qui inscribitur, quòd veteris & noui testamenti vnus sit legislator: apud Cyrillum Alexandrinum in epistola ad Acacium: apud Ioannem Damascenũ libro. 4 fidei orthodoxæ. Hi omnes Christi & diuorum coluerunt imagines, nósque ad earum adorationem inuitarunt. Sed non omnis qui aliquid adorat, credit illud

Margin notes (left column): Iulian. — 1. Reg 5. — Sozom. — Alanus. — Nicode. — Athana — Turon. — Eccius. — Sabelli. — Volate. — Ado. — Contar. — Syluest.

Margin notes (right column): Theod. — Nycep. — Basilius — Leonti. — Nissen. — Nazian. — Chryso. — Cyrill. — Damasc.

Deum esse: Iacob enim adorauit Esau fratrem suum priorem natu pronus in terra, vt diuina scriptura capite. 33. Genesis testatur. Et sciebat eum non Deum esse, sed purum hominem. Et capite. 42. Genesis scriptum est, filios Iacob adorasse fratrem suum Ioseph in Ægypto. Et capite primo libri tertij Regum: Inclinauit se Bethsabe, & adorauit regem Dauidem. In omnibus his locis adorare accipitur pro exhibere honorem, non cultu latriæ, sed veneratione maioribus aut præstantioribus debita. Sumitur pro colere adoratione latriæ psalmo vigesimooctauo. Adorate dominum in aula sancta eius. Et Deuteronomij sexto: Dominum Deum tuum adorabis: & illi soli seruies. Et apud Matthæum capite secundo: Procidentes adorauerunt eum. Nos verò Deum adoramus latria, sanctos dulia, virginem autem deigenitricem Mariam sacratissimam hyperdulia. sed nec sacrosanctam virginem, nec alios sanctos credimus esse deos: & multominus eorum imagines. Sed eas, vt par est, iusta veneratione colimus & obseruamus ex patrum & ecclesiæ traditione. Fuerunt quondam hæretici, qui ecclesiam perturbare volentes finxerunt epistolam quandam aduersus sacras imagines Epiphanio viro catholico, pio, & sapienti, falsò tributam: quam Hieronymus, & Caluinus, & Zuinglius, & aliæ huiusmodi pestes modò suscitarũt. At epistola hæc nec extat in Græcis Epiphanij exemplaribus, nec in multis Latinis. Et Damascenus libro quarto de fide orthodoxa asseueranter affirmat nũquam Epiphanium talem epistolam scripsisse: nec tam impium dogma fuisse ab eo literis mandatum: imò cum eius vita & doctrina pugnare: quoniam eius ecclesia erat venerandis imaginibus ornata, quemadmodum aliæ episcoporum catholicorum in tota Græcia, & in tota ecclesia catholica, præsertim Romæ. Ibi enim omnes ecclesiæ à tempore apostolorum erant Christi, & sanctorum imaginibus decoratæ. Ac ibi gloriosa Helena Constantini mater posuit crucem Christi secum ex monte Caluariæ, vbi eam mirabiliter inuenit, deportatam. Sed hanc crucis inuentionem negant multi ex hæreticis: cùm Eusebius Cæsariensis illius seculi scriptor multis in locis eius meminerit, præsertim in annalibus, quæ vulgo vocantur chronica de temporibus: vbi verba hæc scripta reliquit: Helena Constantini mater diuinis monita visionibus beatissimum crucis signũ in quo mundi salus pependit, apud Hierosolymam reperit. Hanc sacræ crucis inuẽtionem cuius diẽ celebrat sancta Romana ecclesia catholica, narrant Ambrosius in oratione de obitu Theodosij, Rufinus libro. 1. Eutropius lib. 11. rerũ Romanarũ, Paulinus epistola. 11. ad Seuerũ, Sulpitius lib. 2. historiæ sacræ, Socrates lib. 1. Theodoretus libro etiã. 1. Sozomenus libro. 2. Iustinianus imperator constitutione. 28. authenticorũ seu nouellarum cõstitutionũ. Nec solùm inuentionem hãc quã ex ecclesiæ & patrũ traditione, & veterum scriptis ac monimentis verã esse cognoscimus, negãt & irrident hæretici, sed crucẽ ipsam contẽnunt, & detestãtur. Diuus Ambrosius in oratione de obitu Theodosij eam vocat vexillum diuinum ad remedium peccatorum, & sacramentum salutis. Prudẽtius hymno sexto eam ait pellere omne crimen. Ephrem Sy-

[Margin notes: Gene. 33 | Gen. 42. | 3. Reg. 1. | Psal. 28. | Deut. 6. | Matt. 4. Matt. 2. | Epipha. | Hierõ. | Caluin. | Zuincl. | Damasc. | Helena. | Eusebi. | Ambro. | Rufinus | Eutrop. | Paulin. | Sulpitĩ. | Theod. | Sozom. | Iustini. | Ambro. | Prudẽt.]

Hieron. rus cuius scripta teste Hieronymo in libro de viris illustribus in ecclesijs quibusdam post lectionem scripturarum publicè recitabantur, in libro de pœnitentia crucem appellat insuperabilem Christianorum armaturam. Sophronius Hierosolymitanus episcopus in homilia de cruce colenda eam esse tutelarem ac fidissimam Christianorum custodiam ait, & vniuersorum ex aduerso occurrentium insultuũ profligatricem. Chrysostomus in oratione de laudibus eius eam cæcorũ ducem appellat, claudorum baculum, trophæum contra dæmones, portum inter vndas periclitantium, spem desperatorũ, & scutum omnium perpetuum: eámque alijs magnificis præconijs effert, multisq; nominibus celebrare contendit. Sacer Dionysius Pauli apostoli discipulus in libro de ecclesiastica hierarchia ostẽdit frequens fuisse tempore apostolorum signũ sanctæ crucis. Iustinus martyr vicinus tẽporum apostolorum in secundo apologetico vbi religionem Christianam contra gentes idolorum cultrices tuetur, asserit, nihil sine hac crucis figura administrari. Inuictus Athanasius in tractatione de humanitate verbi ad euangelicam astruendam philosophiam affert contra ethnicos admirãdam crucis potestatem. Ruffinus præsbyter libro vndecimo historiæ ecclesiasticæ Eusebij ait, signũ crucis fuisse quondam hieroglyphicum inter literas sacerdotales, quo significabatur vita ventura. Multa refert de crucis sanctę mysterio Cęcilius Cyprianus in epistola duodecima ad Ianuarium, & in tractatione de vnitate ecclesiæ, Origenes homilia secunda in Iob, & in epistolam ad Romanos, Septimius Tertullianus libro de corona militis, Magnus Basilius libro de Spiritu Sancto, Hieronymus sapientissimus in commentarijs in caput tertium decimum Esaiæ, & in vita Pauli & Hilarionis, insignis Palladius in historia Lausiaca in vita Isidori, & vtriusque Macharij, Aurelius Augustinus in tractatione centesimaoctaua in Ioannem, & de recti tudine catholicæ conuersationis, & alijs in locis: & alij permulti, qui admiranda de signo crucis in frontibus credentiũ, de eius antiquitate, vi, potestate, & præstantia memoriæ prodiderunt. Eo veri Christiani se muniũt: eo omnia incipiũt: illud in ecclesijs pingunt, & extra illas: eo ægritudines pelluntur: & hostes tam animæ quàm corporis vincuntur, & fugantur. At obijciunt hæretici edictum duorum principum Theodosij primi & Valentis: qui cùm ambo simul imperij clauum tenerent, vt ipsi aiunt, præceperũt, ne quis crucem sculperet, aut pingeret. Fortasse inuenerunt hoc apud Petrũ Crinitum libro nono de honesta disciplina, à quo illud hauserũt. Sed fictum quidem est, & commentitium: nunquam enim Theodosius talem legem tulit. Est quippe in codice Iustiniani, libro primo, titulo octauo textus in lege; Cùm sit nobis: quo prohibetur, ne quis pingat vel sculpat humi crucem Christi, quoniam non est æquum, vt sanctam crucem qua vtimur in sacramentis, & qua frontem & pectus, & totum corpus munimus, & quã denique colimus, pedibus teramus, & cõculcemus. Ac Salicetus legum doctor eximius ijs verbis eam in epitomen redegit: Signum crucis non debet sculpi, vel pingi in loco, qui possit pedibus calcari. Edictum illud literis mandatum ad honorẽ crucis detorquent hæretici ad eius ignominiam: quemadmodum alia, quæ solẽt adulte-

Marginalia (left column): Hieron. — Sophra. — Chryso. — Diony. — Iustinus — Athana. — Ruffin. — Cypria. — Origen. — Tertull. — Basilius
Marginalia (right column): Hieron. — Palladi. — August. — Theod. — Crinit. — Iustini. — Salicet.

Theod. adulterare & corrũpere. Præterea Theodosius ille & Valens nunquam simul im
Valens. perij gubernaculum tractarunt. Valens enim fuit simul imperator cum Valentiniano primo: Theodosius autem cum Gratiano & valentiniano secundo. Ita
Orosius hoc asserunt Paulus Orosius illius ætatis
Aureli. historicus libro septimo, Aurelius victor,
Cassio. Paulus. Cassiodorus in historia tripartita, Paulus Diaconus libro vndecimo rerum ge
Beda. starum Romanorum, Beda venerabilis
Pompo. in historia imperatorum, Pomponius Lętus in compendio Romanarum historia-
Petrus. rum, Petrus Mexia in historia imperiali.
Theod. Itaque edictum illud non est Theodosij
Valenti. primi & Valentis, sed Theodosij & Valentiniani. Si historias legissent, nũquam tam inconsideratè verba facerent: nisi vellent non solùm edictum, sed eius latorum nomina deprauare. At probabile est eos in errorem illum incidisse propter hi
Crinit. storiæ ignorantiam. Miror Petrum Crinitum, virum, nisi fallor, catholicum, & in lectione literarum humanarũ mediocriter versatum, fuisse in re tam perspicua deceptum. Sed magis miror & doleo hæreticorum impudentiam, qui ad errores suos tuendos Theodosij imperatoris Christianissimi atque clarissimi decretum quod sanxerat ad crucis honorẽ, tam apertè & flagitiosè ad illam labefactandam, eique odium conflandum corruperint. Tandem confugiunt ad diuum
Ambro. Ambrosium in oratione de obitu Theodosij has voces emittentem. Regem Helena adorauit, non lignum: sed adorauit illum, qui pependit in ligno. Verum est: quis hoc inficiatur? Nos idem cum eo nõ solùm fatemur, sed etiam profitemur, & facimus. Non enim lapidem colimus, nõ lignum, non aliam materiam: sed crucẽ nobis Christum crucifixum repræsentã tem latriæ cultu adoramus, ita vt in cruce ipsum Christum Deum nostrum adoremus. Itaque cultum hunc latriæ nõ creaturæ propter ipsam, se creatori exhibemus: adoratio enim imaginis ad exemplar peruenit, iuxta Basilij magni senten Basilius
tiam: quem ad hoc citat & sequitur Ioannes Damascenus: & post eum diuus Tho Damasc.
mas in tertia parte summæ theologiæ. Thom.
Eam ob causam crucem Christum nobis referentem quasi ipsum Christum dominum alloquimur, & obsecramus. Hoc est, quod illic ait & docet diuus Ambro- Ambro.
sius: non autem quod hæretici volunt ex verbis eius concludere. Vnde sequitur? nõ adorãda est materia, ex qua cõficitur crux, ergo non adoranda est ipsa crux: ergo est frangenda, & extra ecclesias proijcienda, & igne cremanda. Quæ est hæc consecutio? O insanam & diabolicã conclusionem? Nos adoramus sanctam crucem, & diuorum imagines veneramur. Hanc solidam doctrinam, piam, veram, catholicam, & apostolicam seruauerunt semper viri illi, qui virtutibus præditi, fide ornati, charitate muniti, sapientiæ ornamentis exculti animos à corporũ contagione seuocarunt, totósque sese ad beatorum apostolorum imitationem contulerunt. Hãc tenet, docet, & proponit sancta Romanã Ecclesia catholica, quæ vt diuus Paulus ait in epistola prima ad Ti- 1.Tim.3.
motheum capite tertio, est domus Dei, columna & firmamentũ veritatis. Hæc est corpus, cuius caput Christus est, vt idem ait apostolus in epistola ad Ephe- Ephe.4
sios capite quarto & quinto, & ad Co- & 5.
lossenses capite primo. In illa est idem Colos.1.
Christus eam docens, & seruans: quam nunquam derelinquet, iuxta id quod ipse

Mat.28. pollicetur in euãgelio authore Mattheo capite vltimo: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi. Hæc est sponsa Christi, quæ Canti.4 in Canticis Canticorum sponsum Christum alloquitur: cui ille dicit capite quarto: Fauus distillans labia tua sponsa. Quare te differens diuus Paulus capite quin-Ephes.5. to epistolæ ad Ephesios: Hoc sacramentum, inquit, magnum est: ego autem dico in Christo & ecclesia. Hæc est ortus Canti.4. conclusus, vt eodem quarto capite Canticorum ostenditur, in quo Deus serit, & vt ita dicam, plantat electos, quos munit cœlesti custodia: vbi est fons signatus, hoc est Christus, ex quo effluit gratiæ flu-Psal.45. men, cuius impetus, vt ait psalmo.45. Dauid, lætificat ciuitatem Dei. Ab hoc horto eiecti sunt hæretici, iuxta sententiam Matt.15 illam seruatoris nostri apud Matthæum quintodecimo: Omnis plantatio quam non plantauit pater meus, eradicabitur. Hunc fontem aspernati sunt Caluinistæ, Ierem.2 Zuinglijstæ, Hiemarijstæ, qui ait apud Ieremiam secundo capite: Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ: & fecerunt sibi cisternas dissipatas. Desciuerunt enim à Christo, & à sancta eius ecclesia, qui ipsius imagines frangunt, & ferre non possunt: crucem sanctam pedibus conculcant, infinitis contumelijs afficiunt, lapidibus obruunt, & ad ferrum flammamque vocant. Commune hoc habent cum dæmonibus, quemadmodum alia, quòd crucē fugiunt, & videre non possunt: ideo eam dillacerāt. Crucem illam gloriosam, corpore Christi sacratā, quæ mansit in monte Caluariæ erecta tanquam illustre trophæum, clarissimúmque diuinæ victoriæ monimentum & decus, contemnūt hæretici nostri temporis, eique bellum inferunt crudelissimum dæmonum stimulis concitati. Cùm illa sit excelentissimum nostræ dignitatis ornamētum, nostræque salutis certissimum præsidium. O dementes homines impio furore agitatos: O cæcitatem intolerabilem: Quæ res vnquam gesta est detestabilior, quæ pestilentior, quæ dignior ignominia sempiterna? Deploro deditus lachrymis & lamentis amentiam vestram ô hæretici, lugeo caliginem ac perfidiam vestram, defleo lamentabilibus vocibus exitium vestrūm: quoniam nisi fueritis ad fidem cōuersi, in imis tartaris estis puniendi, æternisque supplicijs cruciandi. Hoc suscepi hoc Danielis loco, quem vos affertis ad vestrum errorem confirmandum, cùm pro vobis, vt ostendi, nihil faciat, vt vos de perfidia vestra relinquenda monerē, & vt de sanctarum imaginum & crucis sanctæ celebritate & amplitudine dissererem, illarúmque rationem pro viribus explicarem.

¶ *Nabuchodonosor rex omnibus populis.* Epistola est, quam rex Babylonius misit ad totum suum regnū, vt omnibus Dei potentiam & miracula significaret. Eam misit reddita sibi intelligentia post insaniam. Quidam incipiūt quartum caput ab ijs verbis, quæ exordium sunt, & salutatio epistolæ, à cuius narratione incipit caput quartum in plerisque codicibus. Hanc epistolam non scripsit Daniel, sed eam à rege scriptā inseruit huic operi, vt diuus ait Hieronymus, & post eum Hieron. Petrus Comestor in historia Danielis: & Comest. ex verbis ipsius epistolæ constare videtur. Sed non multum refert incipere caput quartum ab ijs verbis, aut ab epistolę narratione.

¶ *Placuit ergo mihi.* Hoc est officij mei esse

esse iudicaui facere vos certiores de magnis ac diuinis miraculis, quibus Deus voluit ostendere potentiam suam,& abijcere arrogantiam meam.

¶ *Regnum sempiternum.* Hominum regna caduca sunt & fluxa, at regnum Dei æternum est. De eo, eiúsque æternitate disseruimus capite secundo.

Annotationes ex Chaldæo in caput tertium.

Theod. FECIT *statuam.* Pro fecit est in Chaldæo עבד Habadh, pro quo Theodotio habet ἐποίησεν. Verbum hoc Habadh significat facere, & conflare, & operari, vt

Esai.19. apud Esaiam decimonono: Confundentur, qui operabantur linum. Significat etiam obseruare, colere, obedire, seruire,

Iob.36. sacrificare. Illud Iob trigesimosexto: Si audierint, & obseruauerint, complebunt dies suos in bono: potest etiam verti: Si audierint, subaudi Deum, & obedierint ei: vel & fecerint. Non enim satis est verbum Dei audire, sed oportet illud exequi: iuxta illud seruatoris nostri capite

Luc.11. vndecimo Lucæ: Beati, qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud. Et capite

Matth.7 septimo Matthæi: Omnis qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam supra petram. Vnde apostolus in episto-

Rom.2. la ad Romanos capite secundo: Non auditores legis, inquit, iusti sunt apud Deú:

Iaco.1. sed factores legis iustificabuntur. Et Iacobus apostolus capite primo: Estote facto-

Similitudo. res verbi, & non auditores tantùm. Nam vt qui in speculo conspicit vultum suum, & labes ac maculas non abluit, nec abstergere curat, sed vbi se intuetur, statim speculum relinquit, & recedit, rebus alijs studens: & ita mox obliuiscitur, qualis sit: sic qui Christi doctrinam audit, in illa cernit animæ suæ sordes, & quot næuis & maculis sit eius spiritualis facies contaminata & inusta: at si ea non curat delere, quibus se videt respersum & inquinatum, sed relicta doctrina euangelica in mundi negotia solicitus incumbit, confestim ei ex animo excidit, qualem se viderit, suarúmque macularum eum capit obliuio. Id voluit idem apostolus significare, cùm dixit: Si quis auditor est verbi, Iaco.1.
& non factor, hic comparabitur viro cõsideranti vultum natiuitatis suæ in speculo: considerauit se, & abijt: & statim oblitus est qualis fuerit. Illud etiam secundi Regum capite. 21. Seruiuit immundicijs, 2.Re.21.
quibus seruierat pater eius: est ab hoc verbo: quod potest etiam verti. Coluit idola, quæ pater eius coluerat. Et illud Iudicũ Iudic.10
decimo: Dimiserunt dominum, & non coluerunt eum: potest transferri: Et non seruierunt ei. Vel, & non sacrificauerunt ei. Et quia verbum hoc significat sacrificare & facere, inde effectum est, vt in literis diuinis sæpe idem sit facere, quod sacrificium offerre. Exodi capite decimo, Exod.10
vbi editio vulgata habet: Sacrificate Deo vestro: pro sacrificare est in Hebræo hoc idem verbum. Pro quo alij aiunt posse transferri: Facite Deo vestro. Sed tunc facere idem est quod immolare. Leuitici Leuit.15
quintodecimo loquẽs diuina scriptura de columbis immolandis à sacerdote ait: Qui faciet vnum pro peccato, alterum pro holocausto. Hoc est, qui sacerdos sacrificabit Deo duos columbos, vnum in

hostiam

hostiam pro peccato, qui non cremabitur
totus, alterum in holocaustum, qui totus
Leuit.23. comburetur. Et capite vigesimotertio: Fa
cietis hircum pro peccato. Et libro tertio
3.Re.18. Regum capite decimooctauo dicebat E-
lias: Ego faciam bouem alterum. Et pau
lo pòst: Eligite vobis bouem vnum, & fa
Ezec.43 cite. Et apud Ezechielem quadragesimo
tertio: Septem diebus facies hircum pro
Ierem.7 peccato cotidie. Et apud Ieremiam se-
ptimo: Vt faciant placentas reginę cœli.
Hoc est, vt offerant & sacrificent placen-
tas Lunæ, quam gentes idolorum cultri
ces reginam cœli vocabant. In omnibus
his locis vtitur sancta scriptura hoc ver-
bo facere pro sacrificare. Hoc schemate
& modo loquendi vsus est dominus Ie-
sus in cœna, vbi apostolis, & per eos sa-
cerdotibus nouæ legis dixit in euange-
Luc.22. lio authore Luca capite.22. Hoc facite in
meam commemorationem: quæ verba
citat diuus Paulus in epistola priore ad
1.Cor.11 Corinthios capite vndecimo. Nam admi
rabile eucharistiæ sacramentum est sacri
ficium: & res illa diuina quæ missa voca-
tur, sacrificium quidem est. Ac vocabu-
lum hoc, missa, non Latinum est, nec Grę
cum: sed Hebraicum, quo semper vsa est
ecclesia Latina à tempore apostolorum,
qui Hebræi erant: & sacrificium signifi-
cat atque oblationem Deo factam, vt in
Reuchl. verbo mas in libro radicum Reuchlinus
rectè obseruauit. Ex quo eorum hæreti-
corum colliges cæcitatem, qui rem diui-
nam aiunt esse missam, sed non sacrificiũ:
cùm missa idem sit quod sacrificiũ. Nec
solùm in literis diuinis, sed etiam in hu-
manis facere accipitur pro sacrificare. Nã
Vergili. Vergilius Latinorum poëtarum princeps
in tertia æglog a ita ait: Cùm faciam vi-
tula pro frugibus, ipse venito: Acsi dicat:
cùm pro frugibus vitulam sacrificauero.
Ita locum illum Macrobius Aurelius li- Macro.
bro tertio Saturnalium interpretatur. Et
nostra hac memoria Georgius Vuicelius Vuiceli.
in tr̃ctatione idiomatum linguæ sanctæ,
Reuchlinus in libro radicum, Laurẽtius Reuchl.
Villauincentius in libro de phrasibus sa- Villaui.
ctæ scripturæ. Hi omnes facere pro sacri
ficare in loco illo Vergilij explanarunt.
Sed & Marcus Tullius cui fuit sine vlla Tullius.
controuersia palma eloquentiæ reserua-
ta, in oratione pro Murena accipit face-
re pro sacrificare, cùm ait: Nolite à sacris
patris Iunonis sospitæ, cui omnes consu
les facere necesse est, domesticum & suũ
consulem potissimum auellere. Est qui-
dam liber Hebraicus, quem in Arabicũ
sermonem vertit Abem Vahasia, qui in- Vahas.
scribitur de factione Ægyptiorum. Et
quoniam verbum Hauadh quod signifi
cat facere, & sacrificare, significat etiam
colere, vt ostendimus, appellatur liber ille
à nonnullis, De agricultura AEgyptio-
rum: ab alijs verò: De seruitute AEgy-
ptiorum: cùm sine dubitatione liber ille
tractet de AEgyptiorum sacrificio. Qua
re rectè à quibusdam: De factione AEgy
ptiorum inscribitur: hoc est de sacrificio:
siquidem facere idem est interdum quod
sacrificare. Ex quo colliges non solùm fa
cere accipi aliquando pro sacrificare, sed
factionem pro sacrificio. Cùm autem ver
bum Hauadh tot habeat significationes,
in hoc tamen loco accipitur tantùm pro
facerę, quod est conflare & fabricare. Rex
enim Nabuchodonosor per opifices arte
fingendi præstantes statuam auream sibi
similem fecit, quam in campo Duram si
bi collocauit. Potest nihilominus verti
locus hic: Nabuchodonosor rex coluit sta
tuam. Vel sacrificauit statuæ. Sed com-

munis

munis versio quæ appellatur editio vulgata, est omnibus præstantior lectionis nitore, sententiarũ veritate, grauitatis amplitudine: quod facilè perspicies, si versiones omnes ad fontem reuocaueris, & veritatem claris oculis inspicere volueris.

¶ *Statuam auream.* Pro statua est in Chaldæo צְלֵם Tselem. Pro quo Hebræi scribunt צֶלֶם Tselem. Vtitur sacra scriptu-
Genes.1. ra vocabulo hoc capite primo Genesis: pro quo noster Latinus interpres vertit imaginem, cùm ait: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostrã. Et paulo pòst: Creauit Deus hominem ad imaginem & similitudinem suam. Ad imaginem Dei creauit illum. Sed in quo hæc consistat imago est explanatu diffici-
Ambro. limum. Diuus Ambrosius in libro de dignitate humanæ conditionis hæc verba scripta reliquit. Sicut Deus vnus est semper, vbique totus, omnia viuificans, mouens, & gubernans: sic anima in suo corpore vbique tota viget, viuificans illud, mouens, & gubernans: tota in minimis membris, & tota in maximis. Et sicut Deus est vnus in essentia, & trinus in personis: ita anima est vna in substantia, & trina in potentijs. Et sicut ex patre generatur filius, & ex patre & filio procedit Spiritus Sanctus: ita ex intellectu generatur voluntas, & ex ijs ambobus procedit
August. memoria. Diuus Augustinus tertio de Genesi ad literam: In eo, inquit, factus est homo ad imaginem Dei, in quo irrationabilibus animantibus antecellit. Id enim est ipsa ratio, vel mens, vel intelligentia.
Cyrill. Diuus Cyrillus ait, ideo hominem dici factum ad imaginem Dei, quia est capax bonitatis, iustitiæ, & sanctitatis: quarum virtutum appetitionem Deus indidit il-
Eusebi li. Idem ferè inquit Eusebius Cæsariensis. Gennadius hanc Dei imaginem asse- Gennad.
rit in prouidentia consistere. Chrysostomus, Theodoretus, Seuerianus, & post eos Iacobus Virodurensis in tractatione de tropis vtriusque testamenti aiunt hãc Dei imaginem positam esse in dominio, & potestate, & principatu. Nam volens Deus hoc significare ait: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram: & præsit piscibus maris, & volatilibus cœli, omnique reptili, quod mouetur in terra. Aspicis igitur esse hominẽ principem omnium, quæ sunt super terram: & hac in re Deo similem, cui omnia subiecta sunt. Ac quanuis mulier sit hac in re ad Dei imaginem creata, quia tamen viro subiecta est, non autem vir ei, ideo diuus Paulus nõ illã, sed virũ vocat Dei imaginem, cùm in priore ad Corinthios capite. 11. ait: Vir non debet velare caput, quia imago & gloria Dei est. Vbi per capitis velamen quod mulier debet habere, non autem vir, subiectionem significauit. Fortassè ideo homo dicitur ad imaginem Dei creatus, quia sicut Deus in seipso colligit & vnit totam perfectionem substantiæ rerum, vt omnium principium: ita homo, quanquam aliter, ad integritatem suæ substantiæ omnes mundi continet naturas, vt omnium mediũ. Proclus enim in Timæum Platonis: In hominem, inquit, sunt omnia particulariter, quæ vniuersaliter in mũdo sunt. Hac ratione ductus Trismegistus: magnum, inquit, ô Asclepi miraculum est homo. Sunt, qui dicant Deum [illegible] principio creationis mundi sumpsisse figuram hominis, quia futurum erat, vt cùm veniret plenitudo temporis, nostram assumeret humanitatem. Ideo dixisse: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.

Chrys. Theod. Seuer. Virod. Genes.1 1.Cor.11 Proclus Trisme. Gal.4.

Genes.1 & 5. nostram. Non quòd Deus sit corporeus, sed quòd tunc acceperit humanam figuram, in qua postea apparuit Adæ. Itaque hi ponunt hanc imaginem in corpore, Epipha. plerique verò alij in anima. Epiphanius libro tertio contra hæreses ait esse in homine imaginem Dei, sed vbi sit, seipsum nescire: atque soli Deo cognitum esse. Hę sunt magnorum virorū opiniones, quas tibi refero: quarum eam poteris eligere, quæ tibi visa fuerit præstantior. Illud est certum, vocabulum Tselem pro quo no Genes.1 ster interpres in Genesi transtulit imaginem, esse hoc, pro quo hoc Danielis loco Theod. vertit statuam. Pro quo Theodotio habet: εἰκόνα: hoc est imaginem siue statuam. Accipitur etiam imago pro re fluxa & caduca, nihil solidi expreßique habēte: vt Psal.38. psalmo trigesimooctauo: In imagine pertransit homo: Hoc est, vitam degit in perpetua mutatione, non tanquam firma natura: sed vt figura picta, aut vmbrata. Vel sic: Semper homo trāsit, & mutat statum aut vitam, etiamsi imaginem non mutet: instar fluminis, quod cùm sit in perpetuo fluxu, non amittit tamē imaginem suam: R. Ion. R. Iose. R. Ionah, & R. Ioseph aiunt vocabulū hoc, pro quo noster interpres vertit imaginem, tenebras etiam significare, & caliginem. Quam ob causam vertunt: In tenebris pertransit homo. Multa enim nescit, & longè sæpe fallitur opinione. Significat præterea statuam & simulachrum: vt capite vndecimo libri 4.Reg.11. quarti Regum: Imagines Baal contriuerunt. Et hoc Danielis loco.

¶ *Ad congregandos Satrapas, magistratus, & iudices.* Theod. Pro satrapis habet Theodotio Pagnin. consules. Pagninus, magnos principes. Pro magistratibus vertit Pagninus pontifices summos. Theodotio nobiscū magistratus. In Chaldæo est סִגְנַיָּא Signaia. Vocabulum Hebraicum est סְגָן Sagan, quod significat eos, qui rempublicā gubernandam susceperunt, siue in rebus ad corpus, siue ad animam pertinētibus. Eo vtitur Esaias capite 41. vbi de Chri- Esai.41. sto loquēs ait: Adducet magistratus quasi lutum: & velut plastes conculcans humum. Acsi dicat: Cōculcabit impios principes, sicut figulus, qui lutum siue argillam pedibus conculcat. Vbi per magistratus intelliguntur etiam sacerdotes, qui cupiditate, auaritia, cæterisque vitijs contaminati Christum calumniabātur. Significari autem nomine hoc magnum sacerdotem indicat Pagninus in Thesauro. In- Pagnin. de Berosus libro deflorationum Chaldai Berosus carum secundo hæc verba literis mandauit: Primum dixerunt Ogygisam Sagan, id est illustrem sacrorum pontificem Noam Dysir.

¶ *Et præco clamabat.* Pro clamare in Chaldæo est קָרֵא Care. Verbum est קָרָא, quod significat vocare, inuocare, clamare, accidere, legere, euacuare, prædicare, occurrere. Illud Esaiæ trigesimoprimo: Esai.31. Cùm occurrerit ei multitudo pastorum, à voce eorum non formidabit: potest etiā verti: Cùm acclamauerit ei multitudo pastorum. Sequitur enim: A voce eorum non formidabit. Illud etiam Prouerbio- Prou.27 rum. 27. Qui retinet eam, quasi qui ventum, & oleum dexteræ suæ euacuat: potest transferri: Qui cohibet eam, quasi qui cohibet ventum: & oleo dexteræ suæ occurrit. Vt sit sensus: difficile est mulierem iracundam rixis ac iurgijs deditam refrenare: nam qui conatur eam continere, cùm est furore concitata, perinde frustra laborat, ac ille, qui dat operam, vt vētum retineat, ne effluat, & pretioso vnguen-

guento ocurrit, ne suauem odorem emittat. Per oleum dexteræ vnguentum intellige amabile. Nulla enim pars corporis est nobis amabilior dextera. Eam obcausam Iacob vltimum filium suum quem
Gen. 35. vnicè dilexit, Beniamin hoc est filiū dexteræ vocauit. Potest nihilominus versiculus ille hunc habere sensum. Difficile est mulierem impetu iracundiæ commotā domare: non secus, quàm si quis vellet vētum cohibere: sed qui eam moderari voluerit, euacuet à dextera sua oleum lenitatis, eamque duriter castiget. Vel ita. Qui eam nititur ducere in gyrum rationis, perdit operam & oleū: est enim eius lingua vt oleum in manu, quod tametsi restringatur, exit tamen: sic illa quāquam retineatur, euacuat tamen, & erumpit. Pro euacuat existimant quidā posse verti clamat. Diximus enim verbum hoc significare clamare. Et tunc est sensus: Qui retinet mulierem effrenatam, similis est volenti retinere ventum, ne efflat, & vnguentum odoriferum, ne oleat: clamat enim oleū pretiosum vi odoris sui, quo se prodit, & perspicuum reddit. Perstat in metaphora mulieris iracundæ, quæ solet clamare: tribuit vnguento, quod erat tribuendum mulieri.

Theod. ¶ *In hora qua audieritis sonitū tubæ.* Theodotio habet: Quacunque hora audieritis
Pagnin. vocem tubæ. Pagninus: Tempore quo audieritis sonitum cornu. Potest verti: Cum primùm audieritis sonum buccinæ. Pro sonitu est in Chaldæo קָל Cal. Vocabulū Hebraicum est Col, quod significat vocem sonum, tonitruum, clamorem. Eo
Genes. 3 vtitur Moses capite Genesis tertio, cùm ait: Cùm audissent vocem domini Dei deambulantis in paradiso ad auram post meridiem, abscondit se Adam & vxor eius à facie domini. Vnus enim ex peccati effectibus est fugere Deum. Possunt verti verba illa: Cùm audissent sonum domini Dei deambulātem in horto. Fortasse vox illa non erat verborum, quæ lingua efficeret, & distincta redderet: sed sonitus deambulationis strepitum efficientis, qui in horto illo amœnissimo resonabat. Nam capite sexto libri quarti Regū 4. Re. 6.
scriptum est: Sonitus pedum domini eius post eum. Vbi pro sonitu est idem vocabulum. Probabile tamen est Deum locutum aliquid fuisse, quo audito se parentes nostri fugę mandarunt. Nam paraphrasis Chaldaica habet: Audierunt vocem verbi domini Dei. Vox domini accipitur aliquando pro euangelij prædicatione: vt psalmo. 28. Vox domini super Psal. 28.
aquas: Deus maiestatis intonuit, dominus super aquas multas. Aquæ multę sunt populi multi, vt diuus ait Ioannes capite decimoseptimo Apocalypsis. Potest vox illa super aquas de voce patris Apoc. 17
cœlestis intelligi super Iordanis aquis audita. Nā baptizatus Iesus, vt verbis vtar Matth. 3
euangelistæ, confestim ascendit de aqua: Mar. 1. Luc. 3.
& ecce aperti sunt ei cœli: & vidit spiritum Dei descendentem sicut columbā, Ioan. 1.
& venientem super ipsum. Et ecce vox de cœlis dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui. Hæc Matthæus capite tertio. Ascendit Iesus ex aqua secū quodammodo dimersum educens ac efferens mundum. Et vidit aperiri cœlum, quod Adam concluserat ob peccatum. Et vox patris diuinitatē Christi ostendentis in aquis intonuit. Sunt, qui per vocem domini super aquas explanēt magna tonitrua super nubes, iuxta illud diuini psaltis: Vocem dederunt Psal. 76.
nubes. Et quod paulo pòst sequitur: Vox toni-

Exod. 2. eius, aut seruitute liberari: vt Exodi secundo: Eripuit me de manu Pharaonis. Iudic. 6 Iudicum sexto: Liberabis Israël de Luc. 1. manu Madian. Lucæ primo: De manu inimicorum nostrorum liberati seruiamus illi. Significat etiam vaticinationē: Ezech. 1. vt apud Ezechielem primo: Facta est super eum ibi manus domini. Præterea habet alias significationes, de quibus primo capite differuimus. Illud est obseruandum, esse aliquem in manu domini, vel teneri manu Dei, esse gratiam habere, vel gratum Deo esse. Etsi Deus est incorporeus, solet tamen diuina scriptura more loquens humano tribuere illi Sap. 3. manus: vt capite Sapientiæ tertio: Iustorum animæ in manu Dei sunt: Et Amos. 7 Amos capite septimo: Ecce dominus, inquit, stans super murum litum, & in manu eius trulla cæmentarij. Vbi pro manu est in Hebræo vocabulum nostrū Iadh: & pro trulla cæmentarij est vnicum nomen, nempe אנך Anac, quod non solùm trullam cæmentarij significat: sed etiam perpendiculum. Quare potest etiam locus ille verti. Et in manu eius perpendiculum plumbeum. Solent enim cæmentarij, & ædificatores perpendiculo vti ad perspiciendum, sit ne murus rectus, & ad amussim constructus, an non. Est instrumentum illud linea habens plumbeum celindrum paruum appensum, quo à summo ad imum æquabilitatem ædificiorum fabricatores perpendunt. Describit diuinus vates filium Dei vt architectum, qui venturus erat ad magnificum ecclesiæ templum ædificandum. Habet autem in manu trullam, vt vitæ nostræ foramina, rimas, defectiones à recta rationis præscriptione auersas resarciat, instauret, & reficiat: & perpēdiculum, vt nostra corrigat flagitia. Vt enim murorū vitia si quā in Similitudo. partē se inclinent, corrigūtur ad perpēdiculū: sic scelera seueritate iustitiæ emēdātur. Vult Deus, vt ædificiū vitæ nostræ sit ad normam suæ voluntatis cōstructum. Hæc est huius loci intelligentia, si perpēdiculum legas cum multis: & trullā cæmētarij cum editione vulgata, quæ est verissima & integerrima. Sed mirabilis quidem est septuaginta interpretum hoc loco translatio: ita enim habent: καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ἀδάμας. Hoc est, Et in manu eius adamas. Adamas in singulari pro numero posuerunt multitudinis, more sacrarum literarum: diuus enim Hieronymus libro. 2. aduersus Iouinianum, & Hieron. diuus Augustinus libro. 5. de Genesi ad literā capite. 10. & in explanatione in psalmum. 108. aiunt vti aliquando diuinam Augu. scripturam singulari numero pro plurali. Qui sunt hi adamantes, quos Deus habet in manu sua, nisi viri iusti & constantes, qui propter ipsum Deū cruciatus, contumelias, calamitates, exilia, mortem acerbissimam toleranter ferunt. Ezechieli Ezech. 3. viro firma ac stabili virtute ornato, omni nobilitate & sapientia præstanti dixit Deus: Vt adamantem, & vt silicem dedi faciem tuam: ne timeas eos. Hieronymus in caput septimum Zachariæ: Hieron. Adamas, inquit, lapis fortissimus adeò durus est, vt omnia metalla confringat, & ipse non confringatur ab vllo: vnde à Græcis ἀδάμας. Hoc est indomabilis dicitur. Et in caput septimū Amos trāsferēs verba Xenocratis: Adamas, inquit, Xenocr. sui nominis lapis est, quem Latinè indomitum possumus appellare, quòd nulli cedat materię, ne ferro quidē. Nā si ponatur sup incudē, & graui ictu feriatur mal-

lei, antea incus & malleus vulnus accipiunt, quam adamas conteratur. Et paulo pòst: Hic lapis durissimus & indomabilis solùm cruore hircorū dissoluitur. Idē
Plinius. ait Plinius libro 37. Vnde apud veteres erat adamas fortitudinis hieroglyphicum
Pierius authore Pierio Valeriano, ob eius indomitum robur, & insuperabilem vim. Nam vir fortis & constans iniurias, ærūnas, & tormenta erecto ac inuicto animo subit: nulli calamitatum generi succumbit: nihil pro Christo intolerandum arbitratur. Nonne apostoli & martyres adamantes Indici fuerunt omnibus numeris absoluti? Nonne multi inueniuntur, qui Christi amore flagrantes propter eum incredibiles sustinent calamitates, propter quem omnes procellas & tempestates ducunt esse subeundas? Inueniuntur quidem: qui non solùm stimulos dolorum, sed mundi fulmina contemnunt: & diuitias, magistratus, voluptates, & ea adque plerique mortalium aspirant, despiciunt, ac pro nihilo ducunt. Hi nunquam se huiusmodi calamitatibus obieciffent, nisi essent firmitudine roboratiac nisi de Deo, & altera vita cogitassent. Sed intelligunt exiguum esse curriculum huius vitæ, & in altera immensum gloriæ: hanc esse fluxam & mortalem, alteram verò stabilem & æternam. Ac quamuis hîc varijs premantur rerum aduersarum telis, nunquam tamen ego ærumnosos illos ac infelices arbitrabor. Non enim magnitudo animi eorum torquetur, non firmitudo, non constantia, non vlla virtus: non denique animus ipse, qui virtutibus tāquam mœnibus septus expugnari non potest, nec torqueri, nec frangi. Quare nec periculis, nec minis, nec morte ipsa terrentur; imò non hircorum, sed proprio sanguine decorantur. His aiunt mortem esse terribilem, qui ducuntur mūdi voluptatibus, non ijs, qui aspirant ad cœlestia, quorum laus emori non potest. Hi firmitudine ac fortitudine septi à vita potius, quàm à Christi charitate dimouentur. Videte Orientalē illum cœlestēmq; adamantem omnibus constantiæ gradibus munitum; apostolum Paulum aientem ad Romanos octauo: Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio, an gladius? Quasi dicat: nihil horum. Et paulo pòst: Certus sum, quia nec mors, nec vita, nec angeli, nec principatus, nec virtutes, nec instantia, nec futura, nec fortitudo, nec altitudo, nec profundum, nec creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu domino nostro. Sed vnde viris pietate & iustitia præstantibus tanta prouenit fortitudo, tamque admirabilis constantia? Ex eo certè, quia eos Deus tenet manu sua. Hoc quidem est, quod ait diuinus vates Amos: Et adamas in manu eius. Et capite tertio libri Sapientiæ ait scriptura. Iustorū animæ in manu Dei sunt. Et capite primo Apocalypsis ait Ioānes de Christo loquens: Habebat in dextera suas stellas septem: hoc est multos iustos. Et ipse Christus apud Ioannem decimo: Non rapiet eos quisquam de manu mea. Inde manat firma illa, perpetua, & immortalis constantia nulla vi cruciatuum labefactata, nec conuulsa, qua illi sunt prediti, qui similes adamantibus præclaram eximiamque pulchritudinem adamarunt.

[Right margin: Rom. 8. / Amos / Sap. 3. / Apoc. / Ioan. 10]

¶ *Species quarti similis filio Dei.* Symmachus Symm.

[illegible] Chaldæ[illegible] [illegible] Chaldæ[illegible] [illegible] Sy[illegible] at [illegible] Valet[illegible] [illegible] & [illegible], [illegible], & Felix Pra[illegible] [illegible] & cul [illegible] At Hic [illegible] נשקו בר [illegible] Ver[illegible] [illegible] In [illegible] Et [illegible] [illegible] Dæ[illegible]

[illegible], A[illegible] [illegible] & [illegible] & [illegible] Et [illegible] & [illegible] cæci [illegible] & [illegible] cur [illegible] A[illegible] Græ[illegible] [illegible] Hebr[illegible] [illegible] Cha[illegible] [illegible] Chal[illegible] [illegible]

ostendetur populo in sacrificio missæ super capitibus sacerdotum. Sacerdotes enim ob dignitatis altitudinem montes appellantur. Non solùm Christiani catholici, sed etiam nonnulli ex Hebræis huius sacrosancti sacramenti veritatem
Hardas. asseruerũt. Hi sunt, R. Moses Hardasan
Cahana in psalmum. 136. R. Cahana in caput Ge
Iudas. nesis. 49. R. Iudas in caput vigesimũno-
Simeon. nũ Numerorũ. R. Simeon in psalmũ. 136
Ionath. R. Ionathas in libro collectionum. Hi extiterunt ante aduentum Christi, & astruerunt fore, vt iuxta diuinas scripturas Messias esset cibus cœlestis, qui in quodam sacramento, & admirabili sacrificio sub speciebus panis & vini contineretur.

Argumentum quarti capitis.

EPISTOLA Nabuchodonosoris, in qua ipse narrat sõniũ, quod ei Daniel explanauit, de amissione regni, & habitatione cum bestijs, de eius in regnum restitutione, & de gratijs, quas Deo agit ob immortalia beneficia, quæ ipse Deus in illum cõtulerat, digna quidem, de quibus nec ille, nec ætas vlla conticescat.

Caput quartum.

A EGo Nabuchodonosor quietus eram in domo mea, & florens in palatio meo:

somnium vidi, quod perterruit me. Et per me propositum est decretũ, vt introducerẽtur in conspectu meo cuncti sapientes Babylonis, & vt solutionem somnij indicarent mihi. Tũc ingrediebãtur arioli, magi, Chaldæi, & aruspices: & somniũ narraui in conspectu eorum: & solutionem eius non indicauerũt mihi: donec collega ingressus est in cõspectu meo Daniel, cui nomen Baltassar, secundum nomen Dei mei, qui habet spiritum deorum sanctorum in semetipso: & somnium coram ipso locutus sum. Baltassar princeps ariolorum quoniam ego scio, quòd spiritum sanctorum deorum habeas in te, & omne sacramentum non est impossibile tibi: visiones somniorum meorum quas vidi, & solutionem earum narra. Visio capitis mei in cubili meo. Videbam: & ecce arbor in medio terræ: & altitudo eius nimia. Magna arbor & fortis, & proceritas eius contingens cœlum: aspectus illius erat vsque ad terminos vniuersæ terræ. Folia eius pulcherrima, & fructus eius nimius: & esca vniuersorum in ea. Subter eam habitabant animalia & bestiæ: & in ramis eius conuersabantur volucres cœli: & ex ea vescebatur omnis caro. Videbam in visione capitis mei: & ecce vigil & sanctus de cœlo descendit: clamauit fortiter, & sic ait: Succidite arborem, & præcidite ramos eius: excutite folia eius, & dispergite fructus eius: fugiant bestiæ, quæ super eam sunt, & volucres de ramis eius. Veruntamen germen radicum eius in terra sinite: & alligetur vinculo ferreo, & æreo in herbis, quæ foris sunt: & rore cœli tingatur: & cum feris pars eius in herba terræ. Cor eius ab humano commutetur, & cor feræ detur ei: septem tempora mutentur super eum. In sententia vigilum decretum est, & sermo sanctorum, & petitio, donec cognoscant viuentes, quoniam dominatur excelsus in regno hominum, & cui-

cunque

cunque voluerit, dabit illud: & humilimum hominem constituet super eum. Hoc somnium vidi ego Nabuchodonosor rex: tu ergo Baltassar interpretationem narra festinus, quia omnes sapientes regni mei non queunt solutionem edicere mihi: tu autem potes, quia spiritus sanctorum deorum in te est.

Explanatio.

EGO *Nabuchodonosor quietus eram.* Hoc est, cùm ego rex Babylonius in summo otio versarer conquiescentibus bellis, & in aula mea ad eximiā gloriam florescerem, obiecta sunt mihi dormienti visa quædam, quæ me deterruerunt. Posuit nomen suum tunc in orbe terrarum illustre, vt firmius esset testimonium suū: & ita pateret veritatis monimentum. Hîc incipit caput quartum
Hieron. iuxta Hieronymi & Alberti magni cō
Albert. mentarios, & communem bibliorū editionem. Nonnulli tamen illud incipiunt à verbis illis in fine tertij capitis positis. Nabuchodonosor rex omnibus populis: vt ibi obseruauimus.

¶ *Somnium vidi, quòd perterruit me.* De eodem Nabuchodonosore dictum est e-
Sup. 2. tiam capite secundo: Vidit somnium, & conterritus est spiritus eius. Somnijs turbabatur, quia mundi felicitas & rerū prosperarum ludibria somnia sunt, quibus terremur. Non nobis res solidæ, sed vmbræ terrorem inferunt. Esse autem mundi opes & vanitates somnia & vmbras, ostendimus secundo capite.

¶ *Cogitationes meæ in stratu meo.* Hoc est, cogitationes, quæ ascenderunt in cor meum, dum in lecto meo iacerem. Et visiones capitis mei, id est visa in somnijs me permiscuerunt & exagitarunt. Insolita enim visa præsertim noctu solent admiratione ac metu intuentes perterrere. Dicuntur autem visiones, quia etsi vna tantùm sit, multas tamen habet partes. Et dicuntur visiones capitis, quia tota visio fuit imaginaria: vis autem illa dicta imaginatiua à philosophis in capite est, in quo spiritus sunt animales & naturales, qui formas & similitudines rei visæ puriores vehunt.

¶ *Tunc ingrediebantur arioli.* De his sapientium generibus, & nominibus dissseruimus capite secundo.

¶ *Et solutionem eius non indicauerunt mihi.* Non est mirum: nam vt capite secundo epistolæ prioris ad Corinthios ait a- 1. Cor. 2.
postolus: quæ Dei sunt, nemo cognouit nisi spiritus Dei. Duobus Pharaonis famulis ob somnia quorum interpretatio eos latebat, tristibus dixit Ioseph: Nun- Gen. 40
quid non Dei est interpretatio? Scriptum est apud Esaiam. 29. Perdam sapientiam Esa. 29.
sapientum, & prudentiam prudentum reprobabo. Id quod refert diuus Paulus capite primo prioris ad Corinthios. Nes- 1. Cor. 1.
cierunt sapientes Babylonis somnium regi interpretari: nec ipse illud intellexit, donec veniret collega Daniel, qui illud exposuit. Collega dicitur qui alicuius cū altero officij, aut dignitatis, aut potestatis est, aut in eodem habitat collegio: aut est alteri familiaris. Vocat rex Danielem collegam suum propter familiaritatem: & quòd cū eo regnum gubernaret. Vel sapientum Babylonis collegam, quòd illis familiariter vteretur.

¶ *Secundum nomen Dei mei.* Hoc est ex nomine Dei mei. Acsi dicat: qui appellatur Baltassar, quemadmodū appellatur Deus meus. Ita eum in principio admira-

tus

tus sum, vt nomen illius Dei, quem tunc præcipuè colebam, illi imposuerim.

¶ *Qui habet spiritum deorum sanctorum.* Loquitur more gẽtilium, qui multos esse deos præditos sanctitate putabant. Vel per sanctos deos intelligit cœlestes illos spiritus, quos angelos vocamus. Diuus

1.Cor. 8 enim Paulus in epistola priore ad Corinthios capite. 8. deos pro angelis vsurpat, cùm ait: Etsi sunt, qui dicantur dij siue in cœlo, siue in terra: siquidẽ sunt dij multi, & domini multi: nobis tamẽ vnus est Deus. Dij multi in cœlis sunt angeli: in terra verò sunt viri iusti, & illustres: de

Psal. 81. quibus ait psalmographus: Ego dixi: dij estis, & filij excelsi omnes. At hi dicuntur dij per participationem quandam, & res creatæ sunt: creator autẽ est Deus

Deut. 6 per naturam. De eo dictum est Deuteronomij sexto: Deus vnus est: de illis ve-

Psal. 85. rò psalmo. 85. Non est similis tui in dijs domine: & non est secundum opera tua.

Psal. 96. Psalmo. 96. vbi nos habemus: Adorate eum omnes angeli eius: pro angelis est in Hebræo Elohim, quod nomẽ & deos significat & angelos. Hac ratione ductus

Hieron. vertit Hieronymus locum illum: Adorate eum omnes dij. Vbi per deos intelliguntur angeli, non autem dij, de quibus

Psal. 95. dictum est psalmo. 95. Omnes dij gentium dæmonia.

¶ *Et omne sacramentum non est impossibile tibi.* Hoc est, nullum est mysterium tam abstrusum & arcanum, quod tu non possis interpretari. Eam obcausam repete mihi somnium meum, accommodans singulis eius partibus partes interpretationis.

¶ *In medio terræ.* Hoc est, in ciuitate Ba

Alfrag. bylonis, quæ iuxta Alfragani sentẽtiam est in quarto climate. Cosmographi terram secundum latitudinem in septem partes diuisere, quæ climata appellantur. Ex quo colliges, quartum clima esse medium terræ habitabilis, in quo sita fuit Babylon. Quam obcausam arbor illa visa fuit in medio terræ. Non me fugit nostri temporis mathematicos terram in nouem climata diuidere, vt ait Petrus Apianus in libro cosmographi- Apian.

co. Sed veteres astrorum periti septem duntaxàt climata posuerunt. Hæc Babylon fuit quondam totius Chaldææ caput, regia Nabuchodonosoris. Fuit euersa à Cyro & Dario: & postea modo quodã instaurata: & vocata Seleucia, vt Stra- Strabo.

bo & Stephanus existimant: de qua non- Stepha.

nulla diximus in primum caput.

¶ *Magna arbor & fortis.* Possunt verti verba hæc: Creuit arbor, & vires acquisiuit. Appellatur hæc arbor magna propter regni magnitudinem, & fortis, propter exercituum fortitudinem. Sequitur. Et proceritas eius contingens cœlum. Hoc potest ad Nabuchodonosoris superbiam & insolentiam referri: dixit enim, vt ait Esaias quadragesi- Esai. 41.

moprimo: Ascendam super altitudinem nubium, similis ero altissimo. Hæc ingẽs arbor erat ipse Nabuchodonosor, foliorum tegmine, fructuumque vbertate ornata: quæ excisa est, non euulsa, vt ei explicauit Daniel. Creuit, & ascendit in sublime ob rerum prosperarum affluentiam: vt insignior esset eius occasus: mundus enim arridet, vt sæuiat, extollit, vt deprimat: blanditur, vt fallat.

Vidi impium superexaltatum, ait diui- Psal. 36.

nus ac regius vates, & eleuatum sicut cedros Libani: transiui, & ecce non erat: quæsiui eum, & non est inuentus locus

 eius,

eius. Solent nanque potentes homines ex illustri & florente rerum statu in summas calamitates præcipitari. Illud est ad aduertendum tam apud Dauidē, quàm apud Danielem principes & magnates cum arboribus comparari. Eodem modo apud Ezechielem capite decimoseptimo loquens Deus de superbo Sedechia, & de humili Zorobabele: Scient, inquit, omnia ligna regionis, quia ego dominus humiliaui lignum sublime, & exaltaui lignum humile. Et capite trigesimoprimo loquens de felicitate regis Assyriorum comparat illum cum arbore altissima omnes alias proceritate superātē. Sed in his duobus locis nō solùm principes, sed etiam alij homines arbores vocantur. Solet enim scriptura sacra homines arbores vocare: vt in euangelio: Omnis arbor quæ nō facit bonum fructum, excidetur, & in ignem mittetur. Et alio loco: Fit arbor, ita vt volucres cœli veniant, & habitent in ramis eius. Et capite septimo Apocalypsis: Vidi quatuor angelos stātes super quatuor angulos terræ, tenentes quatuor ventos terræ, ne flarent super terram, nec super mare, nec in vllam arborem. Quæ vt Victorinus ait, ad tempora Antichristi referuntur: quādo angeli mali, & Antichristi satellites in omnibus quatuor orbis terrarum partibus conabuntur cohibere euangelicos concionatores, ne aura salutaris doctrinę mundum per terram & mare significatum recreent, nec homines nomine arborum intellectos erudiant. Aristoteles in libris de anima hominem ait esse arborem inuersam: nam capillos capitis tāquam radices in superiorem partem protendens per eos accipit nutrimentum. Id quod non multo antè dixerat Plato.

Ezec. 17. Ezec. 31. Matth. 3. Luc. 3. Matt. 13. Apoc. 7. Victor. Aristot. Plato.

Porro arbor radices habet in terra fixas, homo autem in cœlo: nam arbor ex terra, homo verò ex cœlo nutritur. Vnde de ecclesia dictum est septimo Cāticorum: Comæ capitis tui sicut purpura regis iūcta canalibus. Hoc est capilli capitis tui pulchri velut purpura regis tanquam radices accipiunt nutrimentum à cœlestibus riuis. At vir pius & iustus arbori fœcundæ similis est insitæ iuxta dulcia flumina, quorum vberrimis aquis irrigatur, lætissimorum fructuum copia exornata: admirabiles enim fert virtutum fructus, & illos quidem tempestiuos, semper virescens, nullos vnquam æstus reformidans. Id significare volens diuinus psaltes: Erit, inquit, tanquam lignum, quod plantatùm est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo. Quam similitudinē Ieremias etiam capiti decimoseptimo mandauit. Per arborem verò intellige palmam, iuxta illud psalmi. 91. Iustus vt palma florebit. Vt illa tenuis incipiens ab imo cōtra aliarum plantarum naturam crescēdo superius vastior efficitur, & quanto sublimior, tanto in altum redditur latior & robustior: sic viri pietate ac iustitia præstantes in terrenis ac humanis artificijs & studijs debiles sunt, in cœlestibus fortes, semper in virtute proficiunt, & longius atque distantius se studiosos Dei exhibent, quàm seculi fuisse meminerunt. Ac vt arbor non solùm ad sui ornamentum & perpetuitatem fructus fert, sed etiam vt illis afferat alijs vtilitatem: sic illi fructuosi sunt: sed ita vt non solùm sibi, sed alijs quærant commoditates, in illis iuuandis occupati. Sed multi sunt velut arbores steriles, similes taxo venenatæ, qui excisi in ignem æternum proijcien-

Cant. 7. Psal. 1. Iere. 17. Psal. 91. Simile. Simile.

cientur, vbi pœnas luent scelerum suorum. Iam enim, vt verbis vtar Ioannis
Matt.3. Baptistæ apud Matthæum tertio, securis ad radicem arboris posita est. Improbos homines flagitijs contaminatos appellat
Iud. Iudas Thaddæus arbores autumnales, infructuosas, bis mortuas, eradicatas. Cùm enim vita priuantur impij, bis mortui sunt, quoniam & corporis & animę mortem subeunt, & in tenebras sempiternas relegantur. Vocantur autem autumnales, quia in fine autumni arbores non solùm carent fructu, sed etiam folijs. Nam nec fructum ferunt virtutum, nec folijs decori exterioris ornantur. Sunt nonnulli folijs quidem vanæ ostentationis exterius tecti, sed omni vera honestate spoliati: solidæ probitatis germanæque iustitiæ vim nullam tenent: vmbra tantùm, & simulatis imaginibus vtuntur. Hi sunt arbore illa significati, de qua ita ait Mat-
Matt.21 thæus vigesimoprimo: Videns Iesus fici arborem vnã secus viam venit ad eam: & nihil inuenit in ea nisi folia tantùm. Et ait illi: Nunquam ex te fructus nascatur in sempiternum. Et arefacta est continuò ficulnea. Nomine foliorum simulatio virtutis, & honestatis venditatio intelligitur: per fructus autem quibus arbor illa carebat, solida bonitas, & absoluta ratio significatur. Itaque illa designantur illi, qui sunt artificio simulationis eruditi, qui cùm maximè fallunt, id agũt, vt boni viri esse videantur. At nos ita debemus actiones nostras ad certam rationis normam dirigere, vt possimus cum fructuosis & excellentibus arboribus cõparari. Sed opus est, vt animi humilitatẽ
Similitudo. colamus. Nam quemadmodum arbores quanto profundiores mittunt radices, tãto altius crescunt: sic nos quãto submissiores fuerimus per humilitatem, tanto erimus altiores per virtutem. Et vt arbor in terra fixa est stipite, sed ramis tendit in sublime: sic nos existentes corpore in terra ascensuri sumus animo in cœlum, Similitudo. vbi nostræ cogitationes sunt figendæ ac locandæ. Et ita de nobis dicetur. Et proceritas eorum tangens cœlum: quod hoc loco dicitur de Nabuchodonosore: sed multo aliter: nam de illo dictum est propter eius superbiam & arrogantiam: de nobis autem dicetur propter humilitatem, & humanarum opum despicientiã. Ille vanis ac fluxis rebus ducebatur: nos autem ad cœlestes æternásque sumus aspiraturi.

¶ *Aspectus illius erat vsque ad terminos vniuersæ terræ.* Erat hæc arbor insignis in omni terra Chaldæ. Vel in omni orbe terrarum. Acsi dicat: Nulla erat in mũdo regio, nulla natio, in qua non esset huius arboris notitia. Hiperbolica locutio est. Sequitur. Folia eius pulcherrima. Hoc est exteriora eius ornamenta valde visenda ac decora erant, vt vestes, aulæa, vasa aurea & argentea, signa, tabulæ, tecta marmorea ebore & auro fulgentia, equites, satellites, & alia huiusmodi. Fructus sunt opes, tributa, regna, & imperia: quæ omnia viri sapientes in bonis rebus, aut expetendis nunquam esse duxerunt. Transeunt enim, vt in libro Sapientię scriptũ Sap.5. legimus, sicut vmbra, & sicut nũtius præcurrens, & tanquam nauis, quæ pertransit fluctuantem aquam, cuius cùm præterierit, non est vestigium inuenire. Vnde Dauid psalmo. 61. Diuitiæ, inquit, si af- Psal.61. fluant, nolite cor apponere. Et psalm. 48. Psal.48. Relinquent alienis diuitias suas: & sepulchra eorum domus illorum in æternum. Et Christus Deus noster apud Mat- Matt.6.

thæum sexto: Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra. Solent enim diuitiæ & exteriora ornamenta pretiosa nocere, nisi prudentia, & mortis memoria adhi-
Similitudo. beatur. Palma non crescit, nec lætos edit fructus in terra fertili & pingui: gaudet terra leui, sabulosa, nitrosa, & infrugifera
Plinius. authore Plinio libro tertiodecimo naturalis historiæ. At vbi terra pinguis est, aspergunt coloni salem non longè à ra-
Plinius. dicibus surculi, vt ait idem Plinius. Et
Palladi. Palladius ait oportere iuxta eius radices non solùm mittere salem, sed cinerem. Eodem modo homo in rerum prosperarum fœcunditate, & mundi fertilitate satus, diuitiarúmque affluentia nutritus nec fertur in contemplationis excelsitatem, nec fruges fundit virtutum, nisi sibi adhibeat salem prudentiæ, quo diuitias dispenset, ac disponat: & cinerem memoriæ mortis, quo in gyrum rationis & doctrinæ ducatur, vt sibi consulat, finẽ suũ perspiciat, & rerum humanarum varieta-
Leuit. 2. tem interitúmque intueatur. Eam ob causam præcipiebat Deus capite secundo Leuitici, vt in omni sacrificio offerretur sal:
Coloss. 4 quo vt ait capite quarto ad Colossenses apostolus, sermo noster est condiendus. Quibus in locis per salem prudentia si-
Exo. 27. gnificatur. Et capite. 27. Exodi fuit à Deo decretum, vt fierent lebetes ad suscipiendos cineres: hoc est, vt animos ad mor-
Eccle. 7. tis memoriam præpararemus. Vnde Ecclesiasticus: In omnibus, inquit, memorare nouissima tua: & in æternum non peccabis. Et ita non tibi folia pulcherrima nocebunt.

¶ *Esca vniuersorum in ea.* Hoc est, omnia animalia pomis huius arboris vescebantur. Et subter ea habitabant animalia & bestiæ. Idest, omnes homines vmbram eius requirebant, siue essent simplices per animalia intellecti, siue feroces cũ bestijs comparati. Vel per animalia & bestias indifferenter homines intelliguntur.

¶ *In ramis eius cõuersabantur volucres cœli.* Aues aeris in ramis eius cõcinebãt, quiescebãt, volitabãt. Solẽt enim aues in arboribus cubilia sibi, nidósq; cõstruere, eósq; mollissimè substernere. Poteris per volucres adulatores intelligere: vel homines leues & mendaces: vel qui dediti vanitatibus affectant opes & dignitates: vel eos, qui sunt alta mente præditi in sublime volãtes. Accipi aues & alia animalia pro hominibus est in diuinis literis satis vsitatum. Capite. 11. Leuitici vbi Deus tra- Leuit. 11.
ctat de auibus, cæterisque animantibus non comedendis ait Eusebius Cæsarien- Euseb.
sis libro octauo de præparatione euangelica illic per volucres & animantes homines significari. Quod probat authoritate Eleazari, & Aristei. Id quod Deus Eleaza. Aristie.
ait Deuteronomij vigesimoquinto: Nõ Deu. 25.
alligabis os boui trituranti: diuus Paulus capite nono prioris ad Corinthios, & 1. Cor. 9
quinto prioris ad Timotheum de con- 1. Tim. 5
cionatore euangelico interpretatur. De hominibus illud intelligitur, quod Deus ait Ezechieli: Dic omni volucri, & vni- Ezec. 39
uersis auibus, cunctisque bestijs agri: cõuenite, properate, &c. Et apud Oseam: Ose. 2.
Percutiam cum eis fœdus in die illa cũ bestia agri, & cum volucre cœli, & cum reptili terræ. In hunc modum illud po- Matt. 8. Luc. 9.
test intelligi seruatoris nostri apud euangelistas: Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos: filius autem hominis nõ habet, vbi caput suum reclinet. Concionatores & præsules publica flagitia non reprehendentes vocat Esaias canes mu-

tos

Esai.56. tos non valentes latrare, capite.56. Et de
hominibus petulantibus & efferatis scri-
Psal.21. ptum est psalmo.21. Circundederunt me
vituli multi: tauri pingues obsederũt me.
Psal.91. Et psalmo.91: Super aspidem & basilis-
cum ambulabis, & conculcabis leonem
Ezec.17. & draconem. Ezechiel capite.17. vocat
tyrannum Babylonicum aquilam gran
dem magnarum alarum. Per serpentes
homines perspicaces & solertes, per co-
lumbas verò puri & aperti significãtur.
Matt.10 Vnde Christus dominus apud Matthæũ
decimo: Estote, inquit, prudentes, vt ser-
pentes; & simplices, sicut columbæ. Qui
enim simplicitate sunt præditi, sed pru-
dentia carent, facilè ab impijs seducun-
Mat.21. Marc.11 tur, & venduntur. Quare eos qui colum
Ioan.2. bas vendebant, meritò Christus repreh-
dit, & cathedras eorum euertit. Coruo si
gnificatur homo vorax & rapax. De eo
Esai.34. illud Esaiæ intelligitur.34. Ibis & coruus
habitabunt in ea. Nempe in Idumæa, per
quam mundus significatur, cuius amato
res & habitatores ibes sunt & corui, aues
immundæ, & voracitati deditæ: iusti au-
tem non sunt hîc habitatores, sed pere-
grini, quoniam eorum patria cœlum est.
Genes.8 Ex arca Noë quæ Christianam religio-
nem designabat, missus est coruus, & nõ
est reuersus: missa est columba, & reuersa
est. In huius seculi eluuione inueniuntur
corui, hoc est homines deditì ventri &
somno, qui nihil cogitant nisi prædam,
cædes, rapinas, & alia huiusmodi scelera:
& columbæ, hoc est viri simplices, since
ritatis studiosi, à calliditate & calumnia
alieni. Coruus non redijt, aut aquis ob
rutus, aut cadaueribus allectus: rediјt au-
tem columba, quia non inuenerat requiẽ
extra arcam: viri enim pietate & iustitia
præstantes animi trãquillitatem & oble-
ctationem non sentiunt nisi in religio-
ne, & christiana philosophia, vbi mentis
serenitas inuenitur. Ioannes Baptista a-
pud Matthæum tertio appellauit phari- Matt.3.
sæos & sadducæos progenies viperarum.
Christus Deus noster apud Lucam ter- Luc.13.
tiodecimo appellauit Herodem vulpem.
Et ipse Christus apud Ioannem primo Ioan.1.
appellatur agnus: qui fuit inter duo ani
malia cognitus & perspectus. Vbi enim
nos legimus capite tertio Habacuc: In Haba.3.
medio annorum viuifica illud: habent
septuaginta interpretes: In medio duo-
rum animalium cognosceris. Fuerunt au
tem hæc duo animalia duo latrones cũ
Christo crucifixi, inter quos ipse agnitus, Mat.27.
est: nam in eius morte sol indutus est lu Marc.15
ctu, & tenebræ fuerunt in omni terra, &
velum templi scissum est in duas partes
à summo vsque deorsum, & terra mota
est, & lapides scissi sunt. Quibus visis
centurio & eius socij dixerunt. Verè fi- Luc.23.
lius Dei erat iste. Et vnus ex latronibus
eum cognouit, ad quem fuit mirabiliter
conuersus. Vel fuit à duobus animalibus
cognitus in præsepio: de quibus illud pri
mi capitis Esaiæ potest intelligi: Cogno Esai.1.
uit bos possessorem suum, & asinus præ
sepe domini sui. Vel hæc duo animalia
de quibus loquitur Habacuc, inter quæ
fuit cognitus Christus, sunt duo populi,
nimirum gentium & Iudæorum in ec-
clesia primitiua. Aspicis igitur per ani-
malia rationis expertia siue sint terrena,
siue volatilia homines significari. Vnde
pro primogenito agnus in lege offerebã
tur, & pullus colũbæ, siue turtur: aut duo
turtures, siue duo pulli columbarum: vt
duodecimo Leuitici diuinæ literæ memo Leuit.12
riæ prodiderunt. At beatissima deigeni-
trix Maria non obtulit agnum in tem-
plo

plo pro filio suo vnigenito, quia ipse agnus erat, qui tollit peccata mūdi. Et quia ob summam paupertatem hostiam diuitum offerre non potuit, sed inopum. Obtulit autem, vt Lucas capite secundo testatur, par turturum, aut duos pullos columbarum. Per columbas quæ in cōgregatione vitam degunt, intelligitur vita actiua: per turtures autē solitudinem diligentes contemplatiua. Sed quoniam vtraque vita non potest esse perfecta sine charitate, quæ vt ait capite tertio ad Colossenses apostolus, est vinculum perfectionis, offerebatur par turturum, aut columbarum: quia charitas minus quàm inter duos esse non potest, quæ in verbo, par, denotatur. Non offerebantur Deo luscinię seu philomelæ, non casitæ, non alciones, non merulæ, non cygni, nō fringellæ, non aliæ huiusmodi aues cantus iucunditate præcellentes: sed turtures & columbi, quorum cantus est gemitus & meditatio. Ideo Ezechias dicebat apud Esaiam. 38. Meditabor vt columba. Et Canticorum secundo ait sponsus: Vox turturis audita est in terra nostra. Idest vox spiritus, qui vt ait apostolus octauo ad Romanos, postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Attende quid pro primogenitis offerebatur, agnus animal simplex & mansuetum, & turtures & columbæ. Nolebat Deus, vt sibi offerrentur lupi rapaces, non sues lutulenti, qui in sordibus voluntantur: non canes latrātes & mordentes: non vulpes malitia & fallacijs occupatæ: non pauones vanitatibus dediti circuitum cauda facientes: sed animantes mūdæ & simplices. Nō ei grati sunt prædones, non voluptarij, non obtrectatores, non fraudulenti, non vani, non denique improbi, qui in republica

Luc. 2. / Ioan. 1. / Luc. 2. / Colos. 3. / Esai. 38. / Cant. 2. / Rom. 8.

violanda dolos concipiunt, seque flagitijs contaminant: sed qui pietatem colunt & iustitiam, qui vitam ad certam rationis normam dirigunt, & officiorum momenta perpendunt. Et quoniam per animalia rationis expertia significantur homines, qui ea multis in rebus volunt imitari, aiebant Ægyptij conuerti homines in bestias: à quibus Pythagoras animarum migrationem in dispari genera beluarum assumpsit, vt ait libro decimo de præparatione euangelica Eusebius Cæsariensis. Ac à Pythagora dogma illud accepit Plato, qui ait in Phædone & Phędro animam immortalem compotē rationis ad animalia rationis expertia descendere. Non quòd anima incorporea, quam diuinam appellabat, in beluarum corpora ingrediatur: sed vult cum Pythagora, & veteribus Ægyptijs significare, vt mea fert opinio, homines eorum animalium nomina sortiri, quorum mores imitantur. Nam diuinus psaltes: Nolite, inquit, fieri sicut equus & mulus, quibus non est intellectus. Acsi dicat: Nolite tradere vos ipsos libidinibus & cupiditatibus, equósque & mulos impetu ac stimulis turpitudinis & ferocitatis exultantes imitari. Et psalmo. 48. Homo cùm in honore esset, non intellexit: comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis. Vel vt potest verti ex Hebræo: Homo in honore esset, nō permansit: cōparatus est cum beluis insipiētibus, quæ intereunt. Itaque tritum est satis, homines cum feris, alijsque animalibus intelligentię minimè capacibus cōferri. Hinc natam esse arbitror infamē illam de animarum transitu in bestias opinionem: quæ si rectè intelligatur, non poterit improbari. Hermes Trismegistus qui eam

Pytha. / Eusebi. / Plato. / Psal. 31. / Psal. 48. / Trisme.

more

[illegible] terra [illegible]

[illegible] & ad regnum reuoc[illegible] [illegible] subd[illegible] Veruntamen ger[illegible] eius in terra finite. Perpé[illegible] [illegible]mana [illegible] varietate. Quia [illegible] prosperita[illegible] fuit in ca[illegible] [illegible]rsa. Vt peri[illegible]losa est [illegible] [illegible] sententiam [illegible] corpo[illegible] [illegible] tissima [illegible] [illegible] ren [illegible] [illegible] 2.

[illegible] Id [illegible]

¶ [illegible]

¶ *Et septem* [illegible] [illegible] verti[illegible] [illegible] d[illegible] [illegible] Al[illegible] [illegible] pre[illegible] Mul[illegible] [illegible] Q[illegible] b[illegible] m[illegible] a[illegible] ci[illegible] Et ta [illegible]

¶ [illegible] V [illegible]

¶ [illegible] D[illegible]

[illegible] & que [illegible] cælorum [illegible] Deum [illegible] exti[illegible] Deus [illegible] Superbũ [illegible] dominũ, & [illegible] deiecit Deus [illegible] fiorum [illegible] Nabuchodonosor [illegible] superbus [illegible], qui [illegible] locauerat, in qua [illegible], regno ad tempus [illegible] proiecit. Vnde [illegible] Ar[illegible] [illegible] Quod [illegible]

[illegible] in [illegible] vtil [illegible] plu [illegible] tes præ [illegible]. V[illegible] pro[illegible] aer [illegible] gunt [illegible] causque [illegible] plurimæ agit [illegible], qui [illegible] bio elati tendunt in [illegible] tingit, qui de se submisse [illegible], [illegible] ræ humilitatis amore [illegible].

Tunc Daniel [illegible] pit intra se [illegible] hora [illegible] Respondens autem rex [illegible] nium & interpretatio eius non [illegible]. Respondit Baltassar, & dixit: [illegible] somnium his qui te [illegible] unt: & interpretatio eius hostibus tuis sit. Arborem quam [illegible] atque robustam, cuius [illegible] lum, & aspectus [illegible] ram[illegible] eius pulc[illegible] [illegible] eius nimius & e[illegible] sub eam habitantes [illegible] mis eius commorantes aues [illegible] rex, magni[illegible] do [illegible] & [illegible] Qu[illegible]

eius in terra dimittite, & vinciatur ferro, & ære in herbis foris, & rore cæli conspergatur, & cum feris sit pabulum eius, donec septem tempora mutentur super eum: hæc est interpretatio sententiæ altissimi, quæ peruenit
E *super dominum meum regem. Eijcient te ab hominibus, & cum bestijs ferisq́ erit habitatio tua. Et fœnum vt bos comedes, & rore cæli infunderis. Septem quoque tempora mutabuntur super te, donec scias, quòd dominetur excelsus super regnum hominum, & cui cunque voluerit, det illud. Quod autem præcepit, vt relinqueretur germen radicum eius idest arboris: regnum tuum tibi manebit, postquam cognoueris potestatem esse cælestem. Quamobrem rex consilium meum placeat tibi, & peccata tua eleemosynis redime, & iniquitates tuas misericordijs pauperum: forsitã ignoscet Deus delictis tuis. Omnia hæc venerunt super Nabuchodonosor regem.*

¶ *Tunc Daniel.* Audito somnio cogitabundus stetit Daniel, interpretationem eius circiter horam vnam in animo versans, & Deum obsecrans, vt sibi veritatẽ aperiret. In illo temporis spatio recollegit in se spiritum suum, totúmque ad Deum extulit cum pijs precibus, & feruente animi affectu: vt regi honorem seruaret, & veritatem silentio non præteriret.

¶ *Et cogitationes eius conturbabant eum.* Quia mentis oculis diuino lumine illustratis aspexit grauissimam regi imminere calamitatem: & timebat eam illi significare.

¶ *Somnium & interpretatio eius non conturbent te.* Videns Nabuchodonosor Danielis timorem, & conturbationem, quã fortasse vultus pallore ostendebat, hortatus est eum, vt ea sine metu verè ac simpliciter diceret, quæ animo intuebatur. Qua in re personam gesit pœnitentis, qui ad quodlibet supplicium debet esse paratus: iuxta illud psalmi. 37. Quoniam ego in flagella paratus sum. Et illud psalmi. 107. Paratum cor meum Deus, paratum cor meum. Psal 37. Psa. 107

¶ *Somnium his qui te oderunt.* Subauditur eueniat. Ostendit Daniel pietatem suam erga regem, cuius ærumnas dolebat: easque eius hostibus precabatur. Quod est intelligendum seruata diuina voluntate, & seriẽ æquitatis & iustitiæ.

¶ *Arborem quam vidisti.* Interpretatur Daniel somnium regi, de regni amissione, & habitatione cum bestijs, ac tandem de eius in regnum restitutione.

¶ *Succidite arborem.* Subaudi: totam: nõ ramum vnum duntaxat; sed totam arborem resecate: non enim vnam tãtùm prouinciam ab eo separandam esse sciebat, sed vniuersum imperium. Quanquã arbori florenti, amœnæ, ornatę tegmine viridium foliorum ramus vnus, aut alter excidatur, tamen non omnino amittitur eius pulchritudo: nam pro illo qui secatur, alter succedit, & vtilior fortasse, atque præstãtior. Ita tametsi ciuitas vna, aut prouincia deficiat à rege, aut ab eius hostibus capiatur: non ideò tamen adhibenda est desperatio: nam eius locum alter occupabit fortiter expugnata & acquisita. Nihil semper floret: succedit ętas ætati, & res humanæ fiunt mutationibus subiectæ. Eodem modo in republica quã uis nobilis quidam ciuis, prudentia, iustitia, & amore patriæ ornatus obeat suum diem: non tamen eam obcausam amittenda est spes conseruationis reipublicæ: non enim deerit alius, qui sit ijsdem quãlitatibus præditus. Similiter si quidam sit scelerbus imbutus, non statim dicendum Similitudo.

dum est perijsse rempublicam aut collegium: nam pro illo eiecto accipietur alius virtute munitus. In collegio Christi Iudas erat, qui tradidit dominum: sed non ob huius flagitia fuit sodalitiũ euersum: loco enim Iudæ traditoris fuit fidelis Matthias electus & subrogatus. Deplorauit Roma interitum Sulpitij, cui ad summam gloriæ eloquentiæ florescẽti ferro vita erepta est: sed mansit Cicero, cui fuerat palma eloquentiæ reseruata. Itaque quandiu truncus cum radicibus & aliquibus ramis manet in terra fixus, etiamsi ramus vnus aut alter resecetur, non tamen est statim de arboris interitu cogitandum. Id intelligens inclytus dux Florentiæ pro insigni accepit magnam ac proceram arborem multis ramis opacam, quodam tamẽ exciso, cum hac litera. Vno auulso non deficit alter. Vnde vir sapiens & iustus irridet mundi sæuitiam & calamitatem: nam si ei abstulerit diuitias, manebit illi virtus: si ei eripuerit dignitates, manet illi animi excellitas & magnitudo: si ei præciderit vitam, manet ei nominis amplitudo, & fama immortalis: si ei falsis testimonijs famã ademerit in hac vita, manet ei in altera gloria sempiterna. Et ita auulso vno ramo non deerit illi alter. At arbor Nabuchodonosoris superbi ac impij regis fuit tota recisa, quia fuit ei totum regnum ablatum: sed non fuit radicitus euulsa, quia fuit in regnũ restitutus. Ideo ait vigil: Succidite arborem, & dissipate illam: attamen germen radicum eius in terra dimittite. Loquitur Dei angelus cum Chaldæis.

Mat.26. Mar.14. Luc.16. Act.1.

¶ *Vinciatur ferro & ære.* Hoc est vinculis ligetur. Diuus Hieronymus ait hoc loco fuisse Nabuchodonosorem tempore amentiæ suæ ligatum, cùm perspicuũ sit, furiosos ne se præcipitent, & in alios impetum faciant, catenis ferreis astringi. Alij aiunt eum fuisse solutum, & in campo cum bestijs ambulasse. Sed omnes verum dicunt. Nam in principio amentiæ fuit ligatus: & ita intelligitur assertio Hieronymi: postea verò cum bestijs rura ac syluas vagus & solutus pererrabat: & ita intelligitur id, quod alij asseueranter affirmant. Fortasse ligatus fuit non vinculis ferreis, sed morbo illo firma & inuiolabili Dei sententia inducto. Eodem modo allocutus est Deus regem Assyriorum apud Esaiam. 37. Cùm fureres aduersum me, superbia tua ascendit in aures meas: ponam ergo circulum in naribus tuis, & frænum in labijs tuis: quod in sensu literali non de circulo & fræno ferreo intelligendum est, sed de oppressione superbiæ suæ.

Hieron. Esai.37.

¶ *Consilium meum placeat tibi.* Hoc est, sit tibi gratum monitum meum, vtere meo consilio. Sapientes indigent aliquãdo fauore regum: reges autem sapientiũ consilio. Non respuunt magnates instrui consilijs, si prudentia muniuntur. Moses dux Hebræorum omni sapientia & nobilitate præstanti paruit consilio Iethri, qui dixerat ei: Audi verba mea atq; consilia, & erit dominus tecum. Et idem Moses capite. 32. Deuteronomij de insipientibus aiebat: Gens absque consilio & sine prudentia: vtinam saperent, & intelligerent, ac nouissima prouiderent. Verba illa Dauidis psalmo. 118. Bonitatem, disciplinam, & scientiam doce me: possunt verti ex Hebræo: Bonum consilium, & scientiam doce me. Nomen enim Hebraicum disciplinam significat, & consilium, & gustum, & sermonem. Quæ omnia

Exo.18. Deut.32. Psal.118.

omnia possunt huic versiculo accommodari. Tobias capite quarto. Consilium, inquit, semper à sapiente perquire. Et Salomon Prouerbiorum secundo. Consilium custodiet te. Et capite tertiodecimo: Qui agunt omnia cum consilio, reguntur sapientia. Et Ecclesiasticus. 21. Sapientia sapientis quasi inundatio abundabit: & consilium eius sicut fons vitæ permanet. Et trigesimosecundo: Sine consilio nihil facias: & post factum non pœnitebis. At priusquam homines quæras, qui tibi faciant copiam consilij, debes Deũ in consilium adhibere, eique causam tuam cõmittere. Nam si aduersus Dei voluntatem inieris consilium: ipsum consilium te euertet. Vnde capite decimooctauo Iob scriptum est: Præcipitabit impiũ cõsiliũ suum. Et psalmo trigesimosecũdo: Dominus dissipat consilia gentium. Et Prouerbiorum vigesimoprimo: Non est sapientia, non est prudentia, nõ est consilium contra dominũ. Vel vt potest verti ex Hebræo: Non est consiliũ ante dominum. Hoc est, antequàm dominum cõsulas: prius enim à Deo, quàm ab homine consilium es petiturus. Nam hominum consilium labefactatur, & euertitur, quando Deo resistit: Dei autẽ semper manet. Id quod est psalmo quintodecimo mandatum: Benedicam dominum, qui tribuit mihi intellectum, vertit Hieronymus: Benedicam dominũ, qui dedit mihi consilium. Est enim cõsilium Dei hominis consilio præstãtius & permanentius. Vnde capite quinto Actorum apostolicorum Gamaliel sciẽtia præditus dicebat: Si est ex hominibus consilium hoc, aut opus, dissoluetur: sin ex Deo est, non potestis dissoluere.

Tob.4. Prou.2. Prou.13. Eccl.21. Eccl.32. Iob.18. Psal.32. Prou.21. Psal.15. Hieron. Act.5.

Et Dauid psalmo.31. Consilium autem domini in æternum manet. Omne bonum, vtile, & salutare consilium à Deo est, quamuis illud homines impertiant. Sed opus est eos à cõsilijs remouere, qui ad Deum non spectant, qui se sceleribus contaminãt, & vtilitatẽ ab honestate seiungunt. Beatus vir, ait diuinus ac regius psaltes, qui non abijt in consilio impiorum. Quia Roboam filius Salomonis noluit vti consilio eorum, qui alios ætate & prudentia anteibant, sed iuuenum insipientium, ideò magnam regni partẽ amisit. Abeuntes pharisæi, ait Mattheus vigesimosecundo, consilium inierunt, vt Iesum caperent in sermone. Et Marcus tertio: Consilium faciebant aduersus eum, quomodo eum perderent. Et Ioannes vndecimo: Collegerunt pontifices & pharisæi consilium, & dicebant. Quid facimus, quia hic homo multa signa facit? De impiorum Iudæorum aduersum Christum consilio dicebat Iacob Genesis.49. In consiliũ eorum non veniat anima mea. Nam vt ex puteo perturbato quicquid hauseris, perturbatum erit: sic ex animo corrupto corruptum etiam prodibit consilium. Non inficior posse aliquando ab homine improbo optimum exire consilium. Sed ponderandum est cõsilium illius, suntque eius fontes aperiendi: atque si fuerit vtile, plenum prudentiæ & fidelitatis, non est repudiandum. Nam vt vir prudens non contemnit pretiosam gemmam, quòd à capite animalis venenati prodierit: sic qui est scientia ornatus, non despicit salutare consiliũ, quòd sit ab homine impio, sed perspicace deprõptũ. Sed ego de his loquor, quæ accidũt plerũq;: solet enĩ

Psal.31. Psal.1. 3.Reg.12. Mat.22. Mar.3. Ioan.11. Gen.49 Simile. Simile.

impij impia consilia impertire. Ideo ca
Iob.22. pite.22. Iob scriptum legimus: Consilium impiorum longè sit à me. Eos alloquitur Deus apud Esaiam.30.in hunc
Esa.30. modum: Væ filij desertores, dicit dominus:vt faceretis cõsilium, & non ex me. Quales consiliarij, talia sunt consi-
Simile. lia. Vt caseus à fiscella formam recipit: ita consilium ab ingenio, vnde manat, vel bonitatem sumit, vel malitiam.

Consilia enim quæ sunt in cordibus cõpressa, necesse est eadem forma & figura prodire, qualia sunt corda ipsa, aut praua & detorta, aut recta & salutaria.
Eccl.37. Id intelligens Ecclesiasticus ait trigesimoseptimo. A consiliario malo serua animam tuam. Et diuinus citharœdus
Psal.110. psalmo.110. Confitebor tibi domine in toto corde meo:in consilio iustorum & congregatione. Eorum consilia confirmata sunt, & fidelia, & verè consilia. Vn-
Ambr.3. de diuus Ambrosius libro tertio officiorum: In acquirendis, inquit, consilijs plurimum adiungit vitæ probitas, virtutum prærogatiua, beneuolentiæ vsus, facilitatis gratia. De huiusmodi hominum consilijs ait ita in Moralibus
Gregor. diuus Gregorius: Valde fortitudo destruitur, nisi per consilium fulciatur. Et
Cypria. diuus Cyprianus in epistola quadam: Consiliorum gubernaculum diuina lex est. Et rectè quidem: nam in consilio capiendo prudentia, in dando fides re-
Plato. quiritur, & religio. Plato consilium appellat rem sacram, qua indigemus. Et
Plutarc. Plutarchus in libro de amicitia & adulatione: Plerique mortales, inquit, opus habent consilio, & aliena prudentia. Et
Cicero. Cicero in septima Philippica: Summi gubernatores in magnis nonnunquam tempestatibus solent à vectoribus admoneri. Et quamuis omnes indigeant consilio: illi tamen præcipuè, qui rempublicam gubernandam gerunt. Vt eis Simile do.
qui super funes gradiuntur, & agitantur, quos funambulos appellant, opus est bacillo, aut scipione, ne cadant: sic qui ardua & sublimia gerunt negotia, indigent consilio, ne præcipitentur. Hac ratione ductus Romulus vrbe condita centum consiliarios constituit, vt ait Dionysius Halicarnasseus libro.2. quos opti Halicar nas.
mos iudicauit. Videant principes, ne eos sibi consiliarios adhibeant, qui ipsis perniciem machinẽtur. Imò in huiusmodi homines grauiter animaduertãt. Quem- Similitudo.
admodum qui principis monetã corrũpit & adulterat asperè punitur, & iustè quidem: ita, imò multo grauius puniri debet, qui eius deprauat ingeniũ, eiq; nõ salutaria & vtilia, sed turpia & inutilia suadet: qui non vera loquitur, sed dulcia: non honesta, sed perniciosa. Marius Marius.
Maximus meliorem esse rempublicam asserebat, in qua princeps improbus esset, quàm in qua principis amici essent sceleribus imbuti: quandoquidem vnus malus posit corrigi à multis bonis, multi autẽ ab vno nequaquã. Ita refert Cuspinianus in Consulibus. Simile Cuspin.
quippiã narrat Fulgosus libro.7. de Ho Fulgos.
mulio senatore Romano, qui dicebat, se potius optare flagitiosum principem bonis cõsiliarijs septum, quàm honestũ, qui deprauatos haberet consiliarios, quibus rerum publicarum administrationem committeret. At consilium debet esse consideratum: nam authore Seneca Seneca.
in libro de beneficijs: Velox consilium sequitur pœnitentia. Id voluit Chilo Chilo.
significare, cùm dixit, vt Laertius me- Laerti.
moriæ prodidit, in via nõ esse properandum.

Democ. dum. Et Democritus, cùm asseruit, nihil esse consilijs perniciosius celeritate: Brofon vt Brosonius Contursinus monimentis consignauit. Florentissimas respublicas scimus fuisse per temerarios ac præcipites consiliarios labefactatas, & à viris prudentia ac maturitate consilij sustentatas & restitutas. Ea ratione motus dux Græciæ non optabat, vt Aiaci similes decem haberet, sed Nestori. Quod si accideret, sperabat Troiam esse breui delendã. In rebus arduis & memorabilibus cõsilia primùm, deinde acta, postea euentus spectantur. Quare à principibus debent fideles, prudentes atque præstantes consiliarij exquiri, quorum consilio iuuentur. Huiusmodi erat Daniel, qui monuit Nabuchodonosoré, eúmque excellenti cõsilio instruxit.

¶ *Peccata tua eleemosynis redime*. Hoc est, da eleemosynas, vt tibi peccata tua Eccle. 3. dimittantur, Nam, vt Ecclesiasticus ait capite tertio: Ignem ardentem extinguit aqua, & eleemosyna resistit peccatis. Sed sunt, qui ideo eleemosynam non faciunt, quia timent, ne postea illis desint opes. At longè falluntur opinio-Simile. ne. Nã vt triticũ in horreo non augetur, sparsum autẽ in terrã mitũ in modum multiplicatur: sic opes retẽtæ nõ crescũt, pauperibus autẽ distributæ maximè propagantur: & ex vno grano centũ nascuntur. Ait enim Christus dominus apud Matth. 19. Matthæum. 19. Centuplum accipiet, & Augus. vitam æternam possidebit. Vnde Augustinus de verbis domini: Fœcundus, inquit, ager pauperũ citò reddit donãtibus Chryso. fructum. Et Chrysostomus in caput. 10. Matthæi: Cui nõ proderũt eleemosynę, si rex idolorũ cultor poterat illis redimere peccata? Id quod hoc loco videmus.

¶ *Forsitan ignoscet Deus delictis tuis*. Hortatus est illum ad benignitatẽ & beneficentiã, vt illi Deus peccata cõdonaret. Sed si Dei potentiã prædixerat, quæ firma est & immutabilis, quomodo illũ monet ad illam ellemosynis mutandã? Facilè hoc soluitur Ezechiæ regis exemplo, cui Esaias proximã mortẽ nũtiauit Esai. 38. ex parte Dei: & tamen pias ad Deũ pre- 4. Re. 20 ces emittens, ab eo quindecim annos vitæ impetrauit. Niniuitis etiam prædixit Ionas à Deo missus euersionem ciuita- Ion. 3. tis vsque ad quadraginta dies. At ipsi pœnitentia Deum placarunt, & ciuitatem incolumem obtinuerunt. Nam vaticinationes comminatoriæ non semper implẽtur, vt ait diuus Hieronymus: Hieron. cuius sententia est in sacros canones relata, de pœnitentia distinctione. 1. Quãobrem. Apud Ieremiam decimoctauo Iere 18. dixit Deus: Repente loquar aduersus gentem, & aduersus regnum, vt eradicem, & destruam, & disperdam illud. Si pœnitentiam egerit gens illa à malo suo, quod locutus sum aduersus eam, agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitaui, vt facerem ei. Sed dices: Ergo Deus mutatur. Non mutatur profectò: ipse enim ait apud Mala- Mala. 3. chiam capite tertio: Ego dominus, & non mutor. Et capite Numerorum Num. 23. vigesimotertio scriptum est: Non est Deus quasi homo, vt mentiatur: nec vt filius hominis, vt mutetur. At nos sumus, qui mutamur. Quemadmo- Similitudo. dum magna quædã turris modò ante oculos nobis est, modò retro: nunc longè, nunc propè, cùm ea firma sit & immobilis: sic Deus aliquãdo nobis videtur irat⁹, aliquãdo clemẽs: interdũ nos intuetur oculis placidis, & fauore prosequitur, inter

dũ oculos suæ misericordiæ à nobis videtur deijcere, & auertere. Nonnunquam à nobis disiungi longéque distare videtur, nonnunquã appropinquare nobis, & proximè accedere. At in nobis est omnis mutatio: si discedimus ab eo, manet nobis distãs, si accedimus ad illũ, inuenimus eum propè. Ipse enim ait per diuinũ suũ
Zach.1. vatẽ Zachariã.1. Conuertimini ad me: & conuertar ad vos. Et de impijs ait apud
Esai.29. Esaiam.29. Cor eorum longe est à me.
Esai.33. Et.33. Audite, qui longè estis. Ab his autem longè dominus manet: nã vt psal-
Psa.118. mo.118. dictum est: Longè à peccatori-
Pro.15 bus salus. Et Prouerbiorum quintodecimo: Longè est dominus ab impijs. Et diuus Paulus capite secundo ad Ephesios:
Ephe.2. Qui eratis longè, facti estis propè. Et
Iaco.4. diuus Iacobus quarto: Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis. Aspicis igitur, Deum non mutari, sed a voluntate nostra manare mutationem, eósque longè falli, qui existimant Deum es-
Similitudo. se mutabilem. Sunt nauigantibus similes à portu vento secundo soluentibus, qui intuentes terram quam relinquunt, putant eam mutari & fugere, cùm non ipsa, sed nauis eos vehens sit, quæ discedit, & cursum velociter confecit. Est autem Deus firmior & immobilior ipsa terra: quoniam est actus purus absque alicuius potentiæ permistione: eamque ob causam omnino immutabilis. Imò esse immutabile omnino, est proprium
Thom. Dei, vt ait Diuus Thomas in prima parte summæ theologicæ, sequens hac
August. in re diuum Augustinum in libro de natura boni. Itaque Daniel hortatur Nabuchodonosorem ad placãdum Deũ eleemosinis: propter quas fortasse distulit Deus anno vno sententiam: donec rex ille in detestabilem incidit elationem, & bonum diuinæ clementiæ amisit malo propriæ superbiæ.

Post finem mensium duodecim in aula Babylonis deambulabat. Respõditq́ rex, & ait: Nonne hæc est Babylon ciuitas magna, quã ego ædificaui in domum regni, in robore fortitudinis meæ, & in gloria decoris mei? Cumq́ sermo adhuc esset in ore regis, vox de cælo ruit. Tibi dicitur Nabuchodonosor rex: regnum tuum transibit à te: & cum bestijs & feris erit habitatio tua. Fœnum quasi bos comedes, & septem tempora mutabuntur super te, donec scias, quòd dominetur excelsus in regno hominũ, & cuicunque voluerit, det illud. Eadem hora sermo completus est super Nabuchodonosor: & ex hominibus abiectus est: & fœnũ vt bos comedit: & rore cæli corpus eius infectum est: donec capilli eius in similitudinem aquilarum crescerẽt, & vngues eius quasi vngues auiũ. Igitur post finem dierum ego Nabuchodonosor oculos meos ad cælũ leuaui, & sensus meus redditus est mihi. & altissimo benedixi: & viuentẽ in sempiternũ laudaui, & glorificaui: quia potestas eius potestas sempiterna: G
& regnũ eius in generatione & generationẽ. Iob.1.
Et omnes habitatores terræ apud eum in nihilum reputati sunt: iuxta voluntatem enim suam facit tã in virtutibus cæli, quàm in habitatoribus terræ. Et non est, qui resistat manui eius, & dicat ei: Quare fecisti? In ipso tẽpore sensus meus reuersus est ad me: & ad honorẽ regni mei, decoremque perueni: & figura mea reuersa est ad me. Et optimates mei & magnates mei requisierũt me, & in regno meo restitutus sum: & magnificentia mea amplior addita est mihi. Nũc igitur ego Nabuchodonosor laudo, & magnifico, & glorifico regẽ cæli, quia omnia opera eius vera, & omnes viæ eius iudicia, & gradientes in superbia potest humiliare.

¶ *Post*

¶ *Post finem mensium duodecim*. Inter hæc & Danielis interpretationem interfluxerat annus. Scriptũ est enim de Deo
Sap. 11. capite vndecimo Sapientiæ: Misereris omnium, & dissimulas peccata hominũ propter pœnitentiam.

¶ *In aula Babylonis*. In regio palatio: ex quo ciuitas conspiciebatur. De se tanquã de alio loquitur.

¶ *Respondita rex, & ait*: Hoc est in hũc modum locutus est rex. Accipitur respondere pro loqui, nemine interrogante. De hoc schemate disseruimus capite secundo.

¶ *Nonne hæc est Babylon ciuitas magna?* Hoc est, hæc est Babylon magna ciuitas, fortis, & munita, & inexpugnabilis, cuius ego sum dominus & rex: quã ego etsi à fundamentis non construxi, ornaui tamen, & amplificaui: fecique, vt esset vrbs regia, caput imperij mei, quam meis opibus muniui, vt compararem mihi gloriam immortalem, quam ipsa perpetuitas intueretur. Fuit Babylõ ædificata multo ante Nabuchodonoso rẽ: nã fuit principium regni Nemroth,
Gene. 10 vt capite decimo Genesis literæ diuinæ memoriæ prodiderunt. Qua de re capite primo copiosè disseruimus. Tu autem aduerte, & perpende, quàm difficile sit in magna opum, rerumque prosperarum affluentia humilitatem animi seruare, cæterasque virtutes retinere. Cùm Nabuchodonosor videret suam illam celebrem ciuitatem, & potentiam suam, statim fuit inflatus superbia, qua seipsum maculauit. In excelsis monti-
1. Reg 31 bus Gelboe interfecti sunt nobiles Israë
1. Par. 10 litæ: & in excelsitate honorum & digni
1. Re. 24. & 25. tatum mundi solent perire virtutes. Dauid in statu abiecto pepercit perfido inimico: & in diuitiarum abundantia, in regia dignitate collocatus occidit innocentem amicum. Saul priuatus fuit hu- 2. Reg 11
milis, & obtento regno superbus. Rex Nabuchodonosor superbia elatus cùm 1 Reg 9. & 10.
præteriisset annus ab interpretatione Da 1 Reg 18
nielis, existimauit falsum esse, quod sibi prædixerat: & opinione inflatus dixit: Quis me poterit à regno meo eijcere, cùm præter alia sim dominus huius magnæ ciuitatis?

¶ *Vox de cælo ruit*. Idest, vox cœlitus delapsa est, formata per angelum Deo iubente: per illum fortasse, quem antea vigilem vocauerat. Vox autem hæc fuit: Tibi dicitur Nabuchodonosor: regnum tuum transibit à te. Hoc est, iam iam ad ministratione regni priuaberis. Ita vani homines cæduntur: ita superbi castigantur. Cætera quæ sequuntur, fuerunt suprà à nobis explicata.

¶ *Donec capilli eius in similitudinem aquilarum crescerent*. Cùm enim multo tempore intonsi incultique manerent, mirum in modum creuerunt: eùmque ita operuerunt, vt illis esset tectus velut aquila plumis.

¶ *Igitur post finem dierum*. Hoc est exacto tempore à Deo definito, iuxta Danielis explicationem: ego Nabuchodonosor extuli ad Deum oculos & mentis & corporis: & reddita est mihi intelligentia: quare gratias egi Deo, eùmque summis laudibus celebraui, quòd me oppresserat, & extulit. Eodem modo Tobias: Tob. 11.
Benedico te, inquit, domine, Deus Israël, quia tu castigasti me, & tu saluasti me. Non solùm pro liberatione à calamitate exultat, sed etiam pro ipsa calamitate. Ita diuinus psaltes: Læta- Psal. 89.
ti sumus, inquit, pro diebus, quibus nos

humiliasti: annis quibus vidimus mala. Illud est hoc loco obseruandum, Nabuchodonosorem in afflictione oculos intelligentiæ aperuisse: nã vt diuus ait Gregorius, oculos quos culpa claudit, pœna aperit. Multi qui in prosperitate versantur in tenebris, in calamitate illuminantur. Est hoc in illustratione Tobiæ significatum, qui felle oculis imposito visum recepit. Quid enim nomine fellis nisi calamitas significatur, qua mentis oculi illustrantur? Vnde Esaias capite. 28. Sola, inquit, vexatio intellectum dat auditui.

Grego.

Tob.11.

Esai.28.

¶ *Et regnum eius in generatione & generationem*. Hoc est, & regnum Dei est æternum. Qua de re disseruimus capite secundo.

¶ *Et omnes habitatores terræ apud eum in nihilum reputati sunt*. Idest, ego qui me maximum reputabam, cognoui nihil esse, omnésque homines si cum Deo comparentur, nihili faciendos, nullóque loco numerandos. Nihil est, quod ad Deum collatum aliquid sit. Ideo Esaias, quadragesimo: Ecce gentes, inquit, quasi stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt. Et regius vates: Et substantia mea tanquam nihilum ante te. Acsi dicat: Tota vita mea si cum tua æternitate comparetur, est veluti nihil. Et subdit: Veruntamen vniuersa vanitas omnis homo viuens. Quasi dicat: Sed quid de me loquor? Imò omnis homo in vita hac cõstitutus tibi collatus, nihil solidi habet, nihil firmi, nihil pleni, sed est quippiam vanum, imò ipsa vanitas, & nihil.

Esai.40

Psal.38.

¶ *Tam in virtutibus cæli*. Tam in angelis, quàm in hominibus. Ipse quippe ait apud Esaiam. 46. Consilium meum stabit: & omnis voluntas mea fiet. Sequitur: Et non est, qui resistat manui eius. Acsi dicat: Et nemo potest Dei obsistere potestati. Accipitur manus pro potestate. Ipse enim ait capite quadragesimo primo Iob: Quis resistere potest vultui meo? Et quinquagesimoprimo Ieremię: Quis sustinebit me? Et quis est iste pastor, qui resistat vultui meo? Pastorem vocat regem, principem, & magnaté, quòd debeat subiectos vt oues pascere, boniq; pastoris officium gerere.

Esai 46.

Iob. 41

Iere.51.

¶ *Et figura mea reuersa est ad me*. Ex his verbis occasionem sumpsit Iosephus Flauius dicendi, Nabuchodonosorem fuisse in bouem conuersum, nullámque hominis figuram habuisse tempore amentiæ suæ. At diuus Hieronymus, Epiphanius, Lyranus, Carthusianus, & cæteri doctores catholici asserunt eum non amisisse humanam formam nec figuram: si figura pro corporis conformatione, & hominis specie accipiatur. Amisit tamen pulchritudinem, & colorem, & creuerunt ei vngues & capilli. Et hoc modo figuram amisit: hoc est exteriorem venustatem & compositionem. Sed postea ad pristinam dignitatem restitutus omnia figuræ ornamenta recuperauit. Fateor figurã substantiæ accipi aliquando pro ipsa substantia & forma: vt capite primo epistolæ ad Hebræos: Qui cùm sit splendor gloriæ, & figura substantiæ eius: Hoc est, qui filius Dei Christus Iesus cùm sit splendor patris, & eiusdem substantiæ cum eo, Idem est loco illo figura substantiæ patris, quod forma Dei, iuxta illud ad Philippenses: Qui cùm in forma Dei esset. Vbi Chrysostomus per formam intelligit formam substantialem. Hoc est, qui cùm esset cõsubstantialis patri. Eodẽ modo ad Hebræos. Dixerat: Qui cùm sit splẽdor gloriæ,

Ioseph.

Hieron.
Epipha.
Lyran.
Cartha

Hebræ.

Philipp.
Chrysos.

Photius riæ,quibus verbis,vt Photius ait, procedentem à patre filium, ſignificauit, quia ſplendor procedit à ſole, & filius à patre:& ſignificauit coæternitatem cum patre, vt ait Cyrillus, quia non eſt ſol ſine ſplendore, nec pater ſine filio. Sed quia ſplendor iuxta humanam rationem non dicit ſubſtantiam, ne expertem putares filium paternæ ſubſtantiæ, adiecit:& figura ſubſtantiæ eius. Hoc eſt eiuſdem formæ ſubſtantialis cum Deo patre. Diuus tamen Gregorius Nyſſenus loco illo figuram accipit pro æqualitate,vt per ſonas ſanctiſsimæ trinitatis oſtendat coæquales ſibi eſſe & coæternas. Hoc autem Danielis loco pro compoſitione exterioris ſpeciei & ſpectri accipitur.

Cyrill.

Nyſſen.

¶ *Et optimates mei & magiſtratus mei requiſierunt me.* Quando Nabuchodonoſor incidit in amentiam, cõgregati ſunt magnates,& eum à regni gubernatione priuauerunt. Ipſe autem exiſtimans ſe eſſe beluam contulit ſe in loca agreſtia & inculta, vbi cum beſtijs verſabatur. Ac interea fuit Euilmerodach filius eius in regia dignitate conſtitutus: aut alius filius eius. Audientes autem regni magnates eſſe Nabuchodonoſorem ad iudiciũ ſuũ reuocatum, faſtidio affecti in filium eius, cuius ingenium & dominatum moleſtè ferebant, quæſierunt Nabuchodonoſoré, cui regni clauum tradiderunt. Et ad principatum remiſſum temporibus, longo interuallo intermiſſum reuocarũt. Hæc apud varios authores fide dignos inueni.

¶ *Quia omnia opera eius vera.* Procedũt enim ſecundum normam diuinæ ſapiẽtiæ, quæ errare non poteſt. Deus nec falli poteſt, nec fallere: non ſolùm verbis ſed etiam factis verax eſt. Ita illud apoſtoli in epiſtola ad Romanos intelligitur: Eſt autem Deus verax, omnis autem homo mendax. Vbi diuus Paulus nõ vult ſignificare omnes homines fraudulẽtos eſſe, & ex mendacio compoſitos, aut mẽtiri: ſunt enim nõnulli, qui nunquã orationi vanitatem adhibuerunt: ita verba ad normam dirigunt veritatis, vt nullo modo mendacium dicant. Sed vult apoſtolus ſignificare, eo ingenio eſſe homines, vt poſsint mentiri. In quo ſenſu Deum appellat veracem, quòd mẽdacium cum diuina natura nullo modo paſsit cohærere. De natura enim agit, nõ de facto. Vnde pſalmographus: Fidelis, inquit, dominus in verbis ſuis, & ſanctus in omnibus operibus ſuis. Et Moſes in cantico capite Deuteronomij. 32. Dei perfecta ſunt opera, & omnes viæ eius iudicia: Deus fidelis, & abſque vlla iniquitate, iuſtus & rectus. Vel vt poteſt verti ex Hebreo: Rupis perfecta ſunt opera. Eſt enim in Hebræo vocabulum Tſur, quod rupem ſignificat: & tribuitur Deo propter firmitudinem & conſtantiam. Si enim ita mutaretur, vt aut verbis, aut factis aliquem falleret, iam à fonte veritatis mẽdacium flueret. Quo nihil dici poteſt vanius, nihil abſurdius, nihil inſipientius.

Roma.

Pſal.144

Deut.32

Annotationes ex Chaldæo in caput quartum.

Q*uietus eram in domo mea.* Theodotio habet: Abũdãs eram in domo mea. Alij vertunt: Felix eram in domibus meis. Quæ omnia in idem ferè concurrunt. Pro, quietus, eſt in Chal- Theod.

dæo סלה Xele, à verbo סלה, quod significat quiescere, consistere, tranquillitate potiri, affluere, & abundare. Et quia beatitudo in bonorũ affluentia consistit, vt Hecateus & Pseusippus asseruerunt: & in animi quiete à Græcis εὐθυμία appellata, vt Democritus existimauit, non discreparunt à ratione, qui pro Xeleh, quod quietum & abundantem significat, felicem transtulerunt. Eadem ratione id quod nos habemus in psalmo vigesimonono: Ego dixi in abundantia mea, non mouebor in æternum: potest verti: Ego dixi in quiete mea. Vel infelicitate mea. Sed nõ omnis quies laudabilis est: ea enim vituperatur, quę pro otio nimio accipitur, quod langorem affert hominibus eo diffluentibus. Huiusmodi quies iners & desidiosa appellatur à Seneca se pulchrum hominis viui. De illa potest id intelligi, quod ait capite primo Prouerbiorum Salomon: Auersio paruulorum interficiet eos. Vbi pro, auersio, est in Hebræo idem vocabulum quietem significans. Quare potest verti locus ille: Quies paruulorum perdet eos. Otium enim plenum inertia & desidia eos euertit, qui illi seipsos tradiderunt. Qui ideo paruuli vocantur, quia instar infantium nihil efficiunt memoria dignum: nihil agunt, quod post eorum interitum eos vixisse testetur. Potest etiam verti: Error stultorum occidet eos. Verbum enim Xalah, errare etiam significat: vt libro quarto Regum capite quarto: Ne errare facias me. Illud etiam psalmi. 121. Fiat pax in virtute tua, & abundantia in turribus tuis: potest verti: Sit pax in exercitu tuo, & quies in ædibus tuis. Quibus verbis Dauid alloquitur Hierosolymam precans ei felicitatem. Pro abundantia est in Hebræo Xaluah, quod abundantiam significat, quierem, & beatitudinem. Pro virtute est in Hebræo Caial, quod virtutem significat, & exercitum, & murum. Qua ratione ductus Hieronymus transtulit: Sit pax in muris tuis: abundantia in domibus tuis. Solet enim bonorum abundantia esse, vbi pax viget. Sed quoniam solent reges & principes in turribus recondere thesauros, potest locus ille ita rectissimè verti: Fiat pax in exercitu tuo: & abundantia in turribus tuis. Acsi dicat: tanta vigeat in te quies ô ciuitas Hierosolyma, vt nõ solùm in otio, sed etiam in exercitu bellico sit pax: & tanta opum affluentia, vt non solùm in arculis, sed etiam in turribus tuis sit recondita thesaurorum abundantia. Vbi vides etiam in exercitu militari pacem posse consistere.

Margin notes: Hecate. / Pseusip. / Demo. / Psal. 29. / Prou. 1. / 4. Re. 4. / Psal. 121. / Hiero.

¶ *Florens in palatio meo*. Theodotio habet: Florens in throno meo. Partem posuit pro toto, solium palatij pro ipso palatio. Pro palatio est in Chaldæo היכל Hecal, quod aulam significat, & templũ: vt apud Ieremiam capite septimo: Nolite confidere in verbis mendacij, dicentes, tẽplũ domini, tẽplũ domini, tẽplũ domini. Acsi diceret: Nolite credere verbis falsorũ vatum asserentium nunquã Hierosolymam euertendam esse ob magnificum templum sanctitatis plenum, à Salomone ad Dei laudem in ea constructum. Nam nisi iustitiam colueritis & pietatem, nihil vobis proderit: & ciuitas vestra funditus euertetur. Nominabant ter templum domini ad maiorem confirmationem. Vel propter tres partes ipsius, nempe vestibulum, templum, & sanctum sanctorum. Vel ideo ter illud nominabant, quia toties in anno Iudæi in illud

Margin notes: Theod. / Ier.

in illud conuenire tenebantur:nimirum in solemnitate azymorum,hebdomadarum,& tabernaculorum:vt capite trigesimoquarto Exodi:& capite. 8. secundi Paralipomenon diuinæ literę memoriæ prodiderunt. Accipitur vocabulum hoc Hecal pro palatio primo capite Danielis:Qui possent stare in palatio regis. Et pro téplo psalmo.11. Dominus in téplo sancto suo. Vbi téplũ accipitur pro cœlo: nã id volẽs diuinus vates significare,adiecit statim: Dominus in cœlo sedes eius.

Exo.34. 2.Par 8. Danie 1. Psal.11.

Theod. ¶ *Donec collega ingressus est*. Theodotio pro collega nihil habet. Pagninus habet, demum. Brixianus,tandem. Moti sunt, vt ego mihi statuo, significatione huius vocabuli אחור Achor,quod significat tãdem & denique,& demum. Nã in Chaldæo est Achoren: quod putauerunt esse idem,quod Achor. Et potest ita esse. At Achoren apud Chaldæos significat collegam,socium,& fratrem:quam significationẽ secutus est noster interpres. Alij verò aliam. Sed omnes rectè meo quidem iudicio transtulerunt. Ab Achor deducitur Achorith,quod significat nouissimum,posteritatem,& reliquias. Vnde illud Amos tertio: Nouissimum eorum in gladio interficiam: verti etiam poterat:Et posteritatem eorum ferro interficiam. Vel reliquias eorum.

Pagnin. Brixia. Amos.3.

¶ *Ecce arbor in medio terræ*. Pro arbore est in Chaldæo אילן Ilan. Vocabulum Hebręum est אילון Elon,quod inuenitur etiam cum Iod. Significatque arborem & fortem. Vnde illud Esaiæ sexagesimo primo:Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ:potest verti:Et vocabuntur in ea arbores iustitiæ. Vt sit sensus:In ecclesia catholica verè Christiani vocabuntur arbores ferentes vberrimos virtutum fructus.

Esai 61.

Accipitur enim iustitia pro virtute in cõmuni. Inde אל El significat fortem: vt Exodi quintodecimo: Quis similis tui in fortibus domine?Et significat Deum ob fortitudinem:vt psalmo quadragesimonono: Deus deorum dominus locutus est. Pro quo Hieronymus vertit:Fortis Deus dominus locutus est. Ex quo perspicies errorem multorum bibliorũ habentium in psalmo.41. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum: cùm dicendum sit: Sitiuit anima mea ad Deũ fortem viuum. Nam pro forti est in Hebræo אל vocabulum nostrum,quod fortem significat,non autem fontem. Et in Græco est ἰσχυρὸν, quod etiam sine dubitatione significat fortem. Sed hoc erratum non est interpretis,nec versionis, sed librarij,aut typographi, aut alicuius scioli,qui pro forti scripsit fontem,quia præcesserat verbum sitiuit. Latinus enim noster interpres fortem vertit ex Græco,vt videre licet in antiquis codicibus, & in illis,qui excusi sunt Compluti iussu & industria Francisci Simenij cardinalis amplissimi: in quibus tam in editione Latina desumpta à Græcà, quam in ea,quæ desumpta fuit ab Hebræo,est:Sitiuit anima mea ad Deum fortem viuũ. Pro quo Pagninus habet: Sitiuit anima mea ad Deum,Deum viuum. Nam vt diximus,idem vocabulum vtrumque significat,& fortem & Deum. Ab hac radice deducitur Aieleth, quod susceptionem significat,& ceruam. Inuenies vocabulum hoc in titulo & inscriptione psalmi vegesimiprimi pro susceptione. Ita enim habet versio nostra cõmunis iuxta Græcam veritatem:In finem pro susceptione matutina psalmus Dauid. Vbi pro susceptione est in editione septuagin-

Exod.15 Psal 49. Hieron. Psal 41. Pagnin. Psal.21.

ta interpretum ἀντιλήψεως : quod nomen susceptionem significat,&apprehésionem, & subsidium authore Budæo. Et rectè quidem : nam psalmus hic ad Christum Deum nostrum spectat,vt ex euangelistis, & diuo Paulo apertissimè constat, qui ex eo citant testimonia de Christo.Lege psalmum hunc,& videbis Christi passionem in eo referri. Est enim eius oratio in acerbis calamitatibus constituti. At in fine psalmi agitur de eius liberatione & reditu ad vitam. Quare conuenienter transtulerunt septuaginta. Pro susceptione matutina:hoc est pro resurrectione Christi, quæ primo mane facta est. Tunc enim filius Dei fuit à patre susceptus à morte ad vitam: & ipsa Christi anima suscepit corpus,ad quod redijt. Potest tamen verti ex Hebræo locus ille: Victori pro cerua matutina psalmus David. Hieronymus vertit ceruum matutinum:Felix verò,ceruá auroræ. Quæ omnia in idem concurrunt. Quemadmodum ceruus canum vi exagitatur pręsertim diluculo, priusquam cursu fatigẽtur: sic dominus Iesus tempore matutino fuit à rabiosis hominibus furore concitatis vexatus, dilaniatus, & summis cruciatibus affectus. Ipse enim in his versibus ait:Circundederunt me canes multi. Et paulo pòst: Erue à framea Deus animam meam, & de manu canis vnicã meam. Primo mane fuit à Iudæis agitatus,cùm eum à consilio ad Pilatum, & à Pilato ad Herodem. rursus ab Herode ad Pilatum : & tandem ad Caluariæ locum multis vulneribus sauciatum, & acerbissimis contumelijs affectum duxerunt. At impij ac obstinati Iudæi hunc ceruum matutinum non ad Christum referunt,sed ad cantum quendam, quẽ somniant:ne veritatem fugere videantur. Sed cùm videamus totum psalmum ad Christum pertinere,eúmque esse,qui loquitur in illo , fatendum est , psalmi inscriptionem esse ad illum referendam.

Budæ. Mat.27. Ioan.19 Heb.2. Hieron. Felix. Similitudo. Psal.21.

¶ *Ecce vigil & sanctus de cœlo descendit.* Græca translatio habet:Ecce ir , & sanctus de cœlo delapsus est. Pro vigili est in Græco ῒρ, quod nomen idem est quod ver . At hoc loco non pro vere accipitur:sed pro angelo,qui Hebraicè dicitur hir. Noluit enim Theodotio nomen Hebraicum mutare, quod est עִיר , deriuatum à verbo עוּר, quod significat ostendere,excitare,exurgere, vigilare . Vnde hir significat vigilantem, siue vigilem: in quam significationem accipitur ab interprete nostro. Significat etiam ciuitatem,resurrectionem,& inimicum. Vnde illud psalmi.72. Domine in ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum redi ges:vbi pro ciuitate est hoc idem vocabulum hir: potest ita verti : Domine in resurrectione imaginem ipsorum euertes. Vt sit sensus. Efferentur lætitia impij Iudæi,cùm te Christe sanctè viderint in cruce subire mortem:at omnis illa eorũ gloria euanescet vt somnium:nam in resurrectione tua eam illis redigẽs in nihilum: quoniam non erit vera atque solida gloria,sed eius vmbra & imago. Potest quoque ad generalem resurrectioné referri in vltimo iudicio. Cùm enim diuinus vates locutus fuisset de interitu impiorum,eiúsque gloria instar somnij delenda,adiecit: Domine in resurrectione animam eorum perdes. Appellatur anima eorũ imago,quia est ad Dei imaginé creata. Ac si diceret:Hìc videmus sceleratos homines perire quo ad corpus : sed in resurrectione mortuorum in die iudicij

Theod. Psal.72.

dicij videbimus eos perire quo ad animam: quoniam tu domine eos in pœnas æternas relegabis. Illud etiam Michææ quinto: Conteram ciuitates tuas: potest verti: Conteram inimicos tuos. Diximus namque hoc vocabulum & ciuitatẽ significare, & inimicum. R. Abraham interpretatur hoc de ciuitatibus, in quibus idola colebantur, quas ob eam causam Deus ad exitium & vastitatem vocabat. Sed R. Marinós hunc locum de inimicis explanat, sequens paraphrasim Chaldaicam Ionathæ, quæ habet: Euertam hostes tuos. Hoc verbo vtitur Habacuc capite tertio pro suscitare, cùm ait: Suscitans suscitabis arcum tuum, Quæ verba possunt etiam ita verti: Ostensione ostendes arcum tuum. Vt sit sensus: Tu Christe seruator manifestò demonstrabis auxilium tuum erga eos, qui ad te toto pectore confugerint. Omnibus erit notum præsidium tuum: in medium proferes opem tuam. Collatio est ab eo sumpta, qui arcu & sagittis palàm fert opem amicis suis. Vel loquitur de arcu cœlesti: de quo dixit Deus capite nono Genesis: Arcum meum ponam in nubibus, & erit signum fœderis inter me & inter terram. Per hunc arcum fœdus Dei cum hominibus significatur. Eum Christus in cruce ostendit, cùm firmam nobis reconciliationem sanguine suo pro nobis fuso sanciuit. Hoc voluit diuus Ioannes capite decimo Apocalypsis significare dicens: Vidi alium angelum fortem, descendentem de cœlo, amictum nube: & iris in capite eius. Hic est Christus amictus nube humanitatis assumptæ, quæ diuinitatem oculis hominũ minime spectabilem tegebat. In eius capite iris esse dicitur, hoc est propitiatio diuinitatis, generisque humani reconciliatio. Vel per arcum de quo loquitur Habacuc intelligitur collegium Christi, de quo ipse ait apud Zachariam nono: Extendi mihi Iudam quasi arcum. Quorum verborũ hic est sensus. Ad expugnandum mundum vsus sum Iudæa tãquam arcu, hoc est apostolis in Iudæa natis & enutritis, qui suis concionibus mundum conuerterunt. Erant eorum verba admirabiles sagittæ in animos hominum penetrantes, & ipsi arcus ad gentes vincendas, quę antea erant idolorum cultrices. Hic est arcus in manu Christi, de quo scriptum est capite sexto Apocalypsis: Ecce equus albus, & qui sedebat super illum, habebat arcum. Equus albus est ecclesia primitiua à peccatis aqua baptismatis abluta: qui erat in illa Christus est, qui apostolis velut arcu vtebatur: quem arcum Habacuc prædixit esse suscitandum, & apertè ostendendum. Idem enim significat verbum hur. Eo vtitur Dauid psalmo. 43. cùm ait: Exurge, quare obdormis domine? Exurge, ne repellas in finem. Acsi dicat: Euigila obsecro domine ad protectionem meam. Quare differs opem tuam? Excita teipsum, & ne longè à me perpetuò absis. Has lamentabiles voces emittebat pius Dauid, cùm se videret à Saule rege vexatum, ad terram abiectũ ponderę calamitatum, & ad infimum statũ depressum: quibus Deum obsecrabat, vt exurgeret ei opem laturus, nec amplius permitteret illum in tam acerbis ærumnis iacere.

Mich.5. R.Abra. R.Mar. Ionath. Habac 3 Genes.9 Apoc.10 Zach.9. Apoc.6 Psal.43.

¶ *Germen radicum eius.* Pagninus habet: Radicem radicum eius. In Chaldæo est עִקַר Hiccar: quod significat germẽ, radicem, propaginem, & truncum. Quare vtraque translatio recta est. Deriuatur à verbo

Pagnin.

à verbo עָקַר Hacar,quod significat era dicare,eneruare,euertere.Eo vtitur Mo-
Gen.49 ses Genesis.49.cùm ait:Euetterunt murum.Loquitur Iacob de Simeone & Leui,qui murum vrbis Sichem deleuerũt. Pro quo nonnulli ex Hebræis transferunt:Eneruauerunt bouem.Et per boué intelligunt Ioseph,qui iugum legis naturalis portauit,quem fratres eius præser tim Simeon & Leui afflixerunt, & ad
R.Iaha. pernicem vocarunt.Ita R. Iahacob, &
R.Selo. R.Selomoh locum illum interpretatur. At multo rectius est, vt per bouem in-
Matt.11. telligamus Christum,qui ait apud Mat thæum vndecimo.Iugum meum suaue est:& onus meum leue.Nam priusquam diceret:Tolite iugum meum super vos: triginta annis illud portauerat:& leue ac suaue reddiderat. Præclarè etiam interpres noster vertit murum:idem enim significat etiam ipsum vocabulum. Ac
Zacha.2 Christus murus est noster.Nam Zacharias capite secundo inducit eum ita loquentem:Ego ero ei murus in circuitu. Hoc est,ego protegam ecclesiam meam
Esai.26. instar muri.Esaias etiam de Christo vaticinans & ecclesia:Saluator, inquit, ponetur in ea murus, & ante murale. Est nanque ecclesia ciuitas munita, habens,
Apoc.21 vt ait in Apocalypsi Ioannes, murum magnum & altum. Cùm Iacob spiritu vaticinationis illustratus præuideret occi dendum Christum à sacerdotibus, qui erant ex tribu Leui,& à scribis & phari sæis, qui plerunque erant ex tribu Si-
Gen.49 meon,dixit:In consilium eorum non ve niat anima mea:& in cœtu illorum non sit gloria mea:quoniam in furore suo oc ciderunt virum:& in voluntate sua ener uauerunt bouem. Vel vt habet versio nostra:suffoderunt murum. Poterat verti: Radicitus deleuerunt.Vnde hiccar significat radicem, & germen: quo nomine hoc loco vsus est Daniel.

¶ *Consilium meum placeat tibi*. In Chaldæo propriè est: Consilium meum pulchrum sit apud te.Sed rectè vertit noster interpres: eadem est enim intelligentia apertioribus verbis.Pro,consilium meũ, est in Hebraico מִלְכִּי Malci,à verbo Malac, quod significat consilium suscipere, & regnare,& regem constituere. Vnde illud Oseæ capite octauo: Ipsi regnaue- Ose.8.
runt,& non ex me:potest verti: Ipsi regem constituerunt,& non ex me. Vt loquatur Deus de decem tribubus,quæ de ficientes à Roboam filio Salomonis,col locarunt in regia dignitate Iereboã,qui 3 Reg.12
eis vitulos aureos erexit,quos Deo repu diato pro dijs coluerũt.Potest verti: Ipsi consilium inierunt,sed non ex me.Iuxta id quod ait Deus apud Esaiam. 30. Esai.30.
Væ filij desertores,dicit dominus, vt faceretis consilium,& non ex me.Illud est hoc loco aduertendum, ita esse consiliũ cum regia dignitate coniunctum, vt in lingua sancta idem verbum & consiliũ capere significet,& regnare.Romani exa ctis & reiectis regibus rempublicam per viros nobilitate atque sapientia præstan tes gubernandam constituerunt,qui con sules à consultando,& consilio percipiẽdo dicerentur. At nemo debet consiliarios quærere nisi amicos,fideles,& prudentes. Nam vt verbis vtar Sallustij in Sallust.
Catilinario: omnes homines qui de rebus dubijs consultant, ab odio vacuos esse oportet.

¶ *Peccata tua eleemosynis redime*. Eodem modo habet etiam translatio Græca. Pa Pagnin.
gninus habet: Peccata tua iustitia redime:Quem nonnulli alij sequuntur. Pro eleemo-

eleemosynis est in Chaldæo בְּצִדְקָה betsidcah. Vocabulū Hebræū est צֶדֶק quod significat iustitiam cū misericordia coniunctam. Sensus est, quem reddit communis interpres. Da operam, vt Deum places eleemosynis, propter quas tibi dimittat peccata tua. Vide eleemosynæ præstantiam: De illa ait Christus dominus capite vndecimo euangelij authore
Luc.11. Luca: Date eleemosynam: & ecce omnia munda sunt vobis. Accipitur aliquā
Psal.34. do iustitia pro clementia: vt psalmo. 34. Iudica me secūdum iustitiam tuam do-
Esa.58. mine Deus meus. Et capi. 58. Esaiæ: Frāge esurienti panem tuum: & egenos vagósque induc in domum tuam. Cùm videris nudum operi eum, & carnē tuā ne despexeris. Tunc erumpet quasi mane lumen tuū, & sanitas tua citius orietur: & anteibit faciem tuam iustitia tua. Vbi hominem ad eleemosynam excitauit, adiecit: Tunc iustitia tua anteibit faciem tuam. Quo in loco accipitur iustitia pro benignitate & eleemosyna, & opere pietatis: quemadmodum hoc Danielis loco, vbi Latinus interpres pro iustitia vertit eleemosynas, vt sensum diuini vatis explicaret.

¶ *Quam ego ædificaui in domū regni.* Pro, in domum regni, vertunt quidam: vt existat regia. Hoc est, vt sit aula regis, & regni metropolis. Eadem est sententia: sed interpres noster fidelius trāstulit verba Chaldæa לְבֵית מַלְכוּ Lebeth Malcu. Baijth enim & Beth domū significat:
Psal.67. vt psalmo. 67. Deus qui habitare facit vnius moris in domo. Quorum verborum hic est sensus: Deus est, qui homines vnius animi, concordes, vna mente consentientes, quibus studiorum, sententiarum, & voluntatū in rebus fidei summa est consensio, habitare facit in ecclesia catholica, quæ est domus Dei. Ita eam diuus Paulus capite tertio epistolæ prioris ad Timotheum appellat. Et de 1.Tim.3.
primitiua ecclesia ait Actorū quarto diuus Lucas: Multitudinis autem credentium erat cor vnum, & anima vna. Hic Act.4.
est verus & germanus psalmographi in illo versiculo sensus: quem Septuaginta apertè & distinctè expressere, pro vocabulo Hebræo Iechidhim tranferentes: μονοτρόπους, pro quo noster interpres rectè vertit, vnius moris, hoc est vnius in moribus voluntatis & consensus. At Caluinus hæreticus nostri temporis, homo seditiosus, impius, & audax, vt Lutheri pestilentis hæresiarchæ discipulū possis agnoscere, inuehitur in Græcam & Latinam editionem, exclamans esse in illis hoc loco, vt multis alijs, intolerabilem errorem: veram namque interpretationem esse: Deus qui ditat orbos familia. Et interpretatur in hunc modū. Deus est ille, qui ob benignitatem suā eis qui filijs carebant, dat filios & posteros. Etsi hæc illius interpretatio potest sustineri, quoniam domus familiam etiam significat, vt in annotationibus ex Hebræo in primum caput ostendimus, tamen non ideo communis vulgata versio damnanda est, quæ est à versione septuaginta interpretum deprompta, quā diuus Paulus, & euangelistæ citant, & ecclesia catholica comprobauit. Editio vulgata veteris testamenti est diui Hieronymi secundum veritatem Hebraicam, vbi est exemplar & originale Hebræum, aut Chaldæum. Vbi autem non habemus nisi originale Græcum, vt in libro Sapientiæ, est secundum veritatē Græcam: præter versionem psalmorū:

quæ

quæ etiamsi extet eius exemplar & originale Hebræum, est tamen ex translatione Septuaginta desumpta ante diuũ Hieronymum à tempore apostolorum. Itaq; versio nostra communis psalmorum nec est diui Hieronymi, nec ex Hebræo ad literam, sed ex Græco deprompta. Cùm autem hæc Latina versio seu editio psalmorũ esset in ecclesia frequentissima, mansit semper in suo robore. Eam ob causam cùm ecclesia versionem diui Hieronymi recepisset desumptam ex Hebræo secundùm literam, decreuit tamen, vt antiqua psalmorum trãslatio seu versio mordicus teneretur, quia publicè in ecclesijs cantabatur: eratque in ore omnium: non enim à sacerdotibus tantùm, sed etiam ab alijs hominibus multa psalmorum loca memoriter recitabantur. Hæc est ratio, quare in sacris biblijs Latinis nõ est translatio psalmorũ diui Hieronymi, sed ea, quæ fuerat ab ecclesia multò antea recepta. Nõ me fugit esse nonnullos, qui ob vnum aut alterum vocabulum nõ ad verbum desumptum ex translatione septuaginta interpretum, dicunt hanc nostrã Latinam editionem psalmorum nõ esse ex Græca Septuaginta translatam. Sed illud non probant: imò longè opinione falluntur. Hanc tam antiquam, veram, excellentem, & approbatam editionem irridet Caluinus, ab omnibus ipse irridendus. Ac hoc loco non vult, vt domus accipiatur pro ecclesia Catholica, à qua ipse recessit, sed pro filiorum progenie, quam ipse concupiuit, cuius amore flagrauit. Illam amplexus est interpretationem, quæ nuptiarum carnis negotio fauere videbatur, illam autem contempsit, quæ laudem concordiæ virorum catholicorũ prædicabat. Sacerdotes enim Lutherani, milites Veneris, cùm castitatem repudiassent, acceperũt vxores, quę non vxores legitimę, sed impudicę sunt concubinæ: nam inter eos qui se soléni voto castitatis ligauerant, non sunt matrimonia, sed sacrilegia. At illi sub honesto titulo matrimonij meretricijs libidinibus se perpetuò tradiderunt. Hic Caluinus fuit imprimis Lutheri sectator, sed postea nonnullis in rebus desciuit ab illo, & voluit per se facere sectam multò pestilentiorem: fuitque ipso perniciosio Luthero multò perniciosior. Eum hoc loco paucis describam, vt intelligat lector eius ingenium. Fuit pestilẽtibus vitijs contaminatus: sed habebat nonnulla insigniũ nõ expressa signa, sed adumbrata virtutum. Erant apud illum illecebræ libidinum multæ: erant etiã signa, quibus libidines detestari videbatur. Ostẽdebat res ipsa clarius luce meridiana flagrare vitia turpiũ voluptatũ apud illum: & verbis decipiebat stultos, quibus suadebat, nihil sibi esse antiquius castitate. Fuit monstrum quoddam ex contrarijs diuersisq; inter se pugnantibus naturæ studijs cupiditatibúsque conflatũ. Quis vnquam fuit magis impius? Et quis magis pietatem simulauit? Quis infidelior? Et quis crebrius fidem laudibus extulit? Quis in rapacitate auarior? Quis in largitione effusior? Quis in timiditate & ignauia abiectior? Quis in audacia & furore elatior? Timebat abiectũ, vilẽ, & sceleratũ hominẽ verbo obiurgare, & audebat vniuersę Christi Ecclesię cõtradicere. Tãta fuit superbia inflatus, tanta perfidia obstinatus, tãta cæcitate coopertus, vt ausus fuerit editionem sacrorũ bibliorũ, qua sancta ecclesia Ca-

sia catholica vtitur, verissimam, antiquissimam, integerrimam irridere, reprehendere, detestari. Cùm ipse esset imperitus, philosophia & theologia destitutus: à lectione antiquorum patrum, à literis humanis, ab omni vetustatis notitia alienatus. Vt autem probet esse editionem vulgatam detestandam, hunc affert locum diuini psaltis, vbi per יְחִידִים interpretatur filijs destitutos, & per domum filiorum familiam: cùm diuinus vates, vt ostendimus, de electorum concordia in ecclesia sit vaticinatus. Certè versio nostra Latina ex Græca desumpta multò præstantiorem sensum reddit, quàm Caluini, literæq; mul

Euthy. tò accommodatiorem: quem Euthymius explanat: & ante eum in episto-

Ignati. la quadam Ignatius martyr discipulus diui Ioannis apostoli: & inter eos di-

August. uus Augustinus in Ioannem tractatio-

Remigi. ne vigesimasexta. Et postea Remigius Antisidorēsis. Et memoria nostra Ray-

Rayne. nerius Snoygoudanus, & Franciscus

Titelm. Titelmanus, & alij magni nominis authores.

Pagnin. ¶ *In virtutibus cœli.* Pagninus habet: In exercitu cœli. Quod in idem recidit: non enim accipitur hoc loco virtus pro morali, aut theologica virtute: sed pro exercitu angelorum. Pro virtutibus est in Chaldæo חיל Chel, quod Hebraicè dicitur Chail: & significat vim, exercitum, fortitudinem, & virtutem poten-

Psal. 83. tiæ. Illud psalmi. 83. Ibunt de virtute in virtutem: videbitur Deus deorum in

Hieron. Sion: vertit Hieronymus: Ibunt de fortitudine in fortitudinem. Nam in Græco non est ἀρετὴ, quod virtutem, qua boni viri nominantur, significat: sed δυνάμις, hoc est virtus potentiæ, seu robur, & vis. Sensus est: Non fatigabuntur longitudine itineris, quod tendit in cœlum, etiamsi arcta sit via, quæ ducit ad vitam: sed ob singularem a- Matt. 7.
nimi alacritatem in dies vigebunt: donec accedant ad cœlestem Sionem, vbi est æterna sedes mentium beatarum. Nam omnibus qui pietatem & iustitiam coluerint, & in gratia è vinculis corporum euolauerint, certus est in cœlo locus, vbi Deum videant, eóque summis gaudijs cumulati fruantur.

Argumentum capitis quinti.

CVM Balsasar Rex Babylonius vasis tēpli Dei intemperanter abuteretur, aspexit manū in extremitate parietis scribentem, cuius externa visione fuit animo commotus, & stupefactus. Accersiti autem magi, aliiq; sapientes Babylonij, non potuerunt literas interpretari, nec legere: sed diuinorum consiliorum ignari obmutuerunt. At veniens Daniel regis accersitu eas legit, & explanauit. Aperiens autem fontem rerum arcanarum interpretatus est esse regnum illud à Balsasare auferendum, hostibus eius tradendum, Dariumq; Medum in regio solio collocandū. Porrò nocte illa fuit vrbs Babylonis capta, & regi ad summam mundi gloriam florescenti vita simul cum regno erepta: fuitq; eius dignitas ablata, & splendor extinctus: omniaque illa ex lætitia & voluptate ad luctum & lachrymas reciderunt.

Caput quintum.

A *Balsasar rex fecit grande conuiuium optimatibus suis mille: & vnusquisque secundum suam bibebat ætatem. Præcepitq; iam temulentus, vt afferrentur vasa aurea & argentea, quæ asportauerat Nabuchodonosor pater eius de templo, quod fuit in Ierusalem, vt biberent in eis rex, & optimates eius, vxorésque eius, & concubinæ. Tunc allata sunt vasa aurea, quæ asportauerat de templo, quod fuerat in Ierusalem: & biberūt in eis rex & optimates eius, & vxores, & concubinæ illius. Bibebant vinū, & laudabant Deos suos aureos, & argēteos, æreos, ferreos, ligneosq; & lapideos. In eadem hora apparuerunt digiti quasi manus hominis scribentis contra candelabrum in superficie parietis aulæ regiæ: & rex aspiciebat articulos*

B *manus scribentis. Tunc facies regis commutata est: & cogitationes eius conturbabant eum: & cōpages renum eius soluebantur: & genua eius ad se inuicem collidebantur. Exclamauit itaque rex fortiter, vt introducerent magos, Chaldæos, & aruspices. Et proloquens rex ait sapientibus Babylonis. Quicunque legerit scripturam hanc, & interpretationem eius manifestam mihi fecerit, purpura vestietur, & torquem aureum habebit in collo: & tertius in regno meo erit. Tunc ingressi omnes sapientes regis non potuerunt nec scripturam legere, nec interpretationem eius indicare regi. Vnde rex Balsasar satis cōturbatus est: & optimates eius turbabātur.*

Explanatio.

Balsasar rex. Hic Balsasar qui Baltasar vocatur à nonnullis, fuit, vt aiunt magni nominis scriptores, nepos magni Nabuchodonosoris, filius Euilmerodachi, qui patri suo Nabuchodonosori successit in regnum. Sed non statim Balsasar successit patri suo Euilmerodacho: nam hic Euilmerodachus tres habuit filios, qui successiuè regni clauū tenuere. Primus vocatus Neglisar, quem alij Reglisarem vocant, regnauit tribus annis: alter vocatus Labosardach duobus: quibus exactis obtinuit regnum hic Balsasar tertius in ordine Euilmerodachi filius: qui annis quinque imperium gessit, & gubernacula reipublicæ intemperanter tractauit. Lege Metasthenem in libro de iudicio temporum, vbi hoc apertè videbis. Diuus etiam Hieronymus, qui ait se hoc loco sequi Berosum historicum Chaldæum, & Flauium Iosephum in libro Iudaicarum antiquitatum, asserit hunc Balsasarem regnasse post Labosardach. Idem affirmat magister historiarum scholasticarum: & post illum Ioannes Annius in commentarijs in Metasthenem. Regnante hoc Balsasare fuit Babylon obsessa & expugnata per Cyrum regem Persarum, & auunculum eius Darium regem Medorum: & Chaldæorum regnū funditus euersum. Lege Trogum Pompeium, & Metasthenem, & Xenophontem, qui omnia hæc memoriæ prodiderunt. Balsasar igitur imminēte obsidione, fidēs viribus suis, & vrbis munitissimę robori, parauit opiparè magnificum conuiuium, ad quod regni magnates inuitauit. Aiunt nonnulli fuisse tunc solennitatem quandam in vrbe, ad quam magnates conuenerant, in qua fuit hoc splendidum conuiuium institutum. Alij existimant ideo Balsasarem illam epularem accubationem instituisse, & sacra vasa contaminasse, quia vaticinationem Ieremiæ de euersione Babylonis, & de reditu Iudęorum

Metast. Hiero. Berosus Ioseph. Petrus. Annius. Trogus. Metast. Xenophon.

rum

rum post annos septuaginta vanam esse & commentitiam credidit, & fluxisse iam tempus illud à Ieremia prædictũ existimauit. Sed tempus nondum erat finitum,& ille fuit in enumeratione an-
Iere 25. &.29. Zach 1. Esai 21. Habac 2 Xenophon. Herod. Ioseph. norum deceptus. Ieremias enim de septuaginta annis Babylonicæ seruitutis vaticinatus est,capite.25.&.29.& Zacharias primo. Et alij diuini vates. Huius conuiuij meminit Xenophon,& Herodotus,& Iosephus.

¶ *Vnusquisque secundùm suam bibebat ætatem.* Id est, vnusquisque erat in conuiuio iuxta ætatem suam collocatus : qui alios ætate anteibant,sedebant in præcipuis locis:deinde alij in alijs ordine seruato. Vel sic: Vnusquisque bibebat,vt suæ congruebat ætati: nam nemo vltra vires bibere cogebatur.

¶ *Præcepitq́ iam temulentus*. Rex vino plenus iussit adduci vasa sacra, quæ in conuiuio illo profano violauit.Vnde effluxit eius mors,& regni exitium. Vide sub quibus principibus scindantur regna,sub ebrijs,voluptarijs,superbis, deditis ventri ac delicijs.

¶ *Nabuchodonosor pater eius.* Auus appellatur pater:perspicuum est enim post Nabuchodonosorem regnasse Euilme-
Iere.52. rodach filium eius:qui vt Ieremias testatur capite. 52.extulit caput Ioachim regis Iudæ,quem de carcere eduxit,& in sublimi dignitate collocauit.Hic autem Balsasar filius fuit, vt ostendimus, Euilmerodach. Non me fugit asserere
Eusebi. Eusebiũ Cæsariensem in annalibus,hũc Balsasarẽ fuisse fratrem Euilmerodach, & filium Nabuchodonosoris. Sed probabilius est fuisse eius nepotem. Nam
Iere.27. Ieremias capite. 27. prædixit duraturum esse regnum Nabuchodonosoris vsque ad eius nepotem. Ita enim ait:Et seruient ei omnes gentes, & filio eius, & filio filij eius, donec veniat tempus terræ eius,& ipsius.Nec obstat, Nabuchodonosorem appellari patrem Balsasaris, eúmque eius filium: nam vocari patrem eum qui auus est, indicat Moses, qui capite trigesimoprimo Genesis Gene.31
inducit Iacob filium Isaac,nepotémque Abrahæ in hũc modũ loquẽtẽ:Nisi Deus patris mei Abrahã,& timor Isaac affuisset mihi,forsitã modò nudum me dimisisses. Imò omnes maiores patres appellantur.Nã cap.14.Numerorũ ait sancta Num.14
scriptura cum Deo loquens:Qui visitas peccata patrum in filios in tertiã & quartam generationem.Et capite.5. Deutero Deut.5.
nomij:Deus emulator reddens iniquitatem patrum super filios in tertiã & quartam generationem.Esaias capite.51.Iu- Esai 51.
dæos alloquens: Attendite, inquit, ad Abraham patrem vestrum. Capite.34. libri secũdi Paralipomenon loquens scri 2.Par.34.
ptura de rege Iosia:Ambulauit, inquit, in vijs Dauid patris sui.Virgini sanctissimæ Mariæ dixit angelus apud Lucã Luc.1.
primo:Dabit illi,nempe Christo,dominus Deus sedem Dauid patris sui. Et Luc.1.
Zacharias apud eundem: Iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrem nostrum. Et Matthæus in principio euan- Matt.1.
gelij sui: Liber generationis Iesu Christi, filij Dauid, filij Abraham. Et ipse Christus in euangelio authore Ioanne Ioan.8.
capite octauo dicebat Iudæis:Abraham pater vester exultauit, vt videret diem meum.

¶ *Et biberunt in eis.* Cùm vasa illa fuissent in templo Hierosolymæ diuino cultui dedicata, noluit Nabuchodonosor illa in vsibus profanis vsurpare: sed

in templo Dei sui illa posuit, & suo modo honorauit. At Balsasar non solùm illis vsus est in conuiuio, sed ea concubinis suis exposuit. Quam ob causam impurus ille ac sacrilegus tyrannus fuit à Deo statim mulctatus.

¶ *Bibebant vinum, & laudabant Deos suos.* Ex comessatione & ebrietate ad veri Dei contemptionem venerunt. Insultantes Deo optimo deos suos commentitios, quorum auxilio putabant victoriam de Iudæis, eorúmque Deo reportasse, laudibus efferebant. Sed perpende intolerabilem eorum amentiam: bibentes in vasis aureis & argenteis deos ligneos & lapideos laudabant, quibus victoriam tribuebant.

¶ *In eadem hora apparuerunt digiti.* Ostéditur Dei vltio, quæ aliquando non differtur in tempus aliud. Hi autem digiti visi sunt quasi egredi è pariete: & statim emicuerunt. Non erant veri digiti manus humanæ, sed eorum effigies. Apparuerunt quidem ad oculum imagines illæ digitorum, operatione angeli factæ in ea parte parietis, vbi clarius conspicerentur. Ideò subditur: Contra candelabrum: hoc est, in loco illustri & eminente, vbi lumine perspicuè apparerent. Candelabrum vas est, in quo infigitur cereus ad prælucendum. Erat autem scriptura in extremitate parietis aulæ regiæ, vt indicaret ad regē pertinere. Vox pro qua noster interpres vertit superficiem, propriè significat calcem, seu coctum lapidem, quo parietes dealbantur. Quare rectè habet editio nostra: calx enim dealbans parietem est eius superficies seu extremitas.

¶ *Tunc facies regis commutata est.* Describit Daniel perturbationem, qua rex agitabatur ob metum rei visæ, & ob interpretationis defectionem. Propter timorem factus est recursus sanguinis ad cor, & remansit pallor in facie, & tremor in membris. Ac ob explanationis inopiam accersiuit magos, & cæteros Babylonis sapientes: & postremò Danielem, qui ei exposuit exitium vniuersi regni, fontémque aperuit rerum arcanarum. Pro, facies regis commutata est: poteris etiam vertere: Splēdor regis mutatus est: nam gratia vultus eius versa est in tristem aspectum.

¶ *Cogitationes eius conturbabant eum.* Destitutus animo, & viribus de pernicie sua cogitabat, & mentis agitationes eum perturbabant. Perpende mundi varietatem, rerúmque humanarum commutationes, & quàm cito voluptas in mœrorem conuertatur. Comedebāt, & bibebant opiparè lætitia gestientes, & ad oblectamēta seipsos excitātes: & repentè noua quędam mœstitia eos perturbauit. Quid est homine imbecillius? Quid fragilius? Quid ei⁹ voluptate incōstātius? Id intelligēs Oseas facit. c. 2. loquentē in hūc modum Deum: Cessare faciā omne gaudium eius. Et apud Amos. 8. Conuertā, inquit, festiuitates vestras in luctū, & omnia cantica vestra in planctum. Et apud Ioelem primo: Confusum est gaudium à filijs hominū. Ideo ait quartodecimo Prouerbiorum Salomon: Risus dolore miscebitur: & extrema gaudij luctus occupat. Gaudium nostrum debet esse in Deo. De illo ait diuinus psaltes: Lætabimur in salutari tuo: & in nomine Dei nostri magnificabimur. Vel vt potest verti ex Hebræo: Et in nomine Dei nostri vexilla extollemus. Collatio est à militibus desūpta, qui victoriā de hostib⁹ repor-

Osee. 2.
Amos. 8.
Ioel. 1.
Prou. 14.
Psal. 19.

reportátes ingrediuntur vrbé cũ vexillis eleuatis, vbi omnia plausu personant atque lætitia. In Deo non solùm anima, sed etiam caro vitorum iustorum oble-
Psal. 83. ctatur. Id sentiens Dauid psal. 83. aiebat: Cor meum & caro mea exultauerunt in Deum viuum. Caro quæ, vt aposto-
Galat. 5. lus ait capite. 5. ad Galatas, cõcupiscit aduersus spiritum. quæ solet homines à virtute deterrere, assidua pœnitentia & iugibus calamitatibus fracta, fœdus sancit cum spiritu: & vnà cum illo oblectatur Deo, extra quem non habet, vbi pos-
Esai. 41. sit conquiescere. Loquens Esaias cum viro pio capite. 41. ait: Tu exultabis in domino, & in sancto Israëlis lætaberis.
Esai. 61. Et capite. 61. in ecclesiæ persona ob beneficia à Christo accepta gaudio cumulatæ: Gaudens, inquit, gaudebo in domino: & exultabit anima mea in Deo meo. Ideo apostolus capite quarto ad
Phili. 4. Philippenses: Gaudete, inquit, semper in domino. Et Deigenitrix semper virgo
Luc. 1. apud Lucam primo: Magnificat anima mea dominũ: & exultauit spiritus meus in Deo salutari meo. Aspicis debere gaudium nostrum in Deo esse, non autem in mundo. Nam de illo ait Chri-
Ioan. 16 stus dominus apud Ioannem sextodecimo: Gaudium vestrum nemo tollet à vobis. De eo autem qui in mundi vanitatibus consistit, ait Salomon capite secun-
Eccle. 2. do Ecclesiastis: Risum reputaui errorem: & gaudio dixi: Quid frustra deci-
Similia. peris? Verum gaudium in Deo sumptũ est fluuius perennis, semper fluens: vana verò lætitia est torrens, qui imbribus crescens fertur rapidè, sed facilè arescit. Nulla est in mundi oblectatione perpetuitas, nulla firmitudo, nulla
Simile. constantia. Quemadmodum sphæra cœlestis inter duos polos, quos philosophi arcticum & antarcticum vocant, cõtinuis voluitur motibus, & in orbem perpetuò vertitur: sic homo inter dûos terminos nimirum natalem diem, & exitum vitæ iugibus motionibus modò prosperis, modò aduersis agitatur. Nunc ridet, & delicijs ducitur: sed paulò pòst lachrymas profundet, & mœrore opprimetur. Et erit, vt verbis vtar Esaiæ ter- Esai. 3.
tio: pro suaui odore fœtor, pro zona funiculus, & pro fascia pectorali cilicium.
Vt non semper est dies, nec semper Simile.
nox, sed modò lætissimus dies illucet: modò obscura nox omnia tenebris cooperit: sic nec semper mundi voluptate afficimur, nec semper dolore: sed in rerum vicissitudine versamur.
Est enim mundus veluti mare fluctuum Simile.
varietate, quibus vndique iactamur, plenissimum. Cùm huius mundi res sint fluxæ & instabiles, fieri non potest, vt voluptas in illis consistèns sit firma & perēnis. At cùm Deus sit æternus, potest gaudiũ quod in eo innititur, æternũ esse. Auari delectátur diuitijs, elari vanitatibus, voluptarij delicijs, comessores epulis, cibisq; exquisitis, inuidi alienis calamitatibus: viri autem iustitia & pietate præstátes virtute in Deo: illis ait diuinus psal- Psal. 31.
tes: Lætamini in domino, & exultate iusti, & gloriamini omnes recti corde. Comedebár Babylonij magnates splẽdidè, & diffluebát delicijs, cùm subitò præter opinionem omnium apparuerunt digiti scribentes in pariete exitium regis & regni. Ac vt verbis vtar psalmographi: Psal. 77.
Adhuc escæ eorum erant in ore ipsorũ: & ira Dei descendit super eos. Illa enim nocte occisus est rex, & ciuitas expugnata, & pleriq; magnates interfecti, & ciues capti

P 2 &com-

& comprehensi, aut communi luce priuati. Eorum diuitias diu multóque labore quæsitas vna eripuit hora: & ipsi tetram labem posteritati, æternámque dedecoris memoriam reliquerunt. Intuere, quàm cito eorum gaudium fugit, perijt, & euanuit: quia verum non erat, nec solidum: sed falsum & inane: nõ
Gene.18 in Deo, sed in mundo. Isaac sonat gaudium & risum: sed eum non pepe-
Gene.21. rit Sarah, nisi postquam senuit, & vitæ respuit voluptates. Eodem modo nõ poteris verum spiritus gaudium habere, nisi illecebris & delicias mundi contempsetis.

¶ *Et compages renum eius soluebantur.* Id est, & vincula lumborum illius dissoluebantur. Destitutus enim est viribus præ timore. Si ad manum illam ita inhorruit, quãtus putas terror inuasit illũ, vbi stetit ante iudicem iratum, æternæ damnationis sententiam auditurus?

¶ *Vt introducerent magos Chaldæos.* De his nominibus capite.2. disseruimus. Tu interim aduerte, regem Babyloniũ magos & incantatores vocasse. Vide quot mala in cõuiuio illo acciderint: vasa tẽpli Dei contaminantur: verus Deus irridetur: falsi dij laudantur: incantatores ac-
Gene.3. cersuntur. Prima conuiuia fuerũt in horto voluptatis, vbi serpens Heuã ad prohibitas epulas inuitauit: ea autem Adamum: qui pomum comedentes mortẽ
Iob.1. pepererunt. Filij Iob in cõuiuio mortui
1.Mach. 16. sunt. Filij Simonis summi sacerdotis in conuiuio fuerunt interfecti, & è medio
Mat.14. sublati: & Ioannes Baptista in conuiuio fuit dãnatus, & crudeli morti impia sententia addictus. Nos relictis mundi illecebris, quibus plerique mortalium obstricti tenentur, repudiemus intẽperata conuiuia: & iuxta diui Pauli doctrinã in epistola priore ad Corinthios, epulemur nõ 1.Cor.5.
in fermento veteri, nec in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis. Diligamus frugalitatẽ & ciborum abstinentiam, vt densum nemus animi nostri expurgemus. Vt fa- Similitudo.
mes cogit lupos exire de sylua: sic effrenatos appetitus de anima. Quemadmo- Similitudo.
dũ solers auceps nõ permittit accipitri, vt se nimis ingurgitet in escam, ne immoderatè satur effugiat, nolens ad manus ipsius redire: sic Deus non vult, vt nimia epularum satietate redundemus, ne abeo discedentes, ad ipsius manum minimè reuertamur. Vocat nos diuinus auceps, & non redimus: quam ob causam nos fame opprimit aliquando, vt ad illum reuertamur. Id intelligens Moses dicebat capite.32. Deuteronomij: In- Deut.32.
crassãtus est dilectus, & recalcitrauit: incrassatus, impinguatus, dilatatus dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo. Filius prodigus satia- Luc.15.
tus reliquit domum patris sui, & fame ac inopia anxius ad se, & ad patrem suũ reuersus est.

¶ *Purpura vestietur, & torquem aureum habebit.* Hæc erant tunc insignia principum, & illustris dignitatis ornamenta. Sequitur. Et tertius in regno meo erit. Hoc est erit tertius post me. Vel erit vnus ex tribus præcipuis regni mei. Vel tertiam partem regni mei obtinebit.

¶ *Non potuerunt nec scripturam legere.* Quia erant Chaldæi, literæ verò Hebrææ. Vel erant literę pro parte. Sed præcipua causa fuit, quia Deus sapientiæ palmam Danieli seruo suo reseruauerat.

¶ Et

¶ *Et optimates eius turbabantur.* Turbato rege turbati sunt magnates, & cæteri regis famuli. Eodem modo turbato rege Herode turbata est, vt diuus
Matt.2 Matthæus ait, tota Hierosolyma cum illo. Intuere quanti ponderis sit principis exemplum, quoniam illud popu-
Simile. lus imitatur. Vt nautæ respiciunt ad stellam aquilonarem, quam polum arcticũ appellant, eaque in cursu gubernantur: sic populus ante oculos ponit principis voluntatem, vt ad eius normam dirigat actiones, eaque in mari huius vitæ gu-
Gen.30. bernetur. Qualis erat color virgarum, quas pastor Iacob ante oculos ouiũ ponebat, quando erant concepturæ, tales erant fœtus, quos ipsæ oues edebant, aut vnius coloris, aut variorum: ita quale est principis aut perpetui præsulis exemplũ,
Exo.13. talis plerunque est populi imitatio. Israëlitæ sequebantur columnam nubis per diem, & ignis per noctem: & subiecti homines principem aut pontificem imitantur. Fateor equidem esse nonnullos subiectos, qui solent vitia præsulũ imitari, non autem rectè facta: imò in eos qui iusti sunt, & sapientiæ ac virtutum ornamentis exculti, ventos excitant, inuidiá atque odium conflant, eósque falsis testimonijs ad perniciem vocant. Sed ego de his loquor, quæ solent plerunque euenire. Qui enim principum mores minus imitatione consequi possunt, voluntate certè proximè accedere se velle ostē-
2.Reg.5. & 8. & 21. dunt. Regnante Dauide principe bellicoso, & militari laude admirãdo, multi in rebus bellicis exercitabantur: at
3.Reg.4 & 6. regnante filio eius Salomone pacis studioso, qui bellorum reliquias extinxit, templúmque Deo dedicauit, omnes ferè ei subiecti pacem laudibus efferebant. Rex Manasses qui fide repudia- 4.Re.21.
ta commentitios Gentium deos coluerat, traduxit exemplo suo Israëliticum populum ad impium idolorum cultũ. Contrà verò rex Iosias religionis ac pie- 4 Re.22.
tatis præstantia, & virtutum maximarum exemplo, populum ad fidem conuertit & veritatem. Quare qui populum volunt ad præclara facta excitare, solent principum adducere exempla, sine quorum appositione lentius disputant, nisi quæ dicunt, vita ac factis summorum virorum illustrentur.
Quemadmodum supremum cœlum Similitudo.
primum mobile mouet globos omnes cœlestes inferiores ad ipsius nutum: sic rex magnates & plebeios ad ipsius voluntatem, quæ debet esse cum Dei voluntate coniuncta. Summis laudibus celebrandi sunt principes religione, pietate, iustitia, cæterísque virtutibus præstantes, non solùm quòd tales sint, sed quòd permulti eorum imitatores existant. Contrà viriosi & nefarij omni laude sunt indigni, quia non tantùm flagitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in rempublicã. Non tantùm nocent, quòd ipsi corrumpantur, sed etiam quòd alios corrumpunt: plúsque exemplo aliquando, quàm flagitio obsunt. Quem- Similitudo.
admodum mare imitatur aerem, vt si aer sit serenus, sit mare serenitate affectum: si verò perturbatus, ipsum perturbatione agitetur: sic populus principis mores sequitur, eiúsque aut tranquillitatem, aut procellam imitatur.
Nam vt Cicero libro primo officio- Cicero.
rum ait: studiosè plerique facta principum imitantur. Et Quintilianus Quinti.
declamatione tertia: Qui, inquit, in altiorem honoris gradum extenditur,

magis exemplum expectantibus patet. Eam ob causam oportet principem & pontificem dare operam virtuti, respuere voluptates, omnem vitæ cursum in labore coporis, & contentione animi conficere: nihilque in vita expetendum putare nisi iustitiam, pietatem, cæteràsque virtutes, & quicquid est cum honore, & laude, & di-
Pindar. gnitate coniunctum. Pindarus dicebat, morem omnium esse regem. Et
Claudi. Claudianus: Cõponitur orbis regis ad exemplum. Et vt grauiora attingamus,
Tit.2. ad Titum episcopũ scribens apostolus: In omnibus, inquit, præbe teipsum exẽ-
1.Tim.4 plum bonorũ operum. Et ad Timotheũ: Exemplum esto fidelium in verbo, in conuersatione, in charitate, & fide, & castitate. Hoc ideo dicit, quia solent inferiores ad superiorum voluntatem & nutum totos se fingere, & accommodare.

C *Regina autẽ pro re, quæ acciderat regi, & optimatibus eius, domũ conuiuii ingressa est, & proloquens ait. Rex in æternũ viue. Nõ te conturbẽt cogitationes tuæ: nec facies tua immutetur. Est vir in regno tuo, qui spiritum deorum sanctorum habet in se: & in diebus patris tui scientia & sapientia inuẽtæ sunt in eo. Nam & rex Nabuchodonosor pater tuus principẽ magorum, incantatorum, Chaldæorum, & aruspicum constituit eum: pater, inquam tuus ò rex. Quia spiritus amplior, & prudentia intelligentiaq;, & interpretatio somniorum, & ostensio secretorum, ac solutio ligatorum inuentæ sunt in eo: hoc est in Daniele, cui rex posuit nomen Baltasar. Nunc itaque Daniel vocetur, & interpretationem narrabit. Igitur introductus est Daniel corã rege: ad quẽ præfatus rex ait:*
D *Tu es Daniel de filijs captiuitatis Iudæ, quẽ adduxerat pater meus rex de Iudæa? Audiui de te, quoniam spiritum deorum habeas: & scientia intelligentiaque, ac sapientia amplior es inuentæ sunt in te. Et nunc introgressi sunt in conspectu meo sapientes magi, vt scripturam hanc legerent, & interpretationem eius indicarent mihi: & nequiuerunt sensum huius sermonis edicere. Porrò ego audiui de te, quòd possis obscura interpretari, & ligata dissoluere. Si ergo vales scripturam legere, & interpretationem eius indicare mihi, purpura vestieris, & torquẽ auream circa collum tuum habebis: & tertius in regno meo princeps eris. Ad quæ respondens Daniel ait coram rege. Munera* E
tua sint tibi, & dona domus tuæ alteri da: scripturam autem legam tibi rex, & interpretationem eius ostendam tibi.

¶ *Regina autem.* Origenes ait hanc re- Origen.
ginam fuisse huius Balsasaris matrem: sed Flauius Iosephus ait eius auiã fuisse: Ioseph.
quod videtur probabilius. Quã ob causam earum rerum habebat notitiam, quas ille ignorabat: aut saltem memoria non tenebat.

¶ *Domum conuiuij ingressa est.* Vt scilicet regem à mœrore leuaret, & consilio instrueret. Hæc ob senectutem, aut temperantiam non interfuerat conuiuio.

¶ *Qui spiritum deorum sanctorum habet.* Loquitur more gentilico. Quidam vertunt: Qui spiritum Dei sanctum habet.
At Theodotio nobiscum legit. Theod.

¶ *Rex Nabuchodonosor pater tuus.* Auũ vocat patrem, vt paulò antè obseruauimus. Vel vocat Euilmerodach Nabuchodonosorem: diximus enim capite primo, reges Babylonis fuisse Nabuchodonosores appellatos nomine à primo Nabuchodonosore assumpto: quẽadmodum imperatores Cæsares à Iulio Cæsare.

¶ *So-*

¶ *Solutio ligatorum.* Id est apertio & explanatio ænigmatum, rerúmque abstrusarum, quæ allegorijs & obscuritatibus inuolutæ, ob difficilem intelligentiam ligatæ videntur.

¶ *Cui rex posuit nomen Baltasar.* Subaudi per eunuchorum præpositum, vt capite primo ostensum fuit. Sequitur. Igitur introductus est Daniel coram rege. Vbi debes obseruare, non fuisse consilium mulieris repudiatum. Cùm enim vtile est, fidele, & salutare, probandum est, etiamsi mulier illud impertiat: non enim omnes mulieres sunt a consilio reuocandæ & remouendæ. In hac nostra Lusitania est inclyta regina domina Catherina, vxor quondam inuictissimi ac Christianissimi regis Ioannis, quæ post obitum regis, admirabili prudentia, iustitia, pace, & animi magnitudine regnum gubernauit, incomparabilis fœmina, sapientiæ, maximarúmque virtutum ornamentis exculta: quæ vt animi tranquillitate poteretur, gubernaculum regni reliquit: & altera fœnix vnica, diuino amore incensa solem respicit iustitiæ, & sola fasta soli Deũ contemplatur, & sequitur. Quis igitur non videt, non esse eius consilium repudiandum?

¶ *Tu es Daniel.* Illud interrogat, quod scire tenebatur: non enim deberet obliuisci Danielis admirabili virtute & sapientia præditi; qui Nabuchodonosori inseruierat, cùm reipublicæ clauum tra-
Exod 1. ctauerat. Capite primo Exodi scriptum legimus, surrexisse regẽ nouũ, qui igno-
1.Reg.16 rabat Ioseph. Rex Saul cùm à spiritu malo vexaretur, misit nuntios ad Isai patrem Dauidis, vt mitteret ad ipsum filium suum Dauidem, qui cùm veniret, pulsabat citharam, & recreabatur Saul. Ac vt verbis vtar diuinæ scripturæ, stetit coram eo: & Saul dilexit eum nimis: & factus est eius armiger. At interfluxis nonnullis diebus oblitus est Saul Daui- 1.Reg.17
dis, & familiæ eius: & postea vidẽs eum interrogauit, cuius filius esset. Innuit diuina scriptura esse fiduciam nostram in Deo figendam ac locandam, non autem in regibus, qui facilè eorum obliuiscuntur, qui sunt de ipsis benemeriti, qui se pro illis periculis obiecerunt. Nã vt ait idem Dauid psalmo. 117. Bonum Psal.117
est sperare in domino, quàm sperare in principibus. Et psalmo. 145. Nolite con- Psal.145
fidere in principibus, in filijs hominum, in quibus non est salus.

¶ *Munera tua sint tibi.* Seruauit id, quod Christus postea præcepit apud Matthæũ Mat 10.
decimo: Gratis accepistis, gratis date. Non ei pro muneribus vaticinatus est: sed post vaticinationem non respuit munera, qui mundi diuitias contẽpserat: ne regem ipsum contemnere videretur. Christi apostoli non pro diuitijs euangelium prædicabant: sed necessariũ victum & tegumentum à populo accipiebant. Nam vt eodem decimo capite ait dominus: Dignus est operarius cibo Mat.10.
suo. Et apud Lucam etiam. 10: Dignus Luc.10.
est operarius mercede sua. Et Paulus capite nono prioris ad Corinthios candẽ 1.Cor 9.
multis verbis sequitur sententiam: vbi illud afferens Deuteronomij vigesimo- Deu.25.
quinto: Nõ alligabis os boui triturãti: subdit: Nunquid de bobus cura est Deo? an propter nos vtique hoc dicit? Nam propter nos vtique scripta sunt: quoniam debet in spe, qui arat, arare: & qui triturat, in spe fructus percipiendi. Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnũ

P 4 est, si

est, si carnalia vestra metamus? At post multa alia ad hoc adducta propositum concludit his verbis: Ita & dominus ordinauit ijs, qui euangelium annuntiant. Eandem etiam sententiam breuius literis mandauit, quas prius misit ad Timotheum. 1.Tim.5. Quare longè illi falluntur, qui asserunt simoniacos esse concionatores, qui pro concionibus honesta pręmia suscipiunt: aut illis mouentur. Qua de re poteris videre censuram facultatis theologicæ Parisiensis, quam ad plenum scribit Claudius Guilliaudus in commẽtarijs in caput nonum epistolæ prioris diui Pauli ad Corinthios. Claudi.

O rex Deus altißimus regnum & magnificentiam, gloriam & honorẽ dedit Nabuchodonosor patri tuo. Et propter magnificentiam quam dederat ei, vniuersi populi, tribus & linguæ tremebant, & metuebant eum. Quos volebat, interficiebat: & quos volebat, percutiebat: & quos volebat, exaltabat: & quos volebat, humiliabat. Quando autem eleuatum est cor eius, & spiritus illius obfirmatus est ad superbiam, depositus est de solio regni sui: & gloria eius ablata F *est: & à filijs hominum eiectus est. Sed & cor eius cum bestijs positum est, & cum onagris erat habitatio eius: fœnũ quoque vt bos comedebat: & rore cœli corpus eius infectum est: donec cognosceret, quod potestatem haberet altißimus in regno hominum: & quemcunque voluerit, suscitabit super illud. Tu quoque filius eius Balsasar nõ humiliasti cor tuum, cum scires hæc omnia: sed aduersus dominatorem cœli eleuatus es: & vasa domus Dei allata sunt coram te: & tu, & optimates tui, & vxores tuæ, & cõcubinæ tuæ vinum bibistis in eis. Deos quoque argẽteos, & aureos, & æreos, ferreos, ligneosq́, & lapideos, qui non vident, nec audiunt, nec sentiũt, laudasti. Porrò Deum, qui habet flatum tuum in manu sua, & omnes vias tuas, non glorificasti. Idcirco ab eo missus est articulus manus, qui scripsit hoc, quod exaratum est. Mane, thecel, phares. Hæc est interpretatio sermonis.* G *Mane, numerauit Deus regnum tuum, & compleuit illud. Thecel, appensus es in statera, & inuentus es minus habens. Phares, diuisum est regnum tuum, & datum est Medis & Persis. Tunc iubente rege indutus est Daniel purpura: & circundata est torques aurea collo eius. Et prædicatũ est de eo, quòd haberet potestatem tertius in regno suo. Eadẽ nocte interfectus est Balsasar rex Chaldæus. Et Darius Medus successit in regnũ annos natus sexaginta duos.*

¶ *Dedit Nabuchodonosor patri tuo.* Dedit ei Deus imperium Orientis: voluitque, vt multi ei subijcerentur reges: vt Ieremias capite. 27. prædixerat. Iere.27. Deus enim est, qui regna distribuit, & impertit. Nã de illo ait ita Daniel capite secũdo: Ipse mutat tempora & ætates: & transfert regna, atque constituit. Sup.2. Et vt ait apostolus tertiodecimo ad Romanos: Non est potestas nisi à Deo: quæ autem sunt, nimirum potestates, à Deo ordinatæ sunt. Rom.13. Regna, principatus & dignitates tribuit Deus iusto & occulto suo iudicio, aliquãdo viris prudentia præditis, iustitiam & pietatem colentibus: aliquando stultis, & tetris, scelerúmque maculis contaminatis. Bona fiunt ab illo: à quo etiã mala pœnæ dantur, & mala culpæ permittuntur. Nõ est malum in ciuitate, quod Deus non fecerit: ait Amos capite tertio. Amos.3. Quod intelligitur de malo culpæ permissiuè, de malo pœnæ actiuè. Castigat nos Deus, quia ita expedit iustitiæ eius, & nobis. Nihil impij principes agunt in subditos nisi Deo volente: sub

cuius

cuius prouidentia omnia cadunt. Imò calamitates & iniuriæ quibus improbi viros probos opprimunt, & affligunt, Deo tribuuntur. Obrutus ferè pius Dauid ærumnarum fluctibus, quibus eum
Psal.87. impius Saul agitabat, eos ad Deum his verbis referebat: Super me confirmatus est furor tuus, omnes fluctus tuos induxisti super me. Longè fecisti notos meos à me: posuerunt me abominationem sibi. Et paulò pòst: Elongasti à me amicũ & proximum, & notos meos à miseria. Amici eum in calamitatibus dereliquerant, & fugerant: ille autem hoc tribuit Deo, qui illud quatenus pœna erat, voluit, quatenus peccatum, permisit. Id quod nos habemus: Posuerunt me abo-
Hieron. minationem sibi: vertit Hieronymus: Posuisti me abominationẽ ipsis. Quod ad sententiam nostram non parum con-
Felix. ducit. Ita etiam transtulit Felix. Id autẽ quod nos habemus: Et notos meos à miseria: hoc est præ acerba miseria: vertit
Hieron. Hieronymus: Notos meos abstulisti. Quod potest etiã verti: Et notos meos in caligine. Acsi dicat: Qui me amicitia comprehendebant, videntes in me iactas iniurias ab inimico meo, à quo affligor, non prodeunt in lucem, vt mihi opem ferant: sed in domicilijs suis delitescunt. Et tu domine illos tanquam tenebris obductos ab oculis meis remouisti. Magna profectò, & intoleranda calamitas in calamitatibus carere amicorum consolatione, & ab ipsis destitui. Eius vim & acerbitatem illi solùm intelligũt, qui experti sunt: quos in ærũnis & gemitibus versatos, horribili calamitatum tempestate iactatos, ab inuidis ac sceleratis iniustè afflictos, vndis rerum aduersarum penè obrutos, amici partim deseruerunt, partim prodiderunt.
Furtim abstulerant Sabæi & Chaldæi Iob.1. boues & camelos Iob: & ipse aiebat: Dominus dedit, dominus abstulit. Affligebant eum non solùm hostes, sed etiam amici, ipse autem omnia hæc Iob.13. attribuens Deo aiebat: Contra folium quod vento rapitur, ostendis potentiam tuam, & stipulam siccã persequeris. Eam ob causam cùm nos viderimus periculis expositos, & in acerbas angustias adductos, ad Deum debemus confugere, eum assiduis precibus vrgere, in ipso spem salutis reponere, nec in summa desperatione desperare. Quoniam qui nos mœrore profligatos proijcere videtur, ipse nos consolabitur: & afflictis eius auxilium implorantibus so Esai 45. latiũ præbebit. Ipse enim ait apud Esaiã capite. 45. Ego dominus, & non est alter, formans lucem, & creans tenebras, faciens pacem, & creans malum. Ideo di- Iob 17. camus cum Iob capite decimoseptimo: Post tenebras spero lucem. Et cum Dauide psalmo. 70. Ego autem semper spe- Psal.70. rabo. Et cum Sara apud Tobiam capite Tob.3. tertio: Non delectaris domine in perditionibus nostris: quia post tempestatem tranquillum facis: & post lachrymationem & fletum exultationem infundis. Ipse est, à quo cuncta procedunt. Id voluit Deus significare scala illa, quã ostẽ- Gen.28. dit Iacobo cœlum & terram attingentẽ: per quam omnia è cœlo veniunt ad terram. Vt intelligeremus hæc inferiora à superioribus pendere: & à Deo regna cõstitui, dari, auferri, distribui, mutari.

¶ *Et propter magnificentiam quam dederat ei.* Id est, propter principatum, & amplitudinem, & diuitiarum affluentiam. Hæc dat Deus nonnullis impijs

à verbo עָקַר Hacar, quod significat eradicare, eneruare, euertere. Eo vtitur Moses Genesis. 49. cùm ait: Euerterunt murum. Loquitur Iacob de Simeone & Leui, qui murum vrbis Sichem deleuerũt. Pro quo nonnulli ex Hebræis transferunt: Eneruauerunt bouem. Et per bouẽ intelligunt Ioseph, qui iugum legis naturalis portauit, quem fratres eius pręser tim Simeon & Leui afflixerunt, & ad pernicem vocarunt. Ita R. Iahacob, & R. Selomoh locum illum interpretãtur. At multo rectius est, vt per bouem intelligamus Christum, qui ait apud Matthæum vndecimo. Iugum meum suaue est: & onus meum leue. Nam priusquam diceret: Tolite iugum meum super vos: triginta annis illud portauerat: & leue ac suaue reddiderat. Præclarè etiam interpres noster vertit murum: idem enim significat etiam ipsum vocabulum. Ac Christus murus est noster. Nam Zacharias capite secundo inducit eum ita loquentem: Ego ero ei murus in circuitu. Hoc est, ego protegam ecclesiam meam instar muri. Esaias etiam de Christo vaticinans & ecclesia: Saluator, inquit, ponetur in ea murus, & ante murale. Est nanque ecclesia ciuitas munita, habens, vt ait in Apocalypsi Ioannes, murum magnum & altum. Cùm Iacob spiritu vaticinationis illustratus præuideret occidendum Christum à sacerdotibus, qui erant ex tribu Leui, & à scribis & pharisæis, qui plerunque erant ex tribu Simeon, dixit: In consilium eorum non veniat anima mea: & in cœtu illorum non sit gloria mea: quoniam in furore suo occiderunt virum: & in voluntate sua eneruauerunt bouem. Vel vt habet versio nostra: suffoderunt murum. Poterat verti: Radicitus deleuerunt. Vnde hiccar significat radicem, & germen: quo nomine hoc loco vsus est Daniel.

Gen. 49 — R. Iahac. — R. Selo. — Matth. 11. — Zachar. 2 — Esai. 26. — Apoc. 21 — Gen. 49

¶ *Consilium meum placeat tibi*. In Chaldæo propriè est: Consilium meum pulchrum sit apud te. Sed rectè vertit noster interpres: eadem est enim intelligentia apertioribus verbis. Pro, consilium meũ, est in Hebraico מַלְכִּי Malci, à verbo Malac, quod significat consilium suscipere, & regnare, & regem constituere. Vnde illud Oseæ capite octauo: Ipsi regnauerunt, & non ex me: potest verti: Ipsi regem constituerunt, & non ex me. Vt loquatur Deus de decem tribubus, quæ deficientes à Roboam filio Salomonis, collocarunt in regia dignitate Ierèboã, qui eis vitulos aureos erexit, quos Deo repudiato pro dijs coluerũt. Potest verti: Ipsi consilium inierunt, sed non ex me. Iuxta id quod ait Deus apud Esaiam. 30. Væ filij desertores, dicit dominus, vt faceretis consilium, & non ex me. Illud est hoc loco aduertendum, ita esse consiliũ cum regia dignitate coniunctum, vt in lingua sancta idem verbum & consiliũ capere significet, & regnare. Romani exactis & reiectis regibus rempublicam per viros nobilitate atque sapientia præstantes gubernandam constituerunt, qui consules à consultando, & consilio percipiẽdo dicerentur. At nemo debet consiliarios quærere nisi amicos, fideles, & prudentes. Nam vt verbis vtar Sallustij in Catilinario: omnes homines qui de rebus dubijs consultant, ab odio vacuos esse oportet.

Osee. 8. — Reg. 12 — Esai. 30. — Sallust.

¶ *Peccata tua eleemosynis redime*. Eodem modo habet etiam translatio Græca. Pagninus habet: Peccata tua iustitia redime: Quem nonnulli alij sequuntur. Pro eleemo-

Pagnin.

eleemoſynis eſt in Chaldæo בְּצִדְקָה betſideah. Vocabulū Hebræū eſt צֶדֶק quod ſignificat iuſtitiam cū miſericordia coniunctam. Senſus eſt, quem reddit communis interpres. Da operam, vt Deum places eleemoſynis, propter quas tibi de mittat peccata tua. Vide eleemoſynæ præſtantiam: De illa ait Chriſtus dominus capite vndecimo euangelij authore
Luc.11. Luca: Date eleemoſynam: & ecce omnia munda ſunt vobis. Accipitur aliquādo
Pſal.34. iuſtitia pro clementia: vt pſalmo.34. Iudica me ſecūdum iuſtitiam tuam do-
Pſal.58. mine Deus meus. Et capi.38. Eſaiæ: Frāge eſurienti panem tuum: & egenos vagóſque induc in domum tuam. Cùm videris nudum operi eum, & carnē tuā ne deſpexeris. Tunc erumpet quaſi mane lumen tuū, & ſanitas tua citius orietur: & anteibit faciem tuam iuſtitia tua. Vbi hominem ad eleemoſynam excitauit, adiecit: Tunc iuſtitia tua anteibit faciem tuam. Quo in loco accipitur iuſtitia pro benignitate & eleemoſyna, & opere pietatis: quemadmodum hoc Danielis loco, vbi Latinus interpres pro iuſtitia vertit eleemoſynas, vt ſenſum diuini vatis explicaret.

¶ *Quam ego ædificaui in domū regni.* Pro, in domum regni, vertunt quidam: vt exiſtat regia. Hoc eſt, vt ſit aula regis, & regni metropolis. Eadem eſt ſententia: ſed interpres noſter fidelius trāſtulit verba Chaldæa לְבֵית מַלְכוּ Lebeth Malcu. Baijth enim & Beth domū ſignificat:
Pſal.67. vt pſalmo. 67. Deus qui habitare facit vnius moris in domo. Quorum verborum hic eſt ſenſus: Deus eſt, qui homines vnius animi, concordes, vna mente conſentientes, quibus ſtudiorum, ſententiarum, & voluntatū in rebus fidei ſumma eſt conſenſio, habitare facit in eccleſia catholica, quæ eſt domus Dei. Ita eam diuus Paulus capite tertio epiſtolæ prioris ad Timotheum appellat. Et de 1.Tim.3.
primitiua eccleſia ait Actorū quarto diuus Lucas: Multitudinis autem credentium erat cor vnum, & anima vna. Hic Act.4.
eſt verus & germanus pſalmographi in illo verſiculo ſenſus: quem Septuaginta apertè & diſtinctè expreſſere, pro vocabulo Hebræo Iechidhim tranſferentes: μονοτρόπους, pro quo noſter interpres rectè vertit, vnius moris, hoc eſt vnius in moribus voluntatis & conſenſus. At Caluinus hæreticus noſtri temporis, homo ſeditioſus, impius, & audax, vt Lutheri peſtilentis hæreſiarchæ diſcipulū poſsis agnoſcere, inuehitur in Græcam & Latinam editionem, exclamans eſſe in illis hoc loco, vt multis alijs, intolerabilem errorem: veram namque interpretationem eſſe: Deus qui ditat orbos familia. Et interpretatur in hunc modū. Deus eſt ille, qui ob benignitatem ſuā eis qui filijs carebant, dat filios & poſteros. Etſi hæc illius interpretatio poteſt ſuſtineri, quoniam domus familiam etiam ſignificat, vt in annotationibus ex Hebræo in primum caput oſtendimus, tamen non ideo communis vulgata verſio damnanda eſt, quæ eſt à verſione ſeptuaginta interpretum deprompta, quā diuus Paulus, & euangeliſtæ citant, & eccleſia catholica comprobauit. Editio vulgata veteris teſtamenti eſt diui Hieronymi ſecundum veritatem Hebraicam, vbi eſt exemplar & originale Hebræum, aut Chaldæum. Vbi autem non habemus niſi originale Græcum, vt in libro Sapientiæ, eſt ſecundum veritatē Græcam: præter verſionem pſalmorū:

quæ

quæ etiamsi extet eius exemplar & originale Hebræum, est tamen ex translatione Septuaginta desumpta ante diuū Hieronymum à tempore apostolorum. Itaq; versio nostra communis psalmorum nec est diui Hieronymi, nec ex Hebræo ad literam, sed ex Græco deprompta. Cùm autem hæc Latina versio seu editio psalmorū esset in ecclesia frequentissima, mansit semper in suo robore. Eam ob causam cùm ecclesia versionem diui Hieronymi recepisset desumptam ex Hebræo secundùm literam, decreuit tamen, vt antiqua psalmorum trāslatio seu versio mordicus teneretur, quia publicè in ecclesijs cantabatur: eratque in ore omnium: non enim à sacerdotibus tantùm, sed etiam ab alijs hominibus multa psalmorum loca memoriter recitabantur. Hæc est ratio, quare in sacris biblijs Latinis nō est translatio psalmorū diui Hieronymi, sed ea, quæ fuerat ab ecclesia multò antea recepta. Nō me fugit esse nonnullos, qui ob vnum aut alterum vocabulum nō ad verbum desumptum ex translatione septuaginta interpretum, dicunt hanc nostrā Latinam editionem psalmorum nō esse ex Græca Septuaginta translatam. Sed illud non probant: imò longè opinione falluntur. Hanc tam antiquam, veram, excellentem, & approbatam editionem irridet Caluinus, ab omnibus ipse irridendus. Ac hoc loco non vult, vt domus accipiatur pro ecclesia Catholica, à qua ipse recessit, sed pro filiorum progenie, quam ipse concupiuit, cuius amore flagrauit. Illam amplexus est interpretationem, quæ nuptiarum carnis negotio fauere videbatur, illam autem contempsit, quæ laudem concordiæ virorum catholicorū prædicabat. Sacerdotes enim Lutherani, milites Veneris, cùm castitatem repudiassent, acceperūt vxores, quę non vxores legitimę, sed impudicę sunt concubinæ: nam inter eos qui se soléni voto castitatis ligauerant, non sunt matrimonia, sed sacrilegia. At illi sub hoc honesto titulo matrimonij meretricijs libidinibus se perpetuò tradiderunt. Hic Caluinus fuit imprimis Lutheri sectator, sed postea nonnullis in rebus desciuit ab illo, & voluit per se facere sectam multò pestilentiorem: fuitque ipso perniciosior Luthero multò perniciosior. Eum hoc loco paucis describam, vt intelligat lector eius ingenium. Fuit pestilētibus vitijs contaminatus: sed habebat nonnulla insigniū nō expressa signa, sed adumbrata virtutum. Erant apud illum illecebræ libidinum multæ: erant etiā signa, quibus libidines detestari videbatur. Ostēdebat res ipsa clarius luce meridiana flagrare viria turpiū voluptatū apud illum: & verbis decipiebat stultos, quibus suadebat, nihil sibi esse antiquius castitate. Fuit monstrum quoddam ex contrarijs diuersisq; inter se pugnantibus naturæ studijs cupiditatibúsque conflatū. Quis vnquam fuit magis impius? Et quis magis pietatem simulauit? Quis infidelior? Et quis crebrius fidem laudibus extulit? Quis in rapacitate auarior? Quis in largitione effusior? Quis in timiditate & ignauia abiectior? Quis in audacia & furore elatior? Timebat abiectū, vilé, & sceleratū hominé verbo obiurgare, & audebat vniuersę Christi Ecclesię cōtradicere. Tāta fuit superbia inflatus, tanta perfidia obstinatus, tāta cæcitate coopertus, vt ausus fuerit editionem sacrorū bibliorū, qua sancta ecclesia Ca-

sia catholica vtitur, verissimam, antiquissimam, integerrimam irridere, reprehendere, detestari. Cùm ipse esset imperitus, philosophia & theologia destitutus: à lectione antiquorum patrum, à literis humanis, ab omni vetustatis notitia alienatus. Vt autem probet esse editionem vulgatam detestandam, hunc affert locum diuini psaltis, vbi per יחידים interpretatur filijs destitutos, & per domum filiorum familiam: cùm diuinus vates, vt ostendimus, de electorum concordia in ecclesia sit vaticinatus. Certè versio nostra Latina ex Græca desumpta multò præstantiorem sensum reddit, quàm Caluini, literæq; mul-
Euthy. tò accommodatiorem: quem Euthymius explanat: & ante eum in episto-
Ignati. la quadam Ignatius martyr discipulus diui Ioannis apostoli: & inter eos di-
August. uus Augustinus in Ioannem tractatione vigesimasexta. Et postea Remigius
Remigi. Antisidorēsis. Et memoria nostra Ray-
Rayne. nerius Snoygoudanus, & Franciscus
Titelm. Titelmanus, & alij magni nominis authores.

Pagnin. ¶ *In virtutibus cœli.* Pagninus habet: In exercitu cœli. Quod in idem recidit: non enim accipitur hoc loco virtus pro morali, aut theologica virtute: sed pro exercitu angelorum. Pro virtutibus est in Chaldæo חיל Chel, quod Hebraicè dicitur Chail: & significat vim, exercitum, fortitudinem, & virtutem poten-
Psal. 83. tiæ. Illud psalmi. 83. Ibunt de virtute in virtutem: videbitur Deus deorum in
Hieron. Sion: vertit Hieronymus: Ibunt de fortitudine in fortitudinem. Nam in Græco non est ἀρετὴν, quod virtutem, qua boni viri nominantur, significat: sed δυνάμις, hoc est virtus potentiæ, seu robur, & vis. Sensus est: Non fatigabuntur longitudine itineris, quod tendit in cœlum, etiamsi arcta sit via, quæ ducit ad vitam: sed ob singularem animi alacritatem in dies vigebunt: do- Matt. 7.
nec accedant ad cœlestem Sionem, vbi est æterna sedes mentium beatarum. Nam omnibus qui pietatem & iustitiam coluerint, & in gratia è vinculis corporum euolauerint, certus est in cœlo locus, vbi Deum videant, eóque summis gaudijs cumulati fruantur.

Argumentum capitis quinti.

CVM Balsasar Rex Babylonius vasis tēpli Dei intemperanter abuteretur, aspexit manū in extremitate parietis scribentem, cuius externa visione fuit animo commotus, & stupefactus. Accersiti autem magi, alijq; sapientes Babylonij, non potuerunt literas interpretari, nec legere: sed diuinorum consiliorum ignari obmutuerunt. At veniens Daniel regis accersitu eas legit, & explanauit. Aperiens autem fontem rerum arcanarum interpretatus est esse regnum illud à Balsasare auferendum, hostibus eius tradendum, Dariúmq; Medum in regio solio collocandū. Porrò nocte illa fuit vrbs Babylonis capta, & regi ad summam mundi gloriam florescenti vita simul cum regno erepta: fuitq; eius dignitas ablata, & splendor extinctus: omniaque illa ex lætitia & voluptate ad luctum & lachrymas reciderunt.

Caput

Caput quintum.

A *BAlsasar rex fecit grande conuiuiū optimatibus suis mille: & vnusquisque secundùm suam bibebat ætatem. Præcepitq; iā temulentus, vt afferrentur vasa aurea & argentea, quæ asportauerat Nabuchodonosor pater eius de templo, quod fuit in Ierusalem, vt biberent in eis rex, & optimates eius, vxorésque eius, & concubinæ. Tunc allata sunt vasa aurea, quæ asportauerat de templo, quod fuerat in Ierusalem: & biberūt in eis rex & optimates eius, & vxores, & concubinæ illius. Bibebant vinū, & laudabant Deos suos aureos, & argēteos, æreos, ferreos, ligneosq; & lapideos. In eadem hora apparuerunt digiti quasi manus hominis scribentis contra candelabrum in superficie parietis aulæ regiæ: & rex aspiciebat articulos*
B *manus scribentis. Tunc facies regis commutata est: & cogitationes eius conturbabant eum: & cōpages renum eius soluebantur: & genua eius ad se inuicem collidebantur. Exclamauit itaque rex fortiter, vt introducerent magos, Chaldæos, & aruspices. Et proloquens rex ait sapientibus Babylonis. Quicunque legerit scripturam hanc, & interpretationem eius manifestam mihi fecerit, purpura vestietur, & torquem aureum habebit in collo: & tertius in regno meo erit. Tunc ingressi omnes sapientes regis non potuerunt nec scripturam legere, nec interpretationem eius indicare regi. Vnde rex Balsasar satis cōturbatus est: & optimates eius turbabātur.*

Explanatio.

BAlsasar rex. Hic Balsasar qui Baltasar vocatur à nonnullis, fuit, vt aiunt magni nominis scriptores, nepos magni Nabuchodonosoris, filius Euilmerodachi, qui patri suo Nabuchodonosori successit in regnum. Sed non statim Balsasar successit patri suo Euilmerodacho: nam hic Euilmerodachus tres habuit filios, qui successiuè regni clauū tenuere. Primus vocatus Neglisar, quem alij Reglisarem vocant, regnauit tribus annis: alter vocatus Labosardach duobus: quibus exactis obtinuit regnum hic Balsasar tertius in ordine Euilmerodachi filius: qui annis quinque imperium gessit, & gubernacula reipublicæ intemperanter tractauit. Lege Metasthenem Metast. in libro de iudicio temporum, vbi hoc apertè videbis. Diuus etiam Hieronymus, qui ait se hoc loco sequi Berosum Hieron. Berosus historicum Chaldæum, & Flauiuum Iosephum in libro Iudaicarum antiquitatum, asserit hunc Balsasarem regnasse Ioseph. post Labosardach. Idem affirmat magister historiarum scholasticarum: & post Petrus. illum Ioannes Annius in commentarijs Annius. in Metasthenem. Regnante hoc Balsasare fuit Babylon obsessa & expugnata per Cyrum regem Persarum, & auunculum eius Darium regem Medorum: & Chaldæorum regnū funditus euersum. Lege Trogum Pompeium, & Metasthenem, & Xenophontem, qui omnia hæc Trogus. Metast. Xenophon. memoriæ prodiderunt. Balsasar igitur imminēte obsidione, fidēs viribus suis, & vrbis munitissimę robori, parauit opiparè magnificum conuiuium, ad quod regni magnates inuitauit. Aiunt nonnulli fuisse tunc solennitatem quandam in vrbe, ad quam magnates conuenerant, in qua fuit hoc splendidum conuiuium institutum. Alij existimant ideo Balsasarem illam epularem accubationem instituisse, & sacra vasa contaminasse, quia vaticinationem Ieremiæ de euersione Babylonis, & de reditu Iudęorum

rum post annos septuaginta vanam esse & commentitiam credidit, & fluxisse iam tempus illud à Ieremia prædictũ existimauit. Sed tempus nondum erat finitum,& ille fuit in enumeratione an-
Iere 25. &.29. norum deceptus. Ieremias enim de se-
Zach 1. ptuaginta annis Babylonicæ seruitutis
Esai 21. vaticinatus est,capite.25.&.29.& Zacha-
H.bac.2 rias primo. Et alij diuini vates. Huius
Xenophon. Herod. coniuuij meminit Xenophon,& Hero
Ioseph. dotus,& Iosephus.

¶ *Vnusquisque secundùm suam bibebat ætatem.* Id est, vnusquisque erat in conuiuio iuxta ætatem suam collocatus: qui alios ætate anteibant,sedebant in præcipuis locis:deinde alij in alijs ordine seruato. Vel sic: Vnusquisque bibebat,vt suæ congruebat ætati: nam nemo vltra vires bibere cogebatur.

¶ *Præcepitq; iam temulentus.* Rex vino plenus iussit adduci vasa sacra, quæ in conuiuio illo profano violauit.Vnde effluxit eius mors,& regni exitium. Vide sub quibus principibus scindantur regna,sub ebrijs,voluptarijs,superbis, deditis ventri ac delicijs.

¶ *Nabuchodonosor pater eius.* Auus appellatur pater:perspicuum est enim post Nabuchodonosorem regnasse Euilme-
Iere.52. rodach filium eius: qui vt Ieremias testatur capite. 52.extulit caput Ioachim regis Iudæ,quem de carcere eduxit, & in sublimi dignitate collocauit.Hic autem Balsasar filius fuit, vt ostendimus, Euilmerodach. Non me fugit asserere
Eusebi. Eusebiũ Cæsariensem in annalibus,hũc Balsasarẽ fuisse fratrem Euilmerodach, & filium Nabuchodonosoris. Sed probabilius est fuisse eius nepotem. Nam
Iere.27. Ieremias capite. 27. prædixit duraturum esse regnum Nabuchodonosoris vsque ad eius nepotem. Ita enim ait:Et seruient ei omnes gentes, & filio eius, & filio filij eius, donec veniat tempus terræ eius,& ipsius.Nec obstat, Nabuchodonosorem appellari patrem Balsasaris, eúmque eius filium: nam vocari patrem eum qui auus est, indicat Moses, qui capite trigesimoprimo Genesis Gene.31
inducit Iacob filium Isaac,nepotémque Abrahæ in hũc modũ loquẽtẽ:Nisi Deus patris mei Abrahã,& timor Isaac affuisset mihi,forsitã modò nudum me dimisisses.Imò omnes maiores patres appellantur.Nã cap.14.Numerorũ ait sancta Num.14
scriptura cum Deo loquens:Qui visitas peccata patrum in filios in tertiã & quartam generationem.Et capite.5. Deutero Deut.5.
nomij:Deus emulator reddens iniquitatem patrum super filios in tertiã & quartam generationem.Esaias capite.51. Iu- Esai 51.
dæos alloquens: Attendite, inquit, ad Abraham patrem vestrum. Capite.34. libri secũdi Paralipomenon loquens scri 2.Par.34.
ptura de rege Iosia:Ambulauit, inquit, in vijs Dauid patris sui. Virgini sanctissimæ Mariæ dixit angelus apud Lucã Luc.1.
primo:Dabit illi,nempe Christo,dominus Deus sedem Dauid patris sui. Et Luc.1.
Zacharias apud eundem: Iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrem nostrum. Et Matthæus in principio euan- Matt.1.
gelij sui: Liber generationis Iesu Christi, filij Dauid, filij Abraham. Et ipse Christus in euangelio authore Ioanne Ioan.8.
capite octauo dicebat Iudæis:Abraham pater vester exultauit, vt videret diem meum.

¶ *Et biberunt in eis.* Cùm vasa illa fuissent in templo Hierosolymæ diuino cultui dedicata, noluit Nabuchodonosor illa in vsibus profanis vsurpare: sed

in templo Dei sui illa posuit, & suo modo honorauit. At Balsasar non solùm illis vsus est in conuiuio, sed ea concubinis suis exposuit. Quam ob causam impurus ille ac sacrilegus tyrannus fuit à Deo statim mulctatus.

¶ *Bibebant vinum, & laudabant Deos suos.* Ex comessatione & ebrietate ad veri Dei contemptionem venerunt. Insultantes Deo optimo deos suos commentitios, quorum auxilio putabant victoriam de Iudæis, eorúmque Deo reportasse, laudibus efferebant. Sed perpende intolerabilem eorum amentiam: bibentes in vasis aureis & argenteis deos ligneos & lapideos laudabant, quibus victoriam tribuebant.

¶ *In eadem hora apparuerunt digiti.* Ostéditur Dei vltio, quæ aliquando non differtur in tempus aliud. Hi autem digiti visi sunt quasi egredi è pariete: & statim emicuerunt. Non erant veri digiti manus humanæ, sed eorum effigies. Apparuerunt quidem ad oculum imagines illæ digitorum, operatione angeli factæ in ea parte parietis, vbi clarius conspicerentur. Ideò subditur: Contra candelabrum: hoc est, in loco illustri & eminente, vbi lumine perspicuè apparerent. Candelabrum vas est, in quo infigitur cereus ad prælucendum. Erat autem scriptura in extremitate parietis aulæ regiæ, vt indicaret ad regẽ pertinere. Vox pro qua noster interpres vertit superficiem, propriè significat calcem, seu coctum lapidem, quo parietes dealbantur. Quare rectè habet editio nostra: calx enim dealbans parietem est eius superficies seu extremitas.

¶ *Tunc facies regis commutata est.* Describit Daniel perturbationem, qua rex agitabatur ob metum rei visæ, & ob interpretationis defectionem. Propter timorem factus est recursus sanguinis ad cor, & remansit pallor in facie, & tremor in membris. Ac ob explanationis inopiam accersiuit magos, & cæteros Babylonis sapientes: & postremò Danielem, qui ei exposuit exitium vniuersi regni, fontémque aperuit rerum arcanarum. Pro, facies regis commutata est: poteris etiam vertere: Splẽdor regis mutatus est: nam gratia vultus eius versa est in tristem aspectum.

¶ *Cogitationes eius conturbabant eum.* Destitutus animo, & viribus de pernicie sua cogitabat, & mentis agitationes eum perturbabant. Perpende mundi varietatem, rerúmque humanarum commutationes, & quàm cito voluptas in mœrorem conuertatur. Comedebãt, & bibebant opiparè lætitia gestiẽtes, & ad oblectaměta seipsos excitãtes: & repentè noua quędam mœstitia eos perturbauit. Quid est homine imbecillius? Quid fragilius? Quid ei⁹ voluptate incõstãtius? Id intelligẽs Oseas facit. c. 2. loquentẽ in hũc modum Deum: Cessare faciã omne gaudium eius. Et apud Amos. 8. Conuertã, inquit, festiuitates vestras in luctũ, & omnia cantica vestra in planctum. Et apud Ioelem primo: Confusum est gaudium à filijs hominũ. Ideo ait quartodecimo Prouerbiorum Salomon: Risus dolore miscebitur: & extrema gaudij luctus occupat. Gaudium nostrum debet esse in Deo. De illo ait diuinus psaltes: Lætabimur in salutari tuo: & in nomine Dei nostri magnificabimur. Vel vt potest verti ex Hebræo: Et in nomine Dei nostri vexilla extollemus. Collatio est à militibus desũpta, qui victoriã de hostib⁹ repor-

Ose. 2. Amos. 8. Ioel. 1. Prou. 14 Psal. 19.

reportãtes ingrediuntur vrbẽ cũ vexillis eleuatis, vbi omnia plausu personant atque lætitia. In Deo non solùm anima, sed etiam caro virorum iustorum oble-
Psal. 83. ctatur. Id sentiens Dauid psal. 83. aiebat: Cor meum & caro mea exultauerunt in Deum viuum. Caro quæ, vt aposto-
Galat. 5. lus ait capite. 5. ad Galatas, cõcupiscit aduersus spiritum: quæ solet homines à virtute deterrere, assidua pœnitentia & iugibus calamitatibus fracta, fœdus sancit cum spiritu: & vnà cum illo oblectatur Deo, extra quem non habet, vbi pos-
Esai. 41. sit conquiescere. Loquens Esaias cum viro pio capite. 41. ait: Tu exultabis in domino, & in sancto Israëlis lætaberis.
Esai. 61. Et capite. 61. in ecclesiæ persona ob beneficia à Christo accepta gaudio cumulatæ: Gaudens, inquit, gaudebo in domino: & exultabit anima mea in Deo meo. Ideo apostolus capite quarto ad
Phili. 4. Philippenses: Gaudete, inquit, semper in domino. Et Deigenitrix semper virgo
Luc. 1. apud Lucam primo: Magnificat anima mea dominũ: & exultauit spiritus meus in Deo salutari meo. Aspicis debere gaudium nostrum in Deo esse, non autem in mundo. Nam de illo ait Chri-
Ioan. 16 stus dominus apud Ioannem sextodecimo: Gaudium vestrum nemo tollet à vobis. De eo autem qui in mundi vanitatibus consistit, ait Salomon capite secun-
Eccle. 2. do Ecclesiastis: Risum reputaui errorem: & gaudio dixi: Quid frustra deci-
Similia. peris? Verum gaudium in Deo sumptũ est fluuius perennis, semper fluens: vana verò lætitia est torrens, qui imbribus crescens fertur rapidè, sed facilè arescit. Nulla est in mundi oblectatione perpetuitas, nulla firmitudo, nulla
Simile. constantia. Quemadmodum sphæra cœlestis inter duos polos, quos philosophi arcticum & antarcticum vocant, cõtinuis voluitur motibus, & in orbem perpetuò vertitur: sic homo inter duos terminos nimirum natalem diem, & exitum vitæ iugibus motionibus modò prosperis, modò aduersis agitatur. Nunc ridet, & delicijs ducitur: sed paulò pòst lachrymas profundet, & mœrore opprimetur. Et erit, vt verbis vtar Esaiæ ter- Esai. 3.
tio: pro suaui odore fœtor, pro zona funiculus, & pro fascia pectorali cilicium.
Vt non semper est dies, nec semper Simile.
nox, sed modò lætissimus dies illucet: modò obscura nox omnia tenebris cooperit: sic nec semper mundi voluptate afficimur, nec semper dolore: sed in rerum vicissitudine versamur.
Est enim mundus veluti mare fluctuum Simile.
varietate, quibus vndique iactamur, plenissimum. Cùm huius mundi res sint fluxæ & instabiles, fieri non potest, vt voluptas in illis consistens sit firma & perennis. At cùm Deus sit æternus, potest gaudiũ quod in eo innititur, æternũ esse. Auari delectãtur diuitijs, elati vanitatibus, voluptarij delicijs, comessores epulis, cibisq; exquisitis, inuidi alienis calamitatibus: viri autem iustitia & pietate præstãtes virtute in Deo: illis ait diuinus psal- Psal. 31.
tes: Lætamini in domino, & exultate iusti, & gloriamini omnes recti corde. Comedebãt Babylonij magnates splẽdidè, & diffluebãt delicijs, cùm subitò præter opinionem omnium apparuerunt digiti scribentes in pariete exitium regis & regni. Ac vt verbis vtar psalmographi: Psal. 77.
Adhuc escæ eorum erant in ore ipsorũ: & ira Dei descendit super eos. Illa enim nocte occisus est rex, & ciuitas expugnata, & pleriq; magnates interfecti, & ciues capti

& comprehensi,aut communi luce priuati. Eorum diuitias diu multóque labore quæsitas vna eripuit hora: & ipsi tetram labem posteritati, æternámque dedecoris memoriam reliquerunt. Intuere,quàm cito eorum gaudium fugit, perijt, & euanuit: quia verum non erat,nec solidum:sed falsum & inane:nō in Deo, sed in mundo. Isaac sonat gaudium & risum: sed eum non peperit Sarah, nisi postquam senuit, & vitæ respuit voluptates. Eodem modo nō poteris verum spiritus gaudium habere, nisi illecebras & delicias mundi contempseris.

Gene.18
Gene.21.

¶ *Et compages renum eius soluebantur*. Id est,& vincula lumborum illius dissoluebantur. Destitutus enim est viribus præ timore.Si ad manum illam ita inhorruit,quãtus putas terror inuasit illū, vbi stetit ante iudicem iratum, æternæ damnationis sententiam auditurus?

¶ *Vt introducerent magos Chaldæos*. De his nominibus capite.2.disseruimus.Tu interim aduerte,regem Babyloniū magos & incantatores vocasse. Vide quot mala in cōuiuio illo acciderint: vasa tēpli Dei contaminantur:verus Deus irridetur:falsi dij laudantur:incantatores accersuntur.Prima conuiuia fuerūt in horto voluptatis, vbi serpens Heuā ad prohibitas epulas inuitauit:ea autem Adamum: qui pomum comedentes mortē pepererunt.Filij Iob in cōuiuio mortui sunt.Filij Simonis summi sacerdotis in conuiuio fuerunt interfecti,& è medio sublati: & Ioannes Baptista in conuiuio fuit dānatus,& crudeli morti impia sententia addictus.Nos relictus mundi illecebris,quibus plerique mortalium obstricti tenentur,repudiemus intēperata conuiuia:& iuxta diui Pauli doctrinā in epistola priore ad Corinthios,epulemur nō in fermento veteri,nec in fermento malitiæ & nequitiæ,sed in azymis sinceritatis & veritatis. Diligamus frugalitatē & ciborum abstinentiam,vt densum nemus animi nostri expurgemus. Vt fames cogit lupos exire de sylua:sic effrenatos appetitus de anima. Quemadmodū solers auceps nō permittit accipitri, vt se nimis ingurgitet in escam,ne immoderatè satur effugiat,nolens ad manus ipsius redire:sic Deus non vult, vt nimia epularum satietate redundemus, ne ab eo discedentes, ad ipsius manum minimè reuertamur. Vocat nos diuinus auceps, & non redimus: quam ob causam nos fame opprimit aliquando, vt ad illum reuertamur. Id intelligens Moses dicebat capite.32. Deuteronomij: Incrassatus est dilectus,& recalcitrauit:incrassatus,impinguatus,dilatatus dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo. Filius prodigus satiatus reliquit domum patris sui, & fame ac inopia anxius ad se,& ad patrem suū reuersus est.

Gene.3.
Iob.1.
1.Mach.16.
Mat.14.
1.Cor.5.
Similitudo.
Similitudo.
Deut.32.
Luc.15.

¶ *Purpura vestietur, & torquem aureum habebit*. Hæc erant tunc insignia principum, & illustris dignitatis ornamenta. Sequitur. Et tertius in regno meo erit. Hoc est erit tertius post me. Vel erit vnus ex tribus præcipuis regni mei. Vel tertiam partem regni mei obtinebit.

¶ *Non potuerunt nec scripturam legere*. Quia erant Chaldæi, literæ verò Hebrææ. Vel erant literę pro parte. Sed præcipua causa fuit, quia Deus sapientiæ palmam Danieli seruo suo reseruauerat.

¶ *Et*

¶ *Et optimates eius turbabantur.* Turbato rege turbati sunt magnates, & cæteri regis famuli. Eodem modo turbato rege Herode turbata est, vt diuus
Matt 2. Matthæus ait, tota Hierosolyma cum illo. Intuere quanti ponderis sit principis exemplum, quoniam illud popu-
Simile. lus imitatur. Vt nautæ respiciunt ad stellam aquilonarem, quam polum arcticū appellant, eaque in cursu gubernantur: sic populus ante oculos ponit principis voluntatem, vt ad eius normam dirigat actiones, eaque in mari huius vitæ gu-
Gen. 30. bernetur. Qualis erat color virgarum, quas pastor Iacob ante oculos ouiū ponebat, quando erant concepturæ, tales erant fœtus, quos ipsę oues edebant, aut vnius coloris, aut variorum: ita quale est principis aut perpetui præsulis exemplū,
Exo. 13. talis plerunque est populi imitatio. Israëlitæ sequebantur columnam nubis per diem, & ignis per noctem: & subiecti homines principem aut pontificem imitantur. Fateor equidem esse nonnullos subiectos, qui solent vitia præsulū imitari, non autem rectè facta: imò in eos qui iusti sunt, & sapientiæ ac virtutum ornamentis exculti, ventos excitant, inuidiā atque odium conflant, eósque falsis testimonijs ad perniciem vocant. Sed ego de his loquor, quæ solent plerunque euenire. Qui enim principum mores minus imitatione consequi possunt, voluntate certè proximè accedere se velle oste-
2. Reg 5. & 8. & 21. dunt. Regnante Dauide principe bellicoso, & militari laude admirādo, multi in rebus bellicis exercitabantur: at
3. Reg 4. & 6. regnante filio eius Salomone pacis studioso, qui bellorum reliquias extinxit, templúmque Deo dedicauit, omnes ferè ei subiecti pacem laudibus efferebant. Rex Manasses qui fide repudiata commentitios Gentium deos coluerat, traduxit exemplo suo Israëliticum populum ad impium idolorum cultū. 4. Re 21.
Contrà verò rex Iosias religionis ac pietatis præstantia, & virtutum maximarum exemplo, populum ad fidem conuertit & veritatem. Quare qui populum volunt ad præclara facta excitare, solent principum adducere exempla, sine quorum appositione lentius disputant, nisi quæ dicunt, vita ac factis summorum virorum illustrentur. 4 Re. 22.
Quemadmodum supremum cœlum primum mobile mouet globos omnes cœlestes inferiores ad ipsius nutum: sic rex magnates & plebeios ad ipsius voluntatem, quæ debet esse cum Dei voluntate coniuncta. Summis laudibus celebrandi sunt principes religione, pietate, iustitia, cæterisque virtutibus præstantes, non solùm quòd tales sint, sed quòd permulti eorum imitatores existant. Contrà vitiosi & nefarij omni laude sunt indigni, quia non tantùm flagitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in rempublicā. Non tantùm nocent, quòd ipsi corrumpantur, sed etiam quòd alios corrumpunt: plúsque exemplo aliquando, quàm flagitio obsunt. Quemadmodum mare imitatur aerem, vt si aer sit serenus, sit mare serenitate affectum: si verò perturbatus, ipsum perturbatione agitetur: sic populus principis mores sequitur, eiúsque aut tranquillitatem, aut procellam imitatur. Similitudo. Similitudo.
Nam vt Cicero libro primo officiorum ait: studiosè plerique facta principum imitantur. Et Quintilianus declamatione tertia: Qui, inquit, in altiorem honoris gradum extenditur, Cicero. Quinti.

magis exemplum expectantibus patet. Eam ob causam oportet principem & pontificem dare operam virtuti, respuere voluptates, omnem vitæ cursum in labore coporis, & contentione animi conficere: nihilque in vita expetendum putare nisi iustitiam, pietatem, cæterásque virtutes, & quicquid est cum honore, & laude, & dignitate coniunctum. Pindarus dicebat, morem omnium esse regem. Et Claudianus: Cōponitur orbis regis ad exemplum. Et vt grauiora attingamus, ad Titum episcopū scribens apostolus: In omnibus, inquit, præbe teipsum exēplum bonorū operum. Et ad Timotheū: Exemplum esto fidelium in verbo, in conuersatione, in charitate, & fide, & castitate. Hoc ideo dicit, quia solent inferiores ad superiorum voluntatem & nutum totos se fingere, & accommodare.

Pindar. Claudi. Tit.3. 1.Tim.4

C *Regina autē prō re, quæ acciderat regi, & optimatibus eius, domū conuiuii ingressa est, & proloquens ait. Rex in æternū viue. Nō te conturbēt cogitationes tuæ: nec facies tua immutetur. Est vir in regno tuo, qui spiritum deorum sanctorum habet in se: & in diebus patris tui scientia & sapientia inuētæ sunt in eo. Nam & rex Nabuchodonosor pater tuus principē magorum, incantatorum, Chaldæorum, & aruspicum constituit eum: pater, inquam tuus ô rex. Quia spiritus amplior, & prudentia intelligentiaq́, & interpretatio somniorum, & ostensio secretorum, ac solutio ligatorum inuentæ sunt in eo: hoc est in Daniele, cui rex posuit nomen Baltasar. Nunc itaque Daniel vocetur, & interpretationem narrabit. Igitur introductus est Daniel corā rege: ad quē præfatus rex ait:*

D *Tu es Daniel de filijs captiuitatis Iudæ, quē adduxerat pater meus rex de Iudæa? Audiui de te, quoniam spiritum deorum habeas: & scientia intelligentiaque, ac sapientia ampliores inuentæ sunt in te. Et nunc introgressi sunt in conspectu meo sapientes magi, vt scripturam hanc legerent, & interpretationem eius indicarent mihi: & nequiuerunt sensum huius sermonis edicere. Porrò egò audiui de te, quòd possis obscura interpretari, & ligata dissoluere. Si ergo vales scripturam legere, & interpretationem eius indicare mihi, purpura vestieris, & torquē auream circa collum tuum habebis: & tertius in regno meo princeps eris. Ad quæ respondens Daniel ait coram rege. Munera tua sint tibi, & dona domus tuæ alteri da: scripturam autem legam tibi rex, & interpretationem eius ostendam tibi.* E

¶ *Regina autem.* Origenes ait hanc reginam fuisse huius Balsasaris matrem: sed Flauius Iosephus ait eius auiā fuisse: quod videtur probabilius. Quā ob causam earum rerum habebat notitiam, quas ille ignorabat: aut saltem memoria non tenebat.

Origen. Ioseph.

¶ *Domum conuiuij ingressa est.* Vt scilicet regem à mœrore leuaret, & consilio instrueret. Hæc ob senectutem, aut temperantiam non interfuerat conuiuio.

¶ *Qui spiritum deorum sanctorum habet.* Loquitur more gentilico. Quidam vertunt: Qui spiritum Dei sanctum habet. At Theodotio nobiscum legit. Theod.

¶ *Rex Nabuchodonosor pater tuus.* Auū vocat patrem, vt paulò antè obseruauimus. Vel vocat Euilmerodach Nabuchodonosorem: diximus enim capite primo, reges Babylonis fuisse Nabuchodonosores appellatos nomine à primo Nabuchodonosore assumpto: quémadmodum imperatores Cæsares à Iulio Cæsare.

¶ So-

¶ *Solutio ligatorum.* Id est apertio & explanatio ænigmatum, rerúmque abstrusarum, quæ allegorijs & obscuritatibus inuolutæ, ob difficilem intelligentiam ligatæ videntur.

¶ *Cui rex posuit nomen Baltasar.* Subaudi per eunuchorum præpositum, vt càpite primo ostensum fuit. Sequitur. Igitur introductus est Daniel coram rege. Vbi debes obseruare, non fuisse consilium mulieris repudiatum. Cùm enim vtile est, fidele, & salutare, probandum est, etiamsi mulier illud impertiat: non enim omnes mulieres sunt a consilio reuocandæ & remouendæ. In hac nostrâ Lusitania est inclyta regina domina Catherina, vxor quondam inuictissimi ac Christianissimi regis Ioannis, quæ post obitum regis, admirabili prudentia, iustitia, pace, & animi magnitudine regnum gubernauit, incomparabilis fœmina, sapientiæ, maximarúmque virtutum ornamentis exculta: quæ vt animi tranquillitate potiretur, gubernaculum regni reliquit: & altera fœmix vnica, diuino amore incensa solem respicit iustitiæ, & sola fasta soli Deũ contemplatur, & sequitur. Quis igitur non videt, non esse eius consilium repudiandum?

¶ *Tu es Daniel.* Illud interrogat, quod scire tenebatur: non enim deberet obliuisci Danielis admirabili virtute & sapientia præditi, qui Nabuchodonosori inseruierat, cùm reipublicæ clauum tractauerat. Capite primo Exodi scriptum
Exod 1. legimus, surrexisse regẽ nouũ, qui ignorabat Ioseph. Rex Saul cùm à spiritu
1.Reg.16 malo vexaretur, misit nuntios ad Isai patrem Dauidis, vt mitteret ad ipsum filium suum Dauidem, qui cùm veniret, pulsabat citharam, & recreabatur Saul. Ac vt verbis vtar diuinæ scripturæ, stetit coram eo: & Saul dilexit eum nimis: & factus est eius armiger. At interfluxis nonnullis diebus oblitus est Saul Daui- 1.Reg.17
dis, & familiæ eius: & postea vidẽs eum interrogauit, cuius filius esset. Innuit diuina scriptura esse fiduciam nostram in Deo figendam ac locandam, non autem in regibus, qui facilè eorum obliuiscuntur, qui sunt de ipsis benemeriti, qui se pro illis periculis obiecerunt. Nã vt ait idem Dauid psalmo. 117. Bonum Psal.117
est sperare in domino, quàm sperare in principibus. Et psalmo. 145. Nolite con- Psal.145
fidere in principibus, in filijs hominum, in quibus non est salus.

¶ *Munera tua sint tibi.* Seruauit id, quod Christus postea præcepit apud Matthẽũ Mat 10.
decimo: Gratis accepistis, gratis date. Non ei pro muneribus vaticinatus est: sed post vaticinationem non respuit munera, qui mundi diuitias contẽpserat: ne regem ipsum contemnere videretur. Christi apostoli non pro diuitijs euangelium prædicabant: sed necessariũ victum & tegumentum à populo accipiebant. Nam vt eodem decimo capite
ait dominus: Dignus est operarius cibo Mat.10.
suo. Et apud Lucam etiam. 10: Dignus Luc.10.
est operarius mercede sua. Et Paulus capite nono prioris ad Corinthios eandẽ 1 Cor 9.
multis verbis sequitur sententiam: vbi illud afferens Deuteronomij vigesimo- Deu.25.
quinto: Nõ alligabis os boui triturãti: subdit: Nunquid de bobus cura est Deo? an propter nos vtique hoc dicit? Nam propter nos vtique scripta sunt: quoniam debet in spe, qui arat, arare: & qui triturat, in spe fructus percipiendi. Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnũ

 est, si

est, si carnalia vestra metamus? At post multa alia ad hoc adducta propositum concludit his verbis: Ita & dominus ordinauit ijs, qui euangelium annunciant. Eandem etiam sententiam breuius literis mandauit, quas prius misit ad Timotheum. Quare longè illi falluntur, qui asserunt simoniacos esse concionatores, qui pro concionibus honesta præmia suscipiunt: aut illis mouentur. Qua de re poteris videre censuram facultatis theologicæ Parisiensis, quam ad plenum scribit Claudius Guilliaudus in commẽtarijs in caput nonum epistolæ prioris diui Pauli ad Corinthios.

1.Tim.5.

Claudi.

O rex Deus altissimus regnum & magnificentiam, gloriam & honorẽ dedit Nabuchodonosor patri tuo. Et propter magnificentiam quam dederat ei, vniuersi populi, tribus & linguæ tremebant, & metuebant eum. Quos volebat, interficiebat: & quos volebat, percutiebat: & quos volebat, exaltabat: & quos volebat, humiliabat. Quando autem eleuatum est cor eius, & spiritus illius obfirmatus est ad superbiam, depositus est de solio regni sui: & gloria eius ablata est: & à filijs hominum eiectus est. Sed & cor eius cum bestijs positum est, & cum onagris erat habitatio eius: fœnũ quoque vt bos comedebat: & rore cœli corpus eius infectum est: donec cognosceret, quod potestatem haberet altissimus in regno hominum: & quemcunque voluerit, suscitabit super illud. Tu quoque filius eius Balsasar nõ humiliasti cor tuum, cum scires hæc omnia: sed aduersus dominatorem cœli eleuatus es: & vasa domus Dei allata sunt coram te: & tu, & optimates tui, & vxores tuæ, & cõcubinæ tuæ vinum bibistis in eis. Deos quoque argẽteos, & aureos, & æreos, ferreos, ligneosq́, & lapideos, qui non vident, nec audiunt, nec sentiũt, laudasti. Porrò Deum, qui habet flatum tuum in manu sua, & omnes vias tuas, non glorificasti. Idcirco ab eo missus est articulus manus, qui scripsit hoc, quod exaratum est. Mane, thecel, phares. Hæc est interpretatio sermonis. Mane, numerauit Deus regnum tuum, & compleuit illud. Thecel, appensus es in statera, & inuentus es minus habens. Phares, diuisum est regnum tuum, & datum est Medis & Persis. Tunc iubente rege indutus est Daniel purpura: & circundata est torques aurea collo eius. Et prædicatũ est de eo, quòd haberet potestatem tertius in regno suo. Eadẽ nocte interfectus est Balsasar rex Chaldæus. Et Darius Medus successit in regnũ annos natus sexaginta duos.

F

G

¶ *Dedit Nabuchodonosor patri tuo.* Dedit ei Deus imperium Orientis: voluitque, vt multi ei subijcerentur reges: vt Ieremias capite 27. prædixerat. Deus enim est, qui regna distribuit, & impertit. Nã de illo ait ita Daniel capite secũdo: Ipse mutat tempora & ætates: & transfert regna, atque constituit. Et vt ait apostolus tertiodecimo ad Romanos: Non est potestas nisi à Deo: quæ autem sunt, nimirum potestates, à Deo ordinatæ sunt. Regna, principatus & dignitates tribuit Deus iusto & occulto suo iudicio, aliquã do viris prudentia præditis, iustitiam & pietatem colentibus: aliquando stultis, & tetris, scelerũmque maculis contaminatis. Bona fiunt ab illo: à quo etiã mala pœnæ dantur, & mala culpæ permittuntur. Nõ est malum in ciuitate, quod Deus non fecerit: ait Amos capite tertio. Quod intelligitur de malo culpæ permissiuè, de malo pœnæ actiuè. Castigat nos Deus, quia ita expedit iustitiæ eius, & nobis. Nihil impij principes agunt in subditos nisi Deo volente: sub

Iere.27.

Sup.2.

Rom.13.

Amos.3.

cuius

cuius prouidentia omnia cadunt. Imò calamitates & iniuriæ quibus improbi viros probos opprimunt, & affligunt, Deo tribuuntur. Obrutus ferè pius Dauid ærumnarum fluctibus, quibus eum
Psal.87. impius Saul agitabat, eos ad Deum his verbis referebat: Super me confirmatus est furor tuus, omnes fluctus tuos induxisti super me. Longè fecisti notos meos à me: posuerunt me abominationem sibi. Et paulò pòst: Elongasti à me amicũ & proximum, & notos meos à miseria. Amici eum in calamitatibus dereliquerant, & fugerant: ille autem hoc tribuit Deo, qui illud quatenus pœna erat, voluit, quatenus peccatum, permisit. Id quod nos habemus: Posuerunt me abo-
Hieron. minationem sibi: vertit Hieronymus: Posuisti me abominationẽ ipsis. Quod ad sententiam nostram non parum con-
Felix. ducit. Ita etiam transtulit Felix. Id autẽ quod nos habemus: Et notos meos à miseria: hoc est præ acerba miseria: vertit
Hieron. Hieronymus: Notos meos abstulisti. Quod potest etiã verti: Et notos meos in caligine. Acsi dicat: Qui me amicitia comprehendebant, videntes in me iactas iniurias ab inimico meo, à quo affligor, non prodeunt in lucem, vt mihi opem ferant: sed in domicilijs suis delitescunt. Et tu domine illos tanquam tenebris obductos ab oculis meis remouisti. Magna profectò, & intoleranda calamitas in calamitatibus carere amicorum consolatione, & ab ipsis destitui. Eius vim & acerbitatem illi solùm intelligũt, qui experti sunt: quos in ærũnis & gemitibus versatos, horribili calamitatum tempestate iactatos, ab inuidis ac sceleratis iniustè afflictos, vndis rerum aduersarum penè obrutos, amici partim deseruerunt, partim prodiderunt. Furtim abstulerant Sabæi & Chaldæi Iob.1.
boues & camelos Iob: & ipse aiebat: Dominus dedit, dominus abstulit. Affligebant eum non solùm hostes, sed etiam amici, ipse autem omnia hæc Iob.13.
attribuens Deo aiebat: Contra folium quod vento rapitur, ostendis potentiam tuam, & stipulam siccã persequeris. Eam ob causam cùm nos viderimus periculis expositos, & in acerbas augustias adductos, ad Deum debemus confugere, eum assiduis precibus vrgere, in ipso spem salutis reponere, nec in summa desperatione desperare. Quoniam qui nos mœrore profligatos proijcere videtur, ipse nos consolabitur: & afflictis eius auxilium implorantibus so- Esai 45.
latiũ præbebit. Ipse enim ait apud Esaiã capite.45. Ego dominus, & non est alter, formans lũcem, & creans tenebras, faciens pacem, & creans malum. Ideo di- Iob 17.
camus cum Iob capite decimoseptimo: Post tenebras spero lucem. Et cum Dauide psalmo.70. Ego autem semper spe- Psal.70.
rabo. Et cum Sara apud Tobiam capite Tob.3.
tertio: Non delectaris domine in perditionibus nostris: quia post tempestatem tranquillum facis: & post lachrymationem & fletum exultationem infundis. Ipse est, à quo cuncta procedunt. Id voluit Deus significare scala illa, quã ostẽ- Gen.28.
dit Iacobo cœlum & terram attingentẽ: per quam omnia è cœlo veniunt ad terram. Vt intelligeremus hæc inferiora à superioribus pendere: & à Deo regna constitui, dari, auferri, distribui, mutari.

¶ *Et propter magnificentiam quam dederat ei.* Id est, propter principatum, & amplitudinem, & diuitiarum affluentiam. Hæc dat Deus nonnullis impijs

aliquando: pijs autem tribuit humilitatem, abiectionem & paupertatem spiritus: quæ sunt multo tutiora & præstantiora bona. Vide quot diuitias Deus dederit Balsasari, & quid detrimēti illi attulerint. Si non fuisset diues, non tot haberet vxores & concubinas, non tā splēdidum & superuacaneum conuiuium pararet, non ad illud vasa diuino cultui dedicata afferret, non denique tam infami morte suum diem obiret. Id quod
Pro.10. ait Salomon Prouerbiorū decimo: Non affliget dominus fame animam iusti: & insidias impiorum subuertet. Potest etiā transferri ex Hebræo: Non opprimet Deus fame animam iusti: & propter diuitias impios subuertet. Quibus verbis voluit innuere esse multis diuitias mun-
Psal.61. di exitij causam. Ideo Dauid psalm. 61. Diuitiæ, inquit, si affluant, nolite cor ap-
Matt.5. ponere. Et Christus apud Matthæum quinto: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Felices
Luc. 6. Mat.19. illi qui possunt dicere cum apostolis: Ecce nos reliquimus omnia: & secuti sumus te. Qui diuitias terræ pauperibus distribuunt, veras diuitias inuenient in
Similitudo. cœlo. Vt aquæ ad loca ima descendunt, eaque irrigant, & frugifera reddunt: sic opum affluētia debet in pauperes & abiectos deriuari, eósque consolatione permulcere. Et ita non nocebit, sed prode-
Psal.111. rit. Vnde Dauid psalmo centesimo vndecimo: Dispersit, inquit, dedit pauperibus: iustitia eius manet in seculum secu-
Eccle.7. li. Et Ecclesiasticus septimo: Pauperi porrige manum tuam, vt perficiatur propitiatio & benedictio tua. Et Salomon
Pro.28. Prouerbiorū vigesimooctauo: Qui dat pauperibus, non indigebit. Et dominus
Mat.19. Iesus Matthæi decimonono: Da pauperibus, & habebis thesaurū in cœlo. Sed quia Balsasar diuitias non indigentibus tribuebat, sed magnatibus & concubinis, quibus splendidum conuiuium parauit, fuit iustè regno simul ac vita priuatus: eiúsque splendor extinctus.

¶ *Quando autem eleuatum est cor eius.* Id est, cùm autem animus eius fuit superbia elatus, & confirmatus, amisit regnū & principatum. Superbus cadit: humilis autem non habet, vnde cadat. Eam ob causam scriptum est Prouerbiorū. 29. Pro.29.
Superbum sequitur humilitas: & humilem spiritu suscipiet gloria. Hoc est, superbia deijcit hominem: humilitas autē spiritus gloria potietur. Id significauit Christus, cùm dixit: Qui se exaltauerit, Mat.23.
humiliabitur: & qui se humiliauerit, exaltabitur. Et sanctissima semper vir- Luc.1.
go mater eius: Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles. Et Iacobus apo- Iaco.4.
stolus: Humiliamini in conspectu domini, & exaltabit vos. Vt fortissima pi- Simile.
nus insigni proceritate, quia vēto ac procellæ resistit, radicitus euellitur, aut frangitur: arundo autem quia quò pellitur, inclinat, & vergit, manet incolumis: sic superbus etiamsi sit diuitijs cumulatus, tamen quia elatione erectus nemini vult cedere, turbine afflictationis extirpatur, & deijcitur: humilis autem quia quacunque calamitate mouetur, propēdet, & rerum aduersarum vndis videtur locum dare, integer perseuerat: & procella transacta erigitur. Id voluerunt significare principes illustris familiæ Colūnarum in Italia, qui pro armis & insignibus sumpserunt frutices aquaticos viriditate conspiciendos, qui fluminis impetu ac fluctibus exagitati flectuntur, sed non infringuntur, nec infirmantur: cum

hac

hac litera: Flectimur, non frągimur vndis. Viri enim sapientia & animi fortitudine pręstãtes possunt calamitatibus angi, & cedere tempori: sed nulla delentur procella, nulla vi tempestatum euelluntur.

¶ *A filijs hominum eiectus est.* Hoc est ab hominum consortio, & societate fuit expulsus. Hæc, & quæ sequuntur, fuerunt capite superiore explanata.

¶ *Non humiliasti cor tuum, cùm scires hæc omnia.* Quam ob causam maius supplicium merebatur, quàm auus eius: quoniam exemplum quod Nabuchodonosorem deficiebat, ei simili in statu non defuit, quod proponere sibi poterat, si vellet.

¶ *Sed aduersum dominatorem cæli eleuatus es.* Hoc est, non solùm aduersus homines, sed etiam aduersus Deum cœlorum dominũ te ipsum extulisti. Intuere quã liberè & audacter Daniel regem reprehendat: non temerè, sed prudenter: quia quæ in crimen vocabat, obiurganda ducebat. Vitium principis non est silentio prætereundum tẽpore opportuno & debito: cum prudentia tamen, & cautela,

3.Re.12. & vrbanitate. Eodẽ modo Nathan ob-
4.Re.20. Esai.39. iurgauit regem Dauidem: Esaias Ezechiam: Daniel Nabuchodonosorem & Balsasarem: vt literæ diuinæ testantur.

Sup.4. ¶ *Et optimates tui.* Id est nobiles & magnates. Mirum videtur non fuisse inter mille illos magnos viros vnum, qui regi suaderet, ne tam impium facinus ad-

Similitudo. mitteret. Quemadmodum chamæleõtes mutãt colores ad rem visam: sic magnates regem sibi proponunt, quem sequantur: cuius mores imitentur. Fortasse non solùm illi regem non deterruerunt à crimine tam nefario: sed etiam eius scelus & audaciam laudarunt. Cum rex ille adulationibus delectaretur: quid mirum erat famulos habere adulatores?

Nam vt capite Prouerbiorum. 29. scri- Prou.29
ptum est: princeps qui libenter audit verba mẽdacij, omnes ministros habet impios. Vbi per verba mendacij intelligũtur adulationes: & per ministros impios famuli assentatores, omnia ad voluntatẽ loquentes, nihil ad veritatem. Sunt tamen nonnulli, qui cùm sint assentationibus imbuti, nihilque eis sit antiquius, quàm alios decipere, & adulari: ostendunt tamen interdum libertatem monendi, vt tunc tutius blandiantur: cùm amici, & censores videntur. Et hoc est pestilentissimum assentatorum genus.

Vt syluestria semina quæ figura & ma- Similitudo.
gnitudine accedunt ad triticum, non facilè in cribro purgantur: sic adulator imitans amicũ vix cognoscitur: eámque ob causam difficilè ab amicitia reijcitur. Reprehendit leue aliquid, vt tutius & libętius in grauibus adulętur. Et ita molliti sunt sermones eius super oleum, vt

ait diuinus psaltes, & ipsi sunt iacula. Psal.54.
Quemadmodum vile vitrum imitatur pretiosum crystallum: ita vulgaris adulator videtur aliquando verus amicus.

Vt lignum putridum videtur splende- Simil.
re ijs, qui sunt in tenebris: sic infamis assentator apparet interdum fidelis consiliarius, sed ijs, qui in errorum caligine versantur: obscurus est, & videtur fulgere: adulatione vtitur, & simulat amorẽ. Ex quo efficitur, vt vitia laudibus efferantur. Ac vt ait psalmographus: Lauda- Psal.9.
tur peccator in desiderijs animæ suæ, & iniquus benedicitur. Vnde Salomõ Pro- Prou.1
uerbiorum primo: Fili mi, inquit, si te lactauerint peccatores, ne acquiescas eis.

Et

Esai 3. Et Esaias tertio: Popule meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt: & viam gressuum tuorum dissipant. Quare cauendum est, ne adulatoribus pate faciamus aures, quoniam assentationibus facilè decipiemur. Est enim adulatio fallax sub specie amicitiæ deceptio, qua adulator hominum fauorem, & propriã prætendit aucupari vtilitatem. Id intelHieron. ligens Hieronymus: Nihil, inquit, tam corrumpit mentes hominum, quàm adulatio: plus enim nocet lingua adulaSimilitudo. toris, quàm gladius persecutoris. Vt oleum fictilia vasa quàuis dura penetrat, & inficit, cùm ipsum sit blandum ac lene: sic adulatio corda eorum quibus blãditur, quamuis aspera corrumpit, & perfundit, cùm ipsa sit suauis & iucunda. Psal 140 Eam ob causam Dauid: Corripiet me, inquit, iustus in misericordia, & increpabit me: oleum autem peccatoris nõ impinguet caput meum. Malebat rex iustus à viris obiurgari iustitia & pietate præstantibus, quàm ab impijs oleo aduSimile. lationis deliniri. Vt oleum præbet nutriBeda. mentum flammis, vt Bedæ vtar similitudine: ita adulatio peccatis. De adulatore hominem vanum nomine Ægypti significatum oleo adulationis fallenOse 12. te, ait ita Oseas capite duodecimo: Tota, die mendacium & vastitatem multiplicat: fœdus cum Assyrijs inijt, & ferebat oleum in Ægyptum. Assyrij fuerũt quondam diuites, & Ægyptij vani: & cum huiusmodi hominibus se coniungunt adulatores, & ad eorum se applicant familiaritatem. Ac illis quos laudant pleno ore, perniciem aliquãdo maSimilia. chinantur. Vt apes in ore ferunt mel, & in cauda aculeum: sic adulatores in ore habent dulcedinem blanditiarum, retro verò fraudes & dolos. Sunt similes scorpionibus, qui blandiuntur facie, cauda verò feriunt, & occidunt. At neminem magis lædunt adulatores, quàm seipsos: nam vt capite sextodecimo Sapientiæ Sap 16. scriptum est, homo per malitiam occidit animam suam. Si peccant grauiter occultantes veritatem, quã non debent silentio præterire: quanto grauius, qui fallunt blanditijs, & obiurganda vitia laudibus efferunt? Nam vt ait ad Casulanũ diuus Augustinus: Quisquis metu August. cuiuslibet potestatis veritatem occultat, iram Dei supra se prouocat: quia magis timet hominem, quàm Deũ. Quæ verba sunt in sacros canones relata. 11. q. 3. Quisquis. Hugo de sancto Victore ijs Hugo. verbis adulatorem describit: Est amicus in obsequio, hostis in animo, comptus in verbo, turpis in facto: lætus ad prospera, fragilis ad aduersa: facilis ad humana, difficilis ad honesta. Nisi principum fauorem & diuitias cuperent homines, non illis blandirentur. Id indicauit Diogenes, vt refert Valerius Maximus libro Valeri. quarto: nam cùm ei Siracusis olera lauanti Aristippus dixisset: Si Dionysiũ tyrannum adulare velles, ista non comederes. Imò, inquit, si tu ista edere velles, Dionysium tyrannum non adulares. Hæc est causa, quare principes multos habent assentatores. Vnde Sene Seneca. ca in libro de beneficijs: Monstrabo, inquit, tibi, cuius rei inopia laborent magna fastigia: & quid possidentibus omnia desit: scilicet qui dicat verum. Vnde vna contentio est, quis blandius fallat. Quare non est mirãdum inter magnates regis Balsasaris nullum inuentũ esse, qui illum ab impijs sceleribus deterreret, & reuocaret. Sed quemadmodum Similitudo.

cerus

ceruus suauitate fistulæ concinè & modulatè sonãtis mulcetur, & ad stuporé vsq; delectatur: ita vt incauto illi à seq; alienato inferatur à venatoribus mors: sic ille adulatorum blanditijs ac falsarũ laudum musica delinitus tanto stupore tenebatur, vt perniciem non aspiceret, quam eius hostes sibi ipsi moliebantur.

¶ *Porrò Deum qui habet flatum tuum in manu sua*. Cùm falsos & commentitios deos celebrares, summísque laudibus efferres, verum Deum in cuius potestate est vita tua, & quicquid cogitas, loqueris, & agis, non laudasti, nec metuisti. Per flatum intelligitur vita, aut spiritus vitalis, aut virtus respirandi, in qua vita conseruatur. Hæc quemadmodum alia sunt in potestaté Dei, & ipse ea impertit. Vnde Esaias capite. 42. Hæc dicit dominus Deus dás flatum populo: hoc est, qui tribuit hominibus vitam, ac vim respirandi. Cùm autem hoc sit non solùm in theologia, sed etiam in philosophia perspectum, intoleranda profectò est mortalium inscitia, qui cùm à Deo vitam, motum, spiritum, & esse habeãt, ad illum minimè aspirent, nec eius numen contemplantur. Quemadmodum in quocunque opificio opus artifici magis quam instrumẽto tribuitur: sic etiã actio nostra potius est Deo, quàm nobis qui eius instrumentum sumus, tribuenda.

Esai. 42.

Similitudo.

¶ *Et omnes vias tuas*. Hoc est, omnem tuam viuendi rationem, & omne vitæ tuæ institutum. Eodem modo accipitur via primo psalmo: Beatus vir qui non abijt in consilio impiorum, & in via peccatorum non stetit. Acsi dicat diuinus psaltes: Felix est vir ille, qui eorum fugit consilia, qui nefarijs sceleribus contaminati, solent alios à iustitia & pietate, cæterisque virtutibus abducere: eorumque institutum & modum viuendi declinat. Tunc in via peccatorum non stamus, cùm nefariam vitæ ratioñẽ euitamus: & peccantes resipiscimus, veráq; pœnitentiam agimus. In hunc modum accipitur via multis in locis diuinarum literarum: vt Genesis sexto capite: Omnis caro corruperat viam suam. Psalmo primo: Nouit dominus viam iustorum: & iter impiorum peribit. Hoc est, approbat Deus rationem viuendi virorum virtute præstantium, sceleratorum autẽ detestatur: porrò illi vitam consequentur æternã: isti verò peribunt, & in ignes æternos relegabuntur. Ideo dicebat idẽ psalmographus psalmo. 138. Deduc me in via æterna. Et psalmo. 145. de Deo loquens: Vias peccatorum disperdet. Et Salomon Prouerbiorum tertio: Viæ eius, nimirum Christi, viæ pulchræ, & omnes semitæ eius pacificæ. De quibus ait Esaias capite secundo: Docebit nos vias suas. Et quadragesimo: Vox clamantis in deserto: parate viam domini. Via iustorum est via vitæ, impiorum autẽ mortis. Vtranque nobis proponit Deus, bonam, vt eam accipiamus: malam, vt detestemur. Ipse enim apud Ieremiam vigesimoprimo: Ecce ego, inquit, do corã vobis viam vitæ, & viã mortis. De via vitæ ait Christus Deus noster capite septimo euangelij authore Matthæo: Stricta est via, quæ ducit ad vitam: & pauci sunt, qui inueniunt illam. De via verò mortis ait eodem loco: Spatiosã via est, que ducit ad perditionẽ: & multi sunt, qui intrãt per eam. Et quoniam siue per vnam, siue per alterã ambulemus, semper in potestate Dei sumus: ait de illo Daniel

Psal. 1. Gene 6. Psal. 1. Psal. 138. Psal. 145. Prou 3. Esai 2. Esai 40. Matt 3. Ioan 1. Iere. 21. Matt. 7.

Daniel Balsasari: Qui habet flatum tuũ in manu sua, & omnes vias tuas.

¶ *Missus est articulus manus*. Id est, missa est particula manus. Erat effigies manus truncatæ à brachio, habentis solùm digitos. Quidam per articulum intelligunt digitos, vt sit singularis numerus pro plurali.

¶ *Mane, Thecel, Phares*. Primum vocabulum significat numerum: secundum appensionem: tertium diuisionem. Sensus est: Numerauit Deus dies regni tui, & inuenit adesse finẽ eius. Appensa sunt in statera diuinæ iustitiæ opera tua bona & mala: & multo plura sunt mala, multóque maioris ponderis, quàm bona: quam ob causam nõ mereris regnare, nec viuere. Ideo diuidetur regnum tuum: auferetur à te: & dabitur extraneis: Vbi nos habemus: Et compleuit illud: habent nonnulli: Et ad finem adduxit illud. Sed in idem recidit: vt sit sensus: Numerauit tempus regni tui, & deprehendit illud esse cõpletum. Pro eo quod nos habemus: Et appensus es in statera: habent alij: Et ponderauit te in bilance, & inuentus es diminutus in pondere. Comparat regem vanum, & indignum regno cum moneta leuiore, non habente totum suum pondus. Quando enim numum aureũ reijcimus, dicimus eum non esse ponderis.

¶ *Appensus es in statera*. Statera Dei est eius iudicium, & examen æquitatis &
Iob.6. iustitiæ: vt apud Iob capite sexto: Vtinam appenderentur peccata mea, quibus iram merui, & calamitas, quam patior, in statera. Acsi diceret: Dicitis ô amici mei, me peccatis meis id exigentibus hisce ærumnis premi: sed longè fallimini opinione. Quapropter vellem ego, vt peccata mea in altera parte trutinæ, in altera verò calamitates meæ ponerentur: nam re examinata videretis has meas ærumnas veluti arenam maris super meorum peccatorũ merita põderare. In hanc sententiam interpretatur Philippus presbiter hunc locum Philip.
Iob. In eandem significationem accipitur statera apud eundem Iob capite. 31. Iob.31.
cùm ait: Si ambulaui in vanitate, & festinauit in dolo pes meus, appendat me in statera iustitiæ. Et capite sextodecimo Prouerbiorum: Pondus & statera iu- Prou.16
dicia domini sunt. Statera dolosa est iudicium corruptum, non tribuens vnicuique, quod suũ est. Ita accipitur apud Oseam duodecimo: Chanaan in ma- Ose.12.
nu eius statera dolosa. Solebant enim Chananæi fraudibus vti, & iustitiam deprauare. Loquitur diuinus vates de Ephrain, quem obiurgat: & comparat cum Chananæis infidelibus, vafris, ac veteratoribus. Sed quia Chanaan significat etiam mercatorem, potest verti locus ille: Instar mercatoris in cuius manu est statera dolosa. Vt sit sensus. Ephrain vtitur calũnijs & fallacijs & iniustitia: quare similis est mercatori trutina dolosa ponderanti, fraudibus ac præstigijs vtẽti. Huiusmodi sunt illi, de quibus diuinus psaltes: Mendaces, inquit, Psal.61.
filij hominum in stateris, vt decipiant ipsi de vanitate in idipsum. Hoc est, fallaces sunt homines in stateris: nam se vicissim ac mutuò decipiunt. Possunt etiam verba hæc in hunc modum trãsferri: Mendaces filij hominum si in stateris ponantur, ipsi pariter leuiores sunt vanitate. Hac elegantia hyperbolica vtitur diuinus psaltes ad exaggerandã mortalium insaniam & vanitatem: qui si in

altera

altera ſtateræ lance conſtituantur, in altera inanitas, ea ſine dubitatione præpō derabit. Accipitur etiam apud externos philoſophos ſtatera pro æquitate. Vnde Pythagoras, Stateram, inquit, ne tranſgrediare. Hoc eſt, iuſtitiam quæ in æqualitate conſiſtit, ne pertranſeas. Meminit huius ſententiæ Cyrillus Alexandrinus libro nono contra Iulianum: & Diogenes Laertius in vita Pythagoræ. Erat enim quondam ſtatera ſymbolum ęquitatis & iuſtitiæ. Ex quo effectum eſt, vt de homine æquitatem & iuſtitiam colēte diceretur in trito illo vetuſtate prouerbio à Doricis ſæpe vſurpato: Eſt iuſtior ſtatera. In hunc modum interpretatur Demetrius Bizantius apud Athenæum libro Dipnoſophiſtarū decimo. Et quoniam æqualitas nec ſeueritatem nimiā diligit, nec pietatem nimiam: ſed medium tenet: ideò aſtrologi ſignum libræ ſeu ſtateræ inter ſcorpionem & virginē in cœlo collocarunt. Per ſcorpionē enim aſperitatem immoderatā intelligebant: per virginem verò nimiam ac extra modum pietatem: in quarum medio æquitatē conſtituebant. Romani veteres ęquitatem colebant pro dea: eique templum in honorem Iulij Cæſaris, vt Dion Caſſius libro quadrageſimotertio ait, ædificauerunt. Æquitatis autem imago erat virgo quædam tenens ſiniſtra haſtā, dextera iuſtam ſtaterā, vt videre licet in numis Sergij Galbæ, & Vitelij, & Veſpaſiani. Omnes enim hi imperatores ſignificare volentes ſe eſſe æquitatis ſtudioſos, eam in numis ſculpere fecerunt: vt cōſtat ex libro imaginum & numiſmatum omnium Cæſarum, quem edidit in lucem Antonius Zantanus comes, vbi numiſmata hæc depicta ſunt. Sed nō intelligas doctis & indoctis, nobilibus & plebeijs, robuſtis & debilibus, virtute ꝑ ditis & ſcelere imbutis eſſe omnia ęqualiter exhibenda. Nam æqualitas iſta, vt ait libro ſecundo de legibus Plato, ſumma eſſet inæqualitas. Sed vnicuique eſt pro eius merito & dignitate tribuendū. Quemadmodum qui multis gladijs diuerſarum formarum & magnitudinum æquales inter ſe omnino faceret vaginas, meritò exibilaretur: quia æqualitate illa nihil eſſet inæqualius: ſic qui multis differentibus meritò æquale præmiū tribueret, eſſet abſque dubio inæqualis: & non poſſet iuſtam hominum reprehenſionem euitare. Princeps debet omnibus conſulere, ſed pro cuiuſque merito & dignitate. Vt punctum quod centrum vocant, eſt in medio ſphæræ ab omnibus eius partibus æqualiter diſtans, à quo omnes lineæ ductæ in orbem, quem circulum & circumferentiā appellāt, ſunt æquales: ſic qui rempublicam gubernādam ſuſceperunt, debent in medio conſiſtere, omnibúſque æqualitatem ſeruare. Et ita cuilibet eorū poterit illud pſalmi. 44. accommodari: Virga æquitatis virga regni tui. De viro iuſto ait dominus apud Malachiam capite ſecundo: In pace & æquitate ambulauit mecum. Et quarto Prouerbiorum: Ducam te per ſemitas æquitatis. Hæc autem æquitas ſignificatur per ſtateram: de qua ſcriptū eſt capite decimonono Leuitici: Statera ſit iuſta, & æqua ſint pondera. Quæ verba diuus Hieronymus in commētarijs in caput. 45. Ezechielis, ait eſſe intelligēda non ſolùm in commercijs & vſu vitæ cotidianæ, ſed in ſeruanda iuſtitia & æquitate: quemadmodum verba eiuſdē diuini vatis inducentis Deum ita in eodem

[Margin notes, left: Pytha. — Cyrillus — Laerti. — Demet. Athen. — Dion. — Zanta.]
[Margin notes, right: Plato. — Similitudo. — Similitudo. — Psal. 44. — Heb. 1. — Malac. 2 — Prou. 4. — Leui 19. — Hieron. — Ezec. 45]

dem capite loquentem: Statera iusta sit vobis. At cùm statera iustitiam quæ in æqualitate consistit, vt ostendimus, significet, miraberis fortasse, cur diuus Ioannes capite sexto Apocalypsis dicat, se vidisse diabolum super æquum nigrum, & habuisse staterã in manu sua? Equus niger est impiorum calliditas vmbris ac tenebris cooperta, in quibus est dæmõ, eos ducens quò vult. Sed nulla te teneat admiratio: nam diabolus stateram habet, non quòd illa vtatur, sed quòd videatur vti. Explicans diuus Augustinus locum illum homilia quinta & sexta in Apocalypsim: Libram, inquit, habet in manu sua, id est examen æquitatis: quia dum fingit se iustitiam tenere, per simulationem lædit. Vnde hypocritæ dæmonis discipuli simulatione virtutis cùm maximè decipiunt, id agunt, vt pij ac iusti videantur. Eruditi artificio simulandi stateram ostendũt iustitiæ & æquitatis, & virtutis significatricẽ: cùm nihil minus habeant. Virtutibus carent, vmbris tantùm, venditatione & ostẽtatione vtũtur. Vera iustitiæ statera eorum est, qui nec inanem rumorem volunt aucupari, nec vmbras falsæ gloriæ consectari, nec honestatis solùm imaginibus vti: sed simulationem fugientes, quæ fallaciter imitando adulterat naturam boni, iustitiam colunt & pietatem: qui denique in corporibus humanis vitam cœlitum imitantur. At iustissima statera nunquam errans est æquitas diuina, & examen iustitiæ Dei: de quo ait Dauid psalmo decimo: Iustus dominus, & iustitiam dilexit: æquitatem videt vultus eius. Et psalm. 110. Fidelia omnia mãdata eius, confirmata in seculum seculi, facta in veritate, & æquitate. Et psal. 97.

Apoc. 6. Augu. Psal. 10. Psal. 110. Psal. 97.

Iudicabit orbem terrarum in iustitia, & populos in æquitate. Et diuus Paulus capite secũdo epistolæ ad Romanos. Reddit vnicuique secundùm opera sua. Iustissimam enim & fidelissimam habet stateram, in qua Balsasaris vitam & merita ponderauit. Rom. 2.

¶ *Et datum est Medis & Persis*. Medi & Persæ oppugnauerunt Babylonem, & tandem expugnauerunt, & totum Babyloniorum regnum occuparunt: & tamen dicitur datum illis esse. Deus enim illud à Balsasare abstulit, & ad hostes illius transtulit. In exercitu erat Darius rex Medorum, & Cyrus rex Persarum: ideò ait Daniel: Datum est Medis & Persis.

¶ *Tunc iubente rege*. Audiuit aduersus se vaticinationem rex Balsasar: & nihilo minus iussit præmium solui Danieli, quod illi promiserat. Fortasse existimauit, longo post tempore ea ventura. Aut dum diuinum vatem honoraret, sperauit se veniam consecuturum. Aut eam ob causam stetit promissis, quia intellexit proprium esse regis veritatem seruare. Id intelligens rex Dauid cum Deo loquens: Ne auferas, inquit, de ore meo verbum veritatis vsque quaque. Simandius rex Ægypti sepulchrum sibi fecit magnificum, in quo erant statuæ eos repræsentantes, qui de rebus dubijs disceptabant, & in iudicijs sententias ferebãt: in quarum medio erat statua principis, cuius à collo suspensa veritas pendebat, in quam ipse oculos ad alia subclausos conijciebat, librorum cumulo circunstãte. Hæ imagines præ se ferebant, iudices integros esse oportere, sed regẽ præcipuè, qui solam deberet intueri veritatem. Antiquitatem hanc narrat Diodorus Psal. 118. Diodo.

rus Siculus libro ſecundo Bibliothecæ. Sed quid dicam principes? Imò oportet omnes homines eſſe ſimplices, & apertos: ſed & prudentes, veritatis cultores, mendacij ac fraudis inimicos. Veteres cùm veritatem ſignificare volebant, verbaque ab animo non diſcrepare, pingebant pomum Perſicum cũ folio quodam adhæreſcente: nam per pomum illud intelligebant cor, per folium verò linguam, quæ debet eſſe cum corde coniuncta, ab eóque nullo modo abhorrere nec diſſentire. Per ſolem etiam veritatem ſignificabant: & res apertam veritatem continentes, affirmabant eſſe luce meridiana clariores. Vnde Pythagoras monebat, neminem debere loqui faciem habentem aduerſus ſolem, hoc eſt, contra veritatem. At hodie, vt verbis vtar diuini pſaltis: Diminutæ ſunt veritates à filijs hominum. Sed vt in libro tertio Eſdræ capite quarto ſcriptum legimus: Veritas manet, & inualeſcit in æternum. Magna eſt vis veritatis, quæ contra hominum ingenia, calliditatem & ſolertiam facilè ſe per ſeipſam defendit. Quare eſt ſummopere diligenda. Vnde Hieronymus in epiſtola ad Celantiam: Tantus, inquit, in te ſit veritatis amor, vt quicquid dixeris, iuratum putes. Et tametſi pro veritate in calamitates incidamus, non debemus ab ea deterreri. Nam vt ait libro Moralium decimo diuus Gregorius: Bonorũ mẽs quò duriora pro veritate tolerat, eò æternitatis præmia certius ſperat. Ideo poteſt hac in re felix appellari: quod homini mendaci haud poteſt cõuenire. Vt ciuitas in ſeditione nõ poteſt eſſe beata, nec in diſcordia dominorum domus: ſic homo à ſeipſo diſsidẽs, qui aliud ſentit, aliud loquitur: in quo os & animus diſcordant, nullam guſtare partem tranquillitatis & huius vitæ beatitudinis poterit. Eſt igitur veritas dicenda & ſeruãda, & promiſsis ſtandum: niſi dolo deceptus, aut metu coact⁹ promiſeris: aut quę promiſiſti, pernicioſa eſſe intellexeris.

Pytha. — Pſal.11. — 3.Eſdr.4 — Hieron. — Gregor. — Similitudo.

¶ *Qui haberet poteſtatem tertius in regno.* Poteſt verti ex Chaldæo: Quòd futurus eſſet dominus tertius in regno. Particula, ſuo, non eſt in Chaldæo: nec in biblijs Latinis correctioribus.

¶ *Eadẽ nocte interfectus eſt Balſaſar rex.* Ionas nunciauit euerſionem Niniuitis: qui pœnitentia Deum placarunt: & incolumes euaſerunt. Balſaſar autem noluit pœnitentiam agere: & eadem nocte fuit interfectus. Si ad verum Deum toto animo confugiſſet, conſequeretur ſalutem: ſi nõ corporis, certè animi. Ipſe Deus ait apud Zachariam primo: Conuertimini ad me: & ego conuertar ad vos. Et apud Ieremiam tertio: Conuertimini filij reuertentes: & ſanabo auerſiones veſtras. Et apud Malachiam tertio: Reuertimini ad me: & reuertar ad vos. Id eſt quod aiebat Ioannes Baptiſta apud Matthæum tertio: Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnũ cœlorum. Ac ſi diceret: Cõuertimini per pœnitentiam ad Chriſtum: & ipſe qui eſt regnũ cœlorũ, ſuſcipiet vos. Appropinquauit dixit de præterito, vt eius quod diceret, certitudinẽ ſignificaret. Nonnulli codices habent, appropinquabit. Ex Græco poteſt transferri: In propinquo eſt regnum cœlorum. Eſſe autem Chriſtũ regnum cœlorum indicat ipſe, cùm ait apud Matthæum.13. Simile eſt regnum cœlorum theſauro abſcondito in agro.

Ion 3. — Zacha.1 — Ierem.3. — Mala.3. — Matt.3. — Matt.13.

Q Eſt enim

Est enim Christus cum thesauro comparatus, quia est summum bonū: in quo
Colos. 2. vt ait capite secundo ad Colossenses apostolus, sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi. Hæc autem pœnitētia est conuersio ad Christum cū animi dolore & contritione: iuxta id quod ipse
Ioel. 2. ait apud Ioelem secundo: Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & fletu, & planctu. Et scindite corda vestra, & non vestimenta vestra. Ita illud diui Petri
Act. 2. Actorum secundo intelligitur: Pœnitemini, & conuertimini, vt deleantur
Similitudo. peccata vestra. Vt ad euellendam radicitus plantam euellitur etiam atq; scinditur terra: sic ad auferendum & delendum à corde mortiferum crimen, debemus præ displicentia cor ipsum quodāmodo
Ioel. 2. conterere, & infringere: vt Ioelis illud in nobis expleatur: Scindite corda vestra. At rex Balsasar non scidit cor suum per pœnitentiam: sed fuit illi scissa
Ioseph. vita simul cum regno. Iosephus Go-
Saadias rionides, & Saadias historici Hebræi aiunt fuisse Balsarem à quodam ex custodib⁹ suis nocte illa per insidias interfectū: alij fuisse nocte illa expugnatam vrbem: & Balsasarem ad summam mundi gloriam florescentē ab hostibus morte mulctatum. Non die mortuus est, sed nocte, quia tenebris circumfusus, æquum erat, vt in tenebris animam exhalaret.

¶ *Et Darius Medus successit in regnum.* Duces belli erant, vt diximus, Darius Medus, & Cyrus Persa. Sed hoc loco non fit mentio Cyri, quia erat iunior Dario auunculo suo: erat enim filius sororis Darij: Et quia regnum Medorum erat tunc maius regno Persarum, illustrius, & præstantius. Ideo loquens
Esai. 13. Deus de Babylonijs apud Esaiam tertiodecimo: Ecce ego, inquit, suscitabo super eos Medos, qui argentum non quærant, nec aurum velint: sed sagittis paruulos interficiant. Et Ieremias quinquagesimoprimo. Suscitauit dominus spiritum regū Medorū: Id est vnius ex regibus Medorum: nam proximè sequitur: Et contra Babylonem mens eius est, vt perdat eam: quoniam vltio domini est. Fuisse autem ciuitatem illam captam nocte illa conuiuij vaticinatus fuerat capite vigesimoprimo ijs verbis Esaias: Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum. Pone mensam: contemplare in specula. Comedentes & bibentes surgite principes: arripite clypeum. Vel vt potest verti ex Hebræo: Vngite clypeum. Hoc est, regem alterum constituite. Significari autem regē per clypeum indicat liber secundus regum capite primo: vbi rex Saul appellatur clypeus fortium. Cùm se Babylonij ingurgitarent in epulas, accesserunt speculatores vrbis clamantes: regem ac magnates ad arma capienda mouentes. At illi ceciderūt animo: & timore debilitati corruerunt. Et adeptus est Chaldæorum regnum Darius, cui successit Cyrus, qui filios Israëlis restituit, & ad pristinam dignitatem reuocauit.

Iere. 51. | Esai. 21. | 2. Reg. 1.

Obseruationes ex Chaldæo in caput quintum.

B*alsasar rex*. In Græca trāslatione pro Balsasar est βαλτάσαρ: in Chaldęo verò בֵּלְשַׁאצַּר Balsatsar. Deducitur à Bal, quod est nō, & sa, à nasa, quod est ferre, & tsar, quod est angustia.

Vnde

Vnde Balsatsar idē est quod nō ferēs angustiā. At finis eius nōmini non respondit: nā oppressus calamitate infelici morte clausit suum diem. Daniel autem vocatus est Balthasar, nomine deducto à Be, quod est in, & lathas, quod est acuere, & asar, quod est recondere. Quare idem est Balthasar, quod in acumine reconditus. Erat autem nomen cuiusdam idoli ita vocati, quia erat in columnæ, aut pyramidis fastigio collocatum: vbi à seductis hominibus colebatur. Hebraicè scribitur Balthes asar.

¶ *Fecit grande conuiuium.* In Græco est ἐποίησε δεῖπνον μέγα. Hoc est, fecit cœnam magnam. Sed parum refert: nam cùm conuiuium illud fuerit nocte, merito vocatur cœna. Ideo Theodotio non συμπόσιον, hoc est compotationem aut conuiuium dixit: sed δεῖπνον hoc est cœnā. In Chaldæo verò est לְחֶם רַב עֲבַד Hauadh Lechem Rab: fecit conuiuium magnum. Pro conuiuio est Lechem, à verbo Lacham, quod significat comedere: vt capite nono Prouerbiorū, vbi Christus ait: Venite, comedite panē meum, & bibite vinum, quod miscui vobis. Vocat gentes ad mensam euangelij, vbi diuina eloquia sunt epulæ, quibus anima reficitur, & sustentatur. De hac mensa ait Deus apud Ezechielē. 41. Hæc est mensa coram domino. Et apud Lucam quartodecimo: Homo quidam fecit cœnam magnam: & vocauit multos. Significat etiam verbum hoc pugnare & expugnare: vt psalmo. 34. Expugna impugnantes me. Pro quo alij vertunt: Comede comedentes me. Hoc est, affige affligentes me. Vnde Lechem significat panem, & conuiuium: & preter hæc fructum & quemcunq; cibum. Pro pane accipitur Deuteronomij octauo: Non in solo pane viuit homo. Pro fructu accipitur Ieremiæ vndecimo: apud quem scribæ & pharisæi in hunc modum aduersus Christum loquūtur: Mittamus lignum in pane eius: quæ verba ita etiam verti possunt: Corrumpamus lignum in fructu eius. Hoc est, disperdamus, deleamus, & euellamus Christum, qui se arborem vocat fructuosam: qui appellatur lignum vitæ: id est arbor, cuius fructus vita est. Pro omni alimento terræ accipitur capite quadragesimo Genesis, vbi ait Iacob: Asser pinguis panis eius. Quasi dicat: Portio terræ tribus Asser erit summè fertilis & frugifera: abundabit omnibus ad splendidum victum pertinentibus. Ita hunc locum explanat Theodoretus, & post illum Caietanus. At Ambrosius, Cyrillus, Hippolitus, Eucherius, Rupertus ad sensum spiritualem illum traducentes, aiunt per Asser qui diuitem significat, intelligi dominum Iesum, qui propter nos egenus factus est, cùm esset diues, vt ait in epistola posteriore ad Corinthios diuus Paulus, vt illius inopia nos diuites essemus. Est enim thesaurus absconditus, diuitiarum plenissimus. Per panem autem eius intelligimus sanctum eucharistiæ sacramētum, vbi ipse Christus continetur: qui de se ait capite sexto euangelij authore Ioanne: Ego sum panis viuus, qui de cœlo descendi. Pro omni esca accipitur vigesimoquarto Genesis: vbi narrans Moses fuisse paratū conuiuiū seruo Abrahæ: Appositꝰ est, inquit, in cōspectu eius panis. Accipi autē ibi panem pro escis indicat id, quod sequitur paulò pòst: Inito conuiuio

Theod. Prou. 9. Ezec. 41. Luc. 14 Deut. 8. Iere. 11. Gen. 49 Theod. Caieta. Ambro. Cyrill. Hippol. Eucher. Rupert. 2 Cor. 8. Matt. 13. Ioan. 6. Gen. 24.

conuiuio, vescentes pariter & bibentes manserunt ibi. Adiurans Saul populum dixit: Maledictus vir, qui comederit panē vsque ad vesperam. Et quia Ionathas comedit parum mellis, iudicatus est præceptum fregisse. Ita narrat diuina scri-
1. Re. 14. ptura capite decimoquarto libri primi Regum. Vbi apertè ostenditur nomine panis etiam mel significari. Confirma-
Luc 14. tur hoc authoritate diui Lucæ aientis capite quartodecimo, introiuisse Iesum in domum cuiusdam principis sabbato manducare panem. Vbi aspicis accipi panem pro escis conuiuij, & pro ipso conuiuio, vt hoc Danielis loco.

Theod. ¶ *Optimatibus suis mille.* Theodotio pro mille habet χιλιάρχοις: pro quo Latina versio ex Græco desumpta habet millenarijs. Certè χιλίαρχος idem est quod præfectus mille viris: aut tribun' militū. Nec hoc discrepat à litera Chaldaica, quæ pro mille habet אלף Alaph: nā Aluph Hebraicè significat ducē, dominū, & præfectum. At Aleph significat mille: quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam doctrinam. Vnde quod dicitur de turre Dauidis, hoc est de ecclesia catholica ca-
Cant. 4. pite quarto Canticorum: Mille clypei pendent ex ea: potest etiam verti: Doctrinæ clypei pendent ex ea. Nam verba Dei sunt scuta doctrinæ, iuxta il-
Prou. 30 lud capitis Prouerbiorum trigesimi: Omnis sermo Dei ignitus clypeus est omnibus sperantibus in se. Quæ verba possunt etiam ita transferri: Omnis sermo Dei purus est, & clypeus his, qui in illo innituntur.

Theod. ¶ *Et vnusquisque secundùm suam bibebat ætatem.* Græca translatio habet: Et coram mille vinum bibens. Pagninus ha- Pagnin. bet: Et coram mille vinum bibebat: scilicet rex. Potest etiam verti: Et è regione ducum vinum bibebat. Erat enim rex solus in altera mensa è regione illorum magnatum: sed in eadem aula, ex qua illos ad potum bibens inuitabat, sed non cogebat.

¶ *Principem magorum, incantatorum, Chaldæorum, & aruspicum.* Pro principe vertunt quidam antistitem. In Chaldæo est רב Rab. Quod vocabulum est etiam Hebraicum, significatque principem, præcipuum, inclytum, magnum, multum, magnatem, propugnatorem, qui inter alios eminet, & illustribus laudi-
bus celebratur. Eo vtitur Esaias. 19. pro Esai. 19.
quo Latinus noster interpres vertit propugnatorem: Mittet eis saluatorem & propugnatorem. Et Ieremias Threno- Thren.
rum primo: Quomodo sedet sola ciuitas plena populo: Vbi pro plena est in Hebræo hoc idem vocabulum Rab. Poterat verti: Quomodo sedet sola ciuitas magna populo, vel inclyta populo. Hoc est, quæ fuerat magnitudine ac frequētia populi illustris. Et Dauid psalmo ter- Psal. 3.
tio: Multi insurgunt aduersus me: Multi dicunt animæ meæ: non est salus ipsi in Deo eius. Quæ verba possunt etiam ita verti: Principes insurgunt aduersus me: magnates dicunt animæ meæ: non est salus huic in Deo eius. Principes & magnates vocat Absolonem, & præcipuos, qui sequebantur eum, & ab ipso Dauide defecerant. Hi pium ac iustum regem capite ac opibus acerrimè oppugnabant, eúmque vidētes eiectum
è ciuitate, asserebant esse diuino auxi- 2 Regis 15 & 16.
lio penitus destitutum. Principes etiam in literis diuinis vocantur apostoli,

qui

qui omnes nationes sancta religione imbuerũt, & per cunctas mundi oras Christi euangelium propagarunt. Et quoniam hi loco patriarcharum & diuinorum vatum successerunt, ait diuinus

Psal. 44 psaltes cum ecclesia loquens: Pro patribus tuis nati sunt tibi filij: Constitues eos principes super omnem terrã. Hi qui in familijs eminent honore in-

Psal. 67 ter alios, principes dicuntur: vt psal. 67: Principes Iuda duces eorum: principes Zabulon, principes Nephthalim. Vel vt trãsferre possumus ex Hebræo: Optimates Iuda, duces eorum; magnates Zabulon, inclyti Nephthali. Gentium etiã philosophi & oratores principes vocan-

1.Cor. 2. tur, vt capite secundo prioris ad Corinthios: Sapientiam loquimur inter perfectos: sapientiam verò non huius seculi, nec principum huius seculi, qui destruuntur. Ideo eos ait destrui: quia cùm corruerent fide, seque contaminarent vitijs, in æternos Inferorum ignes relegabantur. Vel qui destruuntur, hoc est, qui euanescunt, quorum gloria simul perit cum vita: aut certè sensim obscuratur: & ad nihilum recidit. De quibus paulò pòst subdit: Quam nemo

Chryso. principum huius seculi cognouit. Chrysostomus tamen per hos mundi principes intelligit Herodem & Pilatum, & Iudæorum magnates. Princeps pa-

Esai. 9. cis est Christus Deus noster apud Esa-

1.Petr. 5. iam nono; qui à diuo Petro in priore sua canonica, vocatur princeps pasto-

Apoc. 1. rum: & à diuo Ioanne in Apocalypsi princeps regum terræ. Præterea principes sacerdotum vocabantur sacerdotes illi, qui alios honore, scientia, & dignitate anteibant: vt apud

Matt. 2. Matthæum secundo: Congregans, nimirum Herodes, omnes principes sacerdotum, & scribas populi, sciscitabatur ab eis, vbi Christus nasceretur. Et apud Marcum capite secundo: Nunquã Marc. 2. legistis, quid fecerit Dauid, quando necessitatem habuit: & esurijt ipse, & qui cum eo erant: quomodo introiuit in domum Dei sub Abiathar principe sacerdotũ, & panes propositionis mãducauit? Hæc historia narratur libro. 1. Regum 1.Reg. 21 capite. 21. At sacerdos ille vocabatur Achimelech, vt ibi ostenditur. Sed nulla est inter hos duos locos discrepantia: nam sacerdos ille erat binomius: appellabatur enim Abiathar & Achimelech: quemadmodum multi alij, qui erãt duobus signati nominibus: vt cõstat ex infinitis diuinarum literarum locis. Vel Achimelech erat sacerdos, Abiathar autem princeps sacerdotum. Et quia capite vigesimosecundo libri primi Re- 1.Re. 22. gum, dicitur Abiathar sacerdos filius esse Achimelech, qui Abiathar interfectis alijs sacerdotibus fugit, & euasit, existimo eos ambos fuisse principes sacerdotũ, hoc est primarios inter illos, cùm Dauid panes propositionis comedit. Vt autem hoc innueretur, dictum fuit primo Regum, euenisse illud sub Achimelech sacerdote: & secundo Marci, sub Abiathar. Sed quia libro primo Regum dicitur: Achimelech sacerdos, apud Marcũ autem Abiathar princeps sacerdotum, possumus illos duos locos conciliare, si dicamus vnum loqui de sacerdotio, alterum de principe sacerdotum. Aspicis igitur, principem variè accipi in diuina scriptura: hoc autem Danielis loco principem magorum eum esse, qui inter eos principatum tenebat: & celebriore nominis amplitudine celebrabatur.

¶ *Gloriam & honorē.* Pro gloria in Græco est τιμὴν, hoc est honorem: pro quo alij habent decus. Sed in idem recidunt. In Chaldæo est יְקָרָא Vicara, hoc est, & gloriam, siue & pretium. Deducitur à verbo יָקַר, quod significat honorare,
Psal.48. & in pretio esse. Psalmo quadragesimo octauo pro vocabulo hoc Iecar transtulerunt Septuaginta interpretes pretium: quos sequitur interpres noster ita habens: Frater non redimit, redimet homo: non dabit Deo placationem suam: & pretium redemptionis animæ suæ. Vbi per fratrem intelligitur dominus noster Iesus Christus, iuxta id quod de eo
Heb.2. ait capite secūdo ad Hebræos diuus Paulus: Non confunditur fratres vocare eos, dicens: Nuntiabo nomē tuum fratribus
Psal.21. meis. Fratres vocat Christianos, vtpote filios Dei, cohæredes autem suos. Vnde
Rom.8. idem apostolus in epistola ad Romanos capite octauo: Vt sit ipse, inquit, primogenit⁹ inter multos fratres. Et ipse Chri
Ioan.20. stus capite vigesimo euangelij Ioannis ait Mariæ Magdalenæ: Vade ad fratres meos, & dic eis: Ascendo ad patrem meum, & patrem vestrum. Est igitur
Psal.48. sensus illius loci psalmographi. Impij qui nolunt flagitijs nuntium remittere, non sunt liberandi ab aliquo homine: nam si Christus eos non redemit, quis eos poterit redimere? Nemo dabit Deo quicquam, quo eum placet, vt impium eripiat, nec pretium pro redemptione animæ eius. Hanc existimo esse veram ac germanam huius loci intelligentiam. Possunt nihilominus verba hęc in hunc etiam modum ex Hebræo trāsferri: Fratrem non redimendo redimet homo: nec dabit quicquam pro placatione eius, quia pretiosa est redemptio animæ ipsius. Ac si dicat: Nemo existimet vi ac magnitudine diuitiarum sibi, aut suis vitæ perpetuitatem comparaturum esse: nam ita pretiosa est redemptio vitæ, vt nullo modo possit quis mortem euitare.

¶ *Deum qui habet flatum tuum in manu sua non glorificasti.* Pro, flatum tuum, est in Chaldæo: נִשְׁמְתָךְ Nixmethac. Vocabulum Hebraicum est נְשָׁם Naxam, quod significat spiritum: vt psalmo. 149. Omnis spiritus laudet dominum. Significat halitum: vt tertij Regum capite decimoseptimo: Erat langor fortissimus, ita vt non remaneret in eo halitus. Significat animam: vt Genesis secundo: Inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ. Hoc est halitu suo dedit illi animam, & spiritum. Aiunt viri docti spiritum esse mentem, qua homo intelligit: animam autem esse, qua viuit. Anima rationis particeps, est anima & spiritus. Dicitur anima secundùm quod est sibi commune, & alijs animalibus, quod est vitam corpori dare: & spiritus dicitur, secundùm quod est proprium sibi, non autem alijs animantibus, quod scilicet habeat virtutem intellectiuam immaterialem. Hæc ex diuo Thoma in prima parte, quæstione. 97. articulo. 3. Idem licet verbis alijs, ait in libro de spiritu & anima diuus Augustinus. Pro inspirauit, vertūt nōnulli, insufflauit. Quo verbo, vt Theodorus, & Diodorus aiūt, nō significauit Moses animā esse ex inuisibili Dei essentia, sed diuini opificij facilitatem, fuisséque animam à Deo creatam, hominíque infusam. Et quia anima aliquando accipitur in sacra scriptura pro corpore animato: ideo postquàm

Psal.149. 3.Reg.17. Gene.2. Thom. August. Theod. Diodo.

quàm dixit: Inſpirauit in faciem eius ſpiraculum vitæ:adiecit:Et factus eſt homo in animam viuentem. Vbi anima viuens aliud ibi non eſt, quàm perſona cōpoſita ex anima & corpore iuxta idiotiſmum ſacræ ſcripturæ. Nam capite Geneſis duodecimo ſcriptum eſt: Tulit Abram vxorem ſuam, & Loth filium fratris ſui, vniuerſamque ſubſtantiam, quam poſſederant, & animas, quas fecerant in Haran: & egreſsi ſunt, vt irent in terram Chanaan. Vbi per animas factas in Haran, homines in terra illa geniti ex familia Abrahæ intelliguntur. Ita illud euangelij intelligitur Ioannes duodecimo: Qui amat animam ſuam, perdet eam. Hoc eſt, qui ſeipſum proprio amore proſequitur, conflat in ſe exitium ſempiternum. Accipi autem animas pro hominibus indicat ſcriptura capite. 46. Geneſis, vbi hæc ſunt verba: Cunctæque animæ quæ ingreſſæ ſunt cum Iacob in AEgyptū, & egreſſæ ſunt de femore illius, abſque vxoribus filiorum eius, ſexaginta ſex. Filij autem Ioſeph qui nati ſunt ei in terra AEgypti animæ duæ. Omnes animæ domus Iacob quæ ingreſſæ ſunt in AEgyptū, fuere ſeptuaginta. Vbi perſpicuum eſt animas ſumi pro hominibus, vt rectè obſeruauit Auguſtinus in quæſtionibus in Geneſim: & Gregorius. 2. Moralium. Sed quoniam in hunc incidimus locum, qui eſt difficilimus, vtile ducimus, illum explanare. Si homines qui in AEgyptū ingreſsi ſunt cū Iacob ab eo originem ducentes, fuerunt ſexaginta ſex, & in AEgypto erant duo filij Ioſeph, nēpe Manaſſes & Ephraim, quōmodo ait hîc ſcriptura, fuiſſe omnes ſeptuaginta? Nā ſi ad ſexaginta ſex addas duos, fiunt ſexaginta octo, non autē ſeptuaginta. Reſpondēdum eſt, nec Iacob nec Ioſeph includi in numero illo ſexaginta ſex, nec duos filios Ioſeph. Nā ſcriptura ait fuiſſe ſexaginta ſex eos, qui egreſsi ſunt de femore Iacob: vnde inter illos nō cōtinetur ipſe Iacob: ſed qui ex eo geniti ſunt: nec Ioſeph: quia ſcriptura loquitur de his, qui ingreſsi ſūt cū Iacob in AEgyptū: at Ioſeph nō ingreſſus eſt cū eo, iam enim ibi erat. Cùm autē præter ſexaginta ſex fuerint quatuor, nimirum Iacob & Ioſeph, & duo filij eius, apertè concluditur, eos fuiſſe ſeptuaginta. Idem aſſerit diuina ſcriptura non ſolùm hoc Geneſis loco, ſed etiam capite primo Exodi: & decimo Deuteronomij. Sed inſurgit magna & difficilis dubitatio: nam diuus Lucas capite ſeptimo Actorum apoſtolicorum inducit diuum Stephanum plenū Spiritu Sācto aſſerentem, fuiſſe ſeptuaginta quinq; animas, dicens: Mittens autem Ioſeph accerſiuit Iacob patrem ſuum, & omnem cognationem ſuam in animabus ſeptuaginta quinque. Et ſeptuaginta interpretes capite. 46. Geneſis, & capite primo Exodi habent, ſeptuaginta quinque animas ingreſſas fuiſſe in AEgyptum. Ac vbi communis noſtra verſio habet: Filij autē Ioſeph qui nati ſunt ei in AEgypto, animæ duæ: habent illi: animę nouem. In numero ſexaginta ſex concordant Septuaginta cum Hebræo, & cum paraphraſi Chaldaica, quæ in omnibus his locis non diſcrepat ab Hebraica veritate: at poſtea magna videtur eſſe diſcrepantia. Sed ſi veritatis ſeriem perpendamus, inueniemus, nullam eſſe in his locis diſcordiam, nullam diſſenſionem. Nam veritas Hebraica

Gene. 12. Ioan. 12. Gen. 46. Auguſt. Gregor. Gen. 41. Exod. 1. Deut. 10. Act. 7. Gen. 46 Exod. 1.

braica numerat duos filios Ioseph: septuaginta autem interpretes præter illos duos numerant septem filios illorũ, nepotes Ioseph: eam ob causam aiunt, filios Ioseph fuisse nouem, more scripturæ, quę solet etiam nepotes filios appellare. Si autem sexaginta sex hominibus addas nouẽ, fiũt septuaginta quinq;. Et tot fuerunt in Ægypto, pręter Iacob & Ioseph, qui fuerunt præcipua capita, illiúsque ingresionis principes: vnus, à quo omnes genus duxerunt, alter propter quẽ in AEgypto habitarunt. Itaq; veritas Hebraica præter sexaginta sex numerat Iacob & Ioseph, & duos filios eius, eámque ob causam concludit fuisse animas septuaginta. Veritas autem Gręca præter sexaginta sex numerat nouẽ filios Ioseph: ideo concludit fuisse animas septuaginta quinq;, præter duos pręcipuos duces Iacob & Ioseph. Filij autem filiorum Ioseph per prolepsim nominantur. Diuus autem Stephanus septuaginta interpretes sequitur in oratione, quam habuit ad populum: quam diuus Lucas literis mandauit Actorum se-
Act. 7. ptimo. Cùm enim scripsisset Græcè acta apostolorũ, quæ ad Gentes emisit, eam secutus est scripturam, quæ iam fuerat Græcis diuulgata, Græcóque scripta sermone: cuius historia erat trita oratione celebrata, explanata in concionibus, cõmemorata in iudicijs, & multis cognita & perspecta. Aspicis igitur non esse inter editionem Græcam & Hebræam aientia & negantia, sed summam concordiam, & admirabilem consensum: quem tibi pro viribus explanaui. De re
Hieron. hac poteris videre Hieronymũ in quæ-
August. stionibus in Genesim, Augustinum li-
Albinus bro primo quęstionum in Genesim, Albinum in eundem locum, Eucherium
Eucher. in quæstionibus in Deuteronomium.

Argumentum capitis sexti.

CVm Daniel sapientia, probitate, atq; omni genere laudis vnius inter omnes emineret, fuit à rege Dario super magistratus princeps constitutus. Cùm autem eius res gestæ cęterorum laudibus obscuritatem attulissent, decreuerunt gubernatores, qui primos ordines ducebant, eum ad exitium vocare, omnisq; memoriæ clarissimum lumen extinguere. Quare iracundia concitati edictum aduersus illum excogitarunt, eúmq; tanquam edicti regis violatorem, læsæq; maiestatis reum in summum capitis discrimen vocauerunt. Conijcitur iussu regis in lacum leonum ab illis dilaniandus, vnde mirabiliter eripitur: & illuc proiecti eius accusatores à leonibus dilacerantur. Quo admiratus rex Deum verũ extulit laudibus, sanxitq; edicto, vt omnes colerent illum, cuius regnum esset æternum, quod nulla potest vetustas consumere, nulla potestas euertere, nulla temporum varietas labefactare.

Caput sextum.

PLacuit Dario, & constituit super regnũ satrapas centum viginti, vt essent in toto regno suo. Et super eos principes tres, ex quibus Daniel vnus erat: vt satrapæ illis redderent rationem: & rex non sustineret molestiam. Igitur Daniel superabat omnes principes & satrapas: quia spiritus Dei A

amplior

amplior erat in illo. Porro rex cogitabat constituere eum super omne regnum. Vnde principes & satrapæ quærebant occasionem, vt inuenirent Danieli ex latere regni: nullamque causam & suspicionem inuenire potuerunt, eo quòd fidelis esset, & omnis culpa & suspicio non inueniretur in eo.
B *Dixerunt ergo viri illi: non inueniemus Danieli huic aliquam occasionem, nisi fortè in lege Dei sui. Tunc principes & satrapæ surrepserunt regi, & sic locuti sunt ei: Dari rex in æternum viue: consilium inierunt omnes principes regni tui, magistratus & satrapæ, senatores & iudices, vt decretum imperatorium exeat, & edictum, vt omnis qui petierit aliquam petitionem à quocunque Deo, & homine vsque ad triginta dies, nisi à te rex, mittatur in lacum leonum. Nunc itaque rex confirma sententiam, & scribe decretum, vt non immutetur, quod statutum est à Medis &*
C *Persis: nec præuaricari cuiquam liceat. Porrò rex Darius proposuit edictum, & statuit. Quod cùm Daniel comperisset, id est constitutam legem, ingressus est domum suam: & fenestris apertis in cœnaculo suo contra Ierusalem tribus temporibus in die flectebat genua sua: & adorabat, confitebaturque coram Deo suo, sicut & antè facere consueuerat.*

Explanatio.

PLacuit Dario. Hic non fuit Darius ille, quem Alexander magnus vicit, & profligauit: sed auunculus Cyri: cuius superiore capite meminimus. Credibile est fuisse huic Dario relatam visionem manus in pariete scribentis, & Danielis interpretationem, & sapientiam, & virtutis præstantiam: eamque ob causam eum secum honorificè duxisse in Mediam, vnumque ex tribus principibus regni sui constituisse. Flauius Iosephus libro decimo antiquitatum in hunc ait modum: Darius Astyagis filius, qui Babyloniorum principatum destruxit cum Cyro cognato suo, annum agebat sexagesimum secundum, cùm Babylon fuit inuasa: qui tamen alio nomine vocatur à Græcis, quique Danielem prophetam sumens ad se in Mediam duxit, & omni honore celebrauit. Erat enim vnus inter tres principes, &c. Hactenus ille. Probabile est abijsse Darium relicto Cyro in Chaldæa. (Ioseph.)

¶ *Constituit super regnum satrapas centum viginti.* Satrapæ sunt præfecti prouincijs, quibus rex curam regni demandauit. Vt humanum corpus distribuitur in membra: sic regia potestas debet diuidi inter præsides, & cum viris sapientibus qui rempublicam prudenter ac iustè gubernent, communicari. (Simile.) Solent prudentes reges, principes, & pontifices multa inferioribus committere, vt possint ipsi altioribus præesse. Ita fecit Moses consilio Iethri: vt ipse capite decimooctauo Exodi testatur. (Exod. 18) Ad quod alludens ait in hunc modum capite primo Deuteronomij: (Deut. 1) Tuli de tribubus vestris viros sapientes & nobiles: & constitui eos principes, tribunos, & centuriones, & quinquagenarios, & decanos, qui docerent vos singula. Apostoli, vt narrat Actorum sexto diuus Lucas, dixerunt: (Act. 6.) Non est æquum nos derelinquere verbum Dei, & ministrare mensis. Considerate ergo fratres viros ex vobis boni testimonij septem, plenos Spiritu Sancto, & sapientia, quos constituamus super hoc opus. Sed attende, iuxta Mosis & apostolorum sententiam debere præsides sapientia præstare. Pontifex enim sine sapientia est sol sine luce, auis absque pluma: gubernator na- (Simile.)

uis sine gubernaculo. Vnde capite sexto libri Sapientiæ scriptum legimus: O reges populi diligite sapientiam. Et paulò pòst: Rex sapiens populi stabilimentum est. Et Esaias. 32. Non vocabitur, inquit, vltrà is, qui insipiens est, princeps. Et Deus apud Ieremiam tertio: Dabo vobis pastores iuxta cor meum, & pascent vos scientia & doctrina. Plato eas respublicas felices esse ait, vbi aut philosophi regnant, aut reges philosophātur. Eam ob causam dignitates & munera publica appellantur magistratus authore Marco Varrone: quia qui præsunt alijs, debent esse magistri: quod perfectè fieri non potest, nisi sint sapientia exculti, & in studijs doctrinæ versati.

Sap. 6. Esai. 32. Ierem. 3. Plato. Varro.

¶ *Et super eos principes tres.* Super centum viginti præfectos cõstituit rex tres præsides primarios, qui gubernacula totius regni tenerent, cæterosque principatu superarent. His reddebant alij rationem, ne rex afficeretur angore: & acerba negotiorum multitudo veterem illi animi curam molestiámque renouaret. Non quòd rex otiosus esset, iners, & operè solutus: sed vt rebus arduis, excelsis, & difficilibus operam daret. Non enim decet principem vitã otiosam sine labore, & solicitudine traducere: nam vt Esaias trigesimosecũdo ait: Princeps ea quæ sunt digna principe cogitabit: & ipse super diues stabit. Et apostolus capite duodecimo ad Romanos: qui præest, in solicitudine. Et tertio prioris ad Timotheum: Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Explicans Augustinus locum hunc libro decimonono de ciuitate Dei, ait ita: Apostolus exponere voluit, quid sit episcopatus, quia nomen operis est, non honoris. Et Hieronymus in eandẽ epistolã: Opus, inquit, naturæ, non dignitatem: laborẽ, non delicias. Hoc acquirit pontifex & princeps. Id quodammodo intelligens Vergilius dixit esse Achatem indiuulsum Aneæ comitem: dicitur autem Achates ἀπὸ τοῦ ἄχεος, hoc est cura, quę debet perpetuò reges comitari. Infelices illi principes, qui in otio & desidia languent, & hebescunt.

Esai. 32. Rom. 12. 1 Tim. 3. August. Hieron. Vergil.

¶ *Quia spiritus Dei amplior erat in illo.* Id est, quia maior gratia erat ei à Deo tributa ad gubernandum, & ad ea, quæ agenda erant, intelligẽdum, quàm alijs. Alijs dabat Deus spiritum ad regendũ, sed ei multo maiorem. Vnde Theodoretus: Discimus, inquit, ex hoc loco, ijs quibus ad vitam ciuium instituendam magistratus mandantur, etiamsi fuerint pietatis expertes, quoddam tamen sapiẽtiæ munus ad subiectum sibi populum gubernandum diuinitus concedi. Accipitur hoc loco spiritus Dei pro virtute & gratia gubernandi. Vel vt Polychronius ait pro intelligẽtia. Aut vt ait Theodoretus pro munere sapientiæ. Nec solùm spiritu hoc, sed virtutibus moralibus Daniel præsides alios anteibat. Vt in opalo gemma admirabili multarum gemmarum dotes inueniuntur, nempe carbunculi tenuior ignis, vt verbis vtar Plinij libro. 37. amethysti fulgens purpura, smaragdi virens mare: cunctaq; hæc pariter incredibili mistura lucentia: sic in Daniele multorum scientiæ & virtutes eminebant.

Theod. Polych. Theod. Similitudo. Plinius.

¶ *Porrò rex cogitabat constituere eum super omne regnum.* Vt esset apud Medos, quemadmodũ fuerat Ioseph apud Ægyptios: cui dixit rex Pharao: Ad tui oris imperium cũctus populus obediet: vno

tantùm

tantùm regni ſolio te præcedam.

¶ *Vnde principes & ſatrapæ.* Quibus rex præficere Danielem volebat. Duo principes,& cétum viginti ſatrapæ,aut plerique eorum aduerſus ipſum Danielem conſpirauerunt, & de illius pernicie cogitarunt.

¶ *Quærebant occaſionem, vt inuenirent, Danieli ex latere regni.* Hoc eſt,quærebant occaſionem,vt inuenirent aliquod crimen apud Danielem,quò eum eijcerent à latere regis, & ab eius familiaritate ſepararent. Poteris totam hanc orationem ita vertere: Quærebant inuenire occaſionem,qua Danielem ex latere regis dimouerent. Quidam per latus regis intelligunt reginam, quòd ad latus regis recumbat. Ac præfectos illos aiūt, voluiſſe Danielem ſuſpecti cum regina concubitus reum apud Darium facere. Vel ex latere regni:hoc eſt ex parte regni:inueſtigabant enim,poſſent ne aliquod aduerſus Danielem crimē ex parte regni, ſeu in negotijs regni inuenire. Sed nullum inuenerunt.

¶ *Eo quòd fidelis eſſet.* Hoc eſt,fidelitate præditus erga regem. Vel fide formata in Deum munitus. Eſt autem fides,vt apoſtolus ait vndecimo ad Hebræos, Heb. 11. ſperandarum ſubſtantia rerum, argumentum non apparentium. Vnde in Heb. 3. eadem epiſtola capite tertio: Participes,inquit,Chriſti effecti ſumus:ſi tamē initium ſubſtantiæ eius vſque ad finem firmum retineamus. Id eſt,ſi fidē Chriſti firmam ſemper habuerimus. Fides enim principium eſt ſubſtantiæ ſpiritualis,per quam ſpiritualiter ſubſiſtimus & viuimus. Et rectè initium dicitur, quia ſicut per animæ infuſionē primùm corporaliter,& in eſſe naturæ, vt ita dicā, incipimus ſubſiſtere:ſic per fidei infuſionem ſubſiſtere ſpiritualiter & in eſſe gratiæ inchoamus:ſine qua fide,vt capit. 11. eiuſdem epiſtolæ ait diuus Paulus, im- Hebr. 11. poſsibile eſt placere Deo. Vt vas ſine fun Simile. do perdit aquam: ſic homo ſine fide amittit bona opera,quo ad meritū æternæ vitæ. Quemadmodum numus non valet ſine ſculptura principis:ita nec bonum opus ſine fide.

¶ *Niſi fortè in lege Dei ſui.* Intelligebāt nihil eſſe, quod Danielem à diuinæ legis obſeruantia deterreret. Ideo decreuerunt ſuadere regi,vt aliquid ſanciret, quod non poſſet abſque tranſgreſsione legis Dei ſeruari:vt ita oſtenderent Danielem regis edicto non obedire: quam ob cauſam eum ad exitium vocarent.

¶ *Tunc principes & ſatrapæ ſurripuerunt regi.* Codices correcti habent: ſurrepſerunt: à verbo ſurrepo, quod ſignificat ſenſim ingredi,ſeque latenter inſinuare. Quidam vertunt: Aggreſsi ſunt inſidioſè regem. Poteſt verti: Conuenerunt coram rege. Vel congregati ſunt apud regem. Concordia impiorum nocet ſæpenumero viris pijs,vt hoc loco,& multis alijs videre licet. Eam ob cauſam eſt aliquando vtilis eorum diſcordia,vt viri inſignes pietate poſsint incolumes euadere. Vt canes venatici inſectantes & Similitudo. exagitantes leporem,cum arripiunt, & dilaniant:at ſi ſecum contendant & pugnent, fugit ille: ſic improbi homines qui ſcelere paſcuntur, conſpirantes aduerſus virum aliquem virtutibus præditum,cum affligunt,& acerbis calamitatibus opprimunt:ſed orto inter eos diſſidio,habet ille locum euadēdi. Eſt quippe concordia ſalutaris & grata Deo: nā vt diuus ait Paulus capite quartodecimo 1. Cor. 14. prio-

prioris ad Corinthios: Non est dissensionis Deus, sed pacis. Sed quando pax est inter impios contra pios coniuratio, pestilens est, atque Deo inimica. Quemadmodum scorpio mortiferum cōtinet venenum, aconitum non minus mortiferum, tamen datum hoc in potione aduersus scorpionum ictus, est promptum ac salutare remedium, quia dum venenum cum veneno pugnat & decertat, seruatur homo: sic pestilentium ciuium discordia salutem aliquando fert viris iustis pietatem colentibus. Contra verò eorum consensio & conspiratio perniciosa est, quæ vt hoc loco vides, exitium Danieli parabat.

Simili-tudo.

¶ *Dari rex in æternum viue*. De hoc schemate disseruimus capite secundo.

¶ *Consilium inierunt*. Nimirum ad gloriam tuam amplificandam. Vafri ac callidi homines simulationis artificio periti, regem deceperunt, malum ei nomine boni suadentes. Specie honoris regis malitiam suam tegebant, iustóque Danieli perniciem moliebantur. Simile edictum inuenies capite tertio & quarto & sextodecimo libri Esther.

Ester 3 & 4 & 16.

¶ *Mittatur in lacum leonum*. Proijciatur in foueam, vbi leones retinentur & seruantur, vt statim dilanietur. Crudelis lex profectò, impia, & iniusta. Lex debet esse igne amoris conflata & constituta: nō alicuius perniciem respiciens, sed communem vtilitatem. Id indicare volens Moses capite 33. Deuteronomij: Dominus, inquit, apparuit de monte Pharan, & cum eo sanctorum millia: in dextera eius ignea lex: dilexit populos. Hæc lex erat euangelium amore plenissimum: lex charitatis, quam Deus tulit, igne amoris maximè ardentem, & incendio pietatis flagrantem. Ideo ignea erat: & in dextera, qua beneuolentia ostenditur, portabatur. Eam ob causam additur: Dilexit populos. Apparuit autem Deus nō in valle sterili, sed in monte frugifero: id enim significat Pharan, authore diuo Hieronymo, hoc est in ecclesia. Antea ostendebat Deus amorem populo Israëlitico: at postea omnibus populis. Nam vt verbis vtar diui Ioannis capite tertio: Sic Deus dilexit mundum, vt filium suū vnigenitum daret. Ignis huius legis amor erat, igne illo significatus, quo rubus ardebat, & non comburebatur, vbi Deus apparuit Mosi, qui erat ei legem laturus. Hic est ignis, qui cecidit in holocaustum Eliæ, illúdque deuorauit. Hic etiam in mundi exordio cecidit in sacrificium Abel iusti: ita enim ait Moses capite quarto Genesis. Respexit dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius non respexit. Iratúsque est Cain vehemēter. Aiūt ipsi in Cain intellexisse fuisse fratris sui oblationem gratam Deo, quòd ipse Deus igne de cœlo misso eam in cinerem cōuertisset. Huic sententiæ fauet translatio Theodotionis ita habens: Inflammauit dominus super Abel, & super sacrificiū eius: super Cain verò, & super sacrificiū eius non inflammauit. Hoc igne erant animalia Ezechielis incensa: de quibus ipse ait capite primo: Erat aspectus eorum quasi carbonum ignis ardentium. Eo inflammati duo illi discipuli, quibus apparuit Christus Deus noster euntibus in castellum Emaus, dicebant, vt ait capite vltimo diuus Lucas: Nonne cor nostrum ardens erat, dū loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas? Hic incēdit discipulos Christi in die pentecostes: de

Deut 33.

Hieron.

Ioan 3.

Exod 3.

3. Reg 18

Gene 4.

Theod.

Ezech 1.

Luc 24.

quo

Act.2. quo ait ita in Actis diuus Lucas capite 2. Et apparuerũt illis dispertitę linguæ tãquam ignis. De eo Christus capite duodecimo apud Lucam: Ignem, inquit, veni mittere in terram, & quid volo, nisi vt accendatur? Aspicis igitur nomine ignis amorem significari: eamque ob causam diuinam legem igneam esse: quoniã domini nostri Iesu Christi euangelium est sancto amore refertum, & ardente pietatis studio inflammatũ. Ipse enim Christus qui in eo amorem docet, ob amorẽ venit in mundum, amore inflammatus mortem sustinuit. Et ipse est amor, iuxta id quod ait capite quarto epistolæ suæ primæ diuus Ioannes: Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet. Ac ipse ait apud eundem Ioannem capite tertiodecimo euangelij: Mandatũ nouum do vobis: vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos. Et capite quintodecimo: Hoc est præceptum meum, vt diligatis inuicem. Præceptum ait, non consilium: & suũ vocat, non alienum. Eius est, quia ipse illud docuit, prædicauit, seruauit, prædicandum præcepit, & pro eo mortuus est. Lege sanctum Dei euãgelium, videbis eius verba ardente charitate flagrantia: quorum fundamentũ est amor, quorum obseruantia est amor: quoniam nõ possunt sine amore seruari. Ideo Paulus in epistola ad Romanos numeratis diuinis præceptis addit: Si quod est aliud mandatum: in hoc verbo instauratur: Diliges proximum tuum, sicut te ipsum. Origenes nobiscum legit: In hoc verbo instauratur: Ambrosius, consummatur: Augustinus, recapitulatur. Verbum Gręcum ἀνακεφαλαιοῦσθαι, significat summatim colligere, & in summam redigere, seu in caput reuocare. Voluit apostolus dicere, omnia Dei præcepta redigi ad præceptum amoris, in quo omnia cõprehenduntur. Ideo subdit: Plenitudo ergo legis est dilectio. Et quoniam leges humanæ debent ad diuinam respicere, à qua sunt deriuandæ, & ad cuius authorem sunt dirigendæ, opus est vt sint in amore fundatæ & constitutæ. Quare à viris pietate & charitate & sapientia prę stantibus debẽt ferri & promulgari. Est enim lex ratio sapientis, iuris & iniuriæ regula, ad illam antiquissimam, & rerũ omnium principem expressa naturam, quæ supplicio improbos afficiat, bonos tueatur. Hæc autem lex qua rex Darius consilio magnatum seductus sanxit, vt nemo à Deo nec salutem, nec gratiam, nec fauorem, nec bonum denique vllum peteret, nisi à seipso, ab omni ratione abhorrebat, à diuina lege discrepabat, & in exitium iusti Danielis ferebatur. Hinc discant reges & principes non esse facile consiliarijs credẽdum, ijs præsertim, qui odio & inuidia concitati perniciem alijs machinantur. Sunt enim nonnulli, qui nomine regiæ vtilitatis & gloriæ suadẽt constitui decreta, quibus eos quos prosequuntur odio, ad acerbam calamitatem, tristéque exitium vocent.

Luc.12.

1.Ioã 4.

Ioan.13.

Ioan.15.

Rom.13.

Origen.

Ambro.

August.

Rom.13.

¶ *Nunc itaq; rex confirma sententiam.* Hoc est, confirma edictum: iube vt referatur in tabulas tui nominis signo firmatum, & publicè promulgetur: ita nanque tuæ gloriæ, & nominis tui amplitudini & celebritati conducit.

¶ *A Medis & Persis.* Hinc colligit Hieronymus vnum regnum fuisse sub Dario & Cyro Medorum & Persarũ. Sed quo tempore id euenit, existimant nonnulli Darium in Media, Cyrum autem in Chaldæa extitisse.

¶ *Porrò*

¶ *Porrò rex Darius proposuit edictum.* Hoc est, edictum diplomate confirmauit. Intolerabilis profectò vanitas, voluisse regem, vt ab illo tanquam à Deo
S miātu omnia peterentur. Vt magnæ statuæ foris insignes, Herculem, aut Iulium Cæsarem, aut viros alios illustri laude celebratos repræsentant, cùm intus sint vacuæ & inanes, aut plenæ sordibus: sic nō nulli principes purpura, auro, gemmis & satellitibus regiam gerunt personam, cùm sint intus vani & futiles, aut turpibus affectionibus repleti. Huiusmodi fuit Darius, cùm decretum illud impiū
Dani 3. confirmauit: & Nabuchodonosor in statuæ erectione, & alij, quos literæ diuinæ & humanæ memoriæ prodiderunt.

¶ *Ingressus est domum suam.* Vt scilicet Deum occultè oraret: iuxta id quod po-
Matt. 6. stea Christus docuit apud Matthæum sexto: Cùm oraueris, intra in cubiculū tuum: & clauso ostio ora patrem tuum in abscondito. Præterea nolebat insidijs inimicorum patere, ne videretur tentare Deum, si se mortis periculo exponeret sine causa. Scriptum est enim ca
Deut 6. pite sexto Deuteronomij: Non tentabis dominum Deum tuum. Quem locum
Matt. 4. Christus Deus noster apud Matthæum
Luc 4. & Lucam citauit. Ascendens Daniel in cœnaculum pias ad dominum obsecrationes emittebat. Non in loco imo, sed excelso preces fundebat ad Deum, quē
2 Re. 18. summè venerabatur. Rex Dauid audita cæde filij sui Absolom ascendit in cœ-
3. Re 17. naculum portæ, & fleuit. Elias tulit filiū hospitæ mortuum, & portauit in cœnaculum, vbi ipse manebat: & ibi eius pre-
Mar 14. cibus mortuus redijt ad vitam. Christus
Luc 22. in cœnaculo comedit pascha cum discipulis suis. Ac super eos descendit Spiritus Sanctus in cœnaculo, vt ait in Actis Act. 1. & 2.
apostolorum diuus Lucas. In cœnaculo igitur positus Daniel ter in die flectebat genua sua Deum orans, clauso ostio, sed apertis fenestris versus Hierosolymam respicientibus: vt oculos ad templū domini dirigeret, quod absens apud Medos & Persas exul contemplabatur. Eiectus à patria inter inimicos constitutus ad sanctum Dei templum Hierosolymæ constructum respiciebat, ad eas oras ferens oculos, quò eos ducebat amor. Nos humanis occupationibus implicati, mundi negotijs irretiti, & in Babylonica captiuitate constituti, ex hac confusione ad cœlestem Hierosolymam respiciamus, ad visionem pacis, ad templū gloriæ sempiternæ, ad domicilium mētium beatarum oculos animi conijciamus, eósque à rebus terrenis & caducis aliquando seuocemus. Magni nanq; animi est cogitationem à consuetudine abducere, & mentem à sensibus ad intelligentiam reuocare. Meminerat Daniel verborum Salomonis, quæ sunt capiti
octauo libri tertij Regum mandata, & 3. Reg 8.
sexto Paralipomenon secundi: quibus 2. Par. 6.
Deum obsecrauit, vt preces eorum qui à Hierosolyma exularent, audiret, si se ad templum illud couerterent. Ideo versus Hierosolymam fundebat preces tribus temporibus in die: hoc est mane, meridie, & vespere: iuxta illud psalmogra- Psal. 54.
phi: Vespere, & mane, & meridie narrabo & enuntiabo: & exaudiet vocē meā.
Diuus Hieronymus hoc loco ita ait: Hieron.
Tria tempora quibus Deo flectēda sunt genua, tertiam horam, & sextam, & nonā ecclesiastica traditio intelligit. Huic Comest.
sentētiæ fauet ecclesiastica historia, cùm ita ait: Tribus horis orabant Iudæi in

die,

die, tertia sexta & nona: tertia, quia tunc
Exod.20 datus est eis decalogus legis in mõte Sinai: & eadem hora orat ecclesia, quia
Act.2. tunc datus est Spiritus Sanctus apostolis. Sexta orabant Iudæi, quia tunc ere-
Num.21. ctus est serpens æneus in deserto: eadẽ
Matt.27 orat ecclesia, quia tunc Christus suspensus est ligno. Nona orabant Iudæi, quia
Exod.17 tunc petra dedit aquas in Cades: eadem
Ioan.19. orat ecclesia, quia tunc de Christo hasta percusso exiuit sanguis & aqua. Sed non solùm his tribus temporibus, sed septies singulis diebus orat ecclesia catholica septem horis canonicis, iuxta illud
Psal.118. psalmographi: Septies in die laudem dixi tibi. Hoc fuit adumbratum capite. 6.
Iosue 6. libri Iosue, cùm corruit Iericho, quando sacerdotes septem buccinis circunierunt septies clangorem emittentes: tubis enim horarum canonicarum dæmonis machinæ euertuntur. De horis canonicis vide
Hieron. Hieronymum in epistola ad Demetriadem, & in epitaphio diuæ
Cypria. Paulæ: Cyprianum in expositione ora-
Basilius tionis dominicæ: Basilium de institutio-
Chryso. ne vitæ religiosorum: Chrysostomum homilia quinquagesimanona: Conciliũ Agathense, & Laodicense: & nostra hac
Eccius. memoria Ioannem Eccium in libro qui inscribitur Enchiridion locorum communium aduersus Lutherum. Id autem quòd hîc dictum est: Ingressus est domum suam: potest referri ad mortis meditationem, vt per domum eius intelligatur sepulchrum, quod est perpetuum vniuscuiusque domicilium, iuxta illud
Psal.48. psalmi. 48. Sepulchra eorum domus illorum in æternum. Ingressus est igitur Daniel cogitatione in sepulchrum, & mortem in animum reuocauit, ac memoria tenuit.

¶ *Et adorabat.* Correctiores codices habent: Et orabat: Et ita est in Chaldæo. Perpende. Volens Daniel fundere ad Deum preces exibat ex aula regis, & domum suam solus ingrediebatur. Intelligebat aulam principum nõ esse locum aptum precibus. Eodem modo capite octauo Exodi scriptum legimus, Exod.8.
Mosem & Aaronem aulam Pharaonis reliquisse, vt pro illo ad Deum preces emitterent. Erat enim plena ratiis, hoc est maledictis, dolis, adulationibus, mendacijs, querelis. Non tamen sum nescius, fieri posse, vt in principum palatijs multi viri iusti inueniantur.

¶ *Confitebaturq́;* Nimirum peccata sua. Vel accipitur confiteri pro laudare, & gratias agere: vt apud Matthæum capite vndecimo: Confiteor tibi pater. Et Matt.11.
multis alijs in locis. De hoc schemate disseruimus capite secundo.

Viri ergo illi curiosius inquirentes inuenerunt Danielem orantem & obsecrantem Deum suum. Et accedentes locuti sunt regi super edicto. Rex nunquid non constituisti, vt omnis homo qui rogaret quenquam de dijs & hominibus vsque ad dies triginta, nisi te rex, mitteretur in lacum leonum? Ad quos respondens rex ait: Verus est sermo iuxta decretum Medorum atque Persarũ, quod præuaricari non licet. Tunc respondentes dixerunt coram rege. Daniel de filijs captiuitatis Iudæ non curauit de lege tua, & de edicto, quod cõstituisti: sed tribus temporibus per diem orat obsecratione sua. Quod verbum cùm audisset rex, satis contristatus est: & pro Daniele posuit cor, vt liberaret eum: & vsque ad occasum solis laborabat, vt erueret illum. Viri autem illi intelligentes regẽ dixerunt ei: Scito rex, quia lex Medorum ac Persarum est, vt omne decretum, quod D

consti-

E *constituerit rex, non liceat immutari. Tunc rex præcepit, & adduxerunt Danielem: & miserunt eum in lacum leonum.* Dixitq; rex Danieli: *Deus tuus quem colis semper, ipse liberabit te. Allatusq; est lapis vnus, & positus est super os laci, quem obsignauit rex anulo suo, & anulo optimatum suorũ, ne quid fieret contra Danielem. Et abijt rex in domum suam: & dormiuit incœnatus, cibiq; nõ sunt allati coram eo: insuper & somnus recessit ab eo. Tunc rex primo diluculo consurgens festinus ad lacum leonum perrexit, appropinquansq; lacui Danielem voce lachrymabili inclamauit, & affatus est eum: Daniel serue Dei viuentis, Deus tuus cui tu seruis semper, putas ne valuit te liberare à leonibus?*

¶ *Viri ergo illi curiosius inquirentes.* Curiositas est nimium diligens ac superuacanea inuestigatio rerum ad se non pertinentium. Non est viri prudentis inquirere de alijs, & in vita aliena esse curiosum. Vnde Ecclesiasticus capite tertio: In superuacuis, inquit, rebus noli scrutari multipliciter: & in pluribus eius operibus non eris curiosus. Vxor Loth quia contra Dei præceptum respexit post tergum volens scire, quid de alijs ageretur, conuersa est in statuam salis, quæ esset æternum nimiæ curiositatis exemplũ: per salem enim perpetuitas significatur. Quam ob causam capite Numerorum decimooctauo dicitur pactum salis, cui nulla ætas esset finem allatura. Aduersus curiosos ait ita libro decimo confessionum diuus Augustinus: Curiosum genus hominum ad cognoscendam vitã alienam, desidiosum est ad corrigẽdam suam. Et diuus Hieronymus in epistola de duobus filijs: Nugas, inquit, tenemus: & fonte veritatis amisso opinionũ riuulos cõsectamur. Et diuus Gregorius explanans illud: Iuga boum emi quinq;: Graue, inquit, curiositatis est vitiũ, quæ dum cuiuslibet mentem ad inuestigandam vitam proximi exterius ducit, semper ei sua intima abscondit, vt aliena sciens, se nesciens sit. Et Menander: Ne velis vitia aliena inquirere. Vt vultures ad extincta corpora odore feruntur, sana verò non curant: sic inimicus nimis curiosus vitæ inimici, eius crimina inquirit: nullũmque est tam abstrusum, quod non olfaciat, atque eò statim accurrat: cùm rerum præclarè gestarum suauitatem sensus stupore nõ sentiat. Ac vt Plutarchus ait: quemadmodum Lamiæ, vt fictis fabulis viri docti memoriæ prodiderunt, foris acutè videbant, cùm domi oculos haberent reconditos in vasis, nihil penitus cernentes: sic curiosi rerum ad se minimè pertinẽtium in alienis sunt perspicaces: ad sua cæcutiunt. Et quod est omninò intolerabile, virtutem eorum quos odio prosequuntur, vitio vertunt. Ita magnatibus Medorum & persarum euenit, qui propria scelera non curantes curiosè inquirebant, vtrum Danielem ad verum Deum preces fundentem inuenirent, id vitio tribuentes, quod erat laude dignissimum.

Eccle.3. Gen.19. Num.18 August. Hieron Grego. Menãd. Simile. Plutarc. Simile.

¶ *Mitteretur in lacum leonum.* Lacus hic domus erat instar foueæ, vbi nutriebantur leones: quò proijciebantur, qui grauissima sceleta admittebant.

¶ *Quod præuaricari non licet.* Si iustum fuisset & rectum: at cùm illud ab omni iustitia & ratione discreparet, nõ solùm licebat illud præterire, sed etiã nõ licebat illud seruare. Nã iuxta apostolorũ sententiam Actorum.5. relatã: Obedite oportet Deo, magis quàm hominibus. Act.5.

¶ *Da-*

¶ *Daniel de filijs captiuitatis Iudæ nō curauit de lege tua.* Captiuum nominarūt Danielem, vt regem magis ad irā prouocarent, qui ab homine captiuo contemneretur. Vir erat Daniel sapientia & probitate præditus, domi clarus, foris admirandus: cuius rectè facta in hominum cœtu celebrabantur. At cùm eius inimici hoc viderent, eius laudes silentio præteribant: id autem quod tribuebant vitio, in medium proferebant, quo illum ad cædem vocabant.

Similitudo. Vt gallinæ scalpentes si gemmas inueniunt, aut pretiosa monilia, reijciunt: quisquilias autem eligunt, aut sordes, aut vermiculos: quibus inuentis exultant: sic inuidi & maledici prætermissis rebus præclarè gestis aliorum, id solùm eligunt, & ante oculos omninm ponunt, quod aut delictum est, aut esse videtur: de eo loquuntur: & de re parua, ac nullius momenti, quæ nullo modo peccatum est, magnas excitant tragedias, eiúsque inuentione delectantur. Pharisæi & scribæ frangentes Dei præcepta inuehebantur in discipulos Christi, quòd aliquando escam sumpturi manus non lauissent. Qua in re non solùm discipulos, sed ipsum Christū reprehēdebant. (Matt. 15)

Similitudo. Quemadmodū sol ijs iucūdus qui claros ac sanos oculos habent, ijs est molestus, qui lippitudine aut alio oculorū morbo laborāt: ita vir iustus & pius iustitiam & pietatem colentibus dulcis & gratus, illis est grauis & odiosus, qui ægritudine oculorum mentis confecti fugiunt veritatis ac virtutis lucem: & flagitiorum tenebris oblectantur. Cain nolebat videre Abel: nec filij Iacob fratrem suum Ioseph: nec pharisæi Christum Iesum. Dicebant enim, vt est capiti secundo Sapientię mandatum: Circunueniamus iustum, quoniam inutilis est nobis: & contrarius operibus nostris. Et paulò pòst: Grauis est nobis ad videndum: quoniam dissimilis est alijs. (Gene. 4. Gen. 37. Sap. 2.)

Eodem modo magnates Medorum & Persarum, inuidia, & malitia concitati non poterant intueri Danielem, eamq; ob causam ei insidias pararunt, & ad indignissimam cœdem vocauerunt. Sed pœnas luerunt scelerum suorum. Nam vt decimoseptimo Prouerbiorum capite ait sapiens: Qui in ruina lætatur alterius, non erit impunitus. (Prou. 17)

¶ *Satis contristatus est.* Quia intellexit causam insidiarum fuisse inuidentiam: & videbat se esse suis verbis irretitū. Ac cùm nō posset liberare Danielē humano ductus timore, ne offenderet magnates, & legē suam videretur infringere, eum iussit proijci in lacum leonū, quē sciebat esse amicum, innocentem, & reipublicæ vtilissimū. Vide quid secū afferat detrimēti timor ille, quē theologi vocāt mūdanum. De eo illud intelligitur. 1. capitis Ieremiæ: Ne timeas à facie eorum. Et illud saluatoris nostri apud Lucam duodecimo: Nolite timere pusillus grex. (Iere. 1. Luc. 12.)

¶ *Miserunt eum in lacum leonum.* Proiecerunt illum in foueam, vbi leones nutriebantur.

Similitudo. Vt gubernator quamuis peritus, vim tamen tempestatis fugere nō valet: sic vir iustus quamuis sapiens, impetum tamen inuidorum & concitatæ multitudinis vitare non potest.

¶ *Ipse liberabit te.* Audierat enim tres pueros, quos Daniel sapientia & virtute anteibat, flammas vicisse Babylonicas: & sperabat, non esse leones Danielē occisuros. Sensus est: optarē te nō tradi leonibus: sed quoniam aliter fieri nō potest,

Deus te eripiet:nihil profectò mihi erit antiquius salute tua.

¶ *Positus est super os laci.* Id est ad ostiũ foueæ & cauernæ leonum:Proiectus est in ingressum ac introitum domus illius subterraneæ à leonibus dilaniandus, Accipitur os laci pro principio & introitu

Gen.29. speluncæ. Eodem modo capite.29. Genesis: Vidit Iacob puteum in agro.& os e-

Gen.41. ius grãdi lapide claudebatur. Et.42. Singuli repererunt pecuniam in ore sacculi. Ponitur os pro principio. Hoc idiomate vtimur nos Lusitani, qui pro principio & summitate sacci dicim⁹ (à boca do

Iosu.10. sacco) Capite Iosue.10. dixit Iosue: Aperite os spelũcæ, & producite ad me quinq; reges, qui in ea latitãt. Hoc schemate vs⁹

Psal.68. est Dauid psal.68. cùm Deũ obsecrãs vt eum à calamitatib⁹, quibus cõficiebatur, eriperet, ne illis obrutus periret, aiebat: Non me demergat tempestas aquæ, nec absorbeat me profundum: nec vrgeat super me puteus os suum. Vel vt verti etiam potest: nec claudat puteus super me os suum. Puteus in quẽ se videbat coniectum, erat ærumnarum vorago: & petebat à Deo, ne clauderetur os eius, vt nullus sibi exitus pateret. Aspicis igitur os accipi pro introitu & principio. Vnde os gladij idem est quod cuspis & principiũ eius. Et qui ictibus cuspidis & puncti gladij interfect⁹ est, dicitur Hebręo idiomate mortuus in ore gladij: pro quo Lusitani dicim⁹: (foy morto ás estocadas) Capi-

Gen.34. te.34. Genesis, vbi vulgata editio habet: Hemor & Sichem pariter necauerũt: habet litera Hebræa. Hemor & Sichẽ occiderunt in ore gladij. Loquens Moses de

Num.21. Seon rege Amorrhæorum capi.21. Numerorum, qui occisus est à populo Israëlitico: Percussus est, inquit, in ore gladij. Et.20. Deuteronomij dicebat Deus: Interficies in ore gladij Hethæum videlicet & Amorrhæum. Et sexto Iosue: In Deu.20. Iosue.6

ore gladij percusserunt. Et Ecclesiastici.29. Multi ceciderunt in ore gladij. Et Eccle.29.

in euangelio authore Luca capite .2 1. Luc.21.

Cadent in ore gladij, & captiui ducentur in omnes gentes. Fortasse per os gladij intelligitur eius acies & acumen, vt idem sit occidi ore gladij, quod occidi gladio acuto, seu acie gladij: nam Græci gladiũ ancipitem vocant, δίστομον hoc est duplici ore secantem. Accipitur etiam os pro consensu: nam capite nono Iosue, vbi nos habemus: Congrega- Iosue.9.

ti sunt pariter, vt pugnarent contra Iosue & Israëlem vno animo, eadémque sententia: est in Hebræo: vno ore: hoc est vno consensu. Pro quo Septuaginta habent: omnes simul. Sed rectè interpres noster trãstulit sensum Hebraismi. Eodem modo vigesimoquarto Ge- Gen.24.

nesis: nam pro eo quod est in Hebraico: Vocemus puellam, & interrogemus os eius: vertit ille: Vocemus puellam, & quæramus ipsius voluntatem. Pro quo Onchelus paraphrastes Chaldai- Onchel.

cus habet: Vocemus puellam: & audiamus, quid ipsa dicat. De Israëlitis seductis à Gabaonitis inquit scriptura capite nono Iosue: Susceperunt de cibarijs eorum, & os domini non interro- Iosue.9.

gauerunt. Ac si dicat: Ideo fuerunt decepti, quia noluerunt hac in re Dei inquirere voluntatem. Ipse Deus apud Esaiam capite trigesimo Iudæos vitupe- Esai.30.

rans quod ipso relicto proprijs cõsilijs nitebantur: Ambulatis, inquit, vt descẽdatis in Ægyptum: & os meũ non interrogastis. Hoc est, me inconsulto vestris cõsilijs vtimini: nõn quæritis, quæ sit mea

volun-

voluntas, sed quid vestra cupiat effrenata appetitio. Vel per os domini intelligitur diuinus vates, per quem tanquam per os loquitur Deus. Ac quoniam filius Dei est verbum patris, ipse pater os
Eccl.24. dicitur. Id intelligens Ecclesiasticus inducit sapientiam Dei, hoc est Dei filium ita loquentem: Ego ex ore altissimi prodiui. Accipitur etiam os pro corde, vbi solemus, quod dicimus, prius ver
Psal.37. sare: vt psalmo.36. Os iusti meditabitur sapiētiam. Vel accipitur os iusti pro ipso iusto, per quē loquitur Deus: iuxta illud
Luc.1. Zachariæ apud Lucam.1. Sicut locutus est per os sanctorum, qui à seculo sunt prophetarum eius. Ac ne plura cōsecter, hoc Danielis loco accipitur, vt diximus, pro introitu & ostio speluncę leonum.

¶ *Quem obsignauit rex anulo suo*. Ne magnates possent absente rege ostium aperire: & anulo magnatū, ne ipse rex absentibus illis posset illud reserare. Hinc colliges antiquitatem anulorum, quorū gēma vt sigillo antiqui vtebantur. Cap.21.
1.Reg.21 libri primi Regum ait scriptura: Signa-
Esther.3 uit eas anulo eius. Et capite.3. Esther:
Esther.8 Et literæ signatę ipsius anulo. Et copiosius capite octauo eiusdem libri. Sed de
Gen.38. eius antiquitate vide caput Genesis tri-
Gen.41. gesimum octauum, & quadragesimum primum. Qua de re latè disseruimus in dialogo nostro de causis.

¶ *Ne quid fieret contra Danielē*. De leonibus ferè securus rex homines pertimescebat. Eos crudeliores ipsis leonibus ducebat, & immaniores omni ferarum genere putabat. Abijt in aulā dolore pressus: & dormiuit incœnatus. Hoc est discessit cubitum ieiunus. Dormire hoc loco non accipitur pro capere somnū, qui est omnium laborum ac solicitudinum perfugium & quies: nam paulò pōst sequitur. Et somnus recessit ab eo: sed pro ire cubitum, & lectulo prosterni.

¶ *Voce lachrymabili*. Præ nimio dolore quo angebatur, non poterat lachrymas continere. Versabatur in gemitu & luctu, inter spem & desperationem constitutus. Et animi affectionem voce lachrymabili ostendit, ac regiæ dignitatis oblitus, victor ad captiuum, dominus ad seruum cucurrit.

¶ *Daniel serue Dei viuentis*. Ad differētiam falsorū Deorum, qui manibus fabricātur. Veritate compulsus fatebatur verum Deum, quem Daniel colebat, viuentem esse. Ac non solùm viuit: sed est ipsa vita: & fons vitæ & bonorum omnium. Ipse enim ait apud Ioannem.11. Ioan.11.
Ego sum resurrectio & vita. De illo ait
Dauid psalmo.35. Apud te est fons vi- Psal.35.
tæ. Et ipse dominus apud Ieremiā.2. Me Ierem.2
dereliquerunt fontem aquæ vitæ. Et Za Zach.9.
charias nono: Dominus est oculus hominis: Hoc est fons, à quo homini bona cuncta dimanant. Vbi oculus pro oculo aquæ, hoc est pro fonte accipitur.

Et Daniel regi respondens ait: Rex F
in æternum viue. Deus meus misit an- 1 Mac.2
gelum suum: & conclusit ora leonum: & non nocuerunt mihi, quia coram eo iustitia inuenta est in me. Sed & coram te rex delictū non feci. Tunc vehementer rex gauisus est super eo: & Danielem præcepit educi de lacu. Et nulla læsio inuēta est in eo: quia credidit Deo suo. Iubente autem rege adducti sunt viri illi, qui accusauerunt Danielem, & in lacum leonum missi sunt, ipsi, & filij, & vxores eorum: & non peruenerunt vsque ad pauimentum laci, donec arriperent eos leones: & omnia ossa eorum comminuerūt. Tūc Darius rex scripsit vniuersis populis, tri-

lis, tribubus & linguis habitantibus in vniuersa terra. Pax vobis multiplicetur. A me constitutum est decretum, vt in vniuerso imperio & regno meo tremiscant & paueāt Deum Danielis: ipse est enim Deus viuens & æternus in secula: & regnum eius non dissipabitur: & potestas eius vsq;
Sup.2. & 4. Infra.7. *in æternum. Ipse liberator atque saluator faciens signa & mirabilia in cælo & in terra: qui liberauit Danielem de lacu leonum. Porro Daniel perseuerauit vsque ad regnum Darij, regnúmque Cyri Persæ.*

¶ *Rex in æternum viue*. Schema hoc explanauimus capite secundo. Honorem debitum præstat regi, qui eum honore amplissimo ornauerat: sed gloriam miraculi tribuit vero Deo, quem ait misisse angelum, vt ora clauderet leonum. Ideo ait: Deus meus: nimirum quē colo, quem amplector amore, qui verus est Deus, qui est fons vitæ, qui ad seipsum confugientes solet mirabiliter liberare. Hic misit angelum ora leonum conclusurum. Ergo non fuit feritas leonum ablata, vt naturam amitterent, sed rabies refrenata tunc ac domita. Ioan-
Damasc. nes Damascenus libro. 4. tribuit hoc Dei miraculum virginitati Danielis.
Basilius Magnus Basilius in homilia de laudibus ieiunij, illud ieiunio tribuit. Alij illud ad innocentiam & simplicitatem Danielis referūt: iuxta illud libri primi Ma-
1 Mac.2. chabæorum capite secundo: Daniel in sua simplicitate liberatus est de ore leonum. Diuus Paulus capite vndecimo e-
Heb.11. pistolæ ad Hebræos hoc miraculum videtur tribuere fidei, cùm ait viros sanctos per fidem ora leonū obturasse. Omnes hi rectè dicunt: quoniam omnibus his virtutibus erat Daniel mirabiliter or-

natus. Ac volebat Deus, vt ille ea ederet miracula, vt gentes idolorū cultrices conuerterentur ad ipsum, & confirmarētur fideles, & veri Dei nomē etiā inter nationes barbaras laudibus celebraretur.

¶ *Sed coram te rex delictū non feci*. Quoniam eius edictum fuerat iniustum, & impium: eámque ob causam non tenebatur Daniel illud seruare. Decreuerat enim parēre regi, preterquam in rebus illis, qui discreparent à lege diuina, & obsisterent rationi.

¶ *Quia credidit Deo suo*. Hoc est, quia se totū Deo suo cōmisit. Accipitur enim aliquando credere pro committere, vt Sapientiæ quartodecimo: Exiguo ligno credunt homines animas suas. Et Ioannis. 2. Ipse autem Iesus non credebat semetipsum eis. Felix ille qui ad Deū in rebus aduersis tanquā ad arcē tutissimam summa cum fiducia cōfugiens se illi totum committit. Vel capitur hic credere pro cōfidere: vt psal. 26. Credo videre bona domini in terra viuentium. Et Marci vndecimo: Credite, quia accipietis, & euenient vobis. Et quarto ad Romanos: Qui contra spem in spem credidit. Nam Abraham contra spē naturæ confidit spei diuinæ promissionis. Vel accipitur credere pro sperare: vt Matthæi octauo: Vade: & sicut credidisti, fiat tibi. Et ad Romanos tertiodecimo: Propior est nostra salus, quàm cùm credidimus. Vel pro obedire: vt psalmo. 109. Et crediderunt verbis eius. Et psalmo. 118. Quia mandatis tuis credidi. Has omnes significationes admittit verbum credere hoc Danielis loco. Sed vt mea fert opinio, credere hoc loco est actus fidei charitate formatæ plenæ fiducia in Deū. Pro quo alij vertendum putant, credere in Deum.

Margin notes (right column): Sap.14. Ioan.2. Psal.26. Marc.11. Rom.4. Matt.8. Rom.13. Psal.109 Psal.118

Dani. Hæc est fides, de qua ait in prima
1. Ioan.5. epistola sua diuus Ioannes capite quinto: Hæc est victoria, quæ vincit mundũ, fides nostra. De hac fide Christus apud
Matt.17. Matthæum. 17. & apud Lucam eodem:
Luc.17. Si habueritis, inquit, fidem vt granum sinapis, diceretis monti huic: Transi hinc illuc: & transibit. At apud Matthæum subditur exemplum de monte: apud Lucam verò de arbore.

¶ *Et in lacum leonum missi sunt.* Ait Io-
Ioseph. sephus eos extenuasse miraculum: & dixisse regi, ideo leones non nocuisse Danieli, quia erant carnibus satiati. Quare iustum fuit, vt ipsi proijcerentur in lacum ad ostendendam leonum satietatẽ. Proiecti autem sunt cum filijs & vxori-
Albert. bus, quia vt ait Albertus magnus, excitarunt patres ac viros ad scelus aduersus Danielem admittendum: aut fuerunt adiutores, aut saltem assentientes. Quã ob causam easdem pœnas luerunt.

¶ *Et non peruenerunt vsque ad pauimẽtum laci.* Erat enim introitus foueæ per gradus vsque ad pauimentum: ad quod ob terribilem leonum rabiem ac famẽ non peruenerunt: quia fuerunt in ipsis gradibus interfecti & deuorati. Auxit Deus leonum ferociam ad vim miraculi ostendendam.

¶ *Tunc Darius rex.* Sex inuenio vocatos nomine Darij apud Persas. Primus Darius Cyaxares filius Astyagis: secundus Darius Hystaspis filius: tertius Darius Artaxerxes Longimanus: quartus Darius Nothus: quintus Darius Artaxerxes Ochus: sextus Darius Codomanus, quem Alexãder magnus superauit. Hic
Clemẽs. autem fuit filius Astyagis, quẽ Clemens primo stromate filium ait fuisse Hydaspis. Et apud Danielem in principio noni capitis dicitur filius Assueri. Habuit enim pater eius multa nomina. Hos sex principes numerat Metasthenes in libro Metast. de iudicio temporum, sed mutatis interdum nominibus, quoniam plerique eorũ duplici nomine vocabantur. Philo li- Philo. bro de tẽporibus secundo ait primũ Darium vocatum fuisse Hydaspim, quem alij vocant Xiaxarem.

¶ *Pax vobis multiplicetur.* Hæc erat epistolæ regis Darij salutatio. Eadem vsus est Nabuchodonosor in epistola ad populum suum, vt suprà visum est in fine capitis tertij.

¶ *Deum Danielis.* Hoc est verum Deũ, qui etsi omnium est, Danielis tamẽ dicitur ob eius singularem in ipsum Deũ cultum, & ob ipsius Dei in illum liberationem, & immortalia beneficia.

¶ *Et potestas eius vsque in æternũ.* Hæc explicata sunt capite secũdo ac tertio, vbi æternitas regni Christi fuit explicata.

¶ *Qui liberauit Danielem de lacu leonũ.* Floruit Daniel nõ solùm regnante Nabuchodonosore, eiúsq; filio & nepote, sed etiam gubernaculum tenẽte Dario Medorũ rege, qui has literas pro eius honore & nominis amplitudine ad populum suũ misit: & præcipuè ad veri Dei gloriã illustrandam, qui ipsum Danielẽ à faucibus leonum mirabiliter eripuerat. Multi inuidia moti in hũc diuinũm vatem odium conflabant, eiúsque dignitatis florem infringere volebant: Sed Deus illũ in dignitate & honore cõseruabat. Nullæ nubes odij & inuidiæ valet verà piera tẽ, eximium decus, excellentẽ virtutem perpetuò obscurare. Poterit quidem tẽpore aliquo offundere tenebras splẽdori illius: sed nõ tantũ roboris habebit, quin ipsa virtus splẽdescat tenebris dissipatis.

Fulgebunt iusti: & impij pœnas luent scelerum suorum: & perniciesquã machinantur alijs, in ipsorũ caput redundabit. Pharao cũ consiliarijs suis voluit extinguere filios Israëlis: & fuit cum omni exercitu suo mari Rubro obrutus, eiusq; fluctibus submersus: populus autem Israëliticus transiuit incolumis. Id cecinit ijs verbis diuinus psaltes: Tu confirmasti in virtute tua mare: cõtriuisti capita draconum in aquis. Tu cõfregisti capita draconis: dedisti eum escam populis Æthiopũ. Hoc ideo ait, quia Æthiopes illi qui littora maris accolebãt, potiti sunt spolijs AEgyptiorum, quos mare eiecit ad littora. Vel per populos AEthiopũ intelligit feras deserti, quarum prædam ac pastũ fuisse cadauera AEgyptiorum, multi memoriæ prodiderunt. Balaach Moabitarum rex voluit Israëlitas maledictis superare, quos virtute & fortitudine superare non poterat. At maledictio conuersa est in benedictionem erga Israëlitas: & ipse maledictus remansit. Saul volebat occidere Dauidem: & fuit ab hostibus suis occisus. Superbus Aman suasit Assuero regi, vt populum Dei penitus deleret: & Mardocheo viro pio ac iusto patibulum parauit. At ipse ignominiosè perijt, in eodem patibulo suspẽsus, quod ad cædem erexerat Mardochæi: atque alijs liberatis solus ipse pœnas luit flagitij sui: & exitium quod alijs fuerat molitus, in ipsius caput redundauit. Eodem modo Medorum ac Persarum magnates interitum quem in Danielem cõflauerant, experti sunt: & à leonibus dilaniati, alijs exemplum præbuerunt. Vnde Salomon Prouerbiorum quinto: Iniquitates suæ, inquit, capiunt impium: & funibus peccatorum suorum cõstringitur. Et capite vndecimo: In impietate sua corruet impius. Et Esaias: Væ impio in malum: retributio enim manuum eius fiet ei. Quia quadraginta duo pueri lacerarunt ore suo iustum Elisæum, fuerunt à duobus vrsis lacerati. Et Holophernes proprio pugione fuit iugulatus. Ecce parturit iniustitiam, inquit Dauid psalmo septimo: concepit dolorem, & peperit iniquitatem. Lacum aperuit, & effodit eum, incidit in foueam, quam fecit. Conuertetur dolor eius in caput eius: & in verticem ipsius iniquitas eius descendit. Solent enim impij in eam incidere perniciem, quam alijs machinantur. Et psalmo nono: Infixæ sunt gentes in interitu, quem fecerunt: in laqueo isto quem absconderunt, comprehensus est pes eorum. Cognoscetur dominus iudicia faciens: in operibus manuum suarum comprehensus est peccator. Idẽ verbum comprehendere significat, & illaqueare. Et Ecclesiasticus capite vigesimoseptimo. Qui in altum mittit lapidem, super caput eius cadet: & plaga dolosa dolosi diuidet vulnera: & qui foueam fodit, incidet in eam: & qui statuit lapidem proximo suo, offendet in eo: & qui laqueum alij ponit, peribit in illo. Vt qui puluerem sursum in solem proijcit, vt illum obscuret, eodem puluere obcæcatur: sic qui innocentem vult lædere, seipsum lædit: & volens claritati nominis aliorum offundere tenebras, eisdem cooperitur: & alij in ore hominum cum gloria & dignitate versantur. Franciscus Sforcia inclytus Mediolani dux, ferebat pro insigni in aulæis canem sedentem quietè cum hac litera: Quietum nemo impunè lacesset. Hoc erat eius insigne & monimen-

Marginal notes: Exod. 1. Exod. 5. Exo. 14. Psal. 73. Num. 22. 23. 24. 1. Reg. 18. & 22. & 31. Esth. 3. & 6. Prou. 5. Prou. 11. Esai. 3. 4 Reg. 2. Iudit. 13. Psal. 7. Psal. 9. Eccle. 27. Simili-tudo.

men-

mentum: quo significare volebat, neminem debere viris probitate & pietate præstantibus afferre detrimentum, nisi vellet illud percipere. Vt enim iaculum si in corpus solidum inciderit ac durum, solet aliquando in mittentem retorqueri: ita damnum in fortem ac constantem virum iactum recidit interdum in illum, qui iecit: eúmque vulnerat, qui alium vulnerare conabatur.

Similitudo.

Prou. 24. Capite Prouerbiorum. 24. ait Salomon: Qui seminat iniquitatem, metet mala: & virga iræ suæ consummabitur. Ac si dicat: Qui seminat iniustitiã, metet calamitatem: & virga qua in ira sua alios punit iniustè, eum ipsum iustè castigabit. Vel, & virga deficiet: hoc est priuabit eos Deus dignitate & authoritate, qua in alios iniuriosè vtuntur. Id illis euenit, Sup. 3. qui iusto Danieli pararunt exitium: ac illis qui tres pueros innocentes proiecerunt in flammas, vt suprà visum est capite tertio: qua de re ea poteris videre, quæ ibi obseruauimus.

Obseruationes ex Chaldæo in caput sextum.

Thood. PLacuit Dario. Græca translatio Theodotionis habet ἤρεσεν ἐνώπιον Δαρείου. Pro quo Latina ex Græca desumpta habet: Placuit in conspectu Darij: Enópion enim significat ante, corã, in conspectu: cui respondet vox קֳדָם cedé Hebræa: qua hoc loco vtitur Daniel mutatis punctis. Eam ob causam vertit Pagninus. Placuit coram Dariaues. At Latinus

Pagnin.

noster interpres rectè expressit hunc Hebraismum dicens: Placuit Dario. In originali Chaldæo est: שְׁפַר קֳדָם דָּרְיָוֶשׁ Xephar Codham Dareiauex. Vocabulum Codham scribitur Hebraicè קֳדָם Cedé: quod præter significationes quas diximus, significat antiquitatem, initiũ, Orientem. Vtitur eo Moses capite secũdo Genesis: pro quo Latinus interpres Gen. 2. habet: à principio, dicens: Plantauerat autem dominus Deus paradisum voluptatis à principio. Et quia idem vocabulum significat Orientem, vt diximus, transtulerunt illic septuaginta interpretes: ad Orientem. At paraphrastes Chaldæus habet: ab initio. Potest quidem vox Hebræa tam ad tempus referri, quàm ad locum. Et quia significat ante, & coram, vt diximus, vertit Hieronymus il- Hieron. lud tertij capitis Genesis: Eiecitque A- Gen. 3. dam: & collocauit ante paradisum voluptatis cherubim & flammeum gladium atque versatilem. Vbi aduertendum est nomen cherubim esse numeri pluralis. Septuaginta etiam habent: Ante paradisum voluptatis. At paraphrastes Chaldæus habet: Eiecit Adam: & collocauit ad Orientem horti voluptatis cherubinos, & acutum gladium versatilem. Pro antiquitate accipitur capite trigesimotertio Deuteronomij, vbi be- Deut. 33. nedicens Moses Ioseph in duas familias diuisum, loquens de terra quã erat possessurus: De benedictione, inquit, terra eius. Et paulò pòst: De pomis fructuũ solis & lunæ, de vertice antiquorum montium. Vbi pro antiquorum est cedem. Quare poterat verti: De vertice montium antiquitatis. Et repetens eandem sententiam ait: De pomis collium æternorũ. Hoc est, de fructibus colliũ summæ

antiquitatis. Sensus est: Erit terra eius fertilissima, ferens fructus optimos, qui solent opportuno solis calore, & cómoda lunæ humiditate maturescere: qui in illa regione non solùm in vallibus, sed etiam in montibus & collibus, qui fuerunt ab initio, nascuntur. Septuaginta transtulerunt: De vertice montium prin-
Pagnin. cipij. Et Pagninus: De vertice mótium Orientalium. Hoc est, qui sunt versus Orientem. Fortasse ideo vocantur antiqui, quia illic quondam fuerat habitatio Abrahæ, à quo familia illa originem ducebat. Vel quia, vt aiunt nonnulli viri docti, hortus amœnus dictus paradisus vo-
Gene 3. luptatis fuit in Mesopotamia: ex quo eiectus est Adam, qui habitauit cum filijs suis non longè à paradiso: sed in Mesopotamia: & in terra illa, vbi postea Abraham habitauit, quæ appellata est terra promissionis vicina Mesopotamiæ. Et quoniam regio illa fuit à primis hominibus culta, meritò antiqua appellatur: cuius montes iure optimo antiqui vocantur. Vel dicuntur antiqui propter fertilitatem & excellentiam: id enim quod pretiosum est, carum, & desiderabile, di-
Thre. 4. citur antiquum: vt Threnorum quarto: Candidiores nazaræi eius niue, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquò. Vnde Latinè dicimus: Nihil mihi erit antiquius: pro nihil mihi erit carius, nihil magis in optatis: Quo schemate vti-
Tullius. tur Marcus Tullius multis in locis.
Pagnin. ¶ *Ex latere regni.* Pagninus & Isidorus
Brixia. Brixianus habent: Ex parte regni. At in Chaldæo est: Ex latere regni: vox enim צד Tsad, qua hic vtitur Daniel, latus si-
Esai 60. gnificat: vt Esaiæ sexagesimo: Filiæ tuæ
Genes 6 de latere surgent. Et Genesis. 6. Ostium autem arcę pones ex latere. Arca illa fuit mundi salus: quæ ideo fenestram habuit in latere, quia adumbrabat Christum Iesum, qui cùm sit saluator noster, fuit in latere percussus. Sed rectè meo quidem iudicio transtulerunt Pagninus & Brixianus: nam hoc Danielis loco latus accipitur pro parte, vt in explanatione ostendimus. Ioa 19.

¶ *Nullamq́; causam & suspicionem reperire potuerunt,* Editio Græca Theodotionis pro suspicione habet ἁμάρτημα, hoc est peccatum, aut errorem. In Chaldęo est שחיתה Xechitha, à verbo Xachath, quod significat corrumpere: vt Genesis sexto: Corrupta est autem terra coram Deo. Vbi terra accipitur pro hominibus, qui Deo contempto se sceleribus cõtaminabant, & terrena solùm respiciebant. Ex hoc verbo est illud Oseæ capite tertiodecimo: Perditio tua Israël: tantùmodo in me auxilium tuum. Ac si dicat Deus: Exitium tuum ô Israël prouenit ex te: salus autem & instauratio tua, non ex te dimanat, sed ex me. Potest enim homo per se gratiam amittere, & sibi ipsi perniciem moliri: sed per se ex viribus suis sine Dei auxilio non potest gratiam recuperare: sed facientem quod in se est, Deus non derelinquit. At gratia gratum faciés amissa viribus nostris non redit. Id voluit Ieremias Threnorum quinto significare, cùm dixit: Conuerte nos domine ad te, & cõuertemur. Et dominus noster Iesus Christus apud Ioannem sexto: Nemo potest venire ad me, nisi pater qui misit me, traxerit eũ. Et quartodecimo: Nemo venit ad patrẽ nisi per me. At verba illa apud Oseam possunt ita verti: Perdidit te ô Israël. Subauditur vitulus, quem me repudiato coluisti: sed in me auxilium tuum. Vt sit sensus:

Theod. Genes. Osee. Thre. 5. Ioan 6. Ioan 14.

sensus: Ego tibi opitularer, & aduersus hostes tuos ferrem opem, vt solitus erã, nisi tu me dereliquisses, & vitulos aureos coluisses, à meque animum tuum alienasses.

¶ *Surripuerunt regi*. Verbum Hebraicum est רָגַס Ragax, quod significat surrepere, & non surripere. Ac in codicibus correctis est surrepserunt. Et ita legendũ est. Nam scribi Surripuerũt fuit vitium librariorum aut typographorum, non autem interpretis, nec versionis vulgatæ, quæ rectissima est & integerrima: etiamsi in biblijs impressis sint multa errata ob incuriam & negligentiam impressorum: quorum nonnulla hoc loco obseruabo: ne aliqui decipiantur. Capite Genesis tertiodecimo scriptum est: Sed & Loth qui erat cum Abram, fuerunt greges ouium. Est autem scribendum: qui ierat cum Abram: nam in Hebraico est verbum הָלַךְ Halac, quod significat ire. Et in Græco τῷ συμπορευομένῳ. Hoc est, simul eunti, vel qui simul ibat. Eodẽ modo paraphrastes Chaldæus habet: Sed & Loth qui abijt cum Abram, fuerunt oues & boues & tabernacula. Capite.29. Deuteronomij vbi in codicibus Latinis communiter est. Videntes plagas terræ illius, & infirmitates, quibus eam afflixerit dominus sulphure, & solis ardore: pro solis debet scribi: salis: nam in Hebraico est מֶלַח, quod Salem significat: & in Græco: ἅλας, quod eandem habet significationẽ. Et paraphrastes Chaldæus Salem etiam habet, non solẽ: fuit enim terra illa sulphure & sale combusta, vt nihil in ea nasceretur. Psalmo vigesimosexto: Vnam petij à domino, hãc requiram, vt inhabitem in domo domini omnibus diebus vitæ meæ. Vt videã voluntatem domini: scribendum est: Vt videam voluptatem domini. Est enim in Hebræo hæc vox נֹעַם Noham, quæ voluptatem, dulcedinem, iucunditatem & pulchritudinem significat. Et in Græco τερπνότητα, quæ voluptatem etiam significat & oblectationẽ. Pro quo Hieronymus vertit: Vt videam pulchritudinem domini. Psalmo.41. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum: Perspicuũ est, tam ex litera Hebræa, quàm Græca scribendum esse: Sitiuit anima mea ad Deum fortem viuum. Hebraicè enim est אֵל, & Græcè ἰσχυρὸν: & vtraq; vox significat fortem, non autem fontem. Hieronymus etiam vertit: Sitiuit anima mea ad Deum fortem, viuum. Id quod vulgò legitur psalmo.75. Ibi confregit potentias, arcum, scutum, gladiũ, & bellum: legendum est: Ibi confregit potentias arcuum, scutum, gladium, & bellum. Ita habet, & interpretatur Hieronymus in commentarijs. Ita legit Augustinus & Arnobius. Potentiæ arcuum sunt sagittæ, quæ volant ex arcubus: pro quibus Hieronymus & Felix vertũt volatilia. Esse autem scribendum arcuum in genitiuo numeri multitudinis indicat litera Græca, quæ habet: τὰ τόξων. Psalmo.88. Legitur: Auertisti testamentum serui tui: pro euertisti. Ita enim est in castigatioribus codicibus, essẽque hãc veram lectionem indicat translatio Græca habens: κατέστρεψας: & Hebraica habens verbum נֵאַר Naer: pro quo Ioseph Chimhi doctus inter Hebræos vertit: Deuastasti. Psalm.104. Pro Et dedit terra eorum ranas: legẽdum est: Edidit terra eorum ranas: nam nec in Hebraico, nec in Græco præponitur coniunctio: & vtrunque verbum tam Hebraicũ quàm Græ-

Gene.13. Deut.29 Psal.26. Hieron. Psal.41. Hieron. Psal.75. Hieron. August. Arnob. Hieron. Felix Psal.88 Psal.104

Græcum edere significat, & producere.
Felix. Felix vertit: produxit: Hieronymus, ebulliuit. Sed neuter eorum habet coniun-
Psal.106 ctionem. Illud psalmi. 106. Effusa est cō-
tentio super principes: debet legi: Effusa
est contemptio. Id probat vox Hebræa
בוז, quæ significat despicientiam & cō-
Hieron. temptionem: pro qua Hieronymus trā-
stulit despectionem. Similiter vox Græ-
Apollin. ca ἐξουδένωσις sonat idē: pro qua Apolli-
narius antiquus author reddidit ignomi
Psal.108 niam & despicientiam. Illud psalm. 108.
Qui astitit à dextris pauperis: legendū
est: Quia astitit. Est enim perspicuū esse
in Hebræo particulam כִּי, quæ signi-
ficat quia: & in Græco ὅτι, quæ idem
Psal 136. est. Id quod est in psalm. 136. Beatus qui
tenebit, & allidet paruulos suos ad petrā:
legendum est: paruulos tuos. Est enim
apostrophe diuini vatis ad Babylonem,
cuius euersionem prædicit. Et nō solùm
in Græco, sed etiam in Hebraico est,
Paulin. paruulos tuos. Et ita legit Paulinus No-
August. Chry. so. lanus: & Augustinus: & Chrysostomus
in commentarijs in illum psalmum. Ac
ita est in antiquis & emendatis exem-
Psal.105 plaribus. Illud psalmi. 105. Et interfecta
est terra in sanguinibus, potest legi: Et
infecta est terra in sanguinibus: ita nāq;
habet litera Hebræa. Pro quo transtulit
Hieron. Hieronymus: Et polluta est terra in san-
Felix. guinibus: Felix autem: Infecta est. Theo-
Theod. doretus in commentarijs legit, & expla-
Rayne. nat: infecta est. Similiter & Raynerius,
Lyran. & Lyranus. Nihilominus tamen in Græ-
co est ἐφονοκτονήθη, à verbo φονοκτονέω,
quod est interficere. Quam ob causam
August. Augustinus in illum psalmum: Putare-
mus, inquit, hîc scriptoris errorem esse:
atque cum diceremus, pro eo quod est
infecta, fecisse interfecta, nisi haberemus
beneficium Dei, qui scripturas suas in
multis linguis esse voluit: atque ita esse
scriptum: Interfecta est terra in sangui-
nibus, inspectis Græcis codicibus vide-
remus. Quid est ergo: interfecta est ter-
ra? nisi hoc referatur ad homines, qui
habitant in terra tropica locutione: qua
significatur, per id quod cōtinet, id quod
continetur. Hactenus ille. Itaq; vtrunq;
potest legi: Interfecta est: & infecta est.
Canticorum sexto: vbi vulgò legitur: Cant.6.
Reuertere reuertere Sunamitis: legi de-
bet: Reuertere reuertere Sulamithis. Ver
ba sunt puellarum ad sponsam has vo-
ces emittētium. Sulamithis est idē quod
pacifica & Hierosolymitana: nam olim
Ierusalem appellabatur Salem, quod no-
men pacem significat: vt psalmo. 75. Fa- Psal.75
ctus est in pace locus eius: vbi in Hebrai-
co pro pace est Salem: à quo nomine de-
riuatur Sulamithis. Ità vocatur sponsa,
quòd sit pacifica: nam in hac vita non
inuenitur animorum pax vera & germa-
na nisi in ecclesia nomine sponsa signi-
ficata. Possumus etiam dicere, & rectius
meo quidem iudicio hæc verba esse ec-
clesiæ catholicæ perfidam Iudæorū sy-
nagogam vocantis, vt ab infidelitate &
erroribus ad fidem & veritatem reuerta-
tur. Appellatur autem concio Iudæorū
Sulamitis hoc est Hierosolymitana, quia
præcipua eorum ciuitas fuit Ierusalem.
Vocat autem eam ecclesia, quater dicēs,
reuertere, quoniam in quatuor mundi
præcipuis partibus dispersa est. Capite
quadragesimo Esaiæ. Pro: Completa est Esai.40
malitia eius: scribendum est: Completa
est militia eius. Nam in Hebræo est no-
men צָבָא quod significat militiā, & tē-
pus definitum, & vitam humanam, quæ
vt ait Iob capite septimo, est militia su- Iob.7.

per terram. Et capite sexagesimo eius-
Esai.60. dem Esaiæ: Filiæ tuæ de latere surgent:
Pro surgent est in Hebræo verbū אמן,
quod significat suggere, & educare.
Quare scribendum est. Filiæ tuæ de la-
Iere 51. tere suggent. Capite quinquagesimo pri
mo Ieremiæ, pro: Interficite omnē ma-
litiam eius: scribendum est; Interficite
omnem militiam eius. Nam pro mali-
tia eius est in Hebræo צבאה. Hoc est
militiam eius, siue exercitum eius. Capi
Luc. 10. te. 10. euangelij authore Luca id quod
vulgò legitur: Suspiciens autem Iesus di
xit: Homo quidam, &c. legendum est:
Suscipiens. est enim in Græco ὑπολαβὼν
quod idem est ac suscipiens. Ac si dicat:
Suscipiens sermonem & responsionem.
Euthy. Ita Euthymius interpretatur, hoc est
Luc. 23 respondens. Illud etiam capite. 23. eius-
dem euangelij: Et stabat populus expe-
ctans: legendum est: Et stabat populus
spectans: hoc est videns, contemplans,
& cernens. Non ea quæ fiebant, spera-
bat, sed videbat. Id ostendit apertè litera
græca habens θεωρῶν, à verbo θεωρέω,
quod significat intueri, videre, spectare.
Hæc sunt, quæ mihi venerunt in men-
tem, de quibus pium lectorem admo-
nerem: quæ vitia nec sunt Latini nostri
interpretis, vt diximus, nec vulgatæ ędi-
tionis: sed typographorum & librario-
rum: quorum incuriæ meritò tribuun-
tur: quemadmodum hoc Danielis lo-
lo, surripuerunt, pro surrepserunt.
Theod. ¶ *Donec arriperent eos leones.* Theodotio
habet: Donec dominati sunt eorū leo-
nes. Pro arripere est in Hebræo verbū
שָׁלַט Xalat, quod significat arripere, vt
hîc: & dominari: vt capite Ecclesiastis
Eccl. 8. octauo: Interdum dominatur homo ho
mini in malum suum. Significat etiam
exuere, authore Reuchlino, & soluere: Reucl.l.
vt Iosue quinto: Solue calciamentum Iosue.5.
tuum de pedibus tuis: locus enim in quo
stas, sanctus est. Hæc est eius sententia:
etiamsi alij dicant loco illo esse verbum
Naxal, quemadmodum capite. 3. Exodi, Exod 3.
vbi Deus idem etiam dixit Mosi. Ap-
pellabantur ea loca sancta ob Dei appa-
ritionem. Ac fortasse huiusmodi loca
olim patriarchæ simili cerimonia vene-
rabantur: nec ad ea ingredi soliti erant
nisi calceis solutis in reuerentię signum.
Vel ideo iubetur soluere calceos ex pel-
libus animalium mortuorum cōfectos,
quia per illos opera mortua prohiben-
tur: quæ à pedibus hoc est, ab affectio-
nibus separanda sunt. Id voluit Christus
dominus significare, cùm dixit discipu-
lis suis apud Matthæum decimo: Noli- Matt.10
te possidere aurum, nec argentum, nec
pecuniam in zonis vestris: non peram in
via, nec duas tunicas, nec calceamenta,
nec virgam. Diuus etiam Lucas capite Luc 10.
decimo de missione septuaginta duorū
discipulorum tractans, ait dixisse illi do
minum Iesum: Nolite portare sacculū,
nec peram, neque calceamenta. Vbi di-
uus Gregorius: Non debet, inquit, Chri Gregor.
sti discipulus stultorum operum exem-
pla cōspicere: ne sua opera quasi ex mor
tuis pellibus credat munire. Sunt enim
multi, qui prauitatem suā ex alienis pra-
uitatibus tuentur. Hi quid aliud faciūt,
nisi pedes suos ex mortuorum anima-
lium munire pellibus conantur? Hacte-
nus ille. Existimo Christum Iesum ver-
bis illis voluisse docere paupertatem: &
inanem mundi tollere solicitudinem.
Eam ob causam hæc sunt ab euangeli-
stis memoriæ prodita, & perpetuis mo-
nimentis cōsignata: quibus seruator no-
stę

ster discipulos suos ad vitandam cupiditatem cæcam animorum dominatricē erudiuit. Cùm euangelica philosophia sit in paupertate, & honorū mundi despicientia, cæterisque virtutibus constituta: voluit, vt hi quos ad eam nuntiandā & propagandam mittebat, eas opes & dignitates contemnerent, ad quas plerique mortalium auiditate inflammati
Matt.10 rapiuntur. At inter Marcum & duos alios euangelistas videtur esse prima facie
Luc.10. repugnantia: hi enim, vt ostendimus, asserunt fuisse apostolis, & discipulis cal-
Mar.6. ceamenta prohibita: Marcus verò capite sexto ait, concessum illis fuisse vti sandalijs: sandalia autem calcei quidā sunt. At altè spectare si velis, & ad veritatis subtilitatem reuocare rationem, videbis apertè, nullam inter illos esse discrepantiam. Sandalia quæ illis concessa sunt, plantam solùm pedum tegunt ob itineris incommoda: nudam verò relinquūt partem superiorem. At calceamenta illis prohibita ea sunt, quæ totos pedes vndique tegunt. Pro sandalijs apud Marcum est in Græco σανδάλια; hoc est soleæ supernè funiculis quibusdam alligatæ. Hoc calceamenti genus vocari sandalium asserit beatus Augustinus. Eo vo-
August.
Act.12. cabulo vtitur diuus Lucas Actorum. 12. cùm ait: ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου: Hoc est: subliga soleas tuas, vel sandalia tua. Pro quo editio vulgata habet: Calcia caligas tuas. Sed in idem recidit. Fuisse autem apostolos soleis illis vsos indicat Eu
Emiss. sebius Emissenus in homilia in caput Lucæ decimum. Huiusmodi calceos, siue sandalia, siue soleas iussit angelus diuo
Act.12. Petro, vt sumeret. Nam hodiè vna ex illis soleis Romæ inter cæteras eius reliquias seruatur. Voluit Deus, vt eius discipuli haberent pedes coopertos ex parte inferiore, quæ respicit terram, & nudos ex parte superiore, quæ spectat in cœlum. Nam affectiones nostræ pedibus significatæ non debent tangere terram, nec respicere illam, sed ad superna dirigi, & cœlestia contemplari. Ad res terrenas & caducas tegendæ sunt, & ad excelsas æternásque aperiendæ, mundum firmiter contemnentes, & ad Deum ardenter aspirantes. Accipi autem pedes pro affectionibus indicat Dauid psal. 25. Psal.25.
cùm ait: Pes enim meus stetit in directo: in ecclesijs benedicam te domine.
Et. 35. Non veniat mihi pes superbiæ. Psal.35.
Et. 118. Stantes erāt pedes nostri in atrijs Psal.118.
tuis Ierusalem. Et filius eius capite quinto Prouerbiorum. Pedes eius descendūt Prou.5.
in mortē. Et Zacharias apud Lucam. 1. Luc.1.
Ad dirigēdos pedes nostros in viam pacis. Eam ob causam voluit Christus pe- Ioan.13.
des apostolorum abluere. De quo ait capite primo Apocalypsis diuus Ioannes: Apoc.1.
Dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo. Eam ob causam dixit Petro apud Ioannem tertiodecimo Ioan.13.
capite: Si non lauero te, non habebis partem mecum. Nisi enim pedes hoc est affectus nostri fuerint abluti per Christum Deum nostrum, fieri non potest, vt gloriam sempiternam consequamur. Hi sunt pedes animæ, de quibus vide Hieronymum illud diui pauli ad Ephe Hieron.
sios capite sexto explanantem: Calciati pedes in præparatione euangelij pacis:
Augustinum tractatione. 57. explicantē Augus.
illud quinti capitis Canticorum: Laui pedes meos: Ambrosium sermone ter- Ambro.
tiodecimo in psalmum. 118. versiculum illum exponentem. Ab omni via mala prohibui pedes meos. Ab his pedibus sumus

sumus calceamenta soluturi: locus enim in quo stamus, hoc est ecclesia catholica terra sancta est. Aspicis igitur verbum hoc Xalat significare soluere & exuere, & dominari, & arripere: & in hanc vltimam significationem accipi hoc Danielis loco ab interprete nostro Latino.

¶ *Pax vobis multiplicetur.* In Chaldæo est שְׁלָמְכוֹן Xelamecon: Hoc est, pax vestra: vel pax vobis. Vox Hebræa est Xalom, vel vt alij scribunt, Salom, quæ pacem significat: vt psalmo 37. Non est pax ossibus meis. Vnde Salomon idem est quod pacificus: filius Dauidis ex Bethsabee. Et Salome pacifica: mulieris nomen apud Marcum quintodecimo. Et Salmanasar pax ligata: Rex Assyriorũ, de quo loquitur scriptura capite decimo septimo libri quarti Regum. Accipitur pax pro bonorũ copia: ideo apostolus in epistolis suis hac vtitur salutatione: Gratia vobis & pax. Et Darius hoc loco: Pax vobis.

Psal. 37. 2. Reg. 5. Mar. 15. 4. Re. 17. Rom. 1. 1. Cor. 1.

¶ *Porrò Daniel perseuerauit.* Pro perseuerauit est in Hebræo verbum צָלַח Tsalach, quod significat perseuerare, & prosperè vitã degere: pro quo noster interpres vertit aliquando prosperari: vt psalmo primo: Omnia quæcunque faciet, prosperabuntur. Et capite Ieremiæ duodecimo: Quare via impiorum prosperatur? Hoc ideo ait, quia solet aliquando piorum virorum animus angi, & commoueri specie felicitatis impiorũ, videns eos opibus & potentia florere: ac nulla commendatione meritorũ ad illustres dignitates per omnes honoris gradus extolli. Id animo percipiens diuinus psaltes has voces emisit: Zelaui super iniquos, pacem peccatorum videns. At pro super iniquos est in Hebræo: בַּהוֹלְלִים; hoc est, contra insanos. Eo vocabulo vtitur Dauid psalmo 74. cùm ait: Dixi iniquis: nolite iniquè agere. Pro quo poteris transferre: Dixi insanis: nolite insanire. Ex quo colliges, omnes impros non solùm stultos esse, sed amentes & insanos: & ex consequente seruos. Est enim antiquorum sententia memoriæ prodita, & à viris sapientibus vsurpata: nisi sapientem liberum esse neminem. Quî enim fieri potest, vt liber sit, qui seruus est cupiditatum, qui temeritate & insania ductus vanis paret appetitionibus, qui non refrenat libidines, non contemnit voluptates, non imperat iracundiæ, non coercet auaritiam, non denique labes animi repellit? Verissima est illa Dei nostri sententia apud Ioannem octauo: Qui facit peccatum, seruus est peccati. Quare non est, cur ob impiorũ res prosperas, & ad voluntatem fluentes ira concitemur, aut inuidia moueamur. Audiamus diuinum ac regium vatem dicentem psalmo trigesimosexto. Noli emulari in eo, qui prosperatur in via sua, in homine faciente iniustitias. Vbi pro prosperari est hoc idem verbum Tsalach. Eam ob causam potest hic Danielis locus transferri: Porrò Daniel functus est prosperitate: vel prosperè egit: vel felicitatem cum vita coniunxit. Vel sic: Porrò Danieli cuncta prosperè euenerunt. Theodotio vertit: prosperatus est. Et eodem modo Pagninus. Interpres Theodoreti transtulit: Prosperè successere res Danieli. Quæ omnia in idem recidunt.

Psal. 1. Ierem. 12. Psal. 72. Psal. 74. Ioan. 8. Psal. 36. Theod. Pagnin.

¶ Argu-

Argumentum capitis septimi.

Narrat diuinus vates visionem sibi ostensam quatuor bestiarũ, quam de quatuor mũdi imperijs, Babylonico Persico, Græco, & Romano interpretatur. Vaticinatur de calamitatibus virorum fide, pietate, cæterisq; virtutibus præstantium, quos Deus per varios casus plerunque, & acerbas angustias ad vitam ducit beatam & immortalem. Prædicit Antichristi tyrannidem: & æternum Christi Dei nostri regnum: secundũ eius aduentum, & vltimum iudicium, vbi impij ad æternos relegabuntur ignes, suorum scelerum pœnas daturi: iusti verò illam vitã cõsequentur in cœlo, quæ est vera vita nominãda: vbi omnibus qui iustitiam coluerint, & in gratia decesserint, scimus certum esse locum, vbi beati Deo æuo sempiterno fruuntur.

Caput septimum.

A *ANNO primò Balsasar regis Babylonis Daniel somnium vidit: visio autem capitis eius in cubili suo: & somniũ scribens breui sermone comprehendit, summatimq́ perstringens, ait: Videbam in visione mea noctè: & ecce quatuor venti cæli pugnabant in mari magno. Et quatuor bestiæ grandes ascendebant de mari diuersæ inter se. Prima quasi leæna, & alas habebat aquilæ. Aspiciebam, donec euulsæ sunt alæ eius: & sublata est de terra: & super pedes quasi homo stetit, & cor hominis datum est ei. Et ecce bestia alia similis vrso in parte stetit: & tres ordines erant in ore eius, & in dentibus eius: & sic dicebant ei: Surge, comede carnes* B
plurimas. Post hæc aspiciebam: & ecce alia quasi pardus, & alas habebat quasi auis quatuor super se: & quatuor capita erant in bestia, & potestas data est ei. Post hæc aspiciebam in visione noctis: & ecce bestia quarta terribilis, atq; mirabilis, & fortis nimis. Dẽtes ferreos habebat magnos, comedens atque cõminuens, & reliqua pedibus suis conculcans. Dissimilis autem erat cæteris bestijs, quas videram ante eam: & habebat cornua decem.

Explanatio.

ANNO *primo Balsasar.* Quæ hoc septimo, & sequenti capite narrãtur, iuxta historiæ seriem priora sunt his, quæ duobus superioribus capitibus narrata sunt. Nam visio huius capitis septimi fuit anno primo Balsasaris, & capitis octaui anno eius tertio: at ea quæ capite quinto continentur, acciderunt vltimo anno, imò vltimo die eiusdem Balsasaris: eóque mortuo tenente Dario claũum imperij, fuit Daniel in foueam leonum coniectus, & inde mirabiliter liberatus: cuius historia fuit ab eo memoriæ prodita, & capiti sexto mandata. At si diligenter aduertere & perpendere volueris, videbis Danielem hac in re à ratione haud quaquam discrepare. Nam prius scripsit prodigia omnibus perspicua & manifesta, quæ sub Nabuchodonosore, Balsasare, & Dario, eorum ordine seruato mirabiliter acciderunt. Nũc verò narrat visiones sibi ostensas, quarum ipse solus erat conscius: quæ erant vaticinationes suo tempore implendæ, nullo interitu hominum extinguendæ, nulla obliuione posteritatis obscurandæ. ¶ *Somnium vidit.* Hoc est, ostendit ei Deus

Deus visionem in somnijs, cuius summam breui scribit sermone. Et exorsus est narrationem hoc modo.

¶ *Ecce quatuor venti cœli.* Accipitur cœlum pro aere, vt Genesis primo capite: Gene.1. Et præsit piscibus maris, & volatilibus cœli. Et secundo: Apellauitque Adã nominibus suis cuncta animantia, & vniuersa volatilia cœli. Psalmo decimoseptimo: Intonuit de cœlo dominus, & altissimus dedit vocem suam, grando & carbones ignis. Vbi diuinus psaltes de tonitruis, & grandinibus, & fulminibus ardentibus loquitur: quæ omnia fiunt in aere. Esaias quinquagesimoquinto: Descendit hymber & nix de cœlo. Et Christus Deus noster apud Matthæum octauo, & Lucam nono: Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos: filius autẽ hominis non habet, vbi caput suum reclinet. Et Ioannes octauo Apocalypsis: Et vidi, & audiui vocem vnius aquilæ volantis per medium cœli. Sed hoc in loco Apocalypsis potest cœlum accipi pro ecclesia, per quam volant aquilæ, hoc est concionatores euangelici verbũ Dei prædicantes, qui per morum integritatem & doctrinæ altitudinem debẽt sublimius cæteris volare. At perspicuum est cœlum non solùm hîc apud Danielem, sed multis alijs in locis accipi pro aere. Appellantur autem venti aeris, siue ex aere, quia in aeris regione effluũt, & feruntur. Imò ventus, vt graues asserunt philosophi, est ipse aer ob terreę exhalationes motus & cōcitatus: aer enim effluens huc & illuc ventum efficit, aut ventus efficitur. Ac etiamsi venti sint multo plures, fit tamen hoc loco mentio quatuor solùm, quia hi quatuor sunt præcipui, & primarij: nimirum Subsolanus, Fauonius, Septẽtrio, Auster.

Gene.1. Gene.2. Psal.17. Esai.55. Matt.8 Luc.9. Apoc.8.

¶ *Pugnabant in mari magnò.* Hoc est, hi quatuor venti ab Oriente, Occidente, Septentrione, & Meridie flantes irruebant in magnum mare, illúdque perturbabant. Mare magnum est mundus, varijs tumultibus exagitatus: iuxta illud Oseæ vndecimo: Formidabant filij maris. Et illud saluatoris nostri apud Matthæum tertiodecimo: Simile est regnũ cœlorum sagenæ missæ in mare. Et illud Apocalypsis tertiodecimo: Vidi de mari bestiam ascendentem: hoc est Antichristum de mundo dimanantem.

Osee.11. Matt.13. Apoc.13.

¶ *Et quatuor bestiæ grãdes.* Hoc est, quatuor regna seu imperia. Itaque mare est mundus, motus eius est turbulentus discordiarum ac bellorum tumultus: venti sunt vanitates, & cupiditas dominandi, & arrogantia, & spiritus superbię, ex quibus mundi perturbatio generatur: bestiæ sunt imperia, ex quorum auiditate rerum conuersiones oriuntur. Mouetur mundus, & turbatur ventis, cùm homines superbi, vanitatibus inflati cupiunt, atque quærunt dominationem: & ad opes, dignitates, & supremã potestatem rapiuntur. Vult hoc loco Daniel significare magnos motus, qui in principio horum quatuor imperiorũ exorti sunt. Theodoretus per vẽtos intelligit rerum mutationes. Hieronymus verò angelicas potestates, quibus præcipua regna cõmissa sunt: iuxta illud capitis 32. Deuteronomij: Quando diuidebat altissimus gentes, quando separabat filios Adam, cõstituit terminos populorum iuxta numerum angelorum Dei. Ita enim habet versio Septuaginta: licet editio vulgata iuxta literam Hebræam habeat: Iuxta numerum filiorum Israel. Citat Hieronymus

Theod. Hieron. Deut.32. Hieron.

nymus hunc locum iuxta trāſlationem Septuaginta, quemadmodum eum citat Gregorius in ſermone angelorū: & Anſelmus in libro Cur Deus homo. Et ait Hieronymus, ideo hos quatuor ventos dici ventos cœli, quia vnuſquiſque angelus cœleſtis facit pro regno, quod ſibi creditum eſt. Quidam per beſtias non ſolùm regna, ſed reges ipſos intelligunt.

Grego.
Anſelm.
Hieron.

¶ *Prima quaſi leæna, & alas habebat aquilæ.* Capite ſecūdo narrauit Daniel ſomniū Nabuchodonoſoris, in quo vidit ſtatuam, cuius caput erat ex auro, pectus cum brachijs ex argento, venter & femora ex ære, tibiæ ex ferro. Cùm rex ille eſſet ob metalla hæc ſuperbia elatus, per eadem accepit regnorum ęnigmata: at cùm Daniel ea contemneret, non per illa, ſed per animalia ſibi in viſione imaginaria oſtenſa, eadem regna intellexit. Similiter Ioel capite primo per quatuor plagas terram deſtruentes. Primum regnū Danieli oſtenſum fuit Babylonicum in ſtatua Nabuchodonoſoris ſignificatum per caput aureum, hîc autem per leænā, aut vt quidā ex Chaldæo transferunt, per leonem, propter eius præſtantiam, potentiam, & fortitudinē. Vt enim Nabuchodonoſor in ſtatua comparatus eſt cum auro, quod cæteris præſtat metallis: ita modò cū leone, qui eſt cæteris animantibus rationis expertibus excellentior. Fortaſſe dicitur rex Babylonis leo propter terrorem & immanitatem. Ita appellatur capite. 4. Ieremiæ, vbi diuinus vates ita inducit Deum cum Hieroſolyma loquentem, eiúſque vaſtitatem nuntiantem: Malum ego adduco ab Aquilone, & contritionem magnam: aſcēdit leo de cubili ſuo, & prædo gentium ſe leuauit. Vbi per Aquilonem intelligitur Babylon, & per leonem Nabuchodonoſor, qui erat Hieroſolymam vaſtaturus. Et Ezechiel capite decimoſeptimo eum appellat aquilam grandem, ob eius ſuperbiam & dominatum. Sed non ſum neſcius, appellari aliquando regem leonem & aquilā in bonam partem. Debet enim eſſe leo propter animi fortitudinem: aquila ob in agendis rebus celeritatem, & ingenij altitudinem & contemplationem: bos ob conſtantiam in laboribus ferēdis: homo ob humanitatem & clementiam. Id exiſtimat Galfridus ſignificari quatuor Ezechielis animalibus. Aſpicis igitur regem Babylonis vocari leonem vel propter crudelitatem, vel propter fortitudinem & regiam præſtantiam. Accipi autem leonem pro homine immanitate ac feritate inſigni indicat Dauid, qui ſciens parari ſibi inſidias ab impio Saule, confugit ad Deum, has ad illum voces emittens: Domine Deus meus in te ſperaui: ſaluum me fac ex omnibus perſequentibus me, & libera me. Ne quā do rapiat vt leo animam meam. Vbi anima accipitur pro vita, vt multis alijs in locis diuinarum literarum. Etſi Magnus Baſilius, Ioannes Chryſoſtomus, & Theodoretus hunc locum de Abſolone explanarunt, qui in patrem ſuum irruerat, & impetum fecerat, & ad crudele exitium vocauerat: Hieronymus tamen cum omnibus ferè Hebræis illū ad Saulis immanitatem referendum arbitrantur. Sed parum refert exponi de vno aut altero, dummodò per leonem princeps crudelis intelligatur. In eandē ſignificationem ſumitur à Ieremia, cùm ait Threnorum tertio: Factus eſt mihi leo in

Dan. 2.
Ioel. 1.
Ierem. 4
Ezec. 17.
Galfri.
Ezech. 1.
Pſal. 7.
Baſilius
Chryſo.
Theod.
Hieron.
Thre. 3.

Ezec.19. leo in abscondito. Et ab Ezechiele decimonono: Leo factus est, & didicit capere prædã, hominémq; comedere. Accipitur etiam pro viro iustitia, magnanimitate & fortitudine præstante: vt. 28
Prou.28 Prouerbiorum: Iustus autem quasi leo confidens. Et tertio libri primi Ma-
1.Mac.3. chabæorũ dicitur de strenuo Iuda Machabæo: Similis factus est leoni in operibus suis. Imò Christus Deus noster leo appellatur ob fortitudinem, & excellentiam, & regiam dignitatem. De
Apoc.5. illo intelligitur illud Apocalypsis quinto: Vicit leo de tribu Iuda. Nec solùm in literis diuinis, sed etiam in humanis per leonem magnanimitas significatur. Eam ob causam aiunt, Almetúm coniũxisse leonem cũ apro, vt ostenderet esse animi fortitudinem cum corporis viribus copulandam: per leonem enim animi vim ac magnitudinem, per aprũ verò corporis robur interpretantur. Hanc animi fortitudinem & celsitatem voluit significare rex Simadius seipsum in marmore sculptum in magnifico sepulchro: suo in figura leonis relinquens: vt narrat
Diodo. libro secundo Bibliothecæ Diodorus Siculus. Est etiã leo corporei roboris hieroglyphicũ, vt indicat numus Antiochi, in quo sculptus est leo humi procũbens, cũ noctua super volãte. Quo rex ille voluit significare, vires corporis designatas per leonẽ, cedere sapientię per noctuã
Pierius. intellectæ: vt Pierius Valerianus existimat. Et quoniam leo diuidit prædam inter alia animalia, designat liberalitatem & magnificentiam, quæ est rerum magnarum & excelsarum cum animi ampla quadam & splendida propositione agitatio & administratio: quæ regibus maximè conuenit, & his, qui opibus & diuitiarum affluentia cumulantur. Hę sunt rationes ob quas rex Babylonis in leonis figura apparuit Danieli. Sed editio nostra vulgata leænam habet, nõ leonem. Vbi Hieronymus: Regnum, in- Hieron.
quit, Babylonicum propter sæuitiã seu propter luxuriam & vitam libidini seruientem non leo, sed leæna appellatur. Aiunt enim hi, qui de bestiarũ scripsere naturis, leænas esse ferociores, maximè si catulos nutriant: & semper gestire ad coitum. Hactenus ille. Porrò mulieres libidini deditas per leænas intelligi, multis constat veterum scriptis & monumentis. Huius petulantiæ causa fortasse Ezechiel capite nono Hieroso- Ezec.19.
lymam leænam vocauit.

¶ *Et alas habebat aquilæ.* Hoc est diuitijs affluebat. Nónulli per alas aquilæ intelligunt superbiam, insolentiam, & vanitatem. Alij potentiam & velocitatem, & artem militarem, ac armorũm peritiam, quibus rebus regnum illud se ferebat in sublime. Albertus magnus per a- Albert.
las intelligit exercitus hinc inde se extẽdentes, iuxta illud Esaiæ capite octauo: Esai.8.
Erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ô Emanuel. Alij per has alas nationes intelligunt ac gentes vicinas, quas Nabuchodonosor superauerat, & in ditionẽm suam redegerat.

¶ *Aspiciebam, donec euulsæ sunt alæ eius.* Id est, diligenter intuebar mentis oculis diuino lumine illustratis, alas illas euelli à leæna. Significat ablatã potentiã Nabuchodonosori, quando incidit in amẽtiã: vel vniuerso regno Babylonico, quãdo fuit à Medis ac Persis captũ, & euersũ.

¶ *Et sublata est de terra.* Bestia illa regnũ Babylonicũ designãs amissa est, cùm Baltasar fuit interfectus, & ciuitas euersa, &

tota Chaldæa in Darij ditionē redacta. Et tunc gens Babylonia stetit super pedes suos,& recepit cor humanum. Hoc est, in se reuersa intellexit fragilitatem & imbecillitatem suam, & mundi inconstantiam & varietatem. Stare super pedes est non iacere, sed erigi & excitari non solùm quo ad corpus ad ambulandum,sed quo ad animum ad intelligendum. Qua de re ea poteris videre, quæ obseruauimus in cōmentarijs nostris in Ezechielem,verba illa secūdi capitis explanantes: Fili hominis sta supra pedes tuos.Potest totum hoc non de regno,sed de rege Nabuchodonosore explanari.Fuit enim regno priuatus,& sublatus de terra,hoc est de hominū familiaritate,& cum bestijs in agris & syluis versatus: sed in pristinum statum restitutus redijt ad mētem, & erectus est more humano, qui instar quadrupedum gradiebatur:hominîsque figuram atque intelligentiā recuperauit. Vide caput quartum,& quæ ibi annotauimus: vbi inuenies Nabuchodonosorem ob superbiam & insolentiam regnum cū vsu rationis simul amisisse. Vt enim Cyclops absque oculis manus quoquo versum porrigebat nullo certo scopo:ita magnus rex si est cæca ac temeraria superbia raptus, quiduis ingreditur in sano rerū tumultu,sed nullo certo iudicio.Ex quo efficitur,vt perniciē sibi ipsi inscius machinetur.

Ezech.2

Sup.4.

Similitudo.

¶ *Ecce bestia alia similis vrso.* Hac secūda bestia significatur regnum Persarū, quod ob duriciem,& feritatem,& laborum tolerātiam cum vrso comparatur. Animal est viribus pollēs,sed minus generosum leone: at in labore patientius, & in victu parcius. Quæ omnia Medis ac Persis cōgruebant:vt apud Trogum Pompeium,& Xenophontem,& alios historicos licet videre. Et vt vrsus in ortu suo authore Plinio deformis est,sine oculis,sine pilis,sine cruribus:at mater eum lambendo sensim ita conformat, vt perfectum reddat:ita regnum Persarum initio sui dominatus sordidum fuit & abiectum:sed tempore succedente ita illud prudentia in moribus expoliuit,& in arte militari instruxit, vt paulatim ad summam nominis amplitudinem & claritatem perduceret. Significari autē in literis diuinis principes per vrsos asserit Augustinus sermone.204.& Eucherius in quartum Regum.Nam cum Eliseus ascenderet in Bethel, egressi sunt de ciuitate pueri eum illudentes,ex quibus duo vrsi de sylua egressi quadraginta duos lacerarunt.Id sub figura tunc gestum adumbrabat fore,vt duo imperatores Vespasianus & Titus post quadraginta duos annos à domini ascensu in cœlū Iudæos occiderent, eorúmque munitissimam vrbem Hierosolymam funditus delerent,quòd cœlestē Eliseū mūdi saluatorem irrisissent, & ad crudelissimā cædem falsis criminibus vocassent.

Trogus

Xenop.

Similitudo. Plinius.

Augus. Eucher. 4 Reg.2

¶ *In parte stetit.* Hoc est,aduersus vnā tantùm partem se erexit:solùm in Babylonios irruit,non in Iudæos. Duo erant gentium genera in regno Babylonio,nimirū Chaldæi seu Babylonij,& Hebræi: Darius autem ac Cyrus intactis Hebræis in Chaldæos duntaxat impetum fecerunt. Intelligitur hoc de bello Babylonico:nam alioquin multū sanguinem aliarum nationū effuderunt Persæ duce Cyro,vt bellū testatur Scythicū contra Tomyrin:de quo videre poteris Herodotū in libro,qui inscribitur Clio, Iustinum libro primo,Orosium libro secūdo. Vel in par-

Herod. Iustinus Orosius

in parte ſtetit:hoc eſt,euerſis alijs imperij ſui partibus, amiſsis alijs regionibus ſibi olim ſubiectis,in vna tantum remãſit: vnam ſolùm partẽ imperij retinuit.

¶ *Tres ordines erant in ore eius.* Id eſt,tria habebat imperia,Perſicum,Medicũ,Babylonicum : quæ cùm fuiſſent diſtincta fuerunt confuſa, & ad vnum redacta.

¶ *Surge.* Hoc ei dicebant crudeles eius famuli.Surgere hoc loco idem eſt quod ſeipſum parare:vt Ioſue primo: Surge, tranſi Iordanem iſtum. Hoc eſt,para te ad Iordanem hunc tranſeundum.

¶ *Comede carnes plurimas.* Para teipſum ad carnes permultas comedẽdas:da operam,vt magnam hominum multitudinem interficias.Sinedoche figura eſt, vt caro pars hominis pro toto homine accipiatur.Accipi autẽ carnẽ pro homine indicat Paulus apoſtolus,qui cap.3.ad Romanos ait:Ex operibus legis non iuſtificatur omnis caro. Et capite ſecundo ad Galatas eandem ſcribens ſentẽtiam ait: Scientes quòd non iuſtificatur homo ex operibus legis.Accipitur etiam caro pro ſola muliere:vt Ioannes primo: Nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri. Præterea ſumitur pro peccatore , pro litera legis,pro appetitu ſenſitiuo, & pro alijs rebus:vt licet videre apud Ambroſium libro de Iſaac.2.apud Clementem Alexandrinum primo Pædago.6.apud Auguſtinum.2.de Geneſi contra Manichæos.12.apud Iſichium in Leuiticũ.7. Sed hoc Danielis loco accipitur pro homine in communi:& comedere carnes pro exercere in homines crudelitatem. Non omnes concitabant regem ad illã, ſed qui immanes erant:ac fortaſſe tres illi,quos rex in excelſa dignitate cõſtituerat,præter Danielem,qui fuit in loco cu-

Rom. 3 · Galat. 2. · Ioan. 1. · Ambro. · Clemẽs. · Auguſt. · Iſichi.

iuſdam ex illis conſtitutus.Quã ob cauſam forſitã dixit: Tres ordines erãt in ore eius:hoc eſt tres regni gubernatores,qui excepto Daniele crudelitatẽ exercebãt, ad quam regem concitabant. Quemadmodũ non poteris cognoſcere ſit necne integrum vas,niſi illud impleatur liquore:ſic nec hominẽ,niſi ei fuerit magiſtratus commiſſus, & munus gubernãdi commendatum. Qui enim priuati immanitatẽ cooperiebant,qua vti nõ poterant,eam in mediũ proferunt,cùm ad dominatum aſcendunt.Nã vt carbones candentes ſub cinere in fabri ferrarij officina videntur extincti:at flantibus follibus , ignemque excitantibus exardeſcunt,micant,& vrunt : ſic antiqua odia quæ in vita priuata videbantur extincta,flatu dominij, imperijque poteſtate recrudeſcunt,vibrant,& crudeles vltionis flammas emittunt . Nec ſolùm ipſi Perſæ crudelitatem exercebant , ſed regem ad illam exagitabant:cùm nihil ſit in principe pernicioſius crudelitate, nihil abiectius : contrà verò nihil vtilius clementia,nihil præſtantius. Id intelligens ſapiẽs ait capite ſextodecimo Prouerbiorum:In hilaritate vultus regis vita: & clementia eius quaſi imber ſerotinus. Hoc eſt quaſi pluuia deſiderata terram nutriens,vt pulchros vberèsque fructus ferat.Et capite vigeſimo. Miſericordia & veritas cuſtodiunt regem: & roborabitur clementia thronus eius. Et vigeſimoquinto : Aufer impietatem de vultu regis , & firmabitur iuſtitia thronus eius. Aureum ſceptrum regis Aſſueri , quòd extendit ad Eſther , deſignat clementiam:ſceptrum verò ferreum , de quo dicitur ſecundo pſalmo : Reges eos in virga fer-

Similitudo · Similitudo. · Prou. 16 · Prou. 20. · Prou. 25 · Eſth. 4. · Pſal. 2.

rea: iustitiæ seueritatem, quæ non adhibetur nisi exigente necessitate. Nam tunc nō est crudelitas crimina pro Deo punire, sed pietas. Ita ait in epistola ad Riparium diuus Hieronymus: cuius sen-
Hieron. tentia est in sacros canones relata vigesimatertia quæstion. 8. Legi. Crudelitas enim est animi atrocitas & immanitas, legi naturæ, quam sequi debemus, inimica. Hæc nec sanguine expletur, nec est vlla calamitate satiata: sed omnem repellens humanitatem, spumat ex ore scelus, anhelat ex intimo pectore sæuitiam. Contrà verò clementia est animi lenitas & benignitas hominum naturæ consentanea, per quam animus temerè in odium alicuius inuectionis concitatus comitate retinetur. Hāc ita coluerunt veteres Romani, vt in nu-
Vicus. mis sculperent. AEneas Vicus in commentarijs in veterum imperatorum numismata, vnum describit habens ex vna parte caput pietatis, & ex altera tria religionis instrumenta, lituum, guttum, securim. Hoc numisma fuit excusum ex auro per Hirtium prætorem post deuictos à Cæsare Pompeij legatos ipso
Florus. iterum consule facto, vt Florus testa-
Dion. tur libro quarto: & Dion Cassius quadragesimoprimo. Esse autem caput pietatis perspicuum est ex numismate æreo Drusi Cæsaris, quod eandem omnino habet figuram cum hac subscri-
Hubert. ptione: Pietas. Et Hubertus Herbipolita in historijs imperatorum aliud numisma depingit, in quo est imago pietatis cum cornucopia, & ciconia, quæ est pietatis symbolum, cum hac inscriptione: Pietas. Et in fastis describit aliud, in quo est sculptum templum pietatis. Ita antiqui pietatem venerabātur, vt ei templum dedicarent. Colere illam vt Deum fuit intolerabilis vanitas & superstitio: sed diligere illam fuit laudabile, corúmque gloriæ tribuendum. Et quamuis clemētia conueniat omnibus, maximè tamen principi, vt ait Seneca Seneca.
in libro de clementia, cuius est admirabile ornamentum. Nam crudelitas parit odium, dissidium, & interitum: clementia autem beneuolentiam, concordiam, & perpetuitatem. Vt enim singu- Similitudo.
la hastilia facilè franguntur, coniuncta autem frangi haud quaquam possunt: ita qui a se inuicem dissident animo & voluntate, facilè superantur: concordes autem insuperabiles perseuerant. Nec solùm clementia parit cōcordiam, sed multa alia bona nomine vitæ significata. Nam vt capite vndecimo Pro- Prouer.
uerbiorum ait sapiens: Clementia præparat vitam: Et apostolus capite quarto epistolæ prioris ad Timotheum: Pie- 1.Tim.4
tas ad omnia vtilis est, promissionem habens vitæ, quæ nunc est, & futuræ. At impij Persæ suadebant regi suo immanitatem & tyrannidem, vt eum non regem efficerent, sed tyrannum. Quid enim interest inter regem, & tyrannum, nisi quòd hic vtitur crudelitate, ille autem clementia? Est enim imago quædam Dei, qui est clemētissimus. De eo ait ita diuinus psaltes: Tu domine Psal 85.
Deus miserator & misericors, patiens & multæ misericordiæ. Et iterum: Suauis Psal. 144
dominus vniuersis: & miserationes eius super omnia opera eius. Et Ionas capite Ion. 4.
quarto: Scio, quia tu Deus clemēs & misericors es, patiēs, & multę miserationis. Eam ob causam vt speculū quamuis au- Similitudo.
ro gemmisque ornatum sit, nisi tamen similem repræsentet imaginem, inutile

quidem

quidē erit: sic rex tametsi sit indutus ornatu regio multo auro, multisque gēmis distincto, & illustrat diademate magnis ac fulgētibus margaritis illuminato, & illustri sceptro, alijsq; insignibus regijs splēdidissimè exculto: erit tamē inutilis, nisi eum imitetur, cuius debet in terra gerere imaginem: nisi crudelitatem rationi inimicam repellat. Et licet eum consiliarij ad immanitatem moueant & irā, non illis hac in re voluntatem gerat, ne cum polypo quibusuis locis colorē mutante comparetur: cui similis est, qui quorumlibet moribus & consilijs accōmodatur. Est namque in ponderādis cōsilijs magna opus prudētia summè principibus necessaria. Nam quemadmodū non debet sumere citharā, qui nec canēdi, nec pulsandi peritus sit: ita non debet rempublicam gubernandam suscipere, nisi qui sit prudentia præditus. Hęc eum docebit consilia crudelitatem illi suadētia repudiare, eaque ad clementiā excitantia suscipere. Nam vt ait capite secundo epistolæ suæ Iacobus: Iudicium sine misericordia illi, qui non facit misericordiam. Et Paulus quarto epistolæ ad Ephesios: Estote inuicem benigni & misericordes, donantes inuicem, sicut Deus in Christo donauit vobis. Et ipse Christus dominus noster capite .6. euangelij authore Luca: Estote misericordes, sicut & pater vester misericors est.

Simile.

Simile.

Iaco 2.

Ephe. 4

Luc. 6.

¶ *Post hæc aspiciebā, & ecce alia quasi pardus.* Tertium regnum est Macedonū siue Græcorū, quod cū pardo animali velocissimo, quod præceps fertur ad sanguinē, comparatur. Nihil enim fuit victoria Alexandri magni celerius, nihil cōcitatius. Pardus est maculosus: maculas autem interpretantur nōnulli varias regiones & oras, quas Alexander subegit: vel labes & vitia, quibus se maculauit ac polluit. Per alas auis intellige eius liberalitatem, vel celeritatem: vel ea, quæ supra per alis primi animalis paulò antè obseruauimus. Per quatuor capita pardi intelliguntur quatuor præcipui duces exercitus eius: vel quatuor reges, qui illi successerunt: nempe Ptolemæus, Seleucus, Philippus, Antigonus. Pardus cùm sit bestia maculis distincta, est pulchra & elegās, cuius fœmina appellatur panthera: quæ etiamsi exterius videatur innocua, est tamē fallax, amaritudine plena, & humani sanguinis auida. Sunt, qui existiment idem esse pardum ac pantheram: fœminam autem pardalim vocari. Aiūt, multa animalia sectari pantheram eius odore ac pulchritudine delectata: quæ ab ipsa capiuntur, & dilaniantur: eamq; esse eius in venando solertiam. Quapropter Ægyptij eos qui propria vitia tegebant, & figuram virtutis ostendebant, imagine pantherę notabant. Huiusmodi autem fuisse Græcos est multis in locis veterum historiarum perspectum & exploratum. Quare eorum imperium præsertim tempore Alexādri cum pardo comparatur.

¶ *Et potestas data est ei.* Ostendit, Alexandrum adeptum fuisse imperium nō ob propriam fortitudinem, sed ob Dei voluntatem. Nam vt ait Daniel capite secundo de Deo loquens: Ipse mutat tempora & ætates, transfert regna, atq; constituit. Et ipse Deus capite Prouerbiorum octauo: Per me, inquit, reges regnant: & legum conditores iusta decernunt: per me principes imperant, & potentes decernunt iustitiam. Vnde apostolus capite tertiodecimo ad Romanos:

Sup. 2.

Prou 8.

nos:Non eſt,inquit,poteſtas,niſi à Deo: quæ autem ſunt, nimirum poteſtates,à Deo ordinatæ ſunt. Et Chriſtus apud
Ioan.19 Ioannem.19.dixit Pilato: Non haberes poteſtatem aduerſus me vllam, niſi tibi datum eſſet deſuper. Itaque poteſtas eſt à Deo,ſed abuſus eius ab hominibus.

¶ *Poſt hoc aſpiciebam in viſione noctis: & ecce beſtia quarta terribilis.* Quartũ imperium eſt Romanum per hanc quartã beſtiam ſine nomine deſignatum: quod Daniel aſpexit in viſione noctis, hoc eſt, per ſomnium viſione quadã imaginaria, mentis oculis diuino lumine illuſtratis. Erat hæc beſtia terribilis ob terrorẽ,quẽ Romani alijs nationibus iniecerũt. Erat mirabilis ob eloquentiam,politiam,prudentiam,iuſtitiam, cæteráſque morales virtutes. Erat fortis ob excelſi animi magnitudinem,& robur,quod eſt conſiderata periculorum ſuſceptio,& laborum perpeſſio,ac dolorum contemptio.

¶ *Dentes ferreos habebat magnos.* Hoc eſt, magnam habebat potentiã. Vel per magnos dentes ferreos intelligitur Romani imperij crudelitas, præſertim tempore Neronis, & aliorum imperatorum,qui Chriſti fideles acerbiſsimis cruciatibus vexarunt,& ad cædes crudeliſsimas vocauerunt. Nulla fuit vnquam talis feritas, nulla tam immanis ſæuitia. Sed Chriſti martyres pietate ac iuſtitia pręſtantes animi alacritate,& magnitudine, & admirabili conſtantia omnia illa ſupplicia & tormenta pro Chriſto ſuſtinebant. Per pedes quibus beſtia illa cætera conculcabat, ſignificatur imperij Romani tyrannis in tributis quondam intolerabilibus exigendis. Hæc quarta beſtia non nominatur,quia nulla inuenitur, quæ poſsit cum Romanorum imperio in omnibus his, quæ de illo diximus, comparari. Idæo ſubditur: Diſsimilis autem erat cæteris beſtijs: Aiunt tamen nonnulli in pſal.79. Pſal.79.
intelligi populum Romanum nomine apri feræ indomitæ,quæ vineã ſabaoth, hoc eſt populum Iudaicum vaſtauit. Ita enim ſcriptum eſt: Exterminauit eam aper de ſylua: ſingularis ferus depaſtus eſt eam. Non de eccleſia catholica, quã apoſtolus in priore ad Timotheum capite tertio appellat domum Dei, ſed de ſylua, hoc eſt, de gentium infidelitate proceſsit. 1.Tim.3.

¶ *Et habebat cornua decem.* Hoc eſt, decem præcipua regna. Apud Zachariam Zach.1.
capite primo quatuor cornua deſignant duo regna,nimirum Aſſyriorum,quod decem tribus captiuas abduxit: & Babyloniorum,quod duas tribus in Babylonicam cõiecit ſeruitutẽ. Vtitur metaphora ſumpta à bobus, quorũ quilibet duo habet cornua: quam ob cauſam vbi dixit: Ecce quatuor cornua: adiecit: Hæc ſunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam & Iſraël. Fortaſſe hoc Danielis loco accipitur numerus definitus pro indefinito, vt decem cornua multa regna, aut multos reges ſignificent. Denarius enim ſicut ſeptenarius eſt plenitudinis numerus: & ſolet in diuina ſcriptura multitudinem nuntiare: vt Numerorum quartodecimo, vbi Deus lo- Num.14
quens de Iudæorum ſceleribus, quibus ipſum ſæpe ad irã prouocauerant: Qui viderunt,inquit,maieſtatem meam, & ſigna, quæ feci in AEgypto, & in ſolitudine: & tentauerunt me iam per decem vices. Iob capite decimonono di- Iob 19.
cebat amicis ſuis, qui eum multis affecerant contumelijs. En decies confundi-

fundītus me:& non erubeſcitis opprimē
1.Reg.1. tes me. Et primo Regū primo dixit Elcana vxori ſuæ Annæ: Nunquid nō ego
Eccle.7. melior tibi ſum, quàm decē filij? Ecclesiastes.7: Sapientia, inquit, cōfortabit ſapiētem ſuper decem principes ciuitatis. Et
Matt.25. apud Matthæum.25. omnis Chriſtianorum multitudo cum decem virginibus comparatur. Vel decem cornua ſunt decem reges, iuxta id quod ait diuus Ioā-
Apoc.17 nes capite decimoſeptimo Apocalyſis: qui ſimul exiſtentes prope mundi finem imperium diuident Romanum. Ita etiā
Hieron. ait diuus Hieronymus. Dicamus, quod omnes ſcriptores eccleſiaſtici tradiderūt: in conſummatione ſeculi quando regnū deſtruendum eſt Romanorum, decem futuros eſſe reges, qui vrbem Romanā
Comeſt. inter ſe diuidant. Petrus Comeſtor in eccleſiaſtica hiſtoria hæc decem cornua ait ad mundi finem reſpicere: ad illósq; decem reges ſpectare, qui per decem ſoles in vaticinio ſibyllæ ſignificantur. Et infrà dicitur: Cornua decem ipſius regni decem reges erunt.

C ❧ *Conſiderabam cornua: & ecce cornu aliud paruum ortum eſt de medio eorum: & tria de cornibus primis euulſa ſunt à facie eius. Et ecce oculi quaſi oculi hominis erāt in cornu iſto, & os loquēs ingētia. Aſpiciebā, donec throni poſiti ſunt: & antiquus dierū ſedit. Veſtimentum eius candidum quaſi nix, & capilli capitis eius quaſi lana mūda. Thronus eius flāmæ ignis: rota eius ignis accenſus. Fluuius igneus rapidúsque egrediebatur à facie eius. Millia millium miniſtrabant ei, & decies millies centena millia aſſiſtebant ei. Iudicium ſedit, & libri aperti ſunt. Aſpiciebam propter vocem ſermonum grandium,*
D *quos cornu illud loquebatur. Et vidi, quoniam interfecta eſſet beſtia, & periſſet corpus eius: & traditum eſſet ad comburendū igni. Aliarum quoque beſtiarum ablata eſſet poteſtas: & tempora vitæ conſtituta eſſent eis vſque ad tempus & tēpus. Aſpiciebā ergo in viſione noctis: & ecce cū nubibus cæli quaſi filius hominis veniebat, & vſque ad antiquum dierum peruenit: & in cōſpectu eius obtulerūt eum. Et dedit ei poteſtatē, & honorem, & regnum. Et omnes populi, tribus, & linguæ ipſi ſeruient. Poteſtas eius poteſtas æterna, quæ nō auferetur: & regnū eius,* Luc.1.
quod nō corrumpetur. Horruit ſpiritus meus: Mich.4.
Ego Daniel territus ſum in his: & viſiones Sap.1.
capitis mei conturbauerunt me. &.4.

¶ *Conſiderabam cornua.* Hoc eſt, cùm conſpicerē decem cornua quadrupedis, apparuit aliud cornu paruum: quod de medio eorum ortum eſt. Porphyrius exi Porph.
ſtimat per cornu hoc paruum intelligi Antiochum Epiphanem: à quo ait interfectos eſſe tres reges, nimirū Ptolemæū Euergetem, & Ptolemæum Philometorem, & Artaxarxiam regē Armeniæ. Sed deceptus eſt ob hiſtoriarum ignorationem: nam duo illi Ptolemæi priuſquā ipſe naſceretur, mortui ſunt. Diuus Hie- Hieron.
ronymus ait per cornu illud intelligi Antichriſtum. Ac hæc eſt communis opinio, in qua ferè omnes ſunt, qui hunc locum explanarunt. Dicitur autem Antichriſtus cornu propter eius ſuperbiam & potentiam: ſed paruum, quia ignobilis erit, obſcuro loco natus: ſed quamuis ſit paruus in principio, poſtea tamen creſcet dæmonis fauore, ſuámque potentiam longè latéque propagabit. Superabit tres reges per tria cornua ſignificatos, nempe AEgyptium, Aphricum, & AEthiopicum: quibus interfectis alij etiam ſeptem victori colla ſubmittent.

¶ *Ecce oculi quasi oculi hominis erant in cornu isto.* Id est vidi in Antichristo esse magnam perspicaciam humanam per oculos hominis significatam, habebit enim ingenij vim & acumen. Hi autem oculi dicuntur hominis, ne eum dæmonem putemus, sed purum hominem, in quo tamen diabolus sit familiariter habitaturus. Dicuntur etiam oculi hominis, quia eius prudentia non erit diuina, sed humana, nō spiritus, sed carnis: quæ occidit. Nam vt ait capite octauo episto-
Rom.8. læ ad Romanos diuus Paulus: Prudētia carnis mors est: prudentia autem spiritus vita & pax. Accipi oculum pro iudicio humano rationi inimico, seu pro
Zach.5. carnis prudentia, indicat Zacharias quinto: qui describens iustitiam Dei per amphoram seu iustam mensuram significatam, qua ille decem tribus vitulos aureos colentes castigauit: & designans earum tribuum iudicium deprauatum, ait: Hæc est amphora egrediēs: & dixit: hic est oculus eorum in vniuersa terra. Potest nihilominus illic accipi oculus pro incorrupto & perspicaci Dei iudicio: nō quo homines vident, sed quo à Deo vi-
Matt.6. dentur. At capite sexto apud Matthæū pro intentione accipitur, vbi scriptū est: Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus lucidū erit. Vnde oculus dexter pro recta accipitur intentione, sumpta metaphora à sagittarijs, qui vno oculo aperto ferire solent, vt certius scopum attingant. Oculus autem sinister est oculus humanus, & propositum deprauatum: quam in significationē potest accipi hoc Danielis loco. De huiusmodi oculis nō cœlum, sed terram intuentibus ait diui-
Psal.16. nus psaltes: Oculos suos statuerunt declinare in terram. Et Ieremias in peccatorum persona Threnorum quinto: Contenebrati sunt oculi nostri. Et Christus Thre.5.
apud Matthæum septimo: Eijce primū Matt.7.
trabem de oculo tuo. Et apud Lucam Luc.6.
sexto, Ipse in oculo tuo trabē non vides.

¶ *Et os loquens ingentia.* Id est, habebat os verbis superbissimis plenum. Ac si dicat: loquetur aduersus Deum & homines: erit eloquens, sed superbus, maledicus, iactabundus, fallax, & minax: & diuinitatem sibi sumet & arrogabit. Eum appellat diuus Paulus capite secundo posterioris ad Thessalonicenses hominem 2.Thes.
peccati, filium perditionis, qui aduersatur, & extollitur supra omne, quod dicitur Deus, aut quod colitur: ita vt in téplo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus. Omnia ea quæ hic ait Daniel rectè Antichristo conueniunt: & vera est ac plana ecclesiasticorum scriptorū interpretatio. Nihilominus tamē existimo posse totū hoc de Mahumeto, quem alij Mafametum vocant, explanari. Hic enim paruum & abiectum habuit initium. Natus est in Arabia in regione Ismaelitica olim imperio Romano subiecta, imperij gubernaculum tenente Mauricio: cœpit coli imperante Phoca: sed Heraclio imperium gerente magnas vires acquisiuit, ingentes copias duxit, & eximiam sed falsam nominis amplitudinem & celebritatem adeptus, specie simulatæ sanctitatis, libertate carnis accedente, infinitas gentes fefellit. Fuit ille pestis mundi funesta, & execrabile incēdium: homo impius & audax, nullā consectatus eminentem virtutem, sed adūbratam imaginem gloriæ. Non satis habuit omnia scelera moliri, quibus læditur obedientia, & animus polluitur cum corpore, nisi etiam summi Dei religio-

nem

nem multis in locis deleret, ac labefacta ret. Hic tria cornua, hoc est, tres mundi partes Romano imperio olim subiectas superauit, nimirum Asiam, Africā, Europam: non vniuersas has regiones, sed earum partes. Qui sectam Mahumeticam recipiebant, appellabantur Sarraceni, nō à Sarah vxore Abrahæ, sed à Sarraca prouincia Arabiæ, authore Stephano, vbi secta hæc originem habuit. Ducunt enim genus ab Ismaele filio Agar: quam ob causam vocantur Agareni: nō autem ab Isaac filio Saræ. Ideo non Sarahni à Sarah, sed Sarraceni à Sarraca dicuntur. Huius Sarracæ in Arabia meminit Marius Niger in sexto Asiæ commentario.

Stepha.

Marius.

¶ *Aspiciebam, donec throni positi sunt, & antiquus dierum sedit.* In illa visione noctis per somnium cernebam hæc omnia mētis oculis lumine prophetico illustratis. Et allati ac positi sunt throni, seu sedes regię: & sedit Deus pater, qui ob ęternitatem & iudicandi seueritatem antiquus dierum vocatur. Filius gignitur à patre: Spiritus Sanctus à patre filióque procedit. Et quamuis in trinitate sanctißima nihil sit prius aut posterius: nihil maius, aut minus, pater tamen dicitur principiū sine principio, quia à nullo est factus, nec creatus, nec genitus, nec procedens: & ab illo procedit filius, & Spiritus Sanctus. Ideo vt ait diuus Augustinus in quarto de trinitate, pater est principium totius diuinitatis. Quam ob causam antiquus dierum appellatur. Dicuntur autem throni in plurali propter tres sanctißimæ trinitatis personas. Vel propter apostolorum sedes, de quibus ait Dauid psalmo. 121. Quia illic sederunt sedes in iudicio, sedes super domum Dauid. Et Christus Iesus apud Matthæum decimonono: Cùm sederit filius hominis, sedebitis vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israël. Nam hoc loco describitur Christi aduentus ad vltimum iudiciū, quando iudicaturus est viuos & mortuos. De quo secundo aduentu loquitur Ioannes capite vigesimo Apocalypsis in hūc modum: Et vidi thronum magnum candidum. & sedentē super eum: à cuius conspectu fugit terra & cœlum, & locus nō est inuētus eis. Et vidi mortuos magnos & pusillos stantes in conspectu throni: & libri aperti sunt. Dicuntur autem cœlum & terra fugere à cōspectu Dei, quia exurentur igne cōflagrationis. Ita enim ait diuus Petrus capite tertio epistolę suę posterioris: Adueniet dies domini vt fur, in quo cœli magno impetu transibunt: elementa verò calore soluentur: terra autem, & quæ in ipsa sunt opera, exurentur. Fugient quoque quodāmodo, quando purgatis elementis & cœlis noua fuerit illorum facies. Ac erūt omnes in conspectu throni: quia vt diuus ait Paulus in posteriore ad Corinthios: Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi. Fortasse ideo throni multi dicuntur, quia sancti sunt sedes Dei. Vel per thronos intelligūtur spiritus illi angelici, quos diuus Paulus in epistola ad Colossenses thronos appellauit. Nō-nulli ex Hebræis per hos thronos duas sedes intelligunt, vnam Dei, alterā Messiæ, quem purum hominem existimant fore: cùm reipsa sit verus Deus, & verus homo. Sed dices: Si Daniel hoc loco vaticinatur de secundo Christi aduentu, & vltimo iudicio, quando ipse Christus vēturus est iudicatum viuos & mortuos,

August.

Psal. 121.

Matt 19

Apoc 20

2. Pet 3.

2 Cor. 5.

Colos. 1.

cur meminit patris,& non filij? Respondeo, Danielem vtriusq; meminisse, hic patris,& paulò pòst filij. Licet enim in vltimo iudicio apparitura sit persona filij, non tamen ibi deerit pater,& Spiritus Sanctus: ipse enim Christus ait apud
Mat.26. Matthæum.26. Videbitis filium hominis sedentē à dextris virtutis Dei. Quibus verbis indicat se cum patre sessurū.

¶ *Vestimentum eius candidum quasi nix.* Vestis Dei patris pura erat, niueum referens candorem. Incircunscriptibilis & simplicissimus Deus veste non induitur corporea, sed splendore suo sempiterno ornatur,& pulcherrimus ostenditur. De
Psal.92. illo ait diuinus psaltes psalmo.92. Dominus regnauit, decorē indutus est, indutus est dominus fortitudinem,& precin
Psal.103 xit se. Et psalmo.103. Confessionem & decorem induisti amictus lumine sicut vestimento. Vbi pro confessione alij gloriam transtulerunt. Volunt diuini vates per nitorem harum vestium diuinæ naturæ sanctitatem, claritatem, & lucem significare. Vel intelligūt per illum sanctos, quibus Deus circūdatus ad vltimū iudicium venturus est: de quibus ait ca-
Esai 49. pite.49. Esaias: Omnibus his velut orna
Zach.14 mento vestieris. De quibus Zacharias quartodecimo: Veniet, inquit, dominus Deus meus, omnésque sancti cū eo.

¶ *Et capilli capitis eius quasi lana mūda.* Ostenditur purum, sincerúmque Dei iudicium,& in iudicando sapiētia & maturitas. Eodem modo de Christo ait Ioā
Apoc 1. nes in Apocalypsi capite primo: Caput autem eius & capilli erant candidi tanquam lana alba,& tanquam nix. Diuus
August. Augustinus in libro de essentia diuinitatis ait, capillos Dei, & pedes, ac manus eius,& cætera membra, quæ ei tribuit diuina scriptura, spiritualiter intelligi. Et paulò pòst: Capillos eius sanctos angelos, seu vniuersos electos typicè accipi oportet.

¶ *Thronus eius flammæ ignis.* Id est, videbatur thronus eius igne inflammatus. Ignis significat lucem inaccessibilem, quam Deus inhabitat, vt in epistola priore ad Timotheum ait apostolus. 1.Tim.6
Et ipse Deus ignis dicitur, vt Moses & Paulus memoriæ prodiderunt, hic in epistola ad Hebræos, ille in Deuterono- Hebr.12.
mio: nam probos illuminat, improbos Deu.4.
vrit. Nec solùm thronus, sed rotæ eius igne splendido flagrabant. Alludit ad solia regum, quæ olim erant versatilia instar curruum triumphalium.

¶ *Fluuius igneus rapidúsque egrediebatur à facie eius.* Ostendunt verba hæc magnitudinem admirabilis luminis, & splendoris, qui ex Deo ad iustorum oblectationem, impiorum autem terrorē procedebat. Vnde diuinus citharœdus psal- Psal 49
mo.49. Ignis inquit, in conspectu eius exardescet: & in circuitu eius tempestas valida. Etsi hoc potest ad primum Christi aduentum referri, quando ipse assumpta humanitate splendidissimam diuinitatis suæ claritatem emisit, qua mortalium mentes illustrauit, & cæcos Iudęos perfidia obstinatos afflixit, permittens Hierosolymam euerti, eósque ferro fame ac peste consumi, & perpetuo exilio mulctari: tamē referri possunt ad secundum aduentum, quando iusti gloriam sempiternam consequentur, impij autem ad inferos relegabuntur. At quia tradentur igni æterno ex sententia Dei, dicitur fluuius igneus rapidúsque egredi a facie illius.

¶ *Millia millium ministrabant ei,& decies*

millies

millies centena millia. Ponitur numerus definitus pro indefinito. Sensus est: Innumerabiles turmæ angelorũ stipabant
Psal.67. Deum. De illis scriptum est in psalm.67. Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium. Poni autem numerũ definitũ pro indefinito est in sancta scri-
Prou.24 ptura satis vsitatum: Prouerbiorum capite.24. Septies in die cadit iustus, & re-
Psal.118. surgit. Psalmo.118. Septies in die laudẽ
Psal.90. dixi tibi: Psalmo.90: Cadent à latere tuo mille, & decẽ millia à dextris tuis: Matthæi decimooctauo: Non dico tibi vsq;
Matt.18 septies, sed septuagies septies. Id est, quo-
Apoc.7. ties peccauerit. Apocalypsis septimo: Quadraginta quatuor millia signati. Ex hoc Danielis loco intelligimus angelos partim esse ministrantes, partim
Dionys. assistentes. Dionysius Areopagita plures ait, esse assistentes quàm ministrantes. Id colligunt nonnulli ex hoc loco Danielis aientis: Millia millium ministrabant ei: sed decies millies cẽtena millium assistebant ei. Maior enim numerus tribuitur assistentibus, quàm ministrantibus. Hanc Dionysij sententiam
Thom. affert diuus Thomas in prima parte summæ theologicæ, quæstione.112. vbi hãc materiam grauiter & sapiẽter tractauit.

¶ *Iudicium sedit, & libri aperti sunt.* Id est, Deus se ad iudicandum exhibebit: solent enim iudices sententiam ferre sedentes, vt quietem & tranquillitatẽ præ se ferant sine animi concitatione. Porrò
Sap.12. de Deo capite duodecimo libri Sapiẽtiæ scriptum legimus: Tu dominator virtutis cum tranquillitate iudicas, & cũ magna reuerentia disponis nos. Cùm autẽ Deus sederit iudicium laturus, aperientur libri conscientiæ: & opera singulorum bona & mala cum cogitationibus & verbis illic erunt omnibus cognita & perspecta. Diuus Augustinus per hos li- August.
bros apertos intelligit sanctos, in quibus impij poterũt videre ac legere bona, quæ facere debuerunt, & neglexerũt. Hi sunt libri, de quibus loquitur diuus Ioannes capite vigesimo Apocalypsis. At vene- Apo.20.
rabilis Beda illum Apocalypsis locum Beda.
explanans per hos libros intelligit diuinas scripturas veteris ac noui testamenti: quæ ideo dicuntur in iudicio aperiendæ, quia tunc earum veritas cunctis patebit.

¶ *Aspiciebam propter vocem sermonum grandium.* Id est; respiciebam execrationes, quas cornu paruum magna & queribũda voce loquebatur. Et intellexi Dei iudicium venire ad impiorum iactantiã & superbiam puniendam. Vidi enim bestiam illam interfectam, & corpus eius traditum igni, & flammis æternis exponi. Id quod paulò antè vocauerat cornu, modò appellat bestiam, quam vidit æternis cruciatibus comburi cũ corpore suo: hoc est cum illis, qui eam veluti caput sequebantur. Loquitur de Antichristo, & eius sectatoribus. Vel de Mahumeto, eiúsque impiam sectam amplexãtibus. Vel de alio Christianę religionis inimico, qui multos ad impietates conuerterit, & à vera fide Christi, eiúsque sancta ecclesia separauerit: cuiusmodi fuit nostra hac in re infelici memoria Martinus Lutherus, filius diaboli, teterrimus, omnium scelerũ maculis notatissimus, immensa vitiorum vorago. Eum secuti Buccerus, Zuinglius, OEcolampadius, Caluin⁹, & cęterę huiusmodi pestes, infinitos homines peruerterunt, ac in exitium æternũ præcipitarunt. Fortassè bestia de qua hîc loquitur, est bestia quar-

ta,

ta, qua imperium Romanum designatur. Ac tunc erit sensus: Perpendebam solicitè ordinem diuini iudicij propter magnas blasphemias, quas Antichristus emittebat: quapropter optabam videre huius rei exitum, præsertim circa hoc cornu. Et vidi quartam bestiam interfectam, in qua cornu hoc nascetur. Nam ante mundi finem euertetur imperium Romanum, & delebitur potestas eius. Et vidi proijci in ignem æternum debitas pœnas daturum corpus illius bestiæ, nō totum, sed illud, quod cornu illud sequebatur, quod aduersus Deum magnas voces emittebat. Sed quoniam in Apocalypsi Antichristus bestia frequenter appellatur, quæ occidetur à Christo, vt ait diuus Paulus capite secundo posterioris ad Thessalonicenses, existimo per bestię interfectionem exitiū Antichristi significari. Ille enim cum corpore suo, hoc est cum eius sectatoribus ad æterno cruciatus relegabitur. De Antichristi interitu, eiúsque satellitum pernicie, loquitur diuus Ioannes in fine capitis deciminoni Apocalypsis.

Apoc 11. Apoc. 13. & 19. 2. Thes. 2. Apoc 19

¶ *Aliarúmque bestiarum ablata esset potestas.* Vidi tunc consumpta esse & penitus deleta alia tria imperia, nimirum Babylonicum, Persicum, & Macedonicum. Non enim vltrà erit imperium terrenum, sed diuinum. Possunt hæc verba ex Chaldæo ita transferri: Reliquarum bestiarum fecerant transire potestatem. Id est, iam autem angeli abstulerāt ab alijs tribus bestijs dominatum.

¶ *Et tempora vitæ constituta essent eis, vsque ad tempus & tempus.* Id est, & singula imperia durarunt tēpus illud, quod Deus illis constituit, alia breuius, alia lōgius. Sed omnia fuerunt consumpta ante secundum Christi aduentum. Tunc enim terrenus dominatus cessabit, iuxta illud apostoli in priore ad Corinthios: Cùm tradiderit regnum Deo & patri, cùm euacuauerit omnem principatum, & potestatem, & virtutem. Sed non ita regnum tradet patri, vt à seipso abdicet: quemadmodum cùm à patre accepit, non abstulit illi. Regnum hoc est ecclesia electorum, vt Photius & Cyrillus interpretantur. Eam Christus in fine mūdi tradet Deo patri ab omni calamitate & perturbatione liberam, & ab omnibus tyrannorum ac dæmonū insultibus tutam: cùm omnem & principum mundi, & dæmonum potestatem ac tyrannidem deleuerit,

1. Cor. 15 Photius Cyrillus

¶ *Ecce cum nubibus cæli quasi filius hominis veniebat.* Locutus est de Deo patre, nunc loquitur de filio: sed ea quæ de vtroque dicit, simul vidit, etiamsi separatim ac seorsum describat. Eum quem in visione statuę Nabuchodonosoris appellauit lapidem, hîc filium hominis appellat. Ac vt illic lapis omnia regna cōtriuit per metalla statuæ significata: ita hoc loco omnia regna delet per bestias intellecta. Appellatur autem Christus filius hominis, quia verus est homo, cùm sit verus Deus: duas enim habet naturas: sed vna tantùm persona est. Voluit hoc loco diuinus vates assumptionē carnis humanæ in filio Dei significare, quē asserit venturum esse ad iudicium cum corpore humano. Idem asseruerunt angeli dicentes Actorum primo: Viri Galilæi quid statis aspicientes in cœlū? Hic Iesus qui assumptus est à vobis in cœlū, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum. Et quemadmodum ascendit in nube, iuxta illud Actorū. 1. Nubes

Sup. 2. Act. 1. Act. 1.

Nubes suscepit eum ab oculis eorum: ita veniet ad iudicium in nube. Ideo canit ecclesia: Ecce apparebit dominus super nubem candidam, & cum eo sanctorum
Matt.26 millia. Ipse Christus apud Matthæū. 26. Videbitis, inquit, filium hominis sedentem à dextris Dei, & venientem in nu-
Luc.21. bibus cœli. Et apud Lucam. 21. Tunc videbunt filium hominis venientē in nube, cum potestate magna & maiestate.
Apoc.1. Et Ioannes capite Apocalypsis primo: Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt. Nonnulli per has splendidas nubes intelligunt sanctorum splendores cū Christo venientium. Ipse enim veniet quasi filius hominis: vt hoc loco ait Daniel: hoc est verus filius hominis: particula enim, quasi, hoc loco non similitudinem significat, sed certissimam confirmatio-
Ioan.1. nem: vt apud Ioannem capite primo: Vidimus gloriam eius, nimirum Iesu Christi, quasi gloriam vnigeniti à patre. Hoc est, talem gloriam cōspeximus in Christo, qualem decet habere eum, qui est vnigena, verúsque Dei filius.

¶ *Vsque ad antiquum dierum peruenit.* Id est, peruenit Christus vsque ad patrem: ad æqualitatem patris in vna essentia. Et in conspectu eius obtulerunt eum: nimirum angeli, qui in iudicio eum stipabūt, illi seruientes. Filius Dei ab æterno æqualis patri secundùm diuinitatem, minor est patre secundùm humanitatem. Ac in secundo aduentu veniet ad patris æqualitatem quantùm ad manifestationē omnibus exhibendam: omnes enim tunc cognoscent esse eum filium Dei naturalem. Christus secundùm naturam assumptam veniet ad locum vltimi iudicij, qui quatenus Deus vbique est: cui secundùm humanitatem pater dedit potestatem iudiciariam, & honorem, & regnum. Nam ab instanti incarnationis, vt verbis vtar scholasticis, eo ipso quo Christi humanitas vnita est verbo hypostaticè, data est ei potestas in cœlo & in terra, & honor & regnum super omnem
creaturam. De illo ait Ioannes Baptista Ioan.3.
capite tertio apud Ioannem Euangelistam: Pater diligit filium, & omnia dedit in manu eius. Et ipse Christus apud
Matthæū. 28. Data est, inquit, mihi om- Matt.28
nis potestas in cœlo & in terra. Sed in vltimo iudicio hæc ei dari dicūtur, quātum ad generalem & apertam omnium manifestationem, & completum vsum, cùm ipse omnes iudicabit, iustos ad sedes cœlestes domósque æternas perducens, impios autem relegans ad inferos, suorum scelerum pœnas daturos.

¶ *Et regnum eius quod non corrumpetur.* Hoc fuit in secūdo capite explanatum. Vt illic qui statuam confregit, factus est mons magnus implens vniuersam terram, cuius regnum non euertetur: ita hîc qui bestias consumpsit, & Antichristum interfecit, rex est æternus, cuius imperium nullo fine claudetur, nulla posteritate delebitur, nulla temporum varietate dissipabitur.

¶ *Horruit spiritus meus.* Præ magnitudine visionis, & Antichristi impietate, & seueritate diuini iudicij. Possunt hæc verba ità verti: Dereliquit me spiritus meus: Quasi dicat territus sum, obstupui, & deliquium animi passus fui. Si Daniel territus est, quia oculis spiritus præuidit vltimum ac vniuersale iudicium, quid facient peccatores illud corporaliter videntes? Multi qui hîc censentur iusti, illic pleni sceleribus apparebunt, & iusti

dam-

damnabuntur. Nūc verè Christiani qui sese totos Deo dedicarunt, appellantur ab improbis deceptores, cùm nihil illis sit antiquius veritate: sed illic eorū virtus apparebit. Cognoscūtur à Deo, mūdo minimè perspecti. Deo viuunt, mundo moriuntur. De illis ait in epistola posteriore ad Corinthios capite sexto diuus Paulus: Vt seductores & veraces: sicut qui ignoti, & cogniti: quasi moriétes, & ecce viuimus. Et ad Colossenses tertio: Mortui estis, & vita vestra abscōdita est cum Christo in Deo: cùm auté Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Porrò tunc veritas indicabitur, & in mediū proferetur: eorúmque aperietur magnanimitas, quos mundus contemnebat, & pro nihilo putabat. Tunc vt ait apostolus capite quarto prioris ad Corinthios, manifestabit dominus consilia cordiū: & laus erit vnicuique à Deo. Vt in sarcina minutarum mercium omnes illæ sunt opertæ & confusæ, pretiosæ cū vilibus, donec peruentum sit ad nundinas, vbi extrahuntur merces illæ venales, & positæ in locis suis singulæ indicantur, & cognoscuntur, & intelligitur vniuscuiusque vis, pondus, & pretium: sic in mundo hoc omnes sunt permisti & inuoluti, boni cum malis: sed cùm venerit dies iudicij, in emporio illo totius vniuersi omnes indicabuntur: collocabitur vnusquisque in loco suo: & patebit, quid quisque mereatur: omniúmque virtutum ac vitiorum gradus apertissimè videbūtur. Illic, vt ait Iesus Christus dominus noster, nihil erit opertum, quod non reueletur: nihil occultum, quod nō sciatur. Vt in area sunt simul grana & paleæ: sed tempore triturationis colliguntur grana in horreum, paleæ autem in iumentorum stabulum, ita in hac vita sunt simul probi ac improbi: sed in vltimo iudicio qui iustitiam & pietaté coluerunt, ferentur in sedes cœlestes beatorum: qui autem se sceleribus polluerunt, mittentur in pœnas inferorū sempiternas. Et vt ait diuinus Baptista: Vétilabrum in manu Dei est, & mundabit aream suam: & congregabit triticum in horreum suum: paleas autem comburet igni inextinguibili. Iudex ille Christus dominus æquus est, & verax: de quo ait psalmographus: Iudicabit orbé terræ in æquitate, & populos in veritate sua. Et Ecclesiastes duodecimo: Cuncta quæ fiunt, adducet Deus in iudiciū pro omni errato, siue bonum, siue malū sit. Et diuus Paulus decimoseptimo Actorum: statuit Deus diem, in quo iudicaturus est orbem in æquitate. Nunc est tépus pœnitentiæ, tunc exercebitur iustitia. Eam ob causam diuus Ioannes capite primo Apocalypsis postquam dixit: Ecce veniet cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerūt: addidit paulò pòst: De ore eius gladius ex vtraque parte acutus exibit. Vt aries quando reuertitur retro, vehementius inuehitur in resistétem, eúmq; durius percutit: sic Deus qui videtur scelera multorum in vita hac dissimulare, & veluti retro reuerti, in die extremi iudicij eos acerrimis afficiet supplicijs, & ad pœnas asperrimas damnabit. Quapropter Deus eos in hac vita punit, cùm videtur non punire: sed apparebit apertè animaduersio in vltimo iudicio. Quéadmodum flumina illa quæ se repente abscondunt sub terra, eò tamen ferūtur, quò tendunt, & postea apparent super terram

Margin notes: 2.Cor.6. — Colos3. — 1.Cor.4. — Similitudo. — Matt.10 Mar.4 Luc.8. — Similitudo. — Matt.3. — Psal.9. — Eccle.12 — Act.17. — Apoc.1. — Simile. — Simile.

terram cum impetu fluentia: sic Dei castigationes licet aliquando in hoc mundo occultæ sint, in die tamen illo terribili iudicij in apertum proferentur: & in extremas & acerbissimas ærumnas impios relegabunt. Nullus erit, qui se possit excusare, quin in iudicio appareat coram Christo: ipse enim ait apud Ioelé capite tertio: Congregabo omnes gentes, & deducam eas in vallem Iosaphat: & disceptabo cum eis ibi. Et apud Matthæum. 25. Cùm venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suæ: & congregabũtur ante eum omnes gentes. De eo scriptum est psalmo. 49. Deus manifestè veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis in conspectu eius exardescet: & in circuitu eius tempestas valida. Hericius dum est vacuus, fugit venatorem: at pomis onustus fugere non potest: ita peccator in hac vita potest per pœnitentiam fugere vltionem Dei: at in die iudicij grauidus pondere scelerũ nullo modo se in fugam conijcere valebit. Id intelligens Esaias ait capite decimo: Quid facietis in die visitationis & calamitatis de longè venientis? Ad cuius confugietis auxilium? Vt acus duæ sunt extremitates, altera qua suscipit fila, altera qua pungit: ita Christi duo sunt aduentus, alter quo suscepit peccatores ad pœnitentiam, ostendẽs misericordiam, alter quo impios mulctabit exercens iustitiam. Cùm accepero tempus, ait ille psalmo. 74. ego iustitias iudicabo. Et apud Sophoniam primo: Scrutabor Ierusalem in lucernis: & visitabo super viros defixos in fœcibus suis. Id intuens diuus Bernardus: Si in Ierusalẽ, inquit, fit scrutinium, quid erit in Babylone?

[Marginalia: Ioel. 3. / Matt. 25 / Psal. 49 / Simile. / Esai. 10. / Similitudo. / Psal. 74. / Sopho. 1 / Bernar.]

Et rectè quidem: nam si iustorum vita per Hierosolymam significata est diligenter exploranda & perspicienda, quãto magis sceleratorum colluuies per Babylonem intellecta? Accusabuntur impij non solum à dæmonibus, & ab hominibus sceleratis, sed etiam à viris iustitia præstantibus, quos ipsi afflixerunt, iuxta illud libri Sapientiæ capite quinto: Stabunt iusti in magna constãtia aduersus eos, qui se angustiauerunt. Nec solùm homines, sed insensibiles creaturæ in eos inuehentur: Deus enim illis vtetur aduersus eos, vt est eodem capite memoriæ proditum: Armabit creaturã ad vltionem inimicorum. Et paulò pòst: Pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. Omnia in illo vltimo iudicio videbuntur impijs tristia, terribilia, metuẽda. A dextris, inquit diu⁹ Ambrosius, erunt peccata, à sinistris dæmonia, subtus horrens infernus, suprà iudex iratus, foris mundus ardens, intus conscientia vrens. Vbi iustus vix saluabitur, miser impius quid faciet? Latere erit impossibile, apparere intolerabile: Hactenus ille. Si Adam fugere volebat præsentiam Dei, quem ob morsum pomi prohibiti offenderat, quid illi faciẽt, qui eundem Deum sæpe cõtempserunt, cuius legem infinitis maleficijs violarunt? Hos statuet Christus ad sinistram, iustos autem ad dexteram, vt ipse apud Matthæum. 25. testatur. Dextera enim signum est amoris. Quare Iacob filium suum dilectum vocauit Beniamin, hoc est filium dexteræ: id est sibi charissimum, quem habuit in senectute ex Rachele, quam singulari prosequebatur amore. Porrò Deus pater collocauit filiũ suum vnigenã à dextris iuxta illud psalmi

[Marginalia: Sap. 5. / Ambro. / Genes. 3. / Matt. 25 / Gene. 35]

Psa.109 mi.109. Dixit dominus domino meo: sede à dextris meis: donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Quem locum ipse Christus apud Mat- Mat 20. thæum capite.20. de seipso interpretatur. Ad illum alludit apostolus capit.15. 1.Cor 15. prioris ad Corinthios: Et primo ad Ephe Ephes.1. sios: Constituit, inquit, eum ad dexterã Heb 1. suam in cœlestibus. Et primo ad Hebræos: Sedet ad dexteram maiestatis in excelsis. Habitat enim Christus dominus in excelsis in eadem maiestate & dignitate cum patre ab eo dilectissimus. Ostendens autem electorum honorem, & amorem, quo eos prosequatur, illos ad dexteram constituet, quorum multos mundus sinistros esse putabat: contra verò ad sinistram collocabit, quos mũdus dextros censebat. Huius rei figurã adũbrauit Iacob, qui præter opinionem Io- Gen.48. sephi super Manassem & Ephraim in benedictione manus mutauit. Et auditis sententijs ibunt impij in suppliciũ æternum, iusti autem in vitam æternam. Ga Iudic.12. laaditæ, vt in libro Iudicum literæ diuinæ memoriæ prodidere, percusserunt & fugauerunt in bello Ephratæos. Ac occupatis vadis Iordanis, per quæ Ephratæi erant reuersuri, volentes scire essent ne Ephratæi, qui transibãt, dicebant eis, vt proferrent xibbolet: cùm autem illi non possent xibbolet proferre, sed sibbolet, in Iordanis transitu interficiebãtur. Porrò xibbolet, vt graues aiunt authores, significat spicã plenam granis, sibbolet autem spicã granis destitutam. Ior- Hieron. danis autem teste Hieronymo idem est quod fluuius iudicij. In illo Iordane, in illo terribili die iudicij interrogabimur, simus necne Christiani. At qui non potuerint proferre spicam cum granis, fidem cum bonis operibus in charitate, sed paleas vanitatum & flagitiorum, dãnabuntur: illi verò salutem consequẽtur æternam, qui fidẽ ostenderint charitate formatam, qui grana solidarum virtutũ in apertum protulerint: quorum deniq; vita fuerit xibbolet. Sed prius erunt signa in sole, luna, & stellis, vt Christus ait: qui volens discipulos suos, omnésq; pios ac iustos viros consolari, postquam hæc & alia dixit, quæ Lucas capiti.21. Luc.21. mandauit, adiecit: His autem fieri incipientibus respicite, & leuate capita vestra: quoniam appropinquat redemptio vestra. Si tunc piorum appropinquauerit redemptio, quemadmodum appropinquatura est, ergo hic mũdus est eorum, vt ita dicam, captiuitas. De illa ait diuinus psaltes: Conuerte domine capti Psal.125 uitatem nostram, sicut torrens in austro. Auster est ventus efficiens pluuias copiosas, quibus torrentes mirum in modum augentur: & magno impetu fluunt. Orat igitur Deum diuinus vates, vt multitudo liberandorum à seruitute imitentur torrentes austro flante abundantes. Aspi ce domini Iesu Christi pietatem. Loquebatur de vltimi iudicij terrore & seueritate, & in medio præconiorum institiæ non obliuiscitur misericordiæ. Ideo aie bat Habacuc capite tertio: Cùm iratus Habac. fueris, misericordiæ recordaberis. Imò ipsi terrores misericordiã eius ostendũt. Iudex cùm vult reum comprehendere Simili- & punire, non illum prius hortatur: qui tudo. ei carcerem minatur, non vult illum in carcerem conijcere. Eodem modo Deus qui nobis cœli caliginem, elementorum perturbationem, & inferni pœnas minitatur, vult nos eripere. Ipse enim ait apud Ezechielem.33. Nolo mortem pec- Ezec 33. catoris,

catoris, sed vt conuertatur à via sua, & viuat. Et apostolus capite secundo prio-
1 Tim.2. ris ad Timotheū: Deus vult omnes homines saluos fieri. Nihilominus tamen tātus erit terror iudicij vniuersalis, vt dicat Iob cap. 14. Quis mihi tribuat, vt in
Iob 14. inferno protegas me, & abscondas me, donec pertranseat furor tuus, & constituas mihi tēpus, in quo recorderis mei. Ita erit formidabilis dies ille, vt desiderent homines in obscuris locis inferni abscondi, donec transeat furor iudicij, & tunc in cœlū euocari. Sed tunc appropinquabit iustorū redemptio. Coniungit Christus misericordiā cū iustitia, vt aptā
Similitudo. efficiat harmoniā. Dulcis sonus citharæ cū sonora voce humana efficiūt suauem quandā musicā, quę nec iā sonus citharæ solùm est, nec vox dūtaxat humana, sed admirabilis cōcentus ex illis conflatus quolibet illorū excellētior. Eodē modo iustitia cū misericordia copulata, efficit tēperatā quandā harmoniā: quæ nec est separata iustitia, nec separata misericordia, sed præcellēs quædā musica his duab⁹ rebus cōfecta, qualibet earū illustrior, dulcior, & præstātior. Qui ea vsus fuerit, vi-
Prou.21. uet, iuxta illud Prouerbiorū.21. Qui sequitur iustitiā, & faciet misericordiā, inueniet vitā. Quod est intelligendū non solùm de vita hac fluxa & caduca, sed de æterna, cui nulla ætas est finem allatura. Hanc tribuet viris iustis Christus Iesus in die iudicij, cuius memoria horruit spiritus Danielis, vt ipse hoc loco testatur.

¶ *Visiones capitis mei cōturbauerūt me.* Id est, ea quæ in somnijs vidi, me perturbarūt.

E ❧ *Accessi ad vnum de assistentibus, & veritatem quærebā ab eo de omnibus his. Qui dixit mihi interpretationem sermonum: & docuit me. Hæ quatuor bestiæ magnæ quatuor sunt regna, quæ consurgent de terra. Suscipient autem regnum sancti Dei altissimi: & obtinebunt regnum vsque in seculum, & seculum seculorum. Post hoc volui diligenter discere de bestia quarta, quæ erat dissimilis valde ab omnibus, & terribilis nimis: dentes, & vngues eius ferrei: comedebat, & comminuebat: & reliqua pedibus suis cōculcabat. Et de cornibus decem, quæ habebat in capite, & de alio, quod ortū fuerat, ante quod ceciderant tria cornua: & de cornu illo, quod habebat oculos, & os loquens grādia, & maius erat cæteris. Aspiciebā, & ecce cornu illud faciebat belliū aduersus sanctos: & præualebat eis: donec venit antiquus dierū, & iudiciū dedit sanctis excelsi, & tēpus aduenit: & regnū obtinuerunt sancti. Et sic ait: Bestia quarta regnū quartū erit in terra, quod maius erit omnibus regnis, & deuorabit vniuersam terrā: & conculcabit, & cōminuet eam. Porrò cornua decem ipsius regni decē reges erunt: & alius consurget post eos: & ipse potentior erit prioribus: & tres reges humiliabit. Et sermonē cōtra excelsum loquetur: Et sanctos altissimi conteret: & putabit, quod possit mutare tēpora & leges: & tradentur in manu sua vsque ad tēpus, & tēpora, & dimidiū tēporis. Et iudicium sedebit, vt auferatur potentia, & conteratur, & dispereat vsque in finem. Regnū autem, & potestas, & magnitudo regni, quæ est subter omne cœlum detur populo sanctorum altissimi, cuius regnum regnum sempiternum est: & omnes reges seruient ei, & obedient. Hucusque finis verbi. Ego Daniel multum cogitationibus meis conturbabar: & facies mea mutata est in me. Verbum autem in corde meo conseruaui.* F G Sup.2. & c.1.

¶ *Accessi ad vnū de assistētibus.* Id est, his visis me appuli intellectuali accessu ad quendam ex illis spiritibus cœlestibus à cōcretione materiæ segregatis, qui Christo iudici in solio sedenti assistebāt, quæ-

rens ab eo veram rerum omnium quas mentis oculis intuebar, interpretationem.

¶ *Hæ quatuor bestiæ*. Explanatur visio. Quatuor bestijs quatuor regna, vt diximus, significantur, scilicet Babylonicũ, Persicum, Græcum, Romanum, quæ ideo dicuntur consurgere de terra, quia ex hominibus sunt in hoc seculo. Quare delebuntur, & consumẽtur. Sancti autem habebunt regnum Dei in cœlis: de

Psal.144 quo ait psalmographus: Regnum tuum regnum omniũ seculorum. Ideo ait statim Daniel: Suscipient autem regnum sancti Dei altissimi. Vbi verba illa Dei altissimi: possunt referri ad regnum, aut ad sanctos: de quibus scriptum est capi-

Sap.5. te quinto libri Sapientiæ: Accipient regnum decoris, & diadema speciei de ma-

Matt.25 nu domini. Illis dicturus est Christus: Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. De illo subdit statim Daniel: Et obtinebunt regnum vsque in seculum, & seculum seculorum. Vbi apertè loquitur de regno in cœlis, non autem de regno terreno, ad quod cæci Iudæi aspirant: cuius desiderio tenentur.

¶ *De bestia quarta*. Qua imperium Romanum designatur. Cætera suprà explanata sunt.

¶ *Os loquens grandia*. Hoc est, os iactabundum, & maledicum, Deum & homines lingua petulantissima cõsectans. Loquitur de Antichristo: de quo dictum est

Apoc.13 capite.13. Apocalypsis: Datum est ei os loquens magna, & blasphemias.

¶ *Faciebat bellum aduersus sanctos*. Significat calamitates quibus Antichristus opprimet viros fideles: quorum multos occidet, & alios decipiet. Sed ex deceptis multi resipiscent, & ad veritatem reuocabuntur. De illo ait Ioannes capite.13. Apoc. Apocalypsis: Est datum illi belli m facere cum sanctis, & vincere eos.

¶ *Et iudicium dedit sanctis excelsi*. Deus pater dedit sanctis suis iudicem, nimirũ filium suum vnigenitum. Vel dedit iudicium & potestatem iudicandi sanctis excelsi, hoc est apostolis, qui sedebunt cum Christo iudicantes duodecim tribus Israelis. Matt.19 Vel dedit iudicium, id est tulit sententiam pro sanctis suis.

¶ *Et sic ait*. Nimirum angelus, qui instruxit Danielem. Sequitur quartæ bestiæ interpretatio.

¶ *Et alius consurget post eos*. Nempe Antichristus: de quo ait in Apocalypsi diuus Ioãnes: Vidi de mari bestiam ascendentem, Ioan.13. habentẽ capita septẽ, & cornua decẽ. Dicitur ascẽdere de mari, quia de seculo hoc quod est pelagus, & profunda vitiorũ vorago, se est in superbiã, ferociã, & conuicia erecturus. Dicitur habere capita septem, propter omnia septẽ mortifera crimina, quibus erit contaminatus: & cornua decem contra decem Dei præcepta, quæ per psalteriũ decẽ cordarum, vt diuus ait Augustinus, significantur: August. de quo ait Dauid psalmo.32. In psalterio Psal.32. decem cordarũ psalite illi. Hic Antichristus viribus, opibus, & dominatu alios superabit: & reges AEgypti, Lybyæ, & AEthiopiæ vincet, execrationes & maledicta conferet in Deũ, viros virtute præditos affliget: & id sibi assumet & arrogabit, vt existimet, posse se mutare tempora & leges, hoc est solemnitates, quæ certis celebrantur temporibus, & legem veterem ac nouam. Vel per tẽpora intelliguntur cursus ac ordines temporũ: & per leges diuinę ac humanę sanctiones,

ctiones, iuris atque iniuriæ regulæ, rectæque rationes imperandi atque prohibendi.

¶ *Et tradentur in manu eius vsque ad tēpus & tēpora, & dimidiū tēporis.* Hoc est, dabitur, seu permittetur ei hæc potestas in sanctos Dei tres annos cum dimidio. Per tempus iuxta Hebræorum consuetudinem intelligitur annus, & per tēpora duo anni, & per dimidium tēporis anni dimidium. Regnabit enim Antichristus annis tribus cum dimidio. Id voluit
Apoc. 12. significare diuus Ioannes capite duodecimo Apocalypsis, cùm ait: Datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in desertum in locum suū: vbi alitur per tempus, & tempora, & dimidiū temporis à facie serpentis. Hæc mulier est ecclesia, cui data sunt duo testamenta, vetus & nouum, quibus veluti alis se per sapientiam & contemplationem ferat in sublimæ, & à cœtu infidelium in solitudinem recipiat: vbi permanebit tribus illis annis cùm dimidio: quibus est serpentis, hoc est Antichristi tyrannis duratura. Id prædixerat paulò
Apoc. 12. ante his verbis idem Ioannes: Mulier fugit in solitudinem, vbi habebat locum paratum à Deo: vt ibi pascat eam diebus mille ducentis sexaginta. Qui dies eandem summam temporis effi-
Apoc. 11. ciunt. Id quod capite eiusdem Apocalypsis vndecimo prædixerat ijs verbis: Ciuitatē sanctā calcabunt mensibus quadraginta duobus. Hoc est tres annos cū
Apoc. 13 dimidio. Idem confirmat capite tertiodecimo, cùm ait: Data est ei potestas facere menses quadraginta duos. Non durabit amplius Antichristi sæuitia: nam vt verbis vtar Christi Dei nostri apud
Matt. 24 Matthæum. 24. Nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro: sed propter electos breuiabuntur. Ac vt diuinus ait citharœdus psalmo nono: Nō Psal. 9.
in finem oblivio erit pauperis: patientia pauperum non peribit in finem. Quāquàm Deus videatur suorum obliuisci, eorumq; calamitates contemnere, non tamen permittet eos perpetuò vexari, & anxietatibus vrgeri: nec tyrannos in vitæ perpetuitate impunè grassari. Qui enim in viros pios ac iustos ventos excitant, & ad eorum perniciem abutuntur potentia, pœnas luent immanitatis suæ, & ad cæcas inferorum tenebras detrudentur. Indigni sunt luce, qui lucis largitorem aspernantur. Ipsi autem viri pietate & iustitia insignes gloriam consequentur cœlestem, quos in cœlum merita vocabunt.

¶ *Et iudicium sedebit, vt auferatur potentia.* Hoc est, & Christus iudex omnium sedebit sententias laturus: & auferetur potestas Antichristi, & omnium tyrannorum. Quemadmodum in visione statuæ, quā capite secundo latè disseruimus, lapis contriuit omnia metalla: ita hîc filius Dei euertet regna terrena per quatuor bestias significata. Sed illic loquitur Daniel præcipuè de Sup. 2.
primo Christi aduentu: hîc verò de secundo. Primo dedit operam, vt Hebræos à cerimonijs & legibus antiquis traduceret ad longè præstantiorem sui colendi rationem, omnibusque mortalibus viam muniret ad vitam immortalem. At secundo apparebit iudex omniū in die iudicij: vbi qui se turpibus vitijs cōtaminarunt, & tetras fraudes cōceperūt, relegabūtur in tartara, eritq; illis denium iter, seclusum à concilio beatorum. At qui sese totos mancipparūt Deo,

in beatissimas cœli sedes penetrabunt, vbi æternis gaudijs, omniumq; bonorũ copia cumulati, summo bono fruentur.

¶ *Subter omne cœlum.* Infra cœli empyrij ambitum. Id est, quicquid sub cœlo continetur, ad gloriam sanctorum conducet. Erunt enim in regno Christi in cœlis, quod est sempiternum.

¶ *Hucusque finis verbi.* Nimirum angeli. Hoc est, Hactenus locutus est angelus, qui mihi visionẽ explicabat. Ego autẽ Daniel meis cogitationibus valde cõturbabar. Eodẽ modo Esaias ca.21. Corrui, inquit, cùm audirẽ: cõturbatus sum, cùm viderem: emarcuit cor meum. Et Habacuc tertio: Audiui, & conturbatus est venter meus, à voce contremuerunt labia mea. His loquendi modis vti solebant diuini vates, cùm volebant magnitudinem visionũ significare. Hactenus Daniel Chaldaico Syriacóq; scripsit sermone. At cætera vsque ad finem libri sunt Hebraicis verbis exarata.

Esai.21. Haba.3.

Obseruationes ex Chaldæo in caput septimum.

Visio autem capitis sui in cubili suo. In Chaldæo est: וְחֶזְוֵי Vechez ve: in numero multitudinis. Et visiones capitis sui. Theodotio etiam habet καὶ αἱ ὁράσεις: hoc est, & visiones. Vna quidem visio est: sed quia multas habet partes, rectè per numerũ pluralẽ significatur. Quare rectè vertit poster interpres in singulari: & rectè Theodotio in plurali. Vocabulum Hebræum est chazon, à verbo Chaza, quod significat videre, & apparere: vt psalmo sextodecimo: Ego autem in iustitia apparebo cõspectui tuo: satiabor, cùm apparuerit gloria tua. Quæ verba possunt ita verti: Ego autem in iustitia videbo conspectum tuũ: satiabor, cùm resurrexerit gloria tua. Sensus est: Videant vani homines diuitias suas fluxas & fallaces, qui inanibus bonorum simulachris delusi, sólida & expressà bona despiciunt, & iustitiam detestantur. At ego iustitiam colens videbo aliquando faciem tuam: & tunc summis perfundar gaudijs, cùm resurrexerit gloria tua, cùm in die reditus tui ad vitam ego tecum resurrexero, & suauissima numinis tui visione, & admirabili pulchritudine oblectabor. Tunc summa afficiar voluptate, cùm te Christe sanctè videro à mortuis gloriosè excitatum. Est enim credibile fuisse Dauidem vnum ex illis, qui cum Christo resurgẽtes fuerunt ab inferis reuocati. De illis Matthæus vigesimoseptimo: Monumenta, inquit, aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt. Et exeuntes de monumentis post resurrectionem eius venerunt in sanctam ciuitatem, & apparuerunt multis. Existimo ideo illos diuinos vates Iacob & Ioseph filium eius præcepisse, vt sepelirentur in terra promissionis, quò resurgerent cum Christo, quem spiritu prophetico sciebant esse tertio die à mortuis excitandum: illúmque esse diem, quem Abraham desiderabat: de quo dominus Iesus dixit Iudæis apud Ioannem octauo: Abraham pater vester exultauit, vt videret diem meum: vidit, & gauisus est. Vbi verba hæc vidit, & gauisus est, explananda sunt per futurum

Theod. Psa. Matt. Gen.4 Gen.50 Ioan.8.

futuram more Hebræorum. Ac si dicat Christus: Satiabitur Abraham, cùm resurrexero in gloria mea: quemadmodũ Dauid. Sed quia pro gloria est in Hebræo hæc vox תמו Mun, quæ inter alia significat similitudinem, possunt ita verti verba hæc: Satiabor, cùm resurrexerit similitudo tua. Ac si dicat Dauid: Tunc ero repletus gaudio, cùm ego qui sum ad similitudinem tuam, à limbo excitatus fuero. Vel sic: Exultabo, cùm afflictus fuero ad similitudinem tuam. Verbum namque Curs quod significat apparere, significat etiam affligi. Ac si dicat diuinus vates: Gaudio afficiar bone Iesu, cùm me videro tormentis affectum instar tui: intueor enim mentis oculis diuino spiritu illuminatis te esse affligendum ab impijs Iudæis: at oblectabor: cùm te imitatus fuero, & iniurias æquo animo sustinuero. Loquitur regius
Psal.16. ac diuinus psaltes cum Christo, cuius contumelias & cruciatus multis in psalmis prædixit: ad quem has voces emittit: Ego autem in iustitia apparebo cõspectui tuo: satiabor, cùm apparuerit gloria tua. Poteris per hanc Dei gloriam intelligere æternam beatitudinem in cœlis: vbi sancti diuina visione satiantur. Accipitur etiam verbum hoc chaza pro intelligere, aut cognoscere: vt capite vi-
Gen.26. gesimosexto Genesis, vbi Palæstini dixerunt Isaac. Vidimus tecum esse dominum. Vbi videre accipitur pro cognos-
Psal.33. cere & intelligere. Et psalmo trigesimo tertio: Gustate, & videte, quoniam sua-
Psal.118. uis est dominus. Et 118. Omnis consummationis vidi finem: latum mandatum tuum nimis. Ac si dicat diuinus citharœdus: Nõ me fugit domine Deus, quin potius apertè intelligo, alta mœnia, su-

perba propugnacula, inexpugnabiles vrbes, vastas statuas, tabulas, monilia, vasa celata, pocula ex auro fulgentibus distincta gemmis, coronas pretiosas margaritis ornatas, & cætera huiusmodi, quæ mortalibus consummata perfectáque videntur, habere finem, tempore labefactari, vetustate deleri. At mandatum tuum ita latum est, vt non solùm duret in hac vita, sed etiam in altera: viri enim iustitia ac pietate præcellentes, qui te summo prosequuntur amore, & proximum rectè diligunt, hîc habent charitatem, & in cœlo perfectiorem. Non tãtùm in huius vitę cursu Deũ ac homines in oculis ferunt, sed postquam ex corporum vinculis tãquam è carcere euolauerint, & in splendidissimo candore sedium æternarum collocati fuerint, inexplicabili charitate flagrabũt. Quapropter apostolus in priore ad Corin- 1.Cor.13.
thios capite tertiodecimo: Charitas, inquit, nunquam excidit. Quæ caduca sunt, cadunt, & subijciuntur fini: at charitas manet in æternum. Id intelligens
Dauid has voces emisit: Omnis cõsum- Psal.118.
mationis vidi finem: latum mandatum tuum nimis. Hoc est, intellexi rem omnem terrenam, quamuis consummata videatur, interire: diuinum autem præceptum tuũ de habenda charitate, æternum esse. Vbi aspicis idẽ esse illo in loco videre quod intelligere. In hanc significationem accipitur ab apostolo, cùm ait capite septimo ad Romanos: Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ. Et à diuo Luca vndeci- Luc.11.
mo capite: Ipse autem vt vidit cogitationes eorũ, dixit eis, &c. Videre corruptionem idem est quod corrũpi: vt psal
mo quintodecimo: Nec dabis sanctũ tuũ Psal.15.

videre corruptionem. Quæ verba intelliguntur de Christo, vt apostoli capite
Act.2. secundo Actorum testantur. Nã Deus pater haudquaquã tulit Christi corpus in sepulchro corrumpi. Eodem modo videre mortẽ idẽ est quod mori: vt psalm. 88.
Psal.88. Quis est homo, qui viuet, & nõ videbit mortẽ? Visio autẽ significat diuinã vaticinationẽ: vt capite primo Esaiæ: Visio
Esai.1. Esaiæ filij Amos: vt ibi in commentarijs nostris ostendimus. Accipitur etiam
Ezech.1. pro re visa: vt capite primo Ezechielis: Aperti sunt cœli: & vidi visiones Dei. Vbi pro aperti sunt, est in Hebraico verbum pathach, quod præter alia significat sculpere & pingere. Quare potest locus ille ita verti: Sculpti sunt cœli: & vidi visiones Dei. Vidit enim ea, quæ illi Deus ostendit, sculpta in cœlo, siue in aere: cœlum enim aliquando pro aere sumitur. Potest nihilominus locus ille multo aliter explanari, vt ibi in nostris commentarijs poteris intueri. Vbi visiones in eandem significationem accipiuntur, quemadmodũ hoc loco apud nostrum Danielem, pro rebus visis intellectui repræsentatis. Sed Ezechiel vigilabat, Daniel autem dormiebat.

¶ *Euulsa sunt à facie eius.* Ita est in Chaldæo, & in Græco. Quidam tamen vertunt: A quo sunt detracta. Vt sit sensus: Ipsum cornu paruum euulsit tria cornua. Nec perperam: nam facies rei accipitur aliquando pro re ipsa: vt Exodi trigesimotertio. Si facies tua non ierit, ne
Exo.33. ducas nos hinc: pro quo noster interpres vertit: Si non tuipse præcedas, ne educas
2.Par 20 nos de loco isto. Et secundò Paralipomenon capite. 20. pro eo quod est in Hebraico: Dedit faciem suam, vt quæreret dominũ, vertit noster intérpres: Totum se contulit ad rogandum dominũ. Id ostenditur apertè capite. 33. Exodi, Exod.33.
vbi hæc sunt verba: Non poteris videre faciem meam. Et volens Deus explicare, quid per faciem suam intelligeret, addidit: Non enim videbit me homo, & viuet. Ac si diceret: Non me poteris videre, quia nullus dum viuit, me videbit. Nemo in vita mortali potest oculis corporeis naturam meam intueri. Vbi vides faciem Dei accipi pro ipso Deo. Eodem modo apud Matthæum. 18. Angeli eorum in cœlis semper vident faciem patris mei, qui in cœlis est. Matt.18

¶ *Donec throni positi sunt.* Propositi sunt est in Chaldæo רְמִיו Remiu. Verbum Hebraicum est רָמָה Ramah, quod præter alia significat deijcere: vt Exodi capite quintodecimo: Equum & ascensorem Exod.15
deiecit in mare. Quare potest verti locus hic: Donec throni reiecti sunt: vel sublati sunt. Auferentur nanque omniũ regnorum solia, peribit omnis mundi dominatus: at Christi regnum æternũ est. Significat etiam verbum hoc fallere. Vnde vox hæc Remijah ab eo deducta significat proiectionem, & fraudem, & rem fallacem: pro qua editio vulgata habet dolosum capite septimo Oseæ: Facti Ose.7.
sunt quasi arcus dolosus. Hoc est similes arcui, qui cùm sagittam videatur in vnã mittere partem, mittit in aliam. Loquitur de hominibus, qui falluntalios simulatione iustitiæ: qui vtuntur hypocrisi, non solida virtute. Alij vertunt: Facti sunt instar arcus proiectionis: hoc est sagittas iaculantis. Quasi dicat: Crudelitatem naturæ hominum inimicã exercuerunt, sagittàs acerbitatis suæ in alios iacientes, animíque atrocitatem ex intimo pectore anhelantes.

¶ Hor-

¶ *Horruit spiritus meus: ego Daniel territus*
Theod. *sum in his.* Theodotio habet: Horruit spiritus me⁹: ego Daniel in habitu meo. Hoc est, territus est spiritus meus: & ita
Pagnin. me habebā, vt dico. Pagnin⁹ habet: Effossus est spiritus meus: ego Daniel habebā spiritū defossum in medio corporis. Sed si verbū verbo reddere volueris, poteris totum hoc ita vertere ex Chaldæo: Excisus est spiritus meus: ego Daniel in medio vaginæ. Sensus est: Spiritus meus me ferè dereliquit, & à me recessit: & ego mansi in corpore quasi sine spiritu. Corpus humanū appellatur vagina: nā vt gladius est in vagina: ita anima in corpore. Ait itaque Daniel se mansisse in vagina sine gladio, vel mansisse sibi vaginā sine gladio, quod eundē habet sensum: quia quādo exhorrescimus, & obstupescim⁹, videtur nos animus relinquere, & à nobis egredi: & ita manem⁹ in corpore seu vagina sine spiritu, qui cū gladio cōpara
Gen. 24. tur. Capi. 24. Genesis, vbi nos habemus: Stupefacti turbatiq;, &c. est in Hebræo: Egressum est cor eorum. Hoc est, relicti sunt sine spiritu: eāmq; ob causam stupe
Gen. 6. facti ac turbati. Illud Genesis sexti, quod dixit Deus: Non permanebit spiritus meus in homine in æternū: potest trāsferri: Non erit in vagina spiritus meus in homine in æternū. Vt sit sensus: Spiritus quem dedi homini, non erit in illo instar gladij in vagina perpetuò: hoc est non diu viuet. Vocat Deus spiritum suum illum, quem dedit homini. Sed quia pro manere est in Hebraico verbū דון, quod nō solùm permanere, & esse in vagina significat, sed etiam iudicare,
Hieron. ait Hieronymus in quæstionibus Hebraicis sensum horum verborum hunc esse. Non iudicabit spiritus meus homines istos in æternum: non illos ad æternas pœnas damnabo, quoniā caro sunt, hoc est fragilis conditionis: non eos ad æternos seruabo cruciatus: sed hîc illis reddam, quod merentur. Quæ verba de illis intelliguntur, qui in pœnis pœnitētiam agunt. Ergo non seueritatem, sed clementiam Dei sonat peccatoris in hac vita castigatio. Vnde Oseas inducit Deū Ose. 4.
iratum ita loquentem: Non visitabo filias eorū, cùm fornicatæ fuerint, & sponsas eorum, cùm adulterauerint. Et psalmo. 88. ait ipse Deus: Visitabo in virga Psal 88.
iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum. Misericordiam autem meā non dispergam ab eis. Diuus Ambrosius per spiritum Dei, hoc Genesis loco Ambro.
intelligit spiritum sapientiæ & cognitionis. Poteris per hunc spiritum Dei iram eius intelligere, & per carnem fragilitatem humanam. Quidam per Spiritum Dei intelligūt ipsum Deum, & per carnem flagitia mortalium: vt dicat Deus: Non feram perpetuò hominum scelera: non disceptabo semper cum hominibus, quoniam se totos carni dediderunt: sed veniet eluuio terrarum, & propè omnes interibunt. Verbum enim Hebraicum disceptare etiam significat, contendere, & certare.

¶ *Et sermones cōtra excelsum loquetur.* Paginus habet: Et sermones ex parte altis- Pagnin.
simi loquetur. Hoc est, dicet se esse missum à Deo patre: vt verba faciat hominibus, verba sua attribuet Deo patri. Nam Antichristus dicturus est esse se filiū Dei, & verum Deum: eiúsque verba ex parte Dei esse. Symmachus transtulit: Et ser- Symm.
mones quasi Deus loquetur. Nam cùm tantum sibi arroget, vt Dei assumat po-

tentiam, verba etiam diuina sibi vendicabit. Horrenda profectò Antichristi superbia, & intolerabilis arrogantia.

¶ *Et tradentur in manu eius.* Theodotio
Theod. habet καὶ δοθήσεται. Hoc est, & dabitur nimirum regnũ in manu eius. Permittet enim Deus, vt Antichristus regnet tres annos cum dimidio. Vel, Et totum hoc tradetur in manu eius: id est, in eius potestate: manus enim in diuinis literis
Gene.16 pro potestate accipitur, vt Genesis sexto decimo capite: Ecce ancilla tua in manu
Iere.37. tua est. Et Ieremiæ.37. In manus regis Babylonis traderis. In hanc significatio
Psal.16. nem potest sumi manus psalmo sextodecimo: Eripe animam meã ab impio, frameã tuam ab inimicis manus tuæ. Vt sit sensus: Eripe me domine ab impio Saule: & aufer gladium tuum ab inimicis potentię tuæ: eijce potestatem, quam à te acceperunt, ab ijs, qui sunt hostes po
Euthy. tentiæ tuæ. Euthymius pro frameã tuã, siue gladium tuum, legit framea tua, in ablatiuo: Ac si dicat Dauid: Gladio tuo domine libera vitam meã ab impio Saule, eiúsque socijs, qui electioni tuæ de me factæ aduersantur. Accipitur anima pro vita, vt multis alijs in locis. Vel eripe me ab inimicis potentiæ tuæ: nam qui me oppugnant, tecum pugnare viden-
Hieron. tur. At Hieronymus transtulit ex Hebræo: Salua animam meam ab impio, qui est gladius tuus, à viris manus tuæ. Potest verti totum hoc: Libera animam meam ab impio, qui est gladius tuus: ab inimicis, qui sunt manus tua. Dicitur quidem impius gladius Dei, quòd Deus illo vtatur pro gladio ad punienda flagitia improborum, & ad virtutem piorum exercendam. Huic interpretationi
Esai.10. fauet locus ille apud Esaiam capite decimo, vbi Deus regem Assyriorum vocat virgam, qua alios percutiebat, cùm ait: Væ Assur virga furoris mei, & baculus ipse est: in manu ei⁹ indignatio mea. Eadẽ ratione vocauit Dauid hostes suos manum Dei, Iob imitatus, qui dixit ca- Iob 19.
pite decimonono: Manus domini tetigit me. Interpres tamen Chaldaicus habet: Libera animam meam ab impio, quippe qui meretur gladio tuo interfici. Accipitur etiam manus pro opere, vt apud Lucam duodecimo: Sint lumbi vestri Luc.12.
præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris. Hoc est, estote parati ad mortem. Qui enim se induunt, vltimo loco sumunt cingulum, quo præcingunt renes. Sintque lucernæ ardentes in manibus vestris: hoc est, sint intellectiones scientia illustratæ in operibus vestris: cõiungite facta cum intelligentijs: intelligite, quid facere debeatis, & facite, vt intelligitis: in eas actiones incumbite, ex quibus intelligitis verum decus redundare. Intellectio nostra est lucerna: quæ si est notione collustrata, dicitur ardens, seu prælucens: manibus verò facta significantur. Poteris per lucernas ardentes in manibus vltimam ad moriendum pręparationem intelligere: qui enim iã præcordijs conceptam mortem continent, extremo illo afflatu solent candelam incensam manu tenere, & tremulis ac morientibus vocibus animam Deo cõmendare. Nonnulli per lumbos præcinctos intelligunt castitatem, per lucernas autem in manibus exempla virtutum. At Robertus Stephanus, & Erasmus Rote- Robert.
rodamus in versionibus suis non posue- Erasm.
runt: In manibus vestris: Ita enim habent: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ accensæ: & vos similes homini-

bus,

bus, &c. Ex quorum versionibus sumūt multi occasionem editionem vulgatam emendandi. Qua in re grauiter falluntur. Nam in veteribus codicibus tā Græcis, quàm Latinis est tota hæc oratio: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris. Et ita habet editio vulgata, quæ est omnium certissima, grauissima, integerrima. Quam ob causam omnibus alijs meritò anteponitur. Eam tenet & approbat, ac tenēdam & approbandā præcipit sancta nostra mater ecclesia Romana catholica. Quare non sunt audiendi noui illi trāslatores, qui eam multis in locis mutilatam ac diminutam, in alijs verò redundantem & superuacaneam reddiderūt, in alijs autem aliter apertissimè deprauarunt. Illud non est diuinam scripturā vertere, sed peruertere. Sed dices eos asserere in codicibus Hebræis & Græcis esse aliquando lectionem diuersam à nostra Latina communi. Fateor: imò inter se ipsos differunt codices tam Hebræi, quàm Græci. Nā Iudæi nominis Christiani inimici multis in locis sacra biblia Hebræa corruperunt. Similiter hæretici Græci codices Græcos deprauarunt. Eam ob causam iam nunc non est præcipuè petenda sacrarum scripturarum veritas ex exemplaribus Hebræis, & Græcis: sed ex Latina versione ab ecclesia catholica retenta & approbata, quam editionem vulgatam appellamus: quæ est in ecclesia antiquissima, summæque authoritatis, firmitudinis, certitudinis, & maiestatis. Hæc est turris munitissima, & firmissimum Christianæ religionis propugnaculum. Cùm igitur exemplaria Hebræa varient inter se, similiter & Græca, apertè concludo, non esse iam ex illis veritatem præcipuè petendam, sed ex editione vulgata, quæ est inuiolata & pura, quam ecclesia tot annis conseruauit, quæ est semper eadem, de cuius laudibus nulla vnquam ætas conticescet. Erasmus quæsiuit multa exēplaria Græca, & collegit quatuordecim vt ipse ait, interse disparia, & varietate distincta. Erasm. Robertus autem decem & octo: & mirū est, quanta varient diuersitate. Robert. Illud est certissimum, ex illis ea esse pura & castigata, quæ editioni vulgatæ suffragantur. Huiusmodi est codex Græcus vetustissimus manu scriptus, qui Romæ in bibliotheca Vaticana seruatur, verus & incorruptus, qui omnino cum editione nostra vulgata concordat, congruit, & consentit. Si exemplar illud legeris, & cum versione nostra Latina vulgata contuleris, videbis nullam esse inter Græcum & Latinum discrepantiam, sed summā concordiam. At nec Erasmus, nec Robertus exemplar illud in versionibus suis secuti sunt. Ex quo effectum est, vt discreparent inter sese: quoniam exemplaria diuersa sequi voluerunt. Sed hac in re vterque incidit in errorem in versione capitis duodecimi euangelij authore Luca, vbi pro in manibus vestris, nihil, vt diximus, posuerunt. Legendum esse, in manibus vestris indicat Augustinus August. sermone trigesimonono de verbis domini, cuius hæc sunt verba: Abstinere nos debemus ab omnibus illicitis concupiscentijs: hoc est lumbos accinctos habere, & feruere, & lucere operibus bonis: hoc est lucernas ardentes in manibus tenere. Hæc ille. Hieronymus in commētarijs in Ioelem explicans verba illa primi capitis: Accingite vos: Qui sanctus, inquit, sacerdos est, & comedit pascha Hieron.

domini,accingatur baltheo castitatis:& audiat cum apostolis:Sint lumbi vestri præcincti:& lucernæ ardentes in manibus vestris.Nonne vides Hieronymum citare textum euangelij, quemadmodũ habet editio vulgata? Sunt hæc Hieronymi verba in sacros canones relata de pœnitentia distinct.1.Qui sanctus. Eo-
Grego. dem modo legit Gregorius in homilia in caput duodecimum Lucæ, cùm ait: Protenus additur: Et lucernæ ardentes in manibus vestris.Lucernas quippe ardentes in manibus tenemus,cùm per bona opera proximis nostris lucis exem-
Theophila. pla monstramus. Theophilactus etiam in commentarijs non solùm legit, sed etiam explanat. Eodem modo Petrus
Chryso. Chrysologus,vetustate & doctrina venerandus sermone.22. Et antiquus Eu-
Emisse. sebius Emissenus homilia in caput duodecimum Lucæ.Consentiunt omnes codices Latini:& octauum responsum officij confessorum non pontificum antiquitate in ecclesia celebratum. Quare non deberent recentes translatores rebus nouis studere,& ab antiqua ecclesiæ versione discrepare,eam aliquando irridẽtes,aliquando improbantes.Nec solùm hoc loco mutilam reliquerunt lectionẽ
Ioan.7. antiquam,sed etiã capite septimo Ioannis. Nam vbi nos habemus: Nondum erat spiritus datus: verterunt Erasmus & Robertus:Nondum erat Spiritus Sãctus. Quæ verba videntur impietatem sonare.At multa exemplaria Græca antiqua habent δεδομένον. Et ita est in exẽplari Vaticano vetustissimo & integer-
August. rimo. Ac ita legit Augustinus in com-
Hieron. mentarijs in illum locũ: Hieronymus in epistola ad Hedibiam quæstione.9.
Chryso. Chrysostomus homilia in Matthæũ.23. & in Ioannem.28. Dydimus libro secũ- Dydim.
do de Spiritu Sancto:Victorinus contra Victor.
Arrianos: Leo magnus sermone tertio Leo.
pentecostes:Theophilactus in Ioannem: Theophila.
& alij magni nominis scriptores:qui omnes legunt:Nõdum erat spiritus datus. Omitto infinita propè loca, quæ hæretici nostri temporis in suis versionibus aut potius euersionibus deprauarũt.Fuit sine dubio eorum editionum multitudo calamitas ecclesiæ:aut potius pestis funesta veritatis:quoniã suis deprauatis editionibus fallunt multos,quibus perniciẽ machinantur.Cùm aliquis ex illis vocabulum vnum inuenit,quod sibi non placeat,statim clamat delendam esse totam editionem vulgatam,& aliam denuo faciendam:ei similis,qui totam Mineruã Phidiæ vult frangere, & aliam fingere, vt calcei eius ligulam efficiat venustiorem.Et fracta pulcherrima imagine aliã conficit turpissimam. Vtinam nec Hebraicæ nec Græcæ linguæ notitiam cõparauissent, qua ad multorum exitium intemperanter abutuntur. Est quidem linguarum cognitio ad sacrarum literarum intelligentiam mirum in modum fructuosa,ad mysteria profunda ex illis depromenda, & ad imaginem veritatis in fonte contemplandã vtilissima.Cùm etiam in Latinis codicibus est varietas causa typographorum,recurrendum est ad Hebræa, Græcaque exemplaria, vt veritas eluceat,& emineat:vt verbi causa psalmo.41. vbi nonnulli codices ha- Psal.41.
bent:Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuũ:alij, Sitiuit anima mea ad Deũ fortem viuum.Si vtrunque consulas exemplar tam Hebræum,quàm Græcũ, videbis statim,germanam lectionẽ esse: ad Deum fortem:non fontem.Nam in

Hebræo

Hebræo est אֵל, quæ vox fortem significat, non fontem: similiter in Græco est ἰσχυρὸν, quæ idem est quod fortis. Et ita legũt Hieronymus, Chrysostomus, & alij. Præterea cùm multæ voces sint æquiuocæ, præsertim in lingua Hebręa, est diuina scriptura admirabili fœcunditate referta, & diuinis mysterijs sole ipso splendidioribus cumulata. Ex eius ventre flumina aquarum viuentium dimanant: vnde viri sapientes linguarum cognitione, virtutumque ornamentis exculti, possunt admirabiles ac reconditos sensus exhaurire: quibus veluti epulis suauibus, & nectare cœlesti animi oblectantur, & ad æternitatem aluntur. Porrò ex vnaquaque oratione fluunt salutares intelligentiæ. Cùm autem interpres non possit nisi vnam depromere, & explicare, manet scriptura grauida, arcanisque profundissimis plena: quę linguarum periti ex ipso fonte depromũt, ad originem, primamque linguam recurrẽtes, & cogitationes suas perpetuis monimentis consignantes. Aspicis esse linguarum cognitionem vtilissimam; nõ ad veritatem oppugnandam, sed ad illã tuendam: nõ ad inferendum bellum ecclesiæ sanctæ catholicæ: sed ad seruiendum illi: ad eiusque gloriam laudémq; celebrandam. Cognitio linguæ Hebręę est mirum in modum vtilis ad intelligentiam veteris testamenti: similiter & Græcæ ad intelligentiam noui, & trãslationis septuaginta interpretum, quæ sine dubio vera est, admirabilis, & diuina: id quod miraculum septuaginta cellularum testificatur. Nam cùm singuli singulis cubiculis separati transferent, nihil in alicuius eorum codice inuentũ est, quod in cæteris non inueniretur: vt multi magni nominis authores memoriæ prodiderunt. Hac vtriusque linguæ & Græcæ & Hebraicæ cognitione instructi viri catholici vocem hanc manus, interdum accipi aiunt pro opere, vt apud Lucam duodecimo: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris: interdum pro potestate: vt hoc Danielis loco: Et tradentur in manu eius: interdum alijs modis, vt videre licet varijs in locis diuinarum literarũ.

Hieron. Chryso.

Lucæ.

Argumentum capitis octaui.

N Arrat diuinus vates victoriam, quã rex Græcorum de rege Medorum & Persarũ erat reportaturus, sub specie hirci viribus pollentis, magnum ac potentem arietem superantis. Postea vaticinatur de Antiochi impietate & tyrannide, ac de eius interitu & exitio, qui Antichristi figuram gessit.

Caput octauum.

ANNO tertio regni Balthasar regis visio apparuit mihi. Ego Daniel post id quod videram in principio, vidi in visione mea, cùm essem in Susan castro, quod est in Aelam ciuitate. Vidi autem in visione esse me super portam Vlai. Et leuaui oculos meos, & vidi: & ecce aries vnus stabat ante paludem habẽs cornua excelsa, & vnũ excelsius altero, atque succrescens. Postea vidi arietem cornibus ventilantẽ cõtra Occi- A

dentem

dentem, & contra Aquilonem, & contra Meridiem. Et omnes bestiæ non poterant resistere ei, nec liberari de manu eius. Fecitq́; secundum voluntatem suam, & magnificatus
B *est. Et ego intelligebam. Ecce autem hircus caprarum veniebat ab Occidente super faciem totius terræ, & non tangebat terrã. Porrò hircus habebat cornu insigne inter oculos suos. Et venit vsque ad arietem illum cornutum, quem videram stantem ante portam: & cucurrit ad eum impetu fortitudinis*
C *suæ. Cúmque appropinquasset prope arietem, efferatus est in eum: & percussit arietem, & comminuit duo cornua eius: & non poterat aries resistere ei. Cúmque eum misisset in terram, conculcauit: & nemo quibat liberare arietem de manu eius.*

Explanatio.

ANNO *tertio regni Balsasar regis.* Hucusque scripsit Daniel Chaldaico sermone, nunc reuertitur ad Hebraicum. Cùm vigeret Babyloniorum regnum, & Balsasar eorum rex ad eximiã mundi gloriam floresceret, anno ante aduentum Christi. 547. à mundo autem condito. 3415. iuxta Ioannis Benedicti supputationem, vidit Daniel mentis oculis diuina luce illustratis, esse regnum Persarum ac Medorum à Græcis euertendũ, sub Alexandro magno rege Macedoniæ, Philippi regis filio: qui Alexander Darium vltimum Persarum regem superauit: & Mediam ac Persidem in potestatem ditionémque suam redegit. Lege Quintum Curtium, Plutarchum in vita Alexandri, Trogum Pompeium, Iustinum, Clitarchum, Polycritum, Onesicritum, Aristobolum, Ioannem Monachum, & alios, qui res gestas Alexandri magni literis mandarunt, & videbis admirabiles eius victorias: ac tristem Darij persarum regis interitum, & lamentabile Orientis exitium. De his multo ante quàm euenirent, vaticinatus est hoc capite Daniel. Narrat Plutarchus inuentas fuisse ante bellum illud Persicũ quasdam tabulas, in quibus scriptum erat, fore vt Alexander vinceret Darium, & imperio Persarum ac Medorum potiretur. Fortasse erat in illis tabulis hæc Danielis vaticinatio monimentis consignata. Sed & Iosephus Flauius libro vndecimo antiquitatũ narrat, ingressum fuisse Alexandrum Hierosolymam post Persarum victoriam, ostensúmque ei fuisse librum Danielis, in quo scriptum erat, quendam Græcorum principem deuicturum potentiam Persarum: ipsum autem gaudio exultasse, quòd intelligeret se eum esse, quem Danielis vaticinatio significabat: eámque ob causam immortalibus honoribus Iudæos affecisse.

(Margin notes: Benedi. — A — Curtius, Plutar., Trogus, Iustinus, Clitarc., Polycri., Onesic., Aristob. — Ioannes — Plutar. — Ioseph.)

¶ *Post id quod videram in principio.* Hoc est, post primam visionem regnãte Balsasare, quæ fuit primo anno regni eius: hæc autem fuit anno tertio. Superior visio appellatur prima eorum, quæ fuerũt ostensæ soli Danieli, quarum ipse solus conscius erat. Qua de re disseruimus in explanatione capitis septimi.

¶ *Cum essem in Susan castro.* Explicat locum visionis. Susa vrbs magna fuit, regia ac metropolis Persarum, à qua Susiana regio apud Persas nomen accepit: à Dario Hystaspis filio, vt ait Plinius libro sexto condita, seu potius ædificijs aucta. Strabo verò libro quinto decimo fuisse eam conditã ait à Tithomo Memnonis patre. Stephanus existimat vocatam Susam à fontibus, quòd vox hæc in re-

(Margin notes: Plinius. — Strabo. — Stepha.)

Athen. in regione illa fontem significet. Athenæus libro duodecimo capite tertio: Susam, inquit, ob loci ipsius amœnitatem vocatam fuisse, scriptum reliquit Aristo- Aristob. Chares. bolus, ac etiam Chares: est autem susum græca voce lilium. Fit huius vrbis mentio quarto capite libri primi Esdræ: & primo capite Nehemiæ: & .1. Esther. 1. Esd. 4. Nehæ. 1. Esther. 1 Ioseph. Vide Iosephum libro decimo capit. 14. & libro vndecimo capite quinto Antiquitatum. Existimant nonnulli appellatam fuisse Susam vrbem illam, vbi aiunt Danielem ædificasse turrem admirabilis magnitudinis & magnificentiæ, quę lõgo pòst tempore noua videbatur, nulla vetustate confecta, vbi reges Persarũ Ioseph. ac Medorum sepeliebãtur. At Iosephus libro antiquitatum decimo memoriæ prodidit, hoc insigne sepulchrum fuisse extructum à Daniele in Egbatanis Mediæ: Susa verò non est in Media, sed in Perside, vt cosmographi testantur. Appellatur vrbs hæc hoc loco castrũ, quòd esset instar munitissimi castri fortissima. Potest hoc ita ordinari. Cùm essem in castro Susæ: hoc est in quadã arce ciuitatis Susæ. Potest verti: Cùm essem in aula Susæ, vel in templo Susæ: nam vocabulum Hebræum significans castrum significat etiam aulam ac templum.

¶ *Quod est in AElam regione*. Id est, quod castrum est situm in regione illa, quæ dicitur AElàm. Fuit Ælam ciuitas quædam celebris, à qua tota regio fuit etiam Ælam appellata, eiúsque habitatores AElamitæ: de quibus Lucas Acto- Act. 2. rum secundo: Parthi, inquit, Medi, & AElamitæ. Pro AElam vertunt nõnulli Elamitidem. Regio quę posteà dicta fuit Susiana, & posteà Elemais, & Elamitis, fuit olim dicta AElam ab AElã: filio Sẽ: cuius meminit Moses capit. 10. Genesis. Gene. 10 Hoc loco AElam accipi potest pro ciuitate, aut pro regione: rectius tamen pro regiône. Et ita habent codices emendàti: In AElam regione.

¶ *Vidi autem in visione*. Nimirum intellectuali & imaginaria. Referũtur hęc, quemadmodum multa alia non ad sensum exteriorem, sed ad intellectum, & sensum interiorem.

¶ *Super portam Vlai*. Vlai est nomẽ proprium cuiusdam portæ illius vrbis: & significat paludem: erat enim palus ante portam illam. Solent aliquando portæ vrbium nomina sortiri à rebus, quę propè sunt: vt Romę porta Collatina à Collatio oppidulo propè illam, authore Fe- Festus. sto: & porta Collina à colle Quirinali: quæ postea dicta fuit Salaria à sale, quẽ per illam Sabini deferebant, authore Põ- Pompo. ponio Læto. Symmachus pro super portam Vlai vertit: Super paludem Vlai. Se- Symm. ptuaginta nobiscum vertunt: Super portam Vlai. Et rectè quidem. Alij transferunt: Apud fluuium Eulæum. Porrò Pli- Plinius. nius libro sexto capite. 27. Susa, inquit, regia Persarum, in qua Eulæus circuit arcem. Fluuius hic appellatus Eulæus à Plinio & historicis ac geographis est hic fortasse, qui Hebraicè hoc loco appellatur Vlai. Fieri enim potest, vt Cùm Daniel ea vidit, quæ huic capiti mandauit, esset apud fluuium Vlai, quemadmodũ Ezechiel apud fluuium Cobar, cùm ei Ezech. 1 Deus quatuor animalium ostendit visionem. His ita explanatis potest totus hic locus ita verti. Cùm essem in arce ciuitatis Susæ, quæ est in regione Elamitide, videbar mihi esse apud fluuium Eulæum, qui arcem illam circuit, & circũfluit. Sed non est perspicuum, an visum

fuerit

fuerit Danieli esse Susæ, cùm ab illa corpore abesset, an re ipsa fuerit illic: tametsi accōmodatius literæ editionis vulgatę, quæ est certior & verior, videatur, fuisse tunc corpore in illa ciuitate, ad quam alicuius negotij causa profectus fuerat. Vel fuit illuc translatus spiritu, & videbatur sibi illic esse: quemadmodum Eze-
Ezech.8 chiel, qui fuit spiritu translatus Hierosolymam, cùm esset corpore in Chaldæa, ut ipse capite octauo testatur. Hæc autē vt verbis vtar theologorum scholasticorum, per corporalium rerum similitudines in interiore sensu imaginatiuo formatas, angelico ministerio fiunt.

¶ *Leuaui oculos meos, & vidi*. De oculis mentis loquitur. Etsi in imagine hæc aspiciebat, tamē interiores oculos extulit. Qua in re nos docet, vt ad cœlestia aspicienda mysteria oculos mentis perpurgatos ad cœlum extollamus. Væ il-
Psal.16. lis, qui, vt ait psalmo sextodecimo Dauid, oculos suos statuerunt declinare in terram. Oculus noster est intentio nostra, quæ voluntas dicitur, propositum, & scopus. Hæc debet ad cœlum dirigi, non ad terram: ad Deum, non ad mun-
Similitudo. dum. Vt templi machina nititur columnis, columnæ autem basi: sic vita hominis debet fulciri virtutum actionibus, illæ autem proposito seu intentione. Itaq; propositum est totius fabricæ fundamētum. Illud autem per oculos significatur. De illis Sara filia Raguelis tertio ca-
Tob.3. pite Tobiæ: Ad te domine, inquit, faciē meam conuerto: ad te oculos meos diri-
Psal.24. go. Et diuinus ac regius vates psalm.24. Oculi mei semper ad dominum. Intelligentes viri pij & iusti esse illis præmia cœlestia proposita, qui virtutis actiones dirigunt ad Deum, omnes curas & cogitationes conferunt in illum, eum cogitantes ad illum aspirant, seseque pro illo, cùm opus sit, vinculis, telis, flāmis, & omni tormentorum generi obijcere proponunt. Ea ratione ductus idem diuinus psaltes aiebat: Leuaui oculos meos Psal.120 in montes, vnde veniet auxilium mihi. Vbi per montes intelligit altitudinem diuinæ pietatis, & ipsum Deum in excelsis cœlorum sedibus habitantē. Nam volens explicare quid intelligat per mōtes, addit: Auxiliū meum à domino, qui fecit cœlum & terram. Et alio in psal- Psal.122 mo: Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis. Et rursus: Sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ: ita oculi nostri ad dominum Deum nostrum. Vt Similitudo. flos herbæ illius, quam alij heliotropiū vocant, alij solsequium, semper vertitur ad solem: ita propositum nostrum semper debet dirigi ad Christum. Quemad Similitudo. modum ignis naturaliter tendit sursum in cœlum: sic animus noster tendere debet sursum ad Deum. Ideo aiebat in tertio Lamento Ieremias: Leuemus corda Thren.3 nostra cum manibus ad dominū in cœlos. Vbi per corda intentiones, per manus opera significauit. Imitaturi sumus Similitudo. aquilas, oculos ad fulgentes solis radios extollentes: ad Dei splendorē gloriámq; intentionem nostram reuocantes. Id intelligens Salomon ait cap.2. Ecclesiastis. Eccles.2 Sapientis oculi in capite eius. Caput autem nostrum authore Paulo in epistola ad Ephesios, & ad Colossenses, Christus Ephes.5. est. In eo locaturi sumus oculos nostros, Colos.1. iuxta id quod ait Zacharias cap.3. Super Zach.3 lapidem vnum septem oculi. Vbi numerus septem definitus accipitur pro indefinito more scripturæ: vt sit sensus: Super Christum lapidem firmū, qui apud

Esaiam

Esai.28. Esaiam.28.vocatur lapis angularis probatus, omnia nostra proposita per oculos intellectus figamus. Id voluit signifi-
Zach.9. care idem Zacharias cap.9. cùm dixit:
Dominus est oculus hominis. Ac si diceret: Deus est scopus ille, ad quem est hominis intentio dirigenda. Nôn ad mundi diuitias, & vanitates debémus oculũ dirigere & conferre, sed ad Deum. Eam
Prou.23. ob causam ait Salomon capite Prouerbiorum.23. Ne erigas oculos ad opes. Et
Psal.118. eius pater Dauid psalm.118. Auerte oculos meos, ne videant vanitatem. In omnibus operibus nostris debemus oculos animi extollere ad cœlum, atque in Deũ dirigere. Id voluit nos docere doctor cœlestis Christus Deus noster, qui volens saturare hominum multitudinem in solitudine, subleuauit oculos, vt ait diuus
Ioan. 6. Ioan.11. Ioannes cap.6. Et capit.11. Iesus autem, inquit, eleuatis sursum oculis dixit. Et
Ioan.17. cap.17. Subleuatis oculis in cœlũ dixit. Instruimur his locis debere nos oculos ad cœlum eleuare, hoc est mentem, propositum, & cogitationem in Deo consti-
Similitudo. tuere. At quemadmodum nonnullę aues ex earum genere, quæ accipitres & tapaces vocantur, capta præda primò ei oculos auferunt, deinde lacerant, & occidũt: sic dæmon vbi hominem deceptum diripit, primò nititur ab eo oculos totius boni propositi auferre, deinde illum dilaniat, tollens ei aures, ne audiat verbum Dei: & linguam, ne de peccatis confiteatur: & ita æternum illi machinatur exi-
Luc.11. tium: Homo ille de quo loquitur Lucas cap.11. à quo dominus Iesus eiecit dæmonium, mutus erat: ita enim ait: Erat Iesus eijciens dæmonium, & illud erat mutum. Mutum illud appellat effectiuè,
Matt.12. quòd hominem efficeret mutum. Matthæus capite.12. ait eum fuisse etiam cæcum. Chrysostomus, Theophilactus, & Chryso. Theop.
alij aiunt surdum quoq; fuisse. Abstulerat ei diabolus præcipuas potentias. Id
adumbratum fuit in Samsone, quem ap- Iudic 16
prehenderunt Philistini, & statim ei oculos eruerunt. Et in habitatoribus Iabes 1.Reg 11
Galaad, quibus Naas Ammonites voluit oculos dextros auferre. Palæstina siue Philistina idem est quod ruina apposita, seu ruina poculi. Vnde Palæstini siue Philistijm idem sunt quod cadentes potione, vt in libro de nominibus Hebraicis ait diuus Hieronymus: per quos Hieron.
dæmones significantur, qui potione superbiæ inebriati, è cœlo ceciderũt. Naas autem significat serpentem; authore Pa- Pagnin.
gnino in libro nominum Hebraicorũ.
Eo vocabulo vtitur scriptura cap.3. Ge- Gene. 3.
nesis, cùm ait: Serpens erat callidior cunctis animantibus. Quid ergo per Naas nisi dæmon serpens antiquus significatur? Ac quid per oculos dextros nisi intentionem in Deum intelligere debe-
mus? Vt inter multas stellas nautæ ad Similitudo.
vnam respiciunt, quam septentrionalẽ, seu polum arcticũ vocant: sic verè Christiani vnum Deum ante oculos ponunt, quem intuentur, in illo animi propositũ locantes, eumque in mente defixum habentes. Ab ijs longè absunt, qui ob mũdi gloriam in actiones virtutum incumbunt, non ad placendum Deo, sed ad tumusculos inanis laudis aucupãdos. Ideo
Christus Deus noster apud Matthęũ 6. Matt 6.
Attendite, inquit, ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis: alioquin mercedem non habebitis apud patrem vestrum, qui in cœlis
est. Et paulò pòst: Cùm ieiunatis, nolite Matt.6.
fieri sicut hypocritæ tristes. Hypocrita Simil.a.

similis

similis est vulpi, cuius pellis melior est carne: bonam enim habet exteriorẽ speciem, sed intus execrabile propositum.
Matt.13 Eam ob causam Christus Herodem apud Lucam.13. vocauit vulpem. Quemadmodum vasa foris pulchra ac mũda, intus autẽ pestilente veneno plena multos fallunt: ita eruditi artificio simulationis pulchritudine externarum actionum ornati, animi autem proposito flagitiosi multos fallũt, tum maximè cùm id agunt, vt boni viri esse videantur. Id intuens Christus dominus, has queribũdas & lamentabiles voces ad illos emit-
Matt.23. tebat: Væ vobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia mundatis, quod deforis est calicis & paropsidis: intus autem pleni
Simile. estis rapina, & immunditia. Vita hypocritarum est aceruus carbonum frigidorum, niuis extremitate coopertus. Quærentes inanem mundi gloriam sunt solida gloria destituti, & optantes vtilitatem fluxam, æternam sibi perniciẽ machinantur. Omni enim vera gloria sunt nudati, qui non Dei gloriam quærunt, sed propriam: qui intentione corrupta ad fallaces mundi dignitates aspirant, & relicto Deo ad illas incensi desiderio ra-
Eccle.1. piuntur. Ideo ait Ecclesiasticus cap.1. Ne fueris hypocrita in conspectu hominũ.
Luc.12. Et dominus Iesus apud Lucam.12. Attẽdite à fermento pharisæorum, quod est hypocrisis. Id fuit significatum verbis il-
Deut.22 lis Deuteronomij.22. Non indueris vestimento, quod ex lana linóque contex-
Leuit.11. tum est. Et adumbratũ.11. Leuitici, vbi Deus prohibet comedere cygnum, & struthionem, & mergulum: quibus hy-
Similia pocrisis significatur. Cygnus enim plumas habet candore præditas, carnem verò nigram: struthio pennas habet, quibus volaturus videtur, sed nõ volat: mergulus auis est, at non fertur in sublime, sed mergitur aquis. Ita virtutum simulatores foris sunt albi, intus nigri: videntur extolli ad cœlum per virtutis ac cõtemplationis volatum, cùm à terra & aqua, id est à rebus terrenis & fluxis nõ surgant. Non ad Deum mentis aciem dirigunt, nec animi oculos extollũt, sed ad huius seculi vanitatem, & ad vtilitatem à vera honestate seiunctam. In hoc enim verbo lapsa consuetudo declinauit à via, sensimque eò deducta est, vt vtilitatem ab honestate abducens constituerit vtile esse aliquid, quod non sit honestum: quod est vitium intolerandum, & funesta pernicies. Ad vtilitatem illam sumus rapiendi, quæ est vera, & cum virtute copulata: quam consequemur, si ad Deum omnes nostras actiones, cogitationes, & voces retulerimus. Nam vt diuus ait Augustinus in caput.6. Matthęi: August.
Quod non bona intentione facis, non tibi proderit: quia quomodo feceris, nõ quomodo illi euenerit, tibi imputãdum est. Et diuus Gregorius. 28. Moralium: Gregor.
Omni, inquit, cura seruandus est à malitiæ puluere oculus: ne hoc quod in actione rectum hominibus ostendit, apud semet ipsum per vitium simulationis intorqueat. Et in libro.1. dialogorum. Intentio peruersa si fuerit, prauum est omne, quod sequitur. Diuus Ambrosius li- Ambro.
bro.1. de officijs: Affectus tuus pretiũ imponit operi tuo. Diuus Bernardus de Bernar.
præcepto & dispensatione: Bonum prorsus condemnat intentio praua. Seneca Seneca.
epistola. 109. Multum ad rem pertinet, quo proposito ad rem accedas. Capite Genesis.4. scriptũ ita est; Respexit Deus Gene.4.
ad Abel, & ad munera eius. Prius dicitur respe-

respexisse Deus ad Abel, quàm ad munera eius, quia plus attēdit ad propositū actionis, quàm ad actionem ipsam. Sunt quædam actiones, quæ ex se nec bonæ, nec malæ videtur: sed ex proposito, quo
Similitudo. fiunt iudicantur. Visa muta imagine pulchritudine ornata nescit mens tua in eā intenta, cuius illa sit: sed si pictor circuit eius caput splendido ac radiante diademate, statim intelligis esse alicuius viri sancti: si verò ei vngues leonis ad pedes addit, iudicas esse dæmonis alicuius: & ita ei nomen imponis. Eodem ferè modo factum quod ex se indifferens apparebat, ex animi proposito denominatur. Si propositū in Deū refertur, in eiusq; honore figitur atque constituitur, imponitur diadema splendore illustratū, estq; opus bonum: si verò fit deprauato proposito, manet vnguibus fœdatum, &
Gen. 17. opus corruptum. Auditis Dei promis-
Gen. 18. sis risit Abraham, risit & Sarah. Sed Sarah fuit eam ob rem reprehensa à Deo, Abraham autem nequaquam.
August. Nam vt ait diuus Augustinus in quæstionibus in Genesim, & libro sextodecimo de ciuitate Dei: risº Abrahæ ortº est ex gaudio, risus verò Sarah ex diffidētia. Eam ob causam eam obiurgauit Deus, non autem illum, cuius bonum ani-
Matt. 6. mum cognouit. Ipse enim ait in euangelio: Si oculus tuus fuerit simplex, to-
Luc. 11. tum corpus tuum lucidum erit. Si autem oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebrosum erit. Quare oculos nostros simplices ac puros erigamus ad Deum: quæ caduca & vana sunt, sed eximia plerisque ac præclara videntur, ratione stabili firmaque contemnamus: & omnem nostram mētem in Deo collocemus. Ac ita Christi gloriam quærentes, verām expressamq; gloriam consequemur.

¶ *Ecce aries vnus stabat ante paludem.* Hoc est ante portam, quæ appellabatur Palus, Hebraicè autem Vlai. Vel reipsa ante paludem, quæ erat iuxta portam illam. Vel ante fluuium Eulæum. Per hunc arietem significatur vltimus Darius, & per hircum, qui eum vicit, Alexander magnus, qui de eo victoriam reportauit. Vel per arietem significatur regnum Persarum ac Medorum: & per hircum regnum Macedonum. Sed in idem recurrit. Habebat aries duo cornua propter duos populos Persas & Medos. Ac quia Populus Persarum erat nobilior & præstantior populo Medorum, ideo per cornu succrescens significatur.

¶ *Porrò vidi arietem cornibus ventilantē contra Occidentem.* Vidi regnum Persarum & Medorū seipsum fundere & propagare ad Occasum, Septentrionem, & Meridiem. Vel vidi ipsorum regem Darium ad has tres mundi partes se extendentem. Aries autem propriè Darius est.

¶ *Et ego intelligebam.* Nimirū quodāmodo in cōmuni. Nam in superiore visione his similia conspexerat, quæ ad regnorū mutationem esse cognouerat. Sed non omninò hæc animo percipiebat. Vel, & ego attentè considerabam. Accipitur enim intelligere hoc loco pro considerare, quemadmodum capite sequente, vbi scriptum est: Ego Daniel intellexi. Inf. 9.

¶ *Ecce autem hircus caprarum.* Hoc est filius capræ, id est iuuenis. Regnum Græcorum significat: vel rectius ipsum regē Græcorum Alexandrum magnum: qui exiens è Græcia tanta velocitate orbem peragrauit, & vicit, vt volare & ter-

terram non tangere videretur. Ideo ait: Et non tangebat terram. Hyperbolicè significat cursuum ac victoriarum Alexandri celeritatē. Is profectus à Macedonia, quæ est ad Occidentem respectu Persidis, domuit Persas multitudine innumerabiles, locis infinitos, omni copiarum genere abundantes. Ac id tā admirabili confecit celeritate, vt nullæ disiunctissimæ oræ citius passibus cuiusquam videantur potuisse peragrari, quàm Alexandri non dicam cursibus, sed victorijs lustratæ sint. Eam ob causam Apelles cùm in tabula quadam pingeret Alexandrum, posuit in manu eius fulmen, quod mundum terret breuissimo spatio. Est enim fulmen summæ celeritatis indicium. Porrò tabula illa, vt Plinius ait, posita est in templo Dianæ Ephesinæ. Plinius.

¶ *Porrò hircus habebat cornu insigne inter oculos suos.* Hoc est, regnū Græcorum habuit quendam principem admirandū, nempe Alexandrum, qui fuit inter oculos, id est inter philosophos enutritus: fuit enim discipulus Aristotelis: & cum magnis viris in philosophia versatus. Vel sic & rectius: Porrò Alexander habebat regiam potestatem præclarā, qua maiores suos vincebat fortitudine & liberalitate. Hæc inter oculos eius dicitur esse, vt Alexandri ingenium, & mētis acies, atque iudicium significetur. Significatur enim reipsa Alexander per hircum. Accipitur oculus pro perspicacia & iudicio, vt Deuteronomij cap. 16. Deut. 16
Munera excæcant oculos sapientum. Et
Psal. 18. psal. 18. Præceptū domini lucidū, illuminās oculos. Et. 118. Reuela oculos meos,
Psal. 118.
& considerabo mirabilia de lege tua.

¶ *Cucurrit ad eum in impetu fortitudinis suæ.* Alexander ira, ac impetu fortitudinis concitatus, inuasit Darium, educto exercitu in expeditionem in illum. Eum ter vicit: & duo cornua eius, hoc est duo regna ipsius nimirum Persidem & Mediam confregit: donec interfecto Dario vulneribus confosso, translatum est ad Alexandrum totum Persarum ac Medorum imperium. Sed dices: Cur rex Persarum est hoc loco cum ariete comparatus? Respondendum esse existimo, eam ob causam id effectum esse, quia aries vires habet in capite, per quod principium intelligitur: non autem in parte posteriore, per quam finis significatur. Darius enim fuit fortis in principio: sed postea languit, & vires amisit. Huc accedit, quòd aries non pugnat nisi prouocatus, & iniuria lacessitus: rex enim Darius non sumpsit arma nisi læsus & irritatus. Vnde olim qui volebant ostendere se violatos, & coactos bellum gerere, soliti erant arietem per fœcialem ad hostes præmittere: furor nanque fit sæpenumerò læsa patientia. Aries est natura mansuetus: sed si lacessitur, ira concitatus fortiter pugnat. Explicās Hieronymus verba illa. 25. capitis Ieremiæ: Vox clamoris pastorum, & vlulatus optimatum gregis: ait per arietes significari principes indoctos. Id quod nostra versio habet: Et vlulatus optimatum gregis: potest etiam verti: Et vlulatus arietum gregis. Arietibus etiam aliquando apostoli significantur: vt ait Augustinus libro. 18. contra Maximum: iuxta illud psalmi. 28. Afferte domino filios arietū. Id est, afferte Deo vos metipsos, quos per euangelium apostoli duces gregum genuerūt. Possūnt nihilominus per filios
Hieron.
Iere. 25.
August.
Psal. 28.

arietum

arietum more Hebrææ linguæ intelligi arietes, per quos principes significantur. Vt sit sensus: Vos ô filij Dei, ô apostoli afferte ad dominum principes ac magnates gentium: conuertite illos ad fidem concionibus vestris. Hic videtur esse germanus huius loci sensus: nam paulò pòst sequitur: Vox domini super aquas: Deus maiestatis intonuit: dominus super aquas multas. Vox domini est euágelij annuntiatio: aquæ multæ sunt gentes & populi & linguæ, vt ait
Apoc.17 capite decimoseptimo Apocalypsis Ioã-
Basilius. nes. Vel vt ait Basilius, vox domini est Ioannes Baptista: de quo prædixerat
Esai.40 Esaias: Vox clamantis in deserto. Hæc
Marc.1. Ioan.1. vox fuit super aquas prædicans baptis-
Matt.3. Mar.1. mum pœnitentiæ. Illic autem Deus maiestatis intonuit in Christi baptismo: venit enim vox de cœlo dicés: Hic est filius me' dilect', in quo mihi cóplacui. Itaq; voce intelligitur Ioannes, arietibus auté magnates. Appellatur ergo Darius aries, quòd princeps esset, & non nisi lacessitus cum Alexandro pugnaret: & quòd ab eo fuerit victus, ostendens in principio fortitudinem, & in fine imbecillitatem. Alexander autem quia eo fuit fortior, & robustior, & insolentior, & audacior, & petulantior, per hircum significatur. Est enim hircus signum principis superbi, petulantis, & imperiosi. Ita
Zach.10 accipitur apud Zachariam capite decimo: vbi Deus ait: Super hircos visitabo. Hoc est in principes insolentes animaduertam.

Hircus autẽ caprarũ magnus factus est nimis: cumq́ creuisset, fractũ est cornu magnũ, & orta sunt quatuor cornua subter illud, per quatuor ventos cœli. De vno autem ex eis egressum est cornu vnũ modicũ: & factũ est grande contra Meridiẽ, & cõtra Orientẽ, & contra fortitudinẽ. Et magnificatũ est vsque ad fortitudinem cœli: & deiecit de fortitudine: & de stellis, & conculcauit eas. Et vsque D *ad principem fortitudinis magnificatũ est: & ab eo tulit iuge sacrificium, & deiecit locum sanctificationis eius. Robur autem datum est ei cõtra iuge sacrificium propter peccata: & prosternetur veritas in terra: & faciet, & prosperabitur. Et audiui vnum de sanctis loquentem: & dixit vnus alteri nescio cui loquenti: Vsque quo visio, & iuge sacrificiũ, & peccatum desolationis, quæ facta est: & sanctuarium & fortitudo conculcabitur? Et* E *dixit ei: Vsque ad vesperam & mane, dies duo millia trecenti: & mundabitur sanctuarium. Factum est autem, cùm viderem ego Daniel visionem, & quærerem intelligentiã: ecce stetit in cõspectu meo quasi species viri. Et audiui vocẽ viri inter Vlai: & clamauit, & ait. Gabriel fac intelligere istã visionem. Et venit, & stetit iuxta, vbi ego stabam. Cumq́ venisset, pauens corrui in faciem meam. Et ait ad me: Intellige fili hominis: quoniã tempore finis cõplebitur visio.*

¶ *Hircus autẽ caprarũ.* Hoc est regnũ Græcorũ, quod cùm esset amplissimũ amisit Alexandrum magnum, cuius interitu mansit diminutũ. Vel & melius, hic hircus est ipse Alexáder, qui regni illius renuit clauũ: hic enim magnam mũdi partẽ superauit, & in ditionẽ suam redegit. Nam postquam percussit Dariũ regem Persarum, vt est primo capite lib. 1. Machabæorum monumentis consignatum, 1. Mac. 1. constituit prælia multa, obtinuit omnium munitiones: & interfecit reges terræ: & pertransijt vsq; ad fines orbis terrarum, & accepit spolia multitudinis gẽrium: & siluit terra in conspectu eius. Hæc ibi. Lege Quintum Curtium, & Curtius. Plutar-

Plutar. Plutarchum,& alios, quos in principio explanationis huius capitis citaui, si Alexandri magnificentiam, magnanimitatem,& victorias scire volueris.

¶ *Cúmque creuisset*. Hoc est, cùm Alexáder fortitudine polleret: cùm ad summá mundi gloriam floresceret: cùm maximam esset nominis amplitudiné & claritatem consecutus. Potest hoc referri ad regnum Alexandri: sed hoc loco rectiùs ad ipsum Alexandrum refertur.

¶ *Fractum est cornu magnum*. Hoc est, fracta est magna Alexandri potentia,& extincta morte, quæ nemini parcit. Ita inuehitur in principes, ac in agricolas: æquat enim sceptra aratris, & coronas
2 Re.14. ligonibus. Nam vt in libro secundo Regum scriptum est: Omnes morimur, & quasi aquæ dilabimur in terram, quæ non reuertuntur. Nulla seculi huius potentia, nullus dominatus potest morti re
Eccle.10 sistere. Hanc veritatem voluit Ecclesiasticus in medium proferre capite decimo, cùm dixit: Omnis potentatus breuis vita. Et paulò pòst: Sic & rex hodie est, & cras morietur. Et Deus psal-
Psal. 81. mo.81. Ego dixi: dij estis, & filij excelsi omnes: vos autem sicut homines moriemini,& sicut vnus de principibus cadetis. Alloquitur reges,& gubernacula rerum publicarum tenentes: quos ob officij quo funguntur, dignitatem & præstátiá, deos ac Dei filios dignatur appellare: quibus reuocat in memoriá, eos non magis morté vitaturos, quàm quoscúq; homines infimo loco natos, esséque alijs principibus similes, qui è vita excesserút.
Similitudo. Quemadmodú omnia flumina tendunt ad mare, siue magna sint, siue parua: sic omnes homines ad morté, siue principes existant, siue plebeij, siue nominis amplitudine,& generis nobilitate pra ftátes, siue obscuris orti natalib⁹, nullaq; illustri cómendatione excellétes. Nullus morté potest fugere: omnes vitalia lumina linquunt, non solùm senes, sed etiá adolescentes. Moriendum certè est,& id incertum, an ipso die. Migrant ex hac vita a- Similitudo.
dolescentes, quemadmodú cùm vis flámæ opprimitur iniecta aquæ multitudine: senes autem nulla adhibita vi, quéadmodum cùm ignis sua sponte consumptus extinguitur. Sed omnes exeút de vita,& citò aut serò dissoluuntur. Nam vt diuus asserit Paulus cap.9. ad Hebræos: Hebr.9.
Statutum est hominibus semel mori. Vt Similitudo.
stellæ quæ in Oriéte nasci vidétur ab ortu cómeantes, radijsq; micantes tendút ad occasum, vbi occultantur,& ab oculis nostris remouentur: sic mortales omnes in ortu apparétes tendút ad interitum: & quamuis illustri laude celebrati proficiscuntur ad exitum vitæ, & ad occasum ocyus aut tardius descédút, vbi ab hominum conspectu separantur. Et ita in eas oras migrant, ad quas eorú merita illos vocant. Itaque omnes conficiunt morte extremum diem vitæ. Et vt quidam ait poëta: Omnia sunt hominum tenui pédentia filo: Et subito casu quæ valuere ruunt. Quid inanius vmbra? quid inconstantius? quid imbecillius? Et tamé cum ea vita hominum comparatur. Libro.1.
Paralipomenon cap.29. sunt verba hæc: 1 Pa.29.
Dies nostri quasi vmbra. Diuinus ac regius vates psalmo.101. Dies mei, inquit, Psal.101
sicut vmbra declinauerunt: & ego sicut fœnú arui. Et psalmo.108. Sicut vmbra Psal 108
cùm declinat, ablatus sum. Non incipiéti vmbræ vitam suam comparat, sed inclinatæ, iamque in tenebras euanescenti. De huiusmodi vmbris inclinatis est illud

poëtæ:

poëtæ: Maioresq; cadunt altis de monti
Sap 2. bus vmbræ. In libro Sapientiæ cap. 2, ita scriptum legimus: Transibit vita nostra tanquã vestigium nubis, & sicut nebula dissoluetur, quæ fugata est à radijs solis. Et paulò pòst: Vmbræ enim trãsitus est
Sap 5. tempus nostrum. Et cap. 5. Transierunt omnia illa tanquam vmbra. Nihil illa fragilius, nihil fugatius. Hac ratione ductus psalmographus vitam suam fugam
Psal 55. psalmo. 55. vocauit. Quod enim nos habemus: Deus vitam meam nuntiaui tibi: potest etiam verti: Deus fugam meã nũtiaui tibi. At rectè septuaginta interpretes pro fuga transtulerunt vitam: nã nihil fugit celerius illa. Homo, vt ait Iob
Iob 14 capite quartodecimo, quasi flos egreditur, & conteritur, & fugit velut vmbra, & nunquam in eodem statu permanet. At nos huius veritatis obliti nec eam aspicimus, nec aspicere curamus. Quemadmodum qui iter facit aere nebuloso & caliginoso, nec viam retro manentem intuetur, nec subsequentem, sed illã dũtaxat, quam habet præsentem, & pedibus conculcat: sic homines obliti mortis nec exordium vitæ, nec finem eius respiciunt: illud solùm considerant, quod pedibus ac manibus attingunt. Nec præteritum, nec futurum, sed presens tãtùm illis obscura nebula obliuionis coopertis ante oculos versatur. Vt textor habens telam quam conficit, in liciatorio circumvolutã, nec videt, quod texuit, nec quod est texturus, sed illud duntaxat, vbi radius quo subtegmẽ inseritur staminni, versatur: ita ille cui excidit omnino ex animo memoria mortis, nihil videt ex vita, nisi quod adest, vbi cogitatio rerum præsentiũ reuoluitur. Nec principium intuetur, nec finem: nec diẽ natalem, nec naturę dissolutionẽ: nec ingressum in hanc vitam cum lachrymis, nec discessum ex illa cũ gemitibus. Sed vetura est mors, à qua nullis poterit diuitijs impius liberari, & tandem in ignes ęternos relegabitur. Cuidam potenti, sed impio regi dictũ est, vt refert Esaias cap. 14. Esai 14.
Corruisti in terram, qui vulnerabas gẽtes: ad infernum detraheris in profundum laci. De eo, qui opibus & delicijs affluebat, est apud Lucam cap. 16. mãdatũ: Mortuus est diues, & sepultus est in Luc 16. inferno. Si se mortis memoria præparauissent, nõ tam infelici exitu vitam terminarent. Nos imitemur grues vigilantes, quæ disponentes excubias vnum pedem habent elatum, in quo tenent lapillum: vt si fuerint correptæ somno, cadat lapillus, ad cuius sonum excitentur. Similitudo.
Ita nos ne remissè dormiamus, & arcto inertiæ somno sopiti opprimamur, excitemur ad sonitum lapidis cadentis, ad sonitum sanitatis, quæ nos deficit, ad sonitum vitæ, quæ sensim labefactatur & consumitur. Amplectamur mortis memoriam: cogitemus frequenter, esse nos ab hac caduca vita migraturos: vt ita à vitijs abstracti, & virtutibus muniti, alamus pietatem in Dei potentia & misericordia contẽplanda. Ad id nos hortatur Ecclesiasticus, cum ait cap. 7. Memorare nouissima tua, & non peccabis in ęternum. Et sancta mater ecclesia, cùm im- Eccl 7 posito cinere in frontibus nostris: Memento, inquit, homo, quia cinis es, & in cinerem reuerteris. Porrigit nobis die illo speculum veritatis, vbi nostram videamus fragilitatem. In hoc speculo vidit Esaias, quod dixit: Omnis caro foenũ, & omnis gloria eius quasi flos agri: Esai 40
Et Iacobus apostol⁹: Quę est vita vestra? Iaco. 4.

Vapor est ad modicum parens, & deinceps exterminabitur. Hac vitæ imbecillitaté, & mortis certitudiné debemus memoria complecti & sepire. Augustinus libro exhortationum: Nihil, inquit, sic reuocat à peccato, quàm frequens mortis meditatio. Hieronymus in epistola ad Cyprianum: Memento mortis tuæ, & nō peccabis: qui enim se quotidie recordatur esse moriturum, contemnit præsentia, & ad futura festinat. Gregorius libro. 12. Moralium: Perfecta vita est mortis meditatio, quam dum iusti solicitè peragunt, culparū laqueos euadunt. Bernardus in quodam sermone: Miser homo quare omni hora te non disponis? Cogita te iam mortuum, quem scis necessitate moriturum. Seneca in epist. 25. Nihil æque tibi proficiet ad temperantiam omniū rerum, quàm frequens cogitatio breuis æui, & huius incerti. Quicquid facies, respice ad morté. Vt pauo vanitate elatus ob plumarū pulchritudiné, quibus conficit gyrū, si ad turpes pedes respiciat, statim deponit ambitum illū: sic mortales diuitiarum affluentia, aut generis nobilitate, aut corporis pulchritudine, aut dominatus potentia, aut famulorum abundantia inflati, intueantur pedum vilitatem, considerent mortem, respiciant ad finem: & ita deponent vanitatis gyrum: atque superbiam, fastidium, & arrogantiam relinquent. Seuerus imperator vrnam sibi præparauit: in qua mortuus sepeliretur. Cúmque eam ad se perferri iuberet fixis oculis in illa, eam manibus contrectans dixit: Tu eum capies, quem totus orbis terrarum capere nunquam potuit. Ita hoc narrant Dion Nicæus, & Xiphilinus in vita eius. Interrogatus Musonius quis præclarè posset extremum diem terminare? respondit. Qui semper postremum vitæ diem sibi instare proposuerit. Author est Maximus sermone. 36. Antiphanes authore Stobæo, dicere solebat, esse mortalia ab hominibus memoria repetenda, quádoquidé omnes sunt à vita discessuri. Nemo enim est, qui possit morté vitare. Hoc intelligés Socrates cuidá qui ei dixit: Athenié ses te morte afficiendū decreuerūt, respōdit: Et eos ante natura: vt refert in sermonibus Maximus. Cùm imperator Constantinus cuidam Persarum principi Romæ magnitudinem, magnificentiam, & celebritatem ostenderet, ab eóque peteret, quid de illa sentiret, ait Fulgosus libro septimo eum respondisse: Etiam Romæ, sicut cæteris orbis terrarum locis homines moriuntur. Hac breui responsione voluit hominum imbecillitatem fragilitatémque significare, nullúmque locum esse in hoc seculo, vbi mortales possent morté fugere, quæ propter incertos casus quotidie imminet: & propter vitæ breuitaté nunquā longè potest abesse. Id mente percipiebat Iob capite. 30. cùm ad Deum has voces emitteret: Scio, quòd morti trades me, vbi constituta est domus omni viuenti. Nihil certius morte, nihil incertius est illa. Ideo dicebat cœlestis magister Christus Deus noster apud Matt. 25. Vigilate itaque, quia nescitis diem, nec horam. Sed quemadmodum flores salutares suauem odorem redolentes, cùm non possint ob imbecillitatem diu manere, extillati durant in liquore suo: sic vitæ humanæ cùm sint fluxæ & inconstantes, eámq; ob causam nō possint secundùm naturæ cursum diu permanere, durant post mortem liquore vir-

Marginalia: August. — Hieron. — Gregor. — Bernar. — Seneca. — Similitudo. — Dion. — Xiphili. — Maxim. — Stobæ. — Maxim. — Fulgos. — Iob 30. — Matt. 25 — Similitudo.

re vir-

re virtutum, nominis claritate, rerum præclarè gestarũ memoria. Quare mortem in memoria habeamus: mundi diuitias, & cætera quæ deceptis mortalibus illustria videntur, parua ducamus, & ad diuinum numen, ad sedes mentiũ beatarum toto pectore aspiremus. Quid profuit Alexandro eius potentia? quid fallax mundi gloria? quid hominum opinio vanitatum plerunque ac vitiorũ laudatrix? Narrat diuus Antoninus quarta parte summæ theologiæ, fuisse memoriæ proditum, conuenisse quosdam philosophos mortuo Alexandro, quendáq; dixisse: Hic qui terram heri cõculcabat, hodie ab ea conculcatur. Heri possidebat eam: nunc possidetur ab illa. Heri non sufficiebat ei totus mundus: nunc sufficiunt ei quatuor vlnæ terræ. In morte Alexãdri variant historici: nam nonnulli aiũt, eum postquàm summũ imperiũ, & admirabilẽ nominis splendorem adeptus est, fuisse tãto, tàmq; acerbo dolore confectum, vt rueret ad interitũ voluntarium, mortémque sibi ferro consisceret. Iustinus libro. 12. ait eum accepto poculo in cõuiuio repẽte veluti telo confixum ingemuisse, tantò dolore fuisse cruciatum, vt gladiũ posceret in remediũ: sed fuisse vi veneni extinctũ: authorem autem insidiarum Antipatrum extitisse. Multi ex illis qui aiunt, fuisse ei veneno vitã ereptam, asserunt fuisse ex aquis Stygijs potionem illam, magna, vt Plinius inquit, infamia Aristotelis excogitatã. Solinus capite quartodecimo monimentis consignauit, fuisse Alexandrũ vinolentia oppressum, & extinctũ. Qui alios superauit, fuit, vt ille ait, à vino superatus, vique ebrietatis morte deletus. Fuisse autem Alexandrum vinolentum

Antoni.

Iustinus

Plinius. Aristot. Solinus.

asserit Athenæus capite vndecimo libri decimi. Plutarchus has & alias opiniones de eius interitu affert in eius vita, quam grauiter & eleganter literis mandauit. Cecidit itaque Alexander ille, qui solus totum terrarum orbem terrebat: & fuit in medio potentiæ suæ miserè consumptus, vt hoc loco ait Daniel.

Athen. Plutarc.

¶ *Et orta sunt quatuor cornua subter illud.* Hoc est, mortuo Alexandro orti sunt loco eius quatuor reges: Ptolemæus, qui tenuit AEgyptum, Philippus, qui obtinuit Macedoniã, Seleucus, qui occupauit Syriã, & Chaldæã, & nonnulla regna Orientis, Antigonus, qui regnauit in Asia. Inter hos quatuor reges diuisum fuit imperium Alexãdri per quatuor ventos cœli, hoc est per quatuor mundi partes, vnde perflant quatuor præcipui venti.

¶ *De vno autem ex eis.* Id est, de Seleuco rege Syriæ egressum est cornu modicũ: hoc est Antiochus Epiphanes, qui in principio exiguã habuit potestatẽ. Et hoc cornu factũ est grãde: quia hic Antiochus cùm esset Romæ obses, exiuit ex vrbe, & inscio senatu arripuit imperium Syriæ: & appellatus est Epiphanis, hoc est illustris. Ac intulit bellũ Ptolemæo AEgyptiorũ regi, quem superauit. Lege primum caput libri. 1. Machabæorũ, vbi hæc, & alia reperies ad huius loci Danielis intelligẽtiam conducentia. De hoc Antiocho ait ita Athenæus capite duodecimo libri decimi. Antiochus rex qui vocatus fuit illustris, erat bibax: qui obses fuit apud Romanos, vt Ptolemæus Euergetes libro primo & quinto commentari rum narrat. Polybius eum insanũ appellat libro historiarũ. 26. non autẽ illustrẽ: erat enim illustris nomine, factis autem minimè.

1. Mac. 1.

Athen.

Ptolem.

Polybi.

¶ *Contra Meridiẽ.* Hoc est, cõtra AEgyptum,

ptum, quæ est quodammodo ad Meridiem respectu Syriæ. Et contra Orientem, hoc est contra Persidem. Et contra fortitudinem, hoc est, contra Hierosolymam, vbi Deus qui est ipsa fortitudo colebatur. Vel contra Dei populum, qui in ipso Deo fortis erat.

¶ *Et magnificatum est vsque ad fortitudinem cœli.* Id est, & creuit hoc cornu, creuit robur ac potentia Antiochi contra filios Israëlis, qui cœlesti fortitudine muniti soliti erant pugnare, & olim angelorum vallabantur custodia. Quam ob causam hoc loco fortitudo cœli, & stellę vocātur. Poteris rectè per fortitudinem cœli exercitum cœli interpretari. Vt sit sensus: Comparauit copias, quas duxit

Theod. contra pios Israëlitas, qui colunt Deum cœli, quare exercitus cœli dicūtur. Theodotio habet: Vsque ad militiam cœli. Quod in idem recidit.

¶ *Eiecit de fortitudine, & de stellis.* Prostrauit multos ex Iudæis, de quibus victoriam reportauit. Per stellas intelligit sanctiores, aut duces, aut sacerdotes, aut insigniore sapientia præstantes, in medio tenebrarum nitore ac splendore literarum fulgentes. Idem enim Daniel ca-

Infra.12. pit. 12. Qui, inquit, ad iustitiam erudiūt multos, quasi stellæ in perpetuas ęternitates. Vel per exercitum cœli intelligit stellas, quæ in cœlo sunt instar exercitus in castris. Volens Daniel explicare quid per exercitum cœli intelligeret, adiecit: & de stellis. Ac si diceręt. Prostrauit de fortitudine cœli, hoc est de stellis. Et ita accipitur particula, &, pro id est. Colliges ex hoc loco, Iudæos illius temporis fide munitos vocari stellas: cum quibus

Deut.1. Moses capite. 1. Deuteronomij eos comparauit.

¶ *Et vsque ad principem fortitudinis.* Erexit se etiā cōtra Deū, qui est princeps fortissimus: & princeps Hierosolymæ, quę paulò antè appellata est fortitudo: & princeps ac dux Israëlitici populi. Nam tanta superbia & insolentia elatus est Antiochus, vt sanctum Dei templum pollueret, ipsúmque Deum execrationibus ac maledictis lacesseret, vt libri Macha- 1.Mac.1.
bæorum memoriæ prodiderunt. Poteris per principem fortitudinis ducē exercitus intelligere, aut summum Iudęorū sacerdotem. Quidam per illum intelligunt Iudam Machabæum, qui fuit illu- 1.Mac.2. & 3.
stris Iudæorum dux.

¶ *Ab eo tulit iuge sacrificium.* Antiochus adeò summum Iudęorum sacerdotem, ipsosque Iudæos afflixit, vt cogerentur 1.Mac.1.
intermittere sacrificia. Iuge sacrificium vocat omnes cerimonias & immolationes, quæ fiebāt quotidie manè ac vespere. Ordo est: tulit ab eo, hoc est à principe fortitudinis perenne sacrificiū. Alij legunt: Ab eo ablatum est: hoc est ab Antiocho. Alij verò: Vt per illum iuge sacrificium tolleretur.

¶ *Deiecit locum sanctificationis eius.* Id est violauit templum Dei. Posuit enim in il- 1.Mac.1.
lo imaginem Iouis: & multis illud impuritatibus contaminauit, ita Deo propter peccata populi permittente. Templum Dei in sancta scriptura appellatur locus sanctificationis, sanctum, sanctuarium, domus Dei, torcular, domus orationis, ariel, atria domini, ædificium domus Domini. Sed per illud adumbrabatur ecclesia, quæ appellatur in literis diuinis templum, Sion, Hierosolyma, columba, sponsa, amica, luna, sagena, ciuitas gentium robustarum, speciosa, cœlum, columna & firmamentum veritatis, ta-

tis,tabernaculum,mons sanctitatis,ciuitas regis,domus Iacob,vinea electa, regnum Dei,aurora,ciuitas Dei, domus Dei,mater,fons saluatoris, fons Israël, tota pulchra, solium Dauid, Ierusalem noua. In ea est iuge sacrificium, hoc est sanctum eucharistiæ sacramentũ, quod sceleratus Antiochus,id est impius OEcolampadius abstulit à multis Germaniæ ecclesijs:quem in hoc nefario sacrilegio, & horribili impietate secutus est flagitiosus Zuinglius:& postea pestilens Caluinus,duo vasa iniquitatis bellantia: quos infiniti alij huiusmodi hæretici sunt secuti,qui se ab ecclesia sancta catholica separarunt, & synagogæ Satanæ hæresum,impietatum, & maleficiorum plenissimæ dediderunt. Aiunt blasphemi illi in hostia consecrata non esse corpus Christi, nec sanguinē in calice. At Christi euangelium asserit contrarium:diuus
Mat 26. enim Matthæus cap.26.euangelij ita ait: Cœnantibus autem eis,accepit Iesus panem, & benedixit,ac fregit,deditq; discipulis suis,& ait:Accipite,& comedite: Hoc est corpus meum.Et accipiens calicem gratias egit, & dedit illis dicens: Bibite ex hoc omnes: hic enim sanguis meus noui testamēti,qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Apertissimè Christus dixit:Hoc est corpus meum:& hic est sanguis meus.Quibus verbis poterat hoc clarius & distinctius explicare? Idem aiunt Marcus ca-
Mar.14. pite.14.& Lucas.22. Ioannes etiam ca-
Luc 22. pite.6.ait dixisse Christum:Panis quem
Ioan.6. ego dabo,caro mea est pro mundi vita. Et paulò pòst:Caro mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus.Vbi obseruanda est particula,verè.Est enim in hostia cõsecrata Christi corpus verè,nõ figuratè: realiter, non per similitudinē. Diuus Paulus capite.12. epistolæ prioris 1 Cor.10
ad Corinthios: Dominus Iesus, inquit, accepit panem,& gratias agens fregit, & dixit: Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur. Hoc facite in meam commemorationem. Similiter & calicem,postquam cœnauit dicens: Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine. Quibus verbis apostolus clarissimè verissimè & asseuerantissimè affirmat,oblatum fuisse apostolis verū Christi corpus,& verum eius sanguinem: ac datam fuisse apostolis potestatem conficiendi sanctum hoc sacramentũ. Huc accedit consensus totius ecclesiæ catholicæ: multa vniuersalia concilia, omnes antiqui patres sapientia & sanctitate admirandi:omnis cœtus catholicorum doctorum:& potētissima miracula in hoc sanctissimo sacramento diuinitus ostēsa. At hæretici negligunt ecclesiam, & Dei miracula clarissima. Superbia inflati contemnunt theologos catholicos doctrinæ ac virtutis ornamentis excultos: nec solùm in recentiores literarum eruditione insignes,& religione præstātes, sed etiam in antiquos patres sanctitate conspiciendos,singulari morum grauitate,eximiaque doctrinæ gloria florentes inuehuntur. Negligunt sancta vniuersalia concilia in Spiritu Sancto congregata,contemnunt sacros canones, & sancta summorum pontificum decreta: lacerant & deprauant sanctam scripturam,corrumpunt sanctum Christi euangelium,conculcant diuum Paulum apostolum,eiusque cœlestem adulterant doctrinam:violant Iesu Christi Dei nostri sacramenta:antiquissima dogmata à tēpore apostolorum in ecclesia catholica

matre nostra introducta, instituta, & perpetuò seruata despiciunt. Euertunt templa Deo dicata: corrũpunt virgines Deo sacratas, polluũt se infinitis sceleribus: conantur euertere ecclesiam, & vocant se ecclesiæ reformatores. Quid plura? Peruertũt sanctum Christi euangelium: nihil est illis antiquius, quàm illud corrũpere, & de medio tollere: & non pudet eos se euangelicos appellare: cùm nihil minus quàm euangeliũ obseruent. Euertunt euangelium: & vocant se euangelicos. Ad id furoris diabolici venerunt, vt infinitos viros pietate ac religione præcellentes interficerent, ea sola de causa quòd iuxta sanctum Iesu Christi euãgelium, & veram sanctæ Romanæ ecclesiæ doctrinam in fide catholica admirabili constantia muniti permanerẽt. Quo iure ô Lutherani, ô Zuinglijstæ, ô Caluinistę, qua lege, qua ratione homines pios interficitis, eósq; ad interitũ crudelissimũ vocatis? Quare obedientiã regibus & pontificibus ex iure diuino debitam relinquitis? Quare omnia diuina & humana iura repudiatis? Quare venerandos sacerdotes in ecclesijs, inter ipsas Christi aras interficitis? O cœlũ, ô terram! O impia hæreticorum facinora! Quid dicam? Quò me vertã? Te lachrimis, vocibus, & gemitibus oro Christe sancte, te ex intimo pectore precor & obtestor, vt hæreticos tenebris coopertos splendore tuæ misericordiæ & sapiẽtiæ illustres: vt repudiatis erroribus suis intelligãt verũ tuũ euangeliũ, & seruẽt illud, & ad ecclesiam sanctam Romanam vniuersalem reuocentur: & ad te ipsum toto pectore cõuertantur. Et ita desinent impium imitari Antiochũ, qui perenne sacrificium impedire conabatur.

¶ *Propter peccata*. Nimirum populi Israëlitici. Perpende, peccata populi in causa esse, vt Deus permittat eccles'ã calamitatibus & persecutionibus affici, & iuge sacrificium intermitti.

¶ *Et prosternetur veritas in terra*. Id est, & decidet in terram verus Dei cultus tẽpore Antiochi. Poteris per veritatem viros veritatis amatores intelligere. Vel Dei legem veritatis plenissimam. Vel veritatem in verbis, fidémq; in promissis. Erat tũc veritas veluti demersa: fraudibus omnia tenebantur à plerisq;: cuncta ferè erant tenebris circunfusa. Ac vt verbis vtar Esaiæ cap. 59. Corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi. Poteris per veritatem intelligere iustitiam: nam Theodotio habet: Et proiecta est in terram iustitia. Accipi autem veritatem pro iustitia indicat versiculus ille psalmi. 24. Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas. Et illud psalmi. 39. Misericordia tua & veritas tua semper susceperunt me. Et illud etiam psal. 90. Scuto circundabit te veritas eius. Hoc est, seruabit te vndique Deus iustitia sua fideli, si ad illum confugeris, eique totũ te commiseris. Eius iustitia erit clypeus, quo vndique protegaris. Scutum mundi protegit ex vna tantùm parte: at scutum diuinæ iustitiæ circuit, & ex omni parte seruat & protegit. Accipitur quoq; veritas pro iustitia capite. 20. Prouerbiorum: Misericordia & veritas custodiunt regem.

Esai 59. Theod. Psal. 24. Psal. 39. Psal. 90. Prou. 20

¶ *Et faciet & prosperabitur*. Hoc est, hec omnia mala faciet Antiochus: & prosperè res illi succedent. Rebus vtetur secundis, & ad voluntatem fluentibus. Aspicis hoc loco, impios aliquãdo propter aliorum peccata rerum prosperarum in

hac

hac vita potiri. Antiochus ingressus Dei templum illud violauit, & abstulit ab eo candelabrum luminis, vt primo capite li-
1.Mac.1. bri primi Machabæorum scriptum legimus, & incolumis euasit. Poteris in ea intelligendi ratione, quam theologi moralem vocant, ad motus animi moderãdos, & in gyrum rationis ducendos, hũc locum explanare. Per Antiochum impium tyrannum, qui ingressus in templum rapuit secũ lumina, poteris amorem proprium intelligere, quo quis se amat intemperanter. Hic enim tyrãnus cùm ingreditur in cor nostrum, contaminat illud, aufert ab eo lucem, illudq́; ornamentis spoliat. Et ita manet cor nostrum tenebris coopertum, & inquinatum. Quod templum sit illud, indicat diuus Paulus capit. 3. epistolæ prioris ad
1.Cor.3. Corinthios, cùm ait: Nescitis, quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat
1.Cor.6. in vobis? Et cap. 6. superioris: Vos estis templum Dei viui. Amor proprius nos tetris tenebris obscurat: & cordi nostro caliginem offundit. Cùm enim ingreditur in nos, eripit nobis candelabrum lũminis, hoc est cognitionẽ nostri, nosq́ue crassis tenebris circunfusos relinquit.
Rom.1. Euanuerunt, inquit apostolus. 1. ad Romanos, in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum. Et. 4. ad
Ephes.4 Ephesios: Tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam, quæ est in illis propter cæcitatem cordis ipsorum. Hæc cæcitas prouenit ex amore proprio, à quo multa dimanant maleficia. In epistola posteriore ad Timotheum capit. 3. ait diuus
2.Tim.3 Paulus: Erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, &c. Cùm dixit fore homines proprio amore incensos, statim multitudinem scelerum nominauit ab eo exeuntium: quibus homines seipsos inordinatè amantes contaminantur. Appellatur hic nimius ac proprius amor philautia, quæ est fundamentum omnium vitiorũ. Vt Similitudo.
ex puncto quod centrum vocant, exeũt lineæ ad extremitatem: sic ex philautia in sphæra vitæ nostræ dimanant lineæ flagitiorum ad exitij nostri circunferentiam. Quare danda opera est, ne Antiochum nefarium tyrãnum, hoc est, amorem proprium inordinatum in templũ animi nostri ingredi sinamus, ne luce, cognitione nostri, cæterisque bonis spoliemur.

¶ *Et audiui vnum de sanctis loquentem.* Audiui interno auditu vnum de sanctis angelis loquentem: & alterum angelum inferiorem, qui ab hoc angelo loquente quærebat, quanto tempore duratura esset tyrannis Antiochi in Iudæos. Ostendit hic locus angelos superiores interrogari ab inferioribus, eosq́; illustrare. Idẽ colligitur ex Zacharia dicente cap. 2. Ecce angelus qui loquebatur in me, egrediebatur: & angelus alius egrediebatur in occursum eius. Et dixit ad eum: Curre, loquere ad puerum istũ, dicẽs: Absq́; Zach.2.
muro habitabitur Ierusalem. Id docet multis verbis diuus Dionysius Areopagita in libris de cœlesti hierarchia, quẽ Dionys.
non solùm theologi, sed magni etiam philosophi sequũtur. Asserunt enim inferiores intelligentias vultus suos in lumina superiorum intelligentiarum cõijcere, ab illisque illuminari. Deus enim reducere ad se solet media per prima, & vltima per media.

¶ *Et dixit vnus sanctus alteri, nescio cui.* Id est, & interrogauit alter angelus inferior

ferior angelum illum eximium, quẽ ego nescio: cuius nomen non est mihi perspectum. Interrogauit inquam, quo vsq; visio, id est lex diuinitus ostensa, & perenne sacrificium intermitterentur: & quandiu duraret peccatum desolationis & violationis, quæ facta est in templo: & quanto tempore sanctuarium, hoc est tẽplum ipsum, & fortitudo, hoc est Hierosolyma, vel exercitus Iudæorum cõculcarentur. Potest totum hoc ita etiam explanari: Quæsiuit inferior angelus à superiore, quo vsque esset intermittenda visio, hoc est vaticinatio: & duratura esset sacrificij cessatio: & quando delendũ esset peccatum, propter quod tollitur sacrificium, & templum, exercitusq; Dei conculcantur. Oratio est imperfecta magnam habens vim ad affectum exprimendum: loquitur enim angelus more eorum, qui anguntur dolore, qui solent sermones imperfectos proferre. Ita Dauid cùm teneretur ardẽte desiderio adeundi ad templum Dei, à quo ob Saulis impietatem abesse cogebatur, eamque ob causam dolore premeretur, has vo-
Psal.83. ces emisit: Etenim passer inuenit sibi domum, & turtur nidum, vbi ponat pullos suos. Altaria tua domine virtutum, rex meus, & Deus meus. Ac si diceret: Inueniunt aues locũ, vbi cubilia sibi nidosque construant ac fingant, vt possint cũ pullis suis conquiescere: at ego ad aras tuas, in quibus acquiesco, domine exercituũ rex meus & Deus meus: Subaudi, adire nõ possum. Non perfecit orationem ob dolorem & singultus: nã animi affectio verba solet interrumpere. Eodem modo
Luc.19. dominus Iesus apud Lucam. 19. videns ingratam Hierosolymã profusis lachrymis dixit: Quia si cognouisses & tu: & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi: nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis. Figura est aposiopesis, quam Latini reticentiã vocant: cùm inter nos ea supprimimus, quæ dicturi videbamur.

¶ *Et dixit ei: vsque ad vesperam & mane.* Respõsio est angeli superioris ad alterum angelum. Quidam codices habent: Et dixit mihi: vt sermo superioris angeli ad Danielem referatur. Vesperã & manè vocat diem naturalem, qui nocte cõstat & die. Ita intelligitur illud Genesis cap. 1. Factumque est vespere & manè dies vnus. Hoc est, & ita transactus est dies primus. Gene. 1. Per vesperam intelligitur nox, per manè verò dies. Aliquando tamen per vesperam intelligitur spatium illud, quod est inter solis occasum & noctem, quod appellatur crepusculum: vt Exodi. 12. Immolabit eum vniuersa multitudo filiorum Israël ad vesperam. Exod. 12. Pro quo nonnulli vertunt ex Hebræo: admistiones, nimirum diei & noctis: idẽ enim vocabulum vesperã significat & mistionem. At hoc Danielis loco per vesperã & manè dies naturalis designatur. Vel vsque ad vesperam & manè: hoc est secundùm noctium dierumque successionem. Potest hoc ita etiam verti: A vespere ad manè: id est à dolore ad lætitiam.

¶ *Dies duo millia trecenti.* Bismille tercenti dies efficiunt annos sex, menses tres, dies viginti. Hoc temporẽ dixit ei angelus duraturam Iudæorum calamitatem sub Antiocho, & tẽpli violationem, ac iugis sacrificij intermissionem, & commemoratam vastitatem. Et ita euenit reipsa. Et quia quilibet horũ dierum est naturalis, continens diem artificialem & noctem, dixerat: Vsque ad vesperam & manè: & adiecit statim: Dies duo

1.Mac.1. & 4. Ioseph. duo millia trecenti. Lege Machabæorũ libros, & historiam Iosephi, & inuenies cẽtesimo quadragesimotertio anno à Seleuco, qui primus regnauit in Assyria post Alexandrum, ingressum fuisse Antiochum Hierosolymam, & vniuersa vastasse: reuersumque anno tertio statuisse in templo statuam Iouis; quæ vsque ad Iudam Machabæum ibi permansit. Bis ingressus est Antiochus Hierosolymã: primo ingressu vastauit vrbem, & spoliauit templum, secundo verò posuit in templo statuam Iouis, quæ ibi tres annos permansit. Et ita spatium sex annorum non refertur ad collocationem statuæ, sed ad vrbis vastitatem, templique spoliationem. Porrò in historia ecclesiastica scriptum legimus, à primo ingressu Antiochi in sanctam ciuitatem, vsque ad templi mundationem per Iudã Machabæum per successionem diei ac noctis interfluxisse annos sex, menses tres, dies viginti: Quod cum Daniele omnino concordat. Admirabilis profectò est hæc Danielis vaticinatio, quæ non solùm annos, sed menses, & dies apertissimè continet & numerat. Tam dilucidè ac perspicuè hoc prædixit, vt auderet Porphy. impius Porphyrius asserere, commentitiam esse totam hanc vaticinationẽ. Nõ intellexit sacrilegus præuidisse diuinum vatem hæc omnia animi oculis diuino lumine illustratis: potuisseque dicere cũ Psal.50. Dauide: Incerta & occulta sapientię tuæ manifestasti mihi.

¶ *Et mundabitur sanctuarium*. Hoc est, & Iudas Machabæus templum perpurgabit. Quemadmodum facta fuerit perpurgatio hæc, est literis mandatum li- 1.Mac 4 bro. 1. Machabæorum capite quartò.

¶ *Factum est autem, cùm viderẽ ego Daniel visionem.* Id est, dum autẽ ego Daniel hoc intuerer, & in visionem hanc animum intẽderem, nihil erat mihi magis in optatis, quàm eius intelligentiam & interpretationẽ distinctè ac planè cognoscere: nondum enim perspicuè singula animo percipiebam. Ac cùm huius rei intelligentiam quærerem, ecce stetit in cõspectu meo quasi species viri: non vir, sed angelus quidã in figurã & imagine viri. Fuit autem hic angelus iuxta virorum sapientium sententiã Michael: qui interiori cõspectui Danielis per imaginariam formam apparuit.

¶ *Et audiui vocẽ viri inter Vlai.* Et aurib' internis percepi vocem angeli, qui erat inter Vlai, id est, inter portam ita appellatam. Vel inter paludem & portã. Vel in medio fluminis Eulæi. Hæc omnia, vt ostendimus, possunt huic nomini accommodari. Hic autem angelus Michael dixit angelo Gabrieli: Gabriel fac intelligere istum, visionem. Hoc est, doce hunc Danielem visionem hãc. Quidam codices habẽt, istam visionem: sed correctiores habent, istum, vt referatur ad Danielem. Et ita est in Græco, & in in Hebræo. Erat Michael princeps synagogæ Iudæorum: ideo ad eorum vtilitatem & consolationem dabat operã, vt diuinus vates à Gabriele instrueretur.

¶ *Et venit.* Nimirum Gabriel ad visionem mihi explanandam: & accessit prope locum, vbi ego stabam: eoque accedente ego territus procidi in faciẽ meã. Existimo non timore alicuius mali in terram lapsum fuisse Danielem, sed ob reuerentiam erga illos spiritus beatos: & ob visionis & illuminationis excellitatem, magnamq; animi attentionem. Cùm enim intendimur ad vnum, debilitamur

litamur ad alterum. Ex quo efficitur, vt ad contemplationem magnoperè intéti semoueamur à corpore: corpus autem ab animo semotum atq; relictum ruit,
Infr.10. & prolabitur. Infrà enim ait idem Daniel cap. 10. Vidi visionem grandé hanc, & nõ remansit in me fortitudo: sed species mea immutata est in me, & emar-
Esai 21. cui: nec habui quicquam virium. Et Esaias cap. 21. Corrui, inquit, cùm audirem: cõturbatus sum, cùm viderem. Illud est aduertendum, non cecidisse Danielem retrorsum, sed in faciem suam. Ideo ait hîc: Corrui in faciem meam. Iusti enim à fronte cadere dicuntur, impij autem à tergo: nam qui decidunt ante faciē, vident locum ruinæ, possuntque se facilè erigere, & manibus adiuuare: non autē qui retrorsum ruunt. Abraham viso do-
Gene.17 mino, vt dictum est capite Genes. 17. bis cecidit in faciem suam. Considerata imbecillitate propria, & diuini numinis prę stantia cecidit pronus ante oculos suos, diuino splẽdore perterritus. Moses cum
Num.14 Aarone, vt ipse cap. 14. Numerorũ scriptum reliquit, in terram proni cecide-
Iosue 5. runt. Iosue etiam procidit in faciem suā,
2.Par.20 vt liber eius cap. 5. testatur. In libro. 2. Paralipomenon cap. 20. est monimentis cõsignatum, regem Iosaphat ciuesque Hierosolymæ corruisse à fronte in terram
Ezech.2 coram domino, eumque coluisse. Ezechiel cap. 2. Vidi, inquit, & cecidi in faciē meam. At de impio illo & ingrato populo Iudaico qui Christum Deum nostrum ad cædem crudelissimam vocauit, sub nomine ascensoris equi ait ita Ia
Gen.49 cob capite Genesis. 49. Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita, mordens vngulas equi, vt cadat ascensor eius retro. Per Dan intelligitur Samson: & per illũ Christus, ad cuius vocem ascẽsores equi hoc est, Iudæi in honore constituti retro ceciderunt. Poteris per ascensores equi in sensu historico & germano Philisteos illos intelligere, quos Samson deiecit, & prostrauit. Est enim perspicuum fuisse Sãsonem ex tribu Dan. Heli cui Deus per Samuelem exitium fuerat minatus, 1 Reg.4.
quod in nefarios filios suos non, vt æquũ erat, animaduerteret, nec debita seueritate à flagitijs separaret, cecidit retro: & fractis ceruicibus extremum vitæ edidit spiritum. De impijs diuinam vaticinationem contemnentibus ait capite. 28. Esaias: Vt vadant: & cadant retrorsum, Esai.28.
& conterantur, & illaqueentur, & capiãtur. Et sacrilegi illi qui crudeles manus in Christum iniecerunt, illumque innocentissimum agnum per summum scelus alligarunt, vt diuus ait Ioannes capite. 18. euangelij, abierunt retrorsum, & Ioan.18.
ceciderũt in terrā. Audita blanda ac sua ui Christi voce feri homines, & immanitate barbari fuerunt percussi, perterriti, & à tergo prostrati. Aspicis igitur viros pios qui se iustitia muniunt, si ruũt, à fronte ruere: impios autem à tergo.

¶ *Intellige fili hominis.* Ne cœlestium spirituum visione, tantarumque rerum illustratione superbiret, & sanctitatis opinione inflatus se ferret in sublime, quin potius humanam fragilitatem in memoriam reuocaret, filius hominis vocatur. In diuinis enim literis idem est filius hominis ac verus homo, imbecillus, & laboribus expositus. Eam ob causam Christus Deus noster cùm excelsa ac diuina haberet nomina, se in euangelio filium hominis sæpenumero appellabat: vt nobis humilitatis exemplum præberet, & hac nomenclatione nos à vanorum titulorum

lorum cupiditate & ambitione separa-
Matt 8 ret. Ideo dicebat apud Matthæũ.8. Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos: filius autem hominis nõ habet; vbi
Matt 16 caput suum reclinet. Et cap. 16. Quem dicunt homines esse filium hominis? Et
Matt 20 vigesimo: Filius hominis tradetur prin-
Mar 13 cipibus sacerdotum. Et apud Marcũ. 13. Tunc videbunt filium hominis venien-
Luc 9. tem in nubibus. Et apud Lucam. 9. Filius hominis non venit perdere. Et multis alijs in locis se filium hominis appellauit, vt nos ad veram animi demißionẽ
Similitu-do. moueret. Vt auis ad ascendendum valde, priusquàm volet, se abijcit & demittit, vt maiore conatu feratur in sublime: sic debemus demittere nos ipsos, & inclinare, ac submißius gerere: vt maiore impetu ad excelsum cœlum ascendamus. Nam vt Christus ait dominus no-
Luc 14. ster apud Lucam. 14. Qui se humiliat, exaltabitur. Cùm ad cœlum penetrare sine veris virtutibus nullo modo valeamus, veras autem virtutes habere sine humilitate non poßimus, apertè cõcluditur, sine humilitate non esse nobis adi-
Similitu-do. tum ad sedes æternas reseratum. Quemadmodum ramus arboris in trunco habet viriditatem, sectus autem & auulsus arescit: sic virtus in stipite, hoc est in humilitate, quæ est arboris vitæ Christianæ truncus, permanet, & virescit: at ab humilitate disiũcta & diuisa vires amittit, & consumitur. Nunc verò quod sine animi dolore dici non potest, sunt multi, qui non solùm humilitatem non habent, sed etiam superbia gloriantur. Videbis enim multos, qui superbiam tanquam regium diadema illustremq; coronã in capite imponunt. Illud psal. 72.
Psal 72. Ideo tenuit eos superbia; potest verti ex Hebræo: Ideo coronauit eos superbia. Et ita trãstulit Xantes Pagnin. Cùm Esaias Xantes.
in superbos Iudæos inueheretur cap. 28. Esai 28.
Væ, inquit, coronæ superbiæ. Pro quo Septuaginta habent: Væ coronæ iniuriæ. Sunt nanque superbi & insolẽtes homines propensi ad iniuriam in alios inferẽdam. Deus ornat vnumquenque suorũ gloria & honore, iuxta illud psal. 8. Glo- Psal 8.
ria & honore coronasti eum: mundus verò suos arrogantia & superbia. Nolũt illud perspicere, quod ait Ecclesiasticus: Eccle. 10
Quid superbis terra & cinis? Nec illa Dei verba tertij capitis Genesis: Puluis Gen c. 3.
es, & in puluerem reuerteris. Verba illa secundi capitis Genesis: Formauit igitur Gen c. 2.
dominus Deus hominem de limo terræ: poßũt verti ex Hebræo: formauit igitur dominus Deus hominem puluerẽ de terra. Et ita habet paraphrasis Chaldaica. Vbi vides, hominem esse puluerẽ terræ: eamque ob causam debere superbiam, elationem, & fastidium vitare. Id volens angelus docere Danielem, eum filium hominis hoc loco vocauit. Qua de re ea poteris videre, quę in nostris in Ezechielem commentarijs disseruimus, verba illa secundi capitis explananates: Fili hominis sta super pedes tuos.

¶ *Quoniam in tẽpore finis cõplebitur visio.* Hoc est, quia explebitur hoc visum, quãdo finiti fuerint duo illi mille & trecenti dies, quorũ paulò antè facta fuit mẽtio. Potest hoc ita explanari. Complebitur hæc visio non statim, sed tempore longo quidem, nihilominus tamẽ finiendo. Expleto definito tempore finẽ habebit hęc sub Antiocho calamitas, cui succedet felicitas. Vnde quidam codices ad marginem habent: Ad tempus finis erit visionis. Potest etiã ita verti: Quoniam

niam in temporis fine complebitur visio. Id est, durabit Antiochi tyrannis in Iudæos sex annis, & tribus mensibus, & viginti diebus: & in fine huius temporis cessabit calamitas, & succedet prosperitas. Quidam hoc referunt ad extremũ iudicium in fine mundi: & per hunc tyrannum intelligunt Antichristum etiã in sensu literali. Non est inconueniens vnum eundemque locum duos habere

Iere.31. sensus literales. Illa Ieremiæ vaticinatio: Vox in excelso audita est: ploratus & vlulatus: Rachel plorãs filios suos: intelligitur de lachrymis & lamentis matronarum Iuda & Beniamin, cùm viderent filios suos duci in Chaldæam: ni-

Matt.2. hilominus tamen eam diuus Matthæus iuxta alterius intelligentię veritatem, ad interfectionem transtulit innocentium: & per Rachelem quæ sepulta est in agro Bethlehẽ, mulieres intelligit Bethlehemiticas interitum filiorum suorum infantiũ deplorantes. Et vterque sensus est verissimus & literalis. Id quod de Chri-

Esai.53. sto vaticinatus est Esaias capite.53. Verè

Matt.8. langores nostros ipse tulit: diuus Matthæus cap.8. ad corporum ægrotationes eorum transfert, quos Christus sanabat, à quibus morbos depellebat: Diu⁹ autẽ

1.Pet.2. Petrus cap.2. epistolæ suæ primæ, de peccatis nostris interpretatur. Et vterq; sensum literalẽ verè & mirabiliter expressit. Multa præterea huiusmodi in diuinis literis multos habent sensus, non solùm mysticos, sed etiam historicos & literales.

❧ *Cúmque loqueretur ad me collapsus sum pronus in terram. Et tetigit me, & statuit me in gradu meo: dixitq́ mihi: ego ostendam tibi, quæ futura sunt in nouissimo maledictionis: quoniam habet tempus finem suũ. Aries*

F

quem vidisti habere cornua, rex Medorum est atque Persarum. Porrò hircus caprarum rex Græcorum est. Et cornu grãde quod erat inter oculos eius, ipse est rex primus. Quòd autem fracto illo surrexerũt quatuor pro eo, quatuor reges de gente eius consurgent, sed nõ in fortitudine eius. Et post regnum eorũ cùm creuerint iniquitates, consurget rex impudẽs facie, & intelligens propositiones: & roborabitur fortitudo eius, sed non in viribus suis. Et supra quàm credi potest, vniuersa vastabit, & prosperabitur, & faciet. Et interficiet robustos, & populum sanctorum secundùm voluntatem suam: & dirigetur dolus in manu eius: & cor suum magnificabit: & in copia rerum omnium occidet plurimos: & contra principem principum consurget, & sine manu conteretur. Et visio vespere & manè quæ dicta est, vera est. Tu ergo visionem signa, quia post multos dies erit. Et ego Daniel langui, & ægrotaui per dies. Cùmque surrexissem, faciebam opera regis: & stupebam ad visionẽ: & non erat, qui interpretaretur.

G

¶ *Cúmque loqueretur ad me.* Id est, cùm autem Gabriel mecum loqueretur, vt mihi visum explanaret, ego stupore veluti somno oppressus procidi in terram tanta visione perterritus. Huius ruinæ causa suprà explicata est. Eodem modo Ioannes cap.1. Apocalypsis: Cùm vidissem, inquit, eum, cecidi ad pedes eius tãquam mortuus. Apoc.1.

¶ *Et tetigit me.* Nimirum angelus. Et statuit me in gradu meo: hoc est, posuit me in statione mea, quia in terra prostratus iacebam: erexitq; me: & steti erectus in loco, ex quo cecideram. Voluit ei angelus stuporem leuare, & solatium præbere. Ita Ioannes.1. Apocalypsis: Posuit dexteram suam super me, dicens: Noli timere. Et Ezechiel.2. Cecidi in faciem meam: Apoc.1. Ezech.2.

meam: & audiui vocem loquentis. Et dixit ad me: Fili hominis sta supra pedes tuos, & loquar tecum. Et ingressus est in me spiritus, postquam locutus est mihi: & statuit me supra pedes meos. Et David psalmo. 38. Eduxit me de lacu miseriæ, & de luto fecis, & statuit supra petram pedes meos: & direxit gressus meos. Et immisit in os meum canticum nouum, carmen Deo nostro. Ac si dicat: adiuuit me Deus, & erexit me de voragine, in qua iacebam, & collocauit me in loco tranquillo ac tuto: nouamque mihi suppeditauit materiã misericordiæ suæ celebrandæ. Vult in his locis diuina scriptura docere, opus esse: ad susceptionem illustrationis diuinę eleuatione mentis in Deum. Oportet in splendorem admirabilem mysteriorum cœlestium, mentis aciem intendere, & animum ad cœlum tollere, vt possis excelsa ac splendida mysteria conspicere, & cœlestibus epulis pasci: vt alens animum ad æternitatem res humanas, caducas, & in casu positas contemnas: ad diuinas autem, æternas & immortales aspires. Poterit quippe impius vaticinari, si Deus voluerit, & gratia gratum faciente destitutus ventura prædicere. sed ad altam tutamque diuini numinis cõtemplationem, sublimemque raptũ, quo animus diuino amore incẽsus Deo ipso oblectatur, opus est gratiam habere, animum erigere, virtutumque ornamẽtis excolere. Quando autem donum prophetiæ aliquibus datur propter eorum & aliorum vtilitatem, & propriam mẽtis illustrationẽ, illis solet dari, qui sunt gratia & charitate muniti. Sapientia enim Dei, vt est capiti septimo libri Sapientiæ mandatum, in animas sanctas

Psal. 38.

Sap. 7.

se transfert, & amicos Dei ac prophetas constituit.

¶ *Quæ futura sunt in nouissimo maledictionis.* Id est, ego tibi ostendã, quæ ventura sunt in vltimo tempore tyrannidis Antiochi. Impium Antiochum appellat maledictionem in abstracto: ac si dicat: non solùm est maledictus, sed ipsa maledictio. Poteris per maledictionem cultum idoli intelligere: & ita tempus maledictionis est tempus illud, quo idolum durauit in templo Hierosolymæ: & in tota ciuitate à gentibus violata & possessa cultus viguit idolorum. Vel accipitur hîc maledictio pro ira Dei: Theodotio enim habet: In extremis iræ. Idem vocabulum Hebræum vtrunque significat, iram & maledictionem. Theod.

¶ *Quoniam habet tempus finem suum.* Hoc est, nam præfiniti temporis finis erit: & in tempore quod finietur, hæc euenient. Post tenebras erit lux. Est enim aliquando Antiochus è vita migraturus. Nam vt ait Ecclesiasticus capite quartodecimo: Generatio carnis & sanguinis alia finitur, & alia nascitur. Eccle. 14

¶ *Aries quem vidisti.* Hoc est Darius. Hęc suprà explanauimus. Sequitur. Ipse est rex primus. Hoc est, primarius & pręcipuus. Significat Alexandrum magnũ: quo mortuo in Chaldæa surrexerũt quatuor duces eius, qui post illum regnarũt. Primo capite libri primi Machabęorum scriptum legimus, ipsum Alexandrum viuentem pueris suis regnum suum diuisisse. At illi se in fortitudine cum illo non adæquarunt. Ideo dicitur hoc loco: Sed non in fortitudine eius. 1. Mac. 1.

¶ *Cõsurget rex impudẽs facie.* Hoc est An-

tiochus Epiphanes. Pro, impudēte facie, poteſt verti: fortis facie, vel ſeuer⁹, aut im manis. Pro, & intelligens propoſitiones, poteſt verti: & intelligēs ænigmata. Prouerbium erat, quo ſignificabantur, qui ob ingenij acumen alios decipiebant: & calliditate, malitia, ac artificio fallendi præditi erant. Senſus eſt: Conſurget rex ita fortis facie, vt non erubeſcat, ſed ſit callidus & aſtutus.

¶ *Sed non in viribus ſuis.* Non ex ipſo erit tanta fortitudo, ſed ex diuina permiſſione. Voluit Deus per illum punire Iudæorum populum iuſto iudicio ſuo: quemadmodum olim fecerat per Aſſyriorum regem: de quo ait apud Eſaiā.10.
Eſai.10. Aſſur virga furoris mei, & baculus ipſe eſt: in manu eius indignatio mea. Quidam hoc de viribus Antiochi referunt ad Alexandri comparationem, dicentes eas tenues eſſe, ſi cum Alexandri viribus compararentur.

¶ *Et proſperabitur, & faciet.* Hoc eſt, proſperabitur in omnibus, quæ fecerit. Proſpero mundi flatu vtetur: omnia illi erunt ſecunda: & faciet, que volet arbitrio ſuo. Ita euenit Antiocho: ſed tandē miſerè à vita migrauit, & pręceps ad pœnas æternas ruit. Idemque euenturū eſt Antichriſto, cuius figuram geſsit Antiochus. Et quia improborum felicitas, & ſecundus vitæ curſus videntur vim diuinæ iuſtitiæ redarguere, hortatur diuinus pſaltes viros pios, ne eam ob cauſam grauiter cōmoueātur: quoniā res impiorū ſecūdæ breues ſunt & fugaces, & ęterna illis pariunt ſupplicia. Ideo ait pſal.36.
Pſal.36. Noli emulari in malignantibus, nec zelaueris facientes iniquitatem. Quoniā tanquam fœnum velociter areſcent: & quemadmodum olera herbarū cito decident. Et paulò pòſt. Noli emulari in eo, qui proſperatur in via ſua, in homine faciente iniuſtitias. Et reddit rationem: quia flagitioſi peribunt: hæreditas autem iuſtorum in æternum erit.

¶ *Et dirigetur dolus in manu eius.* Hoc eſt, fient fraudes & fallaciæ operatione eius. Ipſius opera plena erūt dolis & machinis. Accipitur man⁹ pro operatione, vt Ioſue.21. Domin[illegible] præcepit per manū Moſi. Et.22. Iuxta imperium domini in manu Moſi. Et pſalmo.17. Secundum puritatem manuum mearum retribuit mihi. Eſaię primo: Manus veſtrę ſanguine plenæ ſunt. Actorum quinto: Per manus apoſtolorū fiebant ſigna & prodigia magna in plebe. Sed quoniā Antiochus fauebat machinis & dolis, poteſt hoc ita explanari. Et fiēt doli auxilio eius. Capitur enim manus pro auxilio & fauore, vt pſalmo.36. Dominus ſupponit manum ſuā. Ac ſi dicat: Etſi iuſtus decidat, nō collidetur: quiā eum Deus auxilio ſuo iuuat, eiq; ſe inclinanti fert opem. Si inciderit in calamitatem, non illi ſuccūbet: quia Deus illum manu, hoc eſt fauore & pręſidio ſuo ſuſtētat. Et Eccleſiaſtici.13. Humiliare Deo, & expecta manus eius. Ac ſi dicat: Si te coram Deo demiſſe proſtraueris, & humilitatem colueris, vnum ſic habeto, non tibi defuturum eſſe auxilium eius. Vel, dirigetur dolus in manu eius: hoc eſt in exercitu eius. Vt ſit ſenſus: Non ſolùm ipſe erit fallax & vafer, ſed exercitus eius dolis vtetur. Accipi autem manum pro exercitu indicāt verba illa capitis vigeſimi Numerorum. Egreſſus eſt obuius cum infinita multitudine, & manu forti. Et verba illa primi Machabæorum capite vndecimo: Occurrit ei in manu valida. Et Actorum.12.

Ioſue.21. Ioſue.22. Pſal.17. Eſai.1. Act.5. Pſal.36. Eccle.13. Num.20 1.Mac 11 Act.12.

Miſit

Misit rex Herodes manus, vt affligeret quosdam de ecclesia. Pro exercitu accipitur etiam à Cicerone in oratione pro Cecina aiente: Qui manum fecerit, copias parauerit. Sumitur quoque manus pro promissione iureiurando confirmata: vt. 14. Genesis, vbi iurans Abraham: Leuo, inquit, manum meam ad dominũ excelsum, quòd à filo tegminis vsque ad corrigiam caligæ non accipiam ex omnib⁹, quę tua sunt. Ita Dauid psal. 62. In nomine tuo leuabo man⁹ meas. Qui autem periurio contaminantur, dexteram dicuntur habere mendacem. De illis ait psalmographus. Quorum os locutum est vanitatem, dextera eorum dextera iniquitatis. Quæ verba possunt ita transferri ex Hebræo: Quorum os locutum est mendacium: dextera eorum dextera est mendax. Pro iniquitate enim est in Hebraico nomen Xacer, quod iniquitatem significat & mendacium, & mendax. Est igitur illorum verborum sensus. Eripe me domine ab hominibus perfidis, qui ex fallacijs & fraudibus constare videntur: quorum os loquitur mendacium, quorum iusiurandum mendax est, quorum animi sunt periurio contaminati. Eam ob causam potest hic Danielis locus ita explanari. Et dirigetur dolus in manu eius: hoc est, erit mendacium in eius iureiurādo: nullam seruabit fidem in promissis, nullam iuratus veritatē in verbis. Extendere manus est orare, & preces ad Deum fundere, vt apud Esaiam capite primo: Cùm extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis: ait dominus. Exodi decimoseptimo: Cùm leuaret Moses manus, vincebat Israël. Nam vt ait libro Officiorum tertio Ambrosius,

Marginal notes: Cicero. Gene. 14 Psal. 62. Psal. 143 Esai. 1. Exod 17 Ambro.

Moses cùm taceret, clamabat. cùm otio sus staret, præliabatur: & de hostibus quos non contigerat, triumphabat. Et vt verbis vtar Chrysostomi sermone de Mose: fit Mose orante occulta pugna, sed manifesta victoria, vnus orat, vt multi seruentur. Ponere manus super os est tacere, vt capite Michææ septimo: Ponunt manus super os. Præterea manus significat potentiam, pactũ, consilium, flagellum, & alia, quæ possunt huic loco accommodari. Sed ex omnibus his interpretationibus illa mihi magis placet, in qua manus accipitur pro operatione. Vt enim in loco illo de Christo intellecto Esaię capite quinquagesimotertio: Voluntas domini in manu eius dirigetur: per manum intelligitur operatio: ita hoc Danielis de Antichristo: Et dirigetur dolus in manu eius. In operibus Christi fiebat Dei voluntas: in operibus autem Antichristi, dolus & mendaciũ. Antiochus enim, vt diximus, Antichristum adumbrabat. Potest verti locus hic: Et prosperabitur dolus in manu eius. Vide occulta, sed iusta Dei iudicia, qui permittit aliquandò, vt doli & fraudes impiorũ illis prosperè succedant. At pœna illis æterna reseruatur.

¶ *Contra principem principum*. Id est, contra Deum, quem Ioannes capité decimonono Apocalypsis regē regũ vocat, & dominum dominātiũ. In tēplo enim eius idolũ posuit Antiochus: & aduersus ipsum Deũ protulit execrationes & maledicta. Vel ideo dicitur contra Deũ consurgere, quia contra sanctos eius surrexit. Saulo enim Christianos affligenti dixit Christus, vt Actorum. 9. affert diuus Lucas. Saule Saule cur me persequeris? Persecutiones seruis suis à Saulo illatas

Marginal notes: Chryso. Mich. 7. Esai 53. Apoc 19 Act. 9.

Christus sibi ipsi inferri restatur. Et Ioã-
Apoc.13. nes capite tertiodecimo Apocalypsis ait:
Quorum nomina non sunt scripta in
libro agni, qui occisus est ab origine mũ
di. Tunc enim incœpit occidi non in se,
sed in electis suis, quando pius iustusq;
Gene.4. Abel pastor ouium occisus est per inui-
diam: qui pastorem illum cœlestem adũ
Ioan.10 brauit, qui de se ait apud Ioannem: Ego
Gene.12. Gene.39 sum pastor bonus. Fuit persecutus in A-
Exod.2. Hebr.11. braham, venditus in Ioseph, exul in Mo
se, qui vt ait apostolus, prætulit imprope
riũ Christi omni thesauro AEgyptiorũ.
Scio tamen posse verba illa ita ordinari:
Quorum nomina non sunt scripta ab
origine mundi in libro vitæ agni, qui
occisus est. Potest etiam locus ille de oc-
cisione Christi in beata diuinæ mentis
præscientia intelligi. Nã cùm Deus crea
ret Adã, præuidit eius peccatũ, & pręor-
dinauit Christi mortem pro totius mũ-
di salute. Id intelligebant apostoli, cùm
Act.4. dicebãt Actorũ.4. Domine conuenerunt
verè in ciuitate ista aduersus sanctũ pue-
rum tuum Iesum, quem vnxisti, Hero-
des & Pontius Pilatus cum gentibus &
populis Israël facere, quæ manus tua, &
consiliũ tuum decreuerunt fieri. Fuit etiã
Christus occisus ab orbe condito in vi-
ctimis, oblationibus, hostijs, sacrificijs,
quæ Christum venturum, mortemque
subiturum adumbrabant: eumque futu-
rum esse verum illud sacrificium osten-
debant, quod se in crucis ara pro nobis
deuouit atq; cõstituit, vt mũdi crimina
deleret, & animos nostros expiaret.

¶ *Sine manu conteretur.* Id est, percutie-
tur sine humana opera: excedet è vita
morte non vi allata. Fuit enim Antio-
chus percussus plaga insanabili, & into-
lerabili fœtore: Scaturiebant de corpore
eius vermes: ac viuẽtes in dolore carnes
eius effluebãt. Eum qui paulò antè syde-
ra cœli cõtingere arbitrabatur, nemo po
terat propter fœtoris intolerantiã porta-
re. Et ita peregre in montibus, doloribus
incredibilibus oppressus, miserabili obi-
tu ex vita migrauit. Lege caput nonum
libri secundi Machabæorum, vbi hæc 2.Mac.9
inuenies scripta. Quid ei attulit vtilita-
tis falsa mũdi felicitas, siquidẽ tam infe-
lici fine clausit suum diem? Psal.1. vbi di- Psalm.1.
uus psaltes virũ iustũ cũ arbore florẽte &
fructuosa cõparauit, contulit impios cũ
puluere à vento dissipato, dicens: Non
sic impij, non sic: sed tanquam puluis,
quem proijcit ventus à facie terræ. Vt Simili.
enim puluis fragilis est, & facilè euanes-
cit: ita impius tametsi rebus vtatur se-
cundis, & ad voluntatem fluentibus,
imbecillus tamen est, & facilè consumi
tur. Et quemadmodum aer agitatus
puluerem hac atque illac proijcit & dis-
sipat: sic effrenata cupiditas nefarios ho-
mines exagitat: & quocunque æstus fla-
gitiorum impulerit, eo miseri præcipi-
tes ruunt. Qui modo ad mundi gloriã
florescebant, statim euertuntur: & quæ
fuerant diu multoque labore quæsita,
vna hora delentur. Qui eam nomi-
nis celebritatem existimabant compa-
rasse, quam ipsa perpetuitas intuere-
tur, æternam memoriam dedecoris po-
steritati relinquunt. Ac nonnulli non so-
lùm amittunt vitam, verũ etiam nomẽ:
obruitur cum illis eorum memoria, &
obliuione hominum penitus extingui-
tur. Vidi impium superexaltatum, in-
quit psalmographus, & eleuatum si- Psal.36.
cut cedros Libani: transiui, & ecce non
erat: quæsiui eum, & non est inuen-
tus locus eius. Et alibi: Increpasti gen- Psal.9.
tes, &

tes, & perijt impius: nomen eorum deleti in æternum, & in seculum seculi. Si voluerimus ad veritatem reuocare rationē, intuebimur viros pios ac iustos quātis calamitatibus pressos, consequi tamē prosperos exitus, impios autem & sceleribus contaminatos, ex illustri & florente rerum statu in maximas ærumnas, & illas quidem perpetuas præcipitari. Vt nox non extinguit stellas cœli: sic calamitas mentes iustorum in cœlo inhærentes non obscurat. Sed vt solis splendor syderum fulgorem aufert: ita rerum prosperarum claritas solet mentium nitorem opprimere & delere. Viri pietate & iustitia præstantes religionē alunt, in Dei bonitate & pulchritudine contemplanda: ac in calamitates acerbissimas adducti dum vndique premūtur, non opprimuntur: cadentes fortiores surgunt: in luctu & lachrymis gaudio & voluptate triumphant: in media morte versati viuunt, atque florescunt. Ex rebus illis quibus alij frigent, ipsi incenduntur: & ex illis admirabilis quædam erga diuinum numen in animis ipsorum exardescit amoris magnitudo. Et tandem in domicilio mentium beatarum gloriam sempiternam consequuntur. Cōtrà verò homines flagitiosi qui pascuntur maleficijs, in medio rerū prosperarum sunt ærumnosi: & inter voluptates à furijs exagitantur. Omnes eorum contentiones inanes & fallaces eos decipiunt: in medio spatio sæpe frangūtur & corruūt: & ante in ipso cursu obruūtur, quàm portum conspicere potuerūt. Id intuens animo Ecclesiasticus cap. 40. Substantię, inquit, iustorum sicut fluuius siccabūtur: & sicut tonitruum magnum in pluuia personabunt. Comparat eos cum tonitruo magno, quod terret mūdum, sed statim consumitur: nam illi ex alto dignitatis gradu præcipitati, ad exitium ruunt sempiternum. Quemadmodum mare instabile semper est, quòd motu instabilis lunæ moueatur: ita gloria eius qui est in fallaci mundi felicitate cōstitutus, inconstans semper est, quòd inconstantis mundi vicissitudine agitetur, & varietate. Luna nullā habet firmitudinem, mare nullam certitudinē, mundus nullam constantiam, impius felix nullā in felicitate perpetuitatē. Vnde psalmographus: Inimici domini, inquit, mox vt honorificati fuerint, & exaltati, deficientes quemadmodū fumus deficient. Verba illa eiusdem diuini psaltis: Homo cùm in honore esset, non intellexit: verti possunt ex Hebræo: Homo cùm in gloria esset, nō permāsit. Quibus verbis rerū secūdarū affluētiæ instabilitas significatur. Ac etiamsi toto vitæ cursu mundi gloria permaneat cum homine impio, in morte certè eum derelinquet. Nā vt verbis vtar diuini citharœdi: Cùm interierit, non sumet omnia: nec descendet cum eo gloria eius. Quare illos ego duco felices & sapientes, licet ærumnis angantur, qui pietatem, cæterasque colunt virtutes: quos honestas ipsa trahit ad verum decus: qui contemptis rebus humanis cœlestia bona consectantur. Illos verò ærumnosos cēseo, etiāsi affluant diuitijs, & in ore hominum versentur cum gloria, qui animum turpi dedecore contaminát: & virtutum ornamētis nudati in obscœnis voluptatibus, cæterisq; sceleribus versantur. Huiusmodi fuit Antiochus, quem dominus sine manu humana contriuit. Theodotio refert hoc ad aliorū interitū, quos Antiochus occidebat:

[Margin notes: Similia. — Eccl. 40 — Similitudo. — Psal. 36. — Psal. 48. — Psal. 48 — Theod.]

ita enim trásfert. Quasi oua manu ipsos conteret. At Latina nostra lectio vulgata multo rectior est, & literæ Hebraicæ conuenientior.

¶ *Et visio vespere & manè*. Hoc est, cæterùm vera est visio hæc, in qua facta fuit mentio de vespere & manè, & de numero illo dierum, qui fuit ab angelo definitus: habebit enim in tempore illo effectum suum.

¶ *Tu ergo visionem signa*. Quare tu clau de visum hoc, illudque tege sigillo: quia non implebitur modò: sed post multum tempus. Quidam ita explicant: Tu ergo scribe visionem hanc. Sed verbum Hebræum significat claudere, & abscondere.

¶ *Ego Daniel langui*. Id est, fracto animo fui: & flaccescens incidi in ægrotationé, qua dies aliquot laboraui. Potest verti: Ego Daniel destitutus sum virib⁹. Significat visionis magnitudinem, & acerbum mœrorem, quo ob calamitates quibus Iudæi erát afficiendi, angebatur. Nouerat id, quod postea dixit apostolus

Rom. 12 ad Romanos duodecimo: flendú esse cú flentibus, & gaudendum cum gaudentib⁹. Fortasse voluit Deus, vt Daniel ęgrotaret, essétque afflictionibus confectus, ne altitudine visionum, quas solus intelligebat, extolleretur. Paulus quippe dicebat capite duodecimo epistolæ secun-

2. Cor. 12 dæ ad Corinthios: Ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ, angelus Satanæ, qui me colaphizet. Per hunc autem stimulum carnis & angelum Satanæ intelli-

Photius git Photius omnes apostoli afflictiones.

¶ *Cùmque surrexissem, faciebam opera regis*. Id est, cum conualescerem, & è morbo euaderem, in negotia regni incumbebam: regia negotia tractabá: Fuit quippe Daniel à rege electus ad regni negotia gerenda: vt suprà visum est capite secun- Sup. 2. & 6.
do, & sexto. Sed oritur dubitatio, de quo rege hoc intelligatur, de Balsasare rege Babyloniorú, an de Dario rege Medorú & Persarum. De rege Babylonię videtur intelligi non posse: nam regio Elam, & ciuitas Susa vbi Daniel hæc vidit, sunt in Perside, vt paulò antè ostendimus: & erant regis Persarum, qui ád illas oras se cum duxit Danielem, interfecto Balsasare: vt suprà visum est. Quare rex hic, cuius negotia Daniel gessit, videtur fuisse Darius, non autem Balsasar, qui iam excesserat è vita. Sed huic explanationi obstat id, quod ipse Daniel ait in principio huius capitis, nimirum aspexisse visioné hanc anno tertio regni Balsasaris, priusquam Darius cepisset Babylonem. Quare existimo regem húc fuisse Balsasarem, vt ipse Daniel in exordio visionis asserere videtur. Nec officit & obsistit dicere, Danielem fuisse tunc Susæ in regione Elemaide: quia etsi corpore erat in Babylonia, spiritu tamen erat in Perside, vbi ei videbatur esse, cùm ei apparuit hęc visio. Vel fortasse regnáte Balsasare profectus est Daniel in Persidem ad negotium aliquod cóficiendú, & munus obeundú: & cùm ibi esset in celebri ciuitate nomine Susa, ea vidit quæ huic capiti mandauit. Et postea cóualescens Babyloné reuersus, regis Balsasaris negotia ministrabat: publicisq; muneribus præpositus in opera reipublicę incúbebat. Reddebat enim, quæ sunt Cęsaris Matt. 22
Cęsari, quę sunt Dei Deo. Hác existimo Luc. 21.
esse germaná huius loci intelligentiam.

¶ *Et non erat, qui interpretaretur*. Id est, qui mihi singula exponeret: ná angelus nomi-

nomina regum non mihi explanauerat. Vel non erat, qui visionem hanc publicè explicaret. Vel ego solus eam intelligebam, & interpretabar: nec erat alius, qui hoc facere posset.

Obseruationes ex Hebræo in caput octauum.

Vod est in AElam regione. Pro regione est in Hebręo מְדִינָה Medhinah: quod nomē significat prouinciā, vt
Thre.1. Threnorum. 1. Princeps prouinciarū facta est sub tributo. Significat etiam iu-
Iudic.5. dicium: vt cap. 5. Iudicum: Sedetis supra in iudicio. Potest verti: Sedetis supra locum quendam ita nominatum: Aiunt enim Hebræi esse nomen cuiusdam viæ
Iosue.15 celebris. At capite quintodecimo Iosue est nomen proprium cuiusdam vrbis.
Esai.10. Hoc vocabulo vtitur Esaias capite decimo: pro quo interpres noster Latin' vertit iudiciū, cùm ait: Vt opprimerent in iudicio pauperes. Verti poterat: Vt opprimerēt prouinciæ pauperes. Idem enim nomen & prouinciam significat, & iudiciū. Hoc autē Danielis loco fine dubio pro prouincia accipitur, siue pro regione. Et quamuis in nōnullis codicibus sit: Quod est in AElam ciuitate: puriores tamen habent: In AElam regione. Ni-
Symm. hilominus tamen Symmachus habet: In AElam vrbe. Et tunc est ordo: Cùm essem in quodam castro regionis Susianæ, quod est prope ciuitatem AElā. Sed Septuaginta nobiscum habent: In regione: & multò rectius. Et pro AElam habent AElemaidem, quod idem est.

¶ *Et omnes bestiæ non poterant resistere ei.* Theodotio habet: Et omnes bestię non Theod. stabant in conspectu eius. Quod in sensu idem est. Eodem ferè modo habet Pagninus, nimirum: Et omnes bestiæ Pagnin. non stabant coram ipso. Pro bestijs est in Hebræo hoc nomen חַיָּה Chaiah, quod significat bestiam, ferām, animal: vt capite trigesimoseptimo Genesis: Fe- Gene.37 ra pessima comedit eum. Id dixit Iacob videns vestem Ioseph filij sui sanguine conspersam. Et rectè quidem, nam inuidia illum vendidit, & afflixit: ac nulla est fera immanior illa. Est etiam Chaiah verbum significans viuere: vt Prouerbiorum quarto: Custodi præ- Prou.4. cepta mea, & viues. Verba sunt ecclesiæ illam seruatoris nostri sententiam continentia apud Matthæum decimo- Matt.19 nono: Si vis ad vitam ingredi, serua mandata. Zacharias decimo inducit Zach.10 Christum mittentem discipulos suos per diuersas ac distantes orbis terrarum oras, euangelium nuntiaturos: ac dicentem: Seminabo eos in populis: & de longè recordabuntur mei: & viuent cum filijs suis. Loquitur de vita gratiæ, quam habituri erant, & re ipsâ habuerunt apostoli cum his, quos per euangelium gignebant, & filios vocabant. Ita diuus Paulus in priore ad Corin- 1 Cor.4. thios: In Christo Iesu, inquit, per euangelium ego vos genui. Et quia verbum hoc significat viuere, ideo nomen quo hoc loco vtitur Daniel, præter numeratas significationes significat vitā, & animam, & exercitum militum viuētium. Illud psalm. 67. Increpa feras arundinis: Psal.67. potest verti. Increpa vitas arundini similes. Ac si dicat Dauid: Increpa homi-

nes inconstantes in vita, qui instar arundinis hac atque illac vento agitantur, & facilè mouentur. Vel increpa exercitus arundinis, hoc est fustes seu hastas portantes. Vt sit sensus: Disperde domine exercitus inimicorũ nostrorum lanceis armatos. Vtitur etiam idem diuinus psaltes hoc nomine psalm.73. pro quo interpres noster habet bestias: cùm ait: Ne tradas bestijs animam confitentẽ tibi. Quę verba possunt verti ex Hebræo: Ne tradas exercitibus, nimirum hostium nostrorum, animam confitentem tibi: vel animam turturis tuæ. Vbi per animam intelligitur vita. Sẽsus est: Ne tradas domine in bello hoc vitas congregationis Israëlis exercitibus hostium nostrorum. Cœtum gentis Israëliticæ vocat turturem ob innocentiam & imbecillitatem. Pro animali accipitur hoc nomen psalmo.103. Animalia pusilla cum magnis. Quare illud Ezechielis.1. Spiritus vitæ erat in rotis: potest verti: Spiritus animalis erat in rotis. Vtitur etiam idem Ezechiel hoc eodem vocabulo, cùm ait eodem capite: Similitudo quatuor animalium. Quæ quatuor animalia iuxta Origenis sententiam, quam sequitur Gregorius Nazianzenus, sunt quatuor animæ rationis participis vires siue affectiones: homo enim est vis rationis, leo vis irascibilis, vitulus vis concupiscibilis, aquila conscientia reliquis imposita: quæ à diuo Paulo multis in locis spiritus appellatur. Aretas Cæsariensis episcopus per hæc quatuor animalia quatuor illas excellentes virtutes ait significari, quę Dei potentiam designant circa mundum ex quatuor elementis conflatum. Theodoretus quatuor spiritus quos Deus quatuor elementis præfecit, ex quibus constat vniuersitas. Polychronius quatuor spiritus quatuor mundi partibus Oriẽti, Occidenti, Meridiei, ac Septentrioni prępositos. Catina Syrus per leonem intelligit tribum Iuda, per vitulum tribũ Leui, per hominem totum populum Israëliticum, per aquilam diuinam vltionem, quæ ab eo meritas pœnas expetiuit. Lyranus per quatuor animalia quatuor ecclesias patriarchales asserit designari, Hierosolymitanam, Antiochenã, Alexandrinam, Constantinopolitanam. Rabbi Dauid quatuor imperia, Babylonicum, Persicum, Græcum, Romanum. Rabbi Salomon quatuor mentes beatás his quatuor imperijs præpositas. Iustinus martyr omnia illa quatuor animalia ad Nabuchodonosorem existimat esse referenda: fuit enim bos, quia cum bestijs versans fœnum comedebat vt bos, vt ait Daniel cap.4. Fuit leo, quia vt idẽ ait eodem loco iuxta Græcam editionẽ, capilli eius instar capillorum leonis creuerunt. Fuit aquila, quia vngues eius vnguibus aquilæ similes fuerunt. Fuit homo, quia ad se rediens fuit humanitate præditus, eoque munere multis in rebus functus, cuius colendi causa eum Deus ad pristinam hominis figuram reuocauit. Voluit Deus hæc quatuor animalia varietatem Nabuchodonosoris significantia ostendere diuino vati Ezechieli, vt eum doceret populi Israëlitici mutationes, qui ex libertate ductus in Babylonicam seruitutem, in eandẽ erat libertatem restituendus. Id quod rotæ etiam significabant: per rotas enim rerum vicissitudines ac varietates designãtur. Hę sunt doctorum virorum sententiæ, cum quibus ego nullo modo sum comparãdus. Quid autem ego existimẽ per animalia

Marginal notes: Psal.73. — Psal.103. — Ezech.1. — Ezec.1. — Origen. — Nazian. — Rom.8. — Gala.5. — Aretas. — Theod. — Polych. — Catina. — Lyran. — Dauid. — Salom. — Iustin. — Sup.4.

malia hæc designari, poteris in nostris in eundem Ezechielem commentarijs intueri.

¶ *Porrò hircus habebat cornu insigne.* Pro insigni est in Hebræo : חָזוּת Chazuth: à verbo Chazah, quod significat complicare, pacisci, & videre. Vnde Chozeh idem est quod complicatio & pactum: vt Esaiæ cap. 28. Cum inferno fecimus pactum. Verba sunt impiorum, qui pœnarum æternarum obliti, sceleribusque nefarijs contaminati dicebant: Non metuimus inferos, quia cum illis pactũ pepigimus, ne nos reciperent. Potest accipi infernus pro sepulchro: vt sit sensus: Ita viuimus, ac si non esset mors: quoniam pactionem ac fœdus sanciuimus cum sepulchro, ne nos vnquam coerceat. Insana profectò vox, & intoleranda temeritas. Cùm igitur verbum hoc Chazah significet implicare, & videre, potest verti locus hic Danielis : Porrò hircus habebat cornu implicatum, seu ramosum, instar scilicet cornu ceruini. Vel visibile: vt vertit Pagninus: hoc est magnum. Pro quo Latinus noster interpres rectè vertit insigne.

Esai 28.

Pagnin.

¶ *Efferatus est in eum.* Theodotio nobiscum habet ἐξηγριώθη πρὸς αὐτόν. Pro efferatus est, in Hebræo est verbum מָרַר Marar, quod significat exacerbare, vt psalmo. 106. Quia exacerbauerunt eloquia Dei. Ab hoc verbo est merorim, pro quo noster interpres Exodi. 12. vertit lactucas agrestes. Est etiam vocabulum, pro quo Oseæ. 12. transtulit amaritudines. Ita enim propheta inducit Deũ loquentem: Ad iracundiam me prouocauit Ephrain in amaritudinibus suis. Sed quia verbum hoc Marar significat etiam extollere, potest verti locus ille: Ad iracundiã me prouocauit Ephrain excelsis suis. Hoc est idolis suis. Quidã vertunt: statuis suis, vel, titulis suis: quod idem ferè est. Illud etiam Ieremiæ. 31. Statue tibi speculam, pone tibi amaritudines: dirige cor tuum in viam rectam: verti potest: Pone tibi titulos, seu signa excelsa: vt sit sensus. Nota & obserua vias illas, quibus adductus fueris ad tyrannum: easque titulis seu lapidum aceruis, alijsque signis excelsis designa : vt cùm in patriã redieris: possis vias agnoscere, quibus iuisti. Et quoniam verbum hoc, vt diximus, significat extollere, vertit Pagninus locum hunc Danielis: Eleuatus est contra eum. Poterat etiam verti: Acerbus factus est contra illum. Vel ira concitatus in eum irruit, & impetum fecit.

Theod.

Psa 106

Exod. 12

Ose. 12.

Iere 31.

Pagnin

¶ *Contra Meridiem, & contra Orientem, & contra fortitudinem.* Pro contra fortitudinẽ est in Græco πρὸς τὴν δύναμιν. Hoc est ad Occidentem. In Hebraico est, וְאֶל הַצְּבִי Veel Hatseui. Pro quo Pagninus transtulit: Et ad terram desiderabilem. Vocabulum Hebræũ, Tseui, significat gloriam, fortitudinem, decorẽ, desiderium, amorem, præcipuum, amœnum, iucundum, egregium. Eo vtitur Esaias loquẽs de Messia cap. 28. pro quo Latinus noster interpres transtulit gloriam, dicens: In die illa erit dominus exercituum corona gloriæ. Quod Ionathas paraphrastes Chaldæus vertit: In tempore illo erit Messias dominus exercituum in coronam lætitiæ. Vbi pro domino est in Hebræo Iehouah, nomen Dei ineffabile, quod soli conuenit Deo: quod Ionathas attribuit Messiæ, qui verus est Deus. Hoc nomine vtitur Ezechiel cap. 20. cùm ait: Quæ est egregia

Pagnin.

Esai. 28.

Ionath.

Ezec. 20

Robur autem datum est ei. Alij, fortitudo data est ei. Pagninus: Et tempus dabitur. In nonnullis codicibus est ad marginem: Certum tempus datum est ei.

Pagnin.

• Quidam totam hanc orationē ita vertunt. Exercitus autem traditus est cum perenni sacrificio per scelus. Poteris rectè ita vertere: Exercitus autem traditus est propter peccatum contra iuge sacrificium. Ac si dicat: Traditus est impio Antiocho exercitus Iudæorum propter scelera, quæ in perenne sacrificium intemperanter admiserant.

¶ *Dies duo millia tercenti.* Ita etiam habet versio Theodotionis. Particula duo aliquando præponitur, vt hîc, aliquādo post ponitur, vt cap. 10. Lucæ: Designauit dominus & alios septuaginta duos. At Erasmus Roterodamus asseueranter affirmat discipulos illos non fuisse nisi septuaginta tantùm: nec esse in Græcis exemplaribus particulā, duos, & in vulgata editione redundare. Quare versio eius habet: Post hæc autem designauit dominus & alios septuaginta: misitque illos binos. Contendit autem confirmare hoc anthoritate Hieronymi, Ambrosij, & Cyrilli, qui loquentes de illorū discipulorum missione, aiunt Christum consignasse septuaginta, & misisse eos, nullam de duobus mentionem faciētes. Tenuis profectò, atque exilis probatio. Si Græcum exemplar antiquissimum & grauissimum vidisset, quod in Vaticana seruatur bibliotheca, non tam audacter assereret particulam, duos, in Græcis nusquam reperiri. Nam Græcus ille codex habet: Designauit dominus & alios septuaginta duos: quemadmodum habent alij, quos Erasmus aut non vidit, aut non vidisse simulauit. Quod autem affert ex nonnullis magni nominis scriptoribus, nullius est mōmēti. Solent enim authores graues magnum numerum recensere; paruulum autem ei additum silentio præterire. Vnde effectum est, vt mentionem facientes illorum discipulorum, quos Lucas ait fuisse septuaginta duos, breuitatis causa citent septuaginta. Id quòd in primis veteris testamenti interpretibus aspicimus: qui cùm fuerint septuaginta duo, nimirum sex selecti ex singulis duodecim tribubus: ab ijsdē tamen authoribus quos pro se citat Erasmus, & ab omnibus alijs tā veteribus, quàm recentibus, sub titulo septuaginta allegantur. Fuisse autem trāslatores illos septuaginta duos, indicat Iosephus. 12. Antiquitatum, Tertullianus in apologetico aduersus gentes, Epiphanius lib. 3. aduersus hæreses, Augustinus lib. 18. de ciuitate Dei, Philo Iudæus, Iustinus martyr, Eusebius Cæsariensis, & alij, sed præcipuè Aristeas illius temporis historicus, qui eorum non solùm numerum, sed etiam nomina literis mandauit. Quemadmodum igitur hi legis veteris interpretes fuerunt septuaginta duo, sed sub nomine septuaginta citantur: ita discipuli illi quos dominus designauit, fuerunt septuaginta duo, sed à nonnullis qui in eorum incidunt mentionē, septuaginta dicuntur. Eodē modo Romani centum illos & quinque iudices, quos ex singulis triginta quinque tribubus tres seligebant, centum viros appellabant. Refutaui Erasmi rationes: nunc contrariam partem veram esse demonstrabo. Eusebius Emissenus Græcus author, antiquus & eruditus, locum illū Lucæ explanans: Beatus Lucas, inquit, euangelista sic ait: Designauit dominus

Tedo. Luc. 10. Hieron. Ambro. Cyrill. Luc. 10. Ioseph. Tertull. Epipha. August. Philo. Iustinus Eusebi. Aristeas Emiss.

& alios

& alios discipulos septuaginta duos. Et paulò pòst ait, duodecim apostolos in duodecim filijs Iacob fuisse adūbratos, & septuaginta duos discipulos in septua-
Num.11. ginta duobus viris, quos Moses ex senio-
Clemēs. ribus Israëlis iubente Deo elegit. Clemens summus pontifex huius nominis primus, discipulus beati Petri apostoli, asserit etiam discipulos illos fuisse septuaginta duos, cap. 59. lib. 2. apostolicarum constitutionum. Huius sententiā sequi-
Beda. tur venerabilis Beda, in quo diuinum sapientiæ lumen eluxit: qui libro in Lucā tertio eundem legit numerū, eandemq; agnoscit lectionem. Quid dicam de di-
August. uino illo admirando Aurelio Augustino, qui admirabili ingenij acumine prę-ditus, omnibus disciplinis eruditus, innumera atq; præclara sapientiæ suæ monimenta reliquit, tanta eruditione & sapientia referta, vt verborum propè numerum sententiarum numero cōsequatur. Hic non solùm legit nobiscum septuaginta duos, sed etiam ait hunc numerum collegio discipulorum illorum maximè conuenire. Libro enim euangelicarum quæstionum secundo ita ait: De septuaginta duobus discipulis: sicut viginti quatuor horis tot⁹ orbis peragitur, atque à sole lustratur: ita mysterium illustrandi orbis per euangelium trinitatis in septuaginta duobus discipulis intimatur. Viginti quatuor enim ter in septuaginta duobus ponimus. Hæc ille. Sed dices Clementem & Augustinū nō fuisse natione Græcos. Fateor fuisse alterum illorum Romanum, alterum Afrū: sed ambos sapientes & Latinos, ac sermonis Græci non ignaros. Et vterque legit septuaginta duos. Ac Clemens fuit coæuus Lucæ euangelistæ, cuius euange-lium Græcè scriptum, aiunt illum in Latinum sermonem conuertisse. Sed quoniam ad Græcos authores confugis, nōne Eusebius Emissenus, quem tibi citaui, Emisse.
fuit Græcus? Nonne Epiphanius etiam Græcus fuit? Quis dubitat? Hic Epipha Epipha.
nius vetustate & sapientia insignis, qui Græcos suæ ætatis grauitate dicendi superauit, in fine primæ partis aduersus hę reses, vbi de numero discipulorum, quos Christus misit euangelium concionaturos, sententiam suam literis mandauit, hæc scripta reliquit. Misit autem & alios septuaginta duos ad prædicandū. Et paulò pòst: Et reliquos septuaginta duos. Ac non multo pòst loquens de diuo Paulo: Quē, inquit, reperimus diuū Lucā de numero septuaginta duorum existētem sibi socium fecisse. Nonne aspicis quàm apertè & distinctè asserat fuisse discipulos illos septuaginta duos? Græcus erat, & Græcos codices legebat, & vera corū lectione instructus, hunc fuisse eorum numerum affirmauit. Intuere quàm valida ac grauia tibi citē testimonia, & perspice nostræ vulgatæ lectionis vetustatē. Electi sunt duodecim apostoli, vt prius duodecim tribus Israelis erudirent, & deinde omnes gentes: quibus episcopi succedunt. Postea fuerūt septuaginta duo discipuli missi, qui nuntiarent veritatē septuaginta duabus linguis, in confusione turris Babylonicæ per orbem dispersis: quibus presbiteri maximè succedūt. Ac ne vagetur longius oratio mea, Hip- Hippol.
polytus, cuius meminit Hieronymus in Hieron.
libro de viris illustribus, episcopus metropolis Arabum, vt Gelasius pontifex Gelasi.
maximus testatur: vir Græcus, & in diuinis scripturis eruditus, qui floruit, imperij clauum tenente Alexandro Seuero

anno

anno domini. 220. asserit apertissimè, discipulos illos quos Lucas ait missos fuisse à domino, fuisse septuaginta duos: eosq; nominatim appellat in catalogo, quē edidit: vbi non solùm eorū numerū, sed etiā nomina retulit. Idē fecit post illū
Doroth. Dorotheus Tyri episcopus, qui sub Iulia no imperatore anno domini. 360. magnā nominis claritatē consecutus, ob Iesu Christi fidem martyriū sustinuit: atq; eximiam honestamq; vitā pręclara gloriosaq; morte consignauit. Hi duo illustres viri nomina omnium septuaginta duorū discipulorū in tabulas retulerunt:
Ederus. quas apud Georgiū Ederū virū doctum in Oeconomię, seu partitionū theologicarū lib. 4. poteris videre. Quare nō est, cur Erasmus, & alij velint Latinam nostram vulgatam editionē vt vitiosam, & hoc loco redundantem vituperare.

¶ *Et copia rerum omniū occidet plurimos.* Pro copia rerū omniū est in Hebræo vni cum vocabulum, nimirū שַׁלְוָה Xaluah, quod significat quietem. Et quia in animi quietate multa bona continētur, accipitur pro abundantia bonorū, & prosperitate. Et quia, qui diuitijs affluunt, solent in errores incidere, & obliuisci aliorum, accipitur pro errore, & temeritate, & obliuione. Et quia nimia quies parit otium, & ex otio oritur dolus, accipitur pro otio, & dolo. Et quia dolus auertit hominem à Deo, accipitur pro auersio-
Prou. 1. ne: vt capite Prouerbiorū. 1. Auersio paruulorū interficiet eos. Potest verti: Otiū paruulorum interficiet eos. Homines enim inertiæ desidiosissimæ dediti, qui in otio hebescunt & languent, quamuis sint ætate senes, pueri tamen sunt: quòd nihil efficiunt, quod post eorum mortē eos vixisse testetur. Eos interficit otiū, quo diffluunt: remissio namque & animi relaxatio exitium illis, perpetuamq; ignominiā pariunt. Potest transferri tota illa oratio: Error, aut temeritas paruulorum illos occidet. Vel, prosperitas stultorum perdet eos. Solent enim insani homines rebus secundis perniciem sibi parare. Vel, obliuio insipientium euertet illos. Obliuiscuntur enim mortis, aliarumq; rerum, quæ dicuntur nouissimæ: de quibus ait Eccles. ca. 7. Memorare no- Eccles. 7
uissima tua: & in æternum nō peccabis. Cùm igitur Xaluah multa significet, variè explicatur. Interpres noster habet: In copia rerum omnium: & rectè quidem. Theodotio: δόλῳ διαφθερεῖ πολλούς: Hoc Theod.
est dolo interficiet multos. Pagninus: In Pagnin.
dolo vastabit multos. Potest rectè verti: In pace occidet multos. Hoc est impetum faciet in multos nihil tale suspicantes, vt potè in pace & quiete degentes. Vel, in abundātia occidet plurimos. Hoc est, ipse Antiochus affluens potentia & diuitiarum copia exitium multis molietur. Vel, ipse multis diuitibus, rerum prosperarum copia cumulatis, pęstem ac perniciem machinabitur.

Argumentum capitis noni.

IMplorat suppliciter Deū diuinus vates, vt Hebręos à Babylonica liberet seruitute, eorūmque res afflictas & propè iacentes recreet, atque sustentet. Sanctus erat vir hic, nullis mortiferis labibus imbutus,

imbutus, nullis rerum aduersarum ictibus fractus, & de gradu pietatis deiectus: & tamen se fatetur iniustum, & cum sceleratis recenset. Cum autem pias ardentesque preces funderet ad dominum, apparuit ei angelus Gabriel, qui ei septuaginta hebdomadas ostendit: & prædixit tempus instaurationis Hierosolymæ, & Christi mortis, qui erat venturus, vt mortalibus viam muniret ad gloriam sempiternam consequendam.

Caput nonum.

A *IN anno primo Darij filij Assueri de semine Medorum, qui imperauit super regnum Chaldæorum, anno vno regni eius: ego*
Iere.25. *Daniel intellexi in libris numerum annorum,*
Iere.29. *de quo factus est sermo domini ad Ieremiam prophetam, vt complerentur desolationis Ierusalem septuaginta anni. Et posui faciem meã ad dominum Deum meum rogare & deprecari in ieiunijs, sacco & cinere: & oraui dominum Deum meum: & confessus sum,*
2.Esd.1. *& dixi. Obsecro domine Deus magne & terribilis, custodiens pactum, & misericordiã diligentibus te, & custodientibus mãdata tua.*
Baruc.1. *Peccauimus, iniquitatem fecimus, impiè egimus: & recessimus, & declinauimus à mãdatis tuis ac iudicijs. Non obediuimus seruis*
B *tuis prophetis, qui locuti sunt in nomine tuo: regibus nostris, principibus nostris, patribus nostris, omnique populo terræ. Tibi domine iustitia, nobis autem confusio faciei, sicut est hodie viro Iuda, & habitatoribus Ierusalẽ, & omni Israël, ijs qui propè sunt, & ijs, qui procul in vniuersis terris: ad quas eiecisti eos propter iniquitates eorum, in quibus peccauerunt in te domine. Nobis confusio faciei, regibus nostris, principibus nostris, & patribus nostris, qui peccauerunt: tibi autem domino Deo nostro misericordia & propitiatio, quia recessimus à te, & non audiuimus vocem domini Dei nostri, vt ambularemus in lege eius, quam posuit nobis per seruos suos prophetas. Et omnis Israël præuaricati sunt legem tuam: & declinauerunt, ne audirent vocem tuam. Et stillauit super nos maledictio & detestatio, quæ scripta est in libro Mosi serui* Deut.27
Dei, quia peccauimus ei.

Explanatio.

IN anno primo Darij. Hic est Darius ille, vt diuus ait Hieronymus, qui cũ Hieron.
Cyro euertit Babylonem, & triumphauit de Chaldæis, secumque Danielem in Mediam ac Persidem duxit. Non est ille, cuius secundo anno, vt ex Aggæo Agg.1.
& Zacharia constat, instauratum est templum Hierosolymæ: nec ille, quem Alexander magnus superauit. Sed est filius Assueri: non illius, de quo libro Esther Esth.1.
cap.1. loquitur scriptura, qui multò pòst extitit: sed alterius, qui appellabatur alio nomine Astyagis. Hic Darius ducebat originem à Medis: & primus occiso rege Balsasare, redegit Chaldæã in ditionẽ suam, regnumque Babyloniorum imperio Medorum ac Persarum subiecit.

¶ *Vno anno regni eius.* Hoc est primo anno ab euersa Babylone. Solent enim Hebræi nomine vnius intelligere primum: vt Genesis.1.capite. Factum est vespere Genes.1.
& manè dies vnus. Id est, & ita trãsactus est primus dies naturalis. Vbi fit prius mentio vesperæ, quàm manè, quia Hebræi diem à vespera incipiebant. Et capite.16. euangelij authore Marco: Valde Marc.16
manè vna sabbatorum veniunt ad monumentum. Pro quo Lucas cap.24. ait: Luc.24.
Vna autem sabbati valde diluculo venerunt ad monumentum. Ac si dicerent: Prima die hebdomadæ, quæ est dies prima post sabbatum. Hoc est ipsa die dominicæ resurrectionis.

¶ *Ego*

¶ *Ego Daniel intellexi in libris.* Hoc est diligenter, & attento animo considerauι in vaticinationibus Ieremiæ numerũ
Sup.8. annorum exilij Babylonici. Capite etiã superiore accipitur intelligere pro considerare, vbi Daniel ait: Et ego intelligebam. Vel intellexi in libris, hoc est animo ac intelligentia percepi numerum annorum vastitatis Hierosolymæ ex li-
Iere.25. bris vaticinationum Ieremiæ. Capit.25.
& 29. & 29. prædixit Ieremias duraturam esse Babylonicam seruitutem annos septuaginta: illisque finitis & fluxis rediturros esse Iudæos in patriam suam, & vrbem ac templum instauraturos. Et ita euenit;
1 Esdr.1. vt ex cap.1.lib.1. Esdræ, & ex capite vl-
2 Pa.vl. timo secundi Paralipomenon perspicuè liquet. Has vaticinationes ait hoc loco Daniel, se legisse, & intellexisse, Deũque pro earum impletione orasse. Cùm Daniel legeret Ieremiam, & in has incideret vaticinationes de reditu Iudæorum, timens ne peccata populi illam Dei promissionem impedirent, aut retardarét, se ad preces conuertit. Nã Dei promissiones clemẽtia plenæ intelligendę sunt, nisi impedimentum ab eo, cui fiunt, ponatur. Ipse enim Deus ait in hunc mo-
Iere.18. dum apud Ieremiam cap.18. Subito loquar de gente & de regno, vt ædificem, & plantem illud. Si fecerit malũ in oculis meis, vt non audiat vocem meã, pœnitentiam agam super bono, quod locutus sum, vt facerem ei. Id intelligens di-
Hieron. uus Hieronymus: Hæc res, inquit, non facit Danielem negligentem, sed magis prouocat ad rogãdũ: vt quod Deus promisit per suã clemẽtiã, impleat per eorũ preces: ne negligentia & superbia pariat offensam. Quę verba sunt in sacros canones relata, de pœnitẽtia dist.1. Prędixerat.

¶ *Et posui faciem meam ad dominũ Deũ.* Hoc est, respexi in cœlum, vt Deũm orarem & deprecarer. Vel, conuerti faciem meam versus Hierosolymam, vbi verus Deus olim colebatur. Ad locum illum respexi, vbi quondam fuerat templum Salomonium Deo dedicatum. Potest facies hoc loco accipi pro animi intẽtione: vt psalmo.26. Tibi dixit cor meũ: Psal.26.
exquisiuit te facies mea: faciem tuã domine requiram. Ac si dicat Dauid: Te domine obsecrauit cor meum: te intentio conscientiæ meæ quæsiuit: fauorem tuum semper implorabo. Vbi facies primo loco pro animi proposito sumitur, secundo verò pro fauore. In hanc significationem accipitur psalmo.78. Osten- Psal 78.
de nobis domine faciem tuam, & salui erimus. Et cap.7. Iob: Cur faciem tuam Iob.7.
abscondis, & arbitraris me inimicum tuum? Sumitur aliquãdo facies Dei pro eius præsentia, iudicio, & præcepto: vt psalmo.67. Sicut fluit cera à facie ignis, Psal 67.
sic pereant peccatores à facię Dei. Hoc est à præsentia Dei: vel iudicio eius: vel præcepto illius. His modis potest accipi capite.4. Genesis: Egressusq; Cain à fa- Gene 4.
cie domini, habitauit profugus in terra. At hoc Danielis loco ponere faciem, idẽ est quod oculis mentis & corporis aspicere: vt apud Ezechielem.6. Pone faciẽ Ezec.6.
tuam ad montes Israël. Vidimus enim Sup.6.
suprà capite.6. Danielem in cœnaculo suo fenestris apertis versus Hierosolymam Deum coluisse, & oculos tam animi quàm corporis ad templum sanctum leuasse.

¶ *Rogare & deprecari in ieiunijs, sacco, & cinere.* Vt Deum rogarem & deprecarer ieiunijs debilitatus, sacco indutus, cinere aspersus. Potest tota hæc oratio ita expla-

explanari: Conuerti faciem meam ad dominum Deum: ac ad preces fundendas me abstinentia, cilicio, & cinere preparaui. Hic enim erat Iudæorum mos, cùm acerbis calamitatibus angebantur. Colligis ex hoc loco, ieiunium, & cilicium, & animi abiectionem, ac veram humilitatem per cineris aspersionem designatam, esse excellentes ad orationem

Similitudo. præparationes. Vt pulsator musicus prius lyræ temperat neruos, & præparat ad musicum sonitum, ac postea pulsat, & suauem efficit concentum: sic qui pias ac ardentes preces ad dominũ fundere voluerit, prius debet chordas animi pœnitentia præparare, & postea admirabilem obsecrationis harmoniã conficere. Vnde Ecclesiasticus capite decimo octauo: Ante orationem, inquit, præpara animam tuam. Et psalmographus: Præparationem cordis mei audiuit auris tua. Præparatur autem cor pœnitẽtia, & humilitate, & ardente diuini ignis amore. Quemadmodum thuris odor non ascendit sursum, nisi exeat ex acerra candentibus plena carbonibus: sic obsecratio vt feratur in sublime, egressura est ex animo amore Dei inflammato. Ideo dicebat diuinus citharœdus psalmo. 140. Dirigatur domine oratio mea sicut incensum in conspectu tuo. Sed hæc oratio debet ex animo proficisci cõtrito & pœnitente: est enim pœnitentia remedium salutare ad funestum flagitiorum telum ex cordibus expellẽdum.

Eccle. 18 · Psal 9. · Simile. · Psa. 140

Similitudo. Vt ceruus saucius quærit dictamũ herbam medicam, quæ illi sagittam foras eijciat: sic peccator scelere percussus debet ad pœnitentiam confugere, quæ ei iaculum in animo fixum extrà depellat.

Altera Similitudo. Quemadmodum ager consitus, vberes pulchrosque ferens fructus est conseptus dumibus ac spinis, ne cõmittatur direptioni: ita qui vult excellentibus virtutum fructibus abundare, debet se asperitate victus, cultus, & tegumenti vallare atque munire, ne à furibus animorum spolietur. Pœnitentia vt ait Tertullianus, & post eum Hieronymus, est secunda tabula post naufragium. Ac ut ait Augustinus in libro de pœnitentia, ad agẽdam pœnitentiam non sufficit mores in melius commutare, & à malefactis recedere, nisi & de his, quæ facta sunt, satisfacias Deo per pœnitentiæ dolorem, per humilitatis gemitum, per contriti cordis sacrificium cooperantibus eleemosynis. Apud Ezechielem capite. 18. ait ita Deus: Conuertimini, & agite pœnitentiam ab omnibus iniquitatibus vestris. Et apud Ioelem. 2. Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & fletu, & planctu. Scindite corda vestra, & non vestimenta vestra. Et apud Lucam tertiodecimo: Nisi pœnitentiam habueritis, omnes similiter peribitis. Et diuus Ioannes Baptista: Pœnitentiam, inquit, agite, appropinquauit enim regnum cœlorum. Et rursus: Facite fructus dignos pœnitentia. Quare debemus delicias & illecebras contemnere, pœnitentiæ asperitatem diligere, & insignes scelerum labes animo conceptas acerbissimis lachrymis delere. Et ita liberabimur mundo, & incolumes euademus. Nam vt canis non audet hericium spinis vndique redimitum & septum, percutere: sic nec mundus eos lædit, quos videt spinis pœnitentiæ indutos ac munitos. Pœnitentia igitur præparari debemus pias ac flagrantes preces mittere in cœlũ, & oculos extollere in montes cœlestes, vnde nobis

Tertull. · Hieron. · August. · Ezec. 18. · Ioel. 2. · Luc. 13. · Matt 3 · Luc. 3. · Similitudo.

nobis veniat auxiliũ. Si hoc faciebat noster Daniel, qui animum à corporis cõtagione seuocarat, totumq; sese ad sanctorum imitationem contulerat: quanto magis in id incumbere debent, qui se vident sceleribus saucios, & flagitijs imbutos? Quid potest illis esse ad vtilitatem accommodatius? Quid ad veram animi pulchritudinem consequendam præstantius, quàm esse salutari pœnitẽtia munitos, diuinoque præsidio septos?
Psal.6. Eam ob causam aiebat diuinus ac regius vates: Laboraui in gemitu meo, lauabo per singulas noctes lectum meũ, lachrymis meis stratum meum rigabo. Et diuus Petrus apostolus Actorum tertio:
Act.3. Pœnitemini, & conuertimini, vt deleãtur peccata vestra. Et diuus Paulus in
2.Cor.7 posteriore ad Corinthios capite septimo: Nunc gaudio, non quia contristati estis: sed quia contristati estis ad pœnitentiam: quæ enim secundùm Deum est tristitia, pœnitentiam in salutem stabilem operatur.

¶ *Confessus sum.* Mea scilicet, & aliorum crimina. Assumit personam populi peccantis. Cùm vnus esset è populo, enumerat ex persona sua populi peccata. Vel confessus sum, id est Deo gratias egi, eumque laudibus celebraui.

¶ *Deus magne, & terribilis.* Nimirum aduersus eos, qui te contemnunt: Hæc eadem verba videre poteris in obsecra-
2.Esdr.1. tione Nehemiæ, libro secundo Esdræ capite primo. Explicans diuus Cypria-
Cypria. nus hunc Danielis locum in tractatione de lapsis sermone quinto ait: Daniel post fidei ac innocentiæ suæ multiplicem gratiam, post dignationem domini circa virtutes ac laudes suas sæpe repetitam, ieiunijs apud Deum promerere nititur: in sacco & cinere volutatur: exomologesin faciens, & dicens: Domine Deus magnus & metuendus.

¶ *Custodiens pactum & misericordiam diligentibus te.* Ex hoc loco colligit Hieronymus, non statim futurum esse omne id, quod Deus pollicetur: sed illis complere Deum suæ misericordiæ promissiones, qui eum amore prosequuntur. Quod intelligitur, quando Deus non absolute pollicetur. Huiusmodi homines Deus mirabiliter diligit, iuxta illud Ecclesiastici capite trigesimoquarto. Oculi Dei in diligentes se. Et paulò pòst: Protector potentiæ, firmamentum virtutis, &c. Hieron. Eccle.34

¶ *Peccauimus.* Statim in principio obsecrationis se peccatorem fatetur, iuxta Prouerbiorum illud: Iustus prior est accusator sui. Et illud Esaiæ: Narra, si quid habes: vt iustificeris. Pro quo septuaginta interpretes verterunt: Dic tu prius iniquitates tuas: vt iustificeris. Quemadmodum mendicus in via iacens non solet transeuntibus sana membra ostendere, sed saucia, & vulneribus confecta, vt eos moueat ad misericordiam: sic nos non sumus Deo virtutum actiones ostensuri, sed peccata, & animam flagitijs percussam, vt eius moueamus pietatem. Nam vt diuus ait Augustinus, & citatur à Prospero Aquitanico in tractatione sententiarum, apud iudicẽ iustum & misericordem qui se accusat, excusat. Id fecit publicanus, qui ascendens in templum oraturus, percutiens pectus suum dicebat: Deus propitius esto mihi peccatori. Contrà verò pharisæus in oratione multum sibi assumpsit, & arrogauit. Ex quo effectum est, vt publicanus exiret inde iustificatus, pharisæus Prou.18 Esai.43. Similitudo. August. Prosp. Luc.18.

Y autem

autem haud quaquã. Sed vide quot verba Daniel hoc loco inculcet idem significãtia: Peccauimus, inquit, iniquitatem fecimus, impiè egimus, & recessimus & declinauimus à mandatis tuis ac iudicijs. Vbi iudicia & mandata pro eodem accipiuntur. Figura est schesis onomaton.

Psal. 106 Ea vtitur Dauid psalmo. 106. cùm ait: Peccauimus cum patribus nostris, iniustè egimus, iniquitaté fecimus. Et Esaias capite primo: Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filijs sceleratis. Esai. 1.

¶ *Non obediuimus seruis tuis prophetis.* Hi concionabantur, nunciabant Dei verba: populum instruebant sermone & exemplo vitæ, & ad virtutem excitabant. Et quia non solùm disserebant de virtute, sed in eius actiones incumbebant, serui Dei hoc loco meritò vocantur. Nam concionatores qui bene docẽt, sed malè viuunt, similes sunt tabulæ ludi latrunculorum diuisæ in domos, alias candidas, alias nigras. Actiones quas docent, sunt domus candidæ, in quas verò incumbunt, nigræ. Eorum vita cum doctrina coniuncta est pellis tigridis, maculis cãdidis tetrisque distincta. At eum debent imitari, de quo ait capite primo Actorum apostolorũ diuus Lucas: Cœpit Iesus facere & docere. Quippe vt ait diuus Paulus in priore ad Corinthios capite quarto: Non in sermone est regnum Dei, sed in virtute. At multi qui alios docent, ita se labiis contaminant, vt cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. Quemadmodum tabula diuersorij inuitat transeuntes ad hospitium peropportunum, vt declinantes aeris iniurias se intus recipiant, cùm illa perpetuò sit foris suspensa in aere, æstibus, pluuijs, & procellis obnoxia: sic multi alios hortãtur ad virtutem, & gloriam rectè factorum, cùm ipsi sint vitijs contaminati, omnique vera gloria destituti. Dauid prius petebat à Deo probitatem, quàm scientiam, cùm diceret: Bonitatem, & disciplinam, & scientiam doce me.

Simile. Simile. Act. 1. 1. Cor. 4. Simile. Psal. 118.

¶ *Tibi domine iustitia, nobis autem cõfusio faciei.* Hoc est tu domine es iustus, & ipsa iustitia, nos auté erubescentes pœnas nostris sceleribus debitas persoluimus. Tibi tribuẽda est iustitia, nobis auté iusta castigatio. Confusio faciei idé est quod pudor pœnæ, & ignominiæ: vt psalmo. 43. Tota die verecundia mea contra me est: & confusio faciei meæ cooperuit me. Hæc Danielis verba poteris videre capite primo Baruch. Psal. 43. Baruc. 1.

¶ *Viro Iuda, & habitatoribus Ierusalem.* Hoc est, tribui Iuda & Beniamin cum Hebræis aliarum tribuum, qui in vastitate Samariæ per Assyrios confugerũt ad vrbem Hierosolymam. Et omni Israëli, id est decem tribubus, quæ fuerũt in Assyriam translatæ, vnde nunquam ad Samariam, vbi habitauerant, redierunt. Ierusalem est nomen Hebræum, & significat pacis visionem. Ob eam causam Eucherius libro secundo in Genesim reprehendit Egesippum asserentem constare Ierusalem ex Græco & Latino idiomate. Samaria etiam nomen est Hebræum, quod ab Hebræis dicitur Sameron & Semron: & significat custodiam & adamantem. Est igitur sensus. Tã duabus tribubus, quàm decẽ est confusio: & omnibus deniq; Hebræis tã propinquis, quàm remotis. Decẽ tribus fuerunt euersæ per Assyrios, duæ verò per Babylonios: nam duo illa regna nimirũ Assyrium & Babylonicũ erant diuisa: sed Eucher. Egesip.

postea fuerunt coniuncta: & ex duobus vnum coagmentatum, quod Babylonicum appellatur.

¶ *Tibi autem domino Deo nostro misericordia & propitiatio.* Scilicet est. Paulò ante dixerat: Tibi domine iustitia: nũc ait: Tibi domine misericordia. Quem appellauit iustum, nũc appellat misericordẽ. De eo ait diuinus vates psal. 114. Misericors dominus & iustus: & De⁹ noster miseretur. Vnde principes, & qui reipublicæ tenent gubernaculum, daturi operam sunt, vt iustitiam cũ misericordia coniungant: iuxta illud Prouerbiorũ capite. 21. Qui sequitur iustitiam & misericordiam, inueniet vitam, iustitiam, & gloriam. Quemadmodum ex duobus odoramentis moscho & ambaro efficitur suauis pastillus: sic ex iustitia & misericordia conflatur admirabilis compositio & confectio.

Psal. 114

Prou. 21.

Similitudo.

¶ *Quia recessimus à te.* Id est, quia in te peccauimus: peccare enim est à Deo recedere. Hæc verba possunt etiam verti ex Hebræo: Quamuis recesserimus à te. Ac si dicat: Non est cur desperemus: nã etsi legem tuam violauimus, magna tamen est misericordia tua.

¶ *Et stillauit super nos maledictio & detestatio.* Non totã in nos irã effudisti, quã sustinere non possemus, sed sensim nos puniuisti guttis & stillis furoris tui, vt correcti ad te conuerteremur. Vel ideo ait: stillauit, quia omnis pœna huius vitę est veluti stilla ad mare cum æterna pœna cõparata. Et quia pœna quã nobis infligit Deus, vt conuertamur ad illum, ex eius misericordia & mãsuetudine dimanat, est profectò dicendũ, magnam esse Dei irã aduersum nos, cùm nobis non irascitur. Id intelligebat Dauid, cùm dicebat. 9. psal. Exacerbauit dominũ peccator, secundùm multitudinẽ iræ suæ non quæret. Quãdo Deus ad irã incitatus ab impio, eum nõ quærit, nec punit, sed relinquit, tũc multitudinẽ iræ suæ ostẽdit. Id voluit ille significare, cùm apud Ezechielẽ capite. 16. has voces emisit: Requiescet indignatio mea in te, & auferetur zelus meus à te: & quiescã, nec irascar amplius. Hoc est, summo hoc supplicio te afficiã, quòd te modò non castigabo, vt te æterno supplicio castigẽ. Quẽadmodũ qui in arcu sagittam tenet, quò magis ad se flectit funiculũ, eò duri⁹ percutit: sic Deus quãto longius differt flagella, tãto durius punit. Patientia eius est grauissima pœna, summaq; animaduersio. Ideo dicebat Ieremias capite. 15. Noli in patiẽtia tua suscipere me. Ac si diceret: Noli me domine vita priuare tẽpore humanæ prosperitatis, quando tu veluti mei oblitus me reliqueris, & à me castigationẽ auerteris. Vt agricola nõ percutit terrã aratro, quam scit nullas esse ob sterilitatem fruges effusuram, sed quam scit esse frugiferam: sic Deus impios sæpe in hac vita finit impunitate gaudere: pios autem calamitatibus premit & percutit, ex quibus vbertas frugum prouenit, & vera gloria efflorescit. Calamitas cõparatur cũ mari: iuxta illud psalmographi: Veni in altitudinem maris, & tẽpestas demersit me. Sed vt in mari inueniuntur pretiosæ margaritæ: sic in calamitate innumerabilia bona: illis præsertim, qui ad Deum toto animo confugiunt, quos nullæ possunt ærumnæ à virtute dimouere, & ab incœpto honestatis cursu retardare. Huiusmodi erat Daniel, qui ait: Et stillauit super nos maledictio & detestatio, quæ scripta est

Psal 9.

Ezec. 16.

Similitudo.

Iere. 15.

Similitudo.

Similitudo.

Psa. 68.

Deut. 27 & 28. in libro Mosi. Hoc est in Deuteromio capite. 27. & 28. vbi maledictiones suppliciorum & pœnarū in eos scriptę sunt, qui legem Dei violarent: & benedictiones in eos, qui illam custodirēt. Quę postea prolatæ sunt in monte Gazerim & Hebal. Pro, & detestatio, habent Septuaginta, & post eos Pagninus, & iusiurandum. Nam cùm iuramus solemus dicere: Si ita non est, veniat super me intolerabilis calamitas. Ex quo effectum est, vt detestatio, & execratio, & calamitas pro eodem accipiantur. (Pagnin.)

C *Et statuit sermones suos, quos locutus est super nos, & super principes nostros, qui iudicauerunt nos, vt superinduceret in nos magnum malum, quale nunquam fuit sub omni cœlo, secundùm quod factum est in Ierusalem. Sicut scriptum est in lege Mosi: omne malum hoc venit super nos: & non rogauimus faciem tuam domine Deus noster, vt reuerteremur ab iniquitatibus nostris, & cogitaremus veritatem tuam.* D *Et vigilauit dominus super malitiam: & adduxit eam super nos: iustus dominus Deus noster in omnibus operibus suis, quæ fecit: non enim audiuimus vocem eius. Et nunc domine Deus noster, qui eduxisti populum tuum de terra AEgypti in manu forti, & fecisti tibi nomen secundùm diem hanc, peccauimus, iniquitatem fecimus. Domine in omnem iustitiam tuam auertatur obsecro ira tua, & furor tuus à ciuitate tua Ierusalem, & à monte sancto tuo. Propter peccata enim nostra, & iniquitates patrum nostrorum Ierusalem & populus tuus opprobrium sunt omnibus per circuitum nostrum. Nunc ergo exaudi Deus noster orationem serui tui, & preces eius: & ostende faciem tuam super sanctuarium tuum, quod desertum est, propter temetipsum. Inclina Deus meus aurem tuam, & audi: aperi oculos tuos, & vide desolationem nostram, & ciuitatem, super quam inuocatum est nomen tuum. Neque enim in iustificationibus nostris prosternimus preces ante faciem tuam, sed in miserationibus tuis multis. Exaudi domine, placare domine, attende, & fac: ne moreris propter temetipsum Deus meus: quia nomen tuum inuocatum est super ciuitatem, & super populum tuum.* E (Bar. 2. Exod. 15.)

¶ *Et statuit sermones suos*. Hoc est, & ostendit Moses reipsa veros esse sermones suos: & posse nobis mala illa minitari: esseque id, quod prædixit, venturum.

¶ *Magnū malū quale nunquam fuit*. Hoc ait propter vrbis vastitatem, & Hebræorum cædem: & præcipuè propter templi Dei euersionem. Vel est hyperbole figura in diuinis literis vsitata.

¶ *Non rogauimus faciem tuam*. Magna profectò durities, & intolerabilis stupor: in calamitatibus quibus ob scelera opprimimur, non confugere ad Deum, ab eo petentes vt peccata nostra, propter quæ affligimur, deleat, nosquèab ærumnis eripiat. Quemadmodum vulnere percussus, si quando ei adhibetur remedium, non sentit ferrum chirurgi, & vulnus sine gemitu tractatur, mortis signum præ se fert: sic flagitijs corruptus si non sentit castigationem Dei, nec eius mouetur supplicio, in summo periculo versatur. Vnde Ieremias capite quinto: Percussisti, inquit, eos, & non doluerunt: attriuisti eos, & renuerunt accipere disciplinam. Indurauerunt facies suas supra petram, & noluerunt reuerti. Et capite. 51. Curauimus Babylonem, & non est curata: derelinquamus eam. (Simile. Iere. 5. Iere. 51.)

¶ Et

¶ *Et cogitaremus veritatem tuam.* Id est, & consideraremus ac intelligeremus verissimas esse promissiones tuas. Vel per veritatem Dei intelligit diuinam legé, de qua ait Dauid psalmo.118. Omnia mandata tua veritas. Vel, omnia Dei verba: quam ob causam dicitur Deus veritatis: vt psalmo.30. Redemisti me domine Deus veritatis. Vnde ipse Deus à nobis veritatem requirit: vt eodem psalmo: Quoniam veritatem requirit dominus. Nam vita colentis veritatem est: musica aptæ lyræ: mendacium autem inter veritates est chorda inepta concẽtum labefactans inter tẽperatas & æquales. At multi ipsam veritatem aspernãtur. Deus qui de se ait apud Ioannem capite decimoquarto. Ego sum via, veritas, & vita: dicebat apud eundem capite octauo: Si veritatem dico, quare nõ creditis mihi? Imò eum audire nolebãt eam ob causam, quia veritatem dicebat. Nã vt Terẽtius ait: Obsequium amicos, veritas odiũ parit. Quibus verbis ostendit, quid fiat, non quid fieri debeat. Mirum quippe est, ex tam pulchra matre tam turpem filium oriri. Et quod mirabilius videtur, ipse filius cum mendacio copulatus vult abscondere matrẽ, eamq; viuam sepelire: sed tempus eam in lucẽ profert. Ideo Aulus Gellius ait, dixisse quendam poëtam esse veritatem temporis omnia aperientis filiam. Et Pindarus: Tempus, inquit, certam veritatem prodit, quodq; latet in obscuro, enarrat. Sed multò grauius hoc ait his verbis Christus Deus noster Matthæi.10. Nihil opertum quod non reueletur, nihil occultum quod non sciatur. Triumphat veritas de tempore. Tanta est eius vis & præstantia, vt non solùm Christiani, sed etiã gentes lumine naturali illustratæ eam summis laudibus extulerint. Pythagoras, vt refert Ælianus libro.12. de varia historia, duas res longè pulcherrimas ait esse hominibus diuinitus datas, nimirum veritatem & beneficẽtiam, cũ Deorum immortalium operibus comparãdas. Nõ discrepat ab eo Demosthenes, qui authore Maximo sermone.8. interrogatus quid Deo simile haberent homines? respondit: benignè facere, & veritatem diligere. Est enim veritas lux omnibus tenebris resistens. Vt candela cùm emungitur, videtur extingui, sed nõ ita est: nam licet lumen eius inclinetur, postea tamen clarius lucet, quàm antea: ita veritas, etsi ad tempus vi ac artificio videtur extingui, inuitis tamen illis apparet illustrior: & tunc clarius lucet, quàm si non fuisset impugnata.

Psal.118. Psal.30. Psal.30. Similitudo. Ioan.14 Ioan.8. Terent. Gellius. Pindar. Matt.10 Ælian. Demost. Maxim. Similitudo.

¶ *Et vigilauit dominus super malitiam.* Subaudi nostram. Tunc Deus dicitur super malitiam nostram vigilare, cùm nos statim corripit, & mulctat. Tunc autem dicitur dormire super malitiam nostrã, cùm nos impunitos relinquit. Vel vigilauit super malum pœnæ, vt illud adduceret super nos. Hoc est, festinauit, vt hanc nobis infligeret calamitatem. Vigilare enim aliquando accipitur pro accelerare, vt capite primo Ieremiæ. Vigilabo ego super verbo meo, vt faciam illud. Et quadragesimoquarto ait Deus aduersus impios Iudæos, qui se contulerant in Ægyptum: Ego vigilabo super eos in malum. Hoc est, festinanter parabo illis calamitatem. Et secundo capite Baruch: Vigilauit dominus in malis, & adduxit ea super nos. Quã ob causam hoc Danielis loco vertunt nõnulli: Et festinauit dominus super malitiam.

Iere.1. Iere.44. Baru.2.

¶ *Et adduxit eam super nos.* Subaudi malitiam nostram: nimirum vt eius pœnas lueremus.

¶ *Qui eduxisti populum tuum.* Commemorat antiquum Dei beneficiũ, vt grati animi significatione misericordiam sibi concilier ab ipso Deo, eumque ad similem prouocet clemẽtiam. Hæc historia
Exo 14. narratur capite. 14. Exodi, & alijs in locis
Psal. 113. diuinarum literarum: quam Hebręi ob illius magnitudinem & præstantiã crebris
Sap. 18. vsurpabãt sermonibus. Inuenies hęc
Baru. 2. eadem ferè verba capite. 2. Baruch.

¶ *Fecisti tibi nomen secundùm diem hanc.* Id est, celebratum est nomen tuũ ad hãc usque ætatem: fuit enim tam admirabile beneficium illud, vt nulla potuerit obliuione deleri. Vel secundùm diem hanc, id est, vt patet hac die. Vel quod retines die hac. Tũc enim filij Israëlis, quę Deus pro illis fecerat in AEgypto, laudibus celebrabant. Accipitur nomen pro
Iosue. 6. fama, vt capite. 6. Iosue: Fuit dominus cũ Iosue: & nomen eius diuulgatum est in omni terra. Et capite decimooctauo pri
1 Reg 18 mi Regum: Et celebre factum est nomẽ
Prou. 22 eius nimis. Et. 22. Prouerbiorum: Melius est nomen bonum, quàm diuitiæ multę.
Cant. 1. Et Canticorum primo. Oleum effusum nomen tuum. Vbi oleum accipitur pro vnguento odore & suauitate condito. Quemadmodum enim pretiosum vnguentum reddit odorem, cùm spargitur: ita fama prædicatione propagatur.

¶ *Domine in omnem iustitiam tuam auertatur obsecro ira tua.* Ira in nobis non fit sine mutatione, at Deus est immutabilis, etiam cùm irascitur. Ipse enim ait a-
Malac. 3 pud Malachiam: Ego dominus & non
Exod. 3. mutor. Et Exodi capite tertio: Ego sum, qui sum. Hoc est, ego sum, qui nũquam mutor. Ita locum illum explanat Hilarius in. 2. psalmi enarratione. Hilarius Et additur statim: Sic dices filijs Israël: Qui est, me misit ad vos. Ac si dicat: Duxit vos ad Exod. 3. AEgyptum quidam Ioseph mutabilis: reducat vos inde alter Ioseph immutabilis. Sed videndum est, quid significet iustitia hoc loco. Vt Latini nomine iustitiæ omnem virtutem vocant: ita Hebręi absolutam bonitatem. Ex quo efficitur, vt sensus huius loci sit: A te mirum in modum peto domine, vt iuxta bonitatẽ tuam auertas iram tuam à nobis. Vel accipitur hic iustitia pro seueritate: sed tũc manet concisa hæc oratio: quæ hoc modo complebitur: Domine vt iustè pũnis flagitia, quòd sis iustus: sic etiam remoue à nobis iram tuam, quòd sis misericors. Vt iustus es, ita clemens esto. Tu es fons omnis bonitatis, à quo dimanat aqua iustitiæ & misericordiæ: sensimus vnam, sentiamus alteram. Potest locus hic aliam habere intelligentiam. Iustitia exigit misericordiam, quando eam postulat, qui iustè punitur: est enim iustum, vt ei tribuatur misericordia, qui eam lachrymis, & lamentis, & pœnitente animo, & rationibus pietatem mouentibus implorat. Ac quoniam ô Deus sanctè nos agnoscimus scelera nostra, & animo ob debitũ mœrorem fracto & deiecto, in naufragio nostro confugimus ad portum misericordiæ tuæ, in qua locamus spem nostram, iustus iudicaberis, si in nos misericordiam contuleris. Promittis misericordiam eam toto pectore petentibus: promittere hanc misericordiã est misericordia, sed eam præstare est iustitia: exigit enim iustia, vt præstes, quod promittis. Ergo iuxta hãc tuam iustitiã impartire nobis misericordiam,

diam, eam suppliciter exposcentibus, & lamentabilibus vocibus ex intimo pectore productis postulantibus. Hunc exi stimo esse huius loci verum ac germanũ sensum. Itaque iustitia hoc loco, si altè perpendas, accipitur pro misericordia. In hanc significationem accipitur psal-
Psal 5. mo quinto, vbi ait Dauid: Domine de-
Psal. 30. duc me in iustitia tua. Et psalmo trigesi-
Psal. 70. mo, & septuagesimo: In te domine speraui, nõ confundat in æternum: in iusti-
Psal. 34. tia tua libera me. Et. 34. Iudica me secũdùm iustitiam tuã domine Deus meus. Non petit à Deo Dauid, vt eum iudicet secũdùm seueritatem & iustitiam vltricem, sed secundùm misericordiam, quę est effectus iustitiæ, quam ob causam iu-
Psal. 142 stitia appellatur. Nam ipse ait psal. 142. Exaudi me in tua iustitia: & non intres in iudicio cum seruo tuo: quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens. Si Deum obsecrat, ne cum illo intret in iudiciũ, quia nullus coram eo iustificatur, quare ait: Exaudi me in tua iustitia? Et, iudica me secundùm iustitiam tuam domine? Nisi quia his in locis iustitia accipitur pro misericordia. Est igitur sensus huius psalmi. 142. Pollicitus es domine opem laturum ijs, qui ad tuum sanctissimum numen cõfugissent: cùm autem ego opem tuam supplex implorem, sta promissis tuis: & vtere mecum misericordia: & non intres in iudicio cũ seruo tuo: nã si sine misericordia exercueris iustitiam, nulla mihi spes salutis ostenditur. Nemo enim coram te poterit causam suam tueri, si velis exigere omnia, quæ tibi optimo iure debẽtur. Precatur igitur Dauid Deum, vt eum iudicet secundùm iustitiã, nõ prout sumitur pro seueritate, sed pro clemen-
tia. Psal. 23. vbi nos habemus: Hic accipiet benedictionem à domino, & misericordiã à Deo salutari suo: pro misericordia est in Hebraico Tsedhacah, quod nomen significat iustitiã. Ideo transtulit Hieronymus: Accipiet benedictionem à domino: & iustitiam à Deo salutis suę. Sed intelligẽtes Septuaginta, iustitiam illo loco accipi pro misericordia, transtulerũt eleimosynin, hoc est misericordiã: quorum translationem sequitur in psalmis interpres noster Latinus. In hanc significationem accipitur psalm. 71. vbi Dauid filio suo Salomoni misericordiã à Deo & iustitiã precatur, cùm ait: Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuã filio regis: Vbi per iudicium intelligitur iustitia, & per iustitiam misericordia. Eodem modo psalmo. 88. Iustitia & iudicium præparatio sedis tuæ. Et volẽs explicare quid intelligeret per iustitiam & iudicium, subdit statim: Misericordia & veritas præcedent faciem tuam. Aspicis iustitiam accipi pro misericordia, & iudicium pro veritate, hoc est pro iustitia. In hanc significationem existimo accipi capite. 28. Esaiæ: Iudicium in pondere, & iustitiam in mensura. E capite. 22. Ieremiæ: Facite iudicium & iustitiam. Et capite tertio epistolæ ad Romanos: Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est. Quare hoc Danielis loco iustitia accipitur pro misericordia. Quam ob causam septuaginta interpretes transtulerunt: Domine in omni misericordia tua auertatur obsecro furor tuus, &c. Quod nostram confirmat explanationem.

Psal. 23. Hieron. Psal. 71. Psal. 88. Esai. 28. Iere. 22. Rom. 3.

¶ *Et à monte sancto tuo.* Id est, à templo sancto suo. Vel à monte Sione in diuinis literis frequenter celebrato.

¶ *Ostende faciem tuam super sanctuariũ tuum.* Id est, illustra vultum tuum super téplũ tuũ sanctũ. Intuere illud benigno ac alacri vultu. Ostende erga illud fauo-
Psal.79. rem tuum. Ita psalmo.79. Ostende faciẽ tuam, & salui erimus. Quidam vertunt: Illustra faciem tuam super sanctuarium
Psal.118. tuum: iuxta illud psalmi.118. Faciem tuã illumina super seruum tuum. Illuminare faciem super aliquem est illi fauorem ostendere, vt alibi ostendimus.

¶ *Et ciuitatem super quam inuocatum est nomen tuum.* Hoc est, intuere Hierosolymam, in qua colebaris: & nomen non falsorum Deorum, sed tuum inuocabatur. Vel quæ vocabatur nomine tuo, id est ciuitas veri Dei. Schema est in literis diuinis vsitatum: vt paulò pôst, hoc eo-
Esai.63. dem capite. Et apud Esaiam.63. Facti sumus quasi in principio, cùm non dominareris nostri, nec inuocaretur nomen tuum super nos. Hoc est, cùm non vocaremur tui, cùm nõdum appellaremur
Iaco.2. populus Dei. Et capite.2. Iacobi apostoli: Nonne ipsi blasphemant bonum nomen, quod inuocatum est super vos? Id est, quo vos vocamini. Acsi dicat: Nomẽ Christi quo vos appellamini, execrãtur.

¶ *Attende & fac.* Attende precibus meis, & fac domine, quod precor: prębe mihi aures, & oranti fer opem.

F ❧ *Cùmque adhuc loquerer, & orarem, & cõfiterer peccata mea, & peccata populi mei Israël, vt prosternerem preces meas in conspectu Dei mei, pro monte sancto Dei mei: adhuc me loquẽte in oratione mea, ecce vir*
Sup.8. *Gabriel quem videram in visione à principio, cito volans tetigit me in tempore sacrificij vespertini. Et docuit me, & locutus est mihi: dixitq́; Daniel nunc egressus sum, vt docerem te, & intelligeres. Ab exordio precum tuarum egressus est sermo: ego autem veni, vt indicarem tibi: quia vir desideriorũ es. Tu autem animaduerte sermonem, & intellige visionem. Septuaginta hebdomades* Mat.24.
abbreuiatæ sunt super populum tuum, & su- Ioan.1.
per vrbem sanctam tuam: & consumetur preuaricatio, & finem accipiet peccatũ: & deleatur iniquitas: & adducatur iustitia sempiterna, & impleatur visio & prophetia: & vngatur sanctus sanctorum. Scito ergo, & animaduerte: ab exitu sermonis, vt iterũ ædificetur Ierusalem, vsque ad Christum ducem hebdomades septem, & hebdomades sexaginta duæ erunt. Et rursum ædificabitur platea, & muri in angustia temporum. Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus: & nõ erit eius populus: qui eum negaturus est. Et ciuitatẽ & sanctuarũ dissipabit populus cũ duce vẽturo: & finis erit vastitas: & post finem belli statuta desolatio. Confirmabit autem pactum multis hebdomada vna: & in dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificium. Et erit in templo abo- Mat 24.
minatio desolationis. Et vsque ad consummationem & finem perseuerabit desolatio.

¶ *Cúmque adhuc loquerer.* Sensus est: Nõdum absolueram preces, cùm mihi Dei angelus apparuit, vt me doceret, & mœrore leuaret. Capite Esaiæ.65. ait Deus: Esai.65.
Ante quàm clament, ego exaudiam. Id est priusquã finem faciant orãdi. Quod statim verbis his explicat apertioribus: Adhuc illis loquentibus ego audiam. Et capite.58. ait idem Esaias: Inuocabis, & Esai 58.
dominus exaudiet: clamabis, & dicet: Ecce adsum. Hoc de viris pijs est intelligendum, quibus ait Christus apud Mat- Mat.7.
thæum.7. & Lucam.11. Petite, & accipie- Luc.11.
tis. Et psalmo.80. Dilata os tuum, & ego Psal.80.
implebo illud. Et capite.18. Prouerbiorũ: Prou.18.
Qui me inuenerit, inueniet vitam, &

hauriet

hauriet salutem à domino. Quod potest verti ex Hebræo: Et educet voluntatem à domino. Hoc est, consequetur à Deo, quicquid petierit. Contrà verò de impijs obstinatis ait Deus apud Esaiam capite. 1. Cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam. Illi autem quorum peccata delentur vera animi contritione, inter pios cōputantur. Vt enim mare reijcit foras cadauera, sic contritio flagitia. Vt ex mari egrediuntur flumina aquarum: vt ait capite. 1. Ecclesiastes: sic ex vehemente contritione flumina lachrymarum.

Esai.

Similitudo.

Similitudo.

Eccles. 1.

¶ *Ecce vir Gabriel.* Angelum Dei virum appellat non à sexu, sed à virtute. Vel, ideo vir appellatur, quia in figura apparuit viri. Multi angeli in specie corporea virorum apparuerunt: quā ob causam viri appellantur. Sed sint ne angeli corporei, an omnino corporis expertes, grauis est inter viros sapientissimos cōtrouersia. Diuus Augustinus libro. 2. de Genesi ad literam capite. 17. ait angelos tam bonos, quàm malos corporeos esse: quorum corpora subtilia quidem, in tertio eiusdem operis libro, capite. 10. ait esse aerea. Eius ad literam hæc sunt verba. Etsi dæmones aerea sunt animalia quoniam corporum aereorum natura vigent, & propterea morte non dissoluuntur, quia præualet in eis elementū, quod ad faciendum, quàm ad patiendum est aptius. Et in libro de Ecclesiasticis dogmatibus capite. 11. dicit, nihil incorporeum credēdum esse nisi Deum solùm. Et capite. 12. creaturam omniem corpoream esse ait: & angelos virtutesque omnes cœlestes corpora habere. Et. 3. libro de trinitate tradit capite. 1. angelos spirituale corpus habere: non cui subdantur, sed quod subditum gerant. In explanatione in psalmum. 85. affirmat corpora beatorum futura esse post reditum ad vitam, qualia sunt corpora angelorum. Ac vt studeam breuitati, idem Augustinus psal: 145: & libro. 1 1. de ciuitate Dei capite. 23. & libro. 15. capite. 23. & ad Nibridium epistola. 115. asserit angelos esse corporis participes. In hac sentētia fuit prius Origenes libro. 2. Periarchon capite. 2. & alijs in locis: Philo in libro de opificio sex dierum: Lactantius Firmianus: Hilarius, Athanasius, Methodius, Magnus Basilius: & alij magni nominis autores: quorum sententiam sequuntur Ioannes Damascenus libro. 2. capite. 3. suæ theologiæ: & libro. 3. aduersus Iconomastas: Ioānes Cassianus capite. 13. libri. 7. collationum: Auicebron in libro fontis vitæ: & philosophi Platonici ferè omnes. Georgius Venetus tono septimo cantici tertij harmoniæ suæ, ait omnes Academicos asserere saltem malos angelos esse corporeos. Præterea in synodo secunda Nicæna, actione quarta, productus & lect⁹ est liber beati Ioānis episcopi Thessalonicensis: cuius ad literam hæc sunt verba: De angelis & archangelis, & eorum potestatibus, quibus & nostras animas adiungo, ipsa catholica ecclesia sic sentit: esse quidem intelligibiles, sed non omnino corporis expertes & inuisibiles: verùm tenui corpore præditos, & aereo siue igneo: vt scriptum est: Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos ignē vrentem. Sic autem multos sanctorum patrum sensisse cognouimus: quorū est Basilius cognomento magnus: & beatus Athanasius, & Methodius: & qui stant ab illis. Solummodò autem Deus incorporeus & informabilis est. Intelligibiles

August.

Origen. Philo. Lactan. Hilari. Athana. Metho. Basilius Damas.

Cassia. Auiceb.

Venet.

Ioannes

Psal. 103. Hebr. 1.

Basilius Athana. Metho.

autem creaturæ nequaquã ex toto sunt incorporeę: & imitabiles pictura existũt. Quare etiam in loco existunt, & circũferentiam habent. Quanquam autem nõ sunt vt nos corporei, vtpote ex quatuor elementis, & crassa illa materia: nemo tamen vel angelos, vel dæmones, vel animas dixerit incorporeas. Hactenus Ioannes Thessalonicensis: cuius sententiam synodus illa non improbauit: quin potius visa fuit approbare: etiamsi non decreuerit esse de fide tenẽdam. Et
Caieta. nostra memoria cardinalis Caietanus in epistolam ad Ephesios capite. 2. dæmones ait esse spiritus aereos. Hæc est magnorum authorum sententia, in qua cõstare videntur. Ab illis discrepat & dis-
Dionys. sentit Dionysius ille Areopagita, quem possumus iure optimo cœlestem ac diuinum theologum appellare. Hic capite. 1. cœlestis hierarchiæ angelos appellat non solùm incorporales & immateriales substantias, sed etiam deiformes
Nyssen. simplicitates. Gregorius etiam Nyssenus in tractatione de oratione explicãs verba illa: Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terra: angelos asserit esse corporis
Chryso. expertes. In ea sententia est Chrysostomus homilia. 22. in Genesim: & 17. atq; trigesimasecunda in epistolam primam ad Corinthios: & in commentarijs in
Cyrillus caput sextum Esaię. Et Cyrillus in caput
Theod. decimum euangelij Ioannis. Theodoretus in caput. 12. Danielis, & in caput
Thom. primum Zachariæ. Thomas Aquinas in prima parte summæ theologicæ: qui in principio quæstionis quinquagesimę sic ait: Primò considerandum est de creatura purè spirituali, quæ in scriptura sacra angelus nominatur. Et primo articulo asserit angelos esse omnino incorporeos. Eius sententiam multi doctores tam scholastici, quàm qui diuinam explicant scripturam, sequuntur. Eam confirmare videntur patres sacri concilij generalis Lateranensis sub Innocentio tertio pontifice maximo celebrati: qui statim in primo decreto verba hæc perpetuis monimentis consignarunt. Deus est vnum vniuersorum principiũ, creator omnium visibilium & inuisibilium, spiritualiũ & corporaliũ: qui sua omnipotente virtute simul ab initio temporis vtranque de nihilo condidit naturam, spiritualem & corporalem, angelicam videlicet & mundanam: ac deinde humanam quasi communem, ex spiritu & corpore constitutam. Hactenus illi. At qui nolunt à contraria sententia dimoueri, verba hæc non negant, sed interpretantur. Aiũt verum esse, angelos creaturas esse spirituales: atq; si cum rebus concretis ex quatuor elementis cõparẽtur, incorporeas rectè appellari: quẽadmodum tepidum cum calido collatũ vocatur frigidũ: & aer dicitur spiritus, & respectu corporum concretorũ ac solidorum videtur incorporeus: & ita appellatur à nonnullis, qui tamen reipsa corporeus est. Hoc modo aiunt esse verba concilij intelligẽda. Nihilominus nec animas, nec angelos aiunt esse omnino corporis expertes. Quomodo hoc intelligatur, nondum est ab ecclesia definitũ. Si autem à me quæras vtra harũ partiũ tenenda sit, ingenuè fateor me nescire. Ille hoc nouit, qui angelos ipsos creauit. Quid hac in re verum sit, Deus ipse viderit: quid verisimiliũ, magna quęstio est: quam ego illis relinquo rationibus conquisitis disputandam, qui ingenij pollentes acumine, & vtriusque philosophiæ

Innocẽt.

losophiæ diuinæ & humanæ eruditione exculti nomen suum æternitati cómendarunt. Sed vtilius esse existimo huiusmodi quæstiones difficiles & abstrusas cum modestia & timore tractare, aut silentio præterire: quæ parum conducunt ad animarum vtilitaté & pietaté, quàm de illis audacter disserere, & aliquid temerè affirmare.

¶ *Quem videram in visione à principio.* Quem aspexeram in visione superiore, præcedente capite descripta. Diuini vates intelligebant ob illuminationem Spiritus Sancti visiones illas à Deo esse. At qui prophetæ non sunt, possunt aliquando falli: quia vt ait apostolus capi-
2.Cor.11. te.11. posterioris ad Corinthios, Satanas transfigurat se in angelum lucis. Vt autem verum numisma diuinæ reuelationis, à falso denario illusionis diabolicæ secerni posit, quinque requiruntur, nimirum humilitas, patientia, veritas, prudétia, charitas: vt ait Ioannes de Gerson in
Gerson. tractatione de distinctione verarum visionum à falsis.

¶ *In tempore sacrificij vespertini.* Quando solebat fieri sacrificium vespertinú. Appellabatur tempus illud tempus cóstitutum, nimirum ad offeréda holocausta. Ita illud intelligitur capitis vltimi
2.Re.vl. libri secundi Regum: Immisitq; dominus pestilentiam in Israel de mane vsq; ad tempus constitutum: & mortui sunt ex populo à Dan vsque ad Bersabee septuaginta millia virorum. Minatus fuerat Deus missurum se pestem tribus diebus: sed táta est eius misericordia, vt vno tantùm die miserit eam, quæ solùm durauit à manè vsque ad vesperá, seu vsq; ad sacrificium vespertinum, quod loco illo tempus constitutum appellatur. Existimant nonnulli tempus constitutú loco illo esse totos illos tres dies, quibus Deus minatus est pestem: sed priorem explanationem rectiorem esse existimo.

¶ *Nunc egressus sum.* Subaudi, à conspectu Dei: non vt ab eo discederem, qui vbique est, sed vt te docerem. Dicuntur angeli egredi, quando ad homines mittuntur.

¶ *Ab exordio precum tuarum egressus est sermo.* Id est, cùm tu inciperes effundere preces, exiuit sermo Dei, & sententia rerum futurarum, quas ego veni nuntiatú tibi. Ac si dicat: Cùm tu orares Deú, ipse mihi præcepit, vt tibi quæ sequuntur, indicarem, quæ quidem futura sunt.

¶ *Quia vir desideriorum es.* Id est, quia res magnas desideras: quia ad Dei laudé & populi Israëlitici consolationem desideras arcana & occulta mysteria intelligere: quia rerum expetendarum es magnopere cupidus, & feruente desiderio flagras. Vel quia desiderabilis es, dignus qui ameris, & desidereris. Nonnulli vertunt: Quia vir desiderabilium es. Hoc est, in quo sunt multa desiderabilia.

¶ *Septuaginta hebdomades abbreuiatæ sunt.* Hoc est, quadringenti & nonaginta anni constituti sunt, & præfiniti, & diuinitus præordinati atque præcisi. Duplex est hebdomada, vna dierum, quæ continet septem dies, vt constat ex capite.23.
Leuitici: altera annorum, quæ continet Leui 23.
septé annos, vt liquet ex capite.25. eiusdem Leuitici. Et nullo alio modo accipi Leui 25.
tur meo quidé iudicio in tota sacra scriptura, vt liquet intuenti. Cùm auté hoc Danielis loco hebdomada nullo modo posit accipi pro hebdomada dierú, quia septuaginta eiusmodi hebdomadæ nondum implent annum vnum cum dimidio:

dio:& in tam exiguo tempore non fuit ciuitas instaurata,& Christus occisus,& sacrificia antiquata:quæ omnia erant in his septuaginta hebdomadis euentura; apertè ostenditur accipi pro hebdomada annorum.Et in hac sententia sunt etiã expositores Hebræi,vt ostendit Ga-
Galati. latinus libro.4.de arcanis catholicæ veritatis.Si autem rectè numeraueris, inuenies.490.annos:hanc enim summam constituunt sine dubio septuaginta hebdomadæ annorum.Vt autē hæ Danielis hebdomadæ perspicuè intelligantur,
Iere.25. reuocanda est in memoriã Ieremiæ vaticinatio capiti.25.mãdata:ibi enim prędixit diuinus ille vates duraturã esse Babylonicam Iudæorum seruitutem annis septuaginta,totidemque regnum Babylonium permansurum: illisque expletis esse per Persas ac Medos delendũ. Hæc autē Ieremię vaticinatio fuit anno quar-
Iere.25. to incœpto,vt ipse ait eodem capite.25. regni Ioacim,quãdo Hierosolyma fuit à Nabuchodonosore Babyloniorum rege expugnata:tunc enim incœpit Hierosolymæ vastatio, & multi ex Iudæis fuerunt in Chaldæam abducti: eoq; tēpore incœpit captiuitas Babylonica,anno primo nimirum trãsacto Nabuchodonosoris,vt ibi ait Ieremias,& nos in
Sup.1. commentarijs in primum caput Danielis copiosè ostendimus. Ac quia quãdo Iudæi ingressi sunt Babylonem,iã erat transactus annus vnus cum dimidio regni Nabuchodonosoris,implendi erant septuaginta anni captiuitatis Babylonię anno secundo post euersionem regni Babylonici. Septuaginta anni durationis regni Babylonij expleti sunt, quando Balsasar vltimus Babyloniorum rex fuit
Sup.5. interfectus, & Darius imperium Chaldæorum in ditionem suam redegit: septuaginta autem anni seruitutis Babylonicæ expleti sunt anno secundo huius Darij,qui duos tantùm annos nondum completos post captam Babylonem vixit.Huic successit Cyrus,qui statim anno primo sui imperij soluit Hebræorũ seruitutem,eosque liberos misit Hierosolymam . Ac ita impleta est Ieremiæ vaticinatio: vt literæ diuinæ capite primo libri primi Esdræ memoriæ prodi- 1.Esd.1.
derũt.Igitur primus annus imperij Cyri regis Persarum ac Medorum erat septuagesimus seruitutis Babylonicæ.Ita quoque asserit Iosephus libro.11.anti- Ioseph.
quitatum capite.1. Cùm autē euersum esset Chaldæorum siue Babyloniorum regnum à Dario Medorum rege auunculo Cyri,& iam Darius anno vno regnasset in Chaldæa,legit Daniel vaticinationes Ieremiæ, & intellexit imminere ac appropinquare tempus liberationis Iudæorum,quæ futura erat anno venturo.Et ita euenit: nam illo sequēte anno & rex Darius excessit è vita,& Iudæi fuerũt restituti per regem Cyrum, qui statim post Darium totius imperij clauũ obtinuit. Igitur primo anno Darij dũ Daniel pias ad Deũ preces emitteret,ab eo petens ne Hebræorum scelera eorum ereptionem,quæ iam imminebat,impedirent,aut retardarēt, apparuit illi Gabriel angelus,qui ei nũtiauit implendam esse Ieremiæ vaticinationē de reditu ac restitutione Iudæorum tēpore,quo Ieremias fore prædixerat,nimirum fluxis annis septuaginta,qui anno sequente explebantur. Cùm autem Deus solitus sit dare sæpenumero viris pijs ac iustis,plusquàm illi petunt ab eo, nuntiauit Danieli per angelum Gabrielem

lẽ tẽp⁹ nõ ſolùm liberationis à ſeruitute Babylonica per Cyrũ regẽ terreſtrẽ,ſed etiã à ſeruitute peccati per Ieſum Chriſtũ regẽ cœleſtem:futuramq; eſſe liberationem hanc ab illo die,quo ei angelus loquebatur,vſque ad ſeptuaginta hebdomadas annorum : hoc eſt vſque ad annos.490. Et in vltima harum ſeptuaginta hebdomadarum futuram eſſe mundi redemptionem per Chriſtum.Ac ſi dicat angelus. Tu Daniel oras pro liberatione vnius populi expletis ſeptuaginta annis:& Deus indicat tibi redemptionẽ omnis generis humani expletis ſeptuaginta hebdomadis.Non tantùm futura eſt liberatio tui populi, quãdo Ieremias prædixit:ſed totius vniuerſi,quando ego prædico.Ieremiæ oſtendit Deus ſeptuaginta annos vſque ad ereptionem populi Iſraëlitici ab exilio Babylonico per Cyrum,qui à ceruicibus Hebræorum iugũ ſeruile deijciet,eoſque in libertatem vindicabit: tibi autem oſtendit ſeptuaginta hebdomadas annorum vſq; ad ereptionem totius mũdi à ſeruitute peccati per verum Meſsiam,qui à dæmonum faucibus liberabit mortales,quibus aditum reſerabit ad æternas cœlorum ſedes, ad gloriam immortalem conſequendam. Hæ ſeptuaginta hebdomadæ incœperunt à prolatione angeli:hoc eſt à tempore illo, quo eas angelus Danieli nuntiauit.Id oſtendit ipſe angelus, cùm ait: Scito ergo,& animaduerte:ab exitu ſermonis,&c. Id eſt,à tẽpore,quo hic meus ſermo exit à me. Et durarunt vſque ad mortem Chriſti : & expletæ ſunt anno tertio cum dimidio poſt Chriſti mortem:quo tempore fuit euangelium Hieroſolymæ plenè nunriatum. Itaque durarunt annos quadringẽtos & nonaginta.Nã ab illa angeli pronuntiatione vſq; ad principium inſtaurationis templi, fluxerunt duo anni: & templum inſtauratum eſt annis quadraginta ſex,iuxta illud euangelij authore Ioanne capite. 2. Ioan.2.
Quadraginta & ſex annis ædificatũ eſt templum hoc. Si autem eos ſimul iungas,efficies annos quadraginta octo:tẽplum verò illud ſecũdum durauit annos quadringentos & octoginta & aliquot menſes,vſq; ad euerſionẽ eius per Titũ Veſpaſianum : qui omnes ſimul iuncti efficiunt ſummam annorum quingentorum & viginti octo cũ dimidio: quibus ſi detrahantur triginta & octo cum dimidio, qui interfluxerunt inter finem vltimæ hebdomadæ & exitium Hieroſolymæ,manent quadringenti & nonaginta anni:quam ſummam conſtituunt ſeptuaginta hebdomadæ annorum. Inter Chriſti mortem & euerſionem templi fluxerunt anni quadraginta duo, vt ait Euſebius Cæſarieñſis:& liquet ex an- Euſebi.
nalibus imperatorum Romanorum:ſed à fine vltimæ hebdomadæ vſque ad tẽpli euerſionem non prætericrunt niſi triginta & octo cum dimidio:nam vltima hebdomada expleta fuit anno tertio cũ dimidio poſt Chriſti mortem:Chriſtus enim mortuus eſt in medio vltimę hebdomadæ,vt hoc loco ait Daniel. Præter hanc annorum ſupputationem ponã alteram cum hac mirabiliter congruentẽ. A primo anno Darij quãdo hebdomadæ incœperunt, qui primus Babylonicum occupauit imperium, vſque ad vltimum Darij, in quo euerſum fuit imperium Perſarum, fluxerunt anni. 191. authot eſt Metaſthenes Perſa in libro de Metaſt.
iudicio temporum. Et tunc incœpit imperium Græcorum, quando Alexander

magnus Darium vltimum superauit, & Persas ac Medos in ditionem suam redegit. Durauit autem imperium Græcorum vsque ad mortem Pōpeij, & principium Romani imperij sub Iulio Cæsare primo Romanorū imperatore, annos ducentos & viginti, vt ex vera constat historia, etiamsi nonnulli variēt scriptores. Sed hęc est vera annorum ad calculum reuocatio. A principio autē imperij Romani vsque ad Christi mortem fluxerunt anni septuaginta sex, vt liquet ex annalibus Eusebij Cæsariēsis. A morte autem Christi, quæ fuit in medio vltimæ hebdomadæ vsque ad finem eiusdem vltimæ hebdomadæ, præterierunt tres anni cum nonnullis mēsibus, quos hic prætermitto. Numera omnes hos annos, inuenies quadringentos & nonaginta: qui summam efficiunt septuaginta hebdomadarum annorum. Has septuaginta hebdomadas diuidit angelus in tres partes, quarum prima continet septem, altera sexaginta duas, tertia vnā, quæ est vltima. Ratio autem huius diuisionis est hæc. A tempore pronuntiationis illorum verborum angeli vsque ad finem septem hebdomadarum, quod tempus continet quadraginta nouē annos, Iudæi erant restituēdi, & templum instaurandū, & mœnia ædificanda: quod ita euenit. In alijs hebdomadis sexaginta duabus, erant Iudæi variè cursum vitæ in Iudęa cōfecturi, modò rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus, modò aduersis & reflantibus. Id quod eodē contigit modo. In vltima autem hebdomada quæ erat à Christi baptismo inceptura, erat idem Christus tribus annis cum dimidio concionaturus, illisq; exactis ad cædem crucis à Iudæis vocandus, atq; acerbissimis cruciatibus interficiendus. Id quod effectum est, vt ipse nobis morte sua vitam tribueret, & sanguine suo pro nobis fuso scelera nostra deleret, animosq; nostros expiaret. Mortuus est autem anno ætatis suæ trigesimotertio, nimirum impleto anno trigesimosecundo, & inchoato alio. Hoc ait Ignatius in epistola ad Trallianos, & Epiphanius libro.3. hæresum, & est cōmunis sententia. Sustinuit autem Christus Deus noster mortem in medio vltimæ hebdomadæ: nam illa continebat septem annos: & inter baptismum Christi & eius mortem tres anni cū sex mēsibus circiter interfluxerunt. Hanc vltimam hebdomadam ideo Daniel separauit à cæteris, quia de ea erat multa dicturus, & in ea effecta sunt admiranda mysteria redemptionis humanæ per dominum nostrum Iesum Christū. Mortuo autem Christo, veteris legis sacrificia cessarunt. Sed erat synagoga cū honore sepelienda. Ac quia sacrificia illa quæ Christi figuram gerebant, quieuerunt, cùm Christus efflans animam dixit in cruce: Cōsummatum est, vt Hieronymus, Chrysostomus, & cæteri patres asseruerunt, ideo ait hoc loco angelus: In medio hebdomadæ deficiet hostia & sacrificium. Sed quia impij Iudęi Christum sanctum, verum suum Messiam, qui eos liberatum venerat, ad interitum crudelissimum falsis criminibus vocarunt, & huic impietati pestilētem contumaciam à furore & perfidia inductam adhibuerūt, fuerunt à Romanis victi, & acerbissimis calamitatibus oppresi. Machinati sunt sibi ipsis & corporum & animorum exitium: extincta est nominis eorū claritas & amplitudo:

fuit

Marginalia: Eusebi. — Ignati. — Epipha. — Ian.19. — Hieron. — Chryso.

fuit sanctum ac celebre templum flammis expositum:& ipsi denique dignitatem suá penitus labefactarunt, vrbemq; florentissimam funditus euerterunt. At quia hæc vastitas non erat ad breue exiguumque tempus duratura, sed omniũ seculorum memoria permãsura, ait angelus: Et vsque ad consummationem & finem perseuerabit desolatio. Hanc arbitror esse germanam ac veram harum hebdomadarum intelligentiam : quam in fine capitis dilucidabo. Nunc ad literæ seriem explanandam accedamus.

¶ *Super populum tuum.* Hoc est, super populum Iudaicum, qui tuus est sanguine, & affectu, pro quo preces emittis: sed qui ob eius scelera nõ meretur dici populus
Exod. 32. Dei, sed tuus. Ita Mosi dixit Deus, cùm filij Israëlis vitulũ coluissent: Vade, descende: peccauit populus tuus.

¶ *Super vrbem sanctam tuam.* Id est super Hierosolymam, quam sanctam existimas. Vel in qua Deus tuus efficiet my
Matt. 4. steria redẽptionis humanæ. Diuus Matthæus capite quarto vocat Hierosolymã ciuitatem sanctam.

¶ *Et consumetur præuaricatio, vt finem accipiat peccatum.* Id est, vt finiatur flagitiũ, & deleatur peccatum meritis passionis
Ioan. 1. Christi : de quo Ioannes Baptista apud Ioannem Euangelistam capite. 1. Ecce, inquit, agnus Dei, ecce qui tollit pecca-
Esai. 53. ta mundi. Et Esaias. 53. Ipse vulneratus est propter iniquitates nostras : attritus est propter scelera nostra. Et paulò pòst: Posuit dominus in eo iniquitatem om-
Esai. 43. niũ nostrũ. Et ipse apud eundẽ Esaiã. 43. Ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas. Omnia peccata virtute meriti Christi quantum est ex sufficientia eius, dimittuntur in sacramẽtis ab ipso Christo institutis: & per veram contritionem cum fide ipsius Christi. Ideo de illo ait capite primo Apocalypsis Ioãnes: Dilexit nos, Apoc. 1.
& lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo. Et diuus Petrus capite. 2. prioris 1. Pet. 2.
epistolæ suæ : Peccata nostra pertulit in corpore suo super lignũ. Est igitur horũ verborum sensus. Non solùm ô Daniel Deus liberabit populum tuum ab exilio, sed genus hominum à peccatis per Christum filium suum vnigenam, verũ Deũ & verum hominem, quẽ mittet in mundum, vt eius deleat peccata: qui quatenus homo versabitur inter homines, & subibit mortem: & quatenus Deus delebit hominum peccata. Colligis ex hoc loco Christum esse verum Deũ: nemo enim delet iniquitates, nisi Deus, qui est salutis animarum nostrarũ præcipuus author: & esse verum hominem, qui cum hominibus versatus est. Eum vidit diuinus psaltes mentis oculis cũ hominibus versantem, cùm inducit populum Iudaicũ, non vniuersum, sed cœtum piorum ita loquentem psalmo. 45. Dominus virtu- Psal. 45.
tum nobiscum: susceptor noster Deus Iacob. Et in fine versus adijcitur Sela: quasi dicat: ô rem admirabilem & præclaram videre Deum factũ hominẽ. Vbi aduerte pro domino esse in Hebraico Iehouah nomen Dei ineffabile, quod soli Deo tribuitur. Ac si dicat: nobiscum est, nobiscum viuit & cõmunicat verus Deus humanatus. Et quia mysterium hoc erat absconditum, ponit in titulo eiusdẽ psalmi: Pro arcanis: nimirum Christi. De eo ait ità Baruch capite. 3. Hic est Deus no- Bar. 3.
ster, & non æstimabitur alius aduersus eum. Hic adinuenit omnem viam disciplinæ: & tradidit illã Iacob puero suo, & Israël dilecto suo. Post hæc in terris

visus

visus est,& cum hominibus conuersatus est. Hæc ille. De Christo prædixit Esaias capite.53. Ecce Deus noster veniet,&
Esai.53.
saluabit nos. Et.40. Ecce dominus Deus
Esai.40.
in fortitudine veniet. Et Michæas.5. vbi
Mich.5.
locutus est de tẽporali natiuitate in oppido Bethlehemitico, loquitur de æterna dicẽs: Et egressus eius ab initio, à diebus æternitatis eius. Ideo dicebat Christus dominus apud Ioannem. 8. Ante
Ioan.8.
quàm Abraham fieret, ego sum. Alludit ad verba illa Exodi capite. 3. quæ dixit
Exod.3.
Mosi: Ego sum, qui sum. Et apud Ioannem. 10. ait: Ego & pater vnum sumus.
Ioan.10.
Non dixit, vnus, sed vnum, vt vnitatem naturæ significaret: nec sum, sed sumus, vt distinctionem innueret personarum. Ac idem pater in Christi baptismo & trãsfiguratione Matthæi.3.&.7. Hic est,
Matt.3.
inquit, filius meus dilectus, in quo mihi
Matt.7.
bene cõplacui. Et diuus Petrus Matthæi
Matt.16
sextodecimo: Tu es Christus filius Dei viui. Et diuus Paulus capite.9.. epistolæ ad Romanos: Ex quibus est Christus se-
Rom.9.
cundùm carnẽ, qui est super omnia benedictus Deus in secula. Et capite. 2. ad Philippenses: Qui cum in forma Dei
Philip.2
esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo. Vbi Chrysostomus & ca-
Chryso.
tholici doctores formam interpretãtur substantialem. Ac si dicat: Cùm Christus Iesus esset eiusdem cum Deo patre substantiæ & naturæ, eique æqualis & consubstantialis,& ideo rerum omnium dominatum haberet: tamen seipsum abiecit, naturam accipiens humanam. Vbi aspicis, quàm apertè apostolus Christũ appellet Deum & hominem. Id quod hoc capite ostendit Daniel. Cùm enim dixit, delẽda esse peccata per Christum, indicauit eius diuinitatẽ: cùm verò postea dixit eum esse occidendum, indicauit eius humanitatem. Deus enim mori non potest, quatenus Deus est. Verè tamẽ dicimus mortuum fuisse Deum, quia mortuus fuit Christus, qui est Deus & homo: mortuus autem est, non quatenus Deus, sed quatenus homo.

¶ *Et adducetur iustitia sempiterna.* Id est, & adducatur per Christum iustificatio, quæ in via inchoatur,& in patria perficitur: quam ob causam vocatur æterna. Vel nominatur æterna respectu iustitiæ veteris legis, quæ his verbis repellitur, quia cùm esset in vmbris posita, erat per legem nouam abroganda. Iustitia enim accipitur pro iustificatione, vt capite.2. epistolæ ad Galatas: Si per legẽ iustitia, Galat.2.
ergo Christus gratis mortuus est. Ac si dicat apostolus: Si lex vetus sufficiebat ad iustificationem nostram, frustra mortuus est Christus: sed quia lex non sufficiebat, venit Christus,& pro nobis mortem sustinuit, vt nos iustificaret, & ad gloriam sempiternam perduceret. Eodẽ modo accipitur capite.2. epistolæ Iaco- Iacob.2.
bi apostoli: Et reputatum est illi ad iustitiam. Et capite primo Lucæ: Vt seruia- Luc.1.
mus illi in sanctitate & iustitia corã ipso omnibus diebus nostris. Vel accipitur hoc Danielis loco iustitia pro iuris ęquitate, quæ est habitus animi communi vtilitate conseruata, suam cuiq; tribuens dignitatem, puniens delicta, & præmio afficiẽs virtutes. Hæc appellatur in diuinis literis virga Aaronis, ventilabrũ, & gladius ex vtraq; parte acutus. Christus enim via iustitiæ genus hominum liberauit, luẽs pœnas scelerum eorum. Ideo ait ipse apud Ioannẽ: Nunc iudicium est Ioan.12.
mundi. Et psalmo. 128. Supra dorsum Psal.128
meum fabricauerunt peccatores. Et psalmo.58.

Psal.58. mo.58.Quæ nõ rapui,tunc exoluebam.
Esai.53. Et Esaias capite.53. Verè dolores nostros ipse tulit,& langores nostros ipse portauit. Voluit diuinus pater, vt filius eius pro nobis pateretur: & vt iustitiam suã indicaret, proprio filio suo non pepercit, vt verbis vtar apostoli. Hoc voluit idem apostolus significare capite tertio
Roma 8
Roma.3 epistolæ ad Romanos, cùm dixit: Quẽ proposuit Deus propitiatorem per fidẽ in sanguine ipsius,ad ostensionem iustitiæ suæ,propter remissionem præcedẽtium delictorum.Vel accipit Daniel iustitiam pro euangelio,quemadmodum
Esai.45. accipitur capite quadragesimoquinto Esaiæ: Egredietur de ore meo iustitiæ
Ose.10. verbum.Et capite decimo Oseæ:Cùm venerit,docebit vos iustitiam.Et capite
2.Cor.3. tertio secundæ ad Corinthios: Si ministratio damnationis in gloria est,multò magis abũdat ministeriũ iustitiæ in gloria.Vbi apostolus per dãnationẽ intelligit legem veterẽ,quæ suos præuaricatores morte damnabat:per iustitiam verò legem nouam,quę est iustificationis administratrix.Fortasse per iustitiam sempiternam intelligit Daniel Christũ Deũ nostrum:de quo ait apostolus capite pri
1.Cor.1. mo epistolę prioris ad Corinthios:Qui factus est nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio,& redemptio. Hanc iustitiã quærere debemus iuxta illud Christi
Mat.6. seruatoris nostri apud Matthæum sexto. Quærite primò regnũ Dei,& iustitiam eius. Intelligi autem hoc Danielis loco
Bara. per iustitiam Christũ asserit rabi Bara-
Mose. chias in libro de ordine mundi,rabi Mo-
Ioseph. ses Barnahaman,& rabi Ioseph.

¶ *Et impleatur visio & prophetia.* Et implebuntur vaticinationes de Christo. Visio & prophetia pro eodem accipiuntur. Vnde idem Christus tempore mortis
Luc.18. eius imminente:Ecce,inquit,ascẽdimus Hierosolymam, & consummabuntur omnia, quæ scripta sunt per prophetas de filio hominis.Et diuus Ioannes capi-
Ioan.19 te.19.Sciens Iesus quia omnia consummata sunt,vt consummaretur scriptura, dixit:Sitio.Et paulò pòst:Cùm ergo accepisset Iesus acetum,dixit:Cõsummatum est.Apud Matthæum capite vnde-
Matt.11. cimo,& Lucam sextodecimo ait Chri-
Luc.16. stus: Omnes prophetæ & lex vsque ad Ioannem prophetauerunt.Nimirum de Christo venturo:Ioannes autem non de
Ioan.1. venturo vaticinatus est,sed de præsenti, quem digito ostendit.

¶ *Et vngatur sanctus sanctorũ.* Hoc est, Christus,qui secũdum assumptã humanitatẽ vnctus est oleo lætitiæ, & vberrimo fonte gratię copiosius omnibus sanctis illius consortibus & cohæredibus. Nã illis fuit vis Spiritus sancti per partes cõmunicata:illũ autẽ totum tota effusa largissimè repleuit. De hac vnctione ait
Psal.44 psalmo.44.diuinus vates:Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.Quem locum diuus Paulus in epi-
Heb.1. stola ad Hebræos de Christo interpretatur. Et ipse Christus apud Esaiam.61.
Esai.61. ait:Spiritus domini super me, eo quòd vnxerit me.Ad quæ loca alludit Petrus
Act.10. apostolus capite decimo Actorum,cùm ait:Iesum à Nazaret vnxit Deus Spiritu sancto & virtute.Eam ob causam appellatur Christus:nam Christus idem est quod vnctus: vncti autem erant reges & sacerdotes:Christus verò rex est,& sacerdos,& sanctus sanctorum,non solum ob sanctitatis præstantiam,sed etiam ob
Ioan.1. eius efficientiam.Ait enim Ioannes:De plenitudine eius omnes nos accepimus.

¶ *Ab exitu sermonis.* Id est, ab egressu horum verborum meorũ: ab hora pronunciationis huius sermonis mei de ędificãda vtraq; Hierosolyma, nimirũ terrena in Iudæa, & spirituali, quæ est ecclesia, in toto orbe terrarũ. Qui sermo qui exit modò à me, exiuirà Deo mihi illũ ostendente, vt ego illum tibi aperirem.

¶ *Vsque ad Christum ducem.* Ducem etiã
Esai.55. eum appellat Deus pater apud Esaiam capite 55. Ecce testem populis dedi eum, ducem & præceptorem gẽtibus. Et apud
Mich.5. Michæam quinto: Et tu Bethlehem terra Iudah nequaquam minima es in principibus Iudah: ex te enim exibit dux, qui regat populum meum Israel. Ita
Matt.2. hic locus citatur apud Matthæum capite secundo. Quod autem ait: Vsque ad Christum ducem hebdomadæ septem, & hebdomadæ sexaginta duæ: refertur ad tempus illud, quo Christus se cœpit ducem populi declarare: quando in eius baptismo aperti sunt cœli, & vidit spiri-
Matt.3. tũ Dei descendentem sicut columbã, & venientem super se. Et ecce vox de cœlo dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui. Tunc repletę sunt sexaginta nouem hebdomadæ, & incœpit septuagesima, & vltima.

¶ *Et rursum ædificabitur platea & muri.* Subaudi Hierosolymæ: pro qua oras: nimirum in primis septẽ hebdomadis. Sed erit in angustia temporum: hoc est in calamitatibus & molestijs, quibus illo tẽpore ob vicinorũ populorũ impedimẽta
1.Esdr.3. & 4. 2 Esdr.4 Iudæi afficientur. Id ita euenisse liquet ex libris Esdræ multis in locis.

¶ *Et post hebdomadas sexaginta duas occidetur Christus.* Subaudi, additis alijs septẽ, quæ omnes sexaginta nouẽ efficiũt. Igitur post hebdomadas sexaginta nouem, hoc est hebdomada septuagesima occidetur Christus, verus ac proprius Dei fili⁹.
Vnde apostol⁹. 8. ad Romanos: Qui pro- Rom.8.
prio filio suo non pepercit, &c. Vbi Hila Hilar.
rius libro. 6. de trinitate ait: Naturæ veritatem significãter expresit, vt qui superius filios plures per spiritũ adoptionis demonstrarat, nunc vnigenitum Deum filium proprietatis ostẽderet. Hic in medio vltimæ hebdomadæ fuit pro nobis occisus. Vide quàm apertè hîc Daniel vaticinetur de morte Christi.

¶ *Et nõ erit eius populus, qui eũ negaturus est.* Hoc est, & populus Iudaicus qui negaturus est Christum dominum, non erit eius amplius: non erit deinceps populus Dei. Negarunt Iudæi Christum, quan-
do apud Pilatum dixerunt: Tolle, tolle, Ioan.19.
crucifige eum. Et paulò pòst: Non habemus regem, nisi Cæsarem. Hoc autem non de omnibus intelligitur, sed de illis duntaxat, qui noluerunt ad Christũ conuerti, qui impietati suæ pertinaciam adhibuerunt.

¶ *Et ciuitatem & sanctuarium dissipauit populus cum duce venturo.* Id est, & exercitus Romanus cum duce suo Tito Vespasiano euertet Hierosolymam, & sanctum Dei tẽplum. Locutus est de acerbissima Christi nece: nũc de eius loquitur vltione, quæ postea venit anno ab illa quadragesimo secundo. Quidam vertunt: Populus ducis venturi: vt exitium templi tribuant exercitui Romano, nõ autem Tito, quem aiunt, illud seruare voluisse. Euersio Hierosolymæ fuit post septuaginta hebdomadas: sed quoniam pœna illa ideo inflicta fuit Iudæis, quia Christum immanissimè vocarunt ad crucis interitum, meritò fuit addita huic vaticinationi.

¶ Et

¶ *Et finis eius vastitas.* Et finis vrbis ac templi erit euersio per Romanum exercitum inducta. Sensus est. Et vltimo prælio euertetur ac vastabitur ciuitas, & templum delebitur, & incendio flagrabit.

¶ *Post finem belli statuta desolatio.* Id est finito bello Romanorũ aduersus Iudæos erit desolatio à Deo statuta & præfinita. Erit ciuitas illa desolata ex Dei statuto. Quidã vertũt: Ad finẽ belli statuetur seditio. Ac si dicat: Prope finem obsidionis labefactabũtur vires Hierosolymæ propter seditiones, & bella interna ac ciuilia.

¶ *Confirmabit autẽ pactum multis hebdomada vna.* Reuertitur ad id, vnde exierat oratio. Vltima, inquit, hebdomada confirmabit Christus legem euangelicam multis rebus, verbis, factis, & signis. Vel multis hominibus. Et rectè ait, multis, non omnibus, quia vt diuus ait Ioannes

Ioan 1. capite. 1. In propria venit, & sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatẽ filios Dei fieri. Christus quantum in se fuit, omnibus euangelium confirmauit: sed non omnes illi credere voluerunt. Euãgelium in literis diuinis dicitur nouum testamentum, mensa, lux, benedictio, lex noua, dies, clypeus, virga virtutis, cornu salutis, spiritus, verbum domini, aqua, veritas, aqua sapientiæ salutaris, lux magna, dies virtutis, virtus Dei, fœdus & pactum. De hoc fœdere & pacto loquitur hoc loco Daniel. De eo dixerat Deus apud Ieremiam trigesimo

Iere. 31. primo. Ecce dies veniẽt, dicit dominus, & feriam domui Israël, & domui Iuda fœdus nouum, non secundùm pactum, quod pepigi cum patribus vestris in die, qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra AEgypti. Et paulò post explicans quod esset hoc pactũ nouum, quod se confirmaturum pollicebatur: Dabo, inquit, legem meam in visceribus eorũ. Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de euãgelio, quod Heb. 8. nouum appellat testamentum, interpre- 9 & 10. tatur. Nouum testamentum derogauit vetus: nam hæc est testamentorum vis & natura, vt prius per posterius derogetur. Hoc nouum testãmentũ fuit morte Christi confirmatum: nã vt iura statuũt, & diuus asserit Paulus in epistola ad He- Heb. 9. bræos, vbi testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris. Hanc existimo esse confirmationem, de qua præcipuè hoc loco loquitur Daniel. Huic expositioni fauet versio Theodotionis ita Theod. habens: Et confirmabit testamentum multis hebdomada vna.

¶ *In medio hebdomadæ deficiet hostia & sacrificium.* Id est, in medio vltimæ hebdomadę mortuo Christo cessabunt omnia veteris legis sacrificia. Nã cùm essent Christi figuræ atq; vmbræ, erant in eius morte antiquãda & finienda. In epistola priore ad Corinthios ait apostolus res 1. Cor. 10 illas in figura Iudæis contigisse. Et in epistola ad Hebræos: Lex, inquit, vmbrã Heb. 10. habet futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum. Hoc est, non ipsam propriam lucem. Figura autẽ cessat adueniente veritate, & vmbra adueniente luce. Esse autem euangelium veritatem indicat illud Ioãnis primo: Lex per Mo- Ioan 1. sem data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est. Et illud apostoli ad Galatas tertio: Quis vos fascinauit non Gala 3. obedire veritati? Est etiam lux, iuxta illud Esaiæ nono: Habitantibus in regio- Esai. 9. ne vmbræ mortis lux orta est eis. Et illud apostoli in epistola ad Romanos. 13. Rom 13.

Induamur arma lucis. Diuinus psaltes vno & eodem versu euangelium vocat
Psal.42. lucem & veritatem psalmo. 42. Emitte
Similitudo. lucem tuam, & veritatem tuam. Quemadmodum veniente & coruscante sole stellæ non apparent: ita adueniente Christo, mundumque morte sua illustrante, sacrificia Mosaica euanuerunt. Durante lege vetere erant illa sacrificia Deo grata, quia bona futura adumbrabant, pietatem & religionem offerentium declarabant, & idolorum cultum excludebant. Sed non qua ratione erant carnalia, nec ex parte operis operati, vt theologi scholastici loquuntur. Erantq; tantùm vsque ad Messiam duratura, qui erat legem gratiæ laturus. At veniente lege noua erat vetus abroganda: ipse enim Deus ait in hunc modum apud Ieremiã capite trigesimoprimo. Ecce dies
Iere.31. venient, dicit dominus, & feriam domui Israël & domui Iuda fœdus nouũ, non secundùm pactum, quod pepigi cum patribus vestris in die, qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra AEgypti. Hoc erit pactum, quod feriam cum domo Israël: post dies illos, dicit dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam: & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. In hãc sententiam citat apostolus hunc locum ad
Hebr.8. Hebræos octauo, vbi pro fœdere & pacto legit, testamentum. Hoc promissum
Bar.2. confirmauit Deus apud Baruch capite secundo, cùm dixit: Statuam illis testamentum alterum sempiternum: vt sim illis in Deum, & ipsi erunt mihi in popu
Esai.55. lum. Et per Esaiam capite. 55. dixerat: Inclinate aurẽ vestram, & venite ad me, & viuet anima vestra, & feriam vobiscum pactum sempiternum. Hoc sempiternũ pactũ est sanctũ Christi euangeliũ: quod non de monte Sinai exiuit, sed de Sione: iuxta illud Esaię capite. 2. De Sion exibit Esai.2.
lex, & verbum domini de Ierusalẽ: vbi per legem & verbum domini euangeliũ significatur. Nõne intueris, quàm apertè loquatur de lege noua legis veteris abrogatrice? Apud Esaiã primo ait ita Deus Esai.1.
loquens cum Iudæis temporis euãgelij: Quo mihi multitudinem victimarum vestrarũ? Plenus sum. Holocausta arietũ, adipem pinguium, & sanguinẽ hircorũ nolui: ne offeratis mihi hæc vltra. Et apud Amos capite. 5. Si obtuleritis holo- Amos.5
cautomata & munera vestra, non suscipiã. Et per Ieremiam. 6. Holocausta ve- Iere.6.
stra non sunt accepta, & victimæ vestræ non placuerunt mihi. Et apud Dauidem psalmo. 39. conferẽs filius cum patre ser- Psal. 39.
mones has voces emittit: Sacrificium & oblationem noluisti: aures autem perfecisti mihi. Holocaustum, & pro peccato non postulasti: tunc dixi: Ecce venio. In capite libri scriptũ est de me, vt facerẽ voluntatem tuam. Intelligi hunc locum de Christo cum Deo patre loquente asserit diuus Paulus capite decimo epistolæ ad Hebræos. Sed verba illa: Aures autem Hebr.10
perfecisti mihi, possunt verti: Aures autẽ perforasti mihi: hoc est, voluisti, vt tibi parerem. Vel, corpus autem aptasti mihi: vt legit apostolus in epistola ad Hebræos. Hoc est, induisti me corpore: voluisti, vt essem homo, quò pro peccatoribus crucem subirem: & ita veteris legis sacrificia & hostiæ cessarent. Vaticinans Oseas de tempore legis no- Ose.9.
uæ, quando iam essent abrogata Iudæorum sacrificia: Non placebunt, inquit, domino sacrificia eorum. Aspicis ipsam

legem

legem veterē asseruisse fore, vt ipsa abrogaretur, & altera ferretur in æternum duratura. Ipse sui ipsius cædem prædicebat, & literis explicabat, instar 2.Reg.11 Vriæ, qui secum portabat literas necem suam continentes. Et quia lex vetus erat antiquanda, & noua ferenda, Esai.43. dicebat apud Esaiam Deus capite quadragesimotertio. Ne memineritis priorum: & antiqua ne intueamini: ecce ego facio noua. Vnde diuus Paulus in 2.Cor.5. epistola posteriore ad Corinthios capite quinto: Vetera, inquit, transierunt: ecce facta sunt omnia noua. Vt Similitudo. peritus pictor volens imaginem quandam fingere omnibus numeris absolutam, prius præparat tabulam, efficiens in ea lineas rudi quodam carbone, non quæ permaneant, sed quæ ad colorum picturam solùm durent: imagine verò perfecta lineæ illæ euanescunt: ita sapientissimus Deus admirabilem legem gratiæ conditurus, instituit prius veteris legis sacrificia & cerimonias tanquam lineas & vmbras, quæ vsque ad viuorum nitidorumque colorum picturam duntaxat perdurarent. At consummata noua lege, enuntiatoque sancto Christi euangelio omnia illa vetera lineamenta euanuerunt. In agno immolato adumbrabatur Iesu Christi seruatoris nostri mansuetudo: in tauro fortitudo: in vitulo abundantia gratiæ cœlestis: in oue fructus patientiæ: in columba simplicitas: in turture dilectio erga sponsam, quæ est ecclesia: in hirco, ariete, & hœdo nostrorum peccatorum impunitas, quorum ipse erat pœnas daturus. Occidebantur & sacrificabantur animalia, quia Christus erat occidendus & sacrificandus. Deo in lege vetere effundebatur sanguis, & vt ait apostolus ad Hebræos: Sine sanguinis effusione non fit remissio. Et vt Hebr 9. ipse ait ad Romanos capite decimo: Finis legis Christus est. Illa vetera sacri- Rom 10 ficia erant quædam lineamenta, quæ per fecta imagine in Christi morte, cum Ioan 19 ipse dixit: Consummatum est: cessārūt, & enuntiato euangelio ad nihilum reciderunt. Et quia hoc fuit in medio vltimæ septuaginta hebdomadarum, ait hoc loco angelus: In medio hebdomadæ deficiet hostia & sacrificium.

¶ *Erit in templo abominatio desolationis.* Id est, euertetur templum Hierosolymæ ab exercitu Romanorum. Exitiū illud appellatur abominatio propter ignominiam sancto Dei templo illatam: & abominatio desolationis propter eiusdem templi euersionem. Romani duce Tito Vespasiano filio Vespasiani Hierosolymam expugnarunt, templum Dei vastarunt, & Iudæos crudelissimè vexauerunt. Lege Iosephi historiam de bello Ioseph. Iudaico: qui hæc oculis vidit, verisque monimentis consignauit. Iudæi illi qui viso tēplo vastato permanebāt Hierosolymæ, occidebātur immaniter, aut cōijciebātur in vincula: qui verò se fugę mādabāt, poterāt quodāmodo immanē illā vitare perniciē. Eam ob causam dicebat Christus Deus noster, vt aiunt euangelistæ: Cùm videritis abominationē desolationis, quæ dicta est à Daniele prophe- Mat 24. ta, stantē in loco sancto, qui legit, intelli- Mar 13. gat. Tūc qui in Iudæa sunt, fugiātad mō- Luc 21. tes: erit enim tribulatio magna. Et quoniam vastitas illa templi futura erat perpetua, ait angelus Danieli: Et vsque ad consummationem & finem perseuerabit desolatio. Nunquam enim postea

templum illud instauratum est, vt antea, nec instaurabitur. Ob eam causam illud
Aggæ.2. Aggæus propheta capite secundo vltimum appellat siue nouissimum, cùm ait: Magna erit gloria domus istius nouissimæ plusquàm primæ. Hoc ideo ait,
Luc.2. quia Christus in illo posteriore templo præsentatus est, docuit, & miracula edidit. Nam ædificiorum pulchritudine & magnificentia fuit à priore superatum. Sed dices fortasse: cur dedit Deus templum illud Iudæis, si illud erat illis euersurus? In promptu est responsio. Quia
Simile. Deus multa largitur in vno tempore, quæ aufert in altero, similis prudenti pædagogo, qui aliud docet discipulum
Similitudo. in pueritia, aliud in iuuentute. Quemadmodum peritus colonus aliud agit in agro tempore hyemis, aliud tempore veris, sed non propterea mutat rationem agriculturæ: sic Deus aliud fecit tempore legis veteris, aliud tempore nouæ: sed nec ob id est sui dissimilis. Templum illud ex lapidibus mortuis constructum figura erat ecclesiæ ex lapidibus viuis conflatæ. Quam ob cau-
1.Cor.3. sam ait diuus Paulus priore ad Corinthios capite tertio: Templum Dei sanctum est, quod estis vos. Et in posteriore capite sexto: Vos estis templum
2.Cor.6. Dei viui. Ecclesia autem constituta, & euangelio longè lateque propagato consumpta fuit figura, & templum in quo vetera immolabantur sacrificia, fundi-
Similitudo. tus deletum. Nam quemadmodum medicus intelligens perniciosam esse aquam frigidam ægroto, scyphum seu poculum ei infringit, ne amplius bibat: ita Deus videns exitiosa esse Iudæis post plenam euangelij prædicationem veteris legis sacrificia, templum illis euertit, ne amplius illa facerent. Vt fracto vase medicus ægrotum ab aquæ potione etiam inuitum deterret, & abducit: sic vastata Hierosolyma, & templo direptioni ac flaminis commisso Deus populum Iudaicum vel inuitum ab antiquis victimis seiunxit, atque separauit. Mirum est profectò concedi Iudæis totum orbem terrarum ad habitandum, vbi illis non licet facere sacrificia, solam autem Hierosolymam illis interdici, vbi illis licebat immolare. Magnum quidem Dei iudicium, diuturnaque dignum obseruatione. Imperij Romani gubernaculum obtinente Iuliano, quem vocant apostatam, conuenerunt infiniti propè Iudæi Hierosolymam multis ex regionibus, vt illam cum templo instaurarent. Imperator enim ille cùm à fide Christi defecisset, nihilque ei esset antiquius, quàm Christianam religionem labefactare, dedit Iudæis illis magnam & pecuniarum & artificum copiam, vt in Christi ludibrium, & despectum antiquam vrbem renouarent. At Deus compressit nefarios illos conatus: nam cùm Iudæi coepissent nudare fundamenta, multamque hausissent terram, magnus exiuit ignis, qui illos excussit, illorumque impiam pertinaciam fregit. Quam obrem destiterunt ab incoepto, ne omnes igne illo extinguerentur. Narrat hoc diuus Ioannes Chrysostomus oratione Chryso.
secunda aduersus Iudæos. Sed & Theodoretus libro vigesimo Ecclesiasticæ historiæ vbi hoc copiosè scribit, asserit Theod.
præter hoc Iudæos comportasse gypsi & calcis multa modiorum millia, quæ irruens impetus venti repentè dispersit.

sit. Et ait conspectum fuisse in cœlo signum crucis fulgidum: ipsorumque Iudæorum vestes fuisse crucibus non tamen fulgidis, sed coloris atri repletas.
Eusebi. Scribit etiam historiam hanc Eusebius Cæsariensis libro.10. Ecclesiasticæ historiæ capite vltimo: & multò copiosius Nicephorus Callistus tomo.10. capite.32. &.33. vbi multa notatu dignissima literis mandauit. Aspicis igitur non potuisse Iudæos Hierosolymam cum templo instaurare, post illatam à Romanis euersionem, quàm hîc Daniel abominationé desolationis appellauit. Nonnulli per abominationem desolationis intelligũt detestabilem veterum sacrificiorũ oblationem, post plenè enunciatam euãgelij veritatem. Alij statuam Tiberij Cæsaris, quam Pilatus statuit in templo. Alij statuam Adriani imperatoris, quam ipse in templo iussit collocari. Alii impiam Antichristi doctrinam. Alij ipsum Antichristum. Sed quia Christus Deus noster loquens de hac abominatione desolationis monet, vt qui eam viderint, fugiant ad montes, ne in vrbe acerbissimis afficiantur vulneribus, existimo nomine eius significari templi oppugnationem, vel impium Romanorum exercitum templum inuadentem ad illud spoliandum & euertendum.

Niceph.

Mat.24.

Huic expositioni fauet litera Hebræa, quæ potest verti: Erit expansio abominationis desolationis: Hoc est extensio vexilli exercitus Romani. Potest quoque hic locus verti: Erit per alam abominatio euersionis. Hoc est delebitur templum per exercitum gentilium: ala enim aliquando accipitur pro exercitu. At rectissima est litera editionis vulgatæ habens: Erit in templo abominatio desolationis. Et ita habet versio Græca Theodotionis. Et ita Christus dominus hunc locum in euangelio citauit. Capite duodecimo loquitur etiam Daniel de abominatione desolationis: de qua ibi Deo adiuuante differemus.

Theod. Mat.24.

Infr.12.

¶ *Vsque ad consummationem & finē perseuerabit desolatio.* Perseuerabit vastitas tépli vsque ad finem mundi. Nunquam Iudæis templum illud restituetur. Id voluit diuus Paulus significare, cùm dixit in epistola priore ad Thessalonicenses: Peruenit ira Dei super illos vsque in finem. Habes huius capitis explanationem perspicuam meo quidem iudicio, & veram: ex qua colliges exactas esse ac finitas septuaginta hebdomadas, de quibus hîc loquitur Daniel. Liquet ex hac Danielis vaticinatione Christum Deum, verum Messiam iam venisse, Iudæosque illum expectantes in errore intolerabili versari. Nam quocunque modo has septuaginta hebdomadas assumpseris, & à quocunque tempore eas incœperis, videbis clarius luce meridiana eas esse completas: & ex consequente Dei filium à cœli fastigio ad terram descendisse, humanam naturam induisse, & in crucis ara animam efflasse, vt homines diuino lumine illustraret, & ad vitam immortalem perduceret. Sunt huius loci variæ doctorum sententiæ, vbi scilicet faciendum sit harum hebdomadarum initium. Iulius Africanus qui floruit imperium tenente Marco Aurelio Antonino, in quinto temporum volumine, vbi hanc vaticinationem de Iesu Christo Deo nostro interpretatur, à vicesimo Artaxerxis regis Persarum anno, ait has

1. Thes.2.

African.

hebdomadas principium habuisse: cuius sententiam sequitur Theodoretus in commentarijs in hunc locum. Eusebius Cæsariensis in octauo demonstrationis euangelicæ libro, ab anno primo Cyri regis Persarum. Eodē modo Clemens Alexandrinus. Hippolitus multò antè, nimirum quadragesimonono ante Cyrum. Origenes in decimo Stromatū volumine à primo anno Darij filij Assueri, à die quo angelus has hebdomadas Danieli nuntiauit. In qua sentētia multo copiosius & apertius est Tertullianus in libro aduersus Iudæos. Nicolaus Lyranus duas habuit opiniones: nam prius existimauit has hebdomadas incœpisse anno vigesimo Artaxerxis: postea verò multò antè, nimirum anno quarto Sedechiæ circa finem. Hanc eius secūdam opinionem sequitur Paulus Burgēsis in additionibus, Raymundus in Pogione, Franciscus Vatablus in annotationibus. Rabbi Salomon doctus inter Iudæos, ait has hebdomadas incœpisse ab euersione primi templi, & finem fecisse in euersione secundi. Hanc explanationē sumpsit ille ex libro illo Talmud, qui inscribitur Ceder holam: & ex libro, qui inscribitur Abodazara, vbi affirmatur. In hac sententia fuerint multi Iudæorum rabbini, quos citat Finus Hadrianus in Flagello Iudæorum capite.5.libri.5. Verùm vbicunque has hebdomadas incipias, videbis eas tempore Christi impletas fuisse, aut circa eius tempus, nempe in euersione templi Hierosolymæ per Titum Vespasianum anno quadragesimosecundo post Christi mortem: etiam iuxta Iudæorum sententiā. Quare omnis illis adimitur excusatio: ita enim cū illis hęc pugnat vaticinatio, vt nullo modo possint e[illegible]dere. Sed nulla te teneat admiratio, quòd tantam videas in huius loci explanatione authorum varietatem in temporum supputatione. Nam cum numerent tempora per regum ac principum vitas, quorum certus annorum numerus nō possit ex diuina colligi scriptura, recurrunt ad annalium memoriā, & historias humanas: cùm autem illæ sint dispares, & varietate distinctæ: nam quædam plures annos numerant, quædā pauciores, & vnusquisque suum sequatur scriptorem, sunt etiam illi diuersi. Quidam aiunt Cyrum triginta annos vixisse: alij viginti duos: alij quatuor tātum. Quidam à primo anno Cyri vsq; ad vigesimum Artaxerxis centū & quindecim annos numerant: alij verò quadraginta & septem duntaxat, aut circiter ad calculum reuocant. Hac ratione ductus Iosephus in libro cōtra Appionem: Scimus, inquit, in quot locis Hellanicus de genealogijs & temporibus ab Agesilao discrepet: & in quot Herodotum corrigat Agesilaus. Ephorus Hellanicum in pluribus ostendit esse mendacē, & Ephorum Timæus, Timæum posteri, Herodotum cuncti. Hæc ille. Nec Latini historici, nec Græci, nec Hebraici omnino conueniunt & concordant in tēporum numeratione, & ad calculum reuocatione. Illud est certissimū Iesum Christum dominum nostrū se in crucis ara sacrificium constituisse in vltima harū septuaginta hebdomadarum, in medio hebdomadæ, fuisseque has hebdomadas finitas & expletas anno tertio cum dimidio circiter post eius mortem: quo tēpore apostoli euangelium in Iudæa nūtiarunt, in cuius confirmationem miracula multa ediderunt. Vnde exordium

sumpse-

Marginalia (left): Theod. Eusebi. Clemēs. Hippol. Origen. Tertull. Lyran. Burgēs. Raymū. Vatabl. Salom. Finus.

Marginalia (right): Ioseph. Hellani. Agesila. Herod. Ephor. Timæ.

ſumpſerint,magna controuerſio eſt.Sed inter omnes illi mihi magis placet, qui eas aiunt incœpiſſe ab eo die, quo eas angelus Danieli nuntiauit. Id explicat ipſe angelus,cùm ait:Ab exordio precũ tuarum egreſſus eſt ſermo:ego autẽ veni,vt indicarem tibi. Hic ſermo à Deo egreſſus eſt, fundente Daniele preces ad illum,qui ſermo erat de his ſeptuaginta hebdomadis, quas ei angelus indicauit. Et paulò pòſt ait idem angelus:Scito ergo,& animaduerte: ab exitu ſermonis, vt iterum ædificetur Ieruſalẽ,&c. Hoc eſt à pronũtiatione huius ſermonis mei de ſeptuaginta hebdomadis: qui ſermo exiuit paulò antè à Deo, & nunc exit à me:nam ipſe mihi indicauit illũ,vt ego tibi illum indicarem. Ab egreſſu,inquã, huius ſermonis vſque ad generis hominum redemptionem per Chriſtũ erunt ſeptuaginta hebdomadæ: quæ explebũtur anno circiter tertio cũ dimidio poſt eius acerbam cędem:nam ipſe in medio hebdomadæ immolabitur: eritque perpetuum ſacrificium: & tunc veteris legis ſacrificia ceſſabunt. Hæc eſt vera, vt ego mihi ſtatuo, huius loci explanatio, omnibus alijs literæ congruentior, inſtituto diuini vatis propior, & annorũ numero accommodatior. Aliarum quędã multò plures continent annos, quędam multo pauciores:hæc autem mediũ amplectens veram ſequitur annorum ſupputationem à magnis ac ſapientibus viris approbatam, partim ex ſanctis literis,partim ex hiſtoricis Græcis,Latinis, Perſis, Hebræis verè deprompram. Supputationem autẽ ſuprà digeſsi,verba illa explanans:Septuaginta hebdomades abbreuiatæ ſunt. Tanta eſt huius vaticinationis vis,vt illa conuictus ac cõſtrictus Rabbi Samuel literarum diuinarum peritus,in epiſtola quadam ad R. Iſaac ingenuè fateatur,veniſſe Chriſtum, iuxta has Danielis hebdomadas. In ea ſententia exiſtimo fuiſſe Iudæos illos, qui miſerunt ſacerdotes & leuitas interrogatũ Ioannem,eſſet ne ipſe Meſsias,vt ei tra- derent regnum, ſi ſeipſum Chriſtũ fateretur. Nam præter hunc Danielis locũ videbant impletum eſſe oraculũ patriarchæ illius Iacob,in quo diuinum quoddam fidei & vaticinationis lumen priſcis illis temporibus mirabiliter eluxit. Cùm enim ad exitum vitæ vocaretur, has voces emiſit:Non auferetur ſceptrũ de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat,qui mittendus eſt:& ipſe erit expectatio gentium. Nam tempore Chriſti ademptus eſt principatus à tribu Iuda:& nunquam poſtea Iudæi habuerũt ſceptrum,nec dominatum, nec principem de genere Iuda:nec vnquam habebunt: quoniam aduenience regno æterno Chriſti Dei noſtri,fuit regnum illud temporale à Iudæis penitus ablatũ. Herodes enim alienigena Antipatri Aſcalonitæ, & matris Cyprides Arabicæ filius, à Romanis ſuſcepit Iudæorũ principatum, quo tẽpore natus eſt Chriſtus: quem diuini vates prædixerãt eſſe à cœleſti patre in mundum mittẽdum. Eam ob cauſam dixit Iacob: Donec veniat, qui mittendus eſt. De illo dicebat Moſes cum Deo patre loquens capite quarto Exodi:Mitte,quem miſſurus es. Erat enim miſſurus verbum,quod erat à principio:de quo ait diuin⁹ pſaltes pſ. I. 106. Miſit verbum ſuum, & ſanauit eos. Et pſalmo. 147. Emittet verbum ſuum, & liquefaciet ea. Eſaias capite. 16. Emitte agnum domine dominatorem terræ de

Samu. Ioan.1. Gen.49 Exod 4. Pſal 106 Eſa.16.

petra deserti ad montem filiæ Sion. Et
Esai.19. capite.19. Mittet eis saluatorem, qui li-
Esai.48. beret eos. Et capite.48. inducit Christũ
ita loquẽtem: Dominus Deus misit me.
Amos.4 Et Amos capite. 4. ait: Ecce dominus
mittens eloquium suũ. Vbi septuaginta
interpretes habent Christũ suum. Vnde
Galat.4 diuus Paulus in epistola ad Galatas: Misit Deus, inquit, filium suum factum ex
muliere, factum sub lege, vt eos, qui sub
lege erant, redimeret. Illud expectabant
antiqui patres, eius aduentum cupiebãt
fideles, de eo vaticinabãtur diuini vates,
cuius sanguine erãt mũdi maculę abluẽdæ, & iniquitates expiandæ. At nonnulli Iudæi obstinati aiunt modò, per sceptrum non intelligi principem nec dominum, sed calamitatem, qua illi vsque
ad Messiæ aduentum opprimuntur. Sed
septuaginta interpretes qui fuerunt natione Iudæi, vtriusque linguæ Grææ &
Hebraicæ periti, & diuina claritate illuminati, transtulerunt: Non deficiet princeps ex Iuda, & dux de femoribus eius.
Et paraphrasis Chaldaica summæ apud
Hebræos authoritatis, habet: Non auferetur habẽs principatum à domo Iuda,
nec scriba à filijs filiorũ eius. Tharghũ
etiam Hierosolymitanum habet: Non
deficiẽt reges de familia Iehudah. Quare non sunt recentes Iudæi audiendi cõtra tantam nubem testium: præsertim
cum omnibus diuinam legem accuratè
intuẽtibus sit exploratum & perspectũ,
vocabulum sceptrum dominiũ ac principatum, seu principem aut regẽ, atque
regiam dignitatem significare. Pro prin
Esth.14. cipatu accipitur in oratione Esther capiti.14. libri eius mandata: Ne tradas domine sceptrum tuum his, qui non sunt.
Iere.51. Pro rege autem apud Ieremiam cap.51.
cùm ait. Qui fecit omnia, ipse est, & sceptrum Israëlis hæreditatis eius. Hoc est,
Deus est, qui regnat in Israële, & ipse
est rex eius. Nec obstat, quod aiunt cæci
Iudæi, vocabulum Xeuet pro quo Latinus interpres vertit sceptrum, significare etiam virgam: & ex consequente flagellum & calamitatem, non autem regem. Nam capite Numerorum.24. vbi Num.24
vulgata editiò habet in vaticinatione Balaam: Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israël: pro virga est in Hebræo idem nomen Xeuet: pro quo Onchelus paraphrastes Chaldaicus transtulit regem: ita enim habet: Cùm consurget rex de Iacob, & vngetur Christus
de Israël. Verba illa Esaiæ cap.11. Egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet: vertit in hunc modũ
Ionathas Chaldaicus: Egredietur rex de
filijs Isai, & Christus de filijs filiorũ eius.
Vbi tam per virgam, quàm per florem
interpretatus est regem Messiam: Ieremiam secutus, qui capite.1. Deum virgã
vigilantem appellauit. Porrò Pierius Valerianus sceptrũ ait esse regni hieroglyphicum. Præterea si in oraculo Iacob acciperetur sceptrũ pro calamitate, sequeretur inde solùm à tribu Iudah esse illã
auferendam, nõ autem ab alijs: & adhoc
venturum esse Messiam tantùm, vt solã
vnam tribum molestijs leuet, & omnes
alias in ærumnis relinquat, gentesque
omnes penitus cõtemnat. O cæcitatem
intolerabilem, ô amentiam deplorandã!
Quomodo ergo pater dixit filio suo psal
mo.2. Postula à me, & dabo tibi gentes Psal.2.
hæreditatem tuam, & possessionem tuã
terminos terræ? Et psalmo.66. In omnibus gentibus salutare tuum? Nonne diuinus ille vates Esaias qui animum suũ
ab im-

Margin notes (right column): Onchel. — Esai.11. — Ionath. — Iere.1. — Pierius. — Psal.66.

ab impuritatis contagione ſeuocarat, &
ad rerum diuinarum contemplationem
contulerat, ſpiritu prophetico illumina-
Eſai.49. tus inducit Deum patrem capite.49. ita
cum Meſsia loquentem: Parum eſt, vt
ſis mihi ſeruus ad ſuſcitandas tribus Ia-
cob, & fœces Iſraël conuertendas: dedi
te in lucem gentium, vt ſis ſalus mea
vſq; ad extremũ terræ? Aggæus quoq;
propheta lumine vaticinandi diuinitus
Agg.2 illuſtratus capite ſecundo has voces emi
ſit: Veniet deſideratus cunctis gentibus.
Nonne vides Chriſtum eſſe omniũ tri-
buum ac gentium ſeruatorem & cõſo-
latorem? Si ille pro vna tantùm tribu
Gen.49 erat venturus, quorſum dixit Iacob in eo
dem oraculo: Et ipſe erit expectatio gẽ-
tium? Pro quo alia tranſlatio habet: Et
ipſe erit congregatio gentium. Sed non
eſt mirum cæcos fallaceſque Iudæos hu
iuſmodi interpretationes plenas dolis,
cauillationibus & impietatibus excogi-
tare: nam cùm eorum ratio ſit obſcura-
ta flagitijs, impedita obſtinatione, & à
diuina voluntate penitus auerſa, quid a-
liud, quàm huiuſmodi monſtra machi-
Gen.49. nabitur? Alij Iudæi fatentur ſceptrũ hoc
loco Geneſis accipi pro principatu, ſed
non eſſe vaticinationem illam de Chri-
ſto explanandam: quoniã in Hebraico
eſt: Donec veniat ſiloh, per quem non
Chriſtum, ſed locum quẽdam interpre-
tantur. Ac alias ineptias fingunt ridicu-
las & impias. Sed eorum error refelli-
tur & refutatur paraphraſi Chaldaica,
quam illi ex decreto Talmudico nega-
re non poſſunt. Illa enim ita habet: Nõ
auferetur habens principatum à domo
Iuda, nec ſcriba à filijs filiorum eius, do-
nec veniat Meſsias, cuius eſt regnum: &
ei obedient populi. Nonne vides apertè

per ſiloh intelligi Meſsiam? Non ait:
Donec veniat locus: ſed donec veniat
Meſsias. Ita quoque Rabbi Solomoh, Salom.
R. Moſes Gerundenſis, R. Moſes Ægy- Moſes. Ægyp.
ptius, & R. Leui hunc locum interpre- Leui.
tantur. Aſſerunt enim intelligi de Chri-
ſto: quod poteris apud Paulum Burgen- Burgen.
ſem in Scrutinio, & apud Marſiliũ Fici- Marſili.
num in libro de religione Chriſtiana vi-
dere. Rabbi etiam Cabadias qui legem Cabadi.
tranſtulit literis Arabicis hunc locum de
Meſsia interpretatur. Et eodem modo
Rabbi Chimhi magni nominis inter Iu Chimhi.
dæos. Vocabulum ſiloh quod eſt in He-
bræo, deducitur à verbo Salach, quod
ſignificat mittere: vt pſalmo.104. Miſit Pſa.104.
ante eos virum. Et capite Ezechielis.2. Ezech.2
Mitto ego te. Quam ob cauſam rectè
Latinus noſter interpres tranſtulit: Qui
mittendus eſt. Similiter apud Ioannem Ioan.9.
capite nono: Vade, laua te in natatoria Si
loe, quod interpretatur miſſus. Siloh e-
nim & Siloe ab eodẽ verbo ſalach, quod
mittere ſignificat, deriuantur. Sed quo-
niam ſil ſignificat filium, ait Pagninus in Pagnin.
Theſauro ſiloh ſignificare filiũ eius: poſ-
ſeque verti: Donec veniat filius eius: ni-
mirum Iuda. Dixerat enim: Non aufe-
retur ſceptrum de Iuda. Et per filium Iu-
da intelligit Chriſtum, qui ſecundũ car-
nem de tribu Iuda deſcendit. Sed in bi-
bliorum verſione habet: Donec veniat
Meſsias. Poteſt nihilominus ſiloh dedu-
ci à verbo ſalah, quod ſignificat in pace &
quiete eſſe. Vnde ſiloh ſignificat quietẽ,
felicitatem, pacem, & pacificũ: quæ om-
nia Chriſto cõueniunt: quem Eſaias no- Eſai 9.
nò vocat principem pacis. De quo ait a-
poſtolus ad Epheſios capite ſecũdo: Ipſe Ephe.2.
eſt pax noſtra, qui fecit vtraque vnum.
Hac ratione ductus exiſtimat Vatablus, Vatabl.
poſſe

posse verti hunc locum: Donec veniat felicitas: vel author felicitatis. Sed ex his interpretationibus illa eminet inter omnes, quam reddidit Latinus noster interpres: Donec veniat, qui mittēd' est. Hęc est clarior, germanior, & excellētior, quę apertè ostendit, fore vt filius Dei verus Messias mitteretur à patre: eumque venisse tēpore Herodis, quādo Iudæis abla tū est sceptrū: à quo tēpore nullū postea regem habuerunt de genere Iuda, nullū ducē eiusdē tribus, qui eorū rempublicā gubernaret. Hoc oraculū Iacob & multa alia, quæ breuitatis causa silentio prętereo, ostendūt perspicuè Iudæorū, ignorantiā & cæcitatē Messiā venturū sperātiū, cùm iā venerit, quē ipsi recipere noluerunt, quin potius ad cædem crudelissimam vocarunt. Quare sunt neglecti, & calamitosi: nec habēt templū, nec sacrificia, nec regē, nec sacerdotes, nec prophetas, nec terram promissam: imò nec spem, cùm sint fluxæ & expletæ septuaginta hebdomadæ: de quibus hoc loco loquitur Daniel, intra quas erat Christ' venturus, & occidendus. Non me fugit obstinatos Iudæos afferre cauillationes ad deprauandū hoc caput Danielis, sed ineptas, ac planè nullius momenti: quibus rectè respondet Petrus Galatinus [Galatin.] libro quarto arcanorum catholicæ veritatis: & nonnulli alij, qui nomen suum immortalitati commendarunt.

Annotationes ex Hebræo in caput nonum.

Ego Daniel intellexi ex libris. Quidam pro intellexi vertunt attentè cōsideraui. Verbum Hebraicū est בין Baian, quod vtrunque, significat & intelligere, & cōsiderare, seu animaduertere. Pro intelligere accipitur psalmo. 138. Intellexisti cogitationes meas [Psal. 138.] de longè. Hoc est, non solùm actiones meæ, sed etiam cogitationes tibi domine notæ sunt: nec solùm dū eas in corde verso, quin potius priusquam quicquam cogitem. Voluit his verbis diuinus psaltes admirabilem Dei cognitionem significare. Sed quia pro, cogitationes meas, est in Hebraico לרעי Lerehi, cuius singulare est רע Reagh, quod pręter cogitationem significat amorem & calamitatē, possunt verti verba illa: Intellexisti amores meos à longè. Ac si dicat: Tibi domine est cognitus & perspectus amor, quo ego te multo ab hinc tēpore prosequor. Vel sic: Intellexisti afflictiones meas procul: id est priusquā me premerēt. Significat etiam verbum hoc erudire: pro quo noster Latinus interpres vertit dare intellectum: vt psal. 118. [Psal. 118.] Declaratio sermonum tuorum illuminat, & intellectū data paruulis. Vbi pro, declaratio, vertit Hieronymus [Hieron.] ostium: Possunt verba illa ita ex Hebræo transferri: Ostium verborum tuorum illuminat, & erudit humiles seu simplices. Nō enim tantùm interiora & secretiora diuinæ scripturæ illuminant, sed etiā ipsa ianua & primus aditus lucem præbet, & animos non superborum, sed humilium solet illustrare. Pro considerare accipitur verbum hoc capite Prouerbiorum septimo: [Prou. 7.] Considera vecordem iuuenem. Et capite. 37. Iob: Considera mirabilia Dei. [Iob. 37.] Quam ob causam non perperam hunc locum ita nonnulli vertunt: Ego Daniel attentè consideraui in libris.

¶ *Numerum annorum.* Pro, annorum, est in Hebræo שנה Xanah, quod nomē signifi-

significat mutationem, & iterationem, & annum: quòd anni mutentur, & solis cursus vt antea iteretur. Eo vtitur psal-
Psal. 89. mographus: cùm ait psalmo. 89. Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni. Si autem in potentatibus octoginta anni: & amplius labor & dolor. Nam quod restat post annos octoginta plenum est morbis & angoribus & molestijs. Nihil nobis ad dolorem & cruciátes ægritudines potest acerbius accidere, quàm longa vita, & tempore producta senectus. Possunt nihilominus hæc verba ita ex Hebræo transferri. Dies annorum nostrorum quibus viuimus, sunt septuaginta anni: aut ad summum octoginta anni: & præcipuum eorũ labor & dolor. Quid est enim præcipua pars vitæ nostræ quàm laborum corporis, & contentionum animi rota quædã viua, ac mœrorum, acerbitatum, lachrymarum, cruciatuum, ærumnarum officina? Annus variè numeratur iuxta diuersarũ nationum consuetudinem. Hoc autem Danielis loco, quemadmodũ alijs diuinę scripturæ annus est duodecim mensium spatium. Si autem scire volueris nomina mensium apud Romanos, Ægyptios, Hebræos, Græcos, Britanos, Cyprios, Chaldæos, Athenienses, Achiuos, Macedones, Bithynios & alias nationes, vi-
Beda. de Bedam presbyterum in libro de tẽ-
Nouiomag. porum ratione, & Ioannem Nouiomagum in scholijs in eundem librum, &
Gaza. Theodorum Gazam, & Eucheriũ libro
Eucheri. secundo instructionum ad Salonium, &
Lilius. Lilium Gregorium in libro de annis & mensibus. Nec audiendi sunt, qui aiunt annum in enumeratione annorum antiquorum patrum accipi pro spatio quatuor tantùm mensium: nam ex ipsis sacris literis liquet, annos illos esse tunc, quemadmodum sunt modò, & nihil in re, aut parum differre. Iaque in sancta scriptura annus est spatium mensiũ duodecim. Ita accipitur capite. 5. Genesis, vbi Genes. 5
scriptum est: Factum est omne tempus, quod vixit Adã, anni nongenti triginta. Et capite. 9. Impleti sunt omnes dies Genes. 9
Noë nongentorũ quinquaginta annorũ. Et alijs in locis. Quin etiam antiquissimi authores lõgissimam fuisse priscorum vitam memoriæ prodiderunt: qua in re cum diuinis literis concordarunt. Et nõnulli faciunt mentioné illius Noë, qui in eluuione terrarum arcam fabricauit. Hi sunt Berosus Chaldæus, Manethon AEgyptius, Mochus, Estius, Hecathæus, Hellanicus, Acusilaus, Nicolaus historicus, Ephorus. Quorum duo vltimi mentionem faciunt quorundam antiquorũ, qui annos mille vixerũt. Qua de re vide Iosephum capite. 8. libri. 1. antiquitatum Iudaicarum. Berosus Manet. Mochus Estius. Hecath. Hellani. Acusila. Nicola. Ephor. Ioseph.

¶ *Vt ambularemus in lege ipsius.* In translatione Theodotionis est: Vt ambularemus legitimis eius. Quod idem est: lex enim Dei nomine legitimorum significatur: vt capite. 12. Leuitici: Custodite legitima mea. Verba sunt Dei legis suæ obseruantiam commendantis. Et capite vigesimo eiusdem libri: Nolite ambulare in legitimis nationum. Lex diuina appellatur in sancta scriptura testimonium, iudicium, eloquium Dei, iustitia, mandatum, præceptum, vita, lucerna, vinum, lac, lumen, pabulum, iugum, via salutis, verba Dei, statuta, & legitima. Nonnulli vertunt: Vt transigeremus vitam ex legibus ipsius: siue, vt viueremus secundùm legem ipsius. Nec perperam omnino: nam in Hebræo est verbũ יָלַךְ Theod. Leui. 12. Leui. 20.

Ialac,

Ialac,quod significat ambulare, quemadmodum Halac:in diuinis autem literis idem est sępe ambulare ac viuere.Ita

Leui.26. accipitur capite.26. Leuitici: Si in præceptis meis ambulaueritis, dabo vobis, &c. Hoc est,si secundùm præcepta mea

Psal.118. vixeritis.Eodē modo psalmo.118. Beati immaculati in via, qui ambulant in le-

Prou.10 ge domini:Et Prouerbiorū.10.Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter.

Mich.6. Et capite Michææ.6.Et ambulasti in voluntatibus eorum. Pro quo codices vitiosi habent:in voluptatibus. Sensus est: Et vitam ad eorum consilia traduxisti: iuxta eorum vixisti voluntatem. Vnde

Rom.8. diuus Paulus capite.8.epistolę ad Romanos:Non secundùm carnē, inquit,am-

Rom.13 bulamus.Et.13.eiusdem:Sic vt in die honestè ambulemus. Hoc est, ita vt in tēpore legis gratiæ honestè viuamus. Et

Gala.5. capite.5.ad Galatas:Spiritu ambulate. Quasi dicat:Ita vitam degite,vt sitis spiritus: qui enim adhæret Deo, vt idem

1.Cor.6. ait apostolus in priore ad Corinthios,

6. vnus spiritus est.Ambulare coram Deo

Gen.17. est dare operam virtuti, vt capit.17.Genesis,vbi Deus dixit Abrahamo: Ambula coram me.Ac si diceret: Incumbe in studia grata mihi. Vnde rex Ezechias

Esai.38. capite.38.apud Esaiam:Memēto,inquit, quæso, quomodo ambulauerim coram te in veritate.Hoc est,memor sis obsecro clementissime Deus, quemadmodum illum cum labore ad veram laudē directum iter susceperim, & iustitiam ac pietatē sine simulatione coluerim. Veritatē opponit hypocrisi,& simulationi.

Pagnin. ¶ *Ne audirent vocem tuam*. Pagninus vertit:Vt non obtemperarent voci tuæ. Sed in idem recidit. Audire enim pro obedire sæpenumero vsurpatur.In Hebraico est verbum שמע Xamagh, quod significat audire,parere,cogitare. Quare potest etiam verti locus hic: Ne cogitarent legem tuam.Ac si dicat:Ne legem quidem tuam custodierūt, nedum illis in mentem venit.

¶ *Et cogitaremus veritatem tuam*.Versio Theodotionis habet: Et intelligeremus Theod.
in omni veritate.Pagnini autem:Ad in- Pagnin.
telligendum veritatem tuam.Pro,cogitaremus,est, in Hebræo verbū שכל Sacal,quod significat cogitare,intelligere, considerare,prosperari,aspicere, cōmutare. In hanc vltimam significationem accipitur cap.48.Genesis:Extendens Ia- Gen.48.
cob manum dexterā posuit super caput Ephraim minoris fratris,sinistrā autē super caput Manasses,qui maior natu erat, cōmutās manus.Quod potest verti ex Hebræo: Intelligēs, siue prudens manibus: sapienter enim manus imposuit. Hac ratione ductus vertit Onchelus paraphra- Onche.
stes Chaldæus: Docuit manus suas. Ita direxit illas, ac si essent consciæ rerum futurarum.Nam etsi Manasses erat maior natu, Iacob tamē intuebatur eum fore minorem benedictione & felicitate: quemadmodum postea euenius probauit. At septuaginta interpretes nobiscū habent: ἐναλλάξας τὰς χεῖρας: hoc est,cōmutans manus. Pro aspicere accipitur capite.3.Genesis,vbi de ligno sciētię bo- Gene.3.
ni & mali scriptum est.Erat aspectu delectabile:Hoc est ad aspiciendum iucūdum.Pro quo nonnulli vertunt:Erat ad intelligendum appetibile. Septuaginta verterunt:pulchrum ad intelligendum. Potest rectè verti:Desiderabile ad intuēdum.Rapiebat enim oculos intuentium ipsum.Sed rectissimè vertit interpres noster: Aspectu delectabile. Pro prosperari accipi-

accipitur iuxta nonnullorum Hebręorũ
1.Re.18. sententiam capite.18.libri.1.Regum. Id enim quod nos habemus: In omnibus quoq; vijs Dauid prudenter agebat: vertunt illi: Omnibus quoque vijs Dauid prosperabatur.

¶ *Occidetur Christus, & non erit eius populus, qui eum negaturus est*. Septuaginta habent: Destruetur vnctio: & iudicium non est in eo. Hoc est, euertetur sacerdotium Iudæorum: & non erit in illo iudicialis potestas: finientur sacerdotes legis veteris, qui vngebantur oleo: & neminem amplius iudicabunt: auferetur enim ab illis sceptrum, & principatus. Hoc ideo dictum est, quia duces qui post captiuitatem Babylonicam Hebręorum rempublicam gubernabant, erant sacerdotes de tribu Leui, & de tribu Iuda: hæ enim duæ familiæ erãt matrimonijs cõiunctæ: à quibus tempore Christi ablata est omnis potestas. Et iam nec vngebantur, nec summo fungebatur sacerdotio, nisi qui illud à gentilibus Iudææ gubernaculum obtinentibus emebant. Donec vrbs fuit penitus euersa, & templũ funditus deletum: & Iudæi partim interfecti, partim capti, & acerbissimis calamitatibus affecti: & nunquam amplius sacerdotium, nec vmbram eius habuerũt. Venit enim excelsus æternusque sacerdos Christus Deus noster secundùm ordinẽ Melchisedech: & fuit Aaronicũ sacerdotium abrogatũ. De Christo enim cecinerat diuinus ac regius vates psal-
Psal.109 mo.109. Iurauit dominus, & non pœnitebit eum: tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedech. Quẽ
Hebr.5. & 7. locum diuus Paulus in epistola ad Hebręos de Christo interpretatur. Sacerdotium Aaronicũ fuit sine iureiurando institutum, velut commutandum, & delẽdum: sacerdotium verò Christi cum iureiurãdo, vt hoc modo ostẽderetur ęternum fore. Iurauit dominus, inquit Da- Psal.109
uid, & non pœnitebit eum: tu es sacerdos in æternum secundùm ordinẽ Melchisedech. Hæc est æditionis Græcæ interpretatio vera & perspicua. Eam sequitur Augustinus in oratione contra Iudæos, paganos, & Arrianos capite. 12. Et August.
multi alij doctores. Sed si verbum verbo reddere volueris, vertes: Occidetur Christus: quemadmodum habet vulgata nostra editio. Et ita vertunt Hebræi. De eo prædixerat Esaias.53. Ipse vulneratus est Esa.53.
propter infirmitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Et paulò pòst: Sicut ouis ad occisionem ducetur: & quasi agnus coram tondẽte se obmutescet. Et Ieremias in quarta lamentatione: Spiri- Thre.4.
tus oris nostri Christus dominus: captus est in peccatis nostris: cui diximus: in vmbra tua viuemus. Tanto amore nos prosecutus est, vt pro nobis sanguinem funderet, & mortem acerbissimã sustineret. Hac admirabili charitate nos voluit attrahere ad seipsum. Ipse enim ait apud Oseam capite vndecimo: In funi- Ose.11.
culis Adam traham eos, in vinculis charitatis. Ac si dicat: Feræ solent trahi funibus per vim: at ego attraham homines ad me operibus amore plenissimis. Pro, in funiculis Adam, habent Septuaginta: ἐν διαφθορᾷ ἀνθρώπων. Hoc est in morte hominis. Ac si dicat: Ego factus homo moriar pro hominibus. Quod poterat maius esse amoris signũ, quàm pro nobis mortem subire? Voluit nos ad se trahere morte sua, quam tulit in crucæ à terra eleuatus. Id dixit ipse apud Ioãnem capite.12. Cùm exaltatus fuero Ioan.12.

à terra,

à terra, omnia trahã ad me ipsum. Quę fortiora vincula nos ad seipsum trahendum poterant esse, qui suauiores funes, quàm mori pro nobis suspensum in patibulo, iniurijs affectum, & vulneribus sauciatum?

¶ *Finis eius vastitas*. In Græco est ἐκκοπήσονται ὡς ἐν κατακλυσμῷ. Idest, succidentur sicut in eluuione. Isidorus Brixianus transtulit: Finis eius cum diluuio. Pagninus eandem retulit sentẽtiam his verbis: Finis eius cum inundatione. Vt sit sensus: Populus Romanus in vltimo prælio inuadet Hierosolymam tanta vi, tam vehemente conatu, vt eam capiat, euertat, & spoliet: & instar eluuionis omnia deleat, & obruat. Comparat vltimũ impetum belli, & extremam vrbis oppugnationem cum eluuione omnia vastante: & cum aquarum voragine vi facta, omnia obruẽte. Sed quia eluuio omnia vastat, rectè habet editio nostra vulgata: Finis eius vastitas.

Brixia.

Pagnin.

Argumentum capitis decimi.

NArrat diuinus vates apparuisse sibi angelũ lineis indutum vestibus, qui ei indicauit preces suas esse à domino exauditas, eiq; dimicationes angelorum nuntiauit. Describit tempus & locum huius visionis, quã duobus sequẽtibus capitibus absoluit. Mittebat Deus ad eum angelos, qui ei futura nuntiarent, & perfugium ac solatium præberent: quia ille à complexu patriæ, & à seipsõ auulsus, profusis lachrymis colebat abstinentiam, vitæ gubernaculum Deo tradebat, illi dignitatem & salutem suam cõmittebat, & cognitionis maximarũ rerũ desiderio flagrabat.

Caput decimum.

ANNO tertio regni Cyri regis Persarum verbum reuelatum est Danieli cognomento Baltassar: & verbum verũ, & fortitudo magna. Intellexitq; sermonẽ: intelligentia enim est opus in visione. In diebus illis ego Daniel lugebam trium hebdomadarum diebus: panem desiderabilem non comedi: & caro & vinum non introierunt in os meum: sed neque vnguento vnctus sum, donec complerentur trium hebdomadarum dies. Die autem vicesima & quarta mensis primi eram iuxta fluuium magnum, qui est Tigris. Et leuaui oculos meos, & vidi: & ecce vir vnus vestitus lineis, & renes eius accincti auro obrizo: & corpus eius quasi Chrysolithus, & facies eius velut species fulguris: & oculi eius vt lampas ardẽs: & brachia eius, & quæ deorsum sunt vsque ad pedes, quasi species æris candẽtis: & vox sermonum eius vt vox multitudinis. Vidi autem ego Daniel solus visionem: porro viri qui erant mecum, non viderunt: sed terror nimius irruit super eos: & fugerunt in absconditum. Ego autem relictus solus vidi visionem grandem hanc: & non remansit in me fortitudo: sed & species mea immutata est in me: & emarcui, nec habui quicquam virium.

A

B

Explanatio.

ANNO tertio regni Cyri. Anno primo Darij regis Medorũ vidit Dei angelũ, qui ei ostendit septuaginta hebdomadarum mysterium. Mortuo Dario

Sup. 9.

rio anno secundo regni sui tenuit clauum totius imperij Cyrus, qui statim primo anno sui principatus Hebræos in pristinam restituit dignitatem. Anno verò tertio eius reuelatum est Danieli verbum, de quo hîc loquitur: hoc est sermo propheticus: vel veritas verbo nuntiata, quam hoc capite, & duobus sequentibus mandauit. Potest accipi verbum pro re, vt sit sensus. Indicata est ei res quædam ventura. Accipitur enim verbum pro quacunque re: vt capite
4 Re 20 vigesimo libri quarti Regum: Non fuit verbum quod non monstrasset eis.
Iudit. 7. Et capite septimo Iudith: Faciemus hæc verba, quæ locuti estis. Potest etiam hoc Danielis loco verbum accipi pro prophetia: quemadmodum accipitur capite nono
Esai 9. Esaiæ: Verbum misit dominus in
Iere. 46. Iacob. Et. 46. Ieremiæ: Verbum quod locutus est dominus ad Ieremiam.

¶ *Cognomento Baltassar*. Primum eius nomen fuit Daniel, quo in Iudæa appellabatur. Sed postea fuit illi imposi-
Sup. 1. tum in Chaldæa hoc nomen Baltassar: vt fuit capite primo perspectum.

¶ *Et verbum verum*. Id est, & res quam vidit, verè futura est, & fortitudo magna: hoc est, magna vis erat in verbo illo. Vel accipitur fortitudo pro exercitu: vt sit sensus: magnus exercitus angelorum apparuit illi: tametsi solus vnus locutus fuit ei.

¶ *Intelligentia enim est opus in visione*. Hoc est, oportet hominis intellectionem perpurgari ad visionem oculis mentis perspicietidam. Sumitur intelligentia pro intellectu expurgato. Vel ita: oportet diuinum vatem intelligere vaticinationem: vt propriè ac perfe-
Gene. 41 ctè propheta dicatur. Eam ob causam nec Pharao videns in somnio boues &
Danie. 2 spicas, nec Nabuchodonosor videns statuam, nec Balsassar videns articulos
Dani 5. manus in pariete scribentes verè prophetæ fuerunt: quia veram earum rerum intelligentiam nō percipiebant. Quod est etiam de Caipha dicendum: cùm dixit apud Ioannem vndecimo: Expe- Ioan. 11
dit nobis, vt vnus moriatur homo pro populo: & non tota gens pereat. Nam etsi cùm esset pontifex anni illius prophetauit, vt diuus ait Ioannes, non tamen verè ac propriè propheta fuit: quia verus sensus vaticinationis illum fugiebat. Tetigit Deus linguam eius, non autem cor. Prophetia est donum Dei, vt ait in epistola priore ad Co- 1. Cor. 12
rinthios diuus Paulus capite duodecimo: & diuus Petrus in posteriore sua 2. Pet. 1.
capite primo. Sed nō propterea concluditur, vt qui est hoc munere præditus, sit in gratia gratum faciente constitutus. Docet enim diuus Paulus in priore ad Corinthios capite tertiode- 1 Cor. 13
cimo prophetiam non habere necessariam cum charitate connexionem: cùm ait: Et si habuero omnem prophetiam, charitatem autem non habuero, nihil sum. Id ostendit Augustinus libro se- August.
cundo ad Simplicianum. Potest hoc deduci ex euangelio Matthæi capite septi- Matt. 7.
mo, vbi scriptum legimus, multos dicturos esse in illa die: Domine domine, nonne in nomine tuo prophetauimus? Quibus dicturus est Deus: Non noui vos: discedite à me omnes, qui operamini iniquitatem. Balaam homo improbus vaticinatus est, vt proditum est memoriç capite. 22. Numerorum. De eo ait Num. 22
in epistola sua Iudas apostolus: Væ illis Iudas.
qui in errore Balaã mercede effusi sunt.

Aa Saul

Saul concitatus ira & inuidia, inflammatus furore, cùm quæreret innocentem Dauidem, cui perniciem machinabatur, totoque ex ore illi crudelitas emicaret, vaticinatus est: idemque fecerunt serui eius, vt literæ diuinæ capite decimonono primi Regum memoriæ prodiderunt. Aspicis igitur, posse improbos homines vaticinari. Nihilominus magnopere conducit ad eximiã vaticinationis lucem comparandam, iustitiam & pietatem colere, mentis aciem perpurgatam extollere in cœlum, cogitationem à consuetudine abducere, & animum à sensibus reuocare. Sed etiamsi propheta esse possit sine charitate, non tamen sine vaticinationis cognitione. Nam vt hoc loco ait Daniel: Intelligentia est opus in visione: hoc est in prophetia. At non semper necesse est, vt quæ diuinus vates intuetur, primò intelligat. Nam Daniel noster aliqua vidit, quæ non intellexit, nisi postquam ei fuerunt ab angelo explicata, vt ipse capite septimo, & octauo, & hoc decimo fatetur.

1.Re.19. Sup.7. & 8.

¶ *In diebus illis ego Daniel lugebam trium hebdomadarum diebus.* Hoc est, anno tertio Cyri ego Daniel me dedidi lachrymis & lamentis tres hebdomadas dierum. Hoc dicit ad differentiam hebdomadarum annorum, de quibus capite superiore locutus est. Duplex est enim hebdomada, vna dierum, vt hîc, altera annorum, vt ibi. Pro trium hebdomadarum diebus, poteris vertere ex Hebræo: tres hebdomadas dierum. Et ita habet versio Theodotionis. Sed eadem est sententia. Plorauit Daniel propter peccata sua, & populi: præsertim propter illorum Hebræorum desidiam, qui in Chaldæa manebant: in quibus videbat memoriam sanctæ ciuitatis obliuione deletam. Multi enim in Babylonica regione nutriti, nolebant ad instaurandam Hierosolymam reuerti. Ipse autem Daniel manebat cum illis, vt eos instrueret, ne Dei legem repudiarent. Hanc esse causam lachrymarũ Danielis tradit Theodoretus hoc loco: & Petrus Comestor in historia scholastica. Fortasse ideo lugebat, quia eo tempore nuntiatum est in Chaldæa, Iudæos qui erant in Iudæa ob iniurias vicinorum populorum ab vrbis ac templi structura impediri. Eam ob causam Deum cum lachrymis precabatur, vt opem ferret Iudæis, eosque mœrore leuaret, atque ad vrbem, sanctumque templum ædificandum erigeret. Probabile est, plorasse Danielem præcipuè, vt Deus sibi res futuras aperiret: ipseque se ad illas mentis oculis aspiciendas præpararet: Nos eadem pœnitentia muniti ad Deum conuertamur: iuxta id quod ipse ait apud Ioelem capite secundo: Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio & fletu, & planctu. Tela lini quamuis ex filis excellentibus confecta, dum tamen est in textrina, est nigro quodam colore & impuro coinquinata: at extracta inde, & immersa in aquas interueniente calore solis, redditur alba ac pulchra. Ita anima nostra ad imaginem Dei creata dum est in mundi textrina, negotijs seculi irretita, est sceleribus contaminata: sed inde abducta, & lachrymis pœnitentiæ lota, interuenientibus radijs solis iustitiæ, candida efficitur, & eximia pulchritudine decoratur. Id intelligens Dauid lachrymis opertus

Theod. Theod. Comest. Ioel.2. Similitudo.

dice-

Psal.50. dicebat psalmo quinquagesimo. Lauabis me, & super niuem dealbabor. Imitemur illum in lachrymis, & Danielis pietatem intueamur, qui totas tres hebdomadas lachrymis & parsimonia victus consumpsit. Cùm vellet impetrare à Deo res magnas, ad lachrymas & preces confugiebat. Ad illas con-
Esai.38. fugit rex Ezechias in acerbis calamitatum angustijs constitutus, quibus eum
4.Re.20 Deus mirabiliter liberauit. Et enim
2.Par.32 dixit per Esaiam: Audiui orationem tuam, & lachrymas tuas. Idem fe-
Tob.3. cit Tobias ærumnis confectus: de quo ita ait diuina scriptura: Tunc Tobias ingemuit, & cœpit orare cum lachrymis. Et fuit à Deo exauditus, & ere-
Tob.7. ptus. Et Raguel: Non dubito, inquit, quòd Deus preces & lachrymas meas in conspectu suo admiserit. Et
Psal.55. Dauid: Posuisti lachrymas meas in conspectu tuo. Magna est viris pijs consolatio scire, esse lachrymas suas in conspectu Dei, cumque videre illos lugentes. Non solùm Deus lachrymas videt, sed exaudit. Nulla sunt tormenta bellica, nulla tonitrua, quæ vehementiorem reddant sonitum, quàm piæ & ardentes lachrymæ. Ideo dixit
Esai.38. Deus Ezechiæ apud Esaiam capite trigesimooctauo. Audiui orationem tuam & lachrymas tuas. Non ait: & vidi lachrymas tuas: sed, & audiui lachrymas tuas. Id intelligens Dauid allo-
Psal.38 quens Deum psalmo trigesimooctauo aiebat: Auribus percipe lachrymas meas.
Psal.6. Et psalmo sexto: Exaudiuit dominus vocem fletus mei. Eam ob causam di-
Iudit. 8. cebat Iudith capite octauo: Indulgentiam Dei fusis lachrymis postulemus. Magna profectò siccitate laborat, qui ne vnam quidem lachrymam fundit.

Vt terra arida ob aquæ penuriam pro- Similia
ducit dumos & serpentes: sic anima sine lachrymis vanitates & sordes. Quemadmodum agri nisi pluat, nullum ferent perfectum fructum: sic homines nisi imbre rigentur lachrymarum, steriles reddentur. Tanta est in precibus vehementium lachrymarum vis, vt penetrent in cœlos, Deumque cogere videantur. Vnde Hieronymus: Oratio, Hieron.
inquit, Deum lenit: sed lachryma cogit: hæc vngit, illa pungit. Et rursus: Vincit lachryma inuincibilem, ligat omnipotentem, inclinat virginis filium. Illud velim tibi persuadeas, igné purgatorij vi lachrymarum, quas & peccati contritio, & amor virtutum effundit, extingui. At ignis charitatis nulla extinguitur lachrymarum aqua: est enim diuinus amor ignis, qui aquis nutritur & fouetur. In corde viri pij ad diuinum numen semper aspirantis est AEtna ardens, & Nilus fluens. Vbi fuerint lachrymæ, vt in libro de salutaribus documentis ait Au- August.
gustinus, ibi spiritualis ignis accenditur, qui secreta mentis illuminat. Sed has lachrymas diluit Deus iuxta illud Apocalypsis capite vigesimoprimo. Apoc.21
Absterget DEVS omnem lachrymam ab oculis sanctorum. Felices lachrymæ, vt verbis vtar Bernardi in Bernar.
tractatione de contemptione mundi, quas benignæ manus conditoris abstergent: & beati oculi, qui talibus liquefieri elegerunt. Aquæ maris Rubri operuerunt AEgyptios: aquæ verò piarum Exo.14.
lachrymarum obruunt peccata. Hæc lachrymæ, vt diuus ait Basilius Basilius
in libro de libero arbitrio, sunt epu-

Psal.14. læ animæ : iuxta illud psalmographi: Fuerunt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte. Viri iusti & pij dolore affecti mirabilem in lachrymis percipiunt consolationem. Calamitates & ingrauescentem rerum aduersarum molem non possent aliquando ferre, sed mœrori & ærumnis succumberent, nisi animum ferè labentem lachrymis sustétarent. Suspiciunt in cœlum oculis lachrymantibus, & pia deuotione aquarum abundantiam profundunt. Sicut post vehementes pluuias efficitur aer purus atque tranquillus: ita post lachrymarum imbres, sequitur mentis serenitas atque securitas. Illæ fluunt de cœlo, hæ autem ascendunt in cœlum. Post illas perfunditur terra fœcunditate, post has perfunduntur lugentes vero gaudio : iuxta illud diuini psaltis: Euntes ibant & flebant, mittentes semina sua : venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos suos. Quanta sit lachrymarum vtilitas docet Cassiodorus in psalmos, cùm ait : Fletus est cibus animarum, corroboratio sensuum, absolutio peccatorum, refectio mentium, lauacrum culparum. Non immeritò Iob cùm existimaret se vocari ad exitum vitæ, has voces emisit ad dominum capite decimo : Dimitte me, vt plangam paululum dolorem meum. Non petebat vitam ad risum, sed ad lachrymas: non ad vanam mundi lætitiam, sed ad veram animi oblectationem : non ad pestilentes delicias & illecebras, sed ad salutarem pœnitentiam & pietatem. Eodem modo lachrymosus Ieremias capite nono : Quis, inquit, dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lachrymarum? Ac si diceret : Vtinam caput meum conuerteretur in aquas, quæ per oculos meos tanquam per venas dimanarent. Nihil erat illi tunc antiquius, nihil magis in optatis, quàm habere in capite perennem aquarum abundantiam, & oculos in fontes lachrymarum conuersos. Nunquam ille hoc dixisset, nisi vtilitatem lachrymarum cognosceret. Vt arbor fert fructus: sic lachrymas deuotio. Vt fructus corpus reficiunt : ita lachrymæ animum consolatione permulcent. Vt in seminibus est spes frugum : sic in lachrymis spes verorum gaudiorum. Eam ob causam dicebat apud Matthæum quinto Christus dominus : Beati qui lugent: quoniam ipsi consolabuntur. Felices lachrymæ, quæ admirabilem ferunt consolationem. Ad eas confugit Petrus, qui amarè fleuit, vbi dominum negauit : & Magdalena, cùm pedes domini rigauit lachrymis, & tersit capillis: & alij infiniti : inter quos fuit Daniel, vt ipse hoc loco testatur.

Margin notes (left column): Psal.14. — Similitudo. — Psal.121. — Cassio. — Iob 10. — Iere. 9.
Margin notes (right column): Similitudo. — Similia. — Mat. 5. — Mat 26. — Luc.7.

¶ *Panem desiderabilem non comedi*. Id est cibum suauem epulasque delicatas illis diebus non edi. Nomine panis in sacris literis quicunque cibus sæpe significatur, vt alibi ostendimus. Sed quia sequitur : Et caro & vinum non introierunt in os meum : videtur accipi panis hoc loco pro solo pane.

¶ *Mensis primi.* Hoc est Martij, qui vocatur Nisan à Iudæis. Exeuntibus illis mense Martio ex Ægypto dixit Deus: Mensis hic vobis principium mensium primus erit in mensibus anni. Exod.12

¶ *Iuxta fluuium magnũ qui est Tigris.* Hic est

est vnus ex quatuor fluminibus paradisi terrestris, vt capite Genesis secundo. Vocatur autem Tigris ob velocitatem cursus à tigride bestia mirabili celeritate currente, vt diuus ait Hieronymus. Plinius & Solinus aiunt appellari ita, quia eodem nomine Medi vocant sagittam. Dicitur Hebraicè Hidecel, hoc est acumen velocitatis. Iuxta hunc fluuium vidit Daniel sequens mysterium: quemadmodum alterum capite octauo iuxta fluuium Eulæum: & Ezechiel aliud iuxta fluuium Chobar. Et Ioanni Baptistæ iuxta Iordanē aperti sunt cœli. Obserua quàm familiaria sunt flumina diuinis vatibus.

Gene. 2. Hieron. Plinius. Solinus. Danie. 8 Ezech. 1. Matt. 3.

¶ *Et leuaui oculos meos.* Nimirum mentis & corporis: ac visione intellectuali & corporali hæc quæ sequuntur, aspexi.

¶ *Et ecce vir vnus.* Hoc est, angelus in figura viri apparens. Symmachus vertit: quasi vir. Non enim vir erat, sed similis viro. Theodoretus existimat esse angelum Gabrielem. Erat indutus lineis, ad angelicum candorem significandum. Erant renes eius accincti auro obrizo, hoc est puro & excellēte, igne perpurgato, per quod feruor charitatis intelligitur. Cinctura renum significat eum esse ad Dei mādata paratum. Quidam vertendum putant: Et renes eius accincti auri zona. Erat corpus eius quasi Chrysolithus, hoc est erat eius color similis colori cœli fulgentibus stellis distincti, quo immortalitas designatur. Chrysolithus est lapis pretiosus, de quo copiosè disseruimus in primū caput Ezechielis in annotationibus ex Hebræo. Et facies eius velut species fulguris, hoc est splendida, instar splendoris coruscantis. Ac si diceret: à facie eius splendor eximius exibat: per quem excellentia gloriæ eius significatur. Oculi eius vt lampas ardens. Id est, clari & splendidi erant eius oculi, perspicacitatem cognitionis eius designantes. Per brachia significatur angeli fortitudo in actionibus: per pedes eius velocitas in motionibus: per vocem eius sonoram, quæ erat vt vox multitudinis, vis in doctrina, & veritatis explanatione. Eodem modo capite primo Apocalypsis scriptum est: Vox illius tanquam vox aquarum multarum. Describit hic Daniel angelum sibi apparentem, vt per corporis figuram eius explicet proprietates.

Symm. Theod. Apoc. 1.

¶ *Terror nimius irruit super eos.* Si angelum non viderunt, quomodo trepidarunt? Viderunt quidem angelum, sed non perceperunt, quid diceret: ideo dicuntur non vidisse visionem. Animalis namque homo, vt ait Paulus in priore ad Corinthios, non percipit ea, quæ sunt spiritus Dei. Daniel autem angelum vidit, audiuit, & intellexit. Vel non viderunt angelum: sed audierunt iuxta se magnam illam vocem, quæ terruit illos. Hæc est sententia Hieronymi, Theodoreti, Dionysij Carthusiani, & Petri Comestoris in historia scholastica. Aiunt nonnulli simile quicquam in Pauli conuersione accidisse, vt narrat Actorum nono diuus Lucas: Nam Paulus vidit, & audiuit: qui autem eum comitabantur, audierunt vocem, sed neminem viderunt. At reipsa non audierunt vocem Dei, vt ipse Paulus testatur capite vigesimosecundo Actorum, cùm ait: Qui mecum erant, lumen quidē viderunt, vocem autem non audierunt eius, qui loque-

1. Cor. 2. Hieron. Theod. Dionys. Comest. Act. 9. Act. 22.

loquebatur mecum. Quare idquod dictum est capite nono, eos audisse vocē, intelligēdum est de voce Pauli, non autem Christi.

¶ *Et non remansit in me fortitudo.* Quia timuit valde. Cùm terremur timore, currit sanguis & spiritus ad roborandum cor, vbi est fons timoris, & remanent alia membra trementia, concussa, & frigida propter defectum sanguinis & spirituum. Eam ob causam sequitur: Sed & species mea immutata est in me. Nam ex timore oritur pallor, & manet facies exanguis.

Et audiui vocem sermonum eius, & audiens iacebam consternatus super faciē meā, & vultus meus hærebat terræ. Et ecce manus tetigit me, & erexit me super genua mea, & super articulos manuum mearum. Et dixit ad me: Daniel vir desideriorum intellige verba, quæ ego loquor ad te: & sta in gradu tuo: nunc enim sum missus ad te. Cumque dixisset mihi sermonem istum, steti tremens.
C *Et ait ad me. Noli metuere Daniel, quia ex die primo quo posuisti cor tuum ad intelligēdum, vt te affligeres in conspectu Dei tui, exaudita sunt verba tua: & ego veni propter sermones tuos. Princeps autem regni Persarum restitit mihi viginti & vno diebus: & ecce Michael vnus de principibus primis venit in adiutorium meum: & ego remansi ibi iuxta regem Persarum. Veni autem, vt docerem te, quæ ventura sunt populo tuo in nouissimis diebus, quoniam adhuc visio in dies.*

¶ *Et audiui vocem sermonum eius.* Hoc est, & animi & corporis auribus audiui vocem verborum angeli. Sed iacebam prostratus, quia ob timorem & imbecillitatem stare non poteram.

¶ *Et ecce manus tetigit me.* Id est, & ecce angelus tetigit me manu, ad me consolatione mulcendum, & erigendum, & roborandum. Deus enim eos extollit, qui se abijciunt, eos deijcit, qui se extollunt. Vnde illud sanctissimę virginis apud Lucam. 1. capite: Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles. Lucæ.

¶ *Vir desideriorum.* Id fuit capite præcedente explanatū. Sequitur: Et sta in gradu tuo. Hoc est, sta erectus facie versus cœlum, vt antea. Hic est enim hominis gradus. Cùm Deus cætera animalia abiecisset ad pastum, solum hominem erexit: & ad cœlum excitauit.

¶ *Ex die primo quo apposuisti animum tuū ad intelligēdum.* Id est, cum primùm appulisti animum tuum ad intelligendas Dei visiones, & res futuras animo percipiendas. Ideo subdit. Vt te affligeres: quia vt diximus, probabile est, ideo eum pœnitentiam egisse, vt Deus ipsi futura patefaceret, ipseque se ad ea intelligenda muniret.

¶ *Ego veni propter sermones tuos.* Hoc est, causa sermonum tuorū à Deo exauditorum ad te veni. Venturus erā statim, nisi mihi princeps Persarum restitisset. Ideo sequitur. Princeps autem regni Persarum restitit mihi viginti vno diebus. Occurrit tacitæ obiectioni. Poterat enim dicere Daniel: Si preces meæ fuerūt statī exauditæ, cur nō illico venisti? Quia, inquit, fui præpeditus: nam retardauit me angelus præses regni Persici, qui merita populi sui diuersa offerebat Deo, ne Israeliticum populum abire permitteret. Perpende angeli benignitatem & modestiam, qui se excusat apud Danielem, quòd tanto tempore moram interposuisset. Dederat rex Cyrus facultatem Iudæis redeūdi Hierosolymam:

quo-

quorum multi redierant, multi mansęrant in Perside & Chaldęa redire nolentes. Orauerat autem omnibus illis vno & viginti diebus Daniel, vt omnes reuerterentur, sanctumque Dei templum instaurarent: & vt sibi indicaret Deus, quid populo Iudaico, & regno Persico, alijsque regnis euenturum esset. Et statim fuit exauditus à Deo: sed quia non habebat de re hac oraculum, in precibus & lachrymis, & abstinentia totas tres hebdomadas perseuerauit. Donec ei apparuit Dei angelus, qui ei nuntiauit esse à Deo exauditum: foreque, vt totus Iudæorum populus in Iudæam tandem rediret: & Persarum regnum ad Macedoniam träsferretur. Ad huius explanationis intelligentiam sciendum est, vnicuique nostrum esse vnum angelum custodem ac
Matt. 8 præsidem: iuxta illud euangelij Matthæi decimooctauo: Angeli eorum in cœlis semper vident faciem patris mei, qui in cœlis est. Et vnicuique regno præest vnus angelus custos, iuxta illud
Deut. 32. Deuteronomij capite trigesimosecundo. Quando diuidebat altißimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israël. Pro quo Septuaginta habent: Iuxta numerum an-
Hieron. gelorum Dei. Hunc locum citant Hie-
Theod. ronymus & Theodoretus ad probandum hoc. Angelus autem præses regni ei bonum desiderat, eiusque princeps appellatur. Cùm verò Daniel Deũ oraret, vt Iudæi omnes Persidem & Babyloniam relinquerent, & Hierosolymam reuerterentur, & hic angelus eius preces Deo offerret, resistebat ei angelus custos regni Persici, quia videbat ex mansione filiorum Israëlis in regno illo magnam vtilitatem esse Persas recepturos. Multi enim ex illis ob Hebræorum familiaritatem & doctrinam ad fidem vnius Dei, verumque diuini numinis cultum conuertebantur. Quam ob causam obsecrabat Deum, vt in regno illo permanerent. Ac ita angelus vnus sanctus dicitur alteri angelo similiter sancto resistere. In hunc modum diuus Gregorius hunc locum Grego.
libro decimooctauo Moralium interpretatur. In angelis sanctis non est simpliciter contrarietas voluntatum: nam eorum voluntas diuinam sequitur voluntatem. Sed quando nesciunt futura, aliquando offerunt eorum, quibus præsunt, merita contraria. Et ita dicuntur alij alijs vicißim resistere: sed intellecta diuina voluntate summa est inter illos concordia & consensio. Imò nunquam est inter illos discordia, quemadmodum est inter homines: sed exprimit eorum controuersiam more nostro diuina scriptura. Sed dices, Quare permisit Deus, vt tanto tempore vnus angelus alteri resisteret? Ratio est, quia voluit illud Deus, vt sancto Danieli daretur occasio amplius orandi, & merendi.

¶ *Ecce Michael vnus de principibus primis*. Id est vnus ex præcipuis angelis: seu vnus archangelorum. Iudas apo- Iud.
stolus eum in epistola sua canonica archangelum appellat. Erat tunc princeps totius populi Iudaici, quemadmodum modò est totius ecclesiæ. Eam ob causam adiuuit hunc angelum Gabrielem, qui cum Daniele loquebatur, cui angelus Persarum resistebat: suumque erga

resistam angelo custodi ac præsidi Persarum. Nihilominus priusquam abeam, tibi futura nuntiabo. Hoc facit duobus sequentibus capitibus.

¶ *Apparuit princeps Græcorum*. Hoc est angelus Græcorũ præses & custos, qui iniurias in illos à Persis iactas Deo repræsentabat. Persæ enim prius irruerunt in Græcos, quos iniurijs lacesserunt: sed postea fuerunt ab illis superati tempore Alexãdri magni, qui Darium vicit, & De Persis ac Medis triumphauit. Huius victo-
1. Mac. 1. riæ fit mentio libro. 1. Machabæorũ capite. 1. Porrò meminit hoc loco Daniel principis Græcorum, quia capite sequẽte narraturus est Persarum & Græcorũ dimicationem.

¶ *Veruntamẽ annuntiabo tibi, quod expressum est in scriptura veritatis*. Id est, sed priusquã à te discedam, aperiã tibi, quid scriptũ sit in libro præscientię Dei. Pręscientiam Dei vocat scripturam veritatis. Hic est liber, in quo sunt diuina decreta, qui nec fallit, nec fallitur: quam ob causam scriptura veritatis appellatur. Et alibi dicitur liber: de quo nonnulli illud
Psal. 39. interpretantur psalmi. 39. In capite libri
Esai. 34. scriptũ est de me. Et illud Esaię. 34. Requirite diligẽter in libro vitæ. Et illud Apo-
Apoc. 3. cal. 3. Nõ delebo nomẽ eius de libro vitæ.

Obseruationes ex Hebræo in caput decimum.

ET *fortitudo magna*. Pro, fortitudo, est in Hebræo צָבָא Tsaua, quod nomen fortitudinem significat &
Psal. 67. virtutem, vt psalmo. 67. Dominus dabit verbum euangelizantibus virtute multa. Hoc est, dominus dabit concionatoribus euangelicis verba magnæ fortitudinis, quibus & miracula edant, & in animos penetrent, eosque ad Christum cõuertant. Sed quia vocabulum hoc significat exercitum & tempus, possunt verti etiam ex Hebræo verba illa: Dominus dabit verbum magno exercitui euangelizantium. Acsi dicat diuinus vates: erit in ecclesia multi concionatores, erit magnus exercitus prædicatorũ, quos Deus Matt. 10.
docebit. Non enim ipsi erunt, qui loquẽtur, sed Spiritus sanctus loquetur per illos. Poterunt etiam in hunc modũ verba Mar. 13.
illa transferri: Dominus dabit verbum euangelizantibus tempore multo. Existimant nonnulli his verbis prædici victoriam quandam, quam Dauid erat de hostibus reportaturus. Vt sit sensus: Dominus dabit verba laudatricibus exercitus magni: suppeditabit materiam carminum mulieribus, quæ solent victorias choris & hymnis celebrare. Id eas fecisse, cùm Dauid Goliam interfecit, literę diuinæ in libro primo Regum testãtur. 1. Reg. 18
At quis non videt victoriam Dauidis, quam aiunt his verbis prædictam fuisse, Christi victoriam de mundo per euangelicos cõcionatores adumbrasse? Cùm igitur vocabulum hoc virtutem significet, & exercitum, & tempus, potest verti locus hic Danielis: Et exercitus magnus, nimirum angelorũ apparuit mihi. Vel, & tempus magnum. Ita vertunt Isido- Isidorus
rus Brixianus, & Sanctes Pagninus. Ac Pagnin.
si dicat diuinus vates: Verbũ quod patefactũ est illi, verũ quidẽ est: sed lõgo post tempore implendum. Theodotio tamẽ Theod.
nobiscũ vertit: καὶ δύναμις μεγάλη. Hoc est, & fortitudo magna. Nam nomẽ hoc dinamis, idẽ est quod fortitudo, vis, vir-

tus,potétia. Dicitur etiam id,quod cùm actu non sit,esse tamê potest:vt cùm dicimus,semen in se exiguum quippiam esse,virtute verò magnam arborê.Eam ob causam hic locus hunc potest habere sensum:Ostensum est Danieli verbum, quod in se erat verum,hoc est vnũ:nam vnum & verum conuertuntur.Sed quãuis in se erat vnum,virtute tamen multiplex erat:quia in hac visione, quæ vna est,multæ visiones continentur,quæ capite hoc, & duobus sequentibus explicantur.

¶ *Ego Daniel lugebam*. Pro lugere est in Hebraico אבל Abal,quod verbum significat lugere,vt hîc, & capite. 10. Oseæ: Luxit super eum populus ei⁹. Vnde Abel idem est quod luctus. Et ita vocatur locus, vbi supremi diei celebritas & exequiæ Iacobi fuerunt vehementi eiulatu frequentatæ.Vbi enim nos habemus capite vltimo Genesis: Idcirco vocatum est nomen loci illius planctus AEgypti: est in Hebræo,Abel AEgypti. Fuit Iacob mortuus in AEgypto,sed extra Ægyptum ploratus.Ita nos in mundo ob scelera mortui,è mundo exeamus,vt ea affatim ploremus. Illud est aduertendũ hoc nomen Abel non esse nomen filij Adam,ille autê Abel scribitur Hebraicè per he in principio,& significat vanitatem & nihil:hic autem Abel scribitur per Aleph,& significat luctum.Duos filios habuit Adam,Cain & Abel: Cain idem est quod possesio, Abel idẽ quod nihil:nam omnis mundi possesio,omnis diuitiarum abundantia vanitas est & nihil.At Abel,de quo in præsenti loquimur, idê est quod luctus:à verbo Abal, quod est lugere. Significat etiam verbũ hoc euertere & dissipare:vt Oseç.4.Propter hoc lugebit terra. Pro quo alij vertendum ducunt:Propter hoc dissipabitur terra. Et Threnorum.2.Luxitque antemurale,& murus pariter dissipatus est. Gœuchelius in libro troporum & schematum ait idem esse apud Hebræos lugere quod ieiunare: & pro ieiunare accipi hoc Danielis loco.Polychronius etiam idem asserit,qui ait solitos esse Iudæos ieiunium luctum appellare. Accipi lugere pro ieiunare indicant verba illa Christi: Nunquid possunt filij sponsi lugere,quandiu cum illis est sponsus?nã sequitur:postea ieiunabunt.

Ose.10.

Ge.vlti.

Gene.4.

Ose.4.

Thre.2.

Gœuch.

Polych.

Mat.9.

¶ *Auro obrizo*. Theodotio habet, auto Ophaz.In Hebræo pro obrizo est אופז Vphaz à verbo Pazaz, quod significat roborare.Vnde aurum Ophaz siue obrizum idem est quod aurum roboratum ac purum.Significat etiam verbum hoc deaurare & dissoluere.Quare illud Genesis.49.Dissoluta sunt vincula brachiorum manuum illius per manus potêtis Iacob:Id est, vincula quibus ligatus fuit Ioseph,fuerunt soluta potentia Dei,qui est potens dominus Iacobi: possũnt etiã verti:Roborata sunt brachia, &c. Hoc est,fortia facta sunt opera eius. Alij vertunt:aurata sunt vincula brachiorũ manuum eius.Nimirum quando in AEgypto fuit ad insignem euectus dignitatê. Psalmo. 18. pro eo quod nos habemus: Iudicia domini vera iustificata in semetipsa: desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum multum: habet versio Hieronymi:Desiderabilia super aurũ,& obrizum pretiosum multum.Et Pagninus:Desiderabilia magis quàm aurum, & aurum multum.Ego existimo,vocabulum hoc Ophaz seu Vphaz quo hoc loco vtitur Daniel,nomen esse regionis

Theod.

Gen.49

Psal.18.

Hieron.

Pagnin.

aut

aut ciuitatis, vbi est purum atq; probatũ
aurum. Ex quo efficitur, vt pro eodem
auro omnibus gradibus absoluto acci-
piatur. Adducor ad existimandum hoc
loco quodam sanctæ scripturæ, ex quo
Iere.10. hoc deduci videtur. Est autem locus Ie-
remiæ capite.10. vbi scriptum est: Argẽ-
tum inuolutum de Tharsis afferetur, &
aurum de Ophaz. Pro quo nonnulli co-
dices minus correcti habent de Ophir.
Sed in Hebraico est, de Ophaz seu de
Vphaz. Fortasse Ophaz est vrbs illa di-
tissima dicta Ophir, quæ corrupto vo-
cabulo appellata fuit Sophil : & modò
vocatur Sophala. Vnde ad nostram Lusi
taniam solet aurum purum & excellens
3.Re.10. deferri. Ex ea aduehi solebat aurũ ad So-
3.Reg.22 lomonem, vt literæ sacræ libro .3. Re-
2.Par.9. gum, & secundo Paralipomenon me-
moriæ prodiderunt.

¶ *Ego veni propter sermones tuos.* Editio
Hieron. cui Hieronymus adiecit commentaria,
habet: Ego ingressus sum ad verba tua.
Ac si dicat: Vbi tu cœpisti lachrymis ac
ieiunijs Dei implorare misericordiam,
accepi egò occasionem ingrediendi in
conspectum Dei, vt illum pro te orarẽ.

¶ *Ego remansi ibi iuxta regem Persarum.*
Theod. Theodotio habet: Ipsum reliqui ibi cum
principe regis Persarum. Ac si dicat an-
gelus: Ad te equidem veni : sed reliqui
in conspectu Dei archangelum Michae-
lem disputantem cũ angelo custode re-
gni Persarum. Et vtraq; versio recta est.
Nam pro remansi, est in Hebræo verbũ
יָתַר Iathar, quod vtrunque significat &
remanere, & relinquere. Ab eo deduci-
tur Methar, quod nomen significat re-
liquias, & funes arcus, quod ibi maneát
Psal.20. emissis sagittis. Eo vtitur Dauid psal.20.
cùm ait: Quoniam pones eos dorsum:
in reliquijs tuis præparabis vultum eo-
rum. Ac si dicat: Tu Deus sancte pones
impios ad partem: separabis eos à cœtu
iustorum: & in reliquijs tuis, hoc est in
pœnis æternis, quæ damnatis relinquũ-
tur, facies eorum dispones. At Hierony- Hieron.
mus ita totam hanc vertit orationẽ. Po-
nes eos humerũ: funes tuos firmabis cõ-
tra facies eorum : cuius prior pars habet
eundẽ sensum cum editione vulgata: po
sterior autẽ significat, ideo Deũ separare
improbos, vt aduersus eos funes ac ner-
uos arcus sui firmet, vt eos sagittis cru-
ciatuũ traijciat. Est igitur sensus. Tu do-
mine homines sceleratos sepones in si-
gnũ & scopũ, ad quos vltrices & iustas sa-
gittas arcus tui immittas. His sagittis ca
lamitates designantur. De illis ait Deus
capite Deuteronomij.32. Congregabo Deut.32.
super eos mala: & sagittas meas cõplebo
in eis. Et Iob capite.6. Sagittæ domini in Iob 6.
me sunt. Et Dauid psalmo.37. Quoniã Psal.37.
sagittæ tuæ infixæ sunt mihi: & confir-
masti super me manum tuam. Vbi no-
mine sagittarum & manuum vulnera &
percusiones significantur, quæ sagittis
& manibus infliguntur.

¶ *Dissolutæ sunt compages meæ.* Pro com-
pages meæ, est in Hebraico : צִירַי Tsirai,
à verbo Tsur, quod significat formare:
vt psalmo.138. Tu formasti me, & posui- Psal.138.
sti super me manum tuam. Id est, vt fi-
gulus fingere solet vas manu sua: ita tu
me formasti verbo tuo. Fortasse verbis il-
lis: posuisti super me manum tuã, alludit
ad illũ, qui manibus efficit caseũ, iuxta il-
lud Iob cap.10. Sicut caseũ me coagula- Iob 10.
sti. Inde deriuatur nomen Tsir, quod si-
gnificat formationem, & iunctionẽ mẽ-
brorũ, siue compages: & hanc significa-
tionẽ secutus est, & rectè quidẽ Latinus
noster

noster 'interpres. Significat etiá cardiné
ostij. Hac ratione ducti vertũt quidam:
Conuersi sunt cardines mei. At multo cla
rius transtulit interpres noster. Ab hoc
verbo deriuatur Tsur, quod nomé signi-
ficat Deũ, forté, petrá, & rupé. Vnde illud
Iob 18. Iob. 18. Nũquid propter te derelinquetur
terra, & trásferetur rupes de loco suo? po-
test hũc habere sensum: An propter te di
cemus derelictá esse terrá, & tráslatũ esse
Deum de gradu suo? Quasi dicat, non.
Haudquaquá dicemus, Deũ gratia tui
non curare mortalia, & terrena penitus
derelinquere, eumque qui immutabilis
est, factũ esse mutabilem. Hoc vocabulo
Deut. 32. vtitur Moses ca. 32. Deuteronomij, cùm
ait: Recessit à Deo salutari suo. Pro quo
alij trásferũt: Recessit à petra salutis suę.
Hoc est à Deo, de quo ait apostolus in
1. Cor. 10 priore ad Corinthios. Petra autem erat
Christus. Alij vertunt: Ingratus fuit ru-
pi, quæ salus fuerat ipsius. Hoc est, po-
pulus Israëliticus in idoli cultu reliquit
verũ Deũ, qui illũ paulò ante in mari Ru
bro ab Ægyptijs mirabiliter liberauerat.

Argumẽtũ capitis. 11.

PRædicit angelus seriem regũ Persarũ, Alexãdri magnificentitudiné, & gloriá, & prosperitatem, atque in ætate florente interitum: quo triste suis desiderium reliquit. Prænuntiat bella inter reges AEgypti & Syriæ eius successores, donec veniat ad Antiochum Epiphanem Syriæ regem, quem alij vocant illustrem, qui vmbram gessit Antichristi.

Hic euertit Hierosolymam, templum sanctum diripuit, in populo Dei tyrannidem exercuit, se omnium scelerum maculis contaminauit.

Caput vndecimum.

EGo autem à primo anno Darij Me- A
di stabam, vt confortaretur, & robora-
retur. Et nunc veritatem annuntiabo tibi.
Ecce adhuc tres reges stabũt in Perside, &
quartus ditabitur opibus nimijs super omnes:
& cùm inualuerit diuitijs suis, cõcitabit om-
nes aduersus regnum Græciæ. Surget verò
rex fortis, & dominabitur potestate multa:
& faciet, quod placuerit ei. Et cùm steterit,
cõteretur regnum eius, & diuidetur in qua-
tuor ventos cœli: sed non in posteros eius, nec
secundùm potentiam illius, qua dominatus est.
Lacerabitur enim regnum eius etiam in ex-
ternos, exceptis his. Et confortabitur rex au-
stri: & de principibus eius præualebit super
eum. Et dominabitur ditione: multa enim do
minatio eius. Et post finem annorum fœdera-
buntur: Filiaque regis austri veniet ad regẽ
Aquilonis facere amicitiam, & non obtine-
bit fortitudinem brachij: nec stabit semẽ eius:
& tradetur ipsa, & qui adduxerũt eam ado
lescentes eius, & qui confortabat eam in tẽ-
poribus. Et stabit de germine radicũ eius plã-
tatio. Et veniet cum exercitu, & ingredie- B
tur prouinciam regis aquilonis, & abutetur
eis, & obtinebit. Insuper & Deos eorum, &
sculptilia, vasa quoque pretiosá auri & ar-
genti captiua ducet in AEgyptum. Ipse præ
ualebit aduersum regem aquilonis, & intra-
bit in regnũ rex austri, & reuertetur ad ter-
ram suam. Filij autem eius prouocabũtur, &
congregabunt multitudinem exercituum plu-
rimorum. Et veniet properans & inundãs,
& reuertetur, & concitabitur, & cõgredie-
tur cum robore eius. Et prouocatus rex austri
egredietur, & pugnabit aduersum regẽ aqui-
lonis: & præparabit multitudinem nimiã: &

dabi-

dabitur multitudo in manu eius, & capiet multitudinem: & exaltabitur cornu eius: & deyciet multa millia: sed non praevalebit.

Explanatio.

E*Go autem à primo anno Darij Medi.* Diximus capite superiore desiderasse Danielem percipere animo, nō solùm quid populo Israëlitico, sed etiam quid regno Persarū, alijsque regnis euenturum esset: quam ob causam vir desideriorum appellabatur. Erat enim gloriæ Dei cupidissimus, & summa auiditate cognitionis rerum magnatū flagrabat. Cùm autē se lachrymis, ieiunijs, & precibus dedisset, apparuit ei angelus nuntians se esse à Deo exauditum, eiq; promittens prædicere illi futura: id quod efficit hoc capite cum sequente. Huius igitur capitis cum præcedente & sequente est quædam series & continuatio, vt alia ex alijs nexa, & omnia inter se apta colligataque consentur. Angelus qui in fine superioris capitis loquebatur, modò continuans sermonē ait se à primo anno Darij Medorum regis, qui primus imperium obtinuit Babylonium, operam dedisse, vt ipse Darius roboraretur, rebusque potiretur secundis, quòd populum Israëliticū mitius tractaret, quàm Baltassar, cæterique Babyloniorum reges. Hoc est, quod ait: Stabam, vt cōfortaretur, & roboraretur. Vel oraui Deum, vt populus Israëliticus vigeret, & in pristinam dignitatē restitueretur. Sed quoniā vltima verba præcedētis capitis sunt hæc: Nemo est adiutor meus in omnibus his, nisi Michael princeps vester: Et statim sequitur: Ego autem ab anno primo Darij Medi stabam, vt confortaretur, & roboraretur: potest hoc ita explanari, vt dicat angelus: Quemadmodum Michael me iuuit: ita ego eum iuui in transferendo imperio à Babylonijs ad Medos & Persas. Nam Deum obsecraui, vt ipse Michael confortaretur, & roboraretur. Cùm enim ille præsit populo Iudaico, optabat, vt Medi victoriam obtinerent: quò Iudæi lenius tractarentur. Ego autem steti ex parte eius, Deū etiā orans pro Medorum aduersus Babylonios victoria. Nonnulli aiunt hæc prima verba huius capitis esse Danielis, nō angeli: & hæc narrāte propheta statim angelum respōdisse, solet enim diuina scriptura vti subita personarum mutatione. Sed hoc loco illud non videtur posse cohærere: nam verba proximè præcedentia sunt angeli, quæ connectuntur cum his per coniunctionē copulantem: similiter & quæ consequūtur. Quare dicendū est, esse angeli verba, quæ cum præcedentibus & sequentibus copulantur.

¶ *Et nunc veritatem annuntiabo tibi.* Id est, & modò ego Gabriel tibi Danieli verè ostendam, quid circa regnum Persarum ac Medorum, aliaque regna futurū sit. Aduerte. Deus veritas est, vt ipse apud Ioannem capite 14. testatur: ac angelus nuntius est Dei; ergo nuntius veritatis. Quid igitur nuntius veritatis prolaturus est, nisi veritatē? Contrà vero de diabolo ait Christus apud Ioannem. 8. In veritate non stetit, quia non est veritas in eo: cùm loquitur mendacium, ex proprijs loquitur, quia mendax est, & pater eius: nimirum mendacij. Primus qui mēdacium protulit, fuit dæmon, qui dixit Heuæ: Nequaquam moriemini. Vt pestilens venenum occidit corpus: ita perniciosum mendacium deliberatum occidit animam. Ideo psalmographus cū Deo

Ioan. 14

Ioan. 8.

Gene 3. Simili- tudo.

Psal. 5.

Deo loquens:Perdes,inquit,omnes,qui
Sap.1. loquuntur mendacium.Et capite. 1. Sapientiæ ait ſapiens: Os quod mentitur, occidit animam.Mendacium quod ſceleris maculam inurit alijs, non ſolùm præſentes vulnerat, ſed etiam abſentes.
Similitudo. Vt arcus non eos modò ferit,qui proximi ſunt,ſed qui longè:ſic lingua fallax euomens virus acerbitatis ſuæ,non tantum inſpectantes laceſsit,ſed etiã remotos ac diſiunctos.Vnde Ieremias capite
Ierem.9 nono:Extenderunt,inquit, linguam ſuã quaſi arcum mendacij, & non veritatis. Quare qui alios falſis criminibus maculare contendunt, ſunt graui quidẽ pœna digni. Necnon in reprehenſionẽ incurrũt, qui orationis vanitatem adhibentes alios falſis laudibus efferunt, pe-
Similitudo. ſtiferiſq; aſſentationibus decipiũt.Quẽadmodum aqua præterfluens nullo certo colore diſtincta,refert ſubiecti ſoli colorem:ſic adulator nulla veritatis firmitudine munitus pro re nata ſe aliorum accommodat ingenio atque affectui.Ex quo efficitur,vt mendacijs plerunq; peſtilentibus vtatur.At tantus nobis debet eſſe amor veritatis,vt quicquid dixerimus,putemus iuſiurandum. Eum imi-
Ioan.1. temur,quem Ioannes capite.1.vocat plenum gratiæ & veritatis:qui ait apud eun-
Ioan.8. dem Ioannem.8.Si veritatem dico,quare non creditis mihi?Intueamur ſanctũ angelum veritatis annuntiatorem, vt ipſe hoc loco teſtatur.

¶ *Ecce adhuc tres reges ſtabunt in Perſide.*
Sup.10. Hæc viſio apparuit Danieli anno tertio regis Cyri,vt in principio decimi capitis viſum eſt.Quã ob cauſam hi reges ſunt præter Cyrum numerandi. Mortuo Cyro regnauit Artaxerxes Aſſuerus, cui ſucceſsit Darius Longimanus: poſt quem regnauit Darius Nothus.Ita
aſſerit Metaſthenes Perſa in annalibus Perſarum. Poſt illos tenuit clauũ totius imperij, vt idem Metaſthenes teſtatur, Artaxerxes Darius:de quo angelus hîc ait: Et quartus ditabitur opibus nimijs Metaſt.
ſuper omnes.Euſebius Cæſarieñſis in annalibus multo aliter numerat hos quatuor reges. Fortaſſe ijdem ſunt, ſed varijs nominibus appellati.Solebant enim antiqui diuerſis vocari nominibus:quod ſæpe inter ſcriptores magnam parit cõfuſionẽ. Hieronymus & Theodoretus Euſebium ſequentes,hunc quartum regem vocant Xerxem,qui à Metaſthene Artaxerxes vocatur.Herodotus libro ſexto ait Xerxem idem eſſe quod bellatorem, Artaxerxem verò magnum bellatorem.Dicuntur hoc loco reges Perſidis, quia licet eſſet vnus Medorum & Perſarum dominatus,Cyrus tamen trãſtulit ad Perſas caput imperij, illudque Perſicum nominauit. Euſebi. Hieron. Theod. Herod.

¶ *Et cùm inualuerit diuitijs ſuis*. Id eſt, cùm abundauerit opibus:cùm diuitiarũ affluentia locupletatus fuerit.

¶ *Concitabit omnes aduerſus regnũ Græciæ.* Id eſt,omnia ſua regna ad bellum Græciæ inferendum concitabit. Vide quàm periculoſa ſit opum, rerumque proſperarum abundantia! Nam cùm rex hic vidit ſe diuitijs auctum,ſtatim fuit inflatus ſuperbia:& animum appulit ad impia bella Macedonibus inferenda.Vt venenati ſerpentes plus calido claroq; vere nocent, quàm frigido ac caliginoſo hyeme:ita principes magis ſolent diuitijs lędere,quàm paupertate. Ideo ait Eccleſiaſticus capite.11.Si diues fueris,non eris immunis à delicto. Et pſalmographus:Diuitiæ ſi affluãt,nolite cor apponere. Similitudo. Eccle.11. Pſal 61.

Deut.17 nere. Capite decimoseptimo Deuteronomij ait ita Deus: Non poteris alterius gentis hominem regem facere, qui nõ sit frater tuus. Cumque fuerit constitutus, non multiplicabit sibi equos. Quibus verbis prohibet Deus regibus bella iniusta alijs inferre: solent enim excitari ad illa, si equis abundant atque diuitijs. Deus autem est pacis amãtissimus: quẽ
Esai.9. Esaias capite. 9. principem pacis appel-
Gene. 1. lat: & hominem ad pacem creauit. Ideo creatus est die sexto: senarius autem numerus apud Hebræos per literam Vau quæ sic scribitur ו designatur: quæ litera coniũctionem significat & amorẽ. Cùm igitur homo ad amorem & concordiam crearetur, quando poterat congruentius creari, quàm die sexto, qui litera ea notatur, quæ congregationem, amorẽ, beneuolẽtiam, & charitatem significat? At hæc pax sæpe ob diuitiarum abundan-
Similitudo. tiam dissoluitur. Quemadmodũ margaritæ in mari sunt blandæ, & cõchilijs
Plinius. Solinus coniunctæ, vt Plinius & Solinus aiunt, vnde vniones vocãtur: sed extra aquam durescunt, & separantur: sic nonnulli in mari calamitatis & inopię positi, sunt lenes & benigni, pacem & concordiam colentes: at inde abstracti, & in medio opũ rerumque prosperarum constituti, insolentes ac superbi sæpenumero reddũtur, & ad acerba dissidia, crudeliaque bella incitantur. Non loquor de bellis iustis, sed de impijs, quæ geruntur ab illis, qui dæmonem habent patrem. Nam vt pacis & concordiæ amatores sunt filij Dei, iuxta illud seruatoris nostri apud Mat-
Matt. 5. thæum. 5. Beati pacifici, quoniã filij Dei vocabuntur: sic bellorum & discordiarũ cupidi, possunt filij dæmonis appellari. Sed perpende: Cùm dico periculosas esse diuitias, sic velim existimes, me non diuitias damnare, sed intemperatum abu-
sum. Impius affluens diuitijs, est veluti Similia.
furiosus & insanus cum gladio in manu: diues autem indoctus est ouis vellere au-
reo induta. Ita eum comparat Demo- Demost.
sthenes, vt refert in exhortatione ad bo-
nas artes Galenus. Galen.

¶ *Surget verò rex fortis*. Hic fuit Alexander magnus rex Macedoniæ, Philippi regis filius, qui multa sibi regna subiecit. Victis Illiricis ac Tracibus transiuit ad Persas, quos fortiter profligauit, & ditissimam Indiam Orientalem in ditionem suam redegit. Fuerat quondã Græcia à Persis deuicta: sed postea de illis triũphauit. Ac illa Græciæ libertas post Alexandrum magnum vsque ad longum tẽpus imperio & rerum gestarũ gloria continuata permansit, donec de Græcis Romani triumpharunt. Etsi post hũc quartum Persarum regem alij reges Persidis fuerunt vsque ad Alexandrum, tamen angelus hoc loco illos omittit, quoniam hic quartus rex belligerauit cum Græcis, quibus dedit ansam bellum contra Persas inferendi.

¶ *Faciet quod placuerit ei*. Id est, aget pro arbitrio suo, quid voluerit: nemo ei poterit resistere: omnia illi fluent ad voluntatem.

¶ *Cùm steterit, conteretur regnum eius*. Id est, cùm in iuuentute ad summam mun di gloriã floruerit, priuabitur vita, eiusq; dissipabitur imperiũ. Hinc colliges vanas ac fallaces mundi diuitias & prosperitates nec esse magni æstimandas, nec in numero bonorum ponẽdas. Vidi impium superexaltatum, inquit diuinus
psaltes, & eleuatum sicut cedros Libani: Psal. 36.
transiui, & ecce non erat: quæsiui eum,

& non

Similitudo. & non est inuentus locus eius. Coruus frangit nucem, vt eius comedat nucleũ: sed vt eam frangat extollit illam in sublime, quò in durum lapidem dimittat: sic mundus effert impios, & ad falsos euehit honores, vt inde eos cũ maiore ignominia & dedecore deijciat: extollit, vt

Similitudo. deprimat, bláditur, vt fallat. Et vt in æstate multæ generantur muscæ: sic in mundi prosperitate multa vitia: præsertim superbia, insolentia immanitas. His rebus aduersus viros pios illi gloriari solent, qui mundi potentiâ extolluntur. Id

Psal 51. sentiens Dauid: Quid, inquit psalm. 51. gloriaris in malitia, qui potens es iniqui

Hieron. tate? Pro quo vertit Hieronymus: Quid gloriaris in malitia? potens misericordia Dei. Ac si dicat: Quid gloriaris, quòd potens sit malitia tua, siquidem potétior est misericordia Dei? Etsi multum vales ad viros pios affligendos, plus tamen valet diuina misericordia ad illos liberandos. Ac potens ruet præceps, illi autem

Luc 1. sursum efferentur. Stat enim sententia illa: Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.

¶ *In quatuor ventos cœli.* Hoc est, in quatuor regna quatuor præcipuas mũdi partes spectantia, Orientem, Occasum, Septentrionem, & Meridiem: à quibus vẽti flant primarij. Eam ob causam mũdi regna in quatuor ait vẽtos distributa, quia huius mundi potentia & gloria huc atq; illuc quasi vento iactatur. Ac ipsi reges vt cæteri homines folia sunt à vento agi

Iob 7. tata. Vnde Iob capite septimo: Memento, inquit, mei domine, quia ventus est

Iob 13. vita mea. Et. 13. Contra folium quod vẽ

Iob 21. to rapitur, ostendis potentiã tuam. Et. 21. Erunt sicut paleæ ante faciem venti: & sicut fauilla, quã turbo dispergit. Quare eorum spes, qui mundo fidunt, inanis est & fallax, & in medio spatio sæpe obruitur, & perit. Id intelligens sapiens ait capite. 5. Sapientiæ: Spes impij tanquã lanugo est, quæ à vento tollitur, & tanquã Sap 5. spuma gracilis, quæ à procella dispergitur: & tanquam fumus, qui à vento diffusus est. Id voluit Esaias significare, cùm Esai 19. dixit capite. 19. Calamum & iuncum fluuiorum Ægypti marcescere. Ægyptus est mundus, cuius fluuij sunt eius diuitię, potentia & gloria, & cætera huiusmodi ad mare mortis tendentia. Calamus foris viridis, intus vanus est, fallax spes mũdi: similiter & iuncus virescens, sed fragilis, nullum ferens fructum, præter vanã quandam oculorum oblectationem; & caducam viriditatem, quæ sensim extenuatur, aut subitò euanescit. Nam quoties magna quidẽ, sed inania nobis ipsis promisimus falsa spe adducti, quæ nec adepti sumus, ne vidimus quidem? Spẽ enim nostrarum cogitationũ cùm graues communium temporum, tum varij nostri casus fefellerunt. Quare spem nostram non in mundo mutabili, sed in Deo, qui nunquam mutatur: qui de se ait apud Malachiam tertio: Ego dominus, & non mutor, figamus atque locemus. Et vt verbis vtar diui Pauli capite Mala. 3. sexto ad Hebræos: Confugiamus ad tenendam propositam spem, quam sicut Hebr. 6. anchoram habeamus animæ tutã ac firmam, & incedentem vsque ad interiora velaminis. Hoc est, vsque ad secreta regni cælorum. Eundem imitemur apostolum, qui capite. 10. eiusdẽ epistolæ hæc Heb. 10. verba scripta reliquit. Teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem, fidelis enim est, qui repromisit. Mundi enim prosperitates incertis ventis, varieq; flãtibus

tibus agitantur. Per ventorum alas summa celeritas significatur, vt psalmo. 17.
Psal. 17 Volauit super pennas ventorum. Quibus verbis voluit diuinus psaltes summam Dei festinationem, & incomprehensibilem velocitatem, qua suis opitulatur, declarare, eiusque vim vbique præsentem, & cuncta cœlo terraque perlustrantem. Accipitur etiam ventus pro vehemente tentatione, & calamitate: vt apud Matthæum septimo: Venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam. Vnde excitare ventos in aliquem apud Ciceronem, & alios elegantes scriptores est illum calamitatibus afficere, eique odium & inuidiam conflare, & perniciem moliri. Accipitur quoque ventus pro varietate, & incõstantia dogmatum vanorum hominum: vt capite quarto epistolæ Pauli ad Ephesios: Non simus paruuli fluctuantes, & circunferamur omni vento doctrinæ. Abire in ventum est euanescere: quo schemate vtitur Ieremias quinto. Pro quo nos habemus: Prophetæ fuerunt in ventum locuti. Hoc est, peribunt & euanescent falsi prophetæ. Præterea ventus accipitur pro regione, vnde effluit aura: ex quo efficitur, vt per quatuor ventos quatuor mundi plagas intelligamus. Hoc schemate vtitur Zacharias capite secundo, vbi Deus ait: In quatuor ventos cœli dispersi vos. Et Marcus tertiodecimo. Congregabit electos suos à quatuor ventis. Et Ioannes capite septimo Apocalypsis: Vidi quatuor angelos stantes super quatuor angulos terræ, tenentes quatuor ventos terræ. Quæ verba iuxta antiqui Victorini sententiam sunt ad Antichristi tempora referenda. Nam quatuor angeli quatuor angulis terræ stantes sunt dæmones satellites Antichristi, qui euangelij concionatoribus nitentur persuadere, vt taceant: ne homines vera salutarique doctrina instruantur. Non solùm tenere contendent euangelicos concionatores ex vno vento, hoc est, ex vna parte, sed ex omnibus: ne veluti venti suauiter flantes possint æstum ærumnarum temperare. Hoc verborum ornamento vtitur hoc loco Daniel.

Mat. 7. · Cicero. · Ephe. 4. · Ierem. 5. · Zacha. 2 · Mar. 13. · Apoc. 7. · Victori.

¶ *Sed non in posteros eius*. Hoc est, diuidetur imperium Alexandri Magni, sed non inter filios eius. Nullus enim Alexandri filius regnum obtinuit. Ita hoc accidisse narrat Trogus Pompeius, Iustinus, Polybius, Antonius Sabellicus, & alij historici, qui Alexandri magni res gestas memoriæ mandarunt. In Syria & Babylonia successit ei Seleucus, in Macedonia Aridæus Philippus, in Ponto & Asia minore Antigonus, in AEgypto Ptolemæus. Ita asserit hoc loco diuus Hieronymus. Nam etsi Antigonus mortuo Alexandro fuerit supremus tribunus castrorum creatus, authore Iustino libro tertiodecimo: postea tamen Syriam & Babyloniam occupauit. Præter hos quatuor fuerunt alij nonnullis prouincijs præfecti, qui postea regna vsurparunt. Vide Iustinum libro tertiodecimo, Iosephum libro antiquitatum duodecimo, Antonium Sabellicum libro sexto Enneadis quartæ. Narrat Iustinus libro duodecimo, amicos Alexandri videntes eum ad exitum vitæ vocari, quæsisse ab illo, quem hæredem relinqueret imperij? eumque respondisse, dignissimum. Id etiam narrat in prima parte historiarum diuus Antoninus. Nihilominus tamen ipse cùm adhuc

Trogus · Iustinus · Polyb. · Sabelli. · Hieron. · Iustinus · Iustinus · Ioseph. · Sabelli. · Antoni.

adhuc viueret, diuisit inter suos imperiũ:
1.Mac.1. vt proditũ est memoriæ.1.capite libri.1.
Machabæorũ. Sed non inter filios suos:
Hieron. nam vt hoc loco diuus ait Hieronymus,
Alexander magnus nullũ habuit filium.
Quod est intelligendum de filio, qui ei
succederet. Genuit enim filiũ Herculẽ no
Trogus mine, vt asserit Trog', & post eum Iusti-
Iustinus nus. Sed quoniã in adolescẽtia migrauit
à vita, & nõ adeptus fuit patris sui regnũ,
non dicitur eius filius. Ita intelligitur di-
ctum Hieronymi, quem interpretor, nõ
reprehẽdo, ne videar audere Athenis Mi
Q.Cur. neruam violare. Quintus Curtius, Cli-
Clitarc. Polycr. tarchus, Polycritus, Onexycritus, Anti-
Onexy. Antige. genes, Hystrus, & alij huiusmodi anti-
Hystr. qui scriptores aiunt præter Herculẽ ha-
buisse Alexandrum alterum filiũ à Tha-
Aristob. lestra Amazonum regina. Sed Aristo-
Hysing Ptolem. bolus, Hysingelus, Ptolemæus, Philo
Philo. Hecate. Thebanus, Hecatæus, Philippus Chal-
Philip. cidicus, Duris Samius, Plutarchus Che-
Duris. Plutar. ronensis, hoc negant, fictamque fabu-
lam esse testantur.

¶ *Nec secundum potentiam illius*. Id est, nõ
erunt ei in potestate pares. Nullus enim
eorum qui successerunt Alexandro, eius
potentiam, magnificentiam, & gloriam
consecutus est. Diuisum inter multos
imperium amisit vires, & fuit ob dissen
siones & bella debilitatum, & diminu-
tum, donec fuit omnino deletum.

¶ *Lacerabitur enim regnum eius etiam in-
ter externos, exceptis his*. Hoc est, distribue
tur principatus Alexandri inter alios ex-
traneos præter hos, qui fuerunt ab eo ele
cti, & nominati, & hæredes constituti.
Theod. Pro exceptis his, vertit Theodotio: Præ-
Pagnin. ter istos. Similiter Pagninus.

¶ *Et confortabitur rex austri*. Hoc est, post
interitum Alexandri roborabitur Ptole-
mæus Lagi filius, rex AEgypti: & regnũ
suũ amplificabit. Austrũ vocat hoc loco
AEgyptũ, Syriã autẽ Aquilonẽ. Tamet-
si cap.4. Canticorũ Aquilo accipitur pro Cant.4.
animi frigore ex peccato dimanãte, Au-
ster verò pro charitate: cùm ecclesia ait:
Surge Aquilo, & veni Auster. Hoc est,
fuge, & abi celeriter ô glacies animi, &
propera tu feruor diuini amoris.

¶ *Et de principibus eius præualebit super
eum*. Id est, & vnus ex præcipuis posteris
Ptolemæi filij Lagi eundem patrem suũ
potestate, dominatu, & amplitudine su-
perabit. Huic expositioni fauet versio
Theodotionis, cuius hæc sunt verba: Et Theod.
vnus principũ ei' præualebit super eum.
Hic fuit Ptolemæus Philadelpus filius
eius, qui AEgyptum illustrauit, & ad in-
gentem amplitudinem perduxit. Hic
accersiuit septuaginta interpretes, qui
sanctam scripturam ex lingua Hebrai-
ca in Græcam transtulerunt. Ita hoc
Aristeas illius temporis historicus in li- Aristeas
bro ad Philocratem, Philo Iudæus in Philo. Ioseph.
libro de vita Mosis, Iosephus libro duo- Epipha.
decimo antiquitatum, Epiphanius Sa- Iustinus
laminę episcopus in libro de ponderi-
bus & mensuris, Iustinus martyr in ad-
monitorio aduersus gentes, Eusebius Eusebi.
Cæsariensis in libro octauo præparatio-
nis euangelicæ, Ireneus libro tertio, Ireneus.
Hieronymus multis in locis, Rufinus, Hieron.
Philastrius, & alij memoriæ prodide- Rufinus Philast.
runt. Possunt etiam hæc angeli verba
ita explanari. Et quidam de principi-
bus eius, subaudi Alexandri, nempe
Antiochus rex Syriæ præualebit super
eum, subaudi, regem AEgypti. Sen-
sus est, Antiochus rex Syriæ ac Baby-
loniæ vnus ex principibus Alexãdri ma-
gno potietur imperio: & regem Ægy-
pti

pti superabit. Incipit indicare bella inter reges Syriæ & AEgypti: quòd Iudæa sita sit inter has duas prouincias, quæ modò ab vna, modò ab altera opprimebatur. De Asia autem & Græcia non loquitur, quia regiones illæ Iudæis minimè infestæ ac molestæ erant. Præcipuum enim Danielis desiderium erat scire, quæ populo suo Israëlitico erant ventura. Vt autem possis caput hoc planius & distinctius intelligere, operepretium esse duxi nomina regũ AEgypti & Syriæ sibi succedentium, quorum hîc fit mentio, literis mandare. Mortuo Alexādro magno obtinuit AEgyptum Ptolemæus filius Lagi, cui successit Ptolemæus Philadelphus, post quē regnauit Ptolemæus Euergetes, post illum Ptolemæus Philopator, qui ab alijs Philopater vocatur: cui successit Ptolemæus Epiphanes, post quem tenuit regni gubernaculum Ptolemæus Philometor. Reges Syriæ fuerunt hi, ordine seruato: Seleuchus, Antiochus Soter, Antiochus Theos, Seleuchus Callinicus, quem alij Galericum vocant, Seleuchus Ceraunus, Antiochus magnus, Seleuchus Philopator, Antiochus Epiphanes, quem alij vocant illustrem, nam Epiphanes Græcè idem est Latinè quod illustris.

¶ *Et post finem annorum fœderabitur.* Hoc est, pôst multos annos Ptolemæus Philadelphus rex AEgypti, & Antiochus Theos rex Syriæ fœdere coniungentur. Nam pôst multa bella pacem tādem inter se placidissimam conciliarunt. Nam Beronica filia Ptolemæi regis AEgypti nupsit Antiocho regi Syriæ, fœdusque fecit inter patrem & virum.

¶ *Et non obtinebit fortitudinem brachij, nec stabit semen eius.* Hoc est; Beronica filia regis AEgypti non prævalebit, nec filius eius ex Antiocho rege Syriæ adibit regni hæreditatem. Huius rei causa hæc fuit. Antiochus ille vocatus Theos habuerat alteram vxorem nomine Laodicem, quam repudiauerat: & filium quendam ex ea nomine Seleuchũ Callinicum. Sed postea victus eius amore eam recepit, & in pristinam dignitatem restituit. At illa perpendens viri inconstantiam, eum occidit veneno, & Beronicæ, eiusque filio, & famulis perniciem parauit. Eam ob causam filius huius impiæ Laudicis nomine Seleuchus Callinicus successit patri suo, & totius reipublicæ clauum tractauit. Hoc narrat Iustinus historicus libro vigesimoseptimo, & Sabellicus septimo Enneadis quartæ, libro etiam nono. Ideo ait hoc loco angelus Danieli: Et tradetur ipsa: subauditur Beronica: hoc est, per insidias interficietur: & famuli, qui eam ad Syriam adduxerant: & qui confortabat eam in temporibus, hoc est vir eius, qui toto tempore matrimonij perfugium ei & solatium præbebat. Iustin. Sabelli.

¶ *Stabit de germine radicum eius plantatio.* Hoc est, erit ex radice Ptolemæi Philadelphi filius vocatus Ptolemæus Euergetes, Beronicæ reginæ Syriæ per insidias interfectæ frater. Hic regnum AEgypti obtinuit post patrem, & paratis copijs insignem à se iniuriam propulsaturus ingressus est in Syriam, quam profligauit, eiusque regem Seleuchum, quem eius mater Laodice interfecto viro suo constituerat in regno, vicit, copias eius fudit, & prælijs secundis vtens victoriam admirabilem reportauit. Ac

multæ ciuitates se illi vltro tradiderunt. Trogus Narrat hoc Trogus Pompeius, & Sabellicus libro nono Enneadis quartæ. Sabelli. Hieron. Historiam hanc tangit hoc loco Hieronymus, & post eum Dionysius Carthusianus. Dionys.

¶ *Ingredietur prouinciam regis Aquilonis*. Hoc est Syriam. Quidam legunt: Ingredietur in habitaculum regis Aquilonis. Quod idem est.

¶ *Abutetur eis*. Id est, affliget eos: graues in illos iaciet iniurias. Ac si dicat: Ptolemæus Euergetes rex AEgypti vexabit Laodicem, & filium eius Seleuchum. Et obtinebit: Subaudi regnum inimici. Nam vniuersam ferè Syriam occupauit. Sed audiens esse in AEgypto intestinas dissensiones reuersus est illuc, portans secum idola auri & argenti, & vasa pretiosa, quibus Syriam spoliauit. Pro abutetur eis, & obtinebit: vertunt nonnulli: Faciet de illis, quod voluerit, & euadet victor. Rectè tamen vertit Latinus noster interpres: abutetur eis, pro affliget eos: in quam significationē accipitur verbum hoc capite decimooctauo Ieremiæ: Fiant corruentes in conspectu tuo: in tempore furoris tui abutere eis. Iere.18.

¶ *Præualebit aduersus regē Aquilonis*. Hoc est, vincet regem Syriæ. Diximus enim per Aquilonem intelligi Syriam, per Austrum verò Ægyptum. Sequitur: Et intrabit in regnum subaudi suum, rex Austri, hoc est Ægypti.

¶ *Reuertetur in terram suam*. Hoc est, in AEgyptum. Est superioris orationis explicatio.

¶ *Filij autem eius*. Hoc est filij Seleuchi Callinici. Hic Seleuchus duos habuit filios, nimirum Seleuchum Ceraunum, & Antiochum magnum, qui mortuo AEgypti rege Ptolemæo Euergete, qui eorum parentes profligauerat, concitarunt populum aduersus Ptolemæū Philopatorem, quem Iustinus Philopatrum Iustinus vocat: qui gubernabat AEgyptum, cū quo armis certare decreuerunt. Sed breui pòst tempore Seleuchus Ceraunus fuit vita priuatus per insidias Nicanoris & Eupatoris. Antiochus vero authore Polybio libro quinto, obtinuit regnum Syriæ, bellumque intulit AEgyptijs, qui superiores euaserunt. Ipse autem se ignominiosæ dedit fugæ, qua vitā quæsiuit. Polybi. Hic Ptolemæus occidit patrem suum: quam ob causam fuit per ironiam Philopater, hoc est amator patris nuncupatus. Author est Iustinus libro. 28. Huius Iustinus belli meminit Polybius libro quarto. Polybi.

¶ *Et veniet*. Nimirum Antiochus magnus rex Siriæ. Properans & inundans, hoc est festinanter instar aquarum impetu & incursione fluentium: Eodem modo apud Esaiam de rege Assyriorū scriptum est capite octauo: Ibit per Iudam inundans & transiens, vsque ad collum veniet. Ac si dicat: Effundet se Sennacherib per Iudæam, & transiens obruet omnia præter Hierosolymam: quæ appellatur collum, quòd sit in loco excelso sita. Antiochus audito fratris interitu reuersus ex Chaldæa cæco furore incitatus cum rege AEgypti pugnauit. Esai 8.

¶ *Et reuertetur, & concitabitur*. Hoc est transibit ira concitatus. At fuit ignominiosè victus.

¶ *Dabitur multitudo in manu eius*. Hoc est, exercitus Antiochi in potestatē Ptolemæi tradetur. Fuit prælium hoc iuxta Raphiā vrbē: vbi Antiochus toto amisso exercitu

exercitu se contulit in fugam. Authores
Polybi. sunt Polybius libro.5. Iustinus.30. Coc-
Iustinus Sabelli. cius Sabellicus.2. Enneadis quintæ.

¶ *Exaltabitur cornu eius.* Extolletur & ro borabitur fortitudo Ptolemęi: & deijciet multa millia ex copijs Antiochi. Sed nō præualebit. Hoc est, sed nō omnino pręstabit: non penitus vincet: quia non poterit Antiochum interficere.

Couertetur enim rex Aquilonis, & præparabit multitudinem multo maiorē, quàm
C *prius. Et in fine temporum annorumq́ veniet properans cum exercitu magno, & opibus nimijs. In temporibus illis multi cōsurgēt aduer*
Esai.19. *sus regem Austri. Filij quoque præuaricatorū populi tui extollentur, vt impleāt visionem, & corruēt. Et veniet rex Aquilonis, & cōportabit aggerē, & capiet vrbes munitißimas & brachia Austri nō sustinebunt. Et cōsurgent electi eius ad resistendū: & nō erit fortitudo. Et faciet veniens super eum iuxta placitum suum: & non erit, qui stet contra faciē eius. Et stabit in terra inclyta: & consumetur in manu eius: & ponet faciem suam, vt veniat ad tenendum vniuersum regnum eius, & recta faciet cum eo. Et filiam fœminarum dabit ei, vt euertat illud: & non stabit, nec illius erit. Et conuertet faciem suam ad insulas, & capiet multas: & cessare faciet principem opprobrij sui. Et opprobrium eius conuertetur in eum. Et conuertet faciem suā ad imperium terræ suæ: & impinget, & corruet, & non inuenietur. Et stabit in loco eius vilißimus, & indignus decore regio: & in paucis diebus conteretur, non in furore, nec in*
D *prælio. Et stabit in loco eius despectus, & nō retribuetur ei honor regius. Et veniet clam, & obtinebit regnum in fraudulentia, & brachia pugnantis expugnabuntur à facie eius, & conterentur. Insuper & dux fœderis. Et post amicitias cum eo faciet dolum, & ascendet, & superabit in modico populo, & abūdantes & vberes vrbes ingredietur. Et faciet, quæ non fecerunt patres eius, & patres eorum eius. Rapinas & prædam, & diuitias eorum dißipabit: & contra firmißimas cogitationes inibit: & hoc vsque ad tempus.*

¶ *Conuertetur enim rex Aquilonis.* Hoc est, rex Syriæ. Post victoriā AEgyptiorum migrauit è vita Ptolemæus Philopator. Post quem regnauit filius eius Ptolemæus Epiphanes. Porrò Antiochus magnus à Philopatore superatus, longo post tempore maiores copias quàm antea aduersus Ptolemæum Epiphanē parauit, vlciscendi proprium dedecus causa, sanguinisque domestici pœnas expetendi. Græci insuper in eundem regem AEgypti impetum fecerunt. Id voluit angelus his verbis indicare: Multi consurgent aduersus regem Austri.

¶ *Filij quoque præuaricatorū populi tui.* Hoc est, filij præuaricatores populi Iudaici. Verba sunt angeli ad Danielem, vt cætera huius capitis. Sensus est: Multi ex Iudæis violantes Dei legem, volentes in loco alio immolare præter Hierosolymā se conferent in AEgyptū sacrificia Deo facturi. Id contigit tempore Oniæ summi sacerdotis, qui in AEgypto cum alijs Iudæis templum ædificauit, dicens se esse vaticinationem illam Esaiæ impleturum, capite decimonono: In die illa Esai.19.
erit altare domini in medio terrę AEgypti, & titulus domini iuxta terminos eius. Iosephus oraculum illud impletum Ioseph.
fuisse ait sub Onia. At illud est planè cōmentitium: nam illius factum reprehēditur, hoc autem laudatur. Erat enim in lege prohitum capite duodecimo & vigesimosexto Deuteronomij, ne duran- Deu 12
te vetere lege altare diuino numini in
AEgypto erigeretur. Non intelligitur Deut 26

 vati-

vaticinatio illa de tẽpore Oniæ, sed de Christi aduentu, & tẽpore euangelij. Est igitur sensus eius: Cùm filius Dei à cœli fastigio descenderit ad terram, humanamque induerit naturam, mentes hominum in caligine versatas illustrabit. Tunc erunt ecclesiæ in medio AEgypti, & altaria Deo dicata, vbi ipse offeretur. Et ita effectum est: nam in regione illa AEgypti viguit quondam mirũ in modum Christi fides. Et in terminis ipsius AEgypti fuit titulus domini, hoc est crux Christi tanquam illustre trophæũ, atque diuinæ victoriæ clarissimum monumentum. Huius tituli fuit vmbra titulus ille, quem Iacob erexit, cùm iret in Messopotaniam. Quare Onias & alij Hebræi superbia elati in ara fabricanda in errorem inciderunt. Ideo ait hîc angelus: Extollentur, vt impleant visionem: & corruent: hoc est, longè fallentur opinione. Vel corruent, subaudi, altaria, quæ ibi sunt constructuri.

Gen. 28.

¶ *Et veniet rex Aquilonis, & comportabit aggerem*. Describit victoriam, quã rex Syriæ de AEgyptijs reportauit. Comportare aggerem est ferre coaceruationem terræ ad loca oppugnanda & euertenda.

¶ *Et brachia Austri non sustinebunt*. Id est, & vires AEgypti eum ferre non poterunt. Et consurgent electi eius, hoc est duces & milites insignes AEgypti: sed regi Syriæ resistere non valebunt.

¶ *Stabit in terra inclyta*. Subauditur Antiochus magnus, qui tanquam victor stabit in terra sancta: quæ dicitur inclyta ob templum, & diuinum cultum, & frugum vbertatem. Pro, in terra inclyta, poteris vertere ex Hebræo: in terra desiderij. Hoc est, in terra amœna & desiderabili. De ea ait ita Deus apud Ezechielem capite. 20. Vt deducerẽ eos de terra AEgypti in terram fluentẽ lacte & melle, quæ est egregia inter omnes terras.

Ezec. 20.

¶ *Consumetur in manueius*. Id est, terra sancta affligetur Antiochi potestate: qui ponet faciem suam, hoc est propositum & desiderium suum, ad omne regnum AEgypti obtinendum.

¶ *Filiam fœminarum*. Hoc est fœminam. Pleonasmus est: vt cùm dicimus: Sic ore locutus est: nam si filia erat, necesse est fœminã esse. Figura est, quæ teste Quintiliano fit, quoties verbis redundantibus oneratur oratio. Ea vtitur scriptura capite primo Canticorum. Osculetur me osculo oris sui: & multis alijs in locis. Vel filiam fœminarum, hoc est pulcherrimam. Hæc filia Antiochi magni appellabatur Cleopatra: quam pater eius dedit vxorem Ptolemæo Epiphani, vt huius matrimonij occasione ingrederetur ipse in AEgyptum, & Ptolemæũ per insidias interficeret. Sed fefellit eum spes, nam dolus eius fuit exploratus & cognitus. Et filia eius Cleopatra partibus viri fauit, potius quàm patris. Ideo ait: Nec illius erit: subaudi regnum AEgypti: vt ipse cogitauerat. Saul etiã promisit se daturum esse filiam suã Dauidi, vt huius rei occasione à Philistæis occideretur. Verba huius Antiochi erãt dulcia, sed opera amara. Erat ille foris candida columba, intus verò vulpes vafra. Et vt dicitur in prouerbio: foris Cato, intus Nero. Vt vrtica amœnum habet colorem herbescente viriditate intuentium oculos oblectantem, sed pungit & ferit: sic vafer & callidus homo foris benignitatem & affabilitatem, dulcemque ostendit oblectationem: intus

Quinti.

Cant. 1.

1. Re. 18.

Similitudo.

verò

verò reconditam habet malitiā,qua eos perstringit & lædit,quos mulcere videbatur. Huiusmodi homines cū apibus cōparantur,ferentibus in ore mel,sed aculeis pungentibus:blādiuntur lingua,sed percutiunt latenter. De illis dicebat David psalmo.117. Circundederunt me sicut apes: & exarserunt sicut ignis in spinis. Vt scorpiones blandiuntur capite, cauda verò sauciant, & funestum vulnus infligunt: sic homines nefarij ex fraudibus compositi vtuntur blanditijs, & videntur innoxij, at post dorsum ferunt, vnde venenum fundant. Huiusmodi illi erant, de quibus Deus dixit Ezechieli capite secundo: Cum scorpionibus habitas.

Similitudo. Psal.117. Similitudo. Ezec.2.

¶ *Et conuertet faciem suam ad insulas.* Subaudi expugnandas. Videns se Antiochus deceptum & ludificatum, omniq; spe obtinendi AEgyptum destitutum, conuertit se ad insulas maris Mediterranei oppugnandas. Conuertere faciem ad rem aliquam est dirigere ad illā propositum & voluntatem. Sumere verò faciem alicuius, est eius fauorem aucupari, personam accipere, & in gratiā eius iudicium peruertere: vt psalmo.81. Vsq; quo iudicatis iniquitatem, & faciē peccatorum sumitis?

Psal.81.

¶ *Et cessare faciet principem opprobrij sui.* Hoc est, & inferēs Antioch⁹ bellū insulis erit causa, vt quiescat rex AEgypti: qui fuerat præcipuus author opprobrij ipsius.

¶ *Opprobrium eius conuertetur in eum.* Id est: dedecus quod in alios iacere volebat, in seipsum conuertet. Fuit quippe eadem nota infamiæ inustus, quam alijs inurere cōtendebat: iuxta illud psalmographi: Incidit in foueam, quam fecit. Et iuxta id, quod ait Esaias.33. Væ qui prædaris, nonne ipse prædaberis? Nam multa ei molienti restitit Scipio Nasica cum fratre Publio Scipione Africano, qui Anibalē superauerat: eumq; vicerūt, & fugarūt. Qua de re vide Iustinum libro.31. Postea cùm belligeraret cum Elimæis, fuit iterum victus, & interfectus. Capite.1. libri.2. Machabæorum proditum est memoriæ fuisse Antiochum in templo Naneæ occisum. Sed nonnulli existimant, non esse hunc, sed eius filium.

Psal.7. Esai.33. Iustinus 2.Ma.1.

¶ *Et non inuenietur.* Quia ipse & duces eius fuerunt interfecti, & in tot partes laniati & diuisi, vt non possent postea cognosci. Et stabit in loco eius vilissimus, & indignus decore regio. Hoc est, & regnabit pro eo Seleuchus Philopator inglorius, nulla illustri laude celebratus.

¶ *Stabit in loco eius despectus.* Mortuo Seleucho regnabit frater eius Antiochus Epiphanes, hoc est illustris. Antioch⁹ magnus de quo verba fecimus, duos habuit filios, quorū maior vocabatur Seleuch⁹, minor Antiochus Epiphanes, qui traditus est Romanis obses, vt.1. capite lib.1. Machabæorū scriptū est. Qua de re vide Ptolemæū Euergetē libro.1. & Athenæū libro.10. Hoc factū est, ne pater eius frāgeret fidem, seq; à Romanorū fœdere separaret. Mortuo Antiocho magno obtinuit regnū Seleuchus filius eius, homo omni honore destitutus. Eo autē mortuo regnauit Antiochus Epiphanes frater eius: qui hoc loco vocatur despectus, quia fuerat Romę obses, eratq; omniū scelerū maculis notatissimus. De eo fit mentio libro.1. Machabæorum capite.1. & libro secūdo capite nono. Fuit hic Antiochus typus Antichristi: sub eo fuit legis Dei persecutio, crudelissimæ virorum piorum cædes, & incredibilis tyrannis: Eo

1.Mac.1. Ptolem. Athen. 1.Mac.1. 2.Mac.9

regnante fuerunt bella Machabæorum, qui sese Deo deuouerunt, & nomen suũ æternitati commendarunt.

¶ *Et brachia pugnantis expugnabũtur à facie eius.* Hoc est, vires AEgypti ab eo superabuntur, & infringentur. Insuper & dux fœderis, hoc est Ptolemæus Philometor rex AEgyptius, qui fœdus cupiet facere cum Antiocho auũculo suo, profligabitur. Hic Antiochus Epiphanes rex Syriæ erat frater Cleopatræ, quę vt paulò antè diximus, nupsit Ptolemæo Epiphani AEgyptiorũ regi: ex quo filiũ habuit nomine Ptolemæũ Philometorẽ: quo regnante post patrem suum affectauit eius regnum Antiochus Epiphanes. Hic cùm esset eius auunculus, finxit se amore motum erga illum, qui adolescens erat, velle AEgyptum gubernare, donec Ptolemæus ad ætatem perfectam perueniret. Et ita per summam fraudem & tyrannidem cepit nõnullas ciuitates, contendens totum sibi regnum vsurpare. At belligerarunt cum eo duces Ægypti: sed fuerunt ab eo superati.

¶ *Post amicitias.* Nã inierũt fœdus, quod Antiochus fregit, vtens fallacijs ac dolis: & ita sensim totum obtinuit regnũ: in quo occupauit tyrannidem, & crudelissimum exercuit dominatum. Bellũ intulit quiescẽtib⁹, vt eorũ veteres illibatasq; diuitias in profundũ libidinũ suarũ gurgitem profunderet. Ideo dicitur, rapinam, & prędam, & diuitias eorũ dissipaturus. At postea omnes has opes, & quod maius est, animã amisit. Quid prodest homini, inquit Christus, si mundũ vniuersum lucretur, animę verò suę detrimentũ patiatur? Qui in altum ruit fluuiũ, in quo est firma quædã ac magna arbor, si fluctibus rapt⁹ eam reliquerit, & ad vmbrã eius confugerit, facilè obruetur: at si spreta vmbra amplex⁹ fuerit arborẽ, incolumis euadet. Ita qui in huius vitæ flumine volutatur, debet veras quęrere diuitias, quę per firmã virtutis arborẽ significãtur, easq; fortiter amplexari: & fallaces mũdi diuitias similes vmbrę euanescẽti contẽnere, vt ab interitu & vndarũ impetu liberetur, vitamq; immortalẽ cõsequatur. De mũdi enim opibus dictum est capite quinto Sapientiæ: Transierunt omnia illa sicut vmbra.

Mat 16. Mar. 8. Luc. 9. Similitudo. Sap. 5.

¶ *Cõtra firmissimas cogitationes inibit.* Subaudi consilium. Ac si dicat: Capiet Antiochus consiliũ aduersus firmissimas cogitationes sapientiũ AEgypti. Hoc narrat fusè Suctorius: quem in huius loci explanatione sequitur Porphyrius: à quibus in hac historia nõ discrepat Hieronymus. Potest hoc ita explanari. Cõtra munitissimas vrbes inibit cogitationes: & de earum expugnatione cogitabit: easq; obtinebit. Et hoc vsq; ad tempus, nõ semper: quia inde expelletur. Theodotio vertit: Super AEgyptum cogitabit cogitationes suas. Pagninus verò: Contra munitiones cogitabit cogitationes suas.

Suctor. Porph. Hieron. Theod. Pagnin.

Et concitabitur fortitudo eius, & cor eius aduersum regẽ Austri in exercitu magno: & rex Austri prouocabitur ad bellũ multis auxilijs, & fortibus nimis: & non stabũt: quia inibunt aduersus eum cõsilia. Et comedentes panẽ cũ eo conterẽt illũ: exercitusq; eius opprimetur: & cadent interfecti plurimi. Duorum quoque regũ cor erit, vt malè faciãt: & ad mensam vnam mendacium loquẽtur: & nõ proficient: quia adhuc finis in aliud tẽpus. Et reuertetur in terrã suã cũ opibus multis: & cor eius aduersum testamentũ sanctũ: & faciet, & reuertetur in terrã suã. Statuto tẽpore reuertetur, & veniet ad Austrũ: & nõ erit E

priori simile nouißimũ. Et veniet super eum trieres, & Romani: & percutietur, & reuertetur: & indignabitur cõtra testamẽtũ sanctuarij, & faciet. Reuertetuŕq, & cogitabit aduersum eos, qui dereliquerũt testamẽtũ sanctuarij. Et brachia ex eo stabũt: & polluent sanctuarũ fortitudinis: & auferetur iuge sacrificiũ: & dabũt abominationẽ in desolationẽ. Et impij in testamẽtũ simulabũt fraudulẽter: populus autẽ sciẽs Deũ suũ obtinebit, & faciet. Et docti in populo docebũt plurimos: & ruẽt in gladio, & in flãma, & in captiuitate, & in rapina dierũ. Cũmque corruerint, subleuabũtur auxilio paruulo: & applicabuntur eis plurimi fraudulẽter. Et de eruditis ruẽt, vt cõflentur, & eligãtur, & dealbentur vsque ad tẽpus præfinitũ: quia adhuc aliud tẽpus erit. Et faciet iuxta voluntatẽ suam rex, & eleuabitur, & magnificabitur aduersus omnem Deum: & aduersus Deũ deorũ loquetur magnifica, & dirigetur, donec compleatur iracũdia: perpetrata quippe est definitio.

¶ *Et concitabitur fortitudo eius.* Nimirum Antiochi Epiphanis regis Syriæ. Et cor eius aduersus regem Austri: hoc est aduersus Ptolemæum regẽ AEgypti. Vires intendet aduersus illum.

¶ *Et rex Austri.* Hoc est Ptolemeus Philometor AEgyptiorũ rex prouocabitur ad belligerandum cũ Antiocho illustri, aduersus quem parabit ingentes copias. Sed nõ stabunt: idest, nõ obtinebũt victoriam: quia multi ex AEgyptijs decepti promissis ac dolis Antiochi repudiatis cõsilijs virorũ bonorũ à Ptolemæo rege suo defecerũt: & de ipsius pernicie cogitarũt. Ideo ait: Quia inibunt aduersus eum cõsilia: scilicet famuli & familiares ei9: de quibus ait statim. Et comedẽtes panẽ cũ eo cõterẽt illũ. Eum enim proditores illi per insidias & summũ scelus tradiderunt. Qua de re vide Comestorem in historia scholastica. c. 12. historię Danielis. Comedere panẽ cum aliquo est illo familiariter vti: vt Iob. c. 42. Comederunt cũ eo panẽ in domo eius. Idẽ est capere cibũ cũ aliquo: vt psalmo. 54. Tu verò homo vnanimis, dux meus, & notus meus, qui simul mecum dulces capiebas cibos. Queritur Dauid psalmo illo insidias sibi esse factas ab homine secũ summa familiaritate cõiũcto. Absalõ inuitauit ad cõuiuiũ Amnõ fratrẽ suũ, & ibi ei ferro vitã eripuit. Sed postea infelici & ærũnosa morte extremũ vitę diẽ confecit. Eodẽ modo Zãbrus regẽ suũ Elã priuauit vita, sed postea seipsum coniecit in ignẽ, & flãmis miserè flagrauit. Idẽ accidit ijs, qui regi suo Ptolemæo perniciẽ machinati sunt: nam postea suæ impiæ mutationis pœnas luerunt. Quemadmodũ arbores cum tẽpore mutant folia, & causa veris ac hyemis quędã amittunt, & alia sumunt: sic multi pro temporum vicissitudinibus ac varietatibus mutant voluntates atq; amicitias, alias repudiantes, alias contrahentes. Seruiunt tempori, non rationi, sine firmitudine, sine constantia. At viri iusti cum palmis, quibus folium nunquã decidit, comparantur. Id intuens animo Dauid canebat psalmo. 91. Iustus vt palma florebit. Et psalmo. 1. Erit tanquam lignum, quod plantatũ est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo: & folium eius non defluet. Qui iustitia & pietate præditus fuerit, virescet perpetuò, semper erit idẽ, nullos vnquam æstus formidabit.

Comest.

Iob. 42.

Psal. 54.

2. Re. 13.

3. Re. 18.

3. Re. 15.

Similitudo.

Psal. 91.

Psal. 1.

¶ *Ad mensam vnam mendacium loquentur.* Conciliabuntur inter se, sed insidias sibi vicissim parabũt, quia fictũ facient fœdus. Comedẽt simul, & in mẽsa

alter alterum vltro citroque fallet. Nulla erit inter eos fida pax, nulla vera concordia: omnia erunt fucata, fraudibusq; plena. Vterque cogitabit de alterius exitio: sed neuter poterit alterum penitus delere: quia adhuc finis in aliud tempus: Hoc est, quia nondum venit tempus, quo alter alterum euertat.

¶ *Reuertetur in terram suam.* Subauditur Antiochus Epiphanes, qui spoliorum Ægypti plenus in Syriam rediit.

¶ *Cor eius aduersum testamentū sanctum.* Hoc est, contra Hierosolymam, vbi diuina lex, quæ sanctum Dei testamentum dicitur, seruabatur. Cogitabit de Hierosolymæ euersione. Pro, aduersum testamentum sanctum: vertunt nonnulli: Aduersus viros fœderis sancti. Hoc est contra Iudæos, qui legem, quæ est fœdus Dei & populi, custodiebant. Testamentum est testatio mentis, & vltima ac suprema morientis voluntas: in quo hæredes instituuntur. Eam ob causam lex Dei dicitur testamentum, quia in ea explicat Deus voluntatem suam, eiusque seruatores æternæ vitæ facit hæredes. Pro lege vetere accipitur psal. 77. Psal. 77. Non custodierunt testamentum Dei, & in lege eius noluerunt ambulare. Vbi posterior oratio est prioris expositio. Et psal
Psal. 49 mo quadragesimonono. Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras iustitias meas, & assumis testamentum meū per os tuum? Quibus verbis damnat Deus simulatores virtutis: qui vt ait a-
Tit. 1. postolus capite primo ad Titum, Deum verbis confitentur, factis negant. Accipitur etiam testamentum pro euágelio, &
Psal. 110 noua Dei lege psal. 110. Memor erit in seculum testamenti sui. Et paulò pòst: Redemptionem misit populo suo, mandauit in æternum testamentū suū. De illo dixit Deus apud Baruch cap. 2. Statuā illis testamentum alterum. Et apud Iere- Bar. 2. Iere. 41.
miā. 41. iuxta versioné Septuaginta, quā sequitur apostolus capit. 8. ad Heb. Ecce Heb. 8.
dies venient, dicit dominus, & cōsummabo super domum Israël & super domum Iuda testamentum nouum. Et idem apostolus capite tertio posterioris ad Corinthios: Idoneos nos fecit mini- 2 Cor. 3.
stros noui testamenti, non literæ, sed spiritus. Vbi per literam legem veterem significat, per spiritum euangelium. Ac quia testamentum morte testatoris confirmatur, fuit nouum testamentū Christi morte confirmatum. Ideo tenens ipse Christus manibus calicem sui san- Mat. 26.
guinis dixit discipulis suis: Hic est sanguis meus noui testamēti. Ac si diceret: Mar. 14
Hic est verus sanguis meus, quo confirmatur nouum ac æternum testamentū. Et quia testamentum hoc nunquam irritabitur, nunquam delebitur: sed vigebit, ac durabit memoria omnium seculorum, illudque ipsa æternitas intuebitur, meritò æternum appellatur. Hac ratione ductus Paulus apostolus capite vltimo epistolæ ad Hebræos: Deus, in- Hebr. 13.
quit, pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine testamenti æterni. De his duobus testamētis veteri ac nouo ait ita idem apostolus capite quarto epistolæ ad Galatas. Hæc Gal. 4.
sunt duo testamenta, vnum quidem in monte Sina in seruitutem generans, quę est Agar: Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Ierusalem, & seruit cum filijs suis. Illa auté quæ sursum est Ierusalé, libera est, quę est mater nostra. Quibus verbis apostolus sensu allegorico discrimen veteris

ac noui

ac noui testamenti indicauit. Nam per
Gen. 16. Agar ancillam Abrahæ significatur lex
vetus in timore & seruitute: & per filium eius Ismaëlem populus Iudaicus.
Gen. 21. Per Sarah verò liberam lex noua in amore, & libertate non carnis, sed spiritus, & per Isaac filium eius populus Christianus. Est autem mons Sina coniunctus cum Hierosolyma, non loco, sed similitudine: quia sicut in Sina lata est lex Mosaïca, ita Hierosolymæ
Esai. 2. lex euangelica. Ac vt Ismaël fuit spo-
Gen. 25. liatus, & Isaac bonorum patris hæres institutus: ita Iudæi in perfidia permanentes sunt fide, gratia, cæterisque veris bonis destituti, ærumnosi, inglorij; nulla laude celebrati. Eis dixit Christ. apud Mat-
Matt. 21 thæum 21. Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius. Christiani verò catholici hoc nomine digni filij sunt Dei, hæredes testamenti eius: de quorum laudibus nulla ætas conticescet. De illis ait ita capite secundo epi-
Ephes. 2. stolæ ad Ephesios diuus Paulus: Iam non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorum, & domestici Dei, superædificati super fundamentum apostolorum & prophetarum ipso summo angulari lapide Iesu Christo. At tempore Machabæorum, quando id quod hoc loco prædixit angelus, euenit, erant multi ex Hebræis in Iudæa, qui in virtutum actiones incumbebant, & sanctam Dei legem seruabant. His intulit acerrimũ bellum Antiochus Epiphanes, summis infinitæ cupiditatis & tyrannidis stimulis concitatus, vt literæ diuinæ in libris
1. Mac. 1 Machabæorum memoriæ prodiderunt.
& 2. Id voluit hîc prædicere Dei angelus,
2. Mac. 5 cùm dixit: Et cor eius aduersum testa-
& 9. mentum sanctum.

¶ *Et faciet.* Subaudi multa ibi mala, quæ facere decreuerat. Et reuertetur in terrã suam: hoc est in Syriã. Potest hoc ita verti: Et confecto re, reuertetur ad terrã suã. Ad intelligentiam rerum harum lege caput. 6. libri 1. Machabæorum. 1. Mac. 6
¶ *Statuto tempore reuertetur.* Bis ingressus est Antiochus Hierosolymam, vbi magis vsus est immanitate & tyrannide, multoq; diriore in posteriore expugnatione, quàm in priore. De priore locutus est proximis verbis paulò ante: nunc verò loquitur de posteriore. Est autem sensus: Post aliquot annos in tempore ad hoc constituto reuertetur Antiochus in AEgyptum, sed non spoliabit eam, vt fecerat prius. Et vidés se spe deceptũ, totum furorem conuertet in Iudæam: vbi multa efficiet mala.
¶ *Venient super eum trieres & Romani.* Hoc est, naues Romanorum. Trieris est genus nauis oblongæ, quam alij à tribus remorum ordinibus triremem vocant. Potest verti: Venient super eum triremes Romanorum. Cum Antiochus Alexandriam AEgypti obsideret, accesserunt illuc duo legati Romani, quorum vnus erat Marcus Publius, qui ab alijs Popilius appellatur. Hic inueniens illic Antiochum in litore, præcepit ei nomine senatus, vt ab AEgyptijs amicis Romanorum discederet. Cùm autem ille tempus deliberãdi postularet, fecit legatus in arena orbem seu circulũ baculo, quem tenebat manu: & circuens regẽ: Senatus, inquit, præcipit, vt priusquàm ex hoc loco exeas, respondeas. Tunc ille perterritus: Si hoc, inquit, placet senatui, recedendum est: & statim Ægyptum reliquit. Historiam hãc nar- Iustinus
rat Iustinus libro. 34. & Sabellicus libro Sabell.
octauo

octauo Enneadis quintæ. Meminit eius
Ioseph. Iosephus libro.12. Antiquitatum. Titus
Liuius. etiam Liuius ait venisse à Ptolemæo legatos Romá auxiliũ à populo Romano imploraturos aduersus hunc Antiochũ Epiphané, à quo grauiter premebatur. Itaq; ille destitit ab incœpto bello, destitutus expectatione, qua suos ad prædam excitarat. Non semper dux daturus est mili-
Similitudo. tibus certam spem victoriæ. Nam vena-
Xenophon. tor, vt similitudine vtar Xenophontis, si canes hortetur frequenter ea appellatione, qua solet vbi feram aspicit, primò alacriter parent: sed cùm eos sæpe fallit spes, postea nec quádo venator videt feram, ad quam eos vocat, ei obediunt. Ita si quis crebras alijs commouerit expectationes bonorum, quas non expleuerit, ne tum quidem poterit illis persuadere, quando eos in spem certissimam adduxerit. Quare nec dux nec pontifex quacunque leui occasione debent montes aureos promittere: nec velle, vt subiecti obscura spe, & cæca expectatione pendeát, & incerta passim pro certis habeát.

¶ *Et cogitabit aduersus eos, qui dereliquerũt testamentum sanctuarij.* Hoc est, cogitabit de pernicie eorum Iudæorũ, qui diuiná legem repudiarunt. Erant Hierosolymę nonnulli viri iusti, sed multi flagitiosi: ex quibus nõnulli fuerũt patriæ proditores, qui contra diuinam legé incitarunt Antiochum aduersus Hierosolymá: quorũ consilio ille venit, & eam ad exitium & vastitatem vocauit. Ac illis fregit fidem, quos vidit patriæ fidem fregisse.

¶ *Et brachia ex eo stabũt.* Hoc est, & turres Hierosolymæ, quæ sunt veluti brachia, vbi sunt vires vrbis, stabunt pro eo. Poteris per brachia milites robustos intelligere.

¶ *Pollucnt tabernaculum fortitudinis.* Hoc est, inquinabunt templum Dei, in quo colitur Deus, qui est ipsa fortitudo. Ibi enim erectæ sunt aræ idolorum, & effecta sunt alia execranda: vt libro primo Machabæorum diuina testatur scriptu- 1. Mac. 1
ra. Ideo sequitur: Dabunt abominationem in desolationem. Solent enim Iudæi idolum appellare abominationem. Ezechiel capite quintodecimo inducit Deum ita loquentem: Pro eó quòd san- Ezec. 15.
ctum meum violasti in omnibus offensionibus tuis, & in cunctis abominationibus tuis. Vbi Theodoretus per abomi- Theod.
nationes idola interpretatur.

¶ *Impij in testamentum.* Nonnulli ex perfidis Iudæis simulantes se diuini cultus amore flagrare, populum Iudæorum decipient. Hoc fecit Alcimus, & Menelaus cum alijs: vt capite.7. libri.1. Macha- 1. Mac. 7
bæorum memoriæ proditum est.

¶ *Populus autem sciens Deum suũ obtinebit, & faciet.* Hoc est, cœtus fidelis Iudęorum sciens & colens verum Deum consequetur fortitudinem, & viriliter aget. Hoc dicit propter Machabæos, & alios huiusmodi, qui fide muniti, & virtutum constantia roborati cum hostibus fortiter pugnarunt: & propter Deum suum varios cruciatus æquo animo tulerunt. Lege Machabæorum libros, si hæc vo- 1. Mac. 4.
lueris perfectè intelligere.

¶ *Ruent in gladio.* Id est, viri pij ac iusti interficientur ferro, exponentur incendio, conijcientur in vincula. Et in rapina dierum. Hoc est, & omnibus diuitijs spoliabuntur diebus multis. Lege quintum 2. Mac. 5
caput libri secundi Machabæorum.

¶ *Vt conflentur, & eligãtur, & dealbentur.* Hoc est, multis calamitatibus afficiẽtur viri iusti, vt eorum fortitudo, & patiẽtia, & con-

& cõstãtia,cęterę́q; virtutes probentur.
Conflabũtur flãmis afflictionũ instar auri in fornace ignis,& puriores reddẽtur.
Hoc accidit viris iustis, iuxta illud Iob
Iob.23. ca.23.Probabit me quasi aurũ,quod per
Sap.3. ignẽ transit.Et iuxta illud Sapiẽtiæ capite.3.Tanquam aurum in fornace probauit illos dominus:& quasi holocausti ho
Eccle.27 stiã accepit eos. Vnde Ecclesiasticus.27.
Vasa,inquit,figuli probat fornax,& homines iustos tẽtatio tribulationis.Et psal
Psal.16. mographus:Probasti cor meũ,& visitasti nocte: igne me examinasti. Et alibi:
Psal.65. Probasti nos Deus,igne nos examinasti,
sicut examinatur argentũ.Et Deus apud
Zach.13. Zachariam.13. Vram eos, sicut vritur argentum:& probabo eos, sicut probatur aurum.Et angelus hoc loco:Vt conflentur,&c.Vide calamitatis vtilitatem.
Quod fornax auro, & lima ferro, hoc efficit afflictio viro iusto.Aquarum no
Psal.68. mine significantur calamitates:vt psalmo. 68. Intrauerunt aquę vsq; ad animã
Psal.143 meã. Et psalmo.143.Libera me de aquis multis.Quibus verbis diuinus vates magnitudinem doloris,& vim calamitatũ, quibus penè obrutus fuerat,elegãter describit. At aquæ ipsæ erant pro muro filijs Israëlis ad dexteram & ad sinistram,
Exo.14. vt capite.14.Exodi,&.5. Iudith scriptu-
Iudit.5. ra sancta testatur . Calamitas quæ alios lædit, alijs est loco muri, ne lædantur.
Obtuerunt aquæ AEgyptios,& protegebant Hebræos.Nam calamitates eos perdunt, qui reijciunt tolerantiam, eos tuentur,qui eam amplectuntur. Hę sunt
Iudic.7. aquę Gedeonis,vbi milites probati sunt: qui enim flexerunt genua,fuerunt repudiati:qui verò stantes biberunt, fuerunt electi.Illi reijciuntur,qui succumbũt calamitatibus,& animum amittunt:illi autem sunt veri milites Christiani à Deo approbati, qui erecto animo bibũt ærũnas vitæ,& fortitudine ac tolerantia muniuntur.Illis fauet Deus,quibus & afflictionem,& patientiam largitur. Capite tertio Amos ait ita Deus:Tãtummodo Amos.3.
vos cognoui ex omnibus congregationibus terræ: idcirco visitabo super vos
iniquitates vestras.Capite.6.libri.2. Ma- 2.Ma.6.
chabæorum sunt verba hæc:Non sinere peccatoribus ex sententia agere, sed statim vltiones adhibere, magni beneficij
indicium est.Et capite quinto Iob:Bea- Iob.5.
tus qui corripitur à Deo. Vnde capite
tertio Apocalypsis ait Deus: Quos a- Apoc.3.
mo,arguo,& castigo.Et apostolus duo-
decimo ad Hebræos:Quẽ diligit Deus Hebr.12.
castigat,flagellat autem omnem filium,
quem recipit.Ideo ait Dauid psalm.29. Psal.29.
Ira in indignatione eius,& vita in volũtate eius. Quæ verba possunt etiam ita verti:Momentum in indignatione eius,
& vita in volũtate eius.Calamitas enim qua nos castigat,breuis est,& punctum solum durat : at beneuolentia qua nos prosequitur,perpetua est.Quare calamitas qua affligimur,non est in malis nu-
meranda.Vt cauterium videtur vulnus, Similitu-
cùm sit vulneris remedium: ita calami- do.
tas videtur malum,cùm sit malorũ medicina.Contrà vero nihil infelicius impiorum felicitate,quæ videtur vita,cùm sit mors: videtur gloria, cùm sit ignominia:videtur denique bonum,cùm sit malum.Illa est porta æterni supplicij,ad quod impij relegantur.At afflictio cum patientia cõiuncta,æquo animo toletata est porta regni cœlorũ.De illa scriptum
est psalmo.117. Hæc porta domini, iu- Psal.117
sti intrabunt per eam. De se ipso ait apud Lucã Christus dominus: Oportuit

Chri-

Luc.24. Christum pati, & ita intrare in gloriam
Act.14. suam. Et eius discipuli in Actis apostolorum aiūt: Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum cœlorū. Hæc est causa, quare Deus viros pios ac præcellentes, amplissimis virtutū ornamentis excultos, per varios casus plerunq;, & per acerbas calamitatum angustias ad vitam solet ducere immortalē: hominibus autem teterrimis, scelerumque labibus notatissimis res secundas, & ad volunta-
Similitudo. tē fluentes, ad breue tēpus cōcedit. Quēadmodum peritus colonus teneras arbores, & adhuc imbecillas rigat ac fouet, adultas autē ac firmas relinquit: sic Deus infirmos fragilesq; homines rebus prosperis recreat & reficit: eos autē qui sunt fortitudine & firmitate robusti, permittit angi calamitatibus, & in gemitu ac ærumnis versari. Eam ob causam ait
Mat.5. Christus dominus: Beati qui lugēt, quo-
Luc.6. niam ipsi consolabuntur. Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorū.
Exod.1. Filij Israëlis in AEgypto premebantur lateribus faciundis: lateres autem ex ter-
Exo.24. ra sunt, re vili & abiecta. At capite. 24. Exodi ait Moses, septuaginta de senioribus Israëlis vidisse Deum super opus lapidis sapphirini: pro quo alij vertūt, opus lateris sapphirini. Lateres qui contempti pro nihilo putantur, sunt sapphiri pretiosi. Ita afflictiones quibus viri iusti premuntur, quas stulti homines sordidas esse & abiectas existimant, & in malis numerandas, viri sapientes eximias atque pretiosas iudicant, & in numero bonorū reponendas. Præsertim cùm in oblectationes conuertantur. Ita enim ait Chri-
Ioan.16 stus Deus noster apud Ioánem. 16. Mūdus gaudebit, vos verò contristabimini: sed tristitia vestra conuertetur in gaudiū. Eam ob causam illustres beatosq; possumus appellare Machabæos, cęterosq; Israëlitas, de quibus hîc loquitur angelus: qui pro Deo suo acerbissimas molestias alacri animo tulerūt, quibus puriores effecti nomen suum immortalitati commendarunt. Nihil enim magis conducit ad eximiæ virtutis gloriam illustrandā, quàm calamitas ipsa.

¶ *Vsque ad tempus præfinitum.* Hoc est, in hac vita: quia altera est, vbi viri pietate atque iustitia præstantes requiescunt.

¶ *Et faciet iuxta volūtatē suā rex.* Subauditur Syriæ, qui faciet omnia pro libidine sua. Hic Antiochus Epiphanius incredibili superbia inflatus, extolletur aduersus Deū. De hoc Antiocho interpretatur Chrysostomus hūc locū sermone. 2. ad- Chryso.
uersus Iudæos. At Hieronym⁹ explanat Hieron.
eum de Antichristo. Et vterq; rectè. recipit enim ambas has expositiones. Hieronymū sequitur Prosper Aquitanicus li- Prosp.
bro de promissionibus part. 4. cap. 9. De Antichristo ait ita apostolus cap. 2. epistolæ. 2. ad Thessalonicenses: Filius perditio- 2 Thess.
nis, qui aduersatur, & extollitur supra omne, quod dicitur Deus, aut quod colitur: ita vt in tēplo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus. Quæ verba cum sequentibus hoc loco cohærent.

¶ *Aduersus Deū deorū loquetur magnifica.* Hoc est superba, ferocia, & execrāda loquetur aduersus summū Deū. Vt dicim⁹ Canticū cāticorū, & regē regū, & alia huiusmodi, vt eorum præstantiā significemus: ita dicimus Deū deorū, vt summū ac supremum Deum ostēdamus. Vnde psalmo. 49. Deus deorum dominus lo- Psal 49.
cutus est: & hoc loco: Deum deorum.

¶ *Et dirigetur, donec compleatur iracundia.*

Id est,

Id est, & prosperè aget, rebusque secundis potietur, donec consummetur Dei iracundia in populum, & in ipsum Antiochũ. Nam populus fuit mirum immo dũ vexatus: & ipse Antiochus mortuus est infeliciter, summis cruciatibus, acerbissimis doloribus, ignominiosis opprobrijs affectus. De eius corpore scaturiebãt vermes, tãtusq; fœtor exibat, vt exercitus eum ferre non posset. Mortuus est peregrè in montibus, omni solatio destitutus. Lege caput nonum libri secũdi
2.Ma 9. Machabæorum, vbi omnia hæc & alia
1.Mac.6 copiosè videbis. Capite etiã.6.libri.1.Machabæorũ narratur miser eius interitus, quem ipse perspiciens, cùm iam mortẽ visceribus conceptam teneret, hæc verba emisit: Reminiscor malorum, quę feci in Ierusalem, vnde abstuli omnia spolia aurea, & argentea, quæ erant in ea. Et misi auferre habitantes Iudæã sine causa. Et ecce pereo tristitia magna in terra aliena. Hæc ibi. Potest hoc ita explanari. Tanta crudelitate dirigetur & concitabitur Antiochus, vt eius iracundia ascendat ad summum: nõ poterit eius furor amplius procedere: erit eius ira in supremo fastigio collocata.

¶ *Perpetrata quippe est definitio.* Id est, definita nanque est constitutio apud præscientiam Dei. Ac si dicat: Ita fiet hoc: nam sic decreuit Deus.

Et Deum patrũ suorũ non reputabit: & erit in concupiscentijs fœminarum: nec quẽquam Deorum curabit, quia aduersum vniuersa consurget. Deum autẽ Maozim in loco suo venerabitur: & Deum quẽ ignorauerũt patres eius, colet auro & argento, & lapide pretioso, rebusque pretiosis. Et faciet, vt muniat Maozim cum Deo alieno, quem nõ cognouit: & multiplicabit gloriam, & dabit eis potestatem in multis, & terram diuidet gratuito. Et in tempore præfinito præliabitur ad uersus eum rex Austri: & quasi tempestas veniet contra illum rex Aquilonis in curribus, & in equitibus, & in classe magna: & ingredietur terras: & conteret, & pertrãsiet. Et introibit in terram gloriosam: & multi corruent. Hæ autem sole saluabuntur de manu eius Edom, & Moab, & princeps filiorum Ammon. Et mittet manum suam in terras, & terra AEgypti non effugiet. Et dominabitur thesaurorum auri, & argẽti, & in omnibus pretiosis AEgypti. Per Libyam quoque & AEthiopiã trãsibit. Et fama turbabit eum ab Oriente, & ab Aquilone. Et veniet in multitudine magna, vt cõteret & interficiat plurimos. Et figet tabernaculum suum Apadno inter duo maria super montẽ inclytum & sanctum: & veniet vsque ad summitatem eius: & nemo auxiliabitur ei.

¶ *Et Deum patrum suorum non reputabit.* Ab Antiocho transit ad Antichristum, cuius ille vmbram gessit. Est enim mos sanctæ scripturæ ab vno ad alterũ transire. Cùm Esaias capite quadragesimo- Esai.45.
quinto loqueretur de Cyro, quem Hebræorum vocauerat liberatorem, statim raptus spiritu confert sermonẽ ad Christum mundi liberatorem: de quo multa dicit, quæ Cyro nullomodo possunt conuenire: Ita enim ait: Hæc dicit dominus regi meo Cyro. Et interpositis quibusdam ait: Non est absque te Deus: verè tu es Deus absconditus, Deus Israël saluator. Vbi aspicis Christum verè esse Deum, sed absconditum ob assumptæ humanitatis mysterium. Ideo eum Iudæi non cognoscebãt: erat enim diuinũ numen in humanitate absconditũ, & humano corpore opertum. Intueris igitur Esaiam de liberatore terreno ad di-

Haymo. Beda. post eum Haymo & Beda in Apocalypsim. Ac & verum Deum, & falsos despiciet, præter Maozim, quem occultè habebit: cuius vi & potestate mirabilia ac prodigia edet. Hic Maozim est diabolus quidam hoc nomine vocatus: quem Antichristus occultè colet, cui se committet & tradet. Etsi Antichristus daturus est operam enixè, vt ipse pro Deo colatur, hunc tamen dæmonem veneraturus est, & clam culturus. Maozim idem est quod præsidia, fortitudines, & arces. Eam ob causam venerabitur hunc dæmonem, vt eius auxilio gentes decipiat, & capiat, seque Deum constituat. Hæc Antichristo congruere videntur, nō autem Antiocho, qui deos gentium colebat: & idola patrum suorum venerabatur.

¶ *Et faciet, vt muniat Maozim cū Deo alieno.* Idest, hoc faciet, vt muniat arces hoc Deo alieno: colet enim illum in arcibus & locis munitis. Itaque Maozim qui ante pro Deo accipiebatur, modò pro arcibus accipitur. Potest etiam hoc loco accipi pro Deo illo, vt sit sensus: Hoc faciet Antichristus, vt muniat se Deo Maozim, qui ideo vocatur alienus, quia non est verus Deus, sed dæmō: quem patres eius non coluerunt. Sequitur: Quem non cognouit. Hoc est, quem antea non nouerat. Quidam codices habent: Quem cognouit: Hoc est, quem familiariter cognoscet, & pro Deo approbabit.

¶ *Multiplicabit gloriam.* Subaudi sibi: erit enim propriæ gloriæ cupidissimus. Ioan. 8. At Christus dominus ait apud Ioannem octauo: Ego non quæro gloriam meam. Vel multiplicabit gloriam alijs. Antichristus enim augebit gloriam, falsam quidem & inanem, illis, qui ipsum sectati fuerint, quibus multis in rebus dabit aduersus viros pios & iustos potestatē.

¶ *Et terram diuidet gratuitò.* Et distribuet eis terram gratis. Alij vertunt: Terram pretio distribuet. Hoc est loco pretij. Ac si dicat: Dabit sectatoribus suis opes & dignitates: & nonnullis loco peculiarium dabit terras, prædia, & agros. Pro quo Theodotio apertè transtulit: Theod. Et terram diuidet in donis. Ac ita eadem manet sententia cum superiore, licet verba diuersa videantur. Antichristus promittit ac dat suis terram: Christus autem Deus noster suis cœlum. Antichristus promittit vitam temporalem, Christus æternā. Vade, inquit Christus, Mat. 19. Luc. 18. vende omnia, quæ habes: & da pauperibus, Matt. 5. & habebis thesaurum in cœlo: & veni, & sequere me. Et alibi: Beati pauperes Matt. 5. spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Et paulò pòst: Merces vestrā copiosa est in cœlis. Et alibi: Sequuntur Ioan. 10. me: & ego vitam æternam do eis.

¶ *Et in tempore præfinito.* Seu constituto. Ac si dicat: & tandem. Quidam hoc intelligunt de Antiocho, & de quodam prælio regis Ægypti contra illum. Alij verò de Antichristo, qui Ægyptū profligabit. Etsi possit intelligi de vtroque, tamen præcipuè de Antichristo intelligitur, cuius, vt diximus, Antiochus vmbrā gessit. Ita Hieronymus, & doctores alij Hieron. catholici interpretantur.

¶ *Et introibit in terram gloriosam.* Ex Hebraico potest verti: Et inuadet in terram desiderij: hoc est desiderabilem & gloriosam. Intelligit Iudæā, quæ gloriosa dicitur ob amœnitatem & fertilitatē: & ob Dei templum & cultū, & diuinos vates: sed præcipuè propter redemptionis

Cc huma

humanæ myſteria per Chriſtum Deum
noſtrum. Et multi corruent, nimirum
tempore Antiochi, quando non ſolùm
multi homines, ſed multæ regiones ab
eo profligabuntur. At multo plures tem
pore Antichriſti.

¶ *Hæ autem ſolæ ſaluabuntur de manu eius.*
Hæ autem regiones tantùm euadent ex
Antiochi poteſtate: feſtinans enim aduer
ſus Ægyptum has gentes non tanget,
nimirum Idumæos, Moabitas, & ma-
gnates Ammonitarum. Hi etiam ex An
tichriſti euadent immanitate: quia tunc
illarum regionũ incolæ erunt verè Chri
ſtiani, iuſtitia, pietate, fortitudine, cæte-
riſque virtutibus muniti. Vel erunt tot
flagitijs contaminati, tot ſceleribus im-
buti, vt nolit eos Antichriſtus attinge-
re, quòd eos in ære dæmonis certiſsimos
eſſe credat, eiuſque vinculis fortiter al-
ligatos. Poteſt hoc ita etiam intelligi:
Qui ad mõtes fugerint, cuiuſmodi ſunt
deſerta Moab, Idumææ, & Amnon, &
valles contempſerint, hoc eſt, qui mundi
voluptates & illecebras reliquerint, & ad
virtutum montes aſcenderint, nõ cadẽt
in retia Antichriſti: ſed ab eius fallacijs,
blanditijs, & minis eripientur. Huic lo-
co videtur conuenire, quod Ioannes capi
Apoc.12 te Apocalypſis.12. de muliere ſcribit à fa
cie draconis in ſolitudinem fugiẽte, vbi
habebat locum paratum à Deo.

¶ *Per Libyam quoque & Æthiopiam
trãſibit.* Has duas regiones ſibi ſubijciet.
Plinius. Libya, teſte Plinio in prologo libri quin
ti eſt Africa tertia pars orbis, cõtinẽs Æ-
thiopiã. Sed hoc loco accipitur pro Ma-
Plinius. reotica, parte illa Africæ, quę teſte Plinio
capite.5. libri quinti eſt proxima Ægy-
Hieron. pto, ab Æthiopia diſtincta. Hieronymus
duas etiam Libyas ponit, vnã Cyrenai-
cam: de qua ſcriptum eſt.2. Actorum ca- Act.2.
pite: Et partes Libyæ, quæ eſt circa Cyre
nem: & alteram generalẽ. Huius Libyæ
ab Æthiopia diuiſę meminit Ezechiel ca Ezec.30.
pite trigeſimo, & trigeſimooctauo: Iere- &.38.
mias.46. Nahum tertio. Vide Raphae- Iere 46
lem Volaterranum libro geographię vn Nahú 3.
decimo. Æthiopia ab Indo flumine con Volate.
ſurgit, in mari Oceano ad Occidentem
finitur: & ſub ſolis ardore iacet. Vide
Ptolemæum libro quarto capite.7. & Pli Ptolem.
nium libro quinto capite.8. Eius mẽtio- Plinius.
nem facit Eſaias capite vndecimo, Eze- Eſai.11.
chiel.29.&.30. Amos nono, Nahum ter- Ezec.29 &.30.
tio. Sophonias ſecundo. Dicitur Hebrai Amos.9 Nahú 3.
cè Cus, hoc eſt nigredo. Vnde Cuſi idẽ Soph.2.
eſt quod Æthiops, ſeu niger: quod voca-
bulũ non ſolùm ad corpus, ſed ad animũ
refertur. Ille enim vocatur niger ſeu ater,
qui eſt ſceleribus imbutus, & peſtilenti-
bus moribus contaminatus. Vnde Hora Horati.
tius poëta: Hic niger eſt, hunc tu Roma-
ne caueto. Hac ratione ductus Dauid vo
cat Saulem Cuſi in pſalmi ſeptimi inſ- Pſal.7.
criptione, cùm ait: Pſalmus Dauid, quẽ
cantauit domino pro verbis Cuſi filij Ie-
mini. Vocat illum filium Iemini, quia
in eius familia natus eſt: & Cuſi propter
eius odium, quo ipſum Dauidem pro-
ſequebatur. Cùm tyrannus ille inuidiam
conflaret in Dauidem, quem innocentẽ
ad crudeliſsimam cædẽ falſis criminibus
vocabat, purgauit ſe Dauid pſalmo illo,
implorans diuinam iuſtitiam aduerſus
Saulis immanitatem. Non me fugit, Ba- Baſilius
ſiliũ magnum: Ioannem Chryſoſtomũ, Chryſo.
Theodoretum, Euthymium, Auguſti- Theod.
num Aurelium, Rufinum Aquileiẽſem, Euthy. Auguſt.
Auguſtinũ Eugubinum, Caſsiodorũ, & Eugubi.
Remigiũ referre hũc titulũ ad Cuſi Ara- Caſsio. Remig.
chitem cõtra Abſolonis & Achitophelis

perfi-

perfidiam:de qua loquitur scriptura ca-
2.Re.17. pite decimoseptimo libri secundi Regũ.
At ego alios sequor,qui illum de Saule
interpretantur.Fuit enim Saul filius Ie-
1.Reg.9. mini de tribu Beniamin, vt ipse capite
nono libri primi Regum testatur. Ille
autem Cusi, qui Achitophelis consiliũ
repudiauit,erat filius Arachitæ,non au-
Felix. tem Iemini.Eam ob causam Felix Pra-
tensis in hoc titulo pro filio Iemini ver-
tit,stirps Beiamĩ.Solet enim diuina scri
ptura,eos qui à Beniamin ducunt origi-
nem,filios Iemini appellare.Deinde vir
ille libri primi Regum vocatur Chusai
Hebraicè, hic autem Cus, non Chusai.
Veram esse hanc de Saule explanationẽ
Ionath. indicat Ionathas paraphrastes Chaldai-
cus ita habens:Pro interitu Saul filij Cis
de tribu Beniamin.In ea sententia sunt
multi ex Hebræis:ex Latinis autẽ sunt
Hieron. diuus Hieronymus,Iacobus Christopo
Iacobus litanus episcopus,Raynerius Snoygou-
Rayne. Vatabl. danus,Frãciscus Vatablus,Isidorus Bri-
Brixia. Flamin. xianus, Antonius Flaminius, Matthias
Bredẽb. Bredembachius,Cornelius Iansenius,&
Ianseni. alij:qui hanc septimi psalmi inscriptio-
nem ad Saulem referendam arbitrantur.
Hic appellatur Cusi,hoc est Æthiops,à
Cus,quod nomen significat Æthiopiã,
de qua hoc loco loquitur Daniel.

¶ *Et fama.* Subaudi bellorum:vel viro-
rum virtute præstantium ei obedire no-
lentium,illum terrebit.

¶ *Figet tabernaculum suum Apadno inter duo maria.* Apadno significat solium suũ:
nam apad idem est quod solium, no,
idem est quod suum. Significat etiam
Apadno palatium suum.Sensus est:An-
tichristus collocabit tabernaculum solij
sui inter duo maria,nempe inter mare
mortuum ad Orientem,& mare Medi-
terraneum ad Occidentem.Existimant
nonnulli Apadno esse nomen proprium
loci iuxta Nicopolim,quæ olim vocaba-
tur Emaus:vbi aiunt Antichristum col-
locaturum esse tabernaculum suum.

¶ *Super montem inclytum & sanctum.* In
hoc monte figet Antichristus taberna-
culum throni sui:Porphyrius existimat Porph.
hunc montem esse in Perside, vbi ido-
la colebantur:in quo ait Antiochum è
vita migrasse.Sed hoc planè falsum est:
nam nec in Perside huiusmodi mõs est,
nec cosmographi illum ibi ponunt:nec
sanctus Dei angelus erat eum ob idolo-
rum cultum inclytum ac sanctũ vocatu-
rus. Diuus Hieronymus & alij eximij Hieron.
scriptores per hunc montem,quo Anti
christus ascensurus est,intelligunt mon-
tẽ Oliuetum seu oliuarum iuxta Hiero-
solymã.De eo id potest intelligi, quod
ait Esaias.25. Præcipitabit in monte isto Esai.25.
faciem vinculi colligati super omnes po-
pulos.Pro quo Aquila vertit:faciem te- Aquila.
nebrarũ super omnes populos.Et Sym- Symm.
machus: faciem dominatoris, qui do-
minatur super omnes populos.Per hunc
dominatorem intelligunt nonnulli An-
tichristum, quem aiunt esse in mõte Oli
ueto interficiendum.De illo ait in secun-
da ad Thessalonicẽses epistola diuus Pau 2.Thes.2
lus capite secundo:Tunc reuelabitur ille
iniquus,quem dominus Iesus interficiet
spiritu oris sui, & destruet illustratione
aduentus sui eum, cuius est aduentus
secundùm operationem Satanæ in om-
ni virtute,& signis,& prodigijs menda-
cibus. De eo supradictum fuit capite se- Sup 7.
ptimo: Sine manu conteretur. Hic est
impius ille, quem Christus Deus no-
ster est interfecturus:de quo ait capite.11.
Esaias:Spiritu labiorum suorum interfi- Esai.11.

ciet impium. Aſcēſurus eſt Antichriſtus ad montem Oliuetum, vt aiunt, & ibi eſt interficiendus, vt inde è vita infeliciter excedat, & ad inferos deſcendat, vnde Chriſtus feliciter aſcendit in cœlos: inde relegetur ad æternam pœnam, vnde Chriſtus aſcendit ad æternam gloriã. Eam ob cauſam appellat angelus hoc loco Oliuetum montem inclytum & ſanctum, quia ex eo aſcendit Ieſus Chriſtus

Act.1. in cœlum, vt. 1. Actorum capite memoriæ proditum eſt. Mons hic Oliuarũ eſt ad Orientem Hieroſolymæ, in quo vltima domini veſtigia humi impreſſa tẽpo

Hieron. re diui Hieronymi, vt ipſe teſtatur in libro de locis Hebraicis, monſtrabantur. Cumque eadem terra cotidie à fidelibus hauriretur, nihilominus eadem ſancta veſtigia priſtinam figuram omnino recipiebant. Erant in medio eccleſiæ, quę ibi pulcherrima circulari forma ædificata eſt: in cuius faſtigio erat patens apertumque foramen, quod dicunt propter dominici corporis tranſitum nunquam potuiſſe contegi, & in teſtudinem reduci: ſed ſemper à terra vſque ad cœlum apertum permanſiſſe. Hæc

Hieron. diuus teſtatur Hieronymus. Propter hæc myſteria, & alia, quæ in monte illo ſunt edita, merito inclytus ac ſanctus nuncupatur.

¶ *Et nemo auxiliabitur ei*. Relinquetur à ſuis, & virtute diuina interficietur. Appellatur Antichriſtus in diuinis literis percuſſor, contemptibilis, Gog, beſtia, mercenarius, perſecutor, iniquus, ſuperbus, aduerſarius, proditor, fur, pſeudo propheta, immundus, impius, paſtor ſtultus, idolum, abominatio deſolationis, ſpeculator cæcus, fraudulentus, inimicus, filius perditionis, homo peccati. Ei euenient, quæ diximus. Sed quia hæc, & alia huius capitis verba quæ nos de Antichriſto explanauimus, vt potuimus, aliam fortaſſe explanationem poſſunt recipere, & nos de multis quæ futura ſunt, incerti ſumus, ſuum cuique iudicium, & liberam eligendi atque interpretandi facultatem relinquimus: dummodò nemo quicquam bonis moribus, ſanctæque eccleſiæ Romanæ repugnans interpretetur. Id enim quod diximus montem inclytum & ſanctum eſſe montem Oliuetum, non eſt perſpicuum, nec omnino certum. Nam per illum fortaſſe intelligitur mons Sion, aut mons Caluariæ, aut mons Moria, qui hos montes continet & complectitur: aut aliquis alius. Eſt enim Moria mons ille magnus, vbi eſt Hieroſolyma, in quo ſunt multi montes, quorum quilibet proprio ac ſingulari nomine nuncupatur. In mõte hoc Moria ſitum fuit templũ Salomonis, vt indicat ſcriptura capite tertio libri ſecundi Paralipomenon his verbis: Cœpit Salomon ædificare domum domini in Ieruſalem in monte Moria. In eo monte aiũt viri doctiſsimi vidiſſe Iacob ſcalam ſtantem ſuper terram, tangentem cœlos: & antea Abraham auum eius erexiſſe arã, vbi immolaret filium ſuum, pro quo arietem immolauit. Nam vbi vulgata noſtra editio habet, dixiſſe Deũ Abrahæ: Tolle filium tuum vnigenitum, quem diligis, Iſaac, & vade in terram viſionis: atque ibi offeres eum in holocauſtum ſuper vnum montium: quem monſtrauero tibi: Pro in terram viſionis, eſt in Hebraico, in terra Moria. Pro quo Septuaginta verterunt: In terrã excelſam. Et ita legit Origenes, & Chryſoſtomus cũ cęte- ris

2. Par. 3. Gene. 28 Gene. 22 Origen. Chryſo.

Hieron. ris Græcis: & ex Latinis Hieronymus in tractatione traditionum Hebraicarum. Aquila. Aquila pro terra Moria transtulit terram lucidam: Symm. Symmachus terram visionis: alij myrrham domini. Omnia enim hæc vocabulo hoc Moria significatur. Ac quia templum erat in vrbe, vrbs autem in latere montis, & Abraham sacrificauit super montem, hoc est in fastigio montis, eius autē fastigium est mōs Caluariæ, aiunt magni viri fuisse in mōte Caluariæ aram illam erectam, vbi aries fuit pro Isaac immolatus. Hæc erat veterum Hebræorum traditio, vt Hieron. diuus refert Hieronymus in commentarijs in euangelium Marci, capite quin- Gen. 28 todecimo. Et ex consequente in eodem monte Caluariæ vidit Iacob scalā Deū continentem: quæ crucem vbi Chri- August. stus pependit, vt diuus ait Augustinus, adumbrabat: quæ in terra fixa cœlum aperiebat. Crux enim Christi est gloriosa scala, qua ascendimus ad gloriam immortalem: quæ nobis cœlum antea clausum mirabiliter aperuit. Eam ob causam voluit Deus, vt scala illa in eodem loco appareret, vbi postea crux ipsa, quę per illam designabatur, figenda erat. Eodem modo decebat, vt in loco illo erigeretur altare, vbi Isaac, qui gerebat vmbram Christi, immolaretur: vbi postea in crucis ara ipse Christus erat immo- Mat. 27. landus. Fuit enim in Golgoltha, hoc Mar. 15. Luc. 23. est in loco Caluariæ crucifixus. Fuisse au- Gene. 22 & 24. 26 Eccl. 44 tem Christum designatum per Isaac indicat scriptura dicens, promisisse Deū Act. 3. Abrahæ, vt in eius semine omnes gentes benedicerentur. Quod diuus Pau- Gal. 3. lus in epistola ad Galatas de Christo interpretatur. Non in seminibus, inquit ille, quasi in multis, sed quasi in vno: & semini tuo, qui est Christus. Et in epi- Heb. stola ad Hebræos loquens de Isaac: Vnde; inquit, eum in parabolam accepit: nimirum pater eius. Quid designabat Isaac ligatus in fastigio montis, nisi Christum crucifixum in monte Caluariæ: qui est mons visionis, vbi visus est Christus non solùm ab illis, qui aderant, sed etiam ab antiquis vatibus diuino lumine illustratis? Illum enim vidit Esaias sauciatum, percussum, cruciatibus Esai. 53. confectum, cùm has voces emisit: Non est species ei, nec decor: vidimus eum, & non erat aspectus. Quare meritò mons ille Moria, hoc est mons visionis appellatur. Eodem capite vigesimosecundo Genesis vbi nos habemus: Vnde vsque Gene. 22 hodie dicitur: in monte dominus videbit: habent Septuaginta: Vt dicant hodie: in monte dominus visus est. Nec immeritò à Septuaginta terra Moria dicitur terra excelsa, quandoquidem in excelso iugo montis, hoc est in loco Caluariæ fuit Christus cruci affixus: & in monte illo alta redemptionis humanæ mysteria per Christum dominum edita sunt. Iure etiam Aquila terram il- Aquila. lam vocat lucidam, siquidem ibi lux mūdi apparuit, vt monte sua hominibus tribueret vitam, eorumque mentes, quæ versabantur in caligine, cœlesti lumine illustraret. Lucida rectè vocatur terra illa, vbi immolatus est ille, qui ab apostolo appellatur splendor gloriæ: qui de se ait: Ego sum lux mundi: de quo ait Hebr. 1. Ioannes euangelista: Erat lux vera, quæ Ioan. 8. illuminat omnem hominem venientem Ioan. 1. in hunc mundum. In monte Lucido lux diuina radios admirabiles emisit: & phœnix vnica flammis diuini amoris incensa è vita demigrauit. Ibi mortuus &

sepultus est innocens agnus. Quare non sine mysterio mons ille Moria myrrha domini nuncupatur. Mediator Dei & hominum in cruce pendens inter cœlũ & terram nos patri reconciliauit. Tunc aiunt impletum illud fuisse, quod citat apostolus capite quinto epistolæ ad Ephesios: Surge, qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus. Quod aiunt dictum fuisse Adæ primo nostro parenti, qui illic iacebat sepultus, vbi affixa fuit crux Christi, cuius sanguis per crucem descendens potuit ipsius Adæ caput attingere. Nam Origenes tractatione in Matthæum trigesimaquinta ait delatam ad se fuisse traditionem aientem fuisse corpus Adæ ibi sepultũ, vbi crucifixus est Christus: vt iuxta Pauli sententiam: sicut in Adam omnes moriuntur, sic in Christo omnes viuificentur. Ideoque locum illum appellatum esse montem Caluariæ, quòd ibi caput esset Adæ primi nostri parentis: vt qui dormierat, resurgeret per reditum ad vitam saluatoris, qui ibi è vita migrauit, & ad vitam redijt. Epiphanius li. 1. aduersus hæreses hęc verba scripta reliquit: Mirari licet dominum nostrum Iesum Christum in Golgoltha crucifixum esse, & non alibi, quàm vbi corpus Adam iacebat: illic enim sepultum est. Vnde merito cognomen habuit Caluariæ, quod primi hominis caluaria, & reliquiæ illic essent. Christus ergo in ænigmate salutem nostrã ostẽdit: cùm ibi crucifixus sanguine suo reliquias primi hominis ab initio massæ humanæ respergere incœpit, vt ostenderet nobis respersionem sanguinis sui ad mundationem totius humanæ iniquitatis factam. Quare & hîc impletum fuit, quod dictum est: Surge, qui dormis, & resurge à mortuis, & illuminabit te Christus. Hactenus ille. Hanc sententiam tenuit Athanasius in libro de passione domini: Cyprianus in sermone de resurrectione: Ambrosius libro quinto epistolarum epistola decimanona: & in Lucam capite vigesimotertio: Theophilactus in caput Matthæi vigesimũseptimũ, & in caput Marci quintũdecimũ, & in caput Lucæ vigesimũtertiũ, & in caput Ioannis decimũnonũ. Et Euthymius in caput Matthæi vigesimũseptimum. Hi authores cùm sint admirabili sapientia exculti, alios in sententiam suam adduxerunt. At Hieronymus in literis diuinis & humanis admirandus, etsi in epistola quam nomine Paulæ & Eustochij ad Marcellam scripsit, in eadem sit sententia, tamen in explanatione in Matthæum libro quarto, & in cõmentarijs in epistola ad Ephesios, ab ea discedit: quòd Adã sepultus fuerit in Hebrõ, vt ex capit. 14. Iosue perspicuè cõstare dicit. Eius sequitur sententiã Lyranus in eundẽ Matthæi locũ: & Ioãnes Arbore' lib. 1. Theosophię: & diuus Thomas in 3. parte quęst. 46. At fieri potuit, vt Adã sepeliretur in Hebrõ, & posteà ad montem Caluarię transferretur: vt hæc compleretur vaticinatio: Surge Adã, qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus: aut vt alij legunt: & continget te Christus. Vt tactu sanguinis ipsius in cruce pendentis vitam reciperet primus homo: & figura illa Elisæi imaginem Christi gerentis compleretur, qui mortuus mortuum suscitauit. Et illud Oseæ tertiodecimo: Ero mors tua ô mors. Profectò Honorius in chronicis ait Adamũ in vtroque

loco

Marginalia: 1. Tim. 2. — Ephes. 5. — Origen. — 1. Cor. 15. — Epipha. — Athana. — Cypria. — Ambro. — Theop. — Euthy. — Hieron. — Iosu. 14. — Lyran. — Arbore. — Thom. — 4. Re. 13. — Ose. 13. — 1. Cor. 15. — Honori.

loco diuersis temporibus sepultum fuisse. Præterea non constat apertè, Adã illũ qui situs est in Hebron, fuisse primũ nostrum parentem: nam Adam nomen est
Hieron. cõmune & appellatiuum, vt ait idẽ Hie-
Gene 23 ronymus in cõmentarijs in caput Matthæi. 16. & alijs in locis. Et potest esse sen
Gene 28 sus, ibi in Hebron sepultum fuisse maximum quendam hominẽ, ex genere Enacim, qui erant gigantes, quem hominẽ Hebræi aiunt fuisse Arbem: quare locus ille appellabatur ciuitas arbe. Cùm autem in monte Golgoltha hoc est Caluariæ Abraham arietẽ pro Isaac immolauerit, & Iacob scalã gloriosam viderit, & Christus verus Deus & verus homo mort' fuerit, & in eo crux illa quæ est illustre trophęũ, diuinęq; victorię monimẽtũ, nostræq; salutis certissimũ præsidiũ, erecta fuerit: probabile est, eum esse mõtẽ illũ, quẽ hoc Danielis loco angelus inclytũ & sanctum appellauit. Ad illud fortasse ascensurus est Antichristus, vt ibi è vita migret falsus Messias, vbi ver' Christ' domin' ac Deus noster è vita migrauit.

Annotationes ex Hebræo in caput. II.

FIliàque regis Austri veniet ad regem Aquilonis. Pro filia est in Hebræo בת Bath, quod nomen significat filiam, cõgregationem & oppidum metropoli subiectum. Pro congregatione accipitur psal-
Psal. 136. mo. 136. Filia Babylonis misera, beatus qui retribuit tibi retributionem tuam,
Thren. 3 quã retribuisti nobis. Pro oppidis Threnorum tertio: Oculus meus deprædatus est animam meam in cunctis filiabus vrbis meæ. Hæc dicebat Ieremias cùm terræ sanctę euersionem per Babylonios videret, ipseque in gemitu & querelis Hebræorum versaretur. Ac si diceret: Oculi mei affligunt animam meam videntes vastationem oppidorum Iudææ, quæ erant Hierosolymæ subiecta. Oculi enim augẽt dolores, quia quæ cæteri audiunt, ipsi intueri coguntur. Pro in cunctis filiabus vrbis meæ, habet paraphrastes Chaldæus: Propter desolationem regionis populi mei, & deturpationem filiarum Ierusalem vrbis meæ. Capite primo libri Iudicum vbi nos habemus: Iudic. 1.
Manasses quoque non deleuit Bethsan & Chanat cum viculis suis: pro viculis suis est in Hebræo: Cũ filiabus suis. Vbi vides nomen hoc, filia, vicum & oppidum significare. At hoc Danielis loco accipitur pro Beronica filia regis Ægypti, quæ fuit cum rege Syriæ matrimonio coniuncta.

¶ *Facere amicitiam.* Theodotio habet. Vt Theod.
faciat fœdera. Quod idem ferè est. Pagni Pagnin.
nus habet: Vt faciat rectitudines. Pro amicitia est in Hebræo מישרים Mexarim, à verbo Iaxar, quod significat placere, rectum esse, rectum facere, rectum dicere, dirigere. Pro dirigere accipitur versu illo psalmi. 118. Propterea ad omnia mandata tua dirigebar. Quæ verba possunt etiam ita verti. Eam ob causam omnia mandata tua recta esse dico. Vel recta esse defendo. Docebat enim, & tuebatur diuinus vates recta esse omnia Dei præcepta. Accipitur etiam verbum hoc pro præcedere capite Prouerbiorum quarto: Et palpebræ Prou. 4.
tuæ præcedant gressus tuos. Pro quo poteris etiam vertere: Et palpebræ seu pupillæ tuæ dirigant gressus tuos. Vel

rectos ostendant gressus tuos. Ac si dicat sapiens : Nec ad res prosperas impiorum respicias, nec aduersis iustorum frangaris : sed recto itinere ingredere. Quod est nec ad rectam, nec ad sinistrã declinare, sed recta incedere via, mentis oculis diuino lumine illustratis ostensa. A verbo hoc est Iexarim: quod vocabu
Psal.7. lum rectos significat & iustos: vt psalmo septimo: Saluos facit rectos corde. Et psal
Psal 48. mo.48. Dominabuntur eorum iusti in matutino. Pro quo poteris vertere: Dominabuntur eorum recti orta luce. Vt sit sensus: In vita hac, vbi nox est, caligo, confusio, & perturbatio, peruersi homines dominatu sæpenumerò premũt viros iustos: at in die iudicij vbi apparebit lux veritatis, iusti dominabuntur, impij autem in æternas pœnas proijciẽtur. Vnde vocabulũ hoc, mexarim, quo hîc vtitur Daniel, rectos significat, & rectitudi-
Pagnin. nes: quam significationẽ secutus est Pagninus. Sed quia rectitudines hæ, quas fœmina illa factura erat inter inimicos, quos erat conciliatura, nihil aliud erant
Theod. quàm fœdera & amicitiæ, rectè Theodotio vertit: Vt faciat fœdera: & rectè atq; perspicuè Latinus noster interpres: Facere amicitiam. Significat quoque vocabulum hoc æquitates. Eam obcausam in quibusdam codicibus pro facere amicitiam est ad marginem: Vt faciat æquitatem.

Pagnin. ¶ *Insuper & deos eorum, & sculptilia*. Pagninus vertit: Et etiam deos deorum cũ principibus eorum. Pro, sculptilia, est in Hebraico: נסכיהם Nesacehem: hoc est sculptilia eorum: seu principes eorũ. Deriuatur hoc nomen à verbo Nasac, quod significat conflare: vnde illud significat cõflatile, & sculptile, & idolum. Quam significationem secutus est noster interpres. Similiter Theodotio, qui habet:
Theod. μετὰ τῶν χωνευτῶν: hoc est, cum conflatilibus. Significat etiam verbum hoc regnare facere, & principem constituere. Quam ob causam nomen hoc principem significat. Et hanc significationem
Pagnin. expressit Pagninus. Deinde significat verbum hoc ordiri: vt capite.30. Esaiæ:
Esai.30. Væ filij desertores, dicit dominus: vt faceretis consilium, & non ex me: vt ordiremini telam, & non per spiritum meũ. Cuius orationis vltima verba possunt ita ex Hebræo transferri. Vt constitueretis regem, & non secundùm spiritum meũ. Hoc dicit, quia volebant ab impio Pharaone auxilium petere, eumq́ue sibi præferre, & principem constituere. Tu verò perpende hoc, & alta mẽte aduerte. Qui indignum scelestumq́ue principem aut pontificem eligunt, telas aranearum ordiuntur, quibus domum inquinant, religionem maculant, rempublicam contaminant. Sed huiusmodi telæ atq; machinæ facilè franguntur, & dissipantur. Præterea significat verbum hoc fundere, & libare: vt capite.23. libri.2. Regum:
2.Re.23. &.11. libri.1. Paralipomenon: Attulerũt
1.Par.11. ad Dauid aquam de cisterna Bethlehẽ, & ille noluit bibere, sed libauit eam domino. Vbi pro libare est verbũ hoc Nasac, de quo agimus. Quæ verba possunt in hunc modum transferri: Sed effudit eam domino: siue proiecit eam in terrã in honorem Dei. Fuit enim actio virtutis effusio illa aquæ, qua Dauid appetitionem domuit: ac non propriam, sed Dei gloriam quæsiuit, nolens enim bibere, cùm maximè sitiret, quòd alij aquã ad bibendũ non haberent, sitim extinxit aliorum, quorum amorẽ erga seipsum auxit:

auxit: eosque ad prælium pro Deo suſceptum concitauit. Fuisse autem aquam
Auguſt. illam à Dauide effusam asserit Augustinus in explanatione in epistolā diui Ioānis: cuius verba sunt in sacros canones relata distinctione.41. Deliciȩ. Diuus
Ambro. Ambrosius in libro de Iacob & vita beata capite.1.
Eucher. Eucherius in caput.23. libri.2. Regum.
Vatab. Vatablus in annotationibus,
Angelo. Galfrid. Angelomus Monachus, & Galfridus. Aspicis igitur libare loco illo accipi pro effundere. Similiter capite
Gene.35 Genesis.35. Libans super eum libamina, & effundēs oleum. Quorum verborum hic est sensus: Erexit Iacob lapidem, & fudit super illum aquam, qua eum ablueret, & postea vnxit illum oleo. Vel libare libamina & effundere oleum idem significant: estque posterius prioris explicatio. Sed dices: Nonne libare significat sacrificare? Verū est. Sed in rebus corporeis libare propriè petinet ad res liquidas, vt sunt aqua, & vinū: sacrificare verò ad solidas, vt sunt caro & panis. Sed quia res liquidæ cùm sacrificabantur, solebant fundi: ideo hoc loco libare aquam, est illam fundendo sacrificare. Præterea cùm rex Dauid aquam illam fuderit, ideo eam dicitur libasse & sacrificasse, quia fusio illa fuit sacrificium: omnis em virtus sacrificium
Psal.4. quoddam est: Vnde Dauid psalmo quarto: Sacrificate, inquit, sacrificiū iustitiæ. Vbi cultum iustitiæ sacrificium vocat.
Psal.50. Eodem modo psalmo. 50. affectionem animi, qui ob peccati agnitionem se dolore frangit, cruciat, & prosternit, appellat sacrificium, cùm ait: Sacrificiū Deo spiritus cōtribulatus. Laudare Deum est
Psal.49. sacrificare illi: iuxta illud psalmi.49. Im-
Psal.115. mola Deo sacrificiū laudis. Et psal.115.
Ose.14. Tibi sacrificabo hostiā laudis. Et Oseas capite.14. Reddamus vitulos labiorū nostrorum. Hoc est precum ac diuinarum laudum sacrificia. Ecclesiasticus.35. Sa- Eccle.35
crificium, inquit, salutare est, attendere mandatis, & discedere ab omni iniquitate. Et paulò pòst: Qui facit misericordiam offert sacrificia. Illud est aduertendum, vbi nos habemus capite.4. Oseæ. Ose.4.
Non libabunt domino vinum: pro libabunt, esse in Hebraico verbum nostrum Nasac. Eodem modo capite Exodi.30. Exo 30.
vbi nos habemus: Nec libabitis libamina. Quibus duobus locis Pagninus in Pagnin.
Thesauro ait verbum libare accipi pro fundere. Nam Hebræi, quando sacrificabant res solidas, ponebant eas in altari: quando verò aquam & res liquidas, fundebant eas: vt ex eodem loco cōstare videtur: & ex capite.7. libri.1. Regum, vbi 1.Reg.7.
hæc sunt verba: Hauserunt aquā & effuderunt in conspectu domini, & ieiunauerūt. Illa aquæ effusio fuit sacrificium, quod homines illi faciebant: ac si dicerent: vt hæc aqua effunditur, & euanescit: ita domine dimittantur, & euanescāt peccata nostra. Fundens igitur Dauid a- 2.Re 23.
quam illam Bethlehemiticam ei oblatam obtulit Deo sacrificiū, exēplumq; alijs præbuit fortitudinis. Dixerat ille: O si quis mihi daret potum aquæ de cisterna, quæ est in Bethlehem: & oblatā aquā respuit. At altè spectare si voles, magnū hac in re mysterium intueberis. Ideo aquam illam non bibit, quia aqua quam ipse cupiebat, cuius desiderio tenebatur: erat Chistus verus Deus, & verus homo, qui erat ex virgine, virtutum cisterna, in ciuitate Bethlehem nasciturus. Aquam ortam in Bethlehem desiderabat. Sitiebat aquam viuam, fontem æternū, qui non quæritur periculis alienis, sed

qui aliena aufert pericula:qui nō polluit nec commaculat animos:sed expiat, & abluit eos:de quo dixit Deus pater apud
Ezec.36. Ezechielem capite.36. Effundam super vos aquam mundam,& mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris.Fontem illum diuinum sitiebat, qui humanarum cupiditatum &illecebrarum ardorem restinguit:qui mētes perpurgat, & ad æternitatem alit, vt nectare cœlesti vescantur:& post huius vitæ cursum in cœlesti patria diuina visione oblectētur. Aspicis igitur verbum Nasac significare libare, fundere & conflare. Ex quo deriuatur conflatile & sculptile:eamque ob causam rectè vertisse Latinum nostrū interpretem: Insuper & deos eorum, & sculptilia.

Pagnin. ¶ *Et capiet multitudinem*. Pagninus habet:Et eleuabitur multitudo.Pro capiet est in Hebraico verbū נָשָׂא Nasa , quod significat capere & sumere:quam significationem secutus est Latinus noster in-
Theod. terpres.Et cum eo Theodotio,qui habet λήψεται : hoc est sumet, siue capiet. Significat etiam efferre & eleuare : quam
Pagnin. significationem expressit Pagninus. Vulgatus noster interpres refert multitudinē hanc ad regis Aquilonis copias,quas rex Austri vicit & cepit.Pagninus autē ad regis Austri exercitum, qui ob partā victoriam,quæ solet insolens esse & superba,fuit elatus in sublime.Rectius tamen transtulit interpres noster Latinus, vt ex præcedentibus & consequentibus apparet. Hoc verbo vtitur scriptura pro
Gene.13. capere Genesis.13.Non poterat eos cape-
Exod.20. re terra. Et Exodi.20. Non assumes nomen domini Dei tui inuanum. Et pro
4 Re.25. sublēuare capite.25.libri.4.Regum: Subleuauit Euilmerodach caput Ioachin.

Et psalmo.140.Eleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum.Existimo Psa.140.
Dauidem pulsum patria, exulantem,ac egentem hunc psalmum die quodam, inclinato iam sole composuisse.Eam ob causam cùm non posset interesse sacrificio,quod vespere in templo fieri solebat,dedicauit Deo loco thuris & hostiarum sanctas preces.

¶ *Filij quoque præuaricatorū populi tui extollentur*. Pro,præuaricatorum,est in Hebraico פָּרִיצֵי Paritse, quod nomen significat latrones,& res duras. Eo vtitur Dauid psalmo.16.Ego custodiui vias du- Psal.16.
ras:quod potest verti:Ego custodiui vias latronū. Hoc est, posui præsidia in vijs, quibus solebant latrones grassari: ne ab illis viatores læderentur.Potest vocabulum,via,ad viuendi rationem referri:vt sit sensus:Ego obseruaui,ac diligēter perpendi vitam prædonum,& eorum, qui maleficio pascuntur : vt eos à vitijs deterrerem,& ad iustitiam pietatemq; colendam incitarem.Cæterùm vbi æditio nostra vulgata habet hoc Danielis loco: Filij præuaricatorum , habet translatio Theodotionis : υἱοὶ τῶν λοιμῶν : Hoc est filij pestium,siue corruptionum . Ac si dicat: Filij pestilentes ac corruptores. Hoc eodem vocabulo vsi sunt Septuaginta psalmo.1.Nam vbi nos habemus: Psal.1.
Et in cathedra pestilentiæ non sedit: habent illi:Et in catedra λοιμῶν : hoc est pestium & contagionum nō sedit. Eum virum beatū prędicat diuinus vates,qui perditorum hominum familiaritatē declinat. Ita accipitur sedere psalm.25.Nō Psal.25.
sedi cum concilio vanitatis,& cum iniqua agentibus non introibo . Odiui ecclesiam malignantium , & cum impijs non sedebo. Vbi vides nefarios homines

pestes

pestes appellari. Corrumpunt enim eorum animos ac mores, cum quibus con trahunt consuetudinem, in quorum familiaritate versantur. Potest igitur hic Danielis locus verti: Filij quoque latronum. Vel filij quoque duri. Vel filij etiã pestilentes. Vel pestes ipsæ.

¶ *Et venient super eum trieres & Romani.* Trieres sunt naues trium remorum, quibus legati senatus Romani ad Ægyptum vbi Antiochus erat, appulerunt.
Pagnin. Pro, trieres & Romani, vertit Pagninus:
Theod. Naues Chittim. Theodotio: Egrediẽtes Citij. Alij: Naues Cypriæ. Alij: Itali & Romani. In nõnullis codicibus pro, trieres & Romani, est ad marginem: Naues Cittim. In Hebraico est: צִיִּים כִּתִּים Tsijm Cittim. Nomen Tsim seu Tsijm significat naues: pro quibus hoc loco Latinus interpres noster vertit trieres. Eo-
Num. 24 dem modo capite Numerorum. 24. Veniẽt in trieribus de Italia, superabũt Assyrios, vastabuntque Hebræos. Quibus verbis Balaam vaticinatus est de Hierosolymæ per Romanos euersione & vastitate. Paraphrastes Chaldæus habet: Naues venient à Romanis. Eandẽ sententiam expressit paraphrastes Hierosolymitanus his verbis: Egredientur copiæ multæ ex prouincia Italię, vnà cum multis legionibus Romanorum. Versio Septuaginta habet: Exibit de manu Italorum. Vbi per Cittim intelligunt Italos.
Selom. Rabbi Selomoh, & R. Abraham, & R.
Abrahã. Sahadi. Sahadiah per Cittim interpretãtur Romanos, qui Itali sunt. Cùm autem vocabulum Cittim quo illic vsus est Moses, & hic vsus est Daniel, sit idẽ: & illic pro Italia, seu Roma Italiæ vrbe accipiatur, pro eodẽ debet accipi hoc loco. Cittim fuit filius Iauam, vt liquet ex capite Ge-

nesis. 10. & nepos Iapheth filij Noë. Hic Gene. 10
aut alius eodem nomine appellatus, regnum Italiæ quondam obtinũit, vt ait
Iginus & Fabius Pictor: & fuit à Ianige- Iginus. Fabius.
nis Italus appellatus: vt ait libro. 5. Bero- Berus.
sus Chaldæus. Quare meritò interpres
Latinus capite. 27. Ezechielis, pro nomi Ezec. 27.
ne hoc Cittim vertit Italiã: & hoc Danielis loco vertit Romanos. Roma enim in præcipua parte Italiæ sita est. Appellata fuit quõdam regio illa Oenotria te-
ste Dionysio Halicarnasseo, Saturnia te Halic.
ste Trogo Pompeio, Ausonia teste Tito Trogus.
Liuio, Hesperia teste Homero Mantua- Liuius. Vergili.
no, Italia teste Plinio, Cittim teste Hie- Plinius.
ronymo. Existimant nonnulli Cittim Hieron.
esse Cyprum magnam ac fertilem insulam in pelago Pamphylio in mari Mediterraneo. In ea fuit condita celebris quædam vrbs nomine Cittim, patria Ze
nonis: vnde ille Citticus apud Laertium Laertius
libro. 7. nuncupatur. Quæ vrbs Cittium
ab insula Cittim teste Dominico Mario Marius.
in quarto commentario Asiæ nominatur. Hac ratione ducti verterunt nõnulli hoc Danielis loco pro trieribus Cittim naues Cypri. Sed vt in explanatione perspicuè ostendimus, naues illæ fuerũt Romanorum, qui illis vecti Ægyptio regi afflicto & propè iacenti opem tulerunt: & superbi Antiochi qui virtutum ornamentis nudatus scelere pascebatur, ferociam ac machinas fregerunt, & propositum penitus labefactarunt.

¶ *Aduersus Deum deorum loquetur magnifica.* Pro aduersus Deum deorum, est in Hebræo עַל אֵל אֵלִים. Quæ verba possunt etiã ita verti: Contra Deum Dei: nam particula el significat Deũ, eloim autem Deum etiã, atque deos. Vbi nos
habemus psalmo. 28. Afferte domino fi- Psal. 28.
lij Dei:

lij Dei: pro Deo est in Hebraico eloim. Aspicis igitur hunc Deū aduersus quem Antichristus loquetur, esse Deum Dei, siue Deum de Deo: hoc est Iesum Christum filium Dei vnigenam, ex patre natum ante omnia secula, Deum de Deo, lumen de lumine, Deū verū de Deo vero
Theod. Theodotio tamē habet: ἐπὶ θεὸν τῶν θεῶν. Hoc est, super Deum deorum. Et postea addit: Et loquetur superba. Vt sit sensus: Extolletur super Deum, & super Deum supremum, & loquetur superbè. Mea tamen versio vera est, & eximium explicat mysterium.

Argumentum capitis duodecimi.

VAticinatur diuinus vates de vltimo tēpore Antichristi: de aduētu archāgeli Michaelis ad viros pios tuendos: de reditu mortuorum ad vitam, de sapientium splendore: & de libro clauso, qui tempore vltimi iudicij aperietur. Inducit Daniel angelum sibi loquentem, quemadmodum fecerat capite superiore.

Caput duodecimum.

A *IN tempore autem illo consurget Michael princeps magnus, qui stat pro filijs populi tui, & veniet tempus, quale non fuit ab eo, ex quo gentes esse cœperunt, vsque ad tēpus illud. Et in tēpore illo saluabitur populus tuus omnis, qui inuētus fuerit scriptus in libro. Et multi de his qui dormiunt in terræ puluere, euigilabunt, alij in vitam æternā, alij in opprobrium, vt videant semper. Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. Tu autem Daniel claude sermones, & signa librū* B *vsque ad tempus statutum. Plurimi pertransibunt, & multiplex erit scietia. Et vidi ego Daniel: & ecce quasi duo alij stabant, vnus hinc super ripā fluminis: & alius inde ex altera ripa fluminis. Et dixi viro, qui erat indutus lineis, qui stabat super aquas fluminis: Vsque quo finis horum mirabilium?*

Explanatio.

IN *tempore autem illo.* Subauditur, Antichristi. Continuat angelus sermones suos de Antichristi tyrannide. Tunc, inquit, consurget, & stabit archangelus Michael, vt tueatur electos.

¶ *Princeps magnus, qui stat pro filijs populi tui.* Hoc est Michael archangelus, & magnus inter spiritus cœlestes. Hic præfuit tūc Iudæorū synagogæ, nunc autē Christianorum ecclesiæ, quæ significabatur per illam. Ideo ait: Qui stat pro filijs populi tui: idest, qui fauet Hebræis, estque eorū patronus & custos. Theodotio habet: Profectus filijs populi tui. Hūc mittet Deus ad viros iustos afflictos, diuinū auxilium implorantes, qui eorum patrocinium suscipiet: & de improbis victoriā consequetur. Antichristum cædes teterrimas spirantem, & viris pijs ferrum flāmamque minantem, seque scelerū maculis in dies polluentem iussu Dei interficiet. Hoc quidem est quod aiunt multi ex theologis, Antichristum esse interficiendum à Christo imperatiuè, & à Michaele executiuè. Mittetur autem ad ele- Theod.

ctos

ctos calamitatibus pressos: quia Deus suos ad se clamantes,& tanquam ad arcem tutissimam confugientes non deserit:sed in periculo versatis fert opē, medetur ægris,succurrit laborantibus. Hoc
Psal.9. expertus sentiebat Dauid, cùm psalmo nono has voces emisit: Factus est dominus refugium pauperi,adiutor in opportunitatibus,in tribulatione. Vbi pro paupere poteris afflictum vertere. Et paulò pòst: Non est oblitus clamorem pauperum. Et psalmo.31. Tu es refugium meū
Psal.31. à tribulatione,quæ circundedit me. Et
Psal.45. psalmo.45.Deus noster refugium & virtus,adiutor in tribulationibus,quæ inuenerunt nos nimis.Non patitur clemens pater,ac pius dominus,quos amore singulari prosequitur, in calamitatibus diu iacere:sed afflictis atque violēter oppressis in maioribus periculis opitulatur.Sed oportet non amittere spem,quin potius
Similitudo. eam in Deo locare:nam vt lumen cōseruatur in lucerna:sic in spe desiderium no
Psal.90. strum.Eam ob causam Dauid psalm.90. Quoniā,inquit,tu es domine spes mea, altissimum posuisti refugium tuum. Et paulò pòst ait Deus: Quoniā in me sperauit,liberabo eum.Illis succurrit Deus, qui spe muniti ad ipsum cōfugiunt:illis in acerbitatibus fortitudinem tribuit &
Iere.16. solatium.Id intuens Ieremias capite. 16. Domine,inquit,fortitudo mea, & robur meum,& refugium meum in die tribulationis.Et diuus Paulus capite.1. episto-
2.Cor.1. læ.2.ad Corinthios:Pater,inquit,misericordiarum,& Deus totius cōsolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra. In ipsis cruciatibus & iniurijs spirituale solatium tribuit viris pietate prçstantibus.Nulli rerum aduersarum ictus impediunt,quo minus suaui oblectatione potiantur.In gemitu versati gaudēt mœrore:suamque pietatem alūt in Dei bonitate & misericordia contemplanda: ex quo illis erga diuinum numen admirabilis quædā exardescit amoris magnitudo.Quare rectè sentire videntur, qui Deum amabiliorem esse in rebus aduersis,quàm in prosperis testantur. Vt apes Similitudo.
ex amarothymo mel colligūt suaue:sic viri pij & sapientes ex acerbis doloribus dulcem excerpunt vtilitarem.Maiore cō solatione refecit Deus Iacob in solitudine iram Esau fugientē,cùm ei apparuit, Gene.28
& admirabilem ostendit scalam, quàm cùm quietus in domicilio patris sui rebus secundis potiretur.Eodē modo suauiore leuamine recreauit Mosem exulantem, Gene.26
in mōte Horebo oues pascentē,quàm in Exo.3.
Ægypto,cùm honorificè tractaretur in aula regis Pharaonis,cuius filia eum sibi Exo.2.
filium adoptauerat.Hæc & similia perpendentes viri constantes gaudent aliquando calamitatibus.Vt delphini tem- Similitudo.
pestatibus exultant, & imminente procella lætitia gestiunt:sic illi cùm sint animo excelso & forti, & virtutibus exaggerato,mundi ærumnis oblectātur.Huiusmodi erat diuus Paulus, qui aiebat capite quinto epistolæ ad Romanos:Glo Rom.5.
riamur in tribulationibus.At hoc nō docet carnis prudentia,sed diuina philosophia.Quemadmodū infans Moses expositus in carecto ripæ fluminis,vt est libro Exodi memoriæ proditū,non fuit obru- Exod.2.
tus vndis,sed propter fiscellam scirpeam bitumine litam,qua septus erat,inde liberatus:sic ex aquis calamitatum ille incolumis eripitur, qui est fiscella diuinæ philosophiæ munitus. Vt enim fiscella Similitudo.
ex varijs scirpis,aut virgultis conficitur: ita vera sapientia ex multis bonarū do-

ctrina-

ctrinarum præceptis colligitur & conflatur. Sed parum illa proderit, nisi sit bitumine diuini amoris roborata. Hæc non patitur mergi, sed fertur super fluctus vitæ huius: & impetu calamitatum exagitata, ad viridem tutamque ripã appellitur, & ad portum cœlestis patriæ tãdem perducitur. Ita eueniet viris illis iustis, ad quos Deus est Michaelem archãgelum missurus.

¶ *Et veniet tempus, quale non fuit ab eo, ex quo gentes esse cœperunt.* Propter acerbissimas ærumnas, quibus tempore Antichristi homines angentur: quæ omnes alias à mundi exordio vsque ad tempus illud superabunt. Cohærent hæc cũ verbis domini, qui interrogatus à discipulis quod signum daret aduẽtus sui in fi-
Mat 24. ne mundi: Erit, inquit, tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque modò, nec fiet: Constat ex his verbis Danielis, intelligi locũ hunc de tempore Antichristi, priusquàm Christus ad vniuersale veniat iudicium: non autẽ de tempore Antiochi regis Syriæ: lon-
Porph. géque Porphyrium falli opinione, qui illum de Iudæorũ calamitatibus sub Antiocho interpretatur. Nam multo maiores fuerunt calamitates, in quas Iudæi tempore Nabuchodonosoris inciderũt, & longitudine & acerbitate: id quod alij dicunt, extensiuè, & intensiuè. Extẽsiuè, quia tẽpore Antiochi durarunt sex an-
Sup. 8. nis, vt constat ex capite. 8. tempore verò Nabuchodonosoris annis septuaginta: vt
Iere. 25. constat ex capite. 25. & 29. Ieremiæ: Intẽ-
Iere. 29 siuè, quia rex Babylonis euertit ciuitatẽ, Dei templum spoliauit, & flammis exposuit, ac funditus deleuit: & magnam partem populi ferro, flamma, & omni immanitatis genere interfecit: & aliam coniecit in vincula: secumque omnes ferè nobiles ex Iudæis captiuos in Chaldæam abduxit. Ac nunquam fuit victus ab Hebræis: quod non potest dici de Antiocho, quem Machabæi, vt constat ex 1. Mac. 4 libris eorum sæpenumerò superarũt. At & 5. calamitas quæ erit tempore Antichristi erit omnium acerbissima. Et vt Christus dominus ait apud Matthæum: Nisi Mat 24 breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro: sed propter electos breuiabuntur dies illi.

¶ *Et in tempore illo.* Nimirum interfecto Antichristo: saluabitur populus tuus, subauditur, pro quo ad Deum preces emittis. At nõ omnis: sed illi duntaxat, qui fuerint prædestinati.

¶ *Omnis qui inuẽtus fuerit scriptus in libro.* Hunc librũ appellat Theodoretus hoc Theod. loco cognitionem Dei. Augustinus li- August. bro. 20. de ciuitate Dei, ait esse Dei notitiam, qua prædestinauit eos, quibus præsciuit se daturum esse vitam æternã. Alij dicunt hunc librum esse ordinem diuinæ dispositionis, & scientiam prædestinationis eorum, qui sunt ad æternam vitam præordinati. Alij aiunt esse conscriptionem electorum in mẽte diuina. De hoc libro id intelligitur, quod ait de impijs psalmographus: Deleantur de libro Psal. 68. viuentium, & cum iustis non scribãtur. Vbi illud, &, accipitur pro id est: ac si dicat: deleantur de libro vitæ: quod est, cum iustis non scribi. Et diuus Paulus capite quarto ad Philippenses: Quorũ nomina Phili 4. sunt in libro vitæ. Diuus Ioannes capite Apocalypsis. 3. Deum ita inducit lo- Apoc. 3. quentem: Non delebo nomen eius de libro vitæ. Et capite. 13. Quorum, inquit, Apoc. 13 non sunt scripta nomina in libro vitæ agni. Et 21. loquens de cœlesti ciuitate: Apoc. 21.

Non intrabit, inquit, in eam aliquid, quod inquinat, aut abominationem facit, & mendacium: nisi qui scripti sunt in libro vitę agni. Et saluator noster dis-
Luc. 10. cipulis suis apud Lucam. 10. Gaudete, quòd nomina vestra scripta sunt in cœlis. Huiusmodi homines æternas beatorum sedes consequentur. Nam vt diuus
2.Tim.2 ait Paulus in epistola posteriore ad Timotheum: Firmum fundamentum Dei stat habens signaculum hoc, cognouit dominus, qui sunt sui. Illud est obseruandum duplicem esse librum vitæ, alterũ, in quo illi sunt scripti, qui secũdùm æternæ prædestinationis propositum ad vitá æternam sunt electi, à quo nunquã delebtur: alterum, in quo illi sunt scripti, qui sunt in gratia secundùm præsentem iustitiam: à quo delentur per mortiferum crimẽ. Eam ob causam aiunt graues qui-
Ezec. 2. dam authores, librũ vitæ apud Ezechielem capit. 2. dici scriptum intus & foris: vt intus scripti sint, prædestinati, qui nũquam delebuntur: foris illi, quos & deleri, & deletos iterum scribi, nihil prohibet. Ac de hac scriptura, quæ foris est, illud interpretatur, quod Deus dixit Mosi
Exod. 32 capite Exodi. 32. Qui peccauerit mihi, delebo eũ de libro meo. Cùm filij Israël conflassent vitulum, eumque cõtempto
Exod. 32 veri Dei cultu venerati essent, orauit Moses dominum pro expianda tanti flagitij macula, verba hæc faciens: Domine dimitte eis hanc noxam: aut si non facis, dele me de libro tuo, quẽ scripsisti. Quorum verborũ variæ sunt explanationes. Origenes in commentarijs in caput no-
Rom. 9. num epistolæ ad Romanos videtur signi-
Origen. ficare Mosem cùm precabatur, vt dele-
Rom. 9. retur de libro Dei, & Paulum cùm optabat anathema esse à Christo pro fratribus suis, locutos fuisse de morte corporis: nõ autem de morte æterna: desiderabant enim sanguinem suum fundere, vt populus vitam æternam consequeretur. Ac post multa ait ita idem Origenes: Sicut Origen. ille qui inseparabilis est à patre per naturam, & immortalis, in mortem venit, & ad inferos descendit: ita apostolus imitans magistrum cùm separari à Christi charitate nõ posset, à Christo anathema fit pro fratribus suis, deuotione vtique, non præuaricatione: hoc est deuouens vitam suá Deo. Diuus Hieronymus quæ- Hieron. stione nona ad Algasiá multo apertius ait Mosẽ & Paulum ex charitate erga Deum & populum noluisse deleri de libro vitæ perpetuò, sed in præsenti: non spiritu, sed carne. Et explanans primum Ionæ caput, post multa ait: Non quòd ipse perire desideret, cui viuere Christus est, & mori lucrum. Sed magis vitá meretur, dum saluare cæteros vult. Euthymius Zigabenus in psalmum. 68. & 139. Euthy. ait tres esse libros, quorum vnus est vniuersalis continens omnes homines tam iustos, quàm impios: quem Dauid psalmo. 68. librum viuẽtium appellauit. De Psal 68. quo ait psalmo. 139. In libro tuo omnes Psal. 139 scribentur. Alter continet solùm iustos, quos Deus approbat, iuxta illud psalmi primi: Nouit dominus viam iustorum. Psal. 1. Tertius continet peccatores: de quo ait Daniel septimo: Iudicium sedit: & libri Dani. 7. aperti sunt. Moses autem de primo illo Exod 32 vniuersali dixit: Aut dimitte illis hoc peccatum, aut dele me de libro, quẽ scripsisti: hoc est, de libro vitæ corporis, vbi sunt scripti omnes viuentes. Nonnulli etiam alij aiunt fuisse Mosem & Paulum de vita dũtaxat corporis locutos: quam volebant amittere, potius quàm populus

vitam

vitam animi penitus amitteret. Itaque non æternam, sed ad tempus separationé à Deo, non per mortem animæ, sed per morté corporis pro fratribus cupiebant. Chryso. At diuus Ioannes Chrysostomus libro de compúctione cordis, & libro tertio de prouidentia Dei, & homilia sextadecima, eorum frangit sententiam, & in contraria perseuerat. Quî fieri potest, inquit ille, vt Paulus optaret fieri à Christo anathema, hoc est separari ab illo per mortem carnis, cùm potius mors ipsa viros iustos ad cœtum beatorum qui cũ Christo requiescunt, adiungat, & applicet, eiusque gloria faciat potiri? Vermiculorum est in luto latitantium ista suspicio. Vterq; enim tam Moses quàm Paulus cùm hæc dicerent, non solùm cogitatione transcenderunt omnia vitæ præsentis tormenta, atque mortem: sed etiam pro Deo qué ardentius quàm seipsos amabant, cœlos & angelos supergredientes omnia, quęq; aciem oculorum fugiunt, contempserunt: atque amore Dei quo flagrabant, ab ipsa Dei fruitione & ineffabili gloria decidere non tantùm obsecrarunt, sed quod amplius est, cupierunt. Tanto eorum animi charitatis affectu flagrarunt, vt id quod amabilius præ cæteris erat, hoc est, Deo ipso frui, pro nihilo putarent, & cœlorum regno, atque fruendi diuino numine voluptati, quam expectabant, laborum remunerationem cedere paterentur. Hoc erat eorum propositum, ne Deus ab ipsis summè dilectus irrideretur ab impijs, & maledictis atque execrationibus lacesseretur. Possent enim impij dicere, Deum Hebræorum non potuisse explere, quod ipsis fuerat pollicitus, eamque ob causam populum illum quem elegerat, destituisse. Hæc Chrysostomus. Vbi Chryso. vides eum per librum vitæ de quo loquitur Moses, intelligere librum vitæ æternæ, in quo, scripti sunt prædestinati. Magnus Basilius in libro regularum fusius Basilius disputatarum, ait Mosem & Paulum ex magna dixisse charitate illud, non ignorantes non posse fieri, vt is alienaretur à Deo, qui ob charitatem eam, quam erga illum haberet seruandi causa maximi omnium mandati, Dei fauorem abiecisset: seque eam ob causam multo plura accepturum, quàm quæ dedisset. Augustinus quæstione.140. in librũ Exo August. di inquit, Mosem ex ingente quadá diuinæ familiaritatis securitate, ad Deum ratiocinatione interpellasse. Aut dimitte eis hác noxam, aut dele me de libro tuo. Sed non delebis me de libro tuo, in quo me indelebili charactere conscripsisti, dimitte igitur eis hanc noxam. Quod argumentationis genus vulgus dialecticorum deducere solet ex regula illa: A tota disiunctiua affirmatiua cum destructione vnius partis ad alteram eius partem, valet argumentum. Veluti si dicamus: Necesse est animum aut esse mortalem aut immortalem: at qui mortalis non est, igitur immortalis. Hanc Augustini sententiam refert & sequitur Ioannes Arboreus libro vndecimo Theosophiæ: vbi Arbore. asserit, Mosem non appetiuisse simpliciter pro dimittendo Israelitici populi flagitio deleri de libro vitæ. Bernardus ser- Bernar. mone duodecimo in Cantica, putat Mosem non in hunc sensum postulasse deleri de libro vitæ, vt à gloria æterna separaretur, sed ex quodá paterno affectu, ne solus ipse sine populo suo scriptus esset in libro vitę, solusq; excluso populo vitá ęternã cõsequeretur. Rupertus abbas libro.3. Rupert. in Exodũ

in Exodum scribit Mosem his verbis cō tinuere Deum, vt ignosceret populo. Si non dimittis eis hanc noxam, dele me de libro tuo. Quare? quia & ego homo peccator sum. Si ergo peccantibus pecca ta nō dimittis, sed eos deles de libro vitę, solique apud te permanent scripti iusti, consequens est, vt ego peccator de libro suo delear. Sēsus igitur est: Si nō dimit tis eis hanc noxam, dele me de libro vitæ, id est, consequens est, vt deleas me de libro vitę. Hugo cardinalis in psalm. 138. duos esse ait libros vitæ, vnum præsentis iustitiæ & gratiæ, de quo Moses maluit deleri, quàm populum perdi: alterum æternæ prędestinationis: de quo nō optauit deleri, sciens fieri non posse, vt quis ex illo deleatur. Thomas Caietanus in explanatione in Exodum hūc librum existimat esse ordinem diuinæ prouidentiæ circa illos, qui in hac vita futuri sunt principes. Est enim in diuina mente statutum, & tanquam in libro exaratum, qui futuri sunt rerum publicarum gubernatores. Ac cùm Deus dixisset Mosi: Dimitte me, vt irascatur furor meus contra populum, & deleam eos: te autem faciam in gentem magnam: intellexit Moses esse se scriptum in libro principatus: nam quamuis populus periret, ipse tamen erat princeps futurus. Eam ob causam petit à Deo, vt aut condonet populo peccatū hoc, aut deleat ipsum de libro principatus. Non enim volebat aliam gerere rempublicam, si populus ille destrueretur. Nicolaus Lyranus multo aliter hunc locum interpretatur. Quē admodum, inquit ille, seruator noster secundùm voluntatem partis sensitiuæ mortem reformidantis petijt à se transferri calicem passionis, quem voluntas rationalis ardentissimè appetebat; sic Moses secundùm desiderium partis animæ inferioris petijt à Deo deleri de libro vitæ, quod tamen secundùm portionem animæ superiorem fieri nolebat, explicans hac precatione, non quid ipsa mens Deo consentiens vellet, sed quid ipsa carnis voluntas carni suæ, hoc est, populo suo compatiens desideraret. Alphonsus Abulensis in Exodum asserit hæc verba Mosis non esse intelligenda iuxta nudam significationem, sed secundùm hyperbolicum tropum: quo, ardentissimum desiderium ostendere solemus, cùm dicimus: Aut concede mihi hoc, aut moriar. Hoc schemate vsa est Rachel capite Genesis trigesimo, cùm dixit viro suo: Aut da mihi liberos, aut moriar. Non quòd filios præferret vitæ, sed vt vehemens habendæ prolis desiderium aperiret. Rabbi Moses Gerundensis ait Mosem vix sui compotē, & penè extra se raptum plus hæc ex impetu charitatis qua flagrabat, quàm ex deliberatione rationis protulisse. R. Salomon Iarchi per librum illum intelligit pentateuchum: vt sit sensus: Dele me de libro legis, dele nomen meum de libro legis tuæ: nulla in eo fiat mētio mei, potius quàm pereat populus, quem ex Ægypto eduxisti. Optabat memoriam rerum à se gestarū potius perpetua obliuione deleri, quàm Israëliticum populū interire. Id & aliud abiectius fortasse significauit Paulus, cùm dixit capite nono epistolæ ad Romanos: Optabā enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis. Ac si diceret: Cuperem ego omni nominis amplitudine spoliari, & multis iniurijs ac morte affici, ne fratres mei interirēt. Nā anathemata Græcis dicuntur

Marginalia: Hugo. — Caieta. — Exod. 32 — Lyn. — Mat. 26. — Abulen. — Gene. 30 — Gerun. — Salomō — Rom. 9.

cuntur homines ignominia notari, quos gentes deorum cultrices ad vrbis lustrationem dijs manibus mactare solebát: si qua pestis, aut calamitas alia illas opprimeret. Huiusmodi hominũ supplicio iniurijs & cruciatibus existimabant placari diuinum numen. Ad illa sacrificia alludens beatus apostolus ait. Vsq; adeo me cruciat Iudæorũ pernicies, quos admirabili prosequor amore, vt si scirẽ, sedandã esse Dei irã aduersus illos meis cõtumelijs, & cruciatibus, & cæde crudelissima, optarem anathema esse, vt ipsi salutem consequerentur. Quare non desiderabat separari à Christo quo ad gratiã, nec quo ad gloriã, sed quo ad corporis protectionem dũtaxat. Hoc est, optabat cum Mose deleri de libro memoriæ, & de libro vitæ corporis, dũmodò alij seruarentur. At liber de quo hoc loco loquitur Daniel, est liber æternæ prædestinationis, in quo omnes illi scripti sunt, qui sunt vitam æternam consecuturi.

¶ *Et multi de ijs qui dormiũt in terræ puluere.* Hoc est, & omnes mortui resurgent. Dormire idem est aliquando quod mori. In hanc accipitur significationem ca-
Deut.31. pite trigesimoprimo Deuteronomij, vbi Deus dixit Mosi: Ecce tu dormies cũ pa-
3.Reg.2. tribus tuis. Capite secundo libri tertij Regum scriptum est: Dormiuit Dauid cũ
Iob.7. patribus suis. Septimo Iob: Ecce nunc in
Mat 27. puluere dormiam. Matthæi. 27. Multa corpora sanctorum qui dormierant, re-
Ioan.11. surrexerunt. Ioannis vndecimo: Lazarus amicus noster dormit. Capite quar-
1.The.4 to epistolæ prioris ad Thessalonicenses: Nolo vos ignorare fratres de dormientibus: hoc est de mortuis. Particula mul-
Theod. ti, vt hoc loco ait Theodoretus, accipitur pro, omnes. Eandem sententiam cõ-

firmauit Christus Deus noster apud Ioã- Ioan.15.
nem capite quintodecimo, cùm dixit: Mortui audient vocem filij Dei. Et paulò pòst: Omnes qui in monumentis sunt, audient vocem filij Dei: & procedent, qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem iudicij. Qui locus videtur esse huius explanatio. Certè ei simillimus est, vt ait Augustinus libro. 20. de ciuitate Dei, August.
capit. 23. Aspicis, particulã, multi, perinde valere atque omnes. Eo schemate vtitur apostolus capite quinto epistolæ ad Romanos, dicens: Si vnius delicto multi Rom.5.
mortui sunt, multo magis gratia Dei & donũ in gratia vnius hominis Iesu Christi in plures abũdauit. Vbi particula multi sumitur pro, omnes. Hanc constituit apostolus differentiam inter delictũ Adę & gratiam Christi: nam vt obseruauit OEcumenius, mors sumpto ab A- Oecum.
dam initio, vt nos superaret, nostro est adiuta peccato: Christi autem gratia sine merito nostro in omnes peruenit. Quod autem ait: In plures abundauit: non est intelligendum, plures iustificari, quàm damnari: sed plus valuisse Christi gratiam ad seruandum, quàm peccatum Adæ ad occidendum: quia peccatũ Adæ vitam abstulit: Christi autem gratia præter vitã redditam multis nos bonis & animæ, & corporis cumulauit. Eo- Rom.5.
dẽ modo paulò pòst: Sicut enim per inobediẽtiam vnius hominis peccatores cõstituti sunt multi: hoc est, omnes. Nã vt Rom.5.
in eodem capite ait apostolus, Omnes in Adã peccauerunt. Fortasse ideo hoc Danielis loco, multi dicũtur, qui sũt ad vitã reuersuri, non omnes: quia infantes non baptizati non resurgent. Sunt quidẽ ad vitam reuocandi: sed nõ dicũtur propriè resur-

resurgere, quia nec ad gloriã, nec ad pœnam sensus sunt ad vitam rediturí. Impij etiam dicuntur non resurgere, quia non resurgent ad vitam æternam, quæ est vera vita nominanda. Ita intelligitur illud .1. psalmi: Ideo non resurgunt impij in iudicio: nec peccatores in concilio iustorum. Potest tamẽ illud ita intelligi: Nõ resurgent impij in iudicio, vt adiungãtur ad cœtũ beatorũ: secernẽtur enim à iustis, iuxta illud seruatoris nostri apud Matthæum. 25. Congregabuntur ante eum omnes gentes: & separabit eos ab inuicem. Potest quoq; versiculo illo verbum resurgere accipi pro stare, & nõ resurgere pro cadere. Cùm autem in iudicio cadere causa sit litem amittere, & cõtra se sententiam audire, tota hæc oratio: Nõ resurgunt impij in iudicio, significabit, esse impios sententiam suæ æternæ dãnationis audituros: separati namq; à cœtu beatorum in tenebras æternas relegabuntur. illud est certissimum vniuersos mortuos esse ad vitam reuocandos, cùm dominus noster Iesus Christus venerit ad generale iudicium exercendum. Ita enim ait apostolus capite quintodecimo prioris ad Corinthios: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. In momẽto, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba: & mortui resurgent incorrupti: & nos immutabimur. De seipso ait Iob. 19. In nouissimo die de terra surrecturus sum: & in carne mea videbo Deum saluatorẽ meum. Aiunt leonem filios natos mortuos rugitu & clamore excitare: ita Christus leo ille de tribu Iuda voce angeli clamantis: Surgite mortui, venite ad iudicium: omnes mortuos ad vitam reuocabit. Quò ingreditur caput, possunt ingredi membra: atqui Christus, quẽ apostolus vocat caput ecclesiæ, cuius nos mẽbra sumus, ingressus est ad immortalitatem per resurrectionẽ, ergo nos ad eam introire valemus.

[Margin: Psal. 1. — Matt. 25. — 1. Cor. 15 — Iob. 19. — Similitudo. — Apoc. 5. — Similitudo. — Ephe. 1. & 4. & 5. — Colos. 1.]

¶ *Euigilabunt.* Hoc est resurgent. Euigilare à morte est redire ad vitam. De hac resurrectione mortuorum loquitur Ezechiel capite. 27. Ioãnes capite vndecimo sui euangelij. Et sunt de illa multa alia loca in sancta scriptura. Hunc Danielis locum explicat copiosè Ambrosius in libro de fide resurrectionis. Non solùm fideles, sed etiam Sarraceni & Turcę mortuorum resurrectionẽ profitentur. Hoc enim dogma docuit Mahumetus in lege sua: & multæ ex gẽtibus idolorũ cultricibus spe reditus ad vitam tenebantur. Id indicat epitaphium quoddam Romæ repertũ, à Petro Apiano, & Bartholomæo Amantio in codicem relatum, qui inscribitur, Inscriptiones sacrosanctæ vetustatis, cuius hæc sunt verba. Aurelio Balbo vita integerrimo, moribusq; ornato, qui se quietioris perfectionisque vitæ desiderio ex negotijs ciuilibus, in quibus fuerat cum laude versatus, Iouis beneficio abduxit, hîc in spe resurrectionis quiescenti locus publicè datus est.

[Margin: Ezec. 27 — Ioan. 11. — Ambros. — Apian. — Amant.]

¶ *Alij in opprobrium, vt videãt semper.* Subaudi, illud. Ac si dicat: Alij vigilabũt in opprobrium æternũ: surgent ad ignominiam & pœnam, quam in æternum visuri sunt. Vnde ait Christus dominus apud Matthæũ. 25. Ibunt hi in suppliciũ æternum, iusti autem in vitã æternã. Et apud Ioannem quinto: Procedent, qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem iudicij.

[Margin: Matt. 25 — Ioan 5.]

¶ *Qui autem docti fuerint.* Subaudi, in lege

Dei, illamque seruauerint, & docuerint. Sequitur. Fulgebunt quasi splendor firmamenti. Hoc est splendescent veluti cœli nitor & claritas. Volēs hoc alijs verbis exprimere ait: Et qui ad iustitiā erudiunt plurimos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. Erudire alios ad iustitiam est illos instruere & excitare ad virtu-
Hieron. tem: omnes enim virtutes, vt ait Hieronymus, nomine iustitiæ continentur. In
Matt.6. hanc significationem accipitur à Christo, cùm ait apud Matthæum sexto: Attendite, ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis. Vel erudire homines ad iustitiam est illos adducere ad Christū, de quo ait A-
1.Cor.1. postolus primo capite prioris ad Corinthios: Factus est nobis sapientia & iustitia. Vel accipitur hoc Danielis loco iusti-
Ose.10. tia pro euangelio: vt apud Oseam decimo: Cùm venerit, docebit vos iustitiam. Et apud apostolum capite vndecimo epi
2.Cor.11 stolæ secundæ ad Corinthios: Non est magnum, si ministri eius transfigurētur velut ministri iustitiæ. Vbi iustitia accipitur pro euangelio Christi, aut pro ipso Christo. De iustis sapientibus scriptū est
Sap.3. capite tertio libri Sapientiæ: Fulgebunt iusti, & tanquam scintillæ in arundineto
Matt.13. discurrent. Et capite tertiodecimo Matthæi: iusti fulgebunt sicut sol in regno patris eorum. Sed non omnes æqualem mittent splendorem: nam vt Apostolus ait capite quintodecimo priorisad
1.Cor.15 Corinthios: alia claritas solis, alia claritas lunæ, & alia claritas stellarum. Exēplo corporum cœlestium quorum alia sunt alijs clariora, docet, in resurrectione futuros esse pro diuersis meritis diuersos splendores, & diuersa præmia iustorum. Tu autem perpende, quanti æsti-

manda sit sapiētia, quam angelus hoc loco cū Daniele loquens cum splendore firmamēti comparauit. Verè sapiētes sunt Similitudo. veluti cœli fulgentibus astris distincti, virtutum ac sapientiæ ornamentis decorati. De illis ait diuinus psaltes: Cœli enar- Psal.18. rant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum. Ac quemadmodū astra non sibi ipsis solùm splendorem habent, sed illo mundum illu- Similitudo. strant: ita verè sapientes non sibi solùm prosunt, sed alios instruunt, optimarum doctrinarum vias tradunt, & cæteros ad vitam æternam quærendam præceptis salutaribus informant. Nam vt Ecclesia- Eccle.41 sticus ait, Sapientia abscondita & thesaurus inuisus, quæ vtilitas in vtrisque? Debent, qui docti sunt, cum alijs scientiam communicare. Vt stomachus epu- Similitudo. las recipit nō sibi soli, sed vt eas alijs corporis partibus distribuat: sic vir doctus recipit scientiam, qua non tantùm sibi, sed alijs etiam prosit. Et vt stomachus qui Similitudo. in se retinet nutrimentum, quod non digerit, nec membris alijs impertitur, facilè corrumpitur & tabescit: sic vir peritus qui cum alijs non vult scientiam cōmunicare, sibi ipsi infert detrimētum. Ideo dicebat Christus Deus noster apud Mat- Matt.5. thæum capite quinto: Qui fecerit, & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cœlorum. Et.28. Docete omnes gentes. Mat.28. Vt aues pabulum inuenientes pullis suis Similitudo. largiuntur: sic viri sapientia præstantes sunt eam in alios translaturi. Est enim animorū ingeniorumq; naturale quoddā quasi pabulum doctrina. Ideo ait diuinus psaltes de viro felici, qui in lege domini Psal.1. perpetuò meditatur: Erit tanquam lignum, quod plantatū est secus decursus aquarū, quod fructū suum dabit in tem-

pore

Similitudo. pore suo. Quemadmodum enim arbor fœcunda & fructifera fructuum pulchrorum vbertate alijs vtilitatem affert: sic sapiens in alijs adiuuandis occupatus omnia ad communem refert vtilitatem.

Raban. Doctor ecclesiasticus, inquit Rabanus Magnentius in caput vigesimumquartum Ecclesiastici, scribendo & docendo non solùm sibi laborat, sed alijs: sibi propter-na mercede & quiete: alijs pro vera salute, & perpetua requie. Itaque commune commodum ante oculos ponit. Huiusmodi hominem antiqui Deum appellabant: à quibus natum est illud laudatum, tritumque vetustate prouerbiū: ἄνθρωπος ἀνθρώπου δαιμόνιον. Hoc est homo homini Deus. Gẽtes enim Deorum cultrices nihil aliud existimabant esse Deum, quàm prodesse mortalibus. Ex quo effectum est, vt frugum & legū inuentores, & quicunque ad vitæ cōmoditatem aliquid attulissent, dij vocarentur.

Strabo. Hac ratione ductus Strabo libro. 10. Rectè, inquit, dictum est, mortales tunc maximè Deos imitari, cùm in alios conferunt beneficia. Vnde Vergilius in Tityro ideo Cæsarem loco diuini numinis habebat, quia ab illo erat ingẽtibus im-

Vergil. mortalibusque beneficijs affectus. Quare poëma condidit ita canens:

> O Melibæe Deus nobis hæc otia fecit.
> Nanque erit ille mihi semper Deus, illius aram
> Sæpe tener nostris ab ouibus imbuet agnus.

Sed multò grauius id explicauit diuus

Nazian. Gregorius Nazianzenus in oratione de cura pauperū, vbi hæc verba literis exarauit. Fias ærumnoso Deus misericordiā Dei imitando: nihil enim æquè diuinū habet homo ac beneficentiam. Sed inter res omnes quibus homo potest hominem iuuare, doctrina sapientiæ vna eminet, qua nihil potest esse ad veram animi pulchritudinem elegantius, nihil ad vitæ vtilitatem accommodatius, nihil ad suauitatem iucundius, nihil ad pietatem colendam præstantius. Sancta quippe rusticitas, inquit in epistola ad Paulinum Hieronymus, solùm sibi pro- Hieron. dest: & quantum ædificat ex vitæ merito ecclesiam Christi, tantum nocet, si destruentibus non resistat. In literis diuinis per aquam designatur sapientia, iuxta illud Ecclesiastici: Aqua sapientiæ salu- Eccle 15 taris potabit illum. Quare rectè ille ait, Similitudo. qui hominem sine scientia confert cum stagno sine aqua. Oseas capite. 4. post- Ose. 4. quam vocibus queribundis & lamentabilibus dixit non esse scientiam Dei in terra, adiecit statim: Maledictum & mẽdacium, & homicidium & furtum & adulterium inundauerunt. Sapientiæ inopia atq; despicientia est infinitorum scelerum basis, & turpis deformitas. Contrà verò sapientia est maximarum virtutum fundamentum, & admirabilis pulchritudo. Qui ea sunt instructi, attrahunt ad se, & alliciunt animos, atque oculos intuentium. Pythagoras, Plato, Apollonius, & alij magni nominis viri nouos populos adierunt, longè distantes oras peragrarunt: vt quos nominis celebritate duntaxat nouerant, proprijs oculis aspicerent. At illi non sunt veram sapientiam assecuti: quoniam fide Christi carebant: quin potius tenebris cooperti in erroribus versabantur. Christus Deus noster est verus sapientiæ fons: & vt verbis vtar Ecclesiastici: Fons sa- Eccles. 1 pientiæ verbum Dei in excelsis. Cùm autem gentes vanorum deorum cultrices, hoc Dei verbum ignorauerint, apertè concludes, eas fontem sapientiæ non

ex fide nouisse:& ex consequente nō esse perfectam sapientiam cōsecutas. Vt stellæ quamuis lucis aliquid afferant, noctem tamen non discutiunt: sed sol illam dispellit: sic externi philosophi rerum cognitione doctrinaque delectati tametsi nonnullis in rebus mortales aliquo modo illustrarunt, non tamen noctis tenebras ex eorum mentibus abstulerunt: solus Christus Deus noster sol iustitiæ noctem & caliginem deleuit, hominumq; animos vero splendore illuminauit. Id intelligens Paulus apostolus capite tertiodecimo epistolæ ad Romanos: Nox, inquit, præcessit, dies autem appropinquabit. Nam cùm viri magno ingenio præditi contemptis omnibus & publicis & priuatis actionibus se ad inquirendæ veritatis studium conferrent, non est passus Deus eos diutius oberrare. Apperuit eorum oculos aliquando, & errantibus vagisque viam consequendæ immortalitatis ostendit. Misit filium suum vnigenam, doctorem cœlestem, solem iustitiæ, fontē sapientiæ, cuius haustu atque potu possent mortales diuinam philosophiā comparare, ardoremq; rerū humanarum extinguere. Hęc est philosophia christiana, quæ medetur animis, inanes solicitudines detrahit, ab impijs cupiditatibus liberat, noxios timores expellit. Hæc est vitę mortalium dux, virtutum indagatrix, expultrixque vitiorū: quæ conscientiæ tranquillitatem largitur: & viam munit ad vitam immortalem comparandam. Hæc est excelsa illa philosophia, qua animi recreantur, & ad æternitatem aluntur. Quare eos felices statuo, qui virtutem amplectentes in diuinarum literarum studium toto pectore incumbunt: quò possint alta Dei

Similitudo.

Rom. 13.

mysteria sole ipso splendidiora mentis oculis intueri, alios instruere, & ad æternas mentium beatarum sedes aspirare. Non sat est ornari scientia, sed opus est iuxta illam vitæ cursum dirigere. Vt enim struthio camelus pennas alasq; habet, sed non volat, nec sursum erigitur: sic homo doctus, sed sceleribus imbutus scientiam habet, vt volet in cœlum, sed ipse à terra haudquaquam extollitur. De huiusmodi hominibus non loquitur hîc Daniel, sed de his, quibus illud conuenit, quod Christus ait apud Matthæū.5. Vos estis lux mundi: qui virtute præditi. cum sapientia coniuncta, rerum maximarum splendore celebrati, admirabili candore splendebunt instar luminū cœlestium, quibus mundus illustratur.

Similitudo.

Mat. 5.

¶ *Tu autem Daniel claude sermones.* Hoc est, clausas habeto visiones has. Significat obscuritatis harum visionum magnitudinem: quæ tempore Antichristi, & vltimi iudicij aperientur.

¶ *Et signa librum.* Subaudi, in quo hæc scripseris, quem teges sigillis difficultatū. Hæc verba & superiora idem significāt. Vult angelus difficultatem harum rerū exaggerare. Et præcipit Danieli, ne illas adeò aperte scribat, vt ab omnibus intelligatur. Diuina quippe mysteria nō sunt omnibus ostendenda & explanāda. Eam ob causam Esaias capite.29. Erit vobis, inquit, visio omnium sicut verba libri signati. Et Ioannes capite quinto Apocalypsis: Vidi in dextera sedentis supra thronum librum scriptum intus & foris, signatum sigillis septem. Veram huius libri intelligentiam Christus aperit, qui habet clauē Dauid, vt ideāt Ioānes.3. Apocalypsis. Ac nō omnibus omnia patefacit. Turbis in parabolis loquebatur:

Esai. 29.

Apoc. 5.

Apoc. 3.
Matt. 13.
Mar. 3.
Luc. 8.

batur: discipulis verò seorsim omnia ex-
Matt.7. ponebat. Et apud Matthæum septimo: Nolite, inquit, sanctũ dare canibus, nec margaritas mittatis ante porcos: ne fortè conculcent eas pedibus suis. Porrò veteres Ægyptij in foribus templorum dijs dedicatorum pingebant sphinges, significare volentes, diuina dogmata, sacraq; mysteria per ænigmatum nodos esse inuiolatè custodienda, & in arcanis duntaxat inter sapientes religionis cultores tractanda. Et quia Augustus Cæsar erat silentij rerum sacrarum amantissimus, ferebat sphingem in annulo, quo literas signabat, sculptam. Erat autẽ sphinx monstrum quoddam, cuius caput & manus puellæ similitudinem, corpus canis, alæ auis, vox hominis referebant: vt antiqui poëtę fictis fabulis prodiderũt. Hę sphinges, vt illi aiebant, homines prætereũtes difficilibus inextricabilibusque quęstionibus remorabãtur. Quàre abstrusa mysteria & ænigmata, & res difficiles & arcanas designabant. Vide Pliniũ libro. 8.
Plinius. Diodo. Pierius. Diodorum Siculũ. 4. Pierium Valerianũ. primo & sexto de hieroglyphicis.

¶ *Vsque ad tempus statutum.* Hoc est, donec veniant ea, quæ tibi dico, & quæ scripseris, impleantur. Ac si dicat: Tege hos sermones vsque ad tempus illud, quãdo, quæ tibi nũtio, futura sunt. Nõ ita apertè scribas has vaticinationes, vt eas quilibet intelligat. Vel vsque ad tempus statutũ: idest vsque ad legem euangelicã, quãdo ea Christus quibus voluerit, patefaciet. Discipulis enim suis post reditum ad vitam aperuit scripturas, vt diuus ait Lu-
Luc.24. cas capite 24. Ad quod significandũ velum templi scissum est, cùm Christus è
Mar.15. vita migrauit. Et apostolis dixit apud
Ioan 15. Ioanné. 15. Cùm venerit paraclitus, quẽ ego mittã vobis à patre, qui à patre procedit, ille testimoniũ perhibebit de me. Et capite sextodecimo: Cùm autem venerit ille spiritus veritatis, docebit vos Ioan.16. omnem veritatem. Vel vsque ad tempus statutum, idest, vsque ad tempus vltimum: vsque ad Antichristum, & secundum Christi aduentũ. Huic expositioni fauet versio Theodotionis, quæ habet: Theod. Vsque ad tempus consummationis. Et Pagnini: Vsque ad tempus finis. Pagnin.

¶ *Ecce quasi duo.* Subaudi, homines. Erant quippe angeli: sed quia in figura erant humana, quasi homines vocantur. Versio Theodotionis non habet Theod. particulam quasi: quæ aliquando idem est quod reipsa. Ita accipitur apud Ioannem capite primo: Vidimus gloriam Ioan.1. eius, gloriam quasi vnigeniti à patre, plenum gratiæ & veritatis. Hi duo angeli erant præsides & custodes, alter Persarum, alter Græcorum, qui stabant iuxta fluuium Tigrim, vnus ex vna parte, alter ex altera. Perspicuum est ex capite decimo fuisse Danieli visionem hanc Sup.10. ostensam iuxta fluuium Tigrim, quem alij Tigridem nominant: de quo ibi nonnulla diximus.

¶ *Et dixi viro.* Hoc est, & ego dixi angelo Gabrieli, qui mihi in figura viri apparuit. Nonnulli codices habent: Et dixit: nimirum vnus ex illis duobus. Ac hæc videtur correctior litera.

¶ *Qui erat indutus lineis.* Id est, qui erat veste linea amictus. Hæc vestis candida designabat angelicum nitorem, puramque integritatẽ. Maria Magdalena, vt tradit diuus Ioannes capite. 20. prospexit in monumentum, & vidit duos an- Ioan 20 gelos in albis sedẽtes, &c. Et. c. 1. Actorũ Act.1. ait diuus Lucas, in ascẽsu Christi ad cœlũ

 astitisse

astitisse iuxta discipulos duos viros in vestibus albis. Viginti quatuor seniores
Apoc 4. quos vidit in Apocalypsi diuus Ioannes super thronos sedentes, vestibus etiam albis induti erant: per quos significantur sancti omnes in cœlesti gloria constituti, qui secum vitæ innocentiam attule-
Gene.35. runt. Dicuntur autem bis duodecim:
&.42. quia duodecim fuerunt filij Israëlis, per quos omnes viri iusti veteris testamenti
Mat.10. intelliguntur: & duodecim apostoli, per
&.20. Luc.6. quos omnes viri sancti noui testamenti significãtur. In numero duodenario sunt ter quatuor, quia fides trinitatis sanctissimæ in quatuor mũdi partibus pnuntiata fuit. Quare viri fide formata præstantes dicuntur duodecim: & omnes vtriusque testamenti viginti quatuor: qui numerus conflatur ex sexies quatuor: sex refe-
Genes. runtur ad opera: quia Deus sex diebus fecit mundum: quatuor verò ad euangelia, quorum fidem aut implicitam aut explicitam omnes sancti habuerunt. Sine fide enim diuo Paulo assertore capite
Hebr.11. vndecimo epistolæ ad Hebræos, impossibile est placere Deo.

¶ *Qui stabat super aquas fluminis.* Nimirum Tigridis. Alij duo angeli stabant in littore super ripam, hic autem super aquas illius rapidissimi fluminis Babylonici, eas veluti pedibus conculcans. Significabat enim comprimendũ esse Persarũ & Babyloniorum furorem, eorumque impetus coercendos. Aut populos illos tandem conculcandos. Nam aquarũ nomine significãtur populi: iuxta illud psal
Psal.28. mographi: Vox domini super aquas. Et
Apoc.17 illud Apocalypsis: Aquæ quas vidisti, populi sunt, & gentes, & linguæ. Rectè quidem populus propter mutabilitatem, temeritatem, & incõstantiam animorum hac atque illac vagantium, & crebram tanquam tempestatem, sic sentẽtiarum mutationem cum aquis fluentibus atque fluctuantibus comparatur. Fortasse ideo angelus Persarum & angelus Græcorũ erant in littore: quia tunc Persæ & Græci in regionibus proprijs quiescebant: Gabriel autem Iudæorum fautor in medio aquarum: quia Hebræi aquis calamitatum angebantur. Est enim in diuinis literis vsitatum, aquarum nomine calamitates designari. Fortasse per hos tres angelos, qui apparuerunt Danieli, significatur sacrosancta trinitas, quæ etiam apparuit Abrahæ: quando ipse tres vidit, & Gene.18
vnum adorauit. Nam per duos angelos qui erant in littore, possumus intelligere personam patris, & personam Spiritus sancti, quiescentes, per angelum autem in medio fluminis personam filij, qui solus erat in medio aquarum ac fluctuum: quia solùm persona filij carnem humanam assumpsit, solus filius vndas tormẽtorum transiuit factus homo, & fluctus dolorum ac cruciatuum sustinuit, vt nos ab æternis supplicijs liberaret.

¶ *Vsque quo finis horum mirabilium?* Id est, quando implebuntur mirabilia hæc, quæ mihi prædicis? Quandiu est Antichristi tyrannis duratura? Quidam interpretantur: Quando tandem erit finis tantæ persecutionis?

Et audiui virum, qui indutus erat lineis, qui stabat super aquas fluminis, cùm eleuasset dexteram & sinistrã suam in cælum, & iurasset per viuentem in æternum, quia in tempus & tempora, & dimidium temporis. Et cùm cõpleta fuerit dispersio manus populi sancti, complebuntur vniuersa hæc. Et ego audiui, & non intellexi. Et dixi: Domine mi quid erit post hæc? Et ait: Vade Daniel, quia C

clausi

clausi sunt, signatiq; sermones vsque ad præstitum tempus. Eligentur, & dealbabuntur, &
D *quasi igne probabuntur multi. Et impiè agent impij: nec intelligent omnes impij: porrò docti intelligent. Et à tempore cùm ablatum fuerit iuge sacrificium, & posita fuerit abominatio in desolationem: dies mille ducenti nonaginta. Beatus qui expectat, & peruenit vsque ad dies mille tercentos triginta quinque. Tu autem Daniel vade ad præfinitum: & requiesce: & stabis in sorte tua in finem dierū.*

¶ *Et audiui virum.* Hoc est Gabrielem angelum in specie viri. Cur autem esset linea veste indutus, & super aquas locatus, diximus paulò antè.

¶ *Cùm eleuasse dexteram & sinistram suā in cælum.* Tanquā scilicet iurās, Deumq; testem inuocās ad maiorem verborum suorum affirmationem. Solebant qui iurabant, manū extollere. Vnde ipse Deus
Deut.32 capite Deuteronomij.32. Leuabo, inquit, ad cœlum manum meam: & dicam: Viuo ego in ęternum. Deus enim, vt diuus
Hebr. 6. ait Paulus in epistola ad Hebræos; quoniam neminem habet, per quem iuret, maiorem, iurat per semetipsum. Et an-
Apoc.10 gelus in Apocalypsi capit. 10. leuauit manum suam in cœlum, & iurauit per viuentem in secula seculorum. Idē est per viuentem in secula seculorum, ac per viuentem in æternum. Hoc est, per Deū, qui solus est æternus per se, ac in sempiternum viuens, & ipsa vita. Ipse ait apud
Ioan.14 Ioannem. 14. Ego sum via, veritas, & vi-
Ioan.1. ta. De quo ait idem Ioannes. 1. Et vita erat lux hominum. Est etiam lux angelorum: sed quia non illis, sed hominibus scriptum est euangelium, satis fuit dicere, esse illum lucem hominum.

¶ *In tempus, & tempora, & dimidium tēporis.* In tempus, hoc est, anno vno: & tēpora, hoc est annis duobus: & dimidium temporis, hoc est dimidio anni. Ac si dicat: Durabit tyrannis Antichristi tribus annis cum dimidio: tādiu enim durauit Christi Dei nostri prædicatio. Hæc eadem verba scripta sunt suprà capite septimo, vbi ea explanauimus. Sup.7.

¶ *Cùm completa fuerit dispersio manus populi sancti.* Id est, cùm completè dispersa fuerit fortitudo fidelium. Cùm Antichristus robur multorum Christianorū dissipauerit. Accipitur manus pro robore & fortitudine. Vel pro copijs & cœtu populi sancti: pro exercitu virorū fide atque iustitia præstantium, qui ab Antichristo exagitati se conferent in fugam.

¶ *Ego audiui, & non intellexi.* Omnia quæ dicta sunt, audiui: sed non omnia intellexi. Audierat diuersa regum bella, & multiplicem historiam, sed nomina nō audierat singulorū. Etsi in vniuerso percepit animo veritatem, tamen in parte nonnulla non intellexit: quia nulla ex earum rerum cognitione cōmoditas proueniebat. Solet enim Deus ad communem vtilitatē futura diuinis vatibus ostēdere. Est quidem Daniel sinedubio propheta, dicente Christo domino in euangelio authore Matthæo: Cùm videritis Mat 24.
abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele propheta. Propheta autem est videns, vt constat ex capite nono li- 1.Reg 9
bri primi Regum, & sextodecimo libri 2 Par.16
secundi Paralipomenon: & alijs ex locis diuinarum literarum: videns verò quæ prædicit, mentis oculis intuetur. Quare dicendum est, Danielem vaticinationes suas intellexisse: tametsi aliquid eum fugeret, cuius non erat ei tūc necessaria cognitio. Spiritus prophetiæ non semper mentes diuinorum vatum illustrat: nam

Ioan.3. vt Christus apud Ioannem ait capite.3.
4.Re.4 Spiritus vbi vult, spirat. Hinc Elisæus: Dominus,inquit,celauit à me, & nō indicauit mihi.Fieri quippe potest,vt multa videant, & intelligant diuini vates generaliter, quorum aliquid in parte non intelligant.Id quod hîc dici potest à Daniele.

¶ *Vade Daniel.* Hoc est,ne cures id:differ in aliud sermonem : non enim tibi modò sum aliud dicturus.Ac si dicat.Nihil amplius modò à me quæras circa id, quod tibi prædixi . Volebat Daniel intelligere determinationē diei vltimi iudicij,& alia,quæ illi non conueniebant. Quam ob causam ei indicata non fuerunt. Discipulis etiam suis dixit Christus capite Actorum primo:Non est vestrum nosse tempora vel momenta,quę pater posuit in sua potestate.Et Ecclesiasticus capite tertio:Altiora te,inquit,ne quæsieris,& fortiora te ne scrutatus fueris.Sed quæ præcepit tibi Deus,illa cogita semper:& in pluribus operibus eius ne fueris curiosus:non est enim tibi necessarium,ea quæ abscondita sunt,videre oculis tuis. Hæc ille.

Act.1.

Eccles.3.

¶ *Clausi sunt, signatiq; sermones vsque ad præfinitum tempus.* Hoc est, non explicabuntur sermones hi nisi tempore à Deo constituto:tunc aperientur, & patefient. Eam ob causam non expedit tibi diem vniuersalis iudicij determinatè intelligere,nec alia huiusmodi,quæ tempore congruente aperientur.

¶ *Eligentur.* Hoc est,diuinitus ostendētur electi patientiæ,& constantiæ, cæterarumque virtutum ostensione.Et dealbabuntur:hoc est,expurgabuntur,& mūdi atque lauti reddentur.

¶ *Et quasi ignis probabuntur multi.* Idest, quasi aurum in igne: sic multi viri iusti in fornace calamitatum purū vitæ ostēdent nitorem.Eodem modo capite superiore:Vt conflentur,& eligātur,& dealbentur.Vbi ea poteris videre,quæ ibi literis mandauimus. Vt resina quædā nō differt à thure colore nec figura : sed si conijciantur in ignem,thus olet, resina verò fœtet:sic sceleratus simulator in rebus externis non differt à iusto:sed coniecti ambo in ignem calamitatum statim se patefaciunt:nā iustus mittit odorem tolerantiæ,impius verò fœtoré iracundiæ.Vel ideo ait:Quasi ignis probabuntur:quia quemadmodū paruus ignis extinguitur vēto,quo magnus augetur, & indies crescit:sic exilis virt⁹ restinguitur calamitate & tētatione, qua ea quæ est perfecta,omnibusque numeris absoluta redditur clarior, diuturnior , amplior,pulchrior,& præstantior.Et qui eā præditus est, coronam victoriæ adipiscitur.Id quidem est,quod ait in epistola sua Iacobus apostolus : Beatus vir qui suffert tentationem:quoniam cùm probatus fuerit,accipiet coronam vitæ. Vt balsamum in vas aquæ coniectum,si est purum & præcellens petit fundum;si autem impurum & cōtaminatum sursum fertur:sic homo aqua calamitatis & tentationis probatur:nam qui est vera virtute præditus ad imū humilitatis & patientiæ se confert,qui autē est vitijs imbutus,ad iræ & furoris fastigium tendit. Aspicis igitur, vtilitatem viri iusti tentatione augeri,eaq; illius gloriā illustrari.

Sup.11.

Similitudo.

Similitudo.

Iaco.1.

Similitudo.

¶ *Impiè agent impij.* Hoc est,fructus impiorum erunt impietates : qualis arbor, talis fructus. Ideo ait Ecclesiasticus capite tertio:Peccator adijciet ad peccandū. Et Dauid capite.24. libri.1. Regum: In- Eccle.3. 1.Re.24.

pro-

prouerbio antiquo dicitur: Ab impijs egreditur impietas. Et apostolus capit. 3. 2.Tim 3. epistolæ. 2. ad Timotheum: Mali homines & seductores proficient in peius errantes, & in errorem mittentes. Et Ioan- Apoc 22. nes in Apocalypsi. 22. Qui nocet, noceat adhuc: & qui in sordibus est, sordescat adhuc.

¶ *Nec intelliget omnes impij: porrò docti intelligent.* Nullam habebunt impij intelligentiam sibi salutarem: pij verò ea præditi erunt. Homines sceleribus imbuti non ad salutem intelligent illa Dei my- Sap. 1. steria, quæ intelligent viri iusti. Nam vt sapiens ait: In maleuolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis. Et apostolus capi- 1.Cor. 2. te. 2. prioris ad Corinthios: Animalis homo non percipit ea, quæ sunt Spiritus Dei: stultitia enim est illi, & non potest intelligere, quia spiritualiter examinatur. Cùm humana ratio sit obscurata flagitijs, impedita sceleribus, & à diuina voluntate auersa, non percipit cœlestem ac salutarem doctrinam. Quid spirituale scire potest, qui effrenatos carnis sequitur appetitus, qui est summis infinitæ cupiditatis stimulis concitatus? Qui fieri potest, vt qui non spiritu ducitur, sed carne, quæ sunt spiritualia rectè cognoscat? Eam ob causam ait apostolus. Nō potest intelligere, quia spiritualiter examinatur. Ac si dicat: Impius libidine ductus, & flagitijs contaminatus non potest animo comprehendere, quæ sunt Spiritus Dei, quoniam spiritualiter discutiuntur, & iudicātur. Vel vt diuus interpretatur Ambro. Ambrosius, quia impius spiritualiter iudicatus est, & in reprobum sensum dānatus. Quid sciunt, qui seipsos nesciunt, qui relicto & cōtempto itenere immortalitatis ad æternas mentium beatarū sedes directo, viam eligunt deterrimā, ad inferorum pœnas ducentem, qua ad æternam mortem gradiuntur? Stulti sunt huiusmodi homines, & vt inter omnes cōstat, nisi inter eos, qui ipsi quoque insaniunt, insanissimi. Possunt illi scientias habere, & quid facere debeant multis in rebus intelligere: Sed quid hoc illis prodest, si quod intelligunt, haudquaquam efficiunt? Imò, vt diuus ait Iacobus: Scié- Iaco. 4. ti bonum facere, & non facienti peccatū est illi. Sunt sapientes ad fallaces mundi diuitias, & inanem gloriam, & alia huiusmodi aucupandum: sed vt diuus asserit Paulus in priore ad Corinthios: Sa- 1.Cor 3. pientia huius mundi stultitia est apud Deum. Hæc sapientia est nuda, à charitate separata: quam ob causam non est vera sapientia nominanda. Hęc est, quę in- 1.Cor. 8. flat, vt ait apostol', qua homines tumescunt: de quibus ait psalmographus. Do- Psal 93. minus scit cógitationes hominum, quoniam vanæ sunt. Nā inanibus noxijsq; cogitationibus occupantur, nisi diuino lumine gratiæ illustrentur. Eam ob causam adiecit statim idem diuinus vates: Beatus homo, quem tu erudieris domine, & de lege tua docueris eum. Vt aqui- Similitudo. la acumine visus superat alias aues, sed est illis crudelior & rapacior: ita sæpe quāto homo maiore visus intellectionis acie pollet, & in mundi rebus est sapientior, tantò est sceleratior & iniustior. Vt in Similitudo. Ægypto vbi innumeræ plantæ salubres nascuntur: innumeræ etiam venenatæ generantur: sic ingenium abundans documentis artium, abundat sæpenumerò machinis flagitiorum. Ac plerunque nihil ei prodest scientia, nisi ad infelicitatem suam intelligendam: non autem vt

illi me-

illi medeatur. In calamitate nihil ei remanet nisi intelligentia ad percipiendã pœnam,& miseriam:non ad remedium
Genes.3 adhibẽdum.Hæuæ dixit diabolus: Aperientur oculi vestri:& eritis sicut dij sciẽtes bonum & malum.Cùm verò comederunt,viderunt pœnam,eius autem re
Ecclesi.1. medium nequaquam.Hinc Ecclesiastes primo:Qui addit scientiam, inquit,addit laborem. Vera sapientia affert tranquillitatem animis, quos quasi concordia quadam placat ac lenit,eosque ad labores & dolores,rerumque aduersarum ictus fortiter ferendos inuitat.Hęc mittit mortales ad vberrimum ipsius plenissimumque fontem,cuius haustu atq; potu conceptam visceribus sitim sedẽt, ardoremq; restinguãt.Quare illustriore nominis celebritate digni sunt verè sapiẽtes,quàm insignes oratores:illi enim secundùm sapientiam cursum vitæ conficiunt,rectèque viuendi doctrinam aperiunt,quod est longè præstantius,quàm eloquentia vti:ac benedicere ad paucos pertinet: bene autem viuere ad omnes.
Bernar. De hac sapientia ait Bernardus:Inuenisti sapientiam,si prioris vitæ peccata defleas,si huius seculi desideria paruipendas,si æternam beatitudinẽ toto pectore concupiscas.Qui huiusmodi sapientiam contempserint,non intelligẽt: qui autem illam coluerint,ea quæ dico,animo percipient,& quantum expedit,intelligent:vt hìc ait angelus Danieli.

¶ *A tempore cùm ablatum fuerit iuge sacrificium.* Dixerat duraturum esse crudelem Antichristi dominatum tres annos cum dimidio:nunc explicat,quando incœpturus est: nimirum à tempore illo, quo sanctissimum altaris sacrificiũ cessauerit in regionibus illis, vbi fuerit Antichristus. Nam cùm ille venerit ,prohibebit sacrũ celebrare. Et ita intermittetur sanctissimum eucharistiæ sacramẽtum,quod hoc loco iuge vocatur : quia vbique offertur in Oriente, Occidente, Septẽtrione,& Meridie.Et semper,quia quando nobis sol occidit, alijs oritur:& quãdo nobis est nox,illis est dies.Et ita semper in aliquibus oris ac regionibus dies illucescit.De hoc perenni sacramẽto ait ita Deus apud Malachiam capite Malac.1
primo:In omni loco sacrificatur & offertur nomini meo oblatio munda. Intelligi locum illum de hoc admirabili eucharistiæ sacramento authores sunt Irenæus Irenæ. libro.4.contra Valentinum,Iustinus Iustinus martyr in dialogo cum Triphone, Cyprianus contra Iudæos,Eusebius Cęsariensis Cypria. libro.1.euangelicæ demonstrationis, Euseb. Hieronymus,& post illum Theodoretus Hieron. in Malachiam, Ioãnes Damascenus Theod. libro.4.de fide orthodoxa. Damas. Vt eadem Similitudo. imago simul in multis relucet speculis: sic sanctum Eucharistiæ sacramẽtũ simul in multis conficitur locis. Cùm natura possit efficere, vnam animæ essentiam in plurimis mẽbris esse, in corde,capite,pedibus,& manibus: quomodo non poterit efficere Deus,vt corpus suũ in pluribus sit locis?præsertim cùm ibi non sit localiter, sed sacramẽtaliter. Ac quemadmodum candelæ lumen tã Similitudo. multis sufficit,quàm vni:ita hostia consecrata quantum ex se est,tam vni prodest,si totam illam accipiat,quàm multis,si eam in particulas diuisam sumãt. In qualibet enim particula totus Christus continetur. Magnum profectò mysterium,& admirabile redemptionis humanæ sacramentum. De eo cecinit diuinus psaltes: Memoriam fecit mirabilium Psal.110

lium suorũ misericors & miserator dominus, escam dedit timentibus se. Dedit escam ad vitam, quia per escam introierat mors. Solet Deus iisdem rebus detrimenta nostra resarcire, quibus infringimur, & morbis nostris iisdem remedijs mederi, quibus ægrotamus: & quibus rebus perimus, iisdem restituamur. Destructus est mũdus aquis in pro-
Genes. 7. luuie terræ, recuperatus est aquis in baptismo, dicente domino apud Ioannem
Ioan. 3. tertio: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu sancto, non potest introire in
Gene. 37. regnum Dei. Ioseph ob somnia fuit venditus, & abiectus, & afflictus: & ob som-
Gene. 41. nia in libertatem restitutus, & ad eximiã gloriam euectus, admirabilique gaudio
Genes. 3. cumulatus. Quædam mulier nimirum Heua fuit principium nostræ infelicitatis: quædam mulier nimirum Maria fuit principium nostræ beatitudinis. Heua fuit plena culpæ, Maria plena gratiæ: cui
Luc. 1. dixit angelus: Aue gratia plena. Per escã ingressa est mors, dicente Deo: De ligno
Genes. 2. scientiæ boni & mali ne comedas: in quocunque enim die comederis ex eo, morte morieris: per escam ingressa est vita,
Ioan. 6. eodem Deo aiente: Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum. Et iterum: Panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita. Et paulò pòst: Caro mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus: qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in illo. Si quærimus epulis corporis, quarum rapimur auiditate, quanto magis debemus animi quærere cibũ, panem illum viuum, qui de cœlo descẽ-
Ioan. 6. dit? Iudæi solebant efferre magnis laudibus legis veteris portenta & mirabilia: quorum nonnulli hoc faciebant, non vt ea laudarẽt, sed vt Christi miracula abijcerent. Hoc est enim mundi artificium, laudare quosdam, vt alios vituperet: extollit illos, vt deprimat istos: aufert è sepulchris mortuos, vt sepeliat viuos: vt hos contegat iniecta humo, alios extrahit ex monumentis. Hac causa ducti nõnulli ex Iudæis manna pleno ore laudabant, quo fuerat Israëliticus populus in Exo. 16. solitudine nutritus, & sustẽtatus: de quo canit diuinus citharœdus: Panem cœli Psal. 77. dedit eis: panem angelorum manducauit homo. Et alibi: Pane cœli saturauit Psa. 104 eos. Sed quemadmodũ lapides pretiosi, Simlitudo. vt eorum vis & gradus agnoscãtur, alijs gemmis conferuntur: ita vt huius sancti eucharistiæ sacramẽti præstãtia cognosceretur, voluit illud Christus cum mannã Iudæorum comparare. Ideo ait illis: Patres vestri manducauerunt manna in Ioan. 6. deserto, & mortui sunt: at panis quẽ ego dabo, est panis viuus de cœlo descendẽs, vt si quis ex ipso manducauerit, nõ moriatur. Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum. Ac si diceret: Mãna erat vmbra, ego sum substantia: manna erat figura, ego figuratus: manna non tribuebat gratiã dignè manducantibus, hoc autem sacramentum gratiam in eos cõferet, qui illud dignè susceperint: mãna reficiebat solùm corpus, hoc autẽ sacramentum corpus & animam: manna non tribuebat vitam æternam, hoc autem sacramentum tribuit. Videte, & animis diligenter perspicite, quot sint inter hos duos panes discrimina, & quantę inter hæc duo mirabilia differentiæ. Quid plura? Manna erat pura creatura, in hoc autem eucharistiæ sacramento est totus Christus, verus Deus & verus homo, mũdi creator & redemptor. Nam panis vir-

tute

tute verborum consecrationis conuertitur supernaturaliter, & trāssubstantiatur in verum Christi corpus. Vbi autem est eius corpus, per quandam concomitantiam ibi est eius anima, & eius diuinitas. Itaque in hostia illa cōsecrata totus Christus verè & realiter continetur. Id quod panis & vinum ante consecrationē erat, confecta consecratione verè est corpus &
Ioan. 6. sanguis domini. Siquidem caro eius verè est cibus, & sanguis eius verè est potus. Non ait: Caro mea metaphoricè, aut parabolicè, aut allegoricè, aut figuratiuè: sed verè est cibus: qui verè cibus verè est Christus, verus Deus. Hoc intuēs mētis oculis diuino lumine illustratis diui-
Esai. 45 nus vates Esaias ait: Verè tu es Deus absconditus. Est enim in admirabili sacramento sub speciebus panis & vini abscōditus, ne mortalium oculis conspiciatur. Christus est sacerdos, iuxta id quod ait
Psal. 109 psalmographus: Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedech. Quem locum diuus Paulus in epistola
Hebr. 5. & 7. ad Hebræos de Christo interpretatur. Et quemadmodum Melchisedech obtulit
Gene. 14 Deo panem & vinum, vt in libro Genesis proditum est memoriæ: ita Christus seipsum obtulit patri sub speciebus panis & vini. Quod autem Melchisedech panem illum & vinum obtulerit Deo, indicat id, quod sequitur: Erat enim sacerdos Dei altissimi. Ac vt Melchisedech regnum administrabat & sacerdotium: ita Christus est rex & sacerdos: vt rex nos gubernat, & tuetur: vt sacerdos autē mysterijs maximarum rerum nos instruxit, & religionem, verumque Dei cultū per vniuersas terrarū oras longè lateq; propagauit: & scelera nostra admirabili sacrificio sui sanctissimi corporis, & pretiosissimi sanguinis expiauit: nobisque viam ad beatitudinem æternam muniuit. Fuit autem Melchisedech similis Christo rationibus alijs, quas numerat apostolus capite septimo epistolæ ad Hebræos. Fuisse sacrificium illud Melchisedech figurā sancti eucharistiæ sacramenti, authores Hebr. 7.
sunt Eusebius Cæsariensis libro. 5. euangelicæ demōstrationis, Cyprianus lib. 2. epistola. 3: Ambrosius in commētarijs in epistolā ad Hebreos, cap. 7. & libro. 4. de sacramētis cap. 3. Hieronymus libro quæstionum in Genesim: & in cap. 26. Matthæi: & fusius in epistola ad Euagrium; Augustinus libro. 16. de ciuitate Dei, capite. 22. & lib. 18. capite. 35. Et in psal. 33. & 109. Theophilactus in caput. 5. epistolę Pauli apostoli ad Hebræos, Eustathius Antiochenus in Genesim, Remigius in psalmū. 109. Quid ad tot, tantaque sanctorum patrum testimonia respondebūt Caluinistæ, & alij hęretici nostri tēporis, qui non solùm negār antiquas huius admirabilis sacramenti figuras, sed etiam ipsum sacramentum, quod penitus delere conantur? Sunt Iudæi illi, qui dicebant: Quomodo potest hic nobis carnē suam dare ad manducandū? Dicūt enim se nō videre illic Christi corpus. Sed vnde sequitur: Nō videmus hîc Christi corpus, ergo non est hîc? Quę est ista cōclusio? O ridiculi dialectici! ô leues homines in re tam graui! Nec vident animā in homine: & tamen in illo anima est. Isaac nō vidit Iacob, quando ipse Iacob ei attulit escam venationis, ab eoque petijt benedictionem: caligauerant enim oculi Isaac. Fefellit eum tactus cū sensibus alijs: existimauit enim illum esse Esau: solùm auditus eum non fefellit: quam ob causam dixit: Vox quidē vox Iacob est. Quāuis

Euseb. Cypria. Ambro. Hieron. Augus. Theop. Eustat. Remig. Ioan. 6. Gene. 27

vos decipiant sensus alij, tamē credite au
Matt.26 ditui. Nonne audiris vocem Christi dicē
tis: Hoc est corpus meum? Hæc vox qui
Marc.14. dem vox Christi est. Christus loquitur
Luc.22. in euangelio: cur euangelio non creditis?
Cur de verbis Christi dubitatis? Ipse
Luc.22. Christus ait apud Lucam. Hoc est cor-
pus meum, quod pro vobis datur: Hoc
facite in meam commemorationē. Ipse
apertè air, illud esse verum suum corpus:
Ioan.6. ipse clamat: Caro mea verè est cibus: &
cibus qui reficit, qui recreat, qui instau-
rat, qui alit, qui gratiam confert, qui glo
riam tribuit immortalem. Videte obse-
cro quàm altè nobis suā erga nos Chri-
stus Deus noster ostēdat charitatē: quic-
quid à nobis assumpsit, totum pro nobis
expendit, & nobis in cibū porrigit. Qui
in hac vita se nobis largitur, quid faciet
in altera? Cur non dabimus ei nos ipsos,
qui se totū nobis dat? qui abiens in cœlū
nobiscum mansit in sacramento? Nō po
tuit ferre eius amor, vt discederet à no-
bis, quin maneret nobiscū. Quæ res vn-
quā gesta est mirabilior? quæ amabilior?
quæ illustrior? quæ denique accommo-
datior memoriæ hominum sempiternę?
Qui homines erūt tam inhumani, tam
agrestes, tam ingrati, tam stupidi, qui nō
videant hanc Dei erga nos singularem
beneficentiam, & admirabilem charita-
Gene.18 tem? Sed quemadmodum Abrahā tres
vidit, sed vnum adorauit: ita nos viden-
tes in hostia consecrata colorem, figurā,
& magnitudinem: vnam solam rē illic
adoramus, nimirū ipsum Christū Deū
nostrum. Ac quamuis admirabile hoc sa
cramentum ab iniquis aliquando sacer-
dotibus ministretur, & ab hominib⁹ im-
probis sumatur, ipsum tamen purū sem
Similitudo. per & incontaminatum perseuerat. Nā

vt solis lux transiens per loca polluta nō
polluitur: sed splendida manet atque pu
ra: sic Christus tametsi ab hominibus im
quis tractatur, ipse tamē nō inquinatur:
sed purissimus atque sanctissimus ma-
net, eos illustrās qui se ab impuritate se-
uocarūt. Ipse est cœlestis ac diuinus pel- Similitudo.
licanus, qui nos corpore suo sacratissi
mo & sanguine suo pretiosissimo susten
tat atque nutrit. Nam post consecratio-
nem iam in hostia non manet panis, sed
Christi corpus: & Christus ipse, qui est Ioan.6.
panis viuus, qui de cœlo descendit. Hoc
sacramentū est veteris legis sacramentis
præstantius. De illo intelligitur id, quod
Deus per Mosem promisit capite Exo- Exod.16
di.16. daturum se vespere carnes, & ma-
ne panem. Vbi per vesperam obscuram
intelligitur lex vetus, in qua Deus dedit
carnes, hoc est sacrificia carnalia: per ma-
ne verò clarum lex noua, in qua dedit pa
nem cœlestem, hoc est seipsum, in sancto
eucharistiæ sacramento: vbi fit admira-
bilis trāssubstantiatio. Si phœnix, vt Pli- Plinius.
nius, & Lactantius, & viri alij magni no- Lactan.
minis aiunt, incensa moriens conuerti-
tur in cinerē, & cinis ille in alterā phœ-
nicē, quæ de puluere reuiuiscit: cùm alia
sit pulueris, alia auis materia, alia carnis,
alia cineris: nonne poterit Deus facere,
vt panis conuertatur, & transsubstantie-
tur in verum suum corpus? Nonne aqua
conuertitur in crystallum, & in glaciem,
& in gelu? Ex diuina scriptura scimus a- Exod.4.
pertè virgam Mosis in serpentē conuer-
sam fuisse: & aquas Ægypti in sanguinē
mutatas. Lege librum Exodi, vbi hæc Exod.7.
intueberis. In sancto Christi euangelio
authore diuo Ioanne scriptum est, in nu- Ioan.2.
ptijs Chana Galilææ fuisse aquam in vi-
num mutatā. Coralius ex ligno fit lapis:
cùm

cùm diuersa sit ligni ac lapidis materia. Nonne herbæ quas comedimus, cõuertuntur in carnem & sanguinem? Nõne homo ex herbis, & rebus alijs conficit vitrum alterius diuersæ naturæ? Miretur igitur sui miracula, & desinat Dei miracula negare. In Germania est fons, qui admirabilem efficit cõuersionem: nam lignum in illum coniectum conuertitur in lapidem. Et asserit Albertus magnus se hoc expertum fuisse. Potest natura miranda quædam facere, & fragilis atque imbecillus homo opera admirabilia cõficere: & summus ac potétissimus Deus non poterit? Quis hoc dicet, nisi fuerit à ratione relictus, & omni intelligétia penitus destitutus? Qui voluerit multa de veritate huius sacramenti conspicere legat diui Iacobi liturgiam: cuius meminit synodus sexta canone.32. Procl' episcopus Constantinopolitanus, Nicolaus episcopus Methonensis, Marcus Ephesinus. Legat epistolam diui Ignatij ad Romanos, diuum Clementem discipulum diui Petri apostoli epistola secunda, Septimium Tertullianum libro de resurrectione carnis, Dionysium Alexandrinũ in epistola ad Fabianum episcopum Antiochenum, Arnobium in psalmum.4. & in psalmum.110. Athanasium Alexãdrinum quæstione.2. de varijs quæstionibus, Hilariũ libro.8. de trinitate, Optatum episcopum Meleuitanum libro.6. contra Donatistas, Basilium magnũ in tractatione de baptismo, Ambrosium episcopum Mediolanensem in libro de his, qui initiantur mysterijs, & libro.4. de sacramentis, Ioannem Chrysostomũ homilia.60. de his, qui sacra mysteria impurè sumunt: & homilia.44.&.45. in sanctum Ioannem, Augustinum Aure-

Albert. Proclus Nicola. Marcus Ignati. Clemés. Tertull. Diony. Arnobi. Athana. Hilarius Optat. Basilius Ambro. Chryso. August.

lium in psalmum.33. Cyrillum Alexandrinum libro.4. in Ioannem. Hieronymum in epistola ad Damasum de filio prodigo, & epistola ad Hedibiã, Amphilochium, Onuphrium, Palladiũ, & alios infinitos authores vetustate ac illustrib' laudibus celebratos. Quid dicam de recentioribus hoc asserentibus, cùm sint innumerabiles? Id quod scriptũ est psal-mo.2. Apprehendite disciplinam: potest transferri ex Hebræo: Adorate panem. Verbum enim Naxac non solùm apprehendere significat, sed etiam adorare, vt ait Hieronymus, & osculari, vocabulum autem bar inter alia significat panem, vt ait Pagninus in Thesauro. Quis est hic panis, quem sumus adoraturi, nisi Christus Deus noster in hoc sacramẽto? De illo intelligitur illud Zachariæ.9. Quid pulchrum eius est nisi frumentũ electorum, & vinum germinans virgines? vbi per electos & virgines Christiani significantur: per frumentum verò & vinum sacrosanctum eucharistiæ sacramẽtum, in quo Christus sub speciebus panis & vini verè & realiter continetur. Omnes scriptores ex omni memoria à tempore apostolorum, qui fidem catholicã tenuerunt, & de sacramentis tractauerunt, huius sacrosancti sacramẽti & sacrificij veritatem affirmarunt. Omnes nõ solùm fatentur, sed etiam profitentur in hostia sacrata esse verum Christi corpus, & totum Christum, & in calice cõsecrato esse verum Christi sanguinem, & totum Christum. Hæc fidei veritas fuit asserta & definita à multis summis põtificibus, quorum verba sunt in sacros canones relata de consecratione distinctione prima & secunda: fuit etiam asserta & definita in concilio Vercelensi, in concilio Turonensi,

Cyrillus Hieron. Amphil. Onuph. Palladi. Psal.2. Hieron. Pagnin. Zach.9.

nensi, in duobus concilijs Romanis, quorum (Nicola.) alterum Nicolaus secundus, alterū (Gregor.) Gregorius septimus pontifices maximi conuocarunt. Ibi Berengarius hæreticus qui hoc sacramentum negauit, fuit dā- (Innocē.) natus publica sententia: quam postea Innocentius tertius in concilio Lateranēsi magno confirmauit. Ac deinceps in Florentino & Tridentino concilijs, & in multis alijs fuit huius veritatis fides apertè declarata & definita. Itaque in hostia consecrata est verus Deus noster, spes nostra, consolatio nostra, refugiū nostrum: illic est panis vitæ, dulce ac diuinū māna absconditum, solatiū nostri exilij, pignus nostræ gloriæ, fiducia nostræ beatitudinis. Qui dignè manducat, Deū ipsum in (Ioan.6.) se habet per gratiam: ille enim ait: Qui manducat meam carnem, & bibit meū sanguinem, in me manet, & ego in illo: nimirum per gratiam & charitatem. Quare qui dignè sumit, adhæret Deo admirabili vinculo amoris: qui autem (1Cor.6.) adhæret Deo, vt ait apostolus, vnus spiritus est. Aduerte. Non ait Deus: In me manet, & ego transeo: sed & ego in illo maneo. Mundus transit, vt verbis vtar (1Ioan.2) diui Ioannis in prima sua canonica, & concupiscentia eius. Et de rebus huius se- (Sap.5.) culi scriptum est in libro Sapientiæ: Trāsierunt omnia illa sicut vmbra. At Deus manet in æternum. Perijt memoria eo- (Psal.5.) rū cū sonitu, inquit psalmographꝰ, & dominꝰ in ęternū permanet: Diuinū numē sempiternam habet vitam, res autē mūdi aut obruūtur repente, aut sensim euanescūt. Contēnamus igitur ea, quæ fluxa sunt, & caduca: fallacia bona, mūdi ludibria pro nihilo putemus: Deū autē qui est vita sempiterna & summū bonū summa auiditate amore plenissima amplectamur. Eam ob causam viri pietate & iustitia pręcellētes imitātur in terris vitā cœlitū, quia manēt in Christo, & in illis ipse. Ex quo efficitur, vt admirabiles victorias aduersus dęmonē, mūdū, & carnē quotidie cōsequātur. Hoc salutare & sacrosanctū sacramentū & sacrificiū nitetur Antichristus delere, queādmodum nunc eius mēbra hæretici nostri temporis nitūtur. Et auferetur tunc iussū impij Antichristi aliquo temporis interuallo, vt ex hoc Danielis loco constare videtur.

¶ *Et posita fuerit abominatio in desolationem.* Idest, & antichristus desolator omnium bonorum se exposuerit, vt tanquā Deus colatur. Abominationem appellant Iudęi idolum, cui diuinus cultus exhibetur. Huiusmodi erit Antichristus: quē impij pro Deo venerabūtur. Vel accipitur abominatio pro ipsius Antichristi exercitu: qui templa sancta desolabit, & impia scelera admittet. Vel pro eius imagine: quam omnibus colendam exhibebit. Ego existimo per abominationem desolationis intelligi hoc loco cultū execrandum vero Dei cultui contrariū. Capite nono locutus est Daniel de abomi- (Sup 9.) natione desolationis: quę fortasse est eadē cū hac. Sed probabilius est, illic locutū esse de abominatione, quæ fuit Hierosolymæ in eius euersione per exercitum Romanorū, hîc verò de illa, quæ erit tēpore Antichristi. Christus autem in euan- (Mat.24.) gelio ad vtrāque respexit, quia prior fuit posterioris figura: quando dixit: Cùm vi- (Marc.13.) deritis abominationē desolationis, quæ dicta est à Daniele propheta, stantem in (Luc.21.) loco sancto: qui legit, intelligat.

¶ *Dies mille ducenti nonaginta.* Idest, erūt tres anni cū mēsibus sex, & nōnullis paucis diebus. Explicat id, quod paulò antè

 dixe-

dixerat: In tempus, & tempora, & dimidium temporis.

¶ *Beatus qui expectat, & peruenit vsque ad dies mille tercētos triginta quinque.* Addit superiori sūmæ quadraginta quinq; dies, in quib⁹ erit leuamē & refrigeratio electis. Sensus est: Felices erunt, qui post mortē Antichristi vixerint: quibus dabitur aliqua requies, & tēpus aliquod, quo possint animæ salutē quærere, maculas scelerū pœnitētia delere, & ad Deū toto pectore aspirare. Qui Antichristo è vita sublato viui remāserint, si nō fuerūt decepti, sed in fide & virtute constantes, accipient coronam vitæ: si autem decepti paruerunt Antichristo, poterunt illo tēpore pœnitentiā agere, à flagitijs reuocari, & ad Christum conuerti. Sed non intelligas futurum esse iudicium vniuersale proximè post illos quadraginta quinq; dies ab interitu Antichristi. Dabūtur illi quidem: sed non est perspicuū, vtrū post illos dentur alij: nec est omnino certum, sint necne dies illi naturales. Et fortasse ponitur numer⁹ definitus pro indefinito.

¶ *Tu autem Daniel vade ad præfinitum.* Hoc est, tu verò morieris: & hæc non aspicies. Ponitur præsens imperatiui pro
Deut. 32. futuro indicatiui, vt Deuteronomij. 32. vbi Deus dixit Mosi: Morere in monte. Ire ad præfinitum, est ire ad mortē omnibus constitutam. Ná, vt verbis vtar apo-
Heb. 9. stoli in epistola ad Hebræos, Statutum est hominibus semel mori. Vnde mors appellatur via vniuersæ terræ. Volens Io
Iosu. 23. sue cap. 23. libri sui indicare se esse morti propinquum: En ego, inquit, ingredior viam vniuersæ terræ: hoc est mortem, quæ est omnium hominum via. Eodem modo dixit Dauid capite secundo libri
3. Reg. 2. tertij Regum. Porrò pro, vade ad præfinitū: vertit Pagninus: Vade ad finē. Quod Pagnin.
nostræ fauet explanationi.

¶ *Et requiesces.* Hoc est, huius mundi laboribus liberaberis: mors enim viris pijs ac iustis est quies, & finis laborū. Qui eos interficiūt, auferunt ab illis labores. Ideo ait sapiens: Stabunt iusti in magna con- Sap. 5.
stantia aduersus eos, qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum.

¶ *Stabis in sorte tua in finem dierū.* Hoc est, redibis ad vitam in fine mundi: resurges in tua propria carne in vniuersali resurrectione. Interim quiescet corpus tuū in tumulo, & anima in limbo, & postea in gloria cœlesti. Sed ad vocem Dei, ad sonitū tubæ stabis iterum in sorte tua, & in gradu tuo: recipies tuum corpus, & resurges cum omnibus alijs in tempore postremo. Theodotio habet: Resurges in Theod.
ordine tuo in consummatione dierum. Quibus verbis indicat, vaticinationem hanc intelligendam esse de Antichristo, & de vniuersali reditu ad vitā omniū mortuorum in fine mundi. Quare falsa est & cōmētitia Porphyrij interpretatio, qui to- Porph.
tū hoc de Antiocho tantū explicauit. Ac multa dicit, quę nullo modo possunt fusti neri. Sed calūnias eius grauiter & sapienter refutarūt Eusebius Cæsariēsis, Apol- Eusebi.
linarius Laudicenus, Methodius, Hiero- Apolli. Metho.
nymus, Theodoretus: quorū laudes non Hieron.
solùm Latinis & Græcis, sed penè om- Theod.
nium gentium literis & linguis omni posteritatis memoria celebrabuntur. Tu autem aduerte. Non dicit: Iacebis in sorte tua: sed stabis: nam viri iusti dicuntur stare, impij verò cadere & iacere. Habes hic locum apertum de resurrectione carnis, quæ in aue phœnice quo- Plinius.
dā modo adūbratur. Etsi Plini⁹, Horus, Horus.
Ouidius, Solinus, in modo mortis phœ- Ouidius Solinus
nicis

nicis variant:tamen in eam deueniũt cõcordiã,vt phœnicem nouum ex corpore præmortui fieri haudquaquã inficientur. Tertull. vnde Tertullianus Septimius in libro de resurrectione carnis asseueráter affirmat esse hoc firmissimũ ac plenissimũ futuræ resurrectionis argumẽtũ. Moritur enim, & resurgit eadem auis. Quare ipse concludit fieri nõ posse,vt homines intereãt omnino,auibus Arabiæ de resurrectione securis. Id videtur significare diuinus vates Psal. 91. in psalmo.91.nam vbi nos habemus: Iustus vt palma florebit: pro palma est in Græco φοινιξ: quod nomen & arborem significat & auẽ, quam phœnicẽ vocãt. Quam ob causam potest verti locus ille: Iustus vt phœnix florebit. Ac si dicat: resurget instar phœnicis auis. Etsi omnes tã pij quàm impij resurrecturi sunt: tamẽ solùm iusti dicuntur in resurrectione florere instar palmæ, & in pulchritudine admirabili resurgere instar auis phœnicis: quia erunt pulcherrimis ornamentis muniti,& bonorum omnium copia cumulati.

Annotationes ex Hebræo in caput duodecimum.

Pagnin. COnsurget *Michael*.Pagninꝰ habet:Stabit Michael. Alij vertunt:Rerum potietur Michael. Verbum Hebraicum est עָמַד Hamadh,quod omnes has admittit significationes. Significat etiã roborare & sustinere. Ezec.22. Vnde illud Ezechielis capit.22.Nũquid sustinebit cor tuum? potest verti: Nunquid roborabitur cor tuum? Quare poterit etiam verti locus hic: Roborabitur Michael. Præterea significat verbum hoc cessare, vt quarto capite libri quarti Regum:Stetitq; oleum. Hoc est 4.Re.4. cessauit:siue desijt fluere. Capite trigesimo Genesis vbi nos habemus: Sentiens Gene.30 Lia quod parere desijsset: potest verti ex Hebræo: Sentiens Lia se cessasse à pariẽdo. Quod in sensu idẽ est. Vbi pro cessare est idem verbũ,de quo agimus. In eam significationem accipitur cap. 10. Iosue: Iosu.10. Steteruntque sol & luna,donec vlciscer etur se gẽs de inimicis suis. Hoc est,à motu cessarũt. Ab hoc verbo deriuatur Hamud,quod significat columnã,quòd stet immobilis,& ædificium sustineat atque sustẽtet. Quare potest hic Danielis locus ita forsitan transferri: In tempore autẽ illo cessabit Michael princeps magnus: qui modò stat pro filijs populi tui. Ac si dicat:Tẽpore tyrannici dominatus Antichristi illustrissimꝰ princeps Michael qui nunc est præses Iudæorum,eos nõ adiuuabit:qui nũc eis fert opem, tũc ab ea,ita eorũ sceleribus exigentibus,cessabit. Sed certior omnibus atq; tutior est lectio editionis vulgatæ:cum qua etiam concordat Theodotionis translatio,quæ ita habet: ἀναστήσεται. Hoc est, consurget.

¶ *Alij in opprobriũ, vt videant semper.* Theodotio habet: καὶ οὗτοι εἰς ὀνειδισμὸν Theod. καὶ αἰσχύνην αἰώνιον. Hoc est,Et hi in opprobrium & dedecus æternum. Xantes Pagninus vertit: Hi ad opprobria,& cõ- Pagnin. temptum sempiternũ. Isidorus Brixia- Brixia. nus eodẽ ferè modo: Alij in opprobria,& contemptum sempiternum. In nonnullis codicibus ad marginẽ est: Alij in opprobrium in abiectionem sempiternam. Quæ omnia in idẽ recidũt. In Hebraico est: וְאֵלֶּה לַחֲרָפוֹת לְדִרְאוֹן עוֹלָם veelleh laharaphoth ledhirõ holã. Tota difficul-

tas est in vocabulo Dhiron: nã quidã illud deducunt à Dhara, quod est vermis abiectus: quã ob causam significat abiectionem, cõtemptionẽ, & dedecus. Quã significationem secutus est Theodotio cũ alijs. Alij deducũt illud à verbo Raah, quod significat videre: & hanc significationem secuti sunt septuaginta interpretes, & post illos Latinus noster interpres. Eo verbo vtitur Dauid psal. 30. pro quo noster interpres habet, respicere: Quoniã respexisti humilitatem meam. Hoc est, quoniam meam vidisti calamitatem. Et psal. 38. Protector noster aspice De⁹. Vbi pro aspicere est hoc idẽ verbũ. At vocabulũ significans protectorẽ significat etiam clypeum. Quare potest verti locus ille Clypee noster aspice Deus. Ac si dicat: Intuere nos ô Deus, qui es clypeus noster. Vel clypeũ nostrum aspice Deus. Et ita per clypeum intelligitur rex, qui debet esse populi defensor & propugnator: sequitur enim: Et respice in faciem Christi tui: seu regis tui. Quæ oratio est prioris expositio. Quidã viri docti per clypeum hoc versu intelligunt domum sanctuarij, vbi arca domini erat ante tẽpli Salomonij extructionem: quòd domus illa populum Israëliticum protegeret. Vt sit sensus. Etsi nos tuum fauorem ob impia nostra flagitia non meremur, tu tamen Deus ob clementiam tuã respice in templum nostrum, vbi tibi cultus diuinus exhibetur. Cęterùm aspicere seu videre non solùm ad oculorum visum, sed ad sensum audiendi refertur: vt capite Exodi vigesimo: Cunctus autem populus videbat voces: hoc est audiebat. Refertur quoq; ad alios sensus, & ad intellectionem. Præterea accipitur pro eligere, vt Matthæi quarto capite: Vidit Iesus duos fratres, Simonem, qui vocatur Petrus, & Andream fratrem eius. Et capite Ioannis primo: Cùm esses sub ficu vidi te. Idest, te sub vmbra legis positum elegi. Lex enim vetus, vt diuus ait Paulus in epistola ad Hebræos, vmbram habet futurorum bonorum. Videre mortẽ idem est quod mori: psal. 88. Quis est homo, qui viuet, & non videbit mortẽ? Et capite Lucæ secundo: Respõsum acceperat à Spiritu sancto, non visurum se mortem, nisi videret Christũ domini. Videre corruptionem idem est quod corrumpi: vt psalmo. 15. Nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. Et Actorum secũdo, & tertiodecimo similiter.

Theod. | Psal. 30. | Psal. 38. | Exo 20. | Matt. 4. | Ioan. 1. | Hebr. 10 | Psal. 88. | Luc. 2. | Psal. 15. | Act. 2. & 13.

¶ *Qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Theodotio habet: A iustis multis quasi stellæ in secula, & vltra. Cõparauerat superioribus verbis viros sapientes, qui alios instruũt excellenti doctrina, cum sole, quẽ splendorem firmamenti appellauerat: nunc autem viros pios ac iustos sed simplices cõfert stellis. Vbi firmamentum pro cœlo & stellarum fixarum & errantium in cõmuni accipitur: vt capite primo Genesis: Fiat firmamentum in medio aquarum. Ex quo colliges eam esse inter virum iustum doctum & indoctum differentiam, quæ est inter solem & stellam. Aspicis, quantum inter se distent docta iustitia, & iusta simplicitas. At editio vulgata quæ in explicanda Hebraica veritate inter omnes vna eminet, vtrunque refert ad eruditos.

Theod. | Gene. 1.

¶ *Vsque quo finis horum mirabilium?* Pro mirabilium est in Hebræo: פלאות Pelaoth: à verbo פלא Palá, quod significat abscondere, separare, esse mirabile, difficile, absconditũ, abstrusum. Capite

Prou.30 Prouerbiorũ.30. vbi nos habemus: Tria sunt difficilia mihi, & quartũ penitꝰ ignoro: pro, difficilia, est in Hebraico vocabulũ hoc. Quam ob causam potest oratio illa ita verti: Tria sunt abscondita mihi: Vel mirabilia apud me. Eodem modo
Psal 118. accipitur psalmo.118. Mirabilia testimonia tua. Vel difficilia intellectu. Vel abscondita sunt leges tuæ. Illud Deutero-
Deut.17 nomij decimoseptimo: Si difficile & ambiguum apud te iudicium esse prospexeris: verti potest: Si occultum tibi esse iudicium perspexeris. Illud psal-
Psal 117. mi.117. A domino factum est istud: & est mirabile in oculis nostris: potest verti: Et est absconditum oculis nostris. Tã excelsum est enim mysterium redemptionis humanæ, vt aciẽ fugiat oculorum nostrorum: quare magis nitendũ est fidei,
Psal.4. quàm iudicio humano. Illud psalmi.4. Scitote, quoniam mirificauit dominus
Hieron. sanctũ suum: pro quo Hieronymus transtulit: Cognoscite, quoniam mirabilem reddidit dominus sanctum suum: verti etiam potest: Scitote, quoniã separauit, vel segregauit dominus sanctum suum. Solet nanque Deus viros sanctitate insignes à sceleratorum cœtu & familiaritate separare, & in solitudinem adducere. Vel ita: Scitote, quòd abscõderit Deꝰ sanctum suum. Ideo viri iusti absconditi dicuntur. De illis ait idem diuinus vates
Psal.30. psalmo.30. Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à cõtradictione hominũ. Illud
Esai.29. etiam Esaię.29. Ideo ecce ego addam, vt admirationem faciam populo huic miraculo grandi & stupendo: peribit enim sapientia à sapientibus: potest verti: Idcirco ego addam, vt abscõdã à populo hoc magna & stupẽda abscõsione. Ideo sequitur: Peribit sapiẽtia, &c. Illud quod dixit angelus Manue capite Iudicum.13. Cur
Iudic.13 quæris nomen meũ, quod est mirabile? potest verti: quod est abscõditũ. Idẽ enim vocabulum vtrunq; significat. Vnde illud Esaiæ capite nono: Et vocabitur no-
Esai.9. men eius, admirabilis, cõsiliarius, Deus, fortis: potest verti: Et vocabitur nomen eius, absconditus, &c. Ipse enim Esaias capite.45. ait: Verè tu es Deus abscondi-
Esai 45. tus. Est enim Christi diuinitas abscondita in eius humanitate. Eam ob causam ait Habacuc tertio: Ibi abscondita est
Habac 3 fortitudo eius. Et Dauid in noni psalmi
Psal.9. inscriptione: Pro occultis filij. Hoc est, pro filio Dei occulto. Et diuus Paulus capite secundo epistolæ prioris ad Corin-
1.Cor.2. thios: Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante secula. Sapientia Dei abscondita in mysterio est Christus Iesus verus Deus in humanitate absconditus. De eodẽ apostolus verba illa: Ignoto Deo: interpretatus est, quæ Athenis in ara quadam inuenit, vt diuus Lucas memoriæ prodidit cap.17. Actorum. Et
Act 17. capite Apocalypsis secundo ait Deus pa
Apoc 2. ter: Vincenti dabo manna absconditum. Eam ob causam ipse Christus apud Matthæum.13. se cum thesauro absconditoco
Matt 13 parauit. Præterea illud psalmi.138. Mira-
Psal 138. bilis facta est scientia tua ex me: verti etiam potest: Abscondita facta est mihi sciẽtia tua. Quare hic Danielis locus verti potest: Vsque quo erit finis rerum harũ absconditarum? Dixerat enim angelus Danieli: Claude sermones, & signa librũ vsque ad tempus statutum. Quibus verbis ostendebat absconditas esse, & occultas res illas, de quibus vaticinabatur. Daniel autem eum interrogat, quando earum finis futura sit.

¶ *Eligentur.* In Hebræo est verbum ברר Barar, quod significat eligere, examinare, purgare, tergere, acuere, intelligere,
Esai 49. polire. Ab hoc verbo est illud Esaiæ. 49. pro quo Latinus noster interpres vertit electam: Posuit me sicut sagittam electam. Quod potest verti: Posuit me sicut sagittam tersam: vel politam: vel acutã.
Iere 51. Ita apud Ieremiam. 51. Acuite sagittas: verti potest: Eligite, vel polite, vel tergi-
Eccles 9 te sagittas. Illud Ecclesiastis capite nono: Omnia hæc tractaui in corde meo, vt curiosè intelligerem: potest transferri: Vt totum hoc examinarem. Vel vt totum hoc eligerem.

Huc vsq; Danielem in Hebræo volumine legimus. Quæ sequuntur vsque ad finem libri de Theodotionis editione trãslata sunt.

Argumentũ capitis. 13.

IOaci duxit vxorem Susannam vtraque pulchritudine & animi & corporis ornatam: in quã duo impudici senes libidine ducti inuaserunt, vt ea ad obscœnam voluptatem vterentur. At illa vidẽs periculum, in quo versabatur, ingemuit, & exclamauit, decernens mortem potius subire, quàm se nefario scelere polluere, honestatisq; splendorem maculare. Quare eam senes falso adulterij crimine ad cædem vocarunt: & cùm essent iudices rei capitalis damnauerunt. Sed liberauit eam Daniel: eiusq; calumniatores conuictos iudicauit mulctandos esse morte: vt pernicies quam parauerant innocenti Susannæ, in eorum caput redundaret.

Caput tertiũ decimũ.

ET erat vir habitans in Babylone, & A
nomen eius Ioachim: & accepit vxorem nomine Susannam, filiam Helciæ: pulchram nimis, & timentem Deum. Parentes enim illius cùm essent iusti erudierunt filiam suam secundùm legem Moysi. Erat autem Ioachim diues valde: & erat ei pomarium vicinum domui suæ: & ad ipsum confluebant Iudæi, eo quòd esset honorabilior omniũ. Et constituti sunt duo senes iudices in illo anno: de quibus locutus est dominus: Quia egressa est iniquitas de Babylone à senioribus iudicibus, qui videbantur regere populũ. Isti frequẽtabant domũ Ioachim: & veniebant ad eos omnes, qui habebãt iudicia. Cùm autẽ populus reuertisset per meridiem, ingrediebatur Susanna, & deambulabat in pomario viri sui. Et videbãt eam senes quotidie ingredientẽ & deambulantem: & exarserunt in concupiscentiam eius: & euerterunt sensum suum, & declinauerunt oculos suos, vt nõ viderẽt cœlũ, nec recordarentur iudiciorum iustorum.
Erant ergo ambo vulnerati amore eius: nec B
indicauerunt sibi vicissim dolorem suũ: erubescebant enim indicare sibi cõcupiscentiam suã, volentes cõcubere cum ea. Et obseruabãt quotidie solicitius videre eã: dixitq; alter ad alterum: Eamus domum, quia hora prandij est. Et egressi recesserunt à se. Cúmque reuertissent, venerunt in vnum: & sciscitantes ab inuicem causam, confessi sunt concupiscentiã suam: & tunc in communi statuerunt tẽpus, quando eam possent inuenire solam. Factũ est autem, cùm obseruarent diem aptum, ingressa est aliquando, sicut heri & nudius tertius cum duabus solis puellis: voluitq; lauari in pomario: æstus quippe erat: & non erat ibi quisquam præter duos senes absconditos, & contemplantes eam. Dixit ergo puellis: Afferte mihi oleum, & smegmata, & ostia pomarij

C *marij claudite, ut lauer. Et fecerunt, sicut preceperat: clauseruntq; ostia pomarij, & egressę sunt posticum, ut afferrent, quę iusserat: nesciebantq; senes intus esse absconditos.*

Explanatio.

ET *erat vir.* Hæc duo capita quæ sequuntur, non inueniuntur in Hebræo: sed versa sunt in Latinum sermonẽ ex editione Grȩca Theodotionis. Fuerunt quondam in Hebræo: vnde ea trãstulit Theodotio: sed aiũt Iudæos postea illa deleuisse, quòd ex illis colligeretur, fuisse duos impios seneslapidib⁹ obrutos, quos Ieremias fuisse igne cõbustos testatur. De illis enim illud intelligunt Ieremiæ cap. 29. Ponat te dominus sicut Sedeciã & sicut Achab, quos frixit rex Babylonis in igne. At nõ cõstat hos duos senes impudicos fuisse Sedeciã & Achab, de quibus loquitur Ieremias. Ac etiamsi illi essent: nulla tamẽ discrepãtia est inter hos duos locos Danielis & Ieremiæ: nã quicunq; calamitosum patitur interitũ, dicitur igne perire: & quælibet pœna grauis nomine ignis exprimitur. Psalm. 65. ait Dauid. Transiuimus per ignẽ & aquã. Et psalmo. 20. Deuorabit eos ignis. Et Deus apud prophetam Amos. 1. capite: Mittã ignem in domũ Asael. Et. 2. Mittam ignem in Moab. Et apud Ezechielem. 30. Dabo ignẽ in Taphnis. Et paulò pòst: Dabo ignẽ in Ægypto. Et Mich. 6. Adhuc ignis in domo impij. Quibus in locis ignis accipitur pro exitio & calamitate. Quare nõ deberẽt Hebræi hęc duo capita tanquã commentitia delere. Historiæ in illis relatæ sunt verę: & illis vtitur sancta ecclesia catholica. Nec deberet Hebræos mouere, hoc caput incipere à particula, &, copulãte, cùm nullã habeat, vt ipsi aiũt, cũ superioribus cohærentiã. Nam Ezechiel incipit ab eadẽ particula, dicens: Et factum est in trigesimo anno. Et Ionas similiter: Et factum est verbum domini ad Ionam. Est enim figura prolepsis, cùm quæ sequi debẽt, pręponũtur: vt psalmo. 86. Fundamẽta eius in mõtibus sanctis: diligit dominus portas Siõ super omnia tabernacula Iacob. Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Imò altè spectare si velint, ipsa particula, &, ostẽdit hæc duo capita fuisse vaticinationi Danielis ab ipso connexa. Potest particula, &, accipi pro quidam: vt sit sensus: Erat quidam vir, &c. Non sum inscius, esse nonnullos asserentes, nihil vnquam fuisse à Iudæis in sacris biblijs mutatum: at si legissent eorum Thalmud, id profectò non assererent. Magni enim Iudæorum rabbini in eo libro fatẽtur, antiquos scribas, quos appellabant sophrim, nonnulla in diuinis literis mutasse: etiamsi vera sententia maneret. Hi autem rabbini sunt rabbi Rahmon, rabbi Semuel, rabbi Iodan, rabbi Hãnina, rabbi Simõ, & alij. Qua de re vide ex recẽtibus Petrũ Galatinũ lib. 1. de arcanis catholicę veritatis cap. 8. Ex antiquis verò vide Hieronymũ libro. 2. epistolæ ad Galatas, & in cõmentarijs in caput. 5. Michææ, & Iustinũ martyrem in Triphone, & in Origenẽ in caput. 23. Matthæi, & in caput. 10. Ieremiæ. De his duobus capitibus vide ea, quæ diximus in prooemio ad lectorem.

¶ *Habitãs in Babylone.* Babylõ vrbs fuit in Chaldæa Babel quondã appellata, vbi turris excelsa extructa est, vt cõstat ex cap. 11. Genesis, quæ in cœlũ aduers⁹ Deũ ipsum ab hominibus relinquẽtibus oriẽtem erigeretur. Eodem modo postquã multi nostra hac memoria ab oriente &

Marginal notes: Theod. Iere. 29 Psal 65. Psal. 20. Amos. 1. Amos. 2. Ezec. 30 Mich. 6 Ezech. 1 Ionas. 1. Psal. 68. Rahm. Semuel. Iodan. Hanni. Simon. Galati. Hieron. Iustin. Origen. Gene. 11.

vero fidei lumine recesserunt, aduersus Deum turrim impietatis suæ ędificarũt. Cõfinxerunt enim Lutherani impia cõtra Deum dogmata volentes superbè in sublime se extollere. Sed omnis eorum instructio est Babel, idest confusio nõ solùm linguarum, sed animorum, quia se à Deo separarũt: & fluctibus agitati succubuerunt. Nã Cain egressus à facie domini habitauit in terra Naid, vt habet translatio Septuaginta, Naid autem idẽ est quod fluctuatio: quicunque enim à Deo recedit, scelerũ fluctibus quatitur, & mouetur, & nefarijs perturbationibus succũbit. Huius ciuitatis Babylonis meminit Plinius libro.6. naturalis historiæ, Strabo libro.15.&.16. Herodotus libr.1. Ptolemæus libro quinto. De illa poteris videre, quæ suprà diximus in primi capitis explanatione.

Gene.4. Plinius. Strabo. Herod. Ptolem.

¶ *Et nomen eius Ioachim.* Quidam codices habent Ioacim: & rectius meo quidẽ iudicio: nam in Græco est Cappa, nõ autem Chi. Hic Ioacim erat Hebræus, & fuit è Iudæa in Chaldæam cum alijs Iudæis abductus, & in seruitutem Babylonicam coniectus. Sed ibi diuitijs affluebat, & summum honoris gradum fuerat assecutus.

¶ *Pulchra nimis, & timens Deum.* Hæc duo coniungit, nimirum corporis pulchritudinem & Dei timorem, quòd rarò simul inueniantur. Nam elegans corporis forma & eximia pulchritudo solẽt possidentes ad philautiam adducere: ex qua salutis animi negligentia dimanat. Vt enim tigris animal pulchrum & velocissimum videns imaginẽ suam in speculo, adeò, vt aiunt, oblectatur pulchritudine sua, vt cursum relinquat, & capi à venatoribus patiatur: ita pulchritudine

Similitudo.

præditi, eaq; nimis delectati à virtutum cursu sæpe desistunt, & ab amore sui, à blandis delicijs, à falsis voluptatibus, à superbia, & arrogantia, & vitijs alijs huiusmodi, veluti à pestilentibus venatoribus capi sæpenumero patiũtur. Est quippe pulchritudo donum naturæ: sed scelerátis aliquãdo concessum, ne à iustis immoderatè desideretur, & diligatur. Sed illis esse potest instrumentum virtutis: & cum sapientia copulari. Ait enim Daniel capite primo, præcepisse regem Babylonis, vt adducerentur ad se pueri, in quibus nulla esset macula, decori forma, & eruditi omni sapientia. Et quia Susana erat vtraque pulchritudine prædita & corporis & animi, dicitur hoc loco pulchra nimis, & timẽs Deum. Felix qui Deum timet, eiusque præceptis oblectatur: cui nihil est obseruatione eius antiquius: iuxta illud psalmi.111. Beatus vir qui timet dominum: in mandatis eius volet nimis. Loquitur de timore casto, quo significatur pura sanctaque religio, & pietas erga Deum. De eo scriptum est psalmo.24. Firmamentum est dominus timentibus eum. Et psalmo.30. Quàm magna multitudo dulcedinis tuę domine, quã abscõdisti timentibus te. Hoc est, quam dedisti timentibus te, in quorum animo eam posuisti. Et psalmo.60. Dedisti hæreditatem timentibus nomen tuum. Et Deus apud Malachiam.4. Orietur vobis timẽtibus nomen meum sol iustitiæ. Non solùm timor excellens, omnibus numeris absolutus affert vtilitatem: sed ille etiã, quem initialem vocant. Vt enim metus naufragij causa est, vt nauis nimis onusta onere leuetur, & periculosæ merces in mare proijciantur: sic timor initialis efficit, vt homo superuacaneas mundi diuitias,

Sup.1. Psal.111. Psal.24. Psal.30. Psal.60. Mala.4. Similitudo.

uitias,& turbulenta negotia deponat,& in vndas feculi proijciat. Vnde Iob capi

Iob.31. te.31.Semper enim, inquit, quasi tumẽtes super me fluctus timui Deum,& põdus eius ferre non potui. Quotuplex autem sit timor, suprà ostendimus: & quando bonus, quando verò malus dicatur.

¶ *Parentes enim illius cùm essent iusti, erudierunt filiam suam.* Hinc colliges officiũ esse bonorum parentum filios suos bonis moribus salutaribusq; Dei præceptis in-

Origen. stituere:vt Origenes & Hieronym⁹ hoc

Hieron. loco obseruarunt. Vt aquila solet pullos

Similitudo. suos in nido positos ad directũ solis splẽdorem dirigere, vt eius radios apertis ac firmis oculis respiciant: sic parentes debẽt filios suos statim in pueritia ad Christum solem iustitiæ dirigere, vt eum colant, eum contemplentur,& summa cha

Tob.1. ritate prosequãtur. Ita fecit Tobias, qui vt in primo capite libri eius scriptũ est, filium suum Tobiam à iuuentute docuit timere Deum,& abstinere ab omni peccato. Parentes qui filijs suis habenas laxant, vt effrenatos sequantur appetitus, magna digni sunt pœna:& filiorum scelera illis meritò tribuuntur. Lacedæmonij cùm duo fratres crudeli odio inter se

Plutar. dissiderent, patrẽ, vt ait Plutarchus, pœna mulctarunt, totum eorum delictũ illi imputantes. Huiusmodi parẽtibus illud

Psal.105 psalmi.105. potest accõmodari: Immolauerunt filios suos & filias suas dæmo-

Similitudo. nijs. Cùm cithara numeris suis absoluta discrepantes dissidentesque efficit concẽtus, non tam ipsa reprehenditur, quàm citharœdi manus minus apta ad eliciendos neruorum sonos: sic cùm filius peruersorum morum sonos fundit intemperanter & dissolutè, nõ tã illi, quàm pa

tri est error ille tribuendus, quando pater eius flagitia dissimulat, & inulta relinquit. Et quia filij solent imitari patres, dicitur in antiquo prouerbio: Est filius patris: quo vtitur Marcus Varro, vt Varro.

ait Nonius Marcellus. Eo quidam Ale- Nonius.

xandrum magnum notauit, vt refert Philost.

Philostratus in Aristide, quòd patris ambitionem imitaretur. Imò immoderata Alexandri dominandi cupiditas eius patri imputatur, qui in illam nõ animaduertit. Idem potest dici de pontifice erga subiectos: de domino erga seruos: de magistro erga discipulos. Hac ratione ducti pharisæi Christum reprehende Matt.15

bãt, quòd discipulis suis permitteret manus non abluere ante ciborum sumptiones. Dicebant enim: Quare discipuli tui transgrediuntur traditiones seniorum? Non enim lauant manus suas, cùm mãducant. Hac in re attingebant scopum, quòd referebant in magistrum discipulorum culpam, quam ipse videns nõ castigabat. Sed in hoc errabant, quòd illud esse errorem credebant. Non enim discipuli tenebantur ad quamcunque cibi sumptionem manus abluere: nec ineptę illæ impiorum Iudæorũ traditiones eos obligabant.

¶ *Erat ei pomarium vicinum domui suæ.* Idest, habebat hortum, siue agrum consitum proximum domui suæ. In quibusdam codicibus est pomœrium: sed error est librarij aut typographi.

¶ *Ad ipsum confluebant Iudæi.* Nimirum qui fuerant à Iudæa Babyloniam abducti: erat enim apud illos in ampliore pretio, cæterisque honoratior.

¶ *Cõstituti sunt duo senes iudices in illo anno.* Etsi Iudæi captiui erãt regis Babylonij, tamen constituebant sibi iudices ex na-

tione sua de tribu Iuda, illud ita rege per mittente, & Deo ordinante. Nunquam enim sceptrum fuit ablatum de tribu Iuda nisi in Christi aduentu, iuxta Iacobi
Gen.49. vaticinationem capite. 49. Genesis mandatam. Iudæi autem constituerunt anno illo duos senes, qui ipsorum rempublicã gubernarẽt: quia senectus cõparat vsum atque experientiam multarum rerũ, authoritatem, consilium, & nominis amplitudinem: & extinguit turpium cupiditatum ardorem. Apud Romanos ordo amplissimus & consilium publicum & grauissimum, quòd esset ex senibus,
Exod.3. vocabatur senatus. Capite. 3. Exodi vbi nos habemus: Congrega seniores Israël. Pro, seniores, habẽt Septuaginta γερουσίαν, hoc est, senatum.
Similitudo. Vt palma in iuuentute nõ fert fructum, sed postquam senescit, efficitur fructuosa: sic homo dum iuuenis est, non solet maturum solidumq; virtutum & sapientiæ fructum præbere: at in senectute, quæ est maturitas ætatis vberes pulchrosq; fructus producit. Capite. 12. ait ita Iob: In antiquis est sapientia, & in multo tempore prudentia.
Iob.12.
Eccle.25. Et Ecclesiasticus. 25. Corona senum multa peritia, & gloria illorum timor Dei. Capite. 19. Leuitici ait Deus: Corã cano capite consurge, & honora personam senis.
Leuit.19.
Sunt igitur senes honorãdi, & in magistratibus & dignitatibus constituendi.
Xiphili. Ait Xiphilinus in Augusto præcepisse eundem imperatorem cuidam magno magistratui, vt illis tantùm rempublicã gubernandam committeret, qui rerum experientia pollerent:
Plato. Plato dialogo. 6. de legibus docet, neminem esse ad reipublicæ gubernaculum admittendum, nisi sit annos natus quinquaginta ætatis. Est enim plerunque temeritas ætatis florentis, prudentia verò senectutis.
Eratost. Eratosthenes adolescentiam & iuuentutem veri & æstati comparabat, senectutem hyemi: Autores sunt Stobeus & Fauorinus:
Stobæ. Fauori. Ælian. Euripi. licet asserat Ælianus libro. 13. de varia historia Euripidem comparasse florentem ætatem cum vere, quando fructus & fruges in flore & herba sunt, senectutẽ autẽ cum autumno fœcundissimo, quando vberes dulcesque fructus percipiũtur.
Seneca. Seneca in epistola quadã: Gaudeo, inquit, quod senuerim, quòd vitia in me senuerint.
Bion. Bion Borysthenites senectutem aiebat portum esse malorũ teste Laertio:
Laerti. Maxim. Antoni. tametsi Maximus in sermonibus & Antonius in Melissa id attribuũt Soloni. Tũc respublicæ labefactabuntur, & penitus euertentur, cùm contemptis senibus sapientibus fuerint per adolescentes temerarios gubernatæ: cùm pueri senibus debitum honorem non tribuerint. Volens Esaias præsentem tunc Hierosolymę cõfusionem, imminensque exitium significare, satis esse putauit, dicere capite tertio
Esai.3. dixisse Deum: Dabo pueros principes eorum. Et paulò pòst: Tumultuabitur puer contra senem: & ignobilis contra nobilem.
Thre.4. Eodem modo Ieremias Threnorũ quarto: Facies sacerdotum non erubuerunt: nec senum miserti sunt. Et quáuis hæc de corporis senectute intelligantur: ea tamen senectus quæ potissimùm laudatur, est vita pura, integra, inuiolata, & virtutibus munita: etiamsi nõ exeat terminos iuuentutis. Quod Deus dixit Mosi capite. 11. Numerorum:
Num.11. Congrega mihi septuaginta viros de senibus Israël, quos tu nosti, quòd senes populi sint: de senibus iuxta morum grauitatem, virtutem & sapientiam intelligitur. Si enim corporis quæreretur senectus, à tot pos-

ſent ſenes illi cognoſci, à quot videri. Cùm autem Deus dicat: Quos tu noſti, quòd ſenes populi ſint: indicat non tã corporis, quàm animi ſenectutem eligédam eſſe. Capit. 4. libri Sapientiæ ſcriptũ eſt: Senectus venerabilis eſt nõ diuturna, nec annorum numero computata: cani enim ſunt ſenſus hominis, & ætas ſenectutis vita immaculata. Salomon in ætate floreſcente Deum timuit, & dilexit, & ſapientiam comparauit: ac in ſenectute & vitæ occaſu contaminauit ſe peſtilentibus flagitijs: & vt verbis vtar diuinę ſcripturæ: Deprauatum eſt cor eius per mulieres. Allia herbeſcentia caput habét cãdidum, ſed caudam viridem. Eodem pacto hi duo ſenes de quibus hîc loquitur Daniel, cani erant, ſed impudici: qui videntes pulchram Suſannam eius obſcœno exarſerunt amore, & incredibili cupiditate turpis voluptatis flagrauerunt. Ex quo effectum eſt, vt perniciem ſibi, æternamque infamiam pararent. Quẽadmodum pulchra varietas colorum pãtheræ allicit ad ſe alia animalia, quæ ibi interficiuntur: ſic pulchritudo Suſannæ illos petulantes ſenes ad ſe attraxit: qui tetram nomini ſuo maculam inurentes exitium ſibi machinati ſunt, & perpetuã labem in familia tãti generis reliquerũt.

Sap. 4. | 3 Reg. 3. & 4. & 5. | 3 Reg. 11 | Similitudo. | Similitudo.

¶ *Quia egreſſa eſt iniquitas de Babylone à ſenioribus.* Hæc ait Daniel dixiſſe dominum: quia ipſe Daniel ea dixit ſpiritu domini. Solent enim diuini vates verba ſua Deo, à quo illa accipiunt, tribuere. Ita Eſaias capite. 1. Audite cœli, auribus percipe terra, quoniã dominus locutus eſt. Fortaſſe ſunt hęc verba in aliquo propheta: ſed ego ingenuè fateor, me illa nõ inueniſſe, ſaltem formaliter. Apud Ieremiã capit. 23. ſunt hæc verba: A prophetis Ieruſalem egreſſa eſt pollutio ſuper omnẽ terram. Et. 29. Aſſumetur ex eis maledictio omni transmigrationi Iudæ, quę eſt in Babylone, dicentium: Ponat te dominus ſicut Sedeciam, & ſicut Achab, quos frixit rex Babylonis in igne, pro eo quod fecerunt ſtultitiam in Iſraël, & mœchati ſunt in vxores amicorum ſuorum: Dicit dominus. Etſi enim Daniel nullam in horum duorum ſenum interitũ mentionẽ faciat regis Babylonis: tamen eius permiſsione interfecti ſunt. Fortaſſe fuerũt hæc verba quæ hîc dicit Daniel, ſcripta in aliquo eorum librorum, qui deſiderantur. Nam ex capite Numerorũ. 21. fuiſſe quendam librum bellorum domini liquet, quem modò non habemus. Et ex capite. 33. libri. 2. Paralipomenon conſtat fuiſſe librum Chozai, qui nunc non extat. Decimo capite Ioſue, & primo capite libri ſecundi Regum fit mentio libri iuſtorum. In fine libri primi Paralipomenon ſunt verba hæc: Geſta autem Dauid regis priora & nouiſsima ſcripta ſunt in libro Samuelis videntis, & in libro Nathan prophetæ, atque in volumine Gad videntis. Liber Samuelis eſt liber primus Regum: ſed liber Nathan, & liber Gad deſiderantur. Cũm autem multi ex libris antiquis iam non extent, probabile eſt, in aliquo eorum ſcripta fuiſſe verba hæc, quæ hoc loco à Daniele citantur.

Eſai. 1. | Iere. 23. | Iere. 29. | Num. 21. | 2. Par. 33. | Ioſu. 10. | 2. Reg. 1. | 1. Par. 29

¶ *Qui videbantur regere populum.* Aduerte. Non ait: qui regebant populum: ſed qui illũ regere videbantur. Præclarè quidem: nam impij principes & pontifices deſtruunt, & non gubernant: tametſi videantur gubernare. Ad huiuſmodi præſidem illud applicatur, quod ait Zacharias decimo: O paſtor & idolum derelinquẽs gre-

Zach. 10

gregem. Idolum oculos habet, sed nō videt: os habet, sed non loquitur: pedes habet, sed non ambulat: ita nefarius præses videtur videre, loqui, ambulare: sed nihil

Similia. minus. Vt lucerna non potest alias incēdere, nisi ipsa incēsa sit: sic nec qui præest, alios ad virtutem inflammare, nisi ipse ea sit præditus, eiusque amore inflammatus. Similiter nemo potest cæcum duce-

Matt.15 re, nisi videat. Nam vt Christus domi-

Luc.6. nus ait: Si cæcus cæcum ducat, ambo in

Similitudo. foueam cadunt. Vt norma qua laterum æqualitatem fabri perpendunt, nō potest alia ad rectam æqualitatem ducere, nisi ipsa sit æqualis: sic nec princeps famulorum vitam ad certam rationis regulam dirigere, nisi ipse sit rectus.

¶ *Omnes qui habebant iudicia.* Idest omnes Iudæi, qui habebant cōtrouersias & causas. In Græco est: πάντες οἱ κρινόμενοι. Hoc est, omnes litigantes. Ac ita habēt nonnulli codices emendati ad marginē. Sed sensus est idem.

¶ *Cùm autem populus reuertisset per meridiem.* Hoc est, cùm populus hora meridiana egressus esset ab aula Ioacim, vbi causæ & iudicia agebātur: & vnusquisq; se ad proprium conferret domicilium.

¶ *Ingrediebatur Susanna, & deambulabat in pomario viri sui.* Exibat è domicilio suo, & ingrediebatur hortum clausum, vbi deambulabat. Tēpus illud eligebat, quando domus erat hospitibus vacua: ne ab illis videretur: diligebat enim verecūdiam & solitudinem. Eam ob causam

Gene.34 non peragrabat plateas: ne exemplo Dinæ experiretur detrimētum. Sed in horto suo abstruso deambulabat. Hinc col-

Origen. ligit Origenes licere conueniente tempore & loco deambulare ad corpus reficiendum & sustentandum.

¶ *Et videbant eam senes.* Nam aut ipsa eorum aspectum non reformidabat ob eorum senectutem, & sanctitatis opinionem: aut ab illis aspici nesciebat.

¶ *Exarserunt.* Hoc est, obscœno amore flagrarūt. Ideo ait Iob capite.31. Ignis Iob.31.
est vsque ad perditionem deuorans. Et Oseas.7. Omnes adulterantes quasi cli- Ose.7.
banus succensus à coquente. Hoc potest de amore erga idola intelligi: sed est metaphora desumpta ab ardente erga mulieres amore, qui animum incendit, & intelligētiam atq; rationē obscurat. Id intelligens Ecclesiasticus ait capite nono: Eccle.9.
Auerte faciem à muliere compta, & ne circunspicias speciem alienam. Propter speciem mulieris multi perierunt: & ex hoc concupiscentia quasi ignis exardescit. Et Dauid psalmo.118. Auerte oculos Psal.118.
meos, ne videant vanitatem: in via tua viuifica me. Deberent senes illi appetitibus deprauatis resistere, & cum hostibus animæ fortiter præliari. Vult enim De⁹, cœlestis ille dux, vt sui milites vehemēter pugnent, & strenuè congrediantur. Id significat diuinus vates, cùm ait psalmo.59. Dedisti metuentibus te significa- Psal.59.
tionem, vt fugiāt à facie arcus. Quę verba possunt ex Hebræo rectè transferri. Dedisti metuentibus te vexillum, vt triūpharent à facie arcus. Hoc est, voluisti, vt tui forti animo militarent aduersus proprias appetitiones corruptas, vt ita de sagittis arcuum, defunctis tentationibus, de se ipsis triumpharent. Milites enim in prælio fortius pugnant videntes vexillū, quàm si illud non videant. Tu autē aduerte: litera quædam habet fugere, altera verò triumphare, & extolli: quia fugere seipsum triumphare est, & efferri. Vult Deus vt à nobis ipsis fugiamus, quò de

nobis

nobis victoriam reportemus. Hæc fuga est illustris victoria, gloriosus triũphus, & admirabile trophæum. Debemus à nobis fugere ad Deum: at illi duo senes à Deo fugerunt ad seipsos, seq; statim deprauatæ appetentiæ tradiderunt.

¶ *Declinauerunt oculos suos, ne viderent*
Psal.16. *cœlum.* Iuxta illud psalmographi: Oculos suos statuerunt declinare in terram. Non cœlum curarunt, sed terram: non spiritum, sed carnem. Permiserunt oculos animi sui obcæcari. Nec mirum: nã veteres amorem cæcum pingebãt: quoniam non solùm ipse cæcus est, sed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos am-
Ose.4. plectitur. Vnde Oseas quarto capite: Fornicatio, inquit, & vinum, & ebrietas au-
Vergili. ferunt cor. Et Homerus Mantuanus huiusmodi amorem vocat cæcum ignem, cùm ait: Vulnus alit venis: & cæco carpitur igne.

¶ *Neque recordarẽtur iudiciorũ iustorum.* Quæ scilicet ipsi vt iudices erant iustè laturi. Vel neque reminiscerentur iustorũ iudiciorum Dei. Nam impij eorum obli-
Psal.9. uiscuntur: iuxta illud diuini psaltis: Auferuntur iudicia tua à facie eius.

¶ *Sicut heri & nudius tertius.* Idest pro more quotidiano: sicut solita fuerat tẽpore præterito. Schema est in literis diuinis vsitatissimum: vt Genesis.31. Deute-
Gene.31. Deut.19 1.Reg.19 2.Reg.5 ronomij.19. primo Regum.19. secundo Regum.5. & multis alijs in locis.

¶ *Afferte mihi oleum & smegmata.* Hoc oleũ erat liquor aliquis aromaticus, quo fœminæ tunc vngere corpus solebant. Smegma erat etiam liquor ex aqua & hordeo ad corpus refrigerandum. Al-
Albert. bertus magnus ait smegmata vnguenta esse, quibus sudores restringuntur. Alij asserunt esse saponem, quo & vestes & corpora abluũtur: à verbo [illegible], quod est abstergere, & perpurgare.

Cùm autem egressæ essent puellæ, surrexerunt duo senes, & accurrerũt ad eam, & dixerunt. Ecce ostia pomarij clausa sunt, & nemo nos videt: & nos in concupiscentia tua sumus. Quam ob causam assentire nobis, & cõmiscere nobiscum. Quod si nolueris, dicemus contra te testimoniũ, quòd fuerit tecũ Iuuenis: & ob hanc causam emiseris puellas à te. Ingemuit Susanna, & ait: Angustiæ sunt mihi vndique: si enim hoc egero, mors mihi est: si autem non egero, non effugiã manus vestras. Sed melius est mihi absque opere incidere in manus hominũ, quàm peccare in conspectu domini. Et exclamauit voce magna Susanna: exclamauerũt autem & senes aduersus eam. Et cucurrit vnus ad ostia pomarij, & aperuit. Cùm ergo audissent clamorem famuli domus in pomario, irruerunt per posticum, vt viderent, quid nam esset. Postquam autem senes locuti sunt, erubuerunt serui vehementer: quia nunquam dictus fuerat sermo huiuscemodi de Susanna. Et facta est dies crastina. Cumq́; D
venisset populus ad Ioacim virum eius, venerunt & duo presbyteri pleni iniqua cogitatione aduersus Susannam, vt interficerẽt eam. Et dixerunt coram populo: Mittite ad Susannam filiam Helciæ, vxorem Ioacim. Et statim miserunt. Et venit cum parentibus & filijs, & vniuersis cognatis suis. Porrò Susanna erat delicata nimis, & pulchra specie. At iniqui illi iusserunt, vt discooperiretur, erat enim cooperta: vt vel sic satiarẽtur decore eius. Flebant igitur sui, & omnes, qui nouerant eam. Consurgentes autem duo presbyteri in medio populi, posuerunt manus suas super caput eius. Quæ flens suspexit ad cœlum: erat enim cor eius fiduciam habens in domino.

¶ *Cùm autem egressæ essent puellæ.* Hoc est, egressis puellis à pomario accesserunt

duo

duo senes ad Susannam, quæ sola manebat.

¶ *Si enim hoc egero, mors mihi est.* Idest, si assentiar vobis, mors mihi est à lege inflicta. Iubebat enim lex occidi adulterá
Leui.20 capite.20.Leuitici:&.22.Deuteronomij.
Deut.22 Vel sic:Si peccauero, & nefarium adulterij facinus admisero, in morté animæ incurro : incido in crimen mortiferum. Flagitium graue & funestum mors est: ideo enim appellatur peccatum mortale, quòd animam occidat. Id intelligens
Sap.16. sapiens ait: Homo per malitiam occidit
Matt.8. animam suá. Et Christus dominus: Di-
Luc.9. mitte mortuos sepelire mortuos suos.
Ezec.37. Quid est apud Ezechielem.37.campus plenus ossibus mortuorum, nisi mūdus plenus peccatoribus? Id intelligés diuus
Ephes.2 Paulus ait capite.2.epistolæ ad Ephesios: Vos conuiuificauit, cùm essetis mortui delictis & peccatis vestris. Idest, cū propter peccata vestra mortui essetis, & morte æterna digni. Et in priore ad Timo-
1.Tim.5. theum.5.Vidua quæ in delicijs est, viués
Rom.8. mortua est. Et capite octauo ad Romanos: Si secundùm carnem vixeritis mo-
Rom.14 riemini. Et.14. eiusdem impios apellat mortuos, iustos autem viuos, cùm ait: In hoc enim Christus mortuus est, & resurrexit, vt & viuorum & mortuorū dominetur. Hoc est, tam eorum qui sunt in gratia, quàm eorum, qui sunt pestilé-
Metho. te scelere maculati. Methodius tamen per viuos intelligit animos immortales, per mortuos autem corpora ad interitū tendétia. Et diuus Ioánes ait ca.3. Apoca-
Apoc.3. lypsis: Nomé habes, quòd viuas, & mortuus es. Hoc est, céteris viuus quoad corpus, & mortuus es quo ad animam: quia nec Deum diligis, nec proximum. Et ca
1.Ioan.3 pite.3.prioris epistolæ suæ: Nos scimus, inquit, quoniam translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres. Qui non diligit, manet in morte. Hæc ille: & sapienter quidem. Nam Deus est centrum, in quo lineæ sunt coniunctę & simul congregatæ. Vt enim in sphæra Similitudo. fieri non potest, vt linea in centro separetur à linea, nisi separetur à centro indiuisibili: ita haudquaquam potest fieri, vt nos à nobis per dissidium & discordiam separemur, quin à Deo disiungamur. Qui odio & inimicitia prosequitur proximum, à Deo est diuisus, & separatus: & ex consequente à vita: ipse enim ait apud Ioannem.11. Ego sum resurre- Ioan.11.
ctio & vita. Et.14. Ego sum via, veritas, Ioan.14.
& vita. Igitur qui non diligit, separatur à centro: separatus à centro separatur à Deo: separatus à Deo separatur à vita: separatus à vita manet in morte. Ergo qui non diligit, manet in morte. Hæc est illius loci diui Ioannis philosophia, excelsa quidem & cœlestis, quam ipse paucis, sed plenissimis sapientiæ verbis nos docuit. Quemadmodum separata anima à corpore illud dicitur mortuum: ita separata gratia ab anima ipsa anima mortua appellatur. Vnde Augustinus gratiá August. animam animæ vocauit: & peccatū mortē. Hæc est mors, de qua ait Iacobus apo- Iaco.1.
stolus in epistola sua canonica: Peccatū cùm consummatū fuerit, generat mortem. Nā vt ait Ezechiel.18. Anima quæ Ezec.18
peccauerit, ipsa morietur. De hac morte intelligitur illud secundi Regum.22. Pręuenerunt me laquei mortis. Et illud To- 2.Re.22.
biæ.12. Eleemosyna à morte liberat. Tob.12.
Hanc mortem machinatur nobis diabolus, qui venit, vt furetur, mactet, & perdat, vt verbis vtar diui Ioannis capite deci- Ioan.10
mo. Christus autem, vt ipse eodem ait loco,

loco, venit, vt vitam habeant, & abundá-
1.Petr.3. tius habeāt. De hac vita ait diuus Petrus
capite tertio prioris canonicæ suæ: Tanquam cohæredibus gratiæ vitæ. Et diuus
1.Ioan.3. Ioannes capite etiam tertio prioris epistolæ suæ: Translati sumus de morte ad
Similitudo. vitam. Quemadmodum vita animaliū procedit à corde, & vita arborum à radice: sic vita gratiæ à diuina misericordia.
Psal.68. Eam ob causam ait psalmographus. Quærite dominum, & viuet anima vestra. Sed quoniam multi renuunt vitam hanc, quam Deus voluntate præcedente vult omnibus tribuere, manent sine gra-
Similitudo. tia duri & obstinati. In venis lapidū inueniuntur aliquando imagines quædam & figuræ, licet imperfectæ animalium: nā intendēs natura producere animal, cùm non inueniat dispositioné, producit animalis figuram, non autem vitam: & manét lapides illi figuris ac imaginibus insigniti. Ita Deus etsi paratus est semper ad gratiam infundendam: vult enim, vt
1.Tim.2. diuus ait Paulus, omnes homines saluos fieri: cùm tamen nos inueniat minimè dispositos, solet eam dimittere: ex quo efficitur, vt figuram habeamus viuorū, cùm tamen mortui simus: & per flagitiorum obstinationem in lapidum duritiem transeamus. Aspicias funestum peccatum mortem esse, de qua hoc Danielis loco loquitur Susanna.

¶ *Si autem non egero, non effugiam manus vestras.* Idest, si vobis non assentiar, me ad cædem falso crimine vocabitis.

¶ *Absque opere.* Hoc est sine peccato. Sensus est: Potius volo mori, quàm Deū offendere, & me nefario flagitio polluere. Mortem corporis potius eligo propter Deum, quàm turpiter peccare. Magna profectò honestas & cōstātia, & gloriosa fœmina digna: quæ nos docet exēplo suo, vt eximiam mortem turpi vitæ anteponamus. Nam vitæ curriculū breue est, cursus gloriæ sempiternus: corpus est caducū, anima immortalis. Eam ob causam dicebat Christus dominus apud Matthæū.10. Nolite timere eos, qui Mat.10.
occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius timete eum, qui potest animam & corpus perdere in gehennam. His Dei nostri verbis incensi infiniti homines mortem contēnunt, & ad ipsius gloriam, veræque honestatis præstantiam morte etiā proposita amore inflammati rapiuntur. Qui ita vitam propriā dilexerint, vt eam Christo proposuerint, amittent illam: qui autem parati extiterint ad illam propter Christū fundendam: vbi existimant vitæ iacturā facere, acquirunt illam: perdunt enim tēporalem, & consequuntur æternam. Id voluit dominus Iesus his verbis significare apud Ioannem.12. Qui amat ani- Ioan.12.
mam suam, perdet eam: & qui odit animam suam in hoc mundo, in vitā æternam custodit eam. Quemadmodū qui Simile.
feudum habet ad tempus, nimirū in vltima vita duntaxat, & desiderat illud in fatiosim, vt aiūt, habere, reddit illud proprio domino, qui illud ei donat perpetuò: sic nos cùm vitam habeamus ad tēpus, debemus illam Deo tribuere, vt illā à quo sempiterno possideamus. Vt vir pru Simile.
dens arculam incēdio, aut naufragio potius exponit, quàm pretiosum monile, quod in ea continere solebat: dat enim operam, vt illud quod maioris est pretij, potius seruet, quàm arculam: ita nos debemus corpus potius periculo committere, quàm animam: & summa opē niti, vt eam custodiamus, quòd multo sit illo pretio-

pretiosior & præstantior. Huius fœminæ fortitudinem & honestatem imitemur, quæ vt Chrysostomus ait in homilia de Susanna, aspernabatur, quod audiebat, quia timebat eum, quem nihil latebat. Chryso.

¶ *Exclamauit voce magna Susanna*. Vt scilicet se à senibus defenderet manus ei ac vim inferentibus, & stuprum inferri conantibus. Fortior fuit Susanna, quàm Lucretia, quæ ne macularetur infamia, quam ei Tarquinius minabatur, consen sit corpore maculari: sed postea illatū stuprum morte luit volūtaria, vt Titus ait Liuius libro primo ab vrbe condita. At Susanna nulla infamia territa adduci potuit, vt impudicis senibus sensum præberet, quin potius aduersus eos magnas & queribundas voces emisit. Tit.Liu.

¶ *Exclamauerunt autē senes aduersus eam.* Quasi scelus eius ferre non valentes: & vt eam prius accusarent. Eodem pacto fecerat impudica illa Ægyptia vxor Putifaris, quæ videns se à casto Ioseph cōtemptam, clamoribus & accusationibus omnia miscuit. Gene.39

¶ *Et occurrit vnus.* Subaudi, de duobus senibus: & aperuit ostium pomarij, tanquam per illud adulter fugisset.

¶ *Venerūt & duo presbyteri.* Hoc est, duo senes, qui calumniam in Susannam adhibebant, cui falsum crimen obiectabāt. Qui antea vocabantur senes, modò vocantur presbyteri. Presbyter enim idem est quod senex, siue senior. Quā ob causam sacerdotes ob morum grauitatem presbyteri dicūtur. Et credibile est illos duos senes fuisse sacerdotes: erant enim de tribu Iuda, quæ erat cum tribu Leui matrimonijs coniuncta. Ex Leui autem erant sacerdotes.

¶ *Venit cum parentibus & filijs, & vniuersis cognatis suis.* Credibile est, narrasse eam illis omnem veritatem: suam castitatem, & senum impudentiam. Quam ob causam eam comitabantur.

¶ *Erat enim cooperta.* Honestatis causa. Vel ob ruborem, pudorem, luctum, & mœstitiam.

¶ *Posuerūt manus suas super caput eius.* Veluti in testimonium veritatis accusationis proponendæ: vt crimen quod eam admisisse dicebant, in caput ipsius redūdaret. Capite Leuitici.24. scriptum est: Ponant omnes, qui audierunt, manus suas super caput eius, & lapidet eum populus vniuersus. Vel ponere manus super caput alicuius est eius infelicitatem significare. Leui.24

¶ *Quæ flens suspexit in cœlum.* Vt oculis corporis piarū lachrymarum plenis cœlum corporeum aspiceret: & mentis oculis Deum intueretur verum iudicem, in quo solo spem figebat: cuius summa animi intentione auxilium implorabat. Ei suum committebat negotiū, qui est cōscius veritatis. Idem faciebat Iob, qui dicebat capite sextodecimo: Ecce enim in cœlo testis meus, & cōscius meus in excelsis. Hoc in acerbis calamitatibus est viris iustis singulare solatium, credere iustum Deum omnia aspicere, & potentissimum dominum ac clementissimū patrem ærumnas suorum clarissimè intueri. Id consolabatur Susannam: eamq; incitabat, vt vim lachrymarum profundens ad ipsum Deum tanquam ad arcē tutissimam pectore toto confugeret. Idē sentiens Iosaphat periculis cinctus, & in calamitate versatus has voces emisit: Cùm ignoremus, quid agere debeamus, hoc solum habemus residui, vt oculos Iob.16. 2.Par.20

nostros

nostros dirigamus ad te. Solum Deum cogitabat, & inuocabat, & in illum mentis aciem intendebat. In eadem sententia
Psal.24. erat Dauid, cùm aiebat psalmo. 24. Ad te domine leuaui animam meam: Deus meus in te confido, non erubescam. Et paulò pòst: Oculi mei semper ad dominum, quoniam ipse euellet de laqueo pe-
Psal.120. des meos. Et psalmo. 120. Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium
Psal.122. mihi. Et psalmo. 122. Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis. Quare nos in ærumnis versati oculos ad sancta cœli templa sublatos habeamus, clemẽtem Deum precibus ardente pietate incensis obsecrantes, vt calamitates nostras placidis oculis intueatur, nos à periculis eripiat, & magnitudinem suæ erga nos misericordiæ ostendat. Sed etiamsi non statim videamus liberationem nostram, nõ tamen debemus cadere animo in acerbitatibus versati, & telis falsorum testimoniorũ percusti: Nã vt arca fœderis trã-
Iosue.3. siuit per fluctus, atque Iordanis aquas, afflictionum significatrices, ad dulcem promissionis terram: ita nos per multos calamitatum fluctus ad suauem cœlorum patriam perducendi sumus: si Deum fuerimus summo amore prosecuti, & ad illum prompto animo cõfugerimus. Nõ existimemus ipsum Deum nos repellere, quin potius credamus eum esse, qui tẽpore opportuno nobis feret opem: quoniam ipse nos ad seipsum inuitat, cùm
Matt.11. ait apud Matthæũ. 11. Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiẽ animabus vestris. Requiem nobis præcipuè animi promittit, nõ corporis. Ex quo efficitur, vt viri pietate ac virtute præstãtes in medio calamitatum sentiant singularẽ animi consolationem. Tu verò perpende afflictionis vtilitatem, quæ ab intimo Susannæ pectore lachrymas eduxit. Nec so-
Exod.17 lùm pios animos, sed dura pectora aliquando cõpungit. Vt petra percussa vir-
Num.20 ga effudit aquarum copiam: sic cor afflictione vulneratum lachrymarum abundantiam. Felix calamitas quæ nos mouet ad pias lachrymas, & ducit ad Deũ.
Gregor. Nam vt diuus ait Gregorius, mala quæ nos hìc premunt, ad Deum ire compellunt. Ac vt diuus ait Paulus in secũda ad
2.Tim.2. Timotheum: Si sustinebimus, conregnabimus. Et ad Romanos: Si cõpatimur,
Rom.8. vt & glorificemur. Quare non debemus cadere animo, & amittere tolerantiam, cùm nos viderimus ærũnis, falsisque testimonijs afflictos: quin potius ante oculos ponamus verba illa diui Pauli capitis sexti posterioris ad Corinthios: In omni-
2.Cor.6. bus exhibeamus nos metipsos sicut Dei ministros in multa patientia, in tribulationibus: per arma iustitiæ à dextris & à sinistris, per gloriam & ignobilitatẽ, per infamiam & bonam famam, vt seductores & veraces. Intelligamus esse afflictionem potionem salutarem à sapiente me-
Simile. dico datam: qua viri magnanimi nutriũtur, & recreãtur. Vt profunda magni flu-
Simile. uij aqua maiores pisces generat, quàm exigui fluminis parua: sic quanto maior est afflictio, tanto maiores alit animos & spiritus. Filij Israëlis quanto magis op-
Exod.1. primebantur ab Ægyptijs, tãto amplius crescebant. Vt pisces sine aqua putres-
Simile. cunt, iuxta id quod ait Esaias capite. 50.
Esai.50. sic homines sine calamitate. Nõ legimus Susannam vnquam tam ardentes preces emisisse ad Deum, nec tam vehemẽter ad cœlum suspexisse, quàm cùm se vidit

Similitu- in calamitatum angustijs versatã. Vt co-
do. lũba vidẽs se & retibus aucupũ, & iaculis
ac sagittis agitatã, nullũ salutarius videt
remedium, quàm altum petere, & in su-
blime volare: ita pia ac innocẽs Susanna
videns se falsis duorũ impudicorum senũ
testimonijs lacessitam, nullum vtilius al-
leuamentũ & perfugium suis inuenit in-
commodis, quàm tendere in cœlũ, & ad
diuinum numen afflicto animo euolare.

Et dixerunt presbyteri: Cùm deãbularemus in pomario soli, ingressa est hæc cũ duabus puellis: & clausit ostia pomarij: & dimisit à se puellas. Venitq́ ad eã adolescẽs, qui erat abs-
E *cõditus, & cõcubuit cũ ea. Porrò nos cùm essemus in angulo pomarij vidẽtes iniquitatẽ, cucurrimus ad eos: & vidimus eos pariter cõmisceri. Et illũ quidẽ nõ quiuimus cõprehẽdere, quia fortior nobis erat: & aperto ostio exiuit: hãc autẽ cùm apprehendissemus, interrogauimus, quis nã esset adolescẽs? & noluit indicare nobis. Huius rei testes sumus. Credidit eis multitudo quasi senibus, & iudicibus populi. Et cõdẽnauerunt eam ad mortẽ. Exclamauit autẽ voce magna Susanna, & dixit: Deus æterne, qui absconditorũ es cognitor, qui nosti omnia, antequàm fiãt, tu scis, quoniã falsum testimoniũ tulerũt contra me: & ecce morior, cùm nihil horum fecerim, quæ isti malitiose cõposuerũt aduersum me. Exaudiuit autẽ dominus vocem eius. Cumq́ duceretur ad mortem, suscitauit dominus spiritũ pueri iunioris, cuius nomen Daniel: & exclamauit voce magna: Mundus ego sum à sanguine huius. Et cõuersus omnis populus ad eum dixit: Quis est hic sermo, quem tu locutus es? Qui cùm staret in medio eorũ ait: Sic fatui filij Israël, nõ iudicãtes, neque quod verũ est cognoscentes, condẽnastis filiam Israël? Reuertimini ad iudiciũ, quia falsum testimonium locuti sunt aduersus*
F *eam. Reuersus est ergo populus cum festinatione: & dixerunt ei senes: Veni, & sede in medio nostrũ, & indica nobis: quia tibi Deus dedit honorẽ senectutis. Et dixit ad eos Daniel: Separate illos ab inuicem procul: & diiudicabo eos.*

¶ *Et dixerunt presbyteri.* Hoc est, duo
senes impudici, iudices illius anni.

¶ *Ingressa est hæc.* Particula, hæc, indicat
contemptionem: Ac si dicerent: ista scele-
rata: quã nominare non audemus, quòd
sit nomine indigna. Ita Iudæi de Chri- Mat.27.
sto dixerunt. Non hunc, sed Barrabam. Mar.15. Luc.23.
Et alibi: Hic autem vnde sit, nescimus. Ioan.18.
Et alibi: Hunc inuenimus subuertẽtem Ioan.9. Luc.23.
genrem nostram.

¶ *Cùm essemus in angulo pomarij.* Vt scili-
cet possemus causas & controuersias cõ-
ferre, & occultè eas communicare.

¶ *Huius rei testes sumus.* Estis quidẽ, sed
mẽdaces, falsum testimoniũ in fœminã
innocentẽ dicentes. Iusta autem Susanna
Deũ habet testem, qui nec fallir, nec falli-
tur. Ipse ait apud Ieremiam cap.29. Ego Iere 29.
sum iudex & testis. De illo ait David psal
mo.88. Et testis in cœlo fidelis. Præter Psal 88.
hunc testem habet Susanna conscientiã
suam, qua oblectabatur. Nam vt ait apo-
stolus.2. ad Corinthios cap.1. Gloria no- 2 Cor.1.
stra hæc est testimoniũ conscientiæ no-
stræ. Sed non est mirum audisse Susan-
nam aduersus se falsum crimen, cùm de
Christo Deo nostro sit dictum capit.26. Mat.26.
euangelij Matthæi: Audis quanta aduer-
sum te testificantur? Testes requiruntur
in iudicio, sed veri graues, & integri. Ca
pite.20. Exodi ait Deus: Non loqueris cõ Exo.20.
tra proximum tuũ falsum testimoniũ.
Testis verus similis est vitro puro liquo- Similia.
ris infusi colorem referenti: & splendido
speculo propriam rei imaginem repræ-
sentãti. Capiti.23. Exodi sunt hæc verba Exod 23
manda-

mandata: Non suscipies vocem mendacij, nec iunges manũ tuam, vt pro impio dicas falsum testimonium. Hoc est, Ne admittas rumorẽ falsum aduersus proximos tuos: nec adiuues impiũ hominẽ falso testimonio. Vel, nec paciscaris cũ impio, vt sis testis iniquus. Dare enim alicui manũ est ei opẽ ferre, aut cũ illo pacisci. Vel iungere manus, illo loco idẽ est quod iurare. Prohibet Deus omne falsũ testimoniũ, illud pręsertim, quod est iureiurando confirmatũ. Solet Deus falsos testes graui supplicio afficere: iuxta illud
Prou.19 capitis Prouerbiorũ.19. Testis falsus non erit impunitus: & qui mẽdacia loquitur,
Prou.21. nõ effugiet. Et illud cap.21. Testis mẽdax
Eccle.28 peribit. Et illud cap.28. Ecclesiastici: Lingua testificãs adducit mortẽ. Id quod his duobus senibus cõtigisse testatur scriptura. Intolerabili laborat stultitia, qui existimat se mẽdacijs esse victoriã perpetuam
Prou.10 consecuturũ. In Prouerbijs ait ita sapiens ca.10. Qui nititur mẽdacijs, pascit vẽtos, idẽ autẽ ipse sequitur aues volantes. Sed mẽdacia iocosa aut officiosa nõ tãtũ afferũt detrimẽti, quãtũ perniciosa: cuiusmodi erãt ea, quę duo senes aduersus innocẽtẽ Susannã dicebant. Quare meritò fuit
Similitudo. illis vita erepta. Vt mẽbra quędã amputantur, si carent spiritu, & reliquas corporis contaminant partes: sic falsi testes in re graui sunt ab hominum sociatione tãquã à corpore humano segregandi. Medici enim membra putrefacta secant, ne alia mẽbra labefactent. Et qui rẽpublicã saluã esse volunt, homines perditissimos ex vrbe depellunt, ne alios corrumpant.

¶ *Et condemnauerunt eam ad mortẽ.* Approbantes sententiam à iudicibus latam aduersus eam.

¶ *Exclamauit autem voce magna.* Cùm magnum esset periculũ, magna voce Susanna ad dominum clamauit: & liberata est. Hunc locum explicans Ambrosius li- Ambro. bro.3. officiorum ait: Dum honestati intendit, etiã vitã reseruauit: quę si id, quod sibi videbatur ad vitã vtile, pręoptauisset, non tantam reportasset gloriam. Imò etiam id quod non solùm inutile, sed etiã periculosum foret, fecisse, pœnam criminis forsitan non euasisset.

¶ *Qui absconditorum es cognitor.* Idest, qui omnia cognoscis, quamuis hominibus abscõdita. Id ait in epistola ad Hebręos Heb.4. apostolus his verbis: Nõ est vlla creatura inuisibilis in cõspectu eius: omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius. Deus incõmutabilis & sempiternus omnia in luce propria, in se ipso tanquã in clarissimo speculo, omniũ rerũ similitudinẽ atque ideã continẽte & repræsentãte inuariabiliter conspicit. Vnde Ecclesiasticus ca.23. Eccle.23 Domino Deo, inquit, ante quàm crearẽtur, omnia sunt agnita, & post perfectum respicit omnia. Ideo sequitur in hac oratione Susannæ: Qui nosti omnia ante quàm fiãt. Perpẽde obsecro, quẽadmodũ Susannę deuotio calamitate & dolore augeatur. Vt ignis flatu pressus accrescit: sic Similitudo. virtus afflictione agitata propagatur.

¶ *Suscitauit dominus spiritum pueri.* Excitauit Deus gratiam, quam in Danielem contulerat, & in actum insolitum ac diuinũ fecit procedere. Spiritũ in eo quiescentẽ, & propter ætatis imbecillitatẽ opera sua non ostendentem suscitauit Deus, vt admirabilem pueri sapientiam & virtutem, eximiam Susannæ honestatẽ & innocentiam, & effrenatam senum intẽperantiam & calumniam declararet.

¶ *Mundus sum ego à sanguine huius.* Hoc est, nõ assentior huic capitali sententię. Ex-

clamo esse fœminam hanc innocentem, atque iniustè damnatam. Hæc verba procedebant à Spiritu Dei, quem habebat. At multo aliter fecit Pilatus, qui verbis
Mat 27. dixit esse se innocentē à sanguine Christi, re autem ipsa illum ad mortem damnauit. Quid illi proderat manus lauare, cùm de eius, & Iudæorū manibus illud
Esai.1. intelligatur Esaiæ: Man⁹ vestræ sanguine plenæ sunt? Accipitur sanguis pro morte: vt Genesis quarto: Vox sanguinis fra-
Gene.4. 4 Re.9 tris tui clamat ad me. Et quarti Regum nono: Vlciscar sanguinem seruorum meorum. Accipitur etiam sanguis pro pecunia, qua emitur alimentum, quod
Mich. vertitur in sanguinem. Ita illud Michææ intelligitur aduersus impios principes & magnates iudicium ob munera peruertentes, populumque tributis onerantes: Qui ædificatis Sion in sanguinibus. Hoc est, qui extruitis ædificia pecunia, quam pauperibus eripitis, qua illi erant alendi? Qui ornatis montem Sionem aulis magnificis, & in Hierosolymam in eo sitam ornamenta ædificiorum congeritis muneribus, quæ à litigātibus accipitis, & tributis, quibus populū
Habac 2 opprimitis, & oneratis. Eodē pacto Habacuch capite secundo: Væ qui ædificat ciuitatem in sanguinibus. Fortasse hoc dixit propter cædes, quas impij iudices viris innocentibus moliebantur. Ita intelli
Psal.50. gi potest illud Dauidis psalmo.50. Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ. Ita appellat nefarium scelus, quod in morte Vriæ quem expulit è vita, cōmisit. Vel per sanguines quælibet pecca-
Ose.4. ra intelliguntur: vt apud Oseam quarto: Sanguis sanguinem tetigit. Hoc est, scelera eorum sunt continua. Passim tamen sanguis accipitur pro morte: vt Gene-

sis.37. Et celauerimus sanguinem ipsius. Gene.37
Exodi. 22. Si fur accepto vulnere mortuus fuerit, percussor non erit reus sanguinis. Exo 22.
Primo libro Machabæorum capite nono: Vindicauerunt vindictā sanguinis fratri sui. 1.Mac.9
Matthæi.23. Non essemus socij eorum in sanguine prophetarum. Mat.23.
Et.27. Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Et hoc Danielis loco. Mundus ego sum à sanguine huius.

¶ *Quis est iste sermo, quem locutus es?* Idest, quid sibi volūt hæc verba, quæ loqueris? Voluit Deus, vt homines illi Danielē loquentem attenderent, eumque quid de negotio illo sentiret, interrogarent.

¶ *Sic fatui filij Israël.* Sensus est: Tam stulti estis ô filij Israëlis, vt re nōdum liquidò cognita & explorata, ita præcipitaremini in Susannam, mulierem fama claram, nobilitate insignē, honestate admirandā, verè Israelis filiā imitatione virtutum, vt citra disquisitionem illā ad mortem damnaretis? Hinc colligimus in causa capitali magnam cautionem & maturitatem esse adhibendam, & grauissimo iudicio esse huiusmodi causam iudicandam. Cæterùm Daniel homines illos vocat fatuos non ira ductus, nec odio concitatus, sed amore veritatis cōmotus. Non vt eos iniuria afficeret, sed vt ipsi hac reprehensione verbis aspera, sed charitatis plena resipiscerent, & ad veritatē mentis oculos reuocarēt. Eodē pacto diuus Paulus: O insensati Galatæ quis vos fascinauit nō obedire veritati? Et Christ⁹ Deus Gala 3.
noster apud Lucam. 24. O stulti & tardi corde ad credendū. Quemadmodū medici non indignantur ægrotis, sed eorū morbis aliquando asperis medētur remedijs: ita qui alios viderint incidere in errorē, nō debent iracūdia ita stomachari, Luc 24. Similitudo.

&illis

& illis irasci, vt velint eos contemnere, eorum æstimationē offendere, & maledictis violare: sed vitia corrigere: & verbis aliquādo lenibus, aliquādo duris, si opus fuerit, delinquētes ad virtutē traducere. Quare quēadmodū qui admonēt amicè, audiēdi sunt: ita qui inimicè insectantur, repellendi. Quod autē ait dominus:

Mat 5. Qui dixerit fratri suo fatue, reus erit gehennæ ignis: intelligitur, quando hoc ex contemptione, & ira, & maleuolentia, & proposito lædendi procedit. Porro Daniel noluit illi⁹ erroris particeps esse: quin potius errantes feruore charitatis obiurgauit. Id docet apostolus capite quinto

Ephe. 5. ad Ephesios, cùm ait: Nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum: magis autem redarguite.

¶ *Et dixerunt ei senes.* Non illi duo iniqui, qui Susannam ad capitis periculum vocauerant: sed homines, qui aderant, senectute confecti, qui cæteros ætate & honore anteibant.

¶ *Quia tibi dedit Deus honorem senectutis.* Id est, quandoquidem tantam tibi Deus dedit authoritatem, vt honor senibus ob ætatis vetustatem, grauitatem & virtutem debitus, tibi adolescenti tribuatur. Ex modo Danielis intellexit populus, eum esse diuinitus instructum, in eoque esse spiritum Dei excitatum.

¶ *Separate illos.* Subaudi, iniquos duos senes. Hoc ideo fecit, ne inter se conferentes sermones nouum aliquod fingerent mendacium.

Cùm ergo diuisi essent alter ab altero, vocauit vnum de eis, & dixit ad eum: Inueterate dierū malorū nūc venerūt peccata tua, quæ operabaris prius iudicās iudicia iniusta, innocēes opprimēs, & dimittēs noxios, dicēte domino: Innocentē & iustū non interficies. Exod 23

Nūc ergo si vidisti eam, dic sub qua arbore videris eos colloquētes sibi. Qui ait: Sub schino. Dixit autē Daniel. Rectè mentitus es in caput tuū. Ecce enim angelus Dei accepta sententia ab eo scindet te mediū. Et amoto eo iussit venire alterū: & dixit ei: Semē Chanaā, & nō Iuda, species decepit te, & cōcupiscētia subuertit cor tuū: sic faciebatis filiabus Israël: & illæ timētes loquebātur vobis: sed non filia Iuda sustinuit iniquitatē vestrā. Nunc ergo dic mihi sub qua arbore cōprehenderis eos loquētes sibi. Qui ait: Sub prino. Dixit autē ei Daniel: Rectè mētitus es & tu in caput tuū: G *manet enim angelus domini, gladium habens, vt secet te mediū, & interficiat vos. Exclamauit itaque omnis cœtus voce magna: & benedixerunt Deū, qui saluat sperātes in se. Et consurrexerunt aduersus duos presbyteros: cōuicerat enim eos Daniel ex ore suo falsum dixisse testimoniū, feceruntq́ eis, sicut malè egerant aduersus proximum, vt facerent secundùm legem Mosi: & interfecerunt eos:* Deut 19 *& saluatus est sanguis innoxius in illa die. Helcias autē & vxor eius laudauerūt Deū pro filia sua Susanna cū Ioacim marito eius, & cognatis omnibus: quia non esset inuenta in ea res turpis. Daniel autem factus est magnus in conspectu populi à die illa, & deinceps. Et rex Astyages appositus est ad patres suos, & suscepit Cyrus Perses regnum eius,*

¶ *Cùm ergo diuisi essent alter ab altero, vocauit vnum.* Totū hoc fuit corā plurimis è populo: à quibus postea conuinceretur, si negaret, quod dixisset: & vt varietatem testimoniorum illorum senum audirent, impiam eorum calumniam intelligerent, & veritatem, ac Susannæ innocentiam viderent.

¶ *Inueterate dierum malorum.* Hoc est, tu qui longā ætatē tuā in vitijs contriuisti. Dies mali apud diuum Paulum capite. 5.

Ephes.6. epistolæ ad Ephesios sunt tempora inimica virtuti, in quibus multa scelera admittũtur. Mala sunt tẽpora non eorũ natura, sed hominũ malitia. Ita quidẽ ait: Redimẽtes tẽpus, quoniã dies mali sunt. Tunc redimitur tẽpus, quãdo illud quod malè consumptũ est, virtutũ actionibus, rectéque factis resarcitur. Dicitur etiam dies malꝰ tẽpus calamitatis & tẽtationis: Ephes.6 vt capite. 6. eiusdem epistolæ ad Ephesios: Vt possitis resistere in die malo. Hoc Hieron. est tẽpore afflictionis. Licet diuus Hieronymus loco illo per diẽ malũ, diẽ iudicij vniuersalis interpretetur. Hoc autẽ Danielis loco idem est inueteratus dierum malorum ac flagitijs imbutus, & in maleficijs veterrimus. Hinc colliges esse falsos testes à iudice conscio obiurgandos.

¶ *Nunc venerunt peccata tua.* Vsque ad tempus hoc accesserunt vitia, quibus te antea contaminabas: sed modò pœnas lues. Permittit Deus delinquere homi- August. nes vsq; ad certã mẽsurã, vt ait Augustinus, qua impleta non amplius suffert eorum maleficia. Eo pacto intelligitur, vt Chryso. testatur Chrysostomus, Genesis illud capite. 15. Nondum completæ sunt iniquitates Amorrhæorum vsque ad præsens tempus. Ac si diceret: Hanc terrã ablaturus sum ab Amorrhæis: sed permittã eorũ scelera vsq; ad certum tẽpus, quo eos expellam. Tunc enim cũ scelera ad scelera addiderint, & cõpleta fuerint, iustè eos ac grauiter mulctabo. Idem est, quod ait Psal 68. psalmographus: Appone iniquitatem super iniquitatẽ ipsorum, vt non intrẽt in iustitiã tuam. Exprimit locus ille, inquit Theod. Theodoretus, Deum non prius vltorem esse, quàm homo sit flagitiosus.

¶ *Dicente domino: innocentem & iustũ non* Exod.23. *interficies.* Capite Exodi. 23. ait ita Deus: Insontem & iustum non occides. Et capit. 19. Leuitici: Nõ facies calumniã pro- Leui.19. ximo tuo: nec vi opprimes eum. Et. 27. Deuteronomij: Maledictus qui clam per- Deut 27 cusserit proximum suum.

¶ *Sub qua arbore vidisti eos.* Nimirũ Susannã & iuuenem scelus nefariũ admittentes. Docet hic locus esse testes de circunstantijs interrogandos, vt veritas elucescat, & causæ cognitio dilucidè percipiatur. Diuus Ioãnes Chrysostomus in Chryso. Matthæũ homilia. 17. ita ait: Non solùm respiciamus ad opera, sed ad tẽpus, & ad causam, & ad volũtatẽ: personarũ quoq; differentiã, & quantacunq; alia ipsis operibus acciderunt, diligentissimè inquiramus. Nõ enim possumus ad veritatẽ aliter peruenire. Hactenus eorũ verba: quæ sunt in sacros canones relata. 23. quæst. 8. Occidit. Qua de re poteris videre extra de testibꝰ. Cùm causa. & ff. de fur. L. Verũ

¶ *Qui ait: Sub schino.* Hoc est, sub lentisco. Ita hunc locum Albertus magnus Albert. interpretatur, & rectè quidem: nam lentiscus dicitur Græcè schinos, & Lusitane aroeyra. Arbor est satis nota in Hispania, Italia, & tota Europa: vtilis, vt ait Dioscorides, & experientia ostendit, ad Diosco. perpurgandos dentes.

¶ *Rectè mẽtitus es in caput tuũ.* Verè mẽdacium dicis, quod in caput tuũ redũdabit.

¶ *Semẽ Chanaan, & non Iuda.* Etsi Iudeus es, tamẽ nõ mereris dici filius Iuda, quia patrem illum virtutum ornamentis excultum non imitaris. Sed imitatione filius es Chanaan. Eius quis dicitur filius, cuius opera imitatur. Iudæis se filios Abrahæ vocantibus dixit Christus apud Ioannẽ octauo: Si filij Abrahæ estis, ope- Ioan. 8. ra Abrahæ facite. Et paulò pòst: Vos ex patre diabolo estis. Et apud Matthæũ. 12. Matt.12.

cos

eos vocat progeniem viperarum. Simi-
Matt.4. liter Ioannes apud eundem Matthæū.3.
Hebræorum populo se sceleribus contaminati dicebat Deus apud Ezechielem
Ezec.16 capite.16. Radix tua & generatio tua de terra Chanaā: pater tuus Amorrhæus, & mater tua Cethęa. Harum nationum vocat Iudæos filios, non natura, sed imitatione: quoniam earum flagitia, & impias superstitiones imitabantur. Contrà verò eos diuina scriptura vocat filios Dei, qui sequuntur illum, qui in virtutum studia incumbunt, vitā ad certam rationis normam dirigētes, omniumq; officiorum momenta diligenter ponderantes. Ideo ait diuus Ioannes: Quotquot autem re-
Ioan.1. ceperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri. Et Christus dominus apud
Matt.5. Matthæum capite.5. Beati pacifici, quoniam filij Dei vocabuntur. Et paulò pòst: Benefacite his, qui oderunt vos, vt sitis filij patris vestri, qui in cœlis est: Et apud
Luc.6. Lucam.6. Bene facite, & mutuum date, nihil inde sperātes: & erit merces vestra multa: & eritis filij altissimi. Diuus Pau
Rom.8. lus capite octauo epistolæ ad Romanos: Quicunque, inquit, spiritu Dei agūtur, hi filij Dei sunt. Et diuus Ioannes capite
1Ioan.3. tertio primæ suæ canonicæ: Videte qualem charitatem dedit nobis pater, vt filij Dei nominemur, & simus. Vnde capite
4.Re.4. quarto libri quarti Regum illi dicuntur filij prophetarum, qui eos sequebantur.
Ephe.5. Apostolus capite.5. epistolæ ad Ephesios filios lucis appellat viros iustitia & honestate claros, cùm ait: Vt filij lucis ambulate. Hoc est iustè, honesteque viuite splendore virtutum illustrati. Vel si lij lucis, hoc est filij Dei, qui de se ait Ioā-
Ioan 8. niso ctauo: Ego sum lux mundi. In eadē
Ephe 2. epistola capite secundo vocat filios iræ homines peccato astrictos & cōtaminatos. Eramus, inquit ille, natura filij iræ: hoc est, Dei ira & vltione digni. Eodē pacto Hebræi vocant filios mortis eos, qui sunt digni morte: vt cap.20. lib.1. Regū. 1.Re.20.
Homines impij dicūtur filij Belial ca.19. Iudicum, &.25. libri.1. Regum, & alijs in locis: est enim Belial idem atq; sine iugo. Præterea dicūtur filij à genere, vt filij Israëlis Israëlitæ Exodi.1. Filij Heth He- Exod.1.
thęi Genesis.23. Filij Ammon Ammoni Gene.23
tæ Iudicum decimo: Filij Iemini Benia- Iudic.10
minitæ Iudicum.19. Filij Chanaan Cha Iudic.19
nanæi: Filij Iuda Iudæi. Eam ob causam ait Daniel: Semen Chanaan, & nō Iuda. Volens Sophonias significare sōpitū esse Soph.1.
populum Iudaicum, dixit capite.1. Cōticuit omnis populus Chanaan. Sed quoniam Chanaā idem est quod mercator, potest transferri locus ille: Conticuit, vel succisus est populus mercator: vel populus mercatorū. Et ita interpretantur nōnulli Oseæ illud capite.12. Chanaan in Ose.12.
manu eius statera dolosa: calumniam dilexit. Vt sit sensus: Populus Israëliticus concupiuit opprimere proximum suum per summam fraudem, instar mercatoris falsam habentis stateram. Cæterùm Chanaan fuit filius Cham, filij Noë, vt Gene.9.
ex capite nono & decimo Genesis liquet. Gene.10
Chanaan autem genuit Sidonem, Hethæum, Iebusæum, Amorrhæum, Gergesæum, Heuæum, Aracæum, Sinęum, Aradiū, Samaræum, Hamathęū. Ac per hos disseminati sunt populi Chananæorum, vt capite.10. Genesis videre licet. Gene.10

¶ *Species decepit te.* Idest, Susannę pulchritudo te fefellit, & iudiciū tuū perturbauit. Deprauati homines, & parū prudētes ex aliena pulchritudine, ob quam erāt Deū laudaturi, occasionem sumunt peccādi.

intelligamus amittendã esse oblectationem recordatione flagitij. Cùm igitur rosa sit spinis septa, quid miraris, si Susanna quæ rosam sonat, fuerit periculis cincta,& in calamitatibus versata?

¶ *Quia non esset inuenta in ea res turpis.* Obserua horũ hominũ virtuté.Nõ ideo præcipuè Deũ laudibus efferebant,eique gratias agebant,quòd eorũ cõsanguinea Susanna liberata fuisset:sed quòd iusta & innocẽs esset.Eius cõtinentia, singularis vitę integritas & animi ratio perfecta magna illos afficiebant voluptate.Est enim innocẽtia multo melior quàm vita corporis,multo illustrior & præstantior. Vt obscuratur & obfunditur luce solis lumẽ lucernæ:sic æstimatio vitæ corporis splẽdore virtutis vincitur & obscuratur.

Similitudo.

¶ *Et rex Astyages appositus est ad patres suos.* Hoc est mortuus est, & sepultus cũ maioribus suis. Apponi ad patres suos,& ad populum suum,locutiones sunt in diuinis literis vsitatę pro sepeliri more maiorũ:vt Genesis.35.Cõsumpt⁹ ętate mortuus est,Subauditur Isaac, & apposit⁹ est populo suo.Et cap.49.Obijt Iacob,appositusq; est ad populum suum. Et Deuteronomij.32.Sicut mortuus est Aaron frater tuus in monte Hor: & appositus populis suis. Et primo Machabæorum capite secundo:Benedixit eos:& appositus est ad patres suos. Hic rex Astyages vocatus est altero nomine Assuerus.Hic fuit pater Darij,& auus Cyri,pater matris eius. Vnde Darius erat auunculus Cyri frater matris eius. Ita asserit Hieronymus cum multis alijs:& est in historia scholastica memoriæ proditum.

Gene.35 Gen.49. Deut.32. 1.Mac.2. Sup.9. Hieron.

¶ *Et suscepit Cyrus Perses regnũ eius.* Astyages erat rex Mediæ & Persidis, & mortuo illo obtinuit regnum Mediæ Darius eius filius,& regnum Persidis Cyrus eius nepos ex filia.Sed mortuo Dario Cyrus successit illi, tenuitque clauum vtriusq; regni.Et quamuis regnum Mediæ esset illustrius regno Persidis, Cyrus tamen Persidem regni caput constituit. Sensus hui⁹ orationis est.Quãdo hæc facta sunt Babyloniæ, vbi regnabat Nabuchodonosor,regnabat in Media & Persidę Astyages,cui postea successit Darius in Media, & Cyrus in Perside. Postquàm autẽ Darius excessit è vita,consecutus est totum regnum Cyrus,ad quem eius hæreditas pertinebat.

Obseruationes ex Græco in caput tertiũ decimum.

E*Rat ei pomœrium vicinum domus suæ.* In codicib⁹ correctis pro,pomœriũ,est pomariũ. In versione Græca Theodotionis,ex qua desumptum est caput hoc,est παράδεισος, paradisus. Quod vocabulum hortum significat, & pomarium:est enim pomarium locus arboribus pomiferis consitus:pomœrium autem quod Græcè dicitur πωμοίριον, est locus tam extra, quàm intra murum, vrbem cingens: quem antiqui inauguratò consecrabant,vbi nullum fieri ædificium sinebant. Fuit igitur non Latini interpretis, sed librariorum aut typographorum vitio effectum, vt pomœrium hoc loco poneretur pro pomario, quod Græce dicitur paradisus. Ac si verbum verbo reddere volueris, transferes ex Græco: Erat ei paradisus proximus domui suæ. Hoc nomine παράδεισος paradisus, pro horto consi-

Theod.

 to vtj-

Proclus to vtitur Proclus : cuius hæc ſunt verba: Heſiod. Vbi Heſiodus Fortunatarum inſularum meminit, innuit eſſe paradiſum, cum videlicet, qui apud poëtas campus Elyſius appellatur. Fortaſſe per cãpum Elyſium paradiſum terrenum intelligebant, Moſaicis literis aliquantulum inſtructi. Vtitur etiam hoc nomi- Xenophon ne Xenophon : & Philoſtratus in vita Philoſt. Apollonij. Sed & eo vtuntur ſeptuaginta interpretes, qui capite ſecundo Geneſ. 2. Geneſis habent: καὶ ἐφύτευσεν κύριος ὁ θεὸς παράδεισον ἐν ἐδὲμ κατὰ ἀνατολάς. Hoc eſt, Et plantauit dominus Deus paradiſum in Eden ad orientem. Sed quoniam vocabulum Eden, quod eſt in Hebraico, non ſolùm eſt nomen loci, ſed voluptatem & delicias ſignificat : & eedem præter ſignificationem Orientis ſignificat principium, vertit Latinus noſter interpres: Plantauerat autem dominus Deus paradiſum voluptatis à principio. Onchel. Pro quo paraphraſis Chaldaica Onchели habet : Et plantauit dominus Deus hortum in loco voluptatis ab exordio. Symm. Et Symmachus : Plantauitque dominus Deus paradiſum florentem à primo: ſubaudi, tempore. Aquila Aquila etiam, Theod. & Theodotio non ad Orientem, ſed à principio tranſtulerunt. Eſſe Eden nomen loci indicat Moſes capite. 4. Gene 4. Geneſis, cùm ait: Egreſſus Cain à facie domini habitauit profugus in terra ad orientalem plagam Eden. Eſai. 37. Et Eſaias. 37. vbi inducit Rabſacẽ ita dicentẽ: Subuerterũt patres mei Gozã, & Harã, & Reſeph, & filios Eden. Vbi Eden pro ciuitate quadam accipitur, aut regione. Eodem pacto apud Ezechielem capite. 27. Ezec 27. Et hanc ſignificationem ſecuti ſunt Septuaginta. Significare autem nomen hoc voluptatem indicat Ezechiel trigeſimoprimo, Ezech. 31 cùm ait: Emulata ſunt eum omnia ligna voluptatis, quæ erant in paradiſo Dei. Vbi pro, voluptatis, eſt in Hebraico Eden, deriuatũ à verbo עדן Hadan, quod ſignificat delectare, voluptate ac delicijs afficere. Et hanc ſignificationem ſequutus eſt Latinus noſter interpres, & Sym- Symm. machus, & alij. Locus ille vbi fuit paradiſus terreſtris appellatus eſt Edẽ, quod eſſet amœniſsimus, admirabilemque afferret voluptatem. Quare tam illi qui pro Eden voluptatem, quàm qui locum voluptatis pleniſsimum interpretati ſunt, rectè quidem verterunt. Nec eſt etiam inter eos contrarietas, licet ſit diuerſitas, quòd alij dicant fuiſſe paradiſum illum à Deo plantatum ad Oriẽtem, alij à principio: nam vtrunque verum eſt. Reſpectu enim terræ promiſsionis fuit ad Orientem : & plantatus fuit à principio mundi, nimirum die tertio creationis, quando Deus dixit capite primo Geneſis : Germinet terra herbam Geneſ. 1. virentem, lignumque faciens fructum. Theodorus Mopſueſtiæ ita de paradi- Theod. ſo terreſtri loquitur : Eden erat locus, in quo poſitus erat paradiſus, excelſus quidem, ad ſolis ortum collocatus, atq; ex vniuerſæ terræ partibus electus : in quo Deus hominem tanquam in honorifico domicilio collocauit. Idem ait pluribus verbis Ioannes Damaſcenus. Damaſ. Seuerianus fuiſſe ait paradiſum terre- Seuer. ſtrem ad Orientem conſitum, vt ex ea parte qua lumina cœli initium ducunt naſcendi, humanæ vitæ ratio atque inſtitutio initium haberent. Non defuerunt, qui dicerent, nullum fuiſſe terrenum paradiſum, Moſem autem myſticè fuiſſe locutum. Sed hi deſtruũt ſcri-

pturas,

pturas, & in errore intolerabili versantur. Ac meritò grauiterque fuerunt improbati, & conuicti à Hieronymo, Augustino, Epiphanio, Theodoreto, Basilio, & ab alijs, qui diuinam scripturam rectè explanarunt. Cæterùm hæc vox paradisus in diuinis literis non tantùm accipitur pro paradiso terrestri, vt capite secundo & tertio Genesis, & capite Ezechielis trigesimoprimo, sed etiam accipitur pro loco beatorũ in gloria cœlesti: vt capite duodecimo epistolæ secũdæ ad Corinthios: Scio hominẽ in Christo, siue in corpore, siue extra corpus nescio: Deus scit: raptum huiusmodi vsq; ad tertium cœlum. Et scio huiusmodi hominem, quoniam raptus est in paradisum: & audiuit arcana verba, quæ non licet homini loqui. Vbi per tertium cœlum intelligitur empyriũ, vbi est sedes mentium beatarum, & æterna sanctorum domus: vbi qui se hic a scelerum contagione seuocarunt, Deo çterno æuo fruuntur. Locum illum vocat apostolus tertium cœlum, & paradisum. Nam primũ cœlum est regio aeris vsq; ad cœlum lunæ: secundum cœlum est multitudo omnium globorum cœlestiũ, qui mirabili celeritate mouentur: tertium est cœlum empyrium, & paradisus æternus. De hoc paradiso & tertio cœlo illud Apocalypsis intelligitur capite secundo: Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei. Vbi per lignum vitæ intelligitur Christus, qui est sapientia patris, filius Dei vnigena: de quo scriptum est capite Prouerbiorum tertio: Lignum vitæ est ijs, qui apprehenderint eam. Fuit re ipsa in paradiso terrestri arbor vitæ, vt constat ex capite secundo Genesis, quæ Christi figuram gerebat. Sed quemadmodum petra quæ percussa prabuit aquas, etsi Christum adumbrauit, dicente apostolo in priore ad Corinthios capite decimo: Petra autem erat Christus: verè tamen fuit petra: sic arbor vitæ etsi Christi vmbram gessit, non ideo dicendum est, non extitisse. Sed loco illo Apocalypsis arbor vitæ non pro vmbra, sed pro substantia, hoc est pro Christo Deo nostro accipitur: & paradisus pro loco sedium beatorum. Præterea accipitur paradisus pro horto consito, vt Canticorum quarto: Emissiones tuæ paradisus malorum punicorum cum pomorum fructibus. Ac si Christus dicat ecclesiæ: Propagines tuæ, hoc est, ecclesiæ tuæ particulares sunt veluti pomarium plenum malis punicis, alijsque arboribus vberes fructus ferentibus. Ita enim ordinantur, vt ipsi Christo, & ecclesiæ vniuersali, eiusque pastori summo pontifici obtemperantes in vera fide permaneant. Sed dices: Quare hoc Canticorum loco fit mentio malorum punicorum? Ratio est, quia per malum punicũ ordo significatur & constãtia. Aperi illud inuenies ipsum plenũ granis pulcherrimis in capsulis suis miro ordine dispositis: nullũ est alio maius, nullũ peruertit locum, nullum egreditur è serie. Est in hoc pomo admirabilis quædam continuatio seriesq; acinorum, vt alij ex alijs, & omnes inter se æquales, apti, & colligari videãtur. Inter omnia poma nullũ est tã pulchra serie à natura cõstructũ, quàm malũ punicũ, quod alij pomũ granatũ vocãt. Quãobcausam per illud intelligitur ordo. Deinde ex omnibus pomis nullũ præter hoc habet coronã: est enim in fastigio coronatũ, magno ita Deo ordinãte artificio

Marginal notes: Hieron. Augus. Epipha. Theod. Basilius; Gene. 2; Genes. 3; Ezec. 31; 2. Cor. 12; Apoc. 2.; Prou. 3.; Genes. 2; Exod 17; Num 20; Deut 8.; 1. Cor. 10; Cant. 4.

artificio naturæ. Cùm autem qui perseuerant, & vincunt, donétur corona, iuxta illud apostoli capite. 2. epistolæ 2. ad
2.Tim.2 Timotheum, Non coronabitur, nisi qui legitimè certauerit: per pomum hoc intelligitur constantia vsque ad finē. Eam ob causam in fine vestis sacerdotalis, in
Exo.28. extremis fimbrijs, vt capite Exodi. 28. scriptū legimus, erant mala punica: quia vt verbis vtar seruatoris nostri: Qui per-
Matt 10 seuerauerit vsque in finē, hic saluus erit.
Matt 24 Hæc est causa, quare veteres Græci imaginem Victoriæ fingebant cum alis tenentem dextera pomum punicum, læua verò galeam: vt refert in hieroglyphicis
Pierius. Pierius Valerianus. Per alas significatur diligentia & celeritas, per galeam armatura, seu armorum munitio, per malum punicum ordo & constantia. Sed quia nomine alarum designatur aliquādo instabilitas, abstulerunt Athenienses alas à
Pausan. Victorię simulachro, vt Pausanias, & He
Heliod. liodorus Periergeta memoriæ prodiderunt. Cùm igitur malum punicum sit signum ordinis & cōstantiæ, meritò particulares ecclesiæ cum horto seu paradiso malis punicis referto comparantur. Aspicis igitur paradisum accipi aliquādo pro quocunque horto consito, quem admodum hoc Danielis loco, vbi Latinus noster interpres pro paradiso pomarium vertit.

¶ *Isti frequentabant domū Ioacim.* Versio Complutensis Græco adiecta habet: Isti expectabātin domo Ioacim. Cùm enim essent iudices, solebant illic expectare litigatores, vt eorum causas audirent, & sententiam ferrent. Eam ob causam in aulā illam frequenter conueniebant. Quare etsi in verbis aliqua videtur esse discrepantia, in sensu tamen nulla est.

¶ *Quia nunquam fuerat dictus sermo huiusmodi de Susanna.* Quidam vertunt: Quia nunquam huiusmodi fama de Susanna prodita fuerat. Pro, sermo, est in Græco λόγος, quod vocabulum authore Budæo significat sermonem, & famam, Budæ.
& verbum, & filium Dei, & rationem & sapientiam. Et Hieronymus in epi- Hieron.
stola ad Paulinum præter hæc ait significare causam vniuscuiusque rei, per quam sunt, quæ subsistunt. Primo capite Genesis vbi Moses mundi descri- Genes.1
bit creationem, ait: Dixit Deus: Fiat lux, &c. Et psalmographus: Ipse dixit, Psal.32.
& facta sunt. Dixit Deus, ergo verbo suo, per quod omnia fecit. Quibus verbis æterni verbi generationem intelligimus. Id voluit Augustinus significa- August.
re in libro de Genesi ad literam, cùm verba illa explanans ait, hoc ad naturam verbi, per quod omnia facta sunt, pertinere. Cuius sententiam sequuntur Iunilius Iunilius
& Rupertus abbas, cum multis alijs. Hoc Rubert.
est verbum, de quo ait Ioannes statim in principio euangelij sui: In principio erat Ioan.1.
verbum: & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbū. Hoc erat in principio apud Deū. Omnia per ipsum facta sunt. De illo scriptum est in libro Sapientiæ ca Sap.9.
pite nono: Domine misericordiæ qui fecisti omnia verbo tuo. Et capite vndecimo epistolę Pauli ad Hebręos: Fide intel- Hebr.11.
ligimus aptata esse secula verbo Dei. Verbum Dei filius Dei est: de quo ait Dauid psalmo. 32. Verbo domini cœli firmati Psal.32.
sunt. Et psal. 106. De necessitatibus eo- Psa.106
rum liberauit eos: misit verbū suum, & sanauit eos. Vidēs nanq; Deus homines calamitatibus oppressos, & in varijs erroribus versatos non tulit eos auxilium cœleste requirētes diutius angi, & tene-

bris

bris errorum cooperiri. Misit filiũ suum
vnigenam, vt eos instrueret, & liberaret.
Cùm homines sine Dei amore frigore
durescerent, vidit diuinus vates spiritu
vaticinationis fore, vt Deus pater mit-
teret filium suum, qui eorum corda lé-
Psal.147 niret. Eam ob causam psalm. 147. Emit-
tet, inquit, verbum suum, & liquefaciet
ea: flabit spiritus eius, & fluent aquæ.
Hoc verbum est sapientia Dei, & fons
Eccles.1 sapientiæ: de quo ait Ecclesiasticus ca-
pite primo: Fons sapientiæ verbum Dei
Esai.9. in excelsis. Postquàm Esaias capite no-
no Christi natiuitatẽ descripsit, eumq;
vocauit Deum & hominem, subdidit:
Verbum misit dominus in Iacob, & ce-
cidit in Israël. Ac si diceret: Hunc Dei
filium, verbum patris, verum Messiam
misit Deus ad Iudæos nomine Iacob &
Israël significatos: qui illum contempse-
runt, & ad cædem crudelissimam voca-
runt. De illo ait ita Ioannes capite deci-
Apoc.19 monono Apocalypsis: Vestitus erat ve-
ste aspersa sanguine, & vocabatur nomẽ
eius verbum Dei. Et capite. 1. suæ. 1. epi-
1. Ioan.1 stolæ: Quod fuit ab initio, quod audiui-
mus, quod vidimus oculis nostris, quod
perspeximus, & manus nostrę contrecta
uerunt de verbo vitæ. Ac si dicat: Verbũ
illud vitæ, per quod omnia viuentia vi-
tam habent, per quod omnia facta sunt,
quod erat ab initio, coæternum & con-
substãtiale patri, quod audiuimus, quod
oculis nostris aspeximus, etiã manus no
stræ tetigerunt: cùm post reditũ ad vitã
Luc.24. dixit nobis: Palpate, & videte, quia spiri-
tus carnem & ossa non habent. Dicitur
autem filius Dei verbũ, vt intelligamus
æternam eius generationem spiritualẽ
esse, simplicem, inuariabilem, manentẽ:
non materialem, non carnalem, non ad-
mistam mutationi. Nam verbũ propriè
est interior mentis conceptus, & prola-
ta intus notitia. In homine verbum est
accidens: at verbum Dei substantia est,
& non alia nisi substantia Dei. Cùm igi
tur verbum Dei sit à Deo productum,
propriè dicitur genitũ esse: gignere enim
est substantiam producere. Porrò cùm
verbum sit genitum à Deo, filium esse
Dei negare non possumus. Hoc Dei ver
bum est ratio perpetua, sapientia sempi
terna, intellectus incomprehensibilis, ve
ritas incommutabilis, verus Dei filius,
verus Deus, verbum illud, per quod
omnia facta sunt. Deus enim verbo
omnia creauit. Id voluerunt significa-
re antiqui in simulachro Dei Enephi,
ex cuius ore egrediebatur ouum, hoc est
mundus habens oui figuram: qui mun-
dus quoniam Dei verbo conditus est, ex
Dei ore exibat. Refert hoc Eusebius Cæ Eusebi.
sariensis libro primo de præparatione
euangelica: & Cœlius Augustinus in hie Cœlius.
roglyphicis. Hoc verbo ait Trismegi- Trisme.
stus fuisse mundum constiturũ. Idẽ aiunt
Philo Platonicus in libro de agricultu- Philo.
ra, Æmilius Platonicus, & ante eum He Æmili. Heracli.
raclitus: & Plato in Epimonide, cuius Plato.
hæc sunt verba: Conficiunt circulum
suum, & perficiunt mundum, quem or-
dinauit visibilem verbum omnium di-
uinissimum. Idem dixit Zeno princeps Zeno.
Stoicorum: qui rerum naturę dispositio-
nem opificemque vniuersitatis verbum
atque Deum nominauit. Qua de re vi-
de Eusebiũ libro septimo & vndecimo de Euse.
præparatione euãgelica: Didymi Brach Didy.
manis epistolã à diuo Antonino in pri- Antoni.
ma parte historiarum citatam: Lactan- Lactan.
tium Firmianum libro quarto contra gẽ
tes: Hamerum Nouasianum in primum Hamer.

capur

caput genesis multos ex antiquis philosophis citantem, qui asserebant summum Deum per verbum suum mundum creauisse: & verbum hoc esse rerum omnium

Genes. 1. creatarum principium. Id quod ait Moses: In principio creauit Deus cœlum & terram: potest verti ex Hebræo: Per principium. Hoc est, per verbum, quod est filius Dei. Ita locum illum interpretantur

Tertull. Hilari. Hieron. August. Mirand. Alcuin. Tertullianus Septimius, Hilarius, Hieronymus, Augustinus, Ioannes Picus Mirandulanus, & Alcuinus. Aspicis igitur non solùm Christianos, sed etiam externos philosophos asseruisse Deum constituisse mundũ verbo, quod est rerum principium: & ex diuinis literis constare verbum hoc esse Deum. Sed hoc volo modò ostendere ex multis locis paraphrasis Chaldaicæ summæ apud Hebræos authoritatis, & aliarum

Psal. 7. versionum. Psalmo septimo vbi nos habemus: Dominus iudicabit populos: pro domino est in Hebræo Iehouah, quod nomen soli Deo conuenit. Et Io-

Ionath. nathas paraphrastes Chaldæus transtulit locum illum: Verbum domini iudicabit populos. Quibus verbis significat Christum esse verum Deum, qui

Psal. 109 est Iehouah & verbum Dei. Psalm. 109. Vbi nos habemus: Dixit dominus domino meo: sede à dextris meis: habet paraphrasis Chaldaica: Dixit dominus

Psal. 137 verbo suo. Psalmo. 137. quod nos habemus: Quoniam magnificasti super

Hieron. omne nomen sanctum tuum: vertit Hie-

Felix. ronymus, & post illum Felix Pratensis: Quoniam magnificasti super omne nomen tuum eloquium tuum. Hoc

Esai. 8. est verbum tuum. Capite octauo Esaiæ vbi editio vulgata habet: Adiecit dominus loqui ad me: habet litera Chaldaica: Addidit verbum domini loqui mecum. Et quadragesimo octauo pro eo Esai. 48. quod vulgat⁹ noster interpres vertit: Manus quoque mea fundauit terram: transtulit Thargũ: Verbo meo fundaui terrã. Capite primo Oseæ habet editio vul- Ose. 1. gata: Saluabo eos in domino Deo suo: & paraphrasis Chaldaica: Saluabo eos in verbo domini Deo eorum. Ac si dicat Deus pater: Salutem feram eis per filiũ meum, qui est verbum meum, & Deus illorum. Vbi vides verbum Dei verum esse Deum. Huc accedit nomen Iehouah, quod est in Hebræo pro domino. Cùm enim hic dominus sit Iehouah, hoc est verus Deus, atqui hic dominus sit verbum Dei: rectè sequitur, hoc verbum Dei esse verum Deum. Sed etiamsi verbum accipiatur pro filio Dei, & multas alias habeat acceptiones, hoc tamen Danielis loco accipitur pro sermone, rumore, & fama, vt liquet intuenti.

¶ *Dic, sub qua arbore videris eos colloquẽtes.* Versio Latina adiecta literæ Græcæ habet: Dic sub qua arbore vidisti eos conuersantes ad inuicem. Pro, colloquẽtes, est in Græco: ὁμιλοῦντας ἀλλήλοις. Prior vox est à verbo ὁμιλέω, quod significat conuersari, loqui, congredi, consuetudinem, & familiaritatem habere. Dicitur etiam apud Sophoclem de com- Sopho. plexu venereo, quemadmodum hoc loco. ἀλλήλοις significat mutuò, inuicem, inter se, vltro citroque. Quare potest locus hic ita ex Græco conuerti: Dic sub qua arbore videris eos inter se congressos. Voluit diuinus vates rem turpem honestis verbis innuere. Eodem pacto paulò pòst: Et illæ timentes loquebantur vobis. Hoc est, vobiscum obscœ-

obscœna voluptate cōmiscebantur. Sed
pro duabus vocibus Græcis, nimirum
loquentes mutuò, rectè vulgatus inter-
pres vnam posuit, scilicet colloquentes,
quæ idē valet ac duæ: vt breuitati simul,
& honestati studeret. Cęterū loqui ad cor
alicuius est ei dulcia verba dicere, eumq́;
Esai.40 blanditijs delinire: vt capit.40. Esaię: Lo-
Osee.2. quimini ad cor Ierusalē. Et Oseæ.2. Du-
cam eam in solitudinē, & loquar ad cor
eius. Loqui in me est locutio diuinorum
Psa.84. vatum: vt psalmo.84. Audiā quid loqua-
Habac.2 tur in me dominus Deus. Illud Habac-
cuc secūdi capitis: Contemplabor, vt vi-
deam, quid dicatur mihi: vertunt quidā:
Speculabor, vt videam, quid in me
loquatur. Idest quid me doceat Deus.
Zacha.1 Capite.1. ait Zacharias: Dixit ad me an-
gelus domini, qui loquebatur in me.

Argumentum capitis quarti decimi.

PRoditur memorię historia Belis Babylonio-rum idoli, cuius sacerdotes fallebant regem, ei persuadētes, vt singulis diebus idolo iuberet dari magnam ciborum copiam, quos ipsi occultè deuorabant. Ac eorum dolo opera Danielis deprehenso fuerūt interfecti, idolum destructum, & draco vita priuatus. Eam ob causam Daniel omni sapientia & nobilitate præstans fuit in lacum leonū coniectus, sed inde mirabiliter liberatus: eiusq́; hostes missi in eundem lacum statim fuerunt à leonibus dilaniati. Qui enim se scelerum ministros præbuerāt, & Dei, hominumq́; iura violauerant, sibi inscij exitium parauerunt.

Caput quartū decimū.

ERat autem Daniel conuiua regis, & honoratus super omnes amicos eius. Erat quoq; idolū apud Babylonios nomine Bel: & impendebātur in eo per dies singulos simile artabæ duodecim, & oues quadraginta, viniq́; amphoræ sex. Rex quoque colebat eum, & ibat per singulos dies adorare eum. Porrò Daniel adorabat Deū suum. Dixitq́; ei rex: Quare nō adoras Bel? Qui respondēs ait ei: Quia non colo idola manu facta, sed viuentē Deū, qui creauit cœlū & terrā, & habet potestatē omnis carnis. Et dixit ad eum: Non videtur tibi esse Bel viuēs Deus? An non vides, quāta comedat, & bibat quotidie? Et ait Daniel arridēs: Ne erres rex: iste est enim intrinsecus luteus, & extrinsecus æreus, neque comedit aliquādo. Et iratus rex vocauit sa- B
cerdotes eius: & ait eis: Nisi dixeritis mihi, quis est, qui comedat impēsas has, moriemini. Si autē ostenderitis, quoniā Bel comedat hæc, morietur Daniel, quia blasphemauit in Bel. Et dixit Daniel regi: Fiat iuxta verbum tuū. Erant autem sacerdotes Bel septuaginta, exceptis vxoribus & paruulis & filijs. Et venit rex cum Daniele in templū Belis. Et dixerunt sacerdotes Belis: Ecce nos egrediemur foras: & tu rex pone escas, & vinū misce, & claude ostiū, & signa annulo tuo: & cùm ingressus fueris mane, nisi inueneris omnia comesta à Bel, morte moriemur: vel Daniel C
qui mentitus est aduersum nos. Contemnebant autem, quia fecerant sub mensa absconditum introitum: & per illud ingrediebantur semper: & deuorabant ea.

(A at the opening line of the chapter.)

Explanatio.

E*Rat autem Daniel.* In quibusdā codicibus incipit caput hoc ab hac vltima oratione capitis superioris: Et rex Astyages appositus est ad patres suos: &
susce-

suscepit Cyrus Perses regnũ eius. Ac tũc est sensus. Cùm Astyages, hoc est Darius filius Assueri rex Medorum excessisset è vita, fuissetque iuxta maiores suos sepultus, obtinuit regnum eius Cyrus rex Persarum: qui familiariter vtebatur Daniele: eumque præ cæteris amicis honore afficiebat. Itaque per Astyagem intelligitur Darius auunculus Cyri: appellabatur enim Darius & Astyages: quo mortuo tenuit gubernaculum totius imperij Medorum, Babyloniorum, & Persarum Cyrus, in cuius tempore ea contigerunt, quæ sunt huic vltimo Danielis capiti mandata. Ex quibus colliges, has duas historias nimirum Susannæ & Belis diuersis temporibus contigisse: nã historia Susannæ contigit regnãte in Babylonia Nabuchodonosore, & in Perside Astyage auo Cyri, quo tempore Daniel erat adolescens, vt ostensum est capite superiore, vbi scriptum est: Suscitauit dominus spiritum pueri iunioris, cuius nomen Daniel: hæc autem historia Belis accidit post Babylonis euersionẽ per Medos ac Persas, & post Darij excessum ex vita, tenente totius imperij clauum Cyro, cuius hoc loco fit mentio, cùm iã Daniel esset senectute confectus. Alij codices referunt hæc verba ad finem capitis superioris: & incipiunt hoc vltimum caput ab his verbis: Erat autem Daniel cõuiua regis: nimirum Cyri, de quo proxi-
Sup. 9. mè locutus fuerat. Quidam per hunc Astyagem non intelligunt Darium, sed eius patrem, qui vocabatur etiam Assuerus, vt ex capite nono liquet, & nos suprà retulimus prope finem capitis superioris. Sed hoc loco non fit Darij mentio, sed Cyri, quia hic Cyrus magna in Iudæos contulit beneficia. Aiuntque nec Astyagem, nec Darium, nec Cyrũ hunc regem esse, de quo hic scribitur: Erat autem Daniel conuiua regis: sed per hunc regem asserunt intelligi Nabuchodonosorem, qui regnabat in Chaldæa regnãte in Media & Perside Astyage, cui post mortem Darij successit Cyrus. Prior tamen explanatio videtur germanior. He- Herod.
rodotus Halicarnasseus in libro qui inscribitur Clio, narrat Astyagem regem filiam habuisse nomine Mandanam, quã nulli Medorum qui ea dignus esset, statuit tradendam, sed Persæ cuidam nomine Cambysi, nulla illustri laude celebrato. Cùm autem vidisset per quietem ex filia enatam vitẽ, cuius palmite omnis Asia opacaretur, quòd esset patulis diffusa folijs, consilio ariolorum instructus decreuit filium illius filiæ suæ nomine Cyrum vita priuare. Natus itaque infans datur occidẽdus Harpago viro grauissimo, qui timẽs parẽtes infantis eum tradidit cuidam regis pastori exponendum. At vxor pastoris videns infantem dilexit illum, & pro filio enutriuit: qui postea fuit ab auo cognitus, & à Medis in regia dignitate constitutus. Ac tandẽ auo suo Astyagi intulit bellum, quem vicit, & totum sibi imperium vsurpauit.
Hoc etiam narrat libro primo Iustinus, Iustinus
& Trogus Pompeius: & post illos Petrus Trogus.
Comestor in historia scholastica: qui ait Comest.
Cyrum retinuisse sibi regnum Persarũ, dimisisseque Astyagi auo suo regnũ Hircanorum, & Dario filio Astyagis auunculo suo regnum Medorum hac lege, vt mortuis illis totum imperium ad ipsum Cyrum veniret. Quod factum esse testatur: idque his verbis significatum esse: Rex Astyages appositus est ad patres suos, & suscepit Cyrus Perses regnũ eius.

¶ Con-

¶ *Conuiua regis.* Hoc est, regi familiaris, qui in eius intima consuetudine versabatur. Pro couiua est in Græco συμβιώτης, hoc est, simul viuens: à verbo Symbioo, quod est simul viuo: pro quo Latinus interpres editionis vulgatæ rectè transtulit, conuiua. Potest verti conuictor, hoc est quotidianus couiua. Rectè antiqui accubationem epularem amicorum, quia vitæ coniunctionem haberet, couiuium nominarūt. Itaque couiua accipitur pro eo, qui inuitatus est ad couiuium: & pro familiari & domestico. Priore modo ac-
2.Reg.19 cipitur capite.19. libri secūdi Regum: Posuisti me seruum tuū inter conuiuas men-
Prou.9. sæ tuæ: posteriore verò capite.9. Prouerbiorum: In profundis inferni conuiuæ
Eccle.9. eius. Et Ecclesiastici nono: Cum sapientibus & prudentibus tracta: viri iusti sint tibi conuiuæ. Hoc secundo modo accipitur hîc à Daniele.

¶ *Erat quippe idolum apud Babylonios no-*
Hieron. *mine Bel.* Diuus Hieronymus in explanatione in caput secūdum Oseæ ait Ninum Beli filium apud Assyrios Niniuē celebrem ciuitatem condidisse, & regem Zoroastrē forti certamine superasse: tātaque vanitate elatum fuisse, vt patrem suum Belum in Deum referret, cui Babylonij diuinum cultum tribuerunt: Et hūc Belum esse Belem hunc, de quo hîc loquitur Daniel. Erat enim insigne Babyloniorum idolum, quod aliquādo dicitur Bel, aliquando Beel, aliquādo Baal: deducto nomine à Belo patre Nini. Hæc est Hieronymi sententia. Hunc Belum
August. ait Augustinus libro.18. de ciuitate Dei fuisse primū Assyriorū regē. Eius statuā coluerunt Assyrij, Babylonij, Sidonij, & aliæ nationes, & vocabant eam Belū, & Bel, & Baal: & erat idolū præcipuū apud gentes illas à fide alienatas. Postea quodcunque idolum appellabatur Baal. Et nōnulla dicebantur Bel cum additamento: vt Belphegor, hoc est idolū hiatus: de quo
fit mentio capite.25. Numerorum. Et Num.25.
nono Oseæ. Et psalmo.105. Et alijs in lo- Ose.9. Psal.105
cis. Et Belzebub, hoc est idolū muscarū:
de quo fit mētio capite primo libri quar- 4.Reg.1
ti Regū. Et decimo ac duodecimo Mat- Matt.10 Matt.12
thæi. Et alijs in locis. Berosus Chaldæus Berosus
multo ante Hieronymum asseruit etiā Ninum ædificasse templum patri suo Be-
lo, eique statuam fecisse. Idem ait Lactā- Lactan.
tius Firmianus libro primo diuinarum
institutionum: & Theophilus in libro de Theop.
temporibus: & Thalus historicus à La- Thalus.
ctantio citatus. Huius Belis meminit
Esaias capite quadrgesimosexto. Esai.46

¶ *Impendebantur in eo per dies singulos similæ artabæ duodecim.* Hoc est, offerebantur quotidie huic idolo ad eius alimentum duodecim artabæ medullæ farinæ triticeæ. Artaba autem est mensura quędam continens.72. sextarios.

¶ *Rex quoque colebat eum.* Subaudi, Deū
Belum. Cùm scriptum sit capite quar-
todecimo Sapientiæ: Infandorum ido- Sap.14.
lorum cultura omnis mali causa est, & initium, & finis.

¶ *Daniel adorabat Deum suum.* Hoc est colebat verum Deum.

¶ *Sed viuentem Deum.* Ad differētiam deorum mortuorum. Deus autem verus viuus est, & fons vitæ. Plantæ viuunt, sed non sentiunt: animalia rationis expertia viuunt, & sentiunt, sed non intelligunt: homines viuunt, sentiunt, & intelligunt: sed non habent vitā à se, sed à
Deo, quandiu Deus vult. Nam vt Acto- Act.7.
rū septimo scriptū est: In Deo viuimus, mouemur, & sumus. Deus autē habet vi-

tam à seipso, per se est viuus: & nó solùm est viuus, sed est ipsa vita: non solùm est æternus, sed ipsa æternitas. Non solùm viuit, sed ipse est suũ viuere, cùm sit actus purus & simplicissimus. Ipse est solus sua natura, & per se immortalis. Eam ob causam ait apostolus capite vltimo episto-
1.Tim.6. læ prioris ad Timotheum: Qui solus habet immortalitatem. Angeli & animę rationis participes immortalitatem quidé habent: at non ex se, sed ex Deo. Preterea
August. vt diuus ait Augustinus libro tertio contra Maximinum Arrianorum episcopũ, in omni mutabili natura nonnulla mors est ipsa mutatio. Atque per hoc solus Deus habet immortalitatem, qui nó cuiusquam gratia, sed natura sua nec potest, nec potuit aliqua conuersione mutari: nec potuit, nec poterit aliqua mutatione peccare. Hactenus ille.

¶ *Qui creauit cœlum & terram.* Hic Deus qui creauit cœlum & terram, est vnus in natura, trinus autem in personis. Id voluit Moses significare statim in principio
Gene.1. Genesis, cùm dixit: In principio creauit Deus cœlum & terram: vbi pro Deo est in Hebraico Elohim in plurali ad ostendendam personarum distinctionem, & creauit in singulari, ad ostendendam naturæ vnitatem. Esse auté Elohim in plu-
Psal.95. rali ostendit versus ille psalmi. 95. Omnes dij gentium dæmonia: vbi pro, dij, Est in Hebræo Elohim. Creauit autem Deus mundum, vt ex visibilibus ipsius inuisibilia cognosceremus, vt ait Paulus apostolus capite primo epistolæ ad Ro-
Rom.1. Dionys. manos. Qua de re multa dicit Dionysius Areopagita in libro de diuinis no-
Theod. minibus capite septimo, & Theodoretus
Ammo. in libro de dijs & angelis, & Ammonius in præfatione in prædicamenta Aristote-
lis, & Theophilus libro primo ad Auto- Theop.
licũ, & Hugo à sancto Victore in Didas- Hugo.
calico, & nos in commentarijs in caput tertiũ huius diuini vatis. Vt enim qui na- Similitudo.
ué videt se optimè agitantem, & in portu recipientem, intelligit illic esse eius gubernatorem: sic qui huius mundi machinam eiusque ordiné intuetur, statim percipit animo esse vnum Deũ, qui illã moderatur. Hunc igitur Deum trinũ & vnũ creatorem cœli & terræ, totius vniuersitatis gubernatorem colebat Daniel. Al- Genes.1.
ludit hîc ad verba illa: In principio creauit Deus cœlum & terram: quorum hic est sensus: In principio mũdi fecit Deus ex nihilo cœlum & terram. Vel in principio téporis: vel creationis Deus sine sui mutatione fecit cœlum & terrã. Ac si dicat Moses: Ne existimes mundũ esse ab æterno: nã reipsa creatus fuit. Nã vt circu- Similitudo.
lus etiã si nõ videatur habuisse principiũ: habuit tamen: sic mundus tametsi visus sit nõnullis philosophis æternus esse, fuit tamen conditus à Deo, qui est vnus, & sempiternus. Ille enim qui est sine principio, principium omnibus dedit: & qui est potentissimus, admirabili celeritate cœlum creauit & terram, & omnia quę in illis continentur. Poteris per principium filium Dei intelligere, qui à Iudæis interrogatus quis esset, Ego, inquit, principiũ, qui loquor vobis: vt ait cap.8. Ioan.8.
Ioannes. Et ipse Dei filius capite Prouer- Prou.8.
biorũ.8. ait: Dominus possedit me in initio viarum suarum. Vel vt potest etiam verti: Dominus possedit me initium viarum suarum. Vbi ostendit se esse princi-
pium illud, de quo loquitur Moses. cùm Genes.1.
ait: In principio creauit De⁹ cœlũ, & terram. Nonnulli per cœlũ loco illo intelligunt omnes globos cœlestes, & per terrã

orbem

orbem hunc, in quo habitamus cum omnibus elementis & corporibus mistis, per anticipationem seu occupationem. Itaq; nomine cœli & terræ iuxta eorũ sententiam vniuersus mundus visibilis significatur. Et postea explicatur præcipuè, quid
Simile. in qualibet die factum fuerit. Vt si quis ostendat alicui Romam in summa quadam: & dicat vrbem illã conditã fuisse à Romulo: & deinceps descendens ad singularia, dicat, tale ædificium conditum fuit ab illo tali die, & cætera. Hæc est magnorum virorum sententia, quæ nullum continet errorem. At ego existimo per cœlum loco illo intelligi cœlum empyriũ, quod creatũ fuit primo die: per terrã autem illam materiam quandam incultam, ex qua Deus fecit cœlum & terrã, quæ quidem materia & moles fuit primo die creata. Cœlum autẽ visibile fuit factum die secundo, & terra elementaris die tertio, vt diuina scriptura eodem. 1. ca
Genes. 1. pite Genesis testatur. Existimo Deum creasse ex nihilo cœlum empyrium, & angelos, & animas rationales, & materiã primam, quam Moses appellat terram inanem & vacuam, cætera verò ex illa. Qui verò aiũt terram & mare & corpora cœlestia condita fuisse ex nihilo, intelligẽdi sunt, in materia illa rudi & inculta, quæ fuit ex nihilo creata, in qua illa erant virtute & potẽtia. Et ita intelligitur caput primum concilij Lateranẽsis sub Eugenio. 3. vbi dicitur Deus vtramq; de nihilo cõdidisse creaturã spiritualẽ & corporalẽ, angelicã videlicet & mundanã. Nã esse orbem terrarũ conditũ ex ma
Sap. 11. teria, indicat scriptura capite. 11. Sapiẽtiæ his verbis: Nõ impossibilis erat omnipotẽs manus tua, quæ creauit orbẽ terrarũ ex materia inuisã. Qua de re copiosè disserui suprà: verba illa. c. 3. explanans: Bene Sup. 3.
dicite aquæ omnes, quę super cœlos sũt.

¶ *Habet potestatẽ omnis carnis*. Idest, habet in omnes homines potestatem. Caro accipitur hic pro homine. Eodẽ modo capite Genesis, 6. Omnis caro corrupe- Gene. 6.
rat viam suã. Esaiæ. 40. Omnis caro fœ- Esai. 40.
num. Romanorum. 2. Non iustificabitur Rom. 2.
ex operibus legis omnis caro. Et Ioannis septimo; Clarifica filium tuum, vt Ioan. 7.
filius tuus clarificet te: sicut dedisti ei potestatem omnis carnis: hoc est, super omnes homines.

¶ *Intrinsecus luteus, & forinsecus æreus*. Erat enim simulachrum illud ex ære fuso super formam luteam. Capite superiore ostẽsus est Daniel libidinis destructor: in hoc autem idolorum euersor.

¶ *Vinum misce*. Hoc est, infunde vinũ in amphoras per ministros tuos. Vel misce illud aqua ad bibendum.

¶ *Signa annulo tuo*. Solebãt principes gẽmã in annulo habere, quo sigillare solebãt res abditas, quas clausas esse volebãt: vt suprà ostensum est capite. 6. vbi de annuli antiquitate disseruimus.

Factum est igitur, postquam egressi sunt illi, & rex posuit cibos ante Bel, præcepit Daniel pueris suis, & attulerunt cinerem, & cribrauit per totum tẽplum corã rege: & egressi clauserunt ostium: & signantes annulo regis abierũt. Sacerdotes autem ingressi sunt nocte iuxta consuetudinem suã, & vxores, & filij eorũ, & comederũt omnia, & biberũt. Surrexit autẽ rex primo diluculo, & Daniel cum eo. Et ait rex: Salua ne sunt signacula Daniel? Qui respondit: Salua rex. Statimq́, cum D
aperuisset ostiũ, intuitus rex mensam exclamauit voce magna: Magnus es Bel: & nõ est apud te dolus quisquã. Et risit Daniel: & tenuit regẽ, ne ingrederetur intrò, & dixit

Ecce pauimentum animaduerte, cuius vestigia sint hæc. Et dixit rex: Video vestigia virorum, & mulierum, & infantium. Et iratus est rex. Tunc apprehendit rex sacerdotes, & vxores, & filios eorum. Et ostenderunt ei abscondita ostiola, per quæ ingrediebantur, & consumebant, quæ erant super mensam. Occidit ergo illos rex: & tradidit Bel in potestatē Danielis: qui subuertit eum, & templum eius.

¶ *Factum est igitur.* In Græco est, si verbū verbo reddere volueris: Et factum est, vt egressi sunt illi. Sed sensus idem est.

¶ *Et cribrauit per totum templū.* Hoc est, per totū templi pauimentū: vt comedentium vestigia latere non possent.

¶ *Intuitus rex mensam.* Subaudi, in qua positæ fuerant epulæ idolo. Respexit in primis in mensam ciborū: quia ardenter desiderabat videre, esse illos à Bele deuoratos: vbi autem affectio, vbi oculus est.

¶ *Magnus es Bel.* Voluptate affectus has voces emisit: ac si diceret: Magna est potētia & laus tua ô Bel, quòd tantā ciborū copiā comedisti. O stultitiā regis dignā irrisione. Videte, in quo eius potentiā & honorē collocabat, in multis cibis deuorandis. Ideo eum pro Deo colebat, quia multa vorabat. Huiusmodi sunt, qui edacitatē epularū colūt: de quibus ait apostolus

Phili.3. c.3. epistolę ad Philip. Quorū Deus venter est. Huic loco potest illud accōmodari, quod ait Iere. c.49. Arrogātia tua decepit te: quod potest etiā verti ex Hebræo: Iere.49.

Superstitio tua, vel idolū tuū decepit te.

¶ *Risit Daniel.* Nō ex leuitate, sed vt vanorū deorū cultū illuderet. Fortasse risit ob gaudiū, quo affect⁹ fuit vidēs pauimētū tēpli pedibus conculcatū: vt veritas in lucē prodiret, & ante omniū oculos poneretur. Aspicis ex hoc loco licitū esse aliquando ridere moderatè, cùm opus est.

Vnde Ecclesiastes capit.3. Tēpus, inquit, flendi, & tempus ridendi. Eccle.3.

¶ *Video vestigia virorum, & mulierum, & infantiū.* Vestigia puerorū à vestigijs virorū discrepabāt in quātitate: mulierū autē in figura: quoniā illæ calceis diuersam formā habētibus vtebātur. Hæc vestigia potuit rex facilè videre propter cineres, quibus Daniel corā rege totū tēpli pauimentū operuerat. Cum rex respexit ad mensam ciborū, statim decept⁹ exclamauit: Magnus es Bel: cùm autē oculos fixit in cinere, intellexit veritatē. Si te ad carnes, ad epulas, ad vinū, ad edacitatē & ebrietatē conuerteris, in magnos incides errores: at si ad cinerē, ad pœnitentiā, ad abstinentiā ciborū, ad cognitionē tui te reuocaueris, resipisces, & mētis oculis illustratis veritatē intueberis. Si felicitatē collocaueris in crapula & ebrietate, coles idolū: eris ex illis, vt verbis vtar apostoli in epistola ad Philippēses.3. quorū Deus venter est. Si verò imbecillitatem fragilitatemq́; tuā alta mente perpēderis, euertes idola, & mundi vanitatem despicies. Philip.3.

Vide comessationis iacturam per mensam ciborum intellectæ, & humilitatis emolumētū per cinerē significatę. Quid est respicere cinerē, nisi seipsum intueri, & propriā miseriā cognoscere? Cap.18. Genesis ait Abrahā: Loquar ad dominū meum, cùm sim puluis & cinis. Cap.34. Iob scriptum legimus: Deficiet omnis caro simul: & homo in cinerem reuertetur. Et decimo Ecclesiastici: Quid super bis terra & cinis? Eam ob causam ait ecclesia feria quarta cinerū: Memento homo, quia cinis es, & in cinerem reuerteris. Vngit nos cinere in capite, vbi est sedes memoriæ, vt memores simus mortis: & signat nos tau Ezechielis in fronte,

Gen.18. Iob.34. Eccle.10 Ezech.9

fronte, hoc est memoria finis: tau enim est vltima litera in Hebraico alphabeto, quare designat finē & interitū. Et illa vn-
Mat.6. gimur, cùm nobis ponitur in capite: iuxta id quod in euāgelio illi⁹ feriæ canitur: Tu autē cū ieiunas, vnge caput tuū. Et E-
Ezech.9 zechielis documēto intelligimus oportere nos in frōte esse vnctos tau: Christ⁹ docet, vt vngam⁹ caput: sancta mater ecclesia, vngit nos cinere in frōte & capite, innués tau Ezechielis esse mortis memoriā, qua debemus vnctū atq; signatū habere caput: vt nunquā nobis excidat ex
Leuit.4. animo finis recordatio. Cap.4. Leuitici præcipiebat Deus efferendū esse vitulum extra castra in locum mundum, vbi cineres effundi solent. Sed dices: Si locus erat plenus cineribus, quomodo mūdus appellatur? Quî fieri potest, vt perpurgatus sit, cùm in illum cineres conijcerentur? At altè spectare si voles, perspicies ideo locum illū esse abstersum, quia erat cineribus imbutus, sine quibus pollutus esset, & contaminatus. Hic vitulus est carò nostra, quę in ara cordis nostri igne diuini amoris immolāda est: in quo corde debet esse cinis, hoc est, nostrę imbecillitatis recordatio, & mortis repetita memoria, vt mundū sit, & ab omni scelerū cōtagione seuocatū. Eam obcausam debet esse extra castra, idest à turbulētis mundi negotijs separatū, & ab immoderatis per-
Simile. turbationibus abductū. Nam memoria mortis est horologiū vitæ, illā excitās & ordinans ad munditiam, ad virtutes acquirendas, & sordes vitandas. Ait enim
Ecclef.7 Ecclesiastic⁹: Memorare nouissima tua,
Simile. & in æternū non peccabis. Vt pauo pulchritudine fulgentium plumarū eas extollit, & in orbem erigit: sed videns pedū suorum fœditatē, rotam caudæ depo-

nit: sic nos superbia, rerumque nostrarū opinionibus inflati nobis ipsi immoderatè placemus, nostrique admirationi defixi insistimus: at si ad cinereos pedes, si ad finem respexerimus, rotam nostræ vanitatis deponem⁹. Vt aqua cineris ab- Simile.
sterget vestium maculas: ita mortis memoria & lixiuium lachrymarum animæ sordes, & noxias solicitudines atque cupiditates. Vnde Hieronymus in epi- Hieron.
stola ad Cyprianū: Qui se, inquit, quo- Simile.
tidie recordatur esse moriturum, contēnit præsentia, & ad futura festinat. Et vt cinis solet ignem custodire: sic memoria mortis Charitatem conseruare. Præterea ignis designat pœnitentiam, & scelerum cōfessionem: ex quo effectum est, vt qui flagitia sua cognoscerent, eamq; ob causam angerentur dolore, solerent quondam se aspergere cinere, vt Deum pœnitentia placarent. Ideo ait Ieremias Iere.25.
capite.25. Aspergite vos cinere optimates, quia cōpleti sunt dies vestri. Et Thre- Thre.2.
norum secundo: Conticuerūt senes filiæ Sion, consperserunt cinere capita sua. Capite quarto Iudith scriptum est: Erat ci- Iudith.4
nis super capita eorum. Et Matthæi vndecimo: Olim in cinere & cilicio pœni- Matt.11
tentiam egissent. Respiciamus igitur ad cinerem, ad cognitionē nostri, ad pœnitentiā, ad humilitatē, ad humanā miseriā, ad mortē & finē: & ita vitabimus errorē, & scopum attingemus. At si à cinere auerterimus oculos, eosq; in mēsam epularum cōiecerimus, in erroribus intolerandis versabimus. Eam ob causam Christiani ieiunia quadragesimalia merito seruār, & alia certis temporibus constituta: est enim ieiunium humilitatis, castitatis, & aliarum virtutum fundamētum. Hoc intelligens diuinus ac regius

Psal. 34. vates psalmo.34. Humiliabam, inquit, in ieiunio animam meã. Edacitate redditur animus imbecillus, hebes, & obtusus: ieiunium verò eum reddit fortiorē & acutiorē, eiq; præbet alas ad volãdum in sublime. Id expertus Isidorus libro. 1. Isidorus de summo bono: Gulæ saturitas, inquit, aciē mētis obtũdit, ingeniumq; euertere facit. At etsi hoc verũ est, & in ecclesia à tēpore apostolorum semper ieiuniũ fuit præceptum & obseruatum, Ætius tamē & Iouinianus & alij huiusmodi hæretici diabolico furore concitati illud de medio auferre voluerunt: sed frustra laborarũt. Horum heresim & perfidiam multis iã ab hinc annis sepultam suscitarũt nostris tēporibus Lutherus, Melanchthon, Buccerus, Caluinus, & alij hæretici detestabiles sectam Epicuream sequentes, & felicitatem in corporis voluptate collocãtes. Aiunt enim, Deum nunquam constituisse delectum ciborum: ideo nullo modo esse ieiunandũ, nec à carnibus, cibisq; alijs abstinēdũ. Nunquã illi hoc dicerēt, nisi intollerabili cæcitate laborarēt. Imò Deus statim in exordio mundi præcepit Genes. 2. homini, quem in agro arboribus consito mirum in modum amœno posuerat, ne ex fructu cuiusdã certæ arboris comederet: nã quo die ex eo comederet, moreretur. Nõne illud fuit cõstituere differentiã & delectum inter cibos? Illud fuit primũ præceptum, & sub pœna mortis promulgatum. Ex illo loco colligũt Augustinus Auguſt. contra Iulianum libro. 1. Ambrosius in libro de Elia & ieiunio, Chrysostomus homilia. 1. in Genesim, Basilius in homilia de laudib⁹ ieiunij, & alij magni nominis & celebritatis viri, & sapiētia ac sanctitate venerãdi patres, ieiuniũ esse de iure diuino. Fuit etiã alterũ ieiuniũ cum ciborũ delectu ac discrimine à Deo cõstitutum, nimirum carnium abstinentia. Nam capite primo Genesis dixit Deus: Ecce dedi vobis omnem herbam afferentē semē super terram, & vniuersa ligna, quæ habent in semetipsis semētem generis sui, vt sint vobis in escã. Et capite tertio: Comedes herbas terræ: in sudore vultus tui vesceris pane tuo. Quibus verbis liquet, fuisse tũc carnes prohibitas vsq; ad Noë post proluuiem terrarum: cui Deus dixit capite. 9. Genesis: Omne quod mouetur, & viuit, erit vobis in cibum: quasi olera virentia tradidi vobis omnia. Ac si diceret: Permitto vobis deinceps vti carnibus animaliũ, sicut ante eluuionē oleribus virētibus. Iã non herbas tãtùm do vobis in cibum, sed animalia. Sed vide quid addat: Exceptò quòd carnem cum sanguine non comedetis. Nonne aspicis etiã illo loco ciborum quorundã prohibitionē? Sed dices: Si ante eluuionē non comedebãtur carnes, quorsum Habel oues alebat? Ait enim scriptura Genesis. 4. fuisse illũ ouiũ pastorem. Certè propter lanã, & pelles: & vt posset Deo agnos immolare. Nonne aspicis ante legē esse ciborũ delectum à Deo constitutum? Porrò in lege capite vndecimo Leuitici præcepit Deus populo, ne certorũ animalium carnibus vesceretur. Et capite. 23. ait: Decimo die mensis huius septimi, dies expiationum erit celeberrimus, & vocabitur sanctus: affligetisque animas vestras in eo. Vbi affligere animas idem est quod ieiunare. Ita locum illum intelligunt non solùm catholici, sed etiam Iudæi, qui tali die ieiunant. Et paulò pòst addit: Omnis anima quæ afflicta non fuerit die hac, peribit de populis suis. Vbi aspicis, Deum sub pœna mortis ieiunium præ-

Marginalia: Ambro. Chryso. Basilius (left); Gene. 1. Genes. 3. Gene. 9. Genes. 4. Leuit. 11. Leuit. 23 (right)

præcepisse. Lege diuinas scripturas, & vi
Exo.34. debis Mosem & Eliam quadraginta die
3.Re.19. bus ieiunasse: fuisseque eorum ieiunium Deo gratissimum: & Iudæorum edacitatem
Exod.16 molestissimam: qui ob carnium
Num.11. & cæparum Ægypti desiderium vellét, illinc non exisse. Quid quæris? Priusquã Samson nasceretur, prænuntiauit paren-
Iudic.13. tibus eius Dei angelus, eum non esse cibum aliquem contaminatum sumpturum. Nondum in lucem prodierat vir
Matt.4. ille magnus, & iam Deus eius abstinen-
Luc.4. tiam præceperat. Quorsum Christus Deus noster quadraginta diebus ieiunauit, nisi vt nobis exemplũ ieiunandi præberet: & vt ieiunio suo ieiunijs nostris
Matt.16 meritum largiretur? Ipse enim ait: Si quis vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequa-
Luc.9. tur me. Christ⁹ ieiunauit: & vult vt eum imitemur, & accipientes crucem nostrã sequamur illum: cùm autem ieiunium sit crux, quis non videt dixisse Christum vt ieiunaremus? Diuus Paulus in priore
1.Cor.4. ad Corinthios capite quarto: Imitato-
1.Cor.11. res, inquit, mei estote, sicut & ego Christi. Similiter capite vndecimo eiusdẽ epi
Philip.3. stolæ. Et capite. 3. ad Philippenses. Et. 5.
Ephe.5. ad Ephesios: Estote imitatores Christi.
1.Petr.2. Et diuus Petrus in priore sua canonica capite secundo: Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exempla, vt sequamini vestigia eius. Et diuus Ioannes
1.Ioan.2 capite secũdo prioris canonicæ suæ: Qui dicit se in Christo manere, debet, sicut ille ambulauit, ambulare. Vnde sentẽtia
Gregor. illa dimanauit, quam diuus Gregorius, & doctores alij literis mandarunt: Omnis Christi actio nostra est instructio. Sed
Gene.3. diabolus ille qui Heuæ persuasit, vt ieiunium à pomis arboris prohibitæ frangeret: qui idem sed frustra conatus est
Matt.4. Christo domino persuadere, facilè per-
Luc.4. suasit hæreticis, vt ieiunia non solùm cõtemnerent, sed damnarent. Contrà verò catholici ea mirum in modum amplectuntur ad carnem domandam, & intemperantiam fugiendam. Vt citha- Similitudo.
rœdus dat operam, ne in cithara quid discrepet: sic nos debemus ita cursum vitæ conficere, ne à temperantia discrepemus, & vitæ Christianæ musicam destruamus. Et multò magis, quòd maior & melior sit actionum, quàm sonorum concentus. Cùm ad Christum accederent Ioannis Baptistæ discipuli dicẽtes: Quare nos & pharisæi ieiunamus Matt.9.
frequenter, discipuli autem tui non ieiunant? Respondit illis Iesus: Nũquid pos- Luc.5.
sunt filij sponsi lugere, quandiu cum illis est sponsus? Venient autem dies, cùm auferetur ab eis sponsus: & tunc ieiunabunt. Vbi lugere accipitur pro ieiunare: vt supra ostendimus in annotationibus in caput. 10. iuxta Polychronij sententiã Polych.
aientis, Iudæos solitos fuisse ieiunium luctum appellare. Prædixit Christus verbis illis futurum ieiunium, quod vt mandatum nouum suo tempore impleretur. Id quod factum est. Nã post Christi in cœlos ascẽsum apostoli ieiunabant: & tota ecclesia ieiunia amplectebatur: vt liquet ex diuo Luca capite. 13. Actorum apo- Act.13.
stolicorum. Id perpendentes ipsi apostoli Spiritu sancto repleti ieiuniũ quadragesimæ ex institutione Christi cõstituerunt: suoq; decreto illud ecclesiæ seruare præceperũt: & præceptũ hoc suis canonibus mandarũt. Sunt autẽ verba canonis hæc: Si quis episcopus, aut presbyter, aut diaconus, aut lector, aut cantor quadragesimam paschæ, aut quartam feriã,

aut parasceue non ieiunauerit, deponitor: præterquàm si imbecillitate corporis impediatur. Si verò laicus sit, cõmunione priuetur. Hic est vnus ex canonibus apostolorum, quos sancti patres approbant & sequuntur. Inter quos est Zepherinus, Ignatius, Victor, Leo, Athanasius, Anacletus, Innocentius, Eusebius: quos Gratianus & post illum doctores citarunt. Hi canones apostolorum fuerũt comprobati in multis concilijs, nimirũ in Carthaginensi, Niceno, Cõstãtinopolitano, Antiocheno, Calcedonẽsi. Reliquit eos nobis collectos beatus Clemẽs summus pontifex discipulus beati Petri apostoli: & scripti sunt in primo tomo conciliorũ literis Græcis, & Latinis. Et Iustinianus imperator in nouellis suis cõstitutionibus eos verbis expressis tribuit apostolis. Præterea in constitutionibus apostolicis eodẽ beato Clemente authore, libro. 5. capite. 13. sunt hæc verba: Seruandum est à vobis ieiunium quadragesimæ, continens memoriã conuersationis, & legislationis domini. Nec solùm Christi apostoli hoc quadragesimale ieiunium alijs seruandum præceperũt, sed ipsi illud obseruarunt: vt Hieronymus, Augustinus, Ambrosi⁹, Gregori⁹, Chrysostomus, & infiniti alij doctores testantur. Fuisse autem semper in ecclesia Christi seruatum quadragenarium hoc ieiunium asseueranter affirmant multa concilia, in quibus illud iterum atque iterum præcipitur: nimirum concilium Aurelianum canone 26. concilium Laudicense canone 50. concilium Cæsaraugustanum canone 2. concilium Agatense canone 12. concilium Bracharense canone nono, cõcilium Toletanum octauum canone nono, concilium Gangrense canone nono. Et nostris temporibus conciliũ Coloniense, & concilium Tridentinum ieiunia & ciborum delectum comprobarunt. Quod autem aiunt nonnulli Telesphorum summum põtificem ieiunium quadragenarium noue constituisse, est planè falsum & commentitiũ: non enim nouum ieiunium instituit, sed antiquum ab apostolis præceptũ approbauit: & iterum obseruari præcepit. Id quod etiam alij summi pontifices fecerunt. Et quamuis ipsi hoc noue præcepissent, facere quidem poterant. Nonne pontifices maximi vniuersales pastores & magistri poterant indicere ieiunium? Poterant profectò. Est ne ecclesia Christi debilior & fragilior quàm Iudaica? Non quidem. Poterat ecclesia Iudæorum indicere ieiunia, & Christianorum ecclesia non poterit? Valebat summus Hebræorum sacerdos ieiunia præcipere, & summus Christianorum sacerdos maximusque pontifex, vicarius Iesu Christi non valebit? Si rex Saul ieiunandum præcepit, dicens: Maledictus vir qui comederit panem vsq; ad vesperam: & voluit proprium filium suũ vita priuare, quòd precepto illi inscius nõ paruisset, vt primo Regũ quartodecimo literæ diuinæ testantur: & Niniuitarum rex publico edicto ieiunium sanciuit, vt ait Ionas diuinus vates capite tertio: quis dicere audet, non posse hoc facere Iesu Christi vicarium, diui Petri principis apostolorum successorem, summum pontificem, qui est caput totius ecclesiæ, qui in vniuersum orbem tenet principatum qui est omnium Christianorũ pater ac doctor, atque vniuersalis pastor & rector? At hæretici despiciunt summum pontificem, cui Deus tradidit claues regni cœlorum: despiciunt sanctos doctores, quos Chri-

Marginalia: Zepher. Ignati. Victor. Leo. Athana. Anacle. Innocẽ. Eusebi. Gratia. — Clemẽs. — Iustinia. — Clemẽs — Hieron. August. Ambro. Gregor. Chryso. — Telesphor. — 1. Rg. 14. — Ion. 3. — Mat. 6. Ioan. 2. Mat. 5.

Christus appellauit lucem mundi, despiciunt venerandos patres in sacris ac vniuersalibus concilijs congregatos: quibus
Luc.10. Christus ait: Qui vos audit, me audit: & qui vos spernit, me spernit. Quare hæretici qui eos aspernantur, se Christū etiā aspernari fateri coguntur. Sed aiunt se legere sacras scripturas, præsertim nouum testamentum, vbi aiunt nihil inuenire, quod eos excitet ad ieiunium. O cęci homines! nonne legitis ieiuniū Ioannis Baptistæ, de quo ait Matthæus capite
Mat.3. tertio: Esca eius erat locustæ & mel syl-
Mat.4. uestre? Nonne legitis apud Matthæū. 4.
Mat.3. similiter apud Lucam, Christum dominum quadraginta diebus ieiunasse? Nōne legitis apud Matthæum. 17. & Marcū
Mat.17. Mar.9. Luc.9. nono, & Lucam similiter nono dixisse Christum: hoc genus demonij non eijcitur nisi per orationem & ieiuniū? Ipse
Mat.6. Christus Deus noster apud Matthæum sexto ait: Tu autem cùm ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua, ne videaris hominibus ieiunās, sed patri tuo, qui est in absconso: & pater tuus qui videt in absconso, reddet tibi. Hæc autem merces quam Deus reddit pro ieiunio, vita æterna est. Indicat verbis illis saluator noster ieiunij excellentiam, & meri-
Act.14. tum in verbo reddet. Actorū. 14. ait ita diuus Lucas: Cùm constituissent illi per singulas ecclesias presbyteros, & orassent cum ieiunationibus, commendauerunt eos domino. Videte antiqua Christianorum ieiunia. Legite diuum Paulū
2.Cor.6 in epistola. 2. ad Corinthios capite. 6. aiētem: In omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustijs, in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigilijs, in ieiunijs. Et capite. 11. eiusdē epistolæ numerans afflictiones quas propter Chri- 2.Cor.11
stum ferebat, In labore, inquit, fui, & ęrumna, in vigilijs multis, in fame & siti, in ieiunijs multis. Nonne videtis diuū Paulū sępenumero ieiunasse, nosque ad ieiunā-
dum hortatum fuisse? Origenes homi- Origen.
lia decima in Leuiticum: Habemus, inquit, dies quadragesimæ ieiunijs consecratos. Hieronymus aduersus Monta- Hieron.
num: Nos quadragesimam secundū traditionem apostolorum ieiunamus. Maxi- Maxim.
mus episcopus: Approbamus, inquit, quadragenarium numerum non esse ab hominibus constitutū, sed diuinitus consecratum: nec terrena cogitatione initiatum, sed cœlesti maiestate præceptū. Au- August.
gustinus libro de salutaribus documētis ait, ieiunium esse verū animi cibū. Chry- Chryso.
sostomus in tractatione de pœnitētia homilia prima, ieiunium ait esse medicinā, qua anima infirma frequenter curatur. Dies me deficeret, si omnes vellem cōmemorare, qui ieiunium laudibus extulerunt. Sed hæretici quibus nihil est dulcius, nihil antiquius, quàm carnis libertas, irrident ieiunia, seque in voraginem comessationis & ebrietatis ingurgitant. Effrenata epularum cupiditate, ea coque furore libidinis concitati, dum libertatē parare sibi nituntur, seruitutis miserrimę vinculis alligantur. Vtinam resipiscant, seque ad meliorem frugem recipientes, oculos amoueāt à mensa ciborum, & ad cinerem conuertant, quemadmodum regem Babyloniorum fecisse, hoc loco videmus. Sed de ciborum abstinētia ea poteris videre, quæ suprà literis mandauimus verba illa. 1. capitis explanātes: Pro- Sup. 1.
posuit autē Daniel in corde suo, ne pollueretur de mensa regis.

¶ *Ostenderunt ei abscondita ostiola*. In tẽplo sub altari, vel alio in loco ad illud apto. Ac explorato & cognito sacerdotum dolo interfecit illos rex per satellites suos.

¶ *Tradidit Bel in potestatẽ Danielis*. Intelligens rex imaginem illam Belis nec intelligentiam habere, nec sensum, nec vitam, sed esse statuam quandam, cui cęci homines tribuebant cultum latriæ, vero Deo debitum: falsúmque esse id, quod de eius comessatione dicebant sacerdotes, tradidit eam Danieli, qui illam fregit, & euertit templũ, vbi illa colebatur.

❧ *Et erat draco magnus in loco illo: & colebant eum Babylonij. Et dixit rex Danieli: Ecce nunc non potes dicere, quia iste non sit Deus viuens: adora ergo eum. Dixitq́ Daniel regi: Dominum Deum meũ adoro: quia ipse est Deus viuens: iste autẽ non est Deus viuens. Tu autem rex da mihi potestatem, & interficiam draconẽ absque gladio & fuste. Et ait rex: Do tibi. Tulit ergo Daniel picem, & adipem, & pilos, & coxit pariter: fecitque massas: & dedit in os draconis, & diruptus est draco. Et dixit Daniel: Ecce quẽ colebatis. Quod cùm audissent Babylonij, indignati sunt vehementer: & congregati aduersum regẽ dixerunt: Iudæus factus est rex: Bel destruxit, draconem interfecit, & sacerdotes occidit. Et dixerunt, cùm venissent ad regem: trade nobis Danielem: alioquin interficiemus te, & domum tuam. Vidit ergo rex, quòd irruerent in eum vehementer: & necessitate compulsus tradidit eis Danielem. Qui miserunt eum in lacum leonũ: & erat ibi diebus sex. Porrò in lacu erant leones septẽ, & dabantur eis duo corpora quotidie: & duæ oues: & tunc non data sunt eis, vt deuorarent Danielem.*

¶ *Et erat draco magnus*. Alia narratur historia de dracone quodam, quem Babylonij vt Deum colebãt: quem Daniel interfecit. Est autem draco serpens, qui ob multam ætatẽ in insolitam excreuit magnitudinẽ. Dicitur de dracone terreno, & de aquatili. De terreno illud intelligitur psalmographi: Super aspidem & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonẽ & draconem. Psal. 90. Quibus verbis significat nec venenatas & immanes feras, nec dæmones, eorumque satellites his bestijs significatos de viris pijs & constantibus, & in Deo fiduciam suam figentibus esse victoriam reportaturos. Pro pisce magno & vasto accipitur psalmo. 73. Contribulasti capita draconum in aquis: tu confregisti capita draconis. Psal. 73. Vbi per vastos illos pisces intelligit diuinus vates Pharaonẽ, & magnates Ægyptios: quos Deus in mari Rubro submersit. Et quia dracones in promptu habent venenum, quo noceant, meritò illorum nomine significantur homines flagitiosi ac nocẽtes. Ideo dicebat Iob capite. 30. Frater fui draconum, & socius struthionũ. Iob. 30. Per draconem intelligitur homo pestilẽs & immanis, per struthionem simulator & fallax: habet enim auis hæc alas, quibus volare videtur, sed non volat. Hoc Danielis loco draco erat bestia quædam terrestris in templo illi dicato seruata. Vel in quodam lacu, aut fluuio.

¶ *Et colebant eum Babylonij*. Venerabantur illum Babylonij cultu latriæ. Magna profectò cæcitas colere feram inutilem, horribilem, & venenatam. Iusto Dei iudicio obcæcatæ gentes à dæmonibus illudebantur. Capite. 15. Sapientiæ scriptũ est: Animalia miserrima colunt. Sap. 15. Et Esaiæ secundo: Vt adorarent talpas & vespertiliones. Esai 2. Nec solùm animalia, sed eorum simili-

Ezech.8 similitudines colebant, vt ait Ezechiel
Rom.1. capite.8. In epistola ad Romanos capite primo ait ita diuus Paulus: Mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium. Et paulò pòst: Mutauerunt veritatem Dei in mendacio. Hoc est, in idolis, quæ in diuinis literis mendacium vocantur. Ac si dicat: Conuerterũt cultum veri Dei in falsorum Deorum cultum.

¶ *Absque gladio & fuste*. Hoc est, fine vllis armis: sed Dei adiumento, & industria rationis. Cùm enim draco aperiret os, iniecit in illud offas ex pice pilis & adipe confectas, quibus eum interfecit. Pice ac pilis conglutinatum est guttur eius: & adiecit adipẽ, vt ob eius saporem & odorem appeteret draco massam illam.

¶ *Indignati sunt vehementer*. Nimirũ aduersus regem, & aduersus Danielẽ. Quã in re animum ingratum, cæcumque furorẽ ostenderunt. Deberẽt enim gaudio efferri, quòd essent à dracone liberati.

¶ *Iudæus factus est rex*. Hoc est, rex noster repudiatis patrijs legibus, secutus Danielem Iudæum, accepit Iudæorum religionem. Tribuebant illi crimini, quod erat laude dignissimum. Vel sic: Daniel Iudæus factus est rex noster. Prior explanatio videtur literæ conuenientior.

¶ *Interficiemus te, & domum tuã*. Hoc est, & te, & vniuersam prolem atque familiam tuam interimemus. Accipitur domus non pro aula, sed pro genere & fa-
Exod.1. milia: vt Exodi.1. Singuli cum domibus
Esai.5. suis introierunt. Esaiæ quinto: Vinea domini exercituum domus Israël est. Mat-
Matt.10 thæi.10. Pax huic domui. Accipitur domus pro synagoga Iudæorum capite.3.
Heb.3. epistolæ Pauli ad Hebræos aientis: Moses quidẽ fidelis erat in tota domo eius. Et pro ecclesia Christianorum eodẽ ca- Heb.3.
pite: Christus verò tanquam filius in domo sua: quæ domus sumus nos. Et capite tertio prioris ad Timotheũ: Vt scias, 1.Tim.3.
quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est ecclesia Dei viui. Tu verò perpende effrenatam illorum Babyloniorum iram & perturbationem. Nullũ crimen admiserat rex in cæde draconis. Sed demus eum legem diuinam, aut humanam violasse: in quam culpam inciderant domestici eius, vt eos vellet populus vita priuare, nisi rex ei traderet Danielem? Vt magna ac repentina prolu- Similitudo.
uies quicquid inuenit, rapit & euertit nullo delectu: ita concitatus ac inspectatus furor in aliquem non solùm ipsum, sed omnia eius diripere & delere nullo facto discrimine conatur. Fera quidem in- Similitudo
domita & immanis est ira populi concitati. Ideo dicebat Iacob: Maledictus fu- Gen.49.
ror eorum, quia pertinax: & indignatio eorum, quia dura. Et Salomon Prouerbiorum.27. Ira non habet misericordiã, Prou.27
nec erumpens furor: & impetum concitati spiritus ferre quis poterit?

¶ *Qui miserunt eum in lacum leonũ*. Idest, qui Babylonij coniecerunt Danielem in foueam leonum, vt ab illis dilaniaretur. Erat in vrbe domicilium, in quo alebantur leones, quò conijciebantur, qui erant nefarijs sceleribus astricti, & ob grauia crimina damnati. De illo locuti sumus Sup.6.
capite sexto. Bis fuit illuc proiectus Daniel: sed non legimus eum in his iniurijs & calamitatibus successisse hostibus suis, nec queribundas voces emisisse, nec illos maledictis vulnerasse. Vt excellens aurũ Simile.
tactum & percussum non sonat, vile autẽ orichalcum statim edit sonitum: ita vir

pius & iustus contumelijs & ærumnis affect⁹ tacet, & æquo animo fert, quicquid euenit: impius autem irascitur, & execrationibus plenis stomachi & querelarum omnium aures obtundit. Ideo ait Salo-
Prou.19 mon decimonono Prouerbiorum: Doctrina viri per patientiam cognoscitur. Ac plerunque innocentes liberantur. Id sentiens idem Salomõ ait capite Prouer-
Prou.20 biorum.20. Ne dicas: reddam malũ pro malo: expecta dominum, & liberabit te.
Psal.9. Et pater eius psalmo nono: Patiẽtia pauperum non peribit in finem. Hoc est, afflictorum tolerantia. Quare nos in contumelijs & calamitatibus patientiã amplectamur. Audiamus diuum Paulũ ita
2.Cor.6 in secunda ad Corinthios capite sexto loquentem: In omnibus exhibeamus nos metipsos sicut Dei ministros in multa pa-
Heb.12. tientia. Et ad Hebræos capite.12. Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen, aspicientes in authorem fidei, & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem. Si fuerimus ira perturbati, & victi ab illa, nõ erimus in potestate nostra: si autem dilexerimus patientiam, tenebimus nos ipsos:
Luc 21. iuxta id quod ait apud Lucam Christus Deus noster: In patientia vestra possidebitis animas vestras.

¶ *Et erat ibi diebus sex*. Vt si à leonibus non interficeretur, saltem fame periret. Hinc colliges missionem hanc in lacum leonum non esse eam, quæ fuit sub Da-
Sup.6. rio capiti sexto mandata: nam tunc non fuit in fouea illa nisi nocte vna: nunc autem sex diebus.

¶ *Et dabantur eis duo corpora quotidie*. Nimirum hominum damnatorum. Fortasse hæc bina corpora erant animalium indifferenter; præter quæ dabantur cibo binæ oues singulis diebus leonibus illis.

Erat autem Habacuc propheta in Iudæa, & ipse coxerat pulmentum, & intriuerat panes in alueolo: & ibat in campum, vt ferret messoribus. Dixitq; angelus domini ad Habacuc: Fer prandium, quod habes, in Babylonẽ Danieli, qui est in lacu leonum. Et dixit Habacuc: Domine, Babylonem non vidi, & lacum nescio. Et apprehendit eum angelus domini in vertice eius: & portauit eum capillo capitis sui, posuitq; eum in Babylone super lacum in impetu spiritus sui. Et clamauit Habacuc dicens: Daniel serue Dei tolle prandium, quod misit tibi Deus. Et ait Daniel: Recordatus es mei Deus: & non dereliquisti diligentes te. Surgensq; Daniel comedit, Porrò angelus domini restituit Habacuc cõfestim in loco suo. Venit ergo rex die septimo, vt lugeret Danielem: & venit ad lacum, & introspexit. Et ecce Daniel sedens in medio leonum. Et exclamauit voce magna rex, dicens: Magnus es domine Deus Danielis. Et extraxit eum de lacu leonum. Porrò illos qui perditionis eius causa fuerant, intromisit in lacum: & deuorati sunt in momento coram eo. Ezech. 3 G

¶ *Erat autem Habacuc*. Hic fuit vnus ex duodecim prophetis: qui videns mentis oculis diuino lumine illustratis, futuram euersionem Hierosolymæ, abscessit, vt Petrus ait Comestor in historia scholastica: fugitque ex ciuitate: ad quã postea re- Comest.
dijt, cùm Iudæi fuissent in Chaldæã ab- 4 Reg.25.
ducti: & Hierosolymæ pauperes tãtùm remansissent. Cùm autem Daniel in Iere.39.
clausa leonum fouea detineretur, erat Habacuc Hierosolymæ, vbi habebat agrum, ad quẽ miserat messores. Cumq; ad illos ferret prandium, fuit repente ab angelo Dei in lacum Babylonium per miraculum asportatus: vbi Danielem pran-

prandio messoribus parato sustentauit.

¶ *Et coxerat pulmentum.* Hoc est, pulté: est enim pulmentum puls: vel cibus instar pultis. Esca est ex farina confecta, additis interdum ouis, melle, aut caseo.

¶ *Et intriuerat panes in alueolo.* Idest, terendo immiserat panem in pultariũ seu vasculum culinarium, vbi puls decocta fuerat. Vel accipitur alueolus hoc loco pro corbe, vbi cibus portabatur. Nam teste Varrone alueolus est cauata cortex, aut vasculum vimineũ, in quo quid propter concauitatem reponitur. Est etiam vasculum ligneum authore Columella libro octauo, capite quinto.

Varron.

Colum.

¶ *Dixitq́ angelus domini ad Habacuc.* Probabile est apparuisse hunc Dei angelum diuino vati in figura humana. In diuinis literis angelus accipitur aliquãdo pro viro pio & iusto: vt capit. 11. epistolę prioris ad Corinthios: Debet mulier velamé habere supra caput suum propter angelos. Hoc est, propter homines, qui se à vitijs seuocarunt, & ad Christi imitationẽ contulerũt. Ita locum illum interpretatur Clemens libro secundo hypotyposeõ. Vel sacerdotes appellat angelos, iuxta illud Malachiæ secundo: Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius: quia angelus domini exercituũ est. Omnes qui à Deo mittuntur, vt eius afferant mandata, angeli dicũtur. Vnde de diuo Ioanne Baptista, de quo ait Ioannes euangelista: Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Ioannes: ait Deus per Malachiam tertio: Ecce ego mitto angelum meum. Ita locũ illum Christus dominus apud euangelistas interpretatur. Diuus Paulus in epistola secunda ad Corinthios capite duodecimo per angelum Satanæ vult significare omnes tentationes & afflictiones, quibus ipse affligiebatur, vt Photius ait. Satanas ille qui beatum Iob Deo ita permittẽte multis & acerbis calamitatibus contendit opprimere, idem diuo Paulo facere curauit. Ac quia afflictiones illæ variæ & molestæ eius carnem affligebãt, eas stimulum carnis appellat dicens: Ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ, angelus Satanæ qui me colaphizet. Hoc autẽ Danielis loco angelus pro spiritu accipitur angelico, qui admirabili virtute sua Deo ita volente secum vatem sanctum asportauit.

1. Cor. 11. Clemẽs. Malac. 2. Ioan. 1. Malac. 3. Matt. 11. Mar. 1. Luc. 1. 2. Cor. 12. Photius. Iob 1. 2. Cor. 12.

¶ *Portauit eum capillo capitis sui.* Manus angeli tenuit capillũ Habacuc, sed virtus angelica totum illum tetigit, & admirabili ac rapidissimo motu in Chaldæam suauiter adduxit. Capillus non tulit corporis grauitatem, sed Dei potentia illud per angelum effecit. Sequitur. Posuitque eum in Babylone super lacum in impetu spiritus sui. Idest, admirabili celeritate spiritualis potentiæ suæ.

¶ *Tolle prandiũ, quod misit tibi Deus.* Nõ deserit pijssimus dominus eos, qui ad ipsum toto animo aspirant, & clamant, & tanquam ad arcem tutissimam confugiũt. Qui populum Israëliticum quadraginta annis pauit in solitudine pane cœlesti, de quo ait diuinus psaltes: Pluit illis manna ad manducandum: panẽ cœli dedit eis, panem angelorum manducauit homo: qui Eliam aluit cibis per coruos delatis: cui postea angelus panem & aquam ostendit: qui quinque millia hominum, præter fœminas & pueros, in solitudine quinque panibus & duobus piscibus educauit: quomodo non posset iustum Danielem prandio messoribus parato

Exod. 16. Deut. 8. Psal. 77. 3. Reg. 17. 3. Reg. 19. Ioan. 6.

rato sustentare? Sed dices: Si solus angelus poterat cibum illum portare, quid opus erat Habacuc? Voluit Deus, vt diuinus ille vates opus illud exequeretur misericordiæ, quo mereretur, & ingressum haberet ad cœlum: Est enim misericordia ostium æternę beatitudinis. De illa illud psalmi. 117. intelligitur: Hæc porta domini, iusti intrabunt in eam. Nã relatis operibus misericordię apud Matthæum. 25. docuit Christus esse pro illis æternam gloriam tribuendam. Id significatum fuit portis oraculi templi Salomonis, quæ erant ex lignis oliuarũ. Templũ erat imago ecclesiæ catholicæ: Oraculum autem & sanctum sanctorũ imaginem gerebat cœlestis beatitudinis, vt diuus Paulus capite nono epistolę ad Hebræos testatur. Non poterant ad oraculum ingredi nisi per templũ: nec ad cœlum nisi per ecclesiam. Itaque oraculũ illud est cœlũ, ad quod ingredimur portis oliuarum, hoc est operibus misericordiæ, quæ per oleum & oliuam significatur. Superfertur enim oleum cæteris liquoribus, atque supernatat: & eodem pacto in operibus nostris debet misericordia superferri. Id voluit de diuina misericordia significare diuinus ac regius vates psalmo. 144. cum cecinit; Miserationes eius super omnia opera eius.

Psal. 117. Matt. 25. 3 Reg. 6. Heb. 9. Psa. 144

¶ *Extraxit eum de lacu leonum.* Quia vidit eius innocentiam & sanctitatem: ex qua deuenit in quandam Dei cognitionẽ: dixit enim: Magnus es domine Deus Danielis. Nouerat nanque ex Danielis documento Belis statuam non comedere, quin potius esse vita & sensu destitutam: & draconem non esse Deum æternum, sed feram mortalem. Propter hæc, & alia huiusmodi merita tenebatur rex Danielẽ honoribus afficere, & immortalibus beneficijs remunerare. Rex Dauid constituit ministrum quendam, qui ei reuocaret ad memoriam aliorum merita, vt ea præmio ac mercede compensaret. Et vocabatur minister hic à cõmentarijs, vt capite octauo libri secundi Regum scriptura sancta testatur. Idem fecit rex Assuerus, vt constat ex capite. 6. libri Esther. Imperatores Romani habebant huiusmodi ministrum, qui nuncupabatur magister memoriæ. Meminit eius Trebellius Pollio in historia Claudij Cæsaris. Alludit ad officium hoc Herodianus libro quarto. Meminit illius Ammian⁹ libro quartodecimo, &. 27. &. 29. Et nostra hac memoria Vuolfgãgus Lazius libro secundo commentariorũ reipublicæ Romanæ.

2. Reg. 8. Esth. 6. Trebel. Herodi. Ammia. Lazius.

¶ *Et deuorati sunt in momento coram eo.* Hoc est velocissimè coram rege fuerũt à leonibus dilaniati & deuorati Deo ita disponente: vt perniciem quam optimo Danieli parauerant, in se ipsos redundare sentirent. Ac ita cœtus ille improborũ hominum infami morte clausit suũ diẽ. Et illud psalmographi potest accommodari: Lacũ aperuit, & effodit eum, & incidit in foueam, quam fecit. Cõuertetur dolor eius in caput eius: & in verticem ipsius iniquitas eius descẽdet. Vt ales dat pennas, quibus ornatur sagitta, qua ipsa traijcitur, sibique inscia perniciem machinatur: sic nonnulli ea in alios struunt aliquando, quibus sibi nescij exitium moliuntur. Et vt dicitur in prouerbio: suo gladio iugulãtur. Quemadmodum cornix rapit scorpium, vt illum interficiat, & edat, qui ei cauda infligit mortiferum vulnus: & illa volens occidere occiditur: sic multi intendẽtes alios lędere lædũtur.

Psa. 7. Simile. Simile.

& de-

& detrimentum quod alijs cupiebant afferre, in ipsos meritò retorquetur. Narrat Trebellius Pollio, Marium vnum ex septuaginta tyrānis, qui interficere multos volebant, fuisse gladio interfectum à quodam milite, qui in eum irruens: Hic est, inquit, gladius, quem tu fecisti. Nam Marius ille ante tyrannicum dominatū faber fuerat ferrarius, & gladios conflauerat. Ac fuit gladio, quem fecerat, occisus. In epistola quadam ait Ouidius: Remigiumque dedi, quo me fugiturus abires: Heu patior telis vulnera facta meis. Huc pertinet, quod Liuius ait libro secundo de secūdo Bello Punico: Sētiebat Anibal suis se artibus peti. Et illud Luciani in Piscatoribus: Quæ tela à nobis, vt fateris, sumpta, aduersus nos iaculatus es. Et illud quod apud Grȩcos ita peruulgatū est, vt Prouerbij locum obtineat: Αὐτὸς γὰρ εὗρε τὸ κακοῦ τὴν πυτύαν. Hoc est: Ipse enim sibi reperit mali coagulum. Vel vt alij dicunt: Ipse inuenit fontem malorum. Ad quod alludit Æschylus in Persis. Sed literæ diuinæ memoriȩ prodiderūt libro primo Regum, Goliam hominem superbum & audacē proprio suo gladio in singulari certamine occisum fuisse à Dauide, quo ipsum Dauidem occidere conabatur. Absolon voluit auferre patri suo terram & vitā: & ipse amisit vtramq;: perijt enim suspensus in aëre, vbi & terra & vita priuatus est. Et Ecclesiastes ait capite. 10. Qui dissipat sepem, mordebit eum coluber. Accidit enim aliquando, vt quis venenū bibat, quod alteri parauerat: & suo dolo & artificio pereat. Et qui gladio ferit, gladio peribit: quemadmodū Christus dixit apud Matthæum capite. 26. Ac vt diuus ait Ioānes capite tertiodecimo Apocalypsis: Qui in captiuitatem duxit, in captiuitatem vadet. Et vt infertur ex parabola vineæ agricolis locatæ, quam dominus Iesus attulit apud euāgelistas: Deus malos malè perdet. Nam vt ait idē dominus apud Matthæum. 7. Qua mēsura mensi fueritis, remetietur vobis. Id accidit illis, qui Danielem in leonum foueam proiecerunt: nā eo mirabiliter erepto fuerunt ipsi in illam proiecti. Et impletum est illud capitis. 26. Prouerbiorū: Qui fecit foueā, incidet in eam: & qui prouoluit lapidem, reuertetur ad eum. Quare ab iniurijs & maleficijs nos abstineamus, & beneficentiam ac benignitatem obseruemus. Demus operam, vt simus ea charitate muniti, quæ omnibus bonum desiderat: quæ in tempestate trāquilla est, & splendet in tenebris: quȩ pulsa loco manet tamen, atque hȩret in patria: quæ calamitatibus pressa eminet, & floret per se semper, nec alienis vnquam sordibus obsolescit.

Trebell. Ouidius. Liuius. Lucian. Æschil. 1. Reg 17. 2. Re. 15. 2. Re. 18. Eccle. 10. Mat. 26. Apoc 13. Mat. 21. Mar. 12. Luc. 20. Matt. 7. Prou 26

Obseruationes ex Græco in caput quartū decimum.

NIsi dixeritis mihi. In translatione Græca Theodotionis est: ἐὰν μὴ εἴπητέ μοι. Si non dixeritis mihi. Vel, nisi mihi dixeritis. Particula nisi, quæ variè dicitur Græcè, sumitur aliquando affirmatiuè, vt apud diuum Paulum capite sexto epistolæ ad Hebræos: Nisi benedicens bene dicam te, & multiplicans multiplicabo te. Capite. 22. Genesis dixit Deus Abrahæ in immolatione filij: Quia fecisti hāc rem,

Theod. Heb 6. Gene. 22

rem,& nõ pepercisti vnigenito filio tuo, benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum. Cùm autem apostolus citet locũ illum in epistola ad Hebræos, vtitur particula nisi, vbi in Hebræo est mera affirmatio. Ex quo colliges eam esse illic affirmantis particulam. Nonnulli existimãt, nisi, accipi aliquando pro nec: vt apud
Mar.6. Marcum capite sexto: Præcepit eis, ne quid tollerent nisi virgam tantùm: non peram, non panem, non in zona æs. Vt sit sensus: Præcepit Christus discipulis suis, nec quid ferrent, nec virgã tantùm: seu ne virgam quidem: non peram, & cætera. Mouentur ad interpretationem
Matt.10 hanc verbis Matthæi capite decimo, &
Luc.9. Lucæ nono. Agens enim ibi Matthæus
Matt.10 de apostolorum missione ait, Christum Iesum hæc illis dixisse: Nolite possidere aurum, nec argentum, nec pecuniam in zonis vestris: non peram in via, nec duas tunicas, nec calciamenta, nec virgã. Di-
Luc.9. uus autẽ Lucas ait: Nihil tuleritis in via, nec virgam, nec peram, nec panem, nec pecuniã, nec duas tunicas habeatis. Cùm igitur Christus dominus apud Matthæũ & Lucam prohibeat apostolis virgam, magna videbitur esse discrepantia inter
Mar.6. illos & Marcum, qui ait esse illis virgam permissam: nisi particula, nisi, quæ Græce est 'εἰμὴ', apud Marcũ accipiatur pro nec. Hæc est eorum opinio, non omnino contemnenda. Sunt enim verba illa ab euãgelistis memoriæ prodita, & perpetuis monimentis consignata: quibus Christus Deus noster discipulos suos ad cæcam animorum dominatricem cupiditatem vitandam erudiuit. Cùm euangelica philosophia sit in paupertate, & honorum mundi despicientia, cæterisq; virtutibus constituta: voluit, vt hi, quos ad eam nuntiãdam ac propagandã mittebat, eas opes & dignitates contemnerent, ad quas plerique mortalium auiditate inflammati rapiuntur. Eam ob causam non solùm aurum & argentum, sed etiam virgam illis interdixit. Ego tamẽ existimo loco illo Marci particulã, nisi, non accipi pro nec, sed propriam retinere significationem. Et Græci nobiscum legunt, quemadmodum omnes ferè Latini, qui pro 'εἰμὴ' nisi, seu præterquam, interpretantur. Ac tamen nullã esse credo inter euangelistas repugnantiã. Nam duplex est virga, vna quæ virga tãtùm est, qua vtuntur viatores sustentandi se causa: & hæc cõcessa est apostolis: de qua loquitur diuus Marcus. Altera est, quam afferunt, vt se à lædentibus defendãt, aut eos offendant, quæ non solùm virga est, sed etiam telum, siue iaculum, siue claua: & hæc est illis prohibita: de qua Matthę' & Lucas loquuntur. Quòd verò dominus virgam illam pugnatricem vetet, videtur indicare id, quod dixit postea apud Lucam capite.22. Qui habet sacculum Luc.22.
tollat: similiter & peram: & qui non habet, vendat tunicam suam, & emat gladium. Opponit, vt vides, habere gladiũ & non habere virgam à se olim prohibitam. Volẽs Marcus admonere, ne quod Matthæus literis mãdauerat, perperam intelligeretur, testatur cõcessam esse apostolis virgam tantùm: hoc est virgã, quę tantùm virga est, sustẽtationis causa delata: non autem, quæ præter sustentationẽ offensionis aut defensionis causa portatur: quæ intus ferrũ habet, aut aliquid huiusmodi, quo apta sit ad pugnã. Aspicis igitur diuum Marcum non pugnare cum alijs euãgelistis: quin potius esse eorum explanatorẽ. Esse autẽ duas virgas indi-

indicant Hebræi, qui vnam appellant שבט Xebet, quæ fuit apostolis prohibita: quæ vt telum defertur: alteram appellant משען Mixhan, quæ fuit illis concessa: qua lapsum corpus nititur, & sustentatur. Ex quo efficitur, vt per Xebet intelligant mulctam, & calamitatem: per Mixhan verò oblectationem, & solatiū. His duobus vocabulis vtitur versiculo

Psal.23. vno diuinus ac regius vates psalmo. 23. cùm ait: Virga tua & baculus tuus ipsa me consolata sunt. Pro virga est in Hebraico Xebet, & pro baculo Mixhá: pro quo noster interpres solet virgam verte-

Iudic.6 re: vt Iudicum sexto: Extendit angelus domini summitatem virgæ. Voluit diuinus psaltes his duabus virgis significare, se non solùm diuinis beneficijs amoris plenissimis, sed etiam rerum aduersarum ictibus à Deo sibi illatis delectari. Ac si diceret: Virga iustitię tuę Deus sancte me peccantem corrigis, baculo misericordiæ tuæ me imbecillum sustētas. Vtraque certè res animo meo iucunditatem affert & cōsolationem. De prima virga, qua afflictio & seueritas significā-

Psal.2. tur, ait Dauid psalmo secūdo: Reges eos in virga ferrea. De secunda, qua benignitas & mansuetudo intelliguntur, ait idē

Psal.17. psalmo decimoseptimo: Præuenerūt me in die afflictionis meæ: & factus est dominus virga mea: pro quo editio vulgata habet: Et factus est dominus protector meus. Quod in idē recidit. Et quēadmodum per virgam ferream intelligitur correctio & seueritas: sic per virgam auream clementia & benignitas. Hæc est virga aurea, qua rex Assuerus tetigit

Esth.5. Esther, vt capite quinto libri eius sacræ literæ memorię prodiderūt. De his duabus

Zach.11. bus virgis ait Deus apud Zachariam. 11. Sumpsi mihi duas virgas, vnam vocaui decorem, & alteram funiculū. Hoc est, duas regēdi rationes, vnam in amore & clementia, alteram in castigatione & seueritate constitutam. Vbi pro virga nec est in Hebræo Xebet, nec Mixhan, sed מקל Maccel, vocabulum indifferens ad vtramque, nempe ad virgam correctionis, & ad virgam sustentationis. Ac quoniam Xebet solet virgam illam significare ferro munitā, qua loco teli seu spiculi nonnulli vtuntur viatores, transtulit pro ea Latinus noster interpres lanceam libro secundo Regū capite decimooctauo, dicens: Tulit ergo Ioab tres lāceas in 2.Re.18.

manu sua, & infixit eas in corde Absalom. Vbi pro lanceis est vocabulum hoc Xebet: quod virgam illā significat, quæ non tantùm virga est ad lassi corporis sustentationem, sed armorū genus. Et hæc est, quā dominus noster Iesus Christus apostolis prohibuit, libertatem illis concedens bacillū portandi ad corporis imbecillitatem tuendam atque sustentandam. Aspicis igitur nullam esse inter euāgelistas repugnantiam, nullum dissidiū: imò singularem concordiam, & admirabilem concentum. Diuus Augustinus li- Augus.

bro secundo de consensu euāgelistarum per virgam apud Marcum ait, intelligi potestatem accipiēdi necessaria vitæ: per virgam verò apud alios duos euangelistas ipsa necessaria: vt sit sensus: Ne portetis peram, ne virgam quidem: hoc est, nec res ad vitam necessarias: sed portate virgam, hoc est, potestatem eas accipiendi: quia dignus est mercenarius mercede sua. Diuus Hieronymus in commenta- Hieron.

rijs in Matthæi caput decimum, per virgam apud Matthæum & Lucam intelligit mundi præsidium, quod vt super-

uacaneum prohibetur, cùm domini habeamus auxilium. Illam virgam ait esse à domino interdictam, quæ vertitur in colubrũ: & carnis præsidio nititur: quæ capite decimooctauo libri quarti Regũ, & 36. Esaiæ baculus arundineus appellatur. Illam autem ait esse concessam apud Marcum, qua corpus quodammodo sustentatur. Euthymius ait Matthæum & Lucam narrare id, quod Christus prius præceperat apostolis: Marcum verò id, quod postea illis propter longioris itineris laborem indulserit. Alij confugiũt ad allegoriam à simplici ac vsitata interpretandi ratione ad arcanas intelligentias sermonem traducẽtes, seque ab aperto orationis argumento separantes. Alij aliter interpretantur. Quemadmodum enim ex eodem auro diuersa conflantur monilia: sic ex eodem loco sacræ scripturæ diuersæ aliquãdo intelligentiæ depromuntur. Sed ea eligenda est, quæ est literæ congruentior, clarior, facilior, & scribentis instituto accõmodatior. Eam ob causam ad eam inueniendam, recurrendum nobis est sæpenumerò ad vocabulorum Hebræorum & Græcorum originem: vt inde sensum literalem aucupãtes, posſimus in eo tanquam in speculo purisſimo imaginẽ veritatis intueri. Ex omnibus his explanationibus illa meo ingenio magis placet, quę explicat apud Marcum concessam esse virgam sustentationis tantùm: apud alios autem euangelistas interdictam eam esse, quæ præter virgam est etiam telum. Existimo tamen rectas esse alias interpretationes à nobis relatas grauisſimorum authorũ, nulloque modo esse contemnendas. Si scire volueris, quot modis sumatur virga in literis diuinis, vide Dionysium. 15. de cœlesti hierarchia, Tertullianum aduersus Iudęos, Epiphanium libro Ancorat, Chrysostomum in psalmũ. 43. Clementem Alexandrinũ. 1. Padag. 7. & 9. Cyrillum de incarnatione vnigeniti.

Exo. 4. 4 Re. 18. Esa. 36. Euthy. Similitudo. Dionys. Tertull. Epiph. Chrysos. Clemẽs. Cyril.

¶ *Confidebant autem, quia fecerant sub terrã sa absconditum introitum.* Versio Latina interlinearis habet: Ipsi autem despiciebant. In Græco est verbum καταφρονῶ, quod significat despicere, contemnere, pro nihilo ducere. Eam ob causam existimant nonnulli, vitio librariorum effectum esse, vt pro contemnebant scriptũ sit, confidebant. Nam in quibusdam codicibus correctis pro confidebant est ad marginem contemnebant. Sed quantũ ad sensum attinet, parum est discriminis: nam vbi est alicuius rei confidentia, ibi est eius contemptio. Præterea nõ desunt, qui dicant verbũ καταφρονέω significare etiã confidere: nam ab eo deducitur nomen hoc καταφρόνημα, quod significat confidẽtiã. Quare vtrunq; & cõfidebãt, & contẽnebãt verti potest. Accipitur aliquando cõfidere & confidẽtia in malam partẽ: vt cap. 11. Prouerbiorũ: Qui confidit in diuitijs suis, corruet. Et. 12. Qui cõfidit in cogitationibus suis, impiè agit. Et cap. 36. Esaiæ: Confidis super baculũ arũdineũ. Ita vocat Ægypti auxiliũ, & mundi spẽ. Eodẽ modo hoc loco sacerdotes Babylonij dolis suis fidebant. Accipitur autẽ in bonã partẽ: vt psal. 124. Qui confidunt in domino, sicut mõs Siõ, nõ cõmouebitur in æternũ. Ac si dicat: Qui in Deo spẽ suã & fiduciã figunt, similes mõti Sioni immobiles erũt, & in virtute perseuerabunt. Ideo ait Christus apud Ioãnẽ cap. 16. Confidite: ego vici mundũ. Et Paulus Hebræorum. 10. Nolite amittere confidentiam. Qui animo sincero fidit

Prou. 11. Prou. 12. Esai 36. Psal. 124. Ioan. 16. Heb. 10.

Deo, cui se suaque omnia committit, in eoque omnẽ spẽ & cogitationẽ locat, hic sine dubitatione se effert in sublime, & omnibus humanis casib⁹ superiorẽ facit.

¶ *Magnus es domine Deus Danielis*. In
Theod. editione Theodotionis est: μέγας εἶ κύριε ὁ θεὸς τοῦ Δανιήλ. Vbi in Hebręo est Iehouah, solẽt Septuaginta vertere κύριος: vbi vero est Elohim, θεός: vt capite decimo
Deut.10 Deuteronomij: domin⁹ Deus vester ipse est deus deorũ: pro quo in Hebraico est: יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים. Septuaginta verò habẽt: κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν οὗτος θεὸς τῶν θεῶν. Nomen Iehouah cõuenit soli Deo: & significat illum in sua natura, quatenus vnus Deus est: nomen autem Elohim est numeri pluralis, & designat distinctionem personarũ in Deo. His duobus nominibus vtitur hoc loco Daniel: nã domin⁹ est Iehouah, Deus verò Elohim: quibus duobus nominibus significat Deũ esse trinũ et vnũ. Id voluit significare paraphrasis Chaldaica statim in principio Genesis: Nã vbi nos ha-
Genes.1. bemus: In principio creauit Deus cœlũ & terrã: pro Deo habet illa ייי Vnum nomẽ tribus literis ęqualibus scriptũ. Id voluit diuinus ac regius vates innuere psal-
Psal.99. mo.99. cùm dixit: Scitote, quoniã dominus ipse est Deus: vbi pro domino est Iehouah in singulari, & pro Deo Elohim in plurali. Ac si diceret: Scitote, quoniã Deus qui est vnus in essentia, est trin⁹ in
Deut 4. personis. Et Moses ca.4. Deuteronomij: Dominus ipse est Deus, & non est alius præter vnũ. Pro quo in Hebraico est: Iehouah ipse est Elohim: & nõ est ali⁹ pręter eum. Hoc sanctissimæ trinitatis mysteriũ indicat diuina scriptura multis in locis, quorũ nonnulla citans explicabo.
Exo.20. Cap.20. Exodi ait Deus: Ego sum dominus Deus tuus fortis. Pro domino in Hebraico est Iehouah, pro Deo Elohim, pro forti El, quod est nomẽ Dei, & significat Deũ sub ratione fortitudinis: pro quo Septuaginta habẽt θεός, hoc est Deus. Ideo potest rectè verti ex Hebræo locus ille: Ego sum Deus, Deus tu⁹, Deus. Vbi tres personæ ostendũtur: sed secũdæ tantùm additur particula, tuus: quia solùm persona filij nostrã assumpsit humanitatẽ. Id voluit Moses innuere cap.6. Deuterono- Deut.6.
mij, cùm dixit: Dominus Deus noster, Deus vnus est. Primũ nomẽ est Iehouah, secundũ Elohim, tertiũ Iehouah. Nomẽ Iehouah soli Deo attribuitur, Elohim autẽ Deo & homini. Ter Deũ nominauit, vt triũ personarũ distinctionẽ ostẽderet: & vnũ esse dixit propter naturæ vnitatẽ. Ac non Deo primo loco nominato, per quẽ pater intelligitur, nec Deo nominato tertio loco, per quẽ Spiritus sanctus designatur: sed solùm Deo, quẽ secundo loco nominauit, per quẽ filiũ secundã trinitatis personã intelligimus, addidit vocẽ hãc, noster: quoniã nec persona patris, nec persona Spiritus sancti, sed persona filij nostrã assumpsit naturam: ipse enim Dei filius humanitatẽ nostrã sibi copulauit: quam ob causãm noster appellatur. Hæc est causa, quare Moses ad secundã personã, hoc est, ad filiũ adiecit particulã, noster, quia mẽtis oculis diuino lumine illustratis vidit fore, vt Christus esset noster ob naturæ nostrę assumptionẽ. Ex hoc loco Deuteronomij depromit Augustinus sanctissimæ trinitatis misteriũ, August.
& diuinitatis vnitatẽ lib.1. & .3. aduersus Maximinũ Arrianorũ episcopũ. Eum sequitur Anselm⁹ Laudunẽsis glossę interlinearis author. Ita etiã hunc locũ explanãt Gregorius Nyssenus in libro de co- Anselm. Nyssen.

Idacius. gnitione Dei aduersus Iudæos, Idacius
Clarus in libro contra Varimandum, &
Theod. Theodoretus libro de curatione Græca-
rũ affectionũ secũdo. Id intellexit Dauid,
Psal.66. cùm cecinit psal.66. Benedicat nos De⁹,
Deus noster, benedicat nos Deus: & me-
tuant eum omnes fines terræ. Ter nomi
nauit Deũ, vt pluralitatẽ personarũ ostẽ-
deret: & addẽs: Et metuát eum omnes
fines terræ: vnitatẽ aperuit diuinæ natu-
ræ. Nõ enim dixit: Et metuát eos: sed: Et
metuant eum omnes fines terræ. Et so-
lùm ad secundã personã addidit, noster:
ad ostẽdendas duas in Christo naturas,
nimirũ diuinam & humanã. Nonne as-
picis etiam in veteri testamento signifi-
catum esse sacrosanctæ trinitatis myste-
Psal.6. rium? Idem diuinus psaltes ait psalm.6.
Exaudiuit dominus vocem fletus mei:
exaudiuit dominus deprecationẽ meã:
dominus orationem meã suscepit. Vbi
ter dominum nominat. Eodẽ modo psal
Psal.28. mo. 28. Afferte domino gloriam & ho-
norẽ, afferte domino gloriã nomini eius:
adorate dominũ in atrio sancto eius. Et
Psal.32. psalmo.32. Verbo domini cœli firmati
sunt: & spiritu oris eius omnis virtus eo
rũ. Per dominum intelligitur pater, per
verbũ filius, per spiritũ Spiritus sanctus.
Psal 44 Et psal.44. Vnxit te Deus Deus tu⁹ oleo
lætitiæ. Hoc loco, vt diuus Paulus in epi-
Hebr.1. stola ad Hebræos testatur, loquitur psal-
mographus cum Christo, quem Deum
vocat, dicens: Sedes tua Deus in seculũ
seculi. Et statim cùm ait: Vnxit te Deus
Deus tuus: nam in priore parte Deus est
in vocatiuo, & in altera in nominatiuo.
Vbi vides Deũ vnxisse Deũ oleo lętitiæ.
Act.10. Diuus autẽ Petrus ca.10. Actorũ aposto-
lorum per oleũ lætitiæ interpretatur Spi
ritum sanctũ. Cùm autem inter vngen-
tem & vnctum & oleũ sit realis distin-
ctio, fatendum est esse distinctas personas
in diuinis. Hunc locum citat Marsilius Marsili.
Florentinus in tractatione de religione
Christiana, ad ostendendum sacrosanctę
trinitatis mysteriũ. Ad idẽ eum affert Ni
colaus Lyranus in tractatione, quã adie- Lyran.
cit ad sacra biblia: & Iacobus Christopo- Iacobus
litanus in libro cõtra Iudæos. Et psal.49. Psal.49
ait idem diuinus citharœdus: Deus deo-
rum dominus locutus est. Pro quo in He
braico est: El Elohim Iehouah. El est no-
men Dei, similiter Elohim & Iehouah.
Quæ verba ex Hebræo ita possunt ver-
ti: Deus Deus Deus locutus est. Ter no-
minauit Deũ: sed non dixit: locuti sunt:
sed locutus est in singulari. Hunc locum
explicans Rabbi Simeõ veritate coactus Simeon
fatetur nobiscum Deũ esse trinũ & vnũ.
Malachias cap.1. inducit Deũ ita loquen Malach.
tem: Si dominus ego sum, vbi est timor
meus? Ac si dicat: Cur me nõ timetis, si-
quidem Deus vester sum? Vbi pro domi
no est in Hebraico : אדנים Adhonim
in plurali : cuius singulare est Adhon.
Quorsum Deus se Deos appellat, cùm
sit vnus tantùm in natura & essentia, nisi
ad ostendendã personarũ pluralitatem?
Esaias cap.48. inducit filiũ Dei has voces Esai.48.
emittentẽ: Dominus Deus misit me, &
spiritus eius. Domin⁹ Deus est pater, qui
loquitur, est filius, spiritus eius est Spirit⁹
sanctus. Et cap.61. Spiritus domini super Esai.61.
me, eo quòd vnxerit me: Hoc est, spirit⁹
qui à patre filioq; procedit, me vnxit o-
leo spiritualis lætitię. Atqui qui hoc dicit
filius Dei est. Ita Athanasius interpreta- Athana
tur in libro de naturali cõmunione simi-
lis essentiæ. Apud Oseã cap.1. ipse Deus Ose.1.
pater quẽ nonnulli ex antiquis Hebręis
vocãt coronã superiorẽ: Domui, inquit,
Iuda

Iuda miserebor,& saluabo eos in domino Deo suo.Pro quo paraphrasis Chaldaica habet:Et saluabo eos in verbo domini Deo eorũ.Hoc est,in filio,qui est Deus:est enim Dei filius verbũ patris,& verus Deus.Cap.2.Aggei sunt hæc verba mandata:Ego vobiscũ sum,dicit dominus exercituũ:Verbum quod placui, vel vt nonnulli codices habent,quod pepigi vobiscũ,cùm egrederemini de terra Ægypti:& spiritus meus erit in medio vestri.Explicans Hieronymus locũ hũc, Sacramentum,inquit,cernite trinitatis: Ego sum vobiscum,& spiritus meus, & verbum,in quo posui testamẽtum, cùm egrederemini de Ægypto.Explicãs Ambrosius verba illa Genesis: In principio creauit Deus cœlum & terram: Et paulò pòst:Spiritus domini ferebatur super aquas:in tractatione de operibus sex die rũ per Deũ intelligit patrem,per principium filium,per spiritum domini Spiritum sanctum. Idem ait Iunilius in Genesim.& Thomas in prima parte,quæstione.74.articulo.3.Præterea eodem capite ait Deus:Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. In verbo faciamus in plurali ostendit personarum distinctionẽ:ac dicẽs ad imaginem nostrã in singulari,non ad imagines nostras,ostendit vnitatem naturæ. Ita Basilius hunc locũ explanat in Hexameron: similiter Chrysostomus in Genesim, Theodoretus,& Seuerianus ibidem:& Gregorius Nyssenus in libro,qui inscribitur:Selecta testimonia ex vetere testamento aduersus Iudæos. Tãdem cap.18. Genesis vbi Deus apparuit Abrahæ, qui tres videns vnum adorauit:ostẽditur sacrosanctæ trinitatis mysterium. Ad cuius probationem locum illum afferunt

Aggæ.2. Hieron. Ambro. Genes.1. Iunilius Thom. Genes.1 Basilius Chryso. Theod Seueria. Nyssen. Gene.18

Augustinus libro.2.de trinitate,Gregorius homilia.18.Ambrosius,Cyrillus,& Rupertus abbas.Hęc ex vetere testamẽto attulisse sufficiat. Sed ex philosophis externis pauca quædam citabò. Mercurius Ægyptius quem Trismegistũ vocãt,diuino numini personas esse tribuẽdas existimauit,cùm dixit: Monas genuit monadem, & in seipsum flectit amorẽ. Quibus verbis videtur per monadem patrẽ intelligere,qui genuit monadem,hoc est filium, & per amorẽ ab vtroque procedentem videtur Spiritum sanctum significare. Vbi tres ostẽdit personas,sed volẽs ostẽdere vnũ solùm esse Deum,illum appellat monadẽ, hoc est vnitatem.Fortasse collegit sententiã hãc ex libris diuinæ legis,quos aiunt legisse. Plato etiam in epistola ad Dionysiũ videtur sentire esse in diuinis trium personarum distinctionem.Eodem pacto Plotinus in libro triũ substantiarũ. Sed hæc sunt ita excelsa, vt nostram superent intelligentiam,vt ait cap.1.libri de diuinis nominibus Dionysius Areopagita, quẽ possumus diuinum theologũ nuncupare.Sed vt similitudine vtar Ioannis Damasceni:queadmodũ solis radius & lux sic ad nos vsque perueniũt,vt necà sole discedant, nec à mutua inter se coniunctione separẽtur:sic filius & Spiritus sanctus ad nos vsq; descendunt, nostramq; salutem curant, vt nec à patre, nec à se vicissim disiungantur. Hac similitudine vtitur etiam Gregorius Nazianzenus in oratione ad Heronẽ philosophũ,qui de filio & Spiritu sancto loquens: Sunt quidem,inquit,ex Deo,quàuis post ipsum non sint,vt lux ex sole. Hactenus ille. In nouo testamento sunt permulta sanctissimæ trinitatis testimonia,quorum duo

Augusti. Gregor. Ambro. Cyrillus Rupert. Trismeg. Plato. Plotinus Diony. Damasc. Similitudo. Naziãz.

tantùm citabo. Christus Deus noster capite vltimo euangelij authore Mattheo: Matt.28 Docete, inquit, omnes gentes, baptizátes eos in nomine patris, & filij, & Spiritus sancti. Non dicit: in nominibus, sed in nomine in singulari, vt vnitatem naturæ designet: & statim trium personarum distinctionem indicat apertè, cùm ait: in nomine patris, & filij, & Spiritus sancti. Et diuus Ioánes euangelista cap. 5. 1. Ioan. 5 epistolæ suæ. 1. ait: Tres sunt, qui testimonium dant in cœlo, pater, verbũ, & Spiritus sanctus: & hi tres vnum sunt. Iudæi in erroribus versati, & gentes idolorum cultrices tenebris coopertæ hoc credere & fateri recusant. Nos autem credimus, & non solùm fatemur, sed etiam profitemur sanctissimam trinitaté, idest, patrem & filium & Spiritum sanctum, vnũ Deũ, vnius naturæ, vnius potestatis, omnium rerum tam earum, quæ cadunt in conspectum, quàm quæ aciem oculorũ nostrorum fugiũt, creatorem: vnum dominum summũ, optimum, sempiternũ, cuius numine atque prouidentia mũdus regitur: qui totus vbique est per essentiã, præsentiam, & potentiam: non per partes diuisus, sed totus in omnibus locis, non localiter per contactum quantitatis dimensiuæ, sed per contactum virtutis: qui sine sui mutatione cuncta mutabilia creauit. Ille est immensum mare sapientiæ, pelagus infinitum bonitatis, quo nihil beatius, nihil potentius, nihil melius, nihil præstãtius, nihil bonis omnibus affluẽtius cogitari potest. Ille cursus astrorum, & rerum vicissitudines ordinesq́; conseruat. Cœlos, terras, maria, & omnia denique intuens cõtinet: qui res creatas natura dissimiles, vi repugnãtes, motu contrarias vna eademq́ue perpetua lege coërcet, & moderatur. Ille tuetur homines, quibus viam munit ad æternas cœlorum sedes consequẽdas: vbi illi qui hîc iustitiam ac pietatem coluerunt, & animos à corporis cõtagione seuocarũt, æuo sempiterno Deo ipso fruuntur. Illi sit semper honor & gloria, qui in omni æternitate viuit & regnat, amen.

¶ Hæc habui candidi lectores, quæ in diuinum Danielem dicerem tanti vatis magnificẽtiæ minimè respõdentia. Sed vos qui catholici estis, pias pro me ad dominum ardentesque preces emittite, vt mihi vltra in explanatione sanctæ scripturæ progredi cupienti mentis oculos diuino lumine illustret, quo possim profunda diuinarũ literarũ mysteria intueri, & cogitationes meas ad vtilem meorum studiorum fructum ferendum literis mandare. Nihil enim mihi erit gratius, nihil antiquius, quàm prodesse viris fide ac pietate præstantibus, vt in virtute progrediantur: hæreticos autem ab errore reuocare, ne illis probentur opiniones illæ, quæ lucem eripiunt, & quasi noctem quandam rebus offundunt: sed vt ad salutarem veritatem reducti perfidiam detestentur, & ad sanctam matrem Ecclesiam Romanam Catholicam eximiæ pietatis, veræque religionis plenissimam conuertantur.

LAVS DEO

FINIS.

F. HECTORIS PINTI LVSITANI HIERONYMIANI DOCTORIS THEOLOGI, IN CELEBRI CONIMBRICENSI ACADEMIA DIVINArum literarum professoris, in Prophetæ Ieremiæ lamentationes commentarij.

Omnia iudicio & correctioni Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Catholicæ subiecta sunto.

Lamentationes Ieremiæ Prophetæ, quæ Hebraicè Cinoth, Græcè autem Threni inscribuntur.

Argumentum lamentationum.

CVM Ieremias vidisset Hierosolymã celebrem quondã vrbem à Babylonijs captã & euersam, & Hebræorum cædes: atque eos qui euaserant, partim in Iudæa miserè relictos, & in ruinis versatos, partim in vincula coniectos, & Babylonem abductos, hæc lugubria carmina mœstißimus condidit: quibus vrbis vastitatem, & Hebræorum ærumnas deplorauit. In Hebræo incipiunt à particula אֵיכָה, hoc est, quomodo. Sed in editione nostra vulgata hæc breuis præfatio inuenitur. Et factum est, postquàm in captiuitatem redactus est Israël, & Ierusalem deserta est, sedit Ieremias propheta flẽs, & plãxit lamentatione hac super Ierusalem: & amaro animo suspirãs & eiulans dixit. Omnia hæc verba præter illa: amaro animo suspirãs & eiulans: inueniuntur apud septuaginta interpretes loco procœmij, in quo tempus, & author, & operis materia describuntur. Cæterùm hæc carmina non solùm sunt lamẽta, sed vaticinationes: non enim tantùm Ieremias euersionem Hierosolymæ per Babylonios describit, sed etiam de illa quæ futura erat per Romanos tẽpore Titi Vespasiani, vaticinatur, & multa de Christo Deo nostro prædicit. Sed nos totam literã continuata serie de exitio à Babylonijs populo Israélitico illato præcipuè explanabimus, sensum literalem dilucidantes, & ab aperto orationis argumento non recedentes.

Caput primum.

QVomodo sedet sola ciuitas plena populo! facta est quasi vidua domina gentium: princeps prouinciarum facta est sub tributo. א Aleph.

Plorans plorauit in nocte, & lachrymæ eius in maxillis eius: non est, qui consoletur eam ex omnibus charis eius: omnes amici eius spreuerũt eam, & facti sunt ei inimici. ב Beth.

Migrauit Iudas propter afflictionem, & ג Gimel.

 mul-

multitudinem seruitutis:habitauit inter gẽtes, nec inuenit requiem:omnes persecutores eius apprehenderunt eam inter angustias.

ד Daleth. *Viæ Sion lugent, eo quòd nõ sint, qui veniant ad solennitatem:omnes portæ eius destructæ, sacerdotes eius gemẽtes, virgines eius squalidæ: & ipsa oppressa amaritudine.*

ה He. *Facti sunt hostes eius in capite, inimici eius locupletati sunt, quia dominus locutus est super eam, propter multitudinem iniquitatũ eius: paruuli eius ducti sunt in captiuitatem ante faciem tribulantis.*

ו Vau. *Et egressus est à filia Sion omnis decor eius: facti sunt principes eius velut arietes non inuenientes pascua: & abierunt absque forti udine ante faciem subsequentis.*

ז Zain. *Recordata est Ierusalem dierũ afflictionis suæ, & præuaricationis: omnium desiderabilium suorum, quæ habuerat à diebus antiquis, cùm caderet populus eius in manu hostili, & non esset auxiliator: viderunt eam hostes, & deriserunt sabbata eius.*

ח Cheth. *Peccatum peccauit Ierusalem, propterea instabilis facta est: omnes qui glorificabant eam, spreuerunt illam, quia viderunt ignominiam eius: ipsa autem gemens, & conuersa est retrorsum.*

Explanatio.

א Aleph. Q*Vomodo sedet*. Vaticinatus fuerat Ieremias multis in locis de Hierosolymæ euersione, & Hebræorũ seruitute, priusquam illa euenissent: nunc ea postquàm euenerunt, lamẽtatur. Imitatus est Dauidem, qui miserabilem interitum Saulis, & Ionathę, & Absolonis defleuit, tristibusque lamentis prosecutus est. Christus etiam Deus noster vidẽs ingratam ciuitatem, quam sciebat ob Iudæorum flagitia esse delendam, vim lachrymarum profudit, vocesque lamẽtabiles emisit. Versabatur Ieremias in gemitu & lachrymis Iudææ: ac non solùm audiebat querelas, quod ipsum erat satis miserabile, sed etiam videbat clades, & exitia, & euersiones, quod intolerandum putabat. Oculi augebant dolorem, quòd quæ alij poterant audire, ipsi cogebantur intueri: neque ab illis auertere cogitationem patiebantur. Sed non tam ædificiorum, quàm virtutum deplorabat ruinam. Videbat enim Iudæos propter nefaria scelera in miserias illas incidisse. Et quamuis ei grauissimas iniurias intulissent, in eumque vẽtos omnes excitassent, illorum tamen miserebatur: quia plus ponderis apud ipsum habebat charitas, quàm contumeliarum, quibus eum lacerauerant, memoria. Vult ostendere diuinus vates quanti momenti futura sit apud nos charitas & pietas: quandoquidem vulnerum obliti debemus eorum casus & ærumnas dolere, qui in nos iniuriosi extiterunt. Id docuit Christus seruator noster, cùm dixit apud Matthæum capite quinto: Diligite inimicos vestros: benefacite his, qui oderunt vos. Et apud Lucam sexto: Estote misericordes, sicut & pater vester misericors est. Et diuus Paulus capite quarto epistolæ ad Ephesios: Estote inuicem benigni, misericordes, donantes inuicem: sicut Deus in Christo donauit vobis. Ac quia Iudæi fuerunt pietate destituti, immanitatem senserunt Chaldæorum, & qui Deo noluerunt suauiter seruire, in duram Babylonicam seruitutẽ inciderunt. Ostẽdit Ieremias his lamentationibus peccati grauitatem, quod tantorũ malorũ est causa: vt intelligant omnes, illud esse summoperè fugiẽdum, & virtutem toto pectore ample-

Marginal notes: 2 Reg. 1. 2 Reg. 18. Luc. 19. Matt. 5. Luc. 6. Ephe. 4.

plexandam. Homo enim per peccatum incurrit in odium Dei,& apertam perniciem. Id intelligens Dauid aiebat psal-
Psal.5. mo quinto cum Deo loquens: Nec habitabit iuxta te malignus, nec permanebūt iniusti ante oculos tuos: odisti omnes, qui
Eccle.12 operantur iniquitatem. Et Ecclesiasticus capite duodecimo: Altissimus odio habet peccatores. Quod est intelligendum, nō quatenus homines sunt,& ipsius Dei creaturæ, sed quatenus flagitiosi & nefarij. Eam obcausam eos punit,& debito
Psal.31. supplicio cōstringit. Ideo Dauid psal.31. Multa, inquit, flagella peccatoris. Et psal
Psal.33. mo.33. Vultus autem domini super faciētes mala, vt perdat de terra memoriam eorum. Vbi vultus accipitur pro ira. Et
Psal.118. psalmo.118. Longè à peccatoribus salus.
Psal.128. Et.128. Dominus iustus concidet ceruices peccatorum. Et Salomon capite Pro-
Prou.14 uerbiorum quartodecimo: In malitia sua repellitur impius. Et paulò pòst: Miseros autem facit populos peccatum. E-
Esai.1. saias postquàm primo capite Iudæorum maleficia commemorat, addit: Terra vestra deserta, ciuitates vestræ succensæ, regionem vestram coram vobis alieni deuorant. Et desolabitur sicut in vastitate hostili: & relinquetur filia Sion vt vmbraculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario. Vbi per filiam Sion intelligitur Hierosolyma, quòd esset in monte Sione sita. Aspicis nos in calamitates incidere propter peccata nostra. Nec solùm pestilens peccatum diripit externa bona, sed interiora. Id
Prou.8. quod Deus ait capite Prouerbiorum octauo: Qui in me peccauerit, lædet animam suam: potest etiam verti: Qui in me peccauerit, spoliabit animam suam. Verbum enim Chamas, quod est in Hebræo, & lædere significat, & spoliare: per crimen enim funestum spoliatur anima bonis gratiæ, & spiritualis vitæ, ruitque in interitum voluntarium. Capite quintodecimo libri Sapientiæ ait Sap.15.
ita diuina scriptura: Malorum amatores digni sunt morte. Et sextodecimo: Sap.16.
Homo per malitiam occidit animam suam. Ieremias capite.31. Vnusquisque, Iere.31.
inquit, in peccato suo morietur. Et Ezechiel decimooctauo: Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Ezec.18.
Et quia per peccatum ingreditur mors, appellat illud Dauid portam mortis psalmo nono, cùm Psal.9.
ait: Qui exaltas me de portis mortis, vt annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion. Hoc est, vt celebrem laudes tuas in locis publicis Hierosolymæ, quas peccatis constrictus proferre non audebam. Paulus apostolus capite.6. epistolæ ad Romanos: An nescitis, inquit, quoniam cui exhibetis vos ad obediendū, serui estis eius, cui obeditis, siue Rom.6.
peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam? Et paulò pòst: Stipendia peccati mors. Vt scorpius facie lambit & blanditur, cauda autem pungit & interficit: sic peccatum voluptate allicit & oblectat, sed admissione interitum affert, & Similitudo.
statim occidit. Ideo ait Iacobus apostolus capite primo canonicæ suæ: Concupiscentia cùm conceperit, parit peccatū: peccatum verò cùm cōsummatū fuerit, generat mortē. Hoc est, cùm concupiscentia voluptatē ad consensum vsq; perduxerit, parit flagitiū, quod cùm est per deliberatā consensionē admissum, generat animę mortē, quā ob rē dicitur morti ferū. Quemadmodū Scylla scopulus coopertus fluctibus in mari Siculo attrahit ad se naues, quas statim absorbet & de- Iaco.1. Similitudo.

mergit: sic pestifera volupras allicit ad se homines, quibus mortem affert, & æternam perniciẽ in altero seculo, & in hoc dedecus & ignominiam. Id animo percipiens Ieremias dicebat capite tertio: Ierem. 3. Dormiemus in cõfusione nostra, & operiet nos ignominia nostra: quoniam domino Deo nostro peccauimus. Hoc idẽ facit his lamentationibus, quibus Hebræorũ potius scelera lamentatur, quàm calamitates, in quibus propter illa versabantur.

א. *Aleph.* Hæ lamentationes carminibus Hebraicis compositæ quatuor sunt, & quadruplici alphabeto distinctæ: in quarum fine est obsecratio quędã ipsius Ieremiæ. Sunt autem Hebraicè hac serie scriptæ, vt primus versus incipiat ab Alepl: prima litera apud Hebræos, secundus à Beth secunda litera, & ita reliqui seruato literarum alphabeti ordine. Tertio verò capite tres primi versus incipiũt singuli ab Aleph, tres verò sequentes à tribus Beth, seruato ordine ternario vsq; ad finem alphabeti. In cuius rei memoriam, quoniam vocabula Latina non incipiunt ab ijsdem literis, adscripserunt Latini singulis versibus notas, aut nomina literarum Hebraicarum, quemadmodũ videre licet in vulgata editione. Hũc ordinem seruat hymnus ille: A solis ortus cardinẽ: cuius prima pars incipit, vt vides, à litera a: secunda à litera b, Beatus author seculi: tertia à litera c, Castæ parentis viscera. Et ita de cæteris ordine literarum continuato. Seruatur id in nõnullis alijs carminibus, vt hoc ordine ornentur, & facilius discãtur. Quare ne existimes aliud in his literis contineri mysterium. Eam ob causam hæ lamentationes sunt quatuor, & quadruplici alphabeto distinctæ, quia in illis Ieremias non solùm Iudæorum, sed etiam totius mũdi, qui est in quatuor præcipuas partes diuisus, Ortum & Occasum, Septentrionẽ & Meridiem, scelera deplorat, & omnes ad deplorandum inuitat. Et quia sunt veluti quatuor lachrymarum flumina illis respondentia, quæ ex horto amœnissimo egrediuntur. Genes. 2. Elegit Ieremias hunc numerum quaternariũ, quia est omniũ primus inter numeros pares. Nam etsi binarius est prior, non tamẽ est perfectè numerus, quia medium nõ habet. Quaternarius autem medio munitus magna continet misteria. Quatuor sunt literæ nominis Dei ineffabilis: quã ob causam Pythagorici per numerum quaternariũ iurabant: hoc est, per diuinum illud numen, cuius nomen quatuor literas habebat. Quatuor erant ordines lapidũ pretiosorum in rationali summi sacerdotis: vt est capite Exodi. 28. memoriæ proditum. Exo. 28. Quatuor fuerunt quadrigæ toto orbe discurrentes: quarũ meminit Zacharias capite sexto. Zach. 6. Quatuor animalia admiranda vidit Ezechiel, vt ipse primo Ezech. 10. & decimo restatur. Et quatuor Ioannes quarto Apocalypsis. Et quatuor sunt Iesu Christi euangelia, veluti quatuor ele- Apoc. 4. menta ecclesiam sustentantia. Quin potius numerus quaternarius virtute decimus est: nã vnum duo tria quatuor efficiunt decem: & in lege decem mandatorum quatuor euangelia continentur. Huius diuinæ legis doctrina significatur hac litera א Aleph: nã Hebraicè idẽ est Aleph quod doctrina: & vnaquæque litera Hebraica propriam habet significationem. Quare si eas recto ordine coniũxeris, videbis magnam inde dimanare theologiã. Qua de re vide Hierony- Hieron. mum

mum in prologo ad Eusebium, & in epistola ad Paulam Vrbicam, vbi alphabetum Hebraicum mirabiliter explanat. Hac ratione ducti nonnulli interpretes Latini, voluerunt accommodare harum literarum significationes sensibus versuũ ab illis incipientium: sed frigidè, & per vim, meo quidem iudicio, ab antiquis & grauibus interpretibus discrepantes, qui nihil huiusmodi scripserunt, & vt mea fert opinio, ne cogitarunt quidem. Nulla est in his literis, quòd attinet ad has lamentationes, maior philosophia, quàm ea, quam paulo antè explicauimus. His ita obseruatis ad literæ explanationem accedamus.

¶ *Quomodo sedet sola ciuitas plena populo!* Hæc particula, quomodo, hoc loco non ignorantis nec interrogantis est, sed admirantis & dolentis. Tota hæc oratio plena est admiratione, stupore, dolore, & affectu. Videbat Ieremias vrbē deletā & relictā, alta mœnia cū solo adæquata, templū Salomoniū euersum, direptioni cōmissum, & prophanis impiorū hominū pedibus conculcatū. Sacerdotes erant abducti captiui, senes crudeliter vexati, pueri passim interfecti, virgines cōtumelijs acerbissimis affectæ, & per viaslamētabilis Hierosolymæ flumina sanguinis effluebant. Quæ omnia pius ac diuinus noster vates admiratus & quasi stupidus, atq; angore oppress⁹ lamētatur. Ea enim vrbs quæ antea populi celebritate, nominis amplitudine, ædificiorū magnificentia, omni diuitiarū genere floruerat, & varijs gentibus ac prouincijs imperauerat, tunc sola erat, & ciuibus orbata, abiecta, euersa, direptioni cōmissa, & intolerādis tributis vexata. Verbū, sedere, accipitur Psal.1. aliquando pro docere: vt psalmo.1. Et in cathedra pestilētiæ nō sedit. Hoc est, nō se pestilentem doctorem exhibuit. Vel nomine sedendi significatur ibi amicitia & familiaritas: monet enim psalmographus, consuetudines hominum impiorum esse penitus declinandas. Ita accipitur psalmo.25. vbi Dauid. Non sedi, Psal.25. inquit, cum concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introibo. Odiui ecclesiam malignantiū, & cū impijs non sedebo. Et Ieremias capite quintodecimo: Non sedi in concilio ludentiū. Iere.15. Significat etiam aliquando manere: vt Numerorum vigesimo: Mansit populus in Cādes: Num.20 vbi pro mansit est in Hebræo idem verbum, pro quo nos hîc habemus sedet. Quare poterat verti loc⁹ hîc: Quomodò manet sola ciuitas plena populo! Præterea nomine sessionis significatur abiectio & ignominia: vt cap.47. Esaiæ: Esai.47. Sede in puluere virgo filia Babylō. Vbi filia Babylon idem est quod congregatio Babylonis: quā vocat virginē, quòd nōdum fuisset expugnata: cuius dedec⁹ & calamitatē prædicit. Ac in hāc significationē existimo accipi verbū sedere hoc Ieremiæ loco: ac si dicat: Quomodo iacet abiecta priuata habitatoribus suis vrbs illa, quę fuit quondā plena ciuiū multitudine, hominumq; frequētia & varietate! De illa dixerat Esaias capit.22. Clamoris Esai.22. plena, vrbs frequens, ciuitas exultans. Eam vocat clamoris plenam, hoc est populo affluētem, & eam ob causam vocibus & strepitibus abundantem. Sed vaticinans de illius vastitate capite.1. Re- Esai.1. linquetur, inquit, filia Sion vt vmbraculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario. Et pòst bellum Babylonicū Baruh capite.4. eam inducit ita loquētē. E- Baruc.4 go enim derelicta sum sola. Et Ieremias hoc

hoc loco: Quomodo sedet sola, hoc est
Pagnin. deserta, & incolis destituta. Pagninus
transfert: Quomodo sedit de præterito.
Sed quãdo diuina scriptura recolit prę-
terita, etiã tẽpus præsens cõprehẽdit ali
Rom. 1. quando: vt cap. 1. epistolæ ad Romanos:
Tradidit eos Deus in reprobũ sensum.
Nũc etiã eos tradit, qui huiusmodi sunt.
Psal. 1. Et psal. 1. Beatus vir qui nõ abijt in consi-
liũ impiorũ. Nec nũc etiã abit. Eodẽ mo-
mo hoc loco: Quomodo sedit sola ciui-
Ambro. tas: & nũc etiã sedet. Hæc ex Ambrosio
in cõmẽtarijs in. c. 1. epist. ad Romanos.

¶ *Facta est quasi vidua domina gẽtium.*
Hoc est, ea quæ in nationibus dominari,
& in gẽtes imperiũ tenere solebat, modò
mœsta & sola facta est veluti vidua, po-
pulo quasi viro orbata, regni ac sacerdo-
tij dignitate priuata, & omni cõsolatione
destituta. Dauid & Salomõ varias gẽtes
externas subegerunt. Capite. 8. libri se-
1. Reg 8 cundi Regum scriptum est, Dauidem
3. Reg. 10. reportasse victoriã de Syris & Idumæis:
3. Reg 9 & capite. 10. de Ammonitis: qui omnes
ei seruiebant. Capite autem nono libri
tertij Regum proditum est memoriæ,
Amorrhæos, Hethæos, Pherezæos, He-
uæos, & Iebusæos fuisse Salomoni tribu
tarios. Itaque Hierosolyma quæ fuerat
princeps prouinciarum victarum, facta
est sub tributo, Babylonijs vectigalis, &
in eorum ditionem redacta. Sed quem-
admodum Ieremias deplorauit Hiero-
solymãm: sic nos, imò multo magis la-
mẽtemur animam, quę cùm olim fuisset
virtutibus plena, & imperasset diuersis
affectibus & cupiditatibus, fuit à Baby-
lonijs, hoc est, à dæmone, mundo, & car-
ne oppugnata & victa: ac libidinũ flam-
mis succensa, angelorũ solatio destituta,
& in dedecore & ignominia versata, tot

seruit dominis, quot vitijs. Vt enim vir
iustus, Christiana pietate & religione insi
gnis etiamsi seruus sit hominum, liber
tamen in animo est: sic homo sceleribus
contaminatus tametsi regnet, seruus ta-
men est, non vnius hominis, sed tot do-
minorum, quot sunt flagitia, quibus est
deditus. Iniquitates suæ, inquit, capite. 5.
Prouerbiorum Salomon, capiunt im- Prou. 5.
pium, & funibus peccatorum suorũ con-
stringitur. Et Ieremias noster in hac la-
mẽtatione paulò pòst: Vigilauit iugũ ini Infrà.
quitatum mearum in manu eius: conuo
lutæ sunt & impositæ collo meo. Et Da
uid psalm. 10. Pluet super peccatores la- Psal. 10.
queos. Ad huiusmodi animam illud po
test accõmodari, quod est apud Esaiã. 49. Esai 49.
Ego sterilis, & non pariens, transmigra-
ta & captiua. Id docet Christus Deus no
ster apud Ioannẽ octauo: nam dicẽtibus Ioan. 8.
Iudæis se liberos esse: Amẽ amẽ, inquit,
dico vobis, quia omnis qui facit peccatũ,
seruus est peccati. Et diuus Paulus ad Ro
manos sexto: Cui exhibetis vos seruos Rom 6.
ad obediendum, serui estis eius, cui obe-
ditis: siue peccati ad mortem, siue dedi-
tionis ad iustitiam. Et diuus Petrus se- 2 Petr. 2.
cundo epistolæ suæ secũdæ: A quo quis
superatus est, huius seru⁹ est. Hoc voluit
diuina scriptura significare capit. 47. Ge Gen 47.
nesis, cùm ait, omnes Ægyptios vendi-
tos fuisse Pharaoni, cuius serui facti sunt.
Homines enim mũdo dediti, se Pharao-
ni, hoc est, dæmoni subijciũt, in cuius di-
tionem redigũtur. Ita locum illum Ori- Origen.
genes interpretatur. Seruitus spiritualis
est abiectior corporali, deterior, ignobi-
lior, & grauior: nam corporalis ali-
quando sine culpa inducitur eius, qui in
eam conijcitur. Quod enim flagitium Gene. 39
admiserat Ioseph, Daniel, Ezechiel, & Danie 1. Ezech. 1

multi

multi alij viri omni sapientia & virtute præstantes,qui captiui extiterunt? At seruitus peccati semper culpa nostra cõtrahitur. Insuper seruitus humana morte tãdem finitur:seruitus autẽ peccati perpetuò durat,cùm impij ad ignes inferorũ æternos relegantur. Demum in corporis seruitutẽ incurrũt homines per vim, in animi autem seruitutem spontè:vna est violenta,altera voluntaria. Aspicis igitur impios omnes seruos esse. Quî fieri potest,vt liber sit,qui non imperat cupiditatibus? Quicunque non refrenat libidines,non spernit voluptates, non tenet iracundiam,non coërcet auaritiam,non repellit ceteras animi labes,quãuis hominibus imperet,seruus tamẽ est, quandoquidem flagitijs dominis improbissimis paret. An ille liber, cui cupiditas imperat,cui leges imponit,qui nihil ei recusare audet, nihil negare? Ego huiusmodi hominẽ nõ modò seruũ,sed abiectissimũ seruũ,etiãsi summo genere natus sit,ap-
Psal 136. pellandum puto. Quare nos hanc animi seruitutem deploremus: & iuxta flumina Babylonis sedentes,ac veram spiritus libertatem in memoriam reuocãtes vim lachrymarum fundamus.

¶ *Plorans plorauit.* Subauditur Hierosolyma. (ב Beth.) Hæc verborũ geminatio phrasis est in diuinis literis vsitatissima: vt psal-
Psal. 39. mo.39. Expectans expectaui dominũ. Et
Psal. 131. psal.131. Viduam eius benedicens benedi-
Heb 6. cã. Et capite sexto epistolæ ad Hebræos: Benedicens benedicam te,& multiplicãs multiplicabo te. Et idem Ieremias capi-
Iere. 13. te tertiodecimo: Plorans plorabit, & deducet oculus meus lachrymam. Fortasse horum verborũ geminatione voluit Ieremias significare lachrymarum abundantiam. Vel ponitur bis verbum plorare ad externas & interiores lachrymas significandas. Non solùm corde plorabat Dauid,sed externis lachrymis respersus Psal. 6. has voces emittebat: Lauabo per singulas noctes lectũ meũ, lachrymis meis stratum meum rigabo. Non gẽmis & margaritis, sed lachrymis lectum suũ adulterij fœditate cõmaculatũ rigabat, vt earũ assiduitate maculas sceleris cõmissi deleret. Tribuit vrbi fletus & eiulatus, qui hominibus tribuuntur. Figura est prosopopœia, quando rebus inanimatis & mutis ea, quæ sunt animatorũ & loquentiũ, tribuimus: vt ait hoc loco Theodoretus. Ita Theod. psalm.18. Cœli enarrant gloriam Dei, & Psal. 18. opera manuum eius annuntiat firmamẽtum. Et capite.49. Esaiæ: Dixit Sion: re- Esai 49. liquit me dominus: & dominus oblitus est mei. Vel per ciuitatem eos intelligit Ieremias, qui in illa manebant: vt sit figura metonymia: quemadmodum capite.23. Esaiæ: Vlulate naues Carthagi- Esai 23. nis. Et Lucæ tertiodecimo: Ierusalem Ie- Luc. 13. rũsalem quę occidis prophetas: Hoc est, ô habitatores Hierosolymæ diuinorum vatum interfectores.

¶ *In nocte.* Quia propter histium timorem non audebat plorare die. Vel ideo ait Ieremias Iudæos illos plorarẽ nocte, vt ostenderet, tempus illud quod alij solent tribuere somno & quieti, eos in vigilijs & lachrymis consumere. Idem faciebat Dauid, cùm psalmo.6. dicebat: La Psal. 6. uabo per singulas noctes lectum meum, lachrymis meis stratũ meũ rigabo. Quibus verbis significat acerbissimum animi cruciatum & dolorem, quo ob legem Dei à se violatam, & memoriã sceleris commissi angebatur. Nox in diuinis literis accipitur pro culpa: vt Sapientiæ Sap. 17. decimoseptimo: Vinculis tenebrarum

& lon-

& longæ noctis compediti. Et capite vndecimo euangelij authore Ioãne: Siquis ambulauerit in die non offendit, quia lucem huius mundi videt: si autem ambulauerit in nocte, offendit. Hoc est, qui iustè & piè vixerit, non offendet, qui autem iniustè & impiè, offendet. Vbi dies pro virtute accipitur & gratia: nox verò pro culpa & impietate. Vnde Salomõ Prouerbiorum quarto: Via impiorum tenebrosa. Et Dauid psalmo trigesimoquarto. Fiant viæ illorum tenebræ & lubricum. Accipitur etiam pro ignorantia: vt capite tertio Michææ: Nox vobis pro visione erit. Hoc est, loco luminis vaticinationis eritis ignorantia cooperti. Accipitur pro vmbra legis Mosaicæ: vt capite tertiodecimo epistolæ ad Romanos: Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Vbi per diem claritas euangelij significatur, quemadmodum per noctem vmbra legis: quæ hyems & imber appellatur capite secundo Canticorum: Iam hyems transijt, imber abijt & recessit: flores apparuerunt in terra nostra, tempus putationis aduenit. Ac si dicat sponsus: Iam discussæ sunt & euanuerunt legis veteris figuræ, quia aduenit substantia: iam apparuerunt flores euangelij, iam venit tempus, in quo excisa & amputata sunt legis Mosaicæ sacrificia. Præterea accipitur nox pro calamitate: vt capite Iob. 34. Inducet noctem, & conterentur. Idest, affliget eos Deus calamitate, & dissipabuntur. Et psalmo sextodecimo: Probasti cor meum, & visitasti nocte. Hęc est, animum meum domine sæpe rebus aduersis explorasti, & acerbissimis ærumnarũ tenebris circumfudisti. Et psalmo. 118. Memor fui nocte nominis tui domine.

Ioan 11. Prou 4. Psal. 34 Mich. 3. Rom 13. Cant. 2. Iob 34 Psal. 16. Psal. 118.

Et Ieremias cap. 14. Deducant oculi mei lachrymas per noctem. Ac in hanc significationẽm accipit noctẽ hoc loco, cùm ait: Plorans plorauit in nocte. Ac si dicat: summis calamitatibus oppressa vim lachrymarum profudit. Iere. 14

¶ *Lachrymæ eius in maxillis eius*. Idest, erant eius genæ cõtinuis lachrymis respersæ: quia nõ erat, qui abstergeret illas. Significat diuturnum ac perennem fletum: qui si est ob memoriam flagitiorum, & ob alias pias causas, magnam affert vtilitatem. Nam vt ait Dauid psalmo. 125. Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent. Euntes ibant, & flebant mittentes semina sua: venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos. Et Christus Deus noster apud Matthæum quinto: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. Quemadmodum nummus in fundo vasis ad certum quoddam loci interuallũ constitutus, non videtur sine aqua: at si vas impleatur illa, statim videtur: sic diuinã consolationem quam obscæcitatẽ nostrã nõ aspicimus, in piarum lachrymarum affluẽtia intuemur. Plorabitis & flebitis, ait Christus dominus apud Ioãnem. 16. sed tristitia vestra vertetur in gaudium. Vt cùm domus aliqua incendio cõburitur, confluunt multi ad aquam ad ignẽ restinguendum: sic nos cùm viderimus animam flãma vitiorum flagrare, debemus ad lachrymarũ aquã confugere, vt flagitiorũ ardorẽ restinguamus. Hę sunt piæ lachrymæ Petri postquã Christũ negauit. His lachrymis doloris & amoris Maria Magdalena pedes domini rigauit. Accessit fluuius lachrymarũ ad fontem misericordię. Vt elephas mirũ in modũ diligit aquas fluuiorum, quibus se mergit, &

Psal. 125. Matt. 5. Similitudo. Ioan. 16. Similitudo. Matt. 26 Luc 7. Similitudo.

git, & abluit: ita nos sumus aquas lachrymarũ dilecturi, quibus demersi scelera nostra abluamus. Si deploramus corpora mortua, à quibus anima separatur, quãto magis debemus deplorare animas mortuas, à quib⁹ diuina gratia seiũgitur? Sed non solùm propter peccata, sed propter aliorum ærumnas, & exilij nostri dilationem, & cœlestis patriæ desideriũ conficiamur lachrymis igne charitatis incensi. Quemadmodum olla feruens magno flammarum impetu concitata solet liquorem extollere, & effundere super se: ita animus igne charitatis inflammatus ascendat sursum feruentes lachrymas emittens, effundens se super se. Ad hoc hortatur Dauid, cum ait psal. 61. Effundite corã illo corda vestra. Et exemplo sui dicens psalmo. 41. Effudi in me animam meam. Demus operam, vt nubes piorum mœrorũ conuertatur in pluuiam dulcium lachrymarum; vt cœlum animi nostri remaneat purum atque serenum. Ploremus corã domino, vt verbis vtar Dauidis: illud ad memoriam reducentes quod ait in Apocalypsi diuus Ioãnes: Absterget Deus omnem lachrymã ab oculis eorum: vt hac spe ducti imitemur hac re mœstam ciuitatem, cuius maxillæ erant, vt hoc in loco Ieremias ait, lachrymis respersæ. Diuus Hieronymus in huius loci commẽtarijs, & diuus Gregorius. 13. Moraliũ per maxillas intelligunt concionatores euãgelicos, quibus non debent lachrymæ deesse, qui vitam impiorum concionibus suis cõfringunt. Sed hoc est in sensu morali. Nos autem sensum literalẽ prosequentes per maxillas genas intelligimus.

Similitudo. Psal. 61. Psal. 41. Psal. 94. Apoc. 7. Apoc. 21. Hieron. Gregor.

¶ *Non est, qui consoletur eam ex omnibus charis eius.* Hoc profectò est intolerãdum supplicij genus in calamitate carere cõsolatore. Id euenit Hierosolymæ, quã Ægyptij, & Syri, & alij, cũ quib⁹ illa fuerat cõiuncta, & amicitia copulata, in ærumnis suis deseruerunt, & amorem in odium commutarunt. Ei dixit Deus apud Ezechielẽ capite. 23. Ecce ego suscitabo omnes amatores tuos contra te. Cumulus augetur doloris, cùm eos quos amore prosequebamur, videmus à nobis alienatos in ærumnis nostris, illisque gaudere, & nobis insultare. Capite decimonono ait Iob: Noti mei quasi alieni recesserunt à me: dereliquerunt me propinqui mei: & qui me nouerunt, mei obliti sunt. Et Dauid psalmo. 68. Sustinui, qui simul contristaretur, & non fuit: & qui consolaretur, & non inueni. Et Ecclesiastes cap. 4. Vidi calũnias, quæ sub sole geruntur: & lachrymas innocentiũ, & neminẽ consolatorẽ. Id quod hoc loco ait Ieremias, re ipsa intelligitur de euersione Hierosolymæ per Babylonios, sed multò rectius de eius euersione per Romanos tẽpore Titi Vespasiani. Nã in priore calamitate etiãsi Iudęi fuerũt à gẽtibus derelicti, habuerũt tamen Ezechielẽ, & Danielẽ, & Ieremiã, & alios diuinos vates sanctitate & sapientia pręstantes, qui eos docebant, & consolabãtur. At in secũda fuerunt omni solatio destituti: & in summã miseriã inciderunt, cùm Christus dominus eos reliquit. Id quod ille his verbis prædixerat apud Oseam. 9. Væ eis cùm recessero ab illis. Sed quia pro recedere est in Hebraico verbum Basar, quod significat carnem sumere: potest verti locus ille: Væ eis cùm incarnauero in illis. Loquitur de perfidis & obstinatis Iudæis, qui Christum ipsum recipere noluerunt: non de illis, qui sanctũ eius euangelium

Ezec. 23. Iob. 19. Psal. 68. Eccle. 4. Ose. 9.

Esa. 8 gelium seruarunt. Ait enim Esaias octauo capite: Erit vobis in sanctificationé: in lapidem autem offensionis & petram scandali duabus domibus Israël. Ac si dicat: Cùm dominus Iesus Christus venerit, saluos faciet eos, qui eum receperint, eos autem damnabit, qui in perfidia permanserint. Huic versioni fauet translatio Septuaginta, quæ habet: Væ eis, cato mea ex illis. Cùm enim dominũ Iesum innocentem agnum ad cædem crudelissimam vocarent, & in obstinatione sua persisterent, fuerunt à Romanis afflicti: partim interfecti, partim in summã miseriam traducti. Ac tunc nullum habuerunt consolatorem.

¶ *Omnes amici eius*. Idest, omnes qui eam amicitia comprehendere videbantur. Alijs verbis extremam calamitatem significantibus exaggerat id, quod proximè dixerat.

¶ *Migrauit Iudas propter afflictionem, & multitudinem seruitutis*. Hoc est, populus Iudæorum expulsus patria iuit in acerbũ exilium, & sedem rerum suarũ in Chaldæa collocauit, oppressus afflictione, & magnitudine Babylonicæ seruitutis: & ibi nullam inuenit quietem, nullã tranquillitatem. Æquum est, vt qui suaue iugum domini despiciunt, aspero seruitutis Babylonicæ premantur. Vel sic. Ideo Iudaicus populus migrauit, & tali supplicio affectus est, quia multos afflixerat: & seruos crudeliter & acerbè tractauerat. Id explicat Chaldaica paraphrasis sic habẽs: Abijt Iuda in captiuitatẽ, eo quòd ipsa afflixit pupillos & viduas: & durè tractauit seruos Hebræos. Potest hęc oratio explanari non de Iudæis, qui abducti sunt Babylonẽ: sed de his, qui post euersionẽ Hierosolymæ fugerunt ad Ægyptios propter acerbam afflictionẽ & duram seruitutem, qua à Babylonijs in Iudæa premebantur. Sed in Ægypto nullum refugium inuenerũt. Lege cap. 41. Iere. 41. & 43. & 44. Ieremiæ, & vltimũ libri. 4. & 43. & 44. Regum, si hoc voluetis intelligere. 4. Reg. vltim.

¶ *Omnes persecutores eius*. Hoc est, omnes Babylonij qui Iudæorum familiam affligebant, apprehenderunt eam inter calamitates Hierosolymę. Vel inter vias angustas, quibus fugere conabatur.

¶ *Viæ Sion lugent, eo quòd nõ sint, qui veniant ad solennitatem*. Sensus est: Viæ ducentes ad templum, in quo fiebant sacrificia, & in diebus festis solennia instituta celebrari solebant, vsque adeò lugubres existunt, vt plorare videãtur. Nam cùm templum sit euersum & flammis commissum, nemo venit ad solennia celebrãda. Ex quo effectũ est, vt viæ quibus olim multi ad illud confluebãt, sint solæ & desertæ. Vias ait lugere ob ingentem mœstitiam & solitudinem, quemadmodum cùm dicimus prata ridere ob amœnam viriditatem, qua spectantiũ oculos oblectant. Appellantur autem viæ templi viæ Sion, quia templum illud Salomonium fuit in monte Sione situm. Quidã vertunt: Viæ Sion herbescunt. Quia nemo per eas transibat. Tria erant solẽnia, quibus Iudæi ad templum ire cogebantur: pascha, pentecostes, & scenophegia: vt videre licet capite. 23. Exodi. Accipiuntur Exod. 23 etiã solẽnitates pro sacrificijs capite Malachiæ secundo. Via accipitur pro opere Malac. 2 & negotio: vt capite primo Aggæi: Poni Agg. 1. te corda vestra super vias vestras. Hoc est diligẽter perpendite opera vestra: cõsiderate negotia, in quæ incumbitis. Accipitur pro lege: vt psalmo. 24. Vias tuas Psal. 24. domine demonstra mihi. Hoc est, doce me-

ℸ Daleth.

me legestuis, ostende mihi rationē viuē di, quam præscribis. Accipitur pro more, regula, & doctrina: vt cap. 4. prioris ad
1. Cor 4. Corinthios: Misi ad vos Timotheū, qui vos commonefaciet vias meas, quæ sunt in Christo Iesu. Idest, quæ sunt iuxta Iesu Christi euangelium. Via pacis est fi-
Galat 5. des, quæ vt verbis vtar apostoli, per charitatem operatur: quam impij non habent, ne cognoscunt quidem. De illis
Psal 13. ait psalmographus: Viam pacis non cognouerunt. Hoc autē Ieremiæ loco per vias significātur itinera terrestria, quæ di cuntur lugere, quemadmodū de Iudæa
Iere.12. ait Ieremias ca. 12. Vsq; quo lugebit ter-
Iere 14. ra? Et quartodecimo: Lugebit Iudæa, &
Esa.33. portæ eius corruerunt. Et Esaias. 33. Lu-
Ose.4. xit & elāguit terra. Et Oseas quarto: Lugebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea. Tunc dicitur terra lugere, cùm destituta cultoribus suis tristem vastitatem ostendit, & in miserandam solitudinem redigitur.

¶ *Omnes portæ eius destructæ.* Omnes portæ Hierosolymæ fractæ sunt & euersæ. Sed quoniam in portis solebant quondā exerceri iudicia, fortasse per portas hoc loco iudicia intelligūtur. Ac si dicat: Desijt Hierosolyma esse ciuitas, nā leges in ea nihil valent, iudicia iacēt, mos patrius
Esa.3. interijt. Id voluit significare Esaias cap. 3. cùm dixit: Mœrebūt atque lugebūt por-
Iere.14 tæ eius. Et Ieremias. 14. Portæ eius corruerunt. Significari autem iudicia publica nomine portarum indicat Dauid
Psal.68. psalm. 68. cùm ait: Aduersum me loquebantur, qui sedebant in portis. Idest, qui
Psal.126 iudicia exercebant. Et psalmo. 126. Non confundetur, cùm loquetur inimicis suis in porta. Idest, non amittet litem, nō cadet causa, cùm contenderit cum aduersario suo in iudicio. Eam ob causam porta accipitur pro quocunq; loco publico: vt capite decimonono libri secundi Re- 2. Re.19.
gū. Surrexit rex, & sedit in porta: vt scilicet ab omnibus videretur. Et. 5. Amos: Amos.5
Odio habuerunt corripientem in porta. Accipitur autem porta pro ipsa ciuitate. Nam capite Genesis. 22. vbi nos habe- Gene.22
mus: Hæreditabit semen tuum portas inimicorum tuorum: pro portis habent Septuaginta, ciuitates.

¶ *Facti sunt hostes eius in capite.* Hoc est, in fastigio, ac nobiliore loco. Ac si dicat: He.
Inimici eius dominati sunt, & rerū omnium potiti. Hoc schemate vtuntur Hebræi, cùm volūt significare aliquē esse superiorem, & principatum tenere: vt constat ex cap. 28. Deuteronomij, vbi Moses Deut.28
dixit populo, si Dei legem seruaret: Cōstituet te dominus Deus tuus in caput, & non in caudam: & eris semper suprà, & non subter. Et paulò pòst: si Dei legem violaret: Ipse aduena erit in caput, & tu in caudam. Ac si diceret: Ipse tenebit primas, tu autem eris infimus: ipse dominabitur, tu parebis. Caput enim accipitur pro dominatu. Ideo dicebat Dauid psalmo quinquagesimo- Psal.59.
nono. Ephraim fortitudo capitis mei. Ac si diceret: Tribus Ephrain est robur & firmamentum regni ac principatus mei. Et Oseas primo: Ponent sibi caput vnū. Ose 1.
Vnde ponere aliquem super caput alterius est illum superiorem constituere, & victorem declarare: vt psalmo. 65. Posui Psal 65.
sti tribulationes in dorso nostro, imposuisti homines super capita nostra. Caput etiam accipitur pro principio: vt psalmo trigesimonono. In capite libri Psal.39.
scriptum est de me. Et quia intentio est principium operis, per caput hoc Ieremiæ

miæ loco poteris intelligere propositum seu intentionẽ. Tũc hostes sunt in capite, cũ dæmones intentionẽ corrũpũt. Corrupta autem intẽtione, totũ opus dicitur deprauatũ, quãuis suapte natura videretur bonũ. Vnde Augustinus explanãs locũ illũ Matthæi. 6. Si lumen quod in te est: Quod, inquit, nõ bona intẽtione fit, nõ tibi proderit. Et Gregorius lib. 1. dialogorum: Intẽtio peruersa si fuerit, prauum est omne quod sequitur, licet rectũ videatur. Et in Moralibus: Summa cura vigilandum est, ne vel bonis operibus seruiens mens reproba intentione polluatur. Et Bernardus de præcepto & dispensatione: Bonum prorsus condemnat intentio praua. Quemadmodum ex lutulento & perturbato puteo quicquid exit, turbulentum & impurum est: sic ex deprauato animo quid potest exire nisi deprauatũ? Quemadmodũ qui mœnia Hierosolymæ construebant, vna manu faciebãt opus, altera tenebãt gladiũ, vt capit. 4. Nehemiæ scriptũ legimus, ita nos in virtutum actiones debemus incũbere, sed gladiũ habere ad malas cogitationes & intentiones resecandas, & penitus excidendas: easq; non admittere, sed lõgè expellere, instar Abrahami, qui volucres super victimã descẽdẽtes abigebat.

Auguſt. Matt. 6. Gregor. Bernar. Similitudo. 2. Esd. 4. Gene. 15

¶ *Inimici eius locupletati sunt.* Hoc est Babylonij se spolijs Hierosolymæ repleuerunt. Pagninus vertit: Inimici eius prosperati sunt.

Pagnin.

¶ *Quia dominus locutus est super eã.* Idest, quia Deus sententia sua decreuit venturas esse has calamitates in ingratam ciuitatem. Loqui Deum est illum aliquid decernere: vt psalm. 59. Deus locutus est in sancto suo: lætabor, & partibor Sichimã, & conuallẽ tabernaculorũ metibor. Idest, Deus decreuit in cœlo fore, vt ego lætarer, & diuiderem Sichimã, essemq; totius terræ sanctæ dominus. Partiri ac metiri terram verba sunt, quæ apud Hebræos verã possessionẽ ostendũt. Hoc dicit, quia tũc loca illa non erãt ei subiecta. Vel in sancto suo, hoc est, per sanctũ suũ. Ac si dicat: dixit Deus per Samuelẽ sanctum suum vatem. Nam particula in accipitur sæpe pro per: vt capite primo epistolæ ad Hebræos: Multifariã multisq; modis olim Deus loquens patribus in prophetis: nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio. Idest, per prophetas, & per filium. Quare locus hic Ieremiæ potest ita explanari. Quia Deus per diuinos suos vates dixit fore, vt Hierosolyma in has ærũnas incideret. Vel locutus est Babylonijs in eorum corde, quibus dixit, vt Hierosolymã ob eius crimina euerterẽt & vastarent. Vel locutus est super eam, hoc est, contra eam: vt sit sensus: afflixit illam. Ita ipse dominus apud Ieremiam decimooctauo: Loquar, inquit, aduersus gentem, & aduersus regnum, vt eradicem, destruam, & perdam illud. Septuaginta habent: Quia dominus humiliauit eam. Eodem ferè modo Pagninus: Quia dominus dolore affecit eam.

Psal. 59. Heb. 1. Iere. 18. Pagnin.

¶ *Paruuli eius ducti sunt in captiuitatem.* Exaggerat Babyloniorum immanitatẽ, qui non solùm viros, sed etiam pueros secum captiuos duxerũt. Metaphora est à matre desumpta filios teneræ ætatis nutriẽte, quos ei hostes eripit, & in vincula conijcit. Vel per paruulos intelligit stultos, qui ob scientiæ inopiam fuerunt capti, & in exiliũ missi, iuxta id quod prædixerat Deus apud Esaiam sexto: Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam.

Esai. 6.

¶ Et

Vau. ¶ *Et egressus est à filia Sion omnis decor eius.* Idest, periit omnis Hierosolymæ pulchritudo: cùm euersa fuit, speciẽ amisit & dignitatem. Filiam Sion vocat Hierosolymam, quòd esset sita in mõte Sione. Filia in diuinis literis idem est aliquãdo quod congregatio: vt apud Sophoniã tertio: Lauda filia Siõ. Et apud Zachariã nono: Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem. Et hoc Ieremiæ loco: vbi filia Sion dicitur egregiam speciem amisisse: quam postea recuperauit. Eodẽ modo animæ nostræ accidit aliquando. Nã vt nonnullæ herbæ pedibus conculcatæ abijciunt se, suamque amittunt pulchritudinem: sed veniente rore cœlesti eriguntur, & ad amissam antiquamque formam reuocantur: sic anima conculcata peccatis manet abiecta, & fœditate maculata, iuxta id quod hoc loco ait Ieremias: Egressus est à filia Siõ omnis decor eius: sed rore diuinæ gratiæ restituta effectur in sublime, & ad pristinã reuertitur pulchritudinẽ. Ac tunc ei illud accommodatur capitis Canticorum. 7. Quàm pulchra es, & quàm decora charissima.

Sopho 3
Zach. 9.
Similitudo.
Cant. 7.

¶ *Facti sunt principes eius velut arietes non inuenientes pascua.* Hoc est, magnates Hierosolymæ, & qui eius gubernaculũ tractabant, effecti sunt insipientes, timidi, stupidi, & fragiles: & abierũt imbecilli corã hostibus, omni fortitudine destituti. Non solùm abiecti homines & filij terræ, sed etiam nobiles & principes animo ceciderunt. Fortasse comparat magnates arietibus non inuenientibus pastũ propter famem ciuitatis tempore obsidionis: de qua loquitur Esaias capite. 5. & Ieremias trigesimoquarto.

Esai. 5.
Iere. 34.

Zain. ¶ *Recordata est Ierusalem dierum afflictionis suæ, & præuaricationis.* Idest, reduxit Hierosolyma in memoriã dies calamitatis, & impietatis suæ. Cum memoria ærumnarũ coniũgit memoriã flagitiorũ, propter quæ in ærũnis versabatur. Hanc secum affert vtilitatem calamitas, nimirum cognitionẽ peccati. Filij Iacob qui Ioseph fratrem suum impiè vendiderãt, postea dolore oppressi in Ægypto has voces emiserunt: Meritò hæc patimur, quia peccauimus in fratrem nostrũ. Potest verti hæc oratio: Recordata est Ierusalem in diebus afflictionis suæ præuaricationis, &c. Sed quoniã sequitur: Omnium desyderabilium suorum, quæ habuerat à diebus antiquis: potest verti: Ierusalem in diebus afflictionis suę, & pręuaricationis Babyloniorũ recordata est omnium suorum desiderabiliũ. Vt enim esset acerbior Hierosolymæ calamitas recordabatur desyderabiliũ suorũ, hoc est voluptatum, deliciarum, opum, quietis, regni, victoriarum, epularum, gaudiorum, & prosperitatum, quibus quõdam affecta fuerat. Sæpe in tantam incidimus calamitatem, vt magis nos affligat memoria oblectationum præteritarũ, quàm præsens mœstitia. Illud Michææ primo: Quia infirmata est in bonum, quæ habitat in amaritudinibus: potest etiã verti ex Hebræo: Quia doluit propter bonũ: subaudi, amissum. Ac si dicat: Quę in gemitu & calamitate versabatur, magis dolebat gaudiũ, quod quondam habuerat, quàm dolorẽ, quẽ tũc habebat. Itaq; præsentes dolorẽs & præterita gaudia vẽnerunt Hierosolymæ in mentem, cùm populus eius incideret in hostiũ potestatem omni auxilio destitutus. Tũc poterat illud dicere psalmographi: Tribulatio proxima est, non est, qui adiuuet.

Gene 37
Gene 42
Mich. 1.
Psal 21.

¶ *Viderũt eã hostes, & deriserũt sabbata eius.*

Viderunt Babylonij afflictam Hierosolymam, & festa eius eluserūt. Eodē modo dæmones dies nostros festos irridēt, quādo illos in ludis prohibitis, & in profanis festiuitatibus consumimus. Vt spicæ frumenti grana continent, & aristas: sic dies festi gaudium habent interius instar granorum, spiritualis ac solidæ lætitiæ, & aristas externæ oblectationis. At nos constituimus solennia in iucunditatibus externis, cùm ea deberemus in interioribus constituere. Arripimus corticem relinquimus nucleum. Quare danda opera est, vt dies festos nostros piè & cum interiore gaudio celebremus, animos ad Deū leuemus, ad cuius gloriā ipsas externas festiuitates referamus. Piū est, & necessarium dies festos ab ecclesia catholica constitutos obseruare, Deo cultū exhibere, & Christianā religionē custodire: sed declinādæ sunt in illis obscœnę voluptates, impij ludi, & cætera flagitia: ne dicat nobis Deus id, quod dixit Iudæis per Esaiam primo: Neomeniam & sabbatum, & festiuitates alias non feram: iniqui sunt cœtus vestri: calendas vestras, & solennitates vestras odiuit anima mea. Et per Amos quinto: Odi, & proieci festiuitates vestras: & non capiam odorem cœtuum vestrorum. Cœterùm hoc Ieremiæ loco nomine sabbati nō solùm dies festos, sed totam religionem intelligimus: & quicquid ad diuinum pertinet cultum: tametsi proprius per sabbatum dies septimus in lege vetere significabatur. Tunc hostes festa nostra irridēt, cùm vitam nostram aspiciunt otiosam, & in vitijs occupatam.

Similitudo. Esai. 1. Amos 5.

¶ *Peccatum peccauit Ierusalē.* Incidit Hierosolyma in peccata. Quidam per peccatum hoc loco intelligunt infidelitatem. Alij per hanc verborum geminationem intelligunt peccatorum multitudinem & continuationem. Illud est perspicuum ex lectione librorum regū, & prophetarū multos ex Hebræis amisisse fidem, & pro vero Deo gentiū idola coluisse. Cùm autē fides sit radix plantæ spiritualis, nullam de se præbebāt spē fructus. Vt enim auulsa arboris radice aufertur spes fructus: sic auulsa fide ruit virtutum fundamentum, quibus homines grati sunt Deo: nam authore diuo Paulo cap. 11. ad Hebræos: sine fide imposibile est placere Deo. Sumi autē peccatū pro infidelitate indicat Christ⁹ apud Ioānē. 16. cùm ait: Spirit⁹ sanctus arguet mūdū de peccato: quia nō crediderūt in me.

n Che. Similitudo. Heb. 11. Ioan. 16.

¶ *Propterea instabilis facta est.* Idest, eam ob causā non stetit in terra sua, sed ex ea in Chaldęam migrauit. Ostendit peccatū fuisse causam exilij ac miserię Hierosolymæ. Capite Prouerbiorum quartodecimo ait sapiens: Miseros facit populos peccatum. Ridebant Babylonij diuinum cultum Iudæorum, dicentes nō potuisse Deum illos seruare: sed hoc diluit diuinus vates dicens: Iudæorū euersionem & exilium non euenisse ob Dei ipsorum impotentiam, sed ob ipsorum peccata, præsertim ob infidelitatem.

Prou. 14

¶ *Omnes qui glorificabant eam, spreuerunt illam.* Quicunque eam antea in prosperitate laudibus efferebant, & honoribus ornabant, postea in ærumnis versatam illam penitus contēpserūt. Qui eam tuebātur obsequio in rebus secūdis & ad voluntatem fluentibus, postea illis reflantibus eam deseruerunt, & pro nihilo putarunt. Vt cicadæ in æstate apparent, & continuò canunt, hyeme autem perpetuò silent, imò non videntur: ita multi in

Similitudo.

ti in prosperitate nos sequuntur,& laudibus efferunt, qui in rerum aduersarum ictibus & calamitatum procellis obmutescunt,nosq; derelinquunt,quos amore prosequi videbantur. Id intelligẽs Salomon dicebat capite Prouerbiorũ quartodecimo: Diuitiæ addunt amicos: pauper verò etiam ab amicis deseritur. Et decimonono: Fratres hominis pauperis oderũt eum, insuper & amici procul recesserunt ab eo. Et Ecclesiasticus sexto: Est amicus secundùm tempus: & non permanebit in die tribulationis. De illo autem qui verus est amicus ait eodem capite: Amicus fidelis protectio fortis: qui autem inuenit illum, inuenit thesaurum.

Pro.14. Prou.19 Ecclesi.6

¶ *Ipsa autem gemẽs, & conuersa est retrorsum*. Idest, quin ipsa ingemuit dolore pressa,& deiecta est retro. Fortasse particula, &, accipitur pro quia: vt sit sensus: Ipsa autem gemuit, quia se vidit contemptam, ac si esset proiecta retrorsum. Accipi autem & pro quia indicat locus ille Esaiæ capit.64. Tu iratus fuisti,& nos peccauimus. Ita accipitur capite primo Lucæ: Benedicta tu inter mulieres,& benedictus fructus ventris tui. Et secundo: Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus. Capite quartodecimo Genesis, vbi nos habemus: Melchisedec rex Salem proferens panẽ & vinũ, erat enim sacerdos Dei altissimi. Pro enim est in Hebræo &, & ita transfert Onchelus paraphrastes Chaldæus. Sed quoniã & accipitur pro quia,& enim, rectè vertit Latinus noster interpres: Erat enim: Ac si diceret: Ratio cur offerebat Deo panem & vinum, est, quia eius erat sacerdos.

Esai.64. Luc.1. Luc.2. Gene.14 Onchel.

ט Teth. *Sordes eius in pedibus eius, nec recordata est finis sui: deposita est vehementer, non habens consolatorem. Vide domine afflictionem meam, quoniam erectus est inimicus.*

Manum suam misit hostis ad omnia desiderabilia eius: quia vidit gentes ingressas sanctuarium suum, de quibus præceperas, ne intrarent in ecclesiam tuam. י Iod.

Omnis populus eius gemens, & quærens panem: dederũt pretiosa quæque pro cibo ad refocillandam animam: vide domine, & cõsidera, quoniam facta sum vilis. כ Caph.

O vos omnes qui transitis per viam, attendite, & videte, si est dolor sicut dolor meus: quoniam vindemiauit me, vt locutus est dominus in die iræ furoris sui. ל Lamed.

De excelso misit ignem in ossibus meis, & erudiuit me: expandit rete pedibus meis, conuertit me retrorsum: posuit me desolatam, tota die mœrore confectam. מ Mem.

Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius, conuolutæ sunt, & impositæ collo meo: infirmata est virtus mea: dedit me dominus in manum, de qua non potero surgere. נ Nun.

Abstulit omnes magnificos meos dominus de medio mei: vocauit aduersum me tẽpus, vt contereret electos meos. torcular calcauit dominus virgini filiæ Iudæ. ס Samech

¶ *Sordes eius in pedibus eius*. Describit Hierosolymam viduam, pedibus nudã, & eam ob causam contaminatam. Vel per pedes intelligit affectus. Ac si dicat: Erant labes in affectionibus eius: habebat affectiones suas maculis pollutas. Intelligi autẽ affectus nomine pedũ indicat psalmographus, cùm ait psalm.35. Nõ veniat mihi pes superbiæ. Potest tamẽ ita exponi locus ille. Non cõculcet me pes superbi, sed amoue à me vim & furorem hominis violenti. Prior tamen explanatio est diui Augustini, quam Remigius Antisiodorẽsis,& alij viri docti sequũtur. Et psalmo.39. Statuit supra petram pedes meos.

ט Teth. Psal.35. August. Remigi. Psal.39.

meos. Hoc est, firmauit affectiones meas
1.Cor.10 super Christum. Petra autem, inquit apostolus, erat Christus. Vult diuinus vates significare affectuum suorum firmitudinem, & solidi fundamenti stabi-
Luc.1. litatem. Et Zacharias apud Lucam primo: Ad dirigendos pedes nostros in viã pacis. Vt cor ambulat pedibus: ita anima affectionibus. Quare oportet pedes abluere: hoc est puros & integros affectus habere. Hoc voluit Christus dominus significare, cũ abluit pedes discipulis suis
Ioan.13. apud Ioannem tertiodecimo: & cùm di-
Matt.10 xit illis apud Matthæum decimo: Excutite puluerem de pedibus vestris. Id fuit
Leuit.1. significatum capite primo Leuitici, vbi Deus præcepit intestina ac pedes victimæ lauare aqua. Vbi per pedes affectus & motus animi significãtur, per intestina verò abditæ & latentes cogitationes in ventre animæ, hoc est in corde, quod
Iere.4. animę vterus appellatur. Vnde Ieremias capite quarto: Ventrem meum, inquit, ventrem meum doleo. Volens autem ostendere per ventrem significare cor, addit: Sensus cordis mei turbati sunt in me. Sed quoniam victores in triumphis solebant victos sub pedibus habere, pedes ipsi pro victoria accipiuntur. Quare hoc Ieremię loco poteris per pedes Hierosolymæ antiquas eius victorias intelligere. Et quia in illis vtebatur superbia, insolentia, & vanitate, dicitur habere sordes in pedibus suis. Vnde id quod paulò
Psal.35. ante attulimus ex psalm.35. Non veniat mihi pes superbiæ: potest ita explanari: Non triũphet de me superbia. Id quod nos hoc Ieremiæ loco habemus: Sordes eius in pedibus eius: potest verti ex Hebræo: Sordes eius in fimbrijs eius. Et ita
Brixia. Pagnin. habet Brixianus & Pagninus. Ac ita est ad marginem nonnullorum codicum. Et tunc potest esse sensus: Impudenter peccauit Hierosolyma, similis mulieri impudicæ, quæ non veretur menstruum sanguinis in fimbrijs vestis circunferre. Septuaginta tamen nobiscum pedes verterunt. Sed eadem potest esse intelligentia.

¶ *Nec recordata est finis sui.* Non tenebat memoria interitum suum: non cogitabat de exitu vitæ: exciderat ei penitus ex animo mortis recordatio. Quàm vti-
lis sit memoria mortis, indicat Ecclesia- Eccle.7.
sticus capite septimo, cùm ait: Memorare nouissima tua, & in æternum non peccabis. Et quartodecimo: Memor esto, quoniam mors non tardat. Memoriam
mortis complectebatur Iob has voces e- Iob.30.
mittẽs capite trigesimo. Scio, quia morti trades me, vbi constituta est domus omni viuenti. Ac si dicat: Semper mors mihi ante oculos versatur: Non mihi excidit ex animo memoria sepulchri, quod est omnium hominum domici-
lium. Ait Albertus magnus in libro de Albert.
vegetabilibus, coruum non redire ad ni- Simili- do.
dum, si in eo posuerint cinerem ac puluerem vitri: sic dæmon fugit à nido nostri cordis, si in eo posita fuerit memoria cineris & pulueris, in quem conuertendũ est vitrum, vitrum autem sumus nos: imò vitro ipso fragiliores. Quare si à nobis dæmonem auertere voluerimus, sit in animo nostro eius pulueris, in quem sumus conuertendi, repetita memoria. Ea quippe vigilamus, & obliuione dor-
mimus. Eam ob causam Christus Deus noster apud Matthæum.25. Vigilate, in- Matt.25
quit, quia nescitis diem, nec horam. Et apud Lucam duodecimo: Estote pa-
rati, quia qua hora non putatis, filius Luc.12.
homi-

hominis veniet. Hac mortis memoria diminuuntur vanæ mundi voluptates, & crescunt piæ animi oblectationes. Quemadmodum quicquid amputatur ex vite, augetur in fructu: sic qui resciderit inanem ac falsam mundi lætitiam, augebit salutarem fructum veræ iucunditatis. Sed aduerte: Mors, quæ dicitur finis sceleratorum hominum, est principium virorum virtute præstantium. Id quod nos habemus psalmo. 76. Et dixi: nunc cœpi: potest verti ex Hebræo: Et dixi: interitus meus est. Est enim ibi verbum Chalal, quod significat interire & incipere: nam viri iusti tunc incipiunt, cùm excedunt ex hac vita. Cùm nascuntur exeunt è ventre matrum, & ingrediuntur vterum naturæ: cùm verò è vita migrant, nascuntur: & tunc incipit vita, quæ est vera vita nominanda. Ex quo fit, vt dies obitus sanctorum, eorũ natalis dies appelletur. Sed siue principium, siue finis dicatur mors, est memoria repetenda. Sed eius non recordata est Hierosolyma. Duas res tribuit ei hoc loco Ieremias, ob quas ait eam in acerbissimas calamitates incidisse, nimirum sordes affectuum, & mortis obliuionẽ. Fortasse nomine finis intelligitur Christus, iuxta illud apostoli ad Romanos decimo: Finis legis Christus est ad iustitiam omni credenti. Ille enim fuit legis consummatio, quoniam lex nõ erat nisi vsq; ad eum in ea promissum, in cuius morte fuit impleta & finita. Cùm autem Iudæi non recordarentur eius, meritò fuerunt varijs calamitatibus lacerati.

Similitudo.

Psal. 76.

Rom. 10

¶ *Deposita est vehementer.* Idest, descendit impetu vehemẽte: ac mirum in modum deiecta est. Proiecit eam Deus acerbè ex loco excelso ad infimam ignominiam. Vera est enim illa sancta Deigenitricis sententia: Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles. Pro vehemẽter potest etiam verti: mirabiliter: hoc est, cum hominum admiratione: admirabantur enim tam celebrem ciuitatem in tantam miseriam subitò venisse.

Luc. 1.

¶ *Vide domine afflictionem meam.* Inducit Ieremias vrbem has voces ad Deum emittentem, vt ostendat in omnibus calamitatibus confugiendum esse ad Deũ misericordiæ plenissimum, nunquãque de eius pietate desperandum. Vel est apostrophe ipsius Ieremiæ ad Deum, eius misericordiam & auxilium implorantis. Sensus est: Ne me domine omnino despicias, inquit, diuinus vates, sed converte ad me oculos tuæ clementiæ. In pijs Dei oculis est remedium nostrum. Eodem modo paulò pòst: Vide domine & considera, quoniam vilis facta sum. Et capite quinto harum lamentationum. Intuere, inquit, domine, & respice opprobrium nostrum. Et Dauid psalmo. 118. Aspice in me, & miserere mei. Et psalmo. 83. Protector noster aspice Deus. Vel vt verti etiam potest: Clypee noster aspice Deus. Ac si dicat: ô tu Deus qui es clypeus noster intuere nos. Non me fugit, posse verti locum illum: Clypeum nostrum aspice Deus. Hoc est, regem nostrum placidis oculis intuere. Bonus enim rex clypeus est populi. Nam sequitur: Et respice in faciem Christi tui. Reges enim Christi, hoc est vncti dicebantur. Tu verò perpende Ieremiæ verba: Non ait: Vide domine peccatum meum, vt me perdas, sed afflictionem meam, vt me liberes.

Infrà 5.

Psal. 118.

Psal. 83.

¶ *Quoniam erectus est inimicus.* Idest, quoniam hostes nostri superiores facti sunt, & nos illis subiecti. Vel erecti sunt superbia elati, insultantes nobis, victorias suas fortitudini suæ arroganter tribuentes, cùm eas deberent iustitiæ tuæ tribuere, qui nos propter flagitia nostra meritò affligis.

Iod. ¶ *Manum suam misit hostis ad omnia desiderabilia eius.* Ponitur numerus singularis pro plurali more diuinæ scripturę. Sẽsus est: Babylonij hostes nostri rapuerũt omnia expetibilia Hierosolymæ: nimirum thesauros templi, & aulæ regiæ, & omnes vrbis diuitias, quæ fuit direptioni commissa, & alta eius mœnia funditus euersa. Id prędixerat ijs verbis Esaias

Esai 64. capite. 64. Omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Aiunt nonnulli per desiderabilia intelligi hoc loco iudicia atque eloquia Dei in libris legis scri-

Psal. 18. pta, de quibus dicitur in psalmo decimo octauo: Desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum multum. Nam Ammonitæ & Moabitæ acerrimi Iudæorũ hostes, qui erant in exercitu Babyloniorum, in vrbis expugnatione libros legis quæsierunt, & cremarunt.

¶ *Quia vidit gẽtes.* Deplorans direptionem earum rerũ quas Hebræi habebant in delicijs, præcipuè meminit thesaurorum templi, quæ Babylonij cum cæteris hostibus cæcą cupiditate prædæ & rapinarum concitati abstulerunt, & secũ asportarunt. Sẽsus est: Ideo Hierosolyma lamentatur ô Deus sancte, quia vidit inimicos suos à fide alienatos ingressos in templum sãctum, quo gẽtes idolorum cultrices ex præcepto tuo ingredi nõ poterãt. Docet hic locus esse nos potius deploraturos iniurias in Deũ iactas, quàm in nos ipsos. Id sentiens Dauid psal. 118. Psal. 118.

Exitus, inquit, aquarum deduxerũt oculi mei, quia non custodierunt legem tuã, nimirum peccatores. Non ait: Ideo lachrymas profundo, quia homines in me impetum fecerunt, sed quia legem tuam violarunt. Potest hoc ita explanari: Eam ob causam Hierosolyma in tam acerbas incidit calamitates, quia permisit olim, vt gentes idolis deditæ ingrederentur in templum sanctum, cùm tu domine precepisses, ne illuc introirent. Tres partes habebat templum Salomonium, in quatum primam poterant ingredi gentiles, in alteram solùm Iudæi, in tertiam sacerdotes. At Iudæi permiserant, vt gentiles in partem illis prohibitam introirent. Quare permisit Deus, vt illi inuitis Iudæis totum templum penetrarent, illudque penitus delerent.

¶ *Omnis populus eius gemens, & quærens panem.* Idest, vniuersus populus Hierosolymæ laborabat fame, & cum gemitu quærebat cibum. De hac fame locutus fuerat Ieremias capite. 38. Vnusquisque Iere. 38. dabat pro cibo pretiosa & expetibilia, quæ habebat ad vitam sustentandã. Nõ delicias & saturitatem quærebant, sed aliquid ad vitæ sustentationem. Accipitur anima pro vita, vt capit. 37. Genesis: Nõ Gen. 37. interficiamus animam eius. Iudicum de Iudic. 19. cimonono: Posuit animã suam in manu sua: Idest, exposuit vitam suam periculo. Matthæi secũdo: Defuncti sunt, qui quę- Matt. 2. rebant animam pueri. Ioannis decimo: Ioan. 10. Bonus pastor animã suã dat pro ouibus suis. Vel accipitur anima pro ipso homine: vt sit sensus: expendebant, quæcunq; illis erant cordi, vt se ipsos reficerẽt. Accipi autem animam pro homine indicat locus ille capitis duodecimi Genesis: Gene. 12

Tulit

Tulit Abram vxorem suam, & Loth filium fratris sui, vniuersamque substantiam, quam possederant: & animas, quas fecerant in Haran. Idest, omnes homines domi natos. Pro quo Septuaginta habent: Et omnem animam, quam possederant in Haran: hoc est, omnes seruos suos. Possunt etiam intelligi verba illa de hominibus, quos Abram & vxor ei⁹ instruxerant in fide vnius Dei. Illos enim fecerunt homines, cùm antea essent veluti animalia rationis expertia. Nã paraphrasis Chaldaica habet: Et tulit secum omnes animas, quam subiecerant legi in Haran. Vbi vides animas accipi pro hominibus. Ita intelligitur illud capitis quartidecimi Genesis, quod dixit rex Sodom Abrææ: Da mihi animas, cætera tolle tibi. Hoc est, da mihi homines, sume autem tibi reliqua spolia. Vbi Septuaginta pro, animas, habent: ἄνδρας, hoc est viros. Paraphrastes autem Chaldæus animas nobiscum legit. Nos autẽ quæramus primò panem, qui de cœlo descendit: nam Exodi. 17. præcipiebat Deus, vt primo mane quæreretur manna, & in euangelio ait: Primò quærite regnum Dei.

Onchel. Gene.14 Ioan.6. Exo.17. Matt 6.

¶ *Vide domine, & considera, quoniam facta sum vilis.* Verba sunt vrbis, quæ quasi audiens calamitates suas ex ore Ieremiæ in has lamentabiles voces prorumpit: quibus vult Deum ad misericordiã prouocare. Gregorius libro Moralium.23. hunc locum explicãs ait: Vilis plebs Dei efficitur, quando prauorũ numero crescente in eis non summa & cœlestia, sed abiecta & terrestria sectatur.

Gregor.

ל ¶ *O vos omnes qui transitis per viam.* Facit Ieremias Hierosolymam loquentẽ, suasque calamitates lamentantem, quibus nullæ possent æquales inueniri. Inducit eam veluti mulierem lugentẽ iuxta viam, quæ incredibili dolore cruciata transeuntes obtestatur, vt magnitudinẽ mœroris sui perpendant, vt eam possint illo quodammodo leuare. Proprium est calamitosorum, tanto maiorem æstimare dolorem suum, quanto aliorum minus intelligere studuerunt.

Laned.

¶ *Quoniã vindemiauit me dominus.* Vocat se vineam, de qua Esaias capite quinto: Vinea, inquit, domini exercituũ domus Israël est. Et Deus apud Ieremiam secundo: Ego te plantaui vineam electã. Hæc est vinea, de qua loquitur Christus apud Lucam.21. quam Deus plantauit sepiens illam lege, constituens in illa torcular, hoc est templum, & excelsam turrim, hoc est prophetiam, ex qua & præteritum videtur, & futurũ. Ac vt Esaias ait capite quinto, cùm expectaret, vt ferret vuas, tulit labruscas. Vel vt vertit Aquila: fecit spinas allas scilicet, quibus dominum coronauit. Extra hanc vineã eiecerunt agricolæ hæredem, hoc est Iudæi Christum Deum verum, filium vnigenam patris cœlestis, cùm eum ex vrbe abduxerunt ad Caluariæ montem, vbi eum occiderunt, & crudeliter sauciarũt. Erat enim in vitulo illo adumbratus, qui extra castra pro peccato mundi comburebatur: de quo loquitur Moses capi.16. Leuitici. Id intelligens diuus Paulus capite tertiodecimo epistolæ ad Hebræos: Propter quod, inquit, & Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improperium eius portantes. Extra castra, & extra vineam, hoc est extra Hierosolymam eiectus est Christus pro mundi flagitijs, qui fuit ar-

Esai.5. Iere.2. Luc.21. Esai.5. Leuit.16 Heb.13.

dore passionis in monte Caluariæ incēsus, & instar diuinæ fœnicis incendio diuini amoris inflammatus. Quā ob causam vinea illa fuit penitus dissipata à Romanis: quæ multo antè fuerat spoliata à Babylonijs. Ablatis Hebræis alijs morte, alijs exilio, & spoliatis opibus & voluptatibus, vindemiata fuit Hierosolyma viris, diuitijs, & oblectationibus, sicut vinea racemis. Vindemiat Deus non solùm vitam hominum infimo loco natorum, sed magnatum & principū. Id
Psal.75. quod de illo ait Dauid psalmo.75. Terribili, & ei, qui aufert spiritum principū. Verti etiā potest: Terribili, & ei, qui vindemiat vitā principū. Cæterùm pro, vindemiauit me dominus: vertunt nonnulli: Afflixit me dominus. Sensus est idem: sed verbum vindemiare aptiorē importat similitudinem ad exaggerandam calamitatem. Ideo ait paulò pòst: Vindemia eos, sicut vindemiasti me propter
Inf.2. iniquitates meas. Et capite secundo harum lamentationum. Vide domine, & considera, quē vindemiaueris. Hoc sche
Psal.79. mate vtitur psalmographus intuens animo Hierosolymæ calamitates, cùm ait: Vindemiāt eam omnes, qui prætergrediuntur viam. Exterminauit eam aper de sylua, & singularis ferus depastus est eam. Impias & immanes nationes vocat apros & feras bellum Hierosolymæ inferentes, eamque crudeliter vastantes.

¶ *Vt locutus est dominus*. Nimirum per diuinos suos vates.

D Mem ¶ *De excelso misit ignem in ossibus meis: & erudiuit me*. Comparat Deum cum magistro, qui otiosum & improbū discipulum grauiter castigat, vt illum erudiat, & ad meliorem frugem conuertat. Sēsus est: Deus misit de excelso, hoc est, de cœlo calamitatē nomine ignis significatam, vt me combureret, & supplicio hoc erudiret. Cap.31. ait idem Ieremias: Iere.31.
Castigasti me domine, & eruditus sum quasi iuuenculus indomitus. Esaias etiā Esai.28.
cap.28. Domine, inquit, in angustia quęsierunt te. Et paulò pòst: Sola vexatio intellectum dabit auditui. Et Dauid psal- Psal.82.
mo.82. Imples facies eorū ignominia, & quærent nomen tuū domine. Et psalmo.118. Bonum mihi, quia humiliasti Psal.118.
me. Intuere calamitatis vtilitatem: ea est instructio nostra è cœlo diuinitus missa, quæ mirum in modum conducit ad vitam immortalem consequendam. Peri- Similitudo.
tus colonus desiderat in Ianuario niues, frigora, & glacies, vt in æstate multa sit copia frumenti. Vita hæc est hyems, altera est æstas: si in hoc Ianuario fuerint frigora calamitatum, erit in æstate cœli abundantia gaudiorum. Quāto hîc fuerimus propter Deum acerbiorum ærūnarum angustijs afflicti, tāto illic erimus maioribus gaudijs cumulati. Nam vt diuus ait Paulus capite octauo ad Roma- Rom.8.
nos: Hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi, si tamen compatimur, vt & glorificemur. Et capite secundo secundæ ad Timotheum: Si commortui 2.Tim.2.
sumus, conuiuemus: si sustinemus, conregnabimus. Mœror æquo animo toleratus conuertitur in oblectationem, iuxta illud seruatoris nostri apud Ioannem Ioan.16.
sextodecimo: Tristitia vestra vertetur in gaudium. Quemadmodum lauri baccæ Similitudo.
& herbæ nonnullæ amaræ quidē sunt, sed ad salutem mirum in modum conducunt: sic calamitates quamuis asperæ sint, salutares tamen sunt. Sed hoc intelligitur, nisi apud homines obstinatos, qui illis fiunt deteriores. Vt vina excellē-

tia

tia infusa in vasa è taxo facta redduntur
Similitudo. mortifera: ita afflictiones alioquin vtiles
in hominibus teterrimis, scelerumque
maculis notatissimis, sunt sæpenumero
pestilentes, non earum culpa, sed illorũ.
At à Deo nobis ad commodum nostrũ
generaliter infliguntur. Meritò ergo scri
Iob.5. ptum est capite quinto Iob: Beatus homo
qui corripitur à Deo: increpationẽ
ergo domini ne reprobes: quia ipse vulnerat,
& medetur: percutit, & manus eius
sanabũt. Ac vt ait hoc loco Ieremias:
Deus de excelso mittit ignem, quo erudiat.
Significari autem calamitatem nomine
ignis indicat diuina scriptura psal
Psal.16. mo sextodecimo: Igne me examinasti:
& non est inuenta in me iniquitas. Psal-
Psal.65. mo.65. Transiuimus per ignem & aquá.
Iere.15. Ieremiæ quintodecimo: Ignis succensus
Ezec.20 est in furore. Capite Ezechielis vigesimo:
Ecce ego incendam in te ignem.
Ose.8. Oseæ octauo: Mittam ignem in ciuitates
Amos.1. eius. Amos primo: Mittam ignem in
Nahũ.3. domum Asael. Nahum tertio: Comedet
te ignis. Fortasse hoc Ieremiæ loco per
ignẽ de cœlo missum intelligitur ignis
naturalis, quo Deus permisit, vt tẽplũ,
& alia munita ac fortia Hierosolymæ
mœnia, quæ erant velut ossa corporis,
flagrarent. Narrat enim Ieremias capi-
Iere.52. te. 52. fuisse ciuitatem flammis exposi-
tã. Huic explanationi fauet paraphrasis
Chaldaica, quæ habet: De cœlis misit
ignem in castella mea fortiora, & subegit
illa. Poteris rectissimè per ignem intelligere
irã Dei, cuius grauitatẽ exaggerat
diuinus vates, comparans illam cum
emissione ignis de cœlo, & statim cum
emissione retis, quo Deus Hierosolymã
illaqueauit & irretiuit propter flagitiorũ
vincula, in quæ se ipsa coniecerat.

¶ *Expandit rete pedibus meis*. Hoc est,
misit in me iram suam, qua me traderet
irretitam Babylonijs. Vel accipitur rete
pro exercitu Babyloniorũ, quo Hierosolyma
fuit illaqueata. Ita accipitur
apud Ezechielẽ capite duodecimo: Ex- Ezec.12.
tendam rete meum super eum, & capietur
in sagena mea. Similiter capite deci- Ezec.17.
moseptimo, & trigesimosecundo. Potest Ezec.32.
hic locus ita explanari: Cùm ego currerem
ad flagitia, ligauit me Deus laqueo
calamitatis, ne longius progrederer: sed
retro reuerterer, & ad me ipsam redirẽ.
Sequitur enim: Cõuertit me retrorsum.
Ac si dicat: Calamitas mea fuit impedimentum,
ne vltra abirem, quo Deus me
à sceleribus retraxit. Hæ ærumnæ meæ
fuerunt spinæ, quibus iter meum interclusit.
Apud Oseam enim ait Deus ca- Ose.2.
pite secundo: Sepiam viam tuam spinis:
& sepiam eam maceria. Et semitas tuas
non inueniet.

¶ *Posuit me desolatam*. Idest, nullum mihi
præbuit solatium: luctum meum continuum
nulla cõsolatione leuauit. Apud
Baruch ait illa capite quarto. Adduxit Baruc.4
Deus mihi luctum magnum.

¶ *Vigilauit iugum iniquitatum mearum in* ב
manu eius. Hoc est, aduenit tempus diuinæ Nun.
vltionis, quam Deus diu distulerat.
Iugum iniquitatum suarum appellat calamitatem
& castigationem, quã ob peccata
sua sustinebat. Hoc debitum supplicium
dicitur dormisse in manu domini,
quandiu ille scelera ipsius Hierosolymę
dissimulauit, & pœnam distulit, & illa
impunè quiescebat. Tunc autem dicitur
vigilasse in manu eius, cùm ipse ingratæ
atque impiæ ciuitati pœnam hanc inflixit,
& ipsa illam sensit, & ad se quodammodo
rediјt. Seruitutem Babylonicam,
pœnasq;

pœnasq; omnes, quas tunc luebat scelerum suorum, & iram Dei, qui eas ab illa expetiuit, comparat cum aspero iugo, quemadmodum paulò antè cū igne de cœlo comparauerat. Huiusmodi iugum posuerat Sennacheribus decem tribubus diuina ita exigente iustitia, quando Samariam euertit. Ac voluit ponere Hierosolymæ, quæ tunc fuit à Deo mirabi-
4 Re.19. liter liberata: vt libro quarto Regum ca-
Esai 37. pite decimonono: & capite Esaiæ. 37. di-
Esai. 10. uina refert scriptura. Ideo ait Esaias decimo: Computrescet iugum à facie olei. Hoc est, dura seruitus quam Sennacheribus conabatur inferre Hierosolymæ, dissipabitur à facie olei, hoc est, à facie Ezechiæ regis, qui erat vnctus oleo. Sed multo rectius & altius per oleū illud intelligitur Christus verus Deus, & verus homo, vnctus oleo gratiæ: de quo ait Da
Psal. 44. uid psalm. 44. Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis: Quē
Heb 1. locū diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Christo interpretatur. Iugum enim diaboli solutū ac dissipatū fuit per Christum: de quo paraphrastes Chaldæus locum illum Esaiæ explanauit. Poteris hoc Ieremiæ loco per iugum hoc intelligere seruitutem peccati, de qua ait Chri-
Ioan. 8. stus capite octauo euangelij Ioānis: Qui facit peccatū, seruus est peccati. De qua suprà locuti sumus.

¶ *Conuolutæ sunt, & impositæ collo meo.* Nimirum iniquitates meæ. Explanatio est superioris. Appellauerat iniquitates suas iugum, nunc appellat eas catenas impositas collo suo. Quod potest de vtraq; intelligi seruitute, corporis scilicet, & animi. Fortasse alludit ad illorum morē, qui solent ad collum latronis conijcere prædā, cùm eum in furto ipso deprehendūt.

¶ *Infirmata est virtus mea.* Idest, decidit robur meum Deo me deserente. Accipitur virtus pro vi & fortitudine. Eodem modo psalmo trigesimo: Infirmata est Psal. 30. in paupertate virtus mea. Ac si dicat: Debile & fragile factū est in calamitate mea robur meum. Pro, in paupertate, poteris etiam vertere, in supplicio, vel in pœna. Quidam vertunt, in peccato: & rectè quidem: sed accipitur peccatum pro pœna peccati: quam interpres noster paupertatem appellauit.

¶ *Dedit me dominus in manum.* Attribuit Hierosolyma victoriam Babyloniorum non ipsis, sed diuinæ iustitiæ. Sensus est: Tradidit me Deus, ita exigentibus flagitijs meis in Babyloniorum potestatē. Tradi in manum alicuius, phrasis est in diuinis literis vsitata. Qua de re ea poteris videre, quæ diximus in explanatione in primum caput Danielis, cùm verba Dani. 1. illa exponeremus: Tradidit dominus in manum eius Ioacim.

¶ *De qua non potero surgere.* Subaudi, virtute mea. Indicat magnam Chaldæorū potestatem. Nulla te teneat admiratio, cùm videas me hostes illos Hierosolymę aliquādo Babylonios, aliquādo Chaldæos vocare: nam hæc duo nomina confundūtur. Cùm enim Babylō vrbs quōdam celeberrima esset in Chaldęa, totius regni caput & metropolis, effectum est, vt omnes Chaldæi Babylonij vocarentur: vt alijs in locis copiosè indicauim⁹.

¶ *Abstulit omnes magnificos meos dominus de medio mei.* Prosequitur miseriam, D Samech in quam Deo ita volente inciderat. Ac si dicat: Abstulit Deus à me principes, sacerdotes, omnes viros dignitate, fortitudine, sapientia, & generis claritate pręstantes: eos reliquēs, qui sunt infimo lo-

cona-

co nati, nulla illuſtri laude celebrati, nulla ſapientia, nulla fortitudine muniti, nullam nominis amplitudinem conſecuti. Id prædixerat Eſaias capite tertio his verbis: Ecce enim dominator Deus exercituum auferet à Ieruſalem, & à Iuda validum & fortem, &c. Lege caput vltimum Ieremię, & libri quarti Regũ, vbi hæc inuenies literis mãdata. Pro abſtulit vertunt nonnulli cõculcauit: vt ſit ſenſus: Permiſit Deus, vt in medio mei omnes viri magnifici Hebræi à Babylonijs conculcarentur. Cùm enim mortui iacerent in vijs, eos Babylonij pedibus terebant. Perpende: Babylonij auferebãt & conculcabant Hebræos: & Ieremias ait hoc loco Deum hoc feciſſe, quia illud volebat. Eodem modo Iob capite. 1. Dominus dedit, dominus abſtulit. Abſtulerant ei prædones boues & camelos: & ille dicebat: Dominus abſtulit. Eſt enim Deus author mali pœnæ, ſed non mali culpæ. Diuus Ambroſius in pſalmũ. 118. hæc Ieremiæ verba de tempore aduentus Chriſti explanat, quando eum obſtinati Iudæi recipere noluerũt. Quare fuerunt meritò à Romanis victi, interfecti, conculcati, & in calamitoſum exilium conie cti.

Eſai. 3. Iere. 52. 4. Re. 25. Iob. 1. Ambro.

¶ *Vocauit aduerſum me tempus.* Nimirũ aptum ad exitium meum, vt eos deſtrueret, quos ego ob eorum merita ad gloriam meam elegeram. Sed quia tempus accipitur aliquando pro ſeculo, ſeculum autem pro hominum cœtu, poteſt eſſe ſenſus huius loci: Vocauit Deus contra me gentes, & hominum congregationem, qui me ad perniciem & vaſtitatem vocarent.

¶ *Torcular calcauit dominus virgini filiæ Iudæ.* Hoc eſt, confecit me Deus vehemente calamitate: & ſummo ærumnarũ pondere me oppreſsit. Comparat miſeriã ſuã grauiſsimo torculari, quo Deus tãquam aſpero ſupplicio illam puniuit. Apud Eſaiam capite. 63. ait Deus: Torcular calcaui ſolus: & de gentibus nõ eſt vir mecum: calcaui eos in furore meo, & cõculcaui eos in ira mea. De illo ait Ioãnes capite. 19. Apocalypſis: Ipſe calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotẽtis. Quibus in locis per torcular ſupplicium ſignificatur. Appellat ſe Hieroſolyma virginem, quia nõdum fuerat ante vaſtitatem illam euerſa: vel quia vnũ Deum coluerat: vel ob delicias, quibus fuerat nutrita. Virginẽ vocat eam Eſaias capite. 37. Et Ieremias Threnorum ſecũdo. Illa autem vocat ſe filiam Iuda, quia ab illo originem ducebat: à quo Iudæi denominabantur. Vel loquitur ad literã de puellis Hieroſolymæ in illa vrbis vaſtitate mirum in modum afflictis. Ac ita accipitur numerus ſingularis pro plurali: vt ſit ſenſus: Oppreſsit Deus torculari calamitatum virgines Hebræas, inſtar vuarum, quæ torculari torquẽtur, & conculcantur. Quidam vertũt: Torcular extendit dominus aduerſus virginem filiam Iudæ. Vt ſcilicet exprimeret ſanguinem virginũ Hieroſolymæ, quẽadmodum torcular exprimit ſanguinẽ vuarũ. Vult ſignificare in illa expugnatione non ſolùm iuuenes, ſed etiã puellas perijſſe: iuxta illud pſalmi. 77. Iuuenes eorum comedit ignes, & virgines eorum non ſunt lamentatæ. Hoc eſt, Iuuenes populi Iſraëlitici fuerũt acerbè afflicti, & vita priuati, & virgines non deplorauerunt illos, quia ſimul fuerunt interfectæ. Quidam vertunt locum illum: Et virgines non ſunt laudatæ. Hoc eſt,

Eſai. 63. Apoc 19 Pſal. 77.

poſt

post earum interitum non erat, qui eas laudaret: tanta enim erat clades, vt non remaneret, qui posset mortuorum laudes celebrare. Vel, virgines non fuerunt laudatę epithalamijs scilicet nuptialibus. Hoc est innuptæ perierunt. Solebant enim antiqui laudibus efferre virgines, cùm eas parentes in matrimonium collocabant.

ע Hain. *Idcirco ego plorans, & oculus meus dedu cens aquas: quia longe factus est à me consolator conuertens animam meam: facti sunt filij mei perditi, quoniam inualuit inimicus.*

פ Phe. *Expandit Sion manus suas, non est, qui consoletur eam: mādauit dominus aduersum Iacob in circuitu eius hostes eius: facta est Ierusalem quasi polluta menstruis inter eos.*

צ Tsade. *Iustus est dominus, quia os eius ad iracūdiā prouocaui. Audite obsecro vniuersi populi, & videte dolorem meum: virgines meæ & iuuenes mei abierunt in captiuitatem.*

ק Coph. *Vocaui amicos meos, & ipsi deceperunt me: sacerdotes mei, & senes mei in vrbe con sumpti sunt, quia quæsierunt cibum sibi, vt refocillarent animas suas.*

ר Res. *Vide domine, quoniam tribulor: conturbatus est venter meus: subuersum est cor meū in memetipsa, quoniam amaritudine plena sum: foris interficit gladius, & domi mors similis est.*

ש Xin *Audierunt, quia ingemisco ego, & non est, qui consoletur me: omnes inimici mei au dierunt malum meum, lætati sunt, quonian tu fecisti: adduxisti diem consolationis, & fient similes mei.*

ת Tau. *Ingredietur omne malum eorum coram te, & vindemia eos, sicut vindemiasti me propter omnes iniquitates meas: multi enim gemitus mei, & cor meum mærens.*

ע Hain. ¶ *Idcirco ego plorans.* Eam ob causam ego fleo, & oculi mei lachrymas profundūt, quia careo consolatore, qui conuertat animum meum à mœrore ad lætitiam: qui vitā meam à præsente miseria restituat in pristinam felicitatem. Per consolatorem qui eam deseruerat, regnum intelligit Ægyptiorum. Sed quia sequitur: Conuertēs animam meam: videtur per consolatorem, qui ei deerat, significare Deum: ipse enim est, qui hominum animas ad seipsum conuertit. Sed quia con uertere animas idem est aliquando quod eas placare, & quietas reddere, vt psalmo decimooctauo: Lex domini immacula- Psal. 18. ta conuertens animas: potest verti locus hic: Propterea ego ploro, & oculus meus lachrymas profundit, quia longè à me abest consolator, qui animas agitatas & fluctuātes potest reddere placatas atq; tranquillas. Deus vbique est per essentiā præsentiam & potentiam: sed abesse dicitur ab impijs, quia nō est in illis per gratiam, nec per diuinam consolationem. Ideo ait Dauid psalmo. 118. Longè à pec- Psal. 118. catoribus salus. Et Salomon Prouerbio- Prou. 15. rum quintodecimo: Longè est dominus ab impijs. Nec solùm impios, sed virôs etiam iustos relinquit aliquando per con solationis abstractionē. Id sentiebat Dauid, cùm psalmo nono aiebat: Vt quid Psal. 9. domine recessisti longè? despicis in opportunitatibus, in tribulatione. Id efficit Deus, cùm viros pietate, religione, & sapientia præstantes permittit grauiter vexari ab improbis hominibus, & in acerbas calamitates venire. Sed non ideo debent cadere animo: nam id illis ad illustriorem meritorum coronam cōducit.

¶ *Facti sunt filij mei perditi.* Habitatores suos filios vocat. Capite quinquagesimo ait Ieremias: Grex perditus factus est po Iere. 50. pulus meus.

¶ *Ex-*

B Phe. ¶ *Expandit Sion manus suas, non est, qui consoletur eam.* Hoc est, implorauit Hierosolyma misericordiã ab amicis & vicinis populis, à quibus auxilium petiuit: sed nullus fuit, qui ei opẽ ferret, qui eam ab obsidione eriperet, & dolore leuaret. Extendere siue expandere manus est preces fundere, & præsidium postulare. Id
Esai.1. indicat Esaias capite primo, vbi Iudæis impijs Deum obsecrantibus dixit ipse Deus: Cùm extenderitis manus vestras, auertam oculos à vobis: & cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam: manus enim vestræ sanguine plenæ sunt.
Exo.17. At cùm pius Moses leuaret manus, vincebat Israël: vt capite decimoseptimo Exodi est literis mandatũ. Manus enim illæ, quas iustus vir ad cœlum extollebat, contentionẽ orationis significabant. Extendere etiam manum ad aliquem est illum vocare. Vocauit Hierosolyma amicos, cum quibus erat fœdere coniuncta, sed eam audire noluerunt. Vel extendit manus ad Deum illum vocans & obtestans, vt eam à Babylonijs liberaret: sed id ita peccatis eius exigentibus diuinam non sensit consolationem. Æquum fuit, vt quæ Deum illam vocantẽ, & ad eam manus extendẽtem neglexit audire, ipsa postea Deum vocans, ad illumque mamanus extendens non inueniret consolantem nec respondentem. Ipse enim
Prou.1. Deus capite Prouerbiorum primo: Vocaui, inquit, & renuistis, extendi manum meam, & non fuit, qui aspiceret. Despexistis omne consilium meum, & increpationes meas neglexistis. Ego quoque in interitu vestro ridebo, & subsanabo, cùm vobis id quod timebatis, aduenerit: cùm irruerit repẽtina calamitas: quãdo venerit super vos tribulatio & angustia. Capite quinto harum lamentationũ Infrà 5. ait Ieremias: Ægypto dedimus manũ, & Assyrijs. Sed ibi dare manum est inire fœdus & subiectionem promittere, hîc autem expandere manum est vocare, & auxilium petere. Cæterum pro expãdit manus suas: poteris etiam vertere: Fregit manibus suis. Ac tunc erit sensus: Ipsa Hierosolyma in monte Sione sita sibi met fregit panem manibus suis, neminem habens qui illum frangeret ipsi. Solent enim consolatores frangere & porrigire cibum illis, qui in luctu & lachrymis versantur. Significat his verbis, neminem habuisse, qui eam consolaretur.

¶ *Mandauit dominus aduersum Iacob in circuitu eius hostes eius.* Idest, iustè voluit Deus, vt venirent Chaldæi aduersus Hebræos, qui ideo vocantur Iacob, quia ab illo originem ducunt: vt essent in circuitu eius: hoc est, vt eos obsiderent, & oppugnarent. Vel ideo dicit, in circuitu eius, quia hostes Hierosolymæ qui habitabãt in circuitu eius venerunt cum Chaldæis aduersus illam.

¶ *Facta est Ierusalẽ quasi polluta mẽstruis.* Ad quã scilicet nemo accedit. Hoc ideo ait, quia Ægyptij amici eius noluerunt ei opem ferre, ne accedere quidem ad illam. Vel comparat se cum muliere mẽstruis contaminata, quia hostes eius illã sanguine, cædibus, & flagitijs polluerũt. Vel tantam ait esse miseriam suam, vt eam hostes vilem, pollutam, & execrandam reputarent. Quot nominibus appellata quondam fuerit Ierusalem, diximus in commentarijs in primum caput Danielis. De eius acceptionibus vide Ori Origen. genem in Iosue homilia.21. & in Cantica homilia.3. & in Ezechielem homilia.5. Hieron. Hieronymum in Esaiam.49. Cyrillum Cyrill. de ado-

Arnob. Rupert. de adoratione Spiritus sancti, Arnobiū in psalmum. 78.&.121.Rupertum. 7. de
Venet. diui.Offic.Georgium Venetum in Harmonia cantu primo, tomo.7. capite.32.

¶ *Iustus est dominus, quia os eius ad iracundiam prouocaui.* Sensus est: Deus qui mihi pœnam hanc inflixit, iustus est: & ego meritò hæc patior, quia eum ad iracundiam meis sceleribus lacessiui. Idem di-
Psal.118. cebat Dauid psalmo.118. Iustus es domine, & rectum iudicium tuum. Et Daniel
Dani.9. capite nono: Iustus dominus Deus noster in omnibus operibus suis, quę facit. Idem est, os domini ad iracundiam prouocaui, atque ipsum dominum ad iram lacessiui. Os enim Dei accipitur pro ipso
Eccl.24 Deo, vt capite Ecclesiastici.24. Ego ex ore altissimi prodiui. Verba sunt filij Dei, qui ex altissimo Deo procedit. Vel ideo Hierosolyma dicitur os domini ad iracundiā prouocasse, quia nec eius verba voluit audire, nec eius præcepta seruare. Quam ob causam ipse Deus apud
Iere.35. Ieremiam capite.35. Populus iste, inquit, non obediuit mihi: idcirco hæc dicit dominus exercituū, Deus Israël: Ecce ego adducam super Iudam, & super omnes habitatores Ierusalem vniuersam afflictionem, quam locutus sum aduersus illos: eo quòd locutus sum ad illos, & non
Theod. audierunt. Vnde Theodoretus hæc verba: os eius ad iracundiam prouocaui, interpretatur: latas ab eo leges transgressa sum. Potest tota hæc oratio ita explanari: Iurè hæc patior, quia meis flagitijs iudicem iustum & natura clementem cōpuli duram contra me ore suo ferre sententiam. Sed quia os domini accipitur aliquando pro diuino vate, per quē tanquam per os Deus loquitur: vt capite no-
Iosue 9. no Iosue: Os domini non interrogauerunt: Et Esaiæ trigesimo: Os meum nō Esai.30. interrogastis: fortasse hoc loco per os domini intelligitur Ieremias, quem Hierosolyma audire recusauit. Tunc os domini lacessiuit, quando diuinum vatem contempsit, & grauibus contumelijs affecit. Vel per os domini eius voluntas significatur. Nam capite Genesis.24. vbi Gen.24. nos habemus: vocemus puellam, & quęramus ipsius voluntatem: est in Hebræo: Vocemus puellam, & interrogemus os eius. Membra humana, sicut humani affectus tropicè Deo ascribuntur, nō propriè: nam incircunscriptū lumen & immensa maiestas nullis lineamentis corporis circunscribitur. Aspicis quàm variè possit accipi os domini hoc Ieremię loco, si hoc ad Hierosolymæ euersionē per Babylonios intelligatur. Sed graues authores aiunt, his lamentationibus deplorasse Ieremiam non solùm præteritam vastitatem per Babylonios, sed etiā futuram per Romanos. Hac ratione ductus diuus Augustinus in libro de essen- Aug. tia diuinitatis, per os domini hoc loco intelligit Christum Deum nostrum, quē Iudæi crudelissimis iniurijs lacerarunt: quam ob causam exitium sibi cōflarunt, & ciuitatem suam funditus euerterunt.

¶ *Audite obsecro vniuersi populi, & videte dolorem meum.* Prouocat omnes ad misericordiam sui, inuitans illos ad audiendam & videndam ipsius calamitatē.

¶ *Vocaui amicos meos, & ipsi deceperunt me.* Vocaui Ægyptios mihi fœdere cōiunctos, & alios, qui me vnicè diligere videbantur, vt mihi opem ferrent, & à Babylonijs liberarent: ipsi autem fefellerut me. Permisit ita Deus, quoniam ipse preceperat Iudæis, ne cum gentibus infidelibus haberent familiaritatem: id quod

illi

Exo.34. illi seruare noluerunt. Capite Exodi.34. dicebat Deus populo Israelitico: Caue ne vnquam cum habitatoribus terræ illius Num.16 iungas amicitias. Et Numerorum. 16. Recedite à tabernaculis hominum impiorũ, & nolite tangere, quæ ad eos pertinent: ne inuoluamini in peccatis eorũ. Et Deut.12. Deut.12. Cùm habitaueris in terra earũ, caue, ne imiteris eas. Subaudi gẽtes idolorũ cultrices. Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: Caue tibi, ne offẽdas post eas. Potest etiã verti: Caue, ne illaqueeris illis. Pagni. Aut vt transtulit Pagninus: Caue tibi, ne illaquees te post eas. Vbi vides esse iniquorũ familiaritatẽ pestiferũ laqueũ. Id quod Leui.11. Deus pręcepit Hebręis cap.11. Leuitici, ne tangerent animalia cõtaminata: interpre Eusebius. tatur Eusebius Cæsariensis lib.8. euangelicę pręparationis, de improborũ hominũ familiaritate & consuetudine. Qui autẽ sint homines, qui illis animalibus signi Isychius. ficentur, Isychius Hierosolymitanus, & Radulp. Radulphus Flauiacensis in cõmentarijs Clemẽs. in Leuiticum, & Clemens Alexandrinus in quinto Stromatum sapienter explana Similitudo. runt. Quemadmodum qui manibus te rit atque tractat carbones extinctos, etiã si candidas habeat manus, eas tamen polluit & contaminat: sic qui familiaritate complectitur homines improbos scelerum maculis inustos: tametsi virtutũ nitore antea fuerit insignis, in labes tamen animi & impuritatẽ incurrit. Ait enim Eccles.3. Ecclesiasticus cap.3. Qui tetigerit picem, Similia. inquinabitur ab ea. Vt exiguum venenum totam potionem alias salutarẽ deprauat: sic solus vnus homo totam rempublicam euertit. Est veluti pestilens aer, qui tametsi exiguus in totam regionem pestilentiam diffundit. Ac vt verbis vtar 1.Cor.5. apostoli in priore ad Corinthios, modicũ fermentum totam massam corrumpit. Si Similitudo. stella illa, quam vocant caniculam, cùm est Soli coniuncta, illum inficit, eiusque calorem auget: dicta canicula, quòd corpora hominum morbo afficiat, & nimio calore mordere videatur: quid miraris, si vnus deprauatus homo totam rempublicam perturbet? Atqui si vnus hoc efficit, quid facient multi? Ideo Iudæi Sama Ioan 4. ritanorum familiaritatẽ declinabant. Ait enim diuus Ioan. cap.4. sui euangelij dixisse Samaritanam Christo: Quomodo tu Iudæus cùm sis, bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? Non enim coutũtur Iudæi Samaritanis. Quẽadmodũ Similitudo. taxus sola vmbra necat dormientes, vt Dioscorides ait: ita impius familiaritate Diosco. & contagione inficit, & perdit incautos. Ideo ait psalmographus: Cum sancto san Psal.17. ctus eris, & cum peruerso peruerteris. Vt hædera si arborem declinet, nihil ei affert Similitudo. detrimenti, sin eam amplexatur, mirum in modum ei nocet: sic impuri & facinorosi homines si à te fuerint alienati, nõ te lædent, sin autem te familiaritatẽ cõprehenderint, sępties eos noxios & pestilẽtes. Nam vt Salomon ait capite Prouerbio Prou.16 rum.16. Vir iniquus lactat amicum suũ, & ducit eum per viam non bonam. Vbi lactare idem est quod decipere, & blandis verbis allicere, vt eum possit ad vitia incitare. Quare perditorum hominũ familiaritatem, & omnia, quę nocitura videntur, fugere debemus: obsunt enim morum & sermonũ corruptelis, tetrasq; labes, & animo, & nomini nostro inurunt. Præterea non sunt amici nisi ad tẽpus, quorum amicitia in vtilitate propria cõsistit. Vt locustæ & nõnullę aues tẽpore Similitudo. verno & æstiuo præsto sunt, frigore pulsę recedũt: sic falsi fictiq; amici trãquillo, pro

peritatis tempore apparēt: sed simulatq; rerum aduersarum hyemem vident, deuolant, & fugiunt. Nam cùm apud ipsos vtilitas amicitiam conglutinet, eam cõmutata dissoluit. Est amicus socius mēsę, inquit Ecclesiasticus cap. 6. & non permanebit in die necessitatis. Inconstantes & perfidi amici sunt, qui amicitiā cõmodo metiuntur, cuius spe adempta statim ab amicitia recedunt. Huiusmodi fuerunt, qui Hierosolymam amore prosequi videbantur. De illis ait hoc loco: Vocaui amicos meos, & ipsi deceperūt me. Ostēdit hic locus spem nostram non esse in mundo figendam, sed in Deo: de quo canit Dauid psalmo. 45. Deus noster refugium & virtus, adiutor in tribulationibus, quæ inuenerunt nos nimis. Mundi auxilium vocat Esaias capite. 36. baculū arundineum, qui facilè frangitur, & manus vulnerat, quo niti haud quaquā debemus. Ait enim Ieremias cap. 17. Maledictus homo, qui confidit in homine.

Eccle 6 · Psal 45. · Esai. 36. · Iere. 17.

¶ *Sacerdotes mei, & senes mei in urbe cõsumpti sunt, quia quæsierunt cibum sibi.* Exaggerat Hierosolyma famem & inopiā, qua laborabat. Nam sacerdotes quibus non deberet deesse victus, cùm etiā Pharao tempore famis Ægypti illis alimenta ministrauerit, vt in libro Genesis scriptum legimus, tēpore expugnationis Hierosolymæ per Chaldæos fame perierūt. Similiter & senes inedia consumpti ex vita demigrarunt. Id prædixerat his verbis Esaias. 5. Nobiles perierunt fame.

Gen. 47. · Esai 5.

¶ *Vt refocillarent animas suas.* Hoc est, ad sustentandam vitam: acsi dicat: non delicias & epulas exquisitas, sed aliquid ad vitæ necessitatem quæsierunt. Fortasse vertit hoc vitio sacerdotum & præsidū, quorum vnusquisque sibi, non autem populo cibos quærebat. De illis ait Ezechiel capite. 34. Væ pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos. Nonne greges à pastoribus pascuntur? Bonus pontifex est pelicanus, qui proprio sanguine filios reficit & sustentat: pro quorum salute vitam amittit: iuxta id quod ait pastor cœlestis apud Ioannem decimo: Bonus pastor animam suam ponit pro ouibus suis. Vbi anima accipitur pro vita, quæ propter Deum est periculis exponenda, cùm opus fuerit. Quemadmodum pluris æstimanda est fulgentissima annuli gemma, quam annulus ipse sine illa: sic pluris facienda est anima ad similitudinē Dei creata, & immortalitate munita, quàm corpus terrenum & caducum, vbi illa continetur.

Ezec 34 · Similitudo. · Ioan. 10 · Similitudo.

¶ *Vide domine, quoniam tribulor.* Apostrophe est ad Deum, quem vult ad misericordiam prouocare. Ostendit ad illū esse in omni dolore & calamitate confugiendum.

Res.

¶ *Conturbatus est venter meus.* Hoc est, conturbata sunt viscera mea. Poteris per ventrem intelligere cor: nam volens significare, quid per ventrē intelligeret, addidit: Subuersum est cor meum. In eandem significationem accipitur quarto capite Ieremiæ: Ventrem meum ventrē meum doleo. Sicut enim proles in vtero concipitur, ita in corde cogitatio.

Iere. 4.

¶ *Foris interficit gladius, & domi mors similis est.* Extra domum est gladius inimici iugulans, domi autem est fames instar mortis interficiens. Vel ita: foris est hostis immanis, in animo autem vehemēs dolor & timor. Ita diuus Paulus capite. 7. epistolæ 2. ad Corinthios: Cùm venissemus Macedoniā, nullam requiē habuit caro nostra: foris pugnæ, intus timores.

2. Cor. 7.

¶ Audie-

Xin. ¶ *Audierunt, quia ingemisco ego: & non est, qui consoletur me.* Audierunt Ægyptij, & aliæ nationes mecum fœdere coniunctæ gemitus meos, & nullum mihi perfugium præbuerunt: nulla in re me mœrore leuarunt. Si verè fuissent amici, Deumque timuissent, non tam impiè Hierosolymam derelinquerent. Nam vt
Iob.6. Iob ait capite.6. Qui tollit ab amico misericordiam, timorē domini derelinquit. At fidelis amicus nunquam amicum deserit: sed in medijs calamitatibus opitulatur illi, aut certè eum aliqua cōsolatio-
Eccle.6. ne permulcet. Ideo ait Ecclesiasticus.6. Amicus fidelis protectio fortis: qui inue-
Similitudo. nit illum, inuenit thesaurum. Pulegium
Diosco. iuxta Dioscoridis sententiam vtile est ad morsus serpentium veneratorum, & ad animi defectiones: & brumali tempore quando aliæ exarescunt plantæ, floresc-
Plinius. cit. Idem ait etiam Plinius: & temporis
Cicero. florescendi meminit Cicero in libro de diuinatione. Ita verus amicus est vtilis ad calamitates ab impijs illatas hominibus penitus auferendas, aut vtcunque leuandas: & medetur cordis defectionibus: & in medio hyemis procellarum & dolorum, quando alij viriditatem amittunt, silent, & fugiunt, ipse florescit, loquitur, & integer apparet. At amici Hierosolymę eam in gemitu & mœrore versantem deseruerunt.

¶ *Omnes inimici mei.* Audientes hostes mei perniciem meam fuerunt lætitia affecti, quòd tu domine me deserueris. Hu
Psal 70. iusmodi est illud Dauidis psal.70. Qui custodiebant animam meam, consilium fecerunt in vnum dicentes: Deus dereliquit eum: persequimini, & comprehendite eum, quia non est, qui eripiat. Verba illa: Qui custodiebant animam meā, idē valētatque: Qui insidiabantur vitæ meę.

¶ *Adduxisti diem consolationis, & fient similes mei.* Ponitur præteritum pro futuro more prophetarum, qui ad certam suorum verborum veritatem significandam verbis præteriti temporis sæpe vtūtur. Sensus est: adduces tu domine tempus consolationis meæ, & exitij illorū: & tunc similes mei erunt: quemadmodum ego nunc in miseria versor: sic illi tunc in miseria versabuntur. Perpende, quàm impium sit afflictorum pernicie lætari: quandoquidem eam ob causam permittit Deus, vt qui insultant calamitosis, in similes incidant calamitates. Et ita fit, vt patientia iustorum coronetur: & impietas improborū puniatur. Id voluit apostolus significare capite.1. epistolæ secundæ ad Thessalonicenses, cùm 2.Thess.
ait: Si iustum est apud Deum retribuere retributionem his, qui vos tribulant: & vobis qui tribulamini, requiem nobiscum. Vbi particula, si, accipitur pro siquidem: & retributio pro afflictione: nam Græci codices habent θλῖψιν, hoc est calamitatem, seu afflictionem. Potest hic Ieremiæ locus ita explanari: Adduxisti domine Babylonijs tempus consolationis & lętitię: sed veniet tempus exitij eorum, & tunc gerent mei afflicti status similitudinem: nunc ob partam victoriā lætantur: sed futurum est, vt vincantur, & tunc mœrore afficientur. Pro, consolationis, poteris etiam vertere, prædictionis, vt sit sensus: Adduxisti tempus, quod per diuinos tuos vates prædixeras, vt hostes nostri ingrederentur templum, quemadmodum nos Israëlitæ ingrediebamur. Harum explanationum primā videtur rectior & germanior: & verbis sequentibus accommodatior.

ת Tau. ¶ *Ingrediatur omne malũ eorum coram te.* Hoc est, intro eant domine in conspectũ tuum omnia Babyloniorum flagitia, vt eos mulctes debitis supplicijs. Petit à Deo non ob vltionem, sed ob iustitiam, vt impios puniat, & memor eorum scelerum
Psal. 108 in illos animaduertat. Ita Dauid psal. 108 aduersum impium loquens: Episcopatũ eius, inquit, accipiat alter. Et paulò pòst: In memoriam redeat iniquitas patrum eius in conspectu domini, & peccatũ matris eius non deleatur. Sint contra dominũ semper, & dispereat de terra memoria eorum. Vbi particula contra, idem est quod coram: vt sit sensus: Sint peccata illa semper coram Deo, ne illa vlcisci, eorumq́; pœnas expetere obliuiscatur. Sed tam ea quæ hic ait Ieremias, quàm quæ ait psalmo illo Dauid, vaticinationes sũt, & nõ deprecatiões aut execrationes. Saltem de verbis Dauidis nulla est dubita-
Act. 1. tio: nam diuus Petrus apostolus capite. 1. Actorum apostolorum ea de Iuda proditore interpretatur, de quo asserit prædicta fuisse: ita enim ait: Oportet impleri scripturam, quam prædixit spiritus sanctus per os Dauidis de Iuda. Non igitur Dauid perniciem deprecabatur alicuius, sed de illa quam Iudas erat perpessurus, vaticinabatur. Eodem modo multa alia loca diuinorum vatum intelligũtur. Qua
Hieron. de re vide Hieronymum in cõmenta-
Anaclet. rijs in hunc Ieremiæ locum, Anacletum summum pontificem epistola secunda,
August. Augustinũ de sermone domini in mon-
Euthy. Thom. te, Euthymiũ in titulũ psalmi. 108. Thomam Aquinatem. 2. 2. q. 83. art. 8. Simili modo Ieremias hoc loco prædicit Babyloniorũ exitium, de quo etiam alijs in locis vaticinatus fuerat. Ideo ait: Ingrediatur omne malum Chaldæorũ coram te, & destrues illos. Vbi malũ accipitur pro malo culpæ: hoc est pro peccatis. Vel pro malo pœnæ, quod Chaldæi Hierosolymæ intulerunt.

¶ *Vindemia eos, sicut vindemiasti me.* Hoc est affliges eos propter eorũ scelera, quẽadmodum me propter mea afflixisti. Ponitur imperatiuus modus pro futuro indicatiui. Accipi vindemiare pro affligere ostendimus suprà versum illũ explanan- Suprà.
tes: Quonia vindemiauit me dominus. Reddens autẽ hic Ieremias causam, quare Babylonij essent affligẽdi: quia, inquit, multi gemitus mei. Hoc est, quia ipsi me crudeliter vexarunt, suntque causa meorum gemituum & dolorũ. Ideo eorũ ciuitatem euertes. Hoc accidit tẽpore regis Balsasaris, vt ait Daniel cap. 5. Tunc enim Dan. 5.
cùm Babylon summa mũdi potiretur felicitate, fuit à Persis & Medis oppugnata & euersa, & eius rex interfectus, & ciues laniati, & acerbissimis calamitatibus affecti. Vt arbores si quando preter opinionẽ Similitudo.
vberrimos fructus ediderint, solẽt statim exarescere: sic vita præter morem fœcũda, honoribus & diuitijs inopinatis affluens perniciem eminere sæpenumero significat. Docet hic locus, Deũ in eos animaduertere, qui alios affligunt, eosq́; eadem pernicie mulctare, quam ipsi alijs machinantur. Id intelligens diuinus citharœdus ait psal. 7. Arcum suum tetendit, ni- Ps. 17.
mirum Deus, & parauit illum: & in eo parauit vasa mortis: sagittas suas ardentibus effecit. Vasa mortis sunt funestæ sagittæ, exitia, & acerbæ calamitates, quib' Deus vulnerat ardentes, hoc est illos, qui odio ardẽt, & viris iustis exitium moliũtur. Quare verba illa: Sagittas suas ardentibus effecit: verti etiam possunt: Sagittis suis ardentes transfixit.

Obser-

Obseruationes ex Hebræo in primam lamentationem.

E O quòd non sint, qui veniant ad solennitatem. Pro solennitate est in Hebræo מוֹעֵד Mohedh, à verbo יָעַד Iahadh, quod significat parare, testificari, cógregare, constituere tépus, seu conuenire ad tempus constitutú. Vnde Mohed significat apparatum, solennitatem, testamentum, congregationem, tempus constitutum, sepulchrum, terminum, diem festum, & templum, vbi omnes
Exod.9. congregantur. Capite Exodi. 9. vbi nos habemus: Constituitque dominus tempus, dicens: Cras faciet dominus verbú istud in terra. Pro, tempus, est in Hebræo nomen hoc Mohedh. Pro quo Septuaginta verterunt ὅρον, hoc est terminum. Posuit nanque Deus certum tempus cóstitutum.
2.Re.24 Capite. 24. libri secundi Regú, vbi vulgata editio habet: Immisitque dominus pestilentiá in Israël demane vsque ad tempus constitutum. Pro, constitutum, est in Hebræo vocabulum hoc Mohedh. Vnde quidam vertút: Vsque ad tépus solennitatis vespertinæ: nam tempus illud quo fiebat sacrificium vespertinum, tempus constitutum vocabatur. Et quoniam vocabulum hoc significat congregationem, & qui per ciuitatem dispersi erant, solebant tempore prandij in domicilijs suis congregari, verterunt Septuaginta: Dedit dominus mortem in Israël à mane vsque ad horam prandij. Illud
Esai.14. Esaiæ. 14. Sedebo in monte testamenti potest transferri: Sedebo in monte congregationis. Mohedh enim, vt diximus, & testamentum significat, & congregationem. Ac si dicat: Sedebo in móte Sione, vbi est templum, quò omnes conueniunt ad sacrificia facienda, & diuinas laudes celebrandas. Pagninus transtulit: Sedebo in monte ecclesiæ: & rectè quidé, Pagnin.
ecclesia enim cógregatio appellatur. Sed recta est & excelsa lectio versionis nostræ vulgatæ: nam in templo illo seruabatur liber diuinæ legis, quæ illic docebatur, quæ dicitur testamentum Dei. Ac in téplo illo docuit Christus Deus noster nouum testamentum, quod egressum de Sione fuit latè longéque per diuersas mú di oras propagatum. Et impletum fuit illud Esaiæ capite. 2. De Sion exibit lex, Esai.2.
& verbum domini de Ierusalem. Quare mons Sion vbi templum Dei erat situm, mons testamenti meritò vocatur. Potest etiam verti locus ille: Sedebo in monte solennitatis. Hoc est, in monte templi, vbi solennia celebrantur. Vel in monte constituto. In hanc significationem accipitur Mohedh capite. 30. Iob: Iob 30.
Scio, quia morti trades me, vbi constituta est domus omni viuenti. Sed quoniam nomen hoc sepulchrum significat, vbi congregantur mortales, potest verti locus ille: Scio te esse me traditurú morti, vbi sepulchrum est domus omni viuenti. Vel & sepulchro, vbi est domus omni viuenti. Vbi vides sepulchrum esse omnium hominum domicilium. Et vt dicitur in psalmo. 48. Sepulchra eorum Psal 48.
domus eorum in æternum. Accipitur pro tempore apud Danielem. 12. Dani 12.
Per tempus, & tempora, & dimidium temporis. Hoc est per tres annos cum dimidio: nam per tempus significatur annus vnus, per tempora duo anni, per dimidium téporis anni dimidium. Hoc Infra 2.
nomine vtitur quoque Ieremias secunda

lamentatione, pro quo Latinus noster interpres vertit, festiuitatem, dicens: Obliuioni tradidit dominus in Sion festiuitatem & sabbatum. Et psalmographus
Psal 73. psalmo. 73. pro quo nos habemus solennitatem: Gloriati sunt, qui oderunt te in medio solennitatis tuæ: posuerunt signa sua signa. Quibus verbis populus Hebræus deplorat incẽdium templi, vastationem Hierosolymæ, & Babyloniorum victorias, qui cùm Deum odissent, gloriabãtur adepta victoria in medijs solennijs & sacrificijs, quibus Hebræi diuinas laudes concinebant. Et ponebant signa sua signa: Hoc est vexilla & trophæa suarum victoriarũ erigebant. Pro in medio solennitatis tuæ, poteris vertere: In medio templi tui. Eodem modo hoc loco Ieremiæ: Viæ Sion lugent, eo quòd nõ sint, qui veniant ad solẽnitatem: pro, solennitatem, poteris templum transferre: vt sit sensus: Lugent viæ Sionis, quòd non sint, qui se conferant ad templum, quod iam ruit, & incendio flagrauit. Destructo enim templo, & Iudæis partim mortuis, partim in exilium missis, viæ Sionis ad templum quondam ducentes plorare præ mœstitia videbantur.

¶ *Inimici eius locupletati sunt.* Pro locupletati sunt in Hebræo est שָׁלוּ Xalu, à verbo שָׁלָה, Xalah, quod significat in pace esse, prosperum esse, quiescere, errare, obliuisci, abundare. Vnde Septuaginta transtulerunt: Inimici eius εὐθηνοῦσιν, hoc
Pagnin. est abundant. Et Pagninus: Inimici eius prosperati sunt. Quidam vertunt: Feliciter habent: quod idem est. Verti potest. Hostes eius obliuiscuntur, nimirum Dei: magna enim mundi prosperitas solet Dei obliuionem generare. Id indi-
Gene. 41 cant nomina duorum filiorum Ioseph, quorum vnus vocatus est Ephraim, hoc est incrementum & abundantia, alter Manasses, hoc est obliuio. Hæ enim duæ res sunt plerumque copulatæ, nempe nimia prosperitas, & Dei, ac propriæ fragilitatis obliuio. Ab hoc verbo est illud psalmi. 29. Ego dixi in abundantia mea: Psal. 29
non mouebor in æternum. Pro quo alij vertunt: Ego dixi in prosperitate mea. Potest verti: Ego dixi cùm quietus essem: vel cùm felicitatis potirer. Ac si dicat: cùm omnia mihi prospera cederent, & ad voluntatem fluerent, dixi apud me, nihil esse, quod me posset de illo florente rerum statu deijcere. Sed spem illam & cogitationem meam varij casus fefellerunt. Nam cùm tu domine paulisper auertisti à me oculos misericordiæ tuæ, statim sensi incredibilem rerum mearum mutationem. Potest verti locus ille: Ego dixi in errore meo: non mouebor in æternum. Vel in obliuione mea. Ac si dicat: Ego demens, mundi varietatis & vicissitudinis oblitus existimabam nihil esse, quod me posset labefactare, & de felicitate mea dimouere: sed planè deceptus eram. Ab hoc etiam verbo est illud capitis. 16. Iob, pro quo Iob. 16.
nos habemus opulentus: Ego ille quondam opulentus repente contritus sum. Ac si dicat Iob: Ego qui olim locuples, quietus, diuitijs & honoribus affluens eram, repente decidi, & fui de prosperitate deiectus. Idem accidit Hierosolymæ, quæ ad maiorem sui mœroris cumulum videbat inimicos suos quietos, locupletes, lætitia gestientes, honoribus florentes, omni prosperitatis genere abundantes.

¶ *Facti sunt principes eius veluti arietes nõ inuenientes pascua.* Pagninus habet: Fue- Pagnin.

runt

runt prin ipes eius velut cerui, qui non inuenerũt p..scua. Et ita vertunt nõnulli alij. Comparantur magnates Hierosolymæ in illa vastatione ceruis timidis, qui formidine debilitatur. Vel ob eorũ fugã è ciuitate: narrat enim diuina scriptura. 4. libro Regũ, & vltimo capite Ieremię, regẽ & magnates in bello illo metu perterritos se in fugã contulisse. Est enim perspicuũ, eos qui timore perculsi fugiũt, per ceruos hieroglyphicè significari. Eam ob causam Achilles apud Homerũ volẽs ignauiam Agamẽnonis obiurgare, eum ait cor habere ceruinum. Hinc egregiũ illud Chabrię Atheniẽsiũ ducis apophthegma, quod Philippus vsurpare solebat, formidabiliorẽ esse ceruorũ exercitũ leone duce, quàm leonũ duce ceruo: vt refert Plutarchus. Quare nõ ineptè Pagninus cum nonnullis alijs pro arietibus hoc loco ceruos trãstulerũt. Præsertim cũ in Hebraico sit nomẽ איל, quod & ceruũ significat & arietẽ, pũcto quodã mutatò. Sed Septuaginta nobiscũ arietes legunt, qui cùm pastum non inueniunt, fragiles ac stupidi redduntur. At iuxta aliam cõsiderationem aries Christi imaginẽ gerebat, vt capite. 22. Genesis, vbi Abrahã arietem inter vepres hærentem cornibus vidit, quem in monte illo immolauit. Simili modo ceruus, de quo ait spõsa vltimo versu capitis secundi Cãticorum: Reuertere: similis esto dilecte mi capreę, hinnuloque ceruorum super montes Bether. Sponsa filium Dei vocauit, vt de cœli fastigio descenderet ad terram, & naturam sumeret humanam, cum diceret: Osculetur me osculo oris sui. Et iterum: Veniat dilectus meus in hortum suum. Sed peractis redemptionis humanæ mysterijs, illum orat, vt ad cœlum vnde exierat, reuertatur. Hinc vo- ces illæ: Fuge dilecte mi. Et illæ: Reuertere: similis esto dilecte mi capreæ, hinnuliq; ceruorum super mõtes Bether. Bether enim idem est quod diuisio, quo nomine appellatur cœlum, quòd mortales diuidat ab immortalibus. In quibusdam codicibus pro Bether loco illo est Bethel: sed vitium est typographorum. Verba sunt sponsæ de Christi in cœlum ascensu: de quo ipse dicebat apud Ioannem: Expedit vobis, vt ego vadam. Cùm enim figurarum omniũ perfectissima sit circularis, voluit Christus illam conficere: Descendit de cœlo, sumpsit humanam naturam, natus est ex virgine, ostendit viam ad vitam immortalem tendentẽ, immolatus in crucis ara omnia peccata nostra sanguine suo purissimo deleuit, redijt ad vitam, & tandem ascendit in cœlum, vnde descenderat, efficiens admirabilem circulũ, qui ibi vnde incipit, finitur. Et ibi sedet ad dexteram patris. Ita enim ait diuus Marcus: Dominus Iesus postquam locutus est eis, assumptus est in cœlum: & sedet à dextris Dei. Assumptus est nõ aliena virtute, sed propria: ac versus Orientem: iuxta illud diuini vatis: Ascendit super cœlum cœli ad Orientem. Tũc impletum est illud cœlestis citharœdi: Ascendit Deus in iubilo, & dominus in voce tubæ. Et illud: Eleuata est magnificentia tua super cœlos. Et illud Michææ: Ascendit pandens iter ante eos.

¶ *Propterea instabilis facta est.* Pro, instabilis, est in Hebraico: לְנִידָה Lenidhah, à verbo נוד Nudh, quod significat mouere. Quam ob causam Septuaginta verterũt εἰς σάλον, hoc est in cõmotionẽ, seu

Margin notes: 4 Re 25; Iere. 52.; Homer.; Plutarc.; Genes. 22; Cant. 2.; Cant 1.; Cant 5.; Cant. 2.; Cant. 8.; Ioan 16; Mar. 16.; Psal 67.; Psal. 46.; Psal. 8.; Mich. 2.

ſeu in vacillationem. Id quod rectè Latinus noſter interpres expreſsit hoc nomine, inſtabilis. Ac ſi diceret, non ſtetit firma, & quieta, ſed fuit mũdi fluctibus exagitata, & eius tranquillitas in perturbationem conuerſa. Vnde Nodh idem eſt quod fluctuatio, & fluctuans, & profugus. Hoc vocabulo vtitur Moſes capi- Gene 4. te quarto Geneſis, pro quo noſter vulgatus interpres vertit, profugus: ita enim habet: Egreſſusque Cain à facie domini habitauit profugus in terra. Pro quo Septuaginta habẽt. Habitauit in terra ναΐδ. Et alij: Habitauit in terra Nodh. Hoc eſt in terra fluctuante, ſeu fluctus, ſeu cõmotionis. Aut ipſe fluctuans habitauit in terra. Impij enim nõ cœlorum ciues, ſed terrę habitatores nuncupantur: & nõ quieti & tranquilli, ſed inſtabiles & perturbati dicũtur. Cùm enim ſe à Deo ſeparent, confeſtim agitantur fluctibus ſe- Gene 11. culi: & moti ab Oriente turrim ſcelerũ aduerſus Deum, & impia dogmata conficiunt. Sed confunduntur, quia volunt inuito Deo in cœli faſtigium penetrare. Aſpicis ex peccato ortam eſſe inſtabilitatem, & ex ea confuſionem. Nã ex vno malo naſcuntur alia. Id quod nos habe- Pſal. 9. mus pſalmo nono: Inquinatæ ſunt viæ illius in omni tempore: poteſt etiam verti: Parient viæ eius in omni tempore. Nã ex vna procedunt aliæ: quemadmodum ex vno bono alia bona. Id quod eſt capi- Iob. 5. te quinto Iob: Nihil permanebit de bonis eius: poteſt transferri: Nihil parient bona eius. Sunt enim bona quæ pariunt alia bona, quemadmodum opes viri iuſti, ex quibus eleemoſynæ & alia pia opera dimanant, quæ ex opibus diuitis auari haudquaquam deducuntur. Sed quia Nidhah ſignificat motionem, & qui aliquem irridẽt, ſolent mouere caput: ideo Pagninus vertit: In deriſionem fuit. Et Pagnin. Brixian⁹: Ludibrio expoſita eſt. Sed quia Brixia. verbum Nudh ſignificat migrare: poteſt rectè verti locus hic: Eam ob cauſam migrauit: vt ſit ſenſus: Quia Ieruſalẽ impia ſcelera admiſit, ideo migrauit in Chaldæam, eiecta in exilium.

¶ *De cœlo miſit ignem, & erudiuit me.* Pro erudiuit, eſt in Hebræo verbum רדה Radhah, quod ſignificat dominari, conterere, ſuſcipere, & erudire. Hanc vltimam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Pagninus vertit: Et domina- Pagnin. tus eſt ipſe ignis. Brixianus: Et ſæuit in Brixia. ea. Benedictus: Et dominatus eſt eis. Po- Benedi. teſt verti: Et contriuit ipſum: hoc eſt, vnũquenque ex ipſis Hebræis. Ac ſi dicat: Miſit Deus ex cœlo ignem calamitatis, quo Iudæos mulctauit. Sed inter omnes has lectiones illa eminet, quam vulgata verſio expreſsit.

¶ *Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius.* Pagninus habet: Ligatum eſt Pagnin. iugum iniquitatum mearũ. Alij habent: Impreſſum eſt iugum prævaricationum mearum in manu eius. Senſus eſt: Vinculum flagitiorum meorum alligatum eſt in manu Dei, vt illius recordetur. Solent enim qui rem aliquam volunt memoria tenere, ponere ſignum aliquod in manu, ne illius obliuiſcãtur. Volẽs De⁹, vt populus Iſraëliticus perpetuò recordaretur admirabilis exitus ab Ægypto, dixit illi, Exodi tertiodecimo: Erit quaſi Exod. 13. ſignum in manu tua, & quaſi monimẽtum ante oculos tuos. Et apud Eſaiã. 49. Eſai. 49. Ecce, inquit, in manibus meis deſcripſi te. Quidam hunc Ieremiæ locũ ita vertunt: Punctis deſignatum eſt, &c. Quod in idem recidit.

¶ *Abſtu-*

¶ *Abstulit omnes magnificos meos dominus*. Pro abstulit est in Hebræo verbum סלה Salah, quod significat auferre, quã significationem secutus est noster interpres. Significat etiam calcare & cõtemnere: quam ob causam vertit Pagninus: Calcauit omnes validos meos dominus. Septuaginta nobiscum legunt. Vnde illud psalmi. 118. Spreuisti omnes discedẽtes à iudicijs tuis: potest verti: Conculcasti omnes declinantes à legibus tuis. Vel abstulisti, nimirum à vita gratiæ & gloriæ, omnes ab institutis tuis aberrãtes.

Pagnin.

Psal. 118.

¶ *Expandit manus suas*. Pro expandere est in Hebræo פרש Paras, quod verbũ significat extendere, seu expandere: vt hoc loco: Et Exodi nono: Expandã palmas meas ad dominum. Idest, orabo, & preces fundam ad Deum. Et psalm. 142. Expandã manus meas ad te: anima mea sicut terra sine aqua tibi. Ac si dicat: Auxilium tuum Deus sancte implorabo: vt enim terra sitiens pluuiã auidissimè expectat: sic anima mea præsidium tuum. Significat etiam percutere, & discernere, vt psalmo. 67. Dum discernit cœlestis reges super eam, niue dealbabuntur in Selmon. Pro discernit vertunt nonnulli percutit: vt sit sensus: Dum cœlestis rex percuteret reges externos in terra promissionis, congregatio Iudæorũ quæ antea erat nigra ob mœrorem, effecta fuit candida ob lætitiam, & cum niue montis Selmõ collata. Sed rectius habet versio vulgata, cuius est sensus: Cùm Deus apostolos suos discernat & constituat reges ac principes super ecclesiam, ita puri ac candidi reddentur fideles, vt cum niue quæ est in monte Selmõ possint comparari. Et quia verbum hoc significat percutere, potest hic Ieremię locus ita transferri: Percussit manus suas: more scilicet mulieris lugentis.

Exod. 9.

Psal. 142.

Psal. 67.

¶ *Mandauit dominus aduersum Iacob in circuitu eius hostes eius*. Pro, hostes, est in Hebræo nomẽ צר, quod significat hostem, & calamitatem. Pro hoste accipitur hac prima lamẽtatione: Viderũt eam hostes, & deriserunt sabbata eius. Pro afflictione & tribulatione psalmo quarto: In tribulatione dilatasti mihi. Ac si dicat Dauid: Cùm in acerbis doloribus & ærumnarum angustijs versarer, clamaui ad te Deum authorem & iudicem iustitiæ meæ: tu autem me à periculis liberãsti, in tuto & tranquillo collocasti, & viã salutis meæ latam effecisti. Dilatare alicui in tribulatione viam, & campũ, est illum ex angustijs & periculis liberare. Potest etiam ita explanari locus ille: Tu me domine clamantem exaudisti: non quòd mihi auferres calamitatẽ, sed quòd aliud præstantius bonum in mẽ conferres: cor enim meũ mihi dilatasti, & amplum fecisti, vt posset ærumnas omnes toleranter sustinere. Simili modo tribus pueris non extinxit flammas fornacis, sed ardente illa, illi difficultatis molestiã non senserunt. Itaque hæc dilatatio non aufert afflictionem, sed animum amplificat, diuino solatio mulcet, & mirabiliter consolatur. Deriuatur nomen hoc à verbo צור Tsur, quod significat fingere, formare, & figurare: vt psalmo. 138. Tu formasti me: & posuisti super me manũ tuã. Hoc est, tu Deus sancte me in vtero matris meę effinxisti & formasti, & manu tua me totum perfecisti. Fortasse ideo ait: & posuisti super me manum tuam, vt metaphoram sumat ab eo, qui conficit caseum, cui manus imponit, vt illum aptè figuret & cõficiat. Hac enim trãslatione

Psal. 4.

Dan. 3.

Psal. 138.

Iob 10. tione vtitur Iob decimo capite, cùm ait: Nonne ſicut lac mulſiſti me, & ſicut caſeum me coagulaſti? Significat etiã verbum hoc affligere, vt capite Exodi. 23. (Exod. 23) Affligam affligentes te. Vnde nomen Tſar ſignificat afflictionem, & hoſtẽ affligentem, & generaliter inimicum. Eo vtitur (Pſal. 106) pſalmographus, cùm ait: Quos redemit de manu inimici. Pro quo alij trãſferunt: Quos redemit de manu calamitatis. (Pſal. 24.) Illud pſalmi. 24. Tribulationes cordis mei multiplicatæ ſunt: poteſt verti: Inimici cordis mei multiplicati ſunt. Vel inimici cor meum multiplicarunt. Vel afflictiones cor meum roborarunt: vel ſurſum ferri fecerũt. Ac ſi dicat: Cor meum non ſolum depreſſum non fuit calamitatum magnitudine, quinpotius earum pondere inſtar palmæ ſurſum ſe extulit, & conſtantiam ſuam mirabilitet (Similitudo.) oſtendit. Cùm autem nomen hoc & hoſtem ſignificet & calamitatem, poteſt verti locus hic Ieremiæ: Mãdauit dominus aduerſum Iacob calamitates eius, vt illum obſiderent. Populus Iudaicus appellatur Iacob & Iſraël & circũciſio: antea appellabantur homines illi Hebræi: at poſtea Iudæi dicti ſunt ex die, qua ex Babylonica ſeruitute exierunt, vt ait li(Ioſeph.)bro vndecimo antiquitatum Ioſephus. Sed ſemper gloriati ſunt nomine filiorũ Abrahæ, & Iſraëlis. Eſt autem aduertendum Abram fuiſſe nomẽ naturæ, Abraham verò myſterij. Iudæi infideles ſunt filij Abræ, ſed nõ Abrahe: illi ſolùm ſunt filij Abrahæ, qui ſunt fideles, ſiue ſint ex Gentibus, ſiue ex Hebræis, dummodò in Chriſtum credant: diuus enim Paulus (Rom 4.) in epiſtola ad Romanos. 4. eum vocat pa(Rom 9.)trem omnium credentium. Et capite. 9. eiuſdem epiſtolæ ait: Non omnes qui ex circunciſione ſunt Iſraël, hi ſunt Iſraëlitæ: nec qui ſemen ſunt Abrahæ, omnes filij: ſed in Iſaac vocabitur tibi ſemen. Id eſt nõ qui filij carnis, hi filij Dei, ſed qui filij ſunt promiſsionis, æſtimantur in ſemine. Idem etiam dicit capite tertio epiſtolæ ad Galatas. (Galat 3.) Duplex eſt Iſraël, alter ſecundùm carnem, alter ſecundùm ſpiritum, vt colligitur ex capite decimo prioris ad Corinthios. (1 Cor 10) Hebræi infideles ſunt Iudæi & Iſraelitæ & filij Abræ ſecundùm carnem: & omnes fideles ſunt veri Iudæi, Iſraëlitæ, & filij Abrahæ ſecundùm ſpiritum. Id ſignificauit Deus, cùm dixit Abrahæ Geneſis. 22. (Gene 22) Multiplicabo ſemen tuum ſicut ſtellas cœli, & ſicut arenam maris. Filij Abrahæ ſunt ſtellæ cœli, filij verò Abræ arenæ maris.

Argumentum ſecundæ lamentationis.

ARGVmentũ huius ſecũdi capitis eſt idẽ atq; ſuperioris: imò omniũ harũ lamentationum idẽ eſt propoſitum, & vnicus ſcopus. Quã ob cauſam argumentis deinceps ſuperſedebo.

Caput ſecundum.

ℵ Aleph. *Qvomodo obtexit caligine in furore ſuo dominus filiam Sion: proiecit de cœlo in terram inclytam Iſraël: & nõ eſt recordatus ſcabelli pedum ſuorum in die furoris ſui.*

¶ *Præ-*

ב Beth. ¶ *Præcipitauit dominus, nec pepercit, omnia speciosa Iacob: destruxit in furore suo munitiones virginis Iuda, & deiecit in terram: polluit regnum, & principes eius.*

ג Gimel. ¶ *Confregit in ira furoris omne cornu Israel: auertit retrorsum dexteram suam à facie inimici: & succendit in Iacob quasi ignem flammæ deuorantis in gyro.*

ד Daleth. ¶ *Tetendit arcum suum quasi inimicus, firmauit dexteram suam quasi hostis: & occidit omne, quod pulchrum erat visu in tabernaculo filiæ Sion: effudit quasi ignem indignationem suam.*

ה He. ¶ *Factus est dominus velut inimicus: præcipitauit Israel, præcipitauit omnia mœnia eius, dissipauit munitiones eius: & repleuit in filia Iuda humiliatum & humiliatam.*

ו Vau. ¶ *Et dissipauit quasi hortum tentorium suũ, demolitus est tabernaculum suum: obliuioni tradidit dominus in Sion festiuitatẽ & sabbatum: & in opprobrium & in indignationem furoris sui regem & sacerdotem.*

ז Zain. ¶ *Repulit dominus altare suum, maledixit sanctificationi suæ: tradidit in manu inimici muros turrium eius: vocem dederũt in domo domini sicut in die solenni.*

ח Cheth. ¶ *Cogitauit dominus dissipare murum filiæ Sion: tetendit funiculum suum, & non auertit manum suam à perditione, luxitque ante murale, & murus pariter dissipatus est.*

ט Teth. ¶ *Defixæ sunt in terra portæ eius: perdidit & contriuit vectes eius: regem eius & principes eius in gentibus: non est lex, & prophetæ eius non inuenerunt visionem à domino.*

Explanatio.

א Aleph. Q*Vomodo obtexit caligine.* Particula, quomodo, hoc loco admirãtis & dolentis est, vt in principio capitis superioris: totaque oratio hæc exclamatio est admirationis dolorisq; plenissima. Quam ob causam mœstissimus noster vates eandem sententiam repetit sæpenumero diuersis verbis, quæ ei dolor offerebat & ministrabat. Prosequitur Hierosolymæ calamitatem, & euersæ vrbis ruinas. Deus qui ei legem tulerat, eamq; summo amore fuerat prosecutus: de quo ait Dauid: Qui annuntiat verbum suum Psal.147 Iacob, iustitias & iudicia sua Israël: non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis: Eam in bello Babylonico obtexit caligine ignorãtię & mœroris. Permisit enim, vt illa esset tenebris dementię cooperta, & ictibus rerũ aduersarum lacerata. Obtegere aliquem caligine est illum obscurare, eique tenebras offundere. Sed caligo & tenebræ accipiũtur aliquando pro ignorantia, aliquando pro mœstitia. Pro ignorantia, vt capite. 2. Eccle.2. Ecclesiastis: Sapientis oculi in capite eius: stultus in tenebris ambulat. Acsi dicat: Sapiens diligenter videt, quid agendum sit: insipiens verò nihil videt, ambulans errorum caligine circunfusus, acsi non in capite, sed sub pedib⁹ oculos haberet, quibus nihil intueretur. Poteris per caput Christum intelligere, quem diuus Paulus Ephes.2. & 4 et 5. Colos.1. in epistola ad Ephes. & in epist. ad Colossenses caput nostrũ appellauit. Vt sit sensus, oculos sapientis in Christum respicere, stulti autẽ in terram: quoniam qui vera sapientia præditi sunt ad cœlum aspirãt, stulti verò in tenebris versati solam terram consectantur. Vbi vides nomine tenebrarum ignorantiam significari. Eodem modo psal. 81. ait ita de principibus Psal.81. & magnatibus insanis diuinus ac regius vates: Nescierũt, nec intellexerunt: in tenebris ambulant: mouebũtur omnia fundamenta terræ. Acsi dicat: cùm principes in erroribus versantur, vacillat & fluctuat

respu-

respublica: nec solùm homines inconstãtes, sed etiam illi qui ita sunt stabiles, vt cum fundamentis terræ aliàs immobilibus compararentur, commouentur, & concitantur. Et diuus Paulus cap. 4. epist. ad Ephes. Tenebris, inquit, obscuratum habentes intellectum. Accipi autem tenebras & caliginem pro mœrore & calamitate indicat Esaias cap. 5. cùm ait: Ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata est in caligine ei⁹. Et Iob. 3. Occupet eum caligo, & inuoluatur amaritudine. Quẽadmodũ nomine lucis significatur prosperitas, ita nomine tenebrarum calamitas. Vnde idem Iob cap. 17. Rursum, inquit, post tenebras spero lucem. Eam ob causam Sophonias cap. 1. & Ioël. 2. tempus calamitosum appellant diem tenebrarum & caliginis. His duobus modis fuit obscurata Hierosolyma ob eius scelera, id ita exigente diuina iustitia. Sed proprius loquitur hîc Ieremias de caligine & tenebris mœrorum & acerbitatum, quibus ærumnosa ciuitas angebatur. Ac quãuis illis nonnulli fortasse peiores redderentur, aliquos tamen credibile est, se ad meliorem frugem recepisse. Vt nerij folium quod alij rhododendrum vocant, capris ac ouibus est venenũ, hominibus autem est aduersus venenum ferarum remedium, vt ait Dioscorides: sic calamitas quæ hominibus ira & insania concitatis perniciem affert, viris tolerantia & sapientia munitis est medicina salutaris. Ait enim apostolus cap. 8. epistolæ ad Romanos: Scimus, quòniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Hæc est plana & vera huius loci expositio. Verùm quoniam Deus fauorem suum solebat ostendere nube & caligine, potest esse sensus horum verborum: Quomodo fauit Deus olim Hierosolymæ, tegens eam nube & caligine aduersus æstus rerum aduersarũ: sed postea euertit illam. Significari autem diuinum fauorem ostensione nubis & caliginis ostendit diuina scriptura multis in locis. Volẽs Deus indicare amorem, quo filios Israëlis complectebatur, cùm eos in terram duceret promissionis, præcedebat eos per diem in columna nubis, vt capite. 13. & 14. Exodi, & psalmo. 77. literæ diuinæ memoriæ prodiderunt. Et capite. 16. eiusdem Exodi gloria Dei apparuit in nube, cùm Deus cum Mose loqueretur. Et capite. 19. dixit De⁹ ipsi Mosi: Iam nunc veniam ad te in caligine nubis, vt audiat me populus lõquentem ad te, & credat tibi. Volens etiam ostendere placere sibi tabernaculum, operuit illud nube: & ait scriptura cap. 40. Exodi. Operuit nubes tabernaculum testimonij, & gloria domini impleuit illud. Quæ sententia refertur etiam Numer. 9. Id effẽctum est etiam templo Salomonis, vt capite. 8. lib. 3. Reg. & 5. 2. Paralipomenon licet videre. Cùm Christus se in monte coram tribus ex discipulis suis transfiguraret in medio Mosi & Eliæ, nubes lucida obumbrauit eos, vt euangelistæ testificãtur. Et in Christi domini ascensu in cœlum nubes suscepit eum ab oculis discipulorum, vt capite Act. 1. narrat diuus Luc. Aspicis igitur diuinũ fauorem per nubẽ significari. Quare cùm Ieremias ait, Deũ operuisse nube seu caligine Hierosolymam, vult significare, fuisse illum vrbem eam quondam fauore prosecutũ. At tunc verba hæc ita sunt disponenda: Quomodo obtexit caligine dominus filiã Sion: In furore suo proiecit de cœlo in terram inclytam Israël! Pro obtexit caligine est

in

[Marginal notes: Ephes. 4 — Esai. 5. — Iob. 3. — Iob 17. — Sopho. 1 — Ioel. 2. — Similitudo. — Diosco. — Rom. 8. — Exod. 13. — Exod. 14 — Psal. 77. — Exod. 16 — Exod. 19 — Exo. 40. — Num. 9 — 3 Reg. 8 — 2. Para. 5 — Matt. 17 — Mar. 9. — Luc. 9. — Act. 1.]

in Hebraico vnicum verbum, quod significat operire nube & caligine, obscurare, & obnubilare. Significat etiam extollere ad nubes, & vsque ad nubes efferre: vt R. dauid ait Rabbi Dauid Chimhi in libro radicũ, Pagnin. & Sanctes Pagninus in Thesauro. Quare potest rectè explanari locus hic: Quomodo Deus extulit vsque ad nubes Hierosolymam, & postea in furore suo proiecit illam in terram! Ita hunc locum exR. Abraham. planat Rabbi Abraham doctus inter Hebræos, Dicens Ieremias fuisse Hierosolymam summè felicem, exaggerat summam eius infelicitatem. Nam in rebus aduersis nihil est infelici*, quàm fuisse felicem. Est igitur sensus: Quomodo extulit Deus Hierosolymã ad honorũ, opum & dignitatum fastigium, vt quanto altior esset ascensus, tãto maior esset ruina! Ideo verba hæc in furore suo possunt cũ prima parte coniungi. Tunc enim Deus furorẽ suũ in flagitiosos homines ostendit, cùm eos permittit ad excelsam, sed falsam mundi gloriã euehi, vt inde ignominiosius præcipitentur. Magna enim ira vtitur Deus, cùm ea vti nõ videtur, cùm in impios non animaduertit: quando eorũ scelera non castigat, sed inulta demittit: vt postea durius puniat: quosque ad mundi prosperitatẽ eius indignos ascendere permittit: vt ex altiore loco dignitatis in infimum ignominię deijciãtur. Eam ob cauEzec. 16. sam dicebat ipse apud Ezechielẽ. 16. Zel* meus recedit à te, & non irascar tibi amOse. 4. plius. Et apud Oseam. 4. Nõ visitabo super filias vestras, cùm fuerint fornicatæ, & super sponsas vestras, cùm adulterauelob. 21. rint. Loquens Iob cap. 21. de impiorum prosperitate in hac vita: Ducunt, inquit, in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descẽdunt. Acsi dicat: Quid illis prodest mundi felicitas breuis & fallax, cùm tandem moriantur, & ad æternos inferorum ignes relegentur. Vel accipitur illic infernum pro sepulchro: & tũc sensus est: Hoc accedit ad eorum prosperitatem, quòd postquã in toto vitæ curriculo rebus vtũtur secundis & ad voluntatem fluctibus, in exitu vitæ non laborant longa & molesta ægrotatione, sed breui morbo affecti ex vita discedunt. Sed quoniam particula pro qua Latinus noster interpres vertit punctum, significat etiam quietẽ, potest verti locus ille: & in requie ad sepulchrum deducuntur. Ac ita habet paraphrasis Chaldaica. Acsi dicat: tanta est nõnullorum hominum sceleratorũ prosperitas, vt non solùm in pace viuant, sed etiam in pace moriantur. Sed eorum felicitas cum flagitijs coniũcta tetra res est, detestabilis, misera, ærumnosa, omni cõtentione, velis, vt ita dicam, remisque fugienda, quoniam secum affert perniciem sempiternam. Et plerumque ita extollũtur in sublime, vt etiã in hac vita ad imũ dedecus præcipitentur. Id accidit Hierosolymæ, quam Deus in furore suo permisit efferri ad excelsum dignitatis gradum, vt inde caderet, & omnia eius ornamenta per summum dedecus & ignominiam diriperentur.

¶ *In furore suo.* Hoc est in seueritate iustitiæ suæ: in ira, ad quam ingrata ciuitas eũ prouocauerat flagitijs suis. Effectum diuinæ iustitiæ iram Dei, & furorẽ, & vltionem appellant diuini vates.

¶ *Filiam Sion.* Hoc est congregationem montis Sionis. Sic appellat Hierosolymam, quòd in monte illo sita fuerit. De hoc schemate locuti sumus in explanationem in primam lamẽtationem, & fusius in nostris in Danielem commentarijs.

¶ *Proie-*

¶ *Proiecit de cœlo in terram inclytam Israel.* Hoc est, deiecit Deus de excelsa dignitate, & honorum vertice in summam miseriam & ignominiam Hierosolymam, quæ erat inclyta filia Israelis, egregia Israëlitarum congregatio, & totius Iudeæ regia, & caput. Vel quæ erat decus, ornamentum, pulchritudo, & gloria Israelis. Omnia enim hæc significat vocabulum Hebræum, pro quo nos inclytam habemus. Esse in cœlo dicitur, qui authoritate, gratia, honore, potentia, cęterisque rebus secundis valet: efferri in cœlum, qui summis laudibus celebratur: detrahi de cœlo, & decidere ex astris, qui ex altissimo illustris gloriæ gradu præcipitatur. Omnibus his locutionibus vtitur
Tullius M. Tullius, cui omnes viri eloquētes eloquentiæ palmam sine cōtrouersia tribuerunt. Quare ne mireris, si hoc orationis ornamento noster Ieremias vtatur.

¶ *Et nō est recordatus scabelli pedum suorū.* Hoc est, non se ostendit memorem templi sancti sui, in quo colebatur tanquam rex in scabello pedum suorum. Non meminit illius, vt illud scilicet à Babyloniorum furore liberaret. De templo
Ezec.43 suo ait ipse Deus apud Ezechielem. 43. Locus solij mei, & locus vestigiorum pedum meorum, vbi habito in medio filiorum Israel. Itaque per scabellū pedū Dei intelligitur templum, vt hoc loco ait
Theod. Theodoretus. Vel intelligitur arca fœderis, quā Deus præcepit fieri, super quam sessurū se promisit in medio propiciatorij, vt inde loqueretur: queādmodū Mo-
Exo.25. ses capite. 25. Exodi scriptum reliquit. Vocari autem arcam illā scabellum pedum Dei indicat caput. 28. libri primi
1.Par.28 Paralipomenon: vbi Dauid: Cogitaui, inquit, vt ædificarem domum, in qua requiesceret arca fœderis, & scabellum pedum domini Dei nostri. Vbi particula, &, accipitur pro id est. De arca illa fœderis intelligitur illud psalmi. 98. Exaltate Psal.98.
dominum Deum nostrum, & adorate scabellum pedum eius. Hoc est, adorate Deū ante arcam testamenti: in ea enim Deus præsentiam suam exhibebat. Adorare scabellū pedum eius idem est, quod colere ad scabellum vel versus scabellum pedum eius. Ita illud intelligitur psal. 131. Psal.131.
Introibimus in tabernaculum eius, adorabimus in loco, vbi steterunt pedes eius. Pro quo alij vertunt: Prosternemus nos ad scabellum pedum eius: hoc est ad arcā fœderis, super quam erat propiciatoriū, vbi Deus sedebat, habens pedes super arcam fœderis: quæ prius fuit in tabernaculo Mosis, postea in templo Salomonis. Exo.40
Dicitur Deus habere pedes & manus, & 3.Reg.8
alia membra tropicè: est enim eius natura incorporea. Sed solet scriptura aliquādo & mēbra & affectus hominis tribuere summæ ac diuinæ maiestati, vt se modo nostro loquendi accommodet.

¶ *Præcipitauit dominus, nec pepercit, omnia speciosa Iacob.* Id est Deus qui olim erige- ב Beth.
re solebat omnia ornamenta Israelitarū, modò euertit atque destruxit omnia illa: non enim pepercit ciuitati, nec ædificijs, quamuis pulchris, & industria elaboratis. Omnia speciosa Iacob vocat cūcta ornamēta pulchra & egregia Iudęorum, qui significantur nomine Iacob, à quo tanquam à fonte deducuntur.

¶ *Destruxit in furore suo munitiones virginis Iuda.* Id est mœnia & arces munitas Hierosolymæ deleuit per Babylonios: nemo enim erat ex Iudæis, qui eis posset resistere. De illis namque ita vaticinatus fuerat Esaias capite primo: Erit fortitudo Esai.1.
vestra

vestra vt fauilla stupæ. Hierosolymam appellat virginem ob rationes, quas attulimus capite superiore. Et virginem Iuda seu filiã Iuda, quia Iudęi à Iuda filio quar-
Gen. 49. 1. Para. 5. to Iacob denominãtur, tanquã à nobilio-re, quoniam ei fuit regnum promissum, & tributum.

¶ *Polluit regnum, & principes eius.* Id est, permisit Deus, vt regnum Iudaicum & principes ac magnates eius contaminarẽtur ab impuris Babylonijs: à quib^9 fuerunt aspersi sanguine, maculis affecti, & cõtumelijs lacerati. Ac in regno Iudææ vbi solùm Deus colebatur, colebãtur Babyloniorũ idola, & impuræ ac profanæ gentiũ superstitiones obseruabantur. Id prędixit psalmographus cum Deo ita lo-
Psal. 88 quens psal. 88. Auertisti testamentũ serui tui, profanasti in terra sanctuariũ ei^9. Vbi pro auertisti potest scribi euertisti: existimo enim esse librariorũ errorem, qui pro vno alterũ posuerũt. Sensus est: Tu Deus sancte videris euertisse fœdus, quod pepigeras cum seruo tuo Dauide de gloria regni Iudaici: permisisti enim, vt pollueretur in terra regnũ eius: quod ideo dicitur sanctuariũ, quia tu in illo sancte colebaris.
Hieron. Pro, sanctuariũ eius, vertit Hieronymus & diadema eius, quod in idem ferè recidit: nam nomine diadematis regnũ significatur. Verbũ hoc Hebraicum pro quo Latinus noster interpres in lamentatione hac vertit, polluit, est idẽ, pro quo in psalmo illo trãstulit profanauit: pro quo cap.
Esai. 43. 43. Esaiæ vertit cõtaminare. Ita enim habet: Cõtaminaui principes sanctos. Verba sunt Dei de peccato loquentis Mosis & Aaronis, quos vocat principes sanctos. Vbi contaminaui idem est quod ostendi esse contaminatos, nimirum apud aquas contradictionis: quam ob rem in terram sanctam ingredi non potuerunt. Quare huius loci Ieremiæ hic potest esse germanus sensus: Ostendit Deus pollutũ esse & vitijs contaminatũ regem Sedechiam & magnates eius, cùm illos tradidit Babylonijs grauiter affligendos & lacerandos. Rex enim ille qui tunc gubernaculũ reipublicæ tractabat, & multi ex nobilibus Hierosolymæ se tetris flagitijs imbuerãt, & falsi honoris specie decepti in dedecore volutati dignitatibus intemperanter
abutebantur. Quemadmodum qui persicum malum comedunt, solùm pomũ deuorant, duram autẽ nucem eius foras projiciunt: sic multi ex magistratibus & reipublicæ muneribus accipiunt honorẽ & commodum tantùm, labores autem dignitati copulatos reijciunt. Itaque per regnum intelligitur rex, & per principes viri generis nobilitate clari. Nec mirum eos fuisse flagitiosos, siquidẽ rex erat fla-
gitijs cõtaminatus. Nam quemadmodũ Similitudo.
vmbra corporis obliqui obliqua etiã est: ita magnates regis impietatẽ sequuntur. Contrà verò de iusto rege ait psalmographus: Orietur in diebus eius iustitia. Vel Psal. 71.
vt transferri etiã potest ex Hebræo: Florebit in diebus eius iustus. Nam vt alio psalmo dictum est: Iustus vt palma florebit. Vera est enim illa Ecclesiastici senten- Psal. 91.
tia: Qualis est rector ciuitatis, tales & habitantes in ea.

¶ *Confregit in ira furoris omne cornu Israel.* 3
Hoc est, Deus in ira sua magna, in effe- Gimel.
ctu iustitię suæ perrupit ac cõfregit omne robur Iudæorum nomine Israelis significatorum. Cornu accipitur pro robore, fortitudine, potentia, gloria, regno, protectione: propterea quòd animalia cornigera habeat cornua pro viribus, armis, ornatu, & defensione: & quòd reges 1. Re. 15.

olim

olim oleo ex cornu vngebâtur. Pro fortitudine accipitur psal. 74. vbi De⁹ ait: Omnia cornua peccatorũ confringã, & exaltabuntur cornua iusti. Et psal. 43. vbi fideles robore septi aiunt: In te inimicos nostros ventilabimus cornu. Acsi dicant: Freti domine auxilio tuo hostes nostros fortitudine nostra feriemus. Et cap. 48. Ieremiæ: Abcisũ est cornu Moab. Et hac eadẽ lamentatione: Exaltauit cornu hostiũ tuorum. Pro rege accipitur 1. Reg. 2. Sublimauit cornu Christi sui. Et Luc. 1. Erexit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui. Eã ob causam hoc Ieremiæ loco per omne cornu quod Deus cõfregit, intelligũt nõnulli duo cornua, hoc est duo Hebræorum regna, nimirũ Iudææ & Samariæ. Accipitur cornu pro re eminẽte & excelsa, quoniã nihil est in quadrupedib⁹ altius cornibus. Ita sumitur ab Esaia cap. 5. Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Vinea est Hierosolyma sita in cornu hoc est in loco alto, & in filio olei, id est in terra pingui & frugifera. Nam paraphrasis Chaldaica habet: In monte excelso, & in terra pingui. Et Pagninus: In colle, in loco pingui. Fortasse appellatur loc⁹ ille filius olei propter oliuarũ, quibus abundat, multitudinẽ & proceritatẽ. Vel propter reges & sacerdotes, qui ibi oleo vngebãtur. Vel quia inde exiuit euãgelica doctrina, quæ longè lateq; propagata vniuersũ terrarum orbẽ perunxit, & pinguẽ reddidit, qui antea aridus erat, & ob penuriam doctrinę cœlestis siccitate laborabat. Fortasse alludit diuinus vates ad antiquũ prouerbiũ, cornu copiæ, vberrimorũ fructuũ referto, vt sit sensus: Sita est Hierosolyma in loco, ex quo tanquã ex Amalthææ cornu omnem pinguem & fęcundã fructuũ vbertatẽ depromere possis. Perspecta fuit enim, & cognita terræ sanctę fertilitas, quæ ob eã causam lacte & melle fluere dicebatur. Significari autem fertilitatẽ cornu illo copiæ indicãt numismata Iulij Cęsaris, Musidij, M. Antonij, Domitiani quæ Antonius Zantanus, Æneas Vicus, & Hubertus Herbiopolita descripserũt, & excudi curarũt. Insuper accipitur cornu pro radio & splendore. Quã ob causã Moses cornibus insignitus depingitur, cũ deberet splendidus depingi: cuius facies diuino lumine illustrata adeò fulgẽtibus radijs micabat, vt populus Israeliticus ei⁹ splendorẽ ferre minimè valeret. Ita literę diuinæ cap. 34. Exodi memorię prodiderunt. Id enim voluerũt significare cornibus hoc est splẽdoribus, quibus Mosis facies fulgebat: de quo ibi scriptũ est: Ignorabat, quòd cornuta esset facies sua. Quæ verba præclarè septuaginta ita transtulerunt: Nesciebat Moses glorificatũ esse aspectũ cutis faciei suæ. Has & alias significationes habet cornu: dè quibus vide Augustinũ in psal. 117. & in Apoc. homilia 11. Hieronymũ in Habacuc. 3. & in Ezechielem. 43. Arnobium in psal. 68. & 111. Aretam in Apoc. 9. Basilium in psal. 21. Ricardũ de sancto Victore de vitio mutabilitatis. Sed hoc loco pro robore, seu regno accipitur à Ieremia.

¶ *Auertit retrorsum dexteram suam à facie inimici.* Id est, subduxit Iudæis auxilium, cùm peruentũ fuit in hostiũ conspectum. Accipi dexterã pro auxilio indicat locus ille psal. 73. Vt quid auertis manum tuam, & dexterã tuam? De medio sinu tuo in finem. Subaudi, tolle illã. Acsi dicat diuinus vates: Quare domine retrahis à me præsidiũ tuũm? Profer ex sinu tuo manum adiutricẽ, & nobis fer opem. Et psal. 118. Fiat manus tua, vt saluet me. Vel accipi-

Marginal notes: Psal. 74. — Psal. 43. — Iere. 48. — 1. Reg. 2. — Luc. 1. — Esai. 5. — Pagni. — 1 Re. 16. — 4 Re. 11. — Exod. 3. — Num. 13. — Zantan. — Vicus. — Hubert. — Exo. 34. — August. — Hieron. — Arnobi. — Aretas. — Basilius — Ricard. — Psal. 73. — Psal. 118

accipitur man⁹ pro supplicio: vt sit sens⁹: Auertit Deus suppliciũ & castigationẽ à Iudæorũ inimicis. Accipi aũt manũ pro
Iob.13. flagello indicat Iob cap.13. cùm ait: Ma-
Iob.19. num tuam longè fac à me. Et capite.19.
Psal.31. Manus domini tetigit me. Et psalmo.31. Grauata est super me manus tua. Et So-
Soph.1. phoniæ primo: Extendã manũm meam super Iudam.

¶ *Et succendit in Iacob quasi ignem flammæ deuorantis in gyro.* Id est, & accẽdit in populo Israelitico calamitatẽ instar ignis ardentis, qui non ex vna aut altera parte, sed vndiq; omnia circũquaque cõsumit.

Daleth. ¶ *Tetendit arcum suum.* Arcus est instrumentum iaculandi, quo hostis solet in prælio pugnare. Tunc autẽ eum tetendit, cùm sagittas emittit. Cõparat Ieremias calamitates Iudæorum sagittis, quibus
Psal.7. Deus eos trãsfigebat. Ita psalmograph⁹: Arcum suum tetendit, & parauit illum: & in eo parauit vasa mortis: sagittas suas ardentibus effecit. Vasa mortis appellat sagittas, quas ait, Deum in ardẽtes odio, & ira, & cæteris flagitijs emisisse. Vltionem Dei impijs proximam describit his verbis Dauid.

¶ *Quasi inimicus.* Quia pœnam inferebat: cùm tamen illud ex iustitia, charitateque ad animarum vtilitatem efficeret.

¶ *Firmauit dexteram suam quasi hostis.* Firmauit & roborauit dexterã suam, vt instar hostis grauiter vulnerantis nos durius feriret. Diuinam indignationem comparauit proximè arcui à longè percutienti, nunc manui è propè flagellanti. Diximus paulò antè, manum accipi pro flagello. Vnde firmare manum super aliquem, est illum grauiter percutere. Sẽsus est: non solùm manum suam à nobis retraxit, vt non staret pro nobis, sed etiam stetit ab hoste contra nos.

¶ *Occidit omne, quod pulchrum erat in tabernaculo filiæ Sion.* Hoc est, perdidit, quicquid pulchrum erat in templo Hierosolymæ. Accipitur tabernaculum pro tem-
plo, vt psalmo.131. Introibimus in taber- Psal.131.
naculum eius, adorabimus in loco, vbi steterunt pedes eius. Et Ieremiæ.10. Ta- Iere.10.
bernaculum meum vastatum est. Vel accipitur tabernaculum pro vrbe. Et tunc idem est, in tabernaculo filiæ Sion, ac in ciuitate Hierosolyma. Accipi autem tabernaculũ pro vrbe indicat caput. 12. lib. 3.Re.12.
3. Regum: Vade in tabernacula tua Israel.
Et psalmo. 86. Diligit dominus portas Psal.86.
Sion super omnia tabernacula Iacob. Hoc est, plusquam omnes Iudæorũ ciuitates. Vel vtitur hîc Ieremias singulari pro plurali, & per tabernaculum intelligit domos, vt 4. Regum.8. Populus autem Is- 4.Re.8.
rael fugit in tabernacula sua. Et Iob deci- Iob.18.
mooctauo: Habitent in tabernaculo illius socij eius, qui non est. Id est, habitent in domo illius socij eius, qui iam non extat, qui iam ex vita migrauit. Vel vt potest etiam verti: Habitent in domo illius socij ei⁹, quia illius nõ est. Ac si dicat: Habitent alij in eius domicilio, quoniã illud ex rapinis construxit. Vel accipitur ibi tabernaculum pro sepulchro, vt sit sensus: Sepeliatur ipse, & in sepulchro illius socij eius simul condantur. Ipse humo iniecta in tumulo contegatur, & amici eius eodem loco mandentur.

He. ¶ *Factus est dominus velut inimicus.* Iuxta illud Esaiæ.63. Ipsi ad iracũdiam pro- Esa.63.
uocauerunt, & afflixerunt spiritum sanctum eius: & ipse conuersus est eis in inimicum, & debellauit eos.

¶ *Præcipitauit Israel.* Id est, perdidit De⁹ populum Israeliticum.

¶ *Dißipauit munitiones eius.* Id est, diruit arces munitas Hierosolymæ.

¶ *Repleuit in filia Iuda humiliatũ & humiliatam.* Auxit in vrbe Hierosolyma afflictos vtriusq; sexus. Poteris vertere: Propagauit mœrorem & tristitiam filiæ Iu-
Benedi. dæ. Ioannes Benedictus habet ad marginem: Multiplicauit in filia Iudæ luctum
Brixia. & lamentum. Isidorus Brixianus vertit: Repleuit filiã Iuda lamẽtatione & luctu.

1 Vau. ¶ *Et dißipauit quasi hortum tentorium suũ.* Hoc est, euertit Deus templũ suum, acsi esset hort⁹ fragili maceria septus. Nomine tentorij templũ significatur. Poteris per tentoriũ intelligere Hierosolymam, vt sit sensus: Destruxit quasi horti tugurium ciuitatem suam. Vel sic: Dissipauit Hierosolymam, quæ instar horti amœnissimi iucundissima erat.

¶ *Demolitus est tabernaculum suum.* Euertit ciuitatem suam. Eadem est sententia
Hieron. cum superiore. Diuus tamen Hieronymus per tentorium intelligit tabernaculum Mosis, per tabernaculum verò templum Salomonis.

¶ *Obliuioni tradidit dominus in Sion festiuitatem & sabbatum.* Cessare fecit Deus in templo solennia legalia. Cùm enim non esset templum, nulla solennia celebrabantur. Idem dixit capite superiore:
Sup. 1. Viæ Sion lugent, eo quòd non sint, qui veniant ad solennitatem.

¶ *Regem & sacerdotem.* Ad regem pertinebat ciuitatẽ regere, & defendere, & populum tueri. Sacerdotis autem præcipuę partes erant, populum docere, Deo in tẽplo ministrare, legem eius interpretari,
Similitudo. & omnes iuxta illam erudire. Vt natura humorem ac vim vitalem arboris posuit in eius radice & medulla, vt inde ad ramos deduceretur: sic Deus voluit, vt in sacerdotibus vis esset sapientiæ, vt inde tanquam ex radice in populum permanaret. Et quemadmodum sanguis est in Similitudo.
hepate, ex quo tanquam ex fonte deriuatur ad venas explendas, membraque nutrienda: sic vera ac salutaris doctrina debet esse in eo, qui fungitur sacerdotio, ex quo in populum deriuetur, & circunfundatur. Labia enim sacerdotis, vt ait Malachias capite secũdo, custodiunt sciẽ- Mala. 2.
tiam, & legẽ exquirunt de ore eius. Idem vult significare Aggæus cap. 2. cùm ait: Agg. 2.
Interroga sacerdotẽ legem. Et diuus Paulus ad Ephesios quarto: Ipse dedit quos- Ephes. 4.
dam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios verò euãgelistas, alios autem pastores & doctores. Non ait: alios autem pastores, alios verò doctores: sed alios autem pastores & doctores: quia qui pastor est, magister esse debet. Ideo ait Deus apud Ieremiam. 3. Dabo vobis Ierem. 3.
pastores iuxta cor meum: & pascent vos scientia & doctrina. Sacerdos sine sciẽtia Similia.
est sol sine luce, nauis sine gubernaculo. Tu autem aduerte: Non ait Malachias: Malac. 2.
Labia sacerdotis proferunt scientiã: sed custodiũt. Custodire enim scientiã est nõ solùm illam habere, sed iuxta illã viuere. Nam vt ait apostolus capite. 4. prioris ad 1 Cor. 4.
Corinthios: Non in sermone regnũ Dei est, sed in virtute. Dæmones multa sciũt, dicuntur enim à verbo dæmo, quod idẽ est Græcè, quod scio Latinè. Vnde Plato Plato.
in Cratylo ait dæmones à peritia rerum esse nũcupatos: quem secutus est Lactãti⁹ Lactan.
& Capella, & Chalcidi⁹ in Timęũ Plato- Capell.
nis. At quid illis prodest sciẽtia, quando- Chalci.
quidẽ supplicio æterno cruciãtur? Habẽt sciẽtiã à charitate disiũctã, ideo sũt superbia elati: nã vt diu⁹ ait Paul⁹ cap. 8. prioris ad Corinthios: Sciẽtia inflat. Quod diuus

Augu-

Augustinus libro 9. de ciuitate Dei interpretatur, quando est à charitate separata. Quemadmodū setaciū, quod alij cerniculum vocant puram proijcit farinā, furfures autem retinet: ita magistri docti sed impij bonā proferūt doctrinam, sed retinent impietatē. Sunt scientia præditi, sed maleficijs pascūtur. At veri sacerdotes debent habere scientiā cum virtute copulatam: præsertim scientiam diuinæ legis, in qua sunt alios instructuri. Nec rex debet esse ab hac scientia alienatus: nam quondam cum ei diadema regium capiti imponebant, supra illud diuinæ legis librum collocabant. Capite enim. 11. lib. 4. Regū scriptum est: Produxitque, nimirū Ioiadas, filiū regis, & posuit super eum diadema, & testimoniū: feceruntq; eum regē. Vbi nomine testimonij diuina lex significatur. Et capite. 17. Deuteronomij præcipiebat Deus, vt rex describeret sibi legem Dei, quam secū haberet, legeretque omnibus dieb⁹ vitæ suæ. Aspicis igitur oportere non solùm sacerdotes, sed etiā principes esse instructos scientia, ne cæci duces cæcum populum ducentes, alios præcipitent, & omnes in foueam cadant.

Augustin. Similitudo. 4. Re. 11. Deut. 17 Matt. 15

¶ *Repulit dñs altare suū.* Deseruit De⁹ arā sacrificiorū, quę erat in tēplo Salomonio.

¶ *Maledixit sanctificationi suæ.* Id est aspernatus est templum suū, vbi ipse olim colebatur. Ita accipitur. 1. Machab. cap. 4. Viderunt sanctificationem desertā, altare profanatum. Vel maledixit, hoc est permisit, vt hostes maledicerēt, templumq; sanctum execrarentur.

Zach. 1. Mac. 4.

¶ *Vocem dederunt in domo domini sicut in die solenni.* Id est Babylonij vociferati sunt in templo, facto strepitu & clamore, quēadmodū cum olim ad illud omnes Hebræi religionis gratia conuenirent; laudesque diuinas celebrarent.

¶ *Cogitauit dominus dissipare murum filiæ Sion.* Decreuit Deus cogitatione æterna, quę tempore statuto processit, eueitere murum Hierosolymæ. Libro. 15. de ciuitate Dei cap. 25. ait in hunc modū Augustinus. Cogitatio verò Dei & recogitatio mutandarū rerū est immutabilis ratio. Neque enim sicut hominē, ita Deū cuiusquam facti sui pœnitet: cuius est de omnibus omnino rebus tam fixa sententia, quàm certa præscientia. Tu interim aduerte. Non ait: Dissipauit dñs: sed cogitauit dissipare: non enim id temerè fecit: sed de exitio hoc cogitauit. Volēs Senacheribum mulctare ait apud Esaiā cap. 14. Hoc est consiliū, quod cogitaui. De illo ait Zach. 1. capite: Sicut cogitauit dñs exercituū facere nobis. Id quod nos sum⁹ imitaturi: non enim incōsideratè & incōsultè, sed facta summa cogitationū sum⁹ supplicium alijs nobis subiectis illaturi, et negotia nostra aggressuri. Vt sartor prius pānum cubito & palmo metitur, & norma gypsoque describit & delineat, & postea cædit atque scindit: ita nos debemus cogitationē & consiliū prius adhibere, remq; sapienter rationis regula dimetiri: ac postea abscindere & amputare. Sed etsi in alijs negotijs adhibēda est deliberatio, multò magis est in pœnis inferendis. Cùm enim iustitia ad se rapere, misericordia contrà reuocare ad se videtur, fit, vt distrahatur in deliberādo animus, afferatq; ancipitē curam cogitādi. Sed debet se ad illā inclinare partē, vbi rationē præpōderare intuetur. Itaq; nihil agendū nobis est, quin prius de Deo & iudicio præcedat cogitatio. Capite. 3. Prouerbiorū ait Salomon: In omnibus vijs tuis cogita Deū. Et 28. Viri mali non cogitant iudicium.

Chald. Augu st. Esai. 14. Zach. 1. Similitudo. Prou. 3. Prou. 28

¶ *Tetendit funiculum suum.* Id est, expādit æquitatis suæ mensurā super improbos Iudæos, vt pœna culpæ æquaretur:
Esai.27. iuxta illud Esaiæ 27. In mensura contra mensurā, cùm abiecta fuerit, iudicabis eā. In mensura iustitiæ tuæ contra mensu-
Theod. ram flagitiorum eius. Theodoret⁹ legit: Extendit mensuram: eamque ait esse iustam atque æquam sententiā. Alij pro funiculo vertunt normā, nimirum iustitiæ: quod in idem recidit. Ita potest intelligi
Esai.34. Esaiæ illud cap.34. Extendetur super eam mēsura, vt redigatur ad nihilū, & perpendiculū in desolationē. Nam funicul⁹ accipitur pro linea plumbeum cylindrū appensum habente, quod perpendiculum appellatur: quo lapides à fabricatoribus sint nec ne rectæ, examinātur. Ita accipi-
Psal.138 tur psal.138. Semitam meam & funiculū meū inuestigasti. Ac si dicat: Tu domine nosti viam vitæ meæ, & quicquid perpēdo, & cogitationis perpēdiculo examino. Potest locus ille ita etiā intelligi. Tu De⁹ sancte perspicis & cognoscis, quādo ambulo, & quādo sisto gradum. Solēt enim, qui præclarè currūt, sistere ad funiculum & terminum: quod Lusitanè dicimus, parar à risca. Funiculi etiā & funes dicuntur diuisiones mensuræ, quibus agri & hæreditates diuidūtur. Hinc effectū est, vt
Psal.15. ipsam significēt hæreditatem: vt psal.15. Funes ceciderunt mihi in præclaris. Hoc est, præclara mihi venit hæreditas. Est
Iosue.13. autem hoc depromptum ex historia Iosue, qui funibus agros metitus est, quos populo diuidebat. Id cecinit his verbis
Psal.77. diuinus ac regius vates psalmo.77. Sorte diuisit eis terram in funiculo distributionis. Et quoniam mittere seu extendere funiculū est hęreditatē & possessionē tradere, fortasse id voluit Ieremias hoc loco significare, cùm dixit: Tetendit funiculum suum: hoc est, tradidit Deus Babylonijs Hierosolymæ possessionē. Poteris & rectissimè quidē nomine funiculi hoc loco intelligere flagellū, quod Deus ad percutiendam ingratam Hierosolymam tetendit. Sequitur enim: Et nōn auertit manum suam à perditione. Hoc est, non abstraxit manum suam à verberibus. Nihil omisit de iusta ac debita pœna. Funibus enim significantur flagella & supplicia & dolores, vt psalmo.118. Fu- Psal.118
nes peccatorum circūplexi sunt me. Hoc est molestię quibus ab impijs hominibus affectus sum, me vndique exagitarūt.

¶ *Luxitque antemurale.* Hoc est præ euersione lugere videbatur. Sic prima lamentatione: Viæ Sion lugent. Destructa mœnia ad luctum eos prouocabant, qui ad illa aspiciebant. Simili modo Esaias.24. Esai.24.
Luxit, inquit, & defluxit terra. Antemurale est patuus vrbis ambitus lapide⁹ extra murum. Quidam pro antemurali intelligunt arces & propugnacula.

¶ *Defixæ sunt in terra portæ eius.* Fuerūt Teth.
eius portæ à locis suis amotæ, & in terram proiectæ. Particula eius refertur ad murum, de quo proximè locutus est. Vel per portas intelligit iudicia, quæ ad vrbis portas quondam exerceri solebāt. In hanc significationem accipitur porta à Salomone capite Prouerbiorū.22. cùm Prou.22
ait: Nec conteras egenum in porta, quia iudicabit dominus causam eius. Et Threnorum.1. Omnes portæ eius destructæ. Sup.1.
Est igitur sensus: Omnia iudicia Hierosolymę iacētin terra fixa: quia iudices nō ad cœlū aspirant, sed ad terrā: rebus terrenis implicantur, & proprijs emolumentis omnia metiuntur. Huiusmodi iudices similes sunt stateræ, quæ ad eam partē Similitudo.

depri-

deprimitur, vbi maius pondus imponitur: nam obliti iustitiæ pro illis ferũt sententiam, à quibus maiora munera suscipiunt. Illos obiurgans psalmographus: Psal. 81. Vsquequo, inquit, iudicatis iniquitatem, & faciem peccatorum sumitis? Sumere faciẽ peccatoris est improbis fauere, eorũ gratiam pecuniáque aucupari, ob eamq; causam innocentes opprimere. Fortasse per portas intelligit regem, qui in portis iudicia exercebat: per vectes autem principes & magnates, quibus rex cõfirmatur, sicut porta vectibus. Id quod statim exponit dicens: Regem eius, & principes eius in gentibus. Subaudi, abduxit Deus, quando regem Hierosolymæ Sedechiam, eiusque nobiles ac optimates in Chaldæam relegauit.

¶ *Non est lex.* Id est, non est legis obseruantia: vel non est, qui legem doceat. Paraphrastes Chaldæus coniungit hæc cũ superioribus: ita enim habet: Rex eius & principes abducti sunt inter gentes, eo quod verba legis non custodierunt.

¶ *Non inuenerunt visionem a domino.* Id est, non inuenerunt prophetiam à Deo: non erant verè diuini vates, quibus Deus ventura indicaret.

ו Iod. *Sederunt in terra, conticuerunt senes filiæ Sion, consperserunt cinere capita sua: accincti sunt cilicijs: abiecerunt in terra n capita sua virgines Ierusalem.*

כ Caph. ¶ *Defecerunt præ lachrymis oculi mei, conturbata sunt viscera mea, effusum est in terra iecur meum super contritionem filiæ populi mei, cùm deficeret paruulus & lactens in plateis oppidi.*

ל Lamed ¶ *Matribus suis dixerunt: vbi est triticum & vinum? cùm deficerent quasi vulnerati in plateis ciuitatis, cùm exhalarẽt animas suas in sinu matrum suarum.*

¶ *Cui comparabo te? vel cui assimilabo te filia Ierusalem? cui exæquabo te, & consolabor te virgo filia Sion? magna est enim velut mare contritio tua: quis medebitur tibi?* מ Mem.

¶ *Prophetæ tui viderunt tibi falsa & stulta: nec aperiebant iniquitatem tuam, vt te ad pœnitentiam prouocarent: viderunt autem tibi assumptiones falsas & eiectiones.* נ Nun.

¶ *Plauserunt super te manibus omnes transeuntes per viam, sibilauerunt, & mouerunt caput suum super filiam Ierusalem: hæccine est vrbs, dicentes, perfecti decoris, gaudium vniuersæ terræ?* ס Samech

¶ *Aperuerunt super te os suum omnes inimici tui, sibilauerunt, & fremuerunt dentibus suis: & dixerunt: deuorabimus: en ista est dies, quam expectabamus, inuenimus, vidimus.* פ Pne.

¶ *Sederunt in terra.* Senes Hierosolymæ qui olim in excelso dignitatis gradu sedentes gaudio exultabat, nunc abiecti & mœrore cruciati in terra sederũt. Signũ erat abiectionis & luctus sedere in terra. Iod.

¶ *Cõticuerunt senes filiæ Sion.* Obmutuerunt senes Hierosolymæ. Hoc etiam signũ erat mœroris & squaloris. Id ostendit scriptura capite Iob secũdo, cùm ait, Iob 2. ipsum Iob & tres amicos eius sedisse in terra septem diebus, neminemq; ei verbum locutum fuisse. Contrà sedere in solio est regnare, aut esse in excelsa aliqua dignitate constitutum: vt capite. 1. lib. 3. Regũ: Salomon filius tuus regnabit post 3 Reg. 1. me, & ipse sedebit super solium meum. Eam ob causam dicimus: Talis summus pontifex sedit annos tot. Simili modo loqui est authoritatem ostendere. At illi cõticebant loqui non audentes. Permisit Deus, ne loqui auderent, quia multa vana, falsa, inutilia, & noxia locuti fuerant, quibus stultitiam suam indicauerãt.

Similitu do. Vt vasa inania longissimè tinniunt: sic vani homines vera sapiētia destituti maximè garriunt, suntque loquacitate plenissimi. Fieri non potest, vt garruli sint Similitu do. docti: nam vt vasa quæ semper effundūt liquorem, non implentur: sic qui semper loquuntur, haud quaquam, possunt sciētia repleri. Ac plerunque aliquid dicunt noxium, aut saltem otiosum & inutile. Prou.10 Nam vt Salomon ait Prouerbiorum.10. In multiloquio non deerit peccatū. Vbi Augus. diuus Augustinus libro.1.contra Cresconium annotauit, non dixisse Salomonē: In multa eloquentia, sed in multiloquio, quod ait esse superuacaneam locutionē. Iosue.7. Capite.7. Iosue vbi nos habem⁹ Achan abstulisse à Iericho regulam auream, secumque asportasse: quam ob rem furiurè interfectus, & lapidib⁹ obrutus: pro regula est in Hebræo laxon, quod nomen & regulā significat & linguam. Qua ratione ducti septuaginta linguā verterunt. Origen. Ac ita legit Origenes cum cæteris Græcis. Ille meritò interficitur, & lapidibus obruitur, qui linguā Iericho, hoc est mūdi loquacitatē sibi sumit, etiam si aurea sit: qui dulcibus vtitur verbis ad mūdi vanitates amplificandas, resque pestilentes suadendas. Quanto quis est impurior, & flagitiosior, tanto perniciosior est eius copia, & dicendi facultas. Ac generaliter nimia verborum vbertas nocet. Quam ob causam viri sapiētes silentio sæpenume- Psal.101. ro vtuntur. Illud psalmi.101. Similis factus sum pelicano solitudinis: verti etiam potest: Silui, vt pelican⁹ solitudinis. Verbum enim damah & simile esse significat, & tacere. Capite.13. Prouerbiorum Prou.13. ait sapiens: Qui custodit os suum, custo- Prou.17 dit animam suam. Et 17. Qui moderatur sermones suos, doctus & prudens est: qui autē inconsideratus est ad loquēdū, sentiet mala. Et 18. Mors & vita in ma- Prou.18 nibus linguæ. Et Ecclesiasticus.14. Beatus Eccl.14. vir, qui non est lapsus verbo ex ore suo. Et 22. Quis dabit ori meo custodiam, Eccle.22 & super labia mea signaculū certum, vt non cadā in ipsis, & lingua mea non perdat me. Id intelligens diuus Paulus cap.4. epist. ad Ephesios. Omnis sermo, inquit, Ephes.4 malus ex ore vestro non procedat. Et Iacobus cap.1. canonicæ suæ: Sit omnis ho- Iaco.1. mo velox ad audiendū, tardus aūt ad loquendum. Et 3. Si quis in sermone non Iaco.3. labitur, hic perfect⁹ est vir, qui possit freno moderari totū etiam corpus. Et Petrus apostolorū princeps cap.3. prioris epistolę 1.Pet.3. suæ: Qui vult vitā diligere & dies videre bonos, coërceat linguā suam à malo, & labia sua, ne loquātur dolum. Vt rupes ob- Similitu do. ijcitur flumini, ne se effundat: sic ratio obijcieda est linguæ, ne temerè diffluat. Eā ob causam illā natura in ore posuit, & rāquam in carcere conclusit, vbi est labijs ac dētibus circū septa. Diu⁹ Ambrosius lib.1 Ambro. de Officijs: Quāplures, inquit, vidi loquēdo in peccatū incidisse, vix quempiā tacēdo: ideoq; tacere nosse, quàm loqui difficilius est. Bernard⁹ in quodā sermone: Te- Bernar. nerū membrū est lingua, & tñ vix teneri potest. Hugo Victorinus lib.2. de anima: Hugo. Mores hominis lingua pandit: qualis sermo ostenditur, talis animus approbatur. Cassiodor⁹ in psalmū: Dixi custodiā: Faci Cassio. lius culpa tacēdo refugitur, quā loquēdo. Aspicis, quā periculosa sit loquacitas. Idē externi philosophi testātur. Seneca in epi Seneca. stola quadā: Sūma, inquit, summarū hæc erit tibi: tardi loquētē te esse iubeo. Et Au Gellius. l⁹ Gelli⁹ lib.8. Sapiēs sermones suos precogitat & examinat pri⁹ in pectore, quā proferat in ore. Chilō Lacedæmoni⁹, vt refert Chilon.

Laer-

Laerti. Laertius, non cōmittendū esse dicebat, vt lingua animum præcurreret. Anacharsis apud Brusoniū lib. 3. interrogatus quid esset in homine pessimū, & quid optimū, respōdit: lingua. Theocritus ita à loquacitate abhorrebat, & silentiū amabat, vt interrogatus à quodā loquaci poëta, qui multa recitauerat, quænam ei magis placerent, quę, inquit, omisisti. Melius enim quod dixerat, erat id, quod nō dixerat. Ita refert Antoni' in Melissa, Euripides apud Stobęū, Decorū silentiū, inquit, corona est viri: loquacitas aūt nec iucūdū aliquid habet, & mala est familiaritati, & inutilis vrbi. Ægyptij crocodilum quod elinguis esset, venerabantur. Ego certè ne plures citem authores, experientia ductus asseuerante raffirmo vtilissimū esse silentium, & periculosam loquacitatem, ac sæpenumero me pænituisse locutū esse. Sed quid homines cōmemoro, cùm animalia rationis expertia silentij nobis ostendāt vtilitatem? Grues cùm ex Cilicia deuolant, montē Taurū aquilis rapacissimis plenū noctē trāsuolantes ferūt in ore lapides, vt ait Plutarchus, ne eas vox prodat, & ab aquilis sentiātur. Vt tutæ euadant, silentio vtuntur. Est igitur sępenumero tacere tutissimū. Fateor tamen, opus esse aliquādo loqui, & noxiū tacere: nam Esaias ait cap. 6. Væ mihi quia tacui. Et 62. Propter Siō non tacebo. Et 56. eos qui tacebāt, quādo oportebat loqui, appellat canes mutos nō valētes latrare. Et Ieremias cap. 61. Nolite inquit, tacere super iniquitatē eius. Et sapiēs Prouerb. 12. Lingua sapientiū sanitas. Vt serpētis lingua venenata est, ita lingua canis salutaris. Id intelligēs Ecclesiasticus ait cap. 3. Tēp' is loquēdi, tempus tacendi. Qui ea quæ dicenda sunt, silentio prætereunt pecunia corrupti, bouem in lingua habere dicuntur. Nam numus quidam Atheniensiū habebat ex vna parte sculptam figuram bouis, quam ob causam bos appellabatur, vt refert Iulius Pollux libro de rerum vocabulis nono. Meminit huius prouerbij Theognis, & Philostratus in vita Apollonij, Et Æschylus in Agamēnone. Quare non est omnino approbandum institutū Pythagoræ, qui quinquēnium silentium indicebat, cùm flagitium sit aliquando vti silentio. Generaliter tamen illud est tutum & vtile. Vnde vetus illud ac tritum dimanauit prouerbium à magnis viris vsurpatum: Silentij tutum præmium. Eo vtitur Aristides in defensione Periclis, Plutarchus in Augusti Cęsaris apophthegmate, Horati' lib. Odarum tertio, Valerius Maximus lib. 7. capite. 2. Dies me deficeret, si narrare vellē authorum nubem, qui silentium laudāt, loquacitatē aūt vituperāt. Sed illud velim tibi persuadeas, non esse loquacitatē multum loqui, quādo necessaria dicūtur. Illā verborum copiā improbamus, quæ perniciosa est, aut inutilis, cui' maculis multi ex Iudeis fuerūt notatissimi. Quare permisit De', vt qui olim loquacissimi erāt, tunc loqui minimè auderent, vt hoc loco ait noster Ieremias.

Marginal notes (left column): Laerti. / Anach. / Bruson. / Theocr. / Euripi. / Stobæ'. / Plutar. / Esai. 6. / Esai. 62. / Esai. 56. / Iere. 61. / Prou. 12 / Eccles. 3.

Marginal notes (right column): Iulius. / Theognis. / Philost. / Æschy. / Pythag. / Aristid. / Plutarc. / Horati. / Valeri'.

¶ *Consperserunt cinere capita sua.* Hoc erat magnum doloris & luctus & pænitentię signum: vt capite. 13. lib. 2. Reg. Aspergēs Thamar cinerē capiti suo. Et Iudith. 4. Erat cinis super capita eorum. Et Iob 14. Ago pænitentiam in cinere & fauilla. Idem est indui cilicio. Ideo addit: Accincti sunt cilicijs. Ad consuetudinem illam alludit Christus Deus noster, cùm apud Matt. 11 ait: Vę tibi Corozain, vę tibi Bethsaida, quia si in Tyro & Sidone factę essēt virtutes, quę factę sūt in vobis, olim

Marginal notes: 2 Reg. 13 / Iudith 4 / Iob 14. / Matt. 11.

olim in cilicio & cinere pœnitētiā egisset. ¶ *Abiecerunt in terram capita sua virgines Ierusalē.* Puellæ Hierosolymæ vt ostēderent mœrorem suum, capita in terram abijciebant. Erat illud etiam signū veræ humilitatis, quam oēs amplecti debent. Similitudo. Vt enim corpora globosa facilè mouētur deorsum, difficulter autem sursum: ita Christian⁹ ad res humiles & abiectas, sed pias debet sua sponte moueri, ad mundi verò honores & dignitates nō nisi coact⁹, ac quasi per vim. Eum imitemur, qui cū Hebr. 1. sit splendor gloriæ, & figura substantiæ eius, verus Deus, & verus homo, apud Matt. 11. Matth. 11. Discite, inquit, à me, quia mi- Matt. 20 tis sum, & humilis corde. Et 20. Filius hominis non venit ministrari, sed ministra- Philip. 2 re. De illo ait apostolus in epistola ad Philippenses capite. 2. Semetipsum exinaniuit formā serui accipiens. Et paulò pòst: Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Præterea abijcere in terrā caput, erat honesti pudoris indicium & significatio: qui in omnibus præsertim in adolescentibus laudatur. Est quoque pudor quidam vitiosus, qui infringendus est, sed cautè, ne laudabilis pudor amputetur. Similitudo. Vt peritus agricola dumos & arbores syluestres & inutiles omnino resecat, & euellit, vites verò amputat attentè & cū circunspectione, ne fortasse circuncidens superuacaneum lædat vtile: sic parentes, magistri, & præsides ex animis eorum, quos tenentur instruere, auaritiam, libidinem, & cætera huiusmodi vitia circūsecare debent, & funditus delere, verecundiam autem stultam & deprauatam cautè vituperare, ne simul eam euellant, quæ est ornatus vitæ, & magnopere appetenda. Est enim honesta verecūdia custos virtutum dedecus fugiēs, laudemq; maximè consectans. Chrysostomus in Matthæum homilia. 33. pudorē vocat vitiorū frenū. Et Ambrosius libro primo de officijs: Est verecundia, inquit, pudicitiæ comes, cui⁹ societate castitas ipsa tutior est. Chrysost. Ambros.

¶ *Defecerūt præ lachrymis oculi mei.* Ostēdit Ieremias pietatem suam erga patriā, quam videbat euersam & summopere afflictam. Capite. 9. dicebat: Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lachrymarum? Et prima lamentatione: Ego plorans, & oculus meus deducens aquas. Anastasius Nicenus in libro quæstionū in scripturam quæstione. 8. comparat pias lachrymas cum sanguine martyrum, quoniā vtrūque ex nostra substātia Deo offertur. Cæsarius Arelatēsis homilia. 34. quartam remissionē ait esse lachrymarū profusionem. Marc⁹ Eremita in libro de lege spirituali ait Deum esse, qui tangit oculos cordis nostri, cùm in oratiōe lachrymas profundim⁹. In sāctorū scriptis passim piæ lachrymæ laudātur. 3 Caph. Iere. 9. Sup. 1. Anasta. Cæsari. Marc.

¶ *Conturbata sunt viscera mea.* Subaudi, propter acerbissimū dolorem. Capite. 31. Ierem. 31 dixerat eadē ferè verba. Sed hæc perturbatio à pietate dimanās, & à ratione non discedens potest cum animi trāquillitate coniūgi. Perturbatio fugiēda est illa, quæ rationi non parens animi quietē & securitatē euellit, & nullo modo cū vera cōstātia copulatur. Quemadmodū remora in mari procellis agitato non sinit moueri nauem: sic cōstantia in mari calamitatum non patitur animū à rationis gradu dimoueri. Est autem remora exiguus piscis à remorando dictus, quòd nauem cui affixus fuerit, remoretur. Author est Plinius lib. 31. Quanquam ruāt venti, sæuiantq; procellæ, tamen cogit stare nauigia, Similitudo. Plinius.

gia, atque tempestatū vires cōpescit. Est quidem constantia veluti anchora firma, quam nullū ferrum potest præcidere in uicto viro constante, nulla tēpestas labefactare. Hanc oportet amplecti, & nunquam derelinquere. Nam vt Ecclesiasticus ait

Eccle.2. capite.2. Væ his qui perdiderunt sustinentiam. Et apostolus in priore ad Co-

1.Cor.15 rinthios capite.15. Itaque, inquit, fratres mei dilecti stabiles estote, & immobiles, abundantes in omni opere domini sem-

Matt.10 per. Et Christus Deus noster apud Mat-

Marc.13. thæum.10. & Marcum.13. Qui perseuerauerit vsque ad finē, hic saluus erit. Hac constantia munitus erat Ieremias, quāuis eius viscera conturbarentur.

¶ *Effusum est in terra iecur meū.* Idest, tanto angor dolore, vt videar iecur in terrā profundere. Iecur est veluti fons sanguinis, in quo vita consistit. Vnde iecur effundere apud Hebræos est vitam amittere, aut saltem deficere & exanimari. Ac rūpere iecur alicuius est illum interficere: vt

Ose.13. apud Oseam.13. Rumpam interiora iecoris eorū. Sed effusum esse iecur in terram, est nihil ex vita velle, sed mortem & sepulchrū diligere: iecur enim est affectuum receptaculum.

¶ *Super contritione filiæ populi mei.* Hoc est propter dolorem, quo afficitur Hierosolyma.

¶ *Cùm deficeret paruulus & lactens in plateis oppidi.* Cùm infantes in plateis Hierosolymæ præ fame morerentur.

ל Lamed ¶ *Matribus suis dixerunt: vbi est triticum & vinum?* Mouet affectus describens

Infr.4. puerorum famem ac interitum. Ita infrà capite.4. Paruuli petierūt panem, & non erat, qui frangeret eis.

¶ *Cùm deficerent.* Id est, cùm fame & angore implicati animam efflarent. Quidam publicè in foro, alij priuatim in sinu & amplexu matrum vitam amittebant. Ideo ait: Cùm exhalarent animas suas in sinu matrum suarum. Hoc est, cùm inter brachia matrū vitalia lumina linquerent. Vel accipitur anima pro desiderio, quod effundebant in earum gremio, quæ eos genuerunt & educarunt.

¶ *Cui comparabo te? vel cui assimilabo te filia Ierusalem?* Sensus est: Non inuenio Hierosolyma, cui te possim in ærumnis tuis comparare. Solēt afflicti quodāmodo leuari mœrore, cùm alios aspiciunt simili calamitate torqueri. At cùm non inueniant sibi similes, summoperè cruciantur. Id accidebat Hierosolymæ, quæ in calamitatibus omnes alias ciuitates superabat. Opprimebatur mirum in modum, nulloque modo resistebat dolori, quòd ea solatia illam deficerent, quæ cæteris quarum sibi exempla proponebat, in eadem calamitate non defuerunt. מ Mem.

¶ *Virgo filia Sion.* Hoc est Hierosolyma. De hoc schemate locuti sumus paulò ante, & capite superiore. Sup.1.

¶ *Magna est enim velut mare cōtritio tua.* Comparat dolorem Hierosolymæ cum mari propter magnitudinem & tempestatē: mare enim omnes fluuios, & aquarum congregationes & quantitate superat & sæuitia. Imò ipsum mare pro calamitate accipitur psal.68. Veni in altitu- Psal 68. dinem maris, & tempestas demersit me.

¶ *Quis medebitur tibi?* Quasi dicat, nullus præter Deum. Ideo ait capite.31. Insanabilis plaga tua. Et Michæas primo: Ierem.31 Mich.1. Quia desperata est plaga eius.

¶ *Prophetæ tui viderūt tibi falsa & stulta.* נ Nun. Non ait: prophetæ Dei: sed prophetę tui, quia de falsis prophetis loquitur, qui nō spiritu Dei vaticinabantur. Hi fallebant Hiero-

Hierosolymã, dicẽtes se videre res prosperas esse ei venturas, illamque non esse scelerũ pœnas daturam. Quod erat planè falsum & stultum. Ideo ait, viderunt tibi, quia diuini vates mentis oculis diuino lumine illustratis futura videbant. Quam ob causam videntes appellabantur: vt liquet ex capite.9.lib.1.Regum, & 9.lib.2.Paralipomenon, & 8. ac 28. Esaiæ, & multis alijs ex locis. Vnde visio idem est quod prophetia, & videre idem quod vaticinari, vt capite.1. Esaiæ: Visio Esaiæ filij Amos, quam vidit super Iudã & Ierusalem. Et hoc loco: Viderunt tibi falsa & stulta. De his falsis prophetis ait Ezechiel capite.13. Nunquid non visionem cassam vidistis, & diuinationem mendacem locuti estis? Et paulò pòst: Vident ei visionem pacis, & non est pax.

1 Reg 9. 2 Par.9. Esai.8. Esaia28. Esai.1. Ezech.13

¶ *Nec aperiebant iniquitatem tuam.* Hoc est, flagitia tua non reprehendebant, nec te de illis obiurgabant. Quin potius efferebant laudibus, quæ erant improbanda. Fingebat se amicos, cùm essent adulatores. Vt Patroclus bellum illaturus omnia Achillis arma sibi vsurpauit præter hastam, quòd esset grauissima: sic adulatores omnes amicorum qualitates imitari videntur præter reprehendendi libertatem. Huiusmodi erant illius tẽporis prophetæ, & præsides, & concionatores: non omnes, sed illi, in quos hoc loco inuehitur Ieremias. Quos vtinam nonnulli nostri tẽporis non imitarentur. Ad eos pertinet docere veritatem, cohortari ad virtutem, reuocare à flagitijs, monere & reprehẽdere improbos, laudare virtute prę‑ditos, falsam lætitiam frangere arguẽdo, nimium mœrorem leuare consolando. Sunt enim sal terræ, & lux mũdi, ob eáq; causam debẽt alios cõdire, & illuminare. Quare sunt ad munus hoc eligendi viri virtute & sapiẽtia præstantes, quos postea non pœniteat elegisse. Quemadmodum mulier quæ citta laborat, malos quosdã cibos cupit, & ingerit, quos non multo pòst euomit: sic populus temeritate aut improbitate ductus nonnullos euehit aliquãdo ad dignitates & magistrat⁹, quos paulò pòst reijcit & aspernatur. Nec enim merita habebant, nec per ostium ingressi fuerant: ostium autem Christus est, vt ipse apud Ioannem.10. testificatur. Ac diu⁹ Paulus cap.5. ad Hebræos: Nec quisquam, inquit, sumit sibi honorẽ, sed qui vocatur à Deo tanquam Aaron. De bonis præsidibus illud intelligitur, quod ait Deus apud Ieremiam.3. Dabo vobis pastores iuxta cor meũ, & pascent vos sciẽtia & doctrina. Et apud Ioan.10. Bonus pastor animã suam dat pro ouibus suis. De flagitiosis autem ait apud Ezech.34. Væ pastoribus Israel, qui pascebãt semetipsos. Et apud Esaiam.56. Ipsi pastores ignorauerunt intelligentiam: omnes in viã suam declinauerunt. Et apud Zacha.11. O pastor & idolum derelinquens gregẽ. Qui sint ad gubernandi munus eligendi indicat Moses cap. Deut.1. cùm ait: Date ex vobis viros sapientes & gnaros, quorũ cõuersatio sit probata in tribub⁹ vestris, vt ponam eos vobis principes. At propter populi peccata permittit Deus principes impios clauum reipublicę tenere. De illis ait ita ipse Deus apud Oseã.8. Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui. Vbi cognoscere idem est quod approbare. Volens Dauid ostendere se non vsurpasse regnum, sed fuisse à Deo in regia dignitate constitutum, psalmo.2. ait: Ego autem cõstitutus sum rex ab eo super Sion montem

Similitudo. Matt.5 Similitudo. Ioan.10 Hebr.5. Ierem.3. Ioan.10. Ezec.34 Esai.56. Zach.11. Deut.1. Ose 8. Psalm.2.

sanctum

ſanctum eius. Sed hęc multò propriùs de Chriſto, quàm de Dauide dicuntur. Et
Pſal.4. pſalmo.4.ait idem Dauid: Quoniam tu domine ſingulariter in ſpe cõſtituiſti me. Sed quid refero Dauidem fide præcellẽtem, & ſanctitate præſtãtem? Iulius Cæſar fide veri Dei deſtitutus nitebatur ſuadere populo, ſe eſſe à Ioue, quem ſummum Deum eſſe exiſtimabat, in ſuprema imperij dignitate collocatũ. Excudi enim fecit numiſma, vbi ſculpta eſt aquila afferens è cœlo à Ioue coronam ad ipſum Cæſarem miſſam: quæ erat imperij hieroglyphicum. Quod numiſma deſcribit in ipſius Cæſaris hiſtoria Huber-
Huber. tus Herbipolita. Dabat operam, vt oſtẽderet, ſe eſſe diuinitus in ſumma dignitate conſtitutum: innuẽs eum tantùm, qui ob meritorum ornamenta fuerit magiſtratum adeptus, reipublicæ gubernaculum iuſtè ac ſapienter tractare. At præſides Hieroſolymæ falſi vates non populum gubernabant, ſed fallebant: & tamen eos populus ſequebatur, mitiſque laudibus efferebat. Hæc eſt enim impiorum conditio & conſuetudo, flagitioſos præſides nimio obſequio tueri, & magnis laudum præconijs celebrare, eos autẽ qui iuſtitiam colunt & religionem, qui & ſapientia & virtute ſunt præditi, voluntque omnia ad certam rationis normam dirigere, reijciunt ſæpenumerò, & odio proſequũtur. De illis detrahũt, eis inuidiã conflant, & perniciẽ machinantur.

¶ *Viderunt tibi aſſumptiones falſas, & eiectiones.* Id eſt, vaticinati ſunt tibi, alios aſſumendos eſſe à Deo, & ab illo protegẽdos, nimirum Hebręos, alios verò eijciẽdos & ſuperãdos, nimirum Babylonios. Quorum vtrunque multò aliter euenit. Aſſumptio accipitur pro defenſione ſeu clypeo: nam pſalm.88. vbi nos habemus: Pſal.88.
Quia domini eſt aſſumptio noſtra: habet translatio Hieronymi: Quia à domino Hieron.
eſt protectio noſtra. Acſi dicat: Defenſionem noſtram Deo debemus. Vel per aſſumptiones falſas intelliguntur vaticinationes. Nam apud Malachiam cap.1. vbi Malac.1
editio vulgata habet: Onus verbi domini ad Iſrael: habet translatio ſeptuaginta interpretum: Aſſumptio verbi domini ſuper Iſraelem. Vbi aſpicis vaticinationem quæ onus dicitur, aſſumptionẽ appellari, quòd eam diuini vates à Deo aſſumant. Eſt igitur ſenſus: Prædixerũt tibi vaticinationes falſas, & deiectiones à recta via: fefellerunt te falſiſque oraculis, quibus te à via recta deiecerunt. Brixianus Brixia.
habet: Viderunt autem tibi prophetias falſas, & eiectiones. Hoc eſt, tibi falſa prędixerunt, propter quæ eiecta es in calamitoſum exilium.

¶ *Plauſerunt ſuper te manibus omnes trãſeuntes per viam.* Omnes viatores ruinas Samech
& calamitates tuas videntes lætitia geſtiebant, tibique inſultabant. Plaudere manibus eſt gaudium plauſu manuum exprimere. Ita accipitur pſal.46. Omnes Pſal.46
gentes plaudite manibus: iubilate Deo in voce exultationis. Verba ſunt apoſtolorum, quos diuinus vates inducit loquẽtes, omneſque nationes ob Chriſti regnum, eiuſq; aſcenſum in cœlum ad lætitiam cohortãtes. Sed duplex eſt hic plauſus, alter cum laude & gratiarum actione coniunctus, qualis eſt hic, de quo loquitur pſalmographus: alter cum ludibrio & irriſione: de quo ait Eccleſiaſticus.12. Suf Eccleſ.12
fodiet plantas tuas, caput ſuum mouebit & plaudet manu, & multa ſuſurrans cõmutabit vultum ſuum. Et huiuſmodi eſt plauſus, de quo hîc loquitur Ieremias.

¶ *Sibi*

¶ *Sibilauerunt, & mouerunt capita sua super filiã Ierusalem.* Idest, illudentes irriserunt Hierosolymam. Sibilare & mouere caput signa sunt iocantis, & per ludibriũ contemnẽtis. Ita accipitur sibilare cap. 9.
3. Reg. 9. libri. 3. Regum: Omnis qui transierit per eam stupebit, & sibilabit. Eodem modo
Sopho. 2 Sophoniæ. 2. Similiter mouere caput: vt
Psal. 21. psalmo. 21. Omnes videntes me deriserunt me: locuti sunt labijs, & mouerunt caput. Id quod hoc loco ait Ieremias, prę dixerat regius ac diuinus vates his verbis
Psal. 43 psalmo. 43. Posuisti nos opprobrium vicinis nostris, subsannationem & derisum his, qui sunt in circuitu nostro. Posuisti nos in similitudinem in gentibus, commotionem capitis in populis. Vbi per similitudinem significatur prouerbium: ac si dicat: traduxisti nos gentibus in fa-
Psal. 78 bulam. Et psalmo. 78. Facti sumus opprobrium vicinis nostris, subsannatio & illusio his, qui in circuitu nostro sunt. Eos hoc loco notat Ieremias, qui prauo ingenio ducti aliorũ calamitatibus exultant, nullaque erga alios benignitate vtũtur.
Similitudo. Vt nonnullæ arbores complectentem se vitem præfocant & exiccant, ne amœna fiat & fructuosa: sic improbi homines & suapte natura malefici viros excellentis ingenij, & ad excelsas res natos premunt & extinguunt, ne quando efflorescant, & ad honores & dignitates euehantur.

¶ *Perfecti decoris.* Hoc est pulcherrima, & ornatissima, & celeberrima. De illa ait
Esai. 22. Esaias capite. 22. Vrbs frequens, ciuitas exultans.

¶ *Gaudium vniuersæ terræ.* Subaudi, Iu-
Psal. 47 dææ. Id voluit psalmographus his verbis significare: Fũdatur exultatione vniuersæ terræ, mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Sed ego existimo ideo diuinum citharœdum appellasse Hierosolymã gaudium vniuersæ terræ, quia in illa Christus dominus docuit euangeliũ, quod ex illa in omnes terrarũ oras effluxit. Vnde vera religio & oblectatio mortalibus imortalis dimanauit.

¶ *Aperuerunt super te os suũ.* Hoc est cõuicijs, ludibrijs et maledictis te vulnerarũt B Phe.

¶ *Dixerunt: deuorabimus.* In Hebræo est: deuorauimus: sed ponitur præteritũ pro futuro more linguæ sanctæ: vel pro imperatiuo: Ac si dicat: Dixerunt: deuoremus. Hoc est penitus destruamus. Deuorare aliquem est illum penitus perimere, vt capite. 7. Deuteronomij: Deuorabis Deut. 7. omnes populos, quos Deus tuus daturus est tibi. Et psalmo. 13. Qui operãtur iniquitatem, qui deuorant plebem meam Psal. 14. sicut escam panis. Et primo Esaiæ: Regionem vestram coram vobis alieni deuorãt. Et dñs Iesus de scribis loquẽs: Qui Esai. 1. inquit, deuorant domos viduarum. Mar. 12. Luc. 20.

Fecit dominus, quæ cogitauit, compleuit sermonem suum, quem præceperat à diebus antiquis: destruxit, & non pepercit: & lætificauit super te inimicum, & exaltauit cornu hostium tuorum. פ Hain.

¶ *Clamauit cor eorum ad dominum super muros filiæ Sion: deduc quasi torrentem lachrymas per diem & noctem, non des requiẽ tibi, neque taceat pupilla oculi tui.* צ Tsade.

¶ *Consurge, lauda in nocte in principio vigiliarum: effunde sicut aquam cor tuum antę conspectum domini: leua ad eum manus tuas pro anima paruulorum tuorum, qui defecerũt in fame in capite omnium compitorum.* ק Coph.

¶ *Vide domine & considera, quem vindemiaueris ita, ergo ne comedent mulieres fructum suum, paruulos ad mensuram palmæ? si occiditur in sanctuario domini sacerdos & propheta?* ר Res.

¶ *Iacue-*

צ Sin. ¶ *Iacuerūt in terra foris puer & senex: virgines meæ & iuuenes mei ceciderunt in gladio: interfecisti in die furoris tui, percußisti, nec misertus es.*

ת Tau. ¶ *Vocasti quasi ad diem solennem, qui terrerent me de circuitu, & non fuit in die furoris domini, qui effugeret, & relinqueretur: quos educaui & enutriui, inimicus meus consumpsit eos.*

¶ *Fecit dominus.* Hoc est, euertit Hierosolymam, quemadmodū statuerat. Nemo igitur poterat defendere illam. Capite.14.ait Esaias: Deus exercituum decreuit, & quis poterit infirmare? Esai.14.

¶ *Quem prædixerat.* Subaudi per diuinos suos vates: nimirum per Mosem cap.27. & 28. Deuteronomij. Et per Esaiam, & Ieremiam, & alios, multis in locis. Deut.27 & 28.

¶ *Exaltauit cornu hostium tuorum.* Extulit potentiam & fortitudinem inimicorum tuorum.

צ Tsade. ¶ *Clamauit cor eorum ad dominum super muros filiæ Sion.* Cor Babyloniorum clamauit aduersus Deum, quòd non potuisset eripere muros Hierosolymæ. Sibi Babylonij victoriā tribuebant, non Deo: imò illum execrabātur. Vel refertur hoc ad Iudæos: vt sit sensus. Clamores profuderunt ex corde ad dominum propter murorum Hierosolymæ euersionem.

¶ *Deduc quasi torrentem lachrymas per diē & noctem.* Subaudi, ô tu Ieremia. Secum loquitur diuinus vates, qui capite.14.dicebat: Deducant oculi mei lachrymam per noctem & diem, & non taceant: quoniam contritione magna cōtrita est virgo filia populi mei. Vel loquitur cū viatore, quem ad lachrymas fundendas inuitat. Sunt, qui totam hāc orationem sic ordinant. Clamauit cor eorum ad dominū: O mure filiæ Sion profunde lachrymas instar torrentis die ac nocte. Et ita est personæ fictio, quæ dicitur prosopopœia, figura in diuinis literis vsitata. Muro enim tribuit sensum, & lamentationē, & humanos affect9. Simili modo Esaias vrbem Babylonem alloquens capite.47. Descende, inquit, sede super terram virgo filia Babylon. Et psal.18. Cœli enarrant gloriam Dei, & opera manuū eius annuntiat firmamentū. Sed ibi per cœlos possunt intelligi viri pij ad cœlum aspirantes, qui cœlum ipsum repræsentāt instar speculi versus cœlum positi, in quo cœlum ipsum conspicitur. Nam paraphrasis Chaldaica habet: Qui cœlū suspiciunt, cognoscunt gloriam Dei: & opera manuum eius annuntiant, quæ in aëre apparent. Itaque nomine cœlorū illi intelliguntur, qui in terris vitam cœlitum imitātur. Nam id quod sequitur: In omnem terram exiuit sonus eorum: diuus Paulus cap.10.epist.ad Romanos de apostolis virisque apostolicis interpretatur. Loquitur igitur Ieremias cū muro vrbis, aut secum, aut cum viatore. Sed rectius est, meo quidē iudicio, dicere, voces has esse ad ipsam Hierosolymā emissas, propter verba quæ versu proximo sequuntur: Consurge, lauda in nocte: quæ sine dubio ad ipsam diriguntur. Iere.14. Esai.47. Psal.18. Simili- do. Roma.10

¶ *Neque taceat.* Id est, non cesset plorare: nō desistat à lachrymis: non quiescat. Tacere enim idem est aliquando quod quiescere: vt Exod.14. Dominus pro vobis pugnabit, & vos tacebitis. Et psalmo.49. Hæc fecisti, & tacui. Et Threnorum.3. Sedebit solitarius, & tacebit. Et Marc.4. Dixit mari: tace. Exo 14. Psal 49 Thre.3. Mar 4.

ק Coph. ¶ *Consurge, lauda in nocte.* Hierosolymā alloquitur, quam inuitat ad cōsurgendū ex desidia & vitijs: & ad laudes diuinas

conci-

concinendas. Eam hortatur, vt in medijs calamitatibus ad Deum aspiret, cui gratias agat, quòd eam in hoc sęculo iustè & misericorditer castigauerit.

¶ *In nocte.* Hoc est in calamitate tua. Vel tempore nocturno, quod est ad preces & contemplationem aptissimũ: tunc enim quietiores sunt sensus, & mens aptius fertur in Deum. Vnde Esaias cap. 26. Anima mea, inquit, desiderauit te in nocte. Esai.26.

Mich.7. Et Michæas. 7. Surgam, cùm sedero, in tenebris dominus lux mea est. Et Dauid

Psal.118 psal. 118. Memor fui nocte nominis tui domine. Et iterum: Media nocte surgebã

Psal.76 ad confitendum tibi. Et psalmo. 76. Me-

Psal.41. ditatus sum nocte cum corde meo. Et 41. In die mandauit dominus misericordiã suam, & nocte canticum eius. Hoc est, dixit De⁹, vt die opera misericordiæ exerceamus, nocte autem canticis spiritualibus, precibus & meditationibus operam demus. Vel ponitur præteritum pro futuro, vt sit sensus: Nunc angor calamitatibus & molestijs: sed veniet tempus felix, cùm Deus in die, hoc est in illa prosperitate mittet ad me misericordiã suã, hoc est rerum secundarum abundantiã. Sed interim hac ærumnarum nocte non intermittam canticum eius: Deum meũ hymnis ac laudibus celebrabo. Vbi nox accipitur pro calamitate: vel pro tempore nocturno ad Deum quærendũ & inueniendum accommodatiore: nam à negotijs humanis abstracti melius Deũ quęrimus, quàm cum illis implicamur. Sed

Cant 3 dices, sponsam 3. Canticorum capite dixisse: In lectulo meo per noctem quæsiui, quem diligit anima mea: quæsiui illũ, & non inueni. Verum est: sed ibi accipitur nox pro tenebris ignorantiæ, de qua ait

Sap.17. Sapiens: Vinculis tęnebrarum, & longæ noctis compediti. Et apostolus 13. cap. ad Romanos: Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Et Ioan. 1. Lux in tenebris lucet, & tenebræ eum non comprehenderunt. Magna enim fuit Iudæorum ignorãtia Christum non recepisse. Eam ob causam tũc sponsa non inuenit sponsum, quia eum nocte ignorantiæ, & in lectulo suo, hoc est prudentia carnis non spiritus quæsiuit. Quãdiu enim Iudæorum synagoga legis literæ adhæsit, in vmbris veterum cerimoniarum quiescens Christum non inuenit, quia illum in spiritu & veritate nõ quæsiuit. Possunt tamen verba illa non ad veteris sygnagógæ statum referri, sed de statu fidelium animarum explanari, quando ab illis dilectus sponsus Christ⁹ videtur se subducere, ad maioris desiderij flammas in illis excitandas & accendendas. Ac tunc sensus est: In lectulo conscientiæ meæ, in nocte afflictionum mearũ quæsiui Christum, qui me à molestijs liberaret: sed ille visus est tũc me reliquisse, vt me ardentiore desiderio inflammaret. Rom.13 Ioan.1.

¶ *In principio vigiliarum.* Hoc est celeriter & expeditè. Solebant veteres noctem in quatuor vigilias excubiasque diuidere, iuxta quatuor custodias eorum, qui ciuitatem seruabant: de quibus dictum est Canticorum. 3. Inuenerunt me vigiles, Cant.3. qui custodiebant ciuitatem. Monemur hoc loco, vt in medijs ærumnis, & tempore opportuno diligenter surgamus, ad Deum mentem extollamus, & ardenter aspiremus. Ipse enim est, vt diu⁹ ait Paulus in secunda ad Corinthios, pater mi- 2.Cor.1. sericordiarũ, & Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra.

¶ *Effunde sicut aquam cor tuum in conspe-* *ctu do-*

Etu domini. Hoc est, aspira toto animo, summaq; deuotione ad Deū. Effundere sicut aquam cor ad Deum, est animum quodammodo contractū dilatare, & ad Deum cum impetu emittere instar aquę cōclusæ, quæ aperto foramine tota vehementer effunditur. Id tum fit, cùm laxatis habenis omnē amorē, omnia desideria, omnes affectus ad Deum ipsum profundimus. Ita accipitur apud psalmographū
Psal.41. psal.41. Hæc recordatus sum, & effudi in
Psal.61. me animam meam. Et 61. Effundite corā
1.Reg.1. illo corda vestra. Et capite.1.lib.1. Regū: vbi ait Anna: Effudi animam meam in conspectu domini. Fortassè hoc Ieremiæ loco effundere sicut aquam cor, est lachrymas ex intimo corde deducere, & ipsum cor veluti in fontem piarum lachryma-
Luc 7. rum conuertere. Id fecit Maria Magdalena, quādo lachrymis pedes domini nostri rigauit in domo pharisæi, vbi dominus ad prandium sedens pias illas Magdalenæ lachrymas magis quàm pharisæi epulas approbauit.

¶ *Leua ad eum manus tuas.* Hoc est, ora Deum affectu vehemente. Leuare manus ad dominum est fundentium preces dispositio, quæ deuotionē conseruat & au-
Exo.17. get. Capite Exodi.17. cùm leuaret Moses
Esa.1. manus, vincebat Israel. Apud Esaiam.1. dicebat Deus impijs Iudæis: Cùm extēderitis man⁹ vestras, auertā oculos meos
Psal.142 à vobis. Dauid psal.142. Expandi, inquit,
Psal. 62. manus meas ad te. Et psal.62. In nomine tuo leuabo manus meas. Et apostolus ca-
1.Tim.2. pite.2. prioris ad Timotheum: Volo viros orare in omni loco leuantes puras manus sine ira & disceptatione.

¶ *Pro anima paruulorum suorum.* Hoc est pro vita. Vel ad literā pro anima: vt qui iam vitam amittebant corporis, animas saltem saluarent. Sensus est: Ora Deum vt eorū animę in sinu Abrahę recipiātur.

¶ *In compitis.* Hoc est in quadriuijs. Viæ sunt, ad quas quatuor vijs itur, quæ dicūtur compita; quòd à multis petantur.

¶ *Vide domine, & considera, quem vindemiaueris.* Superiore capite dixerat: Quoniam vindemiauit me dominus. Vbi pō- Res. Sup.1.
teris videre, quæ ibi obseruauimus.

¶ *Ergone comedent mulieres fructum suū?* Quasi dicat: Nunquid hoc sustinebis, vt mulieres fame coactæ comedant filios suos infantes vnius palmi? Fortassè nonnullæ mulieres pepererunt ante tempus fœtus imperfectos, quos præ famo comederunt. In Samaria tempore regis Ioram mulier quędam comedit filium suum, vt capite.10.lib.4. Regum proditū est memoriæ. Idem accidit in obsidione Hierosolymæ per Romanos, vt Iosephus & Egesippus testantur. 4 Re.10 Ioseph⁹ Egesip.

¶ *Si occiditur in sanctuario domini sacerdos, & propheta!* Hoc ait per admirationem: quasi dicat: Fuit ne hoc vnquàm auditū, interfectos esse in templo domini sacerdotes & diuinos vates!

¶ *Iacuerunt in terra foris.* Iacuerunt insepulti extra domos. Potest verti: Iacuerūt humi in plateis. Sin.

¶ *In die furoris tui.* Id est in tempore seueritatis diuinæ tuæ iustitiæ.

¶ *Nec misertus es.* Subaudi differēdo pœnam. Aliàs tamen illorum misertus est, est enim eius iustitia cum misericordia coniuncta. Et in omnibus operibus misericordia vtitur. Vnde Dauid psal.144. Psal.144
Miserationes eius super omnia opera ei⁹. Vbi pro super vertit Hieronymus in. Et Hieron.
Habacuch: Cùm irat⁹ fueris, misericordiæ recordaberis. Vel vt verti etiā potest: Cùm iratus fueris, amoris recordaberis: nimi-

nimirum eius, quo oĩa diligis, quę fecisti.
ת Tau. ¶ *Vocasti quasi ad diem solennẽ, qui terrerẽt me de circuitu.* Verba sunt Hierosolymę, quorum hic est sensus. Tu domine vocasti ad bellum hoc ad exitium meum tanquam ad festum solenne inimicos meos, qui erant in circuitu mei, vt me terrerẽt, & vastarent. Hoc ideo ait, quia ex regionibus vndique Hierosolymæ vicinis venerunt multi cum Chaldæis eam euertere cupientes, tanto gaudio exultantes acsi ad solennia celebranda venirẽt. Verba illa: Qui terrerẽt me de circuitu: possunt hunc habere sensum. Qui mihi terrorem incuterent in circuitu, hoc est in
Esai. 29. obsidione. Ita ei dixerat Deus apud Esaiã 29. Circundabo quasi sphæram in circuitu tuo: & iaciam contra te aggerem, & monumenta ponam in obsidionẽ tuam.

¶ *Et non fuit.* Subaudi de Hebræis Hierosolymæ, qui euaderet.

¶ *Inimicus meus.* Hoc est exercit⁹ Chaldæorum.

Obseruationes ex Hebræo in secundam lamentationem.

NON est recordatus scabelli pedum suorum. Pro recordari est ĩ Hebręo verbũ זָכַר Zacar, quod significat recordari, & memorem esse, vt
Ion. 2. Ionæ. 2. Domini recordatus sum. Et
Cant. 1. Cantic. 1. Exultabimus, & lætabimur in te memores uberũ tuorũ super vinũ: pro quo poteris vertere: Memores amorũ tuorũ, qui sunt suauiores vino. Sed quia verbũ hoc significat quoq; redolere, vertunt nõnulli: Redolẽt amores tui plusquam vinũ. Et quia significat etiã prædicare, vertunt alij: Prædicabim⁹ amores tuos vino prȩstantiores. Ea vtitur
David psal. 37. cùm in eius inscriptione ait: Psalmus Dauid in rememoratione. Psal. 37.
Pro quo poteris rectè etiã transferre: Ad cõmemorandum, subaudi peccata sua, & supplicia, quibus ob ea cruciebatur: vt ex psalmi contextu videre licet. Hinc Zecer
significat memoriã, vt psal. 111. In me- Psal. 111.
moria æterna erit iust⁹: ab auditione mala non timebit. Acsi dicat: vir iustitia & pietate munitus nunquam decidet à memoria Dei: semper Deus illius recordabitur: eam ob causam non ita timebit auditionem rerum aduersarũ, vt ab animi tranquillitate depellatur. Qui enim iustitiam colunt & pietatẽ, nullis calamitatũ fulminibus, nullis improborũ hominum oppugnationibus frangũtur, quia sciunt Deum esse perpetuò ipsorũ memorẽ, eorumq; ærũnas, & tolerantiã, & animi firmitudinẽ intueri. Sed dices, diuinũ psal-
tem 43. psal. inducere viros iustos & pios Psal. 43.
ita Deũ alloquẽtes: Exurge, quare obdormis domine, exurge, & ne repellas in finem. Quare faciẽ tuam auertis? obliuisceris inopiæ nostræ, & tribulationis nostræ. Et ipse Dauid omni iustitia & sapiẽ-
tia præstanti psal. 12. periculis vndiq; cin- Psal. 12.
ctus, & in acerbis calamitatibus versatus has voces ad dñm emittit: Vsq; quo dñe obliuisceris mei in finẽ? vsquequo auertis faciẽ tuam à me? At etsi Deus videtur ad tẽpus hominũ obliuisci virtute prȩcellentium, quòd eos permittat à sceleratis affligi, rerumq; aduersarũ ictibus vulnerari,

semper

semper tamen eos memoria complectitur, omniúque rerum eorum recordatur. Sed vult eos aliquando ad illustriorẽ meritorum coronã exercere, atq; per varios casus & acerbas calamitatũ angustias ad vitam ducere sempiternã. Ipse enim ait
Esai.49 apud Esaiam. 49. Nunquid obliuisci potest mulier infantis sui, vt non misereatur filij vteri sui? Etsi illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui: ecce in manibus meis descripsi te. Hoc vltimum dicit, quia quãdo aliquid volumus memoriæ mãdare, filum ligamus in digito, vel in manu signũ aliquod describimus, vel in libro memoriæ exaramus. Ex quo effectum est, vt memoria quam Deus habet electorũ suorũ, liber monimenti vel memorialis appelletur. Et⁹ meminit Ma-
Malac.3 lach. cap. 3. cũm ait: Scriptus est liber monumenti corã eo timẽtibus dñm, & cogitãtibus nomen eius. In eo enĩ scripti erãt timentes Deũ, & de illius nomine ac gloria cogitãtes. Vbi pro libro monumẽtre st in Hebraico Sepher Ziccaron, hoc est liber memoriæ, seu memorialis: Ziccaron enĩ à verbo hoc Zacar deriuatur. Impij vidẽtes viros pios affligi & lacerari, existimãt Deũ nullam eorũ tenere memoriã. Contrà verò diuinus vates restificatur, eũ nunquã illorũ memoriã deponere, quia illos diligit, illorũ gemitus audit, & numerat, et scribit, eorumq; perpetuò recordatur. Est enim ante oculos eius liber monumentorũ, in quo eos habet scriptos, quos nulla vnquam delebit obliuio. Quare nõ debent in calamitatibus & doloribus spẽ amittere, sed illã in Deo figere atq; locare. Hoc aũt loco ait Ieremias, Deũ non esse recordatũ scabelli pedum suorũ, hoc est templi sui, quia propter Iudęorũ scelera illud permisit à Babylonijs euerti. Sed quia verbũ hoc, vt diximus, significat redolere & suffumigare, potest verti locus hic: Non redoluit, vel non suffumigauit scabellum pedum eius. Non enim iam in templo thura & thymiamata redolebãt.

¶ *Præcipitauit dominus, nec pepercit, oĩa speciosa Iacob.* Quidã vertunt deglutiuit: alij deuorauit, quod idẽ est. In Hebraico est verbũ בלע Balagh, quod significat prçcipitare, deglutire, deuorare, abscondere, perdere. Eo vtitur Esaias cap. 25. cũm ait: Esai.25.
Præcipitabit mortẽ in sempiternũ: nimirum Christ⁹, qui ait apud Oseam. 13. Ero Ose.13.
mors tua ô mors. Pro quo apostol⁹ in priore ad Corĩthios vertit: Absorta est mors 1.Cor.15.
in victoria: ad Oseã alludens & ad Esaiã: nam verbũ hoc significãs præcipitare, significat etiã deglutire & absorbere. In hac eadẽ lamentatione paulò pòst: vbi nos habem⁹: Dixerũt: deuorabimus: pro deuorare est hoc idem verbũ Balagh: pro quo
cap. 2. Ionæ, Latin⁹ noster interpres vertit Ion.2.
deglutire. ita enim habet: Pręparauit dñs piscem grandẽ, vt deglutiret Ionam. Et
psal. 106. deuorare. Oĩs sapientia eorũ de- Psal.106
uorata est: Hoc est perijt, & euanuit, vel prçcipitata est. Hinc balagh significat prçcipitationẽ: vt psal. 51. vbi Dauid cũ impio Psal.51.
Doeg loquẽs: Dilexisti, inquit, oĩa verba præcipitationis lingua dolosa. Ac si dicat: Amas loqui oĩa verba perniciẽ afferentia. Sed quia verbũ balagh significat quoque abscõdere, potest esse sens⁹: Gaudes, cũm loqueris oĩa verba occultationis seu fraudis: qui enim dolosè loquitur, cor suũ abscondit. Ac si dicat, mirũ in modũ delectaris verbis fraudulẽtis & dolosis, illa cupis semper loqui. At quoniã verbũ hoc perdere significat, põt verti loc⁹ hic Ieremię: Perdidit dñs, nec pepercit, oĩa pulchra Iacob.

¶ *Et dißipauit quasi hortũ tentorium suum.*

In Hebraico eſt: וַיַּחְמֹס כַּגַּן שֻׂכּוֹ Vaiachmos Caggan Xucco. Verbũ eſt chamas, quod ſignificat diſsipare: quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Significat etiã transferre. Quare poteſt verti locus hic: Et tranſtulit quaſi hortũ tentorium ſuum. Vt ſit ſenſus: Trãſtulit Deus in Chaldæam populũ ſuum, acſi eſſet tugurium horti. Significat inſuper rapere & ſpoliare: quę ſignificatio huic loco mirabiliter cõuenit: cõmiſit enim Deus direptioni ciuitatẽ ſuã, eamq́; per Chaldęos ſpoliauit. Præterea ſignificat contẽnere, in quã ſignificationẽ accipitur cap. Eze-

Ezec.22. chielis.22. Sacerdotes eius contẽpſerunt legem meã. Pro quo poteris etiã vertere: Sacerdotes ei⁹ diripuerũt, vel ſpoliauerũt legem meã. Cùm enim illã perperam interpretarentur, dicebãtur, verũ eius ſenſũ diripere, eamq́; germana intelligẽtia ſpoliare. Ad hęc ſignificat lædere & perdere,

Prou.8. vt Prouerb.8. Qui autẽ in me peccauerit, lædet animam ſuã: vel perdet animã ſuã. Quod verti etiã poteſt: Qui in me peccauerit, ſpoliabit animam ſuã: nimirũ bonis gratiæ perfectiſque virtutibus. Illud

Iob.15. cap.15. Iob: Lædetur quaſi vinea in primo flore botrus eius: poteſt verti: Perdet quaſi vinea in primo flore botros eius: Hoc eſt, amittet filios ſuos ſtatim in prima pueritia. Vel ſpoliabitur quaſi vinea in primo flore botris ſuis. Hoc eſt priuabitur filijs, cùm adhuc fuerint infantes. Eadẽ eſt ſentẽtia licet diuerſis verbis. Ab hoc verbo deducitur nomen חָמָס chamas quod ſignificat rapinam & iniquitatem:

Gene.6. vt Geneſis. 6. Corrupta eſt terra coram Deo, & repleta eſt iniquitate. Vbi paraphraſis Chaldaica pro iniquitate habet, rapina. Rectiſsimè tamen habet editio

Pſal.7. vulgata, quẽadmodum pſalmo ſeptimo: Super verticem ipſius iniquitas eius deſcendet. Vbi iniquitas accipitur pro pœna iniquitatis: vt ſit ſenſus: Et ſuppliciũ maleficij illius in eius caput redundabit. Læſio enim qua quis alium lædit, iniquitas illic appellatur. Verbum enim hoc noſtrũ lædere ſignificat & perdere. Quare poteſt verti locus hic: Læſit, ſiue perdidit quaſi hortum tentorium ſuum.

¶ *Demolitus eſt tabernaculũ ſuum.* Pro tabernaculo eſt in Hebræo nomẽ מוֹעֵד mohedh, quod ſignificat tabernaculũ, eccleſiam, & templũ, quò multi cõueniunt: & feſtum & ſolennitatẽ, vbi populus cõgregatur. Nam pro eo vertit interpres noſter

Threnorum.1. ſolennitatem, dicens: Eo Sup.1.

quòd non ſint, qui veniant ad ſolennitatem. Pro quo R. Abrahã vertit: Propterea R.Abra.

quòd non ſint, qui veniant ad ſanctuariũ: hoc eſt ad templum. Quare poteſt verti locus hic: Demolitus eſt, ſiue perdidit tẽplum ſuũ, vel congregationẽ ſuam. Deducitur enim à verbo יָעַד iahadh, quod ſignificat cõuenire, cõgregare, cõſtituere tẽpus. Septuaginta habent: ἑορτὴν αὐτοῦ, hoc eſt feſtiuitatem ſuam. Et ſtatim pro eodem hoc nomine vertit interpres noſter feſtiuitatem, dicens eodẽ verſu: Obliuioni tradidit domin⁹ in Sion feſtiuitatẽ.

¶ *Maledixit ſanctificationi ſuæ.* Pro maledicere eſt in Hebraico נֵאַר naar, quod verbũ ſignificat maledicere, eijcere, antiquare, abrogare, relinquere, auferre, attenuare, euertere, auferre à corde. Quæ oĩa huic loco cõueniũt. Septuaginta habẽt: Eiecit ſanctificationẽ ſuã. Pagnin⁹: Proiecit Pagnin.

à corde ſanctuariũ ſuũ. R. Ioſeph in cõmẽ R.Ioſeph.

tarijs: Abrogauit ſanctuariũ ſuũ. R. Abra- R.Abr.

ham: Abſtulit & dereliquit tẽplum ſuũ. Illud cap.3. Malach. In penuria vos male- Mala.3.

dicti eſtis: eſt ab hoc verbo, vt R. Iehuda, R.Iehuda.

&

R. Ionah. & R. Ionah testatur. Et hanc significationem secut⁹ est hoc loco noster interpres.

¶ *Effusum est in terra iecur meum*. Quid hoc significet, in explanatione ostēdim⁹: Septuaginta interpretes habent. Effusa est in terram gloria mea. Hoc est, cecidit omnis honor me⁹, ruit in terrā celebritas mea & amplitudo. Sed dices. Quæ est hęc discrepantia? Quę est inter iecur & gloriā conuenientia? Velim tibi persuadeas, in Hebręo esse nomen כָּבֵד Cabedh, quod significat iecur, & rem eminentē & gloriosam, & honorē, & gloriā. Pro quo vocabulo Septuaginta transtulerunt δόξα, quod significat gloriā, splendorē, & opinionē celebrē. Quare rectè interpres noster, & rectè Septuaginta verterūt. Cùm enim nomen æquiuocū sit, vnusquisq; illud pōt in eam accipere significationem, quæ est scriptoris instituto accōmodata: huic aūt literæ vtraq; significatio est accōmodatissima. Nec solùm cabedh, sed etiā cabodh gloriā significat, & animā, quòd

Psal. 29. sit corporis gloria & ornamētū: vt psal. 29. Vt cātet tibi gloria mea, & nō cōpungar. Quod potest verti: Vt cantet tibi anima mea, & non sileam. Acsi dicat: Vt anima mea te celebret præconijs bonitatis tuæ, de tuisque laudibus non conticescat.

¶ *Compleuit sermonē suum, quem præceperat*. Septuaginta interpretes habent: συνετέλεσεν ῥήματα αὐτοῦ. Hoc est compleuit verba sua. Sed idē sensus est: est enim in versione cōmuni singularis numer⁹ pro plurali: quod Septuaginta indicarūt. Ac pro sermone posuerunt rimata, hoc est verba seu sermones. Eodē vocabulo vtūtur cap.

Iob 19. Iob. 19. pro quo nos habemus sermones. Ita enī est in editione vulgata: Quis mihi tribuat, vt scribātur sermones mei? Quis mihi det, vt exarentur in libro? Stylo ferreo, & plūbi lamina, vel certè sculpātur in silice. Acsi dicat Iob: Tantū abest, vt existimem, verba mea quibus meā tueor iustitiā, falsa esse & inania, vt optē in materia incorruptibili, qualis est durus lapis, sc. ipta esse, vt ea semper posteritas intueatur. Pro certè habēt nōnulli codices celte, sed error fuit librariorum. In codicibus enim antiquis, & in versione Cōplutensi scriptum est certè, non autem celte. Non me fugit quàm multa barbari quidā interpretes super vocabulo celte fingant & ineptè philosophentur: sed vera lectio est certè. Nam nec in Hebraico, nec in Græco est nomen aliquod, quod celtem significet. Nec Hieronymus, nec Philipp⁹, nec Gregorius graues & antiqui Iob interpretes celtis meminerūt. Hieron. Philipp. Gregor. In Hebraico est particula laad, quæ significat adhusque: pro qua Hieronym⁹ vertit certè. Hieron. Et quia particula adhusque significat etiā continuationem, verterunt Septuaginta interpretes: In seculum, sed hoc paulò antè posuerunt. Et nonnulli vertunt: In perpetuum. Acsi dicat: Vtinam sculpantur in duro marmore, vt perpetuò durent. Cùm hęc sententia scripta sit carminibus Hebraicè, non est mirum, quædam verba transponi. Ego existimo horum verborū ordinē hunc esse. Quis mihi tribuat, vt scribantur sermones mei in papyro? Quis mihi det, vt exarentur in libro tabularum ceratarum? Vel certè quod magis opto, vtinam sculpantur in silice & duro lapide stylo ferreo, mox plumbi lamina formandi. Solent enim qui literas in marmoribus scribunt, primùm stylo ferreo eas excauare, deinde laminis plūbeis aut æneis vacua literarum spatia replere, vt earum notæ euidentius appareant, magisque perspicuæ reddantur. Id in multis

antiquis molibus & structionibus, ac veterum monimentis hodie conspicitur: quemadmodũ Romæ in Marci Agrippę inscriptione, quę adhuc extat in frõtispicio rotundi templi, nũc sanctissimæ virgini Mariæ dedicati, quod quondã in honorem omnium falsorũ deorum cõstructũ Pantheon vocabatur. Tu vero aduerte, & id quod hoc loco ait Ieremias perpende. Compleuit Deus sermonẽ suum:
Ioan.17. de quo ait Christus apud Ioan. 17. Sermo
Iaco.1. tuus veritas est. Et Iacobus. 1. Genuit nos verbo veritatis, vt simus initium aliquod creaturę eius: hoc est, vt sim⁹ in hoc mũdo prę stãtissima omniũ creaturarũ: cùm antea essem⁹ cõparati iumẽtis insipiẽtib⁹, &
Psal. 48. similes facti illis: vt verbis vtar psalmogr.

¶ *Consurge, lauda in nocte.* Pro lauda est in Hebraico verbum רָנִּי Ranan, quod significat laudare, clamare, meditari, exultare. Ex hac verbi æquiuocatione fluxit interpretum varietas. Hieronymus vertit laudare. Pagninus, & Brixianus clamare. Septuaginta meditari. Sed hæc in idem ferè recidũt. Nam laudare hoc loco est prę conijs Deum efferre, & clamoribus laudis celebrare. Sed quia hi clamores possunt esse in animo sine vocibus externis, vertunt Septuaginta meditari, siue ad meditandum. Mosi enim nihil ore clamãti
Exo.14. dixit Deus Exodi. 14. Quid clamas ad
Esai. 54. me? Pro laudare accipitur Esaiæ. 54. Lauda sterilis, quę non paris. Pro quo Septuaginta habent: Exulta siue lætare sterilis, quæ non paris. Loquitur diuinus vates cum gentium populo, siue cum gentilitate, quæ cùm antea sterilis esset, recepit fidẽ, & multis filijs abũdauit: plures enim ex gentibus, quàm ex Iudæis in Christũ crediderũt, qui filij Dei nũcupãtur. Quot-
Ioan.1. quot autẽ eum receperunt, inquit Ioãnes,

(Marginal: Hieron. Pagnin. Brixian.)

dedit eis potestatẽ filios Dei fieri. Significat etiã verbum hoc delectare, vt psal. 64. Psal. 64.
Exitus matutini & vesperæ delectabis. Hoc est, tu Deus sanctæ partes Orientis & Occidentis afficies gaudio, cùm eas ad veram fidem tuã conuerteris. Cum Orientem & Occidentem vellet dicere, dixit exitus auroræ & vesperæ, quòd ex altera parte dies, ex altera nox oriatur. Poteris per exitum matutini intelligere solem & diem, per exitum autem vesperæ lunã & noctem: vt sit sensus: Tu domine non solùm in die prosperitatis, sed etiam in nocte rerum aduersarum iustorum animos oblectas. Potest verti: Exitibus matutini & vesperæ laudaberis. Nam dies & nox modo suo Deũ laudibus efferunt: iuxta illud trium puerorum: Benedicite noctes Dani.3.
& dies domino. Vt enim ait diuinus ac regius vates psalmo. 18. Dies diei, hoc est Psal. 18.
successio ordinatissima dierum, eructat verbum, hoc est loquitur Dei potentiã & bonitatem: & nox nocti, hoc est noctium vicissitudo & perpetua constantia indicat ipsius Dei sapientiam. Aspicis verbũ hoc ranan significare laudare, rectéq; hoc loco versum fuisse ab interprete nostro Latino.

¶ *Leua ad eum manus tuas pro anima paruulorum tuorum.* Septuaginta interpretes habent: pro animabus. Sed sensus est idem. Ponitur enim Hebraicè sæpenumero singularis numerus pro plurali. Monemur hoc loco fundere preces ad Deũ pro animabus mortuorũ, vt Deus eas ducat ad gloriã sempiternã: non pro illis, quæ sunt in cœlo, nec pro illis, quę æternis inferorũ pœnis cruciãtur, sed pro illis, quæ in purgatorio detinẽtur. Capite. 12. lib. 2. Mach. 2. Mac. 12
scriptum ita legimus. Facta collatione duodecim mille drachmas argenti misit Hierosolymã, nimirũ Iudas Machabę⁹,

offerri

offerri pro peccatis mortuorum sacrificium, bene & religiosè de resurrectione cogitans. Nisi enim eos qui ceciderát, resurrecturos speraret, superfluũ videretur & vanum, orare pro mortuis. Et quia cõsiderabat, quòd hi qui cum pietate dormitionẽ acceperant, optimã haberent repositam gratiam. Sancta ergo est & salubris cogitatio pro defunctis exorare, vt à peccatis soluãtur. Hactenus ibi. Deploranda profectò est hereticorũ cęcitas & obstinatio, qui negãt purgatoriũ, & pro mortuis preces & suffragia, cũ hoc loco contrariũ apertissimè asseratur. Nec possunt dicere hunc librũ canonicum nõ esse: siquidem
Augult diuus Augustinus cum cœtu doctorũ sanctorum asseuerãter affirmãt eum esse canonicũ. Et ita assertũ est in cõcilio Carthaginensi, & in concilio Tridẽtino. Deinde
1.Cor.3. diuus Paulus capite.3. prioris ad Corinthios: Vniuscuiusque opus, inquit, quale sit, ignis probabit. Si cuius opus mãserit, quod superædificauit, mercedẽ accipiet. Si cuius opus arserit, detrimentũ patietur: ipse autẽ saluus erit, sic tamen quasi per ignem. Hoc est saluabitur, sed perpurgatus igne purgatorij gloriam cœlestẽ con-
Hieron. sequetur. Ita locũ illũ Hieronymus, Au-
August. Ambro. gustinus, Ambrosius, Gregorius, & cæte-
Gregor. ri patres vetustate, sanctitate, & sapientia admirandi explanarunt. Idem apostolus
Philip.2 capite ad Philippenses.2. In nomine, inquit, Iesu omne genu flectatur cœlestiũ, terrestrium, & infernorum. Vbi per infernos eos intelligit, qui in purgatorio ad tempus pœnas luunt peccatorum suorum. Perspicuum est enim, qui æternis inferorum pœnis torquentur, non flectere genua nomini Iesu, quod perpetuò execrantur. Sunt ergo in purgatorio, qui Christum colunt, cui genua flectunt. Idẽ

depromitur ex capite.5. Apocalypsis, vbi Apoc.5. omnes creaturæ, quæ sunt subtus terram, dicuntur Deum laudare. Augusti- August. nus quæstione.1. de Dulcitij quæstionibus purgatorium esse testatur: & in libro de cura pro mortuis agenda, idem asserit. Sed ante Augustinũ hoc affirmauit Dio- Dionys. nysius Areopagita capite.7. ecclesiasticæ hierarchię, & post illũ Gregori⁹ in episto- Gregor. la ad Bonifaciũ, & in dialogis multis in locis. Hæc veritas fuit in cõcilio Cabilonẽsi asserta, & in sacros canones relata de cõsecratione distinctione prima, cap. Visum præterea. Et Damascenus atq; Isido- Damasc. Isidorus rus consuetudinẽ in ecclesia Christi orãdi pro defunctis in purgatorio existẽtibus à tẽpore apostolorũ aiunt dimanasse. Itaq; esse purgatoriũ animarum illisq; ecclesiæ suffragia prodesse est verissimũ: & ita tenet ac docet, semperq; tenuit ac docuit sancta Romana ecclesia catholica, quę vt diuus ait Paulus in epistola priore ad Ti- 1.Tim.3. mothęũ, est colũna & firmamentũ veritatis. Sed postquàm animæ exeũt ex purgatorio, aut tanta sunt prędite sanctitate, vt cùm ex hac vita migrant, nihil habẽt, quod purgent, statim cœlestẽ gloriã consequãtur, an spectent vsq; ad vniuersale iudiciũ, magna inter viros sapiẽtia prę̃stãtes quæstio quondam fuit. Hieronymus Hieron. explicãs illud psal.68. Ascendisti in altũ, cepisti captiuitatem: videtur asserere animas sanctorum ante diem vltimi iudicij beatas esse, & in cœlo cũ Christo aggregatas, diuinã essentiam videre, eaq; frui, et habere vitam æternã. Idem videtur sentire Ambrosius verba illa apostoli expla- Ambro. nans in epistola ad Philippenses: Cupio dissolui, & esse cum Christo. In eadẽ sententia est Augustinus explicãs illud Apo- August. calypsis.6. Datæ sunt illis singulæ stolæ

Grego. albæ. Et Gregorius in explanatione eius-
Anselm dem loci. Et Anselmus in expositione ca
pitis.5.posterioris ad Corīthios. Et multi
alij magni nominis authores. Et hæc est
vera sententia, firmiterque tenenda, quē-
admodum epistolis decretalibus Inno-
Innocē. B.ndi. centij tertij, & Benedicti.11. summorum
pontificum sancitum & assertum est: &
œcumenij concilij Florentini decreto cō-
firmatum. Sunt autem concilij Floren-
tini sub Eugenio.4. pontifice maximo
hæc verba: Definimus illorum animas,
qui post baptisma susceptū nullā omni-
no peccati maculā incurrerunt, illas etiā
quæ post contractam peccati maculā vel
in suis corporibus, vel eisdē exutæ corpo-
rib', prout superius dictū est, sunt purgatę
in cœlū mox recipi, & intueri clarè ipsum
dominū trinum & vnū, sicuti est, pro me-
ritorum tamen diuersitate aliū alio perfe-
Benedi. ctius. Hęc conciliū Florentinū. Benedict'
11. de consilio pontificum, quos cardina-
les appellant, & summi pōtificis collegas,
magnorumque theologorum consensu
ait huiusmodi animas ante sumptionem
suorū corporum & iudiciū generale esse
in cœlo & paradiso cœlesti, cū Christo san
ctorū angelorū consortio aggregatas, vi-
dereq; diuinā essentiam imediatè se bñe
& clarè & apertè illis ostendentē, eadēq;
perfrui, esseq; in vita ęterna beatas. Qua-
re hoc est verū, & de fide tenendū. Arme-
ni tamen quondā asserebant nullā animā
ante diem iudicij esse beatam, nec Deum
Guido. videre: cōtra quos scripsit Guido Carme-
Thom. lita, & diu' Thomas in quodam opuscu-
lo, quod inscribitur cōtra Græcos & Ar-
menos. Fuerunt tñ multi authores gra-
uissimi & doctissimi, qui in erronea Ar-
menorū opiniōe fuisse vidētur, quos iux-
ta temporū seriē in quibus floruerunt, re-
cēsebo, vt eos prudēter legas, & piè ac sa-
piēter interpreteris. Irenęus episcop' Lu- Irenęus.
gdunensis in fine lib.5. aduersus hæreses:
Iustinus philosophus & martyr in libro Iustinus
quæstionum à gētibus positarū quęst.76.
Tertullianus Florens libro aduersus Mar- Tertull.
cionem.4.& libro de anima capite ante-
penultimo & vltimo: Origines homilia Origen.
7.in Leuiticū, & lib.2. & 4. Periarchon:
Lactātius Firmianus libro.7.diuinarum Lactāt.
institutionum capite.21. Victorinus mar- Victor.
tyr episcopus Pitabionensis in commen-
tarijs in Apocalypsim explicās illud: Vi-
di sub altari Dei: Ioānes Chrysostomus Chryso.
homilia.39.in priorem ad Corinthios ex-
plicans verba illa: Si in hac vita tantùm
sperantes sumus. Theodoretus Cyren- Theod.
sis episcopus in commentarijs vndecimi
capitis epistolæ Pauli ad Hebræos: Are- Arethas
thas episcopus Cæsariensis in commen-
tarijs in Apocalypsim collectis ex An- Andreas
dreæ Cæsariensis episcopi monumentis
in explanatione horum verborū: Vsque
quò domine non vindicas sanguinē no-
strum: OEcumenius in caput.11.epistolę OEcu-
Pauli apostoli ad Hebræos: Theophilact' menius. Theop.
episcopus Bulgariæ in eodem loco. Eu- Euthy.
thymius Zigabenus in commentarijs in
caput.23.euangelij authore Luca: Bernar- Bernar.
dus sermone.3.in festo omnium sancto-
rum. Hi sunt qui vidētur asserere animas
ante generale iudiciū non esse beatas. Sed
illud intelligendum est de corporum re-
surrectione, quam Deus sanctis suis re-
promisit. Ea enim adhuc differtur, vt si-
mul omnes resurgamus, & nō sine nobis
consummatā animæ & corporis beatitu-
dinē percipiāt. Et quoniā sancti nō adhuc
corporis īmortalitatem receperunt, non
habēt beatitudinē omnino perfectā, om-
nibusq; numeris absolutā: nihilominus
tamen

tamen iam sūt beati in gloria cœlesti, vbi
Deo æuo sempiterno fruuntur. Ac ita in-
telligendi sunt patres aientes animas san
ctorū qui è vita migrarunt, esse quidē in
requie, non autē beatas esse nisi post reditū
corporū ad vitam. Et hoc modo sentētię
patrum, quos citaui, possūnt ad decretum
concilij Floretini reduci. Verum si aliqua
catholicorum doctorū dicta non potue-
rint hanc recipere interpretationē, non
ideo debes tam illustriū patrum eruditio-
nem pietatemq; contēnere, quoniā ecclesia
illororum temporibus nondum aliquid
hac in re statuerat credendū. Semper ta-
men verū fuit sanctorū animas è corpori
bus egressas, eo modo quo sacrum decre-
uit & docuit conciliū, beatas esse, Deūq;
videre, esseque purgatorium animarum,
quibus viuorū preces prosunt, vt ex hoc
Ieremiæ loco colligitur.

¶ *Vide domine.* Pro vide est in Hebraicō
verbum רָאָה Raah, quod significat vide-
Gene.39 re, & misereri: vt Genesis.29. Vidit domi-
nus humilitatem meam. Vel vt potest
etiam verti: Vidit Deus afflictionem
Psal.30. meam. Simili modo psalmo, 30. Quo-
niam respexisti humilitatē meam. Hu-
militas enim sæpe pro molestia & affli-
ctione vsurpatur. Tunc aūt Deus eam vi-
dere dicitur, cùm ei⁹ qui illa angitur, mi-
seretur. Videre eius misereri sæpenume-
Matt.9. ro est: Præteriens vidit hominem sedentē
Marc.2. in telonio Matthæum nomine: & ait illi:
Luc.5. Ioan.9. Sequere me. Et præteriens vidit hominē
cæcum à natiuitate, quē mirabiliter cura-
Psal.79. uit. Hinc Dauid psal.79. misericordiam
Dei implorās: Domine Deus virtutum,
inquit, conuerte nos: ostēde faciē tuam, &
salui erimus. Imò ipse Deus appellatur
Deus visionis, hoc est De⁹ misericordiæ:
Gene.16 illud enim cap.16. Genesis: Vocauit autē
Agar nomen domini, qui loquebatur ad
eam: Tu De⁹ qui vidisti me: potest verti:
Tu De⁹ visionis: est enī in Hebræo רֳאִי
Roi, quod nomen visionē significat: Ac si
diceret: Tu es Deus qui mei misertus es.
Vel qui omniū misereris. Vel qui omnia
vides. Eā ob causam antiquissimi Ægyp-
tij volentes Deū significare pingebāt sce-
ptrū rectum cū oculo in fastigio, intelligē
tes per sceptrū regiā dignitatē, diuinamq;
iustitiā. per oculum aūt circumcirca pros-
picientē Dei prouidentiā omnia videntis
& gubernātis. Ita hūc hieroglyphicū in-
terpretatur Cyrillus Alexandrinus lib.9. Cyrill⁹.
aduersus Iulianū, & Pierius Valerianus in
hieroglyphicis. Vel appellatur De⁹ visio-
nis, quia viris iustis calamitate confectis
apparebat. Vel quia videndus erat ab ho-
minibus humana assūpta natura: de quo
vaticinatus est Baruch dicens capite.3. In Baruch 3.
terris visus est, & cum hominibus con-
uersatus est. Vbi more prophetico præte-
ritis vtitur pro futuris. De illo ait cap.53. Esai.53.
Esaias: Vidimus eum, & non erat aspe-
ctus. Vidit enim illum oculis lumine va-
ticinationis illustratis in monte Caluarię
crucifixum, & vulneribus saucium: iux-
ta id quod dictum fuerat capite.22. Ge- Gene.22
nesis iuxta septuaginta interpretum ver-
sionem ἐν τῷ ὄρει κύριος ὤφθη. Hoc est,
in monte dominus visus est. Pro quo edi-
tio nostra vulgata ex Hebræo transtulit:
In monte dñs videbit. In monte namque
Caluarię vim ac magnitudinē misericor
diæ ostendit, non solum pro amicis, sed
etiam pro inimicis sanguinē profundēs,
seq; hostiā constituens. Quare verissimū
fuit dictū illud: In mōte dñs videbit, hoc
est miserebitur. Et illud: In mōte dñs vis⁹
est: nimirū multo antè à diuinis vatib⁹, &
tēpore mortis ei⁹ corporis oculis à populo

Gene.22 circũstãte. Mons enim ille sacrificij Isaac fuit mons postea Caluariæ appellatus, vt in commentarijs nostris in caput.11. Danielis ostendimus: qui mons Moria, hoc est mons visionis quondam appellabatur. Cùm igitur videre ad Deum relatum & aspicere significet, & misereri, potest verti locus hic Ieremiæ: Miserere domine, & perspice, quẽ vindemiaueris.

Caput tertium.

א *EGo vir videns paupertatem meam in virga indignationis eius.*

א *Me minauit, & adduxit in tenebras, & non in lucem.*

א *Tantum in me vertit, & conuertit manum suam tota die.*

ב ¶ *Vetustam fecit pellem meam, & carnem meam, contriuit ossa mea.*

ב *Ædificauit in gyro meo, & circundedit me felle & labore.*

ב *In tenebrosis collocauit me, quasi mortuos sempiternos.*

ג ¶ *Circum ædificauit aduersum me, vt nõ egrediar, aggrauauit compedem meum.*

ג *Sed & cùm clamarẽ, & rogarem, exclusit orationem meam.*

ג *Conclusit vias meas lapidibus quadris: semitas meas subuertit.*

ד ¶ *Vrsus insidians factus est mihi, leo in abscondito.*

ד *Semitas meas subuertit, & confregit me, posuit me desolatam.*

ד *Tetendit arcum suum, & posuit me quasi signum ad sagittam.*

ה ¶ *Misit in renib⁹ meis filias pharetræ suæ.*

ה *Factus sum in derisum omni populo meo, canticum eorum tota die.*

ה *Repleuit me amaritudinibus, inebriauit me absynthio.*

ו ¶ *Et fregit ad numerum dentes meos, cibauit me cinere.*

Et repulsa est anima mea, oblitus sum bonorum. ו

Et dixi: perijt finis meus: & spes mea à domino. ו

¶ *Recordare paupertatis & transgreßionis meæ, absynthij & fellis.* ז

Memoria memor ero, & tabescet in me anima mea. ז

Hæc recolẽs in corde meo, in Deo sperabo. ז

¶ *Misericordiæ domini quia non sumus consumpti, quia non defecerunt miserationes eius.* ח

Noui diluculo, multa est fides tua. ח

Pars mea dominus, dixit anima mea: propterea expectabo eum. ח

Explanatio.

EGo vir videns paupertatẽ meã Duo superiora capita duobus alphabetis scripta tres versiculos sibi connexos ab vna litera incipientes commate concludunt. In hoc autem 3. capite quilibet versiculus à sua eademque incipit litera ordine alphabeti seruato. Et ita omnes primi tres versiculi incipiũt ab aleph, alij tres à beth & sic deinceps: ita vt vnus integer versus tres continens versiculos, ternas literas easdemque contineat. Sed iam ad literæ explanationem accedamus. Ego vir videns paupertatẽ meã. Hoc est, ego sum vir ille, qui meam intueor inopiam, qui meã experior & intelligo egestatẽ. Hoc caput referunt nõnulli, & rectè quidem, ad א

ad populũ Hierosolymitanum spoliatũ à Babylonijs, & calamitatibus oppressũ, quem aiunt Ieremiam hoc loco inducere afflictũ, direptioni cõmissum, & ęrũnas suas lamentantẽ. Alij totum hoc de Ieremia in carcerem coniecto interpretãtur. Potest de Ieremia intelligi è carcere abducto, sed afflicto & spoliato. Cùm enim ęrũnas suas aspiceret, & in gemitibus & querelis Hierosolymę versaretur, aliquãdo ipse loquitur, aliquando ipsam vrbem loquentem facit, aliquando populũ: quẽadmodum duobus fecit superioribus capitibus. Ac ita nos caput hoc explanabimus. Loquitur igitur hoc loco de inopia & familiæ difficultate ob ciuitatis direptionẽ: vel ob regis, magnatũq; Hierosolymæ tyrannidẽ, qui eum in carcerẽ coniecerant, & rebus domesticis spoliauerant.

Similitudo. Vt aquilarũ pennæ aliarũ auium pennis admistæ eas cõterunt, & absumũt: sic tyranni vim videtur habere insitã homines lędẽdi, & spoliandi. Vel accipitur hoc loco

Psal. 30. paupertas pro calamitate, vt psal. 30. Infirmata est in paupertate virtus mea. Et

Esai. 48. capite Esaiæ. 48. Elegi te in camino paupertatis. Hinc effectum est, vt pauper interdum pro afflicto accipiatur: vt cap. 36.

Iob. 36. Iob: Eripient de angustia sua pauperẽ. Et

Psal. 9. psalmo. 9. Factus est dominus refugium pauperi: adiutor in opportunitatibus, in

Psal. 24. tribulatione. Et psal. 24. Quia vnicus & pauper sum ego: Hoc est, quia solus, & afflictus sum ego.

¶ *In virga indignationis eius.* Id est, in supplicio iræ Dei, & vehemente eius furore. Sensus est: Ego sum ille, qui meã inopiã & calamitatem vsu tractando cognosco in hac Hierosolymæ euersione, diuinęq; iustitiæ seueritate. Prudẽs est, qui calamitatem & miseriam suã considerat & perpendit: stultus autem, qui illam minimè

perspicit & cognoscit. Ei ait cap. 3. Apoc. Apoc. 3.

beatus Ioannes: Nescis, quia tu es miser & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Solet autem perspici in virga furoris Dei, quando Deus hominibus diuitias aufert, potentiam, & lætitiam, ne eũ

contẽnant, seque efferant in sublime. Vt Similitudo.

enim auibus solemus pennas resecare, ne longius auolent, & fugiant: sic Deus quibusdã alas potestatis, opum, & voluptatũ confringit, ne extollantur, ipsumq; Deũ aspernẽtur. Aliquando tamen hoc efficit Deus ob alias causas iuxta iudicia eius nobis interdum abscondita, sed semper iusta: quæ quando seueritatem præ se ferũt, nomine virgæ, vt hoc loco, significãtur. Perspicuum est enim per virgam intelligi flagellum & castigationem: vt capite

nono Iob: Auferat à me virgam cædẽs. Iob 9.

Et psalmo. 88. Visitabo in virga iniqui- Psal. 88.

tates eorum. Et capite. 4. prioris ad Co- 1. Cor. 4.

rinthios: In virga veniam ad vos, an in charitate?

¶ *Me minauit.* Subauditur Deus. Et adduxit in tenebras: hoc est in afflictiones & rerum aduersarũ caliginem. Et non in lucem: hoc est, non autẽ in gaudiũ & prosperitatẽ. Significari nomine tenebrarum calamitatẽ, & nomine lucis felicitatẽ in-

dicant verba illa Iob cap. 17. Post tenebras Iob 17.

spero lucẽ. Et trigesimo: Præstolabar lu- Iob 30.

cem: & erupuerunt tenebræ. Hoc totum: Me minauit, & adduxit in tenebras: potest referri ad tyrannum, qui ipsum Ieremiam ad seipsum duxit, & in obscurũ carcerem coniecit. Sumitur minare pro ducere.

¶ *Tantùm in me vertit, & conuertit manũ suam.* Hoc est, me duntaxat flagellauit. Accipitur manus pro flagello, vt capite ostendi-

ostendimus superiore. Conuertere & admouere manum in aliquẽ, est illum percutere, & molestijs cõficere. Eam ob causam ait: Vertit & conuertit: quia eum tyrannus non semel, sed iterum atque iterum percussit. Sunt, qui existiment, hæc referri ad Deum, cuius permissione tyrannus Ieremiam affligebat. Loquitur more afflictorum, qui suas tantum calamitates considerant, acsi alij calamitosi non essent. Quam ob causam vtitur hac particula tantùm. Vel refertur ad manũ: vt sit sensus: Me afflixit solùm, nullaque consolatione leniuit. Nam reipsa non ipse solùm, quin potius plerique mortales calamitatibus interdum premũtur. Paucissimi sunt, qui perpetua felicitate po-

Simili-tudo. tiãtur. Vt fœnix non est nisi vnica, vixq; credita cuiquam: sic rara est perpetua rerum prosperarum abundantia. In omni enim re præstãtissimum quicque rarum est. Cæterum pro tãtùm potest verti profectò, vel vtique: & tota hæc litera ita ordinari: Profectò contra me versus est, & admouit manum suam tota die: Nimirũ Deus, vel tyrannus eius permissione.

ב ¶ *Vetustam fecit pellem meam & carnem meam.* Hoc est, ita me virga flagellauit, vt consuetudo calamitatis diuturna callum obduxerit cuti atque carni meæ, & fregerit ossa mea. Vel fecit veterascere cutem meam, quæ præ dolore & anxietate vetus ac nigra reddita est. Eodẽ mo-

Iob.30. do Iob capite.30. Cutis mea denigrata est super me. Vel inducit Ieremias hoc loco Hierosolymam loquentem, atque per pellem intelligit homines plebeios, per carnem delicijs deditos, per ossa viros fortitudine præstantes: qui omnes in vrbis vastitate fuerunt grauiter afflicti. Pagninus vertit: Consumpsit carnẽ meã, & pellem meam: confregit ossa mea.

¶ *Ædificauit in gyro meo.* Hoc est collocauit Deus exercitum Babylonicum in circuitu murorum meorum: meque felle & labore, id est acerbissimis miserijs circumsepsit. Potest referri ad ipsum Ieremiã, vt sit sensus: Oppugnauit me De° vndique, & doloribus ac molestijs circũ vallauit. Fel accipitur pro angore & molestia, vt cap. Ieremiæ.23. Potabo eos felle. Iere.23. ב

¶ *In tenebrosis collocauit me quasi mortuos sempiternos.* Coniecit me in carcerẽ, vnde non exirem, quemadmodũ mortui perpetuis tumulis mãdatur. Vel coegit me, vt delitescerem in caliginosa spelunca illorum instar, qui iam pridem è vita excesserunt. Hoc fecit Ieremias inimicorũ metu coactus. Eodem modo Dauid psal. 142. Collocauit me, inquit, in obscuris, Psal.142 sicut mortuos seculi. Ita appellat speluncas & latebras, in quas se abdebat metu Saulis. In illis collocat Deus afflictos homines quasi mortuos sempiternos, quãdo ita eos destituit solatio, vt nullam eos in hac vita consolationem sperare sinere videatur. Itaque per mortuos sempiternos vel seculi illi intelliguntur, qui penitus mortui sunt: vel qui ad æternas inferorum pœnas relegantur. ב

¶ *Circumædificauit aduersum me, vt non egrediar.* Id est, circũdedit & circumsepsit me, vt non euaderem. Eodem modo ג Iob capite.19. Semitam, inquit, meam Iob.19. circumsepsit.

¶ *Aggrauauit compedem meum.* Hoc est, grauem fecit obsidionem meam. Vel loquitur Ieremias de neruo, quo alligatus fuerat in carcere. Quemadmodũ de Ioseph in Ægypti carcerem coniecto dicitur in psalmo: Humiliauerunt in compedibus pedes eius: ferrũ pertransijt animã Psal.104 eius,

eius, donec veniret verbum eius. Ferrum appellat vinculum ferreum, quo alligatus fuit, donec veniret à Deo vis illa interpretãdi somnia: de quibus capite Ge-
Gene.41 nesis.41. diuina loquitur scriptura. Et de
Iob.13. seipso ait Iob cum Deo loquens cap.13. Posuisti in neruo pedem meum.

ג ¶ *Exclusit orationem meam.* Clausit aures ad preces meas: non mihi postulata con-
Psal.21. cessit. Ita Dauid psal.21. Deus meus clamabo per diem, & non exaudies. Clemẽtissimus Deus quid nobis vtile sit intués, dissimulat interdũ nostras exaudire preces, vt augeat vtilitatem. Vult, vt vita supplicio purgetur, & vera tranquillitas quæ hîc non inuenitur, alibi quæratur. Vel refertur hoc ad regem Hierosolymę, qui tyrannicè Ieremiam tractans eum noluit audire.

ג ¶ *Conclusit vias meas lapidibus quadris.* Hoc dicit propter obsidionem, qua intra vrbis mœnia populus Iudaicus ita obsidebatur, vt exire non posset. Vel loquitur Ieremias de proprio labore, & carcere, quò fuerat coniectus: acsi dicat: Clausit vias meas grauibus impedimẽtis, ne possem fugere, & euadere. Quadrata vbi posita fuerint, firma iacent, & minimè prolabuntur.

¶ *Semitas meas subuertit.* Repetitio est superioris. Nullã mihi reliquit viam, qua me possem in fugam conijcere, & perniciem declinare. Idẽ dicebat Dauid psal.
Psal.141 141. Perijt fuga à me: & non est, qui requirat animã meam. Hoc est, nullo modo possum fugere: necest, qui velit aut desideret vitam meam.

ד ¶ *Vrsus insidians factus est mihi, leo in absconditо.* Nimirum hostis meus Nabuchodonosor, qui & insidiosè & fortiter, occultè & apertè me oppugnauit. Hierosolyma est, quę loquitur. Comparat regem Babylonicum cum vrso & leone propter crudelitatem, & insidias, atque potentiã, & tyrannidem. Capite.28. Prouerbiorũ Prou.28
ait Salomon: Leo rugiens, & vrsus esuriens princeps impius super populũ pauperem. Et Amos.5. Quomodo si fugiat Amos.5.
vir à facie leonis, & occurrat ei vrsus. Vbi vrsus & leo pro tyrãnis accipiuntur. Acsi dicat diuinus vates: Affliget vos Deus ob scelera vestra: veniet super vos dies indignationis eius. Ac cùm existimaueritis liberos vos esse ab vno tyranno, in alium immaniorem incidetis.

¶ *Confregit me, posuit me desolatam.* Hoc ד
est euertit me, ac penitus vastauit. Lamẽtatur mœsta Hierosolyma exitium suũ, & clades, quas acceperat à Nabuchodonosore. Potest totum hoc ad Ieremiã referri: acsi dicat: Fregit me Deus, & posuit me vt vrbem desolatam. Vel confregit me inimicus meus rex Hierosolymæ, quia Deus ita permisit. Frãgitur calamitatibus & contumelijs vir iustus & pius, similiter sceleratus & impius: sed Simili.
hic est vitrum, quod confractũ nihil valet: ille verò est argentum, quod etiamsi frangatur, non tamen suum pretiũ amittit. Confringere idem est aliquãdo quod affligere & prosternere: vt psal.17. Con- Psal.17.
fringam illos, nec poterunt stare. Et cap.
4. Amos. Cõfringitis pauperes. In quam Amos.4
significationẽ accipitur hoc loco Ieremię.

¶ *Tetendit arcum suum, & posuit me quasi* ד
signum ad sagittam. Hoc est, grauiter me vulnerauit. In arcu enim quanto longius trahitur chorda, tanto concitatior & furiosior exit sagitta. Hoc fuit capite præcedente explanatum. Quod autem ait fuisse se vt scopum constitutũ, quò diriguntur sagittæ & iacula, significat se esse ab om-

ab omnibus afflictū, multisque calamitatibus confectum. Ita Iob cap. 16. Confregit me, & posuit me sibi quasi in signum: vt scilicet me sagittis configerēt, mihiq́ue apertè repugnarent. Id voluit Simeon significare de puero Iesu, cùm dixit apud Luc. 2. Positus est in signum, cui contradicetur. Et diuus Paulus molestijs & anxietatibus circūseptus cap. 3. prioris ad Thessalonicenses: Nemo, inquit, moueatur tribulationibus istis, ipsi enim scitis, quòd in hoc positi sumus. Acsi dicat: Nemo ob calamitates meas perturbetur: nam ad hoc sum veluti scopus constitutus, vt iaculis traijciar.

Iob. 16.

Luc. 2.

1. Thess. 3.

ה ¶ *Misit in renibus meis filias pharetræ suæ.* Id est, confixit me sagittis: quæ filiæ pharetræ dicūtur, quòd ex ea vt ex vtero matris egrediantur. Capite. 30. ait Iob: Pharetram suam aperuit, & afflixit me. Hęc dicitur Deus fecisse, quia illius voluntate & potestate ea & Ieremiæ, & Iob inimici faciebant.

Iob 30.

ה ¶ *Factus sum in derisum populo meo.* Idem ait capite. 20. idem Ieremias, quem Iudęi irriserant, & in prouerbium atque cantilenam traduxerant.

Iere. 20.

ה ¶ *Inebriauit me absynthio.* Id est, acerbissimis doloribus me cōfecit. Est enim absynthiū herba fœtida & amara, quę Lusitanicè appellatur alosna. Non dicit: Potauit me absynthio, quod ipsum erat acerbum: sed ipso me inebriauit, quod est acerbissimum. Acsi dicat: Tantus fuit dolor meus, vt mihi sensum ferè eriperet.

ו ¶ *Et fregit ad numerum dentes meos.* Idest, contudit mihi numerum dentium: multos mihi dentes confregit. Frangere siue conterere dentes alicui est illum affligere, & calamitatibus lacerare: vt psalmo. 3. Dentes peccatorum contriuisti. Et 57. Deus conteret dentes eorum in ore ipsorum. Pro ad numerum, vertunt nonnulli lapide, aut silice, alij, arena. Ac dicūt, Ieremiæ in carcere datū fuisse panem mistum arenis & lapidibus ad comedendū. Et hoc voluisse illū hoc loco significare.

Psal. 3.

Psal. 57.

¶ *Cibauit me cinere.* Hoc est, dedit mihi cinerem ad edendū. Significat se in maximo luctu & mœrore versatum fuisse. Psalmo. 101. ait Dauid: Cinerem tanquā panem manducabam. Potest verti: Operuit me cinere. Paraphrastes Chaldæus transtulit: Humiliauit me. Psal. 101.

¶ *Et repulsa est anima mea.* Subaudi, à Deo qui me noluit audire. Ita Dauid psal. 43. Nunc autem, inquit, repulisti, & confudisti nos. Acsi dicat: Non solùm nos domine non audis, sed etiam ignominia afficis, & repellis. Et psalmo. 59. Deus repulisti nos, & destruxisti nos. Et 88. Tu verò repulisti, & despexisti. Quibus verbis suam & populi deplorat calamitatē. Emendatiores codices habent: Repulsa est à pace anima mea. Et tunc sensus est: Vita mea proiecta est ab hominū pace. Cùm enim Ieremias veritatem diceret, & scelera obiurgaret, erat iniurijs obiectus, in hominumq; odium incurrebat. Id voluit ipse significare capite. 15. cùm has voces emisit: Væ mihi mater mea quare genuisti me virum rixæ, virū discordiæ in vniuersa terra? Hanc esse existimo germanam huius loci explanationē. Septuaginta enim, & Pagnin⁹, & Brixianus habēt à pace. Ac ita est in Hebręo.

ו

Psal. 43.

Psal. 59.

Psal. 88.

Iere. 15.

Pagnin.

Brixian.

¶ *Oblitus sum bonorum.* Id est, iam mihi omnino excidit ex animo memoria felicitatis. Tam longum temporis fluxit interuallum, postquam eam amisi, vt iam non sim memor, qualis illa fuerit.

ו ¶ *Et dixi.* Nimirū in corde meo: hoc est, mecum

mecum cogitaui. Dicere aliquando pro
Gene.27 cogitare vsurpatur: vt capite Genesis.27.
Iob.7. Dixitque in corde suo. Et.7. Iob: Si dixero: cõsolabitur me lectulus meus. Et psal-
Psal.9. mo.9. Dixit enim in corde suo: oblitus est
Esai.38. Deus. Et Esaiæ cap.38. Dixi: Non videbo dominum Deum in terra viuentium.

¶ *Perijt finis meus.* Euanuit res, quam expectabam. Vel perijt terminus vitæ meę: iam amplius non viuam.

¶ *Et spes mea à domino.* Subaudi, perijt. Sperauerat aliquid certo tempore, quod non adeptus est. Quare euanuit spes eius circa rem illam: non quòd de Deo desperaret, cùm dicat paulò pòst: Hæc recolens in corde meo in Deo sperabo: sed videns fluxisse tempus, quo certum aliquid expectauerat, illius spem amisit.

ו ¶ *Recordare paupertatis & transgreßionis meæ, absynthij & fellis.* Id est, memoria tene domine inopiam meã: & qualiter ex diuitijs ad illam transgressus sum: similiter omnes meos dolores, nomine absynthij & fellis significatos, memoria cõprehende. Accipitur transgresio pro transitu de opibus ad paupertatẽ: vel pro trãsmigratione & exilio. In diuinis literis accipitur pro flagitio, diuinæque legis vio-
Iosue.22 latione, vt capite Iosue.22. Quæ est ista
1.Esd.10. transgresio? Et 1. Esdræ.10. Lugebat enĩ
Gal.3. transgresionem eorum. Et 3. epistolæ ad Galatas: Quid igitur lex? Propter transgresionem posita est. At hoc loco transgresio idem est, quod exilium & transitus atque proscriptio. Verùm si literam Hebraicã consulueris, perspicies hoc nomen pro quo Latinus interpres vertit transgresionem, significare etiam plangorem & lamentũ: quæ significatio mirum in modum conuenit huic loco. Po-
Infr.5. test verti: Recordare calamitatis & lamẽtationis meæ. Totam hanc orationẽ voluit Ieremias significare, cùm dixit capite vltimo harum lamentationum: Recordare domine, quid acciderit nobis.

¶ *Memoria memor ero, & tabescet in me anima mea.* Id est, in memoria hæc habebo: & deficiet in me anima mea. Vel sic: Recordando recordabor harum rerum, & lamentabitur me anima mea. ו

¶ *Hæc recolens in corde meo in Deo sperabo.* ו
Pro, in Deo, est in libris emendatioribus ideo: & hæc est vera lectio. Sẽsus est: Verso in mente mea hæc, quæ sequuntur, nimirum magnam esse Dei misericordiã, ideo sperabo. Nauis vt consistat in mari, Similitudo.
proijcit anchoram: si anchora fixa est in terra firma, tuta est nauis: sin autem anchora manet in aqua agitata fluctibus, tũc nauis periclitatur. Nauis in mari est vita nostra in mundo, cuius anchora spes est. Si spes fixa est in cœlo, in tuto est nauis, sin aũt est in fluxis ac concitatis vndis rerum humanarum, est vitæ nostræ nauis periculis certisimis proximè obiecta. Intuere quid dicat apostolus cap.6. epist. Heb.6.
ad Hebræos: Confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vsque ad interiora velaminis. Id est, vsq; ad cœlũ. Et Iob cap.13. Etiã si, Iob.13.
inquit, occiderit me, in ipso sperabo. Volens Esaias Deum ad diuinam mouere pietatem cap.33. ei commemorat spem, Esai.33.
quam posuerat in illo: ita enim ait: Domine miserere nostri: te enim expectauimus. Et Ieremias cap.17. Spes mea tu do- Iere.17.
mine in die afflictionis. Et Dauid psal.24. Psal.24.
Vniuersi qui sustinent te, non confundẽtur. Et 39. Beatus vir cuius est nomen do- Psal.39.
mini spes eius, & non respexit in vanitates & insanias falsas. De Abrahã ait apostolus

Rom.4. stolus cap.4.epist.ad Romanos: Qui cõtra spem in spé credidit. Ac si dicati Qui cùm natura à spe decideret, spe tamen Similitudo. adductus Deo credidit promittenti. Vt imago cerea ad ignem applicata liquescit, & absumitur, aurea autem eadem incorrupta manet: sic homo fragilis & inconstans igne calamitatis tactus spem amittit, totusque dissoluitur: ille autẽ qui virtute solidus est ac firmus, idem perseuerat: nunquam ei spes infringitur, nec constantia labefactatur. Viri sapiẽtia muniti nunquã desperant omnino: nam adhibere in cõsilium cogitationum desperationem hominum est insipientium, & in rebus magnis grauiter errantium: spes enim cum rerum omnium desperatione confligit. Id quodam modo intelligẽtes veteres Romani templa spei & sapiẽtiæ coniuncta ædificarunt. Quî fieri posset, vt homines vulneribus saucij, contumelijs confecti, & calamitatibus acerbissimis lacerati cupiditates temerarias coërcerent, inanes solicitudines pellerent, & in virtute firmiter consisterent, nisi spem haberent in Deo fixam ac locatam? Hęc eos ita corroborat atque confirmat, vt nec rerum aduersarum ictibus debilitentur, nec varijs ærumnarum oppugnationibus de gradu pietatis deijciantur. Sed oportet firmã spem habere, etiam si De⁹ Esai.28. differat promissa: nam vt Esaias ait: Qui Psal.26. crediderit, non festinet. Et Dauid psal.26. Expecta dominum, & viriliter age. Et diHeb.10. uus Paulus cap.10.epist.ad Hebręos: Nolite amittere confidentiam vestram, quę magnam habet remunerationem. Deus 1.Re.16. Dauidem in adolescentia regem designauit, sed tot tamque acerbis fuit calamitatibus exagitatus vir ille, priusquàm regni possessionem adiret, vt nisi firmissimam haberet spem, posset ad dubitandum induci. At ipse dicebat psal.25. In Psal.25. domino sperans non infirmabor. Et ad eandem spem populum cohortás aiebat psal.61. Sperate in eo omnis congregatio Psal.61. populi, effundite coram illo corda vestra. Et Ieremias hoc loco: Hæc recolens in corde meo, ideo sperabo. Et paulò pòst: Pars mea dominus, dixit anima mea: propterea expectabo eum.

¶ *Misericordiæ domini, quia non sumus cõsumpti.* Nonnulli Latinorum interpretũ existimant hoc loco, misericordię, esse in genitiuo numeri singularis, cùm re ipsa sit nominatiu⁹ pluralis, vt ex litera liquet Hebraica. Sensus est: Misericordiæ Dei in causa sunt, vt viui relinquamur. Nisi illæ essent, omnes simul consumpti fuissemus. Idem ait cap.1. Esaias: Nisi domi- Esai.1. nus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissem⁹: & quasi Gomorrha similes essemus.

¶ *Quia non defecerunt miserationes eius.* Nos enim citra condignum puniuit, & viuos reliquit misert⁹ nostri propter nomen suum. Iuxta id quod ipse Deus ait apud Esaiã cap.46. Propter nomen meũ Esai.46. longè faciam furorem meum. Id intelligẽs Habacuch ait cap.3. Cùm iratus fue- Habac.3. ris, misericordiæ recordaberis. Vt mare Similitudo. fons est humoris: sic Deus fons est misericordiæ. Sed quemadmodum mare cũ humore habet coniunctum saporẽ amarum: sic Deus admistã misericordiæ habet iustitiam, quæ nobis amara videtur.

¶ *Noui diluculo: magna est fides tua.* Quidam interpretãtur: apertè cognosco magnam esse fidem tuam. Existimãt enim, noui, esse verbum noui nouisti. At si Hebraicam consulas literam, videbis veram lectionem esse: nouæ diluculò, siue nouæ cotidie.

cotidie. Est igitur nomen adiectiuũ numeri pluralis, non autem verbum. Nouæ etiam habent nõnulli codices correcti ad marginem. Ac ita existimo transtulisse Latinum nostrum interpretem: sed vitio librariorum effectũ esse, vt pro nouæ scriptum sit noui. Est igitur sensus: Singulis diluculis, hoc est cotidie nouæ apparent diuinæ misericordiæ. Dixerat antea: Nõ defecerunt miserationes eius. Et proximè addit: Nouæ diluculo: acsi dicat: imò cotidie eas nouas experimur. Et tunc cõuertens ad ipsum Deum sermonem ait: Multa est fides tua. Hoc est, magna est ô Deus in verbis tuis veritas: firmus es & & fidelis in promissis tuis. Id enim quod promisisti, vsuram te esse nobiscum misericordia, sine dubio præstitisti. Accipitur hîc fides non pro virtute theologica, quæ est, vt ait apostol⁹ in epistola ad Hebræos, substantia rerum sperãdarum, argumẽtum non apparentium: sed pro ea, quæ authore Cicerone lib. 1. officiorũ, est dictorum conuentorumque cõstantia & veritas, quæ fidelitas appellatur. Vnde David psal. 144. Fidelis, inquit, dominus in omnibus verbis suis. Et apostolus cap. 10. prioris ad Corinthios: Fidelis De⁹ est qui nõ patietur vos tentari supra id, quod potestis.

Hebr. 11. Cicero. Psal. 144 1. Cor. 10

n ¶ *Pars mea dominus.* Hoc est, Deus est hæreditas ac possessio mea. Quoniã patris diuitiæ inter hæredes distribuuntur in partes, quarũ quælibet est tota vniuscuiusque portio, accipitur pars pro tota hæreditate. Id intelligens Dauid psal. 15. Dominus, inquit, pars hæreditatis meæ, & calicis mei. Hoc est, Deus est tota hæreditas mea, & tota merces calamitatis meæ, nomine calicis significatæ. Sed ego existimo hæc verba Christi esse, quem Dauid inducit loquentẽ, acsi dicat: Deus est hæreditas hæreditatis meæ, & cruciatuũ meorũ. Hæreditas Christi est ecclesia catholica: huius autẽ ecclesiæ hæreditas & præmium sempiternum Deus est, qui est etiam prẽmiũ laborum cruciatuumq; eiusdẽ Christi, quibus eadẽ manet merces sempiterna. Ita Athanasius & Theodoretus & Flaminius hũc locum explanarunt. Vbi vides partẽ pro tota accipi portione. Eodẽ modo psal. 72. Deus cordis mei, & pars mea Deus in æternum. Vel vt potest etiam verti: Rupes cordis mei, & pars mea Deus sempiterna: Vocabulũ significans Deum significat etiã rupem, fortitudinem, & stabilitatem. Sensus est: Stabilitas robur & firmitudo mẽtis meę, vniuersa hæreditas mea, meæ opes & copiæ, & æterna possessio Deus est. Dicitur etiam hæreditas pars sortis, quia sortibus diuidebatur. Quamobrẽ apostolus cap. 1. epistolæ ad Colossenses: Gratias, inquit, agentes Deo & patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine. Hoc est, qui dignos nos fecit hæreditatis sanctorum, quæ est in lumine gloriæ. Vel quæ lumine euangelicæ doctrinæ comparatur.

Psal. 15. Athana. Theod. Flamin. Psal. 72. Colos. 1.

Bonus est dominus sperantibus in eum, animæ quærenti illum. ט
Bonũ est præstolari cum silentio salutare Dei. ט
Bonum est viro, cùm portauerit iugum ab adolescentia sua. ט
¶ *Sedebit solitarius, & tacebit: quia leuauit se super se.* י
Ponet in puluere os suum, si fortè sit spes. י
Dabit percutienti se maxillam, saturabitur opprobrijs. י
¶ *Quia non repellet in sempiternũ dominus.* כ
Quia si abiecit, & miserebitur secundũ multitudinem misericordiarum suarum. כ

Non

כ *Non enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum.*
ל ¶ *Vt contereret sub pedibus suis omnes vinctos terræ.*
ל *Vt declinaret iudiciũ viri in conspectu vultus altißimi.*
ל *Vt peruerteret hominem in iudicio suo, dominus ignorauit.*
מ ¶ *Quis est iste, qui dixit, vt fieret domino non iubente?*
מ *Ex ore altißimi non egredientur nec mala, nec bona?*
מ *Quid murmurauit homo viuens, vir pro peccatis suis?*
נ ¶ *Scrutemur vias nostras, & quæramus, & reuertamur ad dominum.*
נ *Leuemus corda nostra cum manibus ad dominum in cælos.*
נ *Nos inique egimus, & ad iracundiam prouocauimus, idcirco tu inexorabilis es.*
ס ¶ *Operuisti in furore, & percußisti nos: occidisti, nec pepercisti.*
ס *Oppusuisti nubem tibi, ne transeat oratio.*
ס *Eradicationem & abiectionem posuisti me in medio populorum.*

ט *Bonus est dominus sperantibus in eum.* Dixerat proximè: Pars mea dominus: propterea expectabo eum: nunc ostendit se hac in re duci ratione, quoniam Deus bonus est, clemens ac benignus erga eos, qui in illo spem suam collocant, à qua nequaquã auertuntur. Loquitur de spe formata, quæ est cum charitate coniuncta, & in Deum tendit. Ideo ait: sperantibus in eum: non autem sperãtibus in eo. Hi rectum cor habent: de quibus ait Dauid
Psal.72. psal. 72. Quàm bonus Israel Deus ijs, qui recto sunt corde. Ac si dicat: Beneficus est vtique Deus in eos, qui nec rebus piorum aduersis, nec impiorum prosperis adducuntur, vt ex spe diuinæ bonitatis deturbentur. Dei natura est bonitas, vt diuinus ait Dionysius: quam ob causam erga omnes bonus est: nam vt ipse ait apud Luc. cap. 6. Deus benign⁹ est super ingratos & malos. Sed quia eius bonitas clarius erga eos ostenditur, atque elucet, qui in ipso spem figunt, qui nouã indies augent fortitudinem, ait hoc loco Ieremias: Bonus est dominus sperãtibus in eum. De quibus ait Esaias cap. 40. Qui sperant in domino mutabunt fortitudinẽ, assument pẽnas sicut aquilæ, currẽt, & non laborabũt, volabũt, & nõ deficiẽt. mutare fortitudinem est non cadere animo, sed nouum robur indies recipere. Luc. 6. Esai. 40

¶ *Bonum est præstolari cum silentio salutare Dei.* Coniungit silentium cum spe ad animi fortitudinem alendam & confirmandam: iuxta illud Esaiæ. 30. In silentio & spe erit fortitudo vestra. Vbi per silẽtium non solùm taciturnitatem intelligit, sed etiam patientiam & tolerãtiam: qua muniti sperare debem⁹ salutare Dei, hoc est, salutem à Deo tributam, diuinũq; remedium & auxilium. Poteris per salutare Dei hoc loco filium Dei intelligere, mundi seruatorem, Iesum Christũ Deũ nostrum: de quo dicebat eximius patriarcha Iacob, in quo priscis illis temporibus admirabilis fides mirabiliter eluxit, capite Genesis. 49. Salutare tuum expectabo domine. Pro quo antiquus Onchelus paraphrastes Chaldæus habet: Salutare tuũ expecto domine, dixit pater noster Iacob, Non expecto salutare Gedeon filij Ioas, quæ est salus tẽporalis, nec salutare Samson filij Manue, quæ est salus transitoria. Sed expecto redemptionem Christi filij Dauid, qui venturus est ad accersiendum sibi filios Israel: cuius redemptionẽ desiderat anima mea. Hactenus ille. De salutari Esai. 30. Gen. 49. Onchel.

Psal.9. lutari hoc ait Dauid psalmo.9. Exultabo in salutari tuo. Et.64. Exaudi nos Deus Psal.64. salutaris noster, spes omnium finium terræ, & in mari longè. Et.84. Ostende nobis Psal.84. domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis. Et Esaias capite.25. Esai.25. Exultabimus & lætabimur in salutari eius. Et.52. Videbunt omnes fines terræ Esai 52. salutare Dei nostri. Illud complectens animo & brachijs iustus Simeon apud Lucam secundo cecinit: Nunc dimittis Luc.2. seruum tuum domine secundùm verbũ tuum in pace: quia viderunt oculi mei salutare tuum. Et ipse Lucas tertio iuxta Luc.3. Esaiæ vaticinationem: Videbit, inquit, omnis caro salutare Dei nostri. Hoc est Christum, qui nobis attulit salutem & cœleste remedium. Illum expectabant antiqui patres, eius aduentum cupiebant fideles, de illo vaticinabantur diuini vates: cuius sanguine erant mũdi labes abluendæ, & iniquitates expiandæ. Eum expectabat Ieremias, cùm has voces emitteret: Bonum est præstolari cum silentio salutare Dei. De seruatore Hierosolymæ ad totius mundi saluatorem sermonem transtulit spiritu prophetico raptus noster diuinus vates.

D ¶ *Bonum est viro, cùm portauerit iugum ab adolescentia sua.* Oportet enim Deo non solùm fructum tribuere prouectæ ætatis, sed etiam florem offerre adolescentiæ. Nomine iugi lex Dei significatur: vt capite Ecclesiastici.51. Collum vestrũ subijcite iugo. De illo dicebãt impij psalmo Eccle 51 secundo: Proijciamus à nobis iugum ipsorũ. De illis ait Oseas septimo: Reuersi Psal.2. sunt, vt essent absque iugo. Vnde appel- Ose.7. lantur filij Belial, hoc est sine iugo, vt est capite Iudicum.19. explanatum. Eam Iudic 19 ob causam appellat Christus dominus euangelium suum iugum, cùm ait apud Matthæum vndecimo: Tollite iugum Matt.11. meum super vos: iugum enim meum suaue est, & onus meum leue. Nec lex diuina tantùm, sed humana etiam iugũ appellatur: vt capite Ieremiæ.27. Qui- Iere.27. cunque non curuauerit collum suum sub iugo regis Babylonis. etc. Et capite.10. li- 2.Par.10 bri secundi Paralipomenon: Pater tuus grauissimo iugo nos pressit. Huc allusisse videtur Pythagoras, cũ dixit: μὴ ζυγὸν Pythag ὑπερβαίνειν: hoc est, iugũ ne transgrediaris: Acsi diceret: legem ne violes. Pro quo alij vertunt: Stateram ne transilias. Est enim statera symbolum æquitatis, vt Dorico illo prouerbio indicatur: Iustior statera. Ita Demetrius Byzantius Demet. apud Athenæum libro dipnosophista- Athenæ rum decimo interpretatur. Nec mirum, nam zigós siue zigón, & iugum significat & stateram, vt ex Æliano & Am- AElian. monio constare videtur. Iugum autem Ammo. Dei oportet ab adolescentia portare, vt vitia coërceantur, & tenera ætas assuescat dare operam virtutibus, & ad æternitatem alatur. Nam vt ait in Prouer- Prou.22. bijs Salomon capite duodecimo: Adolescens iuxta viam suam etiam cùm senuerit, non recedet ab ea. Vt noua arbo- Similitudo. borum virgulta facilè flectuntur, at vbi ligna effecta sunt dura & obliqua, flecti non possunt, nec in directum dirigi: sic tenera ætas flexibilis est, & facilè mouetur ad honestatem, sed senectus vitijs assueta vix ad rectam viuendi rationem contorquetur. Id animo percipiens Dauid aiebat psalmo septuagesi- Psal.70. mo: Deus docuisti me à iuuentute mea. Et Ecclesiasticus septimo: Filij tibi Eccles.7 sunt, erudi illos, & curua illos à pueritia eorum. Vt tractabilis mollisque Similitudo.

cera recipit impreſsionem, dura autem nequaquam: ſic puer à teneris, vt aiunt, vnguiculis erudiendus eſt in lege Dei, vt cum lacte nutricis veram ſinceramq́; doctrinã ſuxiſſe videatur. Nam poſtquàm aſsiduitate vitiorũ dureſcit, ſigillũ virtutum haudquaquam valet recipere. Et vt Horati⁹ ait Horatius: Quo ſemel eſt imbuta, recẽs ſeruabit odorẽ, teſta diu. Eam ob cau-Quint. ſam prçclarè monet Quintilianus, vt ſtatim optima diſcãtur, quoniã nihil tenaci⁹ memoria cõplectimur, quàm quod rudi-Ariſtot. bus annis percepim⁹. Id quod Ariſtoteles docuerat lib. Moraliũ Nicomachiorũ. 2.

¶ *Sedebit ſolitarius, & tacebit.* Subauditur vir, qui portauit iugum ab adoleſcentia ſua, de quo proximè locutus fuerat. Solitudo enim & ſilentium maximè cõducunt ad iugum domini æquo animo ferendum. De ſolitudine ait Deus apud Oſe. 2. Oſeam. 2. Ducam eam ad ſolitudinẽ, & loquar ad cor eius. De ſilẽtio ait per Eſaiã Eſai. 32. 32. Cultus iuſtitiæ ſilentium. De vtroque Pſal. 101 ait Dauid pſal. 101. Similis factus ſum pelicano ſolitudinis: Quod poteſt verti: Similitudo. Silui ſicut pelicanus ſolitudinis. Quemadmodum pelicanus & aquila cæteræq́; aues nobiles ſolent hominum familiaritatem declinare, & ad loca deſerta confugere: ſic viri ſapientia & animi altitudine præſtãtes ſolent hominũ frequentiã euitare, & à cœtu amicorũ, mundiq́; tumultu tanquã in portum ſe in ſolitudinẽ Similitudo. recipere. Et quemadmodũ equ⁹ freno reprimitur & domatur: ita homo ſilẽtio in gyrum rationis ducitur. Poteris per hæc duo verba, ſedere & tacere, abiectionẽ & Eſai 47. calamitatẽ intelligere, vt cap. 47. Eſaiæ: Sede tacẽs, & intra in tenebras filia Chaldæorũ. Vel verbo ſedere ſignificatur con-Theod. ſtãtia, tolerãtia & firmitudo, vt ait Theodoret⁹: accipitur enim ſedere pro manere, vt cap. 1. explicauim⁹. Vt vaſa vacua faSimilitudo. cilius mouentur, quàm plena: ſic homines ſtulti facilius mutantur, quàm ſapiẽtes. Quam ob cauſam viri iuſtitia & ſapientia muniti nouitates fugiunt & mutationes, præſertim in republica gubernanda. Nam quẽadmodum corpora noSimilitudo. ſtra ſolent in morbos incidere autumno ob temporis mutationem: ſic reſpublica ſolet morum nouitate offendi ac lædi.

¶ *Quia leuauit ſe ſuper ſe.* Non ſuper alios ſe effert vir iuſtus, vt velit principatum obtinere, quod eſt ſuperbiæ propriũ: ſed ſuper ſeipſũ, quod ad animi pertinet humilitatẽ. Nam vt in ſtatera quanto magis Similitudo. pars vna deprimitur, tanto alti⁹ altera extollitur: ita in vera religione, quanto quis depreſsius ſe abijcit per humilitatẽ, tanto excelſius effertur per virtutẽ & cõtemplationẽ. Qui ſe leuant ſuper ſe ad altiſsimã diuinarũ rerum cõtemplationẽ rapiũtur. Nõnulli codices correcti habẽt: Quia leuauit ſuper ſe: ſubaudi iugum domini: vt ſit ſenſus: Manebit in ſolitudine, & ſilebit, quia ſuper ſe iugum domini portauit. Cæterùm leuare haſtã eſt bellũ mouere, vt capite. 11. lib. 1. Paralipomenon: Iſte le- 1. Par. 11. uauit haſtam ſuper trecentos. Idem eſt leuare gladium, vt capite Eſaiæ ſecundo: Eſai. 2. Non leuabit gens contra gentem gladium. Leuare oculos eſt contemplari: vt pſalmo. 120. Leuaui oculos meos in mõtes, vnde veniet auxilium mihi. Hoc eſt, in cœlos: vel vt Hieronymus et Auguſti- Hieron. Auguſt. nus explicant, in ſanctos, qui inſtar montium ſole iuſtitiæ prius illuminãtur. Sed quoniam ſequitur: Vnde veniet auxiliũ mihi. Auxilium meum à domino, qui fecit cœlum & terram: videtur per montes Deum intelligere, qui capite. 2. Eſaiæ, Eſai. 2.

&

Mich.4 & quatto Michææ mōs appellatur in singulari propter essentiæ vnitatem, hoc autem psalmo mōtes in plurali ptopter triū personarū distinctionē. Potest nihilominus hic locus ita etiam verti ex Hebræo: Leuaui oculos meos in mōtibus, vnde veniret auxilium mihi: auxiliū meum à domino conditore cœli & terræ. Acsi dicat: Cùm essem in montibus cōstitutus, circūspexi vndique, omniaque oculis collustraui, num aliunde ad me præsidiū veniret: ac nullū vidi ab hominib⁹, sed solùm à Deo toti⁹ vniuersitatis creatore. At hoc Ieremiæ loco leuare super se, est iugum Dei super se ferre, eiusque legem seruare, animumque eius iudicio & voluntati subijcere.

¶ *Ponet in puluere os suum.* Ponere os suū in puluere est suppressa voce loqui, & abiectè ac humiliter de se sentire, seque puluerem vocare. Contrà verò de superbis

Psal.72. & arrogantibus scriptum est psalmo.72. Posuerunt in cœlū os suum. Hoc est, excelsa de se prædicarunt, vitamque suam vanis laudibus extulerunt. Vel ponete in cœlum os suū est Deum ipsum execrari, & maledictis lacessere. Ponere solium

Iere.49. est potentiam exercere, vt capite.49. Ieremiæ: Ponam solium meum in Ælam: hoc est potentiam meam exercebo in Æ-

Theod. lamitas. Theodoretus existimat ponete os iñ puluere hoc loco esse non respondere ad conuicia, sed silere, acsi os esset plenum terra.

¶ *Si forte sit spes.* An sic fortasse offerat spes aliqua à calamitate euadendi.

¶ *Dabit percutienti se maxillam.* Iuxta il-

Esai.50. lud Esaiæ capite.50. Ego autem non contradico: corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus. Id docuit

Matt.5. Christus dominus apud Matthæum.5. cùm dixit: Si quis te percusserit in dexteram maxilla tua, præbe & alteram. Quod intelligitur de animi præparatione.

¶ *Saturabitur opprobrijs.* Replebitur igno minijs & contumelijs, quibus veluti epulis oblectabitur. Ita diuus Paulus ad Romanos.5. Gloriamur, inquit, in tribulatio Rom.5.

nibus. Diuus Petrus cap.4. prioris episto- 1.Pet.4.

læ suæ: Communicantes Christi passionibus gaudete, vt in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes. Beatus Iacob⁹ Iac.1.

primo: Omne gaudiū existimate fratres, cùm in varias tentationes incideritis. Et seruator noster Christus dominus apud Matthæum quinto: Beati estis, cùm ma- Matt.5.

ledixerit vobis homines, & persecuti vos fuerint: Gaudete, & exultate, quia merces vestra copiosa est in cœlis.

¶ *Quia non repellet in sempiternū dominus.* Etiam si iustus molestijs aliquando & calamitatibus prematur, eamque ob causam dicatur à Deo repulsus & derelictus: non tamen hoc erit perpetuò, sed ad tēpus. Idem ait his verbis capite.28. Esaias: Esai.28.

Non in perpetuum triturans triturabit illum, nec vexabit eum rota plaustri. Ac si dicat: Deus non affliget in perpetuum virum pium, nec eum supra vires intolerabili cōficiet calamitate. Permittet eū interdum ad eius vtilitatem torqueri, sed illum tandem afficiet gaudio, & ad pristinam oblectationem reuocabit. Vnde ait Dauid psalmo.76. Nunquid in æter- Psal.76.

num proijciet Deus, & non apponet, vt complacitior sit adhuc? Quasi dicat non.

¶ *Quia si abiecit, & miserebitur.* Sēsus est: Quoniam iustus Deus pius est pater, cuius est punire, & misereri: ideo si flagellat, consolabitur. Capite Tobiæ tertio est de Tob.3.

Deo literis mandatum: Cùm iratus fueris, misericordiam facies. Et paulò pòst.

de viro iusto: Si in probatione fuerit, co-
ronabitur: si autem in tribulatione fuerit,
liberabitur: et si in correptione fuerit, ad
misericordiam tuam venire licebit.

כ ¶ *Non enim humiliauit ex corde suo, & ab-
iecit filios hominum.* Animaduertit Deus
in homines, eosq; mulctat, non vt ex ani-
mo velit perdere illos, sed ad maius illo-
rum meritum, & illustriorem gloriã, ac
alias ob causas iustas quidem, licet nobis
aliquando nec cognitas, nec explora-
tas. Punire ad perdendum non est pro-
priũ eius opus, sed misereri, & peccata cõ-
donare. Id voluit ipse ostendere statim,
cùm natus est: nam Romę regione Trãs-
tyberina fons olei apparuit, qui diem in-
tegrũ copioso fluuio manauit: quoniã il-
le in mundũ veniebat, qui est fons miseri-
Eutrop. cordiæ. Authores sunt Eutropius in hi-
Orosius storia Romanorum, Orosius lib. 6. Addo
Addo. Vienensis Archiepiscopus in Chronicis,
Paulus. Paulus Diaconus in hostoria, Gotifridus
Gotifr. Sabell. Viterbiensis in Chronicis parte. 5. Sabel-
Conrad. licus Ennead. 7. lib. 1. Cõradus abbas Vr-
Platin. spergensis, Platina in vitis pontificum,
Spirens. Gulielmus Spirensis in primo centena-
rio. Est quippe Deus pater misericordia-
2. Cor. 1. rum, vt ait ad Corinthios diuus Paulus.
Cùm autẽ sit fons misericordiæ per oleũ
significatæ, punit nos, vt nostri miserea-
tur: castigat enĩ, vt saluet. Id voluit Esaias
Esai. 28. significare, cùm dixit capite. 28. Vt faciat
opus suum, alienũ opus eius: vt operetur
opus suum, peregrinum est opus eius ab
eo. Op⁹ Dei appellat tribuere misericor-
diam hominibus, in eosque conferre be-
neficia, opus autem alienum & peregri-
num ab eo irasci, & supplicium sumere.
Sed percutit, vt sanet: ferit, vt medeatur.
Deut. 32. Ille enim est, qui capite Deuteronomij
32. ait: Ego occidam, & ego viuere faciã:
percutiam, & sanabo. De illo ait Iob. 5. Iob. 5.
Ipse vulnerat & medetur: percutit, &
manus eius sanabunt. Quemadmodum Similitudo.
enim medicus infligit cauterium, non
propter se, sed propter ęgri sanitatem: sic
Deus castigat, & vulnerat, non vt per-
niciem paret, sed vt medeatur. Ipse enim
ait apud Ezechielem. 19. Nolo mortem Ezech. 18.
peccatoris, sed vt magis conuertatur, &
viuat. Ex quo colligis, eius flagellum
pietatem esse. Id significat ille versiculo
illo psalmi. 88. Visitabo in virga iniqui- Psal. 88.
tates eorum, misericordiam autem meã
non dispergam ab eo, nec nocebo in ve-
ritate mea.

ל ¶ *Vt contereret sub pedibus suis omnes vin-
ctos terræ.* Ostendit Dei misericordiam,
verumque esse id, quod dixerat, eum
non humiliare & affligere ex corde ho-
mines. Ordo est: Deus ignorauit conte-
rere tyrannicè pedibus suis afflictos in
hoc seculo, qui vincti & pauperes terræ
appellantur: iuxta illud psalmi. 68. Exau- Psal. 68.
diuit pauperes dominus, & vinctos suos
non despexit. Vel per vinctos terræ eos
intelligit, qui vinculis peccati in terra al-
ligati sunt terrestria cogitantes, seque ad
cœlestia minimè extollentes. Ignorauit
etiã declinare à recto iudicio in cõspectu
suo: hoc est iniustè iudicare: & perdere ho
mines in iudicio instar tyrãnorũ, impio-
rũq; iudicum, qui innocẽtes iniustè dã-
nant. Capite Iob. 34. scriptũ est: Verè De⁹ Iob. 34.
non condẽnabit frustra, nec omnipotens
subuertet iudiciũ. Ignorare hoc loco est
sciẽtia approbatiõis nescire. Ita accipitur
cap. 8. Oseæ: Principes extiterunt, inquit Oseæ 8.
Deus, & non cognoui. Id est, nõ illud ap-
probaui. Eodẽ modo Matthæi. 25. Amen Matt. 25.
amen dico vobis: Nescio vos. Et. 14. 1. Cor. 14.
prioris ad Corinthios: Si quis ignorat,

igno-

ignorabitur. Etsi Deus omnia scit, singulari tamen quodammodo illud scire dicitur, quod approbat: illud ignorare, quod
Psal.1. reprobat: vt psal. 1. Nouit dominus viam iustorũ, & iter impiorũ peribit. Hoc est, Deus virorum iustitia ac pietate præstantium sanctitatem ac viuendi rationẽ singulariter diligit, & approbat: nefariorum autem mores, vitam, & mortem detestatur. Itaque vt illi perpetuò florentes erũt, atque felices: sic isti ad æternos inferorũ ignes relegabuntur. Verùm vbi nos habemus hoc Ieremiæ loco: Dominus ignorauit: quidam legunt: Dominus non vidit, seu non cogitauit. Quasi dicat: Nec vult in homines tyrannidem exercere, nec hoc ei in mentem venit: nec hoc vnquam fecit, ne cogitauit quidem.

D ¶ *Quis est iste, qui dixit, vt fieret domino nõ iubente?* Eos arguit, qui diuinam negant prouidentiam. Sensus est: Quis est tam stultus, qui dicat fieri aut euenire res sine diuina permissione, dispositione, & voluntate? Grauiter errant, qui humanas res omnes casu, aut fataliter ita contingere aiunt, vt Deus inferiora non curet. Falluntur sine dubio, qui existimant, nec bona nec mala egredi ex ore altissimi: hoc est, ex sententia & dispositione Dei.
Esai.45. Apud Esaiam ait Deus capite. 45. Ego dominus formans lucem, & creans tenebras: faciens pacem, & creans malum. Ac si dicat: Ego prosperitatem efficio & calamitatem, bonum & malum. Dicitur Deus creare malum, non quòd malum culpæ efficiat, sed quòd fieri permittat. Dicitur verò facere malum pœnæ, quod nefarios homines supplicio constringat, in eosque aliquãdo grauiter animaduertat. Ita intelligitur, quod ait diuinus va-
Amos.3. tes Amos capite tertio: Si erit malum in ciuitate, quod Deus non fecerit? Quasi dicat, non. Id voluerunt veteres Ægyptij significare Dei imagine, quam pingebant, tenente manu zonam, quà cœlum & terram cingebat: intelligentes per zonam diuinam prouidentiam, qua Deus omnia colligat, continet, & moderatur. Qua de re vide Eusebium in libris de præparatione euangelica, & Cœlium Augustinum in hieroglyphicis. Theodoretus autem, & prisci alij theologi diuinã hanc prouidentiam per scalam, quam vidit Iacob Genesis. 28. cœlum terrãque attingentem, significari asserebãt. Deus enim prouidentia sua cœlũ copulat cum terra: & ipse prospera & aduersa emittit. Quare magna debet esse in omni calamitate consolatio considerare prouidentiã Dei, nihilque euenire hominibus, cuius ipse non sit author aut actiuè, aut permissiuè: eumque omnia & singula perspicere, & ad salutem nostram moderari. Fuerunt tamen, qui dicerent Deum immortalẽ non curare mortalia, nec singularia regere, aut prouidere. Et ita diuinam prouidẽtiã auferebant. Sed eius assertor fuit Dauid, qui psal. 22. cecinit: Dñs regit me, & nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocauit. Et psalmo. 35. Lætentur & exultent gentes, quoniam indicas populos in æquitate, & gentes in terra dirigis. Et Sapiens capite Sapientiæ sexto: Quoniam pusillum & magnum ipse fecit: & æqualiter cura est illi de omnibus. Et quartodecimo: Tua ergo pater prouidentia ab initio cuncta gubernat. Et diuus Paulus Actorum apostolorum septimo de Deo loquens, In ipso, inquit, viuimus, mouemur, & sumus. Et Christ⁹ Deus noster apud Matthæum. 10. Nonne duo passeres asse veneunt, & vnus ex illis non cadit

Euseb. Theod. Gene.28 Psal.22. Psal.35. Sap.6. Sap.14. Act.7. Matt.10

ſuper terram ſine patre veſtro? Veſtri autem capilli capitis omnes numerati ſunt. Aſpicis igitur nihil fieri ſine Dei prouidentia. Id quod Ieremias hoc loco teſtatur: vbi duæ hæreſes refutantur: Vna aſſerentium omnia euenire caſu ſine vllo diuino numine, quam tribuunt Diagoræ: Altera affirmantium omnia fatali & ineuitabili neceſsitate venire: quam diuꝰ
Auguſt. Auguſtinus tribuit Bardeſani Syro: cu-
Bardeſ. Priſcill. ius aſſertor fuit Priſcillianus. Hæc hæreſis fuit damnata in concilio Braccarenſi primo capite nono. Aduerſus eam ſcri-
Auguſt. pſit diuus Auguſtinus libro quinto de ci-
Nyſſen. uitate Dei, Gregorius Nyſſenus in libro
Leo. de fato, Leo papa huius nominis primus in epiſtola ad Aſtoricenſem epiſcopum,
Vualdē. Thomas Vualdenſis libro primo doctri-
Caſtro. nalis fidei antiquæ, Alfonſus à Caſtro ad-
Sepulu. uerſus hæreſes, Geneſius Sepulueda in libro de libero arbitrio. Eam iam mortuā voluit ſuſcitare Martinus Lutherus in libro, quē edidit de ſeruo arbitrio, qui ipſa inſcriptionis inſolentia indicat impiā authoris arrogantiā & temeritatē. Vt autē religionem Chriſtianā funditꝰ euelleret, ipſius citat authoritates, ſed deprauās ipſā diuinam ſcripturā, volens illa falſò adducta, perperam ac impiè explicata, ſuā hæreſim cōfirmate. Vt enim ſi quis excellētē
Similitudo. regis imaginem ex auro gēmiſq; fulgētibus accuratè cōpoſitam diſſoluēs, efficiat ex illa materia figurā canis malè fabricatam, eſt grauiter obiurgādus: ſic qui verā eccleſiæ catholicæ doctrinam ex locis diuinæ ſcripturæ verè & ſapiēter conſtructā euertens, velit ex illis hęreſim turpiter cōflare, fieri non poteſt, quin in varias hominū ſapientium reprehēſiones incurrat. Si omnia fataliter & neceſſariò venirēt, quis votis, quis precibus, quis ſacrificijs, quis legibus, quis pręceptis, quis monitis, quis virtutū actionibus locus relinqueretur? At Lutherus homo factioſus, audax, intēperans, temerarius, impiꝰ, & rerū nouarum ac peſtilentiū cupidus errorē hunc multis perſuaſit hominibus diſſolutis, ſceleruq; conſciētia profligatis, qui ad ipſum confugerūt. Vt enim quondā Catilina, vt Similitudo.
Salluſtius & Cicero teſtatur, patriæ tyrā- Salluſt.
nidem occupāte flagitioſi oēs ſcelerūque Cicero.
maculis notati, qui ſtantibus Romanorū legibus de ſalute propria deſperabant, ad illius amicitiā auidiſsimè confugiebāt: ſic quicunq; ſe vitijs cōtaminauerāt, totoſq; ſe ſe libidinibus dediderāt, & in republica violāda fraudes inexpiabiles conceperāt, eāq; ob cauſam ſtātibus reipublicæ Chriſtianę legibus, ſaluti ſuę diffidebāt, ad Lutherum deteſtabilē hæreſiarcham cōuolarunt, eiuſq; fraudes & impietates receperunt. At cōtra eos pugnat diuina ſcriptura multis in locis, quorū pauca quędam
recitabo. Eccleſiaſticꝰ cap. 15. Deꝰ, inquit, Eccleſ.
ab initio conſtituit hominē, & reliquit illum in manu conſilij ſui. Adiecit mādata & præcepta ſua. Si volueris mandata ſeruare, conſeruabunt te, & in perpetuum fidem placitā ſeruare. Appoſuit tibi aquā & ignem, ad quod volueris, porrige manum tuā. Ante hominē vita & mors, bonum & malū: quod placuerit ei, dabitur illi. Hactenus ille: qui apertè & perſpicuè aſſerit & tuetur arbitrij libertatē. Quid dicā? Si quis velit teſtimoniū ex induſtria cōfingere ad liberū tuendum arbitrium, non aliud dilucidius & clarius poterit ex-
cogitare. Alterum eſt huic ſimile cap. 30. Deut. 30
Deuteronomij, cuius ad literam hęc ſunt verba. Conſidera, quòd hodie poſuerim in conſpectu tuo vitam & bonum, & è contrario mortem & malum: vt diligas

dominum

dominũ Deum tuum, & ambules in vijs eius, & custodias mandata illius, & cerimonias, atq; iudicia, vt viuas, & multiplicet te, benedicatq; tibi in terra, ad quam ingredieris possidẽdam. Si aũt auersum fuerit cor tuum, & audire nolueris, atque decept⁹ adoraueris Deos alienos, & seruieris eis, prędico tibi, quòd pereas, & paruo tẽpore moreris in terra, ad quam Iordane transmisso ingredieris possidendã. Testes inuoco hodie cœlũ & terram, quòd proposuerim vobis vitã & mortem, benedictionẽ & maledictionem. Elige ergo vitã vt & tu viuas, & semen tuũ. Hæc ibi. Aspicis quàm distinctè & apertè locus hic ostendit arbitrij libertatẽ. Si enim omnia ineuitabili necessitate venirẽt, essent verba hęc ridicula & stulta, ac prorsus homine sano indigna. Apud Esaiã. 1. ait Deus: Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis. Quod si nolueritis, & me ad iracũdiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos. Ipse Christus Deus noster apud Matthæum. 23. Hierusalem, inquit, quoties volui cõgregare filios tuos, quemadmodũ gallina congregat pullos suos sub alis, & noluisti. Et capite. 19. Si vis ad vitam ingredi, serua mandata. Et apostolus septimo prioris ad Corinthios: Qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis. Non ne hæc loca ostendũt clarius luce meridiana arbitrij libertatẽ?

Esai. 1.
Matt. 23
Matt. 19
1. Cor. 7.

Huius libertatis arbitrij assertor est Ambrosius lib. 1. de vocatione gentium, Augustinus lib. 3. hiponosticon, Cyprianus libro. 1. epistola. 3. Bernardus libro de arbitrio & gratia: Hieronymus multis in locis. Similiter Origenes, Chrysostom⁹, Basilius, Athanasius, Theophilactus: & omnes denique doctores catholici, qui de hac re locuti sunt, qui fontes vtriusque philosophiæ, diuinæ & humanæ aperuerunt, & nomina sua æternitati cõmendarunt. Nec solùm Christiani, sed etiã externi philosophi Socrates, Plato, Xenocrates, Pseusippus, & Aristoteles qui in libro de interpretatione de futuris contingentibus grauiter disseruit, idẽ testantur. Et ne singulos citem, vniuersi Academici, & Peripatetici omnes animorũ motus à ratione profectos à fatali necessitate cõstantissimè vendicarunt. Plebeij autem philosophi, qui ab hac discreparũt doctrina, semper apud viros sapientes in silẽtio iacuerunt. Sed quia nonnulli hæretici solent ad poëtas confugere, in quibus aiunt fati necessitatẽ omnibus in rebus inueniri, duos afferam ex illis contrarium asserentes, vnum Græcum, alterum Latinũ, qui poësim illustrarunt. Prior est Homerus, cui primas eruditionis Græcæq; eloquẽtiæ omnis semper tribuit ætas. Posterior Vergilius, cui⁹ voce musas quasi locutas ferunt, qui longè omniũ quicũque Latinũ poëma condiderũt, extitit & elegantia & grauitate facilè princeps. Homerus itaq; in primo Odyseæ libro Iouẽ ita inducit loquentẽ: Quã temerè incusat mortales numina, nosq; authores faciũt, si quid sensere malorũ: cùm pręter fatum his pariat mens stulta dolores. Nonne vides Homerum apertè tollere fati necessitatem? Vergilius libro. 4. Eneidos cùm mortem Didonis describeret, has voces emisit: Nã quia nec fato, merita nec morte peribat. Quid poterat dici manifestius contra fati necessitatẽ? quid dilucidius? quid clarius. Nec obstat dicere, Deum esse primam causam, omneq; datũ optimum, vt Iacobus apostolus ait, & omne donũ perfectũ desursum esse, descendẽs à

Ambro.
August.
Cypria.
Bernar.
Hieron.
Origen.
Chryso.
Basilius
Athan.
Theop.
Socrates
Plato.
Xenoc.
Pseus.p.
Aristot.
Homer.
Vergil.
Homer.
Vergil.
Iac. 1.

patre luminum: nam liberum arbitrium bonas recipit inspirationes, & concurrit actiuè ad merita, & cooperatur gratiæ. Pulsat enim Deus cor nostrũ, sed non necessariò cogit: quin potius electiões nobis relinquit, supposito tñ diuino auxilio. Vt
Similitudo. enim terra sine aqua nullũ ferret perfectũ fructum, nisi esset influentia cœli: sic anima nostra, nisi esset diuinum auxilium.
Psal.142 Nam vt Dauid ait psal. 142. Anima nostra sicut terra sine aqua tibi. Hoc explicuit diuus Ioannes capite. 3. Apocalypsis,
Apoc.3. vbi ita Deum inducit loquentem: Ecce sto ad ostiũ, & pulso, si quis audierit vocẽ meã, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illũ, & cœnabo cum eo, & ipse mecũ. Aspicis Deum ipsum pulsare, sed huic pulsationi acquiescere, vel non aquiescere est in arbitrij nostri potestate constitu-
Similia. tum. Vt enim sol ianuam tangit, qui si illam aperueris, domũ illustrabit: sin autem non aperueris, haud quaquã ingredietur: sic Deus tangit cor nostrũ, in arbitrio nostro relinquens illud ei aperire, vt ab eo illustretur, aut non aperire, vt in tenebris relinquatur. Quẽadmodũ salutaris medicina medetur morbo, sed in manu ægroti est illam applicare, aut reijcere: ita diuinũ monitũ est admirabile remedium, sed in libertate arbitrij nostri est ei acquiescere, aut illud aspernari. Verum
Sapië.16 est illud libri Sapientiæ cap. 16. Ad quod quisque volebat, cõuertebatur. Nam nisi homo liberum haberet arbitrium, & ad voluntatem suam conuerteretur, nec homo esset, nec mereretur præmium, nec pœnam. Qui liberum tollunt arbitriũ, hominem ex hominibus tollunt, & leges dissipant, sed ipsi potius dissipãtur. Nam hæreticorũ cœtus nauis est gubernaculo destituta, caligine cooperta, procellis cõtrarijs exagitata. Est cõiuratio Madianitarum, Amalechitarũ, & Philistæorũ aduersus Israelem, qui oẽs perierũt: & ędificatorum turris Babylonicæ, qui oẽs confusi sermonẽ conturbarunt. Qui arbitrij libertatem contendunt de medio tollere, omnia miscent, veritatẽ oppugnant, totã philosophiã, & vniuersam scripturã sanctam radicitus euellũt. Quid plura? Peruertunt ea, quæ sunt fundamenta naturę, qui arbitrij libertatem extinguere conãtur. Est igitur liberum arbitrium nostrũ. Sed quęcũque facimus, Deo facimus permittente, aut cooperante, qui est prima causa, ex cuius ore, vt hoc loco ait Ieremias, bona & mala egrediuntur.

¶ *Quid murmurauit homo viuens, vir pro peccatis suis?* Sensus est: Cur igitur queritur homo de pœnis, quas luit peccatorũ suorum, quãdoquidem Deus qui omnia regit & prouidet, est ille, qui eum supplicio afficit? Imò pœnis ac molestijs sibi à Deo iusto iudice, & pio patre, & sapiente medico tanquam remedijs vtilibus, & medicinis salutaribus gaudere deberet. Si detrahere de hominibus non decet, quanto magis de Deo? Capite. 1. lib. Sapientiæ ait Sapiens: Custodite vos à murmuratione, quæ nihil prodest: & à detractione parcite linguę. Et apostolus cap. 10. prioris ad Corinthios: Nec murmuraueritis, sicut quidã eorũ murmurauerũt, & perierũt ab exterminatore. Et. 2. ad Philippẽses: Omnia facite sine murmurationibus & hęsitationibus, vt sitis sine querela. ם Sapië.1 1.Cor.10 Philip.2

¶ *Scrutemur vias nostras.* Inspiciamus & inuestigemus, quomodo vixerimus, & multa inueniemus peccata. Quã ob causam de nobis debemus queri, qui impiè agimus, non de Deo, qui iustè punit. נ

¶ *Leuemus corda nostra cum manibus ad domi-* נ

dominum. Extollamus ad Deum animos & opera. Vel, fundamus ad illũ pias ardẽtesque preces ex intimo corde productas. Extollere man⁹ ad Deũ est gestus & actio
1.Tim.2. preces fundentiũ: vt cap. 2. prioris ad Timotheum: Volo viros orare in omni loco, leuãtes manus puras: hoc est nullis rapinis, nullis libidinib⁹, nullis impijs pugnis cõtaminatas. Eam ob causam ad Deũ manus efferimus, vt ipse eas suis manibus accipiat, nosque præsidio suo sustentet & tueatur. De hoc schemate locuti sumus capite superiore.

D ¶ *Idcirco tu inexorabilis es.* Sumit populi personã: ac si dicat: Quia flagitijs nos cõtaminauimus, quibus te grauiter offendimus, & noluimus debitos gemitus ex animo emittere, nec vera cõtritione insignes scelerũ maculas delere, sed illis indies polluimur: eam ob causam tu Deus nos minime audisti, quin potius afflictionib⁹ lacerasti. Pro, Idcirco tu inexorabilis es: vertunt quidã, Ideo tu non fuisti propiti⁹.

D ¶ *Operuisti in furore, & percussisti nos.* Posuisti tentoriũ tui furoris, ne videremus, quo essemus ituri: & afflixisti nos. Vel posuisti iram tuã inter te & nos. Vel operuisti nos flagitijs nostris: hoc est permisisti, vt essemus sceleribus nostris cooperti & obcæcati: quam ob causam nos puniuisti. Vel operuisti nos nube calamitatũ in furore tuo: hoc est, ita exigente iustitia tua. Accipitur furor Dei pro iustitiæ eius seueritate.

D ¶ *Opposuisti nubem tibi, ne transeat oratio.* Opposuisti peccata nostra veluti nubẽ in conspectu tuo, ne preces nostras ad aures tuas peruenirẽt. Maleficia nostra sunt causa, quare tu preces nostras non exaudis, quoniã instar densæ ac tetræ nubis diuidunt nos à te, & placidũ ac serenum vultũ tuum abscondũt. Simili modo ait Dauid
psal. 89. Posuisti iniquitates nostras in cõspectu tuo. Et Esaias. 59. Iniquitates vestræ diuiserunt inter vos & Deum vestrũ, & peccata vestra absconderunt faciem eius à vobis, ne exaudiret. Psal. 89 Esai. 59

D ¶ *Eradicationem & abiectionẽ posuisti me in medio populorum.* Posuisti me eradicatum à diuitijs, & abiectũ in medio Chaldæorũ: hoc est, pauperem & cõtemptum. Nam suprà dixerat hoc eodẽ capite: Ego vir videns paupertatem meam. Et paulò pòst: Recordare paupertatis & transgressionis meæ. Quæ omnia sub persona populi Israelitici dicũtur. Nec mirum, populum illũ ingressum esse Babylonẽ inopem & abiectum, cùm Deus ipse assumpta humana natura ingressus sit in mundum pauper & inops & abiectus. Princeps qui ingreditur in vrbem cum pompa & maiestate, indutus vestibus aureis, multis gemmis & pretiosis monilibus ornatus, vult vt oculi hominum diuitias illas aspiciant, non illũ: Christus autem introiuit pauper in mundũ, quia voluit, vt in ipsũ, non in diuitias oculos poneremus. De eo ait diuus Paul⁹ cap. 8. posterioris ad Corĩthios: Scitis gratiam domini nostri Iesu Christi, quoniam propter vos egenus factus est, cùm esset diues, vt illi⁹ inopia vos diuites essetis. Huius ingreßiõis paupertatem & abiectionẽ describit diuus Lucas cap. 2. his verbis, Reclinauit eum in præsepio, quia nõ erat ei locus in diuersorio. Fortasse hoc Ieremiæ loco per eradicationem intelligitur expulsio è patria, vt sit sensus: Posuisti me domine inter Chaldæos patria pulsum & eradicatum, & abiectum. Pro eradicatione vertunt nõnulli ex Hebræo abrasionem, hoc est sordes, quæ à pauimento abraduntur. Quasi dicat: 2 Cor. 8. Luc 2.

latione septuaginta ἔπαρσις, hoc est elatio: vt sit sensus: Ascédi, sed corrui: elatus sum in sublime, sed cecidi, & fract⁹ sum in terra. Quantò quis altius extollitur, tantò ignominiosius cadit. Hæc fuit septuaginta interpretum intelligentia, & recta quidem. At plerique Hebræi deducunt hoc nomen non à נָשָׂא cum puncto in cornu sinistro, sed à נָשָׁא cum puncto in cornu dextro, quod significat vastare: & vertũt hunc locum: Timor & laqueus venerũt nobis & vastatio & afflictio. Aiunt enim Ieremiam commemorare ac numerare quatuor malorum genera, quæ illi & populo Israelitico venerunt. Fortasse ita erat in Latina versione: sed librariorum vitio effectum est, vt pro, vastatio, scriptum sit,

Brixia. vaticinatio. In versione Brixiani est quidem vastatio, & eodem modo in versio-

Pagnin. ne Pagnini. Hanc existimat esse germa-

Reuchl. nam lectionem Ioannes Reuchlinus in lexico Hebraico in verbo נָשָׁא. Sed dices: Quare Deus tot molestijs & angoribus Ieremiam conficiebat virum omni sapientia & honestate insignem, similiq; modo viros pios, virtute & nobilitate præstantes exercet? Quia profectò ita illis códucit ad illustriorem nominis amplitudinem consequendam, & gloriã immortalem in patria cœlesti cóparandam. Vt

Similitudo. qui in sterili & iniucunda insula sunt, nó possunt ad amœnam frugiferamque terram accedere, nisi se mari committant fluctibus agitato, & procellis ac periculis obnoxio: sic ex insuaui huius seculi insula vbi exulamus, ad beatas cœlitum sedes, æternamque gloriam non peruenimus, nisi per mare laborum & calamitatum.

Apoc.7 Ideo ait capite Apocalypsis.7. diuus Ioánes de beatis loquens in cœlesti domicilio: Hi sunt, qui venerunt de tribulatione magna. Et apostoli Act.14. Per multas Act 14.
tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.

¶ *Diuisiones aquarum deduxit oculus meus in contritione filiæ populi mei.* Hoc est, riuos lachrymarum profundunt oculi mei ob Hierosolymæ calamitaté. Simili modo Dauid psalmo.118. Exitus aquarum Psal.118. deduxerunt oculi mei. פ

¶ *Oculus meus afflictus est, nec tacuit, eo quòd non esset requies.* Oculus meus deflet, quòd nulla sit lachrymarum intermissio. ע

¶ *Donec respiceret.* Id est, donec Deus de cœlis me oculis pietatis aspiciat, & misereatur mei. ע

¶ *Oculus meus deprædatus est animam meã in cunctis filiabus vrbis meæ.* Id est, oculus meus spoliauit gaudio animam meam, videns euersionem omnium oppidorũ subiectorũ Hierosolymæ. Ciuitas regia & præcipua dicitur vrbs, cæteræ illi subiectæ & cuncta oppida ditionis eius filiæ illius nuncupantur. Sensus est: Oculi mei animam meam affligunt, quia vidét vastatas ciuitates Iudææ, quæ olim erant filiæ Hierosolymę appellatæ: nam quę alij audiunt, ipsi intueri coguntur. Paraphrastes Chaldæus habet: Fletus oculi mei ascendit, vt noceat animæ meæ propter desolationem regionis populi mei, & deturpationem filiarum Ierusalem vrbis meę. Accipi autem filias pro oppidis indicat caput.13. lib.2. Paralipomenon: Accepit 2.Paral. Bethel, & filias eius: & Iesana cum filiabus suis. Et caput Ieremiæ.49. Clamate Iere 49. filiæ Rabba. Et quintum primi Machab. 1.Mach. 5. Cepit Iazer ciuitatem, & filias eius. ע

¶ *Venatione ceperunt me quasi auem inimici mei gratis.* Hostes mei Babylonij me quasi aué aucupati sunt immeritò, nam illos non læseram. Venatores appellãtur צ

Baby-

inuocaui,& tu me exaudisti. Ostēdit Dei misericordiam,qui afflictis ad ipsum cōfugientibus opitulatur. Diuus Hieronymus hoc refert ad Christum dominum: & per lacum nouissimum limbum patrum interpretatur.

Hieron.

¶ *Iudicasti domine causam animæ meæ.* Id est,ostendisti innocētiam meam. Extraxit enim illum Deus de ima carceris fouea,& ostendit eum esse diuinum ac verum vatem.

¶ *Audisti opprobrium eorum domine,omnes cogitationes eorum aduersum me.* Audisti domine quot ignominijs & cōtumelijs me lacerauerint inimici mei: & quoties de pernicie mea cogitauerint. Capite ipsius Ieremiæ.18.dixerant:Venite, & cogitemus contra Ieremiā cogitationes.

Iere.18.

¶ *Sessionem eorum & resurrectionem eorū vide.* Id est,intuere domine,quoties inimici mei sedent consultantes aduersum me,& quoties surgunt ad impia sua cōsilia exercēda. Sed quia sequitur: Ego sum psalmus eorū:potest esse sensus: Vide domine me esse eorum cantilenam, quādo sedent,& quando surgunt & stant:traducunt enim semper me in canticum & fabulam & irrisionem. Ita Iob.30. Nunc in eorum canticū versus sum,& factus sum illis in prouerbiū. Et psal.78. In me psallebant,qui bibebant vinum. Hoc est, In conuiuijs suis carmina in meum dedecus facta concinebāt. Idem dixerat suprà Ieremias:Factus sum in derisum omni populo,canticum tota die. Itaque per sessionem & resurrectionē intelligitur diuturnitas & continuatio: vt sit sensus:Cōtinuò me irrident. Eodem modo accipitur psalmo.138. Domine probasti me,& cognouisti me: tu cognouisti sessionem meam, & resurrectionem meam. Hoc

Iob.30. Psal.78. Psal.138

est, nota tibi sunt,quæcunque siue sedēs, siue stans aut ambulans efficio. Quibus verbis prædicat diuinus ac regius vates admirabili orationis magnificentia Dei prouidentiam & cognitionem.

¶ *Reddes eis vicem domine iuxta opera manuum suarum.* Hoc est, retribues illis meritum supplicium iuxta eorum maleficia: pro peccatis enim suis iustam pœnam persoluent. Quidam codices habēt: Redde eis. Sed vtcunque sit, oratio hæc non est imprecatio malorum, sed vaticinatio. Ita illud intelligitur psalmi.27. Da illis secundùm opera eorum,& secūdùm nequitiam adinuentionum ipsorū. Secundum opera eorum tribue illis: redde retributionem eorum ipsis. Psal.27.

¶ *Dabis eis scutum cordis laborē tuum.* Nō quòd labor sit Dei, sed à Deo inflictus. Sensus est,Circundabis eos labore,vallabis cor eorum calamitate. Quidam vertunt:Dabis eis tegumētum cordis, & laborem:hoc est, permittes,vt eorum cor sit tenebris ignorantiæ coopertum,& labore defatigatum. Alij per scutum cordis intelligunt obstinationem & impiā animi contumaciam. Alij dolorem cordis:Vox enim Hebræa dolorem etiā significat,& funestum morbum. Potest etiā hoc multò aliter intelligi:nam scutum in diuinis literis in bonam partem accipitur: vt capite Deuteronomij.33. Qui saluaris in domino,scutum auxilij tui, & gladius gloriæ tuæ. Hoc est,qui saluus es in Deo,qui est clypeus,vnde prouenit tibi præsidium, & gladius,quo tibi gloria & nominis amplitudo comparatur. Capite.22.lib.2. Regum ait Dauid:Deus dominus fortis meus, sperabo in eum, scutum meū,& cornu salutis meæ. Et psal.5. Domine vt scuto bonæ voluntatis tuæ Deut.33. 2.Re 22. Psal.5.

coro-

coronasti eū. Acsi dicat: Tu domine beneuolētia tua tanquam scuto firmissimo virum iustum ac pium protexisti, & ab omnibus insidijs telisque inimicorū in-
Psal.90. columem cōseruasti. Et.90. Scuto circūdabit te veritas eius. Hoc est, verum Dei promissum erit scutum, quo liberaberis. Seruabit te Deus promissione sua fideli: ipse enim pollicitus est protecturum se esse viros pios ad ipsum confugientes. Et
Ephes.6 diuus Paulus cap.6. epistolæ ad Ephesios: In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere. Tela ignea esse existimo opū & mundi gloriæ cupiditates, quæ scuto fidei retundūtur. Qui enim fidei clypeo munitus aspirat ad cœlestia, facilè terrā
Gene.15 aspernatur. Capite.15. Genesis vbi Deus dixit: Noli timere Abram, ego protector tuus sum: pro protectore potest verti cly-
Psal. 83. peus siue scutum. Eodem modo psal.83. Protector noster aspice Deus. Quidam enim vertūt: Clypee noster Deus aspice. Nec solùm ipse clypeus est, sed sermo
Prou.30 eius: iuxta illud Prouerb.30. Omnis sermo Dei ignitus clypeus est omnibus sperantibus in se. Cùm igitur scutum siue clypeus in bonam accipiatur partem alijs in locis, cur in hoc non poterit eandem admittere acceptionem? Alloquebatur Deum Ieremias, & intuens mentis oculis spiritu vaticinationis illustratis fore, vt ipse Deus humanam sumeret naturā, & acerbissimos labores sustineret, seque in crucis ara pro hominum genere hostiā deuoueret atque constitueret, has voces emisit: Dabis eis scutum cordis laborem tuum. Acsi diceret: Tu Christe sancte dabis hominibus laborē tuum, quem propter eos suscipies, vt sit illis scutum, quo in tentationibus suis protegantur. Tua passio erit illorum protectio, tuus labor erit illorum clypeus. Hæc est horum verborum intelligentia. Nam in labore & vulneribus domini nostri Iesu Christi est remedium nostrum constitutum. At qui remedium hoc neglexerint, & in sceleribus erroribusque suis permanserint, hîc affligentur, & postea in æternos inferorū ignes relegabuntur. Eam ob causam ait statim Ieremias: Persequeris in furore, & cōteres eos sub cœlis domine. Acsi dicat: Iuxta seueritatē iustitiæ tuæ domine eos calamitatibus opprimes: & affliges eos sub luce, hoc est in tenebris inferorū: non solùm in hoc seculo, sed in altero cruciabuntur. Qui in cœlis esse noluerunt, sub cœlis pœnas æternas luent scelerū suorū. Idem vult significare idē Ieremias capite 17. cùm ait: Induc super eos diem affli- Iere.17.
ctionis, & duplici contritione cōtere eos, Hoc est, & in hac vita, & in altera. Vaticinatur de impiorum pernicie & temporali & ęterna, quemadmodum hoc loco. Et ita tertiam absoluit lamentionem.

Obseruationes ex Hebræo in tertiam lamentationem.

ET circūdedit me felle & labòre. In Hebraico exēplari est: וַיַּקַּף רֹאשׁ וּתְלָאָה vaiaccaph rox vthelaah. Septuaginta interpretes habent: καὶ ἐκύκλωσε κεφα.

κεφαλήν μου καὶ ἐμόχθησα. Hoc est, Et circũdedit caput meum, & laboraui. Rabbi Dauid in libro radicum vertit: Circundedit caput meum, & labore circundedit. Pro felle vertit caput, cũ septuaginta interpretibus. Et ita ait Franciscus Vatablus posse verti ex Hebræo. Pagninus tamen, felle, transtulit cum editione vulgata. Sed nulla te teneat huius varietatis, & aliarũ huiusmodi admiratio: nam cùm pleraq; vocabula Hebræa æquiuoca sint, in varias possunt accipi significationes. Interdum vna tantùm vni loco seruit significatio, nec potest alias recipere: interdum multę vnius vocabuli illi loco rectè accõmodãtur. Pro felle est in Hebræo ראש Rox, quod nomen caput significat & fel & venenũ. Pro capite accipitur cap. 3. Genesis: Ipsa conteret caput tuum: vt referatur ad mulierem, hoc est ad virginem Deigenitricem Mariam, quemadmodum habet Latina nostra communis versio: & ita Eucherius, Serapion, Leo papa, Rupertus abbas, & alij interpretantur. Vel ipsum conteret caput tuum: vt referatur ad semen eius, hoc est ad Christum, vt Pagninus, & multi alij ex Hebræo transtulerunt. Quod volentes Septuaginta interpretes significare dixerũt: Ipse tuum cõteret caput. Et clarius Onchelus Chaldęus, qui filiũ mulieris expressit, qui dæmonis caput esset cõtriturus. Semen igitur mulieris est Christus, semen verò diaboli zizania, & homines impij, vt ipse dominus cap. 13. euãgelij authore Matthæo explanauit. Quare hi inter quos & Christum inimicitiæ sunt, homines sunt sceleribus imbuti, qui cũ vera pace & quiete inimicitias gerunt, omnique virtuti aduersantur. Qui autem caput diaboli confringit, Christ⁹ est. Vbi pro capite est nomen hoc rox, de quo disserimus. Pro felle accipitur capite Deut. 32. Vua eorũ vua fellis. Quod statim interpres noster vertit pro veneno, cùm ait: Venenum aspidum insanabile. Significat etiam primũ, præcipuum, ducem, & principem: vt capite Michææ. 3. Audite principes domus Iacob. Hac ratione ductus Paraphrastes Chaldæus vertit hunc Ieremiæ locum: Circundedit ciuitatem, & eradicauit capita: hoc est duces populi & magnates. Vnde illud cap. 2. Genesis: Fluui⁹ egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandum paradisum, qui inde diuiditur in quatuor capita: potest verti: Qui inde diuiditur in quatuor præcipuos, subaudi fluuios. Pro quo Rabbi Ionah exposuit, in quatuor flumina magna. Hæc autẽ quatuor flumina magna ab vno fonte dimanantia, iuxta allegoriam sunt quatuor sacra euangelia à Christo fluentia, quæ ecclesiam irrigant & fœcũdant. Vt enim granum intra spicam est: sic sensus allegoricus intra literam. Et quemadmodũ gẽma in ædibus obscuris non inuenitur sine candela: sic nec sensus mysticus sine literali. Huius sensus allegorici meminit diuus Paulus cap. 4. epistolæ ad Galatas, cùm ait: Quæ sunt per allegoriam dicta. Aspicis igitur nomen rox & caput significare & fel, & vtranque significatioñe huic Ieremiæ loco conuenire.

¶ *Aggrauauit compedem meũ.* Pro cõpede meo est in Hebræo נְחָשְׁתִּי nechaxerti, à verbo נחש nachax, quod significat augurari, inquirere, experiri, tentare: vt Genesis. 44: Scyphus quem furati estis, ipse est, in quo bibit dominus meus: & in quo augurari solet. Pro quo paraphrasis Chaldæa habet: Et in quo inquirendo inquirit. Quidã interpretantur: Pro quo inter-

[Marginalia, left column: R. dauid; Vatabl.; Pagnin.; Gene 3.; Eucher.; Serapi.; Leo.; Rupert.; Pagnin.; Onchel.; Matt. 13.]

[Marginalia, right column: Deut. 32; Mich. 3.; Gene. 2.; R. Ionah.; Similitudo.; Similitudo.; Gal. 4.; Gen 44]

interrogando interrogabit, nimirum augures & diuinos. Alij existimant veram huius loci intelligentiam esse: Cuius amissionem putat malum sibi esse omen & augurium. Potest verti: Quo experiendo expertus est vos: siue tentauit vos. Acsi dicat: Ideo Scyphũ hunc reliquit, vt experiretur, vtrum vos illũ essetis surrepturi. Inde nachax, quod significat augu-
Num.23 rium: vt capite Numerorũ.23. Non est augurĩũ in Iacob. Et quia in ære perpolito solebãt fieri auguria, inde effectum est, vt נְחֹשֶׁת significet æs: quo nomine cõpedes appellantur, quòd ex ære cofici solerent. In quam significatione accipitur hoc loco: vt sit sensus: Facit pedibus meis cõpedes grauissimos, ne aliquò ire posse. In-
Theod terpres Theodoreti habet: Aggrauauit iugũ colli mei. Et interpretatur: Crudelissimis hostibus me seruire coëgit.

¶ *Semitas meas subuertit.* Pro subuertit est in Hebræo verbum סור sur, quod significat subuertere: quam significationẽ secutus est Latinus noster interpres. Significat etiam declinare, peruertere, alienare, mutare, deficere, fœtere, putrescere,
Ose.4. separare. Eo vtitur pro declinare Oseas capite quarto: Sicut vacca lasciuiens declinauit Israel. Subaudiitur à via recta. Potest verti: Vt iuuenca deficiens desciuit Israel, expellendo scilicet à se iugum diuinæ legis. Vel separauit se Israel, nimirum à Deo. Pro separare enim accipitur
Ose 4. Oseæ quarto: Separatum est conuiuium eorum. Vbi conuiuium idem est quod cultus & cõmunicatio: loquitur enim diuinus vates de decem tribubus, quæ se à duabus separauerãt, & vitulos Ieroboam coluerant. Vel ideo ait Israelitarũ conuiuium esse separatũ, quia erat excõmunicatũ: excõmunicati enim separati sunt. Potest verti: Fœtidum est conuiuium eorum: vt sit sensus: Tantũ vini potauerant conuiuæ, vt eorum compotatio grauiter oleret. Vel per eorum conuiuium intelligit illorum doctrinã, quam appellat putidam & fœtidam, quia docebant esse vi-
tulos aureos colendos. Illud psal.13. Om- Psal.13.
nes declinauerunt: vertunt nõnulli: Omnes fœtuerunt. Et alij: Omnes recesserũt, nimirum à via, quam Deus illis ostenderat. Ab hoc verbo est sorerim, pro quo
vulgatus interpres cap.1. Esaiæ vertit in- Esai.1.
fideles: Principes tui infideles. Potest verti: Principes tui declinantes: Vel recedentes, nimirum à vera religione. Vel fœtidi: vel peruersi. Pro quo Septuaginta habent: Non obediunt, siue non obediẽtes.
Et Aquila, discedentes. Et Tharghũ: re- Aquila.
belles: quia à Deo defecerant, & falsis dijs diuinum cultum tribuerant. Eodẽ modo
illud intelligitur Oseæ.9. Omnes princi- Ose.9.
pes eorum recedentes. Pro quo alij legẽdum putant: Omnes principes eorũ subuersi. Vel omnes duces eorũ mutati: nimirum à vero Dei cultu. Diximus enim verbũ hoc significare subuertere & mutare. Quare locus hic Ieremiæ verti potest: Vias meas mutauit: nimirum à pristina consuetudine. Vel potest esse a סִיר, quod est spina: vt sit sensus: Vias meas spinis sepiuit. Ita hunc locum interpreta-
tur Rabbi Ischac filius Ghiath: iuxta id Ischach
quod ait apud Oseam.2. Deus: Ecce ego Ose.2.
sepiam viam tuam spinis, & sepiam eam maceria. Vt scilicet nõ possis egredi, nec quò velis, proficisci.

¶ *Confregit ad numerum dentes meos.* Pro numero est in Hebræo חָצָץ, quod significat calculũ, lapidem minutum, & arenam: vt Prouerbiorum.20. Suauis est ho- Prou.20
mini panis mendacij, & postea implebi-

turos eius calculo. Hoc est,doctrina mẽdax ac falsa,etiamsi in principio sit dulcis ac mollis, postea tamen insuauis ac dura inuenitur. Et quia calculis solem⁹ numerare, accipitur hoc nomen pro numero.
Cicero. Vnde apud Ciceronem in libro de amicitia,reuocare ad calculos amicitiam, est ita data &accepta numerare, vt par sit eorum ratio. Et in epistola quadã Plinij, ponere calculos,idẽ est quod numerare.
Plinius. Hac ratione ductus interpres noster pro chatsats, quod calculũ propriè significat, numerũ hoc Ieremiæ loco interpretatus est. Septuaginta tñ pro calculo acceperũt: ita enim habent: ἐξέβαλεν ψήφῳ τοὺς ὀδόντας μου. Hoc est, eiecit lapillo dentes meos. Hoc est accepto lapide euulsit mihi dẽtes, quos ex ore meo in terram proiecit. Potest rectißimè verti: Cõfregit instar arenæ dẽtes meos: ita enim eos minutatim concidit atque contudit, & in tot particulas infregit, vt essent instar arenæ minuti.

¶ *Perijt finis meus.* Pro fine est in Hebræo nomen hoc נֵצַח, quod significat finem: quam significationẽ secutus est vulgatus interpres. Significat etiam victoriã, potentiam, sanguinem, robur, & fortitudinem. Quare rectè verterunt Septuaginta ἀπώλετο τὸ νῖκός μου. Hoc est: perijt
Pagnin. victoria mea. Et rectè Pagnin⁹ & Brixia-
Brixian. nus: Perijt fortitudo mea. Et rectè Io-
Benedi. annes Benedictus: Perijt robur meũ. Potest quoque verti: Perijt potẽtia mea: aut sanguis meus. Quæ omnia possunt ad Christũ Deum nostrũ verißimè referri, cui omnia hæc conueniunt, cuius mortẽ in crucis ara contumelijs plenißimã Ieremias hoc loco lamentatur. Ipse enim est finis, ad quem dirigendæ sunt omnes actiones nostræ, propter quem diuinã legem sumus seruaturi, & ipsius legis consummatio & perfectio: id quod ait apostolus capite. 10. epist. ad Romanos: Finis legis Christus est ad iustitiam omni credẽti. Rom 10
Ipse est victoria nostra, qui de se ait apud Ioan. 16. Confidite, ego vici mundũ. Ioan. 16
Quam ob rem ait apostolus cap. 15. prioris ad Corinthios: Deo autem gratias, 1. Cor. 15
qui dedit nobis victoriam per dominum nostrum Iesum Christum. Ipse est potẽtia nostra: de quo ait apostolus capite. 4. Philip. 4
epistolæ ad Philippẽses: Omnia possum in eo, qui me confortat. Ipse est sanguis noster & caro nostra, quatenus homo est, nostram enim assumpsit naturã: de quo ait diuus Ioãnes capite sui euangelij primo: Ioan. 1.
Et verbum caro factum est. Ipse est fortitudo nostra: de quo ait Moses capite Exodi. 15. Fortitudo mea & laus mea dominus. Exod. 15
Et Dauid psalmo. 30. Quoniam fortitudo mea & refugium meum es tu. Psal. 30.
Deriuatur nomen hoc à verbo נָצַח natsach, quod significat roborare & vincere. Vnde lãnatseach multis præfigitur psalmis: Pro quo Septuaginta vertunt: εἰς τὸ τέλος: hoc est in finem, quemadmodum habet editio vulgata. Hieronymus vertit: Victori. Felix Pratensis: Vincenti. Aquila τῷ νικοποιῷ, id est præbenti victoriam. Alij, fundenti sanguinẽ. Alij danti æternitatem. Quæ omnia Christo Deo nostro mirabiliter congruunt, cui psalmi huius inscriptiones dedicantur. Quidam existimant, ideo præfigi psalmis, In finẽ, quia erãt implendi tẽporib⁹ Mesiæ, quæ appellantur nouißima & fines seculorũ. Hieron. Felix. Aquila.

¶ *Leuauit se super se.* Pro leuare est in Hebræo verbum נָטַל natal, quod significat leuare, ferre, baiulare, inuoluere. Particula, se, non est in Hebræo, nec in Græco. Potest verti: Quia tulit super se. Subaudi iugũ Dei. Põt hoc ĩtelligi de Christo dñó;

qui tulit super se crucẽ: de quo paulò pòst
dicitur: Dabit percutienti se maxillã, ſa-
turabitur opprobrijs. Omnia hæc verba
R.Sam. explanat de Chriſto Rabbi Samuel in
huius loci expoſitione. De percuſsione
Mich.5. autẽ maxillæ Chriſti dixit ita Michęas.5.
In virga percutient maxillam iudicis Iſ-
rael. Ipſe eſt, qui crucem baiulauit tanquã
clauem, qua cœlũ aperiret, de qua dixit
Eſai.22. Deus pater apud Eſaiam.22. Dabo clauẽ
domus Dauid ſuper humerũ eius. Itaque
verbũ hoc natal ſignificat portare & ba-
iulare. Inde netil idẽ eſt quod baiulus: quo
vocabulo in plurali vtitur cap.1. Sopho-
Soph.1. nias, pro quo editio vulgata habet, inuo-
luti. Diſperierunt oẽs inuoluti argento.
Quod põt etiam verti: Diſperierunt oẽs
baiuli argenti. Acſi dicat: Peribunt oẽs di-
uites auari. Eſt enim præteritũ pro futu-
Similitudo. ro. Quemadmodũ baiuli arculas alienas
ferũt argento plenas, nihil inde niſi labo-
rẽ pondusq́; reportãtes, præter viliſsimã
paruiſsimãq́; mercedẽ: ſic qui auaritia &
effrenata opum cupiditate ardent, nihil
ex diuitijs quas poſsident, aut potius à
quibus poſsidentur, habent, niſi laborem
& ſolicitudinem, & flagitium. Nullum
eſt enim officium tam ſanctum & lau-
dabile, quod non auaritia comminuere
atque violare ſoleat.

¶ *Leuemus corda noſtra cum manibus ad
dominum.* Pro, cum manibus, eſt in He-
bræo אֶל כַּפָּיִם el cappaijm. Nomen
caph ſignificat volam, & manũ: vt capi-
Ezec.21. te Ezechielis.21. Percute manũ ad manũ.
Hoc eſt, mœrorem & dolorem oſtende.
Significat etiam nubẽ. Vnde illud Exodi
Exo.33. 33. Ponam te in foramine petræ, & pro-
tegam dextera mea, donec tranſeã. ver-
tunt nonnulli: Et protegam nube mea.
Eam ob cauſam poteſt verti locus hic
Ieremiæ: Leuemus corda noſtra verſus
nubes ad dominum. Ita Rabbi Dauid R.Dauid
Chimhi in libro radicum hunc locum
interpretatur. Vnde illud Eſaiæ.49. Ecce Eſai.49.
in manibus meis deſcripſi te: poteſt ver-
ti: Ecce in nubibus meis poſui te. Hoc
eſt, te extuli in ſublime, in excelſaque
dignitate collocaui. Ita Rabbi Ioſeph, Ioſeph.
& R. Sahadias locum illum explanarũt. Sahadi.
Ionathas tamen Chaldæus nobiſcũ ver- Ionath.
tit: Ecce in manibus meis deſcripſi te.
Ne mireris, ſi aliquando citem Hebręos
rabinos fide deſtitutos. Nam etſi in ve-
ra & arcana diuinarum literarum intel-
ligentia, & in myſterijs redemptionis
humanæ per Chriſtum Deum noſtrum
eos cæcos eſſe omnino non dubito, non
parum tamen conducere arbitror ad ve-
ras verborum Hebræorum ſignificatio-
nes & proprietates depromendas eos le-
gere, illos præſertim, qui linguæ ſanctæ
phraſes & ſchemata explicarunt. Nam Similitudo.
quemadmodum vir prudens lapidẽ pre-
tioſum non eò contẽnit, quòd ex capite
venenati draconis exierit: ſic nec Hebraiſ-
morum peritiã & vocabulorũ notiones,
quòd ex Iudæorũ prodierĩt officina. Præ-
ter has explanationes põt verti locus hic:
Leuem⁹ corda noſtra in manibus ad Deũ.
Subaudi pro munere. Acſi dicat: Demus
Deo animos, offeram⁹ eos illi manib⁹ no-
ſtris loco muneris. Nõ ſolũ nr̃a, ſed nos ip
ſos ei quaſi donũ offerre nõ ĩtermittam⁹.

¶ *Ne auertas faciẽ tuam à ſingultu meo &
clamoribus.* Pagninus vertit: Ne abſcõdas Pagnin.
aurem tuam propter reſpirationẽ meam
ad clamorẽ meum. Pro à ſingultu meo,
eſt in Hebraico: לְרַוְחָתִי le rauchathi.
Quod nomen ſignificat ſingultum, reſ-
pirationem, & ſuſpiriũ. Deducitur à ver-
bo רָוַח rauach, quod ſignificat reſpirare

&

& dilatare. Poteſt verti: Ne auertas aurẽ tuam à ſuſpirijs & clamoribus meis. Vel ſic: Ne auertas aurem tuam à clamorib⁹ meis propter reſpirationem meam. Acſi dicat: Audi me domine, vt poſsim reſpirare. Tãto enim dolore premebatur mœſtus Ieremias, vt reſpirare non poſſet, ne anhelare quidem.

Caput quartum.

א Aleph. *QVomodo obſcuratum eſt aurum, mutatus eſt color optimus, diſperſi ſunt lapides ſanctuarij in capite omniũ platearũ?*

ב Beth. *Filij Sion inclyti, & amicti auro primo, quomodo reputati ſunt in vaſa teſtea, opus manuum figuli?*

ג Gimel. *Sed & lamiæ nudauerunt mammam, lactauerunt catulos ſuos: filia populi mei crudelis, quaſi ſtruthio in deſerto.*

ד Daleth. *Adhæſit lingua lactẽtis ad palatũ eius in ſiti: paruuli petierunt panem, & non erat, qui frangeret eis.*

ה He. *Qui veſcebantur voluptuoſè, interierunt in vijs: qui nutriebantur in croceis, amplexati ſunt ſtercora.*

ו Vau. *Et maior effecta eſt iniquitas filiæ populi mei peccato Sodomorũ, quæ ſubuerſa eſt in momento, & non ceperunt in ea manus.*

ז Zain. *Candidiores Nazaræi eius niue, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo, ſapphiro pulchriores.*

ח Cheth. *Denigrata eſt ſuper carbones facies eorũ, & nõ ſunt cogniti in plateis: adhæſit cutis eorum oſsibus, aruit, & facta eſt quaſi lignum.*

Explanatio.

א Aleph. *QVomodo obſcuratũ eſt aurum?* Totus hic verſus ſub litera Aleph, poteſt de euerſione tẽpli intelligi in illa Babylonica vaſtitate. Erat enim templũ auro tectum, vt
cap. 6. lib. 3. Regum diuinæ literæ prodi- 3 Reg 6
derunt. Sed Ieremias, vt ego mihi ſtatuo,
præcipuè deplorat amiſſam gloriã Hie-
roſolymæ: acſi dicat: Quomodo verſa eſt
in ignominiam gloria noſtra? Tenebras
dedecoris attulerũt Babylonij ſplendido
auro honoris noſtri, cuius fulgentiſsimus
color fuit in nigrorem mutatus. Quàm
citò Hieroſolymæ ſplẽdor, eiuſq; nomi-
nis claritas & amplitudo ad opprobriũ &
abiectionẽ reciderũt! Accipitur hoc loco
aurum pro mũdi gloria, opibus, & mag-
nificentia, vt cap. 2. Danielis, cùm dicitur Dan. 2.
caput ſtatuæ à Nabuchodonoſore cõſpe-
ctæ ex auro fuiſſe. Pro charitate ſumitur
capite Apocal. 3. Suadeo tibi emere à me Apoc 3.
aurum ignitũ. Sumitur etiam aurum pro
oleo cap. 4. Zachariæ: Quid ſunt duæ ſpi- Zach 4.
cæ oliuarũ, quæ ſunt iux[illegible] duo roſtra au-
rea, in quibus ſunt ſuffuſoria ex auro. Pro
quo nõnulli vertũt: Quæ ſunt iuxta duo
roſtra aurea, quę ſuffundunt ex ſe aurum.
Vbi aurum aiunt pro oleo puriſsimo ſu-
mi inſtar auri. Cùm aũt oleo ſignificetur
miſericordia, apertè liquet ipſam miſeri-
cordiam auro ſignificari. Sumitur præ-
terea pro ſapientia capite Canticorum. 5. Cant. 5.
Caput eius aurum optimũ. Demum ſu-
mitur pro humilitate rerũque humanarũ
tolerantia. Vt enim illud eſt cæteris me- Similitudo.
tallis grauius, & percuſſum non reddit
ſonum: ſic vir animi humilitate & patiẽ-
tia ſeptus, ſeipſum præ cæteris deprimit
& abijcit, & ad humilia munera inclinat:
ac calamitate percuſſus nullos fundit ira-
cũdiæ clamores. Percipit enim animo id,
quod ait diuinus ac regius vates: Patiẽtia Pſal 9.
pauperum, ſiue afflictorũ, non peribit in
finem. Et filius eius in prouerbijs. Gloriã Prou. 15
præcedet humilitas. Hæc eſt vna virtus,
quę cùm ſe occultet, eminet tñ inter oẽs.

Similitudo. Vt calx viua videtur frigida foris, cùm intus ferueat: sic verè humilis cooperit virtutes suas, cùm flagret intus igne charitatis, & aqua calamitatis incendatur. Calx viua feruet cũ aqua frigida, & humilitas cum charitate & tolerãtia coniũcta aqua calamitatis inflãmatur. Omnes hæ auri significationes possunt huic Ieremię loco cõuenire: obscurata est enim Iudęorũ charitas & misericordia & animi humilitas, & patiẽtia. Vel quod mihi rectius videtur, per aurum cæteris metallis præstantius intelligitur princeps, qui fuit in bello illo captus, & à dignitate sua deiect⁹.

¶ *Dispersi sunt lapides sanctuarij in capite omnium platearum.* Id est euersum est tẽplum domini, eiusq; lapides fuerunt per plateas dispersi atque dissipati. Ita hũc locum paraphrastes Chaldæus interpretatur. Sed quẽadmodum paulò antè nomine auri intellexit principẽ, ita modò per lapides sãctuarij sacerdotes, & viros pios, qui alios religionis cultu superabant. Hi enim fuerũt è tẽplo expulsi, & per capita platearũ disiecti, & ad diuersas oras abducti. Fortasse deplorat sacerdotũ distractionẽ, qui cùm deberent in tẽplo residere, ac diuino cultui operã dare, per plateas Hierosolymę negotijs humanis dediti vagabãtur. Quam ob causam fuerũt obsessi, & victi, & cruciati. Platea enĩ est latitudo, qua significatur lata illa & spatiosa via, quæ, vt Christus Deus noster ait apud

Matt.7. Matthæum.7. ducit ad perditionem.

2 ¶ *Filij Sion inclyti, & amicti auro primo.* Hoc est magnates Hierosolymæ ornati quondã auro optimo abiecti sunt modò, & veluti vasa figuli habiti ac ducti. Sumitur vas siue lagena figuli pro re fragili,

Esai.30. nulliusq; momenti, vt cap.30. Esaiæ: Cõminuetur, sicut conteritur lagena figuli cõtritiõe perualida. Et Iere.19. Sic cõterã Iere.19. populũ istũ, & ciuitatẽ istã, sicut cõteritur vas figuli, quod non põt vltrà instaurari.

3 ¶ *Sed & lamiæ nudauerunt mammam.* Sẽsus est: Etiã impiæ ferę alunt catulos suos, exponentes illis vbera sugenda, Hierosolyma autem filios suos non alit. Exaggerat calamitatẽ Iudææ comparatione ferarũ, quæ lactant filios suos, quod Hierosolyma non faciebat. Aiunt nõnulli hoc impletũ fuisse, cùm matres fame coactæ proprios filios coxerũt. Lamiæ figuram quandã habent humanã, cùm sint bestię crudelissimæ. Struthiones sunt aues miræ magnitudinis, sed minimè volantes, quibus hęretici, & nefarij homines artificio simulatiõis eruditi, vt Hesychius ait, Hesych. & Eucherius, significãtur. Habere nãque Eucher. vidẽtur sapiẽtiæ & contẽplationis pẽnas, volare aũt haudquaquam possunt. Eam ob causam sunt in lege veteri prohibitæ cap.11. Leuitici, & 14. Deuteronomij. Hę Leuit.11. Deut.14. aues crudeles sunt: quare cum illis cõparat Iob homines ĩmanes, cùm ait cap.30. Iob.30. Frater fui draconũ, & socius struthionũ. Solet hoc animal in solitudine oua sua relinquere, & aliquando non curare: atque filiorũ suorum obliuisci. Id significat Iob Iob.39. cap.39. vbi de illo loquens: Quando, inquit, derelinquit oua sua in terra, tu forsitam in puluere calefacies ea: obliuiscitur, quòd pes cõculcet ea, aut bestia agri cõterat. Induratur ad filios suos, quasi nõ sint sui. Hæc ille. Eam ob causam ei hoc loco Hierosolyma comparatur. Fortasse non propter crudelitatem affectus, sed propter similitudinẽ actûs: quia mulieres Hierosolymitanæ lac filijs proprijs ob inopiam detrimenti non præbebant.

¶ *Adhæsit lingua lactentis.* Ostendit sitim 4 ac famem puerorum, quos cap.3. harum Sup.4. lamen-

lamẽtationum induxit matribus suis dicentes: Vbi est triticum & vinum?

ה ¶ *Qui vescebātur voluptuosè.* Qui exquisitis epulis quondā vtebantur, perierunt fame in locis publicis. Et qui solent delicatè nutriri, & purpura, vestibusq; pretiosis indui, viles cibos auidè sumebant. Nā
Iob,6. vt Iob ait capite.6. Animæ esurienti etiā amara dulcia esse videntur.

ו ¶ *Maior effecta est iniquitas filiæ populi mei.* Grauius fuit peccatū Hierosolymæ, quā Sodomæ: nam Sodoma non cōtaminauerat Dei sacrariū, quod non habuerat: nec habebat diuinos vates, qui eam à flagitijs deterrerent, quemadmodū Hierosolyma. Præterea Sodoma violauerat legem naturalē, Hierosolyma aūt naturalem & scriptam: & ingrati animi significationē multis in rebus ostenderat. His
Ezec.16. rationibus ductus ait Ezech.16. Non fecit Sodoma soror tua ipsa, & filiæ eius, sicut fecisti tu: & filiæ tuæ. Et Christus Deus
Matt.11. noster apud Matt.11. Terræ Sodomorū remissius erit in die iudicij, quàm tibi. Vel sumitur hic iniquitas pro pœna iniquitatis, quemadmodū peccatū pro pœ-
2.Reg.12. na peccati: vt cap.12. lib.2. Regū, vbi Nathan dixit Dauidi: Dominus transtulit peccatū tuum, id est, pœnā peccati in filium tuū: non enim morieris, sed ille. Et
Thren.5 Threnorū.5. Patres nostri peccauerunt, & nō sunt: & nos iniquitates eorū portauimus. Ita explanāt nōnulli illud Cain Ge-
Gene.4. nesis.4. Maior est iniquitas mea, quàm vt veniam merear. Vt sit sensus: Maior est pœna mea, quàm ferre possim. Ideo Ieremias ait Hebræos fuisse punitos grauius Sodomis, quia Sodomorū pœna minorē tempore durauit, quamobrē fuit minus acerba, quoniam non fuerunt longa obsidione afflicti & lacerati, sed in puncto tē-
poris consumpti. Ideo ait: Et non ceperūt Gene.19 Esai.12.
in ea manus. Hoc est, non ceperunt So- Iere.50.
domam inimicorum manus. Sumūtur manus pro supplicijs humanis: vel pro castris & exercitibus, queadmodum cap.
33. Deuteronomij: Manus eius pugnabūt Deu.33
pro eo. Et Act. apost.12. Misit rex Hero- Act.12.
des manus, vt affligeret quosdā de ecclesia. Eam ob causam vertunt nonnulli locum hunc: Et non merācta sunt in ea castra. Quia in momento subuersa est.

¶ *Candidiores Nazaræi eius niue.* Loquitur de Nazaræorū fame luctu & calamitate in illa vrbis obsidione & pernicie. Hi erāt Deo dedicati: de quorū consecratione loquitur Moses cap. Numer.6. Nunc Num.6.
autem Ieremias hyperbolicè eorū describit pulchritudinē & candorem ante obsidionem illā, vt postea eorum ostendat & deploret deformitatē, maculas & luct⁹. Ebur est dens elephanti: sapphirus est lapis pretiosus coloris aërij, aureis punctis collucens: de quo differit Plinius libro.37. Plini.

ח ¶ *Denigrata est super carbones facies eorum.* Præ fame & miseria & luctu. Locutio est hyperbolica. Nigrore faciei significatur dolor & tristitia. Ita cap.2. Nahum: Facies Nah.2.
omnium eorū sicut nigredo ollæ. Et Ioe- Ioel.2.
lis.2. Omnes vultus redigentur in ollam.

¶ *Et non sunt cogniti in plateis.* Hoc est, non sunt à plebeijs & abiectis hominibus distincti. At si virtute præditi erāt, in illa calamitate & abiectione erāt nobiles, eorū aūt inimici honestate destituti in triūpho illo erāt infames. Quēadmodū generos⁹ Similitudo.
equ⁹ etiā si ei ponatur clitella ad sarcinas ferēdas, semper tñ generos⁹ est, cōtra verò vilis cāterius etiā pretiosis phaleris ornatus est canterius: sic vir omni sapientia & nobilitate præstans quāuis abiectus, semper tñ est nobilis & illustris, improbus aūt

infimo loco natus quãuis ad eximiã euectus dignitaté, semper tñ est sordidus & obscurus, nulla cõmendatione famæ præclarus. Falsus honor non euehit ad verum honoré: & calamitas nullum eximiũ virum pietate & sapientia præstanté potest vera dignitate priuare. Nam vt diuus ait
Hieron. Hieronym⁹ in epistola ad Celantiã: Sola apud Deũ libertas est nõ seruire peccatis, summa nobilitas clarum esse virtutibus.
¶ Aruit. Scilicet ob calamitatem & nu-
Iob 7. trimenti inopiam. Eodem modo Iob. 7. Cutis mea aruit, & contracta est.

Teth. *Melius fuit occisis gladio, quàm interfectis fame: quoniam isti extabuerunt consumpti à sterilitate terræ.*

Iod. *Manus mulierum misericordium coxerũt filios suos, facti sunt cibus earum in contritione filiæ populi mei.*

Caph. *Cõpleuit dñs furoré suũ, effudit iram indignationis suæ: & succendit ignem in Sion, & deuorauit fundamenta eius.*

Lamed. *Non crediderũt reges terræ, & vniuersi habitatores orbis, quoniã ingrederetur hostis & inimicus per portas Ierusalem.*

Mem. *Propter peccata prophetarum eius, & iniquitates sacerdotum eius, qui effuderũt in medio eius sanguinem iustorum.*

Nun. *Errauerũt cæci in plateis, polluti sũt sanguine: cũq; nõ possẽt, tenuerũt lacinias suas.*

Samech. *Recedite polluti, clamauerũt eis, recedite: abite: nolite tangere: iurgati quippe sunt, & commoti: dixerunt inter gentes: Non addent vltra, vt habitet in eis.*

¶ *Melius fuit occisis gladio.* Hoc est, minus ærumnosi fuerũt illi, quos hostiũ gladius vita priuauit, quàm qui fame interierũt: quoniã hi lẽta tabe, & morte diuturna de vita decesserunt, illi auté subitò animam
Eccle. 34 efflarũt. Nam vt Ecclesiasticus ait cap. 34. Melior est mors, quàm vita amara.

¶ *Manus mulierum misericordium.* Exaggerat famis vim, qua ita obsessi laborabãt, vt etiã mulieres, quæ sunt naturaliter misericordes, filios proprios comederẽt. Vis famis intimum naturaléque amoré superauit. Id suprà tetigit capite. 2. Sup. 2.
¶ *In cõtritione filiæ populi mei.* Id est, in obsidione & calamitate Hierosolymæ.
¶ *Compleuit dominus furoré suum.* Hoc est, summum ac miserrimũ sumpsit Deus de nobis supplicium. Ostendit debitam diuinæ iustitiæ in Hebræos seueritatem.
¶ *Succendit ignem in Sion.* Sensus est: totã Hierosolymã Deus igne combussit: nec solùm tecta, sed ædificiorum fundaméta euertit, & cremauit. Vel per igné intelligit vehementé famem, & acerbã calamitaté. Sumi aũt igné pro afflictione & cruciatu indicat loc⁹ ille Dauidis psal. 16. Igne me examinasti, & non est inuẽta in me Psal 16. iniquitas. Et illud Ezech. 30. Dabo ignem Ezec. 30 in Taphnis. Et paulò pòst: Cùm dedero igné in Ægypto. Et illud Amos primo: Amos 1. Mittam ignem in domum Asahel.
¶ *Non crediderunt reges terræ.* Nullus vnquam rex, imò nullus homo cuiuscunq; fuerit nationis, credidit futurũ Hierosolymæ exitiũ. Existimabãt enim eam esse & muris, & Dei præsidio munitã. Vel loquitur de rege & magnatib⁹ Hierosolymæ, eiusq; habitatorib⁹, qui Ieremiæ eam esse capiẽdã à Babylonijs dicẽti nullã fidé tribuebãt. Iã hostes ingrediebãtur portas ciuitatis, & illi dubitabãt: iuxta illud Esai. 30 Esai 30. Subitò dũ non speratur, venit cõtritio ei⁹.
¶ *Propter peccata prophetarũ eius, & iniquitates sacerdotũ eius.* Ostẽdit præcipuã causam euersionis Hierosolymæ fuisse scelera falsorum prophetarũ, & sacerdotũ: qui cùm deberent illã iustè & sapiẽter gubernare, eam vitiorũ suorum exéplo deprauarunt,

uarunt, & ad exitiũ & vastitatem vocauerunt. Principũ & pontificũ maleficia populum corrũpunt, & euertũt. Id quod nõ solùm literæ testãtur diuinæ & humanę, sed etiã vita cõmunis, quæ nobis hu⁹ dirę pestis exẽpla ꝑpè quotidiana suppeditat. In Hispania videmus Christi fidẽ vigere, quia eius reges sunt catholici: in Britania verò infiniti propè fidẽ repudiarũt, & ab ecclesia catholica desciuerũt, quia ei⁹ rex fidei nuntiũ remisit, seq; turpi dedecore maculauit: & modò eius regina hæreticis fauet, quos deberet mulctare, & à regno deijcere, ne sermonib⁹ impuris & morib⁹ deprauatis tetrã maculã cæteris inurerẽt.
Gen 45. Dum in Ægypto regni clauũ tenuit rex, qui nouerat Iosephũ, iusti viri ex remotis oris magnis inuitabãtur promissis: at cũ regnauit alius, qui non nouerat Iosephũ, fuerũt afflicti, & laborib⁹ incredibilib⁹ lacerati.
Exo 1. Iosephus vẽditus & in carcerẽ con-
Gen. 37. Gen. 40. iectus inter duos vinctos, quorũ alter fuit
Luc 23. dãnat⁹, alter absolutus, Christũ Deũ nostrum pro nobis vendituũ inter duos latrones constitutũ adumbrabat: quorũ alter perijt, alter est vitam sempiternã cõsecutus. Nihil hodie magis principes incitat ad vitia, quã ignoratio Iosephi cœlestis. Si enim Christũ summè diligerẽt, & in animo versarent, & eius beneficia cognoscerent, ad multò maiorẽ dignitatẽ & nominis amplitudinẽ eorũ regna perducerentur. Florerent eorũ curiæ viris sapientia, nobilitate, virtute, armorũ exercitatione
Similitudo. præstantibus. At, vt aiunt, quemadmodũ in mare flumina influunt: sic in nõnullorum principum aulas vitia prorũpunt.

ב ¶ *Errauerunt cæci in plateis.* Illi quos falsi prophetæ & impij sacerdotes & magnates percutiebãt, quos oculis priuabãt, vacillabant in plateis proprio sanguine contaminati. Qui cũm non possent domus suas introire per seipsos, ductorũ fimbrias tenebãt. Quidã vertunt: Polluti sunt sanguine: præ abominatione nemo poterat contingere lacinias siue vestes eorum.

ס ¶ *Recedite polluti.* Verba sunt eorum, qui percussis insultabãt, dicẽtes: Recedite à nobis vos ô polluti, abite, nolite nos tãgere.

¶ *Iurgati quippe sunt, & cõmoti.* Sensus est, impij Iudęi qui se diuinos vates vocabãt, & flagitiosi sacerdotes quòd cędib⁹ & homicidijs forũ Hierosolymæ impleuissẽt, fuerũt obiurgati à babylonijs cũ eis iurgio contẽdẽtib⁹, eosq; mouẽtib⁹ & cruciãtib⁹.

¶ *Dixerunt inter gentes.* Dicebant Babylonij inter seipsos: Non addet Deus vltrà, vt inter hos impios & calamitosos Iudęos habitet, vt solebat: quia iam eos penit⁹ dereliquit. Idem de seipso aiebat Dauid psal. 70. Quia dixerũt inimici mei mihi, Psal. 70.
& qui custodiebãt animã meã, consiliũ fecerunt in vnũ. Dicentes: Deus dereliquit eum: persequimini, & cõprehendite eũ, quia non est, qui eripiat.

Facies domini diuisit eos: nõ addet, vt respiciat eos: facies sacerdotum non erubuerunt, nec senum miserti sunt. פ Phe.

Cùm adhuc subsisteremus, defecerunt oculi nostri ad auxilium nostrum vanũ: cùm respiceremus attẽti ad gentem, quæ saluare nos non poterat. צ Hain.

Lubricauerunt vestigia nostra in itinere platearum nostrarũ: appropinquauit finis noster: completi sunt dies nostri, quia venit finis noster. ק Tsade.

Velociores fuerunt persecutores nostri aquilis cœli, super montes persecuti sunt nos: in deserto insidiati sunt nobis. ר Coph.

Spiritus oris nostri Christus dñs captus est in peccatis nostris: cui diximus: in umbra tua viuemus in gentibus. ש Res.

descendunt in Ægyptum ad auxiliũ, in Equis sperátes, & habentes fiduciá super quadrigis. etc: Et dominum non requisierunt. Non reprehendit diuinus vates quærere ab alijs auxilium, quando opus est, sed spem à Deo abducere, & in humano præsidio figere ac locare.

¶ *Lubricauerunt vestigia nostra in itinere platearum nostrarum.* Hoc est, præ lassitudine & imbecillitate nõ valebamus firmiter stare. Labebamur, acsi viæ nostræ essent præcipites, & periculosæ, & tenebris circumfusæ. Hoc erat peccati nostri signum & supplicium. De illo ait idem

Iere 33. Ieremias capite. 33. Idcirco via illorũ erit quasi lubricum in tenebris: impellentur

Psal. 34. enim, & corruent in ea. Et Dauid psal. 34. Fiant viæ illorum tenebræ & lubricum.

Prou. 4. Et Prouerb. 4. Via impiorum tenebrosa, nesciunt, vbi corruant.

¶ *Appropinquauit finis noster.* Hoc est interitus noster. Ita Ezechiel septimo: Finis venit, venit finis. (Ezech. 7)

¶ *Velociores fuerũt persecutores nostri aquilis cæli.* Babyloniorum expeditionem in bello, & diligentiam hyperbolicè significat, qui se in Iudæam celeriter contulerunt, & Hierosolymam expugnarunt. Cumque rex Sedechias cum familiaribus suis exiret ex vrbe, seque fugæ mandaret, per montes transiens & solitudines non potuit eos declinare, quin esset ab illis comprehensus, & oculis priuatus: vt

Iere 52. Ieremias vltimo capite enarrauit. Ad hãc historiam videtur hoc loco præcipuè al-

Ose. 8 ludere. Volens Oseas cap. 8. hanc Hierosolymæ vastitatẽ prædicere: Quasi aquila, inquit, contra domum domini. Subauditur veniet hostis. Quando aliquid fit celeriter, cum aquila volante compa-

Haba. 1. ratur. Ita cap. 1. Habacuc: Volabunt sicut aquila festinans ad comedendũ. Et cap. 1.

lib. 2. Regum: Aquilis velociores, leonibus fortiores. Et quarto Ieremiæ: Velociores aquilis equi illius. Apud Pindarũ legimus aquilam esse volucrum reginã, veluti delphinum piscium, admirabilẽq; esse vtriusque velocitatem. Et Aristophanes: Oraculum, inquit, acceperũt Athenienses fore, vt tanto vrbes reliquas post se interuallo relinquerent, quanto aquila reliquas aues celeritate superat. Quare pro homine diligente, & ingenij perspicacitate præstante solet sumi aliquando, qui munus cui præficitur, solerter, accuratè & diligenter exequitur. Vt in conflictibus illis & concussibus, quos Lusitani iustas vocant, quilibet decertans vnicã fert hastam, non duas, ac multò minus tres: nam vna conducit ad contentionẽ, multæ verò illã impediunt: sic qui munere vno in republica fungitur, potest illud rectè, accuratè, sapienterque explere: at si multis publicis ac diuersis officijs præesse voluerit, nullum ex illis exequetur præclarè, etiamsi cum aquila ingenij acumine cõparetur. Eodem modo scriptor vnico calamo poterit literas pulchrè exarare, multis autem simul apprehensis totam scripturam mendis & turpibus lituris replebit. Quare nõ sunt omnia reipublicæ munera & officia vni soli deferenda, sed inter multos diuidenda, & cũ viris aptis dignisque cõmunicanda. Ac ita quilibet illorũ diligenter munus suum conficiens, poterit cum aquila comparari. Et quia aquila cùm pullos suos ex loco ad locum mutat, eos non pedibus instar aliarum auium, sed super dorsum asportat, ne possint lædi sagittis, ideo ferre aliquem super alas aquilarum, est illum solicitè ac diligenter seruare, & ita ducere,

(Margin: 3. Reg. 1. — Iere. 4. — Pindar. — Aristop. — Similitudo. — Similitudo.)

vt nullo periculo opprimatur. Id voluit Deus significare, cùm dixit Hebræis Exo-
Exod.19 di.19. Vos ipsi vidistis, quomodo portauerim vos super alas aquilarum. Aquila sumitur aliquando pro Deo, vt cap.32.
Deut.32 Deuteronomij: Sicut aquila prouocãs ad volandum pullos, & super eos volitãs expandit alas suas, assumpsit eum, atq; portauit in humeris suis: dominus solus dux eius fuit. Ac de Dei ascensu in cœlũ in-
Eucher. telligit Eucherius prouerbiorũ illud cap.
Prou.30 30. Tria sunt difficilia mihi, & quartũ penitus ignoro: viam aquilæ in cœlum. etc. Sumitur pro quocunque viro sapiẽtia &
Esai.40 pietate præstãti, vt apud Esaiam.40. Assument pennas sicut aquilæ, current, & non laborabunt, ambulabunt, & non de-
Matt.24 ficient. Et apud Matthæum.24. Vbicũq; fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ. Hoc est, vbi fuerit Christus, illic erunt viri iusti & excelsi congregati. Ita
Chryso. Euthy. Ioannes Chrysostomus, Euthymius, &
Theop. Theophylactus locum illum interpretã-
Clemẽs. tur. At Clemens Alexandrinus, Stroma-
Leuit.11. tum quinto ait, per aquilam cap.11. Leuitici prohibitã intelligi rapinam. Et quoniam aquila ad prædam atque rapinam velociter cõcitatur, & volat, ideo pro velocitate in malam partem aliquando, vt hoc loco vsurpatur.

¶ *Spiritus oris nostri Christus dominus captus est in peccatis nostris.* Quidam referunt hoc ad Iosiam regem, qui vulneratus est ab Ægyptijs, & ex illo vulnere postea
4.Re.24 mortuus est, vt literæ diuinæ cap.24. lib. 4. Regum testantur. Rex enim vngi solebat oleo: quare Christus, hoc est vnctus
1.Re.24. & 26. dicebatur, vt constat ex cap.24. & 26. lib.1 Regum. Sed hoc nõ potest defendi: nam Iosias non est captus ab Ægyptijs, sed vulneratus in prælio, ex quo euasit, & postea domi suæ clausit diem suum: vt scriptura testatur. Ea ratione ducti alij, hoc referunt ad regem Sedechiam, qui fuit à Babylonijs captus in solitudine Iericho, & ad regem Babylonium ductus, vt cap.25
lib.4. Regum, & Ieremiæ.52. scriptũ legimus. At nec hoc sustineri potest: nam 4.Re.25. Iere.52.
Ieremias in hac lamentatione loquitur de pio ac sancto rege, quem appellat spiritum oris hominum, cuius vmbra viri pietate præcellentes proteguntur: at Sedechias erat improbus, & maleficijs alebatur, & ipsum Ieremiam grauiter & iniustè afflixerat, & vulnerauerat, vt ex 4. 4.Reg.
libro Regum, & ex ipso Ieremia constat apertissimè. Profectò locus hic intelligitur de Christo seruatore nostro, & ita illum explanant Theodoretus hoc in loco, Theod.
Augustinus libro de ciuitate Dei.18.capite.33. Eusebius Cæsariensis lib.4. de de- August. Euseb.
monstratione euangelica, Cyprianus in Cypria.
symbolum apostolorum, Origenes ho- Origen.
milia octaua in librum Iosue, & libro.2. Periarchon cap.6. & homilia.3. in Cantica canticorũ, Bernardus in sermone pri- Bernar.
mo de aduentu, & tertio de ascensione, & in natiuitate Mariæ deaquẽ ductu, Dionysius Carthusianus in Threnos, Petrus Dionys.
Galarinus lib.8. arcanorum cap.10. & alij Galati.
magni nominis authores. Imò vt ego mihi statuo, de solo Christo hic locus intelligitur: nam vbi nos habemus: Christus dominus, in Hebræo est, Mesiach Iehouah, hoc est, Mexias Deus: est enĩ perspicuum, hoc nomen, Iehouah, soli Deo conuenire. Quare illud est certissimum, Christum hunc esse verum Deum. Iudæi verò hac ratione conuicti multa hoc loco miscent, tenebrasque offundunt, ne de Christo dño nostro explanetur. Quem- Simile.
admodũ sepia videns se peti, atrum sanguinem

guinem siue fel effundit in aquam, vt eã obscuret, quò possit manus effugere piscatorum: sic illi vt possint euadere apertissimas nostras ac firmissimas rationes, omnia volunt tetra caligine cooperire. Aiũt enim nomen Iehouah hoc loco non esse in nominatiuo, sed in genitiuo: quod est apertè falsum, nam septuaginta interpretes natione Hebræi vtraque lingua & Hebræa & Græca eruditi, sapientia præcellentes, & virtute præstantes in nominatiuo transtulerũt, dicentes: χριστὸς κύριος, hoc est Christus dominus. Si autem ex Hebræo ad verbum transferamus, vertemus: Mexias Deus, vel Christus Deus.
R.Sam. Et ita vertit R.Samuel in libro de aduẽtu Mexiæ cap.7. Idem enim est Christus apud Græcos, quod Mexias apud Hebræos. Habemus hîc locum apertissimũ in vetere testamento de Christi redemptoris nostri apprehensione, quãdo in horto fuit propter scelera nostra ligatus, & vinctus. Nec audiendi sunt, qui illum aliter interpretãtur. Deplorans diuinus vates Ieremias his lamentationibus euersionem Hierosolymæ per Babylonios, vidit mẽtis oculis diuino lumine illustratis euersionem futuram per Romanos tempore Titi Vespasiani, & perpetuam Iudæorum calamitatẽ & miseriam, cuius causa fuit nefarium eorum scelus in Christi morte, & intolerabilis obstinatio & perfidia. Ac raptus spiritu has voces emisit: Spiritus oris nostri Christus dominus captus est in peccatis nostris. Vocat eum spiritum oris sui, quia prophetæ spiritu Dei loquebantur. Vel quia ipse est respiratio oris nostri, quoniã in ipso viuimus, spiritum ducimus, & respiramus. Nam vt verbis vtar diui Pauli apostoli
Act.17. cap.17. Actorum: Ipse dat omnibus vitã, & inspirationẽ, & omnia. Et paulò pòst: In ipso, inquit, viuimus, mouemur, & sumus. De illo dictum est Genesis secũdo: Genes.2.
Formauit Deus hominem de limo terræ, & inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ. Fuit Christus captus, qui nos venerat liberatum, fuit vinctus, qui nos venerat solutũ. Id prædixerat ille psalmo.21. Psal.21.
Circundederunt me canes multi, consilium malignantium obsedit me. Et apud Ieremiam cap.12. Dedi animam meam Iere.12.
dilectam in manu inimicorum. Fuit igitur Christus captus & vinctus, & à discipulis fugientibus relictus. Dixerat enim Deus pater apud Zach.13. Percutiã pastorem, & dispergentur oues. Tunc impletum est illud psalmi.31. Considerabã ad dexteram, & videbã, & non fuit, qui cognosceret me. Impij autem Iudæi eũ falsis criminibus ad cædem vocauerunt iuxta illud psalmi.93. Captabunt in animam iusti, & sanguinem innocentẽ condemnabũt. De illius cruciatibus & morte vaticinatus est ita capite.53. Esaias: Verè lãguores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit. Et nos putauimus eum quasi leprosum, & à Deo percussũ & humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter infirmitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostræ super eum, & liuore eius sanati sumus. Hactenus ille. In crucis ara se innocens agnus Christus seruator noster hostiam constituit, vt sanguine suo pretiosissimo scelera nostra expiaret, gratiamque nobis impertiret. Vt enim aër eadem mutatione lumen recipit, & tenebras depellit; sic eadem re in animam nostrã & gratia infunditur, & ex ea peccatorum tenebræ expelluntur. Mortuus est enim, vt nos viueremus, & cœlestis 4.Re.4.

Zach.13. Matt.26. Psal.31. Psal.93. Esai.53. Similitudo.

Eliseus

Eliseus sepultus generi humano mortuo vitam tribuit. Eum adumbrauerat agnus
Exo.12. paschalis immolatus, cuius sanguis seruauit Hebræos: eiusque cætera legis sacrificia imaginem gerebant. Sed hoc nō Iudæis, sed Christianis est perspectum & exploratum: elegans enim infans Moses
Exod. 2. in fiscella positus spirit⁹ legis est, sub cortice literæ contentus: quem filia Pharaonis, hoc est ecclesia ex gentibus aperuit & inuenit. Non potest diuina scriptura intelligi, nisi Christi mors intelligatur: ea
Apoc.3. enī est clauis Dauidis, quæ aperit, & nemo claudit. Cùm Semeius regem Dauidem execraretur, & maledictis vulnera-
2.Re.16 ret, dixit Dauid cap.16.lib.2. Regum: Dimitte eum, vt maledicat iuxta præceptū domini, si fortè respiciat dominus afflictionem meam, & reddat mihi bonum pro maledictione hac. In antiquis exemplaribus aiunt fuisse: Si forte respiciat dominus afflictionem suam. Ita illud asserit
Galat. Petrus Galatinus lib.1. de arcanis catho-
Victo-ria. licæ veritatis, Victoria in prima parte ad-
Raimū. uersus Iudæos, & Raimundus in Pugione. Omnes hi aiunt scribas locum hunc cum nonnullis alijs mutasse, vt ex priscis Hebræorum traditionibus constare videtur. Cùm enim non intelligerent fore, vt Deus pateretur, verba illa Dauidis: Si Deus respiciat afflictionem suam, in ipsius Dauidis afflictionem commutarūt. At verus Deus Christus redemptor noster afflict⁹ pro nobis fuit & cruci affixus: vbi cœlestis ille pelicanus sanguinem suū fudit, vt nos aleret ad æternitatem. Ipse
Psal.101. enim ait psalmo.101. Similis factus sum pelicano solitudinis. Ipse ait apud Ioan-
Ioan.10. nem.10. Animam meam pono pro oui-
Rom.5. bus meis. De illo ait apostolus ad Rom.5. Christus cùm adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impijs mortuus est. Secundum tempus ait, quia præfinito à patre tempore crucem subijt. Vel ad tēpus scilicet triduum. Et in priore ad Corinthios.15. Christus mortuus est pro pec- 1.Cor.15
catis nostris secundum scripturas. Et hoc loco ait Ieremias: Christus dominus captus est in peccatis nostris. Hoc est pro-
pter peccata nostra fuit comprehensus & Matt.26 Mar.14.
ligatus à cohorte & ministris pontificum Luc.22.
& pharisęorū, vt Ioannes, & cæteri euan- Ioan.18.
gelistæ testantur.

¶ *In vmbra tua.* Hoc est sub refugio tuo. In gentibus, id est inter gentes te Christe sanctè recipientes, in te credentes, nomenque tuum sanctum celebrantes. In ecclesia enim Christiani omnes tam ex Iudæis quàm ex gentibus congregātur. Viuere seu sedere in alicuius vmbra est sub eius fauore quiescere. Ita Cāticorū.2. Cant.2.
Sub vmbra eius quem desiderauerā, sedi. Diuus Ambrosius in psalmū.36. per vm- Ambro.
bram hoc loco crucis vmbram intelligit, vmbrā passionis Christi, cuius mors vita est. Itaque locum hunc ad Christum refert pro nobis immolatū, in cuius vmbra cum animi securitate & tranquillitate vitam degimus. Quemadmodum cōferentes se ad vmbram fraxini illic sunt Simili-tudo.
à serpentibus tuti, quoniam eam non attingunt: sic qui ad fauorem Christi toto animo confugerint, venena pestilentium cupiditatum euitabunt. Eamobcausam dicebat Dauid psal.16. Sub vmbra alarū Psal.16.
tuarum protege me. Et psal.56. In vmbra Psal.56.
alarum tuarum sperabo. In hac vita sumus in vmbra Christi, in altera verò erimus in eius splendore.

¶ *Gaude & lætare filia Edom, quæ habitas in terra Hus.* Imperatiuus est comminatorius, vt illud Ecclesiastis.11. Lætare iu- Eccle.11.
uenis

Amos.4 uenis in adoleſcētia tua. Et illud Amos.4. Venite in Bethel,& impiè agite. Et illud Christi ad Iudam: Quod facis fac citius. Senſus eſt: Tu ô Idumæa quæ odio proſequeris Hebræos, nunc audito eorū exitio, inſultans illis gaudio afficieris. Sed tu quoq; euerſa eris & vaſtata. Ad te veniet dolorum & cladum calix, quo inebriaberis, & miſeria repleberis. Et nudaberis, hoc eſt eris bonis omnib⁹ ſpoliata & deſtituta. Vaticinatur de Idumæorum pernicie nomine calicis ſignificata: quéadmodum
Iere.49. capite.49. Ecce quibus non erat iudicium, vt biberent calicem, bibentes bibēt. Vbi calicem vocat afflictionem &
Pſal.115. mortem. Eodem modo Dauid pſal.115. Calicem ſalutaris accipiā. Et paulò pòſt explicans quid intelligat per calicē: Pretioſa, inquit, in conſpectu domini mors ſanctorū eius. Et Chriſtus dominus apud
Matt.20 Matthæum.20. Poteſtis bibere calicem, quem ego bibiturus ſum? Hic eſt calix Ioſeph inuentus in ſacco dilecti ſui Beni-
Gen.44 amin. Eos enim Chriſtus ſolet afflictionibus afficere, quos admirabili proſequitur amore. Pro inebriaberis, ac nuda eris: vertunt quidam: Inebriaberis, & euacuaberis, ſeu euomes. Hoc eſt, tot tamque acerbis moleſtijs repleberis, vt eas non valens ſuſtinere, euomere cogaris. Septuaginta habent: Et effundes. Quod in idem recidit. Paraphraſis Chaldaica per filiam Edom hoc loco intelligit Romā, cuius exitium per Gotos ait hoc loco ſignificari.

ת ¶ *Cōpleta eſt iniquitas tua filia Sion.* Id eſt calamitatibus purgata eſt iniquitas tua ô Hieroſolyma. Vel ſumitur iniquitas pro pœna iniquitatis, vt ſuprà diximus verba illa huius capitis explanantes: Maior
Sup.40. effecta eſt iniquitas filiæ populi mei. In diuinis enim literis ſæpe peccatum pro peccati ſupplicio accipitur, vt capite.4. Gene.4.
Geneſis: Nonne ſi bene egeris, recipies: ſubaudi mercedem: ſin autem malè, ſtatim in foribus peccatum tuum aderit. Hoc eſt, mulcta & pœna peccati præſto eſt. Et paulò pòſt eodem capite: Maior eſt iniquitas mea, quàm vt veniam merear. Pro quo alij vertendū putant: Maior eſt pœna mea, quàm vt eam ferre poſsim. Eodem modo ſumitur peccatū cap.12. lib.2. Regum, vbi Nathan dixit Dauidi: 2.Re.12.
Dominus tranſtulit peccatum tuum: in filium, qui tibi natus eſt: non enim morieris tu, ſed ille. Et capite.5. Threnorum: Infr.5.
Patres noſtri peccauerunt, & non ſunt: & nos iniquitates eorum portauimus. Vnde Paul⁹ in epiſtola ad Rom.8. Et de pec- Rom.8.
cato damnauit peccatum. Hoc eſt, Deus pater damnauit mūdi peccatū per Chriſtum immolatum pro peccato. Eodem modo cap.5. poſterioris ad Corinthios: 2.Cor.5.
Eum qui non nouerat peccatū, pro nobis fecit peccatum.

¶ *Non addet vltrà, vt trāſmigret te.* Subaudi pro prçteritis flagitijs: non iterū pro iiſdē ſceleribus te exilij pœna mulctabit.

¶ *Viſitabit iniquitatem tuam filia Edom.* Hoc eſt, Deus, ô Idumęa, vt ſeuerus iudex viſitabit ſcelera tua, aperiet ea, vt manifeſta ſint, quando eorum dederis pœnas, fueriſque afflicta & euerſa. Eodem modo capite.49. Ego diſcooperui Eſau, Iere.49.
reuelaui abſcondita eius, & celari non poterit. Ita clauduntur Ieremiæ lamentationes, quas ego breuiter explicaui Timantem imitatus, qui quod exprimere penicillo non poterat, velo contegebat.

¶ Obſer-

Obseruationes ex Hebræo in quartam lamentationem.

Quomodo obscuratū est aurum? Ita habet etiā paraphrasis Chaldaica. Pagnin. Pagninus verò habet: Quomodo occultatū est aurum] Sed idem est sensus. Ac verbū עַמֵּם quod est in Hebræo vtrunque significat. Ezech.31. Eo vtitur Ezechiel capite.31. cùm ait: Cedri non occultarūt illum, vel non obscurarunt illum in horto Dei. Pro quo clarius Latinus noster interpres transtulit: Cedri non fuerunt altiores illo in paradiso Dei.

¶ *Mutatus est color optimus.* Pro colore est in Hebræo: כֶּתֶם cethem, quod nomen significat aurum, & signum, & notam, & colorem. Quare rectè vertit noster interpres. Pagnin. Et rectè etiam Pagninus, qui habet: Mutauit se aurum optimum.

¶ *Lamiæ nudauerunt mammam.* Pro, lamiæ, in Hebræo est תנין tannin, quod Exod.7. nomen draconem significat: vt Exodi.7. Proiecerunt virgas suas, quæ versæ sunt in dracones. Hac ratione ducti septuaginta interpretes verterūt: δράκοντες, hoc est Dion. dracones. Chrysostomus Dion in intima Africa feras quasdam esse scribit vultu muliebri præditas, quæ lamiæ vocantur, atque homines pulchritudine sua ad se alliciunt, captosque crudeliter deuorāt. De huiusmodi feris locus hic intelligitur. Sumitur etiam lamia pro venefica, quæ Lusitanè bruxa vocatur. Sed de lamijs disserit Philostratus in Apollonio, & Philost. Cœlius Rhodiginus lib.16. capite.4. Cælius.

¶ *Rubicundiores ebore antiquo.* Pro ebore est in Hebræo עֶצֶם quod significat os ossis, vt Genesis.2. Hoc nunc os ex ossi- Gene.2. bus meis. Et psal.138. Non est occultatum Psal 138. os meum à te, quod fecisti in occulto. Hoc est, ne vnum quidē ex ossibus meis te latuit, cùm me in ventre matris meę formarēs. Et quia ebur est os & dens elephanti, vertit noster interpres ebur. Significat etiam speciem. Quare Rabbi Da- David. uid Chimhi vertendum putat: Rubicundiores specie plusquam margaritæ. Et Pagninus: Rubicundiores fuerūt aspectu Pagnin. quàm gemmæ. Nam pro antiquo est in Hebræo פְּנִינִים, quod nomen aiunt lapides pretiosos generaliter significare. Quare noster interpres posuit antiquū, hoc est pretiosum. Alij dicunt, vt Ioánes Reuchlinus refert, præcipuè significare Reuchl. coralia: quam ob causam vertunt: Rubicundiores specie plusquam coralia. Est enim corallium rubicundum: & mirum in modum hæc significatio huic loco cōuenire videtur. Nascitur in mari Rubro, & in mari Siculo circa Heliam & Drepanum: sed prætiosius & præstantius inuenitur in mari Oceano septentrionali iuxta Orchadas insulas. Dum est in mari est corpus quoddam molle, sed extractū ex aquis, teste Theophrasto in tractatio- Theop. ne de gemmis, lapidescit. Et quia hoc nomen עֶצֶם significat quoque corpus, vertit Pagninus in Thesauro: Rubuerūt cor- Pagnin. pore præ gemmis.

¶ *Iurgati quippe sunt.* Verbum Hebraicū est נָצָה, quod significat iurgare, iurgio contendere, litem concitare. Qua ratione ductus Latin⁹ noster interpres vertit: Iurgati quippe sunt. Et septuaginta in-

terpre-

terpretes ὅτι ἀπῴφωσαν, Hoc est, quia succensi sunt. Id est, quoniam ira commoti sunt. Et eodē modo habet trāslatio Chaldaica. Significat etiā inquinare. Eam ob
Brixia. caussam Isidorus Brixianus vertit: Inquinati quippe sunt. Et ita habet Rabbi Me-
Menac. Pagnin. nachem. Et Pagninus: Quia inquinati erāt. Præterea significat volare & egredi. Ideo potest verti: Quia euolarunt. Siue quia egressi sunt. Hoc verbo vtitur Iere-
Iere.49. mias cap.49. vbi Moabitarum euersionē his verbis prædicit: Date florem Moab, quia florens egredietur. Acsi dicat: Dicite esse Moab similem flori, cuius pulchritudo subitò marcescit, & celeriter euanescit & consumitur. Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: Date alteri coronam Moab, quia egrediens egredietur. Vbi Moab est gignendi casus: vt sit sensus. Regnum Moab dabitur alteri, & ipsi Moabitę egredientur à regia dignitate. Potest rectè verti locus ille: Date alam Moab, quia volans volabit. Acsi dicat: Quemadmodū aues habētes integras alas facilè volant: sic Moabitæ ocyus quàm cogitāt, patriam suam amittent, & ab ea volabūt.

¶ *Facies domini diuisit eos*. Septuaginta interpretes habent: πρόσωπον κυρίου μερὶς αὐτῶν. Hoc est, facies domini pars eorū Hoc est, eos in partes separauit. Quod idē est. Pro facie est in Hebræo פני à verbo פנה, quod significat respicere, & sequi:
Deut.31. vt Deut.31. Quia secutus est Deos alienos. Quod potest verti: Quia respexit ad Deos alienos. Vnde פנים numero tātùm plurali idem est quod facies, sic appellata quòd huc atque illuc respiciat. Ac quia ira in facie seu vultu apparet, sumi-
Psal.34. tur pro ira, vt psalmo.34. Vultus domini super facientes mala. Hac ratione ducti
Pagnin. Brixia. Xantes Pagninus, & Isidorus Brixianus, & Ioannes Benedictus verterunt: Ira domini diuisit eos. Diuisit autem eos Deus illis iratus, quia ipsi se inter se diuiserunt, & discordiam concitarunt. Si enim amicitia coniūcti essent, permanerēt in prospero statu, essentque sine dubio egregia quadam gloria cumulati. Vt enī in cor- Benedi. Similitudo.
pore ex tēperatione calidi & frigidi, sicci & humidi optima fit cōstitutio: sic in ciuitate ex diuersorum hominum cōcordia admirabilis conflatur firmitudo, rerumque prosperarum abūdantia. Id voluit Vespasianus imperator in numo suo significare, vbi sculptæ sunt pulchræ plenæque spicæ ex duabus manibus datis simulque iunctis egredientes: ad designādum ex concordia & fide rerum felicium abundantiam dimanare. Id quod Iulius Cæsar significauerat sculpens in numo quodam suo caduceum vnà cum cornucopia. Est enim perspicuum nomine caducei concordiam, nomine verò cornucopiæ rerum prosperarum affluentiā significari. Sed turbulenta Iudæorum dissidia eorum quietem dissiparunt, eosq; ex dulci patria eiecerunt.

¶ *Lubricauerunt vestigia nostra in itinere platearum nostrarū*. Existimo posuisse Latinum nostrū interpretem lubricauerunt pro insidiati sunt: vt sit sensus: Hostes nostri insidiati sunt vestigijs nostris in medijs plateis nostris: vbi nobis insidias instruxerunt. Pro lubricauerūt est in Hebræo verbum צוד, quod significat insidiari & venari, vt Threnorum.3. Vena- Sup.3.
tione ceperūt me. Et Genesis.27. Cumq; Gene.27
venatu aliquid apprehenderis. Hanc significationem secuti sunt Septuaginta, & modò Pagninus. Rabbi Abraham hunc Pagnin.
locum ita explanat: Non venerunt nisi ad venandū nos in plateis nostris. Vñ צוד

signi-

significat venationẽ, & cibum, & lucrũ,
Prou 12. vt capite Prouerb. 12. Non inueniet fraudulentus lucrum. Vel, vt alij vertunt: venationem, aut escam.

¶ *Captus est in peccatis nostris.* Septuaginta interpretes habẽt: Capt⁹ est ἐν ταῖς διαφθοραῖς ἡμῶν. Hoc est in corruptionibus nostris. Quod in idem recidit cum editione vulgata, nam peccatũ corruptio est: diaphthora enim corruptionem significat & mortẽ: peccatũ etiam graue mors
Psal. 17. est. Ita accipitur psal. 17. Præoccupauerũt
Prou. 11. me laquei mortis. Et Prouerb. 11. Iustitia
Benedi. aũt liberabit à morte. Ioã. Benedict⁹ pro, in peccatis nostris, vertendũ putat: in retibus eorũ. Nec malè: nam impij Iudæi volẽtes Christum ligare, ligati sunt, fuerũtq; proprijs retibus illaqueati. De illis
Esai. 8. dixerat cap. 8. Esaias: Erit in laqueũ & ruinam habitãtibus Ierusalem. Acsi diceret: Christus qui pijs Hebræis vitam tribuet æternã, impios euertet, eo enim illaquea-
Pagnin. buntur, & irretiẽtur. Pagninus & Brixia-
Brixian. nus vertunt: Captus est in foueis eorũ. Populus enim Iudaicus foueas Christo fecit, in quas ipse populus infeliciter incidit.
Psalm. 7 iuxta illud psal. 7. Incidit in foueã, quam fecit: Conuertetur dolor eius in caput ei⁹, & in verticẽ ipsius iniquitas eius descen-
Psal. 56. det. Et illud psal. 56. Laqueum parauerũt pedibus meis, & incuruauerunt animam meã: foderunt ante faciẽ meam foueã, & inciderunt in eam. Tunc impleiũ est id,
Psal. 17. quod Christus psal. 17. prædixerat: Confringã illos, nec poterũt stare, cadent sub-
Psal. 26. tus pedes meos. Et psal. 26. Qui tribulãt me inimici mei, ipsi infirmati sunt, & ce-
Matt. 28 ciderunt. At Christus dñs resurrexit tertia Dei, & obtinuit nomen, vt Paulus ait
Phil. 2 Marc. 16 ad Philippenses. 2. quod est super omne
Hebr. 1. nomen: & sedet ad dexterã patris rex regum, & dñs dominãtiũ, vt cap. Apoc. 19. Apoc 19
eum vocat diuus Ioãnes. Hoc voluit De⁹ pater psal. 131. his verbis significare: Ini- Psal. 131.
micos eius induã cõfusione, super ipsum autẽ efflorebit sanctificatio mea. Vel, vt diuus transtulit Hieronymus: Super ipsũ Hieron.
aũt florebit diadema eius. Acsi dicat: Nũquam eius regnũ marcescet, sed semper erit florens & gloriosum, quod æternitas ipsa intuebitur. Itaq; quanto magis nefarij Iudęi clarissimũ Christi lumen voluerunt extinguere, tanto gloriosius illud illustrarunt: sibiq; æternã memoriã dedecoris reliquerũt. Id aliquo modo illis plerũq; accidit, qui viros sapientia & nobilitate præstantes abijciũt, & virtuti ac gloriæ inuidẽtes contendunt florẽ dignitatis eorũ infringere, nominisq; celebritatem obscurare. Sed queadmodum nonnullæ Similitudo.
herbæ cõculcatæ altius crescunt: sic vera, clara, & excelsa virtus quãto magis proteritur & abijcitur, tanto alti⁹ ascendit, & longi⁹ atq; illustrius propagatur. Verum est enim tritũ illud & laudatũ prouerbiũ: Virescit vulnere virt⁹. Nihil enim magis cõducit ad eximiæ honestatis gloriã magnificẽtius illustrandã, quàm calamitas ipsa. Contrà verò, qui magnorũ virorum nominis claritati tenebras voluerunt offundere, semper in silentio iacuerũt, propriumque nomen turpi dedecore macularunt.

ORATIO IEREMIÆ.

¶ CAPVT V.

Recordare domine, quid acciderit nobis: intuere, & respice opprobriũ nostrum. Hæreditas nostra versa est ad alienos: domus nostra ad extraneos. Pupilli facti sumus absq; patre, matres nostræ quasi viduæ. Aquam A

nostram

*nostram pecunia bibimus: ligna nostra pre-
tio comparauimus. Ceruicibus nostris mina-
bamur, lassis non dabatur requies. Ægypto
dedimus manum, & Assyrijs, vt saturare-*
B *mur pane. Patres nostri peccauerunt, & non
sunt: & nos iniquitates eorum portauimus.
Serui dominati sunt nostri, non fuit, qui redi-
meret de manu eorum. In animabus nostris
afferebamus panem nobis, à facie gladij in
deserto. Pellis nostra quasi clibanus exusta est*
C *à facie tempestatũ famis. Mulieres in Sion
humiliauerũt, & virgines in ciuitatibus Iu-
da. Principes manu suspensi sunt, facies senũ
non erubuerunt.*

Explanatio.

R*Ecordare domine.* Post quã diuin⁹ vates Ieremias quatuor superioribus capitib⁹ affectuũ plenissimis, deplorauit lamentabilibus vocibus miserabilẽ Hierosolymæ calamitatẽ & euersionem, nunc se ad suspiria piasq; preces conuertit, tanquam ad excellens refugium: quo possit diuinũ numen Hebræorũ scelere violatũ
Similitudo. placare ac lenire. Vt corpus nisi respiret, viuere nequit: sic anima afflicta vt mœrore leuetur, suspiria ad Deum cum precibus copulata effundit. Primò exponit beat⁹ Ieremias Israelitici populi ærumnas, deinde diuinam implorat misericordiã. Ait igitur. Recordare dñe, quid acciderit nobis. Hoc est, memoria tene Deus sancte, quæ vulnera, quam calamitatem & mortiferã plagam inflixerint nobis Babylonij, qui de nostro interitu, & huius vrbis exitio cogitarũt. Loquitur sub persona totius populi Iudaici, non singula verba ad singulos referens, sed diuersa ad diuersos. In summo, simplicissimo, sapiẽtissimo ac inuariabili Deo nec obliuio propriè esse potest, nec recordatio. Sed per similitudinẽ quandam ei more humano attribuũtur. Ita Dauid psal. 12. Vs- Psal. 12.
quequo domine obliuisceris me in finẽ?
Et psal. 43. Quare faciem tuam auertis, Psal. 43.
obliuisceris inopiæ nostræ, & tribulatio-
nis nostræ. Et Iob cap. 14. Et constituas Iob. 14.
mihi tempus, in quo recorderis mei. Et
Ieremias. 18. Recordare, quòd steterim in Iere. 18.
conspectu tuo.

¶ *Intuere & respice opprobrium nostrũ.* Nimirum oculis tuæ clementiæ. Confert se ad portũ diuinæ misericordiæ, cõstituens remedium miseriarũ suarum in pijs Dei oculis, quibus ille ad eos respicit, qui ad ipsum confugiunt in gemitibus, & lamẽtis, & molestijs versati. Sumitur enim aspicere hoc loco pro misereri, quẽadmo-
dum psal. 118. Aspice in me, & miserere Psal. 118.
mei. Et. 137. Excelsus dñs, & humilia res- Psal. 137.
picit, & alta à longè cognoscit. Acsi dicat: Humilium miseretur De⁹, superbos autem contẽnit. Vel, vt quidam vertunt, & alta è longinquo frangit. Hoc est, ex cœlo conterit homines insolẽtes & arrogantes. Vnde auertere faciem illamque
abscondere est iram ostendere: vt psal. 26. Psal. 26.
Ne auertas faciẽ tuam à me. Et cap. Esaiæ Esa. 64.
64. Abscõdisti faciẽ tuam à nobis. Videre autem & intueri est misericordiã osten-
dere, vt Thre. 1. Vide domine, quoniã tri- Thre. 1.
bulor. Et hoc loco: Intuere & respice op-
probriũ nostrũ. Vnde psal. 78. Facti sumus Psal. 78.
opprobrium vicinis nostris, subsannatio

& illusio his, qui in circuitu nostro sunt.

¶ *Hæreditas nostra versa est ad alienos.* Hoc est, Iudæa maiorib⁹ nostris diuinit⁹ data, deuoluta est modò ad Babylonios hostes nostros, qui eam vastarunt, & nos spoliauerũt. Quos alienos vocauit, statim vocat extraneos. Alieni dicũtur, non solũ qui nõ sunt ex eodẽ genere, & eadẽ natione, sed qui sunt scelerib⁹ cõtaminati, qui moribus & vita sunt à Dei lege abducti.

Esai.25. In hãc significationẽ sumũtur ab Esai. 25. de euersione Hierosolymæ ita vaticinãte: Posuisti ciuitatẽ in tumulũ, vrbem fortem in ruinã, domum alienorũ, vt nõ sit ciuitas. Hoc est, tu Deus ex vrbe munita facies domũ Babyloniorũ, qui & fide & actionibus sunt ab institutis tuis separati. Nam pro alienorũ vertũt septuaginta interpretes ἀσεβῶν, hoc est, impiorũ. Possũt hæc Ieremiæ verba de secunda expugnatione intelligi, quando Hierosolyma fuit per Romanos euersa. De qua dixerat dñs

Matt.23. Ies⁹ Iudęis apud Matt. 23. Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Hæc est vinea illis quondã locata, quam ob Christi filij Dei mortẽ amiserũt, queadmodũ

Matt.21. ipse apud Matt. 21. prædixerat. Romani enim florentissimam quondã vrbem vatijs lamentabilibusq; calamitatibus afflixerunt, illãq; cædibus crudelissimis, & sanguine passim profuso deformauerũt, & templũ admirabili religione consecratũ flagitijs detestabilibus violarũt. Potest hoc intelligi de diuina lege ad gẽtes trãslata, quæ fidem receperunt: ex qua Iudæi nihil habent præter occidentẽ literã. Nos autem qui à gentilitate idolorũ quondã cultrice originẽ ducimus, diuinã legem habemus, ea erudimur, eiq; operam studiũq; nauamus. Est enim diuina lex thesaur⁹ admirabilis, quo Iudæi sunt spoliati. Illud psal. 18. Iustitiæ dñi rectæ: potest Psal. 18.

etiam verti: Thesauri dñi, seu opes dñi rectæ. Dei enim præcepta & institutiões diuitiæ sunt, & admirabiles thesauri, quibus animus amplificatur, & diues efficitur. Dicuntur aũt iustitiæ dñi rectæ & iustæ, quia à Deo sunt recto iudice, eosque rectos efficiũt, qui eas amplexantur. His opibus carent infelices Iudæi, hac etiã in re infeliciores, quia infelicitatẽ hanc suã haudquaquam intelligunt. Vt qui priuatione sensus oculorũ laborant, nulla gemmarũ splendidarũ pulchritudine mouentur: sic obstinati Iudæi animo cęco, tenebrisq; circumfuso splendorem veritatis radios in mentes sapientiũ mittentis non vident. Excæcauit enim eos, vt sapiẽs ait, malitia eorũ. Et quemadmodũ qui se longè conferũt, si semel arrepto itinere contrario aberrauerint, quò longius processerint, non magis eo tendũt, quo volunt, quàm recedunt, atq; fugiũt: sic illi sumpto errore in principio cùm asserũt rectè fecisse, cũ Christũ Iesum ad cędẽ crudelissimam vocarunt, quò magis ad veritatẽ existimant accedere, eò diuersius ab illa separantur. Similitudo. Sapiẽt. Similitudo.

¶ *Pupilli facti sumus.* Non solùm sine patribus in bello occisis, sed Dei consolatione destituti.

¶ *Aquam nostram.* Tam acerba tyrãnide nos opprimunt hostes nostri, vt nec aquã nostram, nec ligna nobis dent, nisi ea pecunia emamus.

¶ *Ceruicibus nostris minabamur.* Minantur nobis inimici ceruicũ percussionẽ: qualibet occasione periculũ nobis capitis ostẽtant. His verbis ĩmanitatem suã Babylonij declarabãt. Si vis aspicere, qualis sit liquor in vase inclusus, aperis os eius: ita si vis videre, quid sit in hominis animo, Similitudo.

audi

audi illum loqui. Verissimũ est seruatoris
Matt.12. Luc.6. nostri illud: Ex abundãtia cordis os loquitur. Id Ieremiæ quidã vertendum existimant: Ceruicibus nostris impositũ est iugum. Potest verti: Ceruicibus nostris ducebamur. Vt sit sensus: Hostes nostri nos funibus collo ligatis captiuos ducebant: minare enim idem est quod ducere. Et hic est germanus sensus.

¶ *Ægypto dedimus manũ & Assyrijs.* Hoc est, cùm abiecti essemus in terra prostrati, auxilium postulauimus extendentes manus ad Ægyptios & Assyrios, vt ipsi nos suis erigerent, nobisq́; opem & præsidiũ
Psal. 87. ferrent. Idẽ est extẽdere manũ, vt psal. 87. Extendi ad te manus meas. Ille etiã qui adiuuat, manum dicitur dare. Hinc apud
Vergil. Vergilium clamat ad Æneam Palinur⁹: Da dextram misero, & tecum me tolle per vndas. Id voluit imperator Antonin⁹ in numo quodã significare, in quo est pietas sculpta habẽs dexteram extensam, & ad adiuuandũ porrectam. Et Dauid psal.
Psal.64. 64, Deum alloquẽs: Tenuisti, inquit, manum dexterã meam. Sed quia manus si-
Exod.14 gnificat seruitutẽ, vt Exodi. 14. Liberauit dñs in die illa Israelem de manu Ægyptiorũ: potest esse sens⁹: Ægyptijs ac Assyrijs promisim⁹ seruitutẽ ac obediẽtiã. Cũ arca Dei, in qua fuit diuina lex, esset ad
Deut.10. 1.Reg.5. Philistæos translata, cecidit idolum Dagon, fueruntq́; manus eius cõfractæ: quia futurum erat, vt cùm euãgelica doctrina esset ad gentes propagata, caderẽt idola, eisq́; obediẽtia frãgeretur. Præterea dare manus idem est quod fœdus sancire, vt
4.Re.10 cap. 10. lib. 4. Regum: Da mihi manũ tuã:
Ezec.17 qui dedit ei manũ. Et. 17. Ezechielis: Ecce dedit manũ suam. Quare potest esse huius Ieremiæ loci sensus: Fœdus cum illis [illegible]

¶ *Patres nostri peccauerũt, & non sunt.* Maiores nostri admiserũt flagitia, & iam excesserunt ex vita, nos aũt pœnas scelerum eorum persoluimus. Idẽ voluit De⁹ cap. 20. Exodi significare, cùm dixit populo Exo.20
Israelitico: Ego sum dñs Deus tuus, fortis, zelotes, visitans iniquitatẽ patrum in filios in tertiã & quartã generationẽ eorum, qui oderunt me. Id asseritur etiã capite. 34. Exodi, &. 32. Ieremiæ. Et. 4. Reg. Exo.34. Iere.32.
24. scriptũ est, fuisse Hierosolymã euersam propter peccata Manasse, qui multo 4 Re.24
antea è vita migrauerat. Sed oritur hinc quæstio: nam cap. 14. lib. 4. Regum, &. 25. 4.Re.14
2. Paralipomenon, & Ezech. 8. scriptum 2 Par 25 Ezech.8
legimus, nec filium dare pœnas scelerum patris, nec patrẽ filij. At solues hãc quæstionẽ, si dixeris, suppliciũ dupliciter considerari, primò sub ratione supplicij pro scelere, deinde sub ratione medicinæ. Primo modo sumptum non infligitur nisi peccato, vt æqualitas iustitiæ cõpensetur. Et ita intelliguntur authoritates asserentes neminẽ pro alio mulctari. Supplicium autẽ, vt est medicina, infligitur aliquãdo innocentibus, vt præseruet à flagitio, & virtutẽ tueatur. Et ita intelliguntur loca ostendẽtia, filios aliquãdo pro parentum peccatis mulctari. Sed tunc nec in spiritualibus, nec in æternis, vt diuus ait Augustinus quæst. 8. in Iosue, sed in tẽporalibus & corporalibus puniuntur. Nisi filij August.
scelera maiorum imitẽtur: tunc enim & in corpore & in animo castigãtur. Id videntur innuere Dei verba cap. 20. Exodi Exo.20.
mandata: Visitans iniquitatẽ patrum in filios in tertiam & quartam generationẽ eorum, qui oderunt me. Vbi verba hæc: qui oderunt me: intelligũtur de filijs, qui maiorum maleficia imitãtes Deum odio prosequuntur. Qui autẽ à parẽtum ma-

ram. Poteſt tñ verti hæc oratio: Adoleſcentibus ad molas vſi ſunt: vt eas ſcilicet agitarent. Senſus eſt: Hoſtes noſtri Babylonij adoleſcentes Hieroſolymæ detrudebant ad piſtrinum, vbi frumentũ mola truſatili tundebatur. Erat quippe illud infimum officium, iuxta illud Exodi. 11. A primogenito Pharaonis, qui ſedet in ſolio eius, vſq; ad primogenitũ ancillæ, quæ eſt ad molam. Vnde Eſaias ad ignominiam & vile munus explicandũ: Tolle, inquit, molam, & mole farinam. Exod.11. Eſai.47

¶ *Et pueri in ligno corruerũt.* Id eſt, & pueros vſque adeo onerarunt lignis, vt deficientibus viribus ſub illis corruerent. Sed quia locutus fuerat de mola, fortaſſe per lignum intelligit manubrium ligneum, quo voluitur piſtrini mola. Vel ita: pueri in cunis ligneis occidebantur.

¶ *Senes defecerunt de portis.* Id eſt, nõ ferebant ſententiá: publica non exercebãt iudicia, quæ in portis vrbis fieri ſolebant: vt Deut. 17. Et iudiciũ intra portas tuas videris. Et. 22. Ad ſeniores vrbis, qui in porta ſunt. Et Amos. 5. Conſtitue in porta iudicium. Deut.17 Deut.22 Amos.5

¶ *Defecit gaudium cordis noſtri.* Iuxta id quod dixit Deꝰ per diuinũ vatẽ Amos. 8. Conuertam feſtiuitates veſtras in luctũ, & omnia cantica veſtra in planctũ. Et Iob ait capite trigeſimo. Verſa eſt in luctum cithara mea: & organum meum in vocem flentium. Amos.8. Iob.30.

¶ *Cecidit corona capitis noſtri.* Hoc eſt, ruit regnum noſtrum: & fuit ablatum à capite noſtro, hoc eſt, à rege Sedechia: tritum eſt Luc. 1. Erexit cornu ſalutis nobis in domo Dauid pueri ſui. Vel accipitur corona pro honore, vt capite decimo nono Iob: Spoliauit me gloria mea, abſtulit coronam de capite meo. Et Ieremiæ tertiodecimo: Deſcendet de capite veſtro corona gloriæ. Vel ſumitur pro filijs, iuxta illud Prouerb. 17. Corona ſenum ſunt filij filiorũ. Vel accipitur hîc corona pro diuitiarũ abundãtia, vt Prouerb. 14. Corona ſapientum diuitiæ eorum. Hæ autẽ amittũtur, & facilè euaneſcunt. Vt aqua manibus hauſta quanto magis premitur, tãto citius elabitur: ſic mũdi diuitiæ quãto tenacius reſtringuntur, tanto procliuius labantur. Sed quia Ieremias ait: Cecidit corona, exiſtimo eſſe hoc de tẽplo Hieroſolymę intelligendum, quod fuit euerſum in expugnatione Hieroſolymæ per Babylonios. Luc.1. Iob.19. Iere.13. Prou.17 Prou.14 Similitudo.

¶ *Propterea mæſtum factum eſt in dolore cor noſtrũ.* Iuſti & impij corda habebant mœrore cõfecta: ſed hoc erat inter eos diſcrimen & interiectum interuallũ: quòd qui erant nefarijs ſcelenbus polluti, turbulẽtis perturbationibus concitabantur: viri autem iuſtitia ac pietate cæteriſque virtutibus tanquam mœnibus ſepti, in medijs ærumnis quiete, animiq́ue ſecuritate gaudebant. Id ſentiens Dauid in calamitatibus verſatus: Super aquam, inquit, refectionis educauit me, animam meã cõuertit. Quod poteſt ex Hebræo ita trãſferri: Ad aquas trãquillitatis adduxit me: animum meum ſedatum reddidit. Non ait: Ad aquas torrẽtis, quæ raptim ac tur- Pſal.22.

potest ex Hebræo verti: Lex domini perfecta tranquillas reddit animas. Vel ita: Philosophia diuina omnibus numeris absoluta animos quietos efficit.

¶ *Contenebrati sunt oculi nostri.* Hoc est, fuerunt ob nimias vigilias & calamitates & lachrymarum multitudinem tenebris circumfusi.

¶ *Vulpes ambulauerunt in eo.* Tanquam in
Mich. 3. solitudine. Vnde Michæas tertio: Sion quasi ager arabitur, & Ierusalem quasi aceruus lapidum erit. Poteris per vulpes homines intelligere versutos & malitiosos. In hanc significationem aiunt
Luc. 9. sumi Lucæ nono: Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos, filius autem hominis non habet, vbi caput suum recli-
Cyrill. net. Cyrillus vulpes loco illo & volucres vocat malitiosas & astutas dæmonum potestates. Quasi Christus dicat: Cum vulpes & volatilia in te habitent, quo modo ego in te requiescam? Nulla est enim inter lucem & tenebras societas.

¶ *Tu autem domine in æternum permanebis.* Sensus est: Perijt ac euersa est Hierosolyma, quia mutabilis erat, & corruptioni subiecta: tu autem domine nunquam peribis: quin potius idem in omni æternitate permanebis. Idem cecinit diuinus atque regius vates psalmo,
Psal. 101. 101. Tu autem domine in æternum permanes, & memoriale tuum in generatione & generationem. Et iterum: Ipsi peribunt, tu autem permanes. Et paulò pòst: Tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient. Docet hic locus omnia esse mutabilia præter Deum: qui
Exod. 3. Exodi capite tertio: Ego, inquit, sum,
Malac. 3. qui sum. Et apud Malachiam tertio: Ego dominus, & non mutor. Quare eum sumus amore summo amplexuri, qui nunquam mutatur: non mundi ludibria, non terræ opes & vanitates, non seculi gloriam vanam & in casu sitam, non ea denique, ad quæ impij auiditate nefaria aspirant, quæ mutantur, & consumuntur. Ad id nos excitat diuus Ioannes, cùm ait capite secundo episto- 1. Ioan. 2.
læ suæ primæ: Nolite diligere mundum, nec ea, quæ in mundo sunt. Et reddens paulò pòst huius rei rationem: Mundus, inquit, transit, & concupiscentia eius. Præterit mundus, prætereunt regna eius: Dei verò regnum sempiternum est. Id voluit hîc Ieremias significare, cùm dixit: Solium tuum in generatione & generationem. Solium enim Dei thronus eius est, & sedes diuini numinis regia, quæ vigebit memoria omnium seculorum, quam ipsa æternitas semper intuebitur. Id animo percipiens Dauid psalmo quadragesimo quarto. Sedes tua Psal. 44.
Deus, inquit, in seculum seculi. Quibus verbis pronuntiat regnum Christi sempiternum fore. Id quod postea dixit angelus: Et regni eius non erit finis. Luc. 1.
Intelligi autem versum illum psalmographi de Christo, indicat diuus Paulus capite primo epistolæ ad Hebræos. Vbi Hebr. 1.
aspicis Christi diuinitatem, cum enim Dauid apertè Deum vocat, cùm ait: Sedes tua ô Deus in seculum seculi.

¶ *Quare in perpetuum obliuisceris nostri?* Ex his verbis constare videtur, non solùm ad præsentem illam vastitatem per Babylonios quæ finem habuit, respexisse Ieremiam, sed ad futuram etiam per Romanos nullum finem habituram.

¶ *Conuerte nos domine ad te.* Nimirum gratia præueniente, & diuina inspiratione, & medijs, quibus ad te homines trahis,

trahis, & ad gratiam gratum facientem perducis. Sequitur: Et cōuertemur. Non enim poterimus ad ipsum conuerti, nisi ipse nos conuerterit. Qui est mortiferis labibus pollutus, auersus à Deo est: ad quem sine diuino auxilio conuerti nequaquam potest. Est enim perspicuum, neminem posse de cōdigno mereri gratiam, & à peccato mortifero ad illam resurgere, nisi per Deum. Id vult hoc

Iere.31. loco Ieremias significare. Et capite trigesimo primo, vbi ait: Conuerte me domine, & conuertar, quia tu dominus

Psal.77. Deus meus. Et Dauid psalmo septuagesimo septimo. Spiritus vadens, & non rediens. Hoc est, gratia per flagitium mortiferum amittitur, sed humanis viribus non reuertitur. Vt qui culpa sua (Similitudo.) in profundum ac irremeabilem lacum ruit, non potest per se ascendere, & extrahi, sed opus est alicuius auxilio: sic qui se in pestilens præcipitat scelus, nequit inde nisi diuina ope adiutus ad Dei gratiam reuocari. Ideo Dauid psalmo

Psal.84. 84. Conuerte nos, inquit, Deus salutaris noster, & auerte iram tuam à no-

Psal.70. bis. Et psalmo septuagesimo. Deus conuerte nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus. Et ipse Deus apud Oseam

Ose.13. tertiodecimo: Perditio tua Israel, tantummodo in me auxilium tuum. Vnde sponsa Canticorum primo: Trahe,

Cant.1. inquit, me post te, curremus in odorem vnguentorum tuorum. Et aposto-

1.Cor.15 lus capite quintodecimo prioris ad Corinthios: Gratia Dei sum id, quod sum,

loquens de via iniquitatis ait: Omnes qui ingrediuntur ad eam, non reuertentur. Quod intelligitur, nisi per Dei gratiam conuertantur. Ob eam causam ouis quæ errauerat, vt Christus ait apud Lucam Luc.15.
quintodecimo, fuit ad gregem humeris pij cœlestisque pastoris reducta. Ipse est lux mundi, sine cuius lumine non Ioan.8.
possumus gratiam gratum facientem adipisci. Vt sol quod in se est, lunam Similitudo.
splendore suo illustrat, nisi ipsa se in vmbram terræ immiserit, propter terræ interpositionem inter seipsam & solem: sic Christus dominus nos illuminat gratia sua: si autem nos non illuminamur, non est eius culpę attribuendū, qui lux est & sol iustitiæ, sed nobis, qui vmbram quęrimus, & eo contempto rerum terrenarum amore flagramus. Et quia ad impij iustificationem exigitur liberum arbitriū, ait Deus apud Zachariam primo: Con- Zach.1.
uertimini ad me, & ego cōuertar ad vos. Disponimur enim ad gratiam eidem libere assentiēdo, & cooperando, & inspirationem Dei recipiendo, quippe qui illam possumus abijcere. Itaque cùm dicitur in sacris literis: Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos: liberi arbitrij nostri admonemur. Cùm autem dicitur: Conuerte nos domine ad te, & conuertemur: Dei nos gratia præueniri ostenditur. Si autem in gratia & virtutibus perseueramus, decimum numerum quo significatur perfectio, adipiscimur. Numerus enim ab vnitate incipit, & in decimo absoluitur. Id videtur diuina scriptura innuere, Exod.29

Gene.4. uerte nos dñe ad te. Cain dicebat Gene. 4. Nunquid custos fratris mei ego sum? At diuin⁹ noster vates omnium salutē cupiebat. Qui aliorum bonum contemnit, non solùm est similis Caino, sed hac in re diuite in inferis sepulto pestilentior. Luc.16. Ille enim dixit Abrahę: Rogo te, vt mittas Lazarum in domum patris mei, habeo enim quinque fratres, vt testetur il- Ioan.1. Ioan.1. lis. etcæt. Andreas non contentus pro- Exo.26. pria salute duxit Petrum ad Iesum, & Philippus Nathanielem. Vt sic cortina Apoc.22 trahat cortinam: &, vt Ioannes ait Apocalypsis vigesimo secundo: qui audit: Dicat: Veni. Vnde discipuli bini mit- Luc 10. Leui.12 tuntur apud Lucam decimo: Et in lege pro primogenito par turturum offerebant, aut duos pullos columbarum. Luc.2. Vbi numero pari charitas designatur. Ea præditus Ieremias dicebat: Couerte nos domine ad te, & conuertemur. Ad eum debemus conuerti, & confugere, in quo est salus nostra constituta, qui nos in vulnus lateris sui intromittet, qui in cala- Gene.6. mitatum eluuione est arca Noe, in cuius latere deorsum fuit ostium. Ac non sine mysterio ait fuisse deorsum, quia cùm in Christo sint duæ naturæ, diuina & humana, in humana vulneratus est. Apoc.4. De hoc ostio ait capite quarto Apocalypsis diuus Ioannes: Ecce ostium apertum in cœlo.

¶ *Innoua dies nostros sicut à principio.* Id est, instaura dies nostros, & da nobis tempora prospera & felicia, vt olim. Prosequere nos fauore tuo, quemadmodum faciebas, cùm maiores nostros quondā li- Exod.14 berasti à dura Ægyptiorum seruitute tēpore Mosis, & in terra promissa colloca- Iosue.4. sti tempore Iosue. Desiderabat Ieremias antiquorum temporum prosperitatem, quemadmodum Iob, cùm dicebat ca- Iob.29. pite vigesimo nono: Quis mihi tribuat, vt sim iuxta menses pristinos, secundum dies quibus Deus custodiebat me: quando splendebat lucerna eius super caput meum. Hoc est, quando me fauore suo prosequebatur.

¶ *Sed proijciens repulisti nos.* Id est, iustè nos relinquens, in exilium & Babylonicam seruitutem eiecisti: quia te flagitijs nostris ad iram & supplicium mirum in modum prouocauimus. Perpende. Non ait: Repulisti me: sed repulisti nos. Non propriam tantùm, sed communem deplorat calamitatem: proximos enim sicut seipsum ordinato amore diligebat, iuxta illud Canticorum secundo. Ordi- Cant.2. nauit in me charitatem. Quod etiam potest verti: Vexillauit, vt ita dicam, me charitate. Acsi dicat: Charitate sua me Deus ad se traxit tanquam vexillo, quo in bello milites ad Ducem ducuntur.

Obseruationes ex Hebræo in caput quintum.

A*quam nostram pecunia bibim⁹.* Quidā vertunt: Aquas nostras. Sed parum refert, idem enim manet sensus: & vtraque translatio vera est. In Hebraico enim est מֵימֵי, quod nomen semper in plura-

plurali reperitur: sed aliquando in singulari vertitur, aliquãdo in plurali. Lingua autẽ Hebręa nunquam eo vtitur, nisi in plurali ob duplicẽ aquam, superiorẽ scilicet & inferiorem, quas diuidit firmamẽ-
Genes 1. tum, vt primo Genesis capite sacra scriptura cõmemorat. Vnde cœlum dicitur שמים xamaijm, quòd ibi aquæ sint, iux-
R.Iosi. ta Rabbi Iosi sententiã, quam multi alij
Num 24 sequuntur. Capite Numer. 24. vbi bis eodẽ versu est hoc nomen, priore loco ver-
Hieron. tit Hieronymus aquã, posteriore aquas. Ita enim ait Balaam: Fluet aqua de situla eius, & semen illius in aquas multas. Hoc est, erit populus Israeliticus fœcundus, & semen eius magnum accipiet incremẽtum, instar arborum iuxta ductus aquarum & fluminum deriuatiões. Erit felix, rebusq; omnib' ad vitã necessarijs abundabit. Situla est instrumẽtum hauriendi aquam ex puteo, eãq; effundẽdi. At septuaginta interpretes totam hãc orationẽ ad Christum referunt: ita enim habent: ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν. Hoc est, exibit homo ex semine ei', & dominabitur gẽtibus multis. Acsi dicat: Christus secundũ carnẽ genus suum ducet ex Israele, eritq;
Psal.2. gentium dñs. Vnde ei dicit psal. 2. cœlestis pater: Pete à me, & dabo tibi gentes in hæreditatẽ tuam, & possessionẽ tuam
Onchel. terminos terræ. Onchelus etiã Chaldæus paraphrastes hoc de Christo his verbis interpretatur. Crescet rex, qui vngetur de filijs suis, & dominabitur populo-

tes calamitates non valebunt vim diuini amoris restinguere & delere. Et Amos. 9. Amos 9
Qui vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terræ. Acsi dicat: Deus vocat sursum ad aërem aquas maris versas in vapores, solis calore, qui in eam aëris regionem ascendunt, vbi concrescunt in nubes, quæ in imbres mutatæ super terram effunduntur. Et Esai. 48. Et de aquis Esai.48.
Iuda existis. Hoc est, vos ô Iudæi, qui ex Iuda tanquam ex fonte dimanastis. De varijs aquæ significationibus vide Arno- Arnobi'
bium in psal. 21. & 32. & 73. Cyrillum de Cyrill'.
incarnatione vnigeniti. 26. Cyprianum Cypria.
epistola. 13. Gregorium Nyssenum de vi- Nyssen'
ta Mosis.

¶ *Ceruicibus nostris minabamur.* Pro minabamur est in Hebręo verbũ רדף radhaph, pro quo capite. 3. Threnorum Hierony- Thren.3. Hieron.
mus vertit percutere: Operuisti in furore, & percusisti nos. Quare poterat verti locus hic: Ceruicibus nostris percutiebamur. Vel, ceruicibus nostris passi sumus persecutionem. Significat enim verbum hoc persequi, vt psalmo. 142. Quia per Psal.142
secutus est inimicus animam meam. Et capite Ezech. 35. vbi Deus ait Idumæo- Ezec 35.
rum populo: Sanguini tradam te, & sanguis te persequetur. Hoc est, tradam te occisori, qui te persequatur. Vel tradam te populo Israelitico, qui te affligat. Erãt enim Idumæi & Hebræi ex eodem sanguine, quoniam genus ducebãt ab Isaac, Idumęi per Esau, Hebræi per Iacob. Hac ratione ductus Pagninus in The- Pagnin.

quod nomen & adolescẽtes significat, & electos. Priorem significationẽ secutus est Latinus noster interpres, alteram Septuaginta, qui habẽt: Electi fletum assũpserũt. Hoc est viri nobiles & magnates vim la-
Pagnin. chrymarũ profuderunt. Pagninus habet:
Brixia. Iuuenes ad molendũ tulerunt. Brixianus: Adolescẽtes ad molendũ rapuerunt. Sed quia interpres noster per molere & contũdere actũ obscœnum intellexit, posuit:
Iob 31. Adolescẽtibus abusi sunt. Nam capite.31. Iob, vbi nos habemus: Scortum alterius sit vxor mea: est in Hebræo: Molat alteri vxor mea.

¶ *Propterea mæstum factũ est in dolore cor nostrũ.* Particula, in dolore, nec est in Hebraico, neq; in Græco: sed est in vulgata nostra editione ad maiorẽ literæ explicationem. Pro corde est in Hebręo לב, quę vox & cor significat & mediũ, quòd cor
Ion 2. sit in medio corporis situm: vt Ionæ. 2. Proiecisti me in profundũ in corde ma-
Cant 4 ris. Accipitur pro voluntate, vt Cant.4. Vulnerasti cor meum soror mea sponsa. Quod põt etiã verti: Rapuisti cor meũ: siue abstulisti, siue, vt alij transferũt: Trãsfixisti cor meum. Alloquitur Deus more humano animã sibi deuotam, quam ad-
Cant. 8. mirabili amore prosequitur. Et Cant.8. Pone me vt signaculum super cor tuum. Vbi pro signaculo est in Hebræo חותם chotam, quod nomen significat sigillũ & annulum: solebãt enim veteres in annuli gẽma sigillum ferre: & quoniã annulo sigillũ imprimebant, idẽ vocabulũ
Iere. 22. vtrũque significat. Eo vtitur Ieremias capite.22. cùm ait: Si fuerit Iechonias filius Ioacim annulus in manu dextera mea. Et Salomon hoc loco, vbi pro signaculo poteris rectè vertere sigillum, aut annulum sigilli. Est enim sensus: Quẽadmodum in digito est annulus, ita sim ego in corde tuo. Vt digitus sigillum imprimit annulo, ita cor tuũ mecum: nihil animo cogites, quod non sit sigillo diuini cõsilij sigillatũ. Nec solùm me debes in corde, hoc est in cogitationibus portare, sed etiã in brachio, hoc est in operibus: nomine enim cordis cogitationes sensusq; recõditi, nomine verò brachij opera & acta significãtur. Eam ob causam vbi dixit: Pone me vt signaculum super cor tuum: adiecit: vt signaculum super brachiũ tuum. Ac si dicat Christus: Da operam, vt me ponas ante oculos tuos, meque semper in meditationibus & actionibus respicias. Aspicis cor sumi pro cogitatione. Sumitur etiam pro intelligentia, vt cap.1. ad Roma.
Romanos: Obscuratum est insipiens cor eorum. Quod cap.4. ad Ephesios dixit: Ephes.4
Tenebris obscuratum habentes intellectum. Furari cor alicuius est eo inscio aliquid agere, vt Genesis.31. Furatus est Ia- Gene.31
cob cor Laban Aramæi, eo quòd non indicauit ei, quòd fugeret. Pro quo vulgata editio habet. Noluit Iacob confiteri socero suo, quòd fugeret. Et paraphrasis Chaldaica: Celauit Iacob à Laban Syro, & nõ indicauit ei, quòd ipse proficisceretur. Præterea sumitur cor pro anima, vt capite Ieremiæ.4. Laua à malitia cor tuũ Ie- Iere.4.
rusalem, vt salua fias. Ac eodẽ modo sumitur hoc Ieremiæ loco: Propterea mœstum factum est in dolore cor nostrum.

¶ *Conuerte nos domine ad te, & cõuertemur.* Cùm ad Deũ conuertimur, ipse nos conuertit: bona enim quæ agimus, munera sunt, quę Deus nobis impertit. Id videtur significare diu' Paul' cap.4. epist. ad Ephe. Ephe.4.
vbi citans versum illũ psal.67. Ascendisti Psal.67.
in altum, cepisti captiuitatẽ, accepisti dona in hominibus: ait: Ascendẽs Christus

in altum, captiuã duxit captiuitaté, dedit
dona hominibus. Dauid ait Christũ acce-
pisse dona ab hominibus, Paulus verò ea
illis dedisse: & vtrunque verum est: nam
dona quæ Deo offerimus, ipsius Dei do-
Iac.1. na sunt, iuxta illud Iacobi apostoli: Om-
ne datum optimũ, & omne donũ perfe-
ctum desursum est descendés à patre lu-
minũ. Et ita nulla est inter psalmographũ
& apostolũ discrepátia. Nec inter Ieremiã
Zach.1. hoc loco, & Zach. 1. vt in explanatione o-
stédimus. In quibus duobus locis pro cõ-
uertere est in Hebræo verbũ שוב, quod
Psal.22. cõuertere significat, vt psal. 22. Animam
meã conuertit. Significat etiã reuertere,
Cant.6. vt Cant. 6. Reuertere reuertere Sunami-
tis. Pro quo codices emẽdati habét Sula-
mithis: quæ vox pacificã significat, tran-
Gene.8. quillã & perfectã. Et Gene. 8. Dimisit cor-
uũ, qui egrediebatur, & nõ reuertebatur.
Vbi pro reuertebatur est hoc idem verbũ.
Sed quia in hũc incidimus locum, operę-
pretiũ duximus, discrimẽ repugnantiáq;
loci huius inter vulgatã editionem, & li-
teram Hebręã, quæ modò extat, aperire.
Iuxta cõmunis editionis veritaté coruus
missus ex arca à Noe egressus fuit, sed nõ
reuersus: at exéplaria Hebręa quæ modò
apparent, sensum contrariũ produnt. Ita
enim habent: וַיֵּצֵא יָצוֹא וָשׁוֹב: Id est &
egressus ibat, & reuertébatur. Disparata
sũt: reuertebatur: & nõ reuertebatur. Au-
Eugubi. gustinus Eugubinus episcopus Chisamé-
sis in annotationibus suis ait deprauatam
esse hoc loco editioné vulgatã, delendáq;

nem vetustate veritate & magnificentia
pręstanté tam asperè & īmeritò inuectos.
Nam septuagĩta interpretes natione He-
bræi, linguæ Græcæ periti cum negatiõe
legerunt. Ita enim habét: καὶ ἐξελθὼν οὐκ
ἀνέστρεψε. Hoc est, & exiés non est reuer-
sus. Eodẽ modo Flauius Iosephus Iudęus Ioseph.
cap. 5. lib. 1. antiquitatũ, cuius ad literã hęc
sunt verba: Post paucos dies aqua amplius
recedente misit coruũ, volés cognoscere,
si quid etiam terræ fuisset relictũ ab aqua,
& ad egrediendum iam tutũ esse videre-
tur: qui cuncta reperiens inundãtia nõ re-
uersus est ad Noe. Hactenus ille. Illud ve-
lim existimes, tempore diui Hieronymi
codices Hebræos hoc loco negationem
habuisse: imò tépore septuaginta inter-
pretũ: & ita Mosem scripsisse. Sed postea
Hebræi aut negligentia, aut malitia, vt
versioné nostram calumniarétur, nega-
tioné ex contextu abstulerunt. Hierony- Hieron.
mus enim ex Hebręo vertit: Dimisit co-
ruum, qui egrediebatur, & nõ reuerteba-
tur. Et aduersus Luciferianos: Emittitur,
inquit, coruus de arca, & non redijt: &
postea pacé terræ columba nuntiat. Et in
epistola ad Oceanum: Statimq; colum-
ba spiritus sancti expulso teterrimo alite
deuolat ad eum. Vbi per teterrimum ali-
tem coruum significauit. Nonne vides
Hieronymum locũ hunc legisse & ver-
tisse cum negatione? Augustinus simili- August.
ter tomo. 6. lib. 12. cõtra Faustũ Manichęũ
cap. 20. cum negatione legit: ita enim ait:
Quod post dies quadraginta emissus co-

in Ioannem ita ait: Meritò de arca missus est coruus, & nō est reuersus, missa est columba, & reuersa est. Vbi quid his duabus auibus significetur, mirabiliter explanat.
Ambro. Eodem modo legit Ambrosius libro de Noe & arca capite. 17. vbi causam reddit, cur coruus emissus non redierit. Præterea
Chrys. Chrysostomus homilia. 26. in caput Genesis. 8. apertè cum negatione legit, & interpretatur, asseueranter affirmans nunquam coruū reuersum fuisse. Demū idē asserit glossa Græca per coruum populū intelligens Iudaicū, qui extra arcam, hoc est, extra ecclesiā mansit, per columbam verò populum gentilē, qui ad ecclesiā cōfugit. Cùm igitur tot patres tāta vetustate, sanctitate, & sapiētia præditi ita legerint, & explanauerīt, vt nostra habet vulgata editio, credendū est, eam esse verissimam, Hebræam verò hoc loco deprauatā.
Elias. Nec mirum, cùm videamus, vt Elias etiam fatetur doctus inter Iudæos, Hebræos codices huius tēporis longè à priscis illis veteris synagogæ variari. Id quod
Bruno. perspicuè cōfitetur Bruno Amerbachius trium linguarum eruditione celebris, in præfatione in psalterium diui Hieronymi, vbi asseuerat vetera psalterij exēplaria Hebræa manu scripta à psalterio Venetijs impresso multis in locis discrepare. Sed quid citò recētiores scriptores, cùm
Iustinus antiquus Iustinus martyr in libro quem edidit aduersus Iudæos, qui inscribitur Colloquiū cum Triphone Iudæo, apertè ostēdat iam tunc Iudæos aliquibus in locis diuinam scripturā deprauasse: quēadmodum versum illū psal. 95. Dicite in Psal. 95. gentibus, quia domin⁹ regnauit à ligno, vbi voces illas, à ligno, deleuerūt. Et postea, vt Lindanus Dordracenus in libris de Lindan. optimo scripturas interpretandi genere ostendit, multa cōmutarunt. Quare iam nunc solida ac pura scripturarum veritas potius est à vulgata editione, quàm à codicibus Hebraicis petenda. Est enim cōmunis hæc nostra editio ab ecclesia catholica meritò approbata, quoniā est vetustissima, verissima, grauissima, & integerrima: de cuius laudibus nulla vnquam posteritas conticescet, quam ipsa perpetuitas semper intuebitur. Hæc est diuina ac vera scriptura, quæ vt Salomon ait capite Prouer. 6. lucerna est, lux, vitæ via, cor- Prou. 6. rectio & castigatio. De qua ait apostolus cap. 3. posterioris ad Timotheū: Omnis 2. Tim. 3 scriptura diuinitus inspirata vtilis est ad docendū, & arguendum. Quare meritò Christus Deus noster apud Ioan. 5. Scru- Ioan. 5. tamini, inquit, scripturas. Nos has Ieremiæ lamētationes scrutati sumus, & simpliciter pro ingenij tenuitate explanauimus, earū abstrusas sententias & profunda mysteria illis relinquentes, qui mentē à sensibus abducentes, & cogitationem à rebus visibilibus separantes sapientiā amplexantur, & ad diuinarum rerum contēplationem rapiuntur. Illi se totos ad diuinas literas explanandas conferant propter Deum, cui sit gloria & honor in secula seculorum, amen.

Terminantur Ieremiæ lamentationes per Doctorem Hectorem Pintum illustratæ.

✠ LAVS DEO. ✠

AMEN.